

MISKOLCI

JOGI SZEMLE

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának folyóirata

16. évfolyam

2021

5. szám (3. különszám) 1. kötet

MISKOLCI

JOGI SZEMLE

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának folyóirata
16. évfolyam (2021) 5. szám (3. különszám)

Tanulmány

Angyal Zoltán: <i>Ideiglenes intézkedés új utakon</i>	9
Bajánházy István: <i>Mérgezési ügyek az antik Rómában és Magyarországon</i>	25
Balogh Judit: <i>Hűtlenségi perek az Erdélyi Fejedelemségben</i>	42
Béres Nóra: <i>Ott vagyunk már? Néhány gondolat a környezet védelméről és a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokról</i>	55
Czibrik Eszter: <i>Méltányosság megjelenése a jogalkalmazásban, különös tekintettel a közigazgatási jogra</i>	65
Czoboly Gergely: <i>Globális minimumadó bevezetésének lehetséges hatásai a klasszikus adóstruktúrára</i>	79
Csemáné Várad Erika: <i>Közösségi média és auto-agresszió – interdiszciplináris kitekintés</i>	95
Erdős Éva: <i>Fenntarthatóság és adókikerülés kapcsolata az európai adóharmonizáció legújabb tendenciáinak tükrében</i>	113
Erdős Gabriella: <i>Tőke kivonási adó és a transzferárazás</i>	128
Farkas Ákos: <i>Kriminálpolitikai tendenciák a XX. század végén XXI. század elején</i>	142
Görgényi Ilona: <i>Aktualitások és kihívások a helyreállító igazságszolgáltatásban</i>	154
Gula József: <i>A készpénz-helyettesítő fizetési eszközökkel összefüggő csalás és hamisítás üldözése – uniós elvárások, hazai megoldások</i>	168
Gyimesi Tamás Ferenc: <i>Történelmi idők hatása a rendes bírói szervezetre különös figyelemmel az ítélőtáblákra</i>	183
Hudák Krisztina – Nagy Levente: <i>Pannoniai ókeresztény mártírperek és politikai aspektusaik</i>	194

Jacsó Judit:	
<i>A pénzmosás hatályos magyar büntetőjogi szabályozása az európai uniós elvárások tükrében</i>	207
Jakab Éva:	
<i>Causa Curiana: az ügyleti akarat értelmezése az ókori Rómában</i>	221
Jakab Nóra – Mélypataki Gábor – Solymosi-Szekeres Bernadett:	
<i>Bizonyítási kérdések az egyenlő bánásmód megsértése miatt indított peres ügyekben</i>	232
Jánosi Andrea:	
<i>A magyar bűnügyi nyilvántartási rendszer az Európai Unió által megfogalmazott elvárások tükrében</i>	247
Jusztinger János:	
<i>A velünk élő római jog: birtokperek egykor és ma</i>	259
Kálmán János:	
<i>A pénzügyi stabilitás fogalma</i>	272
Kiss Anna:	
<i>A különleges bánásmód (leg)új(abb) szabályai a büntetőeljáráásban</i>	286
Kónya Péter:	
<i>Az eperjesi vértörvényszék 1687-ben</i>	298
Lehotay Veronika:	
<i>Az utolsó mecénás a bíróság előtt: Hatvany Lajos pere</i>	315
Marinkás György:	
<i>Ultra Vires avagy sem? Az EKB által alkalmazott válságkezelési eszközök és azok konformitása az uniós joggal, különös tekintettel az EUB és a Német Szövetségi Alkotmánybíróság közötti évtizedes „hatásköri vitára”</i>	328
Mátyás Imre:	
<i>Az ukrán válság politikai és gazdasági vetületei, avagy az EU szankciók hatékonysága</i>	340
Molnár Gábor Miklós:	
<i>A passzív alany és a sértett – Az ítélezési gyakorlat ingadozásai</i>	353
Nagy Adrienn:	
<i>Gondolatok a bizonyítás szabályainak alkalmazásáról</i>	367
Nagy Andrea:	
<i>A bírósághoz fordulás lehetősége veszélyhelyzet idején</i>	381
Nagy Anita:	
<i>A reintegráció, a reintegrációs őrizet és a kötelező kegyelmi eljárás eredményessége</i>	394
Paulovics Anita – Jámbor Adrienn:	
<i>A környezetvédelem alkotmányjogi alapjai</i>	407
Peres Zsuzsanna:	
<i>A későrendi korszak perjogi szabályai egy 19. századi birtokper szemszögén keresztül</i>	422
Petrasovszky Anna:	
<i>„Az 1918. esztendő egy ködös, sötét őszi délutánján...” – A gróf Tisza István-gyilkosság hadbíróági pere</i>	432

Pókecz Kovács Attila:	
<i>Korrupció az ókori római köztársaság vezetői körében: a Verres elleni perek.....</i>	444
Pribula László:	
<i>A polgári perrendtartás alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai a bíróságok szemszögéből</i>	458
Ritó Evelin:	
<i>A településfejlesztés szabályozásának aktuális kérdései – A közigazgatási szervek helye és szerepe a településfejlesztésben</i>	470
Róth Erika:	
<i>A személyi szabadságot érintő kényszerintézkedések új rendszere.....</i>	482
Sántha Ferenc:	
<i>Néhány gondolat a bűncselekménnyel fenyegetés büntetendőségéről, különös tekintettel a terrorcselekménnyel fenyegetés büntetettére</i>	496
Sáry Pál:	
<i>Az Aulus Gabinius elleni büntetőperek</i>	510
Sereg Péter:	
<i>A legfelsőbb bírói fórumhoz fordulás joga történeti aspektusból, avagy a 160 éve helyreállított Királyi Curia szervezeti kérdései</i>	527
Solymosi-Szekeres Bernadett:	
<i>A munkavégzés helyének problematikája, különösen a szokásos munkahely anyagi jogi és eljárási jogi kérdéseire tekintettel</i>	541
Szabó Béla:	
<i>Jogi fanatizmus a korai újkorban? Hans Kohlhase esete</i>	554
Szabó István:	
<i>Miniszterelnökök pere - (Történelmi fikció).....</i>	570
Szabó Balázs – Laczik Anna:	
<i>A koronavírus hatása a hazai és az EU-s szabályozásokra, intézkedésekre.....</i>	583
Szmodis Jenő:	
<i>Giordano Bruno elítélése, avagy egy kétszeresen „koncepció” perről</i>	597
Torma András – Torma Beatrix:	
<i>Az Európai Bizottság: az európai integráció motorja vagy fékezője? I.....</i>	606
Tóth Barbara:	
<i>A kiskorú személyek és a polgári igazságszolgáltatás kapcsolata</i>	620
Tóth Hilda – Rácz Zoltán:	
<i>A kinevezés egyoldalú módosítását követő indokolás nélküli felmentés kérdése eljárásjogi szempontból</i>	634
Udvarhelyi Bence:	
<i>Gondolatok az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemlről szóló irányelv hiányosságairól.....</i>	646
Váradi Ágnes:	
<i>Jogi segítségnyújtás alkotmánybírói eljárásokban – Összehasonlító elemzés az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés és az alkotmányjogi panasz kapcsolatáról</i>	659
Varga Zoltán:	
<i>A társadalombiztosítási ellátások fedezetének új szabályairól</i>	672

Veress Emőd:	
<i>Megjegyzések Luka László koncepció peréről.....</i>	<i>688</i>
Viskolcz Noémi:	
<i>A griff és a leopárd háborúja: Thököly Éva és Esterházy Pál szétválása és perei</i>	<i>703</i>
Wopera Zsuzsa:	
<i>Jogtudomány kontra jogalkalmazás? A polgári perrendtartás novelláris módosításának irányai</i>	<i>715</i>

A miskolci jogi kar fennállásának 40. évfordulóját ünnepelve és ennek a jeles évfordulónak a tiszteletére számos rendezvényt, tudományos konferenciát tartottunk és tartunk. A jubileumi év nyitó rendezvényét követően került sor a Kar intézetei által szervezett tudományos konferencia sorozatra, melynek tudományos előadásait és a kutatási eredményeit összefoglaló tanulmányok születtek. Ezeknek a tanulmányoknak egy részét fogja csokorba jelen ünnepi különszám. A tanulmányok nem tudományterületi tematizálással, hanem a szerzők nevének alfabetikus sorrendjében követik egymást, tükrözve a különszám sokszínűségét.

Köszönetemet szeretném kifejezni a konferenciákat megszervező intézeteknek, intézeti kollégáknak, a társkarok és társintézmények oktatóinak és kutatóinak azért a magas színvonalú tudományos hozzáadott értékért, amellyel a konferenciák és a Miskolci Jogi Szemle különszámának nívóját biztosították. Minden előadó és szerző a saját kutatási területén elért eredményei publikálásával megtisztelte a Karunk számára fontos és kiemelt ünnepünket. Ezúton is szeretném megköszönni az Igazságügyi Minisztérium támogatását, amely a „Jogászképzés színvonalát emelő programok” keretében az oktatás és kutatásfejlesztési programok támogatásával és a hagyományápolás keretében biztosított forrásokkal támogatta a jubileumi évhez kapcsolódó programjaink megvalósítását. Jelen különszám is ezen program keretében valósult meg.

A kar 30. jubileumi tanévében került sor a Miskolci Jogi Szemle első különszámának kiadására és most ezt a hagyományt folytatjuk. Bizakodva tekintve a jövőbe, reményeink szerint még sok-sok jubileumi különszám fogja tükrözni Karunk tudományos potenciálját, a szellemi örökségek egymásra épülését, amely a Miskolcon több mint száz éve kezdődött jogi oktatásban gyökerezik.

Miskolc, 2022. január

Prof. Dr. Csák Csilla
dékán

Ideiglenes intézkedés új utakon

Angyal Zoltán*

Az ideiglenes intézkedés régóta ismert jogintézmény, alkalmazására az Európai Unió Bíróságának eljárása során is lehetőség van. Az elmúlt években egy új tendencia bontakozott ki az ítélkezési gyakorlatban. Egyrészt kötelezettségszegési eljárásokban is sor került ideiglenes intézkedések alkalmazására, másrészt azok nem teljesítése miatt kényszerítő bíróságot is kiszabott a luxembourgi ítélkező testület. A tanulmány ezeket az ügyeket vizsgálja és von le belőlük következtetéseket.

Kulcsszavak: Európai Bíróság, ideiglenes intézkedés, kényszerítő bíróság, kötelezettségszegés megállapítása iránti keresetek

Interim measure on new roads

Interim measure is a long-established legal instrument and can also be used in proceedings before the Court of Justice of the European Union. However, a new trend has emerged in recent years. On the one hand, interim measures have been used in infringement proceedings and, on the other hand, the Court of Justice has imposed penalty payment on Member State in several cases in order to enforce them. The study examines these cases and draws conclusions from them.

Keywords: European Court of Justice, interim measure, penalty payment, actions for failure to fulfil obligations

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1452>

1. Bevezetés

2017 és 2021 között az Európai Bíróság öt tagállami kötelezettségszegés miatt indult eljárásban rendelt el ideiglenes intézkedéseket, amelyből két ügyben került sor került – a végzések megszegésének szankciójaként – kényszerítő bíróság kiszabására is. Az ideiglenes intézkedések ilyen eljárásokban történő alkalmazása teljesen szokatlannak és újszerűnek tekinthető, kényszerítő bírósággal való kombinációjuk pedig egy új ítélkezési gyakorlat megszületésének minősíthető. Némiképp zavarba ejtő lehet az a tény, hogy valamennyi ügy egyetlen tagállamot érintett, továbbá az is, hogy az egyik ügy egy tagállam kontra tagállam típusú kötelezettségszegési eljárás volt.

Az ideiglenes intézkedés régóta ismert jogintézménye a klasszikus polgári eljárásjognak. Ahogyan arra Wopera Zsuzsa is utalt, már a kilencvenes években is

* Habilitált egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Jogi Intézet.

számos kutatás folyt Európa szerte ebben a témában.¹ Az egyik ilyen projektben résztvevő kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy az elmúlt évtizedekben, ezek a különböző elnevezésű, de hasonló funkciót betöltő ideiglenes intézkedések Európa-szerte rendkívül fontossá váltak a hatékony igazságszolgáltatás biztosítása érdekében.²

Amennyiben tágabb értelemben közelítjük meg az ideiglenes intézkedések fogalmát, akkor megállapíthatjuk azt is, hogy alkalmazásukra az Európai Unió egyes intézményei is jogosultak. Ideiglenes intézkedések mind az Európai Bizottság (a továbbiakban: Bizottság), mind az Európai Bíróság (a továbbiakban: Bíróság) eljárása során elrendelhetők. A Bizottság eljárásai nem képezik e tanulmány tárgyát, ezért itt csak annyit jegyzek meg, hogy a Bizottság az egyes tagállamokat érintő eseti döntést eredményező eljárásai során alkalmazhat ideiglenes intézkedéseket. Jelen kutatás tárgya a Bíróság által alkalmazott ideiglenes intézkedések, azoknak is csupán egy viszonylag szűk, ugyanakkor rendkívül aktuális területe.

Általánosságban elmondható, hogy a Bíróság vonatkozásában az ideiglenes intézkedés célja a valamely uniós intézmény, szerv vagy hivatal által hozott, keresettel megtámadott jogi aktus végrehajtásának felfüggesztése, vagy a felet fenyegető súlyos és helyrehozhatatlan sérelem bekövetkezésének elhárításához szükséges más ideiglenes intézkedés meghozatala.³

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (a továbbiakban: EUMSZ) 279. cikke szerint az Európai Unió Bírósága az elé terjesztett ügyekben bármely szükséges ideiglenes intézkedést elrendelhet. Ez az általános felhatalmazás minden Bíróság előtti eljárásban alkalmazható. Az ítélkezési gyakorlatot áttekintve azonban megállapítható, hogy az ideiglenes intézkedések elrendelése a Bíróság viszonylag ritkán alkalmazott döntései közé tartoznak, és voltak olyan eljárások, amelyekben egészen a közelmúltig lényegében elképzelhetetlen volt az alkalmazásuk. Ilyenek az általam vizsgált tagállami kötelezettségszegés megállapítása iránt indult ügyek. 2017-ben született meg a Bíróság első olyan végzése, amelyben egy tagállammal szemben zajló eljárásban ideiglenes intézkedésekről döntött. Ezt követte az elmúlt években néhány hasonló döntés, amelyek kivétel nélkül egyetlen tagállamot,

¹ Wopera Zsuzsa: Az ideiglenes intézkedés elmélete és gyakorlata a polgári eljárásjogban. PhD értekezés. Miskolc, 2001., 6.o.. A témához lásd még: Wopera Zsuzsa: Az ideiglenes intézkedések a Brüsszeli Egyezmény 24. cikkére vonatkozó Európai Bírósági joggyakorlat tükrében, in: Magyar Jog 2001. 12. szám 743-752. o. ; Wopera Zsuzsa: Európai körkép egyes államok polgári eljárásjogának ideiglenes intézkedéseiről, in: Jogtudományi Közlöny 2001. 5. szám 213-222. o.; Wopera Zsuzsa: Hatékony jogvédelem a magyar és az Európai Unió polgári eljárásjogában - Az ideiglenes intézkedés - Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007.

² Jens Grunert: Interlocutory Remedies in England and Germany: A comparative perspective, In: Civil Justice Quarterly, Vol. 15. January 1996. Sweet and Maxwell 18-43. o

³ Lásd még: Peter Oliver: Interim Measures: Some Recent Developments, *Common Market Law Review*, Volume 29, Issue 1 (1992) pp. 7 – 27; Alec J. Burnside - Adam Kidane: Interim Measures: An overview of EU and national case law, *Antitrust Case Laws e-Bulletin*, <https://www.concurrences.com/en/>, N°86718; Guus Borhardt: The Award of Interim Measures by the European Court of Justice, *Common Market Law Review*, Volume 22, Issue 2 (1985) pp. 203 – 236

Lengyelországot érintettek.

A tanulmányban arra keresem a válaszokat, hogy egyrészt milyen szabályozási alapjai vannak az ideiglenes intézkedéseknek az uniós jogban a Bíróságot érintően; másrészt milyen ügyekben és jogi érvrendszer közepette került sor kötelezettségszegési eljárásokban azok alkalmazására; továbbá arra, hogy miért ezekben az ügyekben és adott tagállammal szemben történt ez meg; végül milyen következtetések vonhatók le a vizsgált jogesetekből. A tanulmány kutatási módszereit tekintve ötvözi a leíró, jogesetelemző és összehasonlító módszereket.

2. Az ideiglenes intézkedések szabályozása az uniós jogban

2.1. Szerződések Az EUMSZ 279. cikke szerint az Európai Unió Bírósága az elé terjesztett ügyekben bármely szükséges ideiglenes intézkedést elrendelhet. Ez a rendelkezés képezi az alapját a tanulmány által vizsgálandó ideiglenes intézkedéseknek. Meg kell azonban jegyezni, hogy amennyiben tágabb értelemben közelítjük meg a kérdést, akkor a Bíróság számára rendelkezésre álló ideiglenes intézkedéseknek még három másik csoportját is megkülönböztethetjük. A második kategóriába sorolhatjuk a megsemmisítés iránti eljárásban alkalmazható azon rendelkezést, amely szerint a megsemmisítés iránt benyújtott kereseteknek nincs halasztó hatályuk, azonban a Bíróság elrendelheti a megtámadott aktus végrehajtásának felfüggesztését, ha a körülmények alapján azt szükségesnek tartja.⁴ A harmadik csoport egy speciális területre vonatkozik. A Tanács, a Bizottság vagy az Európai Központi Bank által elfogadott olyan jogi aktusok végrehajtásának Bíróság általi felfüggesztésére, amelyek – az államokat kivéve – a jogalanyokra vagyoni kötelezettséget rónak.⁵ A negyedik esetkör az Európai Atomenergia-közösséget létrehozó szerződéssel kapcsolatos különös rendelkezések.⁶

Az általam vizsgált EUMSZ 279. cikkéről előzetesen annyit kell megjegyezni, hogy ez a rendelkezés már szerepelt az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződésben, az Európai Atomenergia-közösséget létrehozó szerződésben, valamint az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződésben is.⁷ A jelenleg hatályos szöveg évtizedek óta változatlan tartalommal található meg korábban az Európai Közösségről szóló szerződésben,⁸ majd a lisszaboni módosítások után az Európai Unió működéséről szóló szerződésben.

Az EUMSZ 279. cikk szerinti ideiglenes intézkedés lényegében egy generálklauzula, amely felhatalmazza a Bíróságot, hogy bármilyen folyamatban lévő eljárásban határozzon a szükséges ideiglenes intézkedésekről. Így arra sor kerülhet – egyebek mellett – előzetes döntéshozatali eljárásban vagy tagállami kötelezettségszegés megállapítása iránti eljárásban is.

⁴ EUMSZ 278. cikk

⁵ EUMSZ 299. cikk

⁶ Lásd az EAK-Szerződés 157. és 164. cikkeit.

⁷ Lásd a Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés 39. cikkét, az Európai Atomenergia-közösséget létrehozó szerződés 158. cikkét, valamint az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés 186. cikkét

⁸ Lásd az EKSZ korábbi 243. cikkét

2.2. Alapokmány. Az EUMSZ meglehetősen rövid rendelkezését az uniós jog egyéb elemei bontják ki részletesebben. Az első ezek közül az Európai Unió Bíróságának alapokmánya.⁹ Az alapokmány kimondja, hogy a Bíróság elnöke határozhat a következő kérelmekről:

- a végrehajtásnak az EUMSZ 278. cikkében, illetve az EAK-Szerződés 157. cikkében előírtak szerinti felfüggesztésére irányuló kérelmekről;
- az ideiglenes intézkedéseknek az EUMSZ 279. cikke szerinti elrendelésére irányuló kérelmekről;
- a végrehajtásnak az EUMSZ 299. cikkének negyedik bekezdése, illetve az EAK-Szerződés 164. cikkének harmadik bekezdése szerinti felfüggesztésére irányuló kérelmekről.

Ezeket az elnöki hatásköröket az eljárási szabályzatban megállapított feltételek szerint a Bíróság elnökhelyettese is gyakorolhatja. Az elnököt és az elnökhelyettest mindkettejük akadályoztatása esetén egy másik bíró helyettesítheti. Az alapokmány kimondja azt is, hogy az elnök vagy az őt helyettesítő bíró ideiglenes intézkedés tárgyában hozott végzése ideiglenes, és semmiben nem befolyásolja előre a Bíróságnak az ügy érdemére vonatkozó határozatát.¹⁰

A Törvényszéket illetően az alapokmány rögzíti, hogy Törvényszéknek valamely rendeletet semmissé nyilvánító határozata csak a fellebbezésre nyitva álló határidő lejártát követően vagy a fellebbezés elutasítását követően lép hatályba, ami azonban nem érinti a feleknek azt a jogát, hogy az EUMSZ 278. és 279. cikke, vagy az EAK-Szerződés 157. cikke alapján a semmissé nyilvánított rendelet hatályának felfüggesztése vagy bármilyen egyéb ideiglenes intézkedés elrendelése érdekében a Bírósághoz forduljon.¹¹

2.3. Eljárási szabályzatok. A szabályozás következő szintje a Bíróság és a Törvényszék eljárási szabályzatai.¹² Ami a Bíróságot illeti, a végrehajtás felfüggesztése vagy ideiglenes intézkedés iránti kérelem tartalmi és formai követelményeit illetően az eljárási szabályzat két esetet különböztet meg:

- Valamely uniós intézmény által hozott jogi aktus végrehajtásának felfüggesztése iránti kérelem¹³ csak akkor fogadható el, ha a kérelmező ezt a jogi aktust a Bíróság előtt megtámadta.
- Bármilyen más, az EUMSZ 279. cikkben említett ideiglenes intézkedés iránti kérelem csak akkor fogadható el, ha azt a Bíróság előtti ügyben részt vevő fél terjesztette elő, és ha az az ügyvel kapcsolatos.

Az ideiglenes intézkedés iránti kérelemben meg kell jelölni a jogvita tárgyát, a sürgősségre okot adó körülményeket, valamint azokat a ténybeli és jogi alapokat, amelyek első látásra valószínűsítik a kért ideiglenes intézkedés szükségességét. Az

⁹ Lásd az az Európai Unió Bíróságának alapokmányáról szóló 3. jegyzőkönyvet

¹⁰ Lásd az alapokmány 39. cikkét.

¹¹ Lásd az alapokmány 60. cikkét.

¹² A Bíróság 2013. június 18-án (HL L 173., 2013.6.26., 65. o.), 2016. július 19-én (HL L 217., 2016.8.12., 69. o.), 2019. április 9-én (HL L 111., 2019.4.25., 73. o.) és 2019. november 26-án (HL L 316., 2019.12.6., 103. o.) módosított, 2012. szeptember 25-i eljárási szabályzata (HL L 265., 2012.9.29.).

¹³ Az EUMSZ 278. cikk és az EAKSZ 157. cikk alapján

ilyen kérelmet mindig külön beadványban kell benyújtani, amelyet kézbesítenek a másik fél részére, aki számára az elnök rövid határidőt állapít meg írásbeli vagy szóbeli észrevételek előterjesztésére. A bíróság elnöke dönthet arról is, hogy szükséges-e bizonyításfelvételt elrendelni. Az elnök a másik fél észrevételeinek előterjesztését megelőzően is helyt adhat a kérelemnek. Ezt a határozatot később – akár hivatalból is – módosíthatja vagy visszavonhatja.¹⁴

A kérelem tárgyában való határozathozatalról az eljárási szabályzat akként rendelkezik, hogy az elnök a kérelemről maga határoz, vagy késedelem nélkül a Bíróság elé utalja azt. Az elnököt akadályoztatása esetén az elnökhelyettes vagy egy másik bíró helyettesíti. Ha a kérelmet a Bíróság elé utalták, akkor szükséges a főtanácsnok részvétele is, döntést csak az ő meghallgatását követően lehet hozni.¹⁵

A kérelemről indokolt végzéssel kell határozni, amely ellen fellebbezésnek helye nincs. A végzés meghatározhatja azt a napot, amelytől kezdve az ideiglenes intézkedés hatályát veszti. Ennek hiányában az intézkedés az eljárást befejező ítélet kihirdetésével veszti hatályát. A végzés végrehajtása függővé tehető attól, hogy a kérelmező nyújt-e a körülmények figyelembevételével meghatározott összegű és fajtájú biztosítékot.

A szabályzat értelmében a körülmények megváltozása esetén a végzés a fél kérelmére az eljárás során bármikor módosítható vagy visszavonható, továbbá az ideiglenes intézkedés iránti kérelem elutasítása nem akadályozza meg az azt előterjesztő felet abban, hogy új tények alapján újabb kérelmet terjesszen elő.¹⁶

A Törvényszék eljárási szabályzata hasonló módon kezeli az ideiglenes intézkedések iránti kérelmeket.¹⁷ Melyek a fontosabb különbségek és eltérő rendelkezések a Bíróságon alkalmazottakhoz képest? Az uniós intézmények és azok személyi állománya közötti, munkaügyi és a szociális biztonsági rendszerre vonatkozó jogvitákban az ilyen kérelmeket a tisztviselők személyzeti szabályzata szerinti panasz¹⁸ benyújtásával kezdődően, az említett szabályzat szerinti feltételek¹⁹ mellett lehet benyújtani. A kérelemben itt is meg kell jelölni a jogvita tárgyát, a sürgősségre okot adó körülményeket, valamint azokat a ténybeli és jogi alapokat, amelyek első látásra valószínűsítik a kért ideiglenes intézkedés szükségességét, valamint tartalmazniuk kell a rendelkezésre álló valamennyi olyan bizonyítékot és felajánlott bizonyítékot, amelyek az ideiglenes intézkedések

¹⁴ Lásd az eljárási szabályzat 160. cikkét.

¹⁵ Lásd az eljárási szabályzat 161. cikkét.

¹⁶ Lásd az eljárási szabályzat 163. és 164. cikkét.

¹⁷ A Törvényszék eljárási szabályzata 2015. március 4. (HL 2015. L 105., 1. o.)

¹⁸ A személyzeti szabályzat 90. cikke szerint a hatálya alá tartozó bármely személy panaszt nyújthat be a kinevezésre jogosult hatósághoz az őt hátrányosan érintő intézkedés ellen; ez arra az esetre is vonatkozik, amikor az említett hatóság határozatot hozott, és arra az esetre is, amikor az elmulasztotta a személyzeti szabályzatban előírt intézkedés elfogadását. A panaszt három hónapos határidőn belül kell benyújtani.

¹⁹ A hivatkozott cikk szerint az érintett személy közvetlenül azután, hogy a 90. cikk (2) bekezdésének értelmében benyújtotta panaszát a kinevezésre jogosult hatósághoz, keresetet nyújthat be a Bírósághoz, amennyiben ahhoz mellékelni a megtámadott igazgatási aktus végrehajtásának felfüggesztésére vagy ideiglenes intézkedések elfogadására irányuló kérelmet.

elrendelésének igazolására szolgálnak.²⁰ A Bíróság eljárási szabályzatához képest különbség még, hogy a Törvényszék az ideiglenes intézkedés iránti eljárást befejező végzésben a költségekről nem határoz, azokról csak az ügy érdemében hozott határozatban rendelkezik. Ha azonban az ügy körülményeire tekintettel indokoltnak tűnik, a Törvényszék az ideiglenes intézkedés iránti eljárással összefüggésben felmerülő költségekről végzésben határoz.

2.4. Az ítélezési gyakorlat. A Bíróság ítélezési gyakorlata szerint az ideiglenes intézkedésről határozó bíró csak akkor rendelhet el ideiglenes intézkedéseket, ha azok szükségességét a ténybeli és jogi alapok első látásra valószínűsítik (*fumus boni iuris*), és azok olyan értelemben sürgősek, hogy azokat a kérelmező érdekeiben bekövetkező súlyos és helyrehozhatatlan kár megakadályozásához kell elrendelni annak érdekében, hogy hatásukat már az alapkeresetről való döntés előtt kifejtsék. Az ideiglenes intézkedésről határozó bíró adott esetben a fennálló érdekeket is mérlegeli.²¹ Az ily módon támasztott feltételek konjunktívák, vagyis ha e feltételek közül bármelyik nem teljesül, az ideiglenes intézkedés iránti kérelmet el kell utasítani. Az ideiglenes intézkedésről való döntés során tehát a következőket kell vizsgálni:

- A *fumus boni iuris*-t, amely akkor teljesül, ha az ideiglenes intézkedés iránti eljárásban olyan jelentős jogi vagy ténybeli vita áll fenn, amelynek megoldása elsőre nem nyilvánvaló, úgyhogy első látásra az alapkereset nem nélkülöz komoly alapot.²²
- A sürgősséget, amelyet annak alapján kell megítélni, hogy az ideiglenes döntés meghozatala szükséges-e azért, hogy elkerülhető legyen, hogy az ideiglenes intézkedést kérő félnek súlyos és helyrehozhatatlan kára keletkezzen. A Bíróság szerint e tekintetben nem követelmény, hogy a kár teljes bizonyossággal be is következzen, hanem elegendő a valószínűség megfelelő mértéke, a felperes mindazonáltal köteles bizonyítani azokat a tényeket, amelyek alapján e kár bekövetkezésével lehet számolni.²³
- Végül mindig meg kell határozni, hogy az érdekek mérlegelése a kért ideiglenes intézkedések elrendelése, vagy a kérelem elutasítása mellett szól-e.

3. Ideiglenes intézkedések kötelezettségszegési eljárásokban

3.1. Az első eset: egy lengyel erdő ügye. A Bizottság még 2017-ben kötelezettségszegés megállapítása iránti kereset terjesztett elő, amelyben annak megállapítását kérte a Bíróságtól, hogy Lengyelország nem teljesítette az

²⁰ Lásd az eljárási szabályzat 156. cikkét.

²¹ Lásd ehhez pl.: a Bíróság elnökének 2008. április 24-i Bizottság kontra Málta végzése, C-76/08 R, nem tették közzé, EU:C:2008:252, 21. pont; a Bíróság elnökének 2009. december 10-i Bizottság kontra Olaszország végzése, C-573/08 R, nem tették közzé, EU:C:2009:775, 11. pont

²² Lásd ehhez: a Bíróság elnökhelyettesének 2014. december 3-i Görögország kontra Bizottság végzése, C-431/14 P-R, EU:C:2014:2418, 20. pont

²³ Lásd ehhez: a Bíróság elnökének 2009. december 10-i Bizottság kontra Olaszország végzése, C-573/08 R, nem tették közzé, EU:C:2009:775, 18. pont

élőhelyvédelmi irányelvből és a madárvédelmi irányelvből eredő egyes kötelezettségeit. A Bizottság szerint ugyanis a tagállam anélkül hagyta jóvá a białowieżai erdőkerületre vonatkozó erdőgazdálkodási terv módosítását, és hajtotta végre az e módosításban szereplő erdőgazdálkodási műveleteket, hogy megbizonyosodott volna arról, hogy ez nem befolyásolja hátrányosan az adott Natura 2000 terület épségét.

A Bizottság a Puszczza Białowieśka Natura 2000 terület élőhelyeinek, illetve e terület épségének súlyos és helyrehozhatatlan károsodásának veszélye miatt még az előtt ideiglenes intézkedések elrendelését kérte, hogy az alperes benyújtotta volna az észrevételeit. A 2017. július 27-i végzésével²⁴ a Bíróság elnökhelyettese az ideiglenes intézkedés iránti jelen eljárást befejező végzés meghozataláig ideiglenesen helyt adott e kérelemnek.²⁵ A Bíróság ezt követően nagytanácsban tárgyalta a kérelmet és hozta meg a végzését.²⁶

3.1.1. A fumus boni iurisről. A Bizottság azzal érvelt, hogy a szóban forgó területen bizonyos aktív erdőgazdálkodási műveletek²⁷ több szempontból is ellentétesek a kapcsolódó uniós irányelvekkel. A tagállam ezzel szemben arra hivatkozott, hogy a Bizottság nem bizonyította jogilag megkövetelt módon, hogy a jogalapjai első látásra megalapozottak. A lengyel álláspont szerint a jogalapok valójában feltételezéseken és olyan megfontolásokon alapulnak, amelyek nem veszik figyelembe a Bizottság által képviselttel ellentétes állásponton lévő számos tudományos véleményt. A Bíróság azonban megállapította, hogy az elővigyázatosság elvére is figyelemmel, amely elv a magas szintű védelmet célzó európai uniós környezetpolitika egyik alapja, és amelynek fényében az uniós környezetvédelmi jogszabályokat értelmezni kell, az alapkereset első látásra nem tekinthető komoly alapot nélkülözőnek.

3.1.2. A sürgősségről. A Bizottság azt állította, hogy a szóban forgó aktív erdőgazdálkodási műveletek helyrehozhatatlan és súlyos környezeti károkat okozhatnak. A fakivágásokból, valamint az öreg fák és a száradékok, köztük a még lábon álló, elhaló fák eltávolításából fakadó kár helyrehozhatatlan lenne, mivel e műveletek végrehajtását követően nem lenne helyreállítható az érintett területek eredeti állapota. Ugyanezen műveletek eredményeként tehát egy természetes erdő visszafordíthatatlanul gazdasági célú erdővé alakulna át, ami ritka fajok élőhelyeinek eltűnéséhez vezethet.

A tagállam ugyanakkor arra hivatkozott, hogy az érintett területen több mint száz éve folytatják a szóban forgó tevékenységet, és semmi nem indokolja azok azonnali abbahagyását. Ráadásul semmi sem támasztja alá a Bizottság azon elméletét, amely szerint az említett műveletek súlyos és helyrehozhatatlan károkat okoznának. Lengyelország szerint éppen E műveletek abbahagyása okozna ilyen

²⁴ C-441/17 R, nem tették közzé, EU:C:2017:622

²⁵ Ezt a lehetőséget az eljárási szabályzat 160. cikk biztosítja.

²⁶ A Bíróság 2017. november 20-i végzése a C-441/17. R. sz. ügyben (nagytanács), Európai Bizottság kontra Lengyelország

²⁷ Pl.: a betűzőszű által megtámadott fák kivágása, a holt vagy elhaló fák, valamint a lábon álló holt fák és a több mint százéves faállomány eltávolítása

károkat.

A Bíróság az ideiglenes intézkedések sürgőssége mellett foglalt állást, tekintettel arra, hogy első látásra nem álltak rendelkezésre olyan tudományos információk, amelyek alapján minden észszerű kétségen felül ki lehetett zárni, hogy a szóban forgó aktív erdőgazdálkodási műveletek káros és helyrehozhatatlan hatásokat gyakorolnak a vitatott területnek a Bizottság keresetében említett védett élőhelyeire.

3.1.3. Az érdekek mérlegeléséről. A Bizottság szerint a Natura 2000 terület természetes élőhelyei, valamint a természetes erdőiben élő fajok kedvező védettségi állapotának fenntartásához fűződő közérdek elsőbbséget élvez a Lengyelországnak a betűzőszú elleni küzdelemhez fűződő érdekével szemben. Lengyelország azzal érvelt, hogy a lengyel jog alapján – amely kártalanítási kötelezettséget ír elő abban az esetben, ha valamely erdőt megfosztanak erdőterület jellegétől – a szóban forgó aktív erdőgazdálkodási műveletek abbahagyásából fakadó környezeti kár megközelítőleg 757.000.000 euró lenne.

A Bíróság úgy vélte, hogy a tagállam nem fejtette ki, hogy mennyiben okozna súlyos és helyrehozhatatlan kárt az említett műveleteknek az ügy érdemében történő ítélethozatalig²⁸ történő abbahagyása ezen az élőhelyen; és különösen azt sem, hogy e műveletek mennyiben gátolnák a környező lakosságot az érintett erdő gazdasági célú hasznosításában. Az ítélet kimondta, hogy az ilyen érdekek nem tűnnek magasabb rendűnek a szóban forgó élőhelyek és fajok védelméhez fűződő érdeknél. A Bíróság szerint ezért mivel nem állnak rendelkezésre részletes információk a betűzőszú által rövid távon esetlegesen okozott káros hatásokat illetően, sürgetőbb a károk bekövetkezésének elkerülése, mint az említett műveleteknek a védett természeti területen való folytatása. A Bíróság a fenti indokok alapján helyt adott az ideiglenes intézkedés iránti kérelemnek.

3.1.4. A kényszerítő bírság kiszabására irányuló kiegészítő bizottsági kérelem. A 2017. szeptember 13-i kiegészítő kérelmében a Bizottság azt állította, hogy azok a tevékenységek, amelyek abbahagyását a Bíróság elnökhelyettesének 2017. július 27-i végzése²⁹ ideiglenesen elrendelte, azután is folytatódtak, hogy e végzést kézbesítették az említett tagállamnak, amely ezzel megsértette az elrendelt ideiglenes intézkedéseket.³⁰ Ezen adatok és az EUMSZ 279. cikk alapján a Bizottság azt kérte, hogy a Lengyelországot kötelezzék kényszerítő bírság fizetésére abban az esetben, ha nem tartaná tiszteletben a jelen végzésben előírt kötelezettségeket. A Bizottság nem jelölte meg a kért kényszerítő bírság pontos összegét, hanem azt javasolta, hogy azt annak figyelembevételével határozzák meg, hogy milyen mértékben csökken a védett élőhelyek fával borított területe.

²⁸ Vagyis valószínűleg a végzés kihirdetésétől számított mindössze néhány hónapig.

²⁹ C-441/17 R, nem tették közzé, EU:C:2017:622

³⁰ Állításának alátámasztása érdekében a Bizottság különösen a Közös Kutatóközpont (JRC) 2017. szeptember 6-i jelentésére hivatkozott, amelynek készítése során egyrészt a Białowieża természeti terület műholdfelvételeit, másrészt a Bizottság szolgálatai által készített, a lengyel civil társadalom tagjaitól származó fényképeket vettek figyelembe

A tagállam szerint a kiegészítő kérelem nyilvánvalóan elfogadhatatlan, mivel az EUMSZ 279. cikk az EUMSZ 260. cikkel ellentétben nem hatalmazza fel kifejezetten a Bíróságot arra, hogy a tagállamokkal szemben kényszerítő bírságot szabjon ki, és e hatáskör nem alapulhat az előbbi rendelkezés pusztán teleologikus értelmezésén. A lengyel álláspont továbbá az volt, hogy a kérelem teljesítése sértené a tagállam védelemhez való jogát, mivel nem volt lehetősége sem az arra vonatkozó álláspontjának kifejtésére, hogy a szóban forgó aktív erdőgazdálkodási műveletek tiszteletben tartják-e a Bíróság elnökhelyettesének fent hivatkozott végzésében elismert közbiztonsági kivételt, sem pedig a kiszabni kért kényszerítő bírság összegét illetően.

A Bíróságnak ebben az ügyben első alkalommal kellett döntenie arról, hogy az uniós jog lehetővé teszi-e kényszerítő bírság kiszabását ideiglenes intézkedés vonatkozásában. Az érvelés kiindulópontja az EUMSZ 279. cikke, amely szerint Bíróság az elé terjesztett ügyekben bármely szükséges ideiglenes intézkedést elrendelhet. Az EUMSZ 279. cikk éppen ezért széles mérlegelési mozgásteret enged a Bíróság számára, amely mozgáster gyakorlásának keretében a Bíróság jogosult különösen arra, hogy adott esetben hivatalból is meghozzon minden olyan kiegészítő intézkedést, amely az általa elrendelt ideiglenes intézkedések hatékonyságának biztosítását szolgálja.³¹ A Bíróság ezt úgy értelmezte, hogy az ideiglenes intézkedésről határozó bírónak rendelkeznie kell azzal a lehetőséggel, hogy a felek egyikével szemben az EUMSZ 279. cikk alapján előírt kötelezettség hatékonyságát oly módon biztosítsa, hogy intézkedést fogad el az ideiglenes intézkedés iránti kérelem tárgyában hozott végzés említett fél általi teljesítése érdekében. Ilyen intézkedés lehet többek között a kényszerítő bírság kiszabása abban az esetben, ha az említett kötelezettséget az érintett fél nem teljesíti.

A lengyel álláspont szerint azonban a Bíróság kizárólag az EUMSZ 260. cikk alapján szabhat ki szankciókat a tagállamokkal szemben. Emiatt ha a hivatkozott végzés nem teljesítése esetén a Bizottságnak először kötelezettségzegés megállapítása iránti keresetet kellene indítania az EUMSZ 258. cikk alapján, és csak akkor terjeszthetne elő az EUMSZ 260. cikken alapuló keresetet, ha a Bíróság az előbbi keresetnek helyt ad, és a Lengyelország nem hajtja végre a Bíróság határozatát.

A Bíróság ezzel szemben úgy vélte, hogy egyrészt a kényszerítő bírság a jelen ügy körülményei között nem tekinthető szankciónak, másrészt a lengyel értelmezés elfogadása jelentősen csökkentené az ezen eljárás által elérni kívánt cél megvalósulásának valószínűségét abban az esetben, ha az érintett tagállam nem teljesíti a vele szemben elrendelt ideiglenes intézkedéseket. Az ítélet ennél fogva kimondja, hogy a kényszerítő bírság ilyen esetben történő alkalmazása az uniós jog hatékony alkalmazásának biztosítására irányul, ami az EUSZ 2. cikkben elismert, az Unió alapját képező jogállamiság értékének szerves részét képezi.³² Ebből pedig az következik a Bíróság szerint, hogy az ideiglenes intézkedésről határozó bíró hatáskörrel rendelkezik többek között arra, hogy az EUMSZ 279. cikk alapján kényszerítő bírság kiszabását írja elő a tagállammal szemben abban az

³¹ Lásd az ítélet 99. pontját.

³² Lásd az ítélet 102. pontját.

esetben, ha az nem teljesíti az elrendelt ideiglenes intézkedéseket. Ezt indokolja az a következtetés is, amely szerint mivel hasonló esetben a kényszerítő bírság kiszabásának lehetősége visszatarthatja az érintett tagállamot az elrendelt ideiglenes intézkedések megsértésétől, e lehetőség fokozza ezen intézkedések hatékonyságát, és egyúttal a végleges határozat teljes érvényesülését is biztosítja, ezért teljes mértékben beilleszthető az EUMSZ 279. cikk céljának keretébe.

A védekezéshez való tagállami jog állítólagos megsértésére alapozott érvet illetően a Bíróság rögzítette, hogy ez az eljárás, amelyben kizárólag a szóban forgó ideiglenes intézkedések tiszteletben tartásának biztosítása érdekében kényszerítő bírság kiszabását írják elő, egyáltalán nem dönt előre a jövőbeli érdemi határozat tekintetében. Következésképpen az a járulékos intézkedés, amely az elrendelt ideiglenes intézkedések érintett tagállam általi megsértésének esetére kényszerítő bírság kiszabását írja elő, az EUMSZ 279. cikk hatálya alá tartozik.³³

A Bíróság elfogadta a Bizottság által benyújtott bizonyítékokat, amelyek az ideiglenes intézkedés megsértését igazolták és helyt adott kényszerítő bírság kiszabására irányuló bizottsági kiegészítő kérelemnek a következő módon. Az ítélet arra kötelezte Lengyelországot, hogy a végzés kézbesítését követő 15 napon belül küldje meg a Bizottságnak az e végzés maradéktalan végrehajtása céljából a tagállam által elfogadott intézkedéseket és indokolással ellátva jelölje meg azokat a szóban forgó aktív erdőgazdálkodási műveleteket, amelyek folytatását a közbiztonság garantálása érdekében szükségesnek tart. Ezt követően, amennyiben a Bizottság megállapítaná, hogy a Lengyelország nem hajtotta végre maradéktalanul a jelen végzést, kérheti az eljárás folytatását. Utóbbi esetben a Bizottságnak kellene bizonyítania adott esetben azt, hogy a Lengyelország nem hagyta abba a szóban forgó aktív erdőgazdálkodási műveleteket, míg e bizonyítás sikeressége esetén e tagállam köteles bizonyítani azt, hogy e műveletek esetleges folytatására a közbiztonság garantálása érdekében van szükség. A Bíróság külön végzéssel határozhatna a jelen végzés esetleges megsértéséről.

Végül a Bíróság úgy rendelkezett, hogy a jogsértés megállapítása esetén Lengyelország fizessen a Bizottság számára napi legalább 100.000 euró összegű kényszerítő bírságot, a jelen végzés Lengyelországnak való kézbesítése napjától mindaddig, amíg e tagállam végre nem hajtja e végzést, vagy amíg ki nem hirdetik a C-441/17. sz. ügyet befejező ítéletet. Erre tekintettel a Bíróság nem határozott a Bizottság kiegészítő kérelméről.

3.1.5. A Bíróság döntése. A fenti indokok alapján a Bíróság végzésében helyt adott a Bizottság ideiglenes intézkedés iránti kérelmének a jelen ügyet befejező ítélet kihirdetéséig, kivételes jelleggel engedélyezve Lengyelország számára, hogy folytasson bizonyos erdőgazdálkodási műveleteket akkor, ha azok feltétlenül szükségesek a személyek közbiztonságának közvetlen és azonnali biztosítása érdekében, és azzal arányosak, feltéve hogy objektív indokok alapján nincs mód más, enyhébb intézkedések alkalmazására.

Az alapeljárásban végül 2018 tavaszán hirdetett ítéletet a Bíróság, amelyben megállapította, hogy a Bizottság keresetének valamennyi pontja megalapozott volt,

³³ Lásd az ítélet 108. pontját.

azaz Lengyelország nem teljesítette az élőhelyvédelmi irányelvből és a madárvédelmi irányelvből eredő egyes kötelezettségeit. A kényszerítő bíróság tényleges alkalmazására azonban végül nem került sor, mert a tagállam eleget tett az ideiglenes intézkedéseket elrendelő végzésnek. Ebben nyilvánvalóan a kényszerítő bíróság lehetőségének a felmerülése a komoly szerepet játszott.

3.2. A turówi lignitbánya ügye

3.2.1. Az ügy előzményei és az ideiglenes intézkedést elrendelő végzés. A turówi külszíni lignitbánya lengyel területen – Csehország és Németország határainak közelében – helyezkedik el. 1994-ben az illetékes lengyel hatóságok 2020-ig koncessziót adtak üzemeltető részére e bánya bányászati kitermelésére. 2019-ben az üzemeltető e koncesszió hat évre történő meghosszabbítása iránti kérelmet nyújtott be, amely kérelemnek a lengyel hatóságok helyt adtak. Csehország, mivel úgy ítélte meg, hogy ezen engedély megadásakor Lengyelország több szempontból is megsértette az uniós jogot³⁴, 2020. szeptember 30-án az EUMSZ 259. cikk alapján előbb a Bizottsághoz fordult, majd 2021. február 26-án keresetet nyújtott be a Bíróságon. Az ideiglenes intézkedés iránti kérelmében Csehország azt kérte, hogy a Bíróság kötelezze Lengyelországot arra, hogy haladéktalanul hagyja abba a turówi bányában a kitermelési tevékenységeket. A Bíróság 2021 májusában hozott végzést erről a kérelemről.³⁵

3.2.2. A fumus boni iurisről. Csehország többek között az érdemi keresetében felhozott első jogalap első kifogásának megfelelő jogalapra hivatkozott, amely azon alapult, hogy Lengyelország a környezetre vonatkozó információkról szóló törvény elfogadásával – amely szerint a lignitkitermelésre vonatkozó koncesszió érvényessége egyetlen alkalommal, hat évvel, bármiféle környezeti hatásvizsgálat nélkül meghosszabbítható – megsértette a KHV-irányelvet. Csehország szerint az uniós jog értelmében a 25 hektárnál nagyobb felületű külszíni bányászati kitermelésre vonatkozó projektek esetében (módosítást vagy bővítést is beleértve) környezeti hatásvizsgálatot kell végezni. Lengyelország érdemben nem is vitatta Csehország arra vonatkozó érveit, hogy a jelen ügyben fumus boni iuris áll fenn. A Bíróság így megállapította, hogy ideiglenes intézkedések iránti kérelem alapjául szolgáló Csehország által felhozott érvek első látásra nem tűnnek teljesen megalapozatlannak.

3.2.3. A sürgősségről. Csehország azt állította, hogy a turówi bányában a kitermelési tevékenység folytatása a Bíróság ügy érdemében hozott ítéletéig azzal a hatással járna, hogy jelentősen csökkentené a cseh területen a felszín alatti vizek szintjét a Lengyelországgal fennálló határ közelében, amelynek következményeként veszélybe kerülne körülbelül 10.000 ember ivóvízellátása a cseh területen, és az a talaj süllyedésével épületekben okozott kárral is járna. Így a Csehország által

³⁴ Különös tekintettel az egyes köz- és magánprojektek környezetre gyakorolt hatásainak vizsgálatáról szóló, 2011. december 13-i 2011/92/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvre (HL 2012. L 26., 1. o.; a továbbiakban: KHV-irányelv)

³⁵ A Bíróság elnökhelyettesének 2021. május 21-i végzése a C-121/21. R. sz. ügyben, Csehország kontra Lengyelország

hivatkozott érdekek a környezet, az emberi egészség, valamint a tulajdon védelmén alapuló megfontolásokhoz kapcsolódtak. A Bíróság megállapította egyebek mellett, hogy a felszín alatti vizek szintjének csökkenéséhez, valamint az e víztestektől függő lakosság ivóvízellátásának veszélyéhez kapcsolódó kár a környezet és az emberi egészség tekintetében súlyos és helyrehozhatatlan kárnak minősülhet. A jelen ügyben így teljesült a sürgősségre vonatkozó feltétel is.

3.2.4. Az érdekek egymással szembeni mérlegeléséről. Csehország szerint a turóvi bánya kitermelési tevékenységének folytatásából eredő, a környezetet és az emberi egészséget érő súlyos és helyrehozhatatlan kár megakadályozásához fűződő érdek elsőbbséget élvez Lengyelországnak az e tevékenység fenntartására vonatkozó társadalmi-gazdasági és energetikai érdekeivel szemben.

Lengyelország azzal érvelt, hogy a turóvi bányában a lignitkitermelési tevékenység ügdyöntő ítélet kihirdetéséig történő abbahagyása súlyos környezeti, gazdasági és társadalmi következményekkel járna. Egyébiránt arra hivatkozott, hogy a Csehország által kért ideiglenes intézkedések elrendelése azzal a hatással járna, hogy Lengyelország energiabiztonsága veszélybe kerülne.

A Bíróság az érdekek mérlegelése során az alábbiakat állapította meg:

- A kért ideiglenes intézkedések elrendelése nem a turóvi bánya végleges bezárását vagy a biztonsági munkák felfüggesztését vonná maga után, hanem kizárólag az e bányában végzett lignitkitermelési tevékenység ügdyöntő ítélet kihirdetéséig történő ideiglenes abbahagyását.
- A tagállam nem támasztotta alá azon állítását, amely szerint a kért ideiglenes intézkedések elrendelése a turóvi villamos erőmű visszafordíthatatlan leállításához vezetne annak technológiai konfigurációja miatt.
- A Lengyelország által hivatkozott azon társadalmi-gazdasági kár, amely a turóvi bánya és villamos erőmű munkavállalói álláshelyeinek megszűnéséhez, valamint az alvállalkozások alkalmazottai álláshelyeinek megszűnéséhez kapcsolódik, lényegében vagyoni jellegű kárnak minősül, amely csak kivételes körülmények között tekinthető helyrehozhatatlannak, mivel a vagyoni ellentételezés, főszabály szerint, alkalmas arra, hogy a károsult személy számára az e kár bekövetkezése előtti helyzetet helyreállítsa.³⁶

A Bíróság ennél fogva megállapította, hogy a fenti körülmények között a fennálló érdekek egymással szembeni mérlegelése alapján a mérleg nyelve a Csehország által kért ideiglenes intézkedések elrendelésének irányába billen, ezért helyt adott a Csehország ideiglenes intézkedések iránti kérelmének.

3.2.5. A kényszerítő bírságot kiszabó végzés. Lengyelország ezt követően nem tett eleget a Bíróság végzésének, ezért ideiglenes intézkedések iránti újabb kérelmével Csehország azt kérte, hogy a Bíróság kötelezze Lengyelországot arra, hogy fizessen az EU költségvetése számára napi 5 millió euró összegű kényszerítő bírságot a Bíróság elnökhelyettesének végzéséből eredő kötelezettségeinek

³⁶ A Bíróság elnökének 2008. február 28-i végzése a C-479/07 R. sz. ügyben, Franciaország kontra Tanács végzése, nem tették közzé, EU:C:2008:137, 24. pont

elmulasztása miatt. Ebben az újabb eljárásban 2021 szeptemberében született meg a Bíróság döntése.³⁷

Lengyelország arra hivatkozott, hogy a Csehország által benyújtott, kényszerítő bírság iránti kérelem elfogadhatatlan, mivel az ideiglenes intézkedés iránti eljárás keretében kizárólag a Bizottság – mint a Szerződések őre – nyújthat be valamely tagállammal szembeni kényszerítő bírság kiszabása iránti kérelmet. A Bíróság a korábbi lengyel ügyben hozott végzés indokaira is utalva azonban megállapította, hogy valamely tagállam hivatkozhat az EUMSZ 279. cikkre annak érdekében, hogy olyan ideiglenes intézkedések elrendelését kérje, mint a kényszerítő bírság kiszabása egy olyan féllel szemben, aki az e rendelkezés alapján vele szemben előírt kötelezettséget nem teljesíti.³⁸

Lengyelország, bár nem vitatta azt a tényt, hogy nem tett eleget az ideiglenes intézkedésben foglaltaknak, azzal is érvelt, hogy a kényszerítő bírság Csehország által javasolt összege, azaz napi 5 millió euró, a jelen ügy körülményeihez képest nyilvánvalóan aránytalan, és nem áll összhangban a Bíróság e területre vonatkozó ítélezési gyakorlatával. Ezenkívül Lengyelország azt állította, hogy Csehország ilyen összegre tett javaslata joggal való visszaélésnek minősül.

A Bíróság szerint a Csehország által előterjesztett javaslatok nem köthetik az ideiglenes intézkedésről határozó bírót, mivel ez utóbbi továbbra is szabadon határozhatja meg a kiszabandó kényszerítő bírságot olyan összegben és formában, amelyet megfelelőnek vél ahhoz, hogy arra ösztönözze Lengyelországot kötelezettségei teljesítésére. A Bíróság ítélezési gyakorlata alapján a kiszabott kényszerítő bírságot úgy kell meghatározni, hogy az egyrészt megfeleljen a körülményeknek, másrészt pedig arányos legyen a megállapított kötelezettségsszeggel, valamint az érintett állam fizetőképességével.³⁹

A Bíróság elnökhelyettese végül úgy döntött, hogy a jelen ügy körülményeire tekintettel, és figyelembe véve különösen azt, hogy a 2021. május 21-i végzés olyan ideiglenes intézkedésekre vonatkozik, amelyek teljesítése a környezetben és az emberi egészségben okozott súlyos és helyrehozhatatlan kár elkerüléséhez szükséges, a Lengyelországot kötelezni kell arra, hogy fizessen a Bizottságnak napi 500.000 euró összegű kényszerítő bírságot a jelen végzés Lengyelországgal való közlésének napjától a 2021. május 21-i végzésben foglaltak teljesítésének napjáig. Ez volt tehát az első alkalom, amikor a Bíróság pénzügyi szankcióról döntött egy ideiglenes intézkedés végre nem hajtása miatt.

4. Következtetések

A két vizsgált jogeseten kívül 2021 végéig három másik ügyben született ideiglenes intézkedés. Mindhárom ügy Lengyelországgal kapcsolatos és valamilyen módon az

³⁷ A Bíróság elnökhelyettesének 2021. szeptember 20-i végzése a C-121/21. R. sz. ügyben, Csehország kontra Lengyelország

³⁸ Lásd a végzés 37. pontját.

³⁹ 2020. november 12-i Bizottság kontra Belgium [Külföldi ingatlanokból származó jövedelmek] ítélet, C-842/19, nem tették közzé, EU:C:2020:915, 63. és 64. pont

igazságszolgáltatási rendszerrel, bírói függetlenséggel van összefüggésben. Az első ilyen ügyben még 2018-ban született végzés⁴⁰, a másodikban 2020-ban.⁴¹ A legnagyobb horderejű eljárásban pedig 2021-ben került sor ideiglenes intézkedések⁴² elrendelésére, majd néhány hónappal később rekordösszegű, napi egy millió eurós kényszerítő bírság kiszabására is.⁴³ Miért pont most, miért ezekben az ügyekben és adott tagállammal szemben került sor ezekre az új típusú ideglenes intézkedésekre?

Ismeretes, hogy a kötelezettségszegési eljárások egyik leggyengébb pontja azok időigényessége és általános értelemben vett lassúsága. Az állítólagos kötelezettségszegésnek a Bizottság általi tudomásra jutásától számítva általában hosszú hónapok, akár évek is eltelnek a bírósági kereset benyújtásáig. Majd ezt követően az igazságügyi statisztikák szerint átlagosan 20 hónapot kell várni a Bíróság ítéletére.⁴⁴ A kötelezettségszegést megállapító ítélet végre nem hajtása esetén alkalmazható, az EUMSZ 260. cikke által szabályozott mechanizmusok pedig újabb éveket vesznek igénybe. Kijelenthető tehát, hogy ezek az eljárások önmagukban alkalmatlanok arra, hogy gyorsan reagáljanak a tagállamok uniós jogot sértő magatartására. Ezt a problémát eljárásjogi eszközökkel két módon lehet kezelni. Egyrészt a Bíróság eljárási szabályzata által lehetővé tett gyorsított eljárás alkalmazásával, amelynek segítségével lényegesen meggyorsítható a folyamat.⁴⁵ Ennek hátránya, hogy alkalmazására – részben a Bíróság leterheltsége, részben a gyorsított eljárás logikájából fakadóan – csak nagyon kivételesen, évente mindössze néhány ügyben kerülhet sor. A másik eljárási lehetőség az ideiglenes intézkedés alkalmazása, ahol már nincsenek ilyen korlátok.

Álláspontom szerint a fenti felismerés vezethette a Bíróságot arra, hogy 2017-től eddig öt kötelezettségszegési eljárásban is elrendelt ideiglenes intézkedéseket. Arra a kérdésre, hogy miért kizárólag Lengyelországgal kapcsolatos ügyekben került ezekre sor, többféle válasz is adható. Egyrészt mondhatjuk azt, hogy ez pusztán véletlen egybeesés, mivel a felperesként fellépő Bizottság, és egy másik tagállam éppen ezekben az ügyekben tettek javaslatot alkalmazásukra, amely indítványoknak a Bíróság helyt adott. Másrészt, nyilvánvaló összefüggés van Lengyelországnak, a különböző uniós intézményekkel fennálló jogvitáival, különös tekintettel arra, hogy a turóvi bányához hasonló környezetvédelmi ügyek, különösen pedig a bírói függetlenséggel kapcsolatos eljárások lényegében precedens nélküliek.

⁴⁰ A Bíróság 2018. december 17-i végzése (nagytanács) a C-619/18. R. sz. ügyben, Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság

⁴¹ A Bíróság 2020. április 8-i végzése (nagytanács) a C-791/19. R. sz. ügyben, Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság

⁴² A Bíróság elnökhelyettesének 2021. július 14-i végzése a C-204/21. R. sz. ügyben, Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság

⁴³ A Bíróság elnökhelyettesének 2021. október 27-i végzése a C-204/21. R. sz. ügyben, Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság

⁴⁴ A Bíróság 2020-as éves jelentése szerint átlagosan 19,2 hónapot.

⁴⁵ Lásd pl. a Bíróság 2012. november 6-i ítéletét a C-286/12. sz. ügyben, Európai Bizottság kontra Magyarország

Milyen főbb következtetések vonhatók le a vizsgált jogesetekből? Az ideiglenes intézkedések egy új alkalmazási köre született meg az elmúlt években. Az ítélkezési gyakorlat részévé vált, hogy kötelezettségszegési eljárásokban is helye lehet ideiglenes intézkedéseknek, amely már önmagában is hatékonyabbá teheti ezeket az eljárásokat. A megsértésük esetén elrendelhető kényszerítő bírságok szintén egy teljesen új tendencia, amelyre a tagállamok szemmel láthatóan nem voltak felkészülve. Az ideiglenes intézkedések és a hozzájuk kapcsolódó kényszerítő bírságok kombinációja rendkívüli mértékben megnövelheti ezen eljárások eredményességét, valamint bizonyos esetekben visszatárhhatja a tagállamokat az uniós jog megsértésétől. A tagállamoknak mindenképpen számolniuk kell azzal, hogy a Bíróság a jövőben várhatóan még gyakrabban fogja alkalmazni az ideiglenes intézkedéseket, szükség esetén kiegészítve azokat pénzügyi szankciókkal.

Irodalomjegyzék

- Alec J. Burnside - Adam Kidane: Interim Measures: An overview of EU and national case law, Antitrust Case Laws e-Bulletin, <https://www.concurrences.com/en/>, N°86718
- Az Európai Unióról és az Európai Unió működéséről szóló szerződések magyarázata 3. (szerkesztette: Osztovics András), Complex Kiadó, Budapest, 2011
- C. Closa and D. Kochenov (eds.) Reinforcing Rule of Law Oversight in the European Union (Cambridge University Press, 2016)
- Elena Basheska: Good European Neighbours: The Turów Case, Interim Measures in Inter-State Cases, and the Rule of Law, <https://reconnect-europe.eu/blog/good-european-neighbours-the-turow-case-interim-measures-in-inter-state-cases-and-the-rule-of-law/>
- Guus Borchardt: The Award of Interim Measures by the European Court of Justice, *Common Market Law Review*, Volume 22, Issue 2 (1985) pp. 203 – 236
- Jens Grunert: Interlocutory Remedies in England and Germany: A comparative perspective, In: *Civil Justice Quarterly*, Vol. 15. January 1996. Sweet and Maxwell 18-43. o
- Peter Oliver: Interim Measures: Some Recent Developments, *Common Market Law Review*, Volume 29, Issue 1 (1992) pp. 7 – 27
- Václav Stehlík: Interim measures before national courts in the context of EU and Czech law, *ICLR*, 2012, Vol. 12, No. 2.
- Van Den Biggelaar, Nicolien: Interim measures in proceedings before the Court of Justice or the European Community, *EUI LLM theses*, <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/5644>
- Wopera Zsuzsa: Az ideiglenes intézkedés elmélete és gyakorlata a polgári eljárásjogban, PhD értekezés, 2001

- Wopera Zsuzsa: Az ideiglenes intézkedések a Brüsszeli Egyezmény 24. cikkére vonatkozó Európai Bírósági joggyakorlat tükrében, in: Magyar Jog 2001. 12. szám 743-752. o.
 - Wopera Zsuzsa: Európai körkép egyes államok polgári eljárásjogának ideiglenes intézkedéseiről, in: Jogtudományi Közlöny 2001. 5. szám 213-222. o.
 - Wopera Zsuzsa: Hatékony jogvédelem a magyar és az Európai Unió polgári eljárásjogában - Az ideiglenes intézkedés - Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007.
-
-

Mérgezési ügyek az antik Rómában és Magyarországon

Bajánházy István*

Jelen munkámban két nagyon hasonló tömeges mérgezési ügyek mutatok be. Az első jogeset az ókori Rómában Kr.e. 331-ben történt, ahol a vádlott asszonyok a jó méreg (orvosság) és rossz méreg (mérge) közötti jogi különbségtételre hivatkozva próbálták magukat megvédeni. A másik eset a „Tiszazugi arzénos asszonyok” pere az 1930-as évekből, ahol a falusi asszonyok a légyapírból kinyert arzént használták mérgeként. Mindkét esetben az áldozatok nagyobb része ezen asszonyok családjából vagy rokonságából származó férfiak voltak.

Kulcsszavak: ókori Róma, mérgezési ügyek, Titus Livius, a Tiszazugi arzénos-ügyek

Poisoning Cases in Ancient Rome and in Hungary

In this paper I show two very similar mass-poisoning cases. The first law-case took place in the ancient Rome in the year of 331 B.C., where the accused women tried to defend themselves by quoting the legal difference between good poison (=medicine) and bad poison (=poison). The other case was the “arsenic murder-case in the Tiszazug region” from the 1930’s, where women from the countryside used arsenic poison, exploited from flypapers. In both cases, the major part of the victims were men, they came from the family or kinship of these women.

Keywords: ancient Rome, poisoning-cases, Titus Livius, arsenic-cases in the Tiszazug region

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1453>

1. Bevezetés

A „Híres történelmi perek II” c. konferencia keretében én egy olyan témába tartozó két jogeset bemutatását választottam, melyek között – anélkül, hogy a két eset között bármilyen közvetlen kapcsolat feltételezhető lenne, mivel közöttük több mint kétezer év telt el és nem valószínű, hogy a tiszazugi asszonyságok esténként Titus Liviusot olvassák volna – mégis érdekes párhuzamok figyelhetőek meg. Az egyik ilyen a rövid idő intervallumon belüli tömeges esetszám, külön vizsgálatot érne meg ennek társadalmi, pszichológiai okainak feltárása, ez azonban

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Római Jogi Tanszék.

nem a jogtudomány, így nem jelen értekezés feladata. A másik érdekesség, hogy az elkövetők döntő részben a női nemből kerültek ki, míg az áldozatok döntő százalékban férfiak voltak. De közös vonás az is, hogy mindkét eset az adott korban nagy érdeklődést váltott ki a közvéleményből. A római eset olyan érdekesnek bizonyult, hogy azt viszonylag részletesen rögzítették, egyes elkövetőket név szerint is ismerünk. Hazánkban szintén nagy érdeklődést váltott ki az ügy, annak több irodalmi feldolgozása is született.¹ Párhuzamként láthatjuk, hogy mindkét ügyben a cselekmények sokáig titokban maradtak és mindkét ügyben feljelentés útján jutott a hatóságok tudomására. Hasonló az is, hogy mindkét perben születtek felmentő ítéletek,² a magyar perekben meglepően nagy százalékban! Az egyetlen lényeges különbség, hogy míg Rómában az előkelő, a társadalom vezető rétegébe tartozó asszonyok köréből kerültek ki az elkövetők, addig Magyarországon egyértelműen a szegényebb, alacsonyabb társadalmi rétegből.

2. A római mérgezési ügy

2.1. A forrásunk és a jogeset leírása. A római mérgezési ügyről Titus Livius történelmi munkájából kapunk információt a Kr.e. 331. év eseményei során. Livius szerint ez volt az első méregkeverési ügy Rómában, amiben – mint majd láthatjuk a királykori törvényhozás nyomai kapcsán – valószínűleg nincs igaza, abban viszont igen, hogy ez volt az első tömeges mérgezési ügy, amiről tudomásunk van, bár később is történtek hasonló esetek.³ Livius az egyik legismertebb római történetíró, akinek munkája a korábbi történetírók munkáinak felhasználásával készült, azok művei viszont az egyik papi kollégium, a *pontifexek* által vezetett az un. éves feljegyzéseken (*libri annales* vagy *annales maximi*) alapultak,⁴ ezért per leírását hitelesnek fogadhatjuk el.

Az eljárás előzményeként Liviustól annyit tudunk, hogy ez az év (Kr.e. 331) baljósnak indult a sok és megmagyarázhatatlan haláleset miatt, melyek az állam vezető polgárait sújtotta. Ennek oka sokáig nem volt ismert, először járványra gondoltak, de egy feljelentés következtében a tényleges okra, a mérgezésre fény derült. Az ügy Q. Fabius Maximus *aedilis curulis*nál indult meg, akinél egy rabszolganő (*ancilla*) jelentkezett és önmagának büntetlenséget kérve feljelentést helyezett kilátásba. Livius szerint az *aedilis* a hivatali utat bejárva a konzulokat értesítette, majd az ügy a szenátus elé került, amely ígéretet is tett a feljelentő büntetlenségére („*fides indicí data*”).⁵ Ez után a feljelentő részletes vallomást tett:

„Erre a szolgáló (*ancilla*) felfedte, hogy asszonyi gonoszság zúdította a polgárságra ezt a csapást: előkelő asszonyok készítik a pusztító mérgeket, s ha a

¹ Id. BÁLINT Angelika – GYÖRI Anna: A tiszazugi arzenyilkosságok reprezentációi. Médiakutató XV./3., 2014, 37–48.

² Liv. 8.16. „*magnum numerum matronarum indicaverunt; ex quibus ad centum septuaginta damnatae;*”

³ Liv. 39.8.-19., és Liv. 39.41.

⁴ WIEACKER, Franz: Altrömische Priesterjurisprudenz, (In: BENÖHR Hans P./ HACKL Karl (szerk.): *Iuris Professio Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag*, Hermann Böhlau Nachf., Wien-Köln-Graz, 1986. 347-370., Liv. 6.1.2. „*in commentariis pontificum*”

⁵ Liv. 8.18.4.-5.

tisztségviselők mindjárt vele mennek, tetten érhetik őket. Követték a feljelentőt, rajta is kaptak néhány asszonyt efféle szerek főzése közben, s rábukkantak az elrejtett kész mérgekre is. A nőket a Forumra vitték, s poroszlóval (*viator*) idézték meg azt a húsz matrónt, akiknél rajtuk ütöttek. Közülük kettő, Cornelia és Sergia – mindkettő patrícius származású -, azt erősítgette, hogy ezek a szerek orvosságok, s mikor a feljelentő vitába szállva velük, felszólította őket, bizonyítsák rá a hazugságot, iganak a főztjükből *mindenki szeme láttára*, időt kértek, hogy egymás között tanácskozhassanak. A népet visszaszorították, majd a többi asszony elé terjesztették a dolgot, s egyikük se vonakodott inni az italból, fölhajtották, így saját bűnük végzett mindnyájukkal. Ugyanakkor elfogták kísérőiket is, akik egész sor matrónára vallottak rá: közülük százhetvenet ítéltek el. Eleddig még sose volt Rómában méregkeverési ügyben nyomozás.”⁶

Az eljárás az ún. matrónaé, tehát férjezett nők, azaz *mater familias*-ok ellen indult, az áldozatokról annyit tudunk, hogy az „állam előkelő polgárai”-ból kerültek ki, ami alatt volt magisztártusokat tehát kizárólag férfiakat érthetünk.

2.2. A mérgek fajtái és a mérgezések római jogi szabályozása. A mérgek hatásának és a mérgezések esetek felismerésének képessége tapasztalati úton feltehetőleg minden népnél előbb- utóbb kialakult. Az Ószövetségi Szentírás (Jób könyve) is utal már a mérgekre, ami az ősi tudás bizonyítéka.⁷ Forrásaink szerint azonban az orvosi ismeretek és így a mérgek behatóbb ismerete is a görögöktől érkezett Rómába.⁸ Mind a *φάρμακον* ('farmakon' = gyógyszer = farmakológia), mind a *τόξον* ('toxon' = mérge = toxikológia) görög szavak. A mérgeket kezdetben valószínűleg vadászatra használhatták, de hamar megjelent a katonai alkalmazásuk is, erre enged következtetnünk, hogy a görög *τόξον* (toxon) eredetileg egyesszámban az íjat jelentette, míg ennek a többes száma, a *τόξιν* (toxin) már az íjat és a nyilakat, mint egységet.⁹

A görögök viszont a forrásaink szerint Egyiptomból ismerték meg a mérgeket. Már Homérosz is egy egyiptomi nőre (Polüdamna, Thón felesége) hivatkozott, mint a különféle füvek (=keverékek) avatott ismerőjére.¹⁰ A két homéroszi műben pedig

⁶ Liv. 8.18.6. „*Tum patefactum muliebri fraude civitatem premi matronasque ea venena coquere et, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem et coquentes quasdam medicamenta et recondita alia invenerunt; quibus in forum delatis et ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis duae ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussae in conspectu omnium ut se falsum commentam arguerent, spatio ad conloquendum sumpto, cum submoto populo rem ad ceteras rettulissent, haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento suamet ipsae fraude omnes interierunt. Comprehensae extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt; ex quibus ad centum septuaginta damnatae; neque de veneficiis ante eam diem Romae quaesitum est.*” Ford: MURAKÖZI Gyula, Livius A római nép története a Város alapításától, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982, a szerző szövegkorrekciójával.

⁷ Jób. 6,4.

⁸ HOFFMANN Zsuzsanna - T. HORVÁTH Ágnes: Antik Medicina és Farmakológia, JATE Press, Szeged, 2019, 149.

⁹ Ógörög-magyar szótár (ford: GYÖRKÖSSY Alajos, KAPITÁNYFfy István, TEGYEY Imre) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 1082.

¹⁰ Homérosz, Odüsszeia, X, 229.

több helyen is megjelennek a méregre, mérgezésre történő utalások.¹¹ De még érdekesebb, hogy a fent hivatkozott homéroszi leírás már tartalmazza azt a különbség tételt is, hogy nem minden fű (= keverék) ártalmas, az lehet hasznos (jó) és ártó (rossz) egyaránt: „sok a hasznos fű ott és sok a gyilkos” „φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρὰ,”¹² Ez azért érdekes, mivel egyrészt a perben a római asszonyok is arra hivatkoztak, hogy orvosságot készítettek, másrészt a *Digesta* ez a homéroszi sor később idézésre is került!

A *Digesta* egyébként hét különösen veszélyes méreganyagot név szerint is megemlíti (D. 48,8,3,3), mégpedig azzal kapcsolatban, hogy ezeknek már a szakember (*pigmentarius* = kozmetikum kereskedő, régiesen: 'kenőcsárus') általi gondatlan (hanyag) forgalomba hozatalát is büntetni rendelte a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* rendelkezései szerint.¹³ A jó és rossz 'méreg' között a határ tehát elég vékony volt, mivel sok esetben csak a mennyiségtől függött, vagyis ami kis mértékben még orvosságnak vagy kozmetikumnak számított, az nagyobb mennyiségben már méregnek.

A római jogi szabályozás egyébként szintén meglepően ősi időkre nyúlik vissza, Plutarchos szerint már az első király (a római történetírói hagyomány szerint Romulus¹⁴) is szabályozta a mérgezést: „Hozott továbbá törvényeket, amelyek közül az különösen kemény, amelyik a feleségnek nem engedi meg, hogy elváljék a férjétől, a férjnek viszont megengedi, hogy elküldje az asszonyt a gyermekek megmérgezése, kulcsok ellopása, vagy házasságtörés miatt.”¹⁵

Érdekes, hogy már ez az első ismert szabályozás is csak női elkövetőkkel számolt! A gyermekek megmérgezése leginkább a nem kívánt gyermekek esetében képzelhető el, akár saját, de még inkább az előző feleségtől született gyermekektől szabadulhatott meg így a későbbi feleség. Ez a forráshely azért is értékes, mert görög nyelven íródott és a méregre használt általános *φάρμακον* (farmakon) kifejezést használja, ami később az alapvetően latin nyelvű *Digesta*-ban is görögül köszön vissza.

A mérgekkel kapcsolatos szabályozás aztán később, de feltehetően még a XII táblás törvények megalkotása előtt, további pontosításra került és megjelent a jogalkotásban is a 'jó méreg' – 'rossz méreg' közötti megkülönböztetés, ami a XII

¹¹ Homérosz, *Odüsszeia*, X, 316-318, Homérosz, *Iliász* XXII, 93-95

¹² Homérosz, *Odüsszeia* IV. 230. Fordította: DEVECSERI Gábor (Homérosz, Magyar Helikon, 1967), más fordításban: „sok hasznos és sok ártó szer” („φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ, πολλὰ δὲ λυγρὰ,”) itt a keverék (μμιγμένα) fordítása azonban hiányzik, hasonlóan az ógörög-magyar szótárban is: ld. Ógörög-magyar szótár (ford: GYÖRKÖSSY Alajos, KAPITÁNYFfy István, TEGYEY Imre) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 1153. A keverékre hivatkozást találunk még ld. még az Ószövetségi Szentírásban is. Exod. 30.35.

¹³ Ezen anyagok: *cicuta* = bürök, *salamandra* = szalamandra, *aconitum* = sisakvirág, *pitucampas* = fenyőlárva
bubrostis (buprestis) = díszbogár, *mandragora* = közönséges mandragóra vagy közönséges szerencsegökér, *cantharidas* = kőrisbogár

¹⁴ A római királyok kérdéséhez ld. PÓKECZ-KOVÁCS Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2014. 12.

¹⁵ Plut. Rom.22. Ford.: ZLINSZKY János, in: ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996, 45-46. Ugyanakkor a forráshely fordítása nem egyértelmű a ránk maradt kéziratok miatt, Perrin két fordítási lehetőséget is megad. ld. Plutarch's Lives (ford: Barnadotte PERRIN) Harvard University Press, London 1982,162-163, és 162.old. 1. lb.

táblás törvény szövegébe is felvételre került.¹⁶ Ez a megkülönböztetés aztán annyira időtállóan bizonyult, hogy az évszázadokkal később a *Digesta*-ba is bekerült és ott két fragmentumban is megtaláljuk:

A közismertebb „szavak jelentéséről” szóló 50. könyvének 16. tituluszában, ahol a már hivatkozott jó és rossz mérleg közötti megkülönböztetést ismét megtaláljuk és itt találjuk a görög *φάρμακον* szóra való hivatkozást és a már fent hivatkozott homéroszi műből való idézetet is.¹⁷ De megtalálhatjuk ezt a különbségtételt a bűncselekményekről szóló 48. könyv 8. tituluszában is.¹⁸ Mindkét forráshely azt bizonyítja, hogy a „mérleg” (*venenum*) a göröghöz hasonlóan latinban is egy semleges, neutrális kifejezés,¹⁹ amit pontosítani szükséges a büntetőjogi jogkövetkezmények alkalmazása előtt, mivel van a (gyógy)szereknek segítő (gyógyítás, afrodisziákum) és ártó, azaz emberi élet kioltására használható változata egyaránt.

A fent elsőként hivatkozott forráshely, Gaiusnak a klasszikus kori remekjogásznak a XII táblás törvényhez írott magyarázatának ötödik könyvéből vett idézet, ezért tudjuk azt, hogy ez a megkülönböztetés már a XII táblás törvényben is megtalálható volt. Ezt a modern rekonstrukciók a VIII. tábla büntető jogi rendelkezései között²⁰ helyezik el. Alappal feltételezhetjük, hogy a mérleg felhasználása mindenképp, de – a későbbi szabályozás alapján – talán már az elkészítése és a birtoklása is büntetendő volt. A források hiánya miatt azonban nem tudjuk, hogy a mérgezésre, a mérleg felhasználására volt-e már ekkor is speciális büntető rendelkezés vagy az ilyen tényállásokat a szándékos emberölés keretébe vonták. A fennmaradt „jó és rossz mérleg” megkülönböztetés alapján én azt gondolom, hogy létezett a mérgezésről már ekkor is önálló rendelkezés. Azt, hogy magát előkészületet, birtoklást büntették-e önmagában a források hiánya miatt nem lehet eldönteni, én inkább kizárom ennek a valószínűségét, mivel a fennmaradt források nem tudósítanak ebből a korból más tényállásoknál sem az előkészület büntetéséről.

A későbbi részletes szabályozás csak a Kr.e. I. században jelent meg, Sulla büntetőjogi reformjai keretében, melyek azonban annyira sikeresnek bizonyultak, hogy – császárkori *senatus consultum*okkal²¹ kiegészítve – alapját képezték még a juszteniánuszi kodifikáció idején is a jogi szabályozásnak. Sulla Kr.e. 81-en fogadtatta el a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* elnevezést kapott

¹⁶ HOFFMANN - T. HORVÁTH i.m., 205.

¹⁷ D. 50,16,236.: Gai. libro quinto ad duodecim tabularum: „Qui "venenum" dicit, adicere debet, utrum *malum an bonum*: nam et medicamenta venena sunt, quia eo nomine omne continetur, quod adhibitum naturam eius, cui adhibitum esset, mutat. *Cum id quod nos venenum appellamus, graeci φάρμακον dicunt, apud illos quoque tam medicamenta quam quae nocent*, hoc nomine continentur: unde adiectione alterius nomine distinctio fit. Admonet nos summus apud eos poetarum Homerus: nam sic ait: *φάρμακα, πολλά μὲν ἐσθλά μεμιγμένα, πολλά δὲ λυγρά*.”

¹⁸ D. 48,8,3,1.: Marci. libro quarto decimo institutionum: „*Adiectio autem ista 'veneri mali' ostendit esse quaedam et non mala venera. Ergo nomen medium est et tam id, quod ad sanatum, quam id, quod ad occidendum hominis necandi causa habet.*”

¹⁹ HOFFMANN - T. HORVÁTH i.m., 12.

²⁰ XII tab. VIII./25. (in: A Tizenkéttáblás törvény töredékei, ford.: ZLINSZKY János, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991)

²¹ Az ezekre való – név megjelölése nélküli – utalást ld. D. 48,8,3,2. és 3.

törvényjavaslatát, melyben a szándékos emberölés két legalattomosabb és legveszélyesebbnek tartott elkövetői körét a *sicarius*okat (magyarul orvgyilkosokat, más szóval késelőköt vagy bicskásokat,²² a *sica* = tőr kifejezésből képezve) tehát olyanokat, akik szándékos emberölésre előkészületeket tettek és a mérgekeverőket, mint önálló, nevesített bűncselekmény elkövetőit nyilvánította üldözendőnek és ügyükben önálló állandó bíróságot (*quaestio perpetua de sicariis et veneficis*) hozott létre. A két – egyebekben nagyon eltérő elkövetési módú bűncselekmény – az alattomoság, mint közös jellemző miatt került egy jogszabályba és azonos eljárási szabályok alá. Az eljárási kérdéseket most mellőzve, az anyagi jogi szabályozást keretében kiemelhetjük, hogy ekkor már biztosan büntették nemcsak a mérge emberölési célú felhasználását, hanem annak előkészületét²³ is, a mérgek emberölési szándékkal történő készítését, eladását, birtoklását, egyaránt.²⁴ A büntetés pedig főbenjáró volt: szigetre történő száműzetés és teljes vagyonelkobzás.²⁵

A jusztiniánuszi korra ez csak a társadalom magasabb rétegét alkotó személyek (*honestiores*) tekintetében maradt fenn, az alacsonyabb rendűek körében viszont súlyosabb lett: kereszthalál vagy állatviadalra ítélet, ami azért érdekes, mivel a mérgező emberöléseket inkább a műveltebb, kifinomultabb személyek körében, azaz a magasabb társadalmi osztályokban képzelhetnénk el, mint tipikus elkövetési módot, de ezek szerint az alacsonyabb társadalmi körökben is fennállt ennek a veszélye. A köztársasági törvényi szabályozás tehát tovább élt a jusztiniánuszi kodifikáció idején is, a közbenső használatára pedig Quintilianusnál találunk bizonyítékot. A Szónoklattan munkájában (Kr.u. I. sz.) leírt jogesetből tudjuk, hogy a mérgekeverőkre főbenjáró büntetés várt.²⁶

2.3. A bűncselekmény jogi elemzése. A Livius által leírt eljárás a római közjog keretében lefolytatott büntető eljárás volt, mely egyrészt teljesen eltért a magánjogi pertől, másrészt ekkor még nem működtek a Sulla által később a Kr.e. I. században létrehozott állandó büntetőbíróságok, a *quaestio* sem. Ebben a korban a hivatalban lévő magisztrátusnak volt joga és egyben kötelessége a közösséget veszélyeztető ügyek felderítése és az elkövetőkkel szemben büntetés kiszabása. Livius nem írja konkrétan, hogy a feljelentést elsőként megismerő *aedilis curulis* folytatta-e le a nyomozást, vagy átadta az ügyet a konzuloknak, csak annyit ír, hogy értesítette őket, ők pedig a szenátust. Az mindenestre érdekes, hogy egy viszonylag újonnan bevezetett tisztséghez köthető ez az ügy. Az *aedilis plebis* tisztség ugyanis már Kr.e. 494-ben létrejött, de az *aedilis curulis* tisztség bevezetésére csak Kr.e. 367-ben kerül sor,²⁷ a plebejusok más tisztségeknél (a két konzul közül az egyiket a *plebeius*ok közül kellett megválasztani) elért térnyerését ellensúlyozandó. A szintén ekkor bevezetett *praetori* tisztség mellett, az *aedilis*

²² ZLINSZKY János: Római büntetőjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991, 122, SÁRY Pál: Sulla büntetőjogi reformjai, Jogtudományi Közlöny, LVI. évf. 2001/6, 275-286.

²³ HOFFMANN - T. HORVÁTH i.m., 206.

²⁴ D. 48,8,3, pr.

²⁵ D. 48,8,3,5.

²⁶ Quint. Institutio oratoria: 7,8,2.

²⁷ Liv. 6.42., vö. *lex Furia de aedilibus curulibus*, Kr.e. 367.

plebis tisztség ellensúlyaként vezették be az *aedilis curulis* tisztségét.²⁸ Mindkét *aedilis* fő feladatkörébe tartozott a játékok rendezése,²⁹ de ezen túl sok közrendvédelmi funkciót is kaptak,³⁰ ezek közül a legismertebb feladatuk a piacfelügyelet volt.³¹ Az *aedilisek* bizonyos ügyekben közvádlóként is felléphettek: általában a magánhasználatba adott közföldek nagyságát korlátozó rendelkezések megszegőivel szemben,³² de találunk a forrásokban említést az uzsora,³³ egyes nemi bűncselekmények (pl. *stuprum*)³⁴ miatti perlésre is. Ezért elfogadhatjuk azt, hogy – annak ellenére, hogy ez az ügy kiemelt jelentőségű volt – az *aedilis curulis* lefolytathatta a nyomozást.

Bármelyik magisztrátus járt is azonban el, az eljárás során a magisztrátusnak széles körű lehetősége volt a bizonyítás lefolytatására és a döntés meghozatalára egyaránt. A bizonyítás itt is részben tanúk (ideértve a feljelentőt is) vallomásán és a házkutatások eredményén alapult. Nagyon érdekes viszont a vádlottak védekezése: a vádlottak nem a szerek készítését tagadták, azt nem is nagyon teheték, mivel mind a tanúvallomások, mind a házkutatások során feltárt eszközök és szerek azok létezését bizonyították, ezért védekezésük a szerek jogi megítélésre korlátozódott, vagyis arra, hogy ők nem mérget, hanem orvosságot készítettek! Ez egy igen ravasz érvelés volt, mivel a szerek hatását csak próbával lehetett igazolni, erre viszont önkénteseket nehéz lett volna találni, a bizonyítás sikertelenségét pedig a vádlottak javára kellett volna értékelni. Ezt a nyomozás vezető magisztrátus feltehetőleg átlátta és ezt a védekezést erőlténítette el a próba felajánlásával, bár Livius a feljelentő ötleteként írja ezt le: ha valóban orvosságot készítettek, akkor igyanak a főztjükből! A vádlottak tehát megkapták a tisztázás, ill. az önkéntes halál választásának lehetőségét. A használt méregről Livius nem tudósít, de tudjuk, hogy később a császárkorban az arzén volt a leggyakrabban használt mérge, így nem zárhatjuk ki itt sem annak használatát.³⁵

Livius tudósítása szerint az eljárás 170 személy ellen folyt, ebbe a számba nemcsak a matrónák, hanem azok segítői, tehát a szolgáló személyzet is beletartozott, a matrónák számát én 20 főben valószínűsítem, mivel ennyiről ír a szerző, akiket első körben eljárás alá vontak. Ezek közül két személy a név szerint

²⁸ Gell. 4.2.1., JAKAB Éva: *Aediles curules*, Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére, Kovács István Emlékkönyv, 131-155., *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*, Acta Jur. et Pol. Tomus XL., Fasc. 9., Szeged, 1991, 132.

²⁹ Az *aedilis curulis* a *ludi maximi* vagy *ludi Romani* játékokat (Liv. 6.42., Liv. 25.2.) szeptemberben (vö. KOLB, Frank: *Rom, Die Geschichte der Stadt in der Antike*, Verlag C.H. Beck, München, 2002, 194., GEDEON Magdolna: *Az antik Róma „sportjoga”*, Novotni Kiadó, Miskolc, 2005, 19., JAKAB Aediles... 134.) az *aedilis plebis* pedig a *ludi plebei*-t rendezte meg novemberben. (Vö. KOLB i.m. 194., GEDEON i.m. 19.)

³⁰ Cic. leg. 3.3.(7), Liv. 3.27., 4.31., 9.7., 23.25., 39.14., Paul. D. 18.6.13.,

³¹ JAKAB Éva: *Stipulationes aediliciae* (A kélléhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban) *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*, Acta Jur. et Pol., Tomus XLIV., Fasc. 7., Szeged, 1993, 10., KUNKEL, Wolfgang - WITTMAN, Roland: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*, Die Magistratur, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1995, 482-483., RAINER, Michael J.: *Römisches Staatsrecht*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2006, 95.

³² Liv. 7.16., 10.13., 10.23., 10.47., 33.42., 35.10., Gell. 6.3.45., KUNKEL i.m., 493-497, RAINER i.m., 95.

³³ Liv. 7.28., 10.23., 35.41., 38.35., KUNKEL i.m., 491-492., RAINER i.m., 94.

³⁴ Liv. 8.22., 10.31., KUNKEL i.m., 497., RAINER i.m., 95.

³⁵ HOFFMANN - T. HORVÁTH i.m., 207.

is megjelölésére került, *Cornelia* és *Sergia*, ami azt valószínűsíti, hogy rájuk bizonyosodott be az értelmi szerzőség vagy legalábbis egyfajta kezdeményező, irányító szerep. De hogy tényleg ilyen szerepet töltek-e be az valószínűleg sohasem derül már ki, feltételezhetjük az is, hogy a többiek, saját részességüket és így bűnösségüket csökkentendő vallották, hogy ők voltak a fő szervezők. Érdekessége az eljárásnak, hogy a fő vádlottak nem kerültek elítélésre, mivel az eljárás során vállalták a fent leírt próbát és így önkezükkel vezettek életüknek véget. A vádlott halála a büntető eljárás végét jelentette általában, az eljárás alatti öngyilkosságot vagy annak kísérletét azonban a római jog beismerésként értékelte.³⁶ A vádlott halála ugyanakkor nem zárta ki a bűncselekmény miatti vagyoni hátrány alkalmazását (pl. *delictumok* és a *crimenek* esetében a jogalap nélküli gazdagodás visszakövetelését, vagy a *crimenek* esetében a vagyonelkobzást) a vádlott vagyonával, hagyatékával szemben.³⁷

A női elkövetőkkel szemben a római jog általában nem járt el enyhébben, mint a férfiakkal szemben, de különbség volt, hogy általában nem nyilvánosan hajtották végre a halálos ítéleteket, hanem azokra családi körben – feltéve, hogy volt erre alkalmas személy – a nyilvánosság kizárásával került sor.³⁸ Jelen ügyben a vádlottak elítélése esetén az állam általi végrehajtás valószínűsíthető. Mivel ebben a korban még a manusos házasságok voltak túlnyomó részben a szokásban, ami azt jelentette, hogy a lányok csak a házasságkötés előtt álltak az apjuk hatalma alatt, a házasság megkötésével viszont a férjük hatalma alá kerültek. Mivel jelen ügyben a vádlottak a bűncselekményeket általában férjük ellen követték el, ezért tipikusan a vádlottak már özvegyek voltak, az özvegy nő pedig önjogú lett és nem került vissza az apja hatalma alá, így nem volt senki, aki családon belül az ítéletet végrehajthatta volna.

3. A magyar mérgezési ügy

Az előzőkben taglalt esettől lényegesen több információnk van a hazánkban az 1920-as, 30-as években történt tömeges mérgezésekről, bár a második világháború pusztításai miatt a peranyag itt sem teljes. Hazánkban ugyan a források szerint már kora középkortól ismertek voltak a mérgekeverők, de még nem kerültek a boszorkányság vádjától elválasztásra.³⁹ A mérgezéses ügyek a boszorkányok üldözésének megszűnte után is bizonyára megmaradtak, de csak a 19. században kaptak új erőt az iparban tömegesen előállított olcsó mérgek elterjedésével. Én a méreggel elkövetett emberölések közül most csak a tömeges mérgezési ügyekkel és ezekben belül is csak a legismertebbel, az un. „tiszazugi arzénos asszonyok” ügyével foglalkozom, elsősorban Nagy Zsófia⁴⁰ és Varga

³⁶ ZLINSZKY János: Római büntetőjog..., 66.

³⁷ ZLINSZKY János: Római büntetőjog..., 34., SÁRY Pál: Előadások a római büntetőjog köréből, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2011, 52.

³⁸ SÁRY: Előadások..., 58., Liv. 39.18.

³⁹ Ld. Szt. István törvényeit, ahol „*maleficus*”-okról és a „*veneficus*”-okról is rendelkezik. Szt. István Törvényei II.32., Magyar Törvénytár, Budapest, Franklin Társulat, 1898

⁴⁰ Dr. NAGY Zsófia Katalin: Tiszazugi mérgezések a periratok fényében. Kriminológiai Szemle 75, 2015, 33-

Árpád⁴¹ kutatásai alapján. Bár nem ez volt az egyetlen ilyen ügy⁴², de ez a legismertebb, amely hazai⁴³ és nemzetközi⁴⁴ viszonylatban is nagy visszhangot váltott ki. A területi korlátok miatt nem vállalkozom a teljes ismeretanyag összefoglalására, igyekeztem csak a témánkba tartozó lényeges elemek bemutatására szorítkozni. A biztosítási csalásokon kívül a mérgezési ügyeket elsősorban az elmaradottsággal, a szegénységgel, a kilátástalansággal szokásos magyarázni, ami eltorzította a kis és zárt közösségekben élő asszonyok gondolkodását és erkölcsi értékítéletét. Ez tette lehetővé azt, hogy ezen közösség szokásai és erkölcsi értékrendje nem csak eltúrte, hanem azonosult is olyan tettekkel, amelyeket a társadalom – mint korábban már láttuk - már évezredek óta a legszigorúbban rendelt büntetni.⁴⁵ Az elkövetők azt a felfogást képviselték, hogy felesleges, tehát a beteg, nehéz természetű, vagy öreg, de akár a nem kívánt gyermeket is el lehetett pusztítani („ne kínlódj vele”). Ennek fő képviselője az eljárás során öngyilkosságot elkövető özv. Fazekas Gyuláné bábaasszony és a halálra ítélt V. Takács Lajosné lehetett. Ezt a hozzáállást Mohácsi Jenő a törzsi társadalmak szokásaival állította párhuzamba: „az ősi törzsélet bizonyos jelenségei ezek. A haszontalanokat, az értéktelenekeket, az öregeket halálra ítélte a közösség, ezt az ítéletet végrehajtani nem volt még gyilkosság a mai értelemben.”⁴⁶ De nem lehet lekicsinyíteni a bábaasszonyoknak az falubeli asszonyokra kiható irányító hatását sem,⁴⁷ de a hosszú időn keresztül, nagyobb számú áldozatot követő esetek nem folytatódhattak volna a közösség legalábbis hallgatólagos egyetértése nélkül, ennek vizsgálata azonban nem a jogtudomány feladata.

3.1. A forrás és a tényállás. Az elemzésre kerülő ügy 1929 júliusában kezdődött, amikor nyomozás indult Jász- Nagykun-Szolnok megyében fekvő két tiszazugi,⁴⁸

56., https://www.academia.edu/38147875/Tiszazugi_m%C3%A9rgezes%C3%A9sek_a_periratok_f%C3%A9ny%C3%A9ben

⁴¹ Dr. VARGA Árpád: A TISZAZUGI ARZÉNES ASSZONYOK ÉS A PEREIKBEN HOZOTT HALÁLOS ÍTÉLETEK A KÜRIA ELŐTT, ADVOCAT 2021/1, 13-23., [HTTP://WWW.MISKOLCIUGYVEDIKAMARA.HU/FILES/646/ADVOCAT_2021_1_AUG_02_.INDD.PDF](http://www.miskolciugyvedikamara.hu/files/646/advocat_2021_1_aug_02_.indd.pdf)

⁴² 1882-ben Melencén (Töröntál vármegye) egy cigányasszony segített a környék asszonyainak, itt 27 áldozatot sikerült felderíteni, ld. NAGY i.m. 35., 1897-ben Hódmezővásárhelyen a „Szalay Jáger Mari és társai” ügye volt ismert, ahol hét vádlott volt érintett, akik rokonaikkal életbiztosítást kötöttek, majd arzénal mérgezve megölték őket; Nagykikindán Minda Flóra és társai pere ld. NAGY i.m., 35.; az 1899/1900-as évben Széphegy és Liget, és 1905-ben pedig Kenéz községekben (Temes vármegye) is történtek tömeges mérgezések; 1912-ben Lippán (Arad vármegye) úgyszintén, ld. VARGA i.m. 13., ld. Borovszky - Magyarország vármegyéi és városai. Temesvár Törvénykezés, Temesvári Ítéletkönyv. Írta Ury Lajos kir. táblai elnöki titkár, <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0023/11.html>. Érdekes adalék a márianosztrai fegyházban az 1858-1898 közötti 40 évre Büben László által végzett empirikus adatgyűjtés, (idézi NAGY i.m., 36., ld. BÜBEN László: Méregkeverők az elmúlt negyven évben, in: Kriminál-antropológiai Szemelvények, Athenaeum, 1912), amely szerint a mérgezések esetszáma növekvő tendenciát mutatott, bár annak okát a felderítés hatékonyabbá válása is jelenthette.

⁴³ MÓRICZ Zsigmond: *Tiszazugi Méregkeverők*, Nyugat 1930/3., Kosztolányi Dezső: *Mérgek Litániája*

⁴⁴ BÁLINT – GYÓRI i.m., 46., BODÓ Béla: *Tiszazug: A Social History of A Murder Epidemic*. New York, East European Monographs, 2002.

⁴⁵ VARGA i.m., 13.

⁴⁶ NAGY i.m., 34.

⁴⁷ NAGY i.m., 46.

⁴⁸ Tiszazug a Tisza és a Hármaskörös által határolt, 11 települést magába foglaló tájegység, ld. NAGY i.m., 38.

Nagyrev és Tiszakürt településeken történt különös halálesetekkel kapcsolatban, melyek a 1910-es és 1920-as években következtek be. Ezek sokáig nem keltették fel a hatóságok figyelmét, annak ellenére sem, hogy már korábban egyes halálesetek gyanút keltettek, ill. névtelen feljelentések is érkeztek, de ekkor ezeket még nem kapcsolták össze, ill. nem tulajdonítottak jelentőséget, ezért ezeknek nem lett folytatása⁴⁹. Átfogó nyomozás tehát nem indult mindaddig, amíg 1929-ban három névtelen levél nem érkezett a Szolnoki Királyi Ügyészségre, amelyben 3 nagyrevi asszony vádoltak be.⁵⁰ A tiszazugi emberölés-sorozatnak az a különlegessége, hogy egy viszonylag szűk közösségben, hosszú időn keresztül felderítetlenül zajlottak a mérgezések. A sértettek nagyrészt az elkövetők családjából kerültek ki és azok jellemzően, de nem kizárólagosan férfiak, míg a felderített elkövetők szintén jellemzően, de ugyan csak nem kizárólagosan, nők voltak. A nyomozásról és az azt követő bírósági eljárásokról az időbeli közelség miatt jóval több információ áll rendelkezésünkre, mint az ókori Rómából, de ez a peranyag sem teljes, mivel a második világháború pusztításai az ügyészégi iratokat érintették, így a per egyes szakaszai (nyomozás és a vádemelés között) csak a korabeli sajtó-híradásokból rekonstruálhatóak. Megmaradtak viszont a nyomozati iratok, a csendőri jelentések és a bírósági ítéletek. Az eljárás részleteibe a területi korlátok miatt sem kívánok belemenni, az részben a közérdeklődés, részben a források elérhetősége miatt jól feldolgozott, így most az eljárás főbb számadatait ill. az azokból levonható következtetésekre koncentrálok.

Maga a tényállás rendkívül egyszerű, a tiszazugi falvakban az 1910-1929 közötti időben számos furcsa haláleset történt. A fennmaradt periratok alapján én most csak az első hat – elsőfokon később halálraítélt asszony – tetteiből mutatok be néhányat, vázolandó az elkövetéshez vezető okokat:

Kardos Mihályné (végrehajtott halálos ítélet) 1919 novemberében az első házasságából származó Kovács Sándor nevű fiát, majd 1922 áprilisában férjét, Kardos Mihályt ölte meg úgy, hogy az ételükbe légyapapírból kivont, arzén tartalmú mérget kevert. A fiát azért gyilkolta meg, mert az iszákos és munkakerülő volt és attól félt, hogy egész vagyonát elherdálja. Férjét pedig azért, mert rendszeresen italozott, idegen nők után szaladgált és durván bánt a vele. A terhelt a csendőrség előtt teljes beismerésben volt és részletesen elmondta, hogy férjét és fiát mikor és miért mérgezte meg. Beismerésben volt még később a vizsgálóbíró előtt is, de itt már már annyiban megváltoztatta vallomását, hogy nem ő, hanem Fazekasné, a bábaasszony keverte be a mérget. A vádlotti védekezést és a benne felsorolt okokat azonban az Ítélet tábla nagyrészt súlytalannak tekintete.⁵¹

Csordás Bálintné (végrehajtott halálos ítélet) és Szabó Lászlóné (végrehajtott halálos ítélet) tevékenysége 1925 januárjában kezdődött,⁵² amikor Csordás Bálintné Szabó László és Szabó Lászlóné felkérésére négymillió koronáért arzénal

⁴⁹ MÁTAY MÓNIKA– TRÁDLER HENRIETTA: Áldozatok a háború után: arzénal mérgezett veteránok, *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Főszerk.: MAJOROS ISTVÁN, szerk.: ANTAL GÁBOR, HEVŐ PÉTER, M. MADARÁSZ ANITA, ELTE BTK., Budapest, 2015, 717-718.

⁵⁰ NAGY I.M., 39.

⁵¹ VARGA I.M., 20.

⁵² VARGA I.M., 21., Erről perirat nem áll rendelkezésünkre.

mérgezett teával megölte a férfi fivérét, Szabó Istvánt, akinek vagyonát aztán Szabó László örökölte. Majd 1925 márciusában találkozott ifj. Madarász Józseffel, akit Szabó Lászlóné segítségével rábírt arra, hogy arzént tartalmazó ételekkel és italokkal ölje meg édesapját, id. Madarász Józsefet. Ehhez mérget a vádlott kétmillió koronáért és ötven köteg rózsáért biztosított. Szabó László, Szabó Lászlóné és Csordás Bálintné egymás tudtával és beleegyezésével 1925 márciusában arzénnal mérgezett ételekkel és italokkal megölték Szabó Lászlóné édesapját, Szabó Mihályt. A sértett megöléséhez szükséges mérget ezúttal is Csordásné biztosította, félholdnyi kukoricáért. A bíróság súlyosbító körülményként értékelte, hogy a vádlottak cselekményüket önző, aljas vagyoni érdekből követték el. Csordás Bálintné esetében további súlyosbító körülménynek tekintették, hogy valamennyi esetben a mérget ő biztosította. Szabó Lászlónénál pedig az jelentett további súlyosbító körülményt, hogy mintegy felhajtója volt a gyilkosságokhoz mérget beszerző Csordásnénak.⁵³

Lipka Pálné (halálos ítélet, majd életfogytiglan)⁵⁴ 1912-ben ölte meg a gondozásában lévő ágyban fekvő Kardos Áronnét, akivel korábban eltartási szerződést kötött. Majd 1921-ben féltestvérét, a szintén magatehetetlen Zsiros Györgyöt is megölte azért, hogy őt a szenvedésektől megszabadítsa. De Zsiros Györgyné, akivel szintén eltartási szerződést kötött, sem kerülte el sorsát, amikor később ágyban fekvő beteg lett, a vádlott őt is megölte a fenti módszerrel. Amikor pedig Köteles Istvánné 1919-ben sírva panaszkodott Lipkánénak, hogy férje nagyon goromba hozzá, ő erre felajánlotta, hogy majd hoz valami „neki valót”. A légyapírból kinyert arzént még aznap elvitte Kötelesnének azzal a kioktatással, hogy apránként, vízben adagolva adja be azt a férjének, mert az így nem hirtelen öl. Az 1923. év tavaszán pedig Pápai Lajosné panaszkodott Lipkánénak, hogy a férje nagyon megverte, és emiatt ő méreggel el akarja pusztítani az urát és mérget kért tőle. Lipkáné teljesítette is a kérést, de a férj attól mégsem halt meg, ezért később Pápainé Fazekasnétól kapott mérget, amivel aztán sikerrel járt.

V. (Verőcei) Takács Lajosné (halálos ítélet, majd életfogytiglan)⁵⁵ férjét ölte meg úgy, hogy a kanalas orvosságába légyapírból kiáztatott arzén tartalmú folyadékot kevert, amit a sértettnek 6-7 alkalommal beadott, de a sértett ételébe is kevert ilyen anyagot. Ezt követően apósát, id. Cseri Istvánt is megölte úgy, hogy arzénnal mérgezett levest vitt Cseri Lajosnénak, amit az asszony beleegyezésével (halálos ítélet, majd felmentés), a Cserinével közös háztartásban élő sértettel megetetett. Ezek a „családi alkalmazásokon” kívül több, a hozzátartozóikra panaszkodó asszonyt is rávett arra, hogy azokkal ne kínlódjanak, azokat mérgezzék meg, ehhez megmérgezett ételt és folyadékot adott át a tetteseknek.

3.2. A mérgek fajtái és a mérgezés szabályozása korabeli magyar jogban.

Bár a mérgek keverés korábban is szabályozásra került, a források alapján megállapíthatjuk, hogy a szegényebb, elmaradottabb falusi körökben az emberek csak a XIX. század végétől jutottak könnyedén mérgekhez. Ezt pedig elősorban –

⁵³ VARGA i.m., 22.

⁵⁴ VARGA i.m., 22.

⁵⁵ VARGA i.m., 22.

bár nem kizárólagosan (ld. lúgkő, marólúg, ciánkáli, gyufafoszfor, nadragulya, kőrisbogár) – az arzén ipari felhasználása és így széleskörű elterjedése – egyrészt a rágcsálók és rovarok (légyapapír) elleni küzdelemben, másrészt a szépségiparban – tette lehetővé. Az arzén (arzentiroxid) természetes formában is előfordul, az ivóvízben (pl. arzénos víz) vagy a dohányfüstben is, minimális mennyiségben (0,0012-0,0025 mg) a szervezetnek szüksége is van rá, de már igen kis dózisban is mérgezőnek számít. Az arzénmérgezés lehet akkut vagy krónikus. Első esetben (100-200 mg) arzén egyszerre kerül a szervezetbe, ami 5-20 órán belül halált okoz, a második esetben a kisebb dózis folyamatos adagolása gyengeséget, fáradtságot, majd különféle szövődeményeket (pl. szívelégtelenséget) okoznak, amik aztán a halálhoz vezetnek. A változatos tünetek rendkívül megnehezítik az arzénmérgezés felismerését, így az sokszor felderítetlen marad.⁵⁶

A lakosság különböző, legálisan és olcsón kapható termékekből, így például a patikákban kapható „Szerecsika” nevű (légykövet tartalmazó) arckréméből,⁵⁷ vagy az 1880-as évektől a vegyeskereskedésekben elterjedt „légyapapír”-ból⁵⁸ tudta áztatással vagy főzéssel⁵⁹ kinyerni az arzénsót. Az így nyer port vagy oldatot aztán élelmiszerbe vagy italba keverve vitték be az áldozat szervezetébe, gyakran segítő szándéknak álcázva. A perbeli vallomások alapján ugyan Fazekasné volt az értelmi szerző, ugyanakkor az is egyértelmű, hogy rajta kívül több asszony is ismerte a mérgező kiáztatásának módszerét. Ezek az asszonyok azonban nemcsak előállították, hanem terjesztették is a kinyert anyagot, ami alapján a bíróság is megállapította, hogy a mérgező módszer a tiszazugi falvak asszonyai között széles körben ismert volt. Tudásuk azonban annyiban hiányos volt, hogy bár ismerték a lassú adagolás előnyét (nem okoz hirtelen halált, ezért nehezen felderíthető), de azt már nem, hogy a szer még hosszú idő elteltével is kimutatható a holttestben, elsősorban a körmökben és hajszálakban.⁶⁰

A mérgező emberöléseket a vizsgált bűncselekmények elkövetésekor hatályban lévő jogszabály, az 1878. évi V. tc. (Csemegi-kódex) XVIII. fejezete szabályozta, de azt nem tekintette önálló bűncselekménynek, ezért azt a gyilkosság ill. az emberölés körében szabályozta. Különbséget tett ugyanis a szándékos emberöléseken belül az előre megfontolt szándékból elkövetett és az anélküli emberölések között. Az elsőt nevezte ekkor a jogszabály is gyilkosságnak⁶¹, amely aztán a köznap szöveghasználatban is bekerült, erre halálbüntetés kiszabását rendelete, ettől különböztette meg a szándékos, de előre meg nem fontolt szándékból elkövetett emberölést, melynek büntetési tétele sokkal enyhébb volt.⁶²

⁵⁶ NAGY i.m., 41.-42.

⁵⁷ VARGA i.m., 13., ld. Borovszky - Magyarország vármegyéi és városai. Temesvár Törvénykezdés Temesvári Ítéltábla. Írta Ury Lajos kir. táblai elnöki titkár, <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0023/11.html>

⁵⁸ NAGY i.m., 36.

⁵⁹ MÓRICZ: i.m., 1.

⁶⁰ NAGY i.m., 42., MÓRICZ: i.m., 3.: „- Hát a barátnéja mérgezte meg? Azt vallotta a vizsgálóbíró előtt, hogy ő tett légyport a borba és maga azt kérdezte: «mit tettél bele, Mari?» és ő azt mondta: «ne kínlódj vele!».

⁶¹ 1878. évi V. tc. 278. § „Aki embert előre megfontolt szándékból megöl: a gyilkosság büntetett követi el, és halállal büntetendő.”

⁶² 1878. évi V. tc. 279. § „Aki embert szándékosan megöl, ha szándékát nem előre fontolta meg: a

A vizsgált perben a vádlottaknak az arzén lassú és szándékos adagolása miatt – legalábbis az első hat vádlott esetében – a gyilkosság vádjával kellett szembesülniük.

3.3. A bűncselekmény jogi elemzése. Varga szerint a csendőri jelentésekben sértettként 101 személy, 80 férfi és 21 nő neve állapítható meg, más források ennél több, 162 sértettel számolnak,⁶³ ami eltérés a fennmaradt iratanyag hiányosságával magyarázható. Emiatt azt sem tudhatjuk, hogy a megindult eljárások során minden esetben beigazolódt-e az idegenkezés. A korabeli sajtóban megjelent tudósítás ugyanis csak negyvenöt (azaz kevesebb mint 50%) exhumálásról ír és ebből is csak negyvenegy esetben volt kimutatható, hogy a halál kizárólag arzénmérgezés miatt következett be.⁶⁴ Érdekes ugyanakkor, hogy a csendőri jelentések kitérnek a megnevezett személyek családon belüli helyzetére és számára is, mely alapján csak 5 fő (4 férfi és 1 nő) tekinthető teljesen kívülállónak, az összes többi ismeretségben, azaz rokoni vagy munkakapcsolatban állt az elkövetőkkel.⁶⁵

Ami az elkövetőket illeti, különbséget kell tennünk a nyomozás során eljárás alá vont, a nem jogerősen elítelt, ill. az elítelt, továbbá az eljárás során öngyilkosságot elkövetett személyek között. A csendőri jelentések alapján Nagyréven 59 asszonyt és 7 férfit, Cibakházán 4 asszonyt, Tiszakürtön pedig 9 asszonyt és 4 férfit gyanúsítottak meg, összesen tehát 83 személyt, ezekből 72 nőt és 11 férfit.⁶⁶ A csendőrség viszont emberhiány, majd infrastruktúra-hiány miatt később már nem győzte a terhet, ezért csak azokat tartották fogva, akik az első kihallgatáson beismerő vallomást tettek, a tagadók szabadon távozhattak.⁶⁷

A nyomozás másik szála az áldozatok exhumálása és a holttestek vizsgálata volt, amit a büntető perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII törvénycikk a mérgezés gyanús esetekre előírt,⁶⁸ aminek híre hamar elterjedt az érintett közösségekben és az elkövetők megpróbálták a fejfák eltüntetésével azokat megakadályozni.⁶⁹ De még így is 54 esetben került sor exhumálásra,⁷⁰ majd a fenti jogszabály által előírt vegyi szakértői vizsgálat után⁷¹ mindegyik holttestben találtak arzént, 41 esetben

szándékos emberölés büntetettét követi el, és tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.” 280. § „Életfogytig tartó fegyházzal büntetetik a szándékos emberölés: ha azt a tettes, felmenő ágbeli törvényes rokonán, házastársán, több emberen, törvénytelen gyermek saját anyján vagy törvényesítés esetében természetes atyján követte el.”

⁶³ Id. MÁTAY – TRÁDLER i.m., 719.

⁶⁴ VARGA i.m. 14., ld. „A tiszazugi arzénmérgezések számokban.” in: KÓSA Károly: „Az arzénügy hírei a szolnoki sajtóban”, Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok, XL/86. 1930. október 26., <http://www.kosakaroly.hu/adattar/arszen/index.html>

⁶⁵ VARGA i.m., 14.

⁶⁶ VARGA i.m., 15.

⁶⁷ NAGY i.m., 40.

⁶⁸ 1896. évi XXXIII tc. 240. § „Halottszemle és boncolás foganatosítandó, ha gyanu támad, hogy valakinek halálát büntett vagy vétség okozta. Az esetleg már eltemetett holttest kiásandó és boncolás alá veendő, ha a szakértők véleménye szerint a szemléstől és a boncolástól az adott körülmények között még eredmény várható.”

⁶⁹ NAGY i.m., 40.

⁷⁰ NAGY i.m. 40., Varga i.m. 14.,

⁷¹ 1896. évi XXXIII tc. 244. § „Ha mérgezés gyanuja forog fenn, a vegyészi vizsgálatot rendszerint az

pedig a szakértői vélemény szerint kizárólag ez okozta a halált.⁷²

Az ügyészség ezek után az eredeti eljárás alá vontak kb. harmadával szemben emelt csak vádat, vagyis a gyanúsítható személyek nagyobb része vagy ártatlannak minősült, vagy nem sikerült annyi bizonyítékot összegyűjteni ellenük, ami a vádemelést megalapozta volna, esetleg a gyanúsított halála akadályozta meg a további eljárást. Nagy Zsófia szerint négy gyanúsított,⁷³ míg Varga Árpád szerint öt gyanúsított⁷⁴ a halálba menekült az eljárás alatt, ami a római jogban beismerésnek számított. Ugyanakkor az öngyilkosságban menekülők közül csak Fazekas Gyuláné ellen álltak rendelkezésre egyértelmű bizonyítékok. Érdekes azonban, hogy rá halála után még többen is vallottak terhelően, ezért ő lett a mérgezési ügy első számú szereplője, egyfajta érdemi szerzője.⁷⁵ Az objektív értékelés érdekében azonban figyelembe kell vennünk, hogy ez ellen a kijelentések ellen ő már nem tudott védekezni, így azok valóságtartalma sem egyértelmű.⁷⁶ A többi öngyilkosságot elkövetők azonban bízhattak a felmentésükben, sőt volt olyan is, akinek (özv. Csabai Gáborné) ártatlansága közben igazolódott, ő azonban félelmében még előző nap öngyilkosságot követett el. De olyanról (P. Kiss Istvánné) is tudunk, aki ugyan ártatlannak vallotta magát, de az eljárástól való félelmében mégis öngyilkos. Érdekes továbbá, hogy az eljárás alatti öngyilkosságok eszköze nem az arzén, hanem a marólúg volt.⁷⁷

A korabeli sajtó adatai alapján összesen 43 embert tartóztattak le,⁷⁸ amiből a Szolnoki Királyi Ügyészség végül 12 mérgezési (un. „arzénes”) ügyben összesen 28 személlyel szemben emelt vádat, akik közül 26 nő volt, vagyis a női elkövetők aránya nőtt a kezdeti gyanúsításokhoz képest. Az eljárások 1929 és 1931 között voltak folyamatban (ideértve a fellebbezéseket és rendkívüli jogorvoslatokat is, tehát elég gyorsan működött az igazságszolgáltatás gépezete) és bár a bírósági iratanyag hiányos, a rendelkezésre álló anyagból az ítéleteket nagyrészt ismerjük.⁷⁹

A tizenkét per 28 vádlottja közül tehát a három fokozatú jogorvoslati lehetőség során az eljáró bíróságok végrehajthatóan csak 16 személyt ítélték el (14 nőt és 2 férfit), ugyanakkor 10 nőt felmentettek (6 főt első fokon, 4 főt a jogorvoslat során), ami feltűnően magas arány, ehhez járul még két esetben az ügyészi vádelejtés, ami tovább rontotta az ügyészségi váderedményességi mutatót! Ezt a rossz arányt Varga Árpád a bizonyítás nehézségeiben jelöli meg: bár az arzén évtizedek múltán is kimutatható a holttestekből, így a mérgezés ténye

országos bírósági vegyész teljesíti.”

⁷² VARGA i.m., 14.

⁷³ NAGY i.m., 43., egy terhelten szemben beszámíthatatlanság miatt nem folytatták le a büntető eljárást.

⁷⁴ VARGA i.m., 15., azonban nem említi a fenti – beszámíthatatlanság – miatti mentesülést.

⁷⁵ NAGY i.m., 46.

⁷⁶ VARGA i.m., 15, hivatkozva: Ládonyi Emese: „Átkos lidércként nehezedett a falura...” A nagyrévi bába, Fazekas Gyuláné szerepe a tiszazugi arzénes gyilkossági ügyekben. Korall Társadalomtörténeti folyóirat, 28-29. szám, 2007. szeptember, 226-246., in: <https://epa.oszk.hu/00400/00414/00020/pdf/226-246.pdf>, MÓRICZ: i.m. 6. „A bába mondta, aki a mérget árulta s aki öngyilkos lett.”

⁷⁷ VARGA i.m., 15., MÓRICZ: i.m., 6. „A bába mondta, aki a mérget árulta s aki öngyilkos lett. Marólúgot ivott s nem engedte, hogy a száját fölfeszítsék, hogy tejet öntsenek bele, hogy megmentsék.”

⁷⁸ VARGA i.m., 15.

⁷⁹ VARGA i.m., 16.

egyértelműen bizonyítható, az elkövető személyének felderítése (indíték megtalálása) már sokkal nehezebb volt, főleg a hosszabb idő távlatából, mivel a tanúk fellelhetősége ill. azok emlékezőképessége is halványult a hosszabb idő elteltével. Ehhez járult még a védőügyvédek lelkiismeretes munkája, ill. a vádlottak pertaktikája, amely elsősorban a korábbi vallomások megváltoztatására irányult az eljárás későbbi részében, tipikusan a csendőri nyomás hatására tett vallomásokra hivatkozással, ami azonban nem minden esetben volt eredményes.⁸⁰

Az eljárások végül a Kúria dr. Finkey Ferenc – a korszak egyik legismertebb büntetőjogásza – vezette tanácsához kerültek, amelynek négy ügyben és az ezekben érintett öt vádlott esetében kellett döntenie a korábbi halálos ítéletekről, mivel egy esetben már másodfokon felmentő ítélet született. Bár Finkey Ferenc maga is a halálbüntetést ellenzők közé tartozott, a Kúria végül az ötből három esetben (Kardos Mihályné, Csordás Bálintné, Szabó Lászlóné) helybenhagyta a korábbi halálos ítéleteket, amelyeket aztán végre is hajtottak. Finkey Ferenc 1944-ben írt önéletrajzában, az arzénes perekre is visszaemlékezve leírta, hogy ezekben az ügyekben nem volt értelme a kíméletnek az emberi mivoltukból kivetkőzött vádlottakkal szemben.⁸¹ A két további esetben (Lipka Pálné, V. Takács Lajosné) azonban a halálbüntetés életfogytiglani szabadságvesztés büntetésre került enyhítésére.

4. Összefoglalás

Összefoglalásként a két ügy hasonlóságait és különbségeit szeretném kiemelni. Hasonlóság, hogy mindkét ügy mérgezések miatti emberölések ügyében indult, méghozzá tömeges mérgezések ügyében. Különbség, hogy a római jog a mérgek készítését és talán már a tartását is főbenjáró bűncselekményként üldözte, míg a magyar jog csak az felhasználást, méghozzá a gyilkosságot, vagyis az előre megfontolt szándékú felhasználást szankcionálta a legsúlyosabb büntetéssel, a halálbüntetéssel.

Hasonló, hogy az elkövetők mindkét ügyben többségében nők voltak, a római esetben kizárólagosan, míg a magyarban túlnyomó részben. Az áldozatok ezzel szemben férfiak voltak, a római esetben szintén kizárólagosan, míg a magyarban túlnyomó részben. Mivel azonban a római esetről nincs korabeli hiteles forrásunk, csak jóval későbbi és nem jogászai, hanem történetírói leírásból származnak információink, nem zárhatjuk ki teljesen, hogy nem lettek volna férfi elkövetők és női sértettek, ennek esélye azonban az elkövetési mód miatt mégis igen csekély.

Hasonlóság, hogy mindkét esetben vannak ún. főszereplői, akik egyfajta irányítóként vagy értelmi szerzőként funkcionáltak a bűncselekmények elkövetésével kapcsolatban, a római esetben Cornelia és Sergia, a magyarban pedig szintén öngyilkosságba menekülő Fazekas Gyuláné.

Hasonlóság figyelhető meg abban is, hogy nem minden terhelt került elítélésre, bár a római esetben a nem jogászai tudósítás ezt nem hangsúlyozza, de a megfogalmazásból inkább ez következik, míg a magyar per leírásából egyértelmű

⁸⁰ NAGY i.m., 43.

⁸¹ FINKEY FERENC: *Emlékképek és élmények életem derűs napjaiból*, Sárospatak, 1944, 108.

az el nem ítéltek igen magas százaléka, mely adódhat a bűnüldözési technikák kevésbé szofisztikált akkori módszereiből ill. a jelentős időfaktorból is, mely a cselekményeket és a felderítést elválasztotta.

Szintén a hasonló az eljárás alatt öngyilkosságba menekülő terheltek magas aránya, a római esetben feltehetően 20 fő, míg a kisebb számú terheltek felvonultató hazai esetben 5 (4+1) fő. Bár az öngyilkosságot a római jog általában beismerésként értékelte, a magyar periratokból mégis azt láthatjuk, hogy a szégyen ill. az eljárástól való félelem ártatlanokat is erre a megoldásra vezérelhetett.

Az eseteket kiváltó okok ugyan nem a jogtudomány körében vizsgálándóak, azonban a női elkövetők és a közeli rokon férfi áldozatok joggal vetik fel a családjogi okok keresését. E körben a válások nehézsége és a sanyarú asszonyi sorsok játszhatták a legfontosabb szerepet. A magyar peranyag elvértve világít rá ettől eltérő más okokra is, mint például az öröklés, biztosítási csalás vagy a tiltott eutanázia.

Hasonlóság az is, hogy a tömeges mérgezések viszonylag hosszú ideig folyhattak lelepleződés nélkül. A római ügyben a pontos időszakot nem tudjuk megmondani, mivel Livius csak egy év eseményeinél tárgyalja ezt, de nem zárhatjuk ki, hogy a mérgezések már korábban elkezdődtek. A magyar ügyben érintett esetek viszont évtizedekig folytak, az 1910-évek elejétől 1929-ig. A különbség oka lehet, hogy Rómában azonnali hatású mérgeket használtak és az áldozatok hasonló tüneteket mutattak, míg a magyar esetekben lassan ölő szereket, ami a felderítést is nehezítette, különösen mivel az áldozatok eltérő és a mérgezésre csak nagyon nehezen utaló tüneteket mutattak. Végezetül hasonlóság, hogy mindkét ügyben feljelentés, Rómában nevesített, míg hazánkban három névtelen feljelentéssel indult meg a nyomozás. A feljelentő mindkét esetben olyan volt (Róma) vagy olyan lehetett (Tiszazug), akinek közeli, belső információja volt az elkövetőkről ill. a módszerekről.

Egy szignifikáns különbség figyelhető meg: míg Rómában a „fővárosban élő” és a társadalom vezető rétegéből kerültek ki mind az elkövetők, mind az áldozatok, addig a hazai esetekben éppen az ellenkező oldalról, a szegényebb vidéki lakosság köréből.

Irodalomjegyzék

Római jog:

- HOFFMANN Zsuzsanna - T. HORVÁTH Ágnes: *Antik Medicina és Farmakológia*, JATE Press, Szeged, 2019.
- GEDEON Magdolna: *Az antik Róma „sportjoga”*, Novotni Kiadó, Miskolc, 2005.
- JAKAB Éva: *Aediles curules, Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére, Kovács István Emlékkönyv, 131-155., Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. et Pol. Tomus XL., Fasc. 9.*
- JAKAB Éva: *Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban) Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Jur. et Pol., Tomus XLIV., Fasc. 7., Szeged, 1993.*

-
- KOLB, Frank: *Rom, Die Geschichte der Stadt in der Antike*, Verlag C.H. Beck, München, 2002.
 - KUNKEL, Wolfgang - WITTMAN, Roland: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik, Die Magistratur*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1995.
 - PÓKECZ-KOVÁCS Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2014.
 - RAINER, Michael J.: *Römisches Staatsrecht, Wissenschaftliche Buchgesellschaft*, Darmstadt, 2006.
 - SÁRY Pál: *Előadások a római büntetőjog köréből*, Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2011.
 - SÁRY Pál: Sulla büntetőjogi reformjai, *Jogtudományi Közlöny*, LVI. évf. 2001/6.
 - ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.
 - *A Tizenkéttáblás törvény töredékei*, ford.: ZLINSZKY János, Tankönyvkiadó, Budapest 1991.
 - ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
 - WIEACKER, Franz: Altrömische Priesterjurisprudenz, (In: BENÖHR Hans P. / HACKL Karl (szerk.): *Juris Professio Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag*, Hermann Böhlau Nachf., Wien-Köln-Graz, 1986.

Tiszazugi mérgezések:

- BÁLINT Angelika – GYŐRI Anna: A tiszazugi arzénygyilkosságok reprezentációi. Médiakutató XV./3., 2014, 37–48.
 - https://mediakutato.hu/cikk/2014_03_osz/03_arzen_gyilkosság_reprezentacio.pdf
 - BODÓ Béla: *Tiszazug: A Social History of A Murder Epidemic*. New York: East European Monographs, 2002.
 - FINKEY FERENC: *Emlékképek és élmények életem derűs napjaiból*. Sárospatak, 1944.
 - KÓSA Károly: „Az arzénügy hírei a szolnoki sajtóban”, *Jász-Nagykun-Szolnok megyei Lapok*, XL/86. 1930. október 26., <http://www.kosakaroly.hu/adattar/arzen/index.html>
 - LÁDONYI Emese: „Átkos lidércként nehezedett a falura...” A nagyrévi bába, Fazekas Gyuláné szerepe a tiszazugi arzénes gyilkossági ügyekben. *Korall Társadalomtörténeti folyóirat*, 28-29. szám, 2007 szeptember, 226.-246., <https://epa.oszk.hu/00400/00414/00020/pdf/226-246.pdf>
 - MÁTAY Mónika– TRÁDLER Henrietta: Áldozatok a háború után: arzénrel mérgezett veteránok, *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Főszerk: MAJOROS István, szerk: ANTAL Gábor, HEVŐ Péter, M. MADARÁSZ Anita, ELTE BTK. Budapest, 2015.
 - https://www.academia.edu/38132197/%C3%81ldozatok_a_h%C3%A1bor%C3%BA_ut%C3%A1n_arz%C3%A9nrel_m%C3%A9rgezett_veter%C3%A1nok
 - MÓRICZ Zsigmond: *Tiszazugi Méregkeverők, Nyugat*, 1930/3.
-
-

Hűtlenségi perek az Erdélyi Fejedelemségben

Balogh Judit*

A tanulmány bemutatja az Erdélyi Fejedelemségben zajlott felségsértési pereket valamint azok jellemzőit és változásait. Természetesen nem mutat be részletesen minden egyes nota infidelitatis pert, de egy képet szeretne adni ennek a pertípusnak az alakulásáról. Megvizsgálja, hogy az erdélyi fejedelmek hogyan használták ezeket a pereket a nemesség megfegyelmezésére. Bemutatja, hogy hogyan változott a perek lefolyása, a vádemelés és az ítéletek, valamint azok végrehajtása. Emellett arra is kitér, hogy milyen összefüggés látható az államrend szilárdsága és a felségsértési perek között.

Kulcsszavak: Erdélyi Fejedelemség, nota infidelitatis per, államrend, fejedelmi politika

High Treason Suits in the Principality of Transylvania

The study presents the high treason suits in the Principality of Transylvania and their characteristics and changes. Of course, it does not detail each high treason suit, but would like to give an idea of the evolution of this type of suit. It examines how the Transylvanian princes used these suits to discipline the nobility. It shows how the course of suits, prosecutions and convictions, and their enforcement, have changed. It also discusses the relationship between the strength of state order and these suits.

Keywords: Principality of Transylvania, high treason suit, state order, princely politics

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1454>

arendi társadalmak működésének velejárói voltak a felségsértési vagy hűtlenségi perek,¹ amikor a nemesség bizonyos tagjai vagy csoportjai vélt vagy valós veszélyt jelentettek az uralkodó hatalmára és az államrendre, és emiatt perbe fogták őket. Ezt a bűncselekményt és az ehhez kapcsolódó peres eljárást nevezték „nota infidelitatis”-nak, ami már a középkortól a túlhatalomhoz jutni próbáló nemesség szankcionálásának az eszköze volt. Különlegesnek számított a bűnök között, ami különleges bánásmódot is igényelt.² „A korai Árpád-kor oklevelei mindenekelőtt a személyességet hangsúlyozzák: akár a kapcsolatrendszert, akár a királyt ért sérelmet, annak jellegét jellemzik. Magára a bíróságra (*in praesentia regia*) és az eljárásra alig találunk utalást, annál inkább jelzők sokasága volt

* Egyetemi tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Történelemtudományi Intézet, Ókori, Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék.

¹ Pruzsinszky Sándor: *Hatalom és hóhérbárd – Felségsértési perek az újkori Európában 1534-1938*. Budapest, Argumentum, 2009. passim.

² Barna Attila: Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi szabályozásában és ítélkezésében a középkori Magyar Királyság felosztásáig, *Jogtörténeti Szemle*, (2017) 1-2. szám. 51. o.

hivatott mutatni, hogy az úr és az ország ellen összeesküvő tetteivel kizárta magát az uralkodó és hűséges követőinek köréből, és ennek jelét (*nota*) is adta.”³

II. Ulászló uralma idején 1495-től az országgyűlés lett a hűtlenségi perek fóruma.⁴ A mohácsi csatát követően hosszú folyamat vezetett a Habsburg uralkodók uralta ország rész és a rendek viszonyának kialakulásához, ami kezdetben bizalmatlanságokkal is együtt járt. Az állandó oszmán fenyegetés miatt ugyanakkor a királyoknak szükségük volt a magyar nemesek katonai támogatására. Így történhetett, hogy a felségsértési perek többsége nem járt a halálos ítéletek végrehajtásával, sőt bizonyos idő elteltével nemcsak a halálos ítélet felfüggesztése majd megsemmisítése következett be, de az elkobzott birtokok jelentős részét is sikerült a perben elmarasztaltaknak visszazereznie. Ez történt a Forgáchok⁵ vagy Dobó István esetében, de ugyanezt láthatjuk a tizenötéves háború idején indított perekkel is.⁶ A II. Mátyás koronázásakor az 1608-as pozsonyi országgyűlésen a rendekkel kötött paktum értelmében tovább szélesedtek a rendi jogok, ami által a nemesek nagyobb mozgásteret kaptak és tovább csökkent a valós halálbüntetéssel végződő hűtlenségi perek száma is.

Erdély rendisége már a középkor folyamán sem volt olyan erős, mint a Magyar Királyság többi részének rendi társadalma. Ez az elmaradás a fejedelemség kialakulása után is megmaradt. Az elit a folyamatos beköltözések miatt nem tudott generációkon átívelően megmaradni, megszilárdulni, mobilitása meglehetősen jelentős volt, ez pedig tovább nehezítette a rendi érdekérvényesítést. Ráadásul a mindenkor erdélyi kormányzat is labilisabb volt, mint a Habsburg uralom. Az erdélyi fejedelmeknek I. Rákóczi Györgyöt kivéve nem sikerült eljutniuk a dinasztia megalapításáig, ami némi stabilitást eredményezhetett volna. Ezért Erdélyben a fejedelemség kialakulásától kezdve folyamatosan voltak az olyan hűtlenségi perek, amik a halálbüntetés végrehajtásával végződtek. Ilyen volt az 1575-ös Bekes Gáspár által vezetett lázadás döntő ütközete, a kerelőszentpáli csata utáni megtorlást követő per és kivégzések.⁷ Ekkor Bekes Gáspár és Gábor, Telegdy Mihály, Csáky Pál, Bornemisza Boldizsár, Harinai Miklós, Károlyi László, Alárd Ferencz, Kendi Gábor és Farkas, Radák László és Imre, Veres János, Barabási Ferencz, Várfalvi Bálint, Apafi Imre, Hallabori Pál, Miske András, Csokor György és Mihály, Kendi Farkas, András Péter, Aszú Mátyás, Ilyési Gáspár, Szodorai Ferencz, Apor Miklós, Kemény László, Décei Tamás, Széki Kálmán, Pattantyús Balázs, Móri László, Tömöri András és György mint felségsértők ellen távollétükben a Szapolyai

³ Hegedüs Géza: Anyagi büntetőjog az árpádházi királyok korában. *Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 4. sz.*, Budapest, 1935, 14. o.; Béli Gábor: *Magyar jogtörténet – A tradicionális jog*, Budapest–Pécs, 1999, Dialóg Campus Kiadó, 179. o.

⁴ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, MTA, 1899, 9. o.

⁵ Benkő Gábor: A Forgách család hatalmaskodási perének karriertörténeti vonatkozásai. In: *Politika, életrajz, divat, oktatás... Tanulmányok Magyarország történetéből a középkortól napjainkig*, Eger, Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, 2018, 23–35., 28–29. o.

⁶ Károlyi Árpád: *Illésházy István hűtlenségi pöre*, Budapest, MTA, 1883.

⁷ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, (EOE) 2. 1566. szept.–1576. jan. Budapest, 1876. MTA Történelmi Bizottsága, 444–446. o.

János által az 1540. május 7-én a tordai gyűlésen hozott törvénye alapján kérték a fő- és jószágvesztés kimondását.

Augusztus 8-án végük kilenc főurat, Pókai Jánost, Kabos Farkast, Bogáthi Gáspárt, Barcsai Miklóst, Csanádi Jánost, Osi Miklóst, Csányi Miklóst és további két nemest reggel 8 órakor Kolozsváron lefejeztek.⁸ Az elmenekültek azonban a későbbiek folyamán amnesztiát nyertek, Bekes Gáspár, a lázadás fő szervezője a későbbiekben Báthory István hadvezére volt.

Báthory Zsigmond uralma alatt a tizenöt éves háborúba belépő fejedelem a döntéssel szemben „törökös párt”-ot szervező főurakat büntette ugyanígy, igaz, hogy előzetes peres eljárás nélkül. A 17. század legelején viszont, amikor Habsburg uralom alá került Erdély, a fejedelemmé választott Székely Mózeszt marasztalták el hűtlenség bűnében. Az 1602-ben hozott ítélet országgyűlési iratok között közölt szövege tanulságos a nótaperekre vonatkozóan: „Továbbá adja nagyságod eleinkben az Székely Mózesnek cselekedetét és császár ő felsége ellen való excessusit, hogy az Kolosvárat való végezéshez és contractushoz nem tartván magát, sőt fegyvert fogván, császár ő felsége hada ellen támadott volna, kivel ez után meg is kellett volna vinni nagyságodnak ; de nagyságod ezeket is megtekintvén, azoknak, a kik Székely Moysesssel voltak, fejenként gratiát adott volna, Székely Moysést pedig szép engedelmesen írott levelével s mind istenével megtalálta volna, és nem tekintvén ilyen vétkeket, még is az országban minden jó állapotot ígért volna neki; melyet Székely Moyses hogy nem acceptált volna, sőt az egész kereszténység ellen felkelvén, az pogán ellenség közé ment volna, kívánván nagyságod az ő büntetéséről való deliberationkat, Azért tudjuk mi is Székely Moysesnek ezekben való cselekedetét, azt is értettük, nagyságod minő jó szívet és ígérestit mutatta hozzá mind magátúl s mind pedig ő felségétúl római császártúl; kiből kívántuk volna, hogy Székely Moyses megmaradott volna, és istene, hazája és nemzete ellen ilyen ellenséghez magát ne adta volna. Mely cselekedetét miképpen hogy nem javalhatjuk, azonképpen Székely Moysést tanquam amissorem et traditorem castris finitimi regni iuxta contenta decreti Tripartiti in nota infidelitatis perpetuae et amissione capitis et omnium bonorum condemnáljuk érette.”⁹ A Habsburg uralom megszilárdításához számos esetben használták a nótapereket ezekben az években, vagy az azzal való fenyegetést: „Ha pedig vagy negligens ispány, vel aliqui magnatum nobilium, aut illorum oíficiales, in illo processu existentes, az más processusbeli ispány-executiójának resistálna, tehát az olyan ispány, úr, nemes ember vagy tisztartó in nóta perpetuae infidelitatis convincáltassék.”¹⁰ Ugyanakkor még ezekben az években is megtörtént, hogy a hűtlenség vádja miatt elítéltek visszakapták a birtokaikat egy idő után, ahogyan ez Bocskai István esetében is megtörtént: „Deinde non propter infidelitatem sed ideo dictus Bochkay per Cardinalem suis bonis privatus est, quod vinculo fidelitatis quo Mti Vrae sacr. obstrictus fuit, inhaerendo, partes eius sequi noluerit, ergo neque causa iusta fuit adimendi. Ex quibus omnibus sequitur, memoratum Bochkay bona illa iusto titulo aquisivisse, et praeter aequum iis privatum esse.

⁸ EOE. 2. 447. o.

⁹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 5. 1601–1607., Budapest, 1879, 136. o.

¹⁰ EOE. 5. 218. o. 1603. február 28-án kezdődött kolozsvári részgyűlés határozata.

Ad restitutionem vero, quam fieri petit, quod attinet, res difficilis est, nam ut multa et varia sunt bona, ita in multorum manibus existunt, partim per supradictos cardinalem et Michaelem vaivodam, partim per me Bastam ad benignam MtisVrae sacr. ratificationem fidelibus et benemeritis donata, qui ea aegre remissuri sunt, quaedam etiam ad rationem Mtis Vrae sacr. possidentur, uti Weche et Görgen ex infidelium manibus recuperata.¹¹

A tizenötéves háború és a Bocskai felkelés végé, Bocskai István halálát követően az erdélyi rendek élni kívántak a szabad fejedelemsválasztás jogával, és Rákóczi Zsigmondot választották meg. Ekkor Homonnai Drugeth Bálint, a Bocskai által kiválasztott utód hívei ellen léptek fel a rendek a nótával való fenyegetéssel: „kéri a rendeket, hogy ne fenyegezzék Pernyeszyt a kővári kapitányt nótával azért, hogy neki adta át a várat: meg fogják látni, hogy ez is javukra volt”¹² Végül a kővári kapitány ellen mégis megindult a nótaper, mert a fenyegetések ellenére sem adta át a várat Rákóczi híveinek.¹³ Mivel ezekben az években újra fel kellett építeni és meg kellett szilárdítani az erdélyi államiságot, a hűtlenségi perek az e rend ellen fellépők fenyegetéseként többször megjelentek a törvények között.¹⁴

Később Báthory Gábor fejedelemsége idején volt rendkívül nagy számú nótaper. Az első jelentős per a fejedelem elleni merénylet kísérlete után zajlott, 1610-ben.¹⁵ A szeptemberi országgyűlésen tárgyalták az ügyet és ki is mondták a megvádolt főurak bűnösségét. Letárgyaltattott. Sokan a megidézett nem jelentek meg, mert addigra elmenekültek. Kendy István Szamosújvárról Kassára, Kornis Zsigmond az ojtózi szoroson át Moldvába és onnan Magyarországra menekült. Őt követték a többiek is, Sennyey Pongrácz és Sarmasághy Zsigmond. Őket fő- és jószág-vesztésre ítélték, az octavalis terminuson. Az országgyűlés ezt a fő- és jószágvesztést Kendy István, Kornis Boldizsár és György, Sennyey Pongrácz, Keresztury György, Torma György, Basa István, Kovasóczy István, Borbély János valamint Szilvász Péter esetében törvénybe is iktatta. Kivégzésre végül azonban csak egyetlen esetben, Kornis Boldizsár esetében került sor, mert a többieknek sikerült elmenekülniük. A jószágok elkobzása több főúr, nemes esetében megtörtént, Kendy Istvántól elfoglalták Szamosújvárt, Sennyeytől Gyalu várát, valamint a Kornisok jószágait is.¹⁶ 1612 folyamán a Báthory Gábor elleni ellenségeskedés és az ő gyanakvása is nőtt, ezért az országgyűlés hűtlenségi perrel fenyegette meg az ellene fellépőket.¹⁷ Az esztendő őszén további főurak ellen született fő- és jószágvesztési ítélet

¹¹ EOE. 5. 261. 262. o.

¹² EOE. 5. 330. Homonnai Drugeth Bálint levele az erdélyi rendekhez 1607 márciusában.

¹³ EOE. 5. 340. o.

¹⁴ EOE. 5. 455. o.: 1607. február 8 és 19 közötti országgyűlés: „Az tisztartók pedig, az kik itt megeskesznek, cum delegatis suis, székes helyeken az alattok valókat ezenképen universos et singulos megeskettessék, hoc per expressum declarato, hogy a feljül megirt tisztartók változván, az successora denuo et ex novo erre reá eskethessenek, azonképen minden várbeli tisztartók, akárki birodalma alatt légyen, egyelőször az országnak, azután az fejedelemnek megeskecljék, ha pedig az hitet detrecjálja, meg nem akar eskedni, az olyan tan quam publicae pacis turbator, in nota perpetuae infidelitatis convincáltassék.”

¹⁵ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 6. 1608–1614. Budapest, 1880, 34., 173–174. o.

¹⁶ EOE. 6. 35. o.

¹⁷ EOE. 6. 222–223. o.

hűtlenségi ügyben. Ekkor a fejedelem addig legbelső köréhez tartozó Bethlen Gábort is elítélték, ám az elmenekülése miatt őt sem végezték ki.¹⁸

A Porta támogatásával sőt katonai nyomására fejedelemmé választott Bethlen Gábor azzal kezdte az uralmát, hogy eltörölte az elődje által meghozott fej- és jószágvesztési ítéleteket, ezzel is vissza kívánta építeni a közte és a rendek közti bizalmat.¹⁹ 1614 februárjában azonban már ő is nótaperrel fenyegette meg mindazokat a főurakat és városokat, közösségeket, akik ellene fordulnának.²⁰ 1615 őszén szabályozták a felségsértési pereket és három tanú vallomásához kötötték a büntethetőséget.²¹

Bethlen Gábor fejedelemségének végén, 1628-ban újabb két hűtlenségi per zajlott egy időben Erdélyben. Az áprilisban kezdődött országgyűlésen a fejedelem tudta nélkül a II. Ferdinánd szolgálatába állt Haller György perét tárgyalták, aki természetesen szintén szökésben volt.²² Mellette Szombathelyi Mártont is lázadásért, összeesküvésért ítélték el, végül ez utóbbit ki is végezték.²³ Haller György ellenben utóbb kegyelmet kapott.²⁴

Bethlen Gábornak nem született felnőtt kort megért fiúgyermek, ezért a halála után uralmi válság következett be, mivel az általa megnevezett utódja, az özvegye, a fiatal Brandenburgi Katalin szembekerült az erdélyi elittel. A konfliktust és egyre mélyülő válságot végül I. Rákóczi György fejedelemmé választása oldotta meg. Ő ugyan az erdélyi elit számára ismert ember volt, hiszen már 1620-ban is Bethlen Gábor szövetségeseként harcolt a harmincéves háborúban, mégis kívülről jövőnek számított. Nem volt beágyazva az erdélyi elitbe és a kapcsolati hálója is meglehetősen hiányos volt. Ráadásul Bethlen Gábor öccse, Bethlen István még évekig igyekezett vele szemben megszerezni a fejedelmi trónt. A kevés helyismerettel rendelkező Rákóczi György fejedelemként elődjénél gyakrabban „használta” a nótapereket az erdélyi elit megzabolázására, valamint az elkobzott birtokok megszerzésére. Ennek ellenére elmondható, hogy az esetek többségében rövid időn belül kegyelmet adott a korábban elítélteknek, sőt arra is van példa, hogy még az uralma alatt a korábban elítélt nemes megindulhatott felfelé a ranglétrán. Már 1631-ben, uralma kezdetén kifejezetten fegyelmező céllal emlegette a fejedelem a hűtlenségi pereket, ám a rendek igyekeztek a fejedelmi kezdeményezéseket visszafogni: „A fejedelmi propositio felhívta a rendeket, hogy új módokról gondoskodják a nyughatatlan emberek megzabolására. De a rendek, mielőtt határoztak volna, szerették volna tudni, ki az a nyughatatlan ember? Haller István, felelé a fejedelem, ugyanaz kit a rendek a múlt évben a nádorhoz küldöttek. Haller e vád ellen az instructiókra s feleletekre hivatkozott, s az ország az ő ügyét függőben hagyá, elhatározván megidézését. Jövőre azonban elrendelék, hogy ha valaki külföldre akarna menni s jószágát távozása előtt másra ruházza,

¹⁸ EOE. 6. 69., 256. o.

¹⁹ EOE. 6. 360.

²⁰ EOE. 6. 408.

²¹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 7. 1614–1621, Budapest, 1881, 281. o.

²² *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 8. 1621–1629, Budapest, 1882, 84. o.

²³ EOE. 8. 493–494, 499–500. o.

²⁴ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 9. 1629–1637, Budapest, 1883, 16., 30., 84–85. o.

annak semmi érvénye se legyen. Csakhogy a fejedelem is ügyeljen, hogy hamis vádak alapján senkit el ne fogasson.”²⁵

Rákóczi György uralmának első éveiben nemcsak a rivális Bethlen Istvánnal kellett megküzdenie, hanem ki kellett vívnia az őt addig nem ismerő erdélyi rendek bizalmát és tiszteletét is. Ennek kapcsán többek között éppen azzal az albisi Zólyomi Dáviddal került szembe, aki a „királycsináló” volt, hiszen ifjabb Bethlen Istvánnal együtt éppen Zólyomi hívta be Erdélybe Rákóczit a fejedelmi trónra. A tehetséges Zólyomi ekkor nagy vagyonnal, hatalommal bírt és nagy népszerűségnek is örvendett.²⁶ 1632-ben még a nagyon rangos kolozs vármegyei főispáni tisztséget is megkapta.²⁷ A nagy népszerűség és a királycsinálás miatt kissé önállóbb lett politikailag, mint amit a fejedelem tolerálni tudott, és 1632–33 folyamán több diplomáciai tárgyalást folytatott a saját szakállára, fejedelmi jóváhagyás nélkül.²⁸ Emiatt, no meg túlzott népszerűsége miatt végül 1633 augusztusában hűtlenségi per indult ellene.²⁹ A fejedelmi hatalomra valós veszélyt jelenthetett, hiszen még a Portán is számításba vették lehetséges erdélyi fejedelemtént.³⁰ Novemberben végül halálra ítélték, de Rákóczi fogságra enyhítette a büntetését, amit Kővár várának börtönében töltött le. Bár a halálbüntetést nem hajtották végre, de 1649-ben bekövetkezett haláláig börtönben maradt. Az összes birtokát sem kobozták el, azok egy részét az özvegye megtarthatta. Zólyomihoz képest Székely Mózes nyíltan a fejedelmi cím megszerzésére törekedett. A temesvári pasa támogatását megszerezve, Bethlen Gábor mintáját követve próbálta elnyerni azt. Nemcsak Temesvárra szökött, de számos, Erdélybe küldött levelében lázított Rákóczi ellen, és féltő volt, hogy párt szerveződik körülötte.³¹ Az ítélet Székely és társai fej- és jószágvesztése volt, amit még a feleségeikre és gyermekeikre is kiterjesztettek, amennyiben egyetértének a férjeikkel. Ezeket azonban nem tudták végrehajtani, mert minden elítélt szökésben volt.

A nótaperek érdekes fejleménye volt ekkoriban, hogy ezekhez kapcsolódva további törvényeket hoztak, amivel a rendek szabadságát korlátozták és azok megszegése esetén hűtlenséggel fenyegették meg őket. Ezek gazdasági természetű korlátozások voltak.³² 1638-ban egyszerre három nótapert is tárgyaltak. Az egyik esetben osdolai Kún Gothard székely nemes ellen zajlott a per és az volt az ellene felhozott vád, hogy Rákóczit »regni spoliatorem«-nek nevezte. A vétket elég súlyosnak találták a bűnösség kimondásához, és emiatt Fő- és jószágvesztésre ítélték. Végül Gyógy nevű birtokát veszítette el csupán. Ugyanígy elítélték fajtalankodásért Mikó Józsefnét is.³³ E két ítéleten látható, hogy a fejedelem kifejezetten fegyelmezési célokból is alkalmazta ezt a büntetést, nem csupán akkor, amikor a hatalma veszélybe került. A harmadik, ugyanekkor tárgyalt

²⁵ EOE. 9. 167. o.

²⁶ Gyalókay Jenő: Albisi Zólyomi Dávid. *Századok*, 1917. 145. o.

²⁷ Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főispánjai 1526–1848*. Budapest, Argumentum, 1994. 148. o.

²⁸ Szálkai Tamás: Az albisi Zólyomi család története. In: *Biharkutatás*, 2012/1. 50. o.

²⁹ EOE. 9. Zólyomi Dávid nota- pere. 340–376. o.

³⁰ *Erdély története* II. kötet 1606-tól 1830-ig, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986, 863. o.

³¹ EOE. 9. 195. o.

³² EOE. 9. 195–196. o.

³³ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 10. 1637–1648, Budapest, 1884, 19. o.

ügy ennél jelentősebb volt. Az ügy egy székely nemesi család három férfi tagját érintette, a zabolai Mikeseket. A család sajátos helyzetben volt, ugyanis a református többséggel bíró Háromszék egyik legjelentősebb katolikus családjaként komoly veszélyt jelentett a fejedelem református egyházat támogató politikájára. Emellett remek román kapcsolatokkal rendelkeztek, ami nem volt ritka a háromszéki és csíki, sőt udvarhelyszéki székelyek esetében sem. A megvádolásuk alapja két, egyenként is súlyos bűn volt, amik azonban összekapcsolódtak. Egyrészt a három testvér megtagadta a fejedelem táborba szállási parancsát, másrészt elraboltak egy lányt. Rákóczi György 1637 novemberében hadfőfelkelést hirdetett Lupul moldvai román vajda ellen, és Mikes Zsigmond székely főember három fiának, Mihálynak, Jánosnak és Pálnak is elküldte a táborba szállási parancsot. A három testvér össze is gyűjtötte a hadait, de azokkal nem a táborhoz csatlakoztak, hanem az ellen a kézdizsentléleki vár ellen vonultak, aminek Tarnóczy Sebestyén és Vitéz László özvegye, Károlyi Zsófia volt a birtokosa. A három fiútestvér közül állítólag János szerelmes volt a lányába, Sárába, ám a lány többször is kikoszorázta őt. Ekkor a testvérek meglehetősen barbár erőszakkal (a tanúvallomások szerint) kívántak érvényt szerezni akarataiknak. A lányrablás közben Mikes János az anyára is rálőtt, de végül nem találta el. A lányrabló testvérek emellett a szentléleki kastélyt is kirabolták. Az ügy szerfölött bonyolult, elsősorban nem romantikus szerelmi történet, hanem a Mikesek hatalmaskodása és annak demonstrációja, hogy a saját területükön milyen hatalommal bírtak, ami kétségtelenül veszélyeztette a fejedelmi hatalmat. Az anya panaszára a fejedelem beidézte a testvéreket, akik viszont Lupul vajda oltalma alá menekültek Moldvába. A per a távollétükben bűnösnek mondta ki őket és fej- és jószágvesztésre ítélte a Mikes testvéreket.³⁴ A halálos ítéletet így nem hajtották végre, de a jószágait elkobozták. Az egész ügy annyira izgalmas, hogy további kutatásokat igényel minden rétegének a megvilágítása.³⁵ Annál is érdekesebb, hogy a fiúk egy éven belül kegyelmet kaptak és közülük Mihály már az 1640-ben eredményesen építette karrierjét, aminek eredményeképpen II. Rákóczi György alatt az ország kancellárja és vezető diplomatája lett.³⁶

A nótapereket fölöttébb kedvező és sajátosan alkalmazó fejedelem 1641-ben egész sor embert vádolt meg hűtlenséggel. Az ügyek egy része gazdasági bűncselekmény volt, míg ismét megjelent a paráznság is a vádpontok között. A nótára megidézetek között volt Wesselényi István, Barcsay Zsigmondné és Gyulafi Sámuelné az árenda meg nem adásáért, valamint Mindszenti Gábor és Bánffy Miklós, aki a rokonával, Bánffy Kristófnéval folytatott viszonyt, mellettük Bánffy Kristófné is. A rendek úgy igyekeztek ezt akadályozni, hogy ragaszkodtak hozzá, hogy csak akkor ítélkezzenek, ha a két ítélmester közül mindketten jelen vannak a gyűlésen.³⁷

³⁴ EOE. 10. 21. o.

³⁵ EOE. 10. 155–165. o.: a per egész szövege megmaradt a tanúvallatásokkal együtt.

³⁶ Balogh Judit: Politikaformáló székely főemberek II. Rákóczi György Erdélyében, *Századok*, 2012/5. 1189–1226. 99–103. o.

³⁷ EOE. 10. 55. o.

1645-ben Rákóczi György egy egész várossal fordult szembe és ismét azzal fenyegetett, hogy hűtlenségi pert akaszt a nyakukba. A megzsarolt szász város végül kiegyezést ajánlott a fejedelemnek, hogy elkerülje a pert.³⁸ Ezt úgy tehetette meg, ha az addig Szebenhez tartozó három települést, Kerczet, Szinát és Szecselt felajánlotta a fejedelmi kincstár számára. Ezzel az egyszséggel az ügy elsimult és elhárult a perbe hívás veszélye a város fölül.

1647 októberében Kamuthy László Kolozs vármegyei nemes nótaperét tárgyalták, aki, többekhez hasonlóan kissé túlzottan kitágította a hatalma kereteit. A vádak között szerepelt természetesen a nagyon vallásos Rákóczi uralma alatt a korábbinál is szigorúbban vett paráznság ügye, ugyanis Kamuthy éveken át együtt élt a szolgálójával. A lányt elmondása szerint feleségül akarta ugyan venni, de nem talált olyan papot, aki összeadta volna őket. Azonban a vármegye a nőt mint bűbájos paráznát elítélte, és törvényesen kérte, hogy Kamuthy adja ki. Ő azonban nemcsak megtagadta ezt, de hatalmas botrányt csinált és azt állította, hogy a vádak alaptalanok voltak. Eközben a saját tisztartóját is úgy megverte, hogy az belehalt a bántalmazásba. A tanúk szerint a feldühödött főúr a fejedelmet is szidalmazta. Őt is elítélték.³⁹

I. Rákóczi György fejedelemségének híres nótaperői születtek felekezeti okok miatt. Ezek az 1638-ban indult híres dési szombatos perek voltak, amik során a fejedelem a szektának tekintett szombatos irányzattal és annak követőivel kívánt leszámolni.⁴⁰ Ez a perfolym számos külön nótaperből is állt, amik a szombatos nemesek, nemesasszonyok ellen folytak.⁴¹

Az I. Rákóczi György uralma alatt fölöttébb felszaporodott nótapereket elemezve látható, hogy ezt a pertípust a fejedelem kifejezetten fegyelmezési célból használta, sok esetben olyankor is, amikor a korábbi uralkodók nem fordultak ehhez az eljáráshoz. Nagy számú gazdasági kihágást erkölcsi vétséget és felekezeti problémát kívánt ezzel megoldani, de akkor is ehhez nyúlt, ha bárkiről kiderült, hogy a fejedelemre bármi rosszat mondott nyilvánosan. Ez történt 1647-ben Nadányi István esetében is.⁴²

1648-ban I. Rákóczi György meghalt, és a fia, II. Rákóczi György követte őt a fejedelmi székben. Vele szemben a rendek bátrabban léptek fel és már 1649 januárjában igyekeztek visszaszerezni azokat a rendi jogaikat, amiket az előző fejedelmek, de főképpen az öreg Rákóczi korlátozott, és éppen a hűtlenségi pereket használta a fegyelmezés eszközeként.⁴³ Azt a törvénycíkket, amelyet 1648-ban hoztak és azok perbefogását rendelte el, akik a fejedelem személyét gyalázták, eltörölték.⁴⁴ A fejedelemség alaptörvényének számító *Approbata Constitutiones* is ekkor, 1653-ban fogalmazódott meg, minden bizonnyal az előző évek fejedelmi túlkapásaival szemben is.⁴⁵

³⁸ EOE. 10. 86. o.

³⁹ EOE. 10. 95. o.

⁴⁰ Szabó András Péter: A dési per történeti háttere, *Egyháztörténeti Szemle*, 4(2003/2), 29–56. o.

⁴¹ EOE. 10. 190–201. o.

⁴² EOE. 10. 482. o.

⁴³ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 11. 1649–1658, Budapest, 1886, 5. o.

⁴⁴ EOE. 11. 7. o.

⁴⁵ EOE. 11. 28–29. o.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a bizonyítottság esetében fej- és jószágvesztéssel járó perek azonban a kora újkorban csak ritkán jártak a halálos ítélet végrehajtásával és hogy a nótaperek száma olyan esetekben nőtt meg, amikor az államiság gyengült. Ugyanakkor az erős fejedelmi hatalommal bíró uralkodók, elsősorban Bethlen Gábor és I. Rákóczi György megpróbálták korlátozni a rendi jogokat, Rákóczi számára ennek fontos eszköze volt a hűtlenségi perek használatának a kiterjesztése olyan ügyekre, amik más esetekben nem vagy nem feltétlenül jártak nótaperek indításával. Ugyanakkor a fegyelmező célt jól mutatja az, hogy az esetek többségében Rákóczi hamar kegyelmet adott az elítélteknek.

Az Erdélyi Fejedelemség történetének záró fejezetében, I. Apafi Mihály fejedelem három évtizeden át tartó uralma alatt a fejedelemség területe is kisebb volt, mint korábban, hiszen 1660-ban Várad várát elfoglalta a török, és létrehozta a váradi vilajetet, egy újabb Oszmán közigazgatási egységet, aminek következtében a Várad körüli területek is török uralom alá kerültek. Mivel korábban Várad jól kiépült vára volt Erdély „kapuja”, ráadásul a hozzá közeli partiumi területek jó része is elveszett, ezért még tovább gyengült Erdély integritása. Ezt csak tetézte az a tény, hogy Apafi Mihály a Porta által kinevezett fejedelem volt, aki nem rendelkezett nagy legitimitással és elfogadottsággal az uralma első éveiben, hiszen vele szemben a Kemény-párthoz tartozó főurak,⁴⁶ az erdélyi elit nagyobb részét képező csoport, jelentős ellensúlyt képeztek. Ezért Apafi Mihály fejedelemsége jó része a nagyhatalmak közti diplomáciai, valamint a főúri csoportok közti belpolitikai lavírozással telt. Ennek köszönhetően a felségsértési perek is változtak. Míg korábban a fejedelmek kezdeményező szerepe ezekben elvitathatatlan volt, ekkorra ezek is az egymás ellen küzdő elitcsoportok fegyverévé vált még akkor is, ha a fejedelem is áldását adta rájuk utóbb. Ennek ellenére az is változás volt, hogy mivel a hűtlenségi perek kezdeményezője már nem a fejedelem volt, több ügy megállt a gyanúsítások szintjén, mások esetében a bizonyítás lett sikertelen, máskor egyszerűen elhalt az ügy. Az uralma azzal kezdődött, hogy a Kemény párti urakra a távollétükben kimondták a hűtlenség miatti fej- és jószágvesztési ítéletet, ezeket később, az illetők átpártolása után megsemmisítették.⁴⁷

A Porta által kinevezett fejedelem az uralma első évtizedében azzal szembesült, hogy hiába volt a török kinevezettje, ez nem akadályozta meg a váradi pasa túlkapásait,⁴⁸ a partiumi lakosság folyamatos zaklatását. Az első évek Porta felé fordulása, úgy látták, nem hozta meg a gyümölcsét. Az is igaz, hogy Váraddal éppen az a kolozsvári kapitány, Bánffy Dénes nézett szembe, aki már Apafi uralma előtt is a Bécs felé való nyitás egyik legkövetkezetesebb képviselője volt.⁴⁹ Bánffy Dénes az egyik legrégebbi erdélyi főnemesi család sarjaként nagy tekintélynek örvendett, ráadásul a fejedelem sógora lett, mivel feleségül vette Bornemissza

⁴⁶ Kemény János II. Rákóczi György fejedelem főembere, legfontosabb tanácsosa volt, majd pedig a lengyel hadjárat kudarca után tatár fogságba került. Hazatérte után szembefordult a portai politikával és Bécs irányában keresett kapcsolatokat. 1661 januárjában fejedelemmé is megválasztották, de 1662 januárjában a nagyszöllősi csatában elesett.

⁴⁷ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 13. 1661–1664, Budapest, 1888, 33., 44, 370. o.

⁴⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 15. 1669–1674, Budapest, 1892, 22. o.

⁴⁹ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 12. 1658–1661, Budapest, 1887, 57. o., Zsinka Ferenc: *Losonczy Bánffy Dénes és kora*. (Életrajzi vázlat). Budapest, Merkantil Nyomda, 1914. 11–21.

Katát, aki Apafi Mihály feleségének, Bornemissza Annának a testvére volt.⁵⁰ Ezt a kivételes helyzetet és saját kapcsolati hálóját kihasználva Bánffy lett az 1660-as évek közepére a fejedelemség legerősebb politikusa, aki hamar kivívta az elit többi tagjának ellenérzését, főleg pedig Bethlen János kancellár antipátiáját. Az 1666-tól a két legrangosabb katonai vezető tisztséget, a kolozsvári és szamosújvári kapitányságot megszerző Bánffy a fejedelmi tanács tagja és Kolozs vármegye főispánja is volt.⁵¹ Miután Bánffy a korábban kincstári birtokként számontartott Gyalu uradalmát is megszerezte, a Kolozsvár környéki területen Bánffy Dénes szinte kiskirályként működött.⁵²

A váradi pasa túlkapásai és az a kérése, hogy a maradék Erdély jó részét átadják neki, a fejedelem és a rendek közt konfliktust generált, aminek az lett a következménye, hogy 1671 novemberében Apafi nótára idéztette a főurak egy csoportját.⁵³ A korábbi peres eljárásokhoz képest új jelenség volt, hogy a fejedelem kedvenceiként számon tartott főurak, többek között Naláczy István és a fejedelemasszony lebeszéltek a per folytatásáról Apafit. Azaz itt nem a főurak fegyelmezéséről beszélhetünk már, hanem egy konfliktusról, amit a fejedelem ilyen módon próbált megoldani. A dolog mégis felemásra sikerült, hiszen a duzzogó fejedelmet végül szinte teljesen lebeszéltek a perről, a végül maradt hat perbe fogottból csak kettő maradt. Eze a két ember sem a fejedelem ellen követelt el bűnt, hanem például Bojér Zsigmond bűne az volt, hogy három főurat megvádolt. Noha emiatt elítélték, végül a főurak kegyelmet kértek a számára. Az ítélete így csupán annyi lett, hogy az általa megvádolt nemesektől térden állva kellett bocsánatot kérnie.⁵⁴ A nóta ügyében kialakult teljes zűrzavart a rendek úgy próbálták orvosolni, hogy az év decemberében javasolták hogy „Olyan kihágásért, mely nóta tárgyát nem teheti, senki sem idézhető perbe, s akik e gyűlésre megidézettek is, mentessenek fel.”⁵⁵ Apafi Mihály gyakran fenyegetőzött a nótaperekkel, amiket végül nem indított meg.⁵⁶

Az a két felségsértési per, ami a legnagyobb büntetésekkel járt, valójában nem a fejedelem kezdeményezéséből indult ki, hanem az egymás ellen küzdő főúri csoportok harcának az eredménye volt. Az első a már említett kolozsvári kapitány, Bánffy Dénes ellen zajlott, meglehetősen rapid módon. A végek kapitányaként valóban olyasmiket tett, amik alapján felségsértési perbe volt fogható, hiszen egyrészt 1674-ben magán hadmozdulatokat indított a váradi pasa ellen uralkodói beleegyezés nélkül, másrészt ehhez ágyúkat mozdított el a somlyói várból.⁵⁷ Emellett a fejedelmi tanácstól függetlenül magát, sokkal inkább, mint a korábbi váradi kapitányok voltak és az általa kormányzott területen teljesen másként politizált, mint a fejedelem Erdély többi részein.⁵⁸

⁵⁰ Szilágyi Sándor: *Bánffy Dénes kora és megöletése*. Pest, Magyar Akadémiai Értesítő, 1859, 7. o.

⁵¹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1980. 23. o.

⁵² *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 14. 1664–1669, Budapest, 1889, 347. o.

⁵³ EOE. 15. 26. o.

⁵⁴ EOE. 15. 28. o.

⁵⁵ EOE. 15. 30. o.

⁵⁶ EOE. 15. 46. o.

⁵⁷ EOE. 15. 62–66. o.

⁵⁸ EOE. 15. 66. o.

Mindez mégsem a fejedelem haragját vonta maga után, hanem egy főúri „liga” szerveződött ellene, akik végül keresztülvitték Apafinál az elfogását. A nótapert rendhagyó módon a novemberi országgyűlés rendes ülésén tárgyalták és nem az országgyűlés idején működő országgyűlési törvényszéken.⁵⁹ A Bánffy Dénes elfogása is szabályosan kalandos volt, csakúgy, mint a kivégzése, amihez képest a fejedelemasszony által kikönyörgött kegyelemlevél három órával később érkezett meg. Ez a hűtlenségi per már magán viselte az Apafi kor pereinek összes sajátosságát. Egyrészt azt, hogy a meggyanúsítás egy főúri liga terve volt, nem pedig a fejedelem vagy a fejedelmi tanács indítványozta. Ugyancsak a hagyománnyal ellentétes volt a per tárgyalásának a színhelye is. Végül a főurak túlzott sietséggel intézték magát a büntetés végrehajtását is. Maguk is számíthattak arra, hogy ahogyan eddig szinte mindig, a fejedelemasszony majd meglágyítja a fejedelem szívét, aki végül megkegyelmez az elítéltnak. Ez utóbbi szintén új mozzanata lett a nótapereknek, hogy az ítélet meghozatala után a fejedelem felesége vagy néhány főúr könyörgése hatására semmisültek meg ítéletek.

Hasonlóan bonyolult, valójában még követhetlenebb volt az a több fejezeten át húzódó ügy, ami Béldi Pál országos főkapitány és háromszéki főkirálybíró, Belső-Szolnok vármegye főispánja, fejedelmi tanácsúr ellen zajlott.⁶⁰ Bánffy Dénes mellett az övé volt a legnagyobb hatalom Erdélyben és katonai vezetőként, székely főemberként katonái is voltak ahhoz, hogy akár szembe is forduljon a fejedelemmel. A bukását mégis inkább a főúri körökben bekövetkezett konfliktusok okozták. Hatalmas öröksége révén⁶¹ már fiatalon sok ellenséget szerzett, később pedig, részben emiatt, folytonos perekben állt több főúri családdal.⁶²

1676 áprilisára, alig másfél évvel Bánffy Dénes elfogatása után a légüres térbe került Béldi ellen frakció alakult azok közül, akik tartottak tőle, és azok közül – mint a Bethlen testvérek –, akik Bethlen várát igyekeztek megszerezni tőle. Mind a katonai hatalma, mind a birtokainak nyomasztó súlya félelmet keltett az erdélyi elitben. Szilágyi Sándor idézte a későbbi vallomásokot, amelyek szerint Béldi „főlös zászlókat csináltatott”, és indulatosan fenyegetőzött, és maga is lehetségesnek tartotta, hogy Béldi a fejedelemség megszerzését tervezte.⁶³ A Béldi által írt levelek szövege azonban nem mutat ilyesmiket. Teleki sommásan annyit írt május 1-jén, hogy „Béldi uramat, Bethlen János, Miklós uramékat ő nagysága fejedelemsége ellen való igyekezettel vádolták”.⁶⁴ Bánffy Dénes elfogatásához kísértetiesen hasonlóan most három főurat vádoltak meg, Béldi mellett Bethlen Jánost és Bethlen Miklóst is. Noha ekkorra Bethlen János olyan beteg volt, hogy őt végül el sem fogták, ez az akció láthatóan nem kizárólag Béldinek szólt, hanem annak a

⁵⁹ EOE. 15. 77. o.

⁶⁰ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.). Bp. 1980, 26. o.

⁶¹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóság. (továbbiakban: RNL-KmIg.) Béldi cs. lt., Nr. 36. 5., Nr. 14: Testamente. 18.

⁶² RNL-KmIg. Béldi cs. lt., Nr. 36. 11.

⁶³ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 16. 1675–1679, Budapest, 1893, 30. o.

⁶⁴ Teleki Mihály levelezése (A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára) I–VIII. Szerk. Gergely Samu. Budapest 1905–1926, (TML) VII. 215. o.

körnek is, amely Bánffy halála után még győztesnek tűnt. Az elfogottakon kívül többen gyanúba keveredtek még, ilyen volt Haller János, Kapi György és Csáky László is.⁶⁵ A tárgyaláshoz a tanúk kérdőpontjait Bethlen Farkas állította össze.⁶⁶ Az elfogott két főurat, Béldi Pált és Bethlen Miklóst egy teljes évig tartották fogságban, de végül a vádemelés is elég sajátosra sikerült.⁶⁷ Béldi azonban 1677 március 31-én megtörtént szabadon bocsátása⁶⁸ után sértett ember lett, aki végül belekeveredett egy szervezetlen összeesküvésbe⁶⁹ és társaival a Portára menekült, ahol elfogták.⁷⁰ Ekkor indult vele és társaival szemben a nótaper.⁷¹ Mivel a legtöbben elmenekültek, halálos ítéletet nem hajtottak végre, de többen a börtönben haltak meg, ilyen volt maga Béldi Pál is, az Apafi kori nótaperek egyik legismertebb vádlottja.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a felségsértési perek az Erdélyi Fejedelemség időszakában számos változáson mentek át. Mind a hűtlenségi perek gyakoriságát, mind a vádak tartalmát, mind pedig a per lefolyását erősen befolyásolta az aktuális fejedelem pozíciója, az államiság erős vagy gyenge volta. A legsajátosabb változások akkor történtek, amikor Apafi Mihály uralma idején az ország mérete, belső rendje, társadalmi és politikai stabilitása erősen meggyengült.

Irodalomjegyzék

- Balogh Judit: Politikaformáló székely főemberek II. Rákóczi György Erdélyében, *Századok*, 2012/5. 1189–1226.
- Barna Attila: Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi szabályozásában és ítélkezésében a középkori Magyar Királyság felosztásáig, *Jogtörténeti Szemle*, (2017) 1-2. szám.
- Béldi család lt., Nr. 36. 11.
- Béli Gábor: *Magyar jogtörténet – A tradicionális jog*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999.
- Benkő Gábor: A Forgách család hatalmaskodási perének karriertörténeti vonatkozásai. In: *Politika, életrajz, divat, oktatás... Tanulmányok Magyarország*

⁶⁵ TML. VII. 214. Csáky László május 1-jén Telekinek írt levelében az esetleges megtorlással indokolta az elszökését: „Soha se uramnak, se hazámnak árulója nem voltam, Kegyelmed részére is pedig mindenkor igaz, jóakaró szolgálja voltam; az megfogás- túl, nem tudván semmi vétkemet, bizony nem tartok, de mivel mind Bánffy példája, mind pedig az mindennapi sok rossz rettent, kételenítetem hazámból el bujdosni, az rendetlen mészárlástúl irtózván. Hogy ha, Uram, Kegyelmedtúl sub bona forma és udvartúl is modo eodem oly assecuratióm lesz, kiben nyughassam, elvárom; holott nem, el kell vonódnom az mészárlás előtt.”

⁶⁶ EOE. 16. 31. o., Deák Farkas, *Uzoni Béldi Pál 1621–1679*, Budapest, Méhner Vilmos kiadása, 1887, 144–145. o.

⁶⁷ A hosszú várakozás után elinduló decemberi országgyűlésen nehezen körvonalazott vádak fogalmazódtak meg. Bethlen Jánost azzal vádolták, hogy rossz tanácsokat adott a fejedelemnek, ami által Erdélyt sodorta veszedelembé. Béldit és Bethlent még lázadás szításával is meggyanúsították, de már a vád megfogalmazása is meglehetősen homályosra sikerült. Az országgyűlés végül bárminemű ítélet nélkül ért véget. EOE. 16. 44.

⁶⁸ EOE. 16. 44. o.

⁶⁹ EOE. 16. 403–404. o.

⁷⁰ EOE. 16. 61–64. o.

⁷¹ EOE. 16. 89. o. Béldi perét külön tárgyalták 1678. június 4-től. EOE. 16. 511–514. o.

történetéből a középkortól napjainkig, Eger, Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, 2018.

- Deák Farkas, *Uzoni Béli Pál 1621–1679*, Budapest, Méhner Vilmos kiadása, 1887.
 - *Erdély története* II. kötet 1606-tól 1830-ig, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
 - *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, (EOE) 1-21. Budapest, MTA Történelmi Bizottsága, 1875–1898.
 - Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főispánjai 1526–1848*. Budapest, Argumentum, 1994.
 - Gyalókey Jenő: Albisi Zólyomi Dávid. *Századok*, 1917.
 - Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, MTA, 1899.
 - Hegedüs Géza: Anyagi büntetőjog az árpádházi királyok korában. *Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 4. sz.*, Budapest, 1935.
 - Károlyi Árpád: *Illésházy István hűtlenségi pöre*, Budapest, MTA, 1883.
 - Pruzsinszky Sándor: *Hatalom és hóhérbárd – Felségsértési perek az újkori Európában 1534-1938*. Budapest, Argumentum, 2009.
 - Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóság. (továbbiakban: RNL-KmIg.) Béldi cs. It., Nr. 36. 5., Nr. 14: Testamente. 18.
 - Szabó András Péter: A dési per történeti háttere, *Egyháztörténeti Szemle*, 4(2003/2).
 - Szálkai Tamás: Az albisi Zólyomi család története, *Biharkutatás*, 2012/1.
 - Szilágyi Sándor: *Bánffy Dénes kora és megöletése*. Pest. Magyar Akadémiai Értesítő, 1859.
 - Teleki Mihály levelezése (A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára) I–VIII. Szerk. Gergely Samu. Budapest 1905–1926.
 - Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.). Budapest, 1980.
 - Zsinka Ferenc: *Losonczy Bánffy Dénes és kora*. (Életrajzi vázlat). Budapest, Merkantil Nyomda, 1914. 11–21.
-
-

Ott vagyunk már? Néhány gondolat a környezet védelméről és a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokról

Béres Nóra^{*}

Jelen tanulmány megírását az ENSZ Közgyűlés Nemzetközi Jogi Bizottságában folyó, a környezetvédelem és a fegyveres konfliktusok kapcsolatát szabályozó kodifikációs munka ihlette, azzal a céllal, hogy rámutasson a hatályos szerződéses normák közös gyenge pontjára. Jelenleg ugyanis a napjainkra jellemző nem nemzetközi fegyveres konfliktusok idején folytatott környezetkárosító hadviselésre egyik nemzetközi szerződés hatálya sem terjed ki, zöld utat mutatva számos joghézagnak.

Kulcsszavak: környezetvédelem, fegyveres konfliktusok, környezetkárosító hadviselés, „ekocídium”, 1976. évi New York-i Egyezmény, 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv

Are We There Yet? Some Reflections on Protecting the Environment During Non-International Armed Conflicts

Writing of this paper was inspired by the codification work of the International Law Commission of the United Nations General Assembly conducted on the field of protection of the environment during armed conflict. The aim of this paper is to point out the failures of effective treaties have in common. Namely, none of these treaties is applicable for environmental warfare during non-international armed conflicts, which strike more often nowadays than international ones, giving green light to many lacunas.

Keywords: environmental protection, armed conflicts, environmental warfare, “ecocide”, ENMOD Convention, Additional Protocol I of 1977, Rome Statute

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1455>

1. Bevezető gondolatok: kodifikációs munka a Nemzetközi Jogi Bizottságban

Örülhet számos nemzetközi dokumentum védelemben részesíti, a környezet még a XXI. században is a fegyveres összeütközések néma áldozata. Az ENSZ Környezetvédelmi Programjának egyik felmérése szerint a modern kori fegyveres

^{*} Egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Jogi Intézet, Nemzetközi Jogi és Összehasonlító-jogi Intézeti Tanszék; kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Közjogi Kutatási Főosztály.

konfliktusok – gondoljunk például Afganisztánra, a Gázai övezetre, Koszovóra, Kuvaitra vagy Szudánra – a természeti környezetnek különösen jelentős kárt okoznak, és ez kiváltképpen igaz azon közösségekre, akiknek a mindennapi megélhetését az összeütközéssel érintett területen fellelhető természeti erőforrások biztosítják.¹ A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága egyik disszeminációs anyagában a Kongói Demokratikus Köztársaságot hozza fel példának, ahol a víziló populáció 95%-a kihalt az országban zajló fegyveres konfliktusok következtében: mivel megsemmisültek az állatok természetes búvóhelyei, nem tudtak elrejtőzni az orrvadászok elől. Vagy egy másik félelmetes statisztikai adat szerint Mozambikban az elefántállomány a 15 éves polgárháború alatt 2 000 egyedről 200-ra csökkent.²

Bár a probléma nem újkeletű,³ a környezet védelme a fegyveres konfliktusokban akkor került ismét a nemzetközi jogi tudományos kutatások középpontjába, amikor az ENSZ Közgyűlésének Nemzetközi Jogi Bizottsága 2013-ban napirendjére tűzte az ide tartozó normák szokásjogi kodifikációját és esetleges progresszív továbbfejlesztését.⁴ A folyamat jelen állása szerint az ENSZ Közgyűlése 2019 nyarán elfogadta⁵ Marja Letho *rapporteur* második jelentésének első olvasatát, mely kitüntetett figyelemben részesíti a nem nemzetközi fegyveres összeütközéseket. A kodifikációs szövegtervezetet az ENSZ Főtitkára már megküldte a tagállamok kormányainak, nemzetközi szervezeteknek (beleértve az ENSZ Környezetvédelmi Programját is), valamint a nem kormányközi szervezeteknek (mint például a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának és a Környezetjogi Intézetnek) véleményezésre, amelyre a címzetteknek 2020. december 31-ig kellett válaszolniuk.⁶

¹ United Nations Environment Programme: Protecting the Environment During Armed Conflict. An Inventory and Analysis of International Law (November 2009), 4. o., https://postconflict.unep.ch/publications/int_law.pdf (2022. 01. 28.)

² Lásd International Committee of the Red Cross, How Nature is Protected During Armed Conflict? <https://www.icrc.org/en/document/guidelines-protection-natural-environment-armed-conflict-rules-and-recommendations-relating> (2022. 01. 28.)

³ Hans Peter Gasser: For Better Protection of the Natural Environment in Armed Conflict: A Proposal for Action, *American Journal of International Law*, 89 (1995) 3., 637–644. o.

⁴ A probléma nemcsak a Nemzetközi Jogi Bizottság, hanem a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága napirendjének is állandó eleme. Utóbbi 2020-ban publikálta A természeti környezet védelme a fegyveres konfliktusokban című irányelv-gyűjteményét, amely a nemzetközi humanitárius jog természeti környezetet védelemben részesítő konkrét, illetve általános szabályait (I–II. rész), a természeti környezet védelmét biztosító fegyverekre vonatkozó specifikus szabályokat (III. rész), valamint a természeti környezetet védő normák betartására, végrehajtására és terjesztésére vonatkozó szabályait (IV. rész) szedi egy csokorba. Lásd Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict, <https://www.icrc.org/en/document/guidelines-protection-natural-environment-armed-conflict-rules-and-recommendations-relating> (2022. 01. 28.)

⁵ Az idáig vezető út mintegy öt évet vett igénybe. A kodifikációs munka 2013-ban Marie G. Jacobsson különleges jelentéstevő vezetésével kezdődött, őt váltotta fel 2016-ban a jogterület jelenlegi *rapporteur*e, Marja Letho. A Nemzetközi Jogi Bizottság legutolsó, 71. ülészakját 2019. április 29. és június 7., valamint július 8. és augusztus 9. között tartotta a genfi ENSZ-székházban. Lásd Second report on the protection of the environment in relation to armed conflicts by Marja Letho, Special Rapporteur, <https://legal.un.org/ilc/status.shtml> (2022. 01. 28.)

⁶ A munka állásáról bővebben lásd a Nemzetközi Jogi Bizottság honlapját: https://legal.un.org/ilc/summaries/8_7.shtml (2022. 01. 28.).

Noha a fegyveres összeütközések szükségszerűen pusztító jellegűek és káros hatással vannak a természeti környezetre, ez a humanitárius jog alapján járulékos kárként mindaddig jogszerűnek tekintendő, ameddig annak koordináta-rendszerén belül marad.⁷ Ugyanakkor maga a Nemzetközi Bíróság is rámutatott *a nukleáris fegyverek használata vagy az azzal való fenyegetés jogszerűségének ügyében adott tanácsadó véleményében*, hogy a környezet védelme fegyveres konfliktusok során nem a nemzetközi jogtól fényévekre álló absztrakció, hanem testközeli, védelemben részesítendő jogterület, és hogy a klasszikus humanitárius jogi alapelvek – úgymint a katonai szükségesség, az emberiség, az arányosság és a megkülönböztetés⁸ – mérlegelése mellett a környezetvédelmi szempontok is figyelembe veendőek a katonai célpontok kiválasztásakor. A Nemzetközi Bíróság *expressis verbis* kimondta, hogy „az államoknak fontolóra kell venniük környezetvédelmi szempontokat is, amikor a legitim katonai célpontok kiválasztása során a szükségesség és arányosság szempontjait mérlegelik”.⁹

Jelen tanulmány tehát azzal az esetkörrel foglalkozik, amikor a környezet szándékos és célzatos pusztítása háborús fegyverként – azaz nem járulékos kárként – jelenik meg a fegyveres összeütközések során, és abból a hipotézisből indul ki, hogy bár a nemzetközi büntetőjog, humanitárius jog és környezetjog közös keresztszertéből gazdag szerződéses normaanyag áll rendelkezésre, ezek hatékonysága a gyakorlatban meglehetősen csekély, mivel tárgyi hatályuk a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra nem terjed ki.¹⁰ Továbbá a probléma fókuszának lehatárolásához szükséges még megemlíteni, hogy a következő oldalakon bemutatott elemzés a békeidőben elkövetett környezetkárosító (bűn)cselekmények kérdését nem tárgyalja.

2. A szerződéses normák gyenge pontjai: hol vannak a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok?

A szerződéses normák bemutatása előtt szükséges bevezetni egy fontos elhatárolást, amely jelen tanulmány tárgyának megértéséhez elengedhetetlennek tűnik, ez pedig

⁷ Szalai Anikó felhívja rá a figyelmet, hogy a humanitárius jog perspektívájából közelítve a főszabály az, hogy a környezetvédelmet addig kell szem előtt tartani, ameddig az a hadijoggal összeegyeztethető. Lásd Szalai Anikó: *A fegyveres összeütközések hatása a nemzetközi szerződésekre*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2013, 86. o.

⁸ A humanitárius jogi alapelvek és a környezetvédelem kapcsolatáról lásd részletesen: Viola Vincze: *The Role of Customary Principles of International Humanitarian Law in Environmental Protection*, *Pécs Journal of International and European Law*, (2017) 2., 23–30. o.

⁹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996. I.C.J. Reports 1996, para. 30.

¹⁰ A modern kori fegyveres konfliktusok osztályozását tovább árnyalja a nem állami szereplők gyakori jelenléte az ellenségeskedésekben, melynek következtében a klasszikus nemzetközi és nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközések fogalompárja nyújtotta keretek szétfeszülnek. Ennek tükrében Hoffmann Tamás a „transznacionális konfliktusok” nyolc típusát különbözteti meg, és felhívja a figyelmet az összeütközések gyakorlati minősítésének nehézségeire, továbbá arra, hogy az Ex-jugoszláv Törvényszék és a Nemzetközi Büntetőbíróság joggyakorlata is megosztott az alkalmazandó elv kiválasztása tekintetében. Lásd Hoffmann Tamás: *A fegyveres konfliktus minősítési problémái a polgárháborúba történő külföldi katonai beavatkozás esetén*, in: *Egységesezés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban* (szerk.: Kirs Eszter), Miskolc, Bíbor, 2009, 26–27. o.

a „primer szerződések” és a „szekunder szerződések” közötti különbségtétel.¹¹ „Primer szerződés” alatt azt értjük, amikor egy nemzetközi szerződés rendelkezésének kifejezett célja a környezet védelemének biztosítása fegyveres konfliktusok idején – azaz olyan normákat tartalmaz, amelyek tárgyi hatálya közvetlenül a fegyveres konfliktusok idején való környezetvédelemre terjed ki. Ezzel párhuzamosan léteznek olyan „szekunder szerződések”, amelyek szintén védelmet nyújtanak e téren, mindazonáltal elsődleges céljuk nem a környezet védelme fegyveres összeütközések során, csupán járulékosan alkalmasak ilyen funkció betöltésére is.¹²

2.1. Az 1976. évi New York-i Egyezmény. A nemzetközi közösségben a vietnámi háború idején fogalmazódott meg először az a sorsfordítóan baljós gondolat, hogy a technológiai fejlődés eljutott egy olyan szintre, ahol a katasztrofális környezeti változások előidézése háborús fegyverré vált,¹³ és ezzel párhuzamosan megszületett az igény a környezet fegyveres összeütközésekben való szisztematikus védelmének kidolgozására. Ennek első kézzel fogható hozadéka a *környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról szóló 1976. évi New York-i Egyezmény*¹⁴ (a továbbiakban: 1976. évi New York-i Egyezmény) volt, amelyet 1976-ban fogadott el az ENSZ Közgyűlése, majd egy évvel később megnyitották aláírásra. Az 1976. évi New York-i Egyezmény azonban az innovatív jogalkotói szándék ellenére a nemzetközi közösségben nem aratott osztatlan sikert: részes feleinek száma 2022 januárjában még mindig csak 78 államot ölel fel.¹⁵

A szerződési hajlandóság hiánya a *pacta tertiis nec nocent, nec prosunt* elvéből adódóan különösen problémás, mivel utóbbiból egyértelműen következik, hogy egy nemzetközi szerződés harmadik államok¹⁶ számára, azok beleegyezése nélkül, sem kötelezettségeket, sem jogokat nem hoz létre (1969. Bécsi Egyezmény 34. cikk),¹⁷ tehát a szerződésben nem részes felekre nem alkalmazható. Így például hiába vívta

¹¹ Bérés Nóra: A környezet védelme és a fegyveres összeütközések, avagy miért nem hatékonyak a vonatkozó nemzetközi szerződések? *Fontes Iuris. Az Igazságügyi Minisztérium szakmai folyóirata*, 6 (2020) 1., 37–44. o.

¹² Lásd a mértéktelen sérülést okozóknak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról szóló 1980. évi genfi egyezmény; a vegyi fegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló 1993. évi párizsi egyezmény; valamint a tengerjogról szóló 1982. évi Montego Bay-egyezmény.

¹³ Roman Reyhani: Protection of the Environment during Armed Conflict, *Missouri Environmental Law Policy Review*, 14 (2006) 2., 324. o.

¹⁴ 1978. évi 29. törvényerejű rendelet a környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról szóló, az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének XXXI. ülészakán, az 1976. évi december hó 10. napján elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

¹⁵ Az 1976. évi New York-i Egyezményben részes államok katalógusát lásd a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának honlapján: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treaty_Selected=460 (2022. 01. 28.)

¹⁶ 1969. évi Bécsi Egyezmény 2. cikk (1) bekezdés h) a „harmadik állam” olyan államot jelent, amely nem részese a szerződésnek.

¹⁷ 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

ki a nemzetközi közösség kollektív megbotránkozását az Irak által a '90-es évek elején, a második öbölháborúban – amely értelemszerűen nemzetközi („Irak v. Kuvait”) fegyveres konfliktus volt – a Perzsa-öböl térségében okozott szándékos és célzatos, ám konkrét katonai előnnyel nem járó pusztítás,¹⁸ mivel a közel-keleti állam az 1976. évi New York-i Egyezménynek nem volt részese, a szerződéses normák vele szemben nem voltak érvényesíthetők.¹⁹ E példa szemléletesen rámutat a szerződéses rendelkezések szokásjogi normákkal szembeni egyik gyengeségére, mellyel párhuzamosan megjegyzendő, hogy amennyiben léteznek a kérdést szabályozó nemzetközi szokásjogi normák, azok – a regionális és a bilaterális szokásjog eseteitől eltekintve – valamennyi államot kötelezik, szerződéses kötelezettségvállalásaiktól függetlenül.²⁰

Mint ahogyan arra már a bevezetőben is történt utalás, az 1976. évi New York-i Egyezménnyel kapcsolatos másik komoly jogalkalmazási probléma, hogy tárgyi hatálya a nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre, így a polgárháborúkra, kormányellenes irreguláris milíciák államhatáron belül végzett cselekményeire, nem állami szereplők nem állami szereplőkkel vívott ellenségeskedéseire stb. nem terjed ki. Az 1976. évi New York-i Egyezmény 1. cikk (1) bekezdése akként rendelkezik, hogy „az ebben az Egyezményben részes minden Állam kötelezettséget vállal arra, hogy tartózkodni fog az olyan környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásától, amelyeknek mint pusztító, kárt vagy sérelmet okozó eszközöknek bármely más részes Államra széles körű, hosszan tartó súlyos hatásuk van”. A rendelkezésből tehát egyértelműen kiolvasható, hogy a felelősségi klauzula csakis „állam v. állam” összefüggésben alkalmazható.

2.2. Az 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv. *A háború áldozatainak védelméről szóló 1949. évi Genfi Egyezmények 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyve*²¹ (a továbbiakban: 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv) – az 1976. évi New York-i Egyezményhez hasonlóan – „primer védelemben” részesíti a természeti környezetet, azonban tárgyi hatálya ennek is csak a nemzetközi fegyveres összeütközésekre terjed ki.

A nem nemzetközi fegyveres konfliktusokat az ugyanakkor elfogadott, *a háború áldozatainak védelméről szóló 1949. évi Genfi Egyezmények 1977. évi II. Kiegészítő Jegyzőkönyve*²² (a továbbiakban: 1977. évi II. Kiegészítő Jegyzőkönyv) szabályozza, jóllehet utóbbiban egyáltalán nem találkozhatunk a környezetkárosító hadviselésre vonatkozó normákkal. Ezen elsőre furcsának és sajátosnak tűnő kettősség okait Herczegh Géza azzal az észszerűség által diktált, és az 1974–1977. évi genfi diplomáciai konferencián a gyakorlatba átültetett vélelemmel magyarázza, hogy a saját államterület, illetve természeti környezet nagyarányú, hosszan tartó és súlyos

¹⁸ Adam Roberts: Environmental Destruction in the 1991 Gulf War, <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400071151a.pdf> (2022. 01. 28.)

¹⁹ Irak az 1976. évi New York-i Egyezményben mind a mai napig nem részes fél.

²⁰ Csapó Zsuzsanna: A környezet védelme fegyveres konfliktusok idején – nemzetközi szokásjogi alapok, *Állam- és Jogtudomány*, 55 (2014) 3., 5. o.

²¹ 1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. Kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről.

²² Lásd *uo.*

károsításának elkerülése mind a mindenkori kormánynak, mind az irreguláris milíciáknak egyaránt érdekében áll – vagy jól felfogott érdekében kellene, hogy álljon... –, és ezért a környezetkárosító hadviseléstől saját államukban tartózkodni fognak. E logikai lánc mentén haladva tehát a '70-es években nem látták szükségét, hogy az 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyvbe foglalt környezetkárosító hadviselés tilalmát az 1977. évi II. Kiegészítő Jegyzőkönyvbe is belefoglalják.²³

Az 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 35. cikk (3) bekezdése akként rendelkezik, hogy „tilos olyan hadviselési módokat, illetve eszközöket alkalmazni, amelyek célzatosan vagy valószínűen nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károkat okozhatnak a természeti környezetben”. E rendelkezésben felismerhetők az 1976. évi New York-i Egyezmény 1. cikk (2) bekezdésében támasztott kritériumok, azaz, hogy a hadviselési mód legyen nagyarányú, hosszan tartó és súlyos, ugyanakkor lényeges különbségként mutatkozik, hogy az 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyvben ezen kritériumok konjunktívák, tehát a felelősségi mérce megugrásához mindhárom feltétel együttes megvalósulása szükséges.²⁴ Utóbbi konjunktív feltételrendszer a 35. cikk (3) bekezdésének tárgyi hatályát még tovább szűkíti amellet, hogy a szerződéses normák relatív hatálya és a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok „lefedettségének hiánya” szintén akadályokat gördetnek a jogalkalmazó útjába.

2.3. A Római Statútum. A Nemzetközi Büntetőbíróság 1998. évi Római Statútuma²⁵ mélyen merít az 1949. évi Genfi Egyezményekből²⁶ a háborús bűncselekmények szabályozását illetően,²⁷ amelynek egyik pozitív hozadéka, hogy „primer védelemben” részesíti a természeti környezetet. Utóbbit azonban rendkívül szűk körben teszi. Az „ekocídium” bűncselekményének tényállását a 8. cikk (2) bekezdés (b) pont (iv) alpontja rögzíti, kimondva, hogy „a jelen Statútum alkalmazásában a háborús bűntettek a következőket jelentik [...] A nemzetközi jog keretében létrejött, a nemzetközi fegyveres konfliktusokra alkalmazandó jog és szokások egyéb súlyos megsértése, azaz bármely következő cselekmény [...] Támadás szándékos indítása, azt tudva, hogy az adott támadás a polgári lakosság körében emberi életeket követelhet, polgári személyek sérülését, polgári létesítményekben olyan kárt, vagy a természeti környezetben olyan nagy kiterjedésű, hosszantartó és súlyos károsodást okozhat, amely összességében nyilvánvalóan túlzott mértékű a várható tényleges és közvetlen katonai előnyökhöz képest”.

²³ Lásd Herczegh Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. (347 o.)

²⁴ Michael Bothe – Carl Bruch – Jordan Diamond – David Jensen: International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities, *International Review of the Red Cross*, 92 (2010) 1., 575–576. o.

²⁵ Rome Statute of the International Criminal Court, Rome, 17 July 1998. UN Doc. A/CONF. 183/9. A Római Statútumot hazánk nem hirdette ki. Ennek lehetséges okairól lásd Kovács Péter: Miért nincs még kihirdetve a Római Statútum? Gondolatok a Római Statútum és az Alaptörvény összeegyeztethetőségének egyszerűségéről, *Állam- és Jogtudomány*, 55 (2019) 1., 69–90. o.

²⁶ 1954. évi 32. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, az 1949. évi augusztus hó 12. napján kelt nemzetközi egyezményeknek a Magyar Népköztársaságban való törvényerejéről.

²⁷ Lásd Réka Varga: *Challenges of Domestic Prosecution of War Crimes with Special Attention to Criminal Justice Guarantees*, Budapest, Pázmány, 2014. (284 o.)

Mindazonáltal az „ekocídium” tényállása – az 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyvhöz hasonlóan – szintén csak a nemzetközi fegyveres összeütközésekre alkalmazható. A Római Statútum a háborús bűncselekményekre vonatkozó anyagi jogi szabályait két csoportba sorolja, és különbséget tesz a nemzetközi és a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban elkövethető bűncselekményi kör között. Bár a szabályozás kétségkívül vitathatatlan előnye, hogy a büntetőjogi felelősség utóbbiak nexusában elkövetett „ekocídiumot” lefedi, a természeti környezet csak az „állam v. állam” konfliktusokban élvezhet védelmet a hatályos nemzetközi büntetőjogi szabályozás alapján, a környezetkárosító hadviselés pedig büntetőjogi védelem nélkül marad a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban.²⁸ Ahogyan arra Kovács Péter rámutat, a Római Statútum kodifikációjakor a kompromisszumos cél az volt, hogy „az egyszerűség és a könnyebb elfogadhatóság érdekében ezek a részek alapvetően kompilatív jellegűek legyenek, az államok által széleskörben már eleve elfogadott, szokásjogi természetűnek minősíthető humanitárius és hadijogi szabályok, illetve bizonyos, többnyire éppen ezekkel a fegyveres összeütközésekkel összefüggésben megsértett, nagy részvételi aránnyal bíró emberi jogi egyezmények megsértését szankcionálják a nemzetközi büntetőjog eszközeivel”.²⁹ Tehát az 1998. évi római diplomáciai konferencián a jogalkotói szándék a Római Statútum végleges szövegváltozatának megszavazását és ratifikálhatóságát tartotta szem előtt a joghézagok akkurátus betöltésének rovására.

E helyütt továbbá érdemes lehet még azt is felvillantani, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság a Római Statútum 8. cikk (2) bekezdés (b) pont (iv) alpontját ezidáig még egyetlen konkrét ügyben sem vizsgálta, melynek oka, hogy a bíróság előtti konfliktusos helyzetek polgárháborús kontextusból rajzolódtak ki – legyen szó akár a Római Statútumban részes államok által, az ENSZ Biztonsági Tanácsa által, vagy a bíróság főügyésze által kezdeményezett eljárásokról.³⁰

²⁸ A Római Statútum egyéb tényállásai ugyanakkor „szekunder védelemben” részesíthetik a természeti környezetet, még nem nemzetközi fegyveres összeütközések idején is. Így a 6. cikk (b)–(c) pontjai, melyek a népirtás két elkövetési alakzatát ölelik fel; a 7. cikk (1) bekezdés (d) pontja, amely a lakosság áttelepítését vagy erőszakos elhurcolását (utóbbi emberiség elleni bűntett) hivatott szankcionálni, illetőleg egyéb háborús bűncselekményeket magukban foglaló tényállások is ide tartozhatnak (például a 8. cikk (2) bekezdés (b) pont (ii) alpontja vagy 8. cikk (2) bekezdés (e)(v) alpontja). Különösen a természeti erőforrások fosztogatása miatt gyakorolható büntetőjogi felelősségre vonás bírna jelentőséggel a Nemzetközi Büntetőbíróság előtt, ám az is igaz, hogy a bíróság Főügyészi Hivatala vádstratégiai szempontból inkább olyan tényállások alapján indítványozza a terheltek felelősségre vonását, amelyek praktikus bizonyíthatósága kevésbé nehézkes. Lásd United Nations Environment Programme: i.m. 5. o.; Kirs Eszter: A környezet védelme a nemzetközi büntetőjogban, in: *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai* (szerk.: Raisz Anikó): Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012, 107. o.

²⁹ Kovács Péter: A környezetvédelem a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútumában, in: *Vox generationum futurorum – Ünnepi kötet Bándy Gyula 65. születésnapja alkalmából* (szerk.: Tahyiné Kovács Ágnes), Budapest, Pázmány Press, 2021, 282. o.

³⁰ Lásd Béres Nóra: *A Biztonsági Tanács által a Nemzetközi Büntetőbíróság elé utalt helyzetek legfontosabb jogi problémái*, Budapest, MFI Tudományos Közleményei (5), Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 42–51. o.

3. A Nemzetközi Jogi Bizottság kodifikációs szövegtervezetének néhány előremutató jellemzője

A kodifikációs szövegtervezet³¹ markáns jellemzője, hogy időbeli hatálya a fegyveres konfliktusok három fázisához igazodik, így az 1. számú alapelv szerint megkülönböztethetjük: (i) a fegyveres összeütközések előtt alkalmazandó alapelveket (ezek a megelőző intézkedések, valamint a valamennyi fázisban figyelembe veendő, általános elvek); (ii) a fegyveres összeütközések alatt alkalmazandó alapelveket; valamint (iii) a fegyveres összeütközések után alkalmazandó alapelveket (a környezeti károk rendezésével kapcsolatos posztkonfliktusos intézkedések). A joganyag ilyenfajta rendszerezése mögött meghúzódó elgondolás az volt, hogy nemcsak a humanitárius jogi normákat, hanem a nemzetközi jog egyéb területeihez tartozó, ám a kérdéshez szervesen kapcsolódó normáit is rendszerezzék. Így a Nemzetközi Jogi Bizottság által előírányzott alapelvekről általában véve elmondható, hogy meglehetősen absztrakt jellegűek, és eltérő normatív súllyal rendelkeznek az ajánlásoktól a kötelező normákig.³²

Noha a kodifikációs szövegtervezet több pontja is, így például a nem állami szereplők természeti erőforrások jogellenes kiaknázásáért történő közvetlen felelősségre vonása, ígéretes mérföldkőnek tűnik, ami jelen írás szempontjából a kodifikációs szövegtervezet leginnovatívabb, legörvendetesebb vívmánya, hogy tárgyi hatálya a nemzetközi és a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokat egyaránt felöleli.³³ Utóbbi annak következménye, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottságban és az ENSZ Közgyűlésének Hatodik Főbizottságában résztvevő államok között széleskörű egyetértés mutatkozott abban, hogy a kodifikációs tevékenységnek a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra is ki kell térnie. A megkülönböztetésmentességen alapuló megközelítés szilárd alapot teremt az egységes jogértelmezés számára, és lehetőséget ad arra, hogy néhány alapelvet átfogalmazzanak és fejlesszenek, a tátongó joghézagokat pedig betölthessék.

Ugyanakkor az elfogadás időpontja egyelőre bizonytalan: a tervezetet még a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkozó szabályok beemelésének legelhivatottabb támogatói közül is sokan bírálattal illették amiatt, hogy annak bizonyos elemei továbbra sem felelnek meg a nemzetközi és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések disztinkciója által diktált kívánalmaknak. Így például a 16. számú alapelv – ami szó szerint megismétli az 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv 55. cikk (2) bekezdését – úgy rendelkezik, hogy „tilos a természeti környezet ellen

³¹ United Nations, General Assembly, International Law Commission, A/CN.4/L.937, (6 June 2019), <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G19/153/11/PDF/G1915311.pdf?OpenElement> (2022. 01. 28.)

³² Viktorija Jakjimovska – Ezéchiel Aman: Protecting the Environment in Non-International Armed Conflicts: Are We There Yet? EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law, <https://www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-in-non-international-armed-conflicts-are-we-there-yet/> (2022. 01. 28.)

³³ United Nations, General Assembly, International Law Commission, A/71/10, Chapter X Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, <https://legal.un.org/ilc/reports/2016/english/chp10.pdf> (2022. 01. 28.)

megtorló támadást intézni”,³⁴ ezzel heves vitákat szítva a tekintetben, hogy egyáltalán szokásjogi normának minősül-e, és ha igen, akkor tárgyi hatálya valóban kiterjed-e a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra.³⁵

4. Záró gondolatok

Jelen tanulmány arra tett kísérletet, hogy rámutasson a több évtizede tétovázó joghézagra, amely a nem nemzetközi fegyveres konfliktusok és a környezetvédelem kapcsolatát jellemzi, nevezetesen arra, hogy a hatályos nemzetközi szerződések nem biztosítanak megfelelő jogvédelmet a környezetnek nem nemzetközi fegyveres összeütközések idején. Hiába helytálló azon megállapítás, hogy a természeti környezetet több szerződés – így az 1976. évi New York-i Egyezmény, az 1977. évi I. Kiegészítő Jegyzőkönyv, illetve a Római Statútum – „primer védelemben” részesíti fegyveres konfliktusok idején, ha ezek a rendelkezések a napjainkra jellemző összeütközésekre, a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokra egyáltalán nem alkalmazhatók. A jelenlegi védelmi szintet tovább devalválja, hogy a szerződések hatálya a *pacta tertiis nec nocent, nec prosunt* elvből adódóan főszabály szerint relatív, így a felelősségre vonás lehetősége, valamint az általa előidézhető generális prevenció és elrettentő hatás tekintetében csak az e nemzetközi szerződéseket ratifikáló, vagy az azokhoz csatlakozott államok jöhetnek számításba. A szokásjogi kodifikáció vitathatatlan előnyei a létező normaanyag beazonosítása, összegyűjtése, rendszerezése és a könnyebben hivatkozhatóság, valamint annak reménye is, hogy progresszív továbbfejlesztésre adódik lehetőség, azaz sor kerül olyan javaslatok elfogadására, amelyek új normakövető állami gyakorlatot vonhatnak majd maguk után. Témánk szempontjából a kodifikáció joghézag-betöltő funkcióval is bírna, mely tevékenyen járulna hozzá a környezet védelméhez a nem nemzetközi fegyveres konfliktusokban. S valóban ott vagyunk már? Lankadatlan figyelmünk továbbra is a Nemzetközi Jogi Bizottság munkájának előrehaladását fürkészi.

Irodalomjegyzék

- Béres Nóra: *A Biztonsági Tanács által a Nemzetközi Büntetőbíróság elé utalt helyzetek lefontosabb jogi problémái*, Budapest, MFI Tudományos Közleményei, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, (214 o.)
- Béres Nóra: A környezet védelme és a fegyveres összeütközések, avagy miért nem hatékonyak a vonatkozó nemzetközi szerződések? *Fontes Iuris. Az Igazságügyi Minisztérium szakmai folyóirata*, 6 (2020) 1., 37–44. o.
- Bothe, Michael – Bruch, Carl – Diamond, Jordan – Jensen, David: International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities, *International Review of the Red Cross*, 92 (2010) 1., 569–592. o.

³⁴ A tervezet kommentárja hangsúlyozza, hogy a szokásjogi norma hatálya a szerződésben található rendelkezés tárgyi hatályán nem terjeszkedik túl, hanem a nemzetközi szokásjog progresszív továbbfejlesztését célozza.

³⁵ Jakimovska – Aman: i. m. *uo.*

-
- Csapó Zsuzsanna: A környezet védelme fegyveres konfliktusok idején – nemzetközi szokásjogi alapok, *Állam- és Jogtudomány*, 55 (2014) 3–21. o.
 - Gasser, Hans Peter: For Better Protection of the Natural Environment in Armed Conflict: A Proposal for Action, *American Journal of International Law*, 89 (1995) 3., 637–644. o.
 - Herczegh Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. (347 o.)
 - Hoffmann Tamás: A fegyveres konfliktus minősítési problémái a polgárháborúba történő külföldi katonai beavatkozás esetén, in: *Egységesezés és széttagolódás a nemzetközi büntetőjogban* (szerk.: Kirs Eszter), Miskolc, Bíbor, 2009, 25–42. o.
 - Kirs Eszter: A környezet védelme a nemzetközi büntetőjogban, in: *A nemzetközi környezetjog aktuális kihívásai* (szerk.: Raisz Anikó), Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012, 101–107. o.
 - Kovács Péter: A környezetvédelem a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútumában, in: *Vox generationum futurorum – Ünnepi kötet Bándy Gyula 65. születésnapja alkalmából* (szerk.: Tahyné Kovács Ágnes), Budapest, Pázmány Press, 2021, 281–291. o.
 - Kovács Péter: Miért nincs még kihirdetve a Római Statútum? Gondolatok a Római Statútum és az Alaptörvény összeegyeztethetőségének egyszerűségéről, *Állam- és Jogtudomány*, 55 (2019) 1., 69–90. o.
 - Reyhani, Roman: Protection of the Environment during Armed Conflict, *Missouri Environmental Law Policy Review*, 14 (2006) 2., 323–338. o.
 - Szalai Anikó: *A fegyveres összeütközések hatása a nemzetközi szerződésekre*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2013 (200 o.)
 - Varga, Réka: *Challenges of Domestic Prosecution of War Crimes with Special Attention to Criminal Justice Guarantees*, Budapest, Pázmány Press, 2014 (284 o.)
 - Vincze, Viola: The Role of Customary Principles of International Humanitarian Law in Environmental Protection, *Pécs Journal of International and European Law*, (2017) 2., 23–30. o.
-
-

Méltányosság megjelenése a jogalkalmazásban, különös tekintettel a közigazgatási jogra

Czibrik Eszter*

Tanulmányomban annak körbejárására teszek kísérletet, hogy a méltányosság jogintézményét körbejárjam a közigazgatási jog területén. Elsőkörben a méltányosság fogalmának értelmezésének fejlődésével foglalkozom, hiszen egy olyan jogintézményről beszélhetünk, amelynek történelmi gyökerei egészen a római jogig vezethető vissza. Tanulmányomban szükségesnek tartottam továbbá különbséget tenni a méltányosság és a diszkréció között. Végül de nem utolsó sorban pedig az elméletből a joggyakorlat területére átlépve, a közjogi méltányosság előfordulásával foglalkozom.

Kulcsszavak: méltányosság, közjogi méltányosság, Ákr., hatósági eljárás

Appearance of equity in the application of law, in particular administrative law

In my study, I attempt to go around the legal institution of equity in the field of administrative law. First of all, I deal with the development of the interpretation of the concept of equity, as we can speak of a legal institution whose historical roots can be traced back to Roman law. In my study, I also considered it necessary to distinguish between equity and discretion. Last but not least, moving from theory to jurisprudence, I deal with the occurrences of equity in public law.

Keywords: equity, equity under public law, Act CL of 2016 on the Code of General Administrative Procedure, administrative procedure

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1456>

1. Bevezető gondolatok

*Ius est ars boni et aequi.*¹ A méltányosság szerepe, jelentősége változatlan maradt az évszázadok során. Hamar megállapítást nyert, hogy amennyiben a jogot csak szigorú, merev szabályokként (*ius strictum*) értelmezzük, akkor ez

* PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Intézeti Tanszék.

¹ Ulpianus közvetítésével, Celsus ezen gondolatával nyit a iustinianusi Digesta. (Forrás: NÓTÁRI Tamás: Summum ius summa iniuria – megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti hátteréhez. In: *Jogelméleti Szemle*. 2004/3. szám Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/notari19.html> (Megtekintve: 2021. 06. 14.))

igazságtalanságot² szülhet, ezáltal értéktartalmát veszíti.³ A jog szigorú értelmezése mellett szükséges a méltányosság eszközához is nyúlni, mindezt úgy, hogy ez ne menjen a jogbiztonság rovására. A méltányosság a jog szinte minden szegmensében szerephez jut, mind a jogalkotásban, mind pedig a jogalkalmazásban. Tanulmányomban annak bemutatására teszek kísérletet, hogy miként fejlődött a méltányosság szerepe az évszázadok folyamán, miképp értelmezték az egyes szerzők. Mindezek mellett egy éles határvonalat szeretnék húzni a méltányosság és a diszkréció jogintézménye között. A méltányosság, mint a szabályalapú döntéshozatal korlátja⁴ is hangsúlyt kap tanulmányomban. Végül, de nem utolsó sorban pedig az elméleti megalapozást követően napjaink joggyakorlata kerül terítékre. Ennek keretében megvizsgálom a méltányosság megjelenését a közjog egyes területein, mind az egyes normák, mind pedig a bírói gyakorlat vonatkozásában.

2. A méltányosság fogalmának értelmezése a kezdetektől napjainkig

Mivel „*minden út Rómába vezet*”, így ez nincs másként a jog világában sem. A méltányosság kapcsán sem tekinthetünk el az antikvitásból fennmaradtaktól. A római jog alapvetően egy fogalomként kezelte a méltányosságot (*aequitas*) és az igazságosságot. Az *aequitas* fogalmát *M. Tullius Cicero* (Kr. e. 106 - 43) tollának köszönhetően a római jog.⁵ *Cicero* szerint egyenlő az, ami mindenki számára igazságos.⁶ Láthatjuk majd, hogy a római jog *aequitas* fogalmát az idők során más-más jelentéstartalommal ruházták fel. Az *aequitas* latin definíciója mögött kettős jelentéstartalom húzódik, egyrészt a törvény előtti egyenlőséget, másrészt pedig annak a követelményét jelenti, hogy az egyenlőtlen felek számára egyenlővé kell tenni a jog hatását.⁷ Kezdetben az egyenlőséget jelentette,⁸ majd a köztársaság második felétől az *aequitas* eszméjével ágyaztak meg a szabadok közötti formális jogegyenlőségnek.⁹ A kései köztársaság jogrendszere kapcsán érdemes egy további kitérőt tenni, amikor is a rómaiak a görög filozófia tanulmányozás révén jutottak el olyan alapvető kategóriákhoz, amelyek megteremtették az ideológiai alapját a civiljog merev határainak fellazítására.¹⁰ Ezen kategóriák a következők voltak: az

² *Summum ius summa iniuria*.

³ ZLINSZKY János: A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig. Válogatott tanulmányok. Szent István Társulat az Apostoli Szentzség Könyvkiadója. Budapest, 2013. 409. o.

⁴ Lásd: SZABÓ Miklós: Rendszeres jogelmélet. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2015. 119-137. o.

⁵ FÖLDI András – HAMZA Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 2012. 87. o.

⁶ HERPAI Annamária: A méltányosság polgári jogban betöltött szerepe. In: *Magyar Jog*. 2002/7. 406. o.

⁷ ZLINSZKY (2013): i. m. 3. 465.

⁸ HERPAI (2002) i. m. 6. 406. o.

⁹ PÓLAY Elemér: A római jogrendszer tagozódásának kérdése. In: *Acta Juridica et Politica*. Szeged, 1957. 18. o. Elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/6262/1/juridpol_003_fasc_004_001-031.pdf (Megtekintve: 2021. 06. 15.)

¹⁰ FÖLDI – HAMZA (2012) i. m. 5. 40. o

aequitas, a *ius naturale*¹¹ és a *ius gentium*¹². A méltányosság gyökerei a római jogban is megvoltak¹³ azonban annak továbbfejlesztése csak a görög filozófia hatására ment végbe. Az *aequitas* a préklasszikus korban az objektív értelemben vett *bona fides* szinonimájává vált, amely szöges ellentétje volt a *ius strictum*nak.¹⁴ A római jog *aequitas*a csak egy meghatározott mértékig azonosítható a modern méltányosság fogalmával, hiszen az *aequitas* először a praetori jogalkotás méltányosságaként vált ismertté, később a jogalkalmazás kapcsán jutott szerephez, amikor a praetori utasítás szerint a bíró, az ügy körülményeire tekintettel hozta meg ítéletét, és ezen felül ismerte a római jog a tulajdonképpeni méltányosság definícióját, amely esetekben a jogalkalmazó eltekintett a szigorú törvényi előírásaktól.¹⁵ Utóbbi értelmezés már igencsak az igazságos és méltányos jogalkalmazás képét festette le.

Az antikvitás más területére evezve nem tekinthetünk el *Platón*, valamint *Arisztotelész* munkásságaitól sem, ha a méltányosság fogalmának értelmezésének mérföldköveit keressük. *Platón* (Kr. e. 427 körül – Kr. e. 347) a méltányosságot (*epikeia*) nem a jogtól való eltérésként értelmezte, hanem az egyensúlyi helyzet visszaállítására irányuló eszközként, azokban az esetekben, amikor a pozitív jogi normák túlságosan szigorúak lettek volna az ideális igazságossághoz képest.¹⁶ *Arisztotelész*nél (Kr. e. 384 – Kr. e. 322) a méltányosság a jogalkalmazás kapcsán merült fel, ennek értelmében a jogszabály értelmezése során a jogalkalmazó az igazságtalanság elkerülése végett, eltérhetett az írott jogtól, megfogalmazása szerint „méltányos az, aki enyhíteni igyekszik a törvénnyel szabályozott dolgokat.”¹⁷ *Arisztotelész* a *Nikomakhoszi Etika* V. könyvének 1137b szakaszában összehasonlította a méltányosságot és az igazságosságot, amelynek eredményeként megállapította, hogy a méltányosság feljebbvaló¹⁸ az igazságosságnál, értelmezésében a méltányosság a törvényesség kiterjesztése olyan esetekre, ahol a törvény általános megfogalmazása miatt, az szó szerint nem alkalmazható.¹⁹ *Arisztotelész* azonban leszögezte, hogy ezek az esetkörök nem a törvényhozó

¹¹ Szintén a görög filozófia gyümölcse, amit a rómaiak később átvettek. Első ízben az *aequitasszal* azonosították, majd Kr. u. a II. század végén Gaius ennek kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy a természetjog az ember természetes értelmén (*naturalis ratio*) alapszik. (Forrás: FÖLDI – HAMZA (2012) i. m. 5. 40-41. o)

¹² A „népek joga” szintén a görög filozófia és a római jogi hagyományok ötvözeteként jelentkezett és a nemzetközi jog egyfajta jogelődjének tekinthetjük. (Forrás: FÖLDI – HAMZA (2012) i. m. 5. 41. o)

¹³ Egyes kutatások szerint (Guarino, Wiecker) már az archaikus jogban is kimutathatók voltak az *aequitas* egyes gyökerei a polgárok közötti jogegyenlőség eszméjének kapcsán, amire Cicero is utalt, mikor a civiljogot az *aequitasszal* azonosította: „A civiljog az ugyanazon állam polgárai számára érvényesülő egyenlő elbánás, hiszen legalább azok jogainak azonosaknak kell lenniük, akik ugyanannak az államnak polgárai.” (Forrás: FÖLDI – HAMZA (2012) i. m. 5. 40. o.)

¹⁴ FÖLDI – HAMZA (2012) i. m. 5. 40. o

¹⁵ Uo.

¹⁶ ERDŐ Péter: „Aequitas” im geltenden Kirchenrecht. In: *Folia Theologica*. 1991/2. 110. o.

¹⁷ Lásd: ARISZTOTELÉSZ: Eudemoszi etika. Nagy etika. (Fordította: Steiger Kornél). Második könyv. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/05700/05709/05709.htm#9> (Megtekintve: 2021. 06. 16.)

¹⁸ „Az igazságos és a méltányos tehát azonos, csak hogy, bár mind a kettő erkölcsös, mégis többet ér a méltányosság.” (Forrás: ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi Etika* 1137b (Fordította: SZABÓ Miklós) Magyar Helikon Kiadó, Budapest 1971. 145 o.)

¹⁹ MEGYERI Eszter: A méltányosság – Egy kísérlet a fogalom tisztázására. In: *Vezetéstudomány*. 2012. 6. szám 28. o.

tévedéséből fakadnak, hanem abból a feszültségből, amely a jog általánossága és az emberi cselekedetek egyedisége között áll fenn.²⁰

A jogtudomány, illetve a filozófia mellett a teológia is kiemelten foglalkozott és foglalkozik mindmáig a méltányosság kérdéskörével, hiszen annak gyökerei már a Szentírásban is megtalálhatók, „*isten tulajdonságként*”.²¹ Példaként hozható Kálvin János, akinek a véleménye szerint a méltányosság a természeti törvény alapelveként értelmezhető, mindazonáltal nem helyezi a „*Sola Scriptura*” elve fölé.²² Elméletében a méltányosság elve alapján boncolgatja kora társadalmi és gazdasági kihívásait, mint például az uzsora kérdéskörét. Továbbá hangsúlyozta azt a gondolatot, hogy „*mindenkinek adjuk meg azt, ami az övé, néha viszont a felebarát jogai ellenkeznek a saját vágyainkkal, éppen ezért át kell lépnünk a természetes önszeretet határát, hogy másokkal szemben méltányosan viselkedjünk.*”²³

Amennyiben a kontinentális jogrendszert pár gondolat erejéig a hátunk mögött hagyjuk, akkor érdemes az angolszász jog *equity* fogalmát is nagyító alá tenni. Az angol *equity* sajátos utódja a római jogi *aequitas*nak.²⁴ A kezdetekben az *equity* alatt a kancelláriai bíróság által alkalmazott esetjogot értették. Az igazság eldöntésére a felek a mindenkori királyhoz fordultak, azonban az uralkodó ezek eldöntését a nem jogtudó kancellárra bízta, aki lelkiismeretére, valamint élettapasztalataira hagyatkozva hozta meg az ítéletet, éppen ezért a lelkiismeret bíróságának is nevezték ezt a jogintézményt.²⁵ A későbbiekben a *common law* és az *equity* bíróságok egyesítésre kerültek, amelynek eredménye alapvetően az lett, hogy a mai angol esetjog az *equity* elveivel módosított *common law*, így az *equity* ma is létező eleme a *common law*nak, azonban már nem tekinthetjük a méltányosság tényleges megvalósulásának.²⁶

Jelen fejezetet talán Sir Henry J. S. Maine (1822-1888) gondolataival lehetne a leginkább összefoglalni. A méltányosságot a jog fejlődésének, mint egy szükséges szakaszaként értelmezte.²⁷ Véleményem szerint a méltányosság jogintézménye egy igen fontos szerepet töltött be a kezdetektől napjainkig. A római jog felismerése úgy gondolom mérföldkőnek számított, amikor is a *ius strictum*tól eltérést engedtek a méltányosság jegyében, megágyazva ezzel a jogfejlődésnek. A méltányosság ezáltal egyfajta hidat képez az általános jogi norma és az egyedi eset között, hiszen előbbi nem szabályozhat mindent részletekbe menően, vagy ha szabályoz is, annak szigorú alkalmazása meghatározott esetkörökben igazságtalansághoz vezetne, ezért a jogalkalmazó kezébe kerül a méltányos elbírálás felelőssége. A méltányosság alatt tehát a jog enyhítését érti a jogtudomány azokban az esetekben, ahol az eset sajátos

²⁰ KÖNCZÖL Miklós: Méltányossági érvek a *Rétorikában*. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2015/1. 113. o.

²¹ SEBESTYÉN Tamás: A méltányosság a családjogban. In: *Családi Jog*. 2003/3-4. 25. o.

²² Lásd: NAGY Gábor: Recenzió – Guenther H. HAAS: A méltányosság fogalma Kálvin etikájában. In: *Studia theologica Debrecinensis* 2008/1. 89. o.

²³ Uo.

²⁴ HERPAI (2002) i. m. 6. 407. o

²⁵ Uo.

²⁶ HERPAI (2002) i. m. 6. 407. o

²⁷ Charles S. BRICE: Roman Aequitas and English Equity. In: *Georgetown Law Journal*. 2, no. 1 (1913-1914): 16.

körülményei ezt szükségessé teszik.²⁸

3. Méltányosság kontra diszkréció

A „*summum ius summa iniuria*” elvét a modern jogrendszerek úgy oldják fel, hogy felhatalmazzák méltányossági alapon a jogalkalmazókat a jogszabályok bizonyos előírásaitól való eltérés lehetőségére, fakultatív döntési alternatívát biztosítva a jogalkalmazónak az igazságosság és a jogbiztonság sérelme nélkül.²⁹ Azonban el kell határolni azokat az esetköröket egymástól, amikor a jogalkotó szándékosan szabályozatlanul hagy egy területet vagy alulszabályozza azt, valamint azt az esetet, amikor szabályozott esettel áll szemben a jogalkalmazó, viszont attól az igazságtalanság kiküszöbölése érdekében eltér.³⁰ Előbbi esetben a diszkrécióról, utóbbiban pedig a méltányosságról beszélhetünk.

A diszkréció Szabó Miklós szerint a „nehéz esetekhez” tapad, amikor maga a szabályozás nehéz, vagyis „a jogszabályok fekete-fehér betűi is nyitva hagynak egy szabad döntési mezőt a jogalkalmazó számára, ezt a szabad, a jogalkotó által a jogalkalmazó belátására utalt döntési lehetőséget nevezzük diszkréciónak.”³¹ A diszkréció tézise vonatkozásában meg kell említeni Ronald Dworkin nevét is, aki a diszkréció és a „nehéz eset” kapcsán keresett megoldási koncepciókat, azokra az esetekre, amelyeknél nincs konkrét jogszabályi rendelkezés. Az objektív döntés érdekében a bírót egyfajta jogalkotói hatáskörrel ruházzák fel a jog alkalmazása során azokban az esetekben, ahol pusztán jogalkalmazással nem lehetne dönteni.³² Mindazonáltal ezekben az ügyekben problémaként merülhet fel, hogy az adott tényállást az egyes bírák más-más módon értelmeznék, másképp jutnának el a döntés meghozataláig. Etekintetben hatalmas felelősség hárul a bíróra, hogy igazságos és méltányos és ne önkényen alapuló döntést hozzon. Amennyiben a jogalkalmazás egy másik szegmensére ugrunk, akkor láthatjuk, hogy a magyar közigazgatás kapcsán elképzelhetetlen a diszkrécionális igazgatás, megengedhetetlen, hogy jogszabály diszkrécionális jogkört biztosító felhatalmazást adjon egy közigazgatási szervnek.³³ Szemben a tanulmány tárgyává tett jogintézménnyel, hiszen méltányosságon alapuló döntések a közigazgatás gyakorlatában igen magas számban fordulnak elő.³⁴

²⁸ SZABÓ Miklós: A jog argumentatív természete. In: *Jogesetek Magyarázata*. 2010/2. 85. o. Elérhető: <https://jema.hu/article.php?c=53> (Megtekintve: 2021. 06. 17.)

²⁹ SEBESTYÉN (2003) 25. o.

³⁰ SZABÓ Miklós: Rendszeres jogelmélet. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2015. 133. o.

³¹ SZABÓ (2015) i. m. 30. 129. o.

³² NYILAS Anna: Az ítélkezési szabály, mint az eljárásjogok létezését megalapozó kategória Hart szabályelméletében. In: *Debreceni Jogi Műhely*. 2007/1. 12. o. Elérhető: <https://ojs.lib.unideb.hu/DJM/article/view/6465/6062> (Megtekintve: 2021. 06. 17.)

³³ PATYI András: A közigazgatási működés jogi alapjai. Dialóg Campus Kiadó. Budapest, 2017. 164. o.

³⁴ KÁNTÁS Péter: A méltánytalanul elnyomott méltányosság. In: *Közjogi Szemle*. 2011/2. 33. o.

4. Közjogi méltányosság

A közjogi méltányosság gyökerei a római jog posztklasszikus korában keresendők, amikor már a keresztény filozófia is meghatározó szerepet töltött be és az önkényúr abszolút hatalmának korlátjaként jelentkezett a keresztény megbocsátás-tan.³⁵ A közjogi jelző utal arra, hogy a méltányosság gyakorlója közhatalmi jogosítványokkal lép fel a kedvezményezett szemben.³⁶ A következőkben az elmélet síkjáról kilépve jogalkotói megoldásokkal, valamint joggyakorlatból hozott példákkal szeretném a méltányosság kitüntetett szerepét hangsúlyozni.

Elsőként az alkotmányjog és a büntetőjog-tudomány metszeteként is értelmezhető jogintézmény példájával szeretnék szolgálni. Magyarország Alaptörvénye rögzíti, hogy hazánk államfője a köztársasági elnök,³⁷ aki bár a hatalommegosztás Montesquieu-i felosztásán kívül esik, hiszen nem része a végrehajtó hatalomnak és hatáskörei alapján inkább a nemzet egységének kifejezéséért felelős, mindazonáltal egy jogosítványát mindenképp ki kell emelni a méltányosság kapcsán. Ellenjegyzéshez kötött,³⁸ egyéni kegyelmezési jogot biztosít neki az Alaptörvény.³⁹ A kegyelmezési jogkörrel számos Alkotmánybírósági határozat foglalkozik.⁴⁰ Egy korábbi határozatában az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy az „Az Országgyűlés és a köztársasági elnök kegyelmezési joga elvileg korlátlan. [...] A kegyelmezési jog lényegében korlátlan, köre, mértéke és feltételei tekintetében a kegyelmezési jog gyakorlójának céljától és elhatározásától függ. A kegyelemre senkinek nincs alanyi joga.”⁴¹ Látható, hogy az Alaptörvény biztosítja a kegyelem gyakorlását, vagy közkegyelem formájában az Országgyűlésnek, vagy egyéni kegyelemként a köztársasági elnök feladataként. Amennyiben összevetjük a korábbiakkal, akkor megállapítható, hogy a jogalkotó szabályozza az egyéni kegyelmet, mint jogintézményt, azonban annak tartalmának kitöltésére a köztársasági elnököt ruházza fel, aki döntése során nincs körülményhez kötve. Azonban az Alkotmánybíróság is rámutat döntésében a korlátlanág határaitra, hiszen az „*elvileg korlátlan*” kifejezés utal arra, hogy egy jogállamban sem lehet tetszőleges az egyéni kegyelem gyakorlása, közvetlenül nem járhat el az államfő. A kegyelmi határozathoz szükséges előzetesen a legfőbb ügyész, vagy az igazságügyért felelős miniszter kérelme a büntetőeljárás megszüntetésére vonatkozó kegyelem iránti előterjesztés tárgyában.⁴² A méltányosság érvényes gyakorlásának feltétele, hogy az igazságügyért felelős miniszter ellenjegyezze azt.⁴³ Amennyiben a kegyelem szót vetjük elemzés alá, akkor szűkebb, államtudományi felfogás szerint, a bűncselekmények elkövetőjének javára történő államhatalmi beavatkozás kivételes

³⁵ HERPAI (2002) i. m. 6. 406. o.

³⁶ SZABÓ (2015) i. m. 30. 137. o.

³⁷ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) (a továbbiakban: Alaptörvény) 9. cikk (1) bek.

³⁸ Alaptörvény 9. cikk (5) bek.

³⁹ Alaptörvény 9. cikk (4) bek. g)

⁴⁰ Lásd: 40/B/1990/3. AB határozat, 39/1991. (VII. 3.) AB határozat, 48/1991. (IX. 26.) AB határozat, 1624/B/1991. AB határozat

⁴¹ 1624/B/1991. AB határozat

⁴² A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) 860. § (3) bek.

⁴³ Be. 862. § (3) bek.

eszközékként értelmezhető, amelynek alkalmazására méltányossági, célszerűségi okokból kerül sor.⁴⁴ Az egyéni kegyelmezési jog a köztársasági elnök kizárólagos, önálló döntési jogosultsága, amely szubjektív mérlegelési lehetőséget biztosít a számára, mivel döntésében kifejezésre juttathat méltányossági, humanitárius és saját értékrendjéből fakadó erkölcsi szempontokat is.⁴⁵ Összességében megállapítható, hogy bár az egyéni kegyelem jogi döntés, azonban annak tartalmi mércéje az államfő saját megítélésén, tehát nem jogilag meghatározott körülményeken alapszik, azaz a mindenkori köztársasági elnök morális és értékfelfogásától függ a döntés esszenciája.⁴⁶

Az alkotmányjog egy másik kérdésköre az állampolgársági jogok kapcsán, álláspontom szerint hozható egy további példa. Kérelemre honosítható az a nem magyar állampolgár, aki a kérelem előterjesztését megelőzően legalább nyolc éven át folyamatosan Magyarországon lakott, a magyar jog szerint büntetlen előéletű és a kérelem elbírálásakor ellene magyar bíróság előtt büntetőeljárás nincs folyamatban, továbbá megélhetése és lakhatása Magyarországon biztosított, honosítása Magyarország közbiztonságát és nemzetbiztonságát nem sérti, valamint igazolja, hogy alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett, vagy ez alól a törvény alapján mentesül.⁴⁷ A törvény méltányossági okokból további esetköröket szabályoz, amikor kedvezményesen honosítható a nem magyar állampolgár. A korábbiakban írt taxatív feltételek fennállása szükséges hozzá, azonban a nyolc év alól mentesülhet, ehelyett csupán három év Magyarországon történő tartózkodás követelményét írja elő a törvény, amennyiben a kérelem benyújtásakor a nem magyar állampolgár ügyfél magyar állampolgárral legalább három éve érvényes házasságban él, vagy házassága a házastárs halálával szűnt meg, továbbá ha kiskorú gyermeke magyar állampolgár, magyar állampolgár fogadta örökbe és nagykorú, valamint magyar hatóság menekültként elismerte vagy hontalan.⁴⁸ Véleményem szerint a törvényi szabályozás kapcsán a méltányosság is szerepet játszott, hiszen ezekben az ügyekben a minél hamarabbi jogrendezés célszerűségi és méltányossági okokat is szolgál. Egyrészt feltételezhető ezekben az esetekben, hogy ezen állampolgárok hosszútávon tervezik fenntartani magyarországi lakhatásukat, ezért minél hamarabb próbálja a jogalkotó lehetőséget biztosítani számukra az állampolgárság megszerzésére. Annak érdekében, hogy a magyar állampolgársághoz fűződő többletjogokhoz minél hamarabb hozzájussanak ezek a személyek, gondolva itt akár egy termőföld adásvételére, vagy akár egy közszolgálati jogviszony létesítésére. Úgy gondolom, hogy a nyolc év helyetti három évre irányuló rendelkezés a méltányos jogszabálykeret kialakítását vetítette előre.

A közjog egy másik területére evezve a pénzügyi jog tárgykörébe eső példát szeretnék hozni a méltányosság vonatkozásában. Az *adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény* (a továbbiakban: Art.) és az *adóigazgatási rendtartásról szóló 2017.*

⁴⁴ Lásd: Lamm Vanda (szerk.): Jogi lexikon. Complex Kiadó. Budapest, 2009. 752. o.

⁴⁵ 47/2007. (VII. 3.) AB határozat

⁴⁶ PETRÉTEI József: A köztársasági elnök kegyelmezési jogáról. In: *Az államfő jogállása III. Konferenciakötet*. PPKE JÁK, Budapest, 2014. 7. o.

⁴⁷ *A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény* (a továbbiakban: *Állampolg. tv.*) 4. § (1) bek.

⁴⁸ *Állampolg. tv.* 4. § (2) bek.

évi CLI. törvény (a továbbiakban: Air.) meghatározott feltételek mellett méltányossági jogkört biztosítanak az állami adó- és vámhatóság számára. A méltányosság alapelveinek minél hatékonyabb érvényre juttatása érdekében a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (a továbbiakban: NAV) erre irányuló útmutatót bocsát ki évről évre. Az Air. rögzíti a méltányos eljárás alapelvét, amely szerint a törvényben lefektetett feltételek együttes fennállása esetén, az adóhatóság méltányos eljárás keretében köteles az adótartozást mérsékelni, illetve fizetési könnyítést engedélyezni.⁴⁹ A NAV méltányossági jogkörében csak akkor járhat azonban el, ha ezt törvény kifejezetten lehetővé teszi számára, de egyben köteles is méltányosságot gyakorolni a törvényes keretek között, ha az adózó bizonyítja, hogy körülményei a méltányosság feltételeinek megfelelnek.⁵⁰ Az Art.-ban az adóhatóság méltányossági jogköre alapvetően két területen érvényesül, az egyes szankciók alkalmazása, valamint a fizetési kedvezményre irányuló eljárások vonatkozásában. Az egyes szankciók alkalmazására abban az esetben kerül sor, amennyiben az adóhatóság megállapítja, hogy az adózó valamely adókötelezettségét nem vagy nem megfelelően teljesítette. Az Art. az adóbírságot, mulasztási bírságot, késedelmi pótlékot vagy önellenőrzési pótlékot alkalmazhatja szankcióként. A NAV a szankció megállapítását köteles indokolni, ennek során ki kell térnie a méltányosságot megalapozó körülményekre is, valamint az ilyen körülmények hiányára is, ennél fogva már az elsőfokú határozatban is lehetősége van az adóhatóságnak a csökkentett mértékű bírság kiszabására.⁵¹ A méltányosság gyakorlásának másik formája a kérelemre induló fizetési kedvezményi eljárás, amely azon adózók részére biztosított, akik a jogszabályokban meghatározott, bevallott vagy az adóhatóság által véglegessé vált határozatban előírt fizetési kötelezettségeiket valamilyen méltányolható gazdasági vagy személyes okból az esedékesség időpontjáig nem vagy csak részben tudják teljesíteni.⁵² Az adóigazgatási eljárás több szegmensében is megjelenik a méltányos eljárás elve. Az Air. indokolása részletekbe menően kifejti, hogy a méltányosság kettős értelemben jelentkezik, egyrészt általános eljárási normaként, azaz a törvényi rendelkezések egységes érvényesítése érdekében a körültekintő és igazságos ügyintézés követelményeként, másrészt pedig meghatározott feltételek mellett kifejezett méltányossági jogkört biztosít az adóhatóság számára, amely az egyedi esetekben lehetőséget ad az enyhítésre a törvény szigorával szemben.⁵³ A közteherviseléssel kapcsolatban igen gazdag joggyakorlatról beszélhetünk, ennek kapcsán ki kell emelni a Kúria egy korábbi döntését, amely rámutatott arra, hogy mást jelent az anyagi jogi méltányosság és mást az eljárásjogi méltányos eljárás. Míg az anyagi jogi méltányosság feltétele, hogy arról a törvénynek kifejezetten rendelkeznie kell, addig a méltányos eljárás generális alapelveként értelmezhető, amely az egész eljárás egészét átható generálklauzula.⁵⁴

⁴⁹ Air. 5. §

⁵⁰ A méltányossági jogkör gyakorlásáról szóló 3002/2021. NAV útmutató 1.

⁵¹ A méltányossági jogkör gyakorlásáról szóló 3002/2021. NAV útmutató 5.

⁵² Art. 198-201. §

⁵³ Air. Részletes Indokolás

⁵⁴ Kfv. 35.571/2012/5.

A következőkben a méltányosság közigazgatási eljárási jogban betöltött szerepére szeretnék áttérni. A hatósági eljárás szakaszától függetlenül a napi jogalkalmazási gyakorlatban tömegével fordulnak elő olyan típusú kérelmek, amelyek méltányossági alapúak. A méltányossági döntések a közigazgatási hatósági eljárás gyakorlatában emberi sorsokat is érinthetnek, ezért egy igen szenzitív kérdésről beszélhetünk. A közérdek érvényesítése jegyében eljáró jogalkalmazó, bizonyos élethelyzetekben az eredeti törvényi úton hátrányba kerülőkkel szemben juthat kedvezőbb döntésre, a méltányosság szellemében.⁵⁵ A méltányossági jogkör az egyéniesítés követelményénél is nagyobb erővel kötelezi a jogalkalmazót, hogy ne csak a jogsértés mértékét, az esetlegesen okozott érdeksérelmet, valamint a kötelezettség teljesítésére irányadó jogszabályi feltételeket vegye számításba, hanem az egyedi eset összes körülményét mérlegelve hozza meg méltányos döntését.⁵⁶ *Peschka Vilmos* szavaival élve: „A törvény szerinti jogi igazságosságnak a méltányosság alapján történő korrigálása tehát lényegében a jog tartalmának igazságosságát változtatja meg, azt egy másik igazságossággal váltja fel.”⁵⁷

A hatósági eljárás szabályozása kapcsán először érdemes az *Általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény* (a továbbiakban: Ákr.) alapelvi fejezetével foglalkozni, hiszen a tisztességes hatósági eljáráshoz való jog magában foglalja az eljárás méltányosságának, illetve tisztességességének alapvető követelményét is.⁵⁸ Ehhez kapcsolódóan az Alkotmánybíróság egy korábbi döntésében kifejtette, hogy a hatósági eljárás méltányosságának, illetve tisztességességének alapvető feltétele, hogy a közigazgatási hatóságok a rájuk irányadó jogszabályi határidőket betartsák, különösen akkor, amikor az eljáró hatóság az ügyféllel szemben szankciót állapít meg.⁵⁹

Amennyiben tovább vizsgálódunk az Ákr. rendelkezései között, akkor olyan jogintézményekre is bukkanhatunk, amelyek szabályozáskialakításának jogpolitikai indokai között, egyebek mellett a méltányossági szempontok is megbújtak. Véleményem szerint az igazolási kérelem ebbe a csoportba sorolható. Alapvetően a szigorú jogszabályi rendelkezés fő szabály szerint az, hogy a törvényi határidőt a hatóság nem rövidítheti, nem hosszabbíthatja meg, az az ügyfelet is köti. Példaként hozható a fellebbezés, amely törvényi határidőhöz kötött kérelemre induló jogorvoslati eszköz.⁶⁰ A fellebbezés előterjesztésére a döntés közlését követő 15 napon belül van lehetőség,⁶¹ azonban ez a határidő nem jogvesztő, amennyiben az ügyfél önhibáján kívül mulasztja el a határidőt, igazolási kérelmet terjeszthet elő. Az igazolási kérelemben meg kell jelölni a mulasztás okait, tartalma szerint pedig arra kell irányulnia, hogy a közigazgatási hatóság tekintse a mulasztást kimentettnek és ezzel egyidejűleg pótolja az elmulasztott cselekményt is. A hatóság az igazolási

⁵⁵ KÁNTÁS (2011) i. m. 34. 33. o.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ PESCHKA Vilmos: Az etika vonzásában. Jogelméleti problémák az etika aspektusából – Jogtudományi értekezések. Akadémia Kiadó. Budapest. 1980. 76. o.

⁵⁸ BARABÁS Gergely – BARANYI Bertold – FAZEKAS Marianna: Kommentár az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvényhez. Wolters Kluwer Hungary Kiadó. Budapest, 2018. 25. o.

⁵⁹ 5/2017. (III. 10.) AB határozat

⁶⁰ Legf. Bír. Kfv.IV.37.511/2008/5.

⁶¹ Ákr. 118. § (3) bek.

kérelem elbírálásakor – a méltányolható okból – elmulasztott eljárási cselekmény pótlásának adhat helyt. Az igazolási kérelmet méltányosan elbírálni azonban csak akkor lehet, ha a jogszabályban előírt feltételeket pótolja az ügyfél vagy az eljárás egyéb résztvevője.⁶² Az igazolási kérelem kapcsán is elmondható, hogy a hatósági eljárás során fő szabály szerint – a korábbi példával élve – 15 nap lenne biztosítva az ügyfélnek a fellebbezés előterjesztésére a döntés közlését követően (szigorú törvényi norma), ettől enged eltérést az igazolási kérelem, hiszen a hatóság méltányosságot gyakorolva dönthet úgy, hogy az ügyfél által alátámasztott indokok alapján, a 15 napot követően is pótolhatja az elmaradt fellebbezési kérelem benyújtását, a további rendelkezésre álló határidőn belül.

A méltányosság a döntéshozatalnál is kiemelt szerephez jut. Amennyiben a hatóság döntését méltányossági jogkörben hozza, akkor az indokolásában alá kell támasztania az annak során szerepet játszó szempontokat és tényeket is,⁶³ nem mentesül a hatóság a tényállástisztázási kötelezettsége alól ebben az esetben sem.⁶⁴ Méltányosság gyakorlására pedig akkor kerülhet sor a kommentárirodalom szerint, *„ha az ügyfél oldalán fennállnak azok az ügyfél javára a jogszabály rendelkezésétől eltérést biztosító körülmények, amelyeknek a méltányosság gyakorolhatósága szempontjából van relevanciája”*.⁶⁵ A méltányossági jogkörben hozott határozattípusoktól meg kell különböztetni a mérlegelési jogkörben hozott döntéseket. Bár a méltányosság gyakorlása bizonyos esetekben mutathat némi mérlegelési elemet, azonban a jogalkotó a mérlegelési típusú döntések alapjául szolgáló jogszabályoknál csak az alkalmazás kereteit jelöli ki, szemben a méltányossági típusúaknál, ahol a jogalkalmazó tér el a szigorú törvényi normáktól, a kedvezményezett javára.⁶⁶

Véleményem szerint a költségmentesség jogintézménye is hasonló sémára épül, hiszen fő szabály szerint a hatósági eljárás költségeit az viseli, akinél azok felmerültek,⁶⁷ azonban az eljárással járó kiadások egyes ügyfelek számára az eljárásban való részvételt akadályozó vagy korlátozó tényezőként jelenhetnek meg, márpedig a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést nem lehet anyagi teljesítőképességtől függővé tenni.⁶⁸ A hatóság megítélése szerint dönthet úgy is, hogy az eljárási költség egésze vagy egy része alól mentességet ítél meg az ügyfélnek,⁶⁹ így a szigorú, kogens rendelkezésektől enged eltérést a törvény, meghatározott méltányosságon alapuló feltételek fennállása esetén.

Amennyiben a közigazgatási eljárás tágabb értelemben vett alkalmazási területét vizsgáljuk, akkor további példák hozhatók a méltányosság gyakorlásának esetköreire. Igen gazdag joggyakorlattal találkoztam kutatásom során a méltányosság tárgykörében, az idegenrendészet területén. A Kúria például egy

⁶² BDT1999. 78.

⁶³ BARANYI et al. (2018) i. m. 58. 523. o.

⁶⁴ KGD1997. 158.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ A mérlegelési jogkörben hozott közigazgatási határozatok felülvizsgálatáról szóló 2/2015. (XI. 23.) KMK vélemény

⁶⁷ Ákr. 125. § (1) bek.

⁶⁸ BARANYI et al. (2018) i. m. 58. 777. o.

⁶⁹ Ákr. 130. § (1) bek.

korábbi idegenrendészeti tárgyú döntésében megállapította, hogy a tartózkodási engedély beföldi kérelmezésének engedélyezése során alapot adhat a méltányosság gyakorlására az, ha a kérelmezőnek tartásra szoruló kiskorú gyermeke van.⁷⁰ Egy további idegenrendészeti eljárásban a Kúria elvi élel mutatott arra rá, hogy ellentétes a méltányosság lényegével az a felvetés, hogy a méltányossági kérelem elbírálásakor csak az éppen előadott érvek vehetők figyelembe, a korábbi előélet pedig nem, megállapította továbbá, hogy a különös méltánylást érdemlő körülmény jellemzője az is, hogy azt nem az érintett alakítja ki hivatkozási céllal.⁷¹ Mindazonáltal találkozhatunk olyan eseti döntésekkel is, amelyek a közérdeket előrébb helyezik a méltányosságnál, ehhez kapcsolódóan a Kúria állást foglalt aszerint, hogy egyes közlekedésigazgatási szabályok nem teszik lehetővé a méltányosság gyakorlását, példaként hozható a lejárt műszaki érvényességű gépjármű, amellyel méltányossági szempontokat figyelembe véve sem lehet közlekedni.⁷²

Szabó Miklós a közjogi méltányosság kategóriáján felül különbséget tesz továbbá a magánjogi méltányosság, illetve jogfejlesztő méltányosság között,⁷³ azonban tanulmányomban csupán a közjogi méltányosság jogalkotásban, valamint jogalkalmazásban betöltött szerepére szerettem volna a hangsúlyt fektetni. Véleményem szerint – jogági hovatartozástól függetlenül – a közjogi méltányosság két csoportját különböztethetjük meg a szabályozást tekintve, egyrészt beszélhetünk olyan esetkörökről, amikor a kedvezményezett javára tér el a jogalkalmazó az írott jogszabályoktól a méltányosság jegyében, azaz valamilyen kötelezettség megállapítása alól mentesül a kedvezményezett. Másrészt pedig akkor, amikor valamilyen jog biztosítása érdekében nyúlnak a méltányosság eszközéhez. Előbbire példaként hozható a köztársasági elnök egyéni kegyelmezési joga, utóbbira pedig a korábban már említett állampolgársági honosítás. A leírtak összefoglalását a következő táblázat tartalmazza.

Közjogi méltányosság megjelenési formái			
Kötelezettség/Korlát alóli felmentés	A köztársasági elnök egyéni kegyelmezési joga	Méltányosság gyakorlása az Art. szerinti szankciók alkalmazása során	Költségmentesség a hatósági eljárás során
Méltányosság gyakorlása a kedvezményezett számára, későbbi	Honosítás	Art. szerinti fizetési kedvezményre	Igazolási kérelem

⁷⁰ EBH2015. K.32.

⁷¹ Kfv. 37.784/201/7.

⁷² KGD2010. 178.

⁷³ Lásd: SZABÓ (2015) i. m. 30. 135-138. o.

jogok érdekében	biztosítása		irányuló eljárás	
--------------------	-------------	--	------------------	--

1. táblázat: saját szerkesztés

5. Záró gondolatok

Témaválasztásom indokául szolgál, hogy a méltányosság jogintézménye szinte a kezdetektől kiemelt szerephez jut a jog világában, akár az alapvetően diszpozitív normákon alapuló magánjogról, akár a főként szuprematív jogviszonyokon nyugvó közjogról legyen szó. Mind elméleti, mind pedig gyakorlati oldalról érdekes példákat szülhet a méltányosság gyakorlása. Hiszen bár egy jogszabályi keretek által biztosított helyzet a kiinduló pont a méltányosság alkalmazása kapcsán, azonban az általános norma szó szerinti értelmezése mégis igazságtalanságot szülne, ennek kiküszöbölése érdekében juthat kedvezőbb döntésre a jogalkalmazó. Úgy gondolom, hogy témaválasztásom kiemelt szerepe megkérdőjelezhetetlen, voltaképpen mind a jogalkotásban, mind a jogalkalmazásban kitüntetett helyet foglal el az említett jogintézmény. Hiszen a jogalkotóval szemben fennálló követelmény az egyenlőtlen helyzetben lévő felek egyenlő helyzetbe hozása, a jogalkalmazóval szemben pedig, hogy a jogalkotó által biztosított környezetet igazságosan érvényesítse. Gondolataimat a bírák eskütételének szövege zárja: „*Fogadom, hogy a rám bízott ügyeket tisztességes eljárásban, részrehajlás nélkül, lelkiismeretesen, kizárólag a törvényeknek megfelelően bírálok el; hivatásom gyakorlása során az igazságosság és a méltányosság vezérel.*”⁷⁴ Voltaképp látható, hogy a jogalkotó és a jogalkalmazó sem tekinthet el a méltányosság jogintézménye mellett, azt mindinkább középpontba kell helyezni.

Irodalomjegyzék

- Arisztotelész: Eudémoszi Etika. Nagy Etika. Második Könyv. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/05700/05709/05709.htm> (Megtekintve: 2021. 06. 14.)
- Arisztotelész: Nikomakhoszi Etika 1137b (Fordította: Szabó Miklós) Magyar Helikon Kiadó, Budapest 1971.
- Balogh István: Méltányosság vagy önbecsülés (A politikai igazságosság két koncepciója). In: *Politikatudományi Szemle*. XXVI/4. 83-107. o.
- Barabás Gergely – Baranyi Bertold – Fazekas Marianna: Kommentár az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvényhez. Wolters Kluwer Hungary Kiadó. Budapest, 2018.
- Boros Balázs Sándor: Az általános jogelvek in foro domestico érvényesülése a nemzetközi jogban, valamint a méltányosság szerepe. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2009/1. 109-128. o.
- Charles S. Brice: Roman Aequitas and English Equity. In: *Georgetown Law Journal*. 2, no. 1 (1913-1914): 16-24.

⁷⁴ A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény 22. § (1) bek.

- Erdő Péter: „Aequitas” im geltenden Kirchenrecht. In: *Folia Theologica*. 1991/2. 109-117. o.
- Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 2012.
- Herpai Annamária: A méltányosság polgári jogban betöltött szerepe. In: *Magyar Jog*. 2002/7. 406-412. o.
- Kántás Péter: A méltánytalanul elnyomott méltányosság. In: *Közjogi Szemle*. 2011/2. 33-36. o.
- Könczöl Miklós: A méltányossági érvek és a kiterjesztő értelmezés lehetséges kapcsolata Aristotelésnél. In: *Állam- és jogtudomány*. 2018. 4. sz. 24-36. o.
- Könczöl Miklós: Méltányosság és joghézag. Elérhető: https://www.academia.edu/31777408/M%C3%A9lt%C3%A1nyosság_és_joghézag (Megtekintve: 2021. 06. 14.)
- Könczöl Miklós: Méltányossági érvek a rétorikában. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2015/1. 111-124. o.
- Lamm Vanda (szerk.): Jogi lexikon. Complex Kiadó. Budapest, 2009.
- Megyeri Eszter: A méltányosság – Egy kísérlet a fogalom tisztázására. In: *Vezetéstudomány*. 2012. 6. szám 25-39. o.
- Nagy Gábor: Recenzió – Guenther H. Haas: A méltányosság fogalma Kálvin etikájában. In: *Studia theologica Debrecinensis*. 2008/1. 88-89. o.
- Nótári Tamás: Summum ius summa iniuria – megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti háttéréhez. In: *Jogelméleti Szemle*. 2004/3. szám Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/notari19.html> (Megtekintve: 2021. 06. 14.)
- Nótári Tamás: Summum ius summa iniuria – megjegyzések egy jogértelmezési maxima történeti háttéréhez. Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/notari19.html> (Megtekintve: 2021. 06. 14.)
- Nyilas Anna: Az ítélkezési szabály, mint az eljárásjogok létezését megalapozó kategória Hart szabály-elméletében. In: *Debreceni Jogi Műhely*. 2007/1. 1-16. o. Elérhető: <https://ojs.lib.unideb.hu/DJM/article/view/6465/6062> (Megtekintve: 2021. 06. 17.)
- Patyi András: A közigazgatási működés jogi alapjai. Dialóg Campus Kiadó. Budapest, 2017.
- Peschka Vilmos: Az etika vonzásában. Jogelméleti problémák az etika aspektusából – Jogtudományi értekezések. Akadémia Kiadó. Budapest. 1980.
- Petrétei József: A köztársasági elnök kegyelmezési jogáról. In: *Az államfő jogállása III. Konferenciakötet*. PPKE JÁK, Budapest, 2014.
- Pólay Elemér: A római jogrendszer tagozódásának kérdése. In: *Acta Juridica et Politica*. Szeged, 1957. Elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/6262/1/juridpol_003_fasc_004_001-031.pdf (Megtekintve: 2021. 06. 15.)
- Rósner Vilmos: Méltányosság gyakorlása az egészségbiztosítás területén. In: *Magyar Jog*. 2001/4. 230-233. o.
- Sebestyén Tamás: A méltányosság a családjogban. In: *Családi Jog*. 2003/3-4. 25-31. o.

- Szabó Miklós: A jog argumentatív természete. In: *Jogesetek Magyarázata*. 2010/2. 81- 87. o. Elérhető: <https://jema.hu/article.php?c=53> (Megtekintve: 2021. 06. 14.)
 - Szabó Miklós: Rendszeres jogelmélet. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2015.
 - Zlinszky János: A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig. Válogatott tanulmányok. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 2013.
-
-

Globális minimumadó bevezetésének lehetséges hatásai a klasszikus adóstruktúrákra

Czoboly Gergely*

A tanulmány a globális minimumadó szabályok bevezetésének a nemzetközi adótervezés klasszikus struktúrára gyakorolt hatásait tárgyalja. Bemutatásra kerülnek egyrészt az OECD 2-es Pillérének főbb elemei, másrészt pedig a klasszikus adótervezési struktúrák kerülnek elemzésre annak kapcsán, hogy azokat a minimumadó mennyiben érinti. Megállapításra kerül, hogy az új szabályok jelentősen megváltoztatják az eddig ismert adótervezést, viszont annak továbbra is teret engednek és várhatóan új típusú adótervezési módszereket indukálnak.

Kulcsszavak: globális minimumadó; adótervezés; adóstruktúra; agresszív adótervezés

Possible effects of a global minimum tax on classical tax structures

The article deals with the possible effects of global minimum tax to the classic international tax structures. On the one hand an introduction to the mechanism of the OECD Pillar 2 and on the other hand an in-depth analysis of the mostly applied tax structure is given in the context of the possible effects of the global minimum tax to them. It is concluded that although the new rules will have a significant effect to the currently used international tax tools, it will not abolish international tax planning, in fact it may create new ways of international tax planning in the future.

Keywords: global minimum tax; tax planning; tax structures; aggressive tax planning

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1457>

1. Agresszív adótervezéssel szembeni fellépés

Az agresszív adótervezéssel szembeni harcot már a 2015-ben befejeződött BEPS projekt is zászlajára tűzte és 15 akciópont formájában számos javaslatot tett az államok számára, hogy azok miként tudják saját adórendszerüket ellenállóbbá tenni az adóstruktúrákkal szemben. Ennek a projektnek az alap gondolata az volt, hogy a profitot az értékteremtés helyén kell adóztatni és azokkal a megoldásokkal szemben kell felvenni a küzdelmet, amelyek az adóalapot mesterségesen erodálják és a nyereséget másik országba átcsoportosítják. Ennek a középpontjában tehát az adóalap védelme állt és az intézkedések a leggyakoribb adóelkerülési technikákra

* Egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem; ügyvéd, Jalsovszky Ügyvédi Iroda.

reagáltak. Így aztán külön akciópontban javasoltak az államoknak kamatlevonhatósági korlátokat¹, anti-hibrid intézkedéseket², vagy éppen közös minimum elvárásokat a jogdíjkezdményekre (ún. *patent box*).³ Ezekben a közös az volt, hogy nem foglalkozott azzal, hogy milyen adókulccsal adóztatják a jövedelmet egészen addig, amíg az ott adózik, ahol az értékteremtés történt. A BEPS projekt alapfilozófiája tehát az volt, hogy a mesterséges ügyleteket kell azonosítani és célzott módon, az adótervezési lehetőségek korlátozni.

A „BEPS 2” néven is emlegetett, hivatalosan az OECD digitális adózási csomagjának a második pillérjeként (*Pillar 2*) nevesített megoldás a fentitől eltérő megközelítést követ. Ennek az alapfilozófiája, hogy az adóalap-erózió valójában csak egy jelenség, aminél nem tüneti kezelésre van szükség, hanem az adótervezés gyökerénél kell a problémát kezelni: az adótervezés okát kell megszüntetni. Ennek a megoldásnak az alapvetése, hogy a cégek azért mennek bele adótervezési struktúrákba, mert azokkal adóelőnyt tudnak elérni. Ha elveszjük az adóelőnyt, mint ösztönzőt, akkor megelőzzük magát a folyamatot is. Éppen ezért a vita áttevődött az adóalapról a vállalatok által fizetett adómértékekre.

Az OECD által jelenleg is kidolgozás alatt álló megoldás egy globális minimum adószintet határozna meg, amelyet a társaság kapcsolt vállalkozásainak államai hajtanak végre, ha egy ország ennél alacsonyabb adót vet ki. Minden államnak továbbra is meglenne az „elvi joga” arra, hogy a minimum szintnél kisebb mértékű társasági adót vessen ki, viszont ebben az esetben a többi állam fogja beszédni a különbözetet a vállalatcsoporton. Az érintett államok adószuverenitása elvileg ugyan megmaradna, hiszen jogában áll továbbra is alacsonyabb adót kivetni. Viszont az ott működő cégnek így is úgy is legalább a minimum adószintet meg kell fizetnie. Praktikusan tehát erőteljes csorbul egy ország lehetősége, hogy alacsonyabb adókulcsot alkalmazzon, hiszen ki szeretne olyan adóbevételeket másik államoknak átengedni, amelyet maga is beszédhetne? Ha ugyanis nem ő veti ki, akkor más fogja és a társaságnak ugyanúgy meg kell a minimum adót fizetni, csak másik országban. Éppen ezért azok az államok, amelyek nem akarnak lemondani ezekről az adóbevételekről kénytelenek a minimum adószintet elérő társasági adót üzemeltetni.

A találgatások már most is elkezdődtek, hogy az államok miként fogják a OECD Inclusive Framework által támogatott globális minimumadót bevezetni a saját adórendszerükbe és különösen, az adóversenyben érintett államok miként fogják módosítani meglévő kedvezményeiket. Jelen tanulmány azonban egy másik oldalról, a korábban alkalmazott, „klasszikus” adótervezési struktúrák oldaláról vizsgálja meg a szabályozás működését, azonosítva, hogy ezek közül melyeket érinthet közvetlenül a minimumadó bevezetése. Elsőként azonban a globális minimumadó működési

¹ BEPS Action 4 Action 4 Limitation on Interest Deductions, OECD, 2015

² OECD BEPS Action 2: Neutralising the Effects of Hybrid Mismatch Arrangements, 2015; Lásd bővebben: Czoboly, Gergely: *Tőke- és hitelfinanszírozás adózási kezelése* In: Bodzási, Balázs (szerk.): *A gazdasági jog és az adójog aktuális kérdései 2018-ban: Gazdasági jogi kutatások a Budapesti Corvinus Egyetemen*, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó (2018) pp. 39-54.; Czoboly, Gergely: *Hibrid struktúrák a nemzetközi adótervezésben*, In: Bodzási, Balázs (szerk.): *Gazdasági jogi és adójogi tanulmányok*, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem (2020) pp. 61-74.

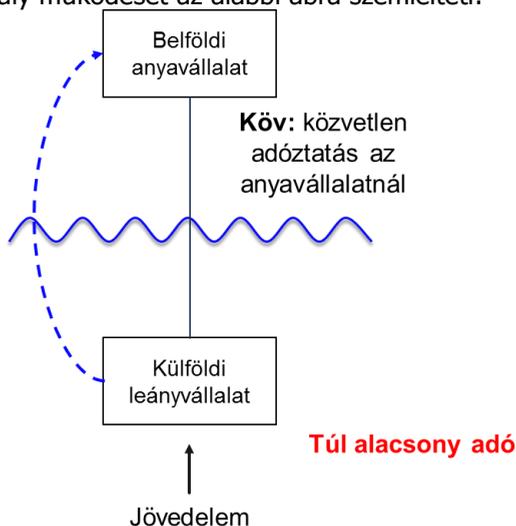
³ Action 5 Harmful tax practices, OECD, 2015

mechanizmusát vizsgáljuk meg az OECD Modellszabályai⁴ alapján.

2. Globális minimumadó (2-es Pillér) működési mechanizmusa

A szabályozás két központi mechanizmus útján kényszeríti ki a 15%-os globális minimumadót. Az anyavállalati szabályok azt a célt szolgálják, hogyha egy vállalatcsoport valamelyik tagja túl alacsony adózású országban működik, akkor az anyavállalatnál annyi „kiegészítő” adót kelljen fizetnie, amennyi még a minimum adószint eléréséhez szükséges. Ez technikailag két megoldás segítségével érhető el, attól függően, hogy külföldön leányvállalatként, vagy telephelyként működik a vállalkozás.

A leányvállalatoknál a „jövedelem-figyelembevételi” (*inclusion rule*) szabály tulajdonképpen részlegesen áttekint a leányvállalat elkülönült adóalanyiságán és transzparensnek tekinti azt. Ilyen módon nem szükséges az anyavállalatnak megvárnia, hogy a leánya osztalékként kiossza számára a megtermelt nyereségét ahhoz, hogy adóztatni tudja. A leányvállalaton tehát áttekintve az anyavállalatnál egyből adóztathatóvá válik a jövedelem. Ebből a szempontból jelentős hasonlóságot mutat az ellenőrzött külföldi társaság (angolul *controlled foreign company, CFC*) szabályokkal. A szabály működését az alábbi ábra szemlélteti:

1. sz. ábra – *Inclusion rule* működése

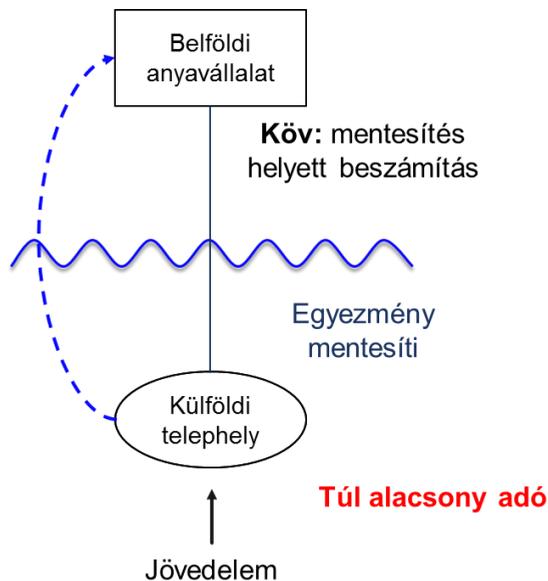
Mivel a külföldi leányvállalatot túl alacsonyan adóztatják, ezért a belföldi anyavállalat adókötelezettsége annyival megnő, amennyi még hiányzik a minimum adószint eléréséhez. Ehhez tehát szükséges a leányvállalat effektív adókulcsát meghatározni és olyan növelő tételt alkalmazni az anyavállalatnál, ami a minimum adószintre

⁴ Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two), OECD, 2021

egészíti ki az adókötelezettséget.

Célját tekintve tehát a szabály csak kiegészítő adót vetne ki a leányvállalat nyereségére, amit viszont az anyavállalatának kellene megfizetnie. Bár formálisan tehát nem a leányvállalatot adóztatja az anyavállalat országa, azonban vállalatcsoportok esetében ennek gazdasági értelemben semmi jelentősége nincs, az intézkedés a vállalatcsoport nyereségét ugyanúgy csökkenti.

Telephelyeknél a cél azonos, de technikailag más típusú problémával kell szembenézni. Abban az esetben, ha egy belföldi vállalkozásnak külföldi telephelye van és az adott ország a beszámítás módszerét alkalmazza, akkor nem jelent problémát, hogy kiegészítse telephely nyereségére jutó adókat. Ha viszont a mentesítés módszerét választotta, akkor a jogszabályok kifejezetten tiltják az adó kiegészítését, hiszen a telephely nyeresége a belföldi vállalkozásnál mentesítésre kerül. A BEPS 2.0 megoldása az lenne, hogyha egy telephelyet túl alacsonyan adóztatnak, akkor az adott ország automatikusan „átvált” a mentesítés módszeréről a beszámításra (angolul *switch over rule*). Ennek működését az alábbi ábra szemlélteti:

2. sz. ábra – *Switch over* szabály működése

Az ábrán mutatott példában a belföldi anyavállalat annak ellenére, hogy az adóegyezmény, vagy a belső adószabályok mentesítik a telephelynek betudható és külföldön adóztatott vállalkozási jövedelmet, a *switch over* szabály felülírja ezt a rendelkezést és csak beszámítani engedi a külföldön megfizetett adókat. A rendelkezés tehát technikailag az anyavállalatnál generál adókötelezettséget arra tekintettel, hogy a külföldi telephely túl alacsony adózás alá kerül.

Ez a megoldás annyiban eltér a fentitől, hogy ilyenkor nem a minimum adószintig kell az adót kiegészíteni, hanem a belföldi társaság adószintjéig, hiszen a telephely

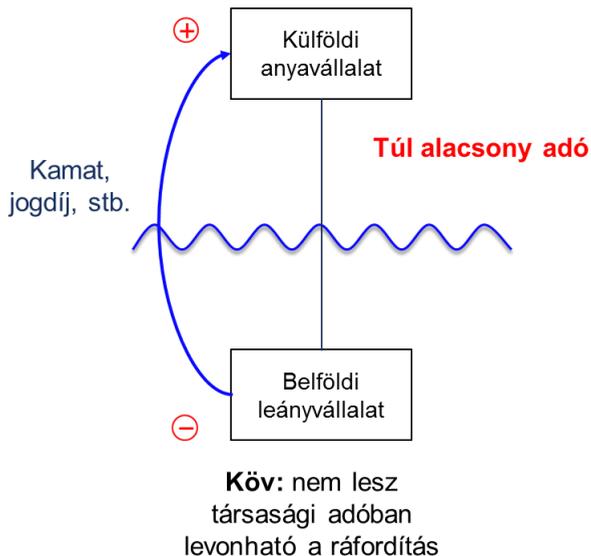
jövedelme adókötelessé válik az anyavállalatnál és abba csak a külföldön megfizetett adókat lehet beszámítani. A jövedelmet ezért összességében a társaság illetőségének országában alkalmazott szintnek megfelelő adók sújtják.

A BEPS 2.0 anyavállalati szabályai adópolitikai szempontból visszavezethetők a tőke export-semlegességre, amelynek a lényege, hogy a külföldi és a belföldi befektetéseket ugyanolyan mértékű adóterhelés terheljen. Ez olyankor, ha a befektetés helyén alacsonyabb az adókulcs azzal a következménnyel jár, hogy a befektetőnél ki kell egészíteni az adókötelezettséget annak adószintjére. Ezt a célt kívánták elérni az államok a beszámítás módszerének alkalmazásával, vagy az ellenőrzött külföldi társaság szabályok bevezetésével. Ezek ugyanakkor gyakran csak a passzív jövedelmek esetében alakultak a fentiek szerint, viszont eddig az aktív vállalozási jövedelmeknél az államok nem érvényesítették ezt az elvet, amire jó okuk volt. Ugyanis, ha egy alacsonyabb adókulcsot alkalmazó országba több országból is érkeznek befektetők, akkor azok a cégek, ahol tőkeexport-semlegességre tekintettel ki kell az adókötelezettséget egészíteni versenyhátrányba kerülnek a többiekkel szemben. Azoknak ugyanis csak a helyi adókkal kell kalkulálniuk, illetőségük országában ugyanis nem terheli őket kiegészítő adókötelezettség.

Eddig a versenyelőny fenntartása erősebb motiváció volt még a tőkeexport-semlegességet egyébként szinte teljesen érvényesíteni kívánó Egyesült Államokban is. Ugyanakkor ez 2018-as adóreformmal részben megváltozott. Az USA ugyanis az OECD-t megelőzve már a Trump-reform keretében bevezetette a GILTI szabályt, amely sok szempontból a fentiekhez hasonló logikát követ.

Az OECD által kidolgozás alatt álló javaslatcsomag másik oldalról két olyan szabályt tartalmaz, amelyek a „visszaadóztatás” jogát vezetik be a nemzetközi adózási gondolkodásba. Ennek lényege, hogyha egy jövedelem jogosultjánál túl alacsony a fizetett társasági adó, akkor a ráfordítást elszámoló társaságnak kell a kiegyenlítést elvégeznie, hogy összességében az adóterhelés elérje a globális minimum adószintet. Ennek egyik eleme a ráfordítás levonhatóságát korlátozó, ún. „aluladóztatott jövedelem” szabály (angolul *undertaxed payment rule*), a másik pedig az egyezményes kedvezményeket – pl. kedvezményes forrásadó mértékek – megtagadó kikötés (angolul *subject to tax clause*).

A levonási tilalmat előíró szabály (*undertaxed payment rule*) alapgondolata, hogy a ráfordítást elszámoló társaságnak vizsgálnia kell, hogy a jövedelemnek a tényleges haszonhúzója olyan kapcsolt vállalkozás-e, amelyik a globális minimum szint alatt adóztatja azt a jövedelmet. Amennyiben igen, úgy a ráfordítás levonhatóságát olyan arányban meg kell tagadnia, hogy a teljes jövedelem azon a minimum adószinten adózzon. Ezt mutatja be a következő ábra is:

3. sz. ábra – *Undertaxed payment rule* működése

Az ábrán is látható, hogy mivel a belföldi társaságnak a külföldi kapcsolt vállalkozása – jelen esetben anyavállalata – olyan országban van, ahol túl alacsony az adószint, ezért a belföldi társaság köteles a ráfordítás egy részének levonhatóságát megtagadni. Ez magyar terminológiában praktikusán adóalap-növelő tételként funkcionálhat. Formálisan tehát nem az adóegyezmények hatálya alá tartozó külföldi társaság belföldről származó jövedelmét adóztatja a levonási tilalmat alkalmazó ország, hanem a saját rezidens vállalatára ró kiegészítő adókötelezettséget. Ez azonban tartalmilag ahhoz vezet, hogy a cégcsoport összes adóterhelése el fogja érni a globális minimum szintet. Ez a szabályozás tehát ugyancsak abba az irányba hat, hogy ösztönözze az alacsony adókulcsú államokat arra, hogy maguk növeljék meg az adószintjüket, ezzel nem a másik országnak hagyva meg az adóbevételeket.

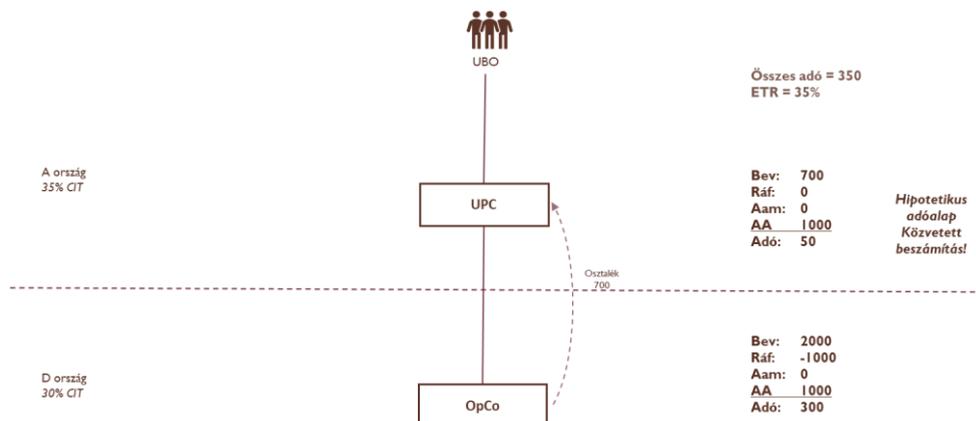
3. Nemzetközi adótervezési struktúrák bemutatása

A nemzetközi adótervezés komplex és többrétegű folyamat, amelyben az optimális adófizetési kötelezettség megtalálása áll a középpontban. Ennek a folyamatát a multinacionális cégek szerteágazó cégstruktúrája, a párhuzamosan alkalmazásra kerülő belső adószabályok találkozása és az adóegyezmények eltérő értelmezése is bonyolítja. Az OECD BEPS projektje ezeknek a megelőzését célozta, viszont a szabályozás fragmentált megközelítése korlátozta, de nem zárta ki az adótervezés lehetőségeit.

Alábbiakban a klasszikus adótervezési megoldásokat vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy a globális minimumadónak a módszere, miszerint az adóelőnyt célozza hatékony fellépést ígér-e ezekkel szemben. Ehhez elsőként egy alapesetet vizsgálunk meg, amelyhez képest a cégcsoport funkciók áttelepítésével és különböző

adótervezési megoldásokkal próbálja az adófizetési kötelezettségét csökkenteni.

Az alábbi példában a végső anyavállalat (angolul *Ultimate Parent Company*, röviden UPC) egy magas adózású országban található, ahol 35% társasági adót kell fizetni és ahol a kapott osztalékra tekintettel közvetett beszámítás módszerét alkalmazzák. Ennek a tulajdonosai az egyszerűség kedvéért mind ugyanabban az országban vannak, ahol a végső anyavállalat is. Ez a vállalkozás egy termelővállalattal (ábrán „OpCo” rendelkezik „D” országban, amely munkavállalókkal, termelési kapacitásokkal és vásárlókkal is rendelkezik ebben az országban. A társaságnak 2000 nyeresége és 1000 ráfordítása van, amely alapján 1000 nyeresége után fizetni meg az országban kivetett 30% társasági adót.

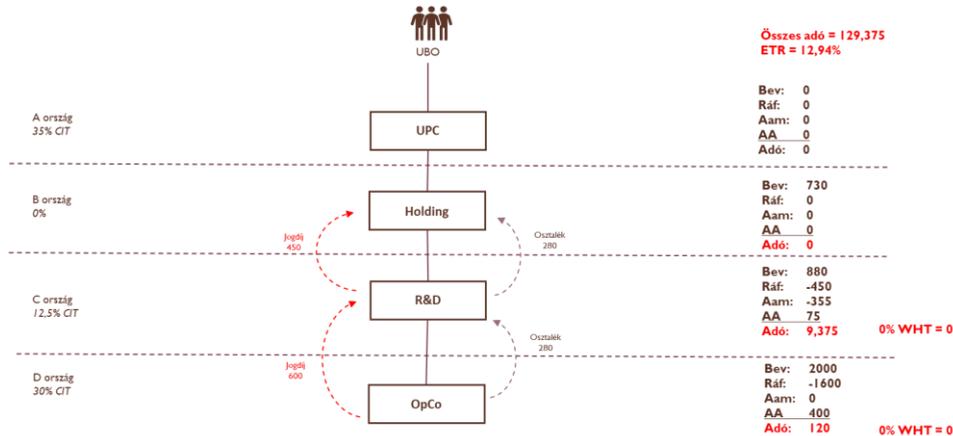
3. sz. ábra – Nemzetközi adótervezési alapábra

Ebben az alappéldában a cégcsoport teljes adófizetési kötelezettsége 350, amelyből 300-at „D” országban és további 50-et „A” országban fizet meg a cégcsoport. Ennek a mértékét kívánna a cégcsoport optimalizálni a következőkben bemutatott módokon.

3.1. Jogdíjholding-struktúra alkalmazása. A társasági adó esetében az adóztatási jog elsősorban az értékteremtés helyéhez kapcsolódik, amely érdekében cégcsoporton belül a transzferárazási szabályok a felelősek. A fenti példában a cégcsoporton belül minden értékteremtési folyamat „D” országban valósult meg, amelyre tekintettel az összes jövedelem is az OpCo nevű cégnél került kimutatásra. Ennek eredményeként a cégcsoport szintjén keletkező 1000 nyereség egésze után a magas 30%-os társasági adót kellett megfizetni.

Amennyiben viszont az üzleti funkciók egy része nem az OpCo-ban, hanem tőle elkülönült és másik országban található társaságokban valósulnak meg, úgy a profit ahhoz kapcsolódó részét is ezek a cégek tudják majd kimutatni és náluk szükséges az adót megállapítani. Az alábbi példában azt az esetet vizsgáljuk meg, amikor a kutatás-fejlesztési funkciókat egy R&D nevű cég végzi, a Holding nevű céggel között költségmegosztási szerződés (angolul *cost sharing agreement*) keretében. A szellemi tulajdonjog tulajdonosa a megkötött szerződés alapján a Holding lesz, aki a – saját országán kívüli – hasznosítás tekintetében licenzbe adja azt az R&D cégnek. Mivel

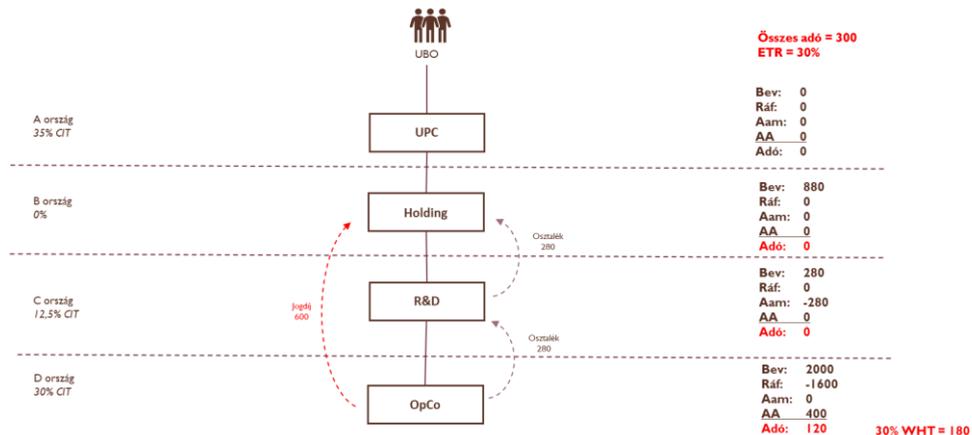
a szellemi tulajdont az OpCo fogja használni, ezért R&D cég számára allicenzbe adja azt. A licenzszerződések alapján a felhasználó cégek jogdíjat fizetnek, a megmaradó nyereségük után pedig adóznak a saját országukban. Mivel a jogdíjból befolyó jövedelem R&D cég országában kedvezményesen adózik, ezért az ott adóztatott jövedelem alacsonyabban adózik, a Holdinghoz jutó rész pedig adómentes arra tekintettel, hogy annak országa nem vet ki a társaságok jövedelmére adót.

4. sz. ábra – Jogdíj struktúra alkalmazása

A fentiek alapján látható, hogy a „B” országba jutó jövedelem teljesen adómentesen, a „C” országba jutó jogdíj pedig nagyon alacsony mértékkel adózik. A cégcsoport szintű adófizetési kötelezettség jelentősen lecsökkent, a korábbi 35%-os effektív adókulcsról 12,94%-os mértékre. Ennek oka abban ragadható meg, hogy a magasan adóztatott OpCo cégnél kimutatott nyereség csökkent, hiszen az általa fizetett jogdíj ráfordításként elszámolható nála. A korábban „A” országban felmerülő kiegészítő adó is elmaradt ebben az esetben, hiszen a cégcsoport a jövedelmet nem fizette ki osztalékként a végső anyavállalatnak, hanem azt a Holding társaságban tartotta. Később az itt felhalmozott pénzt tudja jövőbeli befektetéseire, vagy további fejlesztések finanszírozásához felhasználni.

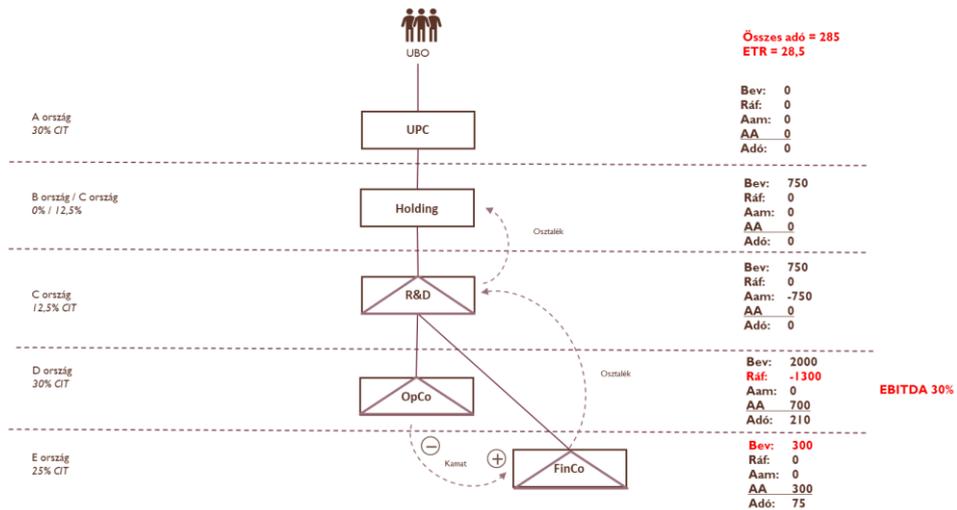
Megállapítható, hogy a struktúra eredményeként csökkent a társasági adófizetési kötelezettség és ennek eredményeként javult a cégcsoport pénzügyi helyzete. Felmerülhet azonban a kérdés, hogy miért nem közvetlenül az adómentes Holding társaság adta licenzbe a szellemi tulajdont OpCo-nak, ezzel is csökkentve az adófizetési kötelezettséget. Ennek az oka az esetlegesen felmerülő forrásadóknak keresendő, ugyanis ha D és B ország között nincs kettős adóztatást elkerülő egyezmény és D ország a jogdíjakra forrásadót vet ki, úgy a közvetlen pénzáramok magas, 30%-os forrásadóval lennének terhelve.

5. sz. ábra – Forrásadótervezés

Amennyiben viszont C és D országok között vagy olyan kettős adóztatási egyezmény, amelyik az OECD Modelleget azonos módon kizárja a jogdíj után a forrásadó kivetését, vagy ezek az országok az Európai Unió tagjaiként a kamat-jogdíj irányelv alapján limitáltak a forrásadó kivetése tekintetében, úgy D ország adóztatási joga korlátozott. C országnak pedig vagy van adóegyezménye B országgal, vagy ami valószínűbb, a belső adószabályai alapján nem vet ki társasági adót a társaságoknak fizetett jogdíjakra.

3.2. Finanszírozó-struktúra alkalmazása. Egy másik széles körben alkalmazott adótervezési megoldás a finanszírozási struktúrák közbeiktatása volt. Ebben az esetben OpCo működéséhez szükséges forrásokat a cégcsoport nem tőke formájában biztosítja, hanem hitelként adja annak rendelkezésére. A transzferárazási szabályok alapján OpCo a kapcsolt vállalkozásától kapott hitelre köteles piaci kamatot fizetnie, amely ezáltal csökkenti a nyereségét. Ebben a példában FinCo nevű cég tőkeként megkapja a cégcsoport finanszírozásához szükséges pénzt és azt piaci kamat felszámításával kihelyezi OpCo-hoz.

6. sz. ábra – Finanszírozó struktúra

A finanszírozó társaság közbeiktatása eredményeként OpCo nyeresége lecsökken, hiszen a felszámított piaci kamatot OpCo köteles ráfordításként elszámolni, amely ennek eredményeként csökkenti adózás előtti eredményét. Feltételezve, hogy D ország az ATAD irányelvnek megfelelő – EBITDA 30%-os korlátját alkalmazó – kamatlevonhatósági korlátot alkalmaz, a korlátozás nélkül levonható kamat összege 300 lesz. A jelen példában a magas forrásadók megelőzése érdekében FinCo olyan országban található, amelyik főszabályként 25% adót vet ki a társaság nyereségére. Láthatjuk éppen ezért, hogy bár OpCo nyeresége lecsökkent, a cégcsoport teljes adófizetési kötelezettsége 28,5%-ra mérséklődött. Jelentősen megváltozik azonban a helyzet, ha FinCo által R&D-től kapott pénz hibrid pénzügyi eszköznek minősül, aminek eredményeként a kapott kamatjövedelem nem adózik se E, se C országban.

3.3. Hibrid adótervezési struktúrák. A hibrid finanszírozási eszközök⁵ létezése alapvetően abból a problémából fakad, hogy míg a klasszikus tőke- és hitelfinanszírozási eszközök esetében a rendszertani besorolás világos és ezt az adójog kétpólusú kezelése is leköveti, addig a vegyes jogosultságokat biztosító termékeknél ez már nem olyan egyszerű. Míg a hagyományos törzsrésztvények esetében a tulajdonosoknak szavazati joguk van, kifizetésre a vállalat nyereségéből – arról való döntés esetén – jogosultak, azonban annak mértéke dinamikusan függ a vállalat nyereségességétől, követeléseiket felszámolás esetén a többi hitelezői igény után tudják csak érvényesíteni és a jogosultságuknak nincs lejárat. Ezzel szemben a hagyományos kötvényeknél a helyzet fordított. Szavazati joguk a hitelezőknek fő szabály szerint nincs, kamatokra a szerződésben előírt időpontban és összegben jogosultak, amelyet a vállalatnak nyereség hiányában is ki kell tudni

⁵ Hibrid finanszírozási eszközök fogalmával kapcsolatosan lásd: Kahlenberg, Christian – Kopec, Agnieszka: *Hybrid Mismatch Arrangements – A Myth or a Problem That Still Exists?: An analysis of the tax treatment of financial instruments in EU Member States, and the disclosure of actual political responses to aggressive tax planning by the OECD and the European Union*, World Tax Journal 2016/1. sz., 39-40.

fizetni, felszámolás esetén követeléseik sorrendben megelőzik a tulajdonosokat és a szerződésük időben korlátozott, az kizárólag lejáratig jogosítja őket.

A klasszikus pénzügyi eszközök azonban gyakran nagyobb kockázatot, kisebb hozamot vagy egyéb kötöttséget jelentenek a befektetők számára, amelyek eredményeként nem minden befektető tudja megtalálni a számára ideális konstrukciót. A piac a befektetői igények minél teljesebb kiszolgálása érdekében új, innovatív pénzügyi eszközöket alakított ki, amelyek már vegyítik a fenti tulajdonságokat. Elképzelhető olyan tulajdonosi jogokat megtestesítő részvény, ami a kamatfizetéshez hasonló rendszerességű és összegű kifizetésre ad jogosultságot, a kibocsátó, vagy a befektető döntése alapján bizonyos határidő elteltével visszavásárolható és korlátozt a befektető szavazati joga. Másik oldalról elképzelhető olyan kötvény is, amelynek az esedékessége függ a vállalat nyereségességétől és a kifizetett kamat mértéke is a nyereség függvényében változik, a befektető, vagy a kibocsátó döntése alapján átváltható a vállalat részvényére, lejárat határidőt nem tartalmaz és a felszámolási eljárásban a többi kötelmi követeléssel szemben hátrasorolt.

Mivel ezek az eszközök tulajdonságaik alapján vegyesek, így adójogi besorolásuk nehézkes és minden esetben bizonyos szempontból önkényes.⁶ Ezek a pénzügyi eszközök egy képzeletbeli skálán helyezhetők el, amelynek a két végpontját a törzsrészvény és a hagyományos vállalati kötvény alkotja. A kettő között pedig megtestesített jogok és kötelezettségek fényében a vegyes eszközök egyikről távolabb, míg a másikkal közelebb helyezkednek el. Az egyes adójogi szabályozások a tulajdonságaikat figyelembe véve, de végső soron önkényesen húznak egy képzeletbeli határt,⁷ amelyről a tőkebefektetések irányában elhelyezkedőket adózási szempontból úgy kezelik, mintha tőkefinanszírozás lenne és a kifizető oldalán adóztatják a társasági adóban. A képzeletbeli vonaltól a kötvények irányába elhelyezkedőket pedig hitelfinanszírozásként kezelik és azok hozamát a kamathoz hasonlóan engedik a kifizetőnél levonni, ezáltal annak a szintjén mentesítve azt az adózás alól. A besorolásnál egyes országok nagyobb hangsúlyt fektetnek a jogi formára, így tőkeként tekintenek a többletjogokat adó részvényekre és hitelként a speciális kötvényekre is.⁸ Más országokban azonban funkcionálisan, a gazdasági tulajdonságaikat jobban figyelembe véve sorolják be a pénzügyi eszközöket. Ez adott országon belül konzekvens és kezelhető eredményre vezet, a különböző országok esetében azonban számos eltérést mutathat. Amennyiben pedig egyik állam tőke-, míg a másik hitelfinanszírozásként tekint ugyanarra a tranzakcióra, akkor kettős adóztatás, vagy kettős nem adóztatás alakulhat ki. Mivel az államok egymás jogrendszerétől függetlenül alakítják ki sajátjukat, így a bonyolultabb pénzügyi termékek elszaporodásával ennek a megoldásnak számos fajtája alakult ki. Ezek

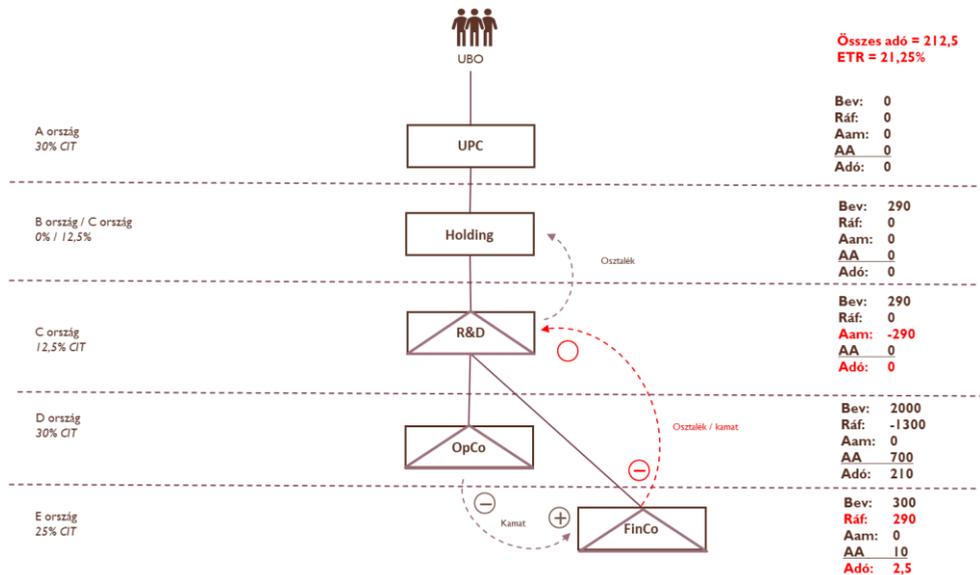
⁶ Blessing, Peter: *The Debt-Equity Conundrum - A Prequel*, Bulletin for International Taxation, 2012/4-5. sz., 198.

⁷ Az EU-s országok által alkalmazott besorolásokkal kapcsolatosan lásd Kahlenberg - Kopec: *im.* 44-61.

⁸ Magyarországon elsősorban a számviteli besorolásnak van elsődleges szerepe, de akadnak kivételek is a főszabály alul. Kahlenberg - Kopec: *im.* 52.. Hasonló a helyzet Németországban is, ahol elsődlegesen a polgári jogi és számviteli szabályokból kell kiindulni. Bärsch, Sven-Eric – Spengel, Christoph: *Hybrid Mismatch Arrangements: OECD Recommendations and German Practice*, Bulletin for International Taxation, 2013/10. sz., 522.

elsősorban a vállalatcsoporton belüli finanszírozáson keresztül biztosítottak adótervezési lehetőségeket.⁹ Ennek alábbiakban két példáját mutatjuk be, szemléltetve a probléma alapvető jellegzetességeit.

Ebben a példában egy nyereségrészesedési kölcsönt (angolul *Profit Participating Loan, PPL*) formájában juttatja R&D cég a pénzt FinCo számára, amelyet E ország a jogi formára tekintettel kölcsönnek, D ország azonban a belső tulajdonságaira és gazdasági sajátosságaira tekintettel tőkebefektetésnek tekint. FinCo országa a kölcsön jogi formájára tekintettel kamatnak tekinti a kifizetést és ezért engedi az adóköteles nyereséget csökkenteni vele. A szabályok tehát lehetővé teszik a levonást a kifizető oldalán. R&D országának adórendszere azonban arra tekintettel, hogy a kifizetések összege és gyakorisága a kifizető nyereségességétől függ a kapott összeget osztaléknak minősíti és mentesíti az adóztatás alól. Az adott jövedelem így nem kerül adóköteles jövedelemként figyelembevételre. A nyereségrészesedési kölcsönre fizetett kamat így végső soron egyik országban sem adózik. Ezeket a megoldásokat nevezik levonás mellett figyelmen kívül hagyott (*deduction without inclusion, D/NI*) jövedelmeknek, amely a hibrid struktúrák egyik jellegzetes eredménye.¹⁰

7. sz. ábra – Hibrid finanszírozási struktúra

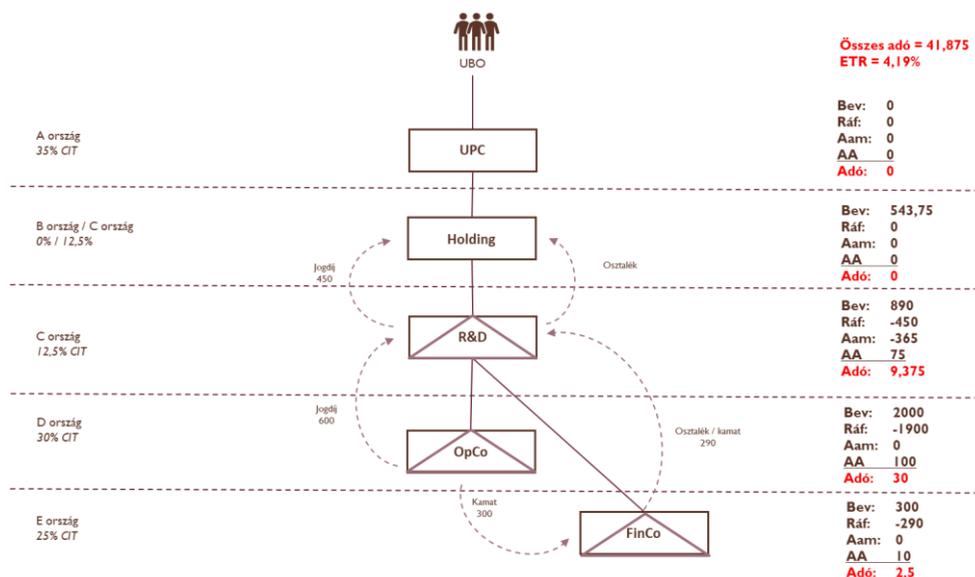
Ebben a példában láthatjuk, hogy FinCo országában a jövedelem kamatként kerül elszámolásra, csökkentve ráfordításként a társaság nyereségét, másik oldalról

⁹ Janssens ,Pascal - Ledure, David– Vandepitte, Bertrand – Jelle, Loos : *The End of Intra-Group Financing... or Not Just Yet? – Part 1*, European Taxation 2015/7. sz., 285.

¹⁰ Hasonló eredményre vezet és emiatt az OECD BEPS 2-es jelentése azonosan rendezi azt a helyzetet, amikor bár jogilag figyelembe kell venni az érintett bevételt, de azt nem kell belátható időn belül (pl. 50 év) kimutatni adózási szempontból.

viszont R&D társaságnál a kimutatott nyereség a kapott osztalék után adómentes lesz. Ez a fenti számpéldában a magyar társasági adóhoz hasonló adóalapcsökkentő tétel alkalmazásával került elszámolásra. Ennek eredményeként láthatjuk, hogy a finanszírozással érintett 300 nyereségre alig jut társasági adófizetési kötelezettség, amely ilyen módon javítja a vállalatcsoport effektív adókulcsát is.

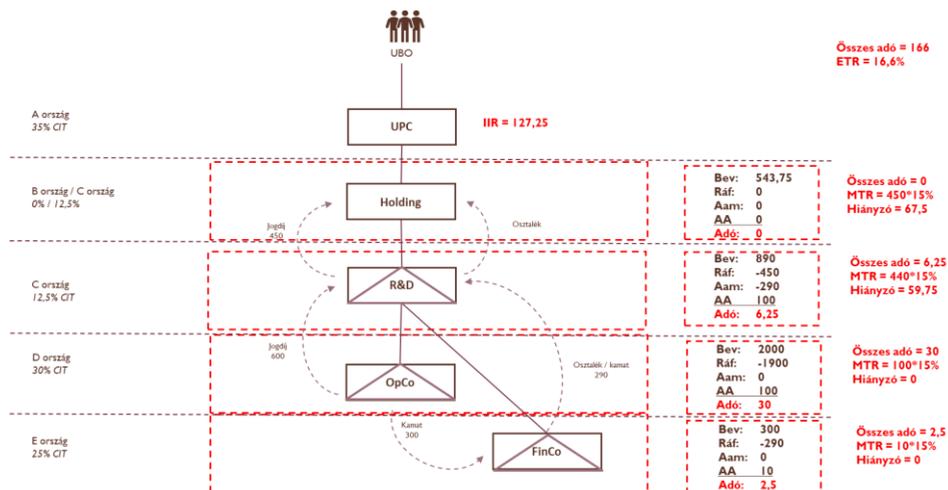
3.4. Adótervezési struktúrák kombinálása és a globális minimumadó lehetséges hatása. A fent bemutatott struktúrák egymással kombinálhatók is, ezzel a vállalatcsoportra nézve alacsony effektív adókulcsot produkálva. Ezt az alábbi ábrán keresztül mutatjuk be.

8. sz. ábra – Kombinált struktúra

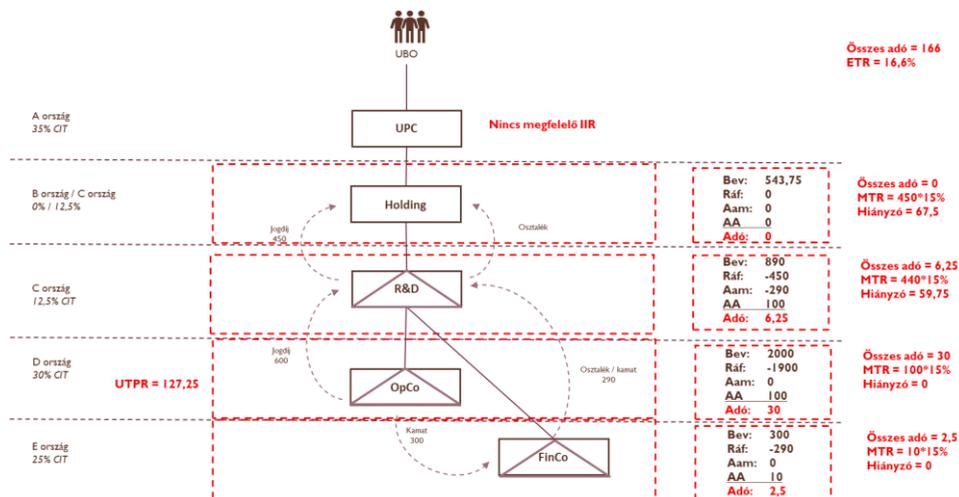
A korábban bemutatott adótervezési struktúrák kombinálása eredményeként két okból is lecsökkent OpCo nyeresége. Egyrészt az alkalmazott jogdíjstruktúra eredményeként a cég ráfordításként elszámolja az R&D-nek kifizetett jogdíjakat, másrészt a FinCo-nak fizetett kamat is levonható nála. A cégcsoporton belül az alacsony adófizetés érdekében a finanszírozási struktúrába beépítettek egy hibrid pénzügyi eszközt is FinCo és R&D közé, valamint Holding – mint a költségmegosztási szerződés alapján a szellemi tulajdonjog jogosultja – R&D-től is jogdíjat szed. A cégcsoport eredetileg számított 35%-os társasági adófizetési kötelezettsége lecsökken ennek eredményeként 4,19% effektív adókulcsra.

Vizsgálódásunk célja annak megállapítása, hogy a globális minimumadó fent bemutatott rendszere miként hat a klasszikus adótervezési struktúrákra, ezért alábbiakban megvizsgáljuk, hogy a globális minimumadó anyavállalati (*Income Inclusion Rule*) szabály, akár a levonási tilalmat előíró (*Undertaxed Payment Rule*) szabálya megakadályozza-e az adótervezést.

9. sz. ábra – Anyavállalati szabály hatása a struktúrára

A példában láthatjuk, hogy a 15%-os globális minimumadó alkalmazása mellett R&D és Holding aluladózottattnak minősül és erre tekintettel a végső anyavállalat országa kiegészítő adót köteles kivetni UPC-re. Ennek mértéke 127,25 lesz, amivel a cégcsoport végső adókötelezettsége 16,6%-os lesz. Ugyanezt az eredményt hozza az is, ha megfelelő anyavállalati szabály hiányában OpCo-nak kell a globális minimumadó védelmi szabályát alkalmazni és beszedni a hiányzó adókötelezettséget.

10. sz. ábra – Levonási tilalmat előíró szabály hatása a struktúrára

4. Összegzés

A globális minimumadó szabályozás célja, hogy globálisan kikényszerítse az országoktól, hogy a megállapodásban szereplő 15% felett adóztassák a jövedelmeket. Ezt azonban nem a meggyőzés eszközeivel teszik, hanem azzal, hogyha adott ország mégsem vet ki elég magas adót, akkor majd a többi – a szabályozást átvevő állam – fogja beszédni a különbözetet. A rendelkezések éppen ezért túlhaladnak a BEPS projekt eredeti célján és az agresszív adótervezés visszaszorítása mellett az adóverseny is korlátozzák. Az utóbbi években végbement adóversenynek (angolul *race to the bottom*) akar gátat állítani, egyfajta alsó határértéket meghatározva. Eddig a színtig az országok szabadon versenyezhetnek egymással, de az alá nem mehetnek.

A bemutatott példák alapján összességében megállapíthatjuk, hogy a globális minimumadó jelentős változást eredményez a nemzetközi adótervezésben, hiszen az aluladóztatott társaságok tekintetében a cégcsoport számára plusz adófizetési kötelezettséget jelent. Ezen kívül nem szabad megfelelni az adminisztrációs kötelezettségekről sem, amely alapján a vállalatcsoportnak az OECD előírásai szerint ki kell valamennyi országra számítania az effektív adókulcsot, annak megállapításához, hogy szükséges-e kiegészítő adót kivetni.

Ugyanakkor azt is láthatjuk a fenti példákból, hogy önmagában a globális minimumadó nem fogja megszüntetni a nemzetközi adótervezést, viszont jelentősen átalakíthatja azt. A minimumadó szabályok miatt az eddigi struktúrák megdrágulhatnak és sok esetben céljukat is veszthetik, viszont helyettük teljesen új típusú adótervezésnek adhat teret. A tervek szerint 2023-tól bevezetésre kerülő globális minimumadó szabályai éppen ezért jelentősen átrendezhetik a nemzetközi adótervezést, viszont arra elég kicsi esély mutatkozik, hogy megszüntessék.

Irodalomjegyzék

- BEPS Action 4 Action 4 Limitation on Interest Deductions, OECD, 2015
- OECD BEPS Action 2: Neutralising the Effects of Hybrid Mismatch Arrangements, 2015;
- Czoboly, Gergely: Tőke- és hitelfinanszírozás adózási kezelése In: Bodzási, Balázs (szerk.): A gazdasági jog és az adójog aktuális kérdései 2018-ban: Gazdasági jogi kutatások a Budapesti Corvinus Egyetemen, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó (2018)
- Czoboly, Gergely: Hibrid struktúrák a nemzetközi adótervezésben, In: Bodzási, Balázs (szerk.): Gazdasági jogi és adójogi tanulmányok, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem (2020)
- Action 5 Harmful tax practices, OECD, 2015
- Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two), OECD, 2021
- Kahlenberg, Christian – Kopec, Agnieszka: Hybrid Mismatch Arrangements – A Myth or a Problem That Still Exists?: An analysis of the tax treatment of financial instruments in EU Member States, and the disclosure of actual political responses

- to aggressive tax planning by the OECD and the European Union, World Tax Journal 2016/1. sz.
- Blessing, Peter: The Debt-Equity Conundrum - A Prequel, Bulletin for International Taxation, 2012/4-5. sz.
 - Bärsch, Sven-Eric – Spengel, Christoph: Hybrid Mismatch Arrangements: OECD Recommendations and German Practice, Bulletin for International Taxation, 2013/10. sz.
 - Janssens ,Pascal - Ledure, David– Vandepitte, Bertrand – Jelle, Loos : The End of Intra-Group Financing... or Not Just Yet? – Part 1, European Taxation 2015/7. sz., 285.
-
-

Közösségi média és auto-agresszió – interdiszciplináris kitekintés

Csemáné Váradi Erika*

A közösségi média szerepe a mindennapokban mint kommunikációs platform és mint információforrás kiemelkedő. Számos pozitív hatása mellett azonban több olyan jellemzővel is bír, melynek következményei a használói közösségre károsak. Ezek egy részére a jog is reagál, bár a különböző jogterületek más-más normasértéseket szabályoznak. A tanulmány elsősorban az autoagresszív magatartásokra fókuszál, melyek súlyosságuknál fogva kiemelkedő veszélyességűek. A kutatás kriminológiai és pszichológiai aspektusból, leíró, összehasonlító, esetelemző módszerrel arra keresi a választ, hogy ezek milyen formái (beleértve a kiber-öngyilkosságot is) találhatóak meg az online platformokon, s ennek milyen hatásai lehetnek a fiatal korosztályra.

Kulcsszavak: közösségi média, IKT, erőszak, önsértő viselkedés, auto-agresszió, kiber-öngyilkosság

Social media and autoaggression – interdisciplinary perspective

The role of social media in everyday life as a communication platform and as a source of information is outstanding. However, in addition to its many positive effects, it has several characteristics that could have detrimental consequences for the user community. The law also responds to some of these, although different legal areas govern different violations. The study focuses primarily on the auto-aggressive behaviors which have outstanding danger because of their seriousness. With descriptive, comparative, case analysis method the research seeks mainly from a criminological and psychological point of view to answer the question of the forms (including cyber suicide) could be found on online platforms and of their possible effects on youth age group.

Keywords: social media, ICT, violence, selfharming behavior, autoaggression, cyber-suicide

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1459>

*„Ilyen az ember, ...
kettős arca van: nem
tud szeretni, csak ha
önmagát szereti.”
Albert Camus¹*

* Elnök, Alternatív Konfliktuskezelési és Vitarendezési Interdiszciplináris Kutatóközpont. Egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszék.

¹ Camus, Albert: *Közöny. A bukás*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972, 118.o.

1. Bevezető gondolatok

2016. december 30.-án, egy késődélutáni időpontban a 12 éves Katelyn Nicole Davies² Cedartown-i (Georgia, USA) lakókocsiparkban található otthona udvarán öngyilkosságot követett el. Ennek előkészületeit és végrehajtását is élőben közvetítette saját közösségi oldalán ('Live.me'). Mielőtt önakasztással vetett volna véget életének, a kamera felé fordulva zokogva bocsánatot kért a neki fontos személyektől: "*Sajnálom, hogy nem vagyok elég szép .. Sajnálom, hogy nem vagyok elég erős... Bocsánat mindenért. Igazán, őszintén sajnálom. De nem tudom ezt (tovább) csinálni.*"³ A 42 perces közvetítés még azután is zajlott, hogy a kislány teste már megszűnt mozogni, s a sötétedő kertben az utolsó hang az őt keresőké.

Az eset óriási visszhangot váltott ki az országban. Mint kiderült, Katelyn „ITZ Dolly” néven aktívan jelen volt az interneten, ahol többször próbált segítséget is kérni - eredménytelenül. Bejegyzéseiből, vlogjaiból utólag jól rekonstruálható a mélyszegénység, az iskolai zaklatás és az a szétesett, elhanyagoló, bántalmazó családi környezet, amelyben élt. Egyik videójában elmeséli, hogy nevelőapja hogyan bízta öngyilkosságra: "*Azt mondta, hogy fel kellene kötni magam, mert értéktelen vagyok.*" Sírva beszélt anyja testi bántalmazásáról, édesapja teljesen elhanyagoló viselkedéséről, nevelőapja fizikai, érzelmi és szexuális abúzusairól. Soraiból, mondataiból kirajzolódik az út, amely elvitte az utolsó bejelentkezéséig: lelki mélypontok, depresszív tünetek, korábbi öngyilkossági kísérletek (pl.: gyógyszer-túladagolás), néhány nappal a halála előtt pedig önkárosító magatartások. A csuklóján és a combján ejtett vágások jól látszódnak a videófelvételeken. Legutoljára december 27.-én írt erről: "*Ez fáj. Mindenhol fáj. Szívem, lelkem, érzéseim, testem...*"⁴ Ebből a bejelentkezéséből derül ki az is, hogy közeli családtagja szexuálisan zaklatta őt.

Az a mód, ahogy Katelyn véget vetett életének, nem előzmények nélküli. 2008. november 19.-én, a közösségi médiák történetében elsőként a Broward County College (Florida, USA) 19 éves hallgatója, Abraham Biggs közvetítette élőben (Justin.tv), amint benzodiazepinekből és opiátokból álló gyógyszerekkel öngyilkosságot követett el⁵. A fiatal előtörténete itt is nagyon hasonló: szomorúság, depresszió, öngyilkossági gondolatok, majd kísérletek. És segélykiáltások sokasága a közösségi oldalakon: "*Utálok magam és utálok élni.*" "*Mindenkit cserbenhagytam, és úgy érzem, soha nem fogok megváltozni vagy fejlődni.*" "*Szerelmes vagyok egy lányba, és tudom, hogy nem vagyok elég jó neki. Elhiszem, hogy az életem*

² Mortimer, Caroline: Girl kills herself in live online video and police cannot stop footage being viewed by millions, *Independent*, 12 January 2017. Online: <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/katelyn-nicole-davis-12-year-old-kill-herself-suicide-livestream-video-live-viral-cedartown-georgia-police-app-social-media-facebook-youtube-a7523666.html>

³ Live Video Of 12-Year-Old Girl's Suicide Goes Viral, *World Agence France-Presse*, January 13, 2017 Online: <https://www.ndtv.com/world-news/live-video-of-12-year-old-girls-suicide-goes-viral-1648345>

⁴ Sokmensuer, Harriet: 12-Year-Old Girl Live-Streams Her Suicide After Alleging Sexual Abuse, *yahoo magazin*, januar 13, 2017. Online: <https://www.yahoo.com/lifestyle/12-old-girl-live-streams-164111696.html>

⁵ Friedman, Emily: Florida Teen Live-Streams His Suicide Online, *abc news*, 21 November 2008. Online: <https://abcnews.go.com/Technology/MindMoodNews/story?id=6306126&page=1>

értelmetlen volt. Folyamatosan próbálkozom, és folyamatosan kudarcot vallok. Sokszor gondolkodtam és kíséreltem meg öngyilkosságot a múltban."

A válaszreakciók pedig mindkét esetben nagyon hasonlóak voltak. A nézők többsége szórakoztatónak találta a látottakat, 'OMG' és 'LOL'⁶ bejegyzéseket küldve. Sőt, bíztatták a fiatalokat az elkövetésre. Mások gyávnának nevezték (Biggs szuicid gondolatainak megosztását is számos „hahaha”, illetve „gyere és csináld, köcsög”-típusú bejegyzés kísérte). Volt, aki „azonnali darwinizmusnak”⁷ minősítette tettét, melyért pozitív visszajelzéseket kapott. Biggs esetében sokan kétségbe vonták a halál bekövetkeztét is. Hosszasan vitatkoztak arról, hogy mozdulatlan testének látványa állókép-e vagy videó? Esetében az összességében tizenkét órás(!) bejelentkezésnek az vetett véget, hogy a rendőrök – miután az IP-cím alapján sikerült azonosítani a helyszínt - rátörték az ajtót, de már csak a halál beálltát tudták megállapítani. Ehhez azonban az kellett, hogy egy 7 éves(!) kisfiú, aki Indiából nézte az élő közvetítést, édesapját kérje, hogy a rendőrséget értesítve⁸ küldjön segítséget.

2. A közösségi média

A közösségi média (social media, social network) lényege szerint⁹ *„a felhasználók által létrehozott tartalom olyan széles körben hozzáférhető technológiák segítségével, amelyek megkönnyítik a kommunikációt, befolyásolják a csoporttagokkal és a szélesebb közönséggel folytatott interakciót, tipikusan az interneten, vagy a mobil kommunikációs hálózaton keresztül”*. Több típusa ismert, melyek számos szempont alapján csoportosíthatók. Így létezik például

- közösségi hálózat (pl.: Facebook), médiahálózat (pl.: YouTube), kibeszélő hálózat (pl.: Reddit) és véleményhálózat (pl.: TripAdvisor), illetve
- blogok, közösségi oldalak (pl.: FB), mikroblogok (kettő között, pl.: Twitter), kollaboratív projektek (pl.: Wikipedia), tartalmegosztók (pl.: videómegosztó, mint a YouTube), képmegosztók (pl.: Flickr), közösségi híreket tartalmazó weboldalak, virtuális világok.

A különböző felületek felhasználói köre, illetve azok fogyasztási szokásai eltérőek lehetnek. A fiatalok elsősorban olyan oldalakat keresnek, melyeken ők vannak többségben, de más platformok esetén is törekednek arra, hogy elkülönült

⁶ „Oh My God” – Úristen!; elsősorban a meglepődést fejezik ki vele; „Laugh Out Loud” – hangosan felnevetni

⁷ A megjegyzést az online szlengben több értelemben is használják. Jelentheti azt, ha valaki nagyon buta, értelmetlen, de veszélyes dolgot csinál (pl.: sérüléssel járó mutatvány) és ebben elbukik (megsérül vagy meghal). Más értelemben pedig arra utalnak vele, hogy a gyenge elpusztul, és az erős marad életben.

⁸ Az értesítés az oldal moderátorához érkezett. Más tudósítások szerint egyébként ő találta meg Biggs tartózkodási helyét és ő értesítette a rendőrséget. Madkour, Rasha: Man's suicide involves drugs — and a webcam, *The Seattle Times*, November 22, 2008, Online: <https://www.seattletimes.com/nation-world/mans-suicide-involves-drugs-8212-and-a-webcam/>

⁹ Nagy Tamás: *Vélemény 2.0 – Közösségi média könyv*, 2010, 19.o. Online: <http://mek.oszk.hu/10300/10353/10353.pdf>

közösségként jelenjenek meg¹⁰. A hazai 18 év alatti korosztály¹¹ teszi ki a 3,4%-t a FB, 6%-t az Insta és 76%-t a TikTok felhasználói körének¹². A fiatalok közösségi média fogyasztási szokásai alapján 2021-ben a sorrend a következő volt: Messenger, Instagram, TikTok, YouTube, Facebook, Snapchat¹³. Noha a korosztály tagjai eltérő jellemzőkkel írhatók le – 23%-uk a 'digitálisan tudatosak', 17%-uk az 'offline élménykeresők', 33%-uk az 'online harcosok' és 25%-uk a 'digitális exhibicionisták' közé sorolható -, közös bennük, hogy a közösségi média vélemény-formálóinak (és az így kapott mintának) a szerepe kiemelkedő döntéseik meghozatalakor. Az IKT jelentőségét az is mutatja, hogy 74%-ukra igaz: vannak olyan dolgok, amelyekről szívesebben írnak a neten, mint beszélnek róla.

3. Autoagresszív magatartások: az önsértéstől az öngyilkosságig

A közösségi média biztosította nyilvánosság az agresszív magatartások egy speciális csoportjának, az önkárosító, önpusztító magatartásoknak is teret biztosít. Noha a jelenség nem életkor-függő, az információs és kommunikációs technológia léte a fiatalok körében ezen cselekvősegek kapcsán is fokozott szerephez jut. Ennek oka részben a fiatalok online térhez való erősebb használói kötődése, részben pszichés sajátosságai – azaz a kortárs csoport véleményének életkorból adódó fokozott jelentősége, ugyanakkor érzelmi kiszolgáltatottságuk, sebezhetőségük¹⁴ nagyobb mértéke.

Az *agresszió*¹⁵ egy személy törekvése arra, hogy a másoknak szándékosan (fizikai, lelki, anyagi) kárt vagy fájdalmat okozzon. Az elméletek egy része szerint egy genetikailag belénk-kódolt, biológiailag determinált magatartásforma, míg mások tanult viselkedésként¹⁶ határozzák meg.

Az agresszió lehet *proszociális* vagy *antiszociális*. Előbbi esetben az agresszív viselkedést tanúsító személy a közösség érdekében jár el, míg utóbbinál egyéni érdekei által motiváltan szegi meg a társadalmi törvényeket (pl.: bűnöző erőszakos elfogása vs. bűnelkövetés). Különbséget kell tenni az *instrumentális* és az *öncélú*

¹⁰ Magyar közösségi média körkép, *ResearchCenter* (Driven.By.Data), 2020.03.28. Online: <https://www.researchcenter.hu/cikkek/magyar-kozsosegi-media-korkep/>

¹¹ Mivel a közösségi oldalak többsége – az USA szabályozásához igazodva – 13. életév betöltése után engedi saját fiók létrehozását, így a források ezt az adatot tartalmazzák; kivételt a TikTok jelent, ahol a felhasználók 76%-a 11-18 év közötti.

¹² Közösségi média körkép: itt vannak a legfrissebb adatok a posztoláshoz, *yellowbird*, 2021.04.28. Online: <https://yellowbird.hu/kozsosegi-media-korkep-ezek-a-legfrissebb-adatok-a-posztolashoz/#>

¹³ Bernschütz Mária: Magyar Tinik a Neten 2021, *Be Social*, 2021.05.20. Online: <https://besocial.hu/magyar-tinik-a-neten-2021/>

¹⁴ Erre is figyelemmel az áldozatvédelem is – például Ausztriában – különös figyelmet fordít a privát szférát sértő magatartásokkal szembeni (beleértve az online világot és a pszichológiai erőszak területét is) eredményesebb fellépésre. Csemáné Várad Erika – De Negri Laura: Az áldozatvédelem új irányai Ausztriában. Az új osztrák erőszak-ellenes törvénycsomag tanulságai, *Miskolci Jogi Szemle*, 15 (2020) 1., 227.o.

¹⁵ Hárdi István: Az agresszió világa, az agresszió fogalma, jelenségtana, elméletei, in: *Az agresszió világa* (szerk.: Hárdi István), Medicina Könyvkiadó ZRt, Budapest, 2010. 21-85.o. felhasználásával

¹⁶ Előbbire példa a poligénes öröklés-, utóbbira a szociális tanulásemélet. Budavári-Takács Ildikó: *A tanácsadás szociálpszichológiája*, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2011, 23-24., 25., 27-28.o.

agresszió között. Az első forma körében az agresszió alkalmazása a cél elérésének eszköze, míg a második esetkörben ez maga a cél (pl.: az áldozat fizikai bántalmazása táskájának megszerzése érdekében vs. fizikai bántalmazás). Míg az *aktív* agresszió a külvilág számára is könnyen beazonosítható (pl.: partner megütése), addig a *passzív* forma esetén ez már nehezebb (pl.: dacból éhezés). Részben hasonló a helyzet a *fizikai/verbális* agresszió-páros esetén. Nem mindenki számára ismert, de e csoportba tartozik a másik ellen irányuló pletyka csakúgy, mint a káromkodás (függetlenül attól, hogy van-e jelen valaki a helyszínen). Az agressziót kiváltó okok különbözősége alapján ismert az *érzelemvezérelt, pszichotikus, drogindukált* vagy az *organikus* (azaz belszervi, agyi zavar által generált) agresszió. Míg a *reaktív* (impulzív) agressziót valamely frusztráció váltja ki, amely heves érzelmekkel jár, és az agresszív viselkedés célja épp ennek mérséklése, addig a *proaktív* (instrumentális) agressziót az azt tanúsító személy kezdeményezi, így az számára nem keletkeztet negatív érzeteket (sokkal inkább valamely értéktételezett hatás (pl.: felérendeltség) elérésére irányul).

Az agresszió két nagy csoportját jelenti a hetero- illetve az auto-agresszió. Az *auto-agresszió* az agresszív késztetések azon speciális fajtája, amikor az ellenséges érzetek, illetve cselekvések alanya az egyén önmaga. Ezek szintjei és konkrét formái igen különbözőek lehetnek. Utóbbiak közé soroljuk¹⁷ az önkárosító magatartásokat, az élvezeti szerek fogyasztását csakúgy, mint az önmagával szembeni lealacsonyító, önmagát megalázó verbális kommunikációt. De ide tartozik például a prostitúció is vagy az olyan élethelyzetekben maradás, mely (ön)veszélyes következményekkel járhat. Az önkárosító magatartások legsúlyosabb szintje az öngyilkosság, de kiemelkedőek az öngyilkossági kísérletek is.

További csoportosítási szempont lehet a cselekvés tudatossága vagy veszélyeztető jellegének közvetlensége. Míg számos önkárosító magatartás egyértelműen tudatos döntés következménye (pl.: kivitelezésében előre megtervezett öngyilkosság), addig más esetekben (pl.: áldozati helyzetben maradás) e veszély nem realizálódik a fiatalban, sokkal inkább mozgatják a háttérben zajló pszichés folyamatok. Az önmaga ellen fordulás lehet nagyon direkt módon megjelenő (pl.: alkar vagdosása), vagy például olyan helyzet kialakítása (pl.: agresszív szülő provokálása), mely végül családon belüli fizikai erőszak áldozatává váláshoz vezet.

Az *autoagresszív magatartások* megjelenhetnek *pszichés* vagy fizikai szinten. Előbbihez tartozik az ú.n. autista, áldozat- és fanatikus viselkedés, illetve az önmagát érintő negatív kommunikáció, míg utóbbihoz az élvezeti szer-függőségtől az étkezési zavarokon át az öngyilkosságig számos konkrét forma.

Önmagában az autizmus spektrum zavar (ASD) több olyan jellemzővel¹⁸ bír (pl.: a mániákus protokoll végigvitelében való akadályozottság kapcsán jelentkező stressz, a másik fél (áldozat) érzékelésével való azonosulási képtelenség (pl.: Asperger-szindróma mellett), az eltérő valóságban élés miatti kommunikációs zavar, az ingerlékenységi epizódok léte), melyek hatására az érintett könnyen mutat

¹⁷ Skegg, Keren: Self-harm, *Lancet*, 366 (2005) 9495., 1471–1483.o.

¹⁸ Fitzpatrick, Sarah E. - Laura Srivorakiat - Logan K. Wink - Ernest V. Pedapati - Craig A. Erickson: Aggression in autism spectrum disorder: presentation and treatment options, *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 12 (2016) 1525–1538.o.

agresszív reakciókat. De ASD diagnosztizálása nélkül is ide sorolhatók bizonyos betegségek (pl.: a virtuális autizmus¹⁹) vagy egyéb viselkedési formációk. Ekkor a gyermek bezárkózik a saját világába, érdeklődése minden külső történés (akár a biológiai szükségletei) felé jelentősen lecsökken, szociális kötődése nincs vagy problémás, és erős benne a vágy egyes viselkedési minták, sztereotip tevékenységek megismétlésére (pl.: online játék). A pszichológiai hatásmechanizmusú másik nagy típus az áldozatviselkedés. Ekkor a fiatal olyan helyzeteket alakít ki, amelyek saját életére, testi, lelki, mentális állapotára veszélyesek illetve károsító hatásúak lehetnek, vagy ezek bekövetkeztének esélyét növelik. A harmadik csoportot képező fanatikus viselkedés (pl.: rajongók) jellemzője egy adott személy/dogma kritika nélküli elfogadása, az erős készletesség az ahhoz való idomulásra, az eltéréssel szembeni intolerancia, illetve az ezekből eredő belső feszültség, mely autoagresszív viselkedésben törhet a felszínre. Ennek bekövetkeztét – például vallási szekták esetén – a közvetlen külső agresszió tilalma is fokozza.

A *fizikai* formában testet öltő autoagresszív magatartások igen eltérő konkrét megjelenést kaphatnak. A kábítószer (vagy más legális, de kábító hatású szer, mint a ragasztó), alkohol vagy dohány problémás fogyasztása (függőség) vagy a különböző étkezési zavarok, mint például az anorexia vagy bulimia, közvetett módon fejtik ki káros hatásukat, mely meghatározott időintervallum alatti ismétlődést feltételez. Az önsértő cselekmények illetve az öngyilkosság azonban azonnali és közvetlen egészségkárosodást (tipikusan testszövet-megsemmisítést, sebeket) idéz elő. E körbe tartozik a vágás/behúzás/falcolás (késsel, pengével, tűvel, de akár körömmel), az égetés (tipikusan csikkel), vakarás (kényszeresen, a vér kiserkenéséig), metszés (szavak, szimbólumok bőrbre vágása, kaparása), ütés (többnyire fejre érintően, falba), trichotillománia (szőrzet kényszeres kitépkedése, esetek felében lenyelése), dermatillománia (kényszeres bőrtépkedés, korábbi sebek felszakítása). Öngyilkosság esetén bármilyen, a halál előidézésére alkalmas eszköz vagy technika alkalmazására sor kerülhet. Az önsértő magatartások is többfélék lehetnek: sztereotipizáltak (külső környezettől függetlenül, mereven követettek), kényszeresek (azaz ismétlődő, rituális jellegűek), impulzív gyökerűek (a fellépő szorongás megelőzésére, kezelésére) vagy pszichopatológias eredetűek (pl.: öncsonkítás ('Van Gogh-szindróma'²⁰)).

4. Az autoagresszív magatartások pszichés háttere

A (nem öngyilkossági szándékú) önsértő magatartások arányát a serdülők körében 18-40% közé teszi a szakirodalom²¹, jelezve egyben azt is, hogy ennek mértéke

¹⁹ Harlé, Bruno: Intensive early screen exposure as a causal factor for symptoms of autistic spectrum disorder: The case for «Virtual autism», *Trends in Neuroscience and Education*, 17 (2019) 100119

²⁰ Roka, Yam – Pushpa Raj Puri – Samikshya Aryal: Van Gogh Syndrome, *Journal of Nepal Health Research Council*, 9 (2011) 18., 79-81.o.

²¹ Így például 2008 és 2015 között például elsőéves amerikai egyetemisták között 7 év alatt 16%-ról 45%-ra nőtt. Reinhardt Melinda – Kőkönyei Gyöngyi – Drubina Boglárka – Urbán Róbert: A nem szuicidális önsértés és motivációjának mérése serdülőknél: az állítások az önsértés kapcsán kérdőív (ISAS-HU) magyar adaptációja, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 76 (2021) 3-4., 516-517.o.

folyamatosan nő. Hazai kutatások²² szerint a fiatalkorúak 41,2%-a legalább egyszer már megvalósított ilyen cselekményt; az első önkárosítást tipikusan 12 évesen.

Az auto-agresszió mögött mindig komoly okok, jelentős pszichés folyamatok állnak. Ezek lehetnek időleges jellegűek, mikor az egyre inkább elhatalmasodó feszültség hatására kialakuló felfokozott érzelmi tetőpontban az egyén nem talál más megoldást annak azonnali kezelésére, mint az önmaga ellen fordulást. Más esetekben az önkárosító cselekvés egy elhúzódó, a lelki egészség felborulásához vezető állapot kísérőjelensége. Az érintett által feloldani nem tudott helyzet alvászavar, hangulatingadozás, folyamatos szorongás tüneteiben ölthet testet. Ezek krónikus fáradtság, tanulási és alkalmazkodási problémákhoz, a koncentrációs képesség gyengüléséhez, az impulzuskontroll elvesztéséhez vezethetnek. A folyamat végén – a konkrét motiváció igen széles sprektuma mellett – nem marad más megoldás, mint az önsértő magatartás.

A fiatal-, fiatal felnőttkor pszichés szempontból egy különösen érzékeny életszakasz. Olyannyira, hogy a szakirodalom az állandó változás, az átmenet, a *határok mentén létezés* korszakaként alaptételezi²³. Ez még azokra is igaz, akiknél az adolescencia az azt tipikusan kísérő krízis nélkül zajlik le.

A serdülőkor különösen érzékeny, sebezhetővé teszi a fiatalt. Ennek okai többek között „a szegényes önismeret, hiányos énközlés, alacsony önértékelési szint, önbizalomhiány, az önismereti ítélet tárgyilagosságának hiánya, a másoknak tulajdonított önmagára vonatkozó kép (szociális kép) árnyaltságának hiánya, az éniállapot konfliktusos volta stb.”²⁴ Serdülőkorban felerősödik a peer-group szerepe, mely változás az énkép milyenségére is komoly hatással lesz. Az ember önmagáról alkotott véleményét részben a mások által visszatükrözött reakciók alapján alakítja ki („Looking Glass Self Hypothesis” (LGS) ²⁵). Minthogy ezen életkorban a szülők, felnőttek üzenetei a kortársakéhoz képest háttérbe szorulnak, így nem csak az énképalakítás forrásai között nő meg utóbbiak aránya, de jelentőségük is sokkal nagyobb lesz. A fiatal sebezhetőségét e modellel összefüggésben több körülmény is növeli. Egyrészt, hogy kellő ismeret hiányában a külvilág feltételezett (vagy valódi) véleménye önmaga által sokszor tévesen (hátrányosabban) kerül meghatározásra. Másrészt e korosztály sajátja az empatikus készségek alacsonyabb szintje, a kritikus hozzáállás, mely – az internet biztosította anonimitás mellett – több verbális agresszivitásra, negatív megnyilvánulásra ad lehetőséget.

Bár ismertek specifikus magyarázatok²⁶, az autoagresszív viselkedés elsősorban direkt és indirekt pszichés problémákra vezethető vissza. Egyes önsértő

²² Így például 2008 és 2015 között például elsőéves amerikai egyetemisták között 7 év alatt 16%-ról 45%-ra nőtt. Uo. 527.o.

²³ Lásd erről részletesebben: Bernáth László-Solymosi Katalin: *Fejlődéslelektan olvasókönyv*, Tertia Kiadó, Budapest, 1997.

²⁴ Tókos Katalin: A serdülőkori önismeret az elméleti és empirikus kutatások tükrében – pedagógiai megközelítésben, *Új Pedagógiai Szemle*, 55 (2005) 10., 59.o.

²⁵ Lásd erről részletesebben: Silva, Carla Sofia - Maria Manuela Calheirosa: Youth's self-construction in the context of residential care: The looking-glass self within the youth-caregiver relationship, *Children and Youth Services Review*, 132 (2022) 106328.o.

²⁶ Így például trichotillomániáért az agy biokémiai egyensúlyának zavara (a neurotranszmitterek, az agyi kommunikációért felelős vegyi anyagok hibás működése) is felelős lehet.

magatartások esetén a pszichopatológiai háttér fennállása egyértelműen rizikótényező (illetve a betegség egyik tünete épp ez a magatartás), mint a Borderline személyiségzavar, a bipoláris zavar (BD²⁷), a figyelemhiányos/hiperaktivitási zavar (ADHD) vagy a szorongásos rendellenességek (így pl. a PTDS²⁸). Ez alól egyébként a társadalmi előrehaladásban sikeresnek tekinthető fiatalok sem kivételek²⁹: elsőéves egyetemisták csaknem 30%-ánál volt rögzíthető a kutatást megelőző egy év során különböző pszichiátriai betegségek, így különösen ADHD, illetve depresszió és generalizált szorongás (GAP) előfordulása. Utóbbi kettő – akárcsak egyéb mentális rendellenességek - a lányoknál gyakrabban fordult elő. 27,8% vallott önkárosító gondolatokról/cselekedetéről, tipikusan életük kioltásával kapcsolatosan (pl.: öngyilkossági terv készítése); 3,5%-uk pedig el is jutott annak megkísérléséig.

A fiatalok többségénél nem detektálható pszichiátriai betegség szintjét elérő probléma, ugyanakkor egyéb pszichés működési sajátosságaik befolyásolják a problémákkal való megküzdési képességüket³⁰. Ilyen lehet például, ha a fiatal függ az agresszió tárgyától, vagy az számára elérhetetlen. Ekkor tipikusan tudattalanul tevődik át önmaga felé az agresszív készlet, mert ez még mindig kevesebb lelki szenvedéssel jár számára, mint a konkrét helyzettel szembesülés (pl.: elhanyagoló szülő), vagy azzal szembeni nyílt fellépés. De ide sorolható a különböző okok miatt megjelenő szégyenérzet vagy az elviselhetetlen érzelmek (pl.: ismétlődő iskolai zaklatás miatt) elfojtására irányuló szándék. A gyermekkori traumatikus tapasztalatok³¹ kezeletlensége a pozitív alkalmazkodásra való képesség sérüléséhez, elvesztéséhez vezethet. Gyakran jellemzi ezeket a fiatalokat az önbizalomhiány, a bizonytalanság, részben ezzel összefüggésben az elnyomott agresszió. A megfelelési kényszer, a perfekcionizmuson alapuló önkritika, a globalizált, fogyasztói társadalom tökéletesség-képétől való eltérés miatti alacsony önértékelés, az így érzett folyamatos stressz nem megfelelő kezelése számtalan különböző ok, melyek sokszor komplex módon állnak fenn.

E fiatalok többségének egyértelmű problémát jelent érzelmeik kezelése, kifejezése, az okok felismerése, megnevezése. Ilyenkor az önsértő magatartás eredményeként a fájdalom lokalizálttá, jól beazonosíthatóvá – és ezáltal „uralhatóvá” - válik. De e viselkedésre tekinthet a fiatal egyfajta önbüntetésként (pl.: önutálat esetén), eszközként a stressz leküzdésére vagy az adott, általa nem kezelhető helyzetből való kilépésre (pl.: diszfunkcionális család esetén fej ájulásig történő falba

²⁷ Bipolar disorder (BD), más definíció szerint mániás depresszió (manic depression (MD))

²⁸ PTDS (Post-Traumatic Stress Disorder): poszttraumás stressz szindróma, egy pszichológiai traumatikusan esemény (pl.: áldozattá válás) hatására kialakuló szorongásos zavar

²⁹ Benjet, Corina - Raúl A Gutiérrez-García - Adrián Abrego-Ramírez - Guilherme Borges - Anabell Covarrubias-Díaz - Ma del Socorro Durán - Rogaciano González-González - Alicia E Hermosillo-de la Torre - Kalina I Martínez-Martínez - María Elena Medina-Mora - Humberto Mejía-Zarazúa - Gustavo Pérez-Tarango - María Alicia Zavala-Berben - Philippe Mortier: Psychopathology and self-harm among incoming first-year students in six Mexican universities, *Salud Pública de México*, 61 (2019) 20.o.

³⁰ Kamneva, Elena V. - Anzhela V. Romanova - Olga V. Mizonova - Bogdan S. Vasyakin - Mikhail N. Mikhaylovsky: Auto-Aggressive Behavior as an indicator of reduced Hardiness, *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11 (2020) 12., 1398-1403.o.

³¹ Yates, Tuppert M.: The developmental psychopathology of self-injurious behavior: Compensatory regulation in posttraumatic adaptation, *Clinical Psychology Review*, 24 (2004) 1., 35.o.

verése).

E 'módszer' nagy veszélye, hogy bár önsértéskor a feszültség, a lelki fájdalom időlegesen enyhül, a felszabadultság, megkönnyebbülés érzése az önsértő magatartások egy részénél (pl.: hajtépés) hamar elillan. Minél többször alkalmazza a fiatal, annál rövidebb ez az időszak, és annál gyorsabban és erőteljesebben jelentkezik az újabb késztetés – akár az azt indukáló külső tényező (pl.: szorongást keltő szituáció) nélkül is. Az agy gyorsan hozzászokik, így mind nehezebb ellenállni az erre vonatkozó nyomásnak.

Az autoagresszív viselkedésnek azonban áttételesen a fiatal mentális állapotát romboló egyéb hatása is lehet. A külső sérülések láthatósága (pl. vágás, hajhiány), illetve a kényszeresség miatti kontrollálhatatlanság (ösztönös cselekvések) további elkeseredettséget, szégyenérzetet, önostorozást válthatnak ki, melyek a kortárs csoport véleményétől való félelemhez, a többiekkel való kapcsolatteremtésről való lemondáshoz, az ebből eredő stressz kezelése pedig az önkárosító magatartások fokozottabb gyakorlásához vezethet.

5. Öngyilkosság és kiberöngyilkosság

*„A boldogság előttem jár, a szomorúság
követ engem, a halál vár rám”
Michael French³²*

Bár a fiatal autoagresszív viselkedése mögött sokszor a családból hozott tudattalan minták állnak, jelentős problémát jelent az is, hogy ennek egyes formái támogatottak, vagy legalábbis megtűrtek a társadalomban. Előbbire tipikus példa bizonyos gyógyszerek (pl.: Xanax, Frontin), az alkohol vagy a dohány káros mértékű fogyasztása, mint általánosan elterjedt stresszoldó technika, míg utóbbira az öngyilkosság. A 'meghívott halál' a zsidó-keresztény kultúrkörben kultúrantropológiai, vallási szempontból is elutasított volt, azonban a modern magyar történelem, művészetek, tudomány, stb. kiemelkedő alakjai közül számos személy élete zárult le ily módon, mely e deviáns viselkedési formával kapcsolatos elnéző szemléletet erősíti³³.

Az *öngyilkosság* kapcsán – különösen fiatakorúak esetén – fontos különbséget tenni annak két markánsan eltérő formája között. Míg a *valódi* öngyilkosság esetén – függetlenül annak sikerességétől – az azt elkövető fiatal valóban el szeretné dobni magától az életet, addig a *demonstratív* öngyilkosság (az ú.n. öngyilkossági kísérletek) megvalósítása mögötti fő motívum általában a figyelem-felkeltés, egyfajta segélykiáltás (de kivételesen manipulatív célzatú is lehet). Az élet megszakításának tényleges szándéka nem áll fenn - ettől függetlenül ez is végződhet 'sikeresen'.

³² "Happiness precedes me, Sadness follows me, Death awaits me" French, Michael: *Death Awaits Me: An Existential Phenomenology of Suicide*, *Eidos*, 4 (2020) 2., 70.o.

³³ Csemáné Váradi Erika: *Devianciák Magyarországon*, in: *Prostitúció, prostitúcióra kényszerítés, emberkereskedelem*. (szerk.: Fehér Lenke - Forrai Judit), Szociális- és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, Budapest, 1999. 35.o.

Nem csak belső indíttatásban, de a megvalósítás körülményeiben, módjában, az esetlegesen használt eszközben stb. is számtalan különbség detektálható. Valódi szuicid készítés esetén a végrehajtás az eredményesség biztosítása érdekében tipikusan jól átgondolt, sokszor megtervezett, melyről azonban többnyire nem beszélnek a környezetüknek; sőt, lehetőség szerint olyan időpontot, helyszínt – és drasztikusabb módszert – választanak, hogy a sikertelenség kockázata a minimálisra csökkenjen.

Érdemes kiemelni, hogy ismert az ún. "időigényes" (látens, *közvetett*) öngyilkosság fogalma is. Ez esetben a fiatal olyan életvitelt folytat – pl.: extrém sportot űz megfelelő védőfelszerelés nélkül, rendszeresen ittasan vezet, alkohol- vagy kábítószerfüggő, az alapvető biztonsági szabályokat figyelmen kívül hagyja stb. –, amelyek nagyobb eséllyel járhatnak életveszélyes vagy halálos következményekkel.

Bár Magyarország a 15-19 éves korosztály öngyilkossági halálozási arányát tekintve (5,74) a 12. helyen áll az Európai Unióban³⁴, ez az 5-19 évesek körében a közlekedési balesetek után a második leggyakoribb halálok, megelőzve számos szomatikus betegség (tumor, születési károsodás) áldozati számát³⁵. A szuicidális és nem szuicidális célzatú szándékos önsértést megvalósítók száma becslések szerint 10-100-szorosa a befejezett öngyilkosságoknak.³⁶ Az élet önkéntes kioltása nemzetközi adatok³⁷ szerint, nemhez tartozástól függetlenül, a 4. legveszélyesebb a 15-19 évesekre (a közlekedési sérülések, TBC, személyközi erőszak után).

Az elsődleges (pszichés zavarok, pszichoaktív szerhasználat, ADHD, stb.), másodlagos (negatív életesemények, például szülők válása, költözés) és harmadlagos (mint serdülőkor, férfi nemhez tartozás) rizikófaktorok közül külön is kiemelendők a küszöb alatti pszichiátriai zavarok (pl.: depresszió). Ezek, bár a betegség még korai, így tipikusan tünetmentes szakaszban van, jelentős veszélyt jelentenek: az öngyilkosságot megkísérlő fiatalok 78,6%-át jellemzik³⁸.

A *kiber-öngyilkosság* definíciója³⁹ sajátos: jelentheti azt az esetet, amikor az internet nyújt információt az öngyilkosság befejezésével kapcsolatos részletekről, vagy – tágan véve – kommunikációs csatornaként szolgálhat a szuicid gondolatok közléséhez⁴⁰. Kevés olyan kutatás ismert, amely ez utóbbi előfordulási gyakoriságát vizsgálta; van, amely a meglévő erős szuicid szándék mellett a végrehajtást érintő információ-szerzés célját igazolta, míg más vizsgálat⁴¹ azt emelte ki, hogy a fiatal a

³⁴ Eurostat: Suicide death rate by age group. 2022.01.11. Online: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00202/default/table?lang=en>

³⁵ Balázs Judit Ágnes: *Öngyilkosság: mentális rizikófaktorok és prevenciók lehetőségei, különös tekintettel a gyermek- és serdülőkorra*, Akadémiai Doktori Értekezés, Budapest, 2018, 28.o.

³⁶ Uo.: 30-31.o.

³⁷ WHO: Suicide worldwide in 2019: Global Health Estimates, World Health Organization, 2021, 7.o.

³⁸ Balázs: i.m. 37.o.

³⁹ Cybersuicide. (n.d.) *Segen's Medical Dictionary*, 2011. (February 10, 2022) Online: <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Cybersuicide>

⁴⁰ Alao, Adekola O. – Maureen Soderberg – Elyssa L. Pohl – Abosede Lola Alao: Cybersuicide: Review of the Role of the Internet on Suicide, *CyberPsychology & Behavior*, 9 (2006) 4., 489.o.

⁴¹ Lásd erre például: Cash, Scottye J. – Michael Thelwall – Sydney N. Peck – Jared Z. Ferrell – Jeffrey A. Bridge: Adolescent suicide statements on MySpace, *Cyberpsychology, Behaviour, and Social Networking*, 16 (2013) 3., 166.o.

magánéleti elakadása (pl.: kapcsolati problémák, szerhasználat, megromlott mentális állapot) miatt, segítségért, támogatást keresve fordult ehhez a kommunikációs platformhoz. Az így megfogalmazott passzív öngyilkossági gondolatok – azaz a halálvágy a végrehajtás konkrét terve nélkül – külső hatásra átfordulhatnak aktív formába. A fiatal esetében a szándék gyorsan változhat, mely mögött ugyanúgy állhat hangulatromlás, egy rossz iskolai élmény, mint az erről való online/offline beszélgetés során a cselekvés irányába őt 'továbblokó', azt megerősítő, esetenként kényszerítő véleménynyilvánítás.

A szűken értelmezett kiber-öngyilkosság három fő típusa⁴² az ú.n. *öngyilkossági egyezmény* ('suicide pacts'), a halálos szerep vállalása ('deathcasting') és a hamis öngyilkosság ('fake suicide'), melyek közül tipikusan az első a leggyakoribb⁴³. Noha a jelenség nem újkeletű, azonban online változata eltérő jegyeket mutat. Az offline előfordulásnál a felek közötti szorosabb kontaktus fontos jellemző (így például az USA-ban vagy Angliában házastársak, Japánban szeretők, Indiában barátok között gyakoribb). Sőt, a külvilágtól való lelki, érzelmi elszigetelődés hatására ez a személyközi kapcsolat a felek számára tipikusan kizárólagos⁴⁴. Az online forma esetén azonban az öngyilkossági szándékkal rendelkező személyek internetes fórumokon keresztül találhatnak egymásra és – teljesen ismeretlenül - kötnek arra megállapodást, hogy közösen (azaz egyszerre, meghatározott helyen és időben), általában azonos módszerrel valósítják meg az önkárosító magatartást. Egy, a Twittert érintő kutatás⁴⁵ azt igazolta, hogy 43 nap alatt 551 felhasználó (a város nevééről, saját személyes adatairól, az előnyben részesített kapcsolatfelvételi módról, sőt, a partner kívánt neméről is részletes adatokat megadva) osztott meg öngyilkossági paktum megkötésére irányuló posztot. A „tömeges kukkolás” korszakában a halál valamely online-platform vagy IKT segítségével élőben történő közvetítése is egyre erőteljesebben van jelen, ahogyan nő az online térben szocializálódott generációk aránya a társadalomban. *Deathcasting* esetén a 'nézők' visszajelzése kiemelkedően fontos; amikor az öngyilkosságot megvalósítani szándékozó személy megkapja az érzelmi támogatást, és így lemondana tervéről, felerősödhetnek azok a kommentek, amelyek átveréssel vádolják őt. Sőt, sikertelen kísérlet esetén a 'közönség' türelmetlenné válhat, siettetve a végrehajtást⁴⁶. A *'fake*

⁴² Birbal, Ria - Risa Birbal - Maria Clapperton - Johnathan Jarvis - Anushka Ragoonath - Kali Uppalapati - Hari D. Maharajh: Cybersuicide and the Adolescent Population: Challenges of the future? *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 21 (2009) 2., 152.o.

⁴³ Vannak olyan területek, mint például Hong Kong, ahol ettől eltérő a sorrend, és a 'deathcasting' vezet.

⁴⁴ Rajagopal, Sundararajan: Suicide pacts and the internet. Complete strangers may make cyberspace pacts, *British Medical Journal* (theBMJ), 329 (2004) december, 1298-1299.o.

⁴⁵ Lee, Sang Yup – Yeji Kwon: Twitter as a place where people meet to make suicide pacts, *Public Health*, 159 (2018) 21.o.

⁴⁶ A nézői visszajelzések változását és hatását jól példázza a következő japán eset: 11.03.: öngyilkosság végrehajtási szándékának közzététele (invitáció az Ustream csatornán történő élő közvetítésre); 11.03.-07.: aktív online kommunikáció (lebeszélő vélemények, segítség felajánlása, tanácsadás vs. figyelemfelkeltés szándékával vádolás); 11.07.: első élő bejelentkezés; többségében érzelmi támogatás nyújtása, ennek hatására a szuicid szándéktól elállás esélyének növekedése; erre válaszként egyre több vádló komment (csalásról, átverésről) 11.08.: második élő bejelentkezés; döntően ellenséges, romboló hangnem, sürgető bejegyzések, „fake suicide”-nak minősítés; sikertelen önkasztási kísérlet; ígéret az 'ismétlésre' 11.09.: 05:30 óraker eredményes öngyilkosság. (Az adás 06:30 óraker állt le, miután az ernyedten lógó test láttán több néző 06:00 óra körül értesítette a

suicide’ háttérében – ahogy arra utaltunk – a hírnév elnyerése, vagy like-k, követők gyűjtése áll (bár volt olyan eset, amikor a felháborodás okán az „elkövető” szociológiai kutatásnak nevesítette cselekményét). Egyebekben a halál (pl.: betegség, baleset miatti) bekövetkeztének hamis színlelése az online térben nem ritka jelenség⁴⁷, mely mögött többnyire haszonszerzés, vagy a mindennapi életfeltételek anyagi bázisának megteremtési célzata áll.

6. Autoagresszív magatartások és közösségi média

A virtuális tér, különösen a közösségi média, számos sajátossággal rendelkezik, melynek függvényében az autoagresszív magatartásokhoz eltérő kapcsolódási pontok nevesíthetők. A képet színesíti, hogy ugyanaz a karakterjegy másféle eredményre vezethet a felhasználó céljától függően is. Az online tér lehetőséget biztosít az önkárosító magatartások „vizualizálására”. Míg egy megrendezett öngyilkosság eljátszása mögött a like-szerzés, nézettség-növelés szándéka állhat, addig az életét valóban befejezni akaró fiataalt a teljes kétségbeesés, egy végső, utolsó segélykiáltás viheti az élő közvetítés melletti döntésig. Teljesen eltérő pszichés folyamatok, mégis nagyon hasonló megjelenés⁴⁸.

A közösségi média széles teret ad az információ-szerzésnek, olyan csoportokhoz kapcsolódásnak, melyeknek tagjai rossz aktuális lelkiállapottal, negatív gondolatokkal küzdenek. Több kutatás igazolta⁴⁹, hogy szignifikáns összefüggés mutatható ki ezen ‘romboló’ oldalak látogatásának gyakorisága és a fiatalok önkárosító (ezen belül öngyilkossági) hajlandósága között. A felhasználók körében nő az egyéb devianciák, az agresszív viselkedés illetve a szorongás előfordulásának esélye is. Ugyanakkor más kutatások⁵⁰ épp ezen csoportok pozitív jellegét emelték ki, utalva arra, hogy ezek a depresszív attitűdű, vagy ilyen szakaszban lévő fiatal esetén megakadályozhatják a teljes elmagányosodást. Bár egyéb problémák (pl.: érzelmi elhanyagolás) mellett erős lelki függés is létrejöhet a virtuális közösség tagjaival, a ‘valahová tartozás’ ténye támogató lehet a felnőtté válás folyamatában. Hogy mindez tényleg megmenti-e a kamaszt, és segít-e neki lezárni a krízisidőszakot, elsősorban attól függ, hogy mennyire ignorálja a valóságot, a 3D-s világban zajló, őt

szolgáltatót a történetekről.) Seko, Yukari: Chapter 13. On Deathcasting: Alone Together on the Edge of Death. in: *Digital Media Usage Across the Lifecourse* (szerk.: Nixon, Paul G. - Rajash Rawal - Andreas Funk), Routledge, London & New York, 2018, 172-173.o.

⁴⁷ Az egyik ilyen legismertebb eset Kaycee Nicole Swenson története. Noha a valódi ‘elkövető’ a leukémiában szenvedő, majd életét vesztő, általa kitalált fiktív személy nevében aktíván sosem kért pénzt, így büntetőeljárás sem indult ellene, óriási csalódást okozott online támogatóinak, és komoly hitelességi vákuumot hozott létre. Lásd erre például: Hafner, Katie: A Beautiful Life, an Early Death, a Fraud Exposed, *The New York Times*, May 31, 2001, Section G 1.o.

⁴⁸ Például a korábban ismertetett Biggs-eset kapcsán is megállapítást nyert, hogy több ilyen megjátszott szuicid cselekmény okán a nézők egy része azt hitte, most is hasonló ‘színházi előadást’ lát.

⁴⁹ Sokolova, Marina - Elena Georgievna Dozortseva: The Tendency to Auto-aggressive Behavior in Adolescents and the Information they consume on the Internet, *Psychology and Law*, 9 (2019) 1., 22–35.o.

⁵⁰ K. Németh Margit – Koller Éva: Serdülőkor: normatív krízis vagy deviancia? *Iskolapszichológia Füzetek* (33. sz.), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 34.o.

érintő testi, szociális, interperszonális, stb. változásokat. Folyamatos elutasítás, ellenállás mellett az online támogató személyi kör sem tud segíteni; a processzus pszichés összeomláshoz, súlyosabb esetekben akár patológiás képletek kialakulásához is vezethet.

A kortárskapcsolati és érzelmi problémák nagyobb száma egyértelműen rosszabb életminőséget generál, ami pedig növeli az öngyilkosság rizikóját⁵¹. A fiatal magányosnak, elhagyatottnak érzi magát – függetlenül attól, hogy családjával való kapcsolata változatlanul fennáll. Az, hogy a közösségi médiában való jelenléte mennyiben pótolja az életkorának megfelelő baráti, szerelmi, stb. kötődések hiányát, ez esetben is attól függ, hogy mennyire veszíti el kapcsolatát a valósággal. Ha ezen okok miatt nem alakul ki fiatal felnőttkorra sem a saját identitása, életkorának megfelelően érett személyisége, az a későbbiekben komoly megküzdési nehézséget jelenthet.

A közösségi média rizikó- vagy protektív faktort biztosíthat a már öngyilkossági gondolatokkal küzdő fiatalok számára, de maga lehet a szuicid késztetések kiváltó oka. Az online zaklatás gyakoriságát a serdülő korosztályban 10-40% közé teszik⁵². A szándékos és ismétlődő agresszió hatásai súlyosak: nem csak az áldozat életminőségét, szubjektív jóllétét érinti hátrányosan, de alacsony önértékeléshez, depresszív tünetekhez, öngyilkossági gondolatokhoz is vezethet⁵³.

A nem öngyilkossági célzatú önsértő magatartások hátterében többek között megjelenik az önkritikus rumináció⁵⁴ is, melynek esélyét a korábbi kiberviktimizáció növeli. A fiatal saját külső/belső hibáin, hiányosságain való folyamatos rágódása mind testi, mind lelki jóllétét negatívan befolyásolja, jelentősége azonban még ennél is nagyobb; elhúzódó jelenléte szoros összefüggést mutat a szorongásos illetve depresszív tünetek megjelenésével⁵⁵, amelyek pedig már a szuicid késztetés rizikótényezői.

A közösségi média számos sajátossága - mint például a nárcisztikus attitűd felülreprezentáltsága – komoly kihívást, a folyamatos megjelenési kényszer nehézséget jelenthet. Az online térben való megmutatkozást, kitárulkozást sérülékennyé teheti az anonimitásból adódóan nagyobb arányban megjelenő verbális erőszak romboló hatása. A beilleszkedés során megélt kudarcokhoz, a kortársak elutasító vagy zaklató fellépéséhez kapcsolódó tapasztalások felerősíthetik, sőt, kiterjeszthetik a gondolataival egyedül megküzdni nem képes, magányos fiatal ruminációs aktivitását⁵⁶, melyek öngyilkossági gondolatok megjelenéséig is vezethetnek. Fontos azonban kiemelni, hogy ezen összefüggések mellett is

⁵¹ Balázs: i.m. 211.o.

⁵² Santos, David - Estibaliz Mateos-Pérez - Maria Cantero - Manuel Gámez-Guadix: Cyberbullying in Adolescents: Resilience as a Protective Factor of Mental Health Outcomes, *Cyberpsychology, behavior, and social networking*, 24 (2021) 6., 414.o.

⁵³ Kwan, Irene – Kelly Dickson - Michelle Richardson – Wendy Macdowall - Helen Burchett - Claire Stansfield - Ginny Brunton - Katy Sutcliffe - James Thomas: Cyberbullying and children and young people's mental health: a systematic map of systematic reviews, *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23 (2020) 2., 73.o.

⁵⁴ Reinhardt et al.: i.m. 531-532.o.

⁵⁵ Kocsel Natália: *A perszeveratív kogníciók pszichológiai és biológiai korrelátumai*, PhD értekezés, ELTE, Budapest, 2019. 28.o.

⁵⁶ Uo.: 133.o.

igazolható⁵⁷: az érzelmi intelligencia magasabb foka egyértelmű protektív faktorként jelenik meg a folyamatban.

7. Záró gondolatok

Az internet térnyerése óta felnövekvő fiatal korosztályok életterük fontos részeként tekintenek ezekre a platformokra. Tipikusan itt osztják meg gondolataikat, innen szereznek barátokat, itt kapcsolódnak ki vagy számolnak be életük főbb eseményeiről, apróbb történéseiről. A szocializációs folyamatban betöltött szerep annyira markáns, hogy az újabb generációk sokszor szívesebben írnak vagy nyilatkoznak meg ezeken a fórumokon, semmint közvetlenül más személy jelenlétében⁵⁸. Abraham Biggs maga is nehezen tudott vallani érzéseiről⁵⁹ – ehelyett posztolt róluk az interneten, bízva abban, hogy ezen oldalakon keresztül elérheti a hasonlókat megélt, őt támogatni tudó embereket. A közösségi média valóban jelentős szerepet játszhat nem csak mint protektív tényező, de olyan platform is, mely célspecifikus szűrés mellett lehetőséget ad az arra rászorulóknak egészségügyi támogatásának biztosítására.

Azonban mindig is voltak olyan emberek, akik egy nyilvánosan elkövetni kívánt öngyilkosság esetén (pl.: háztetőről, hídról leugrás) nem aggodalmukat fejezték ki, hanem arra bízatták⁶⁰ az 'elkövetőt' (ahogy olyanok is voltak és lesznek, akik a nyilvánosság előtt fenyegetőznek öngyilkossággal). Az anonimitást és személytelenséget biztosító online tér azonban már nem csak ezek hangját erősíti fel, de olyanokat is megszólalásra készítet, akik mások előtt hasonló tartalmú véleményüknek nem adnának hangot. A közösségi oldalak egyik 'mellékhatása', hogy képesek az 1700-as évek nyilvános kivégzéseinek hangulatát megteremteni.⁶¹ E tény azonban túllép az erkölcsi, etikai megítélhetőség szintjén, hiszen hatása az áldozatra is kiterjed. A szakemberek véleménye⁶² ugyanis az, hogy – például Biggs esetében is – a 'közönség' bátorítása nélkül nem került volna sor a cselekményre. A webkamera által biztosított virtuális közelség tette lehetővé a többieknek, hogy ösztönözzék, sőt gúnyolják, hogy folytassa az öngyilkosságot. Az egymásra ható pszichés folyamatok komplexitása még további vizsgálatot követel, mert ez egy „furcsa tánc” az öngyilkosságot elkövető és az azt nézők között.

⁵⁷ Quintana-Orts, Cirenía – Lourdes Rey - Félix Neto: Are Loneliness and Emotional Intelligence Important Factors for Adolescents? Understanding the Influence of Bullying and Cyberbullying Victimisation on Suicidal Ideation, *Psychosocial Intervention*, 30 (2021) 2., 67.o.

⁵⁸ Egyes fogyasztói csoportoknál a képek, emotikonok vagy egyéb vizuális ábrázolások szövegértést kiváltó hatása különösen jelentős. Csemáné Váradi Erika – Vinnai Edina: Az állam szerepe a digitális egyenlőtlenségek, *Miskolci Jogi Szemle*, 15 (2020) 3.külszám 52.o.

⁵⁹ IE Staff: The Dark, Disturbing Trend of Teens Live Streaming Suicide, and How It Can Be Stopped, *inside edition*, October 17, 2017. Online: <https://www.insideedition.com/25564-the-dark-disturbing-trend-of-teens-live-streaming-suicide-and-how-it-can-be-stopped>

⁶⁰ „The United Kingdom had an online suicide in March 2007, when 42-year-old Kevin Whitrick hanged himself while others watched. According to the BBC, some onlookers tried to stop him while others urged him on.” Friedman: i.m.

⁶¹ Uo.

⁶² Madkour: i.m.

Irodalomjegyzék

- Alao, Adekola O. – Maureen Soderberg – Elyssa L. Pohl – Abosede Lola Alao: Cybersuicide: Review of the Role of the Internet on Suicide, *CyberPsychology & Behavior*, 9 (2006) 4., 489–493.o. [DOI: 10.1089/cpb.2006.9.489]
- Balázs Judit Ágnes: *Öngyilkosság: mentális rizikófaktorok és prevenciók lehetőségei, különös tekintettel a gyermek- és serdülőkorra*, Akadémiai Doktori Értekezés, Budapest, 2018.
- Benjet, Corina - Raúl A Gutiérrez-García - Adrián Abrego-Ramírez - Guilherme Borges - Anabell Covarrubias-Díaz - Ma del Socorro Durán - Rogaciano González-González - Alicia E Hermsillo-de la Torre - Kalina I Martínez-Martínez - María Elena Medina-Mora - Humberto Mejía-Zarazúa - Gustavo Pérez-Tarango - María Alicia Zavala-Berbená - Philippe Mortier: Psychopathology and self-harm among incoming first-year students in six Mexican universities, *Salud Publica de Mexico*, 61 (2019) 16-26.o. [DOI: 10.21149/9158]
- Bernáth László-Solymosi Katalin: *Fejlődéslélektan olvasókönyv*, Tertia Kiadó, Budapest, 1997.
- Bernschütz Mária: Magyar Tinik a Neten 2021, *Be Social*, 2021.05.20. Online: <https://besocial.hu/magyar-tinik-a-neten-2021/>
- Birbal, Ria - Risa Birbal - Maria Clapperton - Johnathan Jarvis - Anushka Ragoonath - Kali Uppalapati - Hari D. Maharajh: Cybersuicide and the Adolescent Population: Challenges of the future? *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 21 (2009) 2., 151-159.o.
- Budavári-Takács Ildikó: *A tanácsadás szociálpszichológiája*, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2011.
- Camus, Albert: *Közöny. A bukás*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.
- Cash, Scottye J. – Michael Thelwall – Sydney N. Peck – Jared Z. Ferrell – Jeffrey A. Bridge: Adolescent suicide statements on MySpace, *Cyberpsychology, Behaviour, and Social Networking*, 16 (2013) 3., 166-174.o. [DOI: 10.1089/cyber.2012.0098.]
- Cybersuicide (n.d.) *Segen's Medical Dictionary*, 2011. 2022.02.10. Online: <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Cybersuicide>
- Csemáné Várad Erika: Devianciák Magyarországon, in: *Prostitúció, prostitúcióra kényszerítés, emberkereskedelem* (szerk.: Fehér Lenke - Forrai Judit), Szociális- és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, Budapest, 1999. 10-37.o.
- Csemáné Várad Erika – De Negri Laura: Az áldozatvédelem új irányjai Ausztriában. Az új osztrák erőszak-ellenes törvénycsomag tanulságai, *Miskolci Jogi Szemle*, 15 (2020) 1., 225-247.o.
- Csemáné Várad Erika – Vinnai Edina: Az állam szerepe a digitális egyenlőtlenségek, *Miskolci Jogi Szemle*, 15 (2020) 3.különszám 44-55.o.
- Eurostat: Suicide death rate by age group, 2022.02.07. Online: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00202/default/table?lang=en>
- Fitzpatrick, Sarah E. - Laura Srivorakiat - Logan K. Wink - Ernest V. Pedapati - Craig A. Erickson: Aggression in autism spectrum disorder: presentation and

- treatment options, *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, (2016) 12 1525–1538.o. [DOI: 10.2147/NDT.S84585]
- French, Michael: Death Awaits Me: An Existential Phenomenology of Suicide, *Eidos A Journal of Philosophy of Culture*, 4 (2020) 2., 70-89.o. [DOI: 10.14394/eidos.jpc.2020.0017]
 - Friedman, Emily: Florida Teen Live-Streams His Suicide Online, *abc news*, 2008.11.21. Online: <https://abcnews.go.com/Technology/MindMoodNews/story?id=6306126&page=1>
 - Hafner, Katie: A Beautiful Life, an Early Death, a Fraud Exposed, *The New York Times*, May 31, 2001, Section G p. 1.
 - Hárdi István (szerk.): *Az agresszió világa*, Medicina Könyvkiadó ZRt, Budapest, 2010.
 - Harlé, Bruno: Intensive early screen exposure as a causal factor for symptoms of autistic spectrum disorder: The case for «Virtual autism», *Trends in Neuroscience and Education*, 17 (2019) 100119 [DOI: 10.1016/j.tine.2019.100119]
 - IE Staff: The Dark, Disturbing Trend of Teens Live Streaming Suicide, and How It Can Be Stopped, inside edition, 2017.10.17. Online: <https://www.insideedition.com/25564-the-dark-disturbing-trend-of-teens-live-streaming-suicide-and-how-it-can-be-stopped>
 - K. Németh Margit – Koller Éva: Serdülőkör: normatív krízis vagy deviancia? *Iskolapszichológia Füzetek* (33. sz.), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015.
 - Kamneva , Elena V. - Anzhela V. Romanova - Olga V. Mizonova - Bogdan S. Vasyakin - Mikhail N. Mikhaylovsky: Auto-Aggressive Behavior as an indicator of reduced Hardiness, *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11 (2020) 12., 1398-1403.o.
 - Kocsel Natália: *A perszeveratív kogníciók pszichológiai és biológiai korrelátumai*, PhD értekezés, ELTE, Budapest, 2019.
 - Közösségi média körkép: itt vannak a legfrissebb adatok a posztoláshoz, *yellowbird*, 2021.04.28. Online: <https://yellowbird.hu/kozossegi-media-korkep-ezek-a-legfrissebb-adatok-a-posztolashoz/#>
 - Kwan, Irene – Kelly Dickson - Michelle Richardson – Wendy Macdowall - Helen Burchett - Claire Stansfield - Ginny Brunton - Katy Sutcliffe - James Thomas: Cyberbullying and children and young people's mental health: a systematic map of systematic reviews, *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23 (2020) 2., 72–82.o. [DOI: 10.1089/cyber.2019.0370]
 - Lee, Sang Yup – Yeji Kwon: Twitter as a place where people meet to make suicide pacts, *Public Health*, 159 (2018) 21-26.o. [DOI: 10.1016/j.puhe.2018.03.001]
 - Live Video Of 12-Year-Old Girl's Suicide Goes Viral, *World Agence France-Presse*, 2017.01.13. Online: <https://www.ndtv.com/world-news/live-video-of-12-year-old-girls-suicide-goes-viral-1648345>
 - Madkour, Rasha: Man's suicide involves drugs — and a webcam, *The Seattle Times*, 2008.11.22. Online: <https://www.seattletimes.com/nation-world/mans-suicide-involves-drugs-8212-and-a-webcam/>

- Magyar közösségi média körkép, *ResearchCenter* (Driven.By.Data), 2020.03.28. Online: <https://www.researchcenter.hu/cikkek/magyar-kozossegi-media-korkep/>
- Mortimer, Caroline: Girl kills herself in live online video and police cannot stop footage being viewed by millions, *Independent*, 2017.01.12. Online: <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/katelyn-nicole-davis-12-year-old-kill-herself-suicide-livestream-video-live-viral-cedartown-georgia-police-app-social-media-facebock-youtube-a7523666.html>
- Nagy Tamás: *Vélemény 2.0 – Közösségi média könyv*, 2010, 2021.12.11. Online: <http://mek.oszk.hu/10300/10353/10353.pdf>
- Quintana-Orts, Cirenía – Lourdes Rey - Félix Neto: Are Loneliness and Emotional Intelligence Important Factors for Adolescents? Understanding the Influence of Bullying and Cyberbullying Victimization on Suicidal Ideation, *Psychosocial Intervention*, 30 (2021) 2., 67-74.o. [DOI: 10.5093/pi2020a18]
- Rajagopal, Sundararajan: Suicide pacts and the internet. Complete strangers may make cyberspace pacts, *British Medical Journal* (theBMJ), 329 (2004) december, 1298-1299.o. [DOI: 10.1136/bmj.329.7478.1298]
- Reinhardt Melinda – Kökönyi Gyöngyi – Drubina Boglárka – Urbán Róbert: A nem szuicidális önsértés és motivációjának mérése serdülőknél: az állítások az önsértés kapcsán kérdőív (ISAS-HU) magyar adaptációja, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 76 (2021) 3-4., 515–548.o. [DOI: 10.1556/0016.2021.00030]
- Roka, Yam – Pushpa Raj Puri – Samikshya Aryal: Van Gogh Syndrome, *Journal of Nepal Health Research Council*, 9 (2011) 18., 79-81.o.
- Santos, David - Estibaliz Mateos-Pérez - María Cantero - Manuel Gámez-Guadix: Cyberbullying in Adolescents: Resilience as a Protective Factor of Mental Health Outcomes, *Cyberpsychology, behavior, and social networking*, 24 (2021) 6., 414-420.o. [DOI: 10.1089/cyber.2020.0337]
- Seko, Yukari: Chapter 13. On Deathcasting: Alone Together on the Edge of Death, in: *Digital Media Usage Across the Lifecourse* (szerk.: Nixon, Paul G. - Rajash Rawal - Andreas Funk), Routledge, London & New York, 2018, 172-187.o.
- Silva, Carla Sofia - Maria Manuela Calheirosa: Youth's self-construction in the context of residential care: The looking-glass self within the youth-caregiver relationship, *Children and Youth Services Review*, 132 (2022) 106328 [DOI: 10.1016/j.childyouth.2021.106328]
- Skegg, Keren: Self-harm, *Lancet*, 366 (2005) 9495., 1471–1483.o. [DOI: 10.1016/S0140-6736(05)67600-3.]
- Sokmensuer, Harriet: 12-Year-Old Girl Live-Streams Her Suicide After Alleging Sexual Abuse, yahoo magazin, 2017.01.13. Online: <https://www.yahoo.com/lifestyle/12-old-girl-live-streams-164111696.html>
- Sokolova, Marina - Elena Georgievna Dozortseva: The Tendency to Auto-aggressive Behavior in Adolescents and the Information they consume on the Internet, *Psychology and Law*, 9 (2019) 1., 22–35.o. [DOI: 10.17759/psylaw.2019090102]

- Tókos Katalin: A serdülőkori önismeret az elméleti és empirikus kutatások tükrében – pedagógiai megközelítésben, *Új Pedagógiai Szemle*, 55 (2005) 10., 42-60.o.
 - WHO: Suicide worldwide in 2019: Global Health Estimates, World Health Organization, 2021.
 - Yates, Tuppert M.: The developmental psychopathology of self-injurious behavior: Compensatory regulation in posttraumatic adaptation, *Clinical Psychology Review*, 24 (2004) 1., 35-74.o. [DOI: 10.1016/j.cpr.2003.10.001]
-
-

Fenntarthatóság és adókikerülés kapcsolata az európai adóharmonizáció legújabb tendenciáinak tükrében

Erdős Éva*

Vajon mi a kapcsolat a fenntarthatóság és az adókikerülés között? Mit tehet az adópolitika a fenntartható adózás érdekében a pandémia idején? Tanulmányomban elemzem a Bizottság Közleményeit a fenntarthatóság és az adókikerülés elleni küzdelem összefüggéseire vonatkozóan. A fő cél a járványhelyzetben a kettős kihívás kezelése: a gyors gazdasági fellendülés elérése érdekében az állami bevétel növelése, az adókijátszások csökkentésével. Tanulmányomban az ehhez vezető utat és jogi eszközöket vizsgálom a következtetések levonásával.

Kulcsszavak: fenntartható adózás, adókikerülés elleni küzdelem, Bizottság Cselekvési Terve

The Connection between Sustainability and Tax Evasion in the Light of Recent Trends in European Tax Harmonization

What is the connection sustainability with tax evasion? What can European tax policy do for sustainable taxation in this pandemic period? I will analyze the Communications of the Commission connection with the sustainability and fight against of tax evasion. The main aim is in the pandemic situation to address the dual challenge: to support rapid economic recovery to ensure sufficient public revenues by reducing the harmful tax practices leading to tax evasion, tax fraud. In my study I point out the path and the legal measures of the Commission leading to this by drawing conclusions.

Keywords: sustainable taxation, fight against tax evasion, EU Commission: Recovery Activity Plan

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1460>

1. Bevezető gondolatok – Előzmények

Az Európai adóharmonizáció legújabb tendenciái a társasági adó, a digitális szolgáltatási adó harmonizációjára, a digitalizáció elterjedésével kialakult digitális adóelkerülés elleni harcra fókuszálnak, az Európai Unió adópolitikájában az adókikerülés megakadályozása fontos cél napjainkban. Az európai

* Egyetemi docens, intézeti tanszékvezető, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Pénzügyi Jogi Tanszék.

adóharmonizációban elsőként a közvetett adók, azaz az általános forgalmi adó közelítésére került sor, majd évtizedekkel később, az 1990-es évektől kezdődött a közvetlen adók – az üzleti adók harmonizációja - jóval később és lassabban haladt a közvetett adók harmonizációjánál. Bár az Európai Unió Tanácsa egyhangú szavazással sikeresen elfogadott irányelveket a társasági adót érintően, mint például az anya-és leányvállalati irányelv¹ vagy a fúziós irányelv², valamint az ECOFIN Tanács is létrehozta 1997. decemberében a káros adójogi magatartás - mint az offshore tevékenység, a külföldi befektetőket, beruházókat érintő pozitív adójogi diszkrimináció, vagy a túlzott, és szelektív adókedvezményeket alkalmazó preferenciális adórendszerek, - vagyis a káros adóverseny ellen fellépő Üzleti Adózás Magatartási Kódexét³, azonban a közös konszolidált társasági adóra vonatkozó irányelvjavaslat⁴, és a digitális adókra vonatkozó irányelvjavaslat elfogadására még a mai napig nem került sor. A digitalizáció megjelenésével, majd térnyerésével újabb adóelkerülési technikák jelentek meg, mely ellen mind a nemzetközi adójog, mind az Európai Unió is felveszi a harcot. Elég csak arra gondolni, hogy a digitális tech cég óriások – mint a GAFA csoport⁵ - sok esetben jóval kevesebb adót fizetnek, a valós fizikai jelenlét hiánya és a trükkös adóelkerülési technikák – elsősorban offshore helyszínek igénybevétele és - beiktatása miatt. A nemzetközi porondon az OECD a BEPS Akciótervvel és a globális minimumadóval lép fel az adókikerülési tendenciák ellen, az Európai Unió pedig követi a nemzetközi adózás trendjeit a digitális szolgáltatási adóra vonatkozó irányelvjavaslatával és a globális minimumadóra vonatkozó irányelv javaslat kidolgozásával. Mind a nemzetközi adójog terén, mind az európai adópolitikában is a harmonizációra vonatkozó javaslatok felgyorsultak, a Bizottsági Közlemények gyorsan, egymás után születnek meg, és az OECD 137 országa által elfogadott két pilléres globális minimumadó is az adóelkerülés elleni harc nagy eredményének számít.⁶

Bár az Európai Unió tagállamaiban az adózás a szuverenitás kategóriájába tartozik és elsődleges tagállami hatáskörben van, azonban az EU a szubszidiaritás elvének megfelelően beleavatkozhat a saját eszközeivel a harmonizáció menetébe,

¹ A Tanács 90/435/EKG irányelve (1990.július 23.), majd a Tanács 2011.november 30-ai 2011/96/EU irányelve a különböző tagállamok anya- és leányvállalatai esetében alkalmazandó adóztatás közös rendszeréről, és a 2011/96/EU irányelv 2014. július 8-ai módosításáról szóló 2014/86/EU irányelve. Az irányelv célja, hogy a leányvállalatok által az anyavállalatoknak kifizetett osztalékokat és nyereségfelosztást mentesítse a forrásadó alól és kiküszöbölje e jövedelmeknek az anyavállalat szintjén történő kettős adóztatását. HL L 345.,2011.12.29.és HL L219.,2014.7.25.

² 90/434/EKG irányelv, melyet hatályon kívül helyezett a Tanács 2009/133/EK irányelve a különböző tagállamok társaságainak egyesülésére, szétválására, részleges szétválására, eszközátruházására és részesedéscseréjére, valamint az Európai Rt-k vagy az Európai Szövetkezetek létesítő okirat szerinti székhelyének a tagállamok közötti áthelyezésére alkalmazandó adóztatás közös rendszeréről. HL L 310., 2009.11.25.

³ ECOFIN Tanács: *Code of Conduct on Business Taxation*, (Üzleti Adózás Magatartási Kódexe) 1 December 1997, Celex No. 398Y0106 (01) (www.europa.eu.int) (2018.08.10.)

⁴ közös társasági adóalap irányelvjavaslat: COM (2016) 685 final 2016/0337.

⁵ GAFA jelentése: Google, Amazon, Facebook, Apple csoport

⁶ 2021.december 20-án publikálta az OECD a globális minimumadó végleges modelljének szabályait In: Deloitte, Póczak Ferenc- Bella Mária: Megjelentek az új társasági globális minimumadó szabályai, <https://www2.deloitte.com/hu/hu/pages/ado/cikkek/globalis-tarsasagi-minimumado.html> (2021.12. 21.)

amennyiben úgy látja, hogy az EU céljainak megfelelő eredmények így hatékonyabban érhetőek el. Az adókikerülés elleni harc mindenképpen ebbe a kategóriába tartozik, hiszen együttes fellépéssel nagyobb eredményt lehet elérni, erre példa a globális minimumadó nemzetközi elfogadása is, több mint 135 országgal.

Ugyanakkor Az EU szerveinek új kihívásokkal is szembe kell nézniük, ezért új tendenciák is megjelentek, melyek a fenntarthatósággal, a fenntartható fejlődéssel a gazdasági növekedéssel és a COVID 19 koronavírus által bekövetkezett pandémia okozta gazdasági válság helyreállításával kapcsolatosak.

Az adóelkerülés, adókikerülés elleni küzdelem tehát kétségtelenül fő irányvonal mind a nemzetközi adózás, mind az Európai Unió adópolitikájában, de vajon mi köze van a fenntarthatóságnak az adókikerüléshez? Van-e és amennyiben igen, úgy milyen kapcsolat van a fenntartható fejlődés és az adózás, az adókikerülés között? Fenntartható-e az adóelkerülés, és egyáltalán van-e összefüggés a fenntarthatóság és az adóelkerülés között? Mit tud tenni az adópolitika a fenntarthatóságért az adóelkerülés elleni küzdelem területén a pandémiás időszakban? Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat, rávilágítva az Európai Unió Bizottságának egyes megoldásaira. Tanulmányomban elsősorban a fenntarthatóság és az adóelkerülés közti kapcsolatot vizsgálom, ennek érdekében számba veszem azokat az európai adójogi eszközöket, melyek segítenek a pandémia ellenére a krízis újjáépítésében, ezzel is elősegítve az adóelkerülés elleni fellépést az Európai Unióban.

2. Fenntartható adózás, a fenntarthatóság és az adókikerülés kapcsolata

A fenntarthatóság és adóelkerülés két egymástól távol álló fogalom, ellentétes célokkal, ellentétes érdekekkel, a kapcsolat mégis fennáll a két fogalom között. Erre a COVID 19 miatti világválság és annak hatásaként létrejött gazdasági válság is rávilágított. Az adóelkerülés semmiképpen sem fenntartható, az adóelkerülés folyamatos fenntartása és növekedése több milliárd Euro hiányt okoz a tagállamok költségvetésében. A digitális kereskedelem és digitális gazdaság fejlődésével ugyanis mindennap szembesülünk a digitalizmus csodáival, és élvezzük a digitalizmus minden előnyét, használjuk nap mint nap a digitális közösségi tereket, a digitális médiát, online vásárolunk, online nézünk filmeket, ugyanakkor kevésbé jut eszünkbe, hogy az országhatárokon átnyúló és az egész világot behálózó digitális cégek vajon fizetnek-e adót azokban az országokban, amelyekben szolgáltatnak, és ahonnan bevételük származik? Mivel az adóztatás, az adójogi illetőség eddig elsősorban a vállalkozások valós fizikai jelenlétéhez van kötve, a digitális cégek pedig valójában nincsenek jelen azokban az országokban, ahol szolgáltatnak, ezért a digitális cégeknél a profit nem abban az országban adózik, ahol az valójában keletkezik. Mindehhez a problémához pedig még az az agresszív adótervezési technika is hozzájárul, hogy, ha adóznak is a digitális cégek, csak minimális mértékben, vagy éppen offshore, vagy olyan helyszíneken, ahol preferenciális adórezsimek védik a külföldi státusú adózókat. Mindez felborítja az igazságos, méltányos, átlátható és

tisztességes adózás elvét, és hatalmas költségvetési kiesést jelent minden ország számára, ahol ezek a digitális cégek nem fizetnek adót a bevételük, a profitjuk után, mert fizikailag nincsenek jelen. Megállapíthatjuk tehát, hogy az adóelkerülés semmiképpen sem lehet fenntartható és nem szolgálhatja a fenntartható fejlődést.

2.1. A fenntarthatóság fogalma, értelmezése. A kapcsolat fennállásának levezetéséhez azonban nézzük először a fenntarthatóság fogalmát! A fenntarthatóság, fenntartható fejlődés definícióját már Magyarország Alaptörvénye is megfogalmazza: "Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit."⁷ Ebben a fogalomban a gazdasági fejlődést még nem találjuk meg, de a költségvetésnél már a kiegyensúlyozott, fenntartható és átlátható gazdálkodás elvének követelményei megjelennek az Alaptörvényben.⁸ A fenntartható fejlődés egy másik világszerte elterjedt fogalma az ENSZ által 1987-ben elfogadott Brundtland jelentésből vált megismerhetővé, miszerint „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését.”⁹ A modellnek tehát itt három elemét látjuk: a társadalmi fejlődés, a környezetvédelem és a gazdasági fejlődés elemét.

Kép forrása: Wikipédia¹⁰

⁷ Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25. Nemzeti hitvallás

⁸ Alaptörvény, Alapvetés N. cikke. „Magyarország a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti.”

lásd erről még: Domokos László – Pulay Gyula: Fenntartható költségvetés és a költségvetésben megjelenő fenntarthatóság, Pénzügyi Szemle, Különszám 2020/2, 25. o., a fenntartható fejlődés fogalmáról lásd ui. 26.-29.o.

⁹ Wikipédia, Brundtland Jelentés WCED 1987, https://hu.wikipedia.org/wiki/Fenntarthat%C3%B3_fejl%C5%91d%C3%A9s (2021.12.21.)

¹⁰ https://hu.wikipedia.org/wiki/Fenntarthat%C3%B3_fejl%C5%91d%C3%A9s

Domokos és Pulay idézett cikkében¹¹ kifejti, hogy ez a megfogalmazás időtálló, ezt meghaladni és árnyalni lehet ugyan, azonban a definíció időtállósága elsősorban az értékállóságában rejlik. Magában foglalja, hogy már a Brundtland jelentésben is megfogalmazódott a fenntarthatóság hármasszempontja:

- egy véges világban nem képzelhető el a végtelen növekedés,
- a meglévő gazdasági modell működtethetősége fizikai és ökológiai határokba ütközik,
- a Föld valamennyi lakosának joga van emberhez méltó életkörülmények között élni.¹²

A fenntarthatóság fogalmát a fentiekén kívül még feltétlenül ki kell egészíteni a jólléttel, a közjó kiteljesítésének elemével. Ezt a magyar Országgyűlés 18/2013. (III.28.) OGY-határozatával elfogadott, a 2012–2024-es időszakra szóló Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégiájában olvashatjuk részletesebben: „az egyéni jó élet és a közjó biztosításának feltételeit az adott időpillanatban saját jólétét megteremtő generáció nem éli fel, nem meríti ki erőforrásait, hanem megfelelő mennyiségben és minőségben a következő generációk számára is megőrzi, bővíti azokat” (NFFK 2012–2024. 6. oldal). Látható, hogy a Keretstratégia meghatározása összhangban van a Brundtland-jelentés definíciójával, de részletezi, kibontja azt.¹³

Más szerzők, így Bándi Gyula elsősorban a környezetjog aspektusából közelíti meg a kérdést, hogy mit értünk fenntartható fejlődésen és a fenntarthatóságon. Bándi „A fenntartható fejlődés jogáról” című munkájában¹⁴ kiemeli, hogy egyrészt a fenntartható fejlődést meg kell különböztetni a fenntarthatóság fogalmától, másrészt kiemeli, hogy a fogalmakból, a számtalan variánsból leginkább a célkitűzéseket kell kiemelni: „A fenntarthatóság és/vagy fenntartható fejlődés jogi tartalma önmagában ezért aligha definiálható, legfőljebb megközelíthető, akár korlátosan is. ez pedig egyet jelent azzal, hogy sokkal inkább cél, irányvonal, elvi szempont, amire „törekedni kell”.¹⁵ A fogalom pedig nem statikus koncepció, az változik az idővel.¹⁶ Ha tehát a fenntarthatóság, fenntartható fejlődés fogalmát rendszerezni szeretnénk akkor azokat az elemeket kellene kiemelni, melyek a fenntarthatóság számára közvetlenül értelmezhetőek, jellemzőek, amelyek a fenntartható fejlődés számára nélkülözhetetlenek, így: a jövő generációk iránti méltányosság, a jövő generációjának védelme tartozhat ide, a társadalmi részvétel, az együttműködés, a kooperatív eszközök, az integráció, a szubszidiaritás, és „a reziliencia, a rendszer egészének és részeinek azon képessége, amellyel a veszélyeztető jelenségek hatásait előre látja, elnyeli, azokhoz alkalmazkodik és

¹¹ Domokos- Pulay (2020) i.m. 28.o.

¹² Domokos –Pulay (2020) i.m. 27.-28.o

¹³A magyar Országgyűlés által a 18/2013. (III.28.) OGY-határozattal elfogadott, a 2012–2024-es időszakra szóló Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégiája, NFFK 2012 – 2024, Ezt a magyar Országgyűlés 18/2013. (III.28.) OGY-határozatával elfogadott, a 2012–2024-es időszakra szóló Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégiájában olvashatjuk (NFFK 2012–2024. 6. oldal), valamint (NFFK 2012–2024. 9. oldal) hivatkozik rá: Domokos- Pulay (2020) i.m. 28.o.

¹⁴ Dr. Bándi Gyula: A fenntartható fejlődés jogáról, Pro Futuro, 2013/1. 11.-30.o

¹⁵ Bándi i.m. 21.o.

¹⁶ BARRAL, Virginie: Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm, the European Journal of International Law, vol. 23. no. 2, 2012, 382.o. hivatkozik rá: Bándi i.m. 22.o

helyreállítja magát, időben és hatékonyan, miközben megőrzi, helyreállítja vagy javítja saját alaprendszerét és lényeges funkcióit.”¹⁷

2.2. A fenntarthatóság és az adókikerülés, adókijátszás kapcsolata. A fogalmakból az látható, hogy a fenntartható fejlődés együtt kell, hogy járjon a gazdasági növekedéssel, azonban nem szűkíthető le semmilyen elemében csupán a növekedésre, mivel, mint ahogyan az ember növekedése is véges, úgy a gazdasági növekedésnek is van határa, vagyis a gazdasági növekedés is véges, valahol mindenképpen meg kell állnia.

Mint ahogyan a különböző fogalmakból látható, a gazdasági növekedés a fenntarthatóságnak korunkban még a részét képezi, ezért megállapíthatjuk, hogy a fenntartható fejlődés fogalmához jelenleg – e tanulmány írásakor is a koronavírus okozta válsághelyzetben - hozzátartozik a gazdasági növekedés, aminek mindenképpen részét kell, hogy képezze a növekvő költségvetési bevétel. A növekvő költségvetési bevételhez pedig megfelelő adóbevétel szükséges, tehát a fenntarthatósághoz szükséges a gazdasági növekedés, amihez szükségesek az adóbevételek, és aminek része kell, hogy legyen az adókikerülés korlátozása során befolyó elmaradt és eltitkolt adóbevétel is, amely az adókikerülésből származik. Az összefüggés tehát az adókikerülés és a fenntarthatóság között valamilyen módon fennáll, mindenképpen megállapíthatjuk, hogy a fenntarthatóságot az adókikerülés visszaszorítása, felszámolása biztosíthatja, ezért nagyon fontos ismerni azokat az adóelkerülési technikákat, káros adójogi gyakorlatokat, amelyek ellen jogi eszközökkel kell fellépni és küzdeni.

A fenntarthatóság, a fenntartható adózás egyik feltétele tehát az adókikerülés visszaszorítása, az adókijátszás elleni küzdelem kevesebb adóelkerülést, kevesebb adózás alól kivont bevételt és profitot fog jelenteni, amely egyben több adóbevételt, több költségvetési bevételt is eredményez, mely bevételek a fenntartható fejlődésre használhatók fel, és ezáltal gazdasági növekedést fognak eredményezni, a gazdasági növekedés pedig fenntartható zöld adózásra, fenntartható digitalizmusra és fenntartható környezetvédelemre költethető. A kör tehát így összeér, az adóelkerülés elleni harc és a fenntarthatóság tehát szorosan összefügg, a célok és az eszközök kiegészítik egymást.

Tehát megállapíthatjuk, a fentiekben bemutatott körforgásban, hogy az adókikerülés elleni fokozott küzdelem eredményeként csökkenni a káros adójogi magatartások, az adókikerülés, adócsalás csökkenő tendenciát fog mutatni, és azokat az adóalanyokat be lehet majd csatornázni az adózásba, akik eddig nem fizettek adót a gazdasági tevékenységük után az értékteremtés , a profit keletkezésének valódi helyén - sem Európában, sem Amerikában -, ilyenek a digitális tech cégek. Ennek eredményeként növekvő adóbevétellel lehetne számolni, a növekvő adóbevételek pedig bővíthetnék a tagállami költségvetési forrásokat, ezáltal a jelenlegi válságra adandó válaszintézkedéshez szükséges források nőhetnének, így a zöldebb és digitálisabb fenntartható adózás célja elérhető lenne, vagyis a gazdasági növekedésből a fenntartható fejlődésre lehetne fordítani az adóvisszaélések megszüntetése árán befolyó adóbevétel többletet.

¹⁷ Bándi i.m. 28.-29.o.

Az adókikerülés visszaszorításával tehát a fenntartható fejlődés megalapozható, a fenntarthatóság és az adózás közötti kapcsolat tehát a fenntartható adózásban mutatható ki, amelynek központi eleme az adóvisszaélések elleni fellépés.

3. Az Európai Bizottság válaszingykedései a pandémia általi gazdasági válságra: a Bizottság Helyreállítási Tervét támogató Cselekvési Terv¹⁸

A COVID 19 koronavírus által előidézett válság, a munkahelyek elvesztése, gazdasági vállalkozások csődbe menetele jelentős zavart idézett elő a gazdaságban, gazdasági válsághoz vezetett szerte a világon, a gazdasági válság pedig mind a Kormányokat, mind az EU szerveit is intézkedés elé állították.

A COVID 19 által okozott világjárvány hatására a Bizottság célul tűzte ki, hogy a válságból kivezető utat mutasson, amely egy zöldebb és digitális világba vezet, amiben az igazságos, méltányos, hatékony és fenntartható adózás központi szerepet játszik a fenntartható gazdasági növekedésben, a célok elérésében. Az EU a méltányos adózás alatt a mindenkire kiterjedő adózás elérését nevezte meg, vagyis az EU adópolitikájának a jövőben biztosítania kell, hogy mindenki – a magánszemélyektől a vállalatokig – igazságosan vállaljon részt a közterhek viseléséből. Ennek érdekében, és a fenntarthatóság miatt is az Európai Bizottság Közleményt bocsájtott ki a „Helyreállítás és felkészülés a jövő generációjáért” címmel¹⁹, melyben a koronavírus által okozott válság miatti károk helyreállítása és a következő generáció jobb jövőjének előkészítése érdekében fogalmazta meg egy újabb intézkedés csomag, a Cselekvési Terv létrehozásának szükségességét. Ebben a dokumentumban a Bizottság lefektette, hogy „A Bizottság fokozni fogja az adócsalás és más tisztességtelen gyakorlatok elleni küzdelmet annak biztosítása érdekében, hogy a gazdaságélénkítés középpontjában a szolidaritás és a méltányosság álljon. Az ennek eredményeként növekvő adóbevételek bővíthetik a jelenlegi válságra adandó válaszingykedésekhez szükséges tagállami forrásokat.”²⁰

A válság okozta károk enyhítése és helyreállítása érdekében az Európa Bizottság egy válságreagálási intézkedési csomagot fogadott el, *mely három pillérből álló cselekvési tervet és egyben 3 Közlemény kiadását jelentette*²¹, melyekben a

¹⁸ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: *A helyreállítási tervet támogató igazságos és egyszerű adózásra irányuló új cselekvési terv*, Brüsszel, 2020.7.15. COM (2020) 312 final (a Bizottság Adóügyi Cselekvési terve) https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e8467e73-c74b-11ea-adf7-01aa75ed71a1.0013.02/DOC_1&format=PDF (2021. 10. 3.)

¹⁹ Európai Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: *Európa nagy pillanata: Helyreállítás és felkészülés – a jövő generációért* Brüsszel, 2020. 5.27. COM (2020) 456 final, SWD (2020) 98 final

²⁰ Európai Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: *Európa nagy pillanata: Helyreállítás és felkészülés – a jövő generációért* Brüsszel, 2020. 5.27. COM (2020) 456 final, SWD (2020) 98 final

²¹ az első közlemény: A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: *A helyreállítási tervet támogató igazságos és egyszerű adózásra irányuló új cselekvési terv*, Brüsszel, 2020.7.15. COM (2020) 312 final (az EU Bizottság Adóügyi Cselekvési terve), a második közlemény: A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: *Az EU-ban és azon kívül megvalósítandó jó adóügyi kormányzásról*, Brüsszel, 2020.7.15. COM (2020) 313 final és a harmadik közlemény: *Az EU*

Bizottság célként²² fektette le, hogy fokozni fogja az adócsalás és más tisztességtelen adójogi gyakorlatok elleni küzdelmet, és e küzdelem középpontjában az adókikerülések visszaszorítása, a digitális cégek megadóztatása, a szolidaritás és a méltányosság fog állni.

Az EU és annak intézményei, a tagállamok, a vállalkozások és a polgárok a gazdasági válsággal éppen egy olyan időszakban néznek szembe, amelyet az éghajlati és környezeti kihívások, a digitális forradalom, a növekvő egyenlőtlenségek és a geopolitikai átrendeződés formálnak. A Bizottság ezért úgy kívánja irányítani ezt az átalakulást, hogy egy zöldebb és digitálisabb világba vezessen el, amely összeegyeztethető a szociális piacgazdaság elveivel, és amelyben az igazságos, hatékony és fenntartható adózás központi szerepet játszik ezeknek a törekvéseknek a véghezvitelében. Az uniós adópolitikában biztosítani kell, hogy a magánszemélyektől a vállalkozásig mindenki igazságosan részt tudjon vállalni a közterhekből, senki ne tudjon kibújni az adóztatás alól. Ugyanakkor - a Bizottság álláspontja szerint - „az uniós adópolitikát úgy kell alakítani, hogy a vállalkozások és a polgárok is teljes mértékben ki tudják aknázni az egységes piac előnyeit, határokon átívelően tudjanak dolgozni és befektetni, innovációkat vezessenek be és munkahelyeket hozzanak létre. Mindezt úgy kell megvalósítani, hogy közben megfelelő ösztönzőket hozunk létre a fenntartható és éghajlatbarát magatartás – többek között a fenntartható beruházások – előmozdítására, és biztosítjuk a „szennyező fizet” elv tiszteletben tartását.”²³

4. A fenntarthatóság és adókikerülés, a fenntartható adózás jogi alapjai – az út és az eszközök

A fenntartható, zöldebb és digitálisabb adózáshoz vezető út jogi alapjait a következő dokumentumok fektették le:

- Az EU Bizottság 2020. május 27-ei Közleménye: Helyreállítási Terv a COVID 19 okozta problémák felszámolására
- A Bizottság 2020. július 15-én meghozott *három pillérből álló Közleményei*
- *Első pillér:* az EU Bizottság Közleménye: A helyreállítási tervet támogató igazságos és egyszerű adózásra irányuló új cselekvési terv (az Adóügyi Cselekvési/Akció Terv): 25 intézkedési terv az igazságos, egyszerű adózásért, az adócsalás elleni küzdelemben pedig az adminisztratív terhek csökkentésért
- *Második pillér:* Az EU Bizottság Közleménye: A jó adóügyi kormányzásról: a tisztességtelen adóverseny visszaszorítása érdekében az Üzleti Adózás Magatartási kódexének felülvizsgálata, módosítási javaslatok megfogalmazása.

Bizottság Közleménye: Az adózás területén történő közigazgatási együttműködésről szóló 2011/16/EU tanácsi irányelv módosításáról, a DAC 7 irányelv (javaslat) COM 314.(2020) final, amelyet 2021. március 22-én a Tanács elfogadott: a 2021/514/EU irányelv: a digitális platformon történő kereskedések megadóztatását elősegítő automatikus információcsere bevezetése az adóhatóságok között.

²² A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak: *A helyreállítási tervet támogató igazságos és egyszerű adózásra irányuló új cselekvési terv*, Brüsszel, 2020.7.15. COM (2020) 312 final 1.o.

²³ A Bizottság Közleménye 2020.7.15. COM (2020) 312 final 1.o.

- *Harmadik pillér:* Az EU Bizottság Közleménye: Az adózás területén történő közigazgatási együttműködésről szóló 2011/16/EU tanácsi irányelv módosításáról, a DAC 7 irányelv (javaslat)²⁴, (amelyet 2021.március 22-én a Tanács elfogadott: a 2021/514/EU irányelv): a digitális platformon történő kereskedések megadóztatását elősegítő automatikus információcsere bevezetése az adóhatóságok között.

Az *Európai Unió adópolitikai céljai* a COVID 19 Koronavírus válságból kivezető úton a zöldebb és digitálisabb adózás, a hatékonyabb és méltányosabb, igazságosabb adózás a közterhek viselésének kiterjesztésével és ezzel a fenntartható adózás alapjának megteremtése az adóelkerülők, a digitális tech cégek adóterhelésének megvalósításával. A *cél eléréséhez szükséges eszközöket* pedig a Bizottság Helyreállítási Terve és a Cselekvési terve, a jó adóügyi kormányzásról szóló intézkedéscsomag, és a DAC 7 irányelvjavaslatról szóló Közleményben megfogalmazott intézkedéstervezetek biztosítják.

4.1. Az első pillér – A Bizottság 2020 július 15-ei adócsomagja: az Adóügyi Cselekvési Terv. A Bizottság Adóügyi Cselekvési Tervének két fő célja²⁵

- A gyors helyreállítás támogatása a nagyobb közteherviselés biztosításával, az adókikerülést folytató digitális vállalkozások egységes megadóztatásával. A cél , hogy a valós fizikai jelenlét helyett az értékteremtés, azaz a profit, az árbevétel keletkezésének a helyén történjen meg az adóztatás.
- Mindez pedig a költségvetési bevételek növekedéséhez járulna hozzá, az adóelkerülés kiküszöbölése folytán befolyó adóbevételekkel. Ehhez eszközként az adózás egyszerűsítése járulna hozzá, az adózás egyszerűsítésével több adóbevételt lehetne elérni, és hatékonyabbá lehetne tenni az adózást.

Ennek érdekében a Bizottság 2020.július 15-én megfogalmazta és elfogadta a 25 intézkedésből álló Adóügyi Cselekvési tervet, mely alapvetően *három fő terület reformját* érinti. *Elsőként az az adófizetőknek szánt adminisztratív könnyítéseket* sorolhatjuk ide, melyek a regisztrációval, vitarendezéssel , és adóbevallásokkal kapcsolatos könnyítéseket jelentette, annak érdekében, hogy az adózás az elkövetkező években egyszerűbbé és méltányosabbá, átláthatóbbá váljon, és jobban igazodjon a modern gazdaság kihívásaihoz. A Cselekvési Terv segítséget nyújt a tagállamoknak az adatokban és az új technológiákban rejlő lehetőségek kiaknázására, az adócsalás elleni hatékonyabb küzdelemre, az adózási fegyelem javítására és az adminisztratív terhek csökkentésére.²⁶

²⁴ A DAC irányelvjavaslat már elfogadásra került, A Tanács (EU) 2021/514 irányelve (2021. március 22.) az adózás területén történő közigazgatási együttműködésről szóló 2011/16/EU irányelv módosításáról

²⁵ A Bizottság Közleménye: A helyreállítási tervet támogató igazságos és egyszerű adózásra irányuló új cselekvési terv , Brüsszel, 2020.7.15. COM (2020) 312 final (az EU Bizottság Adóügyi Cselekvési terve)2020.7.15. COM (2020) 312 final 1.o.

²⁶ Európai Bizottság, Sajtóközlemény, Méltányos és egyszerű adózás: a Bizottság új intézkedéscsomaggal kívánja előmozdítani az európai helyreállítást és növekedést, Brüsszel, július 15. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_20_1334

Az Adóügyi Cselekvési Terv *második területe az adócsalás elleni küzdelemben* az adózási fegyelem szigorítását, és az adminisztratív terhek csökkentését írta elő intézkedési tervként. A Bizottság az intézkedések között az adózási szempontból nem együttműködő országok, területek európai uniós jegyzékének felülvizsgálatát is előírta. A Bizottság által javaslat született arra is, hogy a tagállamok az uniós vállalkozásoknak nyújtott pénzügyi támogatásokat az előbbieken említett (nem együttműködő országok, területek) uniós jegyzékében szereplő vállalkozásokkal, országokkal való kapcsolatok hiányától tegyék függővé, és megemlíti az Üzleti Adózás Magatartási Kódexének felülvizsgálatára vonatkozó javaslatot is.

Harmadrészt az Adóügyi Cselekvési Terv felveti a Tanácsi egyhangú szavazása helyett, a minősített többségi szavazással történő – adózásra vonatkozó – irányelv elfogadás javaslatát, azaz az EUMSZ 116. cikkének kiterjesztését és módosítását.

4.2. Az második pillér: A jó adóügyi kormányzás. A jó Adóügyi Kormányzásról szóló Bizottsági Közlemény²⁷ fő témája a méltányos adózás előmozdítása, és a tisztességtelen adóverseny visszaszorítása az EU-ban és nemzetközi szinten egyaránt.

Az adócsalás és az adókijátszás folyamatos veszélyt jelent az államháztartásra, 2016-ban 46 milliárd EUR-ra becsülték a magánszemélyek általi elkövetett nemzetközi adócsalásoknak betudható bevételkiesést, 2017-ben már 137 milliárd EUR-ra becsülték az adócsalásból kiesett bevételeket, melyből több mint 50 milliárd EUR a Hozzáadott értékadó és 35 milliárd EUR a társasági adócsalásokból keletkezett.²⁸

A Bizottság a Jó adóügyi kormányzásról szóló Közleményében az *adócsalás, adókikerülés és adókijátszás visszaszorítása érdekében* indítványozza egyrészt az Unión belüli adóversennyel és káros adózási gyakorlatokkal foglalkozó Üzleti Adózás Magatartási Kódexének²⁹ reformját, ezen belül is a káros adóügyi gyakorlatok, és a digitális adóelkerülési technikák felismerésének kiterjesztését. A káros adóversennyel foglalkozó Üzleti Adózás Magatartási Kódex jogilag nem kötelező erejű eszköz, nem minősül európai adójogi jogforrásnak, önkéntes jogkövetéssel érvényesülő dokumentum, melyben először kerültek 1997-ben meghatározásra az adóelkerülést előidéző káros adózási magatartások, gyakorlatok, és azok visszaszorítására ajánlott eszközök, mint a stand still (megállítás) és a roll back (visszagörgetés) szabály alkalmazása.³⁰ Ez a dokumentum egy politikai állásfoglalás a vállalkozások adózására vonatkozó Magatartási Kódexről, amelynek célja a káros adóverseny visszaszorítása. E dokumentum felülvizsgálata és kiterjesztése a mai

²⁷ A Bizottság Közleménye 2020.7.15. COM (2020) 313.final

²⁸ A Bizottság Közleménye 2020.7.15. COM (2020)312 3-4 o.

²⁹ Az ECOFIN Tanács által 1997. december 1-én elfogadott Code of Conduct for Business Taxation, Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council of 1 December 1997 on a code of conduct for business taxation Official Journal C 002 , 06/01/1998 P. 0002 - 0005 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A41998X0106>

³⁰ A Magatartási Kódex jogilag nem kötelező erejű eszköz, ám elfogadásával a tagállamok politikai kötelezettséget vállaltak arra, hogy felülvizsgálják, módosítják vagy hatályon kívül helyezik a káros adóversenyt eredményező adóügyi intézkedéseit (leépítés) (roll back), és tartózkodnak attól, hogy a jövőben ilyen intézkedéseket vezessenek be (moratórium).(stand still szabály)

adókikerülési technikákra, az azok elleni fellépés eszközeinek megújításával, már időszerű volt. A dokumentumban a roll back és stand still szabály alkalmazása és továbbfejlesztése érdekében és az offshore tevékenység felülvizsgálata és pontosítása érdekében tettek javaslatot.

A Tanács megújította a társasági adózással és a Magatartási Kódexszel foglalkozó csoport elnökének megbízását. A Magatartási Kódex eredeti célcsoportját az Unió tagállamai jelentették, a tagállamok ugyanakkor elkötelezték magukat amellyel is, hogy ösztönözni fogják a kódex szerinti jó adóügyi kormányzási elvek elfogadását harmadik országokban, illetve olyan területeken, amelyekre nem vonatkoznak az uniós szerződések.³¹ Cél a fogalmak tisztázása és a növekedésbarát adórendszer megteremtése, az egyenlőtlenség, kivételek, a diszkrimináció csökkentése. A közlemény ezen túlmenően felvázolja a fejlődő országokkal való adóügyi együttműködésre vonatkozó uniós javaslatot, összhangban a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó fenntartható fejlődési menetrenddel. A Közlemény másik fontos területe és elérendő célja az adózási szempontból nem együttműködő országok európai uniós jegyzékének felülvizsgálata.

Harmadik fontos területe az intézkedéseknek az Áfa területén végrehajtható egyszerűsítések, mint a hozzáadott-értékadó beszámolók korszerűsítése, az egyablakos ügyintézés egyszerűsítése a HÉA-ra vonatkozóan, a HÉA szabályok igazítása a digitális kor kihívásaihoz, a digitális platformok üzemeltetéséhez, és új jogvita rendezési mechanizmus felállítása.

4.3. Az harmadik pillér: A közigazgatási együttműködésről szóló DAC 7 irányelv (javaslat) ³².

A Bizottság javaslata a Közigazgatási együttműködésről szóló 2011/16/EU Tanácsi irányelv módosításáról 2021.március 22-én a Tanács által már elfogadásra is került az a 2021/514/EU irányelvvel³³. A Bizottság Közleményének fő témája az adócsalás és az adókijátszás elleni fellépés és az adókijátszás megelőzése, mint cél, és amelynek eszköze a közigazgatási együttműködésről szóló irányelv módosítása. Az intézkedés elsősorban a méltányos és átlátható adózás előmozdítására, valamint a tisztességtelen adóverseny visszaszorítására irányul mind a nemzetközi, mind az EU szintjén. Elsősorban a digitális platformok üzemeltetőire vonatkozó adatszolgáltatási kötelezettséget írt elő a Közlemény, annak érdekében, hogy a digitális platformok útján szerzett jövedelem része legyen az adatszolgáltatási kötelezettségnek, vagyis azok a szereplők, akik termékek vagy szolgáltatások digitális platformokon történő értékesítésével jutnak jövedelemhez, be legyenek csatornázva az adóztatásba és méltányosan kivegyék a részüket az adófizetésből.³⁴ A digitális platformokon történő értékesítésből származó jövedelembevallások ugyanis általában hibásak voltak, vagy elmaradtak, és így okot adtak az

³¹ Európai Unió Tanácsa: A Magatartási Kódexszel foglalkozó csoport (társasági adózás) <https://www.consilium.europa.eu/hu/council-eu/preparatory-bodies/code-conduct-group/>

³² amit már a Tanács elfogadott a 2021/514/EU irányelvvel 2021.március 22-én.

³³ A Tanács 2021/514/EU irányelve az adózás területén történő közigazgatási együttműködésről szóló 2011/16/EU irányelv módosításáról Az EU Hivatalos Lapja 2021.3.25. L104 -115.

³⁴ Európai Bizottság – sajtóközlemény: Méltányos és egyszerű adózás: A bizottság új intézkedéscsomaggal kívánja előmozdítani az európai helyreállítást és növekedést. Brüsszel, július 15. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_20_1334 (2021.10. 5.)

adókijátszásra, elsősorban a határokon átnyúló ügyletek esetében. A javaslat – és a már elfogadott irányelv – értelmében automatikussá válik az információcsere a tagállamok között az eladók online platformokon megszerzett bevételeire vonatkozóan. A dokumentum pedig megerősíti és pontosítja a tagállamok közötti együttműködési szabályokat, az adóvisszaélések elleni küzdelemben, a közös adóellenőrzések révén.

Az automatikus adatszolgáltatás és információcsere kiterjed:

- a platform üzemeltetők jövedeleminformációinak összegyűjtésére, ellenőrzésére,
- a platform üzemeltetőknek információt kell szolgáltatniuk az értékesítőkről,
- az értékesítőkről szóló információkat pedig az illetékes adóhatóság rendelkezésére kell bocsátani.

Lényeges rendelkezés, hogy az olyan platform üzemeltetőknek, amelyek egyetlen uniós tagállamban sem rendelkeznek adóilletőséggel, sem az üzletvezetésük helye, sem a telephelyük nem uniós tagállamban van, viszont kereskedést az Unióban is folytatnak, mindenképpen be kell jelentkezniük egy uniós tagállamba, a tisztességtelen verseny megakadályozása érdekében! A külföldi platform üzemeltetőknek regisztrálniuk kell egy tagállamban, ahol majd adatokat is kell szolgáltatniuk. 2024. január 31-én kell először ezt a kötelezettséget teljesíteni.

Az adatszolgáltatási kötelezettség a digitális platformok üzemeltetőire terjed ki. Az értékesítő az, aki valamely EU-s tagállamban illetőséggel rendelkezik, vagy valamilyen ingatlant bérbead, vagy bevételt realizált. Ide tartoznak az ingatlan bérbeadások, a személyi szolgáltatások, vagyis minden személyes alapú online vagy off-line munka, áruk értékesítése, eszköz bérbeadása. Ezek alapján adatszolgáltatás alá eshetnek az olyan digitális cégek, mint az Amazon, E-Bay, Ali Baba, AirBnB és a booking.com-on történő értékesítések, bérbeadások. Az adatszolgáltatásra kötelezett digitális platform üzemeltetőjének kell adatokat szolgáltatni az értékesítővel kapcsolatban.

Az áruértékesítésre speciális adatszolgáltatások vonatkoznak, meghatározott tranzakciószám és árbevétel értékhatár felett merül fel az adatszolgáltatási kötelezettség.

5. Összefoglaló gondolatok – konklúziók

Az adóvisszaélések elleni fellépés célja és eszközei tehát a Bizottság mindhárom (2020.július 15-ei) Közleményében megjelennek, a következő eredményekkel:

- A Káros adóverseny dokumentumának reformjával a fogalmak tisztázása , az adóverseny gyakorlatának áttekintése és lehetséges kibővítése történik majd meg, új fogalmak megállapítására kerül sor.
- Fontos lépés egy új intézmény felállítása az adókijátszás elleni küzdelemben: az Európai Adóügyi Megfigyelőközpont: amely kifejezetten abból a célból jött létre Párizsban (2021.), hogy elősegítse az adóvisszaélések szintjével és hatókörével kapcsolatos tendenciák nyomon követését, számszerűsítse az eredményeket, és szakmailag hozzájáruljon a döntéshozatalhoz.

- 2022-ben és 2023-ban megvalósítandó intézkedések között van a már korábban is sokat emlegetett alapelv: az adó forrásnál történő kivetésre vonatkozó javaslat³⁵, az értékteremtés helyén történő adózás, és a digitális megoldások alkalmazása az adók beszedésének megkönnyítésére. A Bizottság javaslata Tanácsi irányelv meghozatala ebben a kérdésben.
- Fontos terv 2022-ben és 2023-ban, hogy az adóügyi illetőségre vonatkozó szabályok következetességét biztosítsák a kettős adóztatás – vagy éppen az adóztatás elmaradásának – elkerülése érdekében. Erre vonatkozóan is Tanácsi irányelvet szükséges elfogadni.
- Az adózási adatok minőségének javítása, felhasználásának hatékonyabbá tétele is a célok között van. Erre vonatkozóan a Bizottság munkadokumentuma az irányadó.
- Az Üzleti Adózás Magatartási Kódexének reformjában az idejétmúlt eszközöket ki kell venni, és helyette újakat kell felállítani, a FATAL³⁶ erre megoldásul szolgálhat.
- Az EU-s feketelista reformjára, megújítására is szükség van.
- Az offshore, az adóparadicsomok szabályozásának újra gondolására, valamint árnyékoltabb fogalom alkotásra van szükség,
- minimális adókulcsok bevezetése, és a minimális gazdasági jelenlét fogalmának meghatározása is szükséges a digitális cégeknél,
- eredmény a DAC 7 irányelv elfogadása, és az automatikus információcserére vonatkozó intézkedések továbbfejlesztése, de szükséges a DAC 8 bevezetése, az alternatív fizetőeszközök (kriptoaluták) és befektetési eszközökre vonatkozó információcsere szabályainak az elfogadása is, valamint
- a minősített többségű tanácsi döntéshozatal – az egyhangú szavazás helyett - az adózási kérdésekben megoldásul szolgálhatna a gyorsabb EU-s adóharmonizációs jogalkotásra, a Tanácsi irányelvek gyorsabb meghozatalára.

Megállapítható, hogy a fenntarthatóság jegyében, és a válság helyreállítása érdekében az Európai adóharmonizáció nagy mértékben felgyorsult, a nemzetközi adózásban pedig több új változás is megjelent, ami szintén gyorsítja a folyamatot. Az Európai Unióban is gyors egymásutánban fogadják el a különböző intézkedéscsomagokat. A nemzetközi eszközök között elég megemlíteni az OECD BEPS Akciótervét³⁷, mely 15 adóelkerülési technikát sorakoztat fel, és meghatározza az ellene való fellépést, és a 2021.október 8-án elfogadott globális minimumadót³⁸,

³⁵ OECD BEPS Akcióterve is ezt a célt tűzte ki a nemzetközi digitális adóztatásban

³⁶ FATAL: Framework on Aggressive Tax Arrangements and Low Rates: a Code of Conduct helyébe lépő dokumentum lehetne lásd: European Parliament 2021.7.20 Report on reforming the EU policy on harmful tax practices (including the reform on Code of Conduct group) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0245_EN.html (letöltés 2021.09. 20)

³⁷ International collaboration to end tax avoidance <https://www.oecd.org/tax/beps/>

³⁸ Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two) <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-global-anti-base-erosion-model-rules-pillar-two.pdf> (2021.09. 21.)

melyet 137 ország írt alá³⁹ nemzetközi szinten. Az Európai Unió eredményeiben pedig mindenképp meg kell említeni az ATAD I-II. irányelveket⁴⁰, a Digitális Szolgáltatások Adójára tett irányelvjavaslatot, továbbá az EU-ban is alkalmazkodni kell a globális minimumadó előírásaihoz, tehát ebben a kérdésben is új Tanácsi irányelvre van szükség.

A fentiekből következően a fenntarthatóság és az adókikerülés kapcsolata tehát csakis úgy értelmezhető, hogy a fenntartható adózás és gazdasági növekedés feltétele az adóvisszaélések elleni fellépés és küzdelem, melyben a közteherviselés elvének kiterjesztése az addigi (digitális és egyéb) adóelkerülőkre is vonatkozni fog. Ebben a harcban az összefogás és az együttes fellépés különösen nagy jelentőségű, ilyen módon van igazán esély az adóvisszaélések korlátozására, és megakadályozására. Az átláthatóság a digitalizmus segítő alapelve és egyben a digitalizmus eszköze is az adókikerülés elleni harcnak, a közös összefogás pedig garanciát jelenthet a célok elérésében.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a káros adógyakorlatok, a tisztességtelen adóvisszaélések elleni küzdelem eszközei kibővültek az európai adópolitikában, a Bizottság munkája felerősödött, a folyamat felgyorsult az EU-ban, a nagyobb nemzetközi összefogás pedig több eredményt hozhat, ami a jövőt illetően kevesebb visszaélést jelentene, és ezzel együtt több tagállami bevétel megszerzését is Európa szerte, valamint a nemzetközi területen is.

Irodalomjegyzék

- Bándi Gyula: A fenntartható fejlődés jogáról, Pro Futuro, 2013/1. 11.-30.o
- Domokos László – Pulay Gyula: Fenntartható költségvetés és a költségvetésben megjelenő fenntarthatóság, Pénzügyi Szemle, Különszám 2020/2 25.-56.o.
- Póczak Ferenc - Bella Márió: Megjelentek az új társasági globális minimumadó szabályai, <https://www2.deloitte.com/hu/hu/pages/ado/cikkek/globalis-tarsasagi-minimumado.html> (2021 december 21.)
- Magyarország Alaptörvénye 2011.április 25.
- A Bizottság Közleménye: A helyreállítási tervet támogató igazságos és egyszerű adózásra irányuló új cselekvési terv , Brüsszel, 2020.7.15. COM (2020) 312 final
- A Bizottság Közleménye: Az EU-ban és azon kívül megvalósítandó jó adóügyi kormányzásról, Brüsszel, 2020.7.15. COM (2020) 313 final
- Az Európai Bizottság Közleménye: Európa nagy pillanata: Helyreállítás és felkészülés – a jövő generációért Brüsszel, 2020. 5.27. COM (2020) 456 final , SWD (2020) 98 final
- Az EU Bizottság Közleménye: Az adózás területén történő közigazgatási együttműködésről szóló 2011/16/EU tanácsi irányelv módosításáról, a DAC 7 irányelv (javaslat) COM 314.(2020) final,

³⁹ OECD releases pillar two model rules for domestic implementation of 15% global minimum tax <https://www.oecd.org/tax/beps/oecd-releases-pillar-two-model-rules-for-domestic-implementation-of-15-percent-global-minimum-tax.htm> (2021 09.21.)

⁴⁰ 2016/1164/EU Tanácsi irányelv a belső piac működését közvetlenül érintő adókikerülési gyakorlatok elleni szabályok megállapításáról

-
- Az Európai Bizottság Közleménye: Európa nagy pillanata: Helyreállítás és felkészülés – a jövő generációért Brüsszel, 2020. 5.27. COM (2020) 456 final , SWD (2020) 98 final
 - A Tanács 2021/514/EU irányelve az adózás területén történő közigazgatási együttműködésről szóló 2011/16/EU irányelv módosításáról Az EU Hivatalos Lapja 2021.3.25. L104 -115.
 - Az Európai Bizottság Sajtóközleménye, Méltányos és egyszerű adózás: a Bizottság új intézkedéscsomaggal kívánja előmozdítani az európai helyreállítást és növekedést, Brüsszel, július 15.
 - ECOFIN Tanács: *Code of Conduct on Business Taxation,(Üzleti Adózás Magatartási Kódexe)* 1 December 1997, Celex No. 398Y0106 (01) (www.europa.eu.int)
 - Közös társasági adóalap irányelvjavaslat: COM (2016) 685 final 2016/0337
 - Wikipédia, Brundtland Jelentés WCED 1987, https://hu.wikipedia.org/wiki/Fenntarthat%C3%B3_fejl%C5%91d%C3%A9s
 - European Parliament 2021.7.20 *Report on reforming the EU policy on harmful tax practices (including the reform on Code of Conduct group)* https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0245_EN.html
 - International collaboration to end tax avoidance <https://www.oecd.org/tax/beps/>
 - Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two) <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-global-anti-base-erosion-model-rules-pillar-two.pdf>
 - OECD releases pillar two model rules for domestic implementation of 15% global minimum tax <https://www.oecd.org/tax/beps/oecd-releases-pillar-two-model-rules-for-domestic-implementation-of-15-percent-global-minimum-tax.htm>
 - 2016/1164/EU Tanácsi irányelv a belső piac működését közvetlenül érintő adókikerülési gyakorlatok elleni szabályok megállapításáról, (2016.július 12.) Az EU Hivatalos Lapja, 2016.7.19. L 193/1-193/14
-
-

Tőke kivonási adó és a transferárazás

Erdős Gabriella*

Jelen cikk a tőke kivonási adó, illetve a transferárak miatti adóalap módosítás egymással való kapcsolatát vizsgálja. A fő kutatási kérdés arra irányul, hogy vajon a két szabályozás között van-e az üzleti körben átfedés, és ha igen, akkor melyik szabálycsoportnak van elsődlegessége. A cikk általánosságban is elemzi azt a kérdéskört, hogy az OECD ajánlásai mennyiben tekinthetők az EU szabályozási eszköztár részének. Az elméleti fejtegetés demonstrálásaként a cikk röviden bemutatja az EU tőke kivonási adó szabályok magyarországi implementációját és azok együttműködését, illetve konfliktusát a társasági adó törvény transferár szabályaival.

Kulcsszavak: társasági adózás alapelvei, tőke kivonási adó, transferárak, ATAD

Exit tax and transfer pricing

The article investigates the relationship between tax base amendments necessary due to either exit tax or transfer pricing rules. The main research question is whether there is any overlap between the transactions covered by exit tax or transfer pricing rules and, if affirmative, which rule has priority. The applicability of OECD recommendations, and their place in respect of EU legislation is also analyzed. In the article Hungary is used as an example of the introduction of the EU exit tax rules and their interaction with transfer pricing in the domestic legislation.

Key words: principles of corporate taxation, exit tax, transfer pricing, ATAD

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1461>

1. Jogszabályi háttér

Az Európai Unió 2016/2017-ben elfogadott egy adókikerülést megakadályozó irányelv csomagot¹, amely intézményesítette többek között a már számos EU tagállam által használt tőke kivonási adót² (exit tax). A tőke kivonási adó nem külön adónem, hanem társasági adó kivetése olyan ügylet nem realizált nyereségére, ahol az ügylet következményeként az adott állam véglegesen feladja későbbi adóztatási

* Egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem.

¹ A Tanács 2016. július 12-i 2016/1164 irányelve a belső piac működését közvetlenül érintő adókikerülési gyakorlatok elleni szabályok megállapításáról (*HL L 193, 19.7.2016, 1–14 o.*), illetve a Tanács 2017. május 29-i 2017/952 irányelve az (EU) 2016/1164 irányelvnek a harmadik országokat érintő hibrid struktúrákból adódó diszkrpanciák tekintetében történő módosításáról (*OJ L 144, 7.6.2017, p. 1–11*)

² A tőke kivonási adó nem külön adónem, hanem adóalap növelő tétel és ezzel társasági adó kivetése olyan ügylet esetén, ahol az ügylet következményeként az adott állam véglegesen feladja későbbi adóztatási jogát.

jogát. A tőke kivonási adó éppen ezért nem is a cég jogi értelemben vett tőke kivonáshoz kapcsolódik, hanem alkalmazása a törvény által meghatározott ügyletek körére korlátozódik. A tőke kivonási adót Magyarországon 2020-tól kell alkalmazni³ mindazon eszköztranszfer, illetve illetőség változás esetén, amelynek következtében adóztatási jog végleges feladása történik. Alapszabályként a kivetett tőke kivonási adót öt éve alatt kell megfizetni.

A kapcsolt vállalkozások közötti ügyletek transzferárazással kapcsolatos szabályozása⁴ 2001 óta az OECD Irányelvekkel⁵ összhangban történik Magyarországon. Ennek értelmében a kapcsolt vállalkozások közötti ügylet nyereségét a szokásos piaci áron kell megadóztatni. Amennyiben a közöttük alkalmazott ár ettől eltér, akkor az eltéréssel az adóalapot az adott évben módosítani kell. A két jogszabály tárgyi hatálya tőke kivonási ügyletek esetén egymással átfedésben van. A piaci árat mind a transzferárazásnál, mind a tőke kivonási adó esetén ugyanazon szabályok mentén kell meghatározni, azonban az adó megfizetésének az időtartama eltér.

2. A társasági adózás alapelvei

A társaságok jövedelemadóztatásának klasszikus alapelvei az adott vállalkozás által az adott országban megtermelt és realizált nyereség adóztatásához kötődnek, az adófizetési kötelezettség a nyereség realizálásának időpontjában merül fel⁶. Ez a megközelítés logikus és pragmatikus, mivel a nyereség tényleges mértéke csak az elidegenítés bekövetkeztével válik ismertté, előtte a piaci értéket csak becsülni lehet, és az elidegenítés általában pénzmozgással is jár, amikor is az adózónak rendelkezésre áll az az összeg, amelyből az adót ki tudja fizetni. A klasszikus nyereségadóztatási elv, az elkülönült vállalkozás és a szokásos piaci ár elvét használja a nyereség adókötelezettsége mértékének meghatározására. Az elkülönült vállalkozás elve azt mondja ki, hogy az adót a vállalkozás (és nem a végső befektető) szintjén kell beszédni. Az OECD hivatalos megközelítése (*Authorized OECD Approach*)⁷ szerint a nyereség meghatározása szempontjából a más országban lévő telephelyeket, pénzügyileg átlátszó vállalkozási formákat is úgy kell tekinteni, mintha azok önálló vállalkozások lennének. A szokásos piaci ár elve - amelyet szoktak a függetlenség elveként is emlegetni - azt mondja ki, hogy a kapcsolt vállalkozások közötti ügyleteken a feleknek olyan árat, nyereséget, szerződési feltételeket kell alkalmazniuk, amelyet független felek alkalmaznának⁸. Más szóval, a kapcsolt

³ 1996. évi LXXXI. Tv. a Társasági és osztalékadóról (továbbiakban TAO), 16/A. §

⁴ U.o. 18. §

⁵ OECD (2017), *OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2017*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/tpg-2017-en>. (továbbiakban OECD TP)

⁶ Burns, L. and Krever, R: Taxation of Income from Business and Investment, in: *Tax Law Design and Drafting* (szerk: Thuronyi, V), International Monetary Fund, 1998, 2. kötet; 16. fejezet, 48. o.

⁷ OECD (2010) *Report on the Attribution of Profits to Permanent Establishments*, CTPA, Paris, Section B-2, point 9

⁸ OECD (2019), *Model Tax Convention on Income and on Capital 2017 (Full Version)*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/g2g972ee-en>. (továbbiakban OECD MC), 9. Cikk 1. pont,

vállalkozások közötti ügyleteken is kell szokásos piaci nyereséget realizálni, az attól való eltérést társasági adó adóalapban módosítani kell. Ugyanakkor a realizált nyereség adóztatásának elve nem veszi figyelembe az értéktöbblet megtermelődésének a helyét, illetve azt feltételezi, hogy a nyereség az alatt a joghatóság alatt kerül realizálásra, ahol az érték keletkezett⁹. Ezt a megközelítést az OECD az adókikerülés elleni küzdelem jegyében indított BEPS¹⁰ projektjében alapvetően megkérdőjelezte. A projekt egyik fő célja éppen az volt, hogy a nyereségek az értékteremtés helyén kerüljenek elsődlegesen megadóztatásra, azokat ne lehessen agresszív adótervezés vagy transzferárzás segítségével kedvezőbb adókönyvetbe átirányítani. Ez azonban felveti annak a kérdését, hogy mi történjen akkor, amikor egy vállalkozás akár a vállalkozáson belüli (telephelyek egymás közötti vagy telephely és központ közötti) ügyletek, akár az irányítás helyének változtatásával megváltozott illetőség eredményeként egy eszközt, amely nem realizált tőkenyereséget tartalmaz más joghatóság alá helyez át. Az adóegyezmények ilyen esetben egyértelműen az (új) illetőség országának adnak kizárólagos adóztatási jogot¹¹ az eszköz (kivéve az ingatlanokat) elidegenítéséből származó tőkenyereség megadóztatására.

A társasági adózás és a nemzetközi adóztatás klasszikus alapelvei azt eredményezik, hogy olyan esetben, amikor az értékteremtés helye elválik a nyereség realizálásának a helyétől, az értékteremtés országa az adóztatási jogát véglegesen feladja az illetőség változásával, hacsak ennek bekövetkeztekor a még nem realizálódott tőkenyereséget meg nem adóztatja. Egy tőke kivonási adó éppen az ilyen nem realizált tőkenyereség adóztatását teszi lehetővé akkor, amikor a tőke kivonási adó kivetése nélkül az adott joghatóság az adóztatási jogát véglegesen feladná.

3. A társasági adózás és az Európai Unió alapelveinek viszonya

Feltehető a kérdés, hogy az értékteremtés elvének az elsődlegessége a realizációs elv fölött az adóztatási jog végleges feladása esetén nem sérti-e az Európai Unió alapelveit. Az Európai Unió célja az egységes belső piaci létrehozása, amelyen belül a személyek, a tőke, az áruk és a szolgáltatások szabad mozgása biztosított. Ezeket az elveket az Európai Unió alapszerződesei, az Európai Unióról szóló¹² és az Európai Unió Működéséről szóló szerződések fektetik le. A letelepedés szabadsága kimondja, hogy „Tilos a valamely tagállam állampolgárainak (beleértve a vállalkozásokat is) egy másik tagállam területén történő szabad letelepedésére vonatkozó minden

⁹ P.J. Wattel: Fiscal Cohesion, fiscal territoriality and preservation of the (balanced) allocation of taxing power; what is the difference? In (szerk: Webber, D) *The influence of EU law on direct taxation, recent and future developments*; Kluwer Law International, Alphen an der Rijn, 2007

¹⁰ OECD (2013), Action Plan on Base Erosion and Profits Shifting, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264202719>

¹¹ OECD MC 13. Cikk 5. pont

¹² Az Európai Unióról szóló Szerződés (továbbiakban EUSZ) és Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (továbbiakban EUMSZ) <https://eur-lex.europa.eu/collectio/eu-law/treaties/treaties-force.html>

korlátozás.”¹³ Ilyen korlátozásnak minősülhet például az is, ha a letelepedést olyan adóköltségek, adóterhek akadályozzák, amelyek belföldi viszonylatban nem merülnének fel. Amennyiben a fenti példában szereplő vállalkozás az irányítás helyét nem egy másik országba, hanem az eredeti illetőség országán belül egy másik városba helyezné át, akkor a tőkekivonási adó nem merülne fel, hiszen a joghatóság nem változott, így az értékteremtés helye nem válik el az érték realizálásától. Ebben az esetben a tőkenyereség csak a leányvállalati részesedés eladásakor, vagyis a nyereség realizálásakor kerül megadóztatásra. Ez egyértelműen kedvezőbb helyzet, mint a nem realizált tőkenyereség tőkekivonási adóval történő megadóztatása, vagyis a másik tagállamban történő letelepedés miatt felmerülő adóztatás diszkriminatív, és mint ilyen korlátozza a letelepedés szabadságának érvényesülését.

Elméletileg az EU alapelveinek működését maradéktalanul biztosítani kell. Azonban a letelepedés szabadságán kívül léteznek még más alapelvek, célkitűzések, amelyek nem alkotnak teljesen konzisztens rendszert, ráadásul az EU alapjogok érvényesülésekor a nemzeti jogok, a nemzeti adórendszerek különbözőségére is figyelemmel kell lenni. Az alapszerződésben kifejtett szubszidiaritás elve¹⁴ szerint „azokon a területeken, amelyek nem tartoznak kizárólagos hatáskörébe, az Unió csak akkor és annyiban jár el, amikor és amennyiben a tervezett intézkedés céljait a tagállamok sem központi, sem regionális vagy helyi szinten nem tudják kielégítően megvalósítani, így azok a tervezett intézkedés terjedelme vagy hatása miatt az Unió szintjén jobban megvalósíthatók.” Más szóval a társasági nyereségadó területén, amely nem tartozik közvetlen uniós hatáskörbe, az állami szuverenitásból következően a nemzeti adórendszerek intézkedéseinek van elsődlegessége, az EU azokat csak szűk körben, és a tagállamok egyhangú egyetértésével megalkotott közösségi jogszabállyal írhatja felül. Egy tagállam által kivetett tőkekivonási adó esetén letelepedés szabadságának elve ütközik a szubszidiaritás elvével. Az Európai Unió bíróságának (EUB) feladata annak eldöntése, hogy a letelepedés szabadsága ezen nemzeti intézkedés által korlátozható-e.

Az EUB azt az elvet, amely megengedi az egyes szabadságjogok érvényesülésének korlátozását abban az esetben, ha annak gyakorlása más uniós alapelv sérelmére történik a hetvenes években hozott egyik döntésében¹⁵ mondta ki először. Későbbi jogesetekben az EUB egyértelműen megállapította, hogy „egy olyan intézkedés, amely a letelepedés szabadságának megvalósulását hátráltatja csak annyiban megengedhető, amennyiben egy a Szerződéssel (EUSZ, EUMSZ) összhangban levő legitim célt kíván megvalósítani és azt jelentős közérdek indokolja”¹⁶. Az is szükséges ebben az esetben, hogy „az intézkedés alkalmazása megfelelő eszköz legyen a cél elérésének biztosításához és a korlátozás ne menjen túl a szükséges mértéken”. Lehetséges tehát a letelepedés szabadságának nemzeti jog által történő korlátozása, azonban a korlátozáshoz megfelelően súlyos közérdeknek

¹³ EUMSZ 49. Cikk

¹⁴ EUSZ 5. Cikk 3. pont

¹⁵ A Bíróság C-120/78.sz. *Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein* ügyben 1979 február 20-án hozott ítélete

¹⁶ A Bíróság C-9/02 *Hughes de Lasteyrie du Saillant v Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie* ügyben 2004 március 11-én hozott ítélete, 49. pont

kell fűződnie, a korlátozásnak megfelelő eszköznek kell lennie a kívánt cél megvalósításához, és a korlátozás mértékének arányosnak kell lennie. Az EUB a közérdek, megfelelő eszköz és az arányosság hármaskritériuma alapján bírálja el, hogy egy adott intézkedés kompatibilis-e az Európai unió alapelveivel annak ellenére, hogy alkalmas a letelepedés szabadságának korlátozására.

A közérdek súlyos sérelmének minősítette az EUB a tagállamok közötti adóztatási jog egyensúlya megőrzésének érvét. Eszerint a korlátozás azokban az esetekben elfogadható, „amikor az ilyen szabályozás nem haladja meg az adóztatási joghatóság tagállamok közti kiegyensúlyozott megosztásának megőrzéséhez, valamint a teljesen mesterséges, valós gazdasági tartalmat nélkülöző, kizárólag a hivatkozott adókedvezmény jogtalan megszerzését célzó megállapodások megelőzésére irányuló cél eléréséhez szükséges mértéket.”¹⁷

A tőke kivonási adó egyértelműen sérti a letelepedés szabadságát, mivel olyan nem realizálódott tőkenyereséget adóztat, amely az tagállamon belül történő mozgás esetén nem kerülne megadóztatásra. EU kompatibilitása szempontjából tehát azt szükséges vizsgálni, hogy a határon átnyúló ügylet mennyiben változtatja meg a tagállamok adókiivetési jogának egyensúlyát.

2004-ben került az EUB elé az első olyan ügy, ahol a tőke kivonási adó védelmében egy tagállam az adóztatási jogok egyensúlyának megőrzésével érvelt¹⁸. Eszerint az illetőség változása az eredeti illetőség állama adóztatási jogának végleges feladását vonná maga után egy olyan tőkenyereség tekintetében, amely olyan időszakban keletkezett, amikor a személy a tagállamban belföldi illetőségű volt. Ezért a joghatóság alól kikerülő eszköz adóztatása összhangban van az értékkerentés, vagy másként a területiség elvével, amely szerint a jövedelmet elsődlegesen az az állam adóztathatja, amelyhez a (nem realizált) jövedelem keletkezése kapcsolható. A bíróság ezt az érvelést elfogadta a letelepedés szabadságának jogos korlátjaként és ezzel megnyílt az út a nemzeti szintű tőke kivonási adók alkalmazása felé.

4. Tőke kivonási adó, mint az adókikerülés elleni küzdelem eszköze

Az ATAD¹⁹, az adókikerülés elleni küzdelem jegyében született európai uniós irányelv alapelveként kimondja, hogy biztosítani kell az adónak a nyereség és az érték keletkezése helyén történő megfizetését, és „szabályokat kell megállapítani a belső piacon történő adóalap-erőzítő ellen és a belső piacról kifele irányuló nyereségátcsoportosítás ellen”²⁰.

A tőke kivonási adó is bekerült az adókikerülés elleni küzdelem eszköztárába. Az adókikerülés lehetősége az EU joggyakorlat szerint önmagában nem fogadható el a letelepedés szabadságának jogos korlátozásaként. Ebből következően tőke kivonási

¹⁷A Bíróság C-446/03 *Marks & Spencer plc v David Halsey* (Her Majesty's Inspector of Taxes) ügyben 2005. december 13-án hozott ítélete

¹⁸A Bíróság C-470/04 *N* kontra *Inspecteur van de Belastingdienst Oost/kantoor Almelo* ügyben, 2006. szeptember 7-én hozott ítélete, 43. pont

¹⁹Id. 1. lábjegyzet

²⁰U.o., preambulum (5)

adó általánosan nem vezethető be, hanem azokra az ügyletekre nézve lehet alkalmazni, amelyek eredményeként az adott állam adóztatási joga véglegesen feladásra kerülne a tőkekivonás következtében.

Az ATAD három ilyen ügyletcsoportot definiál²¹. Az eszközök áthelyezése akkor merül fel, ha a tagállam az áthelyezéssel feladja az adóztatási jogát, bár az eszközök jogi, vagy gazdasági tulajdonosa ugyanaz marad. A második ügyletcsoport az adóügyi illetőség áthelyezése, ahol a kritérium értelemszerűen az illetőség változása. Ilyen ügylet következik be akkor, amikor egy belföldi bejegyzésű és belföldi adóilletőségű társaság az irányítás központját más országba helyezi át anélkül, hogy a jogi személyt megszüntetné, és a másik ország az illetőséget a tényleges irányítás (és nem a bejegyzés) helye alapján határozza meg. A harmadik ügylet csoport a telephely által folytatott gazdasági tevékenység áthelyezése másik telephelyre vagy a központhoz.

A három ügyletcsoportot az ATAD 5. cikke tovább bontja, különbséget téve a telephelyről történő eszköz áthelyezés, illetve üzleti tevékenység áthelyezés között. Az adóztatást kiváltó körülmény az, hogy a székhely szerinti állam az ügylet következtében az adóztatási jogát véglegesen elveszíti egy piaci értéktöbblet tekintetében, amelynek keletkezése a belföldi adóilletőség idejére esett. Kivételt jelent az adóztatás alól, ha az eszköz, a tevékenység a korábbi illetőség országában adóztató telephelyhez köthető, hiszen ebben az esetben az adóztatási jog nem kerül feladásra. Az irányelv lehetővé teszi az adó megfizetésének a halasztását egy öt éves periódusra, azonban a tagállam erre az időszakra a meg nem fizetett adó után kamatot számíthat fel.

Az Irányelv rendelkezései tehát az EUB Ítéletei nyomán kialakult esetjogot jogi kötőerővel rendelkező normává változtatták. Ezzel nemcsak elfogadottá vált a nemzeti jog által bevezetett tőkekivonási adó, hanem az adóztatás uniós szinten egységesítésre került, és a tőkekivonási adó bevezetése a tagállamok számára kötelezővé vált. Az adózók számára a tőkekivonási adó különösen súlyos teher, mivel a nem realizálódott tőkenyeresség, mint adóalap, és az adóztatási jog végleges feladásának időpontja, mint adóztatási pont azt jelenti, hogy akkor kell adót fizetni, amikor még nincs eladásból származó bevétel, amelyből az adót le lehetne vonni, illetve nincs olyan pénzáram, amely az adó befizetés forrásául szolgálhatna. Ráadásul egyáltalán nem biztos, hogy az eszköz valaha is elidegenítésre kerül, és az elidegenítésekor keletkező tőkenyeresség meghaladja a tőkekivonási adó alapjául szolgáló tőkenyerességet.

5. A tőkekivonási adó és a transzferárazás kapcsolata

A tőkekivonási adó alapja „az áthelyezett eszközök kivonásakor fennálló piaci értéknek az eszközök adó megállapításhoz használt értékével csökkentett összege”²². A magyar TAO szóhasználata szerint ez utóbbi a számított nyilvántartási

²¹ U.o., 5. Cikk, 1. pont

²² 2016/1164/ EU, 2. Cikk, 6-8. pontok

érték fogalmának felel meg²³. Az irányelv szerint „piaci érték az az összeg, amelyért üzleti szándékkal rendelkező, egymástól független vevők és eladók közötti közvetlen ügylet keretében egy eszköz elcserélhető, vagy kölcsönös kötelezettségvállalások teljesíthetők”²⁴.

A transzferárazás kulcskérdése a piaci ár megtalálása és összehasonlítása a kapcsolt ügyletben alkalmazott árral. Elméletben ez nagyon egyszerűen hangzik, de gyakorlatban komoly nehézségeket okoz. A piaci ár ugyanis nem egy adott ár vagy érték, hanem a piaci ügyletek sokaságából kialakuló ársáv. Független felek közötti ügyleteknél az az alapfeltételezés, hogy a kialakult ár, feltételek, piaci alku eredménye, amelynek során a független vállalkozás megvizsgálja a számára rendelkezésre álló lehetőségeket, mérlegeli a kockázatokat, illetve értékeli az ügylet hatását a rövid és hosszú távú stratégiájára²⁵.

A tőke kivonási adó a jogi személyen belüli ügyleteket adóztatja. A fióktelepet úgy kell tekinteni, mintha a jogi személytől elkülönült vállalkozás, leányvállalat lenne. Ebből egyenesen következik az is, hogy a fióktelepet és a jogi személyt, amely a fióktelepet létre hozta, egymással való ügyleteikben kapcsolt vállalkozásoknak kell tekinteni, vagyis ezekben az ügyleteikben egymással szemben szokásos piaci árat kell alkalmazniuk függetlenül attól, hogy az ügylet esetleg polgári jogi értelemben nem is létezhet. A tőke kivonási adót tehát adott esetben ugyanazokra a jogi személyen belüli, egymástól elkülönült gazdasági egységek közötti nemzetközi ügyletekre kell alkalmazni, mint a transzferár szabályokat, és mindkettő kiindulási pontja a piaci ár, amelyet független felek összehasonlítható ügyletben alkalmaznának. A szokásos piaci ár megállapításának a módszertanát az OECD Transzferár Irányelvek²⁶ rögzítik, azonban ezek ajánlások, amelyek nem bírnak jogi kötőerővel, és nem képezik az európai uniós joganyag részét. Amennyiben a tőke kivonási adó adóalapjának meghatározásához az OECD szokásos piaci ár elvét szeretnénk használni, akkor indokolt először elméletileg megvizsgálni, hogy használható-e egyáltalán egy másik nemzetközi szervezet módszertani ajánlása EU joganyag részeként.

Az OECD ajánlásokat csak valamennyi tag kölcsönös megállapodásával ad ki²⁷. A tagok az ajánlásokhoz észrevételeket vagy fenntartásokat fűzhetnek. Ilyen esetben az ajánlás ezekkel együtt alkalmazható az adott államban, fenntartás híján azonban a tagsággal a tagállam vállalja az ajánlások megtartását. Az ajánlások tehát közvetlenül nem képezik a nemzeti joganyag részét, de hivatkozási alapul szolgálnak a nemzeti jogszabály vagy az adóegyezmény értelmezéséhez, alkalmazásához és módszertant adnak, többek között a piaci ár meghatározásához is. Az EU oldaláról az OECD transzferár ajánlásainak az alkalmazása és azoknak az uniós joganyaggal való kapcsolata a legélesebben az agresszív adóstruktúrákkal kapcsolatos EUB

²³ TAO 4. § 31/a pont

²⁴ 2016/1164/EU, 5. Cikk, 6. pont

²⁵ Czoboly-Erdős: *Adózási és adótervezési ismeretek*, 8. fejezet, 2.3 alfejezet, A HVG-ORAC, 2021, ISBN 9789632585291

²⁶ OECD TP

²⁷ OECD Convention, 6. cikk, az 1998. évi XV. Tv Magyarország csatlakozása az OECD-hez tartalmazza az OECD Convention szövegét

ítéletek²⁸ kapcsán vetődött fel. A struktúrák lényege mindegyik esetben az volt, hogy a termelés, értékesítés (működés) országaiban a leányvállalatok jelentős mértékű jogdíjat fizettek egy központi szellemi terméket kezelő tagvállalatnak, amely agresszív adótervezési struktúrák segítségével olyan helyen és módon került megalapításra és működtetésre, hogy a jogdíj tényleges adóterhe elenyésző legyen. Ezen struktúrák közös vonása még, hogy a jogdíj piaci mértékét transzferár dokumentáció támasztotta alá, amelyet a szellemi tulajdont kezelő vállalkozás bejegyzésének országa feltételes adómegállapítás formájában jóvá is hagyott. Az EU Bizottsága a struktúrákat azon az alapon minősítette rejtett állami támogatásnak, hogy az adott ország olyan transzferárat hagyott piaci árként jóvá, amelynek a szokásos piaci ár volta megkérdőjelezhető. A jogesetekben a tagállamok gyakran érveltek azzal, hogy „a Bizottság nem vizsgálhatta volna az a feltételes adómegállapítást az uniós jogban önálló tartalommal bíró szokásos piaci ár elvére figyelemmel, mivel kizárólag az érintett tagállam nemzeti törvényei és rendeletei relevánsak az állami támogatások ellenőrzése szempontjából”²⁹. Mivel pedig az Európai Uniónak nincsenek a szokásos piaci ár megállapításával kapcsolatban jogi kötőerővel rendelkező szabályai vagy útmutatásai, így a piaci ár megállapítása nemzeti hatáskörbe esik. Ezt az érvelést a bíróság azzal utasította el, hogy „a Bizottság által a megtámadott határozatban ismertetett szokásos piaci ár elve olyan eszközt jelent, amely révén el lehet végezni az ellenőrzést...a szokásos piaci ár elve referenciakritériumként alkalmazandó”³⁰.

Ezzel az EU gyakorlatilag átvette az OECD elveket és ajánlásokat, mint olyan módszertanokat, amelyek az uniós alapelvekkel való összhang tisztázásában alkalmazhatók. A tőkekivonási adó szempontjából ez azt jelenti, hogy a piaci ár meghatározásához az adózónak és az adóhatóságoknak egyaránt az OECD transzferár módszertanok szolgálhatnak eszközül, mivel az ATAD a szokásos piaci ár elvének alkalmazását az irányelvben már lefektette. Ugyanakkor a transzferár iránymutatások alkalmazása a tőkekivonási adó adóalapjának a megállapításához számtalan gyakorlati kérdést is felvet.

A piaci ársáv erősen függ a minta nagyságától, összetételétől és az alkalmazott módszertől. Jogvita keletkezhet önmagában abból is, ha a felek nem azonos módszert és mintát alkalmaznak a piaci ársáv meghatározására. A tőkekivonási adó szempontjából tehát a transzferár szabályok használata kockázatot hordoz magában még akkor is, ha a fenti elméleti kérdések az OECD ajánlásokkal kapcsolatosan nem merülnének fel, mivel az adóhatóságok által elfogadott módszer és a minta összetétele eltérhet a társaság által alkalmazottól. Ezt a kockázatot a szokásos piaci ár előzetes egyoldalú, egy adott adóhatóság által jóváhagyott megállapításával nem lehet csökkenteni. Az OECD a BEPS 14. akcióterv ajánlásaiban³¹ éppen ezért

²⁸ Többek között: SA.38373 Apple (2014), SA.38945 McDonalds (2015), T-760/15 and T-636/16 Starbucks, T-755/15 Fiat, T-816/17 Amazon, T-525/18 Engie, SA.51284 Nike (2019)

²⁹ A Törvényszék ítélete T-760/15 és T-636/16. Holland Királyság kontra Európai Bizottság ügyekben 2019. szeptember 24-én hozott ítélete, 133. pont (továbbiakban Starbucks ügyek)

³⁰ T-760/15 és T-636/16 Starbucks, 151. pont

³¹ OECD (2015), *Making Dispute Resolution Mechanisms More Effective, Action 14 - 2015 Final Report*, OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264241633-en>.

kimondja, hogy a nagyobb biztonság érdekében ösztönözni kell a kétoldalú APA eljárásokat, illetve biztosítani kell a kölcsönös egyeztetési eljárások hatékony működését, azonban az ilyen eljárások nagyon idő és költség igényesek. A szokásos piaci ár használata a tőke kivonási adó alapjának meghatározásában azonban még akkor is felvethet kérdéseket, ha a fenti kockázatok nem merülnek fel.

A transzferár szabályok szerint az adózó által alkalmazott érték piacinak minősül, amennyiben benne van a szokásos piaci ársávban, függetlenül attól, hogy az adott sávon belül hol helyezkedik el. Ez felveti azt a kérdést, hogy a tőke kivonási adó alapjának meghatározásakor az adózó mennyiben döntheti el a piaci ársávon belül azt, hogy mekkora konkrét összeggel számol a nem realizált tőkenyereség meghatározása során és az adóhatóságnak mennyiben van joga a későbbiekben ezt a döntést felülírni.

Az alkalmazott transzferár piaci voltát az adózónak kell bizonyítania transzferár dokumentáció³² készítésével. Kérdésként merülhet fel, hogy vajon a tőke kivonási adó alapjának meghatározásához használt piaci ár esetén kinek kell bizonyítani az ár piaci voltát, és a bizonyításra vonatkoznak-e az OECD transzferár dokumentáció készítési és jelentéstételi szabályai.

Az ATAD a kettős adózás elkerülése érdekében azt is rögzíti, hogy a tőke kivonást fogadó tagállamnak az eszközök bekerülési értékeként azt az értéket kell figyelembe venni, amely a tőke kivonási adó alapját képezte, kivéve, ha az nem tükrözi a piaci értéket³³. Kapcsolt vállalkozások közötti transzferárok miatti módosítás esetén az adóegyezmény rendelkezik arról, hogy „a másik állam megfelelően kiigazítja az ilyen nyereségre ott kivetett adó összegét”³⁴. Az adóegyezmény szövegének a megfogalmazása kötelezővé teszi a másik államban a kiigazítást, azonban csak a 'megfelelő' mértékben. A megfogalmazás teret enged annak, hogy a két ország adóhatósága által megállapított piaci árra történő kiigazítás mértéke eltérjen. Erre az esetre az adóegyezmény kölcsönös egyeztetési eljárást irányoz elő, illetve az egyeztetési eljárás sikertelensége esetén lehet helye a nemzetközi vitarendezés különböző eszközeinek, a kölcsönös egyeztető eljárásnak, és az azt követő arbitrációnak, akár az arbitrációs konvenció³⁵, akár az EU nemzetközi vitarendezési irányelv³⁶, akár pedig az adott egyezmény kölcsönös egyeztető eljárásról szóló cikke alapján³⁷. Az uniós irányelvek az arbitrációt minden olyan esetben lehetővé teszik, amikor ugyanazon jövedelmen merül fel kettős adózás, az adóegyezmények azonban

³² OECD (2017), *OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2017*, OECD Publishing, Paris, V. fejezet <https://doi.org/10.1787/tpg-2017-en>

³³ 2016/1164/ EU, 5. cikk, 5. pont

³⁴ OECD MC 9. cikk 2. pont

³⁵ 90/463/EEC Egyezmény a kapcsolt vállalkozások nyereségkiigazításával kapcsolatos kettős adózás megszüntetéséről (HL L 225, 1990.8.20., 10.o), amely Magyarországon a 2006. évi XXXVI. Törvénnyel került átvételre

³⁶ Tanács (EU) 2017/1852 2017. október 10-én elfogadott irányelve az európai uniós adóügyi vitarendezési mechanizmusokról, amely Magyarországon a 2013. évi XXXVII., az adó- és egyéb közterhekkel kapcsolatos nemzetközi közigazgatási együttműködés egyes szabályairól szóló Törvénynek a 2019. évi LXXII.tv. általi módosításával került átvételre

³⁷ Megjegyzendő, hogy a magyar adóegyezmények nem tartalmazzák az OECD MC 25. cikk 5. pontjának megfelelő pontot, ezért ezen a jogalapon nem lehetséges arbitráció amennyiben a kölcsönös egyeztetési eljárás nem vezetett eredményre.

a kölcsönös egyeztetési eljárást a transzferárazás, kettős illetőség, illetve a telephelyek kettős adózást elkerülő módszereire korlátozzák, így tőke kivonási adó esetén az adóegyezmény alapján indított vitarendezési lehetőség csak abban az esetben alkalmazható, ha a transzferár megállapítás nemcsak mint módszertan kerül elfogadásra, hanem a tőke kivonási adót a transzferárazás speciális esetének tekintjük. Hasonló okok miatt kérdéses az, hogy tőke kivonási adó esetén kérhető-e kölcsönös egyeztetési eljárás az OECD MC 9.cikk 2. pontjának megfelelő adóegyezmény cikk alapján. Megjegyzendő az is, hogy a magyar adóegyezmények nem tartalmaznak kötelező arbitrációt lehetővé tévő szabályt, így az egyeztető eljárás sikertelensége esetén a kettős adózás fennmarad, kivéve, ha az egyeztető eljárás nem az adóegyezmény, hanem a fenti másik két irányelv alapján kerül lefolytatásra.

6. Transzferár kiigazítás vagy tőke kivonási adó?

A *Verder LabTec.* ügyben³⁸ született 2015-ös ítélet új kérdéseket vetett fel a tőke kivonási adók és a transzferárazás viszonya tekintetében. Az adott ügyben egy egész üzletág, annak minden eszközével, kötelezettségével, a könyvekben ki nem mutatott üzleti értékével, céltartalékaival együtt került egy másik tagállam joghatósága alá. A vállalkozás, mint az üzletág jogi tulajdonosa nem változott meg, a mivel vállalkozás egy belföldi üzletágát az egyik külföldi telephelyének adta át. A konkrét helyzetet az is bonyolította, hogy a vállalkozás a német jog szerint pénzügyinleg átlátszónak minősült, vagyis nem a vállalkozás, hanem a vállalkozás tulajdonosai fizettek német társasági adót a németországi tevékenység nyeresége után, ezért az ügyletet úgy kell tekinteni, mintha ugyanazon jogi személy két különböző országban lévő telephelye között történt volna az átadás. Az üzletág átadásakor a német állam tőke kivonási adót vetett ki az üzletág piaci és könyv szerinti értékének különbözetére. A bíróság egyértelműen kifejtette, hogy a letelepedés szabadsága a tevékenységek áthelyezésére éppúgy vonatkozik, mint a bejegyzett székhely, vagy a tényleges irányítás áthelyezésére³⁹ (Az ítéletet az ATAD elfogadása előtt született, de azzal teljesen összhangban van). Az eszközátruházáshoz kapcsolódó nem realizált tőkenyereségekre kivetett tőke kivonási adó az ítélet szerint korlátozza a letelepedés szabadságának érvényesülését, de az adó felfüggesztése és tíz év alatt egyenlő részletekben történő megfizetése (ez volt a német adóhatóság határozata) a letelepedés szabadsága indokolható és arányos korlátozásának minősül.

A fent említett ügyben a felek egyike sem vitatta, hogy tőke kivonási adóról van szó, holott ez a kérdés egyáltalán nem egyértelmű. A transzferár szabályok értelmében a jogi személy és különböző telephelyei kapcsolt vállalkozásnak minősülnek, ezért a közöttük végbemenő ügyleteknek szokásos piaci áron kell történniük. Azonban ellentétben a tőke kivonási adóval, a transzferár szabályok nem rendelkeznek az adófizetés felfüggesztéséről, a transzferár módosítást az

³⁸ A Bíróság C-657/13 a *Verder LabTec GmbH & Co. KG* kontra *Finanzamt Hilden* ügyben 2015.május 21-én hozott ítélete

³⁹ U.o., 35. pont

adóbevallásban egyösszegben kell megtenni, és az adófizetési kötelezettséget az adott pénzügyi évben, halasztás lehetősége nélkül kell teljesíteni. Ha azonban ugyanezen ügyletre tőke kivonásként tekintünk, akkor a jelenleg érvényes irányelvi szabályok szerint az adót öt év alatt kell csak megfizetni. Ismét visszaköszön tehát a kérdés, hogy milyen kapcsolat van a piaci ár alapján meghatározott tőke kivonási adó és a transzferár kiigazítás között. Sőt ez a kérdés általánosabban is feltehető olyan formában, hogy a transzferár kiigazítások rendszere nemzetközi ügyletek esetén vajon minden esetben összhangban van-e a letelepedés szabadságával, nem minősül-e a letelepedés szabadsága aránytalan korlátozásának mindazon esetekben, amikor kapcsolt felek ugyanazon jogi személy részei.

Amennyiben a kapcsolt vállalkozások közötti ügyletek transzferár kiigazításait nemzeti szinten szabályozott ügyletnek tekintjük, akkor az irányelv rendelkezései azokat felülírják, tehát tőke kivonás esetén a hatóságoknak alkalmazni kell a halasztási szabályokat. Ez jelentős cash-flow előnyt biztosíthat a telephelyen (fióktelepen, pénzügyileg átlátszó vállalkozáson) keresztül történő tevékenységek nemzetközi átadása esetén ahhoz képest, ha az elidegenítés két kapcsolt vállalkozásnak minősülő jogi személy között történne.

Az irányelv szabályait a nemzeti jogba az implementációs eljárás során ültetik át. Éppen ezért a transzferár szabályok vagy a tőke kivonási szabályok alkalmazásának kérdése végső soron az adott nemzeti jog alapján megválaszolható kérdésként fog felmerülni és egyáltalán nem biztos, hogy a nemzeti jog tartalmaz erre vonatkozó rendelkezéseket, hiszen azok nem voltak részei az irányelvnek, és az OECD ajánlásainak sem. Ilyen esetben, ha az adóhatóság és az adózó a prioritási sorrendben nem ért egyet, a tőke kivonási adót tartalmazó irányelv szabályainak érvényesítésére csak az irányelv közvetlen hatályára történő hivatkozással⁴⁰, vagy köteleességszegési eljárás⁴¹ során van lehetőség.

A *Verder labTech* ügyben a bíróság a piaci érték kérdésében nem tett semmilyen megállapítást, holott az üzletág értékelés szabályai jelentősen eltérnek az eszközértékelésétől. Eszközök elidegenítésekor az egyedi eszköz piaci értékét határozzák meg. Az üzletág magában foglalja a tevékenységhez kapcsolódó összes eszközt és kötelezettséget. Az elidegenített üzletág piaci értéke nem egyenlő az eszközök és kötelezettségek piaci értékével, hanem több annál, mivel figyelembe veszik az üzletág jövőbeni jövedelemtermelő képességét is a vételárban történő megállapodáskor. Az irányelv piaci ár definíciója a szövegezése szerint nem biztos, hogy kiterjed az üzletág értékelésre, mivel kifejezetten eszközt, illetve azt az értéket említi, amelyen „egy eszköz elcserélhető vagy kölcsönös kötelezettségvállalások teljesíthetők”⁴².

A fentiek alapján elmondható, hogy mindazon esetekben, amelyek a tőke kivonási adó tárgyi hatálya alá tartoznak a tőke kivonási adó alkalmazása legalábbis cash-flow előnyt jelent a transzferár szabályok alkalmazásával szemben. Valószínűleg a tőke kivonás adót magasabb szintű jogszabálynak kell tekinteni, mint a transzferár

⁴⁰ Erdős, G., Öry, T., Váradi, A.: *Az Európai Unió adójoga* 4. fejezet, 334. o., Wolters Kluwer, Budapest, (2021), ISBN 9789632959801

⁴¹ A Tanács 1/2003/EK Rendelete (2002. december 16.), Bizottság 773/2004/EK Rendelete

⁴² 2016/1164/ EU, 5. Cikk, 6. pont

szabályokat, mivel előbbieket irányelv határozza meg, utóbbiakat csak ajánlások. Ugyanakkor mindkettő jogi kötőerővel rendelkező szabályként épül be a nemzeti jogba. A tőke kivonási adó alapjának meghatározásához is a transzferár módszertant célszerű alkalmazni, azonban az alkalmazás mélysége és az adózó választási lehetőségei nem egyértelműek, ezért azok jogvitához vezethetnek. További jogbizonytalanságot generál, hogy az adóhatóságoknak nem feltétlenül kell egyetérteniük a piaci ár meghatározásához alkalmazott módszer, illetve minta tekintetében.

7. A magyar szabályok értelmezési nehézségei

A magyar társasági adó törvény egyértelműen kimondja a szokásos piaci ár elvének alkalmazását kapcsolt vállalkozások közötti ügyletekre. Számos országgal ellentétben megengedi azt is, hogy a kapcsolt felek tudatosan, megfelelő üzleti indokokkal alátámasztottan eltérjenek a szokásos piaci ártól, feltéve, hogy az adóbevallásukban az alkalmazott ár a szokásos piaci ár nagyságára kiigazításra kerül⁴³. A törvény kapcsolt vállalkozások közötti ügyletnek tekinti a külföldi vállalkozás és belföldi telephelye, valamint a külföldi vállalkozás telephelyei, továbbá a külföldi vállalkozás belföldi telephelye és a külföldi vállalkozás kapcsolt vállalkozásai közötti ügyleteket. Hasonlóan kapcsolt ügyletek a magyar vállalkozás külföldi telephelye, valamint a külföldi telephely és a magyar vállalkozás kapcsolt vállalkozásai közötti ügyletek⁴⁴.

A magyar társasági adó törvény, a tőke kivonási adó szabályokat az irányelv definíciói nélkül vette át. Az irányelvvvel ellentétben tehát nincs meghatározva az eszközök áthelyezése, az adóügyi illetőség áthelyezése, és az állandó telephely által folytatott gazdasági tevékenység áthelyezése, mint fogalom. Emiatt azután az adóztatási jog végleges feladása ugyan kimondásra kerül, mint feltétel, azonban nem foglalkozik a magyar törvény az eszközök gazdasági vagy jogi tulajdonának változatlanságával, illetve a telephely tevékenysége átadása következtében az adóalanyiség megszűnésével.

A tőke kivonási adót a TAO adóalap növelő tételként határozza meg⁴⁵, azonban a tőke kivonásra jutó adót öt év alatt egyenlő részletekben kell csak megfizetni a megfelelő feltételek teljesítése esetén. Az adóalap növelési kötelezettség akkor áll be, ha a vállalkozás a belföldi székhelyéről külföldi telephelyére, vagy belföldi telephelyéről külföldi székhelyére, illetve külföldi telephelyére helyez át eszközöket, és ezzel adóztatási jogát véglegesen feladja. Adókötelezettség keletkezik akkor is, ha a vállalkozás belföldről külföldre helyezi át a belföldi telephelye által folytatott üzleti tevékenységet „ha e törvény egyéb rendelkezései alapján a kivonásra okot adó körülmény miatt a (2) bekezdésben foglaltakkal megegyező adóalap-növelési kötelezettsége [piaci értéknek a számított nyilvántartási értékkel csökkentett összege] nem merülne fel”. Ez utóbbi megfogalmazás több kétséget is felvet. Az első ilyen, hogy vajon „megegyező adóalap-növelési kötelezettségnek” kell-e tekinteni a

⁴³ TAO 18.§ (1)

⁴⁴ TAO 4.§ 23. pont (d), (e)

⁴⁵ TAO 16/A.§

kapcsolt vállalkozások közötti transzferár módosítást, hiszen az is a piaci értékhez kapcsolódik, azonban abban az esetben nem a teljes tőkenyeresség összegével történő adóalap módosításról van szó, hanem annak csak arról a részéről, amellyel a felek által alkalmazott eladási ár a piaci ártól eltér. Amennyiben a transzferár módosítás nem feleltethető meg a fenti jogszabályi helynek, akkor a tőke kivonás kapcsán egymástól függetlenül mind transzferár módosítás, mind pedig tőke kivonási adó felmerülhet, és ez kettős adózást eredményez. Amennyiben a törvény szövegével a jogalkotónak az volt a szándéka, hogy a transzferár módosítást is belefoglalja a tőke kivonási adóba, akkor az viszont azt eredményezné, hogy transzferár módosítás merül fel elsődlegesen, tőke kivonási adó kötelezettség pedig legfeljebb másodlagosan, a még fennmaradó, később nem adóztatható látens tőkenyeresség összegében. Az ilyen megoldás viszont nem feltétlenül áll összhangban az irányelvvel, hiszen a látens tőkenyeresség egy részére azonnali adófizetési kötelezettséget eredményez, míg az irányelv a teljes nem realizálódott tőkenyeresség részletekben történő megfizetését írja elő. Az az értelmezés is lehetséges, hogy a kapcsolt feleknek, mint amilyenek a telephelyek és a vállalat központjaik, mindig piaci áron kell az ügyletet végezni, ebben az esetben viszont a tőke kivonás adó az eszköz vagy a telephely tevékenységének az áthelyezése esetén üres halmaz. Ráadásul a fent kiemelt mondatrész a telephely gazdasági tevékenységének áthelyezéséhez kapcsolódóan kerül a törvényben kifejtésre, így az is kérdéses, hogy vajon a szabály a tőke kivonás mindegyik esetére, vagy csak a telephely tevékenységének az áthelyezésére vonatkozik. A félreértések elkerülése érdekében mindenképpen szükséges lenne jogszabályban tisztázni a transzferár módosítás és a tőke kivonási adó viszonyát, méghozzá olyan módon, amely a tőke kivonási adóval lefedett ügyletek esetén az a tőke kivonási adó elsődlegességét mondja ki. Ez a megoldás állna ugyanis összhangban az uniós esetjoggal. Célszerű lenne az irányelv definícióit is teljes körűen beépíteni a magyar szabályozásba, mivel ezzel válik egyértelművé a tőke kivonási adóval lefedett ügyletek köre.

8. Befejező gondolatok

Mind az OECD, mind az Európai Unió nagy erővel dolgozik olyan megoldásokon, amelyek ellehetetlenítik az agresszív adótervezési ügyleteket és struktúrákat. A küzdelemnek egy korai, klasszikus eszköze a szokásos piaci ár megkövetelése kapcsolt vállalkozások közötti ügyletekben, amelynek elméletét és módszertanát az OECD fejlesztette ki. A tőke kivonási adó nagyrészt az EU tagállamok jogszabályi próbálkozásainak eredménye, amelynek során az EUB az államok közötti adóztatási jog egyensúlyának megőrzését a letelepedés szabadsága jogos korlátozásaként ismerte el és ezzel a tőke kivonási adót az alapelvekkel összhangban lévőnek találta. Az ATAD csak a már kialakult joggyakorlatot ültette át jogi kötőerővel rendelkező irányelvbe. Mindkét irány különös figyelmet szentelt a jogi személyen belüli, a különböző országokban lévő telephelyek és azok központjai közötti ügyleteknek, azonban az OECD módszertan és az EU joganyag fejlődése egymástól függetlenül ment végbe. Az irányelv és az EU esetjog alkalmazható módszertannak ismerte el az

OECD transzferár szabályozását, azonban nem foglalkozott az esetleges átfedések feltárásával, és általánosságban a két szabályrendszer egymáshoz való viszonyával. Ezzel jogbizonytalanság született egyfelől abban a kérdésben, hogy amennyiben egy ügylet mindkét szabályrendszer alá tartozhat, akkor melyik rendszernek van elsődlegessége az adófizetési kötelezettség meghatározásában, másfelől a transzferár dokumentáció és módszertan alkalmazási körében, valamint az ezekből eredő jogviták rendezési módjában. Ezen kérdésekre valószínűleg az uniós esetjog fog csak választ adni.

Kriminálpolitikai tendenciák a XX. század végén XXI. század elején *

Farkas Ákos**

A tanulmány azt a kérdést vizsgálja, hogy a kriminálpolitika fogalmát, annak fejlődését, változását, irányát meghatározó tényezők miként alakultak a XX. század végén XXI. század elején.

Kulcsszavak: civilizáció folyamata, humanizmus represszió, jóléti állam, az elkövető megjavítása, punitív kriminálpolitika, sértett szerepe, kriminálpolitikák átvétele.

Tendencies of criminal policies at the end of XX. and the beginning of XXI. century

The study's purpose is to highlight the determinant factors of the notion, evolution, and direction of criminal policies at the end of the XX. and the beginning of the XXI. century.

Key words: process of civilization, humanity, repressiveness, welfare state, offender's correction, punitive criminal policy, role of the victim, transplantation of criminal policies

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1462>

1. A kriminálpolitika

A büntető igazságszolgáltatási rendszer arra törekszik, hogy egy adott társadalom és állam által a bűnözés elleni küzdelemmel kapcsolatban megfogalmazott igényeket elvárásokat kielégítse. A bűnüldözéshez és a büntetőjogi felelősségre vonáshoz, valamint a büntetés-végrehajtáshoz fűződő társadalmi érdekek, elvárások azonban a polgári nemzetállamok létrejötte óta nem érvényesülhetnek a maguk nyersségében. Szükség van arra, hogy megsűrve, különböző közvetítéseken keresztül jussanak be a büntető igazságszolgáltatás gépezetébe. Ezek közül a mechanizmusok közül az egyik legfontosabb a kriminálpolitika.

Ez a szó mely, mint annyi a magyar jogi terminológiában használt kifejezések közül, a német jogtudományban tűnt fel a XIX. század 20-as 30-as éveiben, s többszöri jelentésváltozáson ment keresztül. *Feuerbach* még a törvényalkotó állami bölcsességet (*gesetzgeberische Staatsweisheit*) értette alatta,¹ még *von Liszt* a bűnözés tudományos vizsgálatának és a büntetés hatásával alátámasztott

* A tanulmány a 2021. november 9-én az MEÁJK alapításának 40. évfordulója alkalmából tartott BTI konferencián Miskolcon elhangzott előadás alapján készült.

** Egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Intézeti Tanszék.

¹ vö. FEUERBACH, A. (1847) 40.o.

alapelveknek olyan összességét, amelyek alapján az állam a büntetőjogi büntetéssel és az ezzel rokon intézmények segítségével harcot folytathat a bűnözés ellen.² Ebben az értelemben a kriminálpolitika a tudomány segítségével kidolgozott a bűnözés ellen irányuló büntetőjogi eszköz és intézményrendszer.

Liszt azonban a kriminálpolitika területét még csak a szabadságvesztés büntetésre, illetve annak végrehajtására korlátozta. *Hippelnél* a kriminálpolitika meghatározásánál a hangsúly azokra a célszerű eszközökre és módszerekre, amelyek a büntetőjog hatékonyságát növelik.³ *Petersnél* már megjelenik egyfajta a bűnözés és/vagy a kriminálpolitika irányába mutató hangsúlybeli eltolódás is, amikor azt mondja, hogy a kriminálpolitika olyan állami vagy kommunális, illetve az állam és a közösség bevonásával célszerűen kialakított alkotó tevékenységi formák összessége, amelyek célja a bűnözés illetve hatásának megakadályozása illetve ezek csökkentése.⁴

A kriminálpolitika fogalma az idő előrehaladtával egyre szélesebb kört fog át, amely a bűnözés elleni célszerű büntetőjogi fellépéstől egészen a bűnözés elleni fellépésben az állam illetve a különböző társadalmi szervek, közösségek által alkalmazott jogi és nem jogi intézkedések rendszeréig terjed. A kriminálpolitika meghatározásában ma is egy (szűkebb, illetve szélesértelemben vett) büntetőjogi és egy kriminológiai megközelítés érvényesül. *Jesche*⁵ kriminálpolitika alatt azt érti, hogy miképpen lehet a büntetőjogot a legcélszerűbben kialakítani, hogy az alkalmas legyen a társadalom védelmének ellátására, míg *Kaiser*⁶ mindazokat a társadalmi stratégiákat és taktikákat illetve szankciós eszközöket melyeknek célja a bűnözés kontrollja.

A kriminálpolitika mindig a bűnözés mennyiségi, minőségi változásához a társadalom biztonságérzetéhez igazodó, ennek következtében folyamatosan változó, dinamikus fogalom és tevékenység, melynek eszközrendszerét azonban mint *Horváth* Tibor írja "nem a bűnözés mennyiségi és minőségi változásai határozzák meg, hanem az uralkodó kulturális és etikai nézetek, illetve az emberrel és társadalommal foglalkozó tudományos felfogás alapján kialakult társadalomkép"⁷ vagy *Elias* kifejezésével *a társadalom civilizációs szintje*.⁸ Ezt a változást érzékeljük abban a folyamatban amely a középkori "rettenet színházától"⁹, a kínvallatás kegyetlen fortélyaitól, a szabadságvesztés szociálpolitikai funkciójának - a liszti gondolatból fakadó - *gyakorlatán* keresztül napjaink szabadságvesztést helyettesítő szankcióinak megteremtéséig vezet.¹⁰

² vö. VON LISZT, F (1905) 292.o.

³ vö. VON HIPPEL, R. (1925) 534.o.

⁴vö. PETERS, K. (1932) idézi: ZIPF (1980) 15.o.

⁵ vö. JESCHEK, H-H. (1978) 16.o.

⁶ vö. KAISER (1996) 57.o

⁷ vö. HORVÁTH T. (1987) 640..o.

⁸ vö. ELIAS, N. (2004)

⁹ vö. VAN DÜLMEN (1990)

¹⁰ A krimiálpolitikának ez a felfogása alapvetően a kontinentális Európára korlátozódik. Ilyen értelmű felfogás az angolszász országokban hiányzik. A kriminálpolitika (criminal policy) fogalmat ott inkább az ítélkezési gyakorlat meghatározásávak kapcsolatban említik.
vö. ASWORTH, A. (1983) 98-135.o.

A kriminálpolitika jellegével kapcsolatos képzetek, nézetek valóban a társadalom kulturális és etikai szintjéhez, a társadalomtudományok által vallott felfogáshoz, a bűnözéssel kapcsolatos társadalmi nézetekhez igazodnak, azzal a megszorítással azonban, hogy a kriminálpolitika milyensége *mindig egy adott társadalom* civilizációs szintjével mérhető. A modern kriminálpolitika kialakulásának kezdetén a XIX. század végén a kor büntetőjog tudományát meghatározóan befolyásoló tudósok szeme előtt egy egységes, minden európai országra érvényes rendszer kidolgozása és megvalósítása lebegett. Ez tapintható ki pl. Garofalo "Criminologia" című munkájának függelékeként közölt "Nemzetközi Büntetőjogi Kódex Vezérelveinek Tervezetéből", amelyben hosszú oldalakon keresztül taglalja a büntetőjogi felelősség alapkérdéseit, tipizálja a bűnelkövetőket és bemutatja azt a büntetési rendszert, amit álláspontja szerint a bűnözés elleni küzdelem során alkalmazni kellene.¹¹ Ugyanez az egyetemességre törekvés látszik *Liszt* "A célgondolat a büntetőjogban"¹² című csak a "Marburgi Program" néven ismert dolgozatában, illetve az e célok megvalósítását maga elé tűző "Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület" megalakításában. Ez a ma már furcsának tűnő általános érvényre, egyetemességre törekvés - mint *Radzinowicz* rámutat - a XIX. század végének korszakában gyökerezik, abban a meggyőződésben, hogy az államok közt addig meglévő különbségeket a gazdasági, technikai, szociális és politikai erők szinte teljes mértékben kiküszöbölik, az államok egymással azonos szintre kerülnek, ami a legszélesebb értelemben folyamatos fejlődés lehetőségét teremti meg. Ez a bűnözés elleni küzdelem területén olyképpen jelentkezett, hogy a bűnügyi alaptudományok más humán és társadalomtudományokkal összefogva megtalálja a bűnözés okait, magyarázatát, és ennek a komoly társadalmi problémának a megoldását. Ennek alapján olyan cselekvési programoknak a katalógusát lehetne kidolgozni, melyet az egész világon (értsd Európában) egységesen elfogadható és követhető volna. Így a bűnözés mint tömegjelenség megszüntetése csak idő kérdésévé válna. Ezek a remények azonban a bűnözés mértékének folyamatos emelkedése és strukturális változásainak tükrében mindenütt túlzottak, sőt irreálisnak bizonyultak. Be kellett látni, hogy egységes kriminálpolitikáról európai szinten aligha lehet szó. Panacea a kriminálpolitikában sem létezik.

A legutóbbi időkben újraéledő hasonló remények – mondja *Dünkel* - abból a feltételezésből táplálkoznak, hogy a demográfiai változások, így különösen a születések számának csökkenése, a bűnözésnek az egész népességben belüli csökkenéséhez vezethetnek.¹³ Ennek a tényezőnek a hatása azonban csak korlátozottan és viszonylag rövid intervallumban érvényesülhet. Néhány kivételtől - mint Svájc illetve Japán - a statisztikailag regisztrált bűnözés trendje világszerte emelkedőben van. Ez az emelkedés, kevés kivétellel (F.Á.), *általánosnak mondható* – írja *Radzinowicz* egyik, az 1990-es évek elején megjelent tanulmányában- és átfogja az összes életkori csoportot, mindkét nemet illetve, az összes bűncselekményt valamint mind az első bűnelkövetők, mind a visszaeső bűnözők csoportját. A különböző kriminológiai vizsgálatok azt is alátámasztják, hogy ez nem

¹¹ vö. RADZNOWICZ, *Sir L.* (1993) 247.o.

¹² vö. VON LISZT, *F.*(1948)

¹³ vö. DÜNKEL, *F.* (1987)

csupán a bűnüldöző hatóságok iránti bizalom növekedésének, illetve a hatóságok jobb felderítő munkájának köszönhető, hanem a korábbiakhoz képest megnövekedett bűnözési intenzitásnak.¹⁴

Mindez kihatása van a büntető igazságszolgáltatás rendszerére is, mely ezekhez a változásokhoz, a bűnözés folyamatos kihívásához nem tud időben alkalmazkodni. Ezért nem meglepő - mondja *Radzinowicz* - ha a bűnözés igazságszolgáltatásra nehezedő krónikus terhe, a közvéleménynek a bűnözésre adandó szigorú reakció követelésével, egyben az enyhébb szankciók fokozott elutasításával együtt rövidtávú megoldások, *autoriter büntető igazságszolgáltatási rendszer*, vagy legalábbis annak *egyres elemei* kialakulásának irányába vezetnek. (Ennél határozottabban fogalmaz *Marxen*, aki a büntetőeljárásról kapcsolatban megjegyzi, hogy minden büntető igazságszolgáltatás autoriter. A kényszer alkalmazásával való fenyegetés a büntető igazságszolgáltatás lényeges eleme. Álláspontja szerint a büntetőeljárás a szó eredeti értelmében csak akkor nevezhető liberálisnak, ha az állami büntetőhatalommal szemben olyan ellensúly hozható létre, amely az állami kényszer gyakorlását korlátozza és ellenőrzés alatt tartja.¹⁵)

2. A kriminálpolitika alakulását befolyásoló tényezők, a kriminálpolitika kialakításának elvei

Az előbb említettek felvetik azt a kérdést, hogy a kriminálpolitikát milyen tényezők milyen elvek szerint működik. Az első talán legfontosabb befolyásoló tényező az igazságszolgáltatási rendszerrel szemben támasztott társadalmi igények és az igazságszolgáltatási rendszer teljesítőképessége közötti feszültség mértéke. Talán nem tűnik megalapozatlannak az a kijelentés, hogy *minél inkább képes egy adott igazságszolgáltatási rendszer egy hosszabb perióduson keresztül meglévő eszközeivel a rá háruló feladatokat teljesíteni, a társadalom biztonságérzetét kielégíteni, annál tágabb tér nyílik a humánus, liberális kriminálpolitikának.*

Erre példa Anglia két világháború közötti bűnözési helyzete. Amint *Radzinowicz* kimutatja, az erőszakos bűnözés alacsony szinten mozgott, csekély volt a politikailag motivált bűncselekmények száma, a szervezett bűnözés alig jelentkezett és a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények mértéke is elhanyagolható volt. Mindezek az igazságszolgáltatással kapcsolatos liberális elvekkel karöltve eredményezték, hogy pl. az előzetes letartóztatások tartama lerövidült. Drasztikusan csökkent a rövid és a hosszú tartamú szabadságvesztések száma. A pénzbüntetések kiszabásának elvei módosultak, ennek eredményeként e büntetés alkalmazása során fokozottabban vették figyelembe az elkövető gazdasági viszonyait. Az intézkedések közül a próbára bocsátást és az ezzel rokon intézkedéseket széles körben

¹⁴ vö. RADZINOWICZ (1993) *i.m.* 248.o.

¹⁵ vö. MARXEN, *K*(1984) 40.o.

alkalmazták. A fiatalkorúak számára kialakított ún. "borstal" rendszer¹⁶ a statisztikák szerint 75%-os eredményességgel működött, és világszerte példaként emlegették.¹⁷

Minél nagyobb a feszültség a büntető igazságszolgáltatással szembeni elvárások, a társadalom biztonságérzete és az igazságszolgáltatási rendszer teljesítőképessége között annál nagyobb a valószínűsége a represszív- autoriter kriminálpolitika kialakulásának. Erre példa napjaink büntetőjogi fejlődése.

Ebből viszont az is következik, hogy a kriminálpolitika kialakításában a *célszerűségi gondolat* munkál.

A cél a legmegfelelőbbnek gondolt az adott *civilizációs szinthez igazodó* (széles értelemben vett) büntetőjogi és ehhez kapcsolódó más jogi és nem jogi eszközökkel a legoptimálisabb eredményt elérni a bűnözés ellen, a kriminálpolitika eszközeit a leghatékonyabban alkalmazni.

Ebben az értelemben mint *Békés* rámutat "A kriminálpolitika a jogi szférán kívül foglal helyet, s nem a büntetőjoggal, hanem annak társadalmi tartalmaival és céljaival foglalkozik".¹⁸ S tegyük hozzá: a kriminálpolitika *ebben az értelemben* politika, s ennek révén kapcsolódik a társadalompolitikához, szociálpolitikához.

A Békés álláspontját látszik igazolni II. világháborútól napjainkig eltelt időben a kriminálpolitikában lezajlott változások folyamata, amelyet *Garland*¹⁹ a következőkben foglalja össze:

1)

Az 1970-es évektől az addig nyugat-európai országokban és az USA-ban is követett jóléti állam (welfare state) koncepció a bűnözés területén megtört.

2)

Az emelkedő bűnözésről tanúskodó statisztikák a kriminálpolitikában irányváltást eredményeztek, aminek egyik következménye lett a punitív szankciók népszerűségének növekedése.

3)

A punitív szankciók népszerűségének növekedése együtt járt az addig követett kriminálpolitikával kapcsolatos társadalmi hangulat megváltozásával. A bűnelkövetőre a politika és a közvélemény többé már nem úgy tekintett mint a társadalom „áldozatára”, akit meg kell javítani és vissza kell vezetni a normális társadalmi életbe, hanem egy olyan személyre, akit el kell különíteni a társadalomtól.

4)

A kriminálpolitika ismételten „felfedezte” a börtönbüntetést. A retributív szemlélet megerősödött. Ezt a szemléletet érhetjük tetten az USA-ban, ahol a bírósági ítélezési gyakorlat eredményeképpen 1970-es évek elejétől 2005-ig terjedő

¹⁶ A rendszer az angol Kent grófságban található Borstal nevű faluról kapta a nevét, ahol először létesült ilyen intézmény. A rendszer a 16. és 21. életévük között lévő fiatal bűnelkövetők részére az 1920-as években létrehozott büntetés-végrehajtási intézmény, ahol az elítéltek oktatását és nevelést helyezték előtérbe. Az 1982. évi Criminal Justice Act szüntette meg, új intézményként bevezetve a Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Központok intézményét (Youth Custody Centres).

¹⁷ vö. RADZINOWICZ (1993) i.m. 265.o.

¹⁸ vö. BÉKÉS I. (1986) 592.o.

¹⁹ vö. GARLAND, D. (2001) 8-23. o.

időszakban a bebörtönzöttek száma 500%-al nőtt. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a 100ezer lakosra jutó bebörtönzöttek száma 100-ról 500-ra emelkedett.²⁰

5)

A kriminálpolitika fókuszában, megjelent a bűnözés leginkább érintett, de mindeddig elhanyagolt szereplője: a sértett, akit védeni kell, aki megjelenhet a nyilvánosságban és hallathatja hangját. Ezt a célt szolgálják a sértetteket védő, támogató társadalmi szervezetek megjelenése, a sértett szerepéről folytatott politikai és szakmai viták megszorodása, a viktimológia mint a kriminológia új önálló ágának, a resztoratív igazságszolgáltatás gondolatának megjelenése

6)

Mindez a politikai gondolkodásban is változást eredményezett. Előtérbe került a társadalom védelme, amely a politika fő sodrának részévé vált. Ez hatással van a személyhez fűződő jogokról való gondolkodásra is, amely inkább hajlik a bűnözés elleni sikeres fellépés érdekében ezeknek a jogoknak korlátozására.

7)

A megváltozott ítélkezési gyakorlattal párhuzamosan változások mutatkoztak a kriminológiai gondolkodásban is. A kriminológiában addig domináns szociológiai elméletek (anómia, relatív depriváció, szubkultúra elmélet, labelling teória) mellett megjelennek és a kriminálpolitikában egyre nagyobb hangsúlyhoz jutnak a kontroll elméletek. A jóléti állam kriminálpolitikája hisz az ember tökéletesíthetőségében, a bűnözést pedig a szocializációs folyamatok hibáiban látja, ezért a bűnözés elleni eredményes fellépést ezeknek a hibáknak a kiküszöbölésében a jogkövetés társadalmi, gazdasági, pszichológiai folyamatainak elősegítésében látja. A kontroll elméletek ezzel szemben azt állítják, hogy a bűnözők és antiszociális magatartást tanúsítók alapvető sajátossága az önzés és a haszonlesés és ez csak határozott és hatékony ellenőrzés bevezetésével szorítható korlátok közé. A bűnözést ezek az elméletek a társadalomban megnyilvánuló normális, rutintevékenységek tekintik. Az elkövetőt pedig olyan személynek, akiknek szándékai és céljai a normalitás határain belül mozognak. Ezekhez az elméletekhez tartozik például a szituatív bűnmegelőzés, a racionális döntésemélet, amely a politikai döntéshozók körében gyors népszerűsége tettek szert.

8)

Az 1980-as évektől kriminálpolitika és a büntető törvényhozás az USA-ban, az Egyesült Királyságon majd Nyugat-Európában is érzékelhetően átpolitizálódott. Egyrészt – mint Garland bemutatja - a közvélemény, amelynek szerepe korábban korlátozott volt a kriminálpolitikai döntésekben jelentős hivatkozási alapként jelent meg. Másrészt a büntető jogalkotás egyre inkább a politika „postásává” vált.

9)

A kriminálpolitikai törekvések egyik meghatározó elemévé lépett elő a társadalmi közösségek biztonsága iránti igény és a bűnmegelőzés. Ez a bűnmegelőzési koncepció kapcsolatban állt, de számos tekintetben jelentősen eltért a hagyományos társadalmi bűnmegelőzéstől, amennyiben olyan objektív célok és prioritások megvalósítására irányult mint a veszteség-, a kárcsökkentésre, a biztonságos

²⁰ vö. USEM, B.-MORRISON, A. (2008) 5.o.

társadalom. Ezenek a céloknak a megvalósítását szolgálták például a közösségi rendőrségi modell, a szomszédsági figyelőszolgálat vagy a biztonságos lakókörnyezet tervezés. ezeknek a céloknak a megvalósítása megváltoztatta a korábbi bűnmegelőzési rendszer infrastruktúráját. A bűnmegelőzési célok megvalósításába az állami, önkormányzati szervek bevonták a helyi közösségeket.

10)

A közösségi alapú bűnmegelőzéssel együtt megjelentek az üzleti alapon működő magánbiztonsági szervezetek, amelyek az állam és a közösségek mellett harmadik tényezőként meghatározóvá váltak a társadalmi biztonság fenntartásában.

11)

Abüntető igazságszolgáltatásban is irányadóvá vált a közigazgatásból ismert „new management” rendszer. Az (büntető) igazságszolgáltatási munkába bevezették a rendszer-monitoring eljárásokat, megjelent és egyre több területre betört az információ technológia, a pénzügyi auditálás, a költség-haszon elemzés, a célszerűség, gazdaságosság követelménye, az ügyféli elégedettség. Ez utóbbi eredményezte a sértett szerepének megváltozását, jogainak bővülését a büntető eljárásban.

12)

Az eddig felvázolt folyamatok, Garland álláspontja szerint, az USA és az Egyesült Királyság büntető igazságszolgáltatását az 1970-es évektől folyamatos válságba sodorták, amely az 1990-es években felgyorsultak. Ezek a folyamatok arra is rávilágítottak, hogy a büntető igazságszolgáltatásban jelentkező problémák már nem róhatók felegyszerűen a forráshiánynak, vagy a büntetés-végrehajtási szabályok vagy programok nem megfelelő érvényesítésének. Magában a büntető igazságszolgáltatási rendszerben rejlik a hiba. Ezt jelzi, hogy a közvélemény bizalma a büntető igazságszolgáltatásban megingott. Mindez oly módon csapódott le, hogy a politikában kialakult az az álláspont, hogy a folyamatos kockázatok, botrányok, állandóan emelkedő költségek miatt a büntető igazságszolgáltatás veszélyzónába érkezett, amelyben kockázatos fenntartani az igazságszolgáltatás autonómiáját és diszkrétionális jogosultságait.²¹

A kriminálpolitikai törekvések jelentős része büntetőjogi formát kell, hogy öltön. Meg kell hogy jelenjen a büntető-, a büntetőeljárás, és büntetés-végrehajtási jog szabályaiban, az azokat megelőző jogalkotási folyamatokban s a jogalkalmazásban, hisz a kriminálpolitika csak így nyerheti el legitimitását. Így maga a kriminálpolitika sem egységes, hisz az adott jogág és intézményrendszer sajátosságaihoz igazodik. Kétségtelen, hogy másképpen képeződnek le a kriminálpolitika által támasztott követelmények a büntetőjogi dogmatika, és másképpen a büntetőeljárás alapelvei és dogmatikai sajátosságai által támasztott követelmények szűrőjén.

A kriminálpolitikát azonban az adott jogterület sajátosságai is meghatározzák, tehát a korlátok ezen belül is rejlenek. Kétségtelen tény ugyanis, hogy egy adott jogágon belül *a szabályozás tárgyától* függően eltérő kriminálpolitikák léteznek.

²¹ Megjegyzem, hogy ezek a jelenségek nem álltak meg Nagy-Britannia határainál, a 2000-es évek elején elérték a kontinentális Európát.

Ebben az értelemben beszélhetünk a büntetőjog területén pl. szankciórendszerrel,²² visszaesőkkel,²³ fiatalkorúakkal,²⁴ az eltereléssel, a vagyon elleni bűncselekményekkel vagy kábítószerrel kapcsolatos bűncselekményekre vonatkozó kriminálpolitikákról,²⁵ stb. Ugyanígy a büntetőeljárás területén pl. a személyi szabadság korlátozásával, az eljárás egyszerűsítésével kapcsolatos,²⁶ a bizonyításra, különleges bizonyítási eszközökre vonatkozó kriminálpolitikákról. Nem utolsó sorban kriminálpolitikai törekvések tárgya a büntetés-végrehajtás is.²⁷ Egységes kriminálpolitikáról tehát valójában nem beszélhetünk.

Ez azonban rávilágít azokra az ellenmondásokra is, amelyek abból fakadnak, hogy ezek a kriminálpolitikák egymás mellett de nem egymáshoz kapcsolódva, egymással összefüggő rendszerben léteznek. Ennek ékes bizonyítékául szolgál az utóbbi évtized európai büntetőjogának fejlődése, amelyben jelen van a különös részi büntetési tételek egyértelmű szigoródása, amely annak a kriminálpolitikai célnak felel meg, hogy a bűnözés növekedése, gyors változása a veszélyes bűnözési formák (terrorizmus, kábítószer-kereskedelem, súlyos gazdasági, szervezett bűnözés) elé egyik akadályként a repressziót kell állítani, másrészt fellelhető a büntetés-kiszabási politika enyhülése, a szabadságvesztés visszaszorulása, az enyhébb szankciók növekvő térnyerése.

Hasonlóképpen a büntetőeljárásban is tapasztalható egyrészt az emberi jogi normák fokozott tiszteletben tartásának kriminálpolitikai követelménye, másrészt az eljárás gyorsítására, egyszerűsítésére és ezzel együtt a garanciák lazítására törekvés.²⁸ Ez a folyamat és az abban rejlő ellenmondások azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy a célszerűsége törekvésnek határai vannak, amelyek egyben a hatékonyság korlátait is jelentik. Hiszen mint *Jeschek* fogalmaz „nem minden jogos, ami célszerű.”²⁹

Mindehhez hozzá kell tenni azt is, hogy - mint *Schwind* rámutat - azok az alapok melyre a kriminálpolitika felépül is bizonytalanok. A kriminálstatistikák kétes megbízhatósága, a bűnözés valószínű okairól és megelőzésük lehetőségeiről rendelkezésre álló ismeretek hiányosságai a kriminálpolitikai cél optimális meghatározása - de nem szükségessége - iránt is kétséget ébresztenek.³⁰

Erre példa a New York város bűnözése, ahol az FBI statisztikákban szereplő kiemelt bűncselekmények (gyilkosság, nemi erőszak, rablás, gépkocsi lopás, betörés, súlyos testi sértés) száma az 1990-es évektől napjainkig folyamatosan csökkent aminek okait nem tudták egyértelműen kizárólag az igazságszolgáltatása hatékonyabb működésével vagy város- illetve szociálpolitikai intézkedésekkel igazolni.³¹ Tehát nem igazolható, hogy a szigorodás, a szabadságvesztések

²² vö. NAGY F. (1985) 76-93.o.

²³ vö. GÖNCZÖL K. (1980) 13-101.o.

²⁴ v.ö. VÁRADI E. (1993) 43 o.

²⁵ vö. LÉVAI M. (1992) 197-232.o.

²⁶ vö. WEIGEND, T. (1992) 486-512.o.

²⁷ vö. NAGY F. (2002) 68 o.

²⁸ vö. ESER/HUBER (Hrsg. 1990)

²⁹ vö. JESCHEK, H-H. (1978) *i.m.* 17.o.

³⁰vö. SCHWIND, D. (1986) 86-99.o.

³¹ v.ö. ZIMRING, F. (2012) 196-217 o.

arányának növekedése vagy a jogszabályok megváltozása hatékonyabbá teszi a büntető igazságszolgáltatást.

A kriminálpolitikák mint Zipf mondja *értékválasztáson*, méghozzá nem ontológiai, hanem axiológiai értékválasztáson alapulnak, értékeket határoznak és valósítanak meg.³² A büntetőjog, büntetőeljárás jog és büntetés-végrehajtási jog területén az értékválasztás - a jogtörténet tanúsága szerint - a *humanitás-represszió* értékpárra szűkül le. Ez az, ami bármilyen kodifikációs vagy akár jogalkalmazási lépés mögött meghúzódik. Erre épül mindaz, ami a jogág illetve a jogtárgy sajátosságaihoz igazodik. A büntetőjog területén pl. a bűncselekmény fogalom normatív elemekkel történő bővítése, vagy a klasszikus bűncselekmény fogalmi elemek megtartása, a kerettényállások kiterjedt vagy szűkebb köre, stb. A büntetőeljárásban pl. az ügyféli jogok terjedelme, a hatóságok jog- és hatáskörének kijelölése, vagy a büntetés-végrehajtás területén az elítéltek jogainak meghatározása. Ez az értékpár szükségszerűen együtt van jelen, hiszen a büntetőjog célja alapvetően az, hogy a törvény által büntetni rendelt cselekmény elkövetőjét szankcióval sújtsa, a büntetőeljárás is represszív sajátosságokat hordoz, nem beszélve a büntetés-végrehajtási jogról. A repressziót, és a pusztá célszerűség mindenhatóságát azonban a humanitás értékének elismerése fokozatosan kordába szorítja. Ennek eredményeként jelennek meg épülnek be a normákba az emberi jogok, fogalmazódik meg a jogállamiság követelménye, amelyek a kriminálpolitika kialakításánál sem hagyhatók figyelmen kívül. Ez nyilvánul meg pl abban, hogy az európai államok között általános az egyetértés, miszerint a börtönbüntetéseket a lehető legszélesebb mértékben korlátozni kell. Ezzel magyarázható, hogy a legtöbb európai országban bővítették a társadalmi szankciók eszköztárát, részben a korábbi szankciók kiterjesztése, részben újabb intézkedések bevezetése révén. Az előnyben részesített szankciókról persze eltérőek lehetnek a vélemények az egyes országok között. A legtöbb európai országban nagyon fontosnak tartják, hogy az elítélt a lehető legszorosabb kapcsolatban maradjon a munkaerőpiaccal és szakképzést kapjon. Ugyanúgy nagy hangsúlyt kap, ha az elítéltek alkohol- és kábítószer-elvonó kezelésen vehetnek részt. Mindezekkel összhangban hangsúlyosabban fogalmazódik meg, hogy az elítéltek több felmentést kapjanak a börtönbüntetés enyhítésére: eltávozások, éjszakai börtönök, nappali börtönök, ellenőrzött szabadság, kezelési központok révén.³³

Kétségtelen tény persze az is hogy a kriminálpolitika határa nem húzható meg egyértelműen a széles értelemben vet büntetőjognál. Amióta a büntető igazságszolgáltatás és a bűnmegelőzés rendszere) egyre szorosabb vonatkoztatásba kerültek egymással, illetve bizonyos igazságszolgáltatási feladatok a bűnmegelőzés körébe kerülnek át³⁴, a kriminálpolitika erre a területre is kifejti hatását, mint ahogy a bűnmegelőzés során felvállalt szociálpolitikai feladatok időnként kriminálpolitikai törekvések képében megpróbálnak utat törni a büntető igazságszolgáltatás területére. Ezért mindazok az értékek amelyek a bűnmegelőzés során a szociál-

³² v.ö. ZIPF (1980) *i.m.* 15.o.

³³ v.ö. RENTZMAN (1991)

³⁴ Erre példa Hollandia az utóbbi évtizedben megkezdett alternatív szankciós programja.

társadalom-, gazdaságpolitikából a bűnmegelőzésre vonatkozathatók óhatatlanul a kriminálpolitikai megfontolások részévé válnak.³⁵

A kriminálpolitika alakulásának másik fontos tényezője *az intézményi érdekekben* keresendő. A büntető igazságszolgáltatási szervezeti mint bármely más szervezet a rábízott feladatot hatékonyan és eredményesen kívánja teljesíteni, hiszen napról-napra ezzel igazolja létének értelmét, fennmaradásának, további működésének, fejlődésének indokoltságát. *Az igazságszolgáltatás a bűnözés és a társadalom biztonságához fűződő igénye közötti egyensúlynak a megteremtésére hivatott, azáltal, hogy a bűncselekményeket felderíti, a büntetőjogi felelősséget megállapítja, szankciót alkalmaz, azt végrehajtja és bizonyos határok között közreműködik a bűnmegelőzéssel kapcsolatos feladatok ellátásában.* Erre őt a legalitás parancsa kötelezi. E parancsnak azonban nem tud maradéktalanul eleget tenni. Ezért mint ezt kutatások sora tanúsítja³⁶ szelektál, prioritásokat határoz meg. Ezek egy jelentős része kriminálpolitikai törekvésekben (legyen az anyagi vagy eljárási jogszabály változtatása, bűncselekmények üldözési intenzitásának meghatározása, ítélezési gyakorlat alakítása) ölt testet. A kriminálpolitika alakítása, befolyásolása tehát az igazságszolgáltatás normális tevékenységei közé sorolható. Ennek során a hangsúly a rájuk háruló terhek csökkentésén, a legalitás elvének szorításától való minél nagyobb függetlenség megszerzésén, kötöttségeik lazításán van.³⁷

Tehát a kriminálpolitika alapvetően érték kötött, mely a represszió-humanitás értékpárral írható le, melyből további értékek vezethetők le. Ezek az értékek más értékekkel is kibővülnek amennyiben a kriminálpolitika más politikákkal is érintkezik (gazdaság-, szociál-, ifjúságpolitika, stb.) Alakítását a célszerűség (melyről vallott elképzeléseket a bűnügyi tudományok kutatási eredményei, pl. kriminológia, viktimológia, stb. is befolyásolnak) döntően határozza meg, amelynél fontos szerepe van a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos társadalmi elvárások teljesülése és a társadalom biztonságérzete közötti egyensúlynak, illetve feszültség mértékének, valamint az igazságszolgáltatási szervek által követett érdekeknek, értékeknek. A kriminálpolitika nem homogén, mindig az adott jogág sajátosságaihoz igazodik. Azonban ezen belül is tovább "osztódik" rész-kriminálpolitikákra. Mindezek jelzik a kriminálpolitika problematikájának sokszínűségét és buktatóit.

A kriminálpolitika képezi a bűnüldözéssel, bűnmegelőzéssel kapcsolatban az igazságszolgáltatás felé megnyilvánuló állami, társadalmi, illetve az igazságszolgáltatási szerveknek a bűnözés elleni küzdelem során az állam, a kormányzat felé irányuló elvárások, kívánságok, követelések elsődleges szűrőjét. Ez

³⁵ Ez azonban - mint *Gönczöl* rámutatott - veszélyeket rejthet magában. Ilyen esetben nemcsak a szerepazavarból fakadó hatékonysági problémák merülhetnek fel, hanem a folyamat eredményeként sérülhetnek az emberi szabadságjogok is. Ugyanis, ha pl. bizonyos szociálisan veszélyeztetett rétegek problémáit az adott politikai hatalom csak közbiztonsági problémának tekint és lemond az átfogóbb kezelés lehetőségéről, akkor ebben a megmaradt körben a kontrollmechanizmusok váltják fel a segítő mechanizmusokat. A gondoskodás vagy a támogatás szerepét egyre inkább a korlátozás és az ellenőrzés veszi át. Ha tehát a társadalompolitika korábbi területei a kriminálpolitikai megfontolások részévé válnak, akkor számolni kell azzal, hogy ott működésbe lendülnek a kriminálpolitikára jellemző sajátos eszközök is.

³⁶ v.ö. BÁRD K(1987) 53-131.o.

³⁷ v.ö. BÁRD, i.m. ou.

rendszerzi, rangsorolja, fogalmazza meg azokat a prioritásokat, melyek a jogszabály alkotási tárgyakká, illetve konkrét jogszabályokká válnak, valamint jelöli ki a jogalkalmazás számára pl. a büntetéskiszabást meghatározó szempontokat. Ezek azonban nem lehetnek ellentétesek az emberi jogi normák követelményeivel. A különböző államok sokféle, eltérő, de sok esetben közös gyökerű kriminálpolitikai megoldásokat alkalmaznak. A következőkben ezekre vetünk néhány pillantást.

Irodalomjegyzék

- ASWORTH, A. (1983): Sentencing and Penal Policy. Weidenfeld and Nicolson London
- BÁRD K (1987): A büntetőhatalom megosztásának buktatói. KJK
- BÉKÉS I. (1986): Dogmatika és büntetőpolitika. JK 12. szám
- BUTTON, B. (2007): Assessing the Regulation of Private Security across Europe. European Journal of Criminology, Vol 4 No.1 January
- CASTELS, M. (2007): Az információ kora. Gazdaság társadalom és kultúra. III. kötet. Az évezred vége. Gondolat-Infonia, Budapest
- van DÜLMEN (1990): A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban. Századvég Kiadó-Hajnal István Kör 1990
- DÜNKEL, F. (1987): Die Herausforderung der geburtschwachen Jahrgänge. Aspekte der Kosten-Nutzen Analyse in der Kriminalpolitik. Freiburg i. Br.
- ELIAS, N. (2004): A civilizáció folyamata. Gondolat
- ESER/HUBER (Hrsg. 1990): Strafrechtsentwicklung in Europa 3 Landesberichte 1986/1988. Teil 1 und 2 Freiburg im Breisgau 1990
- FEUERBACH, A. (1847): Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts 14. Aufl. Giessen, 1847
- GARLAND, D. (2001), The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society. Oxford University Press
- GÖNCZÖL K. (1980): A visszaeső bűnelkövetők tipológiája. KJK
- von HIPPEL, R. (1925) : Deutsches Strafrecht. I. köt.
- HORVÁTH T. (1987): Megjegyzések a büntetőpolitika és a büntetési rendszer összefüggéséről. JK. 12. szám
- JESCHEK, H-H. (1978): Lehrbuch des Strafrechts Allgemeiner Teil.
- KAISER G.(1996): Kriminologie. C.F.Müller, Heidelberg
- von LISZT, F (1905): Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge I. köt.
- von LISZT, F.(1948): Der Zweckgedanke im Strafrecht. Vittorio Klostermann Frankfurt am Main, 1948
- LÉVAI M. (1992): Kábítószeres és bűnözés. KJK .
- NAGY F. (1985): Intézkedések a büntetőjog szankciórendszerében. KJK
- NAGY F. (2002):Egyes államok büntetés-végrehajtási rendszerei a II. világháború után (kézirat)
- NEWBURN, SPARKS (ed. 2004): Criminal Justice and Political Cultures. Willan Publishing, Cullompton, Portland

-
- PETERS, K. (1932): Die Kriminalpolitische Stellung des Strafrichters bei der Bestimmung der Strafrechtsfolgen.
 - RADZNOWICZ, Sir L. (1993): Rückschritte in der Kriminalpolitik. ZStW 105 (1993) Heft 2
 - RENTZMAN (1991): Alternative measures to imprisonment. Council of Europe
 - SASSEN, B. (2000) Elvezített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában. Helikon Kiadó, Budapest
 - SCHWIND, D. (1986): Unsichere Grundlage der Kriminalpolitik. in: *Hirsch, Kaiser, Marquart* (Hrsg., 1986): Gedächtnisschrift für Hilde Kaufmann. Walter de Gruyter Berlin, New York
 - TARDE, G. (1903)., The Laws of Imitation. Holt, New York
 - USEM, B.-MORRISON, A. (2008): Prison State.. Cammbridge University Press
 - VÁRADI E. (1993): A fiatakorúakra vonatkozó büntetőjogi szabályozás Ausztriában és Svájcban OTKA kutatás kretében készített tanulmány (kézirat)
 - WEIGEND, T. (1992): Die Reform des Strafverfahrens. Europäische und deutsche Tendenzen und Probleme. ZStW Band 104 Heft 2.
 - ZIPF (1980): Kriminálpolitik. C.F Müller Juristischen Verlag Heidelberg, Karlsruhe
-
-

Aktualitások és kihívások a helyreállító igazságszolgáltatásban

Görgényi Ilona*

A publikáció az európai és a nemzetközi dokumentumok tükrében, az ezredfordulótól kezdődően, a büntetőügyekben történő helyreállító igazságszolgáltatásra fókuszál. A célkitűzés az áldozatok érdekeinek érvényesítése mellett az elkövetőknek a közösségbe történő újbóli integrálása is. Európában, a helyreállító igazságszolgáltatás területén a legkidolgozottabb dokumentum az Európa Tanács CM/Rec(2018)8 ajánlása. Ennek összehasonlító szempontú bemutatása a publikáció fő célja. A végső konklúzió lényege, hogy a 2012/29/EU irányelv nem tekinthető a helyreállító igazságszolgáltatás megfelelő jogi eszközének.

Kulcsszavak: helyreállító igazságszolgáltatás, áldozatok támogatása, elkövetők integrációja, felek közötti párbeszéd

Current issues and challenges in restorative justice

The publication focuses on restorative justice in criminal matters since the turn of the millennium in the light of European and international documents. The aim is not only to promote the interests of the victims but also to reintegrate the perpetrators into the community. In Europe, the most developed document in the field of restorative justice is the Council of Europe Recommendation CM/Rec(2018)8. The main purpose of the publication is to present this in a comparative perspective. The final conclusion is that Directive 2012/29/EU cannot be considered as an appropriate legal instrument for restorative justice.

Key words: restorative justice, protection of victims, reintegration of offenders, dialogue between the parties

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1463>

Bevezetés

A Kyoto Deklaráció¹, amelynek megvitatására az ENSZ 14. Bünmegelőzési és Büntető Igazságszolgáltatási Kongresszusán, 2021. évben került sor, a helyreállító igazságszolgáltatással összefüggésben két fontos kiemelés tartalmaz. Egyrészt azt az elvárást, hogy a hazai jogi keretek között a resztoratív

* Egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszék.

¹ Kyoto Declaration on Advancing Crime Prevention, Criminal Justice and the Rule of Law: towards the achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development, 14th UN Crime Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Kyoto, 7–12, March 2021

igazságszolgáltatási eljárások segítsék elő az *áldozatok* felépülését, az *elkövetők* integrációját, a bűnözés és a visszaesés megelőzését (42. pont). Másrészt annak hangsúlyozását, hogy a büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódva a helyreállító igazságszolgáltatás elősegítheti az *elkövető* rehabilitációját és az *áldozat* támogatását (84. pont). Egyértelmű ezen dokumentumban is, hogy a célkitűzés az áldozatok érdekeinek érvényesítése mellett az elkövetőknek a társadalomba, közösségbe történő újbóli integrálása is. Ezért merülnek fel a 2012/29/EU irányelvben² található szabályozási megoldással kapcsolatban kritikák, és a helyreállító igazságszolgáltatásra vonatkozó komplex szemlélet hiánya miatt. A helyzetértékelést aktuálissá teszik a közelmúltbeli fejlemények, különösen az Európa Tanács CM/Rec(2018)8 ajánlása a büntetőügyekben történő helyreállító igazságszolgáltatásról³ és az a tény is, hogy Magyarországon tizenöt éve került bevezetésre a közvetítői eljárás a büntetőügyekben⁴.

1. A helyreállító igazságszolgáltatás az európai és a nemzetközi dokumentumok tükrében, az ezredfordulótól a 2012/29/EU irányelvig

Az Európa Tanács égisze alatt a büntetőügyekben történő mediációról szóló R(99)19. sz. ajánlás⁵ kimunkálása és a büntetőügyekben történő helyreállító igazságszolgáltatási programok alkalmazásának alapelveiről szóló, eredetileg ENSZ-deklaráció tervezetének⁶ előkészítése részben párhuzamosan történt időbelileg.⁷ Közös formai jellemzője mindkét dokumentumnak az öt-öt szerkezeti egység és tartalmilag az is, hogy követendő elveket tartalmaznak.

Az *Európa Tanács* R(99)19. számú *ajánlása a büntetőügyekben történő mediációról* 34 elvet ajánlott a tagállamoknak és az öt szerkezeti egység a következő: az alapelvek, a jogi keretekkel és a jogi alapokkal kapcsolatos rendelkezések, az igazságszolgáltatásnak a mediációval kapcsolatos működési elvei, a mediációs szolgálatok tevékenységére és a mediáció fejlesztésére vonatkozó javaslatok. A kiemelt alapelvek az R(99)19. sz. ajánlásban⁸: a) mediációra büntetőügyekben csak akkor kerülhet sor, ha abban a felek szabadon megegyeznek, b) a mediáció során elhangzó beszélgetések titkosak, s a későbbiekben nem használhatók fel, kivéve a felek beleegyezése esetén, c) a mediációnak a büntetőügyekben általánosan elérhetőnek kell lenni, d) a mediációnak a

² Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról (a továbbiakban: 2012/29/EU irányelv)

³ Recommendation CM/Rec(2018) 8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters, Preamble (a továbbiakban: CM/Rec (2018)8)

⁴ A közvetítői eljárás bevezetése érdekében a hazai Be. és a Btk. a 2006. évi LI. törvénnyel módosult, illetve kiegészült, 2007. január 1. napjától

⁵ Recommendation No. R(99)19 concerning Mediation in Penal Matters (a továbbiakban: R (99)19)

⁶ Draft Declaration of Basic Principles of Restorative Justice in Criminal Matters, Tenth UN Congress on the Prevention of Crime and Treatment of Offenders, Vienna, 10 - 17 April 2000

⁷ Az ENSZ munkaanyagot is már a kongresszus előtt, 1999. évben, nemzetközi tudományos kollokvium keretében megvitatták.

⁸ R (99)19, point II.

büntetőügyekben hozzáférhetőnek kell lennie a büntető igazságszolgáltatás valamennyi szakaszában, e) a mediációs szolgálatoknak megfelelő autonómiával kell rendelkezniük a büntető igazságszolgáltatáson belül.

Az *Európai Unió* keretében, közel egyidőben megalkotásra került a 2001/220/IB kerethatározat⁹ az áldozatok büntetőeljárásbeli helyzetéről, amelynek a 9. cikke a büntetőeljárás alatti kompenzációhoz való jogra, a 10. cikke pedig a büntetőeljárás során történő mediációhoz való jogra nézve tartalmazott követendő rendelkezéseket. Az Európai Unió a kerethatározat megalkotásával továbbment, mint az Európa Tanács vagy az ENSZ, mert a kerethatározat jogpolitikai kötelezést jelentett a tagállamok felé. A fenti két cikkben öt bekezdés került elvárásnéként megfogalmazásra a tagállamok felé: kompenzációhoz való jog a büntetőeljárás során, intézkedések az elkövető ösztönzésére annak érdekében, hogy az áldozatnak megfelelő kompenzációt nyújtson, az áldozattól lefoglalt (vagyon)tárgyak visszaszolgáltatása, a mediáció elősegítése a büntetőügyekben, a mediáció során elért megállapodás figyelembevétele a büntetőügyekben.

Az *ENSZ* 2000. évi bűnmegelőzési kongresszusán megvitatott „A büntetőügyekben történő helyreállító igazságszolgáltatási programok alkalmazásának alapelveiről” szülő dokumentumot az ECOSOC (ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa) elfogadta és a 2002/12. sz. határozatával¹⁰ – illetve annak érdemi részét képező mellékletével – felszólította a tagállamokat a helyreállító igazságszolgáltatási programok alkalmazására és fejlesztésére. Az ECOSOC/ENSZ határozat összesen 23 alapelvet tartalmaz.¹¹ Ennek köszönhetően a „helyreállító igazságszolgáltatás” terminológia, annak elvei és a gyakorlatok előtérbe kerültek.

A téma szempontjából a következő jelentős időpontnak a 2006. év tekintendő. *Egyrészt* a 2001/220/IB kerethatározat fentiekben hivatkozott 9. és 10. cikke tekintetében a teljesítési határidő 2006. március 22. napja volt, amely időpontot megelőzően Magyarországon kihirdették a közvetítői eljárást beiktató 2006. évi LI. törvényt. *Másrészt* az *ENSZ* égisze alatt kimunkálásra és 2006-ban elfogadásra, valamint megjelentetésre került „*A resztoratív igazságszolgáltatási programok kézikönyve*”, az ENSZ Kábítószer- és Bűnügyi Hivatala (UNODC) közreműködésével.¹²

Az Európa Tanács harmadik csúcstalálkozóján létrehozták a mediációval foglalkozó munkacsoportot annak érdekében, hogy vizsgálja meg az Európa Tanács vonatkozó ajánlásainak¹³ a hatását, amely az „Európai Bizottság az Igazságszolgáltatás Hatékonyságáért (CEPEJ)” prioritásai közé került. A *CEPEJ*

⁹ 2001/220/IB kerethatározat a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról (a továbbiakban: 2001/220/IB kerethatározat)

¹⁰ ECOSOC Resolution No. 2002/12, Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matter

¹¹ Az ECOSOC/ENSZ határozat és az ET ajánlás összehasonlítása részletesebben: GÖRGÉNYI Ilona: *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2006, 50-58.

¹² *Handbook on Restorative justice programmes*, Criminal Justice Handbook Series. UNODC, Vienna, 2006

¹³ Rec(98)1 ajánlás a családi közvetítésről, Rec(2002)10 ajánlás a polgári ügyekben folytatott közvetítésről, R(99)19 ajánlás a büntetőügyekben történő közvetítésről, Rec(2001)9 ajánlás a közigazgatási hatóságok és magánfelek közötti peres eljárások alternatíváiról

(2007)¹³ „*Irányelvek a büntetőügyi mediációra vonatkozó hatályos ajánlás jobb végrehajtására*” c. dokumentum¹⁴ a Rec(99)19 ajánlásra vonatkozik, annak jobb végrehajtását szolgálja. Kiemelést igényelnek a megfogalmazott következő elvárások: a mediáció egyenlő elérhetőségének biztosítása a büntető igazságszolgáltatás valamennyi szintjén, a büntető igazságszolgáltatási hatóságok és a mediációs szolgálatok közötti együttműködés javítása, a közvetítői eljárás „kiközvetítése”, az etikai kódexek jelentősége, a minőségbiztosítás, a titoktartási kötelezettség, a mediátorok képzése és a tréningek jelentősége. Az Európa Tanács idevágó tevékenysége hatást gyakorolt az Európai Unió kapcsolódó jogalkotására is.

2. A 2012/29/EU irányelv

A bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB kerethatározat felváltásáról szóló 2012/29/EU irányelv egyik pozitív eredménye, hogy abban a büntetőügyekben történő „közvetítői eljárás” terminológia visszaszorult és a „helyreállító igazságszolgáltatás” került előtérbe. A 32 cikk egyikében sem szerepel az áldozat és az elkövető közötti közvetítés/mediáció megjelölés. A preambulum 46. pontjában azonban megtalálható, a helyreállító igazságszolgáltatás formáinak példálódzó felsorolásában.¹⁵ Ez a megoldás nem negatív jellegű, hanem éppen ellenkezőleg pozitív előrelépés. Európában jogi szinten az irányelv az első, amely a „helyreállító igazságszolgáltatás” fogalom használatára fókuszál. Összehasonlítva a kerethatározat „közvetítői eljárás” fogalmát¹⁶ a fenti irányelv „helyreállító igazságszolgáltatás” fogalmával¹⁷, az utóbbi követendő definícióként értékelhető.

A „helyreállító igazságszolgáltatás” terminológia előfordulásai az irányelvben: a preambulum már hivatkozott (46) bekezdésén túlmenően, fogalom meghatározásként megtalálható a 2. cikk (1) bek. d) pontjában, továbbá az illetékes hatósággal való első kapcsolatfelvételtől kezdve történő tájékoztatáshoz való jogként a 4. cikk j) pontjában és a 12. cikkben, amelynek címe a helyreállító igazságszolgáltatási szolgáltatások keretében igénybe vehető biztosítékokhoz való jog. A teljesítési határidő 2015. november 16. napja volt, azaz hatéves tapasztalatokra tekinthetünk vissza.

Több országban ún. hibrid, helyreállító – hagyományos gyakorlatot fogadtak el, amelyek azonban nem biztosítanak lehetőséget az érintett felek közötti párbeszédre.

¹⁴ CEPEJ (2007) 13 Guidelines for a better implementation of the existing recommendation concerning mediation in penal matters

¹⁵ 2012/29/EU irányelv, Preambulum (46): A helyreállító igazságszolgáltatási szolgáltatások – köztük például az áldozat és az elkövető közötti közvetítés, a családi csoportkonferenciák és az ítélező körök – jelentős előnnyel járhatnak az áldozatok számára...

¹⁶ 2001/220/IB kerethatározat 1. cikk e) pont: A „büntetőügyekben folytatott közvetítés” a büntetőeljárás előtt vagy alatt a tárgyalásos megegyezés keresése a sértett és bűncselekmény elkövetője között egy szakember közvetítésével.

¹⁷ 2012/29/EU irányelv 2. cikk (1) d) pont: „helyreállító igazságszolgáltatás” bármely olyan eljárás, amelynek keretében az áldozat és az elkövető – önkéntes beleegyezésük esetén – pártatlan harmadik fél segítségével aktívan részt vehet a bűncselekmény kapcsán felmerülő kérdések rendezésében.

Számos rehabilitációs, elterelő vagy áldozatorientált beavatkozást „helyreállító” jellegűnek tekintenek. A döntő ismérv az, hogy egy adott gyakorlat milyen mértékben tükrözi a helyreállító igazságszolgáltatás fogalmát.¹⁸

3. Az Európa Tanács CM/Rec(2018)8 számú ajánlása

Az előzmények körében kiemelendő, hogy az Európa Tanácsban 2016. évben a büntetőügyi mediácóról szóló R(99)19 ajánlás felülvizsgálatára kérték a Pönológiai Együttműködési Tanácsot (PC-CP), annak eldöntése érdekében, hogy mennyire lehetséges a meglévő ajánlás átdolgozása, illetve kiegészítése avagy annak továbbfejlesztésével új dokumentum szükséges, a helyreállító igazságszolgáltatás koncepciójának egzaktabb kidolgozásával.¹⁹

A helyreállító igazságszolgáltatási programok nemzetközi szinten történő növekedő elismerését jelzik Európában mind a 2012/29/EU irányelv, mind a CM/Rec(2018)8 ajánlás standardjai. Az utóbbi a helyreállító igazságszolgáltatás területén a legkidolgozottabb dokumentum²⁰ Európában.

A *preambulum* kiemeli a helyreállító igazságszolgáltatás előnyeit, és kitér néhány alapelveire, utalva a hagyományos büntető igazságszolgáltatási megközelítések korlátaira, valamint a helyreállító igazságszolgáltatás büntetőügyekben való alkalmazása által teremtett lehetőségek és kihívások empirikus kutatására.²¹ Ugyancsak itt került rögzítésre, hogy a bűnözés magában foglalja az egyének jogainak és kapcsolatainak megsértését, amelynek helyreállítása a büntetőjogi szankciókon túlmutató választ igényelhet. Ezért a helyreállító igazságszolgáltatás kiegészítheti a hagyományos büntetőeljárásokat vagy azok alternatívájaként alkalmazható. Fokozni kell az érdekelt felek, köztük az áldozat és az elkövető, az egyéb érintettek és a szélesebb közösség részvételét a bűncselekmények által okozott károk kezelésében és helyreállításában.²² Az *ajánlás hatálya* címet viselő, *I. részhez* tartozó *1. és 2. pont* alattiakból kiemelendő, hogy az ajánlás célja az innovatív helyreállító megközelítések kidolgozásának ösztönzése.²³

3.1. A definíciók és az általános működési elvek. Az ajánlásban szereplő meghatározás azt az elképzelést tükrözi, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás egy sor olyan gyakorlatra utalhat, amelyek során a bűncselekmény megoldásában érdekelt személyek részt vehetnek az adott bűncselekményre adott válaszlépésben. A fogalom meghatározás a definíciók és az általános működési elvek körében, a *3. pontban* került rögzítésre:

¹⁸ MARDER, Ian: *Restorative justice and the Council of Europe: an opportunity for progress, European Forum for Restorative Justice Newsletter*, 2018, Vol 19, issue 2, p 5-6

¹⁹ Commentary to Recommendation CM/Rec(2018) 8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters (a továbbiakban: Commentary), point A

²⁰ MARDER, Ian: The Council of Europe Recommendation CM/Rec(2018) 8 concerning restorative justice in criminal matters: an opportunity for progress, *European Forum for Restorative Justice Newsletter*, 2018, Vol 19, yearly printed issue, p 5-6

²¹ Commentary, point C

²² CM/Rec (2018)8, Preamble

²³ CM/Rec(2018) 8, point 1

A helyreállító igazságszolgáltatás: minden olyan eljárás, amely lehetővé teszi a bűncselekmény által sérelmet szenvedetteknek és a sérelemért felelősöknek, ha önként vállalják, hogy képzett és pártatlan harmadik fél segítségével (a továbbiakban: facilitátor) aktívan részt vegyenek a bűncselekményből eredő problémák megoldásában.

A helyreállító igazságszolgáltatás kapcsán jelentős vita folyik a meghatározás legmegfelelőbb, leghasznosabb és legpontosabb formájáról. A jelen ajánlást egybevetve a megelőző, 1999. évi ajánlással és az áldozatokról szóló 2012. évi irányelvvel, megállapítható, hogy az új ajánlásban hasonló fogalmi körülírás szerepel, de két lényeges különbséggel. Egyrészt az 1999. évi ajánlástól eltérően, de hasonlóan az áldozatokról szóló irányelvhez „a büntetőügyekben történő mediáció” helyett a „helyreállító igazságszolgáltatás” terminológia található. Másrészt ellentétben mind az előző ajánlással, mind a hatályos áldozatvédelmi irányelvvel, a jelen ajánlás a definícióban olyan gyakorlati megoldásokra van figyelemmel, amelyek során a bűncselekmények megoldásában érdekelt személyek szélesebb körben részt vehetnek az adott válaszlépésben.²⁴

Összehasonlítva az előző ajánlással és a 2012/29/EU irányelv helyreállító igazságszolgáltatás fogalom meghatározásával²⁵, a lényegi különbség a sérelmet szenvedettek (those harmed by crime) megfogalmazás kapcsán merül fel, jelentős mértékben. Arra figyelemmel, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás résztvevőiként a „*bűncselekmény által sérelmet szenvedettek és a sérelemért felelősök*” szerepelnek, nem pedig leegyszerűsítve az „*áldozatok és elkövetők*”.²⁶ Ennek háttérindoka, hogy a bűnelkövetés jelentős negatív hatást gyakorolhat a közvetlen áldozaton kívül másokra és a közösségre is. Mindez összefüggésben van egyrészt az áldozat-fogalom bővítettebb felfogásával a szakirodalomban és az áldozatokról szóló irányelvben,²⁷ amely szerint az ún. közvetett áldozatok is bizonyos esetben áldozatnak tekintendők. Másrészt a helyreállító igazságszolgáltatás lehetséges harmadik pillére a közösség.²⁸ A bűncselekménnyel érintett közösség képviselőinek bevonása jelentős szerepet játszhat a helyreállító igazságszolgáltatás sikerességében.

A 4. pont tartalmazza a befogadóbb véleményalkotás melletti indokként, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás gyakran az áldozat és az elkövető közötti – akár közvetlen vagy közvetett – párbeszéd formájában valósul meg, amelybe bevonhatók más, a bűncselekmény által közvetlenül vagy közvetve érintett személyek is, mint az áldozatok és elkövetők támogatói, az érintett szakemberek, valamint az érintett közösségek tagjai vagy képviselői. A kommentár értelmében a facilitátor lehet

²⁴ Commentary, point 3

²⁵ 2012/29/EU irányelv 2. cikk (1) d) pont: „helyreállító igazságszolgáltatás” bármely olyan eljárás, amelynek keretében az áldozat és az elkövető – önkéntes beleegyezésük esetén – pártatlan harmadik fél segítségével aktívan részt vehet a bűncselekmény kapcsán felmerülő kérdések rendezésében.

²⁶ Commentary, point 3

²⁷ 2012/29/EU irányelv 2. cikk (1) a) „áldozat”: i. olyan természetes személy, aki közvetlenül bűncselekmény következtében sérelmet szenvedett – ideértve a fizikai, szellemi vagy érzelmi sérülést, vagy gazdasági hátrányt; ii. a közvetlenül bűncselekmény következtében életét veszített személy családtagjai, akik e személy elhalálása folytán sérelmet szenvedtek

²⁸ GÖRGÉNYI: *i.m.* 47-48.

szakember, önkéntes vagy bármely más olyan személy, aki kellően képzett ahhoz, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás elveivel összhangban dolgozzon.

Az ajánlás 5. pontja a helyreállító igazságszolgáltatás lehetséges formáit példálózóan tartalmazza, mint az áldozat és az elkövető közötti közvetítés, a „penal” mediáció, resztoratív konferencia, családi csoportkonferencia, ítélőkörök, békítőkörök. A szövegezéshez kapcsolóan egyik megjegyzés, hogy a dokumentum felsorolása szerencsére bővebb, mint ahogy az áldozatokról szóló irányelvben szerepel²⁹, másrészt tükrözi a földrajzi eltéréseket a megnevezés terén („penal” mediáció, resztoratív konferencia), harmadrészt a helyreállító igazságszolgáltatás régi-új formájaként szerepelteti a családi csoport konferencia, ítélőkörök, békítőkörök formákat. Azonban, különösen az ajánlás előző részében a közösség előtérbe helyezése miatt és a helyreállító igazságszolgáltatás új és modern megfogalmazása miatt hiányzik – a nem teljeskörű felsorolás mellett is – az ún. közösségi csoportkonferencia említése, ahogy a 2012. évi irányelvből is.

A nemzetközi szinten irányadó, büntetőügyekben történő resztoratív igazságszolgáltatási programok alkalmazásának alapelveiről szóló ENSZ dokumentum, az ECOSOC 2002/12. sz. határozatának I/2. pontja értelmében is a „resztoratív eljárás” minden olyan eljárás, amelynek során az áldozat, az elkövető és amikor helyénvaló, bármely más személy, avagy a közösség tagja, akit érintett a bűncselekmény, aktívan együttműködik a bűncselekményből eredő következmények megoldásában, gyakran egy közreműködő segítségével.

A 6. pont értelmében a helyreállító igazságszolgáltatás a büntető eljárás bármely szakaszában alkalmazható, a vádemelés előtt, aztán az elítélésig vagy azt követően is. A helyreállító igazságszolgáltatás céljai és eredményei ennek függvényében eltérőek, a szükségletek pedig az eset körülményeitől függően egyediek lehetnek. Az érintetteknek lehetővé kell tenni a hozzáférést, hogy jóvátételt, magyarázatot és biztosítékot kapjanak.³⁰

A 7. pont rámutat arra, hogy nagyobb szükség van felügyeletre, amikor az eljárás megszüntetése az elfogadható egyezségektől függ, illetve a hatóság elé terjesztik. A 8. pont értelmében a helyreállító elvek és megközelítések a büntető igazságszolgáltatásban és a büntetőeljáráson kívül is alkalmazhatók (lásd a VII. fejezetet is). A hagyományos büntető igazságszolgáltatási eljárás és a helyreállító igazságszolgáltatás kiegészítheti egymást.

A 9. pont a helyreállító igazságszolgáltatási szolgáltatásokról (restorative justice services) rendelkezik, a 10., 11., és 12. pontok pedig az ún. szervezeti meghatározásokat tartalmazzák az igazságügyi hatóságokra, a büntető igazságszolgáltatási szervekre és a helyreállító igazságszolgáltatási irodákra nézve.³¹

3.2. A helyreállító igazságszolgáltatás elvei. Az idetartozó nyolc pont (13-20.) közül a 13. pont a két leggyakrabban elfogadott általános elvet rögzíti: az érintettek részvételének elvét és az okozott sérelem helyreállításának elvét. Az érintetteknek lehetővé kell tenni, hogy aktívan részt vegyenek a helyreállító igazságszolgáltatási

²⁹ 2012/29/EU irányelv, Preambulum (46)

³⁰ Commentary, point 5., 6.

³¹ Commentary, point 13.

folyamatban. Ennek középpontjában a sérelmek helyreállításának kell állnia. Ide kapcsolódóan a kommentár hangsúlyozza, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás olyan részvételi mechanizmusokat foglal magában, amelyek célja a résztvevők szükségleteinek és érdekeinek kielégítése. A *14. pont* felsorolja a helyreállító igazságszolgáltatás további kulcsfontosságú alapelveit:

- az önkéntesség elve,
- a mérlegelő, tiszteletteljes párbeszéd elve,
- az érintettek szükségleteivel és érdekeivel történő egyenlő törődés elve,
- az eljárási méltányosság elve,
- a kollektív, konszenzuson alapuló megállapodás elve,
- a jóvátételre, a reintegrációra és a kölcsönös megértés elérésére történő összpontosítás elve, és
- a domináció elkerülésének elve.

A fentiekben felsorolt további alapelvek a helyreállító igazságszolgáltatás során biztosítékként szolgálnak a résztvevők számára és hozzájárulnak a folyamat hatékonyságának biztosításához. Az érintettek szükségleteivel és érdekeivel történő egyforma törődés azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás során egyenlő mértékben részesülnek az eredmény tekintetében. Fontos azonban, hogy a jóvátétel a szimbolikus és tényleges megoldások széles skáláját foglalja magában, amelyek nem feltétlenül pénzügyi jellegűek.³²

Kiemelendő, hogy a *15. és 16. pontok* további részletezést tartalmaznak. Egyrészt az érintettek szükségleteivel és érdekeivel történő egyenlő törődéssel kapcsolatban. Másrészt az önkéntesség elvét érintően, miszerint a helyreállító igazságszolgáltatás csak akkor valósulhat meg, ha a felek szabad és tájékozott beegyezésüket adják. Ezt az áldozatokról szóló irányelv is kifejti.³³ A *17. pont* értelmében a helyreállító igazságszolgáltatást bizalmasan kell lefolytatni (hasonló rendelkezés az 53. pontban). A titoktartás elve alóli kivételt tartalmazza a 49. pont. Továbbá a helyreállító igazságszolgáltatásnak általánosan elérhetőnek (*18. pont*) és a büntető igazságszolgáltatási eljárás minden szakaszában igénybe vehető elérhető szolgáltatásnak kell lennie (*19. pont*). Végül megfelelő autonómiát kell biztosítani a büntető igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatban (*20. pont*).

3.3. A helyreállító igazságszolgáltatás jogalapja és a büntető igazságszolgáltatás működése a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatban

A *21. és 22. pont* nem írja elő kifejezetten a helyreállító igazságszolgáltatás törvényi részletezését, de utal a világos jogalapra, különösen akkor, ha annak kimenete kihathat a vádemelésre vagy a bírósági eljárásra, illetve a kommentárban

³² Commentary, point 14.

³³ 2012/29/EU irányelv 12. cikk (1): a) helyreállító igazságszolgáltatási szolgáltatások kizárólag ... az áldozat szabad és tájékoztatáson alapuló beleegyezése alapján alkalmazzák, amely bármikor visszavonható; b) a helyreállító igazságszolgáltatási eljárásban való részvételhez történő hozzájárulását megelőzően teljes körű és pártatlan tájékoztatást adnak az áldozatnak az eljárásról és annak lehetséges eredményeiről, valamint tájékoztatják az esetleges megállapodás végrehajtásának felügyeletére vonatkozó eljárásokról.

kiegészítőleg szerepel a bv. intézetből történő feltételes szabadságra bocsátás esete is.

A helyreállító igazságszolgáltatásra eljárási biztosítékokat kell alkalmazni. A kommentár hangsúlyozza, hogy ezek magukban foglalják az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikkében szereplő biztosítékokat, és a panaszkezelési eljárásokhoz való hozzáférést.³⁴ A feleket tájékoztatni kell és szükség esetén hozzáférést kell biztosítani a fordítási szolgáltatásokhoz vagy jogi segítséghez (*23. pont*).

Amennyiben a helyreállító igazságszolgáltatás – akár áldozatként, akár elkövetőként, – gyermekeket érint, alkalmazni kell a speciális hazai szabályokat és jogi biztosítékokat, mind arra az eljárásra, amelynek során az ügyet a helyreállító igazságszolgáltatásra utalják, mind magára a helyreállító igazságszolgáltatásra is (*24. pont*).

A *25., 26. és 27. pontok* annak szükségességét részletezik, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás önkéntes legyen, és a feleket teljes körűen tájékoztassák a részvételi döntés előtt (tájékozott beleegyezés), valamint tartózkodni kell attól, hogy nyomást gyakoroljanak bármelyik félre.³⁵ A *25. pont* az un. facilitátor tájékoztatási kötelezettségének irányait tartalmazza. A *28. pont* részletezi azt az elvárást, hogy az igazságügyi hatóságoknak, illetve a büntető igazságszolgáltatási szerveknek meg kell teremteniük azokat a feltételeket, eljárásokat és infrastruktúrát, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az ügyeket a helyreállító igazságszolgáltatási szolgálatokhoz utalják, amikor csak lehetséges.³⁶ A *29. pont* pedig a facilitátorokra vonatkozik.

A *30. pont* nagy jelentőséggel bír. Előírja, hogy az ügy alapvető tényeit a feleknek el kell ismerniük a helyreállító igazságszolgáltatás megindításának alapjaként. Ugyanakkor – más dokumentumokhoz hasonlóan – az is rögzítésre került, hogy a helyreállító igazságszolgáltatásban való részvételt nem szabad a bűnösség beismerésének bizonyítékaként felhasználni a későbbi jogi eljárásokban. A kommentár is hangsúlyozza:³⁷ „Nem szükséges, hogy a vádlott jogi bűnösséget vállaljon. Nem ítélik meg előre a részt vevő elkövetők bűnösségének kérdését, hogy ne sértsék az ártatlanság vélelmének elvét.³⁸ Elegendő, ha az elkövető elismeri az elkövetés lényeges tényeit, még akkor is, ha a beismerés nem jelentene jogi felelősséget... A nyilatkozatok nem használhatók fel a vádlott ellen, ha az ügyet visszautalják.”

Az egyes esetekben hosszadalmas büntetőeljárások miatt a *31. pont* nyomatékossítja az észszerű időkeretet. A büntetőügy helyreállító igazságszolgáltatás elé utalásáról szóló határozatot észszerű határidőnek kell kísérnie, amelyen belül az igazságügyi hatóságokat tájékoztatni kell a helyreállító igazságszolgáltatás folyamatának állapotáról. A felek közötti megállapodás létrejöttét követően az igazságügyi hatóságoknak van további döntési jogosultsága (*32. pont*). Más a helyzet, ha a helyreállító igazságszolgáltatásra való utalás a büntetés részét képezi

³⁴ Az R (99) 19. sz. ajánlás 8. pontjához hasonlóan.

³⁵ Commentary, point 25., 26., 27.

³⁶ További részletek a 2012/29/EU irányelv preambuluma (46) bekezdésében.

³⁷ Commentary, point 30.

³⁸ EJEE 6.2. cikk

(például egyes országokban a szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztése esetén). A *33. pont*³⁹ a facilitátorokkal kapcsolatban tartalmaz ajánlást.

A *34. pont* szerint az igazságügyi hatóságok azon határozatai, amelyek a helyreállító igazságszolgáltatásról szóló megállapodás megkötése és sikeres lezárása alapján szüntetik meg a büntetőeljárást, ugyanolyan hatállyal bírnak, mint az egyéb okból hozott büntetőeljárást megszüntető határozatok. Az R(99)19. sz. ajánlásból átvéve⁴⁰, kizárt a felelősségre vonás ugyanazon személyek ellen, azonos tényállás alapján, ugyanazon országon belül, feltéve, hogy a megállapodásban foglaltak teljesülnek. Ez nem jelenti azt – a kommentár szövegezése értelmében –, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás ne történhetne meg a büntetőeljárás mellett vagy azt követően anélkül, hogy azokra hatással lenne.⁴¹

A *35. pont* a helyreállító igazságszolgáltatás sikertelenségének eseteiről, azaz arról rendelkezik, amikor a felek megállapodása nélkül vagy az ilyen megállapodás végrehajtásának elmulasztása után visszautalják az ügyet az igazságügyi hatóságokhoz, haladéktalanul döntést kell hozni.

3.4. A helyreállító igazságszolgáltatás működése. Tekintettel arra a célkitűzésre, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás általánosan elérhető szolgáltatás legyen, szükség van az un. szabványosításra.⁴² Az ajánlás *36. pontja* azt a felhívást tartalmazza, hogy ki kell dolgozni a kompetenciára vonatkozó és az etikai szabályokat, valamint a facilitátorok kiválasztására, képzésére, támogatására és értékelésére vonatkozó eljárásokat. Továbbá figyelemmel kell kísérni a facilitátorok munkáját, hogy biztosítsák az elvárások betartását, valamint a gyakorlatok biztonságos és hatékony végrehajtását (*38. pont*). A helyreállító igazságszolgáltatási szolgáltatásokat és a képzés szolgáltatóit az illetékes hatóságnak felügyelnie kell (*37. pont*).

A helyreállító igazságszolgáltatási szolgáltatóknak, a *39. pont* értelmében, megfelelő adatrögzítő rendszereket kell kidolgozniuk, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy információt gyűjtsenek a benyújtott ügyekről, azok menetéről. Az anonimizált adatokat az illetékes hatóságnak nemzeti szinten össze kell gyűjtenie, és hozzáférhetővé kell tennie kutatás és értékelés céljából.

A *40., 41. pontok* a facilitátorok tekintetében tartalmaznak útmutatást, a személyes jellemzőikre és kompetenciáikra nézve, a toborzásukkal kapcsolatban, a képességeiket, az interperszonális készségüket (például meghallgatás és az egyértelmű, nem ítélező kommunikáció, valamint a pártatlan cselekvés) és a képzésüket illetően. Az ajánlás a „józan ítélőképességet” is kiemeli. A kommentár tartalmazza, hogy a facilitátoroknak, legyenek azok hivatásosak vagy önkéntesek, lehetőség szerint képviselniük kell a társadalom minden rétegét (etnikai és más kisebbségi csoportokat is).⁴³ Etikai kódex betartását is megkövetelhetik.

A *42., 43. pontok* a facilitátorok képzésének minimális szintjére vonatkoznak. Képzésüknek meg kell felelnie a CEPEJ (2007)13, már hivatkozott dokumentum 20.

³⁹ A korábbi 29. ponthoz hasonlóan

⁴⁰ R(99)19. sz. ajánlás, 17.pont

⁴¹ Commentary, point 34.

⁴² Commentary, Section VI.

⁴³ Commentary, point 41., 42., 41

pontjában foglaltaknak.⁴⁴ A 44. pont azt rögzíti, hogy a facilitátorok vezetőinek speciális esetfelügyeleti és szolgáltatás menedzsment képzésben kell részesülniük, amely kifejezetten a helyreállító igazságszolgáltatásra vonatkozik. A 45. pont a helyreállító igazságszolgáltatással összefüggésben a legjobb gyakorlatokkal kapcsolatos kutatások gyorsan fejlődő jellegére reflektál és a képzési programok felülvizsgálatát tartalmazza, az új kutatások eredményeinek megfelelően.

A 46. pont – a korábban már hivatkozott⁴⁵ – helyreállító igazságszolgáltatási alapelvek közül a legfontosabbak gyakorlati alkalmazását részletezi. A helyreállító igazságszolgáltatást pártatlan módon, az ügy tényállása, valamint a felek szükségletei és érdekei alapján kell lefolytatni. A facilitátornak mindig tiszteletben kell tartania a felek méltóságát, és gondoskodni kell arról is, hogy tisztelettel járjanak el egymás iránt. A kommentár azt is hangsúlyozza, hogy a facilitátor nem foglalhat állást a bűnösség kérdésében.⁴⁶ El kell kerülni, hogy az egyik fél vagy a facilitátor uralja az eljárást és a mindegyik fél irányába történő egyforma figyelembe vételre kell törekedni.

A helyreállító igazságszolgáltatási szolgálatok felelősek azért, hogy biztonságos és kényelmes környezetet biztosítsanak. A facilitátornak figyelnie kell a felek bármilyen sebezhetőségére (47. pont).

A 48. pont azt írja le, hogyan kell hatékonyan és a felek számára kezelhető ütemben eljárni.⁴⁷ Arra figyelemmel, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásának egyik indoka a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának növelése, kellő gyorsasággal kell eljárni, de a felek lehetőségeinek és kívánságainak keretein belül. Ezért a hatékonyság és a sebesség nem szinonimák.

A titoktartás elvének ellenére a facilitátornak tájékoztatnia kell az illetékes hatóságokat – a 49. pont értelmében – a kilátásba helyezett vagy súlyos bűncselekményekről, amelyekre az eljárásuk során derült fény. Egyensúlyt kell találni a titoktartási kötelezettség és a súlyos károk megelőzésének szükségessége között. Egyértelmű szabályokat kell kidolgozni arra vonatkozóan, hogy mikor van szükség a nyilvánosságra hozatalra.⁴⁸ A 2012/ 29/EU irányelv szerint szükség lehet erre, ha közérdeket szolgál.

A helyreállító igazságszolgáltatási eljárásnak fő szabály szerint bizalmasnak kell lennie, kivéve, ha a felek ettől eltérően állapotodnak meg, vagy ha jelentős közérdek miatt a nemzeti jog így rendelkezik. Az eljárás során tett fenyegetések vagy elkövetett bármilyen jellegű erőszak olyannak tekinthetők, mint amelyek szükségessé teszik a közérdekből történő nyilvánosságra hozatalt.⁴⁹

Az 50., 51. és 52. pontok a helyreállító igazságszolgáltatás során elért megállapodásokkal kapcsolatosak. A megállapodásoknak tisztességesnek, megvalósíthatónak és arányosnak kell lenni, amelyekhez minden fél szabad és tájékozott beleegyezését adja.⁵⁰ A kommentár értelmében a megállapodásokkal

⁴⁴ CEPEJ (2007)13, point 20.

⁴⁵ Commentary, point 14.

⁴⁶ Commentary, point 46

⁴⁷ Commentary, point 48.

⁴⁸ Commentary, point 49

⁴⁹ 2012/29/EU irányelv preambuluma (46) bekezdése

⁵⁰ CM/Rec(2018) 8, point 50.

szemben négy fő követelmény van: tisztességesnek, arányosnak, teljesíthetőnek és önkéntesnek kell lenniük. Az a követelmény, hogy a megállapodásokat önkéntesen kell elfogadni, abszolút. Ez megkülönbözteti a helyreállító igazságszolgáltatást az ítélkezéstől.⁵¹

A megállapodásoknak nem feltétlenül kell kézzelfogható eredményeket tartalmazniuk. A felek szabadon megállapodhatnak abban, hogy a párbeszéd kielégíti az igényeiket és az érdekeiket.⁵²

A megállapodásoknak lehetőleg a felek saját elképzelésein kell alapulniuk. A facilitátorok akkor avatkoznak be a felek megállapodásaiba, ha a felek kérik erre őket, vagy amikor a megállapodásaik bizonyos részei egyértelműen aránytalanok, irreálisak vagy tisztességtelenek lennének. Mindezt meg kell magyarázniuk a feleknek és rögzíteniük kell a beavatkozás indokait.⁵³ A facilitátor tehát nincs kizárva abból, hogy szerepet játsszon az egyezség létrejöttében, de kerülnie kell, hogy nyomást gyakoroljon a felekre. Amennyire lehetséges, a megállapodásnak olyan eredményekből kell állnia, amelyeket a felek maguk javasoltak.⁵⁴

Az 53. pont arról rendelkezik, amikor a helyreállító igazságszolgáltatás érdemi hatást gyakorol a büntetőeljárás kimenetére. A facilitátornak jelentést kell tennie az illetékes hatóságoknak, szerveknek a megtett lépésekről és a helyreállító igazságszolgáltatás eredményéről. A 49. pont szerinti kivételes kötelezettségüktől eltekintve, a jelentése nem fedheti fel a felek közötti megbeszélés tartalmát, és nem nyilváníthat véleményt a felek helyreállító igazságszolgáltatás során tanúsított magatartásáról. Sikertelenség esetén a jelentésben meg kell jelölni az okokat, de a titoktartás elve értelmében nem fedheti fel a facilitátor a felek nyilatkozatainak és magatartásának tartalmát. A kommentár értelmében a tagállamok azt is kérhetik a facilitátortól, hogy olyan esetben is tegyen jelentést, amikor a helyreállító igazságszolgáltatásra az ítélet után kerül sor.⁵⁵

Az Európa Tanács CM/Rec(2018)8 számú ajánlásának utolsó részében a helyreállító igazságszolgáltatás folyamatos fejlesztésével kapcsolatos ajánlásokról olvashatunk (54–67. pont).

4. Záró gondolatok

Az áldozatok igazságszolgáltatáshoz való jogának szilárd alapjai vannak az Európai Unió jogában, az Európa Tanács és az Egyesült Nemzetek Szervezetének eszközrendszerében.⁵⁶ Az Európai Unióban a 2012/29/EU irányelv végrehajtásának 2020. évi értékelése mellett ugyanezen évben elfogadásra került az áldozatok

⁵¹ Commentary, point 50.

⁵² CM/Rec(2018) 8, point 51.

⁵³ CM/Rec(2018) 8, point 52.

⁵⁴ Commentary, point 52.

⁵⁵ Commentary, point 53.

⁵⁶ Bűncselekmények áldozatai az Európai Unióban: az áldozatoknak nyújtott támogatás mértéke és jellege. Összefoglalás. European Union Agency for Fundamental Rights, 2015. p.1. [https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-victims-crime-eu-support_summary_hu.pdf\(2021.11.18\)](https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-victims-crime-eu-support_summary_hu.pdf(2021.11.18))

jogairól szóló uniós stratégia (2020 - 2024)⁵⁷. Ebben rövid utalás található a helyreállító igazságszolgáltatásra és inkább az áldozatok állami kárenyhítéshez való hozzáféréseinek megkönnyítése került részletezésre, külön pontban (3. pont). Ugyancsak 2020-ban, az ENSZ Kábítószer-és Bűnügyi Hivatala (UNODC) megjelentette a „A helyreállító igazságszolgáltatási programok kézikönyvé”-nek az aktualizált második kiadását⁵⁸, amelyben többek között kiemelésre kerültek a helyreállító igazságszolgáltatásban rejlő lehetőségek alkalmazása a súlyos bűncselekmények körében is. Az átdolgozott kézikönyv a legújabb nemzetközi útmutatónak tekintendő.

További fontos fejlemény, hogy a Helyreállító Igazságszolgáltatás Európai Fóruma (European Forum for Restorative Justice, az EFRJ) felmérést végzett a „Helyreállító igazságszolgáltatás az áldozatokról szóló irányelvben” címmel és annak eredményeit közzétette.⁵⁹ Az EFRJ is elismerően értékeli, hogy a 2012/29/EU irányelv az első olyan uniós jogi aktus, amely a közvetítés (mediáció) helyett a helyreállító igazságszolgáltatás terminológiát alkalmazza. Abból eredően, hogy ezen irányelv az áldozatok jogaira és védelmére fókuszál, a helyreállító igazságszolgáltatás kapcsán nincs tekintettel az elkövetőkre, akik a másik lényeges pillért jelentik az áldozatok mellett. Fontos a helyreállító igazságszolgáltatás háromszögére történő koncentráció, azaz az áldozatokon túlmenően az elkövetők és a releváns harmadik személyek/ közösség figyelembevételé.⁶⁰

„A helyreállító igazságszolgáltatás európai stratégiája” című 3E-RJ modell projekt⁶¹ eredményeképpen, amelyben a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszéke is partner volt, új irányelvre vonatkozó javaslat benyújtására került sor. Ezen uniós projekt javaslata értelmében „alapvető fontosságú, hogy az Európai Unió elfogadjon egy irányelvet, amely meghatározza a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásának alapvető szabályait. Ennek segítségével nemcsak az eljárások minőségének javítása biztosítható, hanem a helyreállító igazságszolgáltatási eljárások és a meghozott döntések is könnyebben elismerhetők az Európai Unió többi tagállamaiban.”⁶²

Végül fontos érv, hogy a polgári és kereskedelmi ügyekben történő közvetítésről is önállóan rendelkezik irányelv⁶³. Mindezekre figyelemmel nem tekinthető az

⁵⁷ EU Strategy on victims' rights (2020-2025), COM/2020/258 final

⁵⁸ *Handbook on Restorative Justice Programmes*, Second edition, UNODC, Vienna, 2020

⁵⁹ Position Paper on the Evaluation of the Restorative Justice provisions of the Victims' Directive. European Forum for Restorative Justice. https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2021-10/European_Forum_for_Restorative_Justice-evaluation_of_RJ_in-the_VRD.pdf (2021.11.18)

⁶⁰ Uo. 14-15., PALI, Brunilda: Restorative Justice in the Victims' Directive. Survey Results. *European Forum for Restorative Justice*, 2017. <https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2020-01/rj-in-the-vd-efrj-survey-report.pdf>, (2021.11.18) p. 6

⁶¹ "The geographic distribution of Restorative Justice in 11 European Countries and the configuration of an Effective – Economic – European Strategy Model for its further diffusion (hereinafter the "3E-RJ MODEL" project)" The 3E Model for a Restorative Justice Strategy in Europe. JUST/2010/JPEN/AG/1534

⁶² PITSELA, Angelika – SYMEONIDOU-KASTANIDOU, Elisavet – ANTONOPOULOU, Athanasia – KARAGIANNIDIS Charalampos: The Proposal of the Directive for Restorative Justice in European Union, in: *Restorative Justice in Criminal Matters Comparative Research in 11 European Countries*, Part II., (ed.: Angelika Pitsela – Elisavet Symeonidou-Kastanidou), Sakkoulas Publications, Athens - Thessaloniki, 2013, 383.

⁶³ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/52/EK irányelve a polgári és kereskedelmi ügyekben végzett közvetítés egyes szempontjairól

áldozatvédelmi 2012/29/EU irányelv a helyreállító igazságszolgáltatás megfelelő jogi eszközeinek, ezért átfogó uniós irányelv és annak összekapcsolása szükséges a más uniós jogi aktusokkal.

Irodalomjegyzék

- ECOSOC Resolution No. 2002/12, Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matter
 - Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról
 - GÖRGÉNYI Ilona: *Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben*, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2006.
 - *Handbook on Restorative justice programmes*, Criminal Justice Handbook Series, UNODC, Vienna, 2006
 - *Handbook on Restorative Justice Programmes*, Second edition, UNODC, Vienna, 2020
 - MARDER, Ian: The Council of Europe Recommendation CM/Rec(2018) 8 concerning restorative justice in criminal matters: an opportunity for progress, *European Forum for Restorative Justice Newsletter*, 2018, Vol 19, yearly printed issue
 - PALI, Brunilda: Restorative Justice in the Victims' Directive. Survey Results. *European Forum for Restorative Justice*, 2017. <https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2020-01/rj-in-the-vd-efrj-survey-report.pdf>, (2021.11.18.)
 - PITSELA, Angelika – SYMEONIDOU-KASTANIDOU, Elisavet – ANTONOPOULOU, Athanasia – KARAGIANNIDIS Charalampos: The Proposal of the Directive for Restorative Justice in European Union, in: *Restorative Justice in Criminal Matters Comparative Research in 11 European Countries*, Part II., (ed.: Angelika Pitsela – Elisavet Symeonidou-Kastanidou), Sakkoulas Publications, Athens - Thessaloniki, 2013.
 - Recommendation No. R(99)19 concerning Mediation in Penal Matters (a továbbiakban: R (99)19)
 - Recommendation CM/Rec(2018) 8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters
 - Commentary to Recommendation CM/Rec(2018) 8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters
 - 2001/220/IB kerethatározat a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról
-
-

A készpénz-helyettesítő fizetési eszközökkel összefüggő csalás és hamisítás üldözése – uniós elvárások, hazai megoldások

Gula József*

A tanulmány vizsgálja a készpénz-helyettesítő fizetési eszközökkel összefüggő csalás és hamisítás elleni uniós fellépés büntetőjogi eszközeiként a 2001-ben elfogadott kerethatározat és a 2019-ben született irányelv rendelkezéseit, valamint azok magyar büntetőjogra gyakorolt hatását. Kiemelt jelentőséget kap az uniós követelmények és hatályos magyar büntetőjogi szabályozás összevetése, összhangjának értékelése.

Kulcsszavak: készpénz-helyettesítő fizetési eszköz, virtuális fizetési eszköz, készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása, készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés

Prosecution of Fraud and Counterfeiting in Terms of Cash-Substitute Payment Instruments – European Union Requirements and National Solutions

The paper examines the provisions of the framework decision of 2001 and the directive of 2019 as the criminal legal means of the European Union's action against fraud and counterfeiting regarding cash-substitute payment instruments, as well as their effect on the Hungarian system of criminal law. Special emphasis is attributed to the comparison of the EU requirements and the Hungarian criminal legal regulation in force, to the evaluation of their correspondence.

Keywords: cash-substitute payment instruments, virtual payment instrument, counterfeiting of cash-substitute payment instrument, cash-substitute payment instrument fraud

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1464>

1. Bevezető gondolatok

A technika fejlődésének eredményeként folyamatosan terjed a készpénz-helyettesítő, különösen az elektronikus fizetési eszközök használata, amelyekkel valamely információs rendszer (ATM automata, POS terminál, internet) útján végezhetőek banki műveletek.¹

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszék. A tanulmány az „Új kihívások a büntetőjog és a bűnügyi tudományok területén” című konferencia keretében elhangzott előadás alapján készült.

¹ Gula József: A pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika: *Magyar Büntetőjog Különös Rész*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 750. o.

A digitális gazdaság növekedése, a fizetési technológiák területét is érintő innováció új lehetőségeket teremt a fogyasztók és a vállalkozások számára, de a visszaélések lehetőségét is növeli.

A visszaélések aláássák a fogyasztók bizalmát, és közvetlen gazdasági veszteséget okoznak, akadályként jelentkeznek a digitális piacon.² Biztonsági fenyegetést is jelentenek, bevételi forrást biztosítanak a szervezett bűnözés számára, hozzájárulva más bűncselekmények elkövetéséhez (pl.: terrorizmus, kábítószer-kereskedelem, emberkereskedelem).

Az Európai Unió Tanácsa már 2001. május 28-án kerethatározatot fogadott el a nem készpénzes fizetőeszközökkel összefüggő csalás és hamisítás elleni küzdelemről (2001/413/IB) (a továbbiakban: kerethatározat).

A kerethatározat célként tűzte ki, hogy a nem készpénzes fizetőeszközök minden formáját érintő csalás és hamisítás bűncselekménynek minősüljön, és azokat valamennyi tagállam területén hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciókkal sújtsák. Kifejezésre juttatta azt az álláspontot, mely szerint a tagállamok az említett bűncselekmények nemzetközi összefüggései miatt e célt nem tudják kielégítően megvalósítani, azok az Unió szintjén jobban érvényesíthetőek.

A kerethatározat hatásaként hazánkban a 2003. évi II. törvény 2003. március 1-jei hatállyal érdemben megváltoztatta az 1978. évi Btk.-nak a nem készpénzes fizetőeszközök védelmét szolgáló tényállásait.

A téma vizsgálatának aktualitását elsősorban az adja, hogy 2019. május 30. napján hatályba lépett az Európai Parlament és a Tanács 2019. április 17-i (EU) 2019/713 irányelve a készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel elkövetett csalás és a készpénz-helyettesítő fizetési eszközök hamisítása elleni küzdelemről, valamint a 2001/413/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról (a továbbiakban: irányelv).

Az irányelv preambuluma utal arra, hogy a 2001/413/IB tanácsi kerethatározatot frissíteni kell és ki kell egészíteni a – különösen a számítógépes csalással összefüggő – bűncselekményekre, továbbá a büntetésekre, a megelőzésre, a sértettek segítésére, valamint a határokon átnyúló együttműködésre vonatkozó további rendelkezésekkel. Az irányelvnek való megfelelés határideje 2021. május 31. volt.

A Bizottság 2023. május 31-ig jelentést nyújt be az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, amelyben értékeli, hogy a tagállamok milyen mértékben tették meg az irányelvnek való megfeleléshez szükséges intézkedéseket. Magyarország arról tájékoztatta a Bizottságot, hogy 34 intézkedést tett az irányelvnek való megfelelés érdekében. A Büntető kódexet érintő intézkedés a Btk. 2020. évi XLIII. törvénnyel történt módosítása volt.

Jelen tanulmány célja a kerethatározat és az irányelv, valamint azok magyar büntetőjogra gyakorolt hatásának áttekintése, valamint annak vizsgálata, hogy *büntető kódexünk* – a hivatkozott módosítással – valóban *összhangban áll-e az irányelvvel*.

² Az Európai Központi Bank jelentése szerint 2013-ban az egységes európai fizetési térségben (SEPA) kibocsátott kártyákkal elkövetett csalás elérte az 1,44 milliárd eurót, ami 8%-os növekedést jelentett az előző évhez képest.

2. A Tanács kerethatározata (2001. május 28.) a nem készpénzes fizetőeszközökkel összefüggő csalás és hamisítás elleni küzdelemről (2001/413/IB)

A kerethatározat³ rámutat arra, hogy a nem készpénzes fizetőeszközökkel összefüggő csalás egyes formáinak súlyossága és növekvő jelentősége átfogó megoldásokat igényel. Szükséges, hogy a tagállamok kölcsönösen a lehető legnagyobb mértékű segítséget nyújtsák egymás részére és konzultáljanak egymással, amennyiben ugyanarra a bűncselekményre két vagy több tagállam joghatósága is kiterjed.

A kerethatározat első cikke fogalommeghatározásokat ad, elsőként körülírva a fizetőeszköz fogalmát. Eszerint (nem készpénzes) *fizetőeszköz* a törvényes fizetőeszközök (bankjegyek és érmék) kivételével minden olyan materiális eszköz, amely különleges természeténél fogva önállóan vagy más (fizető)eszközzel együtt birtokosát vagy használóját képessé teszi pénz vagy pénzbeli érték átruházására; ilyen például a hitelkártya, az eurocsekk kártya, a pénzügyi intézmények által kibocsátott más kártyák, az utazási csekkek, az eurocsekkek, és más csekkek és váltók, amelyek a hamisítás vagy a jogosulatlan felhasználás ellen pl. kivitelezésük, kódolásuk, vagy a rajtuk lévő aláírás folytán, védettek.

A kerethatározat a továbbiakban meghatározza a *büntetni rendelt magatartások* viszonylag széles körét, köztük a fizetőeszközökkel kapcsolatos bűncselekményeket (2. cikk), a számítógépes bűncselekményeket (3. cikk), és az elkövetés speciális eszközeivel kapcsolatos delictumokat (4. cikk). Büntető anyagi jogi szempontból utalni kell még a bűnsegély, felbujtás és kísérlet büntetendőségére vonatkozó 5. cikkre, a *szankciók* vonatkozásában pedig a kerethatározat 6. cikke azt a követelményt támasztja, hogy hatékonyak, arányosak és visszatartó erejűek legyenek, valamint legalább a súlyos esetekben a kiadatást is lehetővé tévő szabadságvesztés büntetés is alkalmazható legyen. A büntetési tétel felső határára vonatkozó konkrét minimális előírást a kerethatározatban még nem találunk. A kerethatározat a jogi személyek felelőségére, a joghatóságra, a tagállamok együttműködésére nézve is tartalmaz rendelkezéseket. A tagállamoknak 2003. június 2-i határidővel kellett eleget tenniük a kerethatározat elvárásainak.

A *fizetőeszközökkel kapcsolatos bűncselekményekre* vonatkozó rendelkezés szerint a tagállamokban szándékos elkövetés esetén bűncselekménynek kell minősíteni legalább a hitelkártyák, az eurocsekk kártyák, a pénzügyi intézmények által kibocsátott más kártyák, az utazási csekkek, az eurocsekkek, valamint más csekkek és váltók tekintetében

- a) a fizetőeszköz ellopását vagy más módon történő jogellenes eltulajdonítását;
- b) fizetőeszköz jogosulatlan felhasználás céljából történő hamisítását vagy meghamisítását;
- c) lopott vagy más módon jogellenesen eltulajdonított, illetve hamis vagy hamisított fizetőeszköz elfogadását, megszerzését, szállítását, más személy részére

³ Lásd BUJÁKI László: Készpénz-helyettesítő fizetési eszközök, in: *Az európai büntetőjog kézikönyve* (szerk.: Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin), Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 497-499. o.

történő értékesítését vagy átruházását, illetve birtoklását jogosulatlan felhasználás céljából;

d) lopott vagy más módon jogellenesen eltulajdonított, illetve hamis vagy meghamisított fizetőeszköz jogosulatlan felhasználását.

Lényeges elem, hogy a kerethatározat a különböző nem készpénzes fizetőeszközöknek azonos büntetőjogi védelmet kíván meg, de feltétel az is, hogy ezen fizetőeszközök kivitelezésük, kódolásuk, a rajtuk lévő aláírás folytán vagy más módon védettek legyenek a hamisítással, illetve a jogosulatlan felhasználással szemben.⁴

3. A kerethatározat hatása a magyar büntető anyagi jogra

A büntető jogszabályok és a hozzájuk kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló *2003. évi II. törvény* indokolása utalt arra, hogy a korábbi rendelkezések nem feleltek meg a kerethatározatban foglalt elvárásoknak, valamint annak szabályozásához képest túlzottan elaprózottak, néhol kazuisztikusak voltak, ugyanakkor a különböző nem készpénzes fizetőeszközök esetében eltérő védelmet biztosítottak. Önálló bűncselekményt képezett a fedezetlen bankkártya felhasználása, a visszaélés csekkel, a váltóhamisítás, a bankkártya-hamisítás, illetve a bankkártyával visszaélés. Az önálló tényállások léte még nem jelentette volna az egységes védelem hiányát, azonban az egyes tényállások keretében tartalmi eltérések mutatkoztak, a törvény a különböző elkövetési tárgyak esetén eltérő elkövetési magatartásokat értékelt.

A Btk. novella több tényállás hatályon kívül helyezése mellett összefogottan, a magyar háttérszabályozás terminológiájához igazodva három új bűncselekmény megalkotásával teremtette meg az összhangot a kerethatározat elvárásai és a Btk. rendelkezései között (készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítás, készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés, készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése), a bűncselekményi tényállásokat pedig a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz fogalmára vonatkozó értelmező rendelkezés követte.

Megállapítható, hogy a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz fogalma lefedte a nem készpénzes fizetőeszközök azon körét, amelyet a kerethatározat megkívánt, sőt bizonyos szempontból tágabb volt annál, mivel magában foglalta az „elektronikus pénzeszközöket” is (pl.: elektronikus pénztárca).

A készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítás, illetve a készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés esetén a büntetőjogi védelem a kereskedelmi forgalomban egyre inkább elterjedt ún. kereskedői kártyákra is kiterjedt, vagyis e bűncselekményeknek gazdálkodó szervezet által kibocsátott olyan kártya is elkövetési tárgya lehetett, amely a kibocsátó áruja vagy szolgáltatása ellenértékének kiegyenlítésére alkalmas. A külföldön kibocsátott készpénz-helyettesítő fizetési eszköz a belföldön kibocsátottal azonos védelemben részesült, a külföldön kibocsátott kereskedői kártyákhoz azonban nem kapcsolódott ilyen rendelkezés. A

⁴ GULA József: A pénzhamisítás elleni fellépés az Európai Unióban, in: *Bűnügyi Tudományi Közlemények* 7. (szerk.: Lévy Miklós), Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004. 133-135. o.

készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése kereskedői kártyára egyáltalán nem volt elkövethető. A törvény a kereskedői kártyák esetében a büntetőjogi védelemhez nem követelte meg a készpénz-helyettesítő fizetési eszközök esetén előírt másolással, hamisítással vagy jogosulatlan felhasználással szembeni védelemet. A Btk. Kommentár⁵ szerint ez vélelmezhetően a jogalkotó szándékával ellentétes joghézag volt. Valóban, elvi szinten helytelen, ha a kereskedői kártyák, melyeknek büntetőjogi védelme szűkebb körű, az egyéb készpénz-helyettesítő fizetési eszközök esetén megkövetelt feltétel hiányában is elkövetési tárggyá válhatnak.

A kerethatározat 4. cikke szerint büntetendővé kell nyilvánítani szándékos elkövetés esetén a fizetőeszköz hamisításra vagy meghamisításra különösen alkalmas berendezés, tárgy, számítógépes program vagy más eszköz, illetve a 3. cikk szerinti számítógépes bűncselekmény elkövetésének célját szolgáló számítógépes program jogosulatlan előállítását, elfogadását, megszerzését, más személy részére történő értékesítését vagy átruházását, illetve birtoklását.

A készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának előkészületét a törvény büntetni rendelte. A jogalkotó mégis szükségesnek látta egy sui generis tényállás, a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése beiktatását is. Az indoklás arra utalt, hogy e cselekmény akkor állapítható meg, ha elkövetőjének nem áll szándékában készpénz-helyettesítő fizetési eszközt hamisítani.

Egy ilyen jellegű cselekmény kriminalizálására vonatkozó felvetés nem a kerethatározat nyomán fogalmazódott meg először Magyarországon. A Btk. 1998-as novellája előkészítésekor a Magyar Bankszövetség szorgalmazta a bankkártya-hamisítás előkészületi stádiumának büntetendőségét, illetve kifogásolta, hogy önmagában a bankkártya hamisítására alkalmas berendezés, a bankkártya alapanyagának előállítása, beszerzése, birtoklása, vagy a hamisított bankkártya birtoklása nem bűncselekmény.⁶ A jogalkotó azonban akkor még maga is úgy gondolta, hogy az igényelt sui generis bűncselekmény, a „bankkártya előállítására alkalmas berendezés előállítása” helyett az előkészületet kell büntetendővé nyilvánítani.

Álláspontom szerint a kerethatározatnak való megfelelés sem tette szükségesszerűvé egy ilyen típusú tényállás Btk.-ba iktatását.

A kerethatározat 3. cikke szerinti számítógépes bűncselekmények⁷ nem igényelték a Btk. módosítását, tekintettel arra, hogy az Európa Tanács informatikai bűnözésről szóló 2001. évi egyezményével összhangban álló, a 2001. évi CXXI. törvénnyel büntető kódexünkbe iktatott tényállások (számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény, számítástechnikai rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása) megfeleltek a kerethatározatban foglaltaknak.⁸

⁵ Magyar Büntetőjog Kommentár a gyakorlat számára (szerk.: Berkes György), Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., 734/18. o.

⁶ TÓTH Mihály: *Gazdasági bűnözés és bűncselekmények*, Budapest, KJK-Kerszöv, 2002. 445. o.

⁷ NAGY Ferenc – KARSAI Krisztina: A kerethatározat „Az európai büntetőjog új kihívásai és a magyar büntető jogalkotás” c. OKTK kutatás, *Büntetőjogi Kodifikáció* (2003) 1-2., 16. o.

⁸ PINK Edit: A bankkártya védelme, *Cég és Jog* (2003) 4, 28. o.

4. Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/713 irányelve

Az irányelv *tárgyát* az Európai Unió működéséről szóló szerződés 83. cikk (1) bekezdésével összhangban akként jelöli meg, hogy a bűncselekmények és szankciók meghatározására vonatkozó *minimumszabályokat* állapít meg a készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel elkövetett csalás és a készpénz-helyettesítő fizetési eszközök hamisítása területén. Megkönnyíti továbbá az ilyen bűncselekmények megelőzését, valamint a sértettek segítségét és támogatását. Az *irányelv javaslatának* indokolása szerint a javaslat három konkrét célja:

- egyértelmű, megalapozott és technológiailag semleges szabályozás biztosítása,
- a büntetőeljárást akadályozó operatív akadályok kiküszöbölése,
- a megelőzés javítása.⁹

A készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel elkövetett csalás és a készpénz-helyettesítő fizetési eszközök hamisításának jelentős határokon átnyúló dimenziója szintén indokolja a tagállamok büntetőjogi szabályozásának további közelítését, a határokon átnyúló együttműködés javítását.

Az irányelv a *készpénz-helyettesítő fizetési eszköz fogalmát*¹⁰ a kerethatározatnál átfogóbban határozza meg, kiterjesztve azt az *immateriális fizetési eszközökre*, valamint a *digitális csereeszközökre*¹¹ is. Egyértelművé teszi, hogy a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz több különböző, együttesen ható elemből állhat, például egy fizetési mobilalkalmazásból és egy ahhoz társuló engedélyezésből (pl. jelszó). Az irányelv elsődlegesen olyan fizetési eszközöket részesít védelemben, amelyek speciális *védelmi jellemzőkkel* vannak ellátva az utánzással és a visszaéléssel szemben¹².

A *büntető cselekmények* körét az irányelv 3-7. cikkei rögzítik az alábbi címek alatt:

- A készpénz-helyettesítő fizetési eszközök csalárd felhasználása,
- Materiális készpénz-helyettesítő fizetési eszközök csalárd felhasználásával kapcsolatos bűncselekmények,

⁹ Javaslat az Európai Parlament és a Tanács irányelvére a készpénz-helyettesítő fizetési eszközökkel összefüggő csalás és hamisítás elleni küzdelemről és a 2001/413/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról COM(2017) 489 final, 2017.9.13., 5. o.

¹⁰ „Olyan immateriális vagy materiális védett készülék, tárgy vagy rögzített adat, vagy ezek kombinációja, ide nem értve a törvényes fizetőeszközöket, amely önállóan, illetve egy eljárás vagy eljárások alkalmazásával lehetővé teszi, hogy birtokosa vagy felhasználója pénzt vagy pénzbeli értéket utaljon át, többek között digitális csereeszközök révén.” (ld. irányelv 2. cikk a) pont)

¹¹ „A 2009/110/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv 2. cikkének 2. pontjában meghatározott bármely elektronikus pénz, vagy virtuális fizetési eszköz.” A virtuális fizetési eszköz pedig „olyan digitális értékmegjelenítő, amelyet nem központi bank vagy hatóság bocsát ki vagy garantál, nem feltétlenül kapcsolódik törvényes fizetőeszközhöz, és nem minősül pénznemnek vagy pénznek, de amelyet természetes vagy jogi személyek csereeszközként elfogadnak, és amely elektronikusan átutalható, tárolható és értékesíthető”. (irányelv 2. cikk c) – d) pontok)

¹² A irányelv szerinti készpénz-helyettesítő fizetési eszköz védett készülék, tárgy vagy rögzített adat, mely az utánzással vagy csalárd felhasználással szemben például tervezés, kódolás vagy aláírás útján védve van. (irányelv 2. cikk b) pont)

- Immateriális készpénz-helyettesítő fizetési eszközök csalárd felhasználásával kapcsolatos bűncselekmények,
- Információs rendszerekkel kapcsolatos csalás,
- A bűncselekmények elkövetéséhez használt eszközök.

A 8. cikk pedig a felbujtás, a bűnsegély és a kísérlet vonatkozásában tartalmaz rendelkezéseket.

A készpénz-helyettesítő fizetési eszközök csalárd felhasználása lopott vagy más módon jogellenesen eltulajdonított vagy megszerzett, továbbá hamis vagy meghamisított készpénz-helyettesítő fizetési eszközök csalárd felhasználásával követhető el. A javaslat indokolása szerint a bűncselekmény minden fizetési eszközre vonatkozik, legyen az kézzel fogható vagy sem, és így magában foglalja a lopott vagy hamisított fizetési adatok és egyéb, a fizetési megbízás vagy egyéb pénzáttalás kezdeményezését lehetővé tévő vagy ahhoz felhasznált rögzített adatok segítségével elkövetett csalást, beleértve a virtuális fizetési eszközök átutalását.

A materiális készpénz-helyettesítő fizetési eszközök, illetve az immateriális készpénz-helyettesítő fizetési eszközök csalárd felhasználásával kapcsolatos bűncselekményeket az irányelv javaslata még nem különítette el, hanem egységesen „a fizetési eszközök csalárd felhasználásával kapcsolatos bűncselekmények előkészülete” cím alatt szabályozta őket. Az indokolás szerint azon magatartásokat kívánták e körben összefoglalni, melyek nem közvetlenül képezik a vagyoni hátrányhoz vezető tényleges csalást, de a csalárd felhasználás előkészítéseként követik el őket. Az indokolás külön kiemeli, hogy az olyan magatartások is büntetendők, mint a lopott hitelesítő adatok kereskedelme („kártyázás”) és az adathalászat.¹³ Az irányelv preambuluma – helyeselhetően – már eltérően fogalmaz, amikor az előkészület helyett arra utal, hogy a büntetendő cselekmény fogalmának ki kell terjednie azokra az esetekre is, ahol a birtoklás, megszerzés, terjesztés (stb.) nem feltétlenül vezet az adott fizetési eszközök csalárd felhasználásához. A materiális és az immateriális készpénz-helyettesítő fizetési eszközök vonatkozásában büntetendő cselekmények külön cikkeken (4. és 5. cikk) történő meghatározását valójában az indokolja, hogy az irányelv hatályának kiterjesztése az immateriális fizetési eszközökre azt is szükségessé teszi, hogy a nemzeti jogrendszerekben már a digitális korszak előtt kialakult büntetendő cselekmények hagyományos formái (csalás, hamisítás, lopás stb.) mellett szükséges a cselekmények digitális környezetben elkövetett, az előzőekkel egyenértékű formáinak meghatározása is.

Az információs rendszerekkel kapcsolatos csalás jogellenes hasznoszerzési célzatú, más személy számára jogellenes vagyoni veszteséget előidéző, pénz, pénzbeli érték vagy virtuális fizetési eszköz átutalásában vagy átutaltatásában megnyilvánuló cselekmények büntetendővé nyilvánítását írja elő, az irányelvben meghatározott módszerek esetén. Ezek lehetnek egy információs rendszer működésének jogosulatlan akadályozása, a működésébe való jogosulatlan

¹³ Az adathalászat a csalók által használt módszer értékes személyes adatokhoz (pl.: felhasználónevekhez és jelszavakhoz) való hozzáférésre. Leggyakrabban egy email-t küldenek email címzettek hosszú sorának, amely email úgy tűnik, hogy egy jól ismert és megbízható cégtől származik. Az email a címzettet egy hamis weboldalra irányíthatja, ahol elkéri a személyes adatait.

beavatkozás, számítógépes adatok jogosulatlan bevitele, módosítása, törlése, továbbítása vagy hozzáférhetetlenné tétele. A kerethatározathoz képest *új elem a virtuális fizetési eszközök* vonatkozásában való elkövethetőség¹⁴ kiemelése, valamint az információs rendszer működésének jogosulatlan *akadályozása* és a számítógépes adatok jogosulatlan *továbbítása*. A 2013/40/EU irányelv szerinti információs rendszert vagy adatot érintő jogellenes beavatkozástól e cselekményeket egyebek mellett az különíti el, hogy pénz, pénzbeli érték vagy virtuális fizetési eszköz átutalásával vagy átutaltatásával valósulnak meg. Ezt a rendelkezést azért építették be, hogy bűncselekménnyé minősítsék az olyan magatartásokat, mint az áldozat számítógépébe vagy más eszközébe való behatolás azért, hogy átirányítsák az áldozat forgalmát egy hamisított online banki weboldalra, amelynek következtében az áldozat fizetést teljesít az elkövető (vagy pénzfutár¹⁵) ellenőrzése alatt lévő bankszámlára. Kiterjed egyéb olyan magatartásokra is, mint valamely honlap forgalmának egy hamis weboldalra történő illegális átirányítása (pharming¹⁶), ami más személynél vagyoni veszteséget idéz elő annak érdekében, hogy az elkövető vagy más személy jogellenes haszonhoz jusson.¹⁷

A bűncselekmények elkövetéséhez használt eszközök vonatkozásában az irányelv rendelkezései a 2001/413/IB kerethatározaton alapulnak, de érdemi változások is történtek. Elkövetési magatartásként jelenik meg a beszerzés (beleértve a behozatalt, kivitelt, eladást, szállítást, terjesztést) vagy hozzáférhetővé tétel is. Kiemelendő annak rögzítése, hogy a büntethetőség kizárólag azokra az eszközökre korlátozódik, amelyeket elsődlegesen az irányelvben körülírt bűncselekmények elkövetésére terveztek, illetve amelyeket kifejezetten erre a célra alakítottak át. A jogszerű célokra gyártott és forgalomba hozott eszközök esetében – még ha azokat fel is lehet használni bűncselekmény elkövetésére – szabályként nem áll fenn büntethetőség. Az irányelv a büntetendővé nyilvánítást arra az esetre írja elő, ha a cselekményt az eszközök felhasználásának szándékával követik el. A javaslat indokolása szerint a cikk célja különösen, hogy büntetendővé minősítse az azonosítási adatok ellopásához használt pl. lefőlöző eszközök szándékos gyártását, értékesítését, használat céljából való beszerzését, importálását, terjesztését vagy egyéb hozzáférhetővé tételét, valamint az adathalászathoz használt rosszindulatú szoftvereket (malware) és hamisított weboldalakat.

Az irányelv 8. cikke előírja a 3-7. cikkben említett bűncselekmények elkövetésére való *felbujtás* és az azok elkövetéséhez nyújtott *bűnsegély* büntetendővé

¹⁴ Lásd MEZEI Kitti: A gazdasági büntetőjog aktuális kérdései az új büntető kódexek fényében – különös tekintettel a technológiai fejlődésre, in: *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai*, Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 2020, 180-181. o.

¹⁵ A pénzfutár kifejezés olyan személyt jelöl, aki bűncselekményből származó hasznot utal át különböző országok között. A pénzfutárak a saját számlájukra kapják a hasznot; ezt követően megkérik őket, hogy a pénzt vegyék fel vagy utalják át egy másik számlára, ami gyakran a tengerentúlon van, míg a pénz egy részét megtartják maguknak. Esetenként azt is tudják, hogy a pénz bűncselekményből származó haszon, esetenként megtevesztik őket.

¹⁶ A cselekmény lényege, hogy egy rosszindulatú kódot telepítenek egy személyi számítógépre vagy szerverre, ami a felhasználókat tudtuk és beleegyezésük nélkül egy hamis weboldalra irányítja.

¹⁷ Javaslat ... COM(2017) 489 final, 2017.9.13., 22-23. o.

nyilvánítását. A *kísérlet* vonatkozásában már nem valamennyi bűncselekmény, hanem csupán az irányelvben meghatározott cselekményi kör esetén várja el az uniós forrás a tagállamoktól a büntetendővé nyilvánítást. Érdemes kiemelni, hogy a 7. cikk (A bűncselekmények elkövetéséhez használt eszközök) szerinti cselekmények kísérletének büntetendőségét az irányelv nem kívánja meg.

Az irányelv javaslata megállapítja, hogy a 2001/413/IB kerethatározatban meghatározott bűncselekményeket a tagállamok jelentősen eltérő *szankciókkal* fenyegetik. Ez a tény akadályozhatja a nemzetközi bűnügyi együttműködést és kihasználható nemzetközi szervezett bűnözői csoportok által. Az irányelv – a kerethatározathoz hasonlóan – *általános követelményként* határozza meg, hogy a 3-8. cikkben említett bűncselekmények hatékony¹⁸, arányos és visszatartó erejű büntetőjogi szankciókkal legyenek büntetendők. Ezen túlmenően azonban – a jogközelítés érdekében – az egyes cselekmény-kategóriák vonatkozásában differenciáltan a szankciók felső határának minimumait is megállapítja. A készpénz-helyettesítő fizetési eszközök csalárd felhasználása (3. cikk) és a bűncselekmények elkövetéséhez használt eszközök (7. cikk) tekintetében a büntetési tétel felső határának legalább két év szabadságvesztésnek kell lennie, az információs rendszerekkel kapcsolatos csalás (6. cikk) tekintetében pedig legalább három év szabadságvesztésnek. A materiális és az immateriális készpénz-helyettesítő fizetési eszközök csalárd felhasználásával kapcsolatos bűncselekmények egyes esetei (4 és 5. cikk c) és d) pontok) vonatkozásában legalább egy év, más esetei (4. és 5. cikk a) és b) pontok) vonatkozásában pedig legalább két év szabadságvesztés a büntetési tétel felső határának elvárt minimuma.

A 3-6. cikkben körülírt bűncselekmények *bűnszervezet* keretében történő elkövetése esetén a büntetési tétel felső határa legalább öt év szabadságvesztés.

Meg kell említeni, hogy az *irányelv javaslata* több szempontból is szigorúbb követelményeket kívánt érvényesíteni. Egyrészt a bűnszervezet keretében történő elkövetés mellett a szabadságvesztés legalább öt éves felső határának kilátásba helyezését kívánta előírni arra az esetre is, ha a cselekménnyel legalább 20 000 euro értékű kiterjedt vagy jelentős kárt vagy összesített hasznot idéznek elő. Másrészt – a bűncselekmények elkövetéséhez használt eszközök kivételével – valamennyi bűncselekmény tekintetében azt az elvárást fogalmazta meg, hogy a büntetési tétel felső határa legalább három év szabadságvesztés legyen.¹⁹

Az irányelv további rendelkezéseinek – jogi személyek felelőssége, joghatóság²⁰, nyomozás, információcsere, a bűncselekmény bejelentése stb. – vizsgálata nem képezi jelen tanulmány tárgyát.

¹⁸ Más megközelítés szerint „tényleges”. Lásd Bócz Endre: Büntetőpolitika és büntetőjogi kodifikáció, *Büntetőjogi Kodifikáció*, (2003) 3., 18. o.

¹⁹ A javaslatról lásd SÁNTHA Ferenc: A készpénz-helyettesítő fizetési eszközök büntetőjogi védelme az Európai Unió szabályozása tükrében, *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* Tomus XXXVI/2. Miskolc, Miskolc University Press, (2018) 264-283. o.

²⁰ Lásd UDVARHELYI Bence: *Az Európai Unió anyagi büntetőjoga a Lisszaboni Szerződés után*, Budapest, Patrocinium, 2019, 198. o.

5. A hazai szabályozás értékelése az irányelv tükrében

A releváns bűncselekményi kört vizsgálva kiemelendő a Btk. XXXVIII. fejezetében szabályozott *készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása* (Btk. 392. §), *készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés* (Btk. 393. §), valamint a *készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése* (Btk. 394. §).

Az elektronikus készpénz-helyettesítő fizető eszközökkel való, kárt okozó visszaéléseket – az elkövetés módjára és jellegére figyelemmel – az *információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás* (Btk. 375. §) tényállása, a papír alapú készpénz-helyettesítő fizetési eszköz (papír alapú csekk, váltó) felhasználásával elkövetett, kárt is eredményező visszaélést pedig a *csalás* (Btk. 373. §) törvényi tényállása keretében kell értékelni.

A bűncselekményi tényállások a Btk. Záró Részében elhelyezett értelmező rendelkezések szerinti készpénz-helyettesítő fizetési eszközre és elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszközre nézve követhetőek el.²¹

*Az irányelvnek megfelelés érdekében végrehajtott Btk. módosítás*²² a büntetendő cselekményeket nem érintette, mindössze annyi történt, hogy a *készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés* és a *készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése* alapesetei büntetési tételének felső határát egy évről két évre, az utóbbi minősített esetei büntetési tételének felső határát három évre emelte.

A *büntetendő cselekmények* vonatkozásában megállapítható, hogy az irányelv – mint az előző fejezetben láttuk – a hatályos magyar szabályozástól érdemben eltérő logikával differenciálja a bűncselekményeket.²³

Az irányelv 3. cikke szerint szándékos elkövetés esetén büntetni kell a lopott vagy más módon jogellenesen eltulajdonított vagy megszerzett, illetve a hamis vagy meghamisított készpénz-helyettesítő fizetési eszközök csalárd felhasználását. A felhasználás, mint elkövetési magatartás *Büntető Törvénykönyvünk 375. § (5) bekezdésében* jelenik meg. A hivatkozott rendelkezés *információs rendszer felhasználásával elkövetett csalásként* rendeli büntetni a hamis, hamisított vagy jogosulatlanul megszerzett elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszköz felhasználásával vagy az ilyen eszközzel történő fizetés elfogadásával való károkozást. E bűncselekmény azonban – az irányelvtől eltérően – materiális delictum, befejezettségéhez a felhasználáson, mint elkövetési magatartáson kívül kár bekövetkezése is szükséges. Érdemes utalni arra is, hogy a hazai tényállás kizárólag az elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszközökre terjed ki. Igaz ugyan, hogy a nem elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszközök felhasználása csalásként lehet büntethető, de a kár, mint eredmény e tényállásnak is eleme. Indokoltnak látszik a hamis, hamisított vagy jogosulatlanul megszerzett készpénz-helyettesítő fizetési eszközök vonatkozásában a felhasználást önállóan,

²¹ Btk. 459. § (1) bekezdés 19. és 20. pont

²² 2020. évi XLIII. törvény a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról 58. § 13., 14.

²³ Lásd GULA József: *A készpénz-helyettesítő fizetési eszközök büntetőjogi védelmének novumai az Európai Unióban, Miskolci Jogi Szemle*, (2019) 2. különszám 1. kötet, 343. o.

immateriális bűncselekmény elkövetési magatartásaként meghatározni. Az irányelvben használt „lopott vagy más módon jogellenesen eltulajdonított” fordulat megjelenítése (pl. elvett) szintén célszerű lehet, figyelemmel a megszerzés hazai bírói gyakorlatban kialakult értelmezésére.²⁴

Az irányelv szükségesnek látta elkülöníteni a materiális és az immateriális készpénz-helyettesítő fizetési eszközök csalárd felhasználásával kapcsolatos bűncselekményeket. Hazai jogunkban az *irányelv 4. és 5. cikkében* megjelölt magatartásokhoz hasonló cselekményeket kriminalizál a *Btk. 392. §-a (készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása)* és *393. §-a (készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés)*. Az elkövetési tárgy materiális vagy immateriális jellege alapján az elkövetési magatartásokat e tényállások nem differenciálják. A *Btk. 392. §-a* a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz meghamisítását, illetve hamis készpénz-helyettesítő fizetési eszköz készítését – a 2001/413/IB kerethatározattal összhangban – abban az esetben rendeli büntetni, ha felhasználás céljából követik el. Az *irányelv 4. cikk b) pontja*, illetve *5. cikk b) pontja* a csalárd hamisítás vagy meghamisítás büntetendővé nyilvánítását a felhasználási cél mellőzésével írja elő, így indokoltnak tűnik büntető törvényünk tényállásából a célzat elhagyása. A *Btk. 393. §* szerinti készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés csak részben fedile az *irányelv 4. cikk a), c) – d) pontjai*, illetve *5. cikk a), c – d) pontjai* alapján büntetendő magatartásokat. Kiemelhető, hogy az eladás, megvásárlás, terjesztés irányelvben történő szerepeltetése indokolhatja a hazai szabályozás pontosítását.

Az *irányelv 6. cikke* szerinti információs rendszerekkel kapcsolatos csalás körében büntetni rendelt magatartásokat a *Btk. 375. § (1) bekezdése* túlnyomórészt magában foglalja. Az *információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás* keretében büntethető lehet az is, ha a cselekmény pénz, pénzbeli érték vagy virtuális fizetési eszköz átutalásában vagy átutaltatásában nyilvánul meg. A magyar tényállásban az információs rendszer működésének befolyásolása jelenik meg tényállási elemként, míg az irányelv az akadályozást és a beavatkozást tartalmazza, mely magatartások nem szükségképpen azonosak. A számítógépes adatok vonatkozásában az irányelv szerinti jogosulatlan továbbítás új elem, azt a kerethatározat és a magyar törvény sem tartalmazza. Tekintettel azonban arra, hogy büntető törvényünk az adat megváltoztatása, törlése, hozzáférhetetlenné tétele mellett egyéb műveletre is utal, e körben nem látszik szükségesnek a *Btk.* módosítása.²⁵

Az *irányelv 7. cikke* szerint a tagállamok megteszik a szükséges intézkedéseket annak biztosítása érdekében, hogy bűncselekményként büntetendő legyen minden olyan készülék vagy eszköz, számítógépes adat vagy bármilyen más eszköz előállítás, saját részre vagy más személy részére történő beszerzése – beleértve azok behozatalát, kivitelét, eladását, szállítását vagy terjesztését is – vagy hozzáférhetővé tétele, amelyet elsődlegesen arra terveztek vagy kifejezetten arra alakítottak át, hogy a *4. cikk a) és b) pontjában*, az *5. cikk a) és b) pontjában* vagy a *6. cikkben* említett bűncselekmények bármelyikét elkövessék, legalább akkor, ha

²⁴ Lásd pl. EBH2014. B.10.

²⁵ Eltérő álláspontra lásd MEZEI Kitti: A kiberbűnözés szabályozási kihívásai a büntetőjogban, *Ügyészek Lapja*, (2019) 4-5. <http://ugyeszeklapja.hu/?p=2592>

azt az említett eszközök felhasználásának szándékával követték el. A bűncselekmények elkövetéséhez használt eszközök vonatkozásában már a kerethatározat is tartalmazott rendelkezéseket, az irányelv azonban e körben érdemi változásokat hozott. Hazai jogunk jelenleg is büntetni rendeli a *készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása előkészületét*, valamint a kerethatározatra hivatkozással beiktatott *sui generis* előkészületi jellegű bűncselekményként a *készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítését*.

Az előkészület általános részi fogalmára figyelemmel [Btk. 11. § (1) bekezdés] akkor állapítható meg, ha az előkészületi magatartást bűncselekmény elkövetése céljából valósítják meg. Az indokolás szerint elképzelhető, hogy az, aki a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításához szükséges anyagot, eszközt, számítógépes programot előállítja, megszerzi stb., annak szándéka a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítás elkövetésére már nem terjed ki. Ebben az esetben az előkészület szabályai nem alkalmazhatók. A jogalkotó erre tekintettel látta indokoltnak a tényállás megalkotását.

Új elem az irányelvben, hogy csak olyan készülék vagy eszköz stb. vonatkozásában írja elő a büntetendőséget, amelyet *elsődlegesen arra terveztek vagy kifejezetten arra alakítottak át*, hogy az irányelvben meghatározott bűncselekményeket elkövessék. Lényeges új elem továbbá, hogy akkor elvárt a cselekmény büntetése, ha azt az eszközök felhasználásának szándékával követik el.

Álláspontom szerint a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése beiktatását büntető törvényünkbe a kerethatározat előírásai sem tették szükségessé, az irányelv rendelkezései alapján pedig különösen egyértelmű, hogy e tényállás kiiktatható a törvényből.²⁶

A bűncselekmények irányelvvel összhangban álló módosítását követően alakítható ki a *büntetések* adekvát rendszere.

Az mindenestre megállapítható, hogy az *információs rendszer felhasználásával elkövetett család* (Btk. 375. §) büntetési tételének felső határa megfelel az irányelv 9. cikk (4) bekezdése szerinti elvárásnak, mivel a cselekmény már alapesetben három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A *készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása* (Btk. 392. §) két évig terjedő szabadságvesztéssel történő fenyegetése szintén kielégíti az irányelv 9. cikk (2) bekezdése szerinti követelményt.

A *készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés* (Btk. 393. §) alapesetének a 2020. évi XLIII. törvénnyel két évre emelt büntetési tétele immár megfelel az irányelv 9. cikk (2) bekezdésének.

Hazai jogunkban jelenleg is hibás, de legalábbis ellentmondásos az, hogy a *készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása előkészülete* elzárással büntetendő, míg a *készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése* – a Btk. módosítása nyomán immár két évig terjedő szabadságvesztéssel. A készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisításának elősegítése ugyanis egyes előkészületi jellegű magatartásokat hamisítási célzat hiányában rendel büntetni, míg a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása előkészülete esetén e célzat is fennáll, mégis

²⁶ Lásd GULA József: A pénzhamisítás elleni fellépés az Európai Unióban 137. o.

enyhébb szankcióval fenyegetett.²⁷ A készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása előkészülete büntetési tételének emelése ugyanakkor kihatással kell legyen a bűncselekmény alapesetének büntetési tételére is, melynek felemelését az irányelv 9. cikkének (6) bekezdése szintén indokolja.

Az irányelv 9. cikk (6) bekezdése azt a követelményt támasztja, hogy a 3-6. cikkben említett bűncselekmények büntetési tételének felső határa legalább öt év szabadságvesztés legyen, amennyiben azokat a 2008/841/IB kerethatározatban meghatározott bűnszervezet keretében követték el. Hatályos büntetőjogunk szerint azzal szemben, aki a szándékos bűncselekményt *bűnszervezetben* követte el, a bűncselekmény büntetési tételének felső határa a kétszeresére emelkedik, de a huszonöt évet nem haladhatja meg.²⁸ A hivatkozott rendelkezésre figyelemmel a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz hamisítása büntetési tételének két éves felső határa és a készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés büntetési tételének két évre emelt felső határa sem megfelelő.

Hazai jogunk a készpénz-helyettesítő fizetési eszköz *fogalmát* a Btk. 459. § (1) bekezdés 19. pontjában²⁹, az elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszköz fogalmát pedig 20. pontjában³⁰ határozza meg. Mindkét definíció hivatkozik a hitelintézetekről szóló törvényben³¹ meghatározott készpénz-helyettesítő fizetési eszközökre, de az ott írtaknál tágabb kört ölel fel. A hitelintézetekről szóló törvény 6. § (1) bekezdés 55. pontja szerint készpénz-helyettesítő fizetési eszköz a csekk, az elektronikus pénz, a pénzforgalmi szolgáltató és az ügyfél közötti keretszerződésben meghatározott olyan személyre szabott dolog vagy eljárás, amely lehetővé teszi az ügyfél számára a fizetési megbízás megtételét. Az irányelv azon újítása, hogy a 2001/413/IB kerethatározat szerinti materiális fizetőeszközökön túl a védelem az immateriális készpénz-helyettesítő fizetési eszközökre is kiterjed, önmagában nem igényli a magyar szabályozás módosítását, mivel az eddig sem korlátozódott a materiális készpénz-helyettesítő fizetési eszközökre. Az irányelv szerinti készpénz-helyettesítő fizetési eszköz fogalom ugyanakkor más szempontból is bővült, a digitális csereszközök ezen belül is elsősorban a virtuális fizetési eszközök definíciójában történő megjelenése a hazai szabályozást is érinteni fogja.³²

²⁷ Az előkészülettől való önkéntes elállás esetén a maradékbűncselekményért való felelősség megállapítása is ambivalens lehet. Lásd AMBRUS István: *Digitalizáció és büntetőjog*, Budapest, Wolters Kluwer, 2021

²⁸ Btk. 91. § (1) bekezdés

²⁹ Készpénz-helyettesítő fizetési eszköz a hitelintézetekről szóló törvényben meghatározott készpénz-helyettesítő fizetési eszköz és a forgatható utalvány, a kincstári kártya, az utazási csekk, a kifizetőt terhelő adó mellett vagy adómentesen adható, korlátozott körű áruk vagy szolgáltatások ellenértékének kiegyenlítése céljából törvény alapján kibocsátott utalvány és a váltó, feltéve, hogy kivitelezése, kódolása vagy a rajta lévő aláírás folytán a másolás, a meghamisítás vagy a jogosulatlan felhasználás ellen védett.

³⁰ Elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszköz a hitelintézetekről szóló törvényben meghatározott készpénz-helyettesítő fizetési eszköz mellett a kincstári kártya és a személyi jövedelemadóról szóló törvény felhatalmazása alapján kiadott elektronikus utalvány, feltéve, hogy ezek információs rendszer útján kerülnek felhasználásra.

³¹ 2013. évi CCXXXVII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról

³² Tóth Dávid az elektronikus készpénz-helyettesítő fizetési eszközök meghatározása során példálózó jellegű felsorolást javasol. TÓTH Dávid: *A pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények*

Összegzésként megállapítható, hogy helyes az irányelv azon célkitűzése, hogy egyértelmű, megalapozott és technológiailag semleges szabályozást/jogi keretet biztosítson. A büntetőjogi védelemnek ki kell terjednie a készpénz-helyettesítő fizetési eszközök olyan új típusaira is, amelyek lehetővé teszik elektronikus pénz és virtuális fizetési eszközök átutalását.

Az irányelv ugyanakkor a bűncselekmények körét rendkívül részletesen, kazuisztikusan határozza meg, és az egyes büntetendő cselekményekhez differenciált büntetési tétel felső határokat rendel. Mindez nem vitásan hatékonyan szolgálja a tagállami jogszabályok közötti eltérések csökkentését, de egyre nehezebbé teszi a nemzeti jog általános elveivel összhangban történő szabályozást.³³

Az irányelv által támasztott követelmények és a hatályos magyar büntetőjogi szabályozás összevetésének eredményeként látható, hogy indokolt lenne a Btk. készpénz-helyettesítő fizetési eszköz fogalmának, valamint a vonatkozó bűncselekményi tényállásoknak a módosítása, több cselekmény vonatkozásában az irányadó büntetési tételek felső határának emelése.

Irodalomjegyzék

- AMBRUS István: *Digitalizáció és büntetőjog*, Budapest, Wolters Kluwer, 2021
- BÓCZ Endre: Büntetőpolitika és büntetőjogi kodifikáció, *Büntetőjogi Kodifikáció*, (2003) 3.
- BUJÁKI László: Készpénz-helyettesítő fizetési eszközök, in: *Az európai büntetőjog kézikönyve* (szerk.: Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin), Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008
- FARKAS Ákos: Az európai büntetőjog értelmezési tartománya, in: *Fejezetek az európai büntetőjogból* (szerk.: Farkas Ákos), Miskolc, Bíbor Kiadó, 2017
- GULA József: A készpénz-helyettesítő fizetési eszközök büntetőjogi védelmének nővumai az Európai Unióban, *Miskolci Jogi Szemle*, (2019) 2. különszám 1. kötet
- GULA József: A pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. In: Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Léway Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika: *Magyar Büntetőjog Különös Rész*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020
- GULA József: A pénzhamisítás elleni fellépés az Európai Unióban, in: *Bűnügyi Tudományi Közlemények 7.* (szerk.: Léway Miklós), Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004
- Magyar Büntetőjog Kommentár a gyakorlat számára (szerk: Berkes György), Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft.
- MEZEI Kitti: A gazdasági büntetőjog aktuális kérdései az új büntető kódexek fényében – különös tekintettel a technológiai fejlődésre, in: *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai*, Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 2020

büntetőjogi és kriminológiai aspektusai, Pécs, 2018, <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/toth-david/toth-david-vedes-ertekezes.pdf> (2022.01.10.) 229. o.

³³ Az eltérő jogi kultúrák és jogi gondolkodás következményeiről lásd FARKAS Ákos: Az európai büntetőjog értelmezési tartománya, in: *Fejezetek az európai büntetőjogból* (szerk.: Farkas Ákos), Miskolc, Bíbor Kiadó, 2017, 12-25. o.

-
- MEZEI Kitti: A kiberbűnözés szabályozási kihívásai a büntetőjogban, *Ügyészek Lapja*, (2019) 4-5.
 - NAGY Ferenc – KARSAI Krisztina: A kerethatározat „Az európai büntetőjog új kihívásai és a magyar büntető jogalkotás” c. OKTK kutatás, *Büntetőjogi Kodifikáció* (2003) 1-2.
 - PINK Edit: A bankkártya védelme, *Cég és Jog* (2003) 4.
 - SÁNTHA Ferenc: A készpénz-helyettesítő fizetési eszközök büntetőjogi védelme az Európai Unió szabályozása tükrében, *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* Tomus XXXVI/2. Miskolc, Miskolc University Press, (2018)
 - TÓTH Dávid: *A pénz- és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények büntetőjogi és kriminológiai aspektusai*, Pécs, 2018
 - TÓTH Mihály: *Gazdasági bűnözés és bűncselekmények*, Budapest, KJK-Kerszöv, 2002
 - UDVARHELYI Bence: *Az Európai Unió anyagi büntetőjoga a Lisszaboni Szerződés után*, Budapest, Patrocinium, 2019
-
-

Történelmi idők hatása a rendes bírói szervezetre különös figyelemmel az ítélőtáblákra

Gyimesi Tamás Ferenc*

A tanulmány nyitó és záró gondolatában a szerző a következő megállapítást teszi az I. világháború hatása tekintetében: „van, aminek a hatását a mai napig érezzük”. Ezen megállapítással összefüggésben kerülnek bemutatásra a bírósági szervezet első világháborút követő változásai. Továbbá kiemelten és hangsúlyosan foglalkozik a tanulmány az ítélőtáblák mindenkori szerepével és működésével a magyar igazságszolgáltatási rendszerben. Olyan korszakok bírósági szervezetét ismerteti, mint az I. világháborút közvetlenül megelőző időszak, az I. világháborút követő Károlyi-időszak majd a Horthy-korszak bírósági szervezete. A szerző a csonka Magyarország területén maradt ítélőtáblák rendszerében bekövetkezett változások ismertetésének útján olyan elemzéseket és következtetéseket mutat be, melyek álláspontja szerint befolyásolják az igazságszolgáltatás napjainkra kialakult kereteit, helyzetét különös figyelemmel az ítélőtáblák működésére.

Kulcsszavak: ítélőtábla, igazságszolgáltatás, illetékesség, ügyelosztás

The impact of historical events on the ordinary judicial organization with particular attention to regional courts of appeal

The post-World War I changes to the judicial organization are presented in connection with this finding. In addition, the study places strong emphasis on the respective role and functioning of regional courts of appeal within the Hungarian justice system. It gives an account of the judicial organization in such eras as the period immediately leading up to World War I and following World War I the Károlyi-regime and later on the Horthy-regime. By describing the changes that have taken place within the system of the regional courts of appeal in the remaining truncated territory of Hungary, the author presents analyses and conclusions that, in his view, influences the current framework and situation of the judiciary, with particular attention to the functioning of the regional courts of appeal.

Keywords: regional courts of appeal, jurisdiction, territorial urisdiction, allocation of cases

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1465>

* Megbízott előadó, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Polgári Eljárásjogi Tanszék, az Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi és Magánjogi Jogalkotásért Felelős Helyettes Államtitkára.

1. Bevezetés

Tanulmányomban¹ a témaválasztás vonatkozásában mindenekelőtt két megállapítást szeretnék tenni, amelyek alapvetően tekinthetők végkövetkeztetésnek is. Az első, hogy „van, amit még egy világháború sem tudott elpusztítani” és „van, aminek a hatását a mai napig érezzük”. Előbbi esetben a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikkre, a másodikban pedig a négyfokú bírósági szervezet felépítésére és működésére gondolok. Jelen tanulmányomban ezen utóbbi megállapítás tekintetében kívánom bemutatni a bírósági szervezet első világháborút követő változásait. Ezen belül kiemelt figyelmet fordítok és nagy hangsúlyt fektetek az ítélőtáblák mindenkori szerepére és működésére a magyar igazságszolgáltatási rendszerben.

2. Az I. világháború hatása a magyar bírósági szervezetre – különös figyelemmel az ítélőtáblákra

2.1. A magyar bírósági szervezet közvetlenül az első világháború megelőzően. A következőkben tanulmányomban a rendes bíróságok ismertetésére fogok szorítkozni, azonban azt sem szabad elfeledni, hogy az igazságszolgáltatás dualista rendszerében világosan elkülönültek egymástól a rendes és különös bíróságok.² Elmondható az is, hogy az ítélkezés súlypontja a rendes bíróságokhoz tevődött át.³ A polgári korban a rendes bíróságok szervezeti rendszere négy szintű volt. A királyi járásbíróságok jelentették az első fokot, felettük álltak a királyi törvényszékek; ezek azonban mint általános hatáskörű elsőfokú bíróságok is eljártak. A királyi ítélőtáblák alkották a harmadfokot, míg „a legfelsőbb bírói fórum a királyi Kúria volt.”⁴

A járásbíróságok számát az első folyamodású kir. törvényszékek és járásbíróságok életbeléptetéséről szóló 1871. évi XXXII. törvénycikk (továbbiakban: 1871. évi tc.) 1. §-a 360-ban állapította meg. 1873-ban számuk további 14-gyel bővült, majd ezt követően 1885-ben újabb tízet alapítottak.⁵ Ezt követően a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk életbeléptetéséről szóló 1912. évi LIV. törvénycikk 107. §-a Fiumében állított fel kir. járásbíróságot. A budapesti központi kir. járásbíróság felállításáról és egyéb szervezeti szabályokról szóló 1913. évi XXV. törvénycikk (a

¹ Jelen tanulmány témáját szélesebb körben feldolgozó tanulmány a *Fontes Iuris* című folyóirat 2021. évi 3. lapszámában jelent meg. Gyimesi Tamás Ferenc: Az I. világháború hatása a magyar polgári eljárásjogra és az igazságügyi szervezetre. *Fontes Iuris*, 2021. 3. sz. 9-17. o.

² Külön bíróságok álltak fel: a magyar főudvarnagyi bíráskodásról szóló 1909. évi XVI. törvénycikk, a hatásköri bíróságokról szóló 1907. évi LXI. törvénycikk, az országgyűlési képviselő-választások feletti bíráskodásról szóló 1899. évi XV. törvénycikk, a találmányi szabadalmakról szóló 1895. évi XXXVII. törvénycikk, a kisebb polgári peres ügyekben való eljárásról szóló 1877. évi XXII. törvénycikk, a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikk alapján.

³ Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1998. 126. o.

⁴ Szabó István: *A magyar igazságszolgáltatás történetének vázlata az államalapítástól napjainkig*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004. 49. o.

⁵ Stipta (1998) i. m. 132. o.

továbbiakban: 1913. évi tc.) a Budapesten működő öt járásbírószámból négyet „központi járásbírószámból” néven összevont.⁶ Az 1913. évi tc. felhatalmazta a minisztériumot, hogy a meglévő 385 kir. járásbírószámból további ötöt növelhesse.⁷

A dualizmus korában a bírászkodás legfontosabb szerve a törvényszék volt. A törvényszékek a korabeli törvénykezés általános hatáskörű, elsőfokú bíróságai voltak.⁸ Számukat az 1871. évi tc. 1. §-a 102-ben állapította meg. 1875-ben 64-re csökkentették a törvényszékek számát.⁹

Az ítélőtáblákat Pesten és Marosvásárhelyen az 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában (a továbbiakban: 1868. évi tc.) állította fel. Az átalakított bírói szervezet ügyleterheltsége következtében kiviláglott, hogy a két ítélőtábla – különösképpen a pesti – e hatalmas fellebbezési ügymennyiséggel nem volt már képes megbirkózni.¹⁰ 1890-re a pesti ítélőtábla bejövő ügyeinek a száma meghaladta a 120 ezret.¹¹ Ezért a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről szóló 1890. évi XXV. törvénycikk (a továbbiakban: 1890. évi tc.) 1. §-a az addigi két ítélőtáblát decentralizálva¹² 11 ítélőtáblát hozott létre. Az 1890. évi tc. indokolása úgy fogalmazott, hogy a „fennálló két kir. ítélőtáblai rendszer magában a szervezetben rejlő alaphiba miatt a legodaadóbb munkásság és ügybuzgalom mellett is kikerülhetetlen bajokra vezet, melyek a jogkereső közönség érdekeire már csak azért is súlyosan nehezednek, mert a megkívántató mérvben el nem érhető, legalább az egyik kir. ítélőtáblának sikeres igazgatása és az alsó bíróságok szabályszerű ügyvitelét biztosító rendszeres felügyeletnek gyakorlása.”¹³ A kir. ítélőtáblák száma tizenegyben állapították meg. Székhelyeik a következők: Budapest, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szeged, Temesvár [1890. évi tc. 1. §]. Az 1890. évi tc. 2. §-a pontosan meghatározta, hogy mely törvényszékek tartoznak az egyes ítélőtáblák illetékességi területébe. Ez összefüggő földrajzi területet jelentett, azonban a fiumei törvényszék a budapesti ítélőtábla illetékességi területéhez tartozott. Degré Alajos munkájában kiemeli, hogy

⁶ Az 1913. évi tc. 1. §-a szerint Budapesten központi kir. járásbírószámból állították fel, amelynek területe Budapest IV-X. kerületeire terjed ki. A budapesti központi kir. járásbírószámból működésének megkezdésével a budapesti IV., V., VI., VII. és VIII-X. kerületi kir. járásbírószámból megszűnnek és hatáskörük és illetékességük a budapesti központi kir. járásbírószámba száll át.

⁷ Az 1913. évi tc. 3. §-a alapján a kir. járásbírószámból az 1871:XXXII. tc. 1. §-ában, az 1873:XXVII. tc. 15. §-ában, az 1885:III. tc. 3. §-ában és az 1912:LIV. tc. 107. §-ában megállapított száma (385) háromszázkilencvenre felemelhető. E számon belül új kir. járásbírószámból felállítását a minisztérium rendeli el. Ugyanez rendeli el továbbra is a kir. járásbírószámból székhelyének vagy területének megváltoztatását is (1890:XXIX. tc. 2. §).

⁸ Stipta (1998) i. m. 130. o.

⁹ Az elsőfokú királyi bíróságok újabb szervezéséről szóló 1875. évi XXXVI. törvénycikk 1. §-a alapján az elsőfokú királyi törvényszékeknek az 1871:XXXII. törvénycikk 1. §-ában és 1873:XXVII. törvénycikk 15. §-ában megállapított száma 64-re szállítható le.

¹⁰ Zinner Tibor: Adalékok a magyar felsőbbbíráskodás ezer esztendejéhez. A kúriai osztályok 1882-es egyesítésétől az 1956-ot követő megtorlásig. In: Mezey Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Budapest, Gondolat, 2004. 637-638. o.

¹¹ Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999. 345. o.

¹² Antal Tamás: A királyi táblák decentralizációja (1890-1891). *Bírák Lapja*, 2003. 2. sz. 74. o.

¹³ Az 1890. évi tc. indokolása

a decentralizációnak köszönhetően a fellebbezési eljárások gyorsultak és egyszerűsödtek.¹⁴ Amennyiben az ítélőtáblák ügyszámait szeretnénk megvizsgálni – tekintettel arra, hogy a tanulmány végkövetkeztetései szempontjából e bírósági szerv ügyszámai az érdekesek –, akkor azt kell látnunk, hogy az érkező ügyek száma 1913-ban 65 666 volt, amely ügyszám az első világháború idején a felére, majd a harmadára zsugorodott.¹⁵

A „magyar királyi Curia” volt a dualizmus idején a legfőbb bírói fórum¹⁶. A Kúria két osztályát, a semmitűszéket és a legfőbb ítélőszéket az 1881. évi LIX. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868:LIV. törvénycikk módosítása tárgyában (a továbbiakban: 1881. évi tc.) egyesítette.¹⁷

Összességében elmondható, hogy az első világháborút megelőzően bírósági szervezetünk lényegében „teljesen azonos a nagy nyugati kultúr államok rendes bíróságainak szervezetével.”¹⁸

2.2. A bírósági szervezet az I. világháborút követően

2.2.1. A Károlyi-időszak. A dualizmustól örökölt bírósági szervezet a Károlyi-időszak alatt „nem alakult át radikálisan”. Mindenekelőtt néhány elnevezésbeli változást hoztak. Az ügyészségek, bíróságok elnevezéséből elhagyták a „királyi” jelzőt. Az ügyészség elnevezése „cserében” megkapta az „állam” előtagot. Jelentős újdonság volt viszont a munkaügyi bíróságok megszervezése. Az új szervezet formáit a munkaügyi bíraskodásról szóló 1918. évi IX. néptörvény (a továbbiakban: 1918. évi ntv.) fektette le. A munkaügyi bíróságok a járásbíróságok székhelyén működtek [1918. évi ntv. 4. §]. Ha a munkaügyi bíróság ülnökök közreműködésével járt el, a járásbíróság valamelyik ítélőbírójának elnöklete alatt egy-egy munkaadó és munkavállaló ülnök közreműködésével tárgyal és határozott [1918. évi ntv. 8. §]. Az ülnököket a munkaadóknak és a munkavállalóknak azok a szakegyesületei (testületei) jelölték ki, amelyek a munkaügyi és népjóléti minisztérium által összeállított és közzétett jegyzékbe felvételt nyertek. [1918. évi ntv. 9. §]. Figyelemre méltó, hogy a bíróságok történetében először nők is ítélkezhetek.¹⁹

2.2.2. A Horthy-korszak bírósági szervezete. A bírósági szervezettel kapcsolatos újítások sokkalta nagyobb jelentőségűek voltak, mint a szűkértelenben vett eljárási reformok.²⁰ Az országot a háborút követően nemcsak területében és

¹⁴ Degré Alajos: A polgári korszak (1861-1944). In: Molnár András (szerk.): *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság és a Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 1996. 218. o.

¹⁵ Zinner (2004) i. m. 639. o.

¹⁶ 1868. évi tc. 4. § A legfőbb bírói hatóságot mind a két királyi ítélőtábla egész területére nézve magyar királyi curia név alatt a legfőbb törvényszék gyakorolja Pesten. 1881. évi tc. 2. § A legfőbb bírói hatóságot mind a két királyi tábla területére nézve a magyar királyi Curia Budapesten gyakorolja.

¹⁷ Zinner (2004) i. m. 636. o.

¹⁸ Magyary Géza: *Magyar polgári perjog*. Budapest, Franklin-Társulat, 1924. 35. o.

¹⁹ Stipta (1998) i. m. 161-162. o.

²⁰ Balás P. Elemér: A magyar polgári törvénykezési jog fejlődése a világháború után. In: Balás P. Elemér – Heller Erik – Személyi Kálmán – Székely István – Túry Sándor Kornél: *A magyar jog fejlődése a Trianont követő húsz év alatt*. Kolozsvár, Kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1941. 137. o.

lakosságában, hanem bírósági rendszerében is megcsonkították. Trianont követően szervezetileg a magyar igazságszolgáltatás változatlan formában működött tovább a trianoni határok között. A Magyar Királyi Kúria mellett 5 királyi ítélőtábla, 24 királyi törvényszék és 138 királyi járásbíróság működött. A csonka országban maradt ítélőtáblák közül a pécsi és a győri ítélőtábla illetékességi területe változott a legkevésbé. A budapesti ítélőtábla illetékességi területe a felére apadt, a szegedi ítélőtábla alig egyharmadát tarthatta meg illetékességi területéből, míg Debrecen jelentős területvesztését az új területi átcsoportosítások kárpótolták.²¹

Tekintettel arra, hogy a jelentős területvesztést követően megmaradt nagyobb városaink megfelelően el voltak látva törvénykezési épületekkel, Kengyel kiemeli, hogy az 1920 és 1940 közötti időszakból származó miniszteri jelentések szerint a minisztérium kisebb járásbíróságok építésébe kezdett. Ez a folyamat egészen a második világháború kezdetéig „ütemesen haladt előre”.²² Az első világháborút követően megmaradt – és újonnan felállított – járásbíróságok elérhetőek, közel voltak a lakossághoz. Horváth János álláspontja szerint ez is egyik oka lehetett a bíróságok akkori egyre növekvő tekintélyének.²³

Megjegyzendő azonban, hogy a háborúval összefüggésben az átalakulások céljára különös bíróságokat alakítottak ki, így például az Országos Földbirtokrendező Bíróságot,²⁴ egyes különleges ügyekben eljárásra hivatott vegyes bíróságokat (haszonbérek, fakihasznlási jogok átruházása és fatermékek értékesítése), valamint felállították az ún. Tanácsköztársaság tényeiből felmerülő vitás ügyekben eljáró gazdasági bíróságot.²⁵

A Horthy-korszakban kevés lényegi változás következett be a dualizmuskori szervezethez képest. Jól példázza ezt, hogy továbbra is a rendes bíróságok látták el az igazságszolgáltatási feladatok nagy részét. A törvényszékeket általában megyénként és Budapesten szervezték. Egyes megyékben – a területi arányosság miatt – több törvényszéket is felállítottak, más esetekben viszont két megye illetékességi területét átfogó törvényszékeket is létesítettek.²⁶

Ha táblabíráskodás vonatkozásában megfigyeljük az ügyérkezéseket, akkor a következőket tapasztalhatjuk: 1919 és 1938 között – Zinner Tibor adatai alapján – az öt ítélőtáblán az érkező ügyek száma gyorsan nőtt. 1920-ra a duplájára, 1921-re a triplájára növekedett. Elmondható, hogy 1925-ig az érkező ügyek száma folyamatos emelkedést mutatott, amikor is az ügyek száma meghaladta a 29 ezret. Ezt követően hullámzó adatokat produkált az ítélőtáblai rendszer; a második világháborút megelőző években csupán 21-22 ezer ügyről beszélhetünk. A befejezett ügyek tekintetében a budapesti és a négy vidéki ítélőtábla egymáshoz való viszonyában 1920 és 1938 között Budapest részesedése fokozatosan nőtt, 55,7 %-

²¹ Kengyel Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa. A világ bíróságai*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2011. 94-95. o.

²² Kengyel Miklós: A magyar igazságügyi infrastruktúra a kiegyezéstől napjainkig. *Magyar Jog*, 1992. 5. sz. 271. o.

²³ Horváth János: Kétfokú fellebbezési rendszer a polgári eljárásban. *Magyar Jog*, 1991. 5. sz. 291. o.

²⁴ A földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről szóló 1920. évi XXXVI. törvény cikk 4-15. §

²⁵ Magyar i. m. 74. o.

²⁶ Uo. 166. o.

ról 71,6 %-ra emelkedett. (Ez az adat 1900-ban – 11 ítéltábla működése alatt – 20,8 % volt.)²⁷ „A századfordulóhoz képest bekövetkezett változások góca Trianon volt”, ugyanis a századfordulón évente kb. 65 ezer befejezett ügyet mutattak a statisztikai adatok, míg a háborút követően 1938-ban 23,5 ezret, azaz nem csak az ország területe, hanem az ítéltáblákon befejezett ügyek száma is a harmadára zsugorodott.²⁸ A XX. században a kiegyezést követően létrehozott magyar igazságszolgáltatási szervezetünket „két nagy csapás érte”: az első a trianoni békeszerződés volt, amelynek köszönhetően az ország kétharmada más államok fennhatósága alá került, a második a szovjet megszállás és az 1948. évi kommunista hatalomátvétel volt.²⁹

3. Dilemmák

Bár lehet, hogy a bevezetőben kimondott második tételmondat, miszerint „van, aminek a hatását a mai napig érezzük” túllontúl merész és provokatív megállapítás, mégis néhány számadat és következtetés még ezen kijelentés alapjául is szolgálhat.

Az 1890. évi tc. által létrehozott és a trianoni békeszerződés következtében megmaradt öt ítéltábla illetékességi területe a következők szerint oszlott meg 1920 és 1940 között. A budapesti királyi ítéltábla illetékességi területéhez a balassagyarmati, a budapesti, az egri, a kalocsai, a kecskeméti, a pestvidéki, a székesfehérvári és a szolnoki törvényszékek területei; a debreceni királyi ítéltábla illetékességi területéhez a debreceni, a miskolci, a nyíregyházi és a sátoraljaújhelyi törvényszékek területei; a győri királyi ítéltábla illetékességi területéhez a győri, a soproni, a szombathelyi, a veszprémi és a zalaegerszegi törvényszékek területei; a pécsi királyi ítéltábla illetékességi területéhez a kaposvári, a nagykanizsai, a pécsi és a szekszárdi törvényszékek területei; és végül a szegedi királyi ítéltábla illetékességi területéhez a gyulai és a szegedi törvényszékek területei tartoztak.³⁰

Az 1950-es években a magyar bírósági rendszer háromszintűvé vált³¹, az ítéltáblákat megszüntették.³²

Már közvetlenül a rendszerváltást követően megjelentek azok az igények és hangok, melyek egy négyfokú bírósági rendszer bevezetését látták indokoltnak és szükségesnek.³³ Azok, akik egyértelműen támogatták a négyfokú bírósági rendszer bevezetését eltérő álláspontot képviseltek a tekintetben, hogy egy, három, öt, esetleg hat³⁴ vagy hét³⁵ ítéltábla felállítása szükséges. A fő irányvonalat azonban

²⁷ Zinner Tibor: Utak és tévutak. Adalékok a magyar felsőbírászkodás 1000 esztendejéhez. *Bírák Lapja* 1997. 1-2. sz. 57. o.

²⁸ Zinner (2004) i. m. 641. o.

²⁹ Kengyel (2011) i. m. 94. o.

³⁰ Uo. 95. o.

³¹ A Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről szóló 1954. évi II. törvény 1. § (1) bekezdése alapján a Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást a következő bíróságok gyakorolják: a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok, a járásbíróságok és a különbíróságok.

³² Szabó István i. m. 50. o.

³³ Nehéz-Posonyi István: Egy lehetséges bírósági szervezet modellje. *Bírák Lapja*, 1993. 1. sz. 35. o.

³⁴ A Pécsi Ítéltábla Polgári Kollégiuma: *Az ítéltáblák szerepe a bírói szervezetben*. Pécs, 2005. 7. o.

³⁵ Horváth i. m. 292. o.

azok képviselték, akik három ítélőtábla felállítását látták szükségesnek.³⁶ Ezen elképzelések szerint egy fővárosi és két vidéki tábla felállítása lett volna indokolt.³⁷

Az igazságügyi reform átfogó koncepciója az 1990-es évek közepére készült el. Az 1997 nyarán elfogadott igazságügyi reformcsomag, a szakma akkori álláspontja szerint nyugodtan nevezhető „az elmúlt száz esztendő legnagyobb igazságszolgáltatási vállalkozásának.”³⁸ Az ítélőtáblák székhelyének és illetékességi területének megállapításáról szóló 1997. évi LXIX. törvény (a továbbiakban: 1997. évi Itv.) valamint „egy kis kitérő után” az ítélőtáblák és a fellebbviteli ügyészi szervek székhelyének és illetékességi területének megállapításáról szóló 2002. évi XXII. törvény (a továbbiakban: 2002. évi Itv.) rendelkezései alapján felállították – visszaállították – az ítélőtáblákat Magyarországon. 2003. július 1. napjától három ítélőtábla kezdte meg működését, majd ezt követően 2005. január 1. napján további két ítélőtábla lépett működésbe. Így végeredményben visszaállították a trianoni békeszerződést követően megmaradt öt ítélőtáblát: Budapesten, Szegeden, Pécsen, majd Debrecenben és Győrött.³⁹

A fent írottakból is jól látható, hogy az ítélőtáblák felállításával összefüggésben nem alakult ki egységes álláspont arról, hogy mennyi – jelen esetben miért öt – és milyen székhellyel kerüljenek visszaállításra az ítélőtáblák Magyarországon. Ahogyan azt tanulmányomban a korábbiakban írtam, már a trianoni békeszerződést követően – a megmaradt öt ítélőtábla tekintetében – kiütöztek igen jelentős ügyeloszlási aránytalanságok. Budapest részesedése 1920 és 1938 között 71,6 %-ra emelkedett. Ez az aránytalanság ma is kimutatható az öt ítélőtábla ügyeloszlási adataiból.⁴⁰

Az ítélőtábláknál 2018-ban összesen 3357 volt az érkezett fellebbezett polgári és gazdasági perek száma. Ehhez adódik még hozzá az érkezett fellebbezett polgári és gazdasági nemperes ügyek száma, 6230 és az érkezett elsőfokú polgári és gazdasági nemperes ügyek száma, amely 2018-ban összesen 954 volt. Ez összesen az öt ítélőtábla esetében 2018-ban 10 541 polgári és gazdasági peres és nemperes ügyet jelent.⁴¹ 2019-ben összesen 2801 volt az érkezett fellebbezett polgári és gazdasági perek száma. Ehhez adódik még hozzá az érkezett fellebbezett polgári és gazdasági nemperes ügyek száma, 4977 és az érkezett elsőfokú polgári és gazdasági nemperes ügyek száma, amely 2019-ben összesen 974 volt. Ez összesen az öt ítélőtábla esetében 2019-ben 8752 polgári és gazdasági peres és nemperes ügyet jelent.⁴² 2020-ban összesen 2636 volt az érkezett fellebbezett polgári, gazdasági és munkaügyi perek száma. Ehhez adódik még hozzá az érkezett fellebbezett polgári és gazdasági nemperes ügyek, 4303 és az érkezett elsőfokú polgári és gazdasági

³⁶ Szilberek Jenő: Elgondolások a bíróságok működésének és szervezetének továbbfejlesztéséhez. *Bírák Lapja*, 1994. 2. sz. 16. o.

³⁷ Nehéz-Posonyi m. 35. o.

³⁸ Deák Péter: A magyar igazságszolgáltatási szervezet reformja. *PhD-tanulmányok 1.* Pécs, 2004. 75. o.

³⁹ 2002. évi Itv. 1. § (1)–(2) és (4) bekezdés

⁴⁰ A vizsgálat alapjául a 2018-as, 2019-es és 2020-as évet vettem figyelembe, tekintettel arra, hogy a 2020-as év ügyforgalmi adatait befolyásolta a COVID-19.

⁴¹ A bírósági ügyforgalom 2018. éves adatai. <https://birosag.hu/ugyforgalmi-adatok> [letöltés ideje: 2021. október 15.]

⁴² A bírósági ügyforgalom 2019. éves adatai. <https://birosag.hu/ugyforgalmi-adatok> [letöltés ideje: 2021. október 15.]

nemperes ügyek száma, amely 2020-ban összesen 765 volt. Ez öt ítéletábla esetében 2020-ban 7704 polgári, gazdasági és munkaügyi peres és nemperes ügyet jelent.⁴³

Amennyiben arányaiban vizsgáljuk meg a fent hivatkozott statisztikai adatokat, akár külön-külön, akár együttesen, azt látjuk, hogy az ügyek körülbelül 60 %-a érkezik a Fővárosi Ítéletáblához, míg a vidéki ítéletáblák ügyeloszlása átlagosan 10-10 %, eseteként, illetve pertípusonként több vagy még ennél is kevesebb.⁴⁴ Az aránytalanság szemmel látható, és hasonló adatokat mutat, mint a két világháború közötti időszakban. Bizonyos nézőpontból felmerülhet, hogy az ügyeloszlás aránytalansága nemcsak a főváros központi jellegének köszönhető, hanem annak is, hogy a trianoni békeszerződést követően a fennmaradt öt táblabíróóság illetékességi területe csökkent, és noha az illetékességi területek tekintetében történtek módosítások, mégis azt látjuk – ha a térképre tekintünk –, hogy a négy vidéki ítéletábla az ország jelenlegi határaihoz közel, relatíve az ország „szélén” fekszik.

Már az 1890. évi tc. előkészítése során a felállítandó 11 ítéletábla székhelyének kijelölése is heves szócsatákat váltott ki. Főként a nyugat-dunántúli városok mellett hangoztak el különböző érvek és ellenérvek. Nagy és hangos vita zajlott le a városok szószólói, érdekképviselői és patrónusai között.⁴⁵ Végül 1891. május 5. napján a felállított 11 ítéletábla székhelyvárosai nagyszabású ünnepségekkel köszöntötték az új bírói fórumokat, „valamennyien a kulturális és gazdasági fellendülést vártak tőlük.”⁴⁶ Pozsonyban például Veni Sancte nyitotta meg az ünnepségeket a székesegyházban.⁴⁷ Az 1890. évi tc. miniszteri indokolása a következőket hangsúlyozta az ítéletáblák felállításával és elhelyezésével kapcsolatosan: „oly számban kell a kir. ítéletáblákat felállítani, hogy az ország minden vidéke aránylag nem nagy távolságban találhassa fel kir. ítéletábláját [...] tizenegy kir. ítéletábla felállítását hozom javaslatba, úgy ezt hazánk területi és népességi viszonyainak figyelembevételével [...] teszem. Ez a szám kielégíti a közvetlenség igényeit, mert e szám mellett hazánk területe úgy osztható fel, hogy a felek – mai közlekedési viszonyaink mellett – elég rövid idő alatt érhetik el a kir. ítéletáblát.” Kiemelendő, hogy a miniszteri indokolás részletesen foglalkozott az egyes területek szerinti népesség megoszlással is, pontos számadatokat közölve. „Mindenekelőtt kir. táblai székhelyül csakis oly város volt javaslatba hozható, mely nagyságánál, kulturális intézeteinek elegendő voltánál, mívelt társadalmánál fogva felső bíróság elhelyezésére alkalmas. Különös figyelmet kívántam arra is fordítani, hogy a választandó székhely egyszersmind a kir. tábla kerületéül szánt területnek, vagy ha ily város a területen nincs, legalább a terület egy részének, kereskedelmi és

⁴³ A bírósági ügyforgalom 2020. éves adatai. <https://birosag.hu/ugyforgalmi-adatok> [letöltés ideje: 2021. október 15.]

⁴⁴ Részletes elemzés a 2018. évi bírósági ügyforgalomról. Részletes elemzés a 2019. évi bírósági ügyforgalomról. Részletes elemzés a 2020. évi bírósági ügyforgalomról. <https://birosag.hu/ugyforgalmi-adatok> [letöltés ideje: 2021. október 15.]

⁴⁵ Biczó Zalán: A Győri Kir. Ítéletábla rövid története és a Győri Kir. Ítéletábla vezetőinek életrajzai. *Jogtörténeti Szemle*. 2012. 2. sz. 67. o.

⁴⁶ Antal (2003) i. m. 78. o.

⁴⁷ Antal Tamás: Szilágyi Dezső, Lehoczky Kálmán és a pozsonyi ítéletábla szervezése. In: Máthé Gábor – Révész T. Mihály – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 19. o.

közgazdasági központja legyen, és a már meglevő vagy létesítés küszöbén álló közlekedési eszközök mellett a leendő kir. táblai terület minden pontjáról könnyen elérjék.” A miniszteri indokolás azonban azt is hangsúlyozta, hogy „[a]zokból a szempontokból is, a melyeket a székhelyek megállapításánál irányadóul fölemlítettem, önként következik, hogy a kir. ítélőtáblák egyenlő területi kiterjedéssel vagy egyenlő népességi számmal nem bírhatnak. [...] Bármennyire kívánatosnak tartottam, hogy az egyes vidékek ahhoz a kir. ítélőtáblához csatoltassanak, amelynek székhelyéhez ipari és kereskedelmi összeköttetése és egész kulturális életének áramlata vonzza: mégis ezt a tekintetet ritka esetben ugyan, de alá kellett rendelnem annak az igazságügyi érdeknek, hogy a kir. táblai kerületeknél teljesen abnormis és fontosabb érdeksérelem nélkül elkerülhető aránytalanság elő ne álljon.”⁴⁸ Ehhez képest az 1997. évi Itv. indokolása igen „lakonikus”⁴⁹: „Az ítélőtáblák székhelyét és illetékességi területét a bíróságok ügyforgalmi adatai, a bírói utánpótlás biztosíthatósága, illetve Magyarország földrajzi adottságai határozzák meg. [...] Budapest központi fekvése, jó megközelíthetősége miatt – a fővárosi bíróságok létszámát és munkaterhét is figyelembe véve – az ügyek jelentős része a Budapesten működő ítélőtáblához tartozna. A fővárosi ítélőtáblán kívül Pécs, illetve Szeged székhely melletti döntést az határozta meg, hogy az első lépcsőben a Dunántúlon és Tiszántúlon úgy célszerű elhelyezni az ítélőtáblákat, hogy azok egy-egy régiót, összefüggő területet képezzenek. Fontos szempont, az ítélőtáblák illetékességi területéhez tartozó bíróságok bírói létszáma, a bírói utánpótlás biztosíthatósága és az a tény, hogy Pécsen és Szegeden jogi egyetem működik. E székhelyeken 1950 végéig ítélőtáblák, illetve felsőbíróságok működtek.”⁵⁰

Trianont követően nemcsak az egész ország, hanem a megmaradt öt ítélőtábla területe (illetékességi területe) is megcsonkult. Ahogyan az a fentiekben bemutatásra került az ítélőtáblák felállításával összefüggésben valós vita tárgyát képezhette az – ismerve most már a jelenlegi statisztikai adatokat is –, hogy a jogalkotó az ítélőtáblák visszaállítása során – eltekintve az 1997. évi Itv. indokolásában foglaltaktól – miért ragaszkodott a korábbi számukhoz és székhelyükhöz, amikor már az 1920 és 1938 közötti időszakban is kimutathatóak voltak az aránytalanságok. Amint az a jelen tanulmányban korábban megjelent, az ítélőtáblák felállítását megelőző szakmai vita fő irányvonalát azok képviselték, akik három ítélőtábla felállítását látták szükségesnek.⁵¹ Ezen állásponttal szemben, azonban megjegyzendő az is, hogy számos nézet szerint az ítélőtáblák alacsony száma, vagy azok számának csökkentése nem indokolt, inkább azok illetékességi területének módosítása kerülhetne előtérbe.⁵² Persze joggal tehető fel – az ítélőtáblák számának csökkentése esetén – az a kérdés, hogy nem sérülne-e a tisztességes eljáráshoz való jog és azon belül a bírósághoz fordulás joga. Ennek ugyanis lehet egy olyan tartalmi aspektusa is, mely a területi akadályok, nehézségek

⁴⁸ Az 1890. évi tc. miniszteri indokolása

⁴⁹ A Pécsi Ítélőtábla Polgári Kollégiuma: *Az ítélőtáblák szerepe a bírói szervezetben*. Pécs, 2005. 8. o.

⁵⁰ Az 1997. évi Itv. indokolása

⁵¹ Szilbereky i. m. 16. o.

⁵² Juhász László: Az igazságügyi reform folytatásának lehetősége és indokoltsága. *Magyar Jog*, 2007. 2. sz. 112. o.

szempontjából gátolna (tenné kevésbé elérhetővé) valamely jogkeresőt a bírósághoz fordulásában és ebből adódóan az igényérvényesítésében. A bíróságok székhelyének megállapításánál az adott bíróság ügyfelek általi gyors elérhetőségének biztosítását mindig szem előtt kell tartani. A közlekedési viszonyok állandó elemzése is szükséges az illetékességi területek meghatározásakor és felülvizsgálatakor.⁵³

Jelen tanulmány meghatározott korszakok szervezeti változásait, valamint az azokkal összefüggésben immáron több évtizede fennálló „dilemmáit” volt hivatott bemutatni. Noha jóllehet a dolgozatnak nem tisztje – és a szerzőnek nem is célja – a fent bemutatott viták eldöntése mégis számos kérdés és megoldás felmerül akkor, amikor a korabeli diszkusziókat olvasva elmélyedünk e jogtörténeti csemegékben; Táblabíróságok klasszikus székhelyétől való eltérés? Orvosolhatóak ezzel valójában bírósághoz fordulás jogával kapcsolatosan felmerülő aggályok? Az ítélőtáblák számának növelése, vagy csökkentése? Tényleges problémát jelent-e valójában a jogkereső jogalkalmazók tekintetében az igazságszolgáltatás és a joghoz jutás szempontjából az ügyelosztási aránytalanság? A történeti fejlődést és a vitákat látva, megismerve viszont joggal vonható le az a következtetés az ítélőtáblák tekintetében, hogy az első világháború óta „van, aminek a hatását a mai napig érezzük”.

Irodalomjegyzék

- Antal Tamás: Szilágyi Dezső, Lehoczky Kálmán és a pozsonyi ítélőtábla szervezése. In: Máthé Gábor – Révész T. Mihály – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013.
- Antal Tamás: A királyi táblák decentralizációja (1890-1891). *Bírák Lapja*, 2003. 2. sz.
- Balás P. Elemér: A magyar polgári törvénykezési jog fejlődése a világháború után. In: Balás P. Elemér – Heller Erik – Személyi Kálmán – Székely István – Túry Sándor Kornél: *A magyar jog fejlődése a Trianont követő húsz év alatt*. Kolozsvár, Kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1941.
- Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999.
- Biczó Zalán: A Győri Kir. Itélőtábla rövid története és a Győri Kir. Itélőtábla vezetőinek életrajzai. *Jogtörténeti Szemle*. 2012. 2. sz.
- Deák Péter: A magyar igazságszolgáltatási szervezet reformja. *PhD-tanulmányok 1*. Pécs, 2004.
- Degré Alajos: A polgári korszak (1861-1944). In: Molnár András (szerk.): *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság és a Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 1996.
- Horváth János: Kétfokú fellebbezési rendszer a polgári eljárásban. *Magyar Jog*, 1991. 5. sz.

⁵³ A Pécsi Itélőtábla Polgári Kollégiuma: *Az ítélőtáblák szerepe a bírói szervezetben*. Pécs, 2005. 9. o.

-
- Juhász László: Az igazságügyi reform folytatásának lehetősége és indokoltsága. *Magyar Jog*, 2007. 2. sz.
 - Kengyel Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa. A világ bíróságai*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2011.
 - Kengyel Miklós: A magyar igazságügyi infrastruktúra a kiegyezéstől napjainkig. *Magyar Jog*, 1992. 5. sz.
 - Magyary Géza: *Magyar polgári perjog*. Budapest, Franklin-Társulat, 1924.
 - Nehéz-Posony István: Egy lehetséges bírósági szervezet modellje. *Bírák Lapja*, 1993. 1. sz.
 - Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1998.
 - Szabó István: *A magyar igazságszolgáltatás történetének vázlata az államalapítástól napjainkig*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2004.
 - Szilberek Jenő: Elgondolások a bíróságok működésének és szervezetének továbbfejlesztéséhez. *Bírák Lapja*, 1994. 2. sz.
 - Zinner Tibor: Adalékok a magyar felsőbbíráskodás ezer esztendejéhez. A kúriai osztályok 1882-es egyesítésétől az 1956-ot követő megtorlásig. In: Mezey Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Budapest, Gondolat, 2004.
 - Zinner Tibor: Utak és tévutak. Adalékok a magyar felsőbbíráskodás 1000 esztendejéhez. *Bírák Lapja* 1997. 1-2. sz.
-
-

Pannoniai ókeresztény mártírpercek és politikai aspektusai

Hudák Krisztina* – Nagy Levente**

A Római Birodalom legnagyobb keresztényüldözésének legfontosabb pannoniai történeti forráscsoportjai a hagiográfiai források. Ezek közül a passiók, a pannoniai mártírok szenvedéstörténetei bírósági tárgyalásokat is leíró narratív elbeszélések. Ezek a mártírperleírások nem tekinthetők szabatos jogi szövegeknek, átlagosan mintegy 50-100 évvel az események után keletkeztek. Büntetőjogi szempontból talán be lehet őket sorolni a politikai perek közé, amennyiben abból indulunk ki, hogy a fennálló és regnáló politikai hatalom császári rendeleteinek mondtak ellent a vádlottak, ezért kapták meg halálos ítéletüket is. A vértanúk szembenállása a vizsgált szövegekben azonban lelkiismereti és nem politikai okokra vezethető vissza.

Kulcsszavak: császári rendelet, szembeszegülés, hagiográfia, szenvedéstörténet (passió)

Pannonian Early Christian Martyr Lawsuits and Their Political Aspects

The most important Pannonian historical source groups for the greatest persecution of Christians in the Roman Empire are the hagiographic sources. Of these, the Passion Stories, the stories of sufferings of the Pannonian martyrs, are narratives that also describe court trials. These martyrdom lawsuit-descriptions cannot be considered accurate legal texts, they were created on average about 50-100 years after the events. From the point of view of the criminal law, they might be classified as political lawsuits if we assume that the defendants contradicted the imperial decrees of the existing and regaining political power and therefore received their death sentences. However, the opposition of the martyrs in the examined texts can be traced to reasons of conscience and not politics.

Keywords: imperial edict, confrontation, hagiography, passion story

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1466>

a pannoniai provinciákból nincs egyértelmű adat 303 előtti, vagyis tetrarchia-kori üldözésekre, a 305. évtől, Diocletianus és Maximianus császárok lemondása után újra nincs bizonyíték arra, hogy az üldözés később folytatódott volna.¹ Ezért

* Megbízott előadó, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészet Tanszék.

** Tanszékvezető egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészet Tanszék.

¹ Nagy Tibor: *A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig*, Dissertationes Pannonicae II/12, Budapest, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségtani Intézete, 1939, 56-57. o.; Mirja Jarak: *Martyres Pannoniae – The Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian's Persecution*, in: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit. / Zahodni Ilirik in Severovzhodna Italija v Poznorimski Dobi* (szerk. Rajko Bratož),

jelenlegi ismereteink szerint valamennyi pannoniai keresztényüldözésre vonatkozó adat 303-ra és 304-re, az első tetrarchia idején kiadott négy keresztényüldöző *edictum* idejére keltezhető.

A 303. évi ún. nagy üldözés az I. keresztényellenes *edictummal* vette kezdetét, amelynek kiadása 303. február 23.-án vagy 24.-én történt: a császári rendelet után a birodalom keresztény lakói bebörtönözhetőek voltak, nem viselhettek semmilyen hivatalt, az egyház vagyonát elkobozták.²

A II. *edictumot* 303 nyarán, a III. *edictumot* 303 őszén adhatták ki (előbbit július 7-én már elkezdtek végrehajtani Palesztinában), mindkét jogszabály elsősorban a keresztény papság elfogatásáról, áldozatbemutatásra kényszerítéséről rendelkezett.³

A negatív irányú folyamat betetőzéseként 304 tavaszán került sor a IV. *edictum* kiadására (április 1. után már elkezdtek végrehajtani Thessalonikiben), amely szerint már nemcsak a keresztény papságnak, hanem a birodalom valamennyi alattvalójának áldozatot kellett bemutatnia a pogány isteneknek.⁴ Így a papság halálbüntetéssel fenyegető üldözése a birodalom valamennyi keresztény lakójára kiterjedt.

Az üldözés legfontosabb pannoniai történeti forráscsoportjai mindenekelőtt a hagiográfiai források, amelyekből az látszik, hogy a keresztényüldöző rendeleteket legalább a nagyobb dél-pannoniai városokban, Sirmiumban, Sisciában, Cibalaeben és talán Poetovióban igyekeztek végrehajtani.⁵

A következő szövegeket a téma sajátosságai miatt elsősorban nem a jogtudomány, hanem a hagiográfia módszereivel fogjuk vizsgálni.⁶

Az összesen három forráscsoportból kitűnik, hogy ezekben a nagyobb dél-pannoniai városokban saját püspök által vezetett keresztény közösségek működtek.⁷ E források többségükben mártírjegyzékek: egy-egy mártír emléknepjáról, azaz általában kivégzése napjáról és egyúttal mennyországbeli születésnapjáról

Situla 34, Ljubljana, Narodni Muzej, 1996, 263–289. o.; Rajko Bratož: Die diocletianische Christenverfolgung in den Donau- und Balkanprovinzen, in: *Diocletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende* (szerk. Alexander Demandt – Andreas Goltz – Heinrich Schlang-Schöningen, Heinrich), Millennium-Studien 1, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 2004, 115–140. o.; Kovács Péter (szerk.): *Fontes pannoniae antiquae in aetate Tetrarcharum I. (A.D. 285-305). Az ókori Pannonia forrásai az I. tetrarchia korában (Kr. u. 285-305)*, Budapest, Pytheas Könyvmanufaktúra, 2011, 124-127. o.; Kovács Péter: *Pannonia története a későrómai korban (Kr. u. 284-395)*, Budapest, Pytheas Könyvmanufaktúra, 2019, 92-94.o.; Nagy Levente: *Pannóniai városok, mártírok, ereklyék. Négy szenvedéstörténet helyszínei nyomában*, Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 1, Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2012, 27-33. o., további forrásokkal.

² Lactantius: *De morte persecutorum* 13,1; Eusebios: *Historia Ekklesiastiké* 8, 2, 4.

³ Eusebios: *Historia Ekklesiastiké* 8, 2, 5; 8, 6, 7-10.

⁴ Eusebios: *De martyribus Palaestinae* 3, 1; 4, 8.

⁵ Nagy: *Pannoniai városok, mártírok, ereklyék*, 23-33. o.

⁶ A módszertanhoz ld. Lucy Grig: *Making Martyrs in Late Antiquity*, London, Duckworth, 2004, 146-151. o.; Nagy: *Pannoniai városok, mártírok, ereklyék*, 17-21. o.; Hudák Krisztina: *Methodological Introduction to the Pannonian Early Christian Church History through the Last Fifty Years of Pannonia (374-456)*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019, 17-20. o.

⁷ Hudák: *Methodological Introduction*, 31-40. o.; Nagy Levente: *Pagans, Christians and their Surrounding. Archeological, Patristic and Church Historical Studies*, Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 8 - Specimina Nova ex Institutis Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis, Supplementum 15, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019, 122-127. o.

tudósítanak. A pontosan megadott naptári napok gyakran bekerültek a mártírokat tisztelő keresztény közösségek liturgikus naptáiraiba is.⁸

A pannoniai mártírok tiszteletének további fontos forrásai a 2. számú forráscsoport: azok a Sirmium északi és keleti temetőjében előkerült feliratok, amelyek Irenaeus, Syneros, Anastasia mártírok helyi tiszteletéről tudósítanak.⁹ A feliratos forrásokat kiegészítik a régészeti források, a mártírok temetőbazilikáinak ásatási eredményei (Irenaeus bazilikája a sirmiumi keleti temetőben, Synerosé az északi temetőben, Pollioé Cibalaetól keletre, a Kamenica nevű lelőhelyen került elő a mártír közelébe temetkező keresztények sírjaival.¹⁰

A 3. forráscsoport: a passiók. Ezek a pannoniai mártírok szenvedéstörténetei, amelyek egy része legkésőbb a 4. század végén elkészült, mint például Irenaeus,¹¹

⁸ A pannoniai mártírok kultuszának vizsgálatához legfontosabb két mártírjegyzék a *Martyrologium Hieronymianum* és a *Martyrologium Syriacum*. Előbbinek a nevével ellentétben nincs köze Szt. Jeromoshoz, hanem a 430-as években Észak-Itáliában állították össze. Utóbbi egy 411-ben összeállított szír mártírjegyzék, amely egy 360-as években Nikomédiában összeállított görög nyelvű mártírjegyzéken alapul: Hippolyte Delehaye – Henry Quentin (szerk.): *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum*, Acta Sanctorum Nov. I./2, Bruxelles, Société des Bollandistes, 1931; Knut Schäferdiek: *Bemerkungen zum Martyrologium Syriacum. Analecta Bollendiana*, 123 (2005) 1., 5-21 o.

⁹ Ivana Popović: Sirmium in the fourth century: from the town of martyrs to the Christian „Caput Illyrici”, in: Vida Tivadar - Takács Imre - Tóth Endre (szerk.): *Saint Martin and Pannonia: Christianity on the Frontiers of the Roman world. Exhibition catalogue, Abbey Museum, Pannonhalma, 3 June – 18 September 2016 – Iseum Savariense, Szombathely, 3 June 2016 - 13 november 2016*, Pannonhalma–Szombathely, Pannonhalmi Főapátság–Savaria Múzeum, 2016, 84-87. o.; Kovács: *Pannonia története a későrómai korban*, 95-97. o.

¹⁰ Miroslav Jeremić: Adolf Hytrek et les premières fouilles archeologiques a Sirmium, *Starinar*, 55 (2005) 115–129. o.; Marko Kaplarević: Frühchristliche Archäologie in Serbien. Forschungsgeschichte und aktueller Stand, in: *Neue Forschungen zum frühen Christentum in den Balkanländern* (szerk. Renate Pillinger), Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse 484 – Archäologische Forschungen 26, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015, 84-85. o., további irodalommal; Hrvoje Vulić: Eine frühchristliche Anlage in Kamenica bei Cibalae/Vinkovci. Vorbericht zu den archäologischen Untersuchungen in den Jahren 2012 bis 2015. in: *GrenzÜbergänge: Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as Categories in Historical-archaeological research on the Middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Ruma, 4.-7. 11. 2015* (szerk. Ivan Bugarski – Heinrich-Tamáška Orsolya – Vujadin Ivanišević – Deniel Syrbe), *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter* 4, Remshalden, Bernhald Albert Grenier, 2016, 136–143. o.

¹¹ François Dolbeau: Le dossier hagiographique d’ Irénée, évêque de Sirmium, *Antiquité Tardive*, 7 (1999) 205–214.o.

Syneros,¹² Pollio,¹³ Quirinus,¹⁴ illetve a négy koszorús pannoniai kőfaragó¹⁵ passiói. Egy részük azonban már az 5-6. században keletkezett, ezek Fortunatus és Donatus, Demetrios, í Anastasia, Ursicinus és Erasmus szenvedéstörténetei.¹⁶

A korábbi kutatás sokszor különválasztotta a mártírok büntetőeljárásait száraz adatszerűséggel bemutató mártíraktákat a részletesebb, csodás elemekkel és drámai történésekkel tarkított szenvedéstörténetektől. A mártíraktákat eredeti bírósági jegyzőkönyveknek gondolták, a szenvedéstörténeteket egy későbbi szerkesztő munkájának tekintették.¹⁷ Mára kiderült, hogy a „hiteles jegyzőkönyveken alapuló” mártírakták és a „hiteltelen, meseszerű, épületes” legendák, szenvedéstörténetek között felesleges különbséget tenni, mert a „hiteles jegyzőkönyveken alapuló” aktákat ugyanúgy átdolgozták, átszerkesztették később a jórészt ismeretlen szerkesztők, mint a részletesebb szenvedéstörténeteket, a passiók cselekménye közvetlenül vagy közvetetten Krisztus szenvedéseit utánozza vagy tekinti mintának

¹² Tóth Péter: Szent Szinerótasz szerzetesvértanú, in: *Magyarország és ortodoxia. Ezer esztendő* (szerk. Imrényi Tibor), Miskolc, Magyar Ortodox Egyházmegye-Miskolci Ortodox Múzeumért Alapítvány, 2000. 37-40.o.; Nagy Levente: Ascetic Christianity in Pannonian Martyr Stories?, in: *Pagans and Christians in the Late Roman Empire. New Evidence, New Approaches (4th-8th centuries)* (szerk. Sággy Marianne – Edward M. Schoolman), CEU Mediaevalia 18 – Specimina Nova, ex Institutis Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis Supplementum 12, Budapest, Central European University Press, 2017, 97-104.o.

¹³ Tamás Hajnalka: „Eloquia divina populis legere”. Bible, Apologetics and Ascetism in the Passio Pollionis, in: *Christian Martyrdom in Late Antiquity. History and Discourse, Tradition and Religious Identity* (szerk. Peter Gemeinhardt – Johan Leemans), Arbeiten zur Kirchengeschichte 116, Berlin – Boston, Walter de Gruyter, 2012, 179–200.o.; Tamás Hajnalka: Passio Pollionis (BHL 6869). Introduction, Critical Text and Notes, *Sacris Erudiri*, 51 (2012) 9–34.o.; Tamás Hajnalka: Valentinian I, christianissimus imperator? Notes on a passage of the Passio Pollionis (BHL 6869), *Vigiliae Christianae*, 68 (2014) 82–97.o.; Nagy Levente: *Victorious Gods, Defeated Demons, Superstars and Archaeologists*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019, 119-123.o.

¹⁴ Manlio Simonetti: Nuovi studi agiografici 2. Su S. Quirino di Siscia, *Rivista di Archeologia Cristiana*, 31 (1955) 234–243.o.; Cecilia Roncalioli: S. Quirino di Siscia e sua traslazione a Roma, *Quaderni dell'Istituto di lingua e letteratura latina*, 2-3 (1980-1981) 215–249.o.; Nagy: *Pannoniai városok, mártírok, ereklyék*, 88-108.o.

¹⁵ Nagy Levente: Topographische Probleme der Passio Sanctorum Coronatorum, *Specimina Nova Dissertationum ex institutis historiae antiquae et archaeologiae universitatis quinqueecclesiensis*, 24, 2017 [2018] 99-161, további irodalommal.

¹⁶ Rudolf Egger: Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung 2, *Carinthia*, 136 (1948) 8., 208–246.o.; Tóth Péter (szerk.): *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje*. Budapest, 2007, 11-39.o.; Tóth Péter: Sirmian martyrs in exile: Pannonian case-studies and a reevaluation of the St. Demetrius problem, *Byzantinische Zeitschrift*, 103 (2010) 145–170.o.; Efthymios Rizos: Martyrs from the North-Western Balkans in the Byzantine Ecclesiastical Traditions, in: *GrenzÜbergänge: Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as Categories in Historical-archaeological research on the Middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Ruma, 4.-7. 11. 2015* (szerk. Ivan Bugarski – Heinrich-Tamáka Orsolya – Vujadin Ivanišević – Daniel Syrbe), Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 4, Remshalden, Bernhald Albert Grenier, 2016, 198–206. o.; François Halkin: La légende grecque de saint Érasme. *Analecta Bollandiana*, 101 (1983) 5-17. o.; Kovács: Pannonia története a későrómai korban, 61-83.o.

¹⁷ Grig: *Making Martyrs in Late Antiquity*, 146-148.o., a bollandista módszertanra koncentráva; Nagy: *Pannoniai városok, mártírok, ereklyék*, 38-39. o., további irodalommal.

(*imitatio Christi*).¹⁸ Így nem is mondható, hogy ismerünk „igazi” mártíraktákat, hanem a szenvedéstörténetek egyfajta narratív elbeszélések, amelyek a bírósági tárgyalást is elbeszélik. Emiatt a stílusuk is nemegyszer egy precízen megfogalmazott bírósági jegyzőkönyv látszatát kelti.

A szenvedéstörténetek vagy passiók tipikus részletei az alábbiak, az elbeszélés időbeli sorrendjében haladva:

- a mártír erényes élete, keresztény, közösségépítő tettei;
- feljelentés, hamis vád, császári rendelet kiadása;
- elfogatás, tárgyalás, a mártír közösségépítő, a passiót hallgató hívek számára példamutató beszéde, amely mint egyfajta tanítás jelenik meg az elbeszélésben;
- kínvallatás, testi és pszichológiai terror;
- csodák a mártír életében és a büntetőeljárás közben, amely az isteni jelenlét és támogatás jele;
- az engedelmesség megtagadása a keresztényüldözőkkel szemben;
- a hitvallás elmondása: ellentmondás a kísértésnek, a sátán legyőzésének pillanata;
- utolsó ima, a közösség megerősítése;
- a tragikus halál órájának, drámai pillanatainak, a mártíromság megjelenítése;
- a hősiesség önfeláldozás, önfeladás, mint a Krisztushoz való hasonlóság megjelenítése;
- a kivégzés menetének leírása, amely mint mennyei születésnap, ünnepi alkalom a közösség identitásépítő erejét hirdeti;
- a mártír földi maradványainak esetleges tisztelete, amelynek szintén fontos célja a keresztény csoportidentitás erősítése a helyi közösség számára a mártír csodatévő spirituális jelenlétén keresztül.¹⁹

A passiókban fontos annak megokolása, hogy az üldözés honnan ered, ki harcol valójában Isten népével, az Egyházzal. A pannoniai passiók szerzői meg voltak

¹⁸ Hans Reinhard Seeliger: Märtyrerakten, in: *Lexikon der antiken christlichen Literatur* (szerk. Siegmund Döpp – Wilhelm Geerlings) Bd. 2, Freiburg – Basel – Wien, Herder, 1999, 411–419.o., további irodalommal; Grig: *Making Martyrs in Late Antiquity*, 144., 147.o.; Nagy Levente: Férfi és nő Synerotas és Pollio pannoniai passióiban, in: *Férfi és nő az ókori kereszténységben. Válogatás a Magyar Patrisztikai Társaság XII. konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változataiból* (szerk.: D. Tóth Judit – Sággy Marianne), Studia Patrum 6, Budapest, Szent István Társulat, 2015, 153. o., 1. jegyzet, további irodalommal. A passiók csodás eseményei a késő antik kulturális közegben nem számítottak fikciónak, logikátlan ellentmondásnak: Henrik Hildebrandt: Early Christianity in Roman Pannonia – facts among fictions?, in: *Historica, Biblica, Ascetica and Hagiographica. Papers presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies* (szerk. Frances M. Young – Mark J. Edwards – Paul N. Parvis), Studia Patristica 39, Leuven, Peeters, 2006, 59–64.o.

¹⁹ Nagy Levente: *Mártírakták és szenvedéstörténetek, a késő antik keresztény közösségek kollektív identitásainak építőkövei*. Előadás a Keresztények ellenszélben. Keresztényüldözés és védekezési stratégiák a múltban és jelenben – címmel megrendezett konferencián Pécsen 2018. november 24.-én. Hasonló eredményekre jutott a keleti provinciák ókeresztény csoportidentitásainak, mindenképp a mártírtisztelet identitásképző szerepének vizsgálata során Johann Leemans: Flexible Heiligkeit. Der Beitrag der Märtyrer zur Identitätskonstruktion christlicher Gemeinden im griechischen Osten im 4. Jahrhundert, in: *Heilige, Heiliges und Heiligkeit in spätantiken Religionskulturen* (szerk: Peter Gemeinhardt – Katharina Heyden), Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten 61, Berlin-Boston, Walter de Gruyter, 2012, 205–216., 226–227.o.

győződve arról, hogy az üldözéseket a sátán találja ki, aki Isten népe ellen harcol.²⁰ Szt. Quirinus passiója így kezdődik: „*Miután az ördög e világ fejedelmeit a lelkek gyötrésére ingerelte és az Úr egyházait különféle üldözések viharával mindenhol felforgatta, felbujtotta a királyok barátait is, akik révén Isten népe ellen még inkább harcot indított, napról napra növelve saját kegyetlenségét.*”²¹ (ford. Nagy Levente)

A történészek többsége minden bizonnyal társadalmi és politikai motivációkat helyezne előtérbe, hiszen a válságokkal, barbár támadásokkal folyamatosan fenyegetett birodalom egységét bármikor alááshatja egy jól szerveződő vallási kisebbség, amely nem tiszteli a hagyományos isteneket és a korszak ünnepeit vezetőit, az istenek védelme alatt álló és egyúttal isteneknek nyilvánított császárokat.²² A kívülállók, a „mások”²³ ellen elkövetett verbális vagy fizikális erőszak, üldözés a történelem folyamán gyakran használt eszköz a válsághelyzetbe került közösségekben, hiszen a közösséghez valamilyen szempontból nem tartozókon ellenlépés, megtorlás nélkül levezethetők a társadalmi feszültségek. A keresztények üldözését eltervező és előirányzó törekvéseket a jóslással foglalkozó pogány papi elit is támogatta a nagy üldözés megkezdése előtt, ahogy ezt Lactantius leírásában is olvasható.²⁴

A keresztényüldözések motivációi és a passiók, köztük a pannoniai mártírpasziók tipikus elemei közül a továbbiakban egyet emelünk ki, amelyek miatt ezek a büntetőeljárások politikai jellegű eljárásokként is értelmezhetők lehetnek. Ez az elem az engedelmség megtagadása a hatalom képviselőivel szemben.

A keresztények tömeges kivégzését a Traianus Decius császár idején, 250-ben kirobbanó üldözés, valamint a 3. század második felében és a 303-ban kezdődő nagy üldözés idején helytartók által levezényelt, nemritkán tömeges kínzásokkal is járó büntetőeljárások tették lehetővé.²⁵ Ezekben az eljárásokban a keresztények bűne az áldozatbemutatást kötelezően előíró császári rendeletekkel szembeni engedetlenség volt - ez egyértelműen látszik a vizsgált pannoniai szenvedéstörténetek szövegéből is. Irenaeus passiójának 4. fejezete így fogalmaz: „*Probus ítéletét meghozva így szólt: megparancsolom, hogy az uralkodói utasításoknak nem engedelmeskedő Irenaeust dobják a folyóba.*”²⁶ (ford. Nagy Levente)

²⁰ Ez általános jelenség a szenvedéstörténetekben, mint hagiográfiai szövegekben (Grig: *Making of Late Antique Martyrs*, 142.o.)

²¹ Passio S. Quirini 1.

²² Sály Pál: *A forradalmár Jézustól a terrorista Szent Cirillig. Liberális elképzelések – konzervatív szemmel*, Budapest, Szent István Társulat, 2017, 102-109.o., további forrásokkal és irodalommal.

²³ A „másokkal”, a saját kulturális közegetől eltérő ideálokkal, életmódokkal való szembesülés, vagy a „másokkal” szembeni fellépés gyakran generálhat saját csoportidentitást: Nagy: *Victorious Gods, Defeated Demons*, 124.o., további irodalommal.

²⁴ Lactantius: *De mortibus persecutorum*, 10-11. Lactantius keresztényüldözésekről írt művének hitelesséhez és forrásértékéhez ld. Frank Kolb: *Diocletian und die Erste Tetrarchie. Improvisation oder Experiment in der Organisation der monarchischen Herrschaft*, Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 27, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1987, 131-138.

²⁵ Ladocsi Gáspár: *Keresztényüldözés a római birodalomban*, Budapest, Szent István Társulat, 2018, 107-121., 132-137., 142-159.o.; Sály: *A forradalmár Jézustól*, 97-101.o.

²⁶ Passio S. Irenaei 4.11. A passio új kritikai szövegkiadása: Dolbeau: *Le dossier hagiographique*, 205-214.o.

Syneros passiójának 3. fejezetében így szól az ítélet: „*Mivel mostanáig a császári utasításokat megvetted, elrejtőzvé elölük és nem akartál áldozni az isteneknek, megparancsoljuk, hogy a fejedet vegyék.*”²⁷ (ford. Nagy Levente).

A vizsgált tetrarchia-kori büntetőeljárásokban a vád egyszerű és jól bizonyítható volt: a 303-304-es keresztényüldöző császári *edictumok*, különösen a IV. *edictum* előírták, hogy immár nemcsak a klérusnak, hanem mindenkinek áldozatot kell bemutatnia a pogány istenek számára.²⁸ Az *edictum* végrehajtásának megtagadása halálbüntetéssel járt együtt. A császári paranccsal szemben a vádlottak részéről többszörösen kinyilvánított engedetlenség volt a kivégzést megalapozó ítélet indoklásának fő eleme. A mártír az engedetlenség fenntartásával makacsnak bizonyult. A hagiográfiai szövegekben ők az igazi vértanúk, hősök, akik nem váltak hittagadókká, hanem ellenálltak a többszörös kínvallatásnak, fizikai és pszichológiai terrornak is, amelyet szívesen részleteznek a hagiográfiai források.²⁹

Felmerül a kérdés, hogy a büntetőeljárások vádlottjainak engedetlensége mennyire volt tudatos politikai lázadás a fennálló rezsimmel szemben. A pannoniai mártírperekben általában nem találkozunk provokatív politikai ellenállással a keresztényüldöző hatóságokkal és a császárral szemben. Kivételnek talán csak Pollio, Cibalae első *lector*ának viselkedése számíthat. Passiójában azzal a váddal hurcolták a városba látogató Probus helytartó elé, hogy nem hagyja abba az istenek és a császárok káromlását.³⁰

Az evangéliumi előírásnak is megfelelő legegyszerűbb védekezési stratégia a tömeges menekülés, vagyis a konfliktus elől való kitérés volt.³¹ A Quirinus passió 3. fejezete ezt így fogalmazza meg: „...*az én Istenem parancsának engedelmeskedtem. Írva van, hogy ha üldöznek titeket egy városban, menjetek egy másikba!*” (Mt. 10, 23.) (ford. Nagy Levente). Ebben az esetben csak akkor lesz valaki vértanú, ha elfogják, mint a menekülő Quirinust, vagy a szándékosan Cibalae városában maradó Polliót, valamint a kertjében elrejtőző Synerost, aki csak véletlenül, egy rágalmozási ügy kapcsán került a helytartó látókörébe.

A fennálló politikai rendszer, vagyis a keresztényüldöző császárok valláspolitikájának bírálata mindenekelőtt eszkatológiai dimenzióban jelentkezik. A

²⁷ Passio S. Syneri „B” 3. A passio mindkét változatának új kritikai szövegkiadását Tamás Hajnalka készíti elő.

²⁸ Probus helytartó ezt mondja Irenaeusnak: „*Obtemperans praeceptis divinis sacrificia deis!*”: Passio S. Irenaei 2.1. A Passio S. Syneri mindkét változatában „*imperialia praecepta*” szerepel: Passio S. Syneri „A” 3; „B” 3. A Passio Pollionis 1.2. a „*praeceptio*” kifejezést használja a rendeletre. A Pollio passio új szövegkiadása: Tamás: Passio Pollionis, 9-34.o., a latin szöveg: 27-31. oldal.

²⁹ A szenvedéstörténetekben bemutatott büntetőeljárásokat, bírósági tárgyalás-jeleneteket (ahol a vádlott nemcsak a földi hatalom képviselőjéhez, hanem a tárgyalóteremből „kibeszélve” egy egész keresztény közösséghez szól) - antik irodalmi előképeket is figyelembe véve - tárgyalótermi drámákként értelmezi, és ezek keretei között az áldozatot hőssé felemelő hatalom-fitogtató erőszak és kínzás szerepét a passiókban részletesen elemzi Grig: *Making Martyrs in Late Antiquity*, 41., 60-68.o. Meg kell azonban jegyezni, hogy a vizsgált szövegekben önmagában nem a kínzás mértékének fokozása teszi a kínzásokkal szemben egyre nagyobb bátorságot és lelkiert felmutató mártírt hőssé, hanem a mártír hite, amellyel legyőzi a kínzást és a hittagadás kísértését.

³⁰ Passio Pollionis 2.3: „*Contigit Domini misericordia prouidente ut eodem die comprehensus Pullio, primicerius lectorum, fidei ardore notissimus, a ministris crudelitatis ipsius offeretur examini dicentibus: „Hic in tantam prorupit superbiam ut non cesset deos et principes blasphemare.”*”

³¹ Sály: *A forradalmár Jézustól*, 110-112.o., további forrásokkal és irodalommal.

keresztényüldöző császár a hatósági apparátusával együtt ebben a dimenzióban az Isten népe ellen harcoló sátán, vagyis az ördög által felingerelt zsarnok, azaz a *tyrannos* és király szerepében tűnik fel.³² A büntetőeljárás során pedig a kivégzést végrehajtó hatósági személyek Syneros és Pollio passiójában az ördög szolgálíként jelennek meg.³³

Victorinus, Poetovio püspöke fennmaradt művei alapján még a 3. század második felében írt, de feltételezhetően legkésőbb a nagy üldözés idején halt vértanúhalált.³⁴ Victorinus a Jelenések könyvéről írt kommentárjában a Jelenések homályos értelmű látomásaiban szereplő hét hegyet a hét dombon épült Rómával³⁵ azonosítja. Ennek megfelelően a hét királyt hét római császárnak felelteti meg.

Jel. XIII, 2. „A hét fej hét hegy, melyeken az asszony ül – ez Róma városára utal. És hét király van, öt már meghalt, egy van jelenleg, egy pedig még nem jött el, és amikor majd eljön, rövid ideig lesz maradása. És a fenevad, amelyet láttál, a hétből való, és ő a nyolcadik. [Magyarázat:] Azt az időt kell figyelembe venni, amikor az Apokalipszis keletkezett, mivel akkor Domitianus volt a császár. Előtte pedig bátyja, Titus volt, és Vespasianus, az ő atyjuk, valamint Otho, Vitellius és Galba ... Egy másik még nem jött el: ez Nervára utal. Ő, amikor majd eljön, rövid ideig lesz maradása: ugyanis nem tölti be még a két évet sem. És a fenevad, akit láttál, mondja az írás, a hétből való. Ugyanis e királyok előtt Nero uralkodott.” (ford. Kelemenné Kézi Zsuzsanna)³⁶

A Jelenések könyvéhez írott kommentár szerint tehát egy pannoniai keresztény közösség értelmezésében (a poetovioi püspökség gondolkodásmódjában) egy sokfejű fenevad egyes fejeiként jelennek meg az 1. század pogány császárai, köztük az antikrisztus, a keresztényüldöző Nero. Ezek azonban nem egy politizáló keresztény közösség politikai ellenfelei voltak, hanem a keresztényüldözéseket újra és újra kiagyaló és megszervező sátán eszközei.

Victorinus a Jelenések között a hatodik pecsét megnyitását követő természeti katasztrófában egy soron következő nagy üldözés eseményeit látja, amely üldözésnek feltehetően majd ő maga is áldozatul esik.

Jel. VI, 5. „A hatodik pecsét felnyitásakor nagy földrengés támadt, ami a legutolsó üldözést jelenti. A Nap olyan lett, mint a zsák, vagyis a hitetlenek elhomályosítja

³² Passio S. Irenaei 1.1. A Passio S. Quirini hol „*imperatorum praecepta*”-nak, császári parancsoknak, „*leges Imperiales*”-nek, császári törvényeknek, hol „*regalia praecepta*”-nak, vagyis királyi parancsoknak nevezi a császári rendeletet: Passio S. Quirini 2, 5-6.

³³ Passio S. Syneri „A” 3; Passio Pollionis 2.1.; 5.1.

³⁴ Victorinus munkásságának legfontosabb monografikus feldolgozása: Martine Dulaey: *Victorin de Poetovio. Premier exégète latin I-II, Collection des Études Augustiniennes*, Série Antiquité 140, Paris, Institute des études Augustiniennes, 1993. Eredményeit a magyar és a szlovén kutatás is több fontos adalékkal egészítette ki: Rajko Bratož: Der Bischof Victorinus und die Kirchengemeinde von Poetovio (2. Hälfte des 3. Jahrhunderts, *Zalai Múzeum*, 11 (2002) 7–20.o.; Fehér Bence: *Pannonia latin nyelvtörténete*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2007, 11-21.o.; Heidl György: *Kezdet, vég, Krisztus*, in: *Kezdet és vég. Poetovioi Victorinus a Teremtés könyvéről és a Jelenések könyvéről*, Bakonybél – Budapest, Szt. Mauriciusz Monostor - L' Harmattan, 2017. 7-16.o.

³⁵ Egy másik helyen (XIV, 2.) a nagy Babilonnal azonosítja Rómát.

³⁶ Poetovioi Victorinus ebben a tanulmányban hivatkozott magyar fordításai mind Martine Dulaey latin szövegkiadásán alapulnak: Martine Dulaey (szerk.): *Victorin de Poetovio Sur l' Apocalypse suivie du Fragment Chronologique et de la Construction du monde*, Sources Chrétiennes 423, Paris, Cerf, 1997.

majd a tanítás ragyogását. A veres Hold azt mutatja, hogy a szentek egyháza vérét ontja Krisztusért. A csillagok lehullanak, ami arra utal, hogy a hívők összezavarodnak. A megrázott fügefa lehullajtja éretlen gyümölcsseit, vagyis az üldözés idején a hívek elszakadnak az egyháztól. Az ég föltekeredik, mondja az Írás, amivel arra utal, hogy az egyház visszahúzódik. És a hegy és a szigetek elmozdulnak a helyükről, ezzel azt fejezi ki, hogy az utolsó üldözés során mindenki elhagyja a helyét, vagyis a jók az üldözés elől menekülve elköltöznek majd.” (ford. Kelemenné Kézi Zsuzsanna)

Ebben a monumentális vízióban már nem is jelennek meg a keresztényüldöző császárok, nem látjuk a hatalmi apparátusukat sem, helyette legfeljebb hitetlenekként jelennek meg, akik a Sötétség okozói. A nagy üldözés egy szükségszerű eseménysorozatként jelenik meg, amelynek hamarosan be kell következnie.

A vizsgált mártírpereket büntetőjogi szempontból talán be lehet sorolni a politikai perek közé, amennyiben abból indulunk ki, hogy a vádlottak a fennálló és regnáló politikai hatalom császári rendeleteinek, a rendeletek áldozati előírásainak mondtak ellent, és ez lett halálos ítéletük indoklása is. A vértanúk ellenállásának motivációja viszont a vizsgált szövegek alapján nem politikai, hanem lelki természetű volt.

A napi reálpolitika világán túlmutató eszkatológiai dimenzió fontosságát támasztja alá az iménti Victorinus-idézeteken kívül az a körülmény is, amely szinte minden vizsgált szenvedéstörténetben fontos szerepet játszik. Ez nem más, mint a vértanúk túlélési stratégiája, amely nem az evilági életben, hanem az örök életben való túlélésre irányul. Az önvédelmi reflexeknek ellentmondó dacolás a minden kényszerítő eszközt felvonultató hatalommal szemben már az üdvösség elérését, pontosabban az örök kárhozat elkerülését célozza meg, ez jól kirajzolódik a vizsgált pannoniai passiók szövegeiből.³⁷

Az áldozatbemutatást megtagadó keresztények meg nem alkuvása meglepetésként a hatalom képviselőjét. Ezt a meglepetést és sokszor értetlenséggel társuló tehetetlenséget a büntetőeljárásokat lefolytató helytartók részéről szintén jól szemléltetik a pannoniai passiók szövegei.³⁸

Összefoglalóan elmondható, hogy a szenvedéstörténetek nem tekinthetők szabatos jogi szövegeknek, átlagosan mintegy 50-100 évvel az események után keletkeztek. Az elbeszélés menete követi a kronológiai sorrendet és törekszik egyfajta részben valóságos, részben fiktív történeti hűsége a helyszín megemlékezésével is, de tematikája kötött, a mártíromság leírását elsősorban példaként állítja a közösség elé.

A vizsgált mártírpereket – mint korábban jeleztük – büntetőjogi szempontból talán be lehet sorolni a politikai perek közé, amennyiben abból indulunk ki, hogy a fennálló és regnáló politikai hatalom császári rendeleteinek mondtak ellent a vádlottak, ezért kapták meg halálos ítéletüket is. A 303-304-es nagy keresztényüldözések kiváltó oka

³⁷ Passio S. Irenaei 2,1; 3,3-3,4; 4,4; Passio S. Syneri „A” 3; Passio S. Pollionis 3, 1-12; Passio S. Erasmi 10; Passio S. Quirini 3; Passio IV sanctorum coronatorum 19-20. Ez utóbbi szenvedéstörténet kritikai kiadása: Hippolyte Delehaye: *Acta sanctorum Nov. III*, Bruxelles, Société des Bollandistes, 1910, 765-779.

³⁸ Passio S. Irenaei 4,2 - 4,9; Passio S. Pollionis 4,1-2; Passio S. Quirini 6; Passio IV sanctorum coronatorum 18-20; Passio Donati, Romuli, Sylvani, Venusti et Hermogenis martyr 3.

azonban elsősorban nem politikai volt, mint ahogy a vértanúság választása sem az volt. A hatalom a tetrarchia-kori válság problémáiról akarta elterelni vele a figyelmet, a vértanúk szembenállása pedig a vizsgált szövegekben lelkiismereti és nem politikai okokra vezethető vissza.

Irodalomjegyzék

- Rajko Bratož: Die diocletianische Christenverfolgung in den Donau- und Balkanprovinzen, in: *Diocletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende* (szerk. Alexander Demandt – Andreas Goltz – Heinrich Schlange-Schöningen, Heinrich), Millennium-Studien 1, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 2004, 115–140.
- Rajko Bratož: Der Bischof Victorinus und die Kirchengemeinde von Poetovio (2. Hälfte des 3. Jahrhunderts), *Zalai Múzeum*, 11 (2002) 7–20.
- Hippolyte Delehaye – Henry Quentin (szerk.): *Commentarius perpetuus in Martyrologium Hieronymianum*, Acta Sanctorum Nov. I./2, Bruxelles, Société des Bollandistes, 1931.
- Hippolyte Delehaye: *Acta sanctorum Nov. III*, Bruxelles, Société des Bollandistes, 1910.
- François Dolbeau: Le dossier hagiographique d’ Irénée, évêque de Sirmium, *Antiquité Tardive*, 7 (1999) 205–214.
- Martine Dulaey: *Victorin de Poetovio. Premier exégète latin I-II*, Collection des Études Augustiniennes, Série Antiquité 140, Paris, Institute des études Augustiniennes, 1993.
- Martine Dulaey (szerk.): *Victorin de Poetovio: Sur l’ Apocalypse suivi du Fragment Chronologique et de la Construction du monde*, Sources Chrétiennes 423, Paris, Cerf, 1997.
- Rudolf Egger: Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung 2, *Carinthia*, 136 (1948) 8., 208–246.
- Fehér Bence: *Pannonia latin nyelvtörténete*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2007.
- Lucy Grig: *Making Martyrs in Late Antiquity*, London, Duckworth, 2004.
- François Halkin: La légende grecque de saint Érasme. *Analecta Bollandiana*, 101 (1983) 5-17.
- Heidl György: Kezdet, vég, Krisztus, in: *Kezdet és vég. Poetovioi Victorinus a Teremtés könyvéről és a Jelenések könyvéről*, Bakonybél – Budapest, Szt. Mauriciusz Monostor - L’ Harmattan, 2017, 7-16.
- Henrik Hildebrandt: Early Christianity in Roman Pannonia – facts among fictions?, in: *Historica, Biblica, Ascetica and Hagiographica. Papers presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies* (szerk. Frances M. Young – Mark J. Edwards – Paul N. Parvis), *Studia Patristica* 39, Leuven, Peeters, 2006, 59-64.
- Hudák Krisztina: *Methodological Introduction to the Pannonian Early Christian Church History through the Last Fifty Years of Pannonia (374-456)*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019.

- Mirja Jarak: *Martyres Pannoniae – The Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian’s Persecution*, in: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit. / Zahodni Ilirik in Severovzhodna Italija v Poznorimski Dobi* (szerk. Rajko Bratož), Situla 34, Ljubljana, Narodni Muzej, 1996, 263–289.
- Miroslav Jeremić: *Adolf Hytrek et les premières fouilles archeologiques a Sirmium*, *Starinar*, 55 (2005) 115–129.
- Frank Kolb: *Diocletian und die Erste Tetrarchie. Improvisation oder Experiment in der Organisation der monarchischen Herrschaft*, Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 27, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1987.
- Kovács Péter (szerk.): *Fontes pannoniae antiquae in aetate Tetrarcharum I. (A.D. 285-305.). Az ókori Pannonia forrásai az I. tetrarchia korában (Kr. u. 285-305)*, Budapest, Pytheas Könyvmanufaktúra, 2011.
- Kovács Péter: *Pannonia története a későrómai korban (Kr. u. 284-395)*, Budapest, Pytheas Könyvmanufaktúra, 2019.
- Ladocsi Gáspár: *Keresztényüldözés a római birodalomban*, Budapest, Szent István Társulat, 2018.
- Johann Leemans: *Flexible Heiligkeit. Der Beitrag der Märtyrer zur Identitätskonstruktion christlicher Gemeinden im griechischen Osten im 4. Jahrhundert*, in: *Heilige, Heiliges und Heiligkeit in spätantiken Religionskulturen* (szerk: Peter Gemeinhardt – Katharina Heyden), Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten 61, Berlin-Boston, Walter de Gruyter, 2012, 205-227.
- Nagy Tibor: *A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig*, *Dissertationes Pannonicae II/12*, Budapest, Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségügyi Intézete, 1939.
- Nagy Levente: *Pannóniai városok, mártírok, ereklyék. Négy szenvedéstörténet helyszínein nyomában*, *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 1*, Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2012.
- Nagy Levente: *Férfi és nő Synerotas és Pollio pannoniai passióiban*, in: *Férfi és nő az ókori kereszténységben. Válogatás a Magyar Patrisztikai Társaság XII. konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változataiból* (szerk.: D. Tóth Judit – Sággy Marianne), *Studia Patrum 6*, Budapest, Szent István Társulat, 2015, 153–172.
- Nagy Levente: *Ascetic Christianity in Panonian Martyr Stories?*, in: *Pagans and Christians in the Late Roman Empire. New Evidence, New Approaches (4th-8th centuries)* (szerk. Sággy Marianne – Edward M. Schoolman), *EU Medievalia 18 – Specimina Nova, ex Institutis Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis Supplementum 12*, Budapest, Central European University Press, 2017, 97-104.
- Nagy Levente: *Topographische Probleme der Passio Sanctorum Coronatorum*, *Specimina Nova Dissertationum ex institutis historiae antiquae et archaeologiae universitatis quinqueecclesiensis*, 24, 2017 (2018) 99-161.
- Nagy Levente: *Pagans, Christians and their Surrounding. Archeological, Patristic and Church Historical Studies*, *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate*

- Quinqueecclesiensi 8 - Specimina Nova ex Institutis Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis, Supplementum 15, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019.
- Nagy Levente: *Victorious Gods, Defeated Demons, Superstars and Archaeologists*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2019.
 - Marko Kaplarević: Frühchristliche Archäologie in Serbien. Forschungsgeschichte und aktueller Stand, in: *Neue Forschungen zum frühen Christentum in den Balkanländern* (szerk. Renate Pillinger), Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse 484 – Archäologische Forschungen 26, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015, 83-91.
 - Efthymios Rizos: Martyrs from the North-Western Balkans in the Byzantine Ecclesiastical Traditions, in: *GrenzÜbergänge: Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as Categories in Historical-archaeological research on the Middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Ruma, 4.-7. 11. 2015* (szerk. Ivan Bugarski – Heinrich-Tamáská Orsolya – Vujadin Ivanišević – Deniel Syrbe), Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 4, Remshalden, Bernhald Albert Grenier, 2016. 195–214.
 - Cecilia Roncaioli: S. Quirino di Siscia e sua traslazione a Roma, *Quaderni dell'Istituto di lingua e letteratura latina*, 2-3 (1980-1981) 215–249.
 - Sárosi Pál: *A forradalmár Jézustól a terrorista Szent Cirillig. Liberális elképzelések – konzervatív szemmel*, Budapest, Szent István Társulat, 2017.
 - Knut Schäferdiek: Bemerkungen zum Martyrologium Syriacum. *Analecta Bollandiana*, 123 (2005) 1., 5-21.
 - Hans Reinhard Seeliger: Märtyrerakten, in: *Lexikon der antiken christlichen Literatur* (szerk. Siegmund Döpp – Wilhelm Geerlings) Bd. 2, Freiburg – Basel – Wien, Herder, 1999, 411–419.
 - Manlio Simonetti: Nuovi studi agiografici 2. Su S. Quirino di Siscia, *Rivista di Archeologia Cristiana*, 31 (1955) 234–243.
 - Tamás Hajnalka: „Eloquia divina populis legere”. Bible, Apologetics and Ascetism in the Passio Pollionis, in: *Christian Martyrdom in Late Antiquity. History and Discourse, Tradition and Religious Identity* (szerk. Peter Gemeinhardt – Johan Leemans), Arbeiten zur Kirchengeschichte 116, Berlin – Boston, Walter de Gruyter, 2012, 179–200.
 - Tamás Hajnalka: Passio Pollionis (BHL 6869). Introduction, Critical Text and Notes, *Sacris Erudiri*, 51 (2012) 9–34.
 - Tamás Hajnalka: Valentinian I, christianissimus imperator? Notes on a passage of the Passio Pollionis (BHL 6869), *Vigiliae Christianae*, 68 (2014) 82–97.
 - Tóth Péter: Szent Szinerótasz szerzetesvértanú, in: *Magyarország és ortodoxia. Ezer esztendő* (szerk. Imrényi Tibor), Miskolc, Magyar Ortodox Egyházmegye - Miskolci Ortodox Múzeumért Alapítvány, 2000. 37-40.
 - Tóth Péter (szerk.): *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje*. Budapest, 2007.

-
- Tóth Péter: Sirmian martyrs in exile: Pannonian case-studies and a reevaluation of the St. Demetrius problem, *Byzantinische Zeitschrift*, 103 (2010) 145–170.
 - Ivana Popović: Sirmium in the fourth century: from the town of martyrs to the Christian „Caput Illyrici”, in: Vida Tivadar - Takács Imre - Tóth Endre (szerk.): *Saint Martin and Pannonia: Christianity on the Frontiers of the Roman world. Exhibition catalogue, Abbey Museum, Pannonhalma, 3 June – 18 September 2016 – Iseum Savariense, Szombathely, 3 June 2016 - 13 november 2016*, Pannonhalma–Szombathely, Pannonhalmi Főapátság-Savaria Múzeum, 2016, 84-89.
 - Hrvoje Vulić: Eine frühchristliche Anlage in Kamenica bei Cibalae/Vinkovci. Vorbericht zu den archäologischen Untersuchungen in den Jahren 2012 bis 2015. in: *GrenzÜbergänge: Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau. / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as Categories in Historical-archaeological research on the Middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum, Ruma, 4.-7. 11. 2015* (szerk. Ivan Bugarski – Heinrich-Tamáska Orsolya – Vujadin Ivanišević – Daniel Syrbe), *Forschungen zu Spätantike und Mittelalter* 4, Remshalden, Bernhald Albert Grenier, 2016, 133–144.
-
-

A pénzmosás hatályos magyar büntetőjogi szabályozása az európai uniós elvárások tükrében

Jacsó Judit*

Jelen tanulmány középpontjában a pénzmosás 2021. január 1. napján hatályba lépett hazai büntetőjogi szabályozása áll. A 2020. évi XLIII. törvénnyel bevezetett módosítás a pénzmosás büntetőjogi tényállásának újabb koncepcionális átalakítását jelentette. A szabályozás kialakításánál a jogalkotó figyelemmel volt az Európai Unió VI. Pénzmosás elleni irányelvében lefektetett követelményekre. A tanulmány első részében a pénzmosás törvényi tényállására és szankciójára vonatkozó uniós szabályozás bemutatására kerül sor, majd ennek tükrében vizsgáljuk meg a pénzmosás bűncselekményét a hatályos Btk.-ban. Végül röviden a pénzmosás elleni fellépés legújabb fejleményeire is kitérünk.

Kulcsszavak: pénzmosás, uniós szabályozás, alapcselekmény, saját pénzmosás

The current Hungarian regulation of money laundering in the light of the expectations of the European Union

The focus of the present study is on the domestic criminal law regulations on money laundering, which entered into force on 1 January 2021. Act XLIII of 2020 was a new conceptual modification of the criminal law regulation of money laundering. When drafting the regulation, the legislator had to take into account the requirements set out in the 6th Anti-Money Laundering Directive of the European Union. In the first part of the study, the regulation of the European Union of money laundering will be presented, after which, in the light of this, we will examine the crime of money laundering in the current Hungarian Criminal Code. Finally, the study provides a brief overview of the latest developments in the fight against money laundering.

Keywords: money laundering, EU directive, predicate offence, self money laundering

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1467>

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszék.

1. Bevezető gondolatok

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar a 2021/22-es tanévben ünnepli fennállásának 40. évfordulóját. A pénzmosás elleni nemzetközi fellépés ugyancsak 40 éves múltra tekint vissza. Az *Európa Tanács Miniszteri Bizottságának* 1980-ban jelent meg az *első ajánlása*¹ a bűncselekményből származó pénz tagállamokon keresztül történő átutalásának megakadályozásáról, amely ráirányította a figyelmet a bankrendszer szerepére a pénzmosás elleni küzdelemben és a pénzintézetek számára több preventív jellegű intézkedés bevezetésére tett javaslatot. Ez az ajánlás az ún. „soft law” jellegű dokumentumok körébe tartozik, amelynek kezdettől meghatározó szerepe volt a pénzmosás elleni intézményrendszer nemzetközi, uniós és nemzeti szintű jogi keretrendszerének („hard law”) kialakításánál.

Az elmúlt négy évtized alatt jelentősen átalakult a pénzmosás elleni harc célkitűzése. Kezdetben csak a kábítószerkereskedelem, majd 2001-től már a terrorizmus finanszírozása elleni eszközként tekintettek rá, ma azonban a bűnözés elleni fellépés *általános fegyverének* számít. Ezt a bűncselekményt tekinthetjük a bűnözés egyik legfőbb motorjának.² Pénzmosásra szakosodott *illegális vállalkozások* működnek világszerte, melyek 5-8 %-os haszonkulccsal dolgozva „segítenek” a bűnös eredetű vagyon tisztára mosásában.³ Egy azonban nem változott. A pénzmosás elleni fellépést a bejelentési és ügyfél-azonosítási (átvilágítási) előírások rendszerére alapozzák. A preventív jellegű eszközrendszert ma már a *kockázatalapú megközelítés* jellemzi. Majd a globalizáció, a digitalizáció, különösen a virtuális fizetőeszközök térhódítása újabb kihívás elé állította a pénzmosás elleni fellépés szereplőit.⁴

Az Európai Unióban a pénzmosás elleni küzdelem immár három évtizedes múltra tekint vissza. 1991. június 10-én fogadta el a Tanács a pénzügyi rendszerek pénzmosás céljára való felhasználásának megelőzéséről szóló *első pénzmosás elleni irányelvet*.⁵ Az Európai Unióban a Lisszaboni Szerződés teremtette meg a jogalapot a *büntetőjogi tárgyú jogalkotásra* e területet érintően is. A pénzmosás az egyik olyan

¹ Council of Europe, Recommendation No. R (80) 10 on measures against the transfer and the safekeeping of funds of criminal origin, adopted on 27 June 1980. <https://rm.coe.int/16804f6231> (2021.11.2.)

² Rob Wainwright Executive Director of Europol. In: Europol: *From suspicion to action, Converting financial intelligence into greater operational impact. Luxembourg: Publications Office of the European Union.* 2017, 4.

³ European Union serious and organised crime threat assessment. Crime in the age of technology, 2017, 18.

⁴ Lásd a pénzmosás és a technológiai fejlődés kapcsolatáról: Dornfeld László: Pénzmosás a kibertérben. In: Farkas Ákos – Dannecker, Gerhard – Jacsó Judit (szerk.): *Az Európai Unió pénzügyi érdekeinek büntetőjogi védelme tekintettel a pénzmosásra, az adócsalásra, a korrupcióra és a criminal compliance-re a nemzeti jogrendszerekben és különös figyelemmel a cybercrime-ra.* Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2019. 395-402; Ambrus István: *Digitalizáció és büntetőjog.* Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2019. 148-156.; Mezei Kitti: A gazdasági büntetőjog aktuális kérdései az új büntető kódexek fényében – különös tekintettel a technológiai fejlődésre. In: Hollán Miklós – Mezei Kitti (szerk.): *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai.* Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 168-184.

⁵ A Tanács irányelve (1991. június 10.) a pénzügyi rendszerek pénzmosás céljára való felhasználásának megelőzéséről, HL L 166, 1991.6.28., 77–82.

különösen súlyos, határokon átívelő jellegű bűncselekmény, amelyre vonatkozóan az uniós jogalkotók rendes jogalkotási eljárás keretében elfogadott irányelvekben szabályozási minimumokat állapíthatnak meg a tagállamok számára.⁶ Jelen tanulmány középpontjában a pénzmosás bűncselekményének hazai szabályozása⁷ áll. Különösen az a kérdés képezi az elemzés tárgyát, hogy a Btk. 399-400. §-ában szabályozott törvényi tényállás mennyiben felel meg az Európai Unió VI. Pénzmosás elleni irányelvében⁸ lefektetett követelményeknek. Ehhez szükséges azonban elsőként a pénzmosás uniós szabályozásának áttekintése. A tanulmányban a pénzmosás elleni fellépés területén várható legújabb fejleményekre is kitérünk.

2. A pénzmosás büntetőjogi szabályozása az uniós jogban

2.1. Alapvetés. A pénzmosás elleni fellépés uniós színterén kiemelkedő jelentőségű állomás volt a pénzmosás elleni büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről szóló (EU) 2018/1673 irányelv (*VI. Pénzmosás elleni irányelv*) elfogadása, amely a tagállamok számára a *pénzmosás büntetőjogi tényállására és büntetőjogi jogkövetkezményeire vonatkozóan minimumszabályokat* állapított meg. A *jogalapot* az irányelvi szintű szabályozáshoz az Unió büntetőjogi tárgyú jogharmonizációs kompetenciája teremtette meg.⁹ A pénzmosás és a hozzá kapcsolódó terrorizmusfinanszírozás, illetve szervezett bűnözés továbbra is jelentős, uniós szintű probléma, amely károsan érinti a pénzügyi szektor integritását, stabilitását és hírnevét, és veszélyt jelent az Unió belső piacára és belső biztonságára nézve.¹⁰

Fontos vívmánya a VI. Pénzmosás elleni irányelvnek, hogy az immár *expressis verbis* előírja a tagállamok számára a *pénzmosás büntetőjogi eszközökkel történő üldözését*.¹¹ Az eddigi preventív jellegű irányelvek csupán a pénzmosás „tilalmazásáról” rendelkeztek.¹² Az uniós jogalkotó figyelemmel volt az irányelv megalkotásánál a nemzetközi szervezetek¹³ által megfogalmazott ajánlásokra és nemzetközi dokumentumokra is.

A *2001/500/IB kerethatározat*¹⁴ már korábban meghatározta a pénzmosás bűncselekményére vonatkozó követelményeket, ugyanakkor azt *nem elég átfogóan szabályozta*, és ezért a pénzmosás büntetendősége *nem volt kellőképpen koherens*

⁶ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 83. cikk (1) bek.

⁷ Btk. 399-400. §

⁸ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1673 irányelve (2018. október 23.) a pénzmosás elleni büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről, HL L 284., 2018.11.12, 22–30.

⁹ Lásd bővebben az uniós büntetőjogról pl.: Udvarhelyi Bence: *Az Európai Unió anyagi büntetőjoga a Lisszaboni Szerződés után*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019; Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin (szerk.): *Az európai büntetőjog kézikönyve*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.; Karsai Krisztina: *Az európai büntetőjogi integráció alapkérdései*. Complex Kiadó, Budapest, 2004.

¹⁰ VI. Pénzmosás elleni irányelv 3. cikk, Preambulum 1. pont.

¹¹ VI. Pénzmosás elleni irányelv 3. cikk.

¹² Lásd pl. a IV. Pénzmosás elleni irányelv 1. cikk (1) bekezdését.

¹³ Financial Action Task Force (FATF)

¹⁴ A Tanács 2001/500/IB kerethatározata (2001. június 26.) a pénzmosásról, valamint a bűncselekményhez felhasznált eszközök és az abból származó jövedelmek azonosításáról, felkutatásáról, befagyasztásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról, HL L 182., 2001.7.5., 1-2.

az egész Unióra kiterjedő hatékony küzdelemhez. A legfőbb problémát az jelentette, hogy az eltérő szabályozás a tagállami hatóságok közötti együttműködést megnehezítette.¹⁵ A kerethatározat az Európa Tanács 1990. évi 141. sz. a pénzmosásról, a bűncselekményből származó jövedelmek felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról szóló egyezményének (*Strasbourggi Egyezmény*)¹⁶ alapelveiből indul ki.¹⁷ A 9. cikk meghatározta a pénzmosás bűncselekményének fogalmát és az alapcselekmények katalógusát. A pénzmosás szankciójaként minimum büntetési tételként a 4 évig terjedő szabadságvesztést rögzítette. A gondatlan alakzat és a „saját pénz mosása” büntetendőségéről a tagállamok dönthettek. Az Európa Tanács égisze alatt 2005-ben elfogadásra került a *Varsói Egyezmény*.¹⁸ Hasonlóan a Strasbourggi Egyezményhez ebben is felhatalmazást kapnak az aláíró államok, hogy az alapcselekmény elkövetőjére ne terjesszék ki a pénzmosás büntetendőségét. Az uniós szabályozást összhangba kellett hozni a Varsói Egyezmény rendelkezéseivel, valamint az FATF Negyven Ajánlásával, amely már a Lisszaboni Szerződés által új alapokra helyezett uniós büntetőjog keretében valósult meg. Az alábbiakban a VI. Pénzmosás elleni irányelv pénzmosás bűncselekményére vonatkozó legfontosabb rendelkezéseit vesszük górcső alá.

2.2. A pénzmosás büntetőjogi tényállása az uniós irányelvben. A pénzmosás *elkövetési tárgyaként* a VI. Pénzmosás elleni irányelv a *vagyont* határozza meg. A legáldefiníció szerint e fogalom tágan értelmezendő.¹⁹ A vagyonnak meghatározott „büntetendő cselekményből” (azaz alapcselekményből) kell *származnia*.

A pénzmosás *alapcselekményeinek* meghatározása többféleképpen történhet: a) általános jelleggel, azaz valamennyi büntetendő cselekményt érintően; b) egy „bűncselekményi katalógus” vagy c) egy büntetési tétel szabályozásával, amely felett valamennyi büntetendő cselekményből származó vagyonra elkövethető a pénzmosás. Az irányelv preambuluma alapvetésként rögzíti, hogy az alapcselekmény fogalmának valamennyi tagállamban egységesnek kell lennie.²⁰ *Generális szabály*, hogy a büntetendő cselekmény büntetési tételének felső határa *egy évet* meghaladó tartamú, illetve minimum büntetési tételt alkalmazó országok esetén *hat hónapot* meghaladó tartamú szabadságvesztés (szabadságelvonással járó intézkedés). Emellett azonban az irányelvben egy *katalógus*²¹ is meghatározásra kerül 21 bűncselekménnyel. Fontos hangsúlyozni, hogy nem szükséges annak pontos megállapítása a büntetőeljárás során, hogy a *vagyon mely büntetendő cselekmény eredményeképpen jött létre* (nincs szükség az összes tényállási elem, illetve az elkövető személyazonosságának megállapítására), másrészt a büntetendő cselekmény miatt korábban vagy egyidejűleg büntetőjogi felelősséget megállapító

¹⁵ VI. Pénzmosás elleni irányelv, Preambulum 4. pont.

¹⁶ A Strasbourggi Egyezményt hazánk a 2000. évi CI. törvénnyel hirdette ki.

¹⁷ Az Egyezményt nemcsak a tagállamok, hanem az Európai Bizottság is aláírta az Európai Közösség nevében.

¹⁸ A pénzmosásról, a bűncselekményből származó jövedelmek felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról, valamint a terrorizmus finanszírozásáról szóló Varsói Egyezmény (Varsó, 2005. május 16.), melyet hazánk a 2008. évi LXIII. törvénnyel hirdetett ki.

¹⁹ VI. Pénzmosás elleni irányelv 2. cikk 2. pont.

²⁰ VI. Pénzmosás elleni irányelv, Preambulum 5. pont.

²¹ VI. Pénzmosás elleni irányelv, 2. cikk 1. pont.

ítéletre sincs szükség. Az alapcselekményt másik tagállamban vagy valamely harmadik országban is elkövethetik, feltétel azonban, hogy az adott magatartás belföldi megvalósulása esetén is büntetendő cselekménynek minősülne.²²

Az irányelv preambuluma szerint nem lehet különbséget tenni aközött, hogy a vagyon *közvetlenül vagy közvetett módon származik* büntetendő cselekményből.²³ Fontos hangsúlyozni, hogy a vagyon bűnös jellegére azonban a szándékos pénzmosás esetén az elkövető tudatának mindenképpen ki kell terjednie, tehát valamennyi elkövetési magatartást annak tudtában kell kifejtetni, hogy a vagyon büntetendő cselekményből származik.²⁴ Más kérdés, hogy ennek vizsgálatánál figyelembe kell venni az ügy összes körülményét, így például azt, hogy a vagyon értéke arányban áll-e vádlott jogszerű jövedelmével, vagy hogy a büntetendő cselekményre és a vagyonszerzésre azonos időszakon belül került-e sor. A büntetendő cselekményből származó jellegre objektív ténybeli körülményekből is lehet következtetni.²⁵

Az irányelv konkrétan meghatározza a *szándékos pénzmosás* bűncselekményének *elkövetési magatartásait*.²⁶ Az alábbi táblázatban az objektív tényállási elemtől elhatároltan szemléltetjük az alanyi oldal szempontjából megfogalmazott elvárásokat.

Objektív tényállási elemek: elkövetési tárgy, elkövetési magatartás	Alanyi oldal	
	szándékosság	célzat
a) vagyon <i>átalakítása vagy átruházása</i>	Az elkövető tudatának ki kell terjednie a vagyon büntetendő cselekményből származó jellegére.	- a <i>vagyon jogellenes eredetének</i> eltitkolása vagy leplezése vagy - az ilyen cselekmény <i>elkövetésében részt vevő személy részére a tettehez fűződő jogkövetkezmények</i> elkerüléséhez való segítségnyújtás célzata
b) a vagyon valódi jellegének, forrásának, helyének, rendelkezésre állásának, mozgásának, a hozzá fűződő jogoknak vagy tulajdonjogának		-

²² VI. Pénzmosás elleni irányelv, Preambulum 12. pont, 3. cikk (3) bek.

²³ Lásd e fogalom meghatározását: Az Európai Parlament és a Tanács 2014/42/EU irányelve (2014. április 3.) a bűncselekmény elkövetési eszközeinek és az abból származó jövedelemnek az Európai Unión belüli befagyasztásáról és elkobzásáról, HL L 127, 2014.4.29., 39–50.

²⁴ VI. Pénzmosás elleni irányelv, 3. cikk.

²⁵ VI. Pénzmosás elleni irányelv, Preambulum 13. pont.

²⁶ VI. Pénzmosás elleni irányelv 3. cikk (1) bek.

<i>eltitkolása vagy leplezése</i>		
c) vagyon megszerzése, birtoklása vagy használata	Az elkövető tudatának a szerzés időpontjában ki kell terjednie a vagyon büntetendő cselekményből származó jellegére.	-

Fontos hangsúlyozni, hogy az irányelv előírja a tagállamok számára – meghatározott elkövetési magatartások tekintetében – a „*saját jövedelem tisztára mosásának*” büntetendővé tételét, így az a) és b) pontban említett elkövetési magatartások esetén (átalakít, átruház, eltitkol, elleplez), ha „*azt olyan személyek valósítják meg, akik elkövették vagy részt vettek abban a büntetendő cselekményben, amelyből a vagyon származik*”.²⁷ Nem írja elő viszont a saját pénz mosásának büntetendőségét – a ne bis in idem elvre figyelemmel – a vagyon pusztta megszerzése, birtoklása vagy felhasználása esetén.

Kérdésként merül fel, hogy az uniós jog a *pénzmosás gondatlan alakzatának* büntetendőségét előírja-e a tagállamok számára, amelyre igenlő válasz adható (a tudatos gondatlanság és a hanyagság is előfordulhat).²⁸ Megjegyzendő azonban, hogy az irányelv magyar nyelvű változatával szemben a német és angol nyelvű hivatalos fordítása arra enged következtetni, hogy az uniós jogalkotó a *tagállamok mérlegelésére* bízta a gondatlan alakzat büntetendővé tételét.²⁹

További rendelkezéseket találunk a bűnsegély, a felbujtás, a kísérlet büntetendőségéről, valamint a természetes és jogi személyekkel szemben alkalmazható szankciókról (súlyosító körülményekről), az elkobzásról és a joghatóságról.³⁰

3. A pénzmosás hatályos szabályozása a magyar Btk.-ban

3.1. Előzmények. A tagállamoknak 2020. december 3-ig kellett eleget tenniük a VI. Pénzmosás elleni irányelv átültetéséből eredő jogharmonizációs kötelezettségüknek. Magyarország már az Európai Unióhoz való csatlakozását megelőzően, az *1994. évi IX. törvénnyel* kriminalizálta a pénzmosást. A büntetőjogi tényállás többször módosult, ennek ellenére a bűncselekménynek kiforrott bírói gyakorlata máig nem tudott kialakulni.³¹ A *2001. évi CXXI. törvény*, valamint a *2007.*

²⁷ VI. Pénzmosás elleni irányelv 3. cikk (5) bek.

²⁸ VI. Pénzmosás elleni irányelv 3. cikk (2) bek. „...az elkövető *gyanította vagy tudnia kellett volna*, hogy a vagyon büntetendő cselekményből származik.”

²⁹ Lásd bővebben Jacsó Judit: Gondolatok az Európai Unió pénzmosás elleni büntetőpolitikájáról a hatodik Pénzmosás elleni uniós irányelv tükrében. In: Bárd Petra – Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin (szerk.): *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában. Tanulmányok Lévay Miklós tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019. 401-410.

³⁰ VI. Pénzmosás elleni irányelv, 4-10. cikk.

³¹ Lásd a gyakorlati kérdésekről: Jacsó Judit – Udvarhelyi Bence: A pénzmosás elleni küzdelem aktuális gyakorlati kérdései. *Magyar Jog* 2017/11, 711-715.

évi XXVII. törvény által bevezetett módosítások egyaránt koncepcióváltást jelentettek, mégis a legnagyobb volumenűnek a *2020. évi XLIII. törvénnyel* hatályba lépett módosítás tekinthető. A hatályos szabályozás kialakításához vezető kanyargós út bemutatása szükségesnek mutatkozik, hiszen ezen keresztül láthatóvá válik, hogy hazánk a VI. Pénzmosás elleni irányelvben megfogalmazott több elvárásnak már korábban eleget tett.

A pénzmosás alapcselekményei és az elkövetési magatartások szabályozása – összhangban a nemzetközi és uniós elvárásokkal – folyamatosan változtak. Az 1999. évi CXX. törvénnyel – 2000. március 1-jétől kezdődő hatállyal – a pénzmosás alapcselekménye valamennyi *szabadságvesztéssel büntetendő cselekmény*. A IV. Büntető törvénykönyvvel³² bevezetésre került az ún. „*all-crime*” szemlélet, azaz általános jelleggel, *bármely büntetendő cselekményből* származó vagyontárgyra nézve elkövethetővé vált a pénzmosás. Megállapítható tehát, hogy a VI. Pénzmosás elleni irányelvben lefektetett követelménytől a magyar Btk. szélesebb körben határozza meg az alapcselekményeket. Az alapcselekmények bizonyításánál felmerülő nehézség egy része ezáltal kiküszöbölhetővé vált, hiszen a büntetőeljárás során nem szükséges egy konkrét bűncselekmény elkövetésének bizonyítása.

A 2001. évi Btk. módosítással büntetendővé vált az ún. „*saját pénz mosása*”. A kétszeres értékelés tilalmába ütközés elkerülése érdekében megváltozott az elkövetési magatartások köre. Kikerültek ugyanis a törvényi tényállásból a „*hétköznapi*” magatartások (pl. „*megszerzés*”, „*használás*”, „*megőrzés*” stb.), a pénzmosás elkövetési magatartásai: a *gazdasági tevékenység gyakorlása során történő felhasználás*, valamint a *penzügyi vagy bankműveletet végzése* lett. Az alanyi oldal szempontjából megemlítendő, hogy a célzatra tekintettel (az eredet elleplezése) a pénzmosás kizárólag *egyenes szándékkal* valósulhatott meg, továbbá büntetendővé vált a *penzmosás gondatlan alakzata*. A pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztása önálló bűncselekmény lett.

A hatályos Büntető törvénykönyv a pénzmosással kapcsolatos tényállásokat *önálló fejezetben* szabályozza: pénzmosás (399–400. §), pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztása (401. §), értelmező rendelkezés (402. §). A jogalkotó a vonatkozó nemzetközi egyezményekre és a Moneyval³³ ajánlásaira tekintettel a célzatot differenciáltabban határozta meg. A Moneyval 4. körös országértékelése kifogásolta ugyanis a korábbi szabályozásban, hogy az nem tartalmazta célzatként, ha az alapcselekményből származó dolog átalakítása vagy átruházása abból a célból történik, hogy segítse az alapcselekmény elkövetőjét a tettehez fűződő jogkövetkezmények elkerülésében.

A 2020. évi Btk. módosítás³⁴ előzményeként fontos utalnunk a Moneyval 5. körös országértékelésére (2015–2016), amely a jogalkalmazás terén számos hiányosságot fogalmazott meg. A pénzmosás miatt indult bűnügyek száma rendkívül alacsony volt

³² 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

³³ A MONEYVAL, azaz az Európa Tanács Pénzmosás és Terrorizmus-finanszírozás Elleni Szakértői Bizottsága rendszeresen készít országértékeléseket, amely során azt vizsgálja, hogy a hatályos jogszabályi keretek és intézményrendszer megfelel-e a pénzmosás és terrorizmus-finanszírozás elleni nemzetközi követelményeknek.

³⁴ 2020. évi XLIII. törvény a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról.

hazánkban, melyet a Legfőbb Ügyészség által elvégzett vizsgálat is alátámasztott.³⁵ A Moneyval ajánlásaira reagálva, 2017-ben a Kormány egy *akciótervet* fogadott el.³⁶ Az 1/2017. (VII. 31.) LÜ h. körlevél a bűnügyekben követendő egységes ügyészi gyakorlat büntetőjogi szempontjait fogalmazta meg a 2012. évi Btk.-ban szabályozott pénzmosás üldözésére vonatkozóan.³⁷ Majd a 2017. évi Btk. módosítások újabb változásokat eredményeztek a szabályozásban.³⁸

3.2. A pénzmosás hatályos szabályozása. A 2020. évi XLIII. törvény a pénzmosás büntetőjogi tényállásának újabb koncepcionális módosítását vezette be 2021. január 1-jei hatállyal.³⁹ A jogalkotó azt a korábbi büntetőpolitikai célt kívánta hatékonyabban érvényesíteni, amely szerint a bűnözésből eredő vagyon felhasználásának megakadályozásával lehet a bűnözést eredményesebben visszaszorítani.⁴⁰ Az új szabályozás a törvényi tényállást – mind az alapeset, mind pedig a minősítő körülmények tekintetében – *részletesebben és differenciáltabban* szabályozza.

A pénzmosás *elkövetési tárgya* a „dolog” helyett a „vagyon” lett. Megjegyzendő, hogy a „dolog” fogalma is tágan volt értelmezendő, hiszen a birtokba vehető testi tárgyak mellett a Btk. értelmező rendelkezése azt kiterjesztette a *vagyoni jogosultságot megtestesítő okiratra* és a *dematerializált értékpapírra* is. Mégis indokoltnak tekinthető a módosítás, hiszen ezáltal az új típusú vagyonformák (pl. kriptovaluták) is e fogalom alá esnek és így a hazai szabályozás teljes mértékben megfelel a VI. Pénzmosás elleni irányelv és a nemzetközi dokumentumok által megfogalmazott kívánalomnak. Továbbá az Indokolás rámutatott arra is, hogy ellentmondás feszült a vagyonelkobzás, valamint a pénzmosás elkövetési tárgyai között, a vagyonelkobzás alá vonható vagyonelemek köre⁴¹ ugyanis tágabb volt, mint a pénzmosás elkövetési tárgya. Az új fogalom az uniós elvárásoknak teljesen megfelel.

Az új szabályozás is fenntartotta az ún. „*all-crime*” *szemléletet*, azaz a vagyonnak „*büntető cselekményből*” kell származnia.⁴² Ennek azonban minden esetben

³⁵ A Legfőbb Ügyészségi vizsgálat is rámutatott – a pénzmosás miatt, 2010. január 1. után indult bűnügyek tapasztalatai alapján – arra, hogy az ENYÜBS rendszerben elérhető statisztikai adatok pontatlanok. Lásd bővebben: Sinku Pál: A pénzmosás miatti bűnügyek gyakorlata – az ügyészi jogalkalmazás tapasztalatai. In: Barabás A. Tünde – Vókó György (szerk.): *A bonis bona discere. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából*. Országos Kriminológiai Intézet – Pázmány Press, Budapest, 2017. 135-153.

³⁶ 1688/2017. (IX. 22.) Korm. határozat az Európa Tanács Moneyval országjelentésben Magyarország részére megfogalmazott pénzmosás elleni ajánlások végrehajtásáról készített akciótervről.

³⁷ A büntetőjogi legfőbb ügyész helyettes 1/2017. (VII. 31.) LÜ h. körlevele a pénzmosás miatti bűnügyekben követendő ügyészi gyakorlat büntetőjogi szempontjairól.

³⁸ 2017. évi XXXIX. törvény, 2017. évi CXLIV. törvény.

³⁹ Lásd az új szabályozásról: Ambrus István: *Digitalizáció és büntetőjog*. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2019. 148-156.; Gál István László: A pénzmosás új magyar szabályozása 2021-től. *Büntetőjogi Szemle* 2021/1. 24-33.

⁴⁰ 2020. évi XLIII. törvény a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról Indokolása, 53. §-hoz fűzött indokolás 1. pontja.

⁴¹ Btk. 76. § *Ezen alcím alkalmazásában vagyonon annak hasznát, a vagyoni értékű jogot, követelést, továbbá bármely, pénzben kifejezhető értékkel bíró előnyt is érteni kell.*

⁴² Mezei Kitti: A Kúria harmadfokú végzése a jogtalan elsajátításról és a pénzmosásról. *Jogesetek Magyarázata* 2018/3-4. 21-28.

vagyongeneráló bűncselekménynek kell lennie. A „származás” legáldefinícióját továbbra sem határozza meg a Btk., így a jogalkalmazóra vár annak tartalommal való kitöltése. Az alapcselekmény bizonyítása kapcsán hivatkozhatunk egyrészt a szakirodalomban megfogalmazott álláspontokra, másrészt a jogalkalmazói gyakorlatra.⁴³ Az 1/2017. (VII. 31.) LÜ h. körlevél alapján „a pénzmosásért való büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából az alapcselekmény elkövetésének helye, az elkövető kiléte vagy éppen kilétének ismeretlen volta közömbös, és annak sincs jelentősége, hogy az alapcselekmény miatt indult-e büntetőeljárás.” (1. pont). A pénzmosás elkövetőjének büntetőjogi felelőssége abban az esetben is megállapítható, ha az alapcselekmény elkövetőjével szemben büntethetőségi akadály áll fenn (pl. kóros elmeállapot). Fontos azonban, hogy az alapcselekmény és a pénzmosás elkövetési magatartásának el kell különülnie egymástól, amelynek bizonyítására a büntetőeljárás során nagy hangsúlyt kell fektetni.⁴⁴ Ez abból is adódik, hogy dogmatikai szempontból a pénzmosás járulékos jellegű bűnkapcsolati alakzatnak minősül. A bizonyításnak arra is ki kell terjednie álláspontunk szerint, hogy a pénzmosás elkövetője tisztában volt az elkövetési magatartás kifejtésekor a vagyon bűnös eredetével, anélkül azonban, hogy azt konkrét büntetendő cselekményhez kellene rendelnie.

A hatályos Btk. a pénzmosás négy alapesetét különbözteti meg:

	Törvényi tényállás	Alapesetek
<i>Btk.</i> 399. § (1)	„Aki a büntetendő cselekményből származó vagyon eredetét, a vagyonon fennálló jogot, a vagyon helyét, ezek változását <i>elfedi vagy elleplezi</i> , pénzmosást követ el.”	1. klasszikus pénzmosás
(2)	„Pénzmosást követ el az is, aki a büntetendő cselekményből származó vagyon eredetének, a vagyonon fennálló jognak, a vagyon helyének, ezek változásának <i>elfedése vagy elleplezése céljából</i> a vagyont mástól <i>átveszi, elrejt, átalakítja, átruházza, elidegenítésében közreműködik, felhasználja</i> , azzal összefüggésben <i>penzügyi tevékenységet végez, pénzügyi szolgáltatást vesz igénybe, vagy arról rendelkezik.</i> ”	2. célzatos pénzmosás
(3)	„Pénzmosást követ el az is, aki a büntetendő cselekményből származó vagyon <i>mástól való átvételével, elrejtésével, átalakításával, átruházásával, elidegenítésében való közreműködéssel, felhasználásával, az azzal összefüggésben végzett pénzügyi tevékenységgel, pénzügyi szolgáltatás igénybevételével, vagy az arról való rendelkezéssel</i>	3. bűnpártoló jellegű pénzmosás

⁴³ Amennyiben az alapcselekményt más államban követték el és erről az eljárás bíróságnak tudomása van, akkor nem kell megvárni a külföldi büntetőeljárás befejezését a pénzmosás miatti felelősségre vonáshoz (BH2019. 125.).

⁴⁴ Kúria Bfv.I. 830/2017/16.

	a) közreműködik a mással szembeni vagyonekobbzás, illetve vagyonvisszaszerzés megghiúsításában, vagy b) a mással szembeni vagyonekobbzás, illetve vagyonvisszaszerzés megghiúsítására törekszik.”	
(4)	„Pénzmosást követ el az is, aki a <i>más által elkövetett büntetendő</i> cselekményből származó vagyont a) megszerzi, felette rendelkezési jogosultságot szerez, vagy b) megőrzi, elrejt, kezeli, használja, felhasználja, átalakítja, átruházza, elidegenítésében közreműködik.”	4. orgazda jellegű pénzmosás

Az alábbiakban – figyelemmel a terjedelmi korlátokra – a büntetőjogi tényállásnak csak néhány jellemzőjét emeljük ki, annak részletes dogmatikai elemzésétől eltekintünk. Fontos hangsúlyozni, hogy 2021. január 1. napjától megszűnt a „*saját pénz mosásának*” önálló alakzatként történő szabályozása, így annak büntetendőségét az egyes alapesetek vonatkozásában külön-külön kell vizsgálni. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a hatályos Btk. szélesebb körben rendeli büntetni ezt az esetet.

Az *első alapeset* materiális deliktumként kerül megfogalmazásra (nyitott törvényi tényállás). Az *elfedés* és az *elleplezés* elkövetési magatartások többet foglalnak magukban, mint a vagyon passzív megtartása vagy a rendeltetésszerű felhasználása. „Az elfedés azt fejezi ki, hogy a vagyon bűnös eredete a külvilág számára titkossá válik, a bűncselekményből való származása eltűnik. Az elleplezés ehhez képest többtelemet tartalmaz, az ugyanis feltételez egy leplező jogcímet, azaz a vagyon bűncselekményből való származása eltűnik, és emellett átalakul valamivé, ami jogszerű eredetűnek látszik.”⁴⁵ Fontos megjegyezni, hogy ez az alapeset az alapcselekmény elkövetője által is megvalósulhat („*saját pénz mosása*”).

A *második alapesetnél* az elfedés és az elleplezés célzatként jelenik meg (így például bankszámla nyitása abból a célból, hogy a bűnös eredetű pénzt erre utalják át)⁴⁶. Az Indokolás szerint ezek az eredményt megelőző „részcselekménynek” minősülnek és a saját bűncselekményből származó vagyonra is elkövethetőek. Az elkövetési magatartások egyrészt hétköznapi magatartásokat (pl. átvesz, elrejt, átalakít), másrészt tipikusnak mondható cselekményeket (pénzügyi szolgáltatás igénybe vétele) is felölelik.

A *harmadik alapeset* a bűnpártoló jellegű magatartásokat tartalmazza, amely felveti a bűnpártolástól való elhatárolás kérdését. Az elkövetési magatartások megegyeznek a második alapesettel, de a tényállásszerűséghez egy többtelelem, a vagyonnal kapcsolatos anyagi jogi következmények elkerülése vagy arra való törekvés szükséges (vagyonekobbzás, vagyonvisszaszerzés). Így például ha „pusztán” a büntetőjogi személyi felelősség elkerülésére irányul a magatartás, akkor

⁴⁵ 2020. évi XLIII. törvény 53. §-ához fűzött Indokolás (II.1.pont).

⁴⁶ Lásd pl.: Debreceni Ítéltábla Bf.198/2021/7.; Debreceni Törvényszék B.190/2020/25.

bűnpártolás valósul meg.⁴⁷

A leglényegesebb változásnak azt tekinthetjük, hogy a Btk. az orgazdaság önálló büntetendőségét megszüntetve, az orgazda jellegű magatartásokat a pénzmosás negyedik alapeseteként szabályozza (*4. alapeset*).⁴⁸ Igazodva a pénzmosás szabályozásához, az *orgazda jellegű pénzmosás* valamennyi büntetendő cselekményből származó vagyonra elkövethetővé vált (az orgazdaság korábbi szabályozása szűkebb körben határozta meg az alapcselekmények körét) és újabb elkövetési magatartások kerültek beiktatásra. Mindkét bűnkapcsolati alakzatnak hasonló volt a szabályozási területe, az elhatárolási szempontok viszont azt eredményezték, hogy „*az orgazdaság a specialitásra figyelemmel bizonyos alapbűncselekmények esetén a pénzmosás privilegizált eseteként funkcionált.*”⁴⁹ A jogalkotó ezt a problémát akarta megszüntetni az új alapeset beiktatásával.

A Btk. továbbra is büntetni rendeli a *más által elkövetett alapcselekmény* vonatkozásában a pénzmosás *gondatlan alakzatát*.⁵⁰ Alanyi oldal szempontjából követelmény, hogy az elkövető gondatlanságból nem tud a vagyon eredetéről, és azt elrejtji, átalakítja, átruházza, elidegenítésében közreműködik, felhasználja, azzal összefüggésben pénzügyi tevékenységet végez, pénzügyi szolgáltatást vesz igénybe vagy arról rendelkezik. Megállapítható, hogy az elkövetési magatartások körét a gondatlan alakzat esetében is bővítette a jogalkotó a korábbi szabályozáshoz képest, amelynél a *gazdasági tevékenység gyakorlása során felhasználás, valamint a pénzügyi tevékenység végzése, pénzügyi szolgáltatás igénybevétele* szerepelt. A Btk. továbbra is szabályoz büntetendőséget megszüntető okot⁵¹ a gondatlan alakzat esetén, hiszen nagyobb érdek fűződik a cselekmény felderítéséhez, mint az elkövető megbüntetéséhez, amelyet azonban csak a gondatlan alakzatnál tart indokoltnak a jogalkotó.⁵²

Stádiumtani szempontjából kiemelendő, hogy a Btk. a pénzmosáshoz kapcsolódóan immár *valamennyi előkészületi magatartást* büntetni rendelni (a korábbi szabályozás alapján kizárólag a közös elkövetésben megállapodás volt büntetendő).

A *büntetőjogi szankciók* tekintetében változást hozott, hogy az eddigi *speciális minimum* (1 évig terjedő szabadságvesztés) helyett a *generális minimum* (azaz három hónap) az irányadó, amely az orgazdaság e törvényi tényállás keretében történő szabályozása miatt volt szükséges. Ezáltal a csekélyebb tárgyi súlyú cselekmények megfelelően kerülhetnek értékelésre a bírói gyakorlatban. A büntetés felső határa jelentős értéket (50 millió forint) meg nem haladó elkövetés esetén 5 évig (*speciális maximum mind a négy alapesetnél*), leg súlyosabb esetben akár 10

⁴⁷ 2020. évi XLIII. törvény 53. §-ához fűzött Indokolás (II.3.pont).

⁴⁸ Btk. 399. § (4) bek.

⁴⁹ 2020. évi XLIII. törvény a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról Indokolása, 53. §-hoz fűzött indokolás 4. pontja. Lásd az orgazdaság és a pénzmosás közötti elhatárolási kérdéseiről: Tóth Mihály: Járulékos bűncselekmények (a tárgyi bűnpártolás, az orgazdaság és a pénzmosás) elhatárolásának dilemmái. *Magyar Jog* 1997/9. 513-518.

⁵⁰ Btk. 400. § (1) bek.

⁵¹ Btk. 400. § (3) bek.

⁵² A német Btk. alapján a szándékos alakzat esetére is vonatkozik a büntetendőséget megszüntető ok. (Lásd: StGB 261. § (8) bek.)

évig terjedő szabadságvesztés. Fontos utalnunk arra, hogy a 2020. évi XLIII. törvény a koherens szabályozás érdekében módosította a Btk. 33. (4) bekezdésében található szabályt is, így kisebb tárgyi súlyú cselekményeknél (így ha a bűncselekmény büntetési tételének alsó határa nem éri el az egy év szabadságvesztést) szabadságvesztés helyett *más alternatív büntetés is kiszabható*. Végül fontos utalnunk arra, hogy nem bűncselekmény, hanem *szabálysértés* valósul meg 50.000 forintot meg nem haladó értékre elkövetés esetén a Szabálysértési törvényben meghatározottak szerint.⁵³ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szabálysértési alakzatnál nem érvényesül az „all crime” szemlélet, az elkövetési magatartások köre szűkebb, elkövetési tárgyként a dolog került meghatározásra, valamint célzatként vagyoni haszonszerzési célzatot kíván meg a törvény.⁵⁴

4. Záró gondolatok

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a pénzmosás törvényi tényállása az uniós irányelv elvárásainak megfelel, a magyar jogalkotó a bűncselekményt differenciáltabban szabályozza. Várhatóan az egyes alakzatok elhatárolása a jogalkalmazót újabb kihívások elé fogja állítani. Pozitívuma a szabályozásnak, hogy a jogalkotó a csekélyebb tárgyi súlyú cselekmények enyhébb büntetésére a speciális minimum eltörlésével lehetőséget teremtett, amely indokoltnak tűnik, hiszen az új szabályozással várhatóan a bagatell cselekmények száma is növekedni fog. A szankció meghatározása szempontjából megállapítható, hogy az uniós elváráshoz képest szigorúbb a hazai szabályozás, amely azonban a magyar büntetőjogi szankciórendszer jellemzőjével áll szoros összefüggésben (a magyar Btk. a 4 évig terjedő szabadságvesztés büntetési tételt nem szabályozza). Mind a gondatlan alakzat, mind pedig az előkészületi magatartások általános büntetendősége összhangban van az uniós szabályozással. Végül utalnunk kell arra, hogy a minősített esetek rendszere is átalakult hazánkban: a vagyon elleni bűncselekményekhez hasonlóan a jelentős érték felett *értékkövetően* került meghatározásra (a VI. Pénzmosás elleni irányelv csak a jelentős értékhez írja elő a súlyosabb szankcionálás követelményét)

A pénzmosás elleni hatékony fellépés megteremtése kezdetektől kihívást jelentett mind a jogalkotó, mind a jogalkalmazó szervek számára. A pénzmosás elleni küzdelem eszközrendszerén belül a *büntetőjogi*, valamint a *büntetőjogon kívüli eszközök* szükségszerűen feltételezik, és egyben kiegészítik egymást.⁵⁵ A Bizottság 2020 májusában a pénzmosás és a terrorizmusfinanszírozás megelőzését szolgáló,

⁵³ Btk. 462. § (2) bekezdés g) pont.

⁵⁴ Szabs. tv. 177. § (1a) bek. „Aki lopásból, sikkasztásból, csalásból, hűtlen kezelésből, rablásból, kifosztásból, zsarolásból vagy jogtalan elsajátításból származó dolgot vagyoni haszonszerzés végett ötvenezer forintot meg nem haladó értékben megszerez, elrejt vagy elidegenítésében közreműködik, szabálysértést követ el.”

⁵⁵ Jacsó Judit – Udvarhelyi Bence: Az Európai Unió büntetőpolitikája a pénzmosás elleni fellépés tükrében. In: Stipta István (szerk.): *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*. Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai, Tomus 12. Gazdász-Elasztik Kft., Miskolc, 2013. 117-134.

átfogó uniós *cselekvési tervet* dolgozott ki.⁵⁶ Ez alapján a Bizottság *javaslatcsomagot* dolgozott ki: a preventív jellegű szabályok *rendelet*⁵⁷ szintű szabályozására, valamint egy új, *uniós felügyeleti hatóság (Pénzmosás és Terrorizmusfinanszírozás Elleni Küzdelem Hatósága)* felállítására tett javaslatot.⁵⁸ Az egységes uniós „szabálykönyv” része továbbá egy *új pénzmosás elleni irányelv*⁵⁹, valamint átdolgozásra kerül a *pénzátutalásokat kísérő adatokról szóló* (EU) 2015/847 *rendelet is.*

Irodalomjegyzék

- Ambrus István: Digitalizáció és büntetőjog. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2019.
- Dornfeld László: Pénzmosás a kibertérben. In: Farkas Ákos – Dannecker, Gerhard – Jacsó Judit (szerk.): Az Európai Unió pénzügyi érdekeinek büntetőjogi védelme tekintettel a pénzmosásra, az adócsalásra, a korrupcióra és a criminal compliance-re a nemzeti jogrendszerekben és különös figyelemmel a cymbercríme-ra. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2019. 395-402.
- Gál István László: A pénzmosás új magyar szabályozása 2021-től. Büntetőjogi Szemle 2021/1. 24-33.
- Jacsó Judit – Udvarhelyi Bence: Az Európai Unió büntetőpolitikája a pénzmosás elleni fellépés tükrében. In: Stipta István (szerk.): Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium. Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai, Tomus 12. Gazdász-Elasztik Kft., Miskolc, 2013. 117-134.
- Jacsó Judit – Udvarhelyi Bence: A pénzmosás elleni küzdelem aktuális gyakorlati kérdései. Magyar Jog 2017/11, 711-715.
- Jacsó Judit: Gondolatok az Európai Unió pénzmosás elleni büntetőpolitikájáról a hatodik Pénzmosás elleni uniós irányelv tükrében. In: Bárd Petra – Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin (szerk.): Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában. Tanulmányok Lévy Miklós tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019. 401-411.
- Karsai Krisztina: Az európai büntetőjogi integráció alapkérdései. CompLex Kiadó, Budapest, 2004.
- Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin (szerk.): Az európai büntetőjog kézikönyve. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- Mezei Kitti: A gazdasági büntetőjog aktuális kérdései az új büntető kódexek

⁵⁶ A Bizottság Közleménye a pénzmosás és a terrorizmusfinanszírozás megelőzését szolgáló, átfogó uniós szakpolitikára irányuló cselekvési tervről (2020/C 164/06)

⁵⁷ Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a pénzügyi rendszer pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzéséről, COM(2021) 420 final, Brüsszel, 2021.7.20.

⁵⁸ Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a Pénzmosás és a Terrorizmusfinanszírozás Elleni Küzdelem Hatóságának létrehozásáról, valamint az 1093/2010/EU, az 1094/2010/EU és az 1095/2010/EU rendelet módosításáról COM(2021) 421 final, Brüsszel, 2021.7.20.

⁵⁹ Javaslat Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a pénzügyi rendszer pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzése érdekében a tagállamok által létrehozandó mechanizmusokról és az (EU) 2015/849 irányelv hatályon kívül helyezéséről, COM(2021) 423 final, Brüsszel, 2021.7.20.

- fényében – különös tekintettel a technológiai fejlődésre. In: Hollán Miklós – Mezei Kitti (szerk.): A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai. Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2020, 168-184.
- Mezei Kitti: A Kúria harmadfokú végzése a jogtalan elsajátításról és a pénzmosásról. *Jogesetek Magyarázata*. 2018/3-4. 21-28.
 - Tóth Mihály: Járulékos bűncselekmények (a tárgyi bűnpártolás, az orgazdaság és a pénzmosás) elhatárolásának dilemmái. *Magyar Jog* 1997/9. 513-518.
 - Sinku Pál: A pénzmosás miatti bűnügyek gyakorlata – az ügyészi jogalkalmazás tapasztatai. In: Barabás A. Tünde – Vókó György (szerk.): *A bonis bona discere*. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából. Országos Kriminológiai Intézet – Pázmány Press, Budapest, 2017. 135-153.
 - Udvarhelyi Bence: Az Európai Unió anyagi büntetőjoga a Lisszaboni Szerződés után. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019.
-
-

Causa Curiana: az ügyleti akarat értelmezése az ókori Rómában

Jakab Éva*

Kr. e. 93-ban egy híressé vált per folyt Rómában, a százzemélyes bíróság (*iudicium centumvirale*) előtt. Felperes és alperes a római elit köreiből származtak: egy bizonyos Marcus Coponius indította a keresetet Manius Curius ellen. De nem csupán a peres felek személye, hanem a két felet a bíróság előtt képviselő szószólók neve, tekintélye és hírneve is vonzotta a tömeget. A felperes képviseletében Q. Mucius Scaevola lépett fel, míg az alperest L. Licinius Crassus védte. Az európai magánjog történetében ez a per szolgál a jogügyleti akarat értelmezésének bázisául: a *verba-voluntas vita* innen datálható.

Kulcsszavak: jogi érvelés, *causa Curiana*, öröklés, jogtudomány

Causa Curiana: the interpretation of the contractual will in ancient Rome

In 93 BC, a trial about succession took place in Rome before the court of *iudicium centumvirale* which later became rather famous. Plaintiff and defendant came from the Roman elite: a certain Marcus Coponius brought the action against Manius Curius. But it was not only the person of the litigants, but also the names, authority and reputation of the advocates representing the two parties before the court that attracted the crowd. Q. Mucius Scaevola represented the plaintiff, while L. Licinius Crassus defended M. Curius. In the history of European private law, this trial serves as the basis for the interpretation of the will in legal transactions: the *verba-voluntas* dispute can be dated from here.

Keywords: legal reasoning, *causa Curiana*, succession, jurisprudence

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1468>

Kr. e. 93-ban nagy tömeg gyűlt össze Rómában. Az emberek feszült érdeklődéssel vártak egy tárgyalásra, amely a százzemélyes bíróság (*iudicium centumvirale*) hatáskörébe tartozott. Egy elhíresült örökösödési perrel volt szó: felperes és alperes, akik egy tetemes hagyaték sorsáról vitáztak, a római elit köreiből származtak: egy bizonyos Marcus Coponius indította a keresetet Manius Curius ellen. De nem csupán a peres felek személye, hanem leginkább a két felet a bíróság előtt képviselő szószólók köztiszteletben álló neve, tekintélye és hírneve vonzotta a tömeget.¹ A

* Egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék.

¹ Cic. de oratore 1,80. A gazdag szakirodalomból utalnék néhány alapvető munkára: Ulrich Manthe: Ein Sieg der Rhetorik über die Jurisprudenz. Der Erbschaftsstreit des Manius Curius – eine vertane Chance

felperes, Marcus Coponius képviselőjében Q. Mucius Scaevola lépett fel, míg az alperes, Manius Curius érdekeit L. Licinius Crassus védte.

Mit tudunk erről a két neves férfiúról és a per tárgyáról? Mindkét államférfi előkelő római családból származott és mindkettő Kr. e. 140-ben született. Politikai karrierjük szinten teljesen párhuzamosan emelkedett a magasba: Kr. e. 110-109-ben mindketten quaestorok, majd 106-ban, illetve 105-ben néptribunusok, Kr. e. 100-ban együtt töltik be az *aedilis curulis* tisztségét, 98-ban együtt praetorok, majd 95-ben együtt *consulok*. Crassus 92-ben *ensor*, Scaevola 92-ben *proconsul Asiae*.²

Magáról a perről számos ókori forrás tudósít, elsősorban Cicero és Quintilianus elemzik annak lefolyását műveikben. Már ez a tény is mutatja, hogy Scaevola és Crassus beszéde a retorika elméletében és gyakorlati oktatásában paradigma jellegűvé vált. Cicero így parafrázálja a kérdéses végrendeletet: „Egy családfe (pater familias), akinek egyetlen gyermeke sem volt, felesége viszont igen, végrendeletét így fogalmazta meg: 'Ha egy vagy több fiam születik, ők legyenek az örökösöm.' Majd a szokásos mondatok után: 'Ha a fiam meghal, mielőtt serdültté válik, legyen az örökösöm.'"³

Egy másik aspektusból megfogalmazva, ugyancsak Cicerótól, így hangzik a tudósítás: „...Crassus a Curius-ügyben is bőségesen élt (hasonlatokkal), például arról, aki végrendeletében úgy nevezte ki az örökösait, hogy ha tíz hónapon belül fia születik, de meghal, mielőtt serdültté válna, a másodikik legyen az örökség.”⁴

A tényállást összefoglalva megállapítható, hogy a Kr. e. 1. század kezdetén (talán Kr. e. 94-ben vagy 93-ban) egy Coponius nevű római polgár végrendeletet készített, amit a szokásos módon okiratba is foglaltatott.⁵ Mivel gyermektelen, de nős volt, abban reménykedett, hogy felesége hamarosan (fiú)gyermeket fog világra hozni.⁶ A születendő utódra tekintettel úgy fogalmazta meg a végakarátát, hogy egyetemes jogutódja a még nem létező, de remélt fia legyen (*postumus*). A korabeli magas gyerekelhalandóságra tekintettel azonban (óvatosan) arról is rendelkezett, hogy a gyermek korai halála esetén Manius Curius (aki feltehetően közeli barátja volt) lépjen az örökösök pozícióba. A végrendelet készítője hamarosan elhunyt, teltek a hónapok, de a remélt fiúutód nem született meg. Feltehetően a megözvegyült

der Rechtspolitik, in: *Grosse Prozesse der römischen Antike* (szerk.: U. Manthe, J. v. Ungern-Sternberg), München, Beck, 1997, 74–84. o.; Philip Thomas: The intention of the testator: from the causa Curiana to modern South African law, in: *Inter cives necnon peregrinos. Essays in honour of Boudewijn Sirks* (szerk.: J. Hallebeek et al.), Göttingen, V&R Unipress, 2014, 727–739. o.; Franz Wieacker: The causa Curiana and contemporary Roman jurisprudence, *The Irish Jurist*, 2 (1967), 151–164. o.; Alan Watson: *The law of succession in the later Roman republic*, Oxford, Oxford University Press, 1971, 53, 94ff.; O. E. Tellegen-Couperus – J. W. Tellegen: Law and rhetoric in the causa Curiana, *Orbis Iuris Romani*, 6 (2000), 171ff.; Olga Tellegen-Couperus: Quintilian and Roman law, *RIDA*, 47 (2000), 167ff.; Giovanni Finazzi: *La sostituzione pupillare*, Napoli, Jovene Editore, 1997, 82–96. o.

² R. A. Baumann, *Lawyers in Roman Republican Politics*, München, 1983, 341ff.

³ Cic. de inventione 2,122. Simon L. Zoltán fordítása.

⁴ Cic. topica 10, 44. Kisdi Klára fordítása.

⁵ A római jog végrendeleti formakényszeréhez vö. Éva Jakab: Inheritance, in: *The Oxford Handbook of Roman Law and Society* (szerk.: Paul J. du Plessis – Clifford Ando – Kaius Tuori), Oxford, Oxford University Press, 2016, 500–502. o.

⁶ A szerzők többsége úgy foglal állást, hogy az örökösök házasság és gyermektelen volt, közeli halálát érezte, és felesége a végrendelet készítésekor várandós volt. Vö. Manthe: i.m. 74. o.; Wieacker: i.m. 155. o.; Thomas: i.m. 730. o.

feleség terhes volt, de elvetélt vagy egyéb okból nem tudta magzatát életképesen világra hozni. Ennek tükrében a végrendeletben megnevezett M. Curius birtokba vette a hagyatékot, az örökös státusát vindikálva magának. Az örökhagyó Coponius egyik rokona, Marius Coponius, aki végrendelet hiányában a törvényes örökös lett volna, nyilvánvalóan ismerte a végrendelet szövegét – és megtámadta azt, annak utólagos érvénytelenségére hivatkozva.

A rövid tényállás-összefoglaló nyomán jól kirajzolódnak az ellentétes érdekek, amelyek a perben egymásnak feszültek. A jogi probléma és a perben elhangzott érvek boncolgatása előtt érdemes néhány szót szólni magáról a római végrendeletről. A római polgár számára a végrendelet-készítés a jogélet sarkalatos részét képezte.⁷ Cato, a neves politikus és író odáig ment, hogy kijelentette: életében leginkább attól rettegett, hogy akár csak egy napot is érvényes végrendelet nélkül éljen.⁸ Plinius hangoztatta, hogy egy római jellemének valódi tükré a végrendelete: kit tagad ki, kit nevez örökössé, kinek juttat hagyományokat.⁹ A végrendelkezési szabadság már a XII táblás törvény korában is elvitathatatlan joga volt minden *pater familias*nak. Ugyanakkor az irodalmi tudósítások és a ránk maradt okiratok áttekintése alapján egyértelmű, hogy a jogilag korlátlan végrendelkezési szabadságot komoly társadalmi-erkölcsi elvárások szorították korlátok közé. A társadalmi kontroll Róma elit köreiből már azáltal is érvényre jutott, hogy elegáns társaságokban a házigazda vacsora után nem ritkán azzal szórakoztatta a vendégsereget, hogy nyilvánosan felolvasta a végrendeletét.¹⁰ Az öröklés ezekben az elit körökben a vagyongyarapítás egyik legkézenfekvőbb módjának számított. Anyagi problémákkal küszködő aranyifjak néha attól sem riadtak vissza, hogy idős rokonaik végrendeletét hamisítani próbálják.¹¹

A római végrendeletnél az íráshordozó (viaszos tábla), a nyelv (latin), a szóhasználat (archaikus klauzulák), az örökösnevezés formális szavai, és a tanúk kötelező bevonása kógens szabályként érvényesült volt.¹² Coponius végrendelete formai szempontból bizonyára kifogástalan lehetett. A jogügyleti tartalom okiratba foglalása azonban nem sikerült tökéletesen, hisz éles jogvitához vezetett.

Vessünk egy pillantást Coponius végakaratainak jogi hátterére! „Ha tíz hónapon belül fiam születik, miután meghalok...” A *postumus* (utószülött) örökössé nevezésének érvényessége mellett ebben a korban a jogtudomány már meggyőzően érvelt.¹³ A tíz hónap nyilvánvalóan az apaság (megdönthető) vélelmét emelte be a

⁷ Edward Champlin: *Final Judgments: duty and emotion in Roman wills, 200 B.C.-A.D. 250*, Berkeley, University of California Press, 1991, 6–8. o.

⁸ Cat. Mai. 9,6.

⁹ Plin. ep. 8,18.

¹⁰ Champlin: i.m. 9–10. o.

¹¹ Jakab: i.m. 501. o.; a *SC Neronianum* ezért pontosan szabályozta a végrendeletek okiratba foglalásának módját.

¹² Thomas Rübner: Testamentary formalities in Roman law, in: *Comparative succession law* (szerk.: Kenneth G. C. Reid – Marius J. de Waal – Reinhard Zimmermann), Oxford, Oxford University Press, 2011, 4–6. o.; Maria Nowak: *Wills in the Roman Empire. A documentary Approach*, Warsaw, The University of Warsaw, 2015, 19ff. szemléletesen összefoglalja a végrendeletek jellemzőit, majd 342ff. a ránk maradt okirati szövegeket is publikálja.

¹³ Max Kaser – Rolf Knütel – Sebastian Lohsse: *Römisches Privatrecht*, München, Beck, 2021²², 460. o.; Manthe: i.m. 74. o.

jogügyletbe. A törvényes házasságban született gyerek apjának az anya férjét tekintette a római jog, ha a gyerek a házasság megkötése utáni 182. napon túl, illetve a házasság megszűnése utáni 300. napon belül jött a világra. Serdületlen örökös névezése esetén már az archaikus jog is ismerte a *substitutio* (helyettes örökös nevezés) jogintézményét.¹⁴ A gondos, körültekintő végrendelezők általában éltek ezzel a lehetőséggel, hisz a serdületlen nem tudott még saját végrendeletet készíteni, ezért korai halála esetén az apai hagyaték a törvényes örökösök (közelebbi vagy távolabbi oldalrokonok) kezébe került volna. A helyettes örökös nevezés intézménye éppen azt tette lehetővé az örökhagyó számára, hogy ezeket az agnát rokonokat kizárja a hagyatékban való részesedésből.

A *substitutio pupillaris* korrekt formuláját Gaius ismerteti *Institutiones* című, a római jog elemi ismereteit összefoglaló művében (2,179): „*Titius filius meus mihi heres esto. Si filius meus mihi <heres non erit, sive mihi heres> erit et hic prius moriatur quam in suam tutelam venerit, tunc Seius heres esto.*” A minta-formula szerint az örökhagyó fiát, Titiust¹⁵ nevezi örökösének, azaz egyetemes jogutódjának.¹⁶ Az örökösnevezést azonban kiegészíti egy klauzulával: ha az örökhagyó halálával önjogúvá váló, de serdületlensége miatt gyámság alá kerülő fiú meghalna, mielőtt „a saját *tutelája*, gyámsága alá kerül” – azaz mielőtt elérné a serdülség korhatárát és szabadulna a gyámság alól, Maeuius legyen az örökös.¹⁷

Ennek családjogi háttere, hogy a római jog szerint az apa halálával a fiú ugyan önjogúvá válik (*persona sui iuris*), de serdületlen életkora miatt szükségszerűen gyámság alá kerül. Amíg el nem éri a serdülség korhatárát, addig nem tud végrendeletet készíteni, azaz nem tud érvényesen rendelkezni az apjától örökölt vagyon további sorsáról, azaz nem tud érvényesen *mortis causa* jogutódot nevezni. Ezt a lehetőséget mérlegelve terjedt el a helyettes örökös nevezés a jogéletben és a jogudományban. A *substitutus* tulajdonképpen felfüggesztő feltétellel örökös névezett személy.¹⁸

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a helyettes örökös nevezéssel a *semel heres semper heres* elve sérül. A római öröklési jogban ugyanis alapelvnek számított, hogy ha egyszer valaki örökösé vált, az is marad; a serdületlen lemenő vonatkozásában ez azt jelentené, hogy halála esetén az öröklés utána áll be, és nem a jogelőd (végrendelező örökhagyó) után. A helyettes örökös nevezése azonban nem egy közönséges utóörökös nevezést jelentett – ezt a római végrendeleti jog (*successio secundum tabulas*) nem ismerte el.¹⁹ A gyakorlatban az öröklés folyamatát függésben tartották az örökös névezett serdületlen (vagy *postumus*) felderüléséig.²⁰ Ha a kiskorú a serdülség (a 12/14. életévének) betöltése előtt meghalt, akkor a másodikként örökösé nevezett az eredeti (apai) végrendelet

¹⁴ Kaser – Knütel – Lohsse: i.m. 458–459. o.

¹⁵ Titius kétségkívül blanketta-név; a római jogászok a konkrét jogeseteket következetesen anonimizálták.

¹⁶ A *substitutio pupillaris* elméletét és gyakorlatát részletesen elemzi Finazzi: i.m. A vonatkozó szakirodalmat szellemtörténeti igényrel ismerteti a 6-16. oldalon.

¹⁷ M. Curiust a végrendeletben valószínűleg a születendő gyerek gyámjává is kinevezte az örökhagyó; vö. Manthe: i.m. 76. o.

¹⁸ Max Kaser: *Das römische Privatrecht* I², München, Beck, 1971, 688. o.

¹⁹ Ez a jogintézmény majd a *fideicommissum* révén terjedt el.

²⁰ Kaser: i.m. 689–690. o.

alapján vált örökössé (azaz a *substitutus* tulajdonképpen nem a serdületlen, hanem az örökhagyó jogutódja lett; bár a klasszikus jogászok úgy fogalmazzak, hogy mind a serdületlen, mind a végrendelező jogutódjának tekintendő.²¹

A helyettes örökös nevezésének létezett egy másik fajtája is a római jogban, a *substitutio vulgaris*. Ekkor a végrendelező arra az esetre nevezett meg egy második örököst, ha az első nem tudna vagy nem akarna örökölni (Gai, 2,184): „*Lucius Titius heres esto. Si mihi Lucius Titius heres non erit, Maevius heres esto.*” M. Coponius és M. Curius jogvitáját a modern jogász megközelítési módjával arra a jogi problémára absztrahálhatjuk, hogy a *substitutio pupillaris* magában foglalja-e a *substitutio vulgaris* intézményét is.²² Jóllehet a *substitutio vulgaris* mint öröklésjogi intézmény általános elfogadására valójában csak később került a római jogban: Marcus Aurelius és Verus császári rendeletekkel való jogfejlesztő tevékenységéhez köthetők az első explicit források.²³

A késői utód könnyű helyzetéből könnyen okoskodhatunk, hogy Coponius végrendeletében a két klauzulát kombinálni kellett volna. Kétségtelen, hogy Coponius végrendelete kizárólag a *substitutio pupillaris* esetéről rendelkezett – és ez nem fedte le a beállt tényállást. Miért? Talán hibázott a jogi szakértő? A helyes végrendelet-szöveg valahogy úgy hangozhatott volna, ahogyan arra mintegy háromszáz évvel később Modestinus utal (D. 28,6,1,1): *Heredis substitutio duplex est aut simplex, veluti: "Lucius Titius heres esto: si mihi Lucius Titius heres non erit, tunc Seius heres mihi esto": "Si heres non erit, sive erit et intra pubertatem decesserit, tunc Gaius Seius heres mihi esto"*. A Modestinus által ajánlott *duplex substitutio* azt a lehetőséget is átfogja, ha a végrendeletben örökössé nevezett személy bármely okból nem lesz örökös (például nem éli túl az örökhagyót, nem fogadja el a hagyatékot – vagy meg sem születik).

A releváns jogi háttér feltérképezése után térjünk vissza a híres perhez! Ahogyan azt már fent leszögeztük, Marcus Coponius adta be a keresetet Manus Curius ellen.²⁴ A felperes és jogi szakértői arra hivatkoztak, hogy az örökösnevezés a *postumus* meg nem születése miatt meghiúsult, ergo a végrendelet megdőlt, tehát a legközelebbi agnát rokon – azaz a felperes, Marcus Coponius – tekintendő az egyetemes jogutódnak. Manus Curius – aki kétségtelenül a birtokban lévő kényelmesebb perbeli pozícióját élvezte – vitatta a felperesi állítást, azaz ellentmondott (*contradictio*), és saját örökösi voltát hangoztatta *ex testamento*.²⁵

A per a százszemélyes bíróság (*judicium centumvirale*) előtt folyt; az örökösödési perek ezen testület hatáskörébe tartoztak Rómában.²⁶ A *centumviri* egy régi és nagy tekintélynek örvendő bíróság volt, amely kezdetben száz, később százöt tagból állt:

²¹ Kaser: i.m. 690. o.

²² Thomas: i.m. 729. o.

²³ D. 28,6,4 pr. Modestinus libro singulari de heurematicis. Vö. Wieacker: i.m. 162. o.

²⁴ *Hereditatis petitio*, a *proximitas* alapján, a törvényes öröklés szabályai szerint. Vö. Kaser: i.m. 104f., 689. o.

²⁵ Manthe: i.m. 76. o. úgy véli, hogy Coponius már a praetor meghívta örökösként – viszont ő is abból indul ki, hogy a hagyaték Curius birtokában van.

²⁶ H. F. Jolowicz: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 1952, 204. o. kiemeli, hogy Cicero korában ezen bíróság előtt ún. „causes célèbres” tárgyalása volt jellemző, a legkiválóbb szónokok fellépésével.

mind a harmincöt *tribus* három-három főt delegált a testületbe. A bíróság a köztársasági korban a *praetor urbanus* elnöklete alatt ülésezett. Maga a tárgyalás persze nem százöt bíró előtt folyt, hanem a Százak közül a konkrét ügyben mindig egy kisebb létszámú választott bírói tanács járt el, amely a tárgyalást ténylegesen lefolytatta. Perünk szempontjából fontos tényező, hogy nem egyesbíró (*iudex*), hanem esküdtek testülete hozott ítéletet. A laikus polgárok gyülekezete előtt ugyanis egészen más retorikai eszközök bevetésétől lehetett pernyerést remélni!

Nézzük, milyen érvelési taktikát választott Mucius Scaevola, és hogyan lépett fel Licinius Crassus! A rajongók tömege nem hiába várt rájuk, mindketten briliáns beszédet készítettek elő a nyilvános tárgyalásra. Cicerót idézve: „Mindketten ellenkező álláspontból szállva síkra a polgári jogért, hogy Crassus a legkiválóbb jogi szakértőnek tűnt fel a szónokok között, Scaevola pedig a legkiválóbb szónoknak a jogtudósok között.”²⁷ Először mindig a felperesi oldal kapott szót. Scaevola nagy szakmai tudással, a jog rendszerének erejébe vetett hittel, éleselméjűen érvelt; „... kijelentette, hogy ha az apa halála után utód már nem született, az nagykorúsága elérése előtt nem is halhat meg, ezért örököse sem lehet az, akit a *postumus* fiú megszületése és halála utánra neveztek örökösnek.”²⁸ Scaevola azt bizonygatta, hogy M. Curius, „aki csak abban az esetben örökölhetett volna, 'ha gyámfia előbb hal meg, minthogy a gyámság alól felserdült volna' nem lehet örökös, hiszen a gyámfia meg sem született.”²⁹ Scaevola hosszasan értekezett a végrendelet tartalmi elemeiről és arról, hogyan kellett volna megfogalmazni az okiratot ahhoz, hogy Curius akkor is örökölhessen, ha nem születik meg a várt fiú. Többször is hangsúlyozta, hogy a végrendelet szavaitól nem távolodhat el a bíróság, hisz igen veszedelmes lenne a *populus Romanus* számára, ha az írott szöveget semmibe vennék, a szándékot illetően feltételezésekbe bocsátkoznának, és az egyszerű emberek okiratait az „ékeszólók” segítségével kiforgatnák. Újfont apellált a *ius civile* öröklési szabályai betartásának fontosságára. Sokszor hivatkozott apja, Publius Mucius Scaevola írásaira és szakvéleményeire. Választékos, logikus és elegáns jogi érvelése szinte maradéktalanul meggyőzte a bírakat és csodálatra ihlette a nézők népes seregét. Már-már úgy tűnt, hogy Iustitia mérlege véglegesen az ő és az általa képviselt M. Coponius javára billent.

Ám ekkor színre lépett Crassus! Szerényen de méltósággal, ironikusan, de mégsem maró gúnnyal kezdte beszédét – amelyben azonnal támadásba lendült. A perbeszédét elemzők kiemelik, hogy ez igen szokatlan indítás volt, hisz a gúnnyal kezdés ellentmondott a forenzikus retorika alapvető szabályainak. Crassus mégis megkockáztatta: Scaevolát egy elkényeztetett kisfiúhoz hasonlította, aki a tengerparton sétálva egy evezőbak roncsára talál, és ebből azonnal egy egész hajót akar konstruálni. Crassus szerint ellenfele, Scaevola is így akar egy „kis fogásból” egy nagy örökösödési pert kanyarítani a *centumvirek* előtt! Crassus szellemes csipkelődése nem tévesztett célt, a publikum és a bírák többsége rögtön a könnyed és humoros szónokkal szimpatizált. Cicero így tudósít erről a fordulatról: „Ilyen bevezetés után, amelyet számtalan hasonló kijelentés követett, minden jelenlévő

²⁷ Cic. Brutus 145. Itt és a következőkben is Krupp József fordítása.

²⁸ Cic. de oratore 1,180. Itt és a következőkben is Adamik Tamás fordítása. Vö. Finazzi: i.m. 87–90. o.

²⁹ Cic. Brutus 195.

lelkét felderítette és a komolyságból a vidámságra hangolta át őket.³⁰ Érdemes tovább idézni Cicero beszámolóját: „Azután pedig arról beszélt, hogy a végrendelet szerzőjének az volt a szándéka, és azt gondolta, hogy ha bármilyen oknál fogva nem lenne fiú utód, aki a gyámság alá kerül, akár mert nem is született meg, vagy mert előbb halt meg, mindenképpen Curius legyen az örökös.”³¹ Crassus ezt követően még jobban tágította a kört, a konkrét esetet egy absztraktabb szintre emelte és általános érvényű következtetések levonására használta fel: „a jogot, az igazságot, a végrendelet értelmét és szándékát vette védelmébe. [...] Előadta, hogy mennyi fortély található a szavakban, különösen a végrendeletekben, ha figyelmen kívül hagyják a szándékot.”³² Azon az oldalvágásán is jót mulattak a rómaiak, hogy ezután már senki sem mer majd végrendeletet készíteni Scaevola jóváhagyása nélkül!

Crassus a meggyőzés nagy mestere volt, aki könnyed, elegáns, humoros, de amellet elmélyült stílusban érvelt a méltányos és igazságos mellett (*bonum et aequum*). Azzal is rokonszenvet aratott, hogy a *pietas*, a kegyelet jegyében síkra szállt a holtak végakaratainak védelmében. A végrendelet az egyetemes jogutód kijelölése révén ugyanis nem pusztán a vagyon örökösödését rendezi. Az ókori ember számára legalább olyan fontos aspektust jelentett a családi *sacra*, a házi istenek és az ősök szellemének kultusza, amelyről gondoskodni az örökös erkölcsi kötelességének számított. Crassus szerint világos és egyértelmű, hogy a végrendelet készítőjének az volt a szándéka, hogy ha a (remélt) fia nem lehet (bármilyen okból) az örököse, akkor egyes egyedül M. Curius váljék örökösévé.³³

Verba et voluntas... A jogügyleti interpretáció mérföldköve ez a per, hisz a két kiváló rétor, akik mindketten a jól képzett *iuris peritus*-ok közé számítottak, a római jog története folyamán először nevesített olyan alapvető elveket, amelyek korunkig befolyásolják az európai magánjogok jogértelmezési felfogását.

Verba – voluntas: az ügyleti akarat és/vagy a belső akaratelhatározás legyen a zsinórmérték a jogügyletek interpretációja során? Az ókori római jog történetében Curius pere fontos áttörést jelentett: a köztársasági jogtudomány (*veteres*) objektív, a nyilatkozatra fókuszáló, tipizáló értelmezése ezután egyre inkább háttérbe szorult, egyre több teret engedve a szubjektív, a belső akaratelhatározást a központba állító, individualizáló értelmezésnek. Bizonyosan nem véletlen, hogy az „új vonal” az ingyenes jogügyleteknél tört utat magának. A fordulatot nagyban elősegítette a görög filozófia folyamatos behatása Róma kiemelkedő jogtudósaira, amely a Kr.e. 2. század közepétől egyre erősödött. Az sem véletlen tehát, hogy a Kr. e. 1. század leghíresebb rétora, Crassus érvelt először tárgyalóteremben a *voluntas* mellett.

A görög filozófusok közül elég itt Aristotelés néhány gondolatára utalni. A Kr. e. 4. század, az athéni demokrácia fénykorának elismert gondolkodója a törvény értelmezéséről elmélkedve leszögezi: „És nem a törvényt, hanem a törvényhozót kell figyelembe venni; és a törvényhozónak nem a szavát, hanem a szándékát; nem magát a cselekedetet, hanem a cselekvő szándékát; és nem rész szerint, hanem egészében; és nem azt, hogy milyen most, hanem hogy milyen volt mindig vagy

³⁰ Cic. Brutus 197. Vö. Finazzi: i.m. 90–92. o.

³¹ Cic. Brutus 197.

³² Cic. Brutus 197.

³³ Cic. de oratore 180.

általában.³⁴ Közismert, hogy az interpretációs alapelvek többnyire azonosak voltak a *lex* és a *contractus* vonatkozásában: a törvénynél a törvényszöveget a „törvényhozó” (mint absztrakció) feltehető akaratával, szándékával összehangban kell értelmezni, míg a szerződésnél a szerződő partner feltehető akaratát kell rekonstruálni a nyilatkozatának az értelmezéséhez. Hasonló párhuzamokat lehet megfigyelni a az ókori latin irodalomban is, például Cicero vagy Quintilianus írásaiban. A retorikai képzés – görög földön és Rómában egyaránt – nagyrészt a sztoikus filozófia tanaira épült. Leendő politikusok, államférfiak és jogtudósok retorikai tanulmányokat folytattak, retorikai „iskolákba” jártak Itáliában is, és ha megengedhették maguknak, akkor hosszabb tanulmányútra is vállalkoztak, hogy a görög földön működő nevezetes „iskolákban”, egy-egy bölcselő köré gyűlve is csiszolják tudásukat.

A Coponius és Curius perének kapcsán először felvetődő elméleti megfontolások, interpretációs elvek a mai napig diagnosztizálhatók a kontinentális jogrendszerekben, a kötelmi jogok általános részében. Q. Mucius Scaevola és L. Licinius Crassus forenzikus csatáját, a két kiváló jogász és szónok érveit a nyilatkozati és az akarat elmélet első nagy megmérettetéseként stilizálja az európai magánjogtörténet.³⁵ Az akaratnyilatkozat a privátautonómia kulcsfontosságú eleme, a legfontosabb a jogi hatást előidéző jogi tények között.³⁶ Kétségtelen, hogy a formakényszer és a formátlan akaratnyilvánítás, a releváns ügyleti akarat megnyilvánulásának két ellentétes pólusa jellemezte ezt a pert. Azóta is számos jogvitára adott alkalmat az a tény, hogy a jogalanyokban lejátszódó belső folyamatok bizonyos külső jelek által válnak észlelhetővé – és ezek a külső jelek nem fedik le mindig egyértelműen a belső akaratot.

A római jog továbbélése folyamán kiváló jogtudósok érveltek fáradhatatlanul az akarat vagy a nyilatkozati elv primátusa mellett.³⁷ A *ius commune* és a kánonjog elsősorban a bizonyítási eljárás jogában tulajdonított fontos szerepet az akarat elvnek.³⁸ A humanisták és a skolasztikusok szerint minden érvényes jognyilatkozat feltétele a „külső” konszenzus: *nullus alius contractus teneret, puta emptionis et*

³⁴ Arist. ret. 1374b. Adamik Tamás fordítása. A témához vö. Dietmar Schanbacher: Der Einfluss der stoischen Sprachtheorie auf die römische Jurisprudenz, in: *Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag* (szerk.: Holger Altmeyden et al.), Heidelberg, 2010, 1025f.

³⁵ Vö. Johannes Stroux: *Summum ius summa iniuria*. Ein Kapitel der Geschichte der interpretatio iuris, in: *Festschrift Paul Speiser-Sarasin*, Basel, 1926 (= *Römische Rechtswissenschaft und Rhetorik*, Potsdam, Stichnote, 1949) 57. o. az *aequitas* győzelmét ünnepli a *ius strictum* felett. Manthe: i.m. 81. o. viszont azt hangsúlyozza, hogy a retorika győzött a jogtudomány felett. Szkeptikusan Stroux és az uralkodó irány nézetével szemben Wieacker: i.m. 156–157. o.; szerinte a bíróság jogilag téves ítéletet hozott. Manthe: i.m. 82. o. inkább úgy fogalmaz, hogy a bíróság hamis premisszából kiindulva döntött. Thomas: i.m. 728. o. a *verba / voluntas* vita archetipusáról beszél ebben a perben – ugyanakkor az „incompetent advisor” hibáját is felveti: Coponius jogi szakértője rossz szakvéleményt adott a végrendelet megfogalmazásakor.

³⁶ Reinhard Zimmermann: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, Oxford University Press, 1996², 622ff.

³⁸ Elég itt Dominicus de Soto vagy Barnabas Brissonius munkáira utalni; vö. Martin Josef Schermaier: Die Willenserklärung (vor §§116ff.), in: *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB* (szerk.: Mathias Schmoeckel – Joachim Rückert – Reinhard Zimmermann), Tübingen, Mohr Siebeck, 2003, 406. o.

*venditionis, nisi externe significarent consensus.*³⁹ Hobbes társadalmi szerződés elmélete és Puffendorf munkái is központba állítják a *Sprachlehre*, a szó-értelmezés problematikáját.⁴⁰ A jogászok és tudósok közül kiemelkedik Friedrich Carl v. Savigny elemzése, aki hosszan értekezik a „Wille” és az „Erklärung” közti divergencia konzekvenciáiról: „Denn eigentlich muss der Wille an sich als das einzig Wichtige und Wirksame gedacht werden, und nur weil er ein inneres, unsichtbares Ereignis ist, bedürfen wir eines Zeichens, woran er von Anderen erkannt werden könne, und dieses Zeichen, wodurch sich der Wille offenbart, ist eben die Erklärung. [...] Daraus folgt aber, dass die Übereinstimmung des Willens mit der Erklärung nicht etwas Zufälliges, sondern ihr naturgemäßes Verhältnis ist.”⁴¹ Savigny hangsúlyozza, hogy valójában az akaratot kell az egyedül fontos és joghatályos ténynek tekinteni. Ugyanakkor mivel ez egy belső, a külvilág számára csak korlátozottan észlelhető, megismerhető esemény – szükség van egy külső jelre, amelynek révén a külvilág, a jogviszony többi résztvevője képes lehet felismerni-megismerni a belső akaratot. Ez a „jel” maga a nyilatkozat; a nyilatkozat tehát az akarat megnyilatkozása a külvilág felé. Savigny kiemeli, hogy az akarat és a nyilatkozat összhangja, egybehangzó jellege nem valami véletlenszerű jelenség, hanem a két elem természetes viszonya. Savigny a római jogi alapokról kiindulva kidolgozta az akarati és nyilatkozati elv tanának máig meghatározó alapjait. A fogalom és a fogalom tartalma közötti szintézise imponáló.

A 19. század második felében, a pandektisztika nagy teoretikusai közül például Jhering a nyilatkozati elvet állította előtérbe, a forgalom biztonságával érvelve. Az ő koncepcióját követte alapjában Bernhard Windscheid is: „Die Erklärung geht dahin, dass gewisse rechtlich Wirkung eintreten sollte; aber gewollt ist dieses Eintreten nicht. Wer ein solches Auseinandergehen von Wille und Erklärung behauptet, muss es beweisen; steht es fest, so erzeugt die Erklärung die als gewollt bezeichnete rechtliche Wirkung nicht. S odas Prinzip.”⁴² Windscheid a nyilatkozati elv áttörését csak a nevesített akaratihák fennforgása esetén ismeri el. A lábjegyzetben viszont utal korának egyik domináns jogtudományi értelmezési vonalára, amely az akarat interpretációjánál nem a nyilatkozó szubjektumát, hanem a szerződő partner elvárásait helyezi előtérbe.⁴³

A német pandektisztika a római jogi bázisból kiindulva dolgozta ki a „Willenserklärungen”, a jogügyleti nyilatkozatok tanát. Ennek értelmében az akarat („Wille”) a belső, szubjektív tényállási elem (amely tovább bontható a cselekményi akaratra és a nyilatkozati akaratra) – és a nyilatkozat („Erklärung”) a külső, objektív

³⁹ Dominicus de Soto: *De iustitia et iure*, vö. Schermaier: i.m. 406. o., 25. lj.

⁴⁰ Schermaier: i.m. 406–408. o.

⁴¹ Friedrich Carl von Savigny: *Das System des heutigen römischen Rechts*, Berlin, Veit, 1840, 258ff.

⁴² Bernhard Windscheid – Theodor Kipp: *Lehrbuch des Pandektenrechts*, I., Frankfurt a.M, Rütten & Loening, 1906⁸, 75. §, 376–378. o.; hasonlóan Windscheid: Wille und Willenserklärung. Eine Studie, *Archiv für die civilistische Praxis*, 63 (1880), 72ff.

⁴³ Windscheid – Kipp: i.m. 376. o.: „In der neueren Zeit ist dieses Prinzip von verschiedenen Seiten bestritten worden, und es ist an die Stelle desselben das andere Prinzip gesetzt worden, dass für die rechtliche Wirkung der Willenserklärungen entscheidend sei nicht der wirkliche Wille des Urhebers der Willenserklärung, sondern dasjenige, was dem oder den der Willenserklärung Gegenüberstehenden als sein wirklicher Wille in berechtigter Weise erscheine.”

tényállási elem. A külvilágban, a forgalmi életben a nyilatkozat manifesztálódik, a forgalom biztonságát a nyilatkozási elv szolgálja. Ugyanakkor a belső akarat relevanciája sem lehet kétséges, különösen a nevesített akarathibák esetében.

A magyar magánjog történetének kiemelkedő gondolkodói közül itt pusztán Grosschmid Béni néhány figyelemre méltó gondolatát szeretném idézni. Grosschmid átgondolta és kiértékelte a német tudományos iskolák és az Optk gyakorlatát, majd egy józan, köztes álláspontot foglalt el: „Amint az ú. n. törvény-értelmezési szabályok kétfelé utalnak (a betű, külső és a szándék, belső, felé: azonképpen van ez itten is. Jelesül: a külső ügylet- vagy törvényszó értelmének a lefejtése. [...] És ugyancsak amint a törvényben, úgy a jelen kérdés dolgában, egyik terelő szó számára sem vitathatni kizárólagosságot. Vagyis egyaránt egyoldalú akár a szorosságot, akár a bona fides-t tenni egyedüli vezérlőül. [...] A bizonyosság (bolygatás, conjecturák alóli kivontság) a joghelyzetben, már önmagára, egyik legfőbb érdek. Kivált, ahol ez a törvénytételnek vagy kikötésnek egyenest indító oka: ott csak igenis szembeszökő alapokon szabad az érdekkérdésre súlyt vetni. Holott ez nem egyéb, mint az elrejtett saját értelemnek az érvényre emelése. Hasonlatosképpen az alábbi igazság nem egyéb, mint a kötelembeli kitűzés fenekén lappangó hallgatóságos vagylagosságok következésre emelése.”⁴⁴

Irodalomjegyzék

- Baumann, Richard A.: *Lawyers in Roman Republican Politics*, München, Beck, 1983.
- Champlin, Edward: *Final Judgments: duty and emotion in Roman wills, 200 B.C.-A.D. 250*, Berkeley, University of California Press, 1991.
- Finazzi, Giovanni: *La sostituzione pupillare*, Napoli, Jovene Editore, 1997.
- Grosschmid Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Jubileumi kiadás*, Budapest, Grill, 1933.
- Jakab, É.: Inheritance, in: *The Oxford Handbook of Roman Law and Society* (szerk.: Paul J. du Plessis – Clifford Ando – Kaius Tuori), Oxford, Oxford University Press, 2016, 498–509.
- Jolowicz, H. F.: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 1952.
- Kaser, Max: *Das römische Privatrecht I²*, München, Beck, 1971.
- Kaser, Max – Knütel, Rolf – Lohsse, Sebastian: *Römisches Privatrecht*, München, Beck, 2021²².
- Manthe, Ulrich: Ein Sieg der Rhetorik über die Jurisprudenz. Der Erbschaftsstreit des Manius Curius – eine vertane Chance der Rechtspolitik, in: *Grosse Prozesse der römischen Antike* (szerk.: U. Manthe – J. v. Ungern-Sternberg), München, Beck, 1997, 74–84.
- Nowak, Maria: *Wills in the Roman Empire. A documentary Approach*, Warsaw, The University of Warsaw, 2015.

⁴⁴ Grosschmid Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Jubileumi kiadás*, Budapest, Grill, 1933, 859ff.

- Rűfner, Thomas: Testamentary formalities in Roman law, in: *Comparative succession law* (szerk.: Kenneth G. C. Reid – Marius J. de Waal, Reinhard Zimmermann), Oxford, Oxford University Press, 2011, 1–26.
 - Savigny, Friedrich Carl von: *Das System des heutigen römischen Rechts*, Berlin, Veit, 1840.
 - Schanbacher, Dietmar: Der Einfluss der stoischen Sprachtheorie auf die römische Jurisprudenz, in: *Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag* (szerk.: Holger Altmeyden et al.), Heidelberg, Müller, 2010, 1025–1036.
 - Schermaier, Martin Josef: Die Willenserklärung (vor §§116ff.), in: *Historisch-kritischer Kommentar zum BGB* (szerk.: Mathias Schmoeckel – Joachim Rückert – Reinhard Zimmermann), Tübingen, Mohr Siebeck, 2003, 401–497.
 - Stroux, Johannes: Summum ius summa iniuria. Ein Kapitel der Geschichte der interpretatio iuris, in: *Festschrift Paul Speiser-Sarasin*, Basel, 1926, 115–158. (= *Römische Rechtswissenschaft und Rhetorik*, Potsdam, Stichnote, 1949, 7–66).
 - Tellegen-Couperus, O. E. – Tellegen, J. W.: Law and rhetoric in the causa Curiana, *Orbis Iuris Romani*, 6 (2000), 171–202.
 - Tellegen-Couperus, Olga: Quintilian and Roman law, *RIDA*, 47 (2000), 167–177.
 - Thomas, Philip: The intention of the testator: from the causa Curiana to modern South African law, in: *Inter cives necnon peregrinos. Essays in honour of Boudewijn Sirks* (szerk.: Jan Hallebeek et al.), Göttingen, V&R Unipress, 2014, 727–739.
 - Watson, Alan: *The law of succession in the later Roman republic*, Oxford, Oxford University Press, 1971.
 - Wieacker, Franz: The causa Curiana and contemporary Roman jurisprudence, *The Irish Jurist*, 2 (1967), 151–164.
 - Windscheid, B.: Wille und Willenserklärung. Eine Studie, *Archiv für die civilistische Praxis*, 63 (1880), 72–112.
 - Windscheid, Bernhard – Kipp, Theodor: *Lehrbuch des Pandektenrechts*, I., Frankfurt a.M, Rütten & Loening, 1906⁸.
 - Zimmermann, R.: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford, Oxford University Press, 1996².
-

Bizonyítási kérdések az egyenlő bánásmód megsértése miatt indított peres ügyekben *

Jakab Nóra^{**} – Mélypataki Gábor^{***} –
Solymosi-Szekeres Bernadett^{****}

Az egyenlő bánásmód megsértéséből fakadó ügyek esetében a kérelmező megválaszthatja, hogy mely fórumokhoz fordul. Párhuzamosan van jelen a közigazgatási eljárás és a bíróság előtti eljárás lehetősége. A kettő nem feltétlenül zárja ki egymást. Amire azonban szükséges figyelni: hogyan alakulnak a bizonyítás kérdései az egyik és a másik fórum előtt. Ugyanazokat a bizonyításra vonatkozó szabályokat eltérően értelmezi a bíróság és a közigazgatási hatóság is. Jelen tanulmányunkban a területi korlátok miatt elsősorban a bírósági értelmezést mutatjuk be. Ahol azonban markáns különbség van az eljárások között, ott a közigazgatási hatóság értelmezésére is

Kulcsszavak: egyenlő bánásmód, bizonyítás, bíróság, kimentés

In cases of equal treatment violations, the applicant can choose which forums to turn to. The possibility of administrative proceedings and the possibility of judicial proceedings exist in parallel. The two are not necessarily mutually exclusive. What needs to be kept in mind, however, is how the evidentiary issues evolve before one forum and the other. The same rules of evidence are interpreted differently by the court and the administrative authority. In the present study, for reasons of space, we will focus on the interpretation of the courts. However, where there is a marked difference between the procedures, the interpretation of the administrative authority is also presented.

Key words: equal treatment, proof, court, extrication

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1469>

„A jog fogalmi sajátossága, hogy egyesek önkényének határt szabjon, logikai lehetetlenség, hogy a korlátlan szerződési szabadság engedélyezésével a jogélet semmire nem tekinthető vad zsarnokává tegye a magánakaratot.”¹

* A tanulmány Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs hivatal által támogatott „K 120158, K_16 kutatási témapályázat - A kiszolgáltatottabb fél helyzete a munkavégzési jogviszonyokban az európai és a magyar szabályozás tükrében” keretében készült.

** Egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete.

*** Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete

**** Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete.

1. Bevezetés

Az egyenlő bánásmód alkalmazása még most a XXI. század elején is sok kérdést vet fel. Nem teljesen magától értetődő egyes esetekben, hogy alkalmazandó-e, illetve rengeteg olyan helyzet merülhet fel, amikor nem feltétlenül magától értetődő az alkalmazása. Nem azért, mert ne lenne fontos. Az egyes polgárok egyenlő módon kezelése az egyik legfontosabb alapelv a jelenlegi társadalmunkban. Az alkalmazása körüli bizonytalanságot nem annyira a jogi környezetben kell keresni, hanem az egyenlő bánásmód követelménye megsértése miatti ügyek fórumrendszerének változásában. A magunk részéről nem vagyunk teljesen meggyőződve arról, hogy az Egyenlő Bánásmód Hatóság megszüntetése és az ügyeknek az Alapvető Jogok Biztosának hatáskörébe utalása pozitív változás lenne.²

Az egyenlő bánásmód alkalmazása az élet minden területére hatással van, illetve hatással kellene, hogy legyen. De vannak olyan esetek, amikor megsértésre kerülnek az ebből fakadó jogok. Tanulmányunkban azokat a kérdéseket szeretnénk bemutatni, melyek a jogsérelem orvoslásával függnek össze. Ezen a kérdéskörön belül is azokat a bizonyítási kérdéseket elemezzük, melyek a peres ügyekben terhelik a feleket.

Az egyenlő bánásmód elvének magánjogi környezetben való alkalmazása kihívásokat és feszültséget rejt magában. A sérülékeny csoportok, nők, idősek, szülők, fogyatékosokkal élők, munkaerő-piaci integrációjában a magánjog, s az annak részét képező munkajog, konfrontálódik az emberi és alkotmányos jogokkal. Kiss György az Alapjogok kollíziója c. akadémiai értekezésében is rámutat a munkajogban is megnyilvánuló kollízióra a hátrányos megkülönböztetés tilalma, a szerződési szabadság, és a tulajdonjog által biztosított rendelkezési szabadság között.

A polgári joghoz képest a munkajogban, a gyengébb fél érdekében megjelenő állami beavatkozás miatt, eleve korlátozottabban érvényesül a felek szerződési szabadsága – annak ellenére, hogy a Munka Törvénykönyve a szabadság erősítésére törekszik a törvény szabályaitól való eltérésben a kétoldalú diszpozitivitás főszabállyá tételével.

A munkajogban a polgári joghoz képest korlátozottabb szerződési szabadság sérül a választási szabadság korlátozásával, például a kvóta előírásokban.³

Az emberi és alkotmányos jogok azonban a munkajogban az eleve korlátozott szerződési szabadságot még további kompromisszumok megkötésére készítetik. Ez a

¹ Kelemen, László: *A szerződésen alapuló kötelelem*. Actio Universitatis Szegediensis. Sectio Iuridico-Politica Curant S. Ereky et E. Polner, A M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1941. 21. o.

² Egyelőre nem látni, hogy az Alapvető Jogok Biztosá mennyiben követi az Egyenlő Bánásmód Hatóság korábban kialakított gyakorlatát. Másrészt probléma az is, hogy úgy integráljuk a közigazgatási struktúrába, hogy Ő maga nem tartozik oda.

³ 2011. évi CXCI. törvény - a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról 23. § (1) A munkaadó a megváltozott munkaképességű személyek foglalkozási rehabilitációjának elősegítése érdekében rehabilitációs hozzájárulás fizetésére köteles, ha az általa foglalkoztatottak létszáma a 25 főt meghaladja, és az általa foglalkoztatott megváltozott munkaképességű személyek száma nem éri el a létszám 5 százalékát (a továbbiakban: kötelező foglalkoztatási szint).

kollízió a munkajogi szabályozás szintjén egyes sérülékeny csoportok, különösen a fogyatékossgal élő emberek esetében, alig tűnik feloldhatóknak.⁴ S ez valóban így van, ha a kollízió feloldásában a munkajogi szabályozást magára hagyjuk, s attól várjuk a megoldást.

A munkajogban tehát a korlátozás a munkaszerződés megkötésekor, mint jogi tény, és annak joghatása, a munkaviszony teljes tartalma alatt fennáll a sérülékeny munkavállaló fokozottabb védelmi igénye miatt a munkaidő, munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás, a munkaviszony megszüntetése, a munkavédelmi szabályok betartása, a cselekvőképtelen munkavállaló esetében pedig még a kártérítési felelősség esetében is. A választás szabadsága ütközik a választás korlátozásával, amely azt követően az egész jogviszony tartalmára kihat.

A problémát még összetettebbé teszi, hogy a különböző sérülékeny munkavállalók mögötti esélyegyenlőségi politika sokszínű, így a szabályozási megoldások is heterogének egyes védett tulajdonsággal rendelkező potenciális munkavállalók esetében, legyenek az nem, kor, rassz, vallási, politikai meggyőződés, vagy fogyatékossg.

A hátrányos megkülönböztetés tilalmának elve, az előnyben részesítés, ésszerű alkalmazkodás önálló életre keltek, és nem a magánjogi normák megszokott formáit vették át, hanem követendő, érvényesülést kívánó elvek.

Ahhoz, hogy a bizonyítási kérdéseig eljussunk, röviden szükséges áttekintenünk az alanyok típusát olyan szempontból, hogy ki tartozik a jogosulti és ki a kötelezetti oldalhoz. Ezeknek a kérdéseknek a tisztázása azért is fontos, mert az egyes pozíciókhoz sajátos bizonyítási kérdések tartoznak. Ezt szükséges volt kiemelni, mivel ezen ügyek elindítója, a sérelmet szenvedett fél kiszolgáltatót pozícióban is van⁵. Az egyenlő bánásmód elvének megsértése mindig felrúg egy egyensúlyi állapotot⁶, vagy tovább nehezít egy amúgy is kiszolgáltatót személy pozícióján, melynek az alapja valamely védett tulajdonságon alapuló megkülönböztetés. Az egyenlő bánásmód megsértésén alapuló ügyekben a felek pozíciója nem ugyanolyan erős, főleg úgy, hogy több olyan szubjektív szempont is előtérbe kerül, aminek a bizonyítása nehéz, vagy szinte lehetetlen, ha a klasszikus perjogi bizonyítási szabályokat alkalmazzuk.⁷

⁴ Menyhárd Attila: Kihívások a mai magánjogi dogmatikában. In: *Jogdogmatika és jogelmélet* (szerk.: Szabó Miklós), Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007. 291-307. o.; Az alkotmányos jogok lazító hatásáról a 300-303. oldalakon ír.

⁵ Zaccaria Márton Leó: Áldozatvédelem vagy tényleges bizonyítás? - A fordított bizonyítási teher megítélése a foglalkozási diszkriminációs ügyek hazai gyakorlatában, *Pro Futuro* 5 (2015) 2. o.

⁶ Az egyensúly egyik fontos megteremtője a munkavégzés ellenértéke, a munkabér védelme. A munkajog közösségi célját a leginkább akkor éri el, ha a munkavállaló munkavégzését arányos munkabérrel honorálja. Így a munkaszerződés valóban egy üzleti értékviszony, s a munkaszerződés magasabbrendű érdekeket is szolgál. Éppen ezért a nem arányos személyi alpbér kikötés nemcsak a munkavállaló életét lehetetlenítheti el, de a közösséget mérgezi. Kelemen, László: i.m. 35-37. Azaz a kölcsönösen egymáson nyugvó kötelezettségek – munkavégzés, foglalkoztatás és munkabér fizetés – értékének arányossága a kiindulópont a munkaszerződés tartalma meghatározása és a munkaviszony, mint tartamviszony fennállása során. Hiszen ennek tarthatatlansága vezet a rebus sic stantibus alkalmazásához. Kelemen László: i.m. 40. o.

⁷ Jakab Nóra: *Az egyenlő bánásmód nemzetközi, európai és magyar összefüggései*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2016. Érdemes vizsgálni a bizonyítási teher megfordulásának célját. Túry szerint „A jogszabály célja határozza meg a jogi tartalmat, ez ad útbaigazítást nemcsak abban a kérdésben, hogy melyek azok az emberi érdekek, amik a jogrend részéről védelemben részesülnek, hanem főleg arra nézve is, hogy mi

A jogalkotó - felismerve ezt a problémát - az egyenlő bánásmód megsértéséből fakadó ügyekre egy sajátos bizonyítási szabályt alkotott. A bizonyítási érdek általános polgári perjogi szabályai szerint: aki állít egy tényt, annak kell azt bizonyítania. A jelen helyzetben azonban némileg megfordításra kerül ez az irány. A sérelmet szenvedett félnek elég csak valószínűsítene, hogy őt védett tulajdonsága miatt érte joghátrány. A sérelmet elkövető félnek pedig kimentési bizonyításra van lehetősége: vagy nem követte el az állított jogsértést, vagy az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. tv. (továbbiakban: Ebktv.) szerinti kimentési lehetőség alapján mentesül a felelősség alól. Tanulmányunkban mindkét magatartást elemezzük. Azonban ahhoz, hogy tisztázni tudjuk a feltételeket, röviden szükséges felvázolnunk az alanyokat és az egyenlő bánásmód alapelveinek természetét az Ebktv. tükrében.

2. Az egyenlő bánásmód megsértése miatti eljárás alanyai

Ha perjogi szempontból vizsgáljuk ezt a kérdést, természetesen az alperes-felperes relációt szükséges használni. De ha egy lépéssel visszább lépünk, akkor érdemes megnéznünk, hogy az Ebktv. hogyan osztályozza az alanyokat. Az alanyok osztályozása kapcsán követjük a Gyulavári Tamás és Kádár András Kristóf által meghatározott csoportosítást.⁸ Az ő megfogalmazásukban különbséget tehetünk kötelezettek és jogosultak között. A kötelezettek azok a személyek, akik a jogszabályból eredően kötelesek megtartani az egyenlő bánásmód követelményét elsősorban pozíciójuk, vagy közjogi jellemzőik miatt. A kötelezetteknek ez alapján két csoportját különböztethetjük meg. Az egyik Ebktv. 4. §-ában meghatározott közjogi kötelezettek sora. Mondhatjuk azt is, hogy ezek a szervek általában hivatalból kell, hogy figyelembe vegyék és betartsák az egyenlő bánásmód követelményét. A törvény értelmében a közjogi kötelezettek körét tágan kell értelmezni, melybe nem csak az állami szervek, az önkormányzatok, vagy az igazságszolgáltatás tartozik, de az állam szolgáltató arcát megtestesítő (elsősorban oktatási és szociális) intézmények is, és az állami tulajdonban lévő alapítványok vagy vállalkozások is.

A magánjogi kötelezettek körének a meghatározása már nem ennyire egyszerű. Míg a széles értelemben vett közjogi szereplők esetében viszonylag könnyen értelmezhető alapelvről beszélünk, addig a magánjogi kötelezettek esetében nem. A magánjogi jogviszonyok fontos vizsgálunk, hogy mennyiben szükséges átlépnünk a magánautonómia kérdésén. A magánjogi jogviszonyokban a felek egyik alapvető szabadsága a szerződéses szabadság.⁹ Főszabály szerint szabadon választhatom meg a szerződéses partneremet. Azt azonban a jogalkotó is látja, hogy bizonyos

a határa annak a jogi védelemnek, amelyre egy konkrét érdek számot tarthat.” Kelemen László idézi Túry Sándor Kornél írását: *Igazságellenes tényezők a jogban* (Szeged, Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae: sectio juridico-politica, 177-318. 1935). Kelemen László: i.m. 28. o.

⁸ Gyulavári Tamás – Kádár András Kristóf: *Az antidiszkriminációs jog vázlata*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2009, 3-40. o.

⁹ Török Éva – Török László: *A szerződési és a gazdasági szabadság összefüggései Magyarországon*, Gazdaság és Jog, 25 (2017) 20-25. o.

esetekben a szerződéses szabadság használható a joggal való visszaélésre is.¹⁰ Az alapelv mögé bújva lehet diszkriminálni bizonyos személyi csoportokat. Ezért a jogalkotó a magánjogi ügyletek egy részét az Ebktv. törvény hatálya alá vonta. Az Ebktv. 5. § a) és b) pontja alapján a törvény hatály alá tartozik az az eset, amikor valaki

„a) aki előre meg nem határozott személyek számára szerződés kötésére ajánlatot tesz vagy ajánlattételre felhív”¹¹,

b) aki az ügyfélforgalom számára nyitva álló helyiségeiben szolgáltatást nyújt vagy árut forgalmaz”¹²

A fent idézett esetekben a jogügyletek nyilvános és nyitott jellege miatt szükséges az egyenlő bánásmód követelményének betartása. Ebben az esetben előre meg nem határozott személyek léphetnek be a kötelembé, így az egyenlő esélyek akkor biztosítottak, ha az Ebktv. hatálya alá vonja ezeket jogviszonyokat.

De nem csak a jogviszonyok nyilvános jellege alapozza meg az Ebktv. hatályát, hanem ha a jogviszony közjogiasodik. Ilyennek tekintendő az az eset, amikor a magánjogi jogalany állami támogatást használ fel. Az Ebktv. 5. § c) pontja alapján:

„c) az állami támogatás felhasználása során létrejövő jogviszonyai tekintetében az állami támogatásban részesülő egyéni vállalkozó, jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet az állami támogatás igénybevételeitől kezdődően mindaddig, amíg az állami támogatás felhasználását az arra jogosult szerv a rá vonatkozó szabályok szerint ellenőrizheti”¹³

A nyilvánosság és a jogviszony közjogiasodása mellett ide tartoznak azok az esetek is, amikor a felek között alá-fölérendeltség van. Ez a munka- és az azzal egy tekintet alá eső foglalkoztatási jogviszonyokat vonja be a körbe.¹⁴ Az Ebktv. 5. § d) pontja alapján ugyanis:

„d) a munkáltató a foglalkoztatási jogviszony, az utasításadásra jogosult személy a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony, illetve az ezekkel közvetlenül összefüggő jogviszonyok tekintetében.”¹⁵

¹⁰ Itt utalunk vissza a szerződési szabadság, a hátrányos megkülönböztetés tilalma és tulajdonjog által biztosított rendelkezési szabadság kérdéseire.

¹¹ Legfelsőbb Bíróság Pfv.IV.21.144/2008/7, Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 27.K.32.098/2014/5

¹² Kúria Kfv.III.37.736/2014/4, Kúria Pfv.IV.22.406/2011/6, Legfelsőbb Bíróság Pfv.IV.21.144/2008/7

¹³ Tehát hiába magánjogi szereplő például az egyéni vállalkozó, az állami támogatás fejében a jogalkotó szigorúbb feltételeket támaszt vele szemben, legalábbis a támogatás felhasználása során létrejövő jogviszonyok tekintetében. Az állami támogatások felhasználásának diszkrimináció-mentességét törekszik erősíteni az államháztartásról szóló törvény (2011. évi CXCV. törvény, Áht.) 50. §-a is, amelynek értelmében eleve csak akkor nyújtható támogatás a központi költségvetésből, és az elkülönített állami pénzalapokból, ha a támogatás iránti kérelem benyújtója megfelel a „rendezett munkaügyi kapcsolatok” követelményének. Lásd erről: 368/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet az államháztartásról szóló törvény végrehajtásáról.

¹⁴ Az egyenlő bánásmód követelményének megsértésével kapcsolatos munkaügyi bírósági gyakorlat
Összefoglaló vélemény, in: https://www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefoglalo_velemeney_-_egyenlo_banasmod.pdf, (2021. 12. 31.), 83. o.

¹⁵ Kúria Pfv.V.20.334/2015/6, Fővárosi Ítéletábra 2.Pf.20.185/2012/4, Győri Ítéletábra Pf.V.20.049/2010/4, Kúria Kfv.III.37.375/2014/8, Kúria Kfv.III.39.148/2011/7, Fővárosi Bíróság 8.K.30.736/2010/10,

Fontos kiemelni, hogy a munka- és foglalkoztatási jogviszonyok esetében nem minden reláció tartozik az Ebktv. hatálya alá, hanem csak az utasításadásra jogosult magatartása. A kollégák közötti konfliktusok nem ebbe a körbe tartoznak.¹⁶

A kötelezetti oldallal szemben meg kell említenünk a jogosulti oldal szereplőit is. Az egyenlő bánásmód követelménye univerzális követelményként érvényesül, mely fakad abból, hogy az Alaptörvény is szabályozni rendeli. Az Ebktv. éppen ezért a jogosulti kört nem korlátozza, hanem a lehető legszélesebb értelemben kívánja alkalmazni. A törvény ezen célja már az Ebktv. 1. §-ában feltűnik:

„Az egyenlő bánásmód követelménye alapján Magyarország területén tartózkodó természetes személyekkel, ezek csoportjaival, valamint a jogi személyekkel és a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetekkel szemben e törvény rendelkezései szerint azonos tisztelettel és körültekintéssel, az egyéni szempontok azonos mértékű figyelembevételével kell eljárni.”

Ahogy a személyi kör nincs lekorlátozva, így azok a cselekvések, illetve magatartások sem, amelyekkel megsérthető az egyenlő bánásmód. Az eszközök általános megfogalmazhatósága érdekében csak rendelkezéseket említi, ami lehet aktív vagy passzív magatartás is. Az Ebktv. személyi hatálya így felemásra sikeredett. Ez azonban jelen kontextusban nem kritika. Az, hogy kiből lesz jogosult, függ attól, hogy rendelkezik-e védett tulajdonsággal, és emiatt éri-e valamilyen joghátrány? Éppen ezért az egyenlő bánásmód megsértése miatti esetekben a kulcskérdés mindig az, hogy a sérelmet szenvedett fél rendelkezik-e az Ebktv. 8. §-ában meghatározott 19+1 védett tulajdonságok közül eggyel vagy többel, és hogy joghátrány amiatt érte-e? Jelen tanulmány keretei között a védett tulajdonságok elemzésére nem térünk ki. Azt azonban érdemes kiemelni, hogy bármely védett tulajdonság megsértése okán is indul eljárás, a bizonyítási eljárás mindig ugyanazokon a lépéseken nyugszik majd. A sérelmet szenvedett fél valószínűsíti, az elkövető fél pedig kimentéssel próbálkozik. A bizonyítási kérdések ugyanúgy érvényesülnek a bírósági és a közigazgatási eljárásokban is, attól függően, hogy bíróságon indult az eljárás, vagy az Alapjogok Biztosának hivatala előtt.

3. A bizonyítás kérdései

Ahhoz, hogy az egyenlő bánásmód megsértése miatti ügyek speciális bizonyítási szabályait elemezzük, szükséges a polgári peres eljárás bizonyítási szabályainak

Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 20.K.30.656/2013/37, Bács-Kiskun Megyei Bíróság 3.Mf.21.943/2007/3

A gyakorlat szerint a munkáltató az egyenlő bánásmód követelményét a foglalkoztatási és ezzel közvetlenül összefüggő jogviszonyban köteles betartani. (BDT2008. 1778.) A gyógyszergyártó és forgalmazó vállalkozások - kiskereskedelmi tevékenység hiányában - nem kötelesek az Ebktv. alapján az egyenlő bánásmód követelményét érvényesíteni (2003. évi CXXV. tv. 5. §) (KGD2011. 110.)

¹⁶ Bővebben a kérdésről lásd: Kiss György: Az egyenlő bánásmód értelmezése a munkajogban In: *Az egyenlő bánásmód szabályozásáról: a Magyar Munkajogi Társaság 2020. február 5-ei vitáulésén elhangzott előadások, hozzászólások* (szerk.: Pál Lajos) Budapest, HVG-ORAC, 2020, 105-121. o.; Kun, Attila: Az egyenlő bánásmód elve és a munkajog kapcsolódásának egyes elvi kérdései In: *Az egyenlő bánásmód szabályozásáról: a Magyar Munkajogi Társaság 2020. február 5-ei vitáulésén elhangzott előadások, hozzászólások* (szerk.: Pál Lajos) Budapest, HVG-ORAC, 2020, 132-142. o.

általános bemutatása. A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (továbbiakban: Pp.) szerinti bizonyítás a bíróság és a felek együttes tevékenysége azzal a pontosítással, hogy a felek peranyagszolgáltatási kötelezettsége miatt a bizonyítékok összegyűjtése és bíróság elé tárása a felek feladata, míg a bizonyítási eljárás menetének kijelölése és a bizonyítékok mérlegelése a bíróság munkájának része.¹⁷ Ennek a tevékenységnek a célja, hogy a fél a saját érdekében a saját igazát érvényre juttassa. A bíróság a bemutatott bizonyítékokat mérlegeli, és súlyuknak megfelelően értékeli. Két fontos fogalom teszi teljessé a felek relációját. Az egyik a bizonyítási érdek, a másik a bizonyítási teher. Nagy Adrienn kiemeli, hogy a bizonyítási érdek esetében mindig azt kell vizsgálni, hogy kinek az érdekében áll egy adott tény fennálló voltának igazolása. Hangsúlyozza, hogy a Pp. 265. § (1) bekezdése alapján a perben jelentős tényeket annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valósan fogadja el.¹⁸ Ez a főszabályt akkor alkalmazandó, ha törvény eltérően nem rendelkezik. A jogalkotó elég rugalmasan engedi az eltérést a főszabálytól. Ez annak a fényében értékelendő, hogy anyagi jogszabályok több esetben rendezik eltérően a kérdést. Ezen anyagi jogszabályok közé tartozik az Ebktv. is.

A bizonyítási érdekekkel szemben a bizonyítási teherre vonatkozó szabályok azt állapítják meg, hogyha valamely, a per eldöntése szempontjából jelentős tény nem sikerül bizonyítani, az melyik fél hátrányára szolgál. Az általános szabályokhoz képest eltérően alakul majd a bizonyítási teher a diszkriminációt panaszoló ügyekben¹⁹.

3.1. A valószínűsítés. A Pp. bizonyítási szabályait az egyenlő bánásmód megsértésével összefüggő esetben *lex specialis*-ként az Ebktv. 19. §-a írja felül. A kiemelt szabály szerint a sérelmet szenvedett félnek valószínűsítenie kell, hogy a jogsérelmet szenvedőt (lehet személyt vagy csoport is) hátrány érte vagy - közérdekű igényérvényesítés esetén - ennek közvetlen veszélye fenyeget. Ez esetben ténylegesen is rendelkezik a védett tulajdonsággal. Ide tartozik azonban az is, amikor vélt tulajdonság miatt éri hátrány a jogsérelmet szenvedőt. Ebben az esetben nem kell, hogy ténylegesen is rendelkezzen a védett tulajdonsággal. Az is elegendő, ha a jogsérelmet elkövető azt vélelmezi, hogy rendelkezik azzal a tulajdonsággal, és emiatt okoz joghátrányt.

Azt azonban látnunk kell, hogy ugyanezek a bizonyítási szabályok alkalmazandók a hatósági feladatokat 2022. január 1-től ellátó Alapvető Jogok Biztosának Hivatala előtt is. A korábbi Egyenlő Bánásmód Hatóság által kialakított értelmezés alapját az Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület 384/4/2008. (III. 28.) TT. sz. állásfoglalása adta. Az állásfoglalás szerint a jogszabályban előírt körülmények valószínűsítésén túlmenően nem lehet az igényt érvényesítőre hárítani a hátrány és a védett tulajdonság közötti okozati összefüggés bizonyításának a terhét. Az egyik legfrissebb témához kapcsolódó ítélet is kiemeli, hogy az egyenlő bánásmód követelménye megsértésének megállapításához elengedhetetlen annak tisztázása, hogy a védett

¹⁷ Nagy Adrienn: A bizonyítás In: *Polgári eljárásjog I.* (szerk.: Wopera, Zsuzsa; Nagy, Adrienn), Budapest, Wolters Kluwer, 2017, 293-336. o.

¹⁸ Nagy: i.m. 294. o.

¹⁹ Az egyenlő bánásmód követelményének megsértésével kapcsolatos munkaügyi bírósági gyakorlat; Összefoglaló vélemény, 83. o.

tulajdonság és az állított hátrány között az oksági kapcsolat fennáll-e, ennek hiányában marasztalásra nem kerülhet sor.²⁰

3.1.1. A valószínűsítés gyakorlati vetülete. A már idézett BH2020.10.316. sz. ítélet tényállásából kiindulva, az eset rövid leírása szerint, egy közfoglalkoztatási jogviszonyban a közfoglalkoztatott bejelentette a foglalkoztatójának, hogy cukorbetegségben szenved, emiatt naponta kétszer inzulint kell magának beadnia. Ez az inzulin beadásának időpontjára engedélyezett távollétet is jelentett. A foglalkoztató két alkalommal helyszíni ellenőrzést tartott, ám a közfoglalkoztatott nem tartózkodott a helyszínen. A közfoglalkoztatott állítása szerint gyógyszerbeadás okán volt máshol. Az ítélet beidézi az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) döntését is, mely a betegség, mint védett tulajdonság alapján megalapozottnak látta a joghátrányt is. Az EBH ok-okozati összefüggést nem vizsgálta. A Kúria döntésében olvasható, hogy az elsőfokú bíróság, illetőleg az alperes EBH azt helyesen rögzítette, hogy a kérelmező esetén a védett tulajdonság (cukorbetegség) megléte és az azonnali hatályú felmondással a hátrányokozás ténye megállapítható volt, ugyanakkor nem észlelte, hogy a jogsértés megállapításához a védett tulajdonság és az állított hátrány között oksági kapcsolat fennállása is elengedhetetlen. A hatóság kifejtette, hogy: rendelkezésre álló orvosi dokumentáció alapján a kérelmező egészségi állapota miatt rendelkezik védett tulajdonsággal. Erről a védett tulajdonságról a felperesi munkáltató, illetőleg a kérelmező mindenkori közvetlen felettese tudomással bírt. A hatóság azt is tényként állapította meg, hogy a kérelmező számára a felettese engedélyezte az inzulin otthon történő beadását, erre figyelemmel fennáll az okozati összefüggés a kérelmező betegsége és aközött, hogy a felperes a kérelmezőt - az inzulin beadása miatt a munkaterületről történő

²⁰ BH 2020.10.316. (KGD2011. 10. 2003. évi CXXV. tv. 8. §, 19. §; 1952. évi III. tv. 206. §; 2004. évi CXL. tv. 50. §) A védett tulajdonság valószínűsítése, illetve bizonyítása során tisztelgetben kell tartani a jogában sértett személynek vagy csoportnak azon jogát, amely önazonosságuk szabad megválasztásához, illetve kinyilvánításához fűződik. A valószínűsítés olyan bizonyítás, amelyből az átlagember azt a következtetést vonja le, hogy objektív megítélés alapján a panaszos panasza megalapozott. Az Ebktv. indokolása szerint a valószínűsítés a bizonyításnak egy alacsonyabb fokát jelenti. Az állásfoglalás részletezi, hogy az egyenlő bánásmód követelményének megsértése attól függetlenül bekövetkezik, hogy a sérelmet szenvedett fél ténylegesen, vagy csupán a jogsértő feltételezése szerint rendelkezett a védett tulajdonsággal. Mind a ténylegesen létező, mind pedig a jogsértő feltételezésén alapuló védett tulajdonság tekintetében szükséges annak vizsgálata, hogy az adott tulajdonság megmutatkozik-e például külső fizikai jegyekben, viselkedésben. Külön gonddal kell vizsgálni a vélekedés alapjául szolgáló, így a környezetben felmerült körülményeket, hivatalos, illetve köztudomású tényeket is.

A jogsérelmet szenvedett félnek nem azt kell valószínűsítene, hogy a vele szembeni bánásmód valamely tételes jogi szabályba ütközött, hanem azt, hogy az neki valamilyen – hétköznapi értelemben vett – hátrányt okozott.

A közvetlen és közvetett hátrányos megkülönböztetés esetében a sérelmet szenvedett személynek vagy a közérdekű igényt érvényesítőnek meg kell jelölnie egy személyt vagy csoportot, amellyel összehasonlíttva őt ismeretei szerint hátrány érte vagy éri. Ezzel szemben a jogellenes elkülönítés, a zaklatás és a megtorlás esetén nem szükséges összehasonlítható helyzetben lévő személyt vagy csoportot meghatározni.

Lásd még: az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatti elmarasztaláshoz elengedhetetlen a védett tulajdonság és az állított hátrány közötti oksági kapcsolat valószínűsítése is (EBH 2018.K23, EBH 2010.2272).

távollétére tekintettel figyelmeztetésben részesítette, majd közfoglalkoztatási jogviszonyát azonnali hatállyal megszüntette.

Az elsőfokú bíróság indokolásában kifejtette, hogy a kérelmező védett tulajdonságának fennállása, valamint a felperes közfoglalkoztatási jogviszonyának megszüntetése révén a kérelmezővel szemben alkalmazott hátrányos intézkedés tényként volt megállapítható. Mindezek figyelembevételével az Ebktv. 19. § (1) bekezdés a)-b) pontja alapján a kérelmező a valószínűsítési kötelezettségét teljesítette. Ebből kifolyólag a felperest terhelte annak bizonyítása, hogy a valószínűsített körülmények a kérelmezőnél nem álltak fenn, illetve ha fennálltak, ettől függetlenül az egyenlő bánásmód követelményét megtartotta, vagy hogy nem volt köteles megtartani az adott jogviszony tekintetében.

Az adott ügyben a Kúria megerősítette azt az elvet, hogy az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatt indított eljárásban az Ebktv. szerinti bizonyítási szabályok alapján kell eljárni és az eljárást lefolytatni, valamint az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatti elmarasztaláshoz elengedhetetlen a védett tulajdonság és az állított hátrány közötti oksági kapcsolat valószínűsítése is (EBH2018.K23, EBH2010.2272). Egyrészt megállapításra került, hogy a munkáltató ellenőrzései azon időszakon kívül estek, amikor az engedélyezett gyógyszerbeadás miatt otthon tartózkodott. A Kúria döntése kiemeli, hogy a jogsértés megállapítása körében ugyanakkor kiemelt jelentősége van annak, hogy a kérelmező engedélye időtartam és időpont szerint pontosan mire vonatkozott. Amennyiben a kérelmező ezen időtartamon belül élt e jogával, úgy a felperes részéről a jogkövetkezmény alkalmazása visszaélésszerű, és ezáltal az egyenlő bánásmód követelményének megsértésére utal, ugyanakkor ellenkező esetben a távolmaradás a kérelmező részéről munkahelyi köteleességszegésnek minősül, mely utóbbi esetben nincs lehetőség az egyenlő bánásmód követelményének megsértésére, mivel igazolt az a felperesi állítás, hogy a panaszossal második alkalommal történt munkaköri kötelezettségének elmulasztása miatt és nem betegségére tekintettel szüntette meg közfoglalkoztatási jogviszonyát. A Kúria rámutatott arra, hogy az alperes EBH-nak az eljárás során a kérelmező Ebktv. 19. § (1) bekezdésében foglalt bizonyítási kötelezettségével összefüggésben azt is vizsgálnia és értékelnie kellett volna, hogy az állított védett tulajdonság és az okozott hátrány között az ok-okozati összefüggés fennáll-e, mert ezen ok-okozati összefüggés fennállása esetén következik be az Ebktv. 19. § (2) bekezdésében meghatározott felperesi bizonyítási kötelezettség arra vonatkozóan, hogy a kérelmező által valószínűsített körülmények nem állnak fenn, az egyenlő bánásmód követelményét megtartotta, illetve az adott jogviszony keretében nem volt köteles azt megtartani.²¹

Jelen ügy tanúsága szerint az alperes EBH a határozatát döntően a munkaügyi bíróság ítéletében megállapított tényállásra alapította, részletes vizsgálatot a kérelmező betegsége miatt a munkaterületről történő távozás körülményei és a távozásra vonatkozó engedély konkrét időtartama, időpontja tekintetében nem folytatott le, és ez meghatározta az EBH döntését is. Az Ebktv. 15/B. § (3) bekezdése alapján a munkaügyi bíróság által megállapított tényálláshoz kötve volt, és azt az

²¹ BH 2020.10.316, 27-28. pontok

elsőfokú bíróság helyesen értékelte. Az elsőfokú bíróság az irányadó jogszabályi rendelkezések alapján azt is helytállóan állapította meg, hogy az alperes EBH-nak a munkaügyi bíróság döntését az eljárása során figyelembe kellett vennie, ugyanakkor elmulasztotta annak értékelését, miszerint a munkaügyi bíróság - az eltérő okból történő jogkövetkezmény alkalmazása miatt - lényegében az általa lefolytatott bizonyítás ellenére a releváns tényekre nem adott választ, és a rendelkezésre álló tanúvallomások értékelését érdemben nem végezte el, ezért az alperes arra a jogsértés szempontjából releváns tényeket kizárólagosan nem alapíthatta. Ebből is látható tehát, hogy a munkaügyi bíróság által lefolytatott bizonyítási eljárás milyen hatással lehet a közigazgatási eljárásban a döntés kialakítására, amelyben a felek nyilatkozat tétele egy a kérelmezőre nézve kedvezőbb, „könnyített” valószínűsítési eljárásban a fordított bizonyítási teher mellett történik meg. Tévedett az elsőfokú bíróság, valamint az alperes EBH, amikor a döntését kizárólag a munkaügyi bíróság által érdemben nem vizsgálta és okszerűen nem értékelt tényállásra alapította, mivel a rendelkezésre álló adatok alapján a védett tulajdonság és a hátrány okozása közötti közvetlen ok-okozati összefüggésre ebből megalapozottan következtetni nem lehetett. A fentiekben kifejtettekre tekintettel a Kúria az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatta, az alperes EBH határozatát megsemmisítette és az alperest új eljárás lefolytatására kötelezte. A megismételt eljárás során az alperesnek a felperes és a kérelmező részletes megnyilatkoztatásával, szükség esetén tanúk meghallgatásával kell tisztáznia, hogy a kérelmezőnek a közfoglalkoztatási munkaviszonyával összefüggésben az azonnali hatályú felmondás időszakában meghatározott munkavégzési helyre tekintettel pontosan milyen időtartam állt rendelkezésére a munkaterületről történő távolmaradásra. Amennyiben a rendelkezésre álló adatok alapján az állapítható meg, hogy a kérelmezőnek 7 óra 40 percre a munkahelyére mindenképpen vissza kellett érnie, úgy ez esetben a 2018. április 10-i mulasztása munkahelyi kötelességszegésnek minősül, ezért a felmondás betegséggel összefüggő volta, azaz a panaszos által állított ok-okozati összefüggés fel sem merülhet. Amennyiben a munkáltató részéről az engedély biztosításának időtartama pontosan nem állapítható meg, úgy a rendelkezésre álló körülmények arra engedhetnek következtetni, hogy a felperes pusztán megelégedte a betegségből adódó kedvezmény biztosítását és így a jogviszony azonnali hatályú megszüntetése nem volt indokolt, az az egyenlő bánásmód megsértésének minősül. Csak mindezek tisztázását követően kerülhet abba a helyzetbe az alperes, hogy az egyenlő bánásmód megsértéséről megalapozottan állást foglaljon.

3.2. Kimentés. A sértett fél (panaszos, kérelmező)²² valószínűsíti a meghatározott követelményeket, amelyet követően az eljárás alá vont, bepanaszolt személy oldalán nyugszik a bizonyítási érdek az osztott bizonyítás elve alapján.²³ A megosztás tehát a bizonyítással kapcsolatos feladatokat érinti, hiszen felülírja a 'az bizonyít, aki állít'

²² A felek megfelelő eljárásjogi elnevezése az adott eljárástól függően változik, hiszen az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatti igények különböző jogszabályokban meghatározott eljárások során - így különösen személyiségi jog érvényesítése iránti per, munkaügyi per, közszolgálati jogviszonnyal kapcsolatos per, valamint fogyasztóvédelmi, foglalkoztatás-felügyeleti hatóság vagy szabálysértési hatóság eljárása során - érvényesíthetőek. (Ebkvt. 12. §)

²³ Az osztott bizonyítás indokairól lásd: Zaccaria Márton Leó: i.m. 127. o.

általános elvét.²⁴ Az általános eljárási szabályokhoz képest tehát eltérően alakul a bizonyítási érdek és teher a diszkriminációhoz kapcsolódó ügyekben. A bepanaszolt személy azt bizonyíthatja, hogy a jogsérelmet szenvedett fél által valószínűsített körülmények nem álltak fenn, vagy az egyenlő bánásmód követelményét megtartotta, illetve az adott jogviszony tekintetében nem volt köteles megtartani.

A kimentés szabályait az Ebktv. tartalmazza. A kimentés általános és speciális esetét különbözteti meg a jogszabály. Az általános eset az Ebktv. 7. § (2) bekezdésében található, mely szerint *„ha e törvény eltérően nem rendelkezik, az olyan magatartás, intézkedés, feltétel, mulasztás, utasítás vagy gyakorlat (a továbbiakban együtt: rendelkezés) nem sérti az egyenlő bánásmód követelményét, a) amely a hátrányt szenvedő fél alapvető jogát másik alapvető jog érvényesülése érdekében, elkerülhetetlen esetben korlátozza, feltéve, hogy a korlátozás a cél elérésére alkalmas és azzal arányos,*

b) amelynek az a) pont hatálya alá nem tartozó esetekben tárgyilagos mérlegelés szerint az adott jogviszonnyal közvetlenül összefüggő, ésszerű indoka van.”

Láthatóan ezen általános szabály háttérszabály, az Ebktv. speciális kimentési szabályt is létesíthet az idézett bekezdés első fordulata alapján. Ilyen speciális kimentési szabályt találhatunk az Ebktv. 22. § (1) bekezdésében is, amely a foglalkoztatás területén érvényesülő egyenlő bánásmód követelményéhez kapcsolódik. E bekezdés a következőket határozza meg:

22. § (1) Nem jelenti az egyenlő bánásmód követelményének megsértését

a) az alkalmazáskor a munka vagy a munkakörülmények természete alapján indokolt, tényleges és meghatározó szakmai feltételre alapított, jogszerű célt követő és azzal arányos megkülönböztetés,²⁵

b) a vallási vagy más világnézeti meggyőződésen, illetve nemzeti vagy etnikai hovatartozáson alapuló, a szervezet jellegét alapvetően meghatározó szellemiségből közvetlenül adódó, az adott foglalkozási tevékenység tartalma vagy természete miatt indokolt, arányos és valós foglalkoztatási követelményen alapuló megkülönböztetés.²⁶

Felmerülhet a kérdés, hogy a kimentés körében a két szakasz (az általános kimentés és a speciális, foglalkoztatási kimentés) miként viszonyul egymáshoz, különös tekintettel arra, hogy a két kimentési szabály között érdemi különbségek vannak, a foglalkoztatás területére alkotott kimentési szabály erősebb védelmet

²⁴ A Pp. 265. § (1) bekezdése alapján törvény eltérő rendelkezése hiányában a perben jelentős tényeket annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valósnak fogadja el (a továbbiakban: bizonyítási érdek), továbbá a bizonyítás elmaradásának vagy sikertelenségének a következményeit is ez a fél viseli.

²⁵ Kúria Kfv.III.37.375/2014/8.

²⁶ Fővárosi Bíróság 8.K.34.103/2009/8. Az Európai Unió tagállamainak gyakorlata és az Európai Bíróság esetjoga alapján az előnyben részesítő intézkedés nem lehet feltétlen és automatikus, tehát nem zárhatja ki az egyéni szempontok mérlegelését, amely mégis a nem hátrányosabb helyzetű munkavállaló javára szóló döntést eredményezheti. Az uniós tagállamok, különösen a skandináv országok tapasztalata azt mutatja, hogy az esélyegyenlőség előmozdítását kötelezettségként előíró jogszabályhelyek lehetővé teszik, hogy szakszervezetek, nőszervezetek és esetleg érdekelt más civil szervezetek javaslataikkal megkereshessék a munkáltatókat.

garantál a sérelmet szenvedett munkavállalónak, azaz szűkebb kimentési lehetőséget nyit meg a munkáltató számára.²⁷

Az első, általános kimentési szabály szövege alapján *lex specialis derogat legi generali* elv áll fenn, hiszen a jogalkotó az általános szabályhoz képest eltérést enged, így amennyiben az adott helyzet a speciális szabályhoz kapcsolódó körülmények között áll fenn, akkor mindenképp a speciális szabály alkalmazandó. E nyelvtani értelmezést támasztja alá a Kúria számos esete is, amelyek a foglalkoztatás területén az Mt. 12. §-a mellett, annak részleteit tartalmazó módon az Ebktv. 8-10. §§-ait, valamint a 21-22. §§-okat, azok együttes alkalmazását írja elő.²⁸ Ezen egyöntetű állásponttal szemben mégis találhatunk a bírói gyakorlatban ellentétes megközelítést. Egy másik, szintén a Kúrián hozott döntésben a következőket olvashatjuk: „a felperes felülvizsgálati kérelmében megalapozatlanul hivatkozott arra, hogy az Ebktv. 22. § (1) és (2) bekezdésében a foglalkoztatás területére megállapított speciális kimentési ok kizárja a 7. §-ában foglalt kimentés alkalmazását. A felperes értelmezésével ellentétben az Ebktv. ezen, a foglalkoztatás területére irányadó rendelkezése az általános rendelkezés mellett, azon túl szabályozza a kimentés lehetőségét, azonban nem zárja ki a 7. § (2) bekezdésében foglaltaknak a foglalkoztatás területén történő alkalmazását.”²⁹ Ezen ítélet alapján tehát mégsem kézenfekvő a speciális kimentési szabály kizárólagos alkalmazása a foglalkoztatási területen, ennek megfelelően megállapíthatjuk, hogy nem egyértelmű a bírói gyakorlat a kérdésben.

Ezt erősíti a Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának összefoglaló véleménye az egyenlő bánásmód követelményének megsértésével kapcsolatos munkaügyi bírósági gyakorlatról. Az elemzés során a csoport arra a következtetésre jutott, hogy a kérdésben, miszerint az általános kimentési ok a 22. §-ban rögzített kimentési okok melletti kiegészítő szabályként értékelhető-e, három különböző álláspont formálódik a jogalkalmazásban.³⁰ Az első álláspont szerint „a két jogszabályi rendelkezés egymás mellett alkalmazható, mivel más-más feltételek fennálltát kell vizsgálni.”³¹ Ez tehát a két szabály együttes alkalmazását teszi lehetővé, amely kedvezőbb helyzetet teremt a munkáltatói kimentés számára. A másik nézőpont kizárólag az Ebktv. 22. §-át látja alkalmazandónak a munkajogi jogvitáknál, méghozzá uniós jogi indokokra hivatkozva. Az álláspont szerint a 2000/78/EK foglalkoztatási antidiszkriminációs keretirányelv határozza meg a kimentési szabályokat, amelyeket a nemzeti munkajogokba lehet átültetni úgy, hogy annál kedvezőbb, tehát a munkáltatóra nézve szűkebb körű kimentési rendelkezések is bevezethetőek, mivel az irányelv csak minimális elvárásokat határoz meg. Ezzel a szabályozással az uniós jogforrások kimentési rendszerei is összhangban vannak.³² Mégis, az uniós joggal

²⁷ A szabályozás látszólag egyértelmű, véli Zaccaria, de a jogalkalmazás eltérő nézőpontokat képvisel. Zaccaria Márton Leó: i.m. 124. o.

²⁸ Ezt kifejezetten előírja az Mfv. III. 10.707/2017/7. számú határozat, de az EBH 2015. M 24. sz. határozat is a kimentés körében csak az Ebktv. 22. §-ra hivatkozik.

²⁹ Mfv. II.10.064/2014/3.

³⁰ Lásd részletesen az Összefoglaló véleményt az 56. oldaltól

³¹ Összefoglaló vélemény, 57. o.

³² Konkrétan a 2000/43/EK irányelv a személyek közötti, faji- vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról és a 2006/54/EK irányelv a férfiak és nők közötti

szemben említi meg a vélemény, hogy a hazai szabályozásunk általános és különös kimentést is ismer, ahogy azt fentebb is bemutatjuk. Úgy látja ez a második álláspont, hogy ugyan vitán felül áll, hogy a foglalkoztatás területén csak a speciális kimentési szabályok alkalmazhatók, megállapítható, hogy az Ebktv. 7. §-ában meghatározott kimentési szabályok az uniós irányelvbe ütköznek. „Az e szakaszban foglalt kimentési okok ugyanis – közvetett és közvetlen hátrányos megkülönböztetésre egyaránt – a munkáltatóra nézve enyhébb igazolási küszöböt határoznak meg, mint az irányelvben szereplő, ‘valódi és meghatározó foglalkoztatási követelmény’ tesztje”³³ annak ellenére, hogy a nemzeti jog nem állíthat fel munkáltatóra kedvezőbb kimentési feltételeket. Az összefoglaló vélemény az uniós jognak megfelelőnek véli a 22. §-ban található feltételeket,³⁴ így csak azt látja a foglalkoztatásra alkalmazhatónak. A harmadik álláspont az eddigi álláspontok sarokpontjait egyesíti, és azt vallja, hogy az általános és speciális kimentési szabály egymás mellett értelmezendő és alkalmazandó, hasonlóan az első állásponthoz, azonban megkötést tesz hozzá, amely szerint „a foglalkoztatást érintő jogviszonyokban a nem, faji, etnikai származás, vallás, meggyőződés, fogyatékoság, életkor vagy szexuális irányultság alapján történő közvetlen diszkrimináció esetköreiben a 7. § (2) bekezdésében foglaltak féltétele és az Ebktv. 22. §-ban foglaltak alkalmazása egyeztethető össze az uniós joggal.”³⁵ Ezen álláspont továbbá erősíti a második álláspontban felvetett, uniós jogi szempontú kritikát, hiszen a magyar szabályozás pontosítását sürgeti akként, hogy a foglalkoztatás területén a vonatkozó, fent megjelölt uniós jogforrásban meghatározott védett tulajdonságok esetén, amennyiben közvetlen diszkrimináció történt, ne legyen lehetőség az általános kimentési szabályok alkalmazására.

A bírói gyakorlatban kialakult párhuzamos álláspontok közötti vitában a második, azaz az általános kimentési szabály alkalmazásának kizárása melletti álláspont mellett teszi le a voksát számos szakirodalom is. Zaccaria, a téma egyik kiemelkedő kutatója ennek megfelelően úgy véli, hogy a munkaviszonnyal összefüggésben felmerülő diszkriminációs vitában az általános kimentési főszabályt félre kell tenni, és a 22. §-béli speciális kimentési szabályt kell alkalmazni,³⁶ hiszen az abban szereplő szempontok lényegében a 2000/78/EK irányelv szempontjaival egyeznek meg, illetve egyébként a speciális rendelkezések funkciójukat vesztenék.³⁷ A korábbi, széleskörű tapasztalattal rendelkező Egyenlő Bánásmód Hatóság az általa kiadott tananyagban is hasonlóan foglalt állást. Álláspontjuk szerint, ha a két kimentési szabályt egymás mellett érvényesíthető normának tekintenénk, úgy a speciális szabály léte

esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elvének a foglalkoztatás és munkavégzés területén történő megvalósításáról

³³ Összefoglaló vélemény 59. o.

³⁴ A 2006/54/EK irányelv preambuluma is olyan körülményeket sorol, amelyek a kimentés általános szabályában nem találhatóak meg, csak a 22. §-béli speciális kimentésben.

³⁵ Összefoglaló vélemény, 61. o.

³⁶ Lásd erről: Zaccaria Márton Leó: A Kúria munkaügyi elvi határozata a diszkriminációs perekben alkalmazandó speciális bizonyítási szabályokról, *Jogesetek Magyarázata*, 7 (2016):3, valamint Gyulavári Tamás – Kádár András Kristóf: i.m.

³⁷ Zaccaria Márton Leó: *Az egyenlő bánásmód elvének érvényesülése a munkajog területén a magyar joggyakorlatban*, PhD értekezés, Debrecen, 2014. 198. o.

szükségtelen lenne, hiszen a speciális kimentés több tényező figyelembe vételét teszi szükségessé, így azt feltételezik, hogy a speciális kimentési szabály kiüresedne, hiszen a munkáltatók az általános kimentési okra hivatkoznának.³⁸

Nem felejtethetjük el a szabályozás alapjogi vetületét sem, mivel az egyenlő bánásmód nem más, mint az egyenlő méltóságú személyként történő kezelés.³⁹ Ebből fakadóan azt a szabályozást kell alkalmazni, ami a jogvédelmet, azaz az egyenlő bánásmódot erősebben megvalósítja. Amennyiben a gyakorlatban elfogadásra kerülne az az álláspont, hogy a két kimentési szabály technikailag egyszerre figyelembe vehető és járható út az adott ügyben a munkáltató számára, akkor a szabályozás mögött álló cél segíthet a megfelelő jogalkalmazásban: a lehető legnagyobb védelem biztosítása az alapjogában sértett fél számára, amely, tekintettel a szűkített kimentési lehetőségre, minden bizonnyal a 22. §-ban szabályozott speciális kimentés felé mutat.

4. Záró gondolatok

A szakirodalom felhívja a figyelmet a jogalkalmazási ellentmondásokra.⁴⁰ Ennek kapcsán állást foglaltunk egy vélhetőleg helyes szempont mellett, ám azt is látni kell, hogy az alapjogi természetre tekintettel használt különleges fogalmak, mint a jogszerű cél, körülhatárolatlanok a gyakorlatban, így még az Európai Unió Bírósága részéről sem tapasztalhatunk feltétlenül egységes jogértelmezést.⁴¹ A jogsérelmet szenvedő fél helyzete sokszor kiszolgáltatott, éppen ezért beszélhetünk a valószínűsítésről, mint speciális bizonyítási szabályról. A jogintézmény megítélése, mint ahogy a kimentésé, nem egységes. A magyar jogalkalmazásban valószínűleg az okozhatja az ellentmondásos értelmezést, hogy a jogszabály Zaccaria szerint nem kiemeli a szabályozásból a kifejezetten foglalkoztatással kapcsolatos kimentési okokat, hanem „biztosítja a szabályok egységességét, mintegy tovább részletezi a főszabályt, meghatározva az említett különös eseteket.”⁴² A speciális kimentés tehát csak a jogalkalmazás szempontjából előzi meg az általános szabályokat, természeténél fogva. Ennek tudatában fontos, hogy a jövőbeli bírói gyakorlat törekedjen az egységességre,⁴³ bízva abban, hogy az uniós gyakorlat is egy megfelelő gondolkodásmódot alakít ki az egyenlőre ingoványos kérdésekben.

Ennek a törekvésnek a fontossága abból is fakad, hogy nem csak a bírósági gyakorlat töredékes az egyes esetekben, hanem a kérdések rendszerszintű

³⁸ Gregor Katalin – Varga Judit - Lukovics Adél - Molnár Veronika: *Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény alkalmazása, Tananyag*, Egyenlő Bánásmód Hatóság, 2014, 31. o. Lásd továbbá: Bihary László – Farkas Lilla – Kárpáti József – Kádár András Kristóf: *Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény magyarázata*, Budapest, Másság Alapítvány, 2006.

³⁹ Zaccaria Márton Leó (2014): i.m. 34. o.

⁴⁰ Zaccaria Márton Leó (2014): i.m. 198. o.

⁴¹ Uo. 199. o.

⁴² Uo. 199. o.

⁴³ Nem csak a két kimentési szabály közötti kapcsolatról van vita, hanem más, a bizonyításhoz kötődő kérdésben is. Lásd erről: Zaccaria Márton Leó: i.m. 128. o.-tól

értelmezése. A munkaügyi bíróság által lefolytatott bizonyítási eljárás a közigazgatási eljárásban a döntés kialakítására nagy hatással lehet, és tévedéshez vezethet. Hiszen amikor az EBH döntését kizárólag a munkaügyi bíróság által érdemben nem vizsgálta és okszerűen nem értékelt tényállásra alapította, nem lehetett megalapozottan következtetni a rendelkezésre álló adatok alapján a védett tulajdonság és a hátrány okozása közötti közvetlen ok-okozati összefüggésre.

Irodalomjegyzék

- Bihary László – Farkas Lilla – Kárpáti József – Kádár András Kristóf: *Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény magyarázata*, Budapest, Másság Alapítvány, 2006.
 - Gregor Katalin – Varga Judit - Lukovics Adél - Molnár Veronika: *Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény alkalmazása*, Tananyag, Egyenlő Bánásmód Hatóság, 2014
 - Gyulavári Tamás – Kádár András Kristóf: *Az antidiszkriminációs jog vázlatja*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2009, 3-40. o.
 - Jakab Nóra: *Az egyenlő bánásmód nemzetközi, európai és magyar összefüggései*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2016.
 - Kelemen, László: *A szerződésen alapuló kötelelem*. Actio Universitatis Szegediensis. Sectio Iuridico-Politica Curant S. Ereky et E. Polner, A M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, 1941
 - Kiss György: Az egyenlő bánásmód értelmezése a munkajogban In: *Az egyenlő bánásmód szabályozásáról: a Magyar Munkajogi Társaság 2020. február 5-ei vitaülésén elhangzott előadások, hozzászólások* (szerk.: Pál Lajos) Budapest, HVG-ORAC, 2020, 105-121. o.
 - Kun, Attila: Az egyenlő bánásmód elve és a munkajog kapcsolódásának egyes elvi kérdései, In: *Az egyenlő bánásmód szabályozásáról: a Magyar Munkajogi Társaság 2020. február 5-ei vitaülésén elhangzott előadások, hozzászólások* (szerk.: Pál Lajos) Budapest, HVG-ORAC, 2020, 132-142. o.
 - Menyhárd Attila: Kihívások a mai magánjogi dogmatikában. In: *Jogdogmatika és jogelmélet* (szerk.: Szabó Miklós), Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007. 291-307. o
 - Nagy Adrienn: A bizonyítás In: *Polgári eljárásjog I.* (Wopera Zsuzsa; Nagy Adrienn szerk.), Budapest, Wolters Kluwer, 2017, 293-336. o.
 - Török Éva – Török László: A szerződési és a gazdasági szabadság összefüggései Magyarországon, *Gazdaság és Jog*, 25 (2017):1 pp. 20-25. o.
 - Zaccaria Márton Leó: A Kúria munkaügyi elvi határozata a diszkriminációs perekben alkalmazandó speciális bizonyítási szabályokról, *Jogesetek Magyarázata*, 7 (2016): 3
 - Zaccaria Márton Leó: Áldozatvédelem vagy tényleges bizonyítás? - A fordított bizonyítási teher megítélése a foglalkozási diszkriminációs ügyek hazai gyakorlatában, *Pro Futuro* 5 (2015) 2
 - Zaccaria Márton Leó: *Az egyenlő bánásmód elvének érvényesülése a munkajog területén a magyar joggyakorlatban*, PhD értekezés, Debrecen, 2014.
-

A magyar bűnügyi nyilvántartási rendszer az Európai Unió által megfogalmazott elvárások tükrében

Jánosi Andrea*

Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a hazai bűnügyi nyilvántartási rendszerbe milyen jogintézmények bevezetése vált indokolttá Magyarország jogharmonizációs kötelezettségéből eredően, mely uniós jogforrások implementálásra került sor a Bnytv. hatályba lépése óta. Az elemzésben kiemelt figyelmet azok a jogforrások kapnak, amelyek adaptációjára a Bnytv. 2022. június 28-i módosításával kerül sor.

Kulcsszavak: magyar bűnügyi nyilvántartási rendszer, információs rendszer, Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer, információs rendszerek közötti interoperabilitás

The Hungarian criminal record system in the light of the expectations of the European Union

The aim of the study is to highlight which legal institutions have introduced due to Hungary's legal harmonization obligation into the criminal record system and which EU legal sources have been implemented into the Hungarian Criminal Record Act. The analysis focuses on the EU legal sources that will be adapted into the Hungarian legal framework by the amendment of 28 June 2022.

Keywords: Hungarian criminal database, criminal record system, information system, European Criminal Records Information System, interoperability of information systems

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1470>

1. Bevezető

Ezen tanulmány annak vizsgálatára irányul, hogy a hazai bűnügyi nyilvántartási rendszerben, illetve az annak alapját képező jogszabályban milyen jogintézmények bevezetése, illetve módosítások beiktatása vált indokolttá Magyarország európai uniós tagságából eredően. Ennek megfelelően bemutatásra kerülnek mindazok a jogforrások, amelyek implementálásra a Bnytv.¹ hatályba lépése óta került, s

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Intézeti Tanszék. ORCID: 0000-0002-7445-1651

¹ 2009. évi XLVII. törvény a bűnügyi nyilvántartási rendszerről, az Európai Unió tagállamainak bíróságai által magyar állampolgárokkal szemben hozott ítéletek nyilvántartásáról, valamint a bűnügyi és rendészeti biometrikus adatok nyilvántartásáról (Továbbiakban: Bnytv.)

amely alapján jól láthatóvá válik az is, hogy a jogalkotó mikor és milyen módon tett eleget jogharmonizációs kötelezettségének. Az elemzésben azonban – területi korlátokra tekintettel – elsősorban azok az uniós jogforrások kapnak kiemelt figyelmet, amelyek adaptációjára a Bnyt. 2022. június 28-i módosításával kerül majd sor. Mielőtt azonban erre részletesen sor kerülne, – véleményem szerint – elengedhetetlen a hazai bűnügyi nyilvántartási rendszer főbb jellemzőinek, rendező elveinek az általános bemutatása.

2. Néhány gondolat a hatályos hazai bűnügyi nyilvántartás rendszer struktúrájáról

Hazánkban a bűnügyi nyilvántartás kialakítása iránti igény jogalkotói szinten a 19. század végén jelent meg. A bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló 1897. évi XXXIV. törvénycikk 26. §-a akként rendelkezett, hogy „A bűnvádi uton jogerősen elítéltekről nyilvántartó lajstromot kell vezetni.”² Ennek végrehajtása azonban meglehetősen elhúzódott.³ Az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal (OBNYH) az 1908. évi 24.300 IM. sz. rendelet alapján jött létre, működését pedig 1909. január 1-jén kezdte meg.⁴

A bűnügyi nyilvántartási rendszer jelenlegi struktúrájának egyik mérföldkövét a bűnügyi nyilvántartásról és a hatósági erkölcsi bizonyítványról szóló 1999. LXXXV. törvény (Bnyt.) jelentette. 1990-től kezdődően ugyanis új belügyi struktúra jött létre. A rendőrségi adatkezelés két legfontosabb jogforrása a korábban említett Bnyt., valamint a rendőrségről szóló 1994. XXXIV. törvény lett.⁵ A Bnyt. alapján a bűnügyi nyilvántartás különböző részekre tagolódott, amelyek a következők voltak: (1) büntettesek (2) kényszerintézkedés alatt állók, (3) büntetőeljárás alatt állók, (4) ujj- és tenyérlenyomatok, fényképek, (5) DNS-profilok nyilvántartása.⁶ Habár az Alkotmánybíróság a 144/2008 (XI. 26.) határozatával, 2009. június 30-i hatállyal alkotmányellenesnek minősítette és megsemmisítette a Bnyt. egyes rendelkezéseit, ennek ellenére az abban megfigyelhető struktúrának a gyökerei a jelenleg hatályos jogszabályban is megtalálhatók. A rendszer főbb jellemzői, rendező elvei⁷ a

² 1897. évi XXXIV. törvénycikk a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről 26. §

³ Kármán Elemér: A bűnügyi nyilvántartás és büntető igazságszolgáltatásunk, *Jogtudományi Közlöny*, 1908/47. szám, 377.

Pálvögyi Ákos: A feltételes elítélés XIX. századi kodifikációjának akadályai a Csemegi Kódex alkalmazásában, *Jog, állam, politika*, 2018/3. szám, 150.

⁴ A hazai bűnügyi nyilvántartási rendszer fejlődése tekintetében lásd részletesen: Jánosi Andrea: A magyar bűnügyi nyilvántartási rendszer evolúciója. *Miskolci Jogi Szemle*, 2020/3. Különszám. 75-86.

⁵ Finszter Géza: *A bűnügyi nyilvántartás helyzete és fejlesztési lehetőségei*, Kriminológiai tanulmányok, 43. kötet, 2006. 41.

⁶ Herke Csongor: Bűnügyi nyilvántartás. In: Tremmel Flórián- Fenyvesi Csaba – Herke Csongor: *Kriminalisztika Tankönyv és Atlasz*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2005. 229.

⁷ 2009. évi XLVII. törvény indokolása a bűnügyi nyilvántartási rendszerről, az Európai Unió tagállamainak bíróságai által magyar állampolgárokkal szemben hozott ítéletek nyilvántartásáról, valamint a bűnügyi és rendészeti biometrikus adatok nyilvántartásáról. (Továbbiakban: Bnyt. indokolás.) Általános indokolás.

következők szerint ragadhatók meg.⁸

A bűnügyi nyilvántartási rendszer tagolódása:

A hatályos bűnügyi nyilvántartási rendszer két fő, elkülönült szerkezeti egysége: (1) a személyazonosító adatok és fényképek nyilvántartása, valamint (2) a bűnügyi nyilvántartások. A bűnügyi nyilvántartás különálló és össze nem kapcsolható résznyilvántartási egységei a következők: (1) büntettek nyilvántartása, (2) hátrányos jogkövetkezmények alatt álló, büntetlen előéletű személyek nyilvántartása, (3) büntetőeljárás hatálya alatt állók nyilvántartása, valamint (4) külföldre utazási korlátozás hatálya alatt állók nyilvántartása. A bűnügyi nyilvántartásnak emellett két további, az előbbiektől elkülönült egységét szükséges még megemlíteni, amelyek az Európai Unió tagállamainak bíróságai által magyar állampolgárokkal szemben hozott ítéletek nyilvántartása, valamint a daktiloszkópiai és DNS-profil-nyilvántartásból álló bűnügyi és rendészeti biometrikus adatok nyilvántartása. A rendszer tagozódását érintő egyik talán legfrissebb változás az eliminációs, azaz a vétlen nyomszennyezés kizárására szolgáló nyilvántartás bevezetése,⁹ amelyre 2022. január 1-jei hatályba lépéssel került sor. Ez az új nyilvántartási egység abból a célból jött létre, hogy a büntetőeljárások folyamán rögzített ujj- és tenyérynnyomat, illetve DNS-profil meghatározásra alkalmas minta vétlen szennyeződése kiszűrésének az egyszerűsítésével az elkövető azonosítását elősegítse. Tehát a nyilvántartásban annak a büntetőeljárással összefüggésben vétlen nyomszennyezés kockázatát hordozó tevékenységet végző személynek az adatait kell nyilvántartani, akinek ujj- és tenyérynnyomatát, illetve DNS-profil meghatározásra alkalmas mintáját az eljáró ügyészség vagy nyomozó hatóság azért rögzítette, mert felmerült a vétlen nyomszennyezés lehetősége a bűncselekmény elkövetésének helyszínén vagy a bűncselekmény elkövetésének nyomait hordozó személyen, tárgyon, tárgyi bizonyítási eszközön. Az adatkezelés korlátját jelenti, ha az érintett személy tiltakozik személyes adatainak az eliminációs nyilvántartásban való kezelése ellen. Ebben az esetben a személyes adatai a nyilvántartás részére nem továbbíthatók, illetve abban nem kezelhetők. Tiltakozás hiányában az adatkezelés időtartama az eliminációs nyilvántartásba való felvételétől számított tíz év. Emellett a nyilvántartás keretében kezelt biometrikus adatokkal végzett összehasonlítás is korlátokhoz kötött. A szakértői nyilvántartó szerv az érintett személy ujj- és tenyérynnyomatának, valamint DNS-profiljának az összehasonlítását csak annak a bűncselekménynek a helyszínén vagy a bűncselekmény elkövetésének nyomait hordozó személyen, tárgyon, tárgyi bizonyítási eszközön rögzített ujj- és tenyérynnyomattal végezheti el, amellyel összefüggésben a büntetőeljárást folytató ügyészség vagy nyomozó hatóság a mintát vagy a személyazonosító adatokat megküldte. Amennyiben a büntetőeljárás során megállapítást nyer az, hogy a minta olyan személytől származik, aki nem hozható összefüggésbe az eljárás tárgyát képező bűncselekmény elkövetésével, abban az esetben az ujj- és tenyérynnyomatot, DNS-profilját nem veszik fel a daktiloszkópiai, valamint a bűncselekmény helyszínén

⁸ A hazai bűnügyi nyilvántartási rendszer főbb jellemzői, rendezőelvi tekintetében lásd részletesen: Jánosi Andrea: *A magyar bűnügyi nyilvántartási rendszer evolúciója*. Miskolci Jogi Szemle, 2020/3. Különszám. 75-86.

⁹ 2020. évi XXXI. törvény egyes törvényeknek a polgárok biztonságát erősítő módosításáról

és a bűncselekmény elkövetésének nyomait hordozó tárgyon rögzített DNS-profilok nyilvántartásába, illetve azt törlik onnan.¹⁰ Ugyancsak 2022. január 1-jén lépett hatályba a 21/2021. (VII. 14.) BM rendelet¹¹, amely az ujj- és tenyérnyomat, illetve a szájnyalvákahártya-törlet levételének a vértlen nyomszennyezés kizárására szolgáló nyilvántartáshoz kapcsolódó technikai szabályait, a DNS-profil meghatározásának szakmai és módszertani követelményeit, valamint az eliminációs nyilvántartás technikai vezetésével összefüggő szabályokat tartalmazza.

Adatkezelői tevékenység: Az adatkezelői tevékenység a nyilvántartás egységei tekintetében elkülönül. A bűnügyi nyilvántartó szerv (Belügyminisztérium Nyilvántartások Vezetéséért Felelős Helyettes Államtitkárság) látja el az adatkezelői feladatokat a bűnügyi nyilvántartás, valamint az EU tagállamainak bíróságai által magyar állampolgárokkal szemben hozott ítéletek nyilvántartása vonatkozásában. A bűnügyi és rendészeti biometrikus adatok nyilvántartása tekintetében a szakértői nyilvántartó szerv (Nemzeti Szakértői és Kutató Központ) az adatkezelő.

Az adatkezelés időtartama: A nyilvántartási idő tartamának szabályozása tekintetében különböző rendező elvek érvényesülnek. Általános szabály, hogy a nyilvántartás minimum időtartama a mentesítés beálltától számított három év, maximum időtartama pedig a mentesítés beálltától számított tizenkét év. További kiegészítő szabály, hogy a bűncselekmény súlya alapján nő a nyilvántartás időtartama, valamint a nyilvántartási idő differenciált a szándékos és a gondatlan elkövetés esetén.¹²

3. Az uniós jogforrások hatása a Bnytv. rendelkezéseire

3.1. A Bnytv.-be átültetett uniós jogforrások köre. A Bnytv.-ben számos uniós jogforrásoknak való megfelelést célzó rendelkezést találunk. A bevezetőben írtaknak megfelelően jelen tanulmány alapvetően a 2022. június 28-án hatályba lépő rendelkezések vizsgálatára fókuszál.¹³ Azonban ezt megelőzően – meglátásom szerint – elengedhetetlen az érintett uniós jogforrásoknak egy átfogó, vázlatos számbavétele. A vonatkozó jogforrások részben az implementálás időpontja, részben aszerint csoportosíthatók, hogy a Bnytv.-ben az (1) azoknak való megfelelést célzó, vagy (2) azok végrehajtásához szükséges rendelkezések találhatóak meg. Ennek megfelelő rendszerezést tartalmaz az alábbi táblázat.

¹⁰ 2020. évi XXXI. törvény 94. §, Bnytv. 66/A.-66/F. §

¹¹ 21/2021. (VII. 14.) BM rendelet az eliminációs célú mintavétel, valamint a DNS-profil meghatározásának szakmai-módszertani követelményei részletszabályairól, továbbá az eliminációs célú biometrikus adatok nyilvántartása részére teljesítendő adatszolgáltatás és a nyilvántartás vezetésével kapcsolatos technikai feladatok végrehajtásáról

¹² Kivételt képez ez alól például, ha a bíróság felmentő ítélet mellett kényszergyógykezelést alkalmazott. Bnytv. 30/B. § d)

¹³ 2021. évi CXXXIV. törvény egyes büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódóan egyéb törvények módosításáról

A 2022 előtt implementált jogforrások vonatkozásában lásd részletesen: Jánosi Andrea: A magyar bűnügyi nyilvántartási rendszer evolúciója. Miskolci Jogi Szemle, 2020/3. Különszám. 75-86.

A Bnytv. a következő uniós forrásoknak való megfelelést szolgálja	A Bnytv. vonatkozó rendelkezései hatályba lépésének időpontja	A Bnytv. a következő uniós források végrehajtásához szükséges rendelkezéseket állapít meg	A Bnytv. vonatkozó rendelkezése i hatályba lépésének időpontja
Tanács 2008/977/IB kerethatározata ¹⁴ az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve ¹⁶	2009-ben (2021-től nem hatályosak a vonatkozó rendelkezések.)	2019/816 európai parlamenti és tanácsi rendelet ¹⁵	2022-ben hatályba lépő rendelkezések.
2009/315/IB tanácsi kerethatározat ¹⁸		2019/817 európai parlamenti és tanácsi rendelet ¹⁷	
2008/615/IB tanácsi határozat ²⁰ 2-11. cikkei 2008/616/IB tanácsi határozat ²¹ 2-14. cikkei	2009-ben hatályba lépett rendelkezések.	2019/818 európai parlamenti és tanácsi rendelet ¹⁹	

¹⁴ A Tanács 2008/977/IB kerethatározata (2008. november 27.) a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés keretében feldolgozott személyes adatok védelméről. HL L 350., 2008.12.30., 60-71. o.

¹⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/816 rendelete (2019. április 17.) az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer kiegészítése érdekében a harmadik országbeli állampolgárokkal és a hontalan személyekkel szemben hozott ítéletekre vonatkozó információval rendelkező tagállamok azonosítására szolgáló központosított rendszer (ECRIS-TCN) létrehozásáról, valamint az (EU) 2018/1726 rendelet módosításáról. HL L 135., 2019.5.22., 1-26. o.

¹⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve (1995. október 24.) a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról. HL L 281., 1995.11.23., 31-50. o.

¹⁷ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/817 rendelete (2019. május 20.) az uniós információs rendszerek közötti interoperabilitás kereteinek megállapításáról a határok és a vízumügy területén, továbbá a 767/2008/EK, az (EU) 2016/399, az (EU) 2017/2226, az (EU) 2018/1240, az (EU) 2018/1726 és az (EU) 2018/1861 európai parlamenti és tanácsi rendelet, valamint a 2004/512/EK és a 2008/633/IB tanácsi határozat módosításáról. HL L 135., 2019.5.22., 27-84. o.

¹⁸ A Tanács 2009/315/IB kerethatározata (2009. február 26.) a bűnügyi nyilvántartásból származó információk tagállamok közötti cseréjének megszervezéséről és azok tartalmáról. HL L 93., 2009.4.7., 23-32.

¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/818 rendelete (2019. május 20.) az uniós információs rendszerek közötti interoperabilitás kereteinek megállapításáról a rendőrségi és igazságügyi együttműködés, a menekültügy és a migráció területén, valamint az (EU) 2018/1726, az (EU) 2018/1862 és az (EU) 2019/816 rendelet módosításáról. HL L 135., 2019.5.22., 85-135. o.

²⁰ A Tanács 2008/615/IB határozata (2008. június 23.) a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről. HL L 210., 2008.8.6., 1-11. o.

²¹ A Tanács 2008/616/IB határozata (2008. június 23.) a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről szóló 2008/615/IB határozat végrehajtásáról. HL L 210., 2008.8.6., 12-72. o.

A Bnytv. a következő uniós forrásoknak való megfelelést szolgálja		A Bnytv. vonatkozó rendelkezései hatályba lépésének időpontja
2009/1023/IB tanácsi határozat ²²	tanácsi	2011-ben hatályba lépett rendelkezések.
2008/675/IB kerethatározat ²³	tanácsi	2012-ben hatályba lépett rendelkezések.
2011/93/EU parlamenti és tanácsi irányelv ²⁴ 10. cikk (3) bekezdése	európai és tanácsi	2016-ban hatályba lépett rendelkezések.
2019/884 parlamenti és tanácsi irányelv ²⁵	európai és tanácsi	2022-ben hatályba lépő rendelkezések.

(1) A Bnytv. már 2009. június 30-i hatályba lépésének időpontjában megfelelt a bűnügyi nyilvántartásból származó információk tagállamok közötti cseréjének megszervezéséről és azok tartalmáról szóló 2009/315/IB kerethatározatban foglalt követelményeknek, habár annak implementálását a tagállamoknak 2012. április 27-ig kellett elvégezniük. Ennek megfelelően a Bnytv.-be bevezették az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer keretei között történő adatcsere (VI. Fejezet) szabályait, valamint kialakításra került az EU tagállamainak bíróságai által magyar állampolgárokkal szemben hozott ítéletek nyilvántartása (III. Fejezet) is.

(2) 2011. augusztus 26-án lépett hatályba a Bnytv. azon rendelkezése, miszerint a jogszabály a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről szóló 2008/615/IB határozatnak, valamint annak végrehajtásáról szóló 2008/616/IB határozatnak való megfelelést szolgálja. A nemzetközi adatátvitel és adattovábbítás szabályai között azonban az automatikus találati adathozzáférésre vonatkozó rendelkezések már a Bnytv. 2009-es hatályba lépésének időpontjában is szerepeltek. Ennek jogalapját akkor ugyanis nem az említett határozatok, hanem az ún. Prümi

²² A Tanács határozata (2009. szeptember 21.) egyrészről az Európai Unió, másrészről Izland és Norvégia között a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről szóló 2008/615/IB tanácsi határozat, valamint a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről szóló 2008/615/IB határozat végrehajtásáról szóló 2008/616/IB tanácsi határozat és melléklete egyes rendelkezéseinek alkalmazásáról szóló megállapodásnak az Európai Unió nevében történő aláírásáról és e megállapodás egyes rendelkezéseinek ideiglenes alkalmazásáról. HL L 353., 2009.12.31., 1-8. o.

²³ A Tanács 2008/675/IB kerethatározata (2008. július 24.) az Európai Unió más tagállamaiban hozott ítéleteknek egy új büntetőeljárásban való figyelembevételéről. HL L 220., 2008.8.15., 32-34. o.

²⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/93/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról. HL L 335., 2011.12.17., 1-14. o.

²⁵ Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/884 irányelve (2019. április 17.) a 2009/315/IB tanácsi kerethatározatnak a harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó információcsere és az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer (ECRIS) tekintetében történő módosításáról, valamint a 2009/316/IB tanácsi határozat felváltásáról. HL L 151., 2019.6.7., 143-150. o.

Szerződés²⁶ teremtette meg, amely kötelező hatályának elismeréséről a 2007. évi CXII. törvény²⁷ rendelkezett. 2015. január 1-jétől kezdően a törvény kiegészült az automatikus találati adathozzáférés során elért találatot követő eljárás szabályaival is.

(3) 2012-től a Bnytv. már deklarálta is az Európai Unió más tagállamaiban hozott ítéleteknek egy új büntetőeljárásban való figyelembevételéről szóló 2008/675/IB tanácsi kerethatározatnak való megfelelést is szolgálja. A hivatkozást a jogszabály szövegébe a 2012. évi LXXVI. törvény²⁸ vezette be, ezzel egyidejűleg azonban érdemi változást abban nem eredményezett. Később, a tagállami ítéletek megfeleltetési eljárásához kapcsolódóan a Bnytv. szükségszerű módosítására is sor került, ez azonban 2018. január 1-jei hatállyal valósult meg az EU tagállamaival folytatott bűnügyi együttműködésről szóló törvény módosításával egyidejűleg.²⁹

(4) 2016. január 1-jétől kezdődően a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről szóló 2011/93/EU irányelv rendelkezéseire való utalás is megtalálható a törvényben, illetve kiegészültek az EU más tagállama, valamint harmadik ország részére, kérelemre történő adattovábbítás esetei azzal, ha az adatkérés valamely személynek gyermekekkel való közvetlen és rendszeres kapcsolattartással járó szakmai vagy szervezett önkéntes tevékenység végzésére való alkalmazása céljából történik.³⁰ A hivatkozott irányelv ugyanis előírja a tagállamok számára, hogy biztosítsák azt, hogy a munkáltató – ha valamely személyt gyermekekkel való közvetlen és rendszeres kapcsolattartással járó szakmai vagy szervezett önkéntes tevékenység folytatására vesz fel – jogosult legyen – meghatározott feltételek mellett – tájékozódni arról, hogy az érintettre vonatkozóan a bűnügyi nyilvántartásban szerepel-e bejegyzés bizonyos bűncselekményért³¹ való elítélésről, vagy az említett elítélés miatti, a kiskorúakkal való közvetlen és rendszeres kapcsolattartással járó tevékenység gyakorlásától való eltiltásról. Az adatok továbbításának a 2009/315/IB tanácsi kerethatározat által megállapított eljárásokkal összhangban kell megtörténnie.³²

(5) 2021. május 28-tól kezdődően kerültek kivezetésre azon rendelkezések, amelyek szerint a Bnytv. a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi

²⁶ Belga Királyság, a Németországi Szövetségi Köztársaság, a Spanyol Királyság, a Francia Köztársaság, a Luxemburgi Nagyhercegség, a Holland Királyság és az Osztrák Köztársaság között létrejött, különösen a terrorizmus, a határokon átnyúló bűnözés, valamint az illegális migráció elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről szóló szerződés

²⁷ 2007. évi CXII. törvény a Belga Királyság, a Németországi Szövetségi Köztársaság, a Spanyol Királyság, a Francia Köztársaság, a Luxemburgi Nagyhercegség, a Holland Királyság és az Osztrák Köztársaság között a határon átnyúló együttműködés fokozásáról, különösen a terrorizmus, a határon átnyúló bűnözés és az illegális migráció leküzdése érdekében létrejött Szerződés (Prümi Szerződés) kihirdetéséről, valamint ehhez kapcsolódóan egyes törvények módosításáról

²⁸ 2012. évi LXXVI. törvény egyes törvényeknek és törvényi rendelkezéseknek a jogrendszer túlszabályozottságának megszüntetése érdekében szükséges technikai deregulációjáról 70. §

²⁹ 2012. évi CLXXX. törvény az Európai Unió tagállamaival folytatott bűnügyi együttműködésről

³⁰ Bnytv. 80/B. (2016. január 1-jétől hatályos állapot.)

³¹ A 2011/93/EU irányelv 3-7. cikkei alapján ebben a körbe tartozik: 3. cikk: szexuális bántalmazással kapcsolatos bűncselekmények; 4. cikk: szexuális kizsákmányolással kapcsolatos bűncselekmények; 5. cikk: gyermekpornográfiával kapcsolatos bűncselekmények; 6. cikk: gyermekkel való, szexuális céllal történő kapcsolatfelvétel; 7. cikk: felbujtás, bűnsegély és kísérlet.

³² 2011/93/EU irányelv 10. cikk (2)-(3) bek.

együttműködés keretében feldolgozott személyes adatok védelméről szóló 2008/977/IB kerethatározat, valamint a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról szóló 95/46/EK irányelv rendelkezéseinek való megfelelést célozza. Ebben az esetben a jogalkotó részéről kisebb késedelem volt érzékelhető, hiszen az előbbi 2018. május 5., utóbbi 2018. május 24. napjától hatályát veszítette. Időközben hatályba lépett a személyes adatoknak az illetékes hatóságok által a bűncselekmények megelőzése, nyomozása, felderítése, a vádeljárás lefolytatása vagy büntetőjogi szankciók végrehajtása céljából végzett kezelése tekintetében a természetes személyek védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról szóló 2016/680 irányelv.³³ Ennek implementálása azonban már nem a Bnytv. keretei között valósult meg, hanem az általános adatvédelmi rendelettel³⁴ együtt az Infotv.-ben.³⁵

3.2. Uniós jogforrások implementálása alapján, 2022-ben hatályba lépő módosítások. A fenti táblázat alapján is jól látható, hogy 2022-ben négy uniós jogforrás implementálására tekintettel módosulnak a Bnytv. rendelkezései. A változtatások alapvető indoka a 2019/816 európai parlamenti és tanácsi rendelet³⁶ alapján felállításra kerülő ECRIS-TCN (Harmadik Országbeli Állampolgárok Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszere), amely egy új, EU szinten központosított rendszer, lényegében a harmadik országbeli állampolgárokkal szemben hozott korábbi ítéletekre vonatkozó információval rendelkező tagállamok azonosítására szolgál. Létrehozását az indokolja, hogy bár az ECRIS keretei között korábban is lehetőség volt harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó információcserére, azonban ez nem volt kellő mértékben hatékony, nem volt megfelelő mértékben tekintettel a harmadik országbeli állampolgárokkal kapcsolatos megkeresések sajátosságaira. A harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó információkat kizárólag az ítélelhozatal szerinti tagállamokban tárolták.³⁷ Az ECRIS-TCN az Unióban működő büntetőbíróóságok által elítélt harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó személyazonosító adatokat tartalmazza³⁸ az ítélelhozatal szerinti tagállamok azonosítása céljából.³⁹ Ennek érdekében az ítélelhozatal szerinti

³³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/680 irányelve (2016. április 27) a személyes adatoknak az illetékes hatóságok által a bűncselekmények megelőzése, nyomozása, felderítése, a vádeljárás lefolytatása vagy büntetőjogi szankciók végrehajtása céljából végzett kezelése tekintetében a természetes személyek védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 2008/977/IB tanácsi kerethatározat hatályon kívül helyezéséről. HL L 119., 2016.5.4., 89-131. o.

³⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet). HL L 119., 2016.5.4., 1-88. o.

³⁵ 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról

³⁶ A továbbiakban: ECRIS-TCN rendelet

³⁷ ECRIS-TCN rendelet (4)-(5) Preambulum-bekezdés

Szemben az uniós állampolgárokkal, akik esetében az állampolgárság szerinti tagállam köteles nyilvántartani a más tagállamokban hozott ítéleteket is. Lásd: 2009/315/IB kerethatározat. 5. cikk Részletesen lásd: Jánosi Andrea: Az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer alkalmazásának eredményei és tapasztalatai. Miskolci Jogi Szemle, 2019/2. Különszám, 1. Kötet, 413-427.

³⁸ ECRIS-TCN rendelet (15) Preambulum-bekezdés

³⁹ ECRIS-TCN rendelet 2. cikk

tagállam központi hatósága minden elítélt harmadik országbeli állampolgár esetében adatrekordot hoz létre a központi rendszerben. Az adatrekord az érintettre vonatkozó személyazonosító, ujjnyomatadatokat, illetve arcképmást tartalmaz. Ezt az adatrekordot az ítélethozatal szerinti tagállamnak az ítéletnek a bűnügyi nyilvántartásokba való bekerülését követően indokolatlan késedelem nélkül kell létrehoznia.⁴⁰ Emellett a tagállamok központi hatóságai kötelesek az ECRIS-TCN-t használni a harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó bűnügyi nyilvántartási információval rendelkező tagállamok azonosítására azért, hogy korábbi ítéletekre vonatkozóan információkat szerezzenek, ha az érintett tagállamban az adott személyre vonatkozóan bűnügyi nyilvántartási információkat kérnek az e személlyel szembeni büntetőeljárás céljából vagy meghatározott egyéb célból (így például: valamely személy kérelmére a bűnügyi nyilvántartásban rá vonatkozóan szereplő adatok ellenőrzése, foglalkoztatás ellenőrzése, ellenőrzés gyermekekkel vagy különleges bánásmódot igénylő személyekkel való közvetlen és rendszeres kapcsolattartással járó önkéntes tevékenységek végzéséhez, stb.).⁴¹

Az érintett négy uniós jogforrás adaptációjához szükséges módosítások legnagyobb mértékben a Bnytv. (1) bűnügyi nyilvántartási rendszerből történő adattovábbításra és (2) az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer keretei közötti adatcserére vonatkozó rendelkezéseit érintik.

(1) A bűnügyi nyilvántartási rendszerből történő adattovábbítás. A hatósági erkölcsi bizonyítványra vonatkozó rendelkezések közé bevezetésre kerül az a kitétel, miszerint amennyiben hatósági erkölcsi bizonyítvány kiállítását harmadik országbeli állampolgár⁴² vagy EU tagállam állampolgára kérelmezi és a kérelméből egyértelműen kiderül, hogy annak benyújtására gyermekekkel való közvetlen és rendszeres kapcsolattartással járó szakmai vagy szervezett önkéntes foglalkozás, illetve tevékenység végzése érdekében került sor, a bűnügyi nyilvántartó szerv a bűnügyi nyilvántartási rendszeren túl az EU más tagállamaiban, illetve az Egyesült Királyságban történő elítélést is figyelembe veszi.⁴³ Az eljárás során a tagállamok bűnügyi nyilvántartásai mellett az ECRIS-TCN adatbázist is ellenőrizni kell.⁴⁴ Ezzel a jogalkotó az ECRIS-TCN létrehozásáról szóló 2019/816 európai parlamenti és tanácsi

⁴⁰ ECRIS-TCN rendelet 5. cikk

⁴¹ ECRIS-TCN rendelet 7. cikk (2) bekezdés

A vizsgált rendelet mellett az ECRIS-TCN megalkotására irányuló jogalkotási csomagnak részét képezi a 2009/315/IB tanácsi kerethatározatnak a harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó információcseré és az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer (ECRIS) tekintetében történő módosításáról, valamint a 2009/316/IB tanácsi határozat felváltásáról szóló 2019/884 irányelv is. Ez az irányelv azokat – az eljárási jogi és technikai feltételek biztosítására irányuló – módosításokat hajtja végre a 2009/315/IB kerethatározatban, amelyek lehetővé teszik a harmadik országbeli állampolgárokkal szemben hozott ítéletekre vonatkozó információk ECRIS-en keresztül megvalósuló cseréjét. (Lásd: 2019/884 irányelv (11) Preambulum-bekezdés)

⁴² Harmadik országbeli állampolgárnak az a személy minősül, aki nem az EU tagállamának állampolgára, hontalan vagy nem ismert az állampolgársága. Bnytv. 2/A. § (1) bek. (2022. június 28-tól hatályos állapota.) Az érintett állampolgárságait, előző állampolgárságait, illetve ha az nem ismert, vagy hontalan, annak tényét a személyazonosító adatok és fényképek nyilvántartásában kell szerepeltetni. Bnytv. 2/A. § (1) bek. (2022. június 28-tól hatályos állapota.) Bnytv. 4. § (2) bek. ah)

⁴³ Bnytv. 71. § (6) bek. (2022. június 28-tól hatályos állapota.)

⁴⁴ Bnytv. 79. § (3) bek. (2022. június 28-tól hatályos állapota.)

rendelet 7. cikkében, illetve a 2011/93/EU irányelv korábban is említett 10. cikk (2) bekezdésében foglaltaknak kíván eleget tenni.

Ugyancsak a bűnügyi nyilvántartási rendszerből történő adattovábbítás keretei között kerül rendezésre a bűnügyi nyilvántartási rendszerből való adattovábbítás és az EU más tagállamának bűnügyi nyilvántartásából történő adatigénylés közötti kapcsolat. Eszerint ha az adatigénylés olyan gyermekekkel való közvetlen és rendszeres kapcsolattartással járó szakmai vagy szervezett önkéntes foglalkozás, illetve tevékenység engedélyezése, vagy azok ellenőrzése céljából kerül benyújtásra, amelynek keretében az adatigényléssel érintett személy harmadik országbeli állampolgár vagy az Európai Unió tagállamának állampolgára, „az adatigénylő az adatigénylés keretében, azzal egyidejűleg kérheti, hogy a bűnügyi nyilvántartó szerv ellenőrizze, hogy szerepel-e az érintettre vonatkozó adat az Európai Unió más tagállamának vagy Egyesült Királyság bűnügyi nyilvántartásában.” Ennek keretében tehát a hatósági erkölcsi bizonyítvány kiállítása iránti eljárásban a bűnügyi nyilvántartó szerv ellenőrzi, hogy szerepel-e a kérelmezőre vonatkozó adat az Európai Unió más tagállamának vagy az Egyesült Királyság bűnügyi nyilvántartásában.⁴⁵ Ebben az esetben az ECRIS-TCN-ből történő adatigénylés szintén akkor merül fel, ha az érintett harmadik országbeli állampolgár.

Ugyancsak ebben a fejezetben található meg a gyermekeket sértő nemi élet szabadsága vagy nemi erkölcs elleni bűncselekményt elkövető személyekre vonatkozó adatok megismerhetővé tételére vonatkozó rendelkezések is, amelyek a Bnytv.-be 2022. február 1-jei hatállyal kerültek beiktatásra.⁴⁶ A törvény indokolása szerint a gyermekek sérelmére szexuális bűncselekményt elkövetők nyilvántartásának célja a gyermekek védelmének biztosítása, a gyermekek sérelmére vagy kihasználásával elkövetett nemi élet szabadsága vagy nemi erkölcs elleni bűncselekmények megelőzése céljából a gyermekekkel közvetlen kapcsolatba kerülő személyek ellenőrzése. Ennek keretében a bűnügyi nyilvántartó szerv a gyermekekkel közvetlen kapcsolatba kerülő személyek ellenőrzése érdekében az érintettre vonatkozó meghatározott adatokat feltételhez kötötten megismerhetővé teszi. Ebbe a körbe tartozik például az érintett családi és utóneve, születési éve, lakcímeként nyilvántartott település neve, arcképmása, bűncselekmény megnevezése, minősítése, a bűncselekmény elkövetésének ideje. Az ellenőrzés érdekében az érintettre vonatkozó adatok megismerhetővé tételét olyan nagykorú személy kezdeményezheti, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személy hozzátartozója, vagy nevelését, felügyeletét vagy gondozását látja el. A rendszerben kizárólag azon jogerősen elítéltek adatai válnak hozzáférhetővé, akik a bűncselekmény elkövetésekor a tizennyolcadik életévüket betöltötték.⁴⁷

(2) Az *Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer keretei közötti adatcsere* formái a Bnytv. alapján a következők: (A) automatikus adattovábbítás, (B) a 2019/816 európai parlamenti és tanácsi rendelet 5. cikkében meghatározott adattovábbítás és a 2019/818 európai parlamenti és tanácsi rendelet szerinti

⁴⁵ Bnytv. 76/C. § (2022. június 28-tól hatályos állapota.)

⁴⁶ Lásd: 2021. évi LXXIX. törvény a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról 5. §

⁴⁷ Bnytv. 75/B. és 75/C. § (2022. február 1-jétől hatályos állapota.)

többszörös személyazonosság ellenőrzés, (C) az EU más tagállamának bűnügyi nyilvántartásából történő adattovábbítás, valamint (D) az EU más tagállamának, illetve harmadik országnak kérelemre történő adattovábbítás. A Bnytv. 2022. június 28-án hatályba lépő módosításai ezen részeket jelentősen érintik. A Bnytv. akként rendelkezik, hogy a bűnügyi nyilvántartó szerv, mint központi hatóság gondoskodik a személyazonosító adatoknak az ECRIS-TCN részére történő továbbításáról. Emellett ellátja az ECRIS-TCN-be feltöltött adatok tekintetében a többszörös személyazonosság manuális ellenőrzését is. A többszörös személyazonosság manuális ellenőrzésének szabályai az ún. interoperabilitási rendeletekben⁴⁸ található meg. Az interoperabilitási rendeletekben meghatározott egyik elem az ún. többszörös személyazonosságot felismerő rendszer („multiple-identity detector”, MID), amelynek feladata többek között a többszörös személyazonosságok észlelése érdekében, hogy különböző uniós információs rendszerekben található adatok között kapcsolatot hozzon létre, illetve tárolja azokat.⁴⁹ Az EU más tagállamának bűnügyi nyilvántartásából történő adatingénylés szabályai – a fentebb már említettek szerint – akként módosulnak, hogy a bűnügyi nyilvántartó szerv az EU más tagállamának bűnügyi nyilvántartása mellett az ECRIS-TCN-ből is igényelhet adatot, amennyiben az érintett harmadik ország állampolgára, annak megállapítása érdekében, hogy mely tagállam központi hatóságától kell adatot igényelnie, amennyiben az érintett gyermekekkel való közvetlen és rendszeres kapcsolattartással járó szakmai vagy szervezett önkéntes tevékenységet végezne. Az ECRIS-TCN-ben ujjnyomattal történő adatingénylés is kezdeményezhető. Amennyiben harmadik országbeli állampolgár nyújt be kérelmet a bűnügyi nyilvántartási rendszerben kezelt, rá vonatkozó adatok kiadása iránt, ebben az esetben a bűnügyi nyilvántartó szerv az ECRIS-TCN-ben is ellenőrzi, hogy esetleg más tagállamnak bűnügyi nyilvántartásában a kérelmezőre vonatkozó adatok szerepelnek-e. Amennyiben igen, a bűnügyi nyilvántartó szerv megkeresi ennek a tagállamnak a központi hatóságát a bűnügyi adatok kiadása céljából.⁵⁰

4. Záró gondolatok

A fenti elemzés alapján egyértelműen érzékelhető, hogy a Bnytv. hatályba lépése óta számtalan módosításon esett át, amelyek háttérben jelentős mértékben a jogharmonizációs kötelezettségből fakadó módosítások állnak. A különböző uniós jogforrások adaptációja még láthatóan nem feszíti túl a Bnytv. 2009-ben felállított keretrendszerét. A több mint tíz éve kialakított struktúra egyelőre meg tud felelni ezeknek az elvárásoknak és eredményesen be tudják integrálni az új jogintézményeket a hazai bűnügyi nyilvántartási rendszerbe. A legaktuálisabb módosítások az ECRIS-TCN felállításából erednek, a Bnytv. a vonatkozó uniós jogforrások végrehajtásához szükséges változtatásokat tartalmazza. Ez vélhetően

⁴⁸ A két interoperabilitási rendelet a következő: 2019/817 európai parlamenti és tanácsi rendelet és 2019/818 európai parlamenti és tanácsi rendelet.

⁴⁹ 2019/818 európai parlamenti és tanácsi rendelet. (39) Preambulum-bekezdés

⁵⁰ Bnytv. 79. § (3)-(4) bek., 79/A. § (3) bek. (2022. június 28-tól hatályos állapota.)

egy olyan problémakör kiküszöbölésére nyújt majd megoldást, amely korábban az ECRIS működésének köszönhetően sem volt hatékonyan megoldott. Hiszen 2019-ben az ECRIS-ben az összes megkeresésnek csak 7 %-a érintett harmadik országbeli állampolgárt, amely várhatóan az ECRIS-TCN 2023-ban történő bevezetését követően jelentősen emelkedni fog.

A módosítások szükségességét azonban több esetben nem kizárólag a jogharmonizációs kötelezettség, hanem a gyakorlati igény is alátámasztja. Így például az ECRIS használata tekintetében 2018–2019-es időszakban teljes paradigmaváltás volt megfigyelhető. A korábbi gyakorlattal ellentétben a rendszert a tagállamok egyenlő arányban kezdték büntetőeljárásai és egyéb célból használni. Ezt egyrészt az eredményezte, hogy növekedett a magánszemélyek által saját bűnügyi nyilvántartásaikkal kapcsolatban küldött megkeresések száma, másrészt jelentős mértékben nőtt a 2011/93/EU irányelv alapján, a gyermekekkel való közvetlen és rendszeres kapcsolattartást magában foglaló, szakmai vagy szervezett önkéntes tevékenységekre irányuló felvétel céljából benyújtott megkeresések száma.⁵¹

Irodalomjegyzék

- Finszter Géza: A bűnügyi nyilvántartás helyzete és fejlesztési lehetőségei. *Kriminológiai tanulmányok*, 43. kötet, 2006. 39-62.
- Herke Csongor: Bűnügyi nyilvántartás. In: Tremmel Flórián- Fenyvesi Csaba – Herke Csongor: *Kriminálisztika Tankönyv és Atlasz*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2005. 228-238.
- Jánosi Andrea: A magyar bűnügyi nyilvántartási rendszer evolúciója. *Miskolci Jogi Szemle*, 2020/3. Különszám. 75-86.
- Jánosi Andrea: Az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszer alkalmazásának eredményei és tapasztalatai. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. Különszám, 1. Kötet, 413-427.
- Kármán Elemér: A bűnügyi nyilvántartás és büntető igazságszolgáltatásunk. *Jogtudományi Közlöny*, 1908/47. szám, 377-380.
- Pálvögyi Ákos: A feltételes elítélés XIX. századi kodifikációjának akadályai a Csemegi Kódex alkalmazásában. *Jog, állam, politika*, 2018/3. szám, 137-158.

⁵¹ A Bizottság Jelentése az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a bűnügyi nyilvántartásból származó információknak az Európai Bűnügyi Nyilvántartási Információs Rendszeren (ECRIS) keresztül, a tagállamok közötti cseréjéről (COM/2020/778 final)

A velünk élő római jog: birtokperek egykor és ma

Jusztinger János*

E tanulmányban két híres birtokper összehasonlító elemzésére kerül sor, amelyeket ugyan több mint két évezred választ el egymástól, mégis sok párhuzam fedezhető fel köztük. Mindez nem véletlen, hiszen a magyar polgári jogi szabályozás – az antik római hagyományokat követve – továbbra is a birtoklás tényét tekinti a birtokvédelem alapjának. A történeti-dogmatikai előképeknek éppen ezért különösen fontos szerep juthat a polgári jogi birtokviták rendkívül szerteágazó, jogilag releváns élethelyzetet felölelő rendszerében.

Kulcsszavak: római jog, Cicero, oratio, interdictum, birtokvita, possesszórius védelem, jegyző

Present-day Roman law: possession disputes then and now

This study is about the comparison of two notable possession disputes. In spite of the fact that more than two millennia passed between the two cases, we can still discover many similarities. The main reason for this, is that the Hungarian civil law – following the ancient Roman traditions – still considers the fact of possession as the principle of the possessory protection. Therefore, the historical-dogmatical origins can have an essential role in the remarkably diversified system of civil possession disputes.

Keywords: Roman law, Cicero, oratio, interdictum, possession dispute, possessory protection, notary

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1471>

1. Bevezető gondolatok

Örülhet a technikai fejlődés következtében a klasszikusnak tekinthető élethelyzetekhez képest napjaink birtokvitáiban – pl. a banki hitelszerződések felmondásával összefüggésben, illetve az építőiparban felmerülő birtokvédelmi ügyekben – egyre összetettebb kérdések merülnek fel, mégis, a birtokvédelem bizonyos szempontból „kortalan” tényállásainak megítélésénél a római jogi esetpéldák is különös jelentőséggel bírhatnak, ha úgy tetszik, kazuisztikus illusztrációul, s a joggyakorlat számára is iránymutatásul szolgálhatnak. A történeti-dogmatikai előképeknek – az egységes jogértelmezést elősegítendő – különösen

* Tanszékvezető egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék.

fontos szerep juthat a polgári jogi birtokviták rendkívül szerteágazó, jogilag releváns élethelyzetet felölelő rendszerében.¹ A római jogi előzmények vizsgálata annak ellenére indokolt, hogy az igazgatási úton nyújtott birtokvédelmet a magyar jogba bevezető régi Ptk-nk (a továbbiakban: rPtk.) törvényjavaslatának miniszteri indokolása szerint a possesszórius – akkori, szocialista magánjogunk terminológiájával élve, államigazgatási úton nyújtott – birtokvédelem intézményének szabályozási modelljéül az 1950-es csehszlovák polgári jogi kódex szolgált hazánkban.² Egy jogtörténész, romanista számára azonban a jegyző mint közigazgatási hatóság által nyújtott jogvédelem különös római jogi reminiscencia hatályos jogunkban. Hiszen az ókori Rómában a birtokvédelmet – *interdictumok* útján – úgyszintén állami tisztviselő, a prétor intézte hatósági jogkörében eljárva.

E tanulmányban két híres birtokper összehasonlító elemzésére kerül sor, amelyeket ugyan több mint két évezred választ el egymástól, mégis sok párhuzam fedezhető fel köztük. Mindez nem véletlen, hiszen a magyar polgári jogi szabályozás – elődjéhez hasonlóan hatályos Polgári Törvénykönyvünk – továbbra is a birtoklás tényét tekinti a birtokvédelem alapjának. Bár napjainkban a possesszórius és a petitorius eljárás már nem akként, s nem olyan élesen különül el egymástól, mint az ókori Rómában, de a jegyző által, igazgatási úton nyújtott védelem a prétori interdiktális birtokvédelemhez hasonlóan éppúgy a possesszum körül forog: annak célja nem más, mint megállapítani, ki a békés birtokos, s ki a birtokháborító, ki a kivető, illetve ki alkalmazott tilos önhatalmat a másikkal szemben. Amint azt látni fogjuk, így történt ez a következőkben tárgyalt híres antik birtokvitában és jelenkorunk birtokperénél is.

2. Egy nevezetes antik birtokper: tulajdon- és birtokszemlélet a késő köztársaságkori Rómában Cicero *Pro Caecina* tükrében

2.1. Problémafelvetés. Vizsgálataink kiindulópontját Marcus Tullius Cicero Aulus Caecina védelmében elmondott beszéde fogja jelenteni. A *Pro Caecina* ismert cicerói védőbeszéd, amely különleges helyet foglal el a szónok életművében.³ A *Pro Quinctio*val és a *Pro Tullio*val együtt nem büntetőügyben keletkezett, tehát nem a *ius publicum* tárgykörébe eső, hanem magánjogi kérdéseket érint: egy öröklési jogi

¹ A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében éppen ebből a célból tartottak mások mellett e tanulmány szerzőjének közreműködésével tudományos konferenciát 2017. február 14-én. Az itt bemutatott előadások anyagát rögzítő tanulmánykötetet – amelynek eredményei részben e publikációban is hasznosulnak – ld. Béli Gábor – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila (szerk.): *Hatékony és megbízható a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire* (Publicationes Cathedrae Iuris Romani Quinqueecclesiensis 5), Pécs, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, 2017.

² Ehhez áttekintően, további irodalommal ld. Fűrnsztáhl Melánia: Birtokvédelem államigazgatási úton a szocializmus időszakában hazánkban. Történeti áttekintés, in: *Hatékony és megbízható a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire* (szerk.: Béli Gábor – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila), Pécs, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, 2017, 65-80. o.

³ Az *oratio* keletkezése a köztársaság első szónokának *aedilis* kinevezését követőre, ie. 69-re datálható.

üggyel összefüggésben felmerült birtokperről kapunk képet belőle, közelebről az *interdictum de vi armata*nak a konkrét esetre való alkalmazhatósága a jogvita tárgya. Híres *oratio*, hiszen az a késő köztársaságkori ingatlan magántulajdon egyik fontos dokumentumává is vált: jelentőségét a *ius privatum* szempontjából már Savigny is kiemelte.⁴ A cicerói védőbeszéd középpontjában jogszabály, pontosabban jogforrás (birtokinterdictum) értelmezése áll. A következőkben éppen ezért e tanulmány is elsősorban a jogi vonatkozások elemzésére, mintsem a szónoki taktikára és a retorikai eszközök alkalmazására összpontosít.⁵

2.2. A tényállás. A jómódú bankár, Marcus Fulcinius halála után özvegyen maradt, az etrusiai Tarquiniiból származó gazdag Caesennia férje halálát követően igen hamar újraházasodott, hozzáment az *ordo equester*be tartozó Aulus Caecinához. A boldogság nem tartott soká, az asszony ugyanis rövid időn belül távozott az élők sorából. Végrendeletében a vagyona nagy részét (23/24-ét) második férjére, Caecinára, maradékát pedig első férje *libertinus*sára, valamint egy Sextus Aebutius nevű férfire hagyta, aki Caesennia körül legyeskedő pénzügyi, ha úgy tetszik befektetési tanácsadóként jelenik meg az ügyben. Caesennia halálát követően az örökösök – Caecina és Aebutius – összeperlekednek a hagyatékon: Aebutius a számára kijelölt résznél (mindössze 1/72-nél) jóval többet akar: a későbbi birtokvita tárgyát, egy Tarquinii vidékén fekvő telket, amelyre mindketten igényt tartanak.

Caecina szerint a vitatott telek Caesennia hagyatékába tartozik, s annak így a végrendelet alapján ő az örököse. Aebutius azonban azt állítja, hogy az ingatlan a saját tulajdonában áll, Caesennia azt csupán haszonélvezőként birtokolta, még első férje rendelte számára hagyományként e jogot. Bár állítását – Caecinához hasonlóan – Aebutius sem tudta bizonyítékokkal alátámasztani, tulajdonszerzése alapjául egy árverési vételt jelölt meg. Elmondása alapján akkor vásárolta meg néhai Fulcinius telkét, amikor azt a hagyaték részeként elárverezték. Caecina viszont másként emlékszik az *auctióra*: szerinte éppen elhunyt felesége, Caesennia adott pénzt Aebutiusnak, hogy az az asszonymak vásárolja meg a telket, tehát az ő megbízásából és annak meghatalmazottjaként járt el az *auctio* során, így tulajdont semmiképpen sem szerezhetett.

A konkrét birtokvitához mármost úgy jutunk el, hogy a tulajdoni viszonyok tisztázására indított per bevezető mozzanatának tekinthető, a telekről való jelképes kiűzést (pontosabban az ún. *deducti*át végrehajtandó formális erőszak alkalmazáshoz szükséges birtokbavételt) Aebutius csoportos és fegyveres erőszak alkalmazásával megakadályozta. Az ún. *vis ac deductio moribus* jelképes aktusára a felek megállapodásától eltérően tehát nem került sor. Mire ugyanis Caecina megjelent a telken, addigra azt Aebutius – husángokkal részben felfegyverzett – társaival és rabszolgáival birtokba vette, és oda nem engedte belépni Caecinát.

⁴ A védőbeszéd egyébiránt a *boni mores* alkalmazásának is kiváló tanúbizonyságát adja. Cic. Caec. 93: *Hunc vero qui ab iure, officio, bonis moribus ad ferrum, ad arma, ad caedem confugerit, nudum in causa destitutum videtis, ut, qui armatus de possessione contendisset, inermis plane de sponsione certaret.* Vö. Deli Gergely: *A jó erkölcsökről*, Budapest, Medium, 2013, 93. o.

⁵ Ehhez ld. Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédjei*, Szeged, Lectum, 2010, 86-91. o.; Nótári Tamás: Jogtörténeti adalékok a Pro Caecinához, *Collega*, 1 (2004), 48-55. o.

Megfenyegette, fegyverrel fogja megakadályozni, hogy betegye a lábát a telekre.⁶

Caecina megkísérelt bejutni az ingatlanra, de fegyveresek állták útját, oda belépni nem tudott. Aebutius emberei már a szomszéd, a vitatott telekkel közvetlenül határos ingatlanról kiszorították. Komolyabb tettelegességre nem került sor, mert miután Aebutius kiadta a parancsot rabszolgájának, hogy aki átlépi az olajfákkal szegélyezett telekhatárt, azt ölje meg, Caecina csakhamar menekülőre fogta. Nem hagyta azonban ennyiben a dolgot, s az *interdictum de vi armata* alapján birtokba utalást kért Dolabella prétortól, aki az *interdictumot* ki is bocsátotta: parancsa szerint Aebutiusnak vissza kell helyezni Caecinát oda, ahonnan kivetette. Aebutius azonban nem hajlandó eleget tenni a parancsnak, szerinte az *interdictum* nem alkalmazható: azt nem tagadta, hogy elűzte Caecinát, de álláspontja szerint nem fegyveres erővel tette. Caecina és Aebutius között létrejött a pert bevezető *sponsio*, a felek tehát megállapodtak a perbebocsátkozást illetően, s az ügy a *recuperatorok* elé került. Aebutius érdekében Calpurnius Piso, míg Caecina védelmében Cicero járt el.

2.3. Analízis. Adott tehát az alapszituáció: egy vitatott tulajdonú telek; a tisztázására indított per megindításához szükséges birtokbavételt az egyik fél a konszenzussal ellentétesen csoportos és fegyveres erőszakkal megakadályozza; a másik *interdictum de vi armata*t kér és kap, annak címzettje azonban ellenszegül a hatósági parancsnak. A perben kétszer is sor került az ítélelhozatal elnapolására, s lefolyását tekintve a következő három szakaszra osztható.

Az első *actió*ban a fegyveres és csoportos erőszakkal történő kivetést kísérelte meg bizonyítani Cicero, de ellenfelének tanúkkal sikerült igazolni, hogy ez nem történt meg. A második *actió*ban került sor a tulajdonképpeni jogkérdés vizsgálatára: azaz, alkalmazható-e az *interdictum* a konkrét esetre. Ekkor az Aebutius érdekében eljáró Pisónak sikerült újabb *ampliatio*t elérnie a méltányosságra hivatkozva. Végül a harmadik *actió*ban Cicero a *retorsio criminis* taktikai eszközével élve, az ellenfél érveit összefüggésükből kiragadva és önkényesen csoportosítva, azokat a maga javára fordítva próbálta meggyőzni a bírakat, hogy ellenfele valójában a prétori parancs szavait eredeti értelmükből is kiforgatva, görcsösen ragaszkodva betű szerinti jelentésükhöz, az *interdictum* céljával teljesen ellentétesen értelmezi.

Bár Cicerónak sikerült a bírákban ellenfelét szőrszálhasogató kicsinyes színben feltüntetni, s azt a meggyőződést kelteni, hogy ő maga az, aki az *interdictum* szellemének, *voluntas*ának és az *aequitas*nak megfelelő döntést kér tőlük,⁷ végül maga sem kerülhette el, hogy a vita kulcskérdésének, a birtoklás kérdésének a tárgyalását, s ennek során minuciózusan végigvenni az *interdictum* alkalmazási feltételeit.

⁶ Cic. Caec. 20: *Cum hoc novae litis genus tam malitiose intenderet, placuit Caecinae de amicorum sententia constituere, quo die in rem praesentem veniretur et de fundo Caecina moribus deduceretur.* [...]

⁷ Ehhez ld. Nótári Tamás: Jogértelmezés és birtokvédelem. A scriptum és a voluntas ellentéte Cicero Pro Caecinájában, in: *Kolosváry Bálint Emlékkötet* (szerk.: Veress Emőd), Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület – Sapientia EMTE Kolosváry Bálint Jogtudományi Kutatóközpont, 2015, 206-220. o.; Nótári Tamás: Jogértelmezési lehetőségek Cicero Pro Caecinájában, in: *A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös* (szerk.: Fekete Balázs – Horváthy Balázs – Kreisz Brigitta), Budapest, HVG-Orac, 2014, 364-377. o.

Az ügy kimenetele voltaképpen a prétori parancs szövegének pontos értelmezésétől függött, az eldöntendő jogkérdés ugyanis az, hogy a kivetés az *interdictum*-ban foglaltak szerint ment-e végbe. Ennek megállapításához két előkérdésre kell válaszolnunk: alkalmaztak-e Caecinával szemben csoportos és fegyveres erőszakot, továbbá megtörtént-e a telekről való *deiectio*, azaz a jogi értelemben vett kivetés?

Ami az első kérdést illeti, Cicerónál világosan megjelenik a fegyveres erőszak fogalmának kiterjesztő értelmezése, amelyet később a klasszikus jogtudomány – így Gaius, Ulpianus – is magáévá tett. E szerint fegyveres erőszaknak tekintendő az is, ha nem katonai fegyverekkel (dárdákkal, pajzsokkal), hanem kövekkel, husángokkal, tehát súlyos testi sértés, esetleg halál előidézésére alkalmas eszközökkel felszerelve hajtja végre a csoport a kivétést.⁸

A második kérdés, a *deiectio* megválaszolásához mindenképp tisztázandó, hogy a felperes birtokolta-e a telket? Az *interdictum* szövege ugyanis valószínűleg a következő lehetett: „ahonnan felperest felfegyverzett emberek csoportja által végrehajtott magánerővel kivetted vagy rabszolgáid kivetették, oda minden holmijával együtt, amelyek nála voltak, helyezd őt vissza.”⁹ A szigorú értelemben vett *deiectióra* nyilvánvalóan csak *possessorral* szemben volt lehetőség. Caecina keresete ezért csupán abban az esetben minősülhetett megalapozottnak, ha valóban a telek birtokosa volt. Ugyan az *interdictum* rezsimjében nem szerepel kifejezetten, hogy a kivétést kizárólag a *possessorral* szemben lehet végrehajtani, de magától értetődő, hogy a birtokba visszahelyezni mást nem lehet, mint aki a *deiectiót* megelőzően már birtokon belül volt. De birtokolt-e vajon Caecina? Piso érvelése szerint természetesen nem: „*non deieci, sed obstiti*” – foglalja össze Cicero Aebutusék érvelését, azaz Caecinát nem kivetették, hanem ellenálltak és így akadályozták meg a birtokba lépést.¹⁰ A szónok az előbbi megfogalmazást később a „*reieci non deieci*” azaz a „visszavetettek, nem kivetettek” fordulattal helyettesíti.¹¹ Úgy tűnhet tehát, hogy az ügy eldöntése akár csak egyetlen betűn múlhat, végül azonban maga Cicero is kénytelen elismerni, birtokból kivetni csak azt lehet, aki birtokon belül volt. Ha azonban a prétori parancsban szereplő *unde* (ahonnan) kitélt nem *ex quo* (amely helyről), hanem *a quo* (amely helytől) értelemben fogjuk fel, akkor máris

⁸ Cic. Caec 60-61:

[60] *Armatos, si Latine loqui volumus, quos appellare vere possumus? opinor eos qui scutis telisque parati ornatique sunt. quid igitur? si glebis aut saxis aut fustibus aliquem de fundo praecipitem egeris iussusque sis, quem hominibus armatis deieceris, restituere, restituisse te dices? [...]*

[61] [...] *Non enim reperies quemquam iudicem aut recuperatorem qui, tamquam si arma militis inspicienda sint, ita probet armatum; sed perinde valebit quasi armatissimi fuerint, si reperientur ita parati fuisse ut vim vitae aut corpori potuerint adferre.*

⁹ *Unde tu illum vi hominibus armatisve deiecesti aut familia tua deiecit, eo illum quaeque tunc ibi habuit restituas.* Ld. Bessenyő András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2010⁴, 220. o.

¹⁰ Cic. Caec. 31: [...] *An vero illa defensio vobis praeclara visa est: 'non deieci, sed obstiti; non enim sum passus in fundum ingredi, sed armatos homines opposui, ut intellegeres, si in fundo pedem posuisses, statim tibi esse pereundum?' quid ais? is qui armis proterritus, fugatus, pulsus est, non videtur esse deiectus?*

¹¹ Cic. Caec. 38: [...] *Isne apud vos obtinebit causam suam qui se ita defenderit: 'reieci ego te armatis hominibus, non deieci,' ut tantum facinus non in aequitate defensionis, sed in una littera latuisse videatur?*

alkalmazhatóvá válik az *interdictum*. Abban az esetben is helyre kell tehát állítani Caecina birtoklását, ha a *deiectio* pillanatában nem is volt a telek *possessora* – mondja Cicero.¹² Egyébként is, amennyiben a prétor parancsát betű szerint interpretálnánk, akkor Caecinát tulajdonképpen a szomszédos telek birtokába kellene visszahelyezni, hiszen onnan úzték el. Ez nyilván abszurd megoldás lenne. Helyes döntéshez csak az *unde* kitétel vázolt kiterjesztő értelmezésével juthatunk, így megalapozott az *interdictumot* kibocsátó magisztrátusi döntés.

A birtokvita eldöntése szempontjából nincs jelentősége, de Cicero az *oratióban* kitér arra is, hogy Caecinát örökjoga alapján a telek tulajdona mindenképpen megilletné. A birtokperben való alulmaradása nem jelenti tehát vagyonának elvesztését, csak a gyors jogsegélytől való elesést. Ugyan a per végső, pontos kimenetelét nem ismerjük, de összességében elmondhatjuk, hogy a Cicero által felsorakoztatott érvrendszer nem csupán a zseniális szónoki taktikának, hanem a késő köztársaságkori differenciált tulajdon- és birtokszemléletnek is ékes bizonyítéka.

3. „Vízháború”: egy önkormányzati birtokvita és annak tanulságai

3.1. Problémafelvetés. A következő példa egy önkormányzati birtokvitát mutat nekünk, ahol a – per tárgyát képező, vélelmezett – birtoksértésre ugyancsak azért kerül sor, mert a felek közötti jogvita rendezésére szolgáló eljárást nem folytatták le, azt megakadályozta ugyanis az egyik fél részéről történő önhatalmú jogérvényesítés. A konkrét eset egy baranyai kisvárosban történt, de hasonló módon került sor birtokperekre több településen is a régióban 2010 és 2011 között, miután a korábbi, részben külföldi tulajdonú vízműszolgáltató helyét egy új vette át. A tanulmány második fele a sajtóban „vízműfoglalás”, illetve „vízháború” néven elhíresült esetek egyike lényegi mozzanatainak – anonimizált – bemutatására és a felek által igénybe vett birtokvédelmi eszköz(ök) vizsgálatára vállalkozik.¹³

3.2. A tényállás. A példában a városi önkormányzat képviselő-testülete – miután az általa végeztetett laborvizsgálatok megállapították, hogy az ivóvízben az egészségügyi határértéket lényegesen meghaladja az ammónia és a nitrit koncentrációja, az egészséges vízellátás- és szennyvízelvezetés biztonsága érdekében – a víziközmű-szolgáltatójával fennálló vagyonezerkezési és működtetési szerződés azonnali hatályú felmondásáról döntött. A felmondásnak tehát gazdasági és közegészségügyi okai is voltak. A képviselő-testület felszólította a társaságot, hogy az önkormányzat vagyonát képező víziközműveket (kutakat, víztározókat,

¹² Cic. Caec. 87: [...] *Ad haec duo genera rerum unum verbum quod satis declararet utrasque res invenerunt, ut, sive ex fundo sive a fundo deiectus essem, uno atque eodem interdicto restituerer 'unde tu'. Hoc verbum 'unde' utrumque declarat, et ex quo loco et a quo loco.* [...]

¹³ Támaszkodva Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila – Kasza Melinda – Schmidt Virág: Gondolatok a birtokvédelmi eszközrendszer hatékonyságáról a joggyakorlat tükrében, in: *Hatékonyság és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire* (szerk.: Béli Gábor – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila), Pécs, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, 2017, 117–132. o. tett megállapításokra is.

szennyvízáttemelőket stb.) leltár szerint határidőre adja át. A polgármester kilátásba helyezte azt is, hogy ellenkező esetben önhatalommal maga fog érvényt szerezni a testületi határozatnak. A szolgáltató nyomban válaszolt a megkeresésre, és figyelmeztette az önkormányzatot, hogy a felmondást nem fogadja el, azt érvénytelennek tekinti, az általa üzemeltetett víziközművek birtokát nem fogja átadni. Felhívta a helyhatóság figyelmét arra is, hogy tartózkodjon mindennemű önhatalmú, birtokháborító cselekmény elkövetésétől.

Mivel a víziközművek átadása a megszabott határidőig nem történt meg, a város polgármestere és az önkormányzattal szerződött új vízszolgáltató társaság munkatársai a rendőrség közreműködése mellett, önhatalommal, erőszak alkalmazásával – a víziközművek védelmét biztosító lakatok leverésével, cégtábla eltávolításával – birtokba vették azokat, és át is adták az aznapi keltezéssel szerződött új víziközmű-szolgáltató jelen lévő képviselőinek. A birtokától megfosztott társaság ügyvezetője azonban egy őrző-védő cég alkalmazottjával megjelent az egyik elfoglalt víziközműnél, az ún. gravitációs víztárolónál (glóbusz, víztorony), a reggeli órákban oda felhelyezett önkormányzati lakatot leverte, s a sajátjával az objektumot lezárta, a biztonsági őrnek pedig megbízást adott a telephely őrzésére. A polgármester ugyancsak többedmagával visszatért a glóbuszhoz, hogy azt újra birtokba vegye, s az élőerős őrzés ellenére erővágó segítségével megkísérelt behatolni a területre. Kérte az ott tartózkodó rendőrök segítségét is, de a birtokfoglalási kísérlet sikertelen volt, karhatalmi segítséget – végrehajtható birtokvédelmi határozat hiányában – ezúttal nem kapott. Ezt követően valamennyien távoztak a helyszínről. Még ugyanezen nap délutánján a polgármester birtokvédelmet kért a település jegyzőjétől, akitől az eredeti birtokállapot visszaállítását, tehát a birtokba történő visszahelyezést kérte.

A jegyző – pontosabban a nevében és helyette eljáró aljegyző – példás gyorsasággal meghozta birtokvédelmi határozatát. Ennek értelmében kötelezte a korábbi szolgáltatót, hogy az általa tilos önhatalommal elfoglalt glóbusz és a hozzá tartozó védmű terület vonatkozásában az eredeti birtokállapotot állítsa helyre, azokat tehát adja vissza az önkormányzat birtokába, továbbá eltiltotta a társaságot attól, hogy a közművek birtoklását, rendeltetésszerű használatát a jövőben zavarja vagy akadályozza. Egyúttal elrendelte a határozat azonnali végrehajtását és karhatalom igénybevételét. A polgármester az önkormányzat nevében a határozat felolvasása mellett rendőri közreműködéssel ismételt birtokba vette a gravitációs víztározót, és azt működtetésre átadta az új víziközmű-szolgáltatónak. Dolabella prétorhoz hasonlóan tehát birtokba utalta tulajdonképpen a jegyző a felperest.

Amint Rómában, úgy itt sem állt meg az ügy a hatósági döntésnél, bíróság elé került: a jegyző határozatának megváltoztatását kérte a korábbi víziközmű-szolgáltató társaság. Mivel Cicerótól sem értesülünk az antik per végső kimeneteléről, így – talán nem követ el a szerző nagy hibát azzal, ha a teljesebb párhuzam kedvéért – a jogvita e modern kori szála is elvarratlan marad.¹⁴

¹⁴ Erről részletesen ld. Jusztinger – Pókecz Kovács – Kasza – Schmidt: i.m. 125-127. o.

3.3. Analízis. A pusztán a possesszum ténye körül forgó birtokperben, igazgatási úton hozott döntéssel kapcsolatban a következő fontosabb megállapításokra juthatunk. A birtok kétségkívül legjelentősebb joghatása, hogy a birtokos alanyi jogi pozíciója önmagában a birtokhelyzet ténye alapján védelemben részesül.¹⁵ A fennálló birtokállapot önhatalmú megváltoztatásától, illetve megzavarásától mindenki más köteles tehát tartózkodni. A birtoktól való megfosztásra vezető vagy a birtoklást zavaró magatartás nyilvánvalóan csak akkor valósít meg birtokháborítást, ha az tilos önhatalommal történik, tehát nincs jogalapja. Ez utóbbi pedig nem azonosítható a birtokláshoz fűződő jogosultsággal, azaz a birtoklás kauzájával.¹⁶ A birtokos ugyanis nem a birtok tárgyához fűződő jogcíme alapján kap birtokvédelmet, hanem pusztán annak a ténynek az alapján, hogy a dolgot a fizikai hatalmában tartja. A birtoklás tényén alapuló birtokvédelem egyik elvi indoka régtől fogva éppen az önkényesség, az önbíráskodás kizárása.¹⁷ A birtokost a birtokvédelem ezért mindenkiel szemben megilleti, hiszen a jogrend nem tűrheti a birtoklás önhatalmú háborítását.¹⁸

Esetünkben az eljáró jegyzőnek abból az alaphelyzetből kellett kiindulnia, hogy a korábbi vízszolgáltató társaság szerződés alapján birtokolta az önkormányzat vagyonába tartozó víziközműveket és az azokhoz kapcsolódó ingatlanokat. E kontraktus felmondását követően a képviselő-testület nevében eljáró polgármester azokat önhatalommal, a lakatokat leerve, oda a sajátjait felhelyezve birtokba vette. Ezután a birtokból kivetett társaság képviselője a gravitációs víztározót az önkormányzattól visszafoglalta, s azt lezárta.

Nyilvánvaló, hogy a birtokperhez a felek szerződéses jogvitája, gazdasági és közegészségügyi szempontok egyaránt vezettek. E jogvita rendezésére az önkormányzat és a korábbi víziközmű-szolgáltató által kötött vagyonkezelési és működtetési szerződés meghatározott eljárást – egyeztető bizottság felállítását, választottbírói eljárást – írt elő, amelyet a felek nem folytattak le, tehát nem a szerződésnek megfelelően jártak el annak felmondását megelőzően.¹⁹ Ugyancsak

¹⁵ A birtokvédelem jogalapjához áttekintően ld. Kolosváry Bálint: A birtok és a birtokvédelem, in: *Magyar magánjog V. kötet, Dologi jog* (szerk.: Szladits Károly), Budapest, Grill, 1942, 80-84. o. A hatályos szabályozással összefüggésben ld. Menyhárd Attila: A birtok és a birtokvédelem, in: *Kommentár a Polgári törvénykönyvhöz. Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez* (szerk.: Vékás Lajos – Gárdos Péter), Budapest, 2014, Wolters Kluwer, 909-911. o.; Navratyl Zoltán: *Dologi jog. A 2013. évi V. törvény alapján. Az új Polgári Törvénykönyv szövegének rövid magyarázata*, Budapest, Menedzser Praxis, 2014, 9-10. o.

¹⁶ Vö. Petrik Ferenc: A birtok és a birtokvédelem, in: *Az új Ptk. magyarázata IV/VI. Polgári jog. Dologi jog* (szerk.: Wellmann György), Budapest, 2014², 34. o.

¹⁷ Amint azt már Savigny is kiemelte, amikor a jogrend a birtoklás fennálló rendjét védi, egyúttal a közrendet is oltalmazza. A birtokstétis ugyanis az önbíráskodás általános tilalmát megsértő *delictum* is egyben. Birtoktanát ld. Friedrich Carl von Savigny: *Das Recht des Besitzes*, Gießen, Heyer, 1803.

¹⁸ Kolosváry: i. m. 81.o.

¹⁹ Megjegyzendő, hogy az önkormányzat képviselő-testülete ugyan delegált tagot a szerződés alapján felállítandó egyeztető bizottságba, de azt a víziközmű-szolgáltató társaság nem fogadta el. Tekintettel arra, hogy a kontraktusban lefektetett vitarendezési szabályok szerint e két, a felek által megnevezett szakértő jelölte volna ki a bizottság harmadik tagját, annak felállítása nem volt lehetséges. Ebben az esetben a szerződésből vagy azzal összefüggésben annak megszegésével, megszűnésével, értelmezésével kapcsolatban keletkező bármely vita eldöntésére a felek – megállapodásuknak megfelelően – alávetik magukat a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett működő állandó választottbírói kizárólagos hatáskörének és illetékességének, azonban erre sem került sor.

vitatott volt az ügyben a felmondás jogszerűsége s ennek nyomán a birtokháborítás időpontjában a szerződés érvényessége, pontosabban létezése. A vagyonekezelési és működtetési szerződés kötelmi hatályú felmondása mindazonáltal semmiképpen nem tekinthető jogalapnak az önhatalmú birtokháborító cselekményekre, úgyszintén nem minősülhet érvényes birtoklási jogcímenek, különösen a víziközmű-szolgáltató dologi hatályú, bejegyzett vagyonekezelői jogával szemben nem. E kérdésekben való állásfoglalás természetesen döntő befolyással bír arra, hogy megállapítsuk melyik fél jogosult a másikkal szemben a birtoklásra, ezt azonban a possesszórius eljárásban a jogvita idején alkalmazandó polgári jogi szabályozás alapján – a hatályos Ptk. rendelkezéseivel egyezően²⁰ – a jegyző csak akkor vehette volna figyelembe, ha nyilvánvalóvá vált volna számára, hogy az, aki birtokvédelmet kért, nem jogosult a birtoklásra vagy birtoklásának megzavarását túrni köteles.²¹ A helyzet viszont ebben az esetben éppen hogy nem volt nyilvánvaló. Az eljáró jegyző az előzőekből következően pedig nem foglalkozhatott jogértelmezési kérdésekkel. A birtokláshoz való jogosultság ugyanis a vizsgált ügyben nem volt nyilvánvaló, mert az jogkérdés – szerződés érvényességének, hatályosságának, létezésének – eldöntésén alapult. Ha a felek közötti jogviszony fennállása válik vitássá, vagy más jogértelmezési probléma merül fel, ennek vizsgálatára, a birtokláshoz való jogosultság nyilvánvalóságának hiánya okán a possesszórius eljárás nem alkalmas. Az eljárás legfontosabb előnyéből – ami nem más, mint a jogvita gyors, a ténykérdéseken alapuló rendezése – fakad tehát a legsúlyosabb korlátja is. A felek közötti nem nyilvánvaló jogvita eldöntésére az igazgatási út alkalmatlan, hiszen a jegyző nem hozhat döntést vitás jogkérdésekben: a kérelmet minden esetben a tényleges birtokhelyzet alapján kell megítélnie.²² A jegyző tehát a birtokvita eldöntése során

²⁰ Ptk. 5:8. § (2) *A jegyző elrendeli az eredeti birtokállapot helyreállítását és a birtoksértőt a birtoksértő magatartástól eltiltja; kivéve, ha nyilvánvaló, hogy az, aki birtokvédelmet kért, nem jogosult a birtoklásra vagy birtoklásának megzavarását túrni köteles. A jegyző - kérelemre - jogosult a hasznok, a károk és a költségek kérdésében is határozni.*

²¹ Ld. a birtokvita idején hatályos rPtk. 191. § (3) *A jegyző az eredeti birtokállapotot helyreállítja, és a birtoksértőt e magatartásától eltiltja, kivéve ha nyilvánvaló, hogy az, aki birtokvédelemért folyamodott, nem jogosult a birtoklásra, illetőleg birtoklásának megzavarását túrni köteles. Határozatot hozhat továbbá a jegyző a hasznok, károk és költségek kérdésében is.*

²² A jegyző hatáskörébe tartozó birtokvédelmi eljáráshoz az újabb szakirodalomból ld. Alföldi Ágnes Dóra: A birtokvédelem eljárásjogi aspektusai, különös tekintettel a possesszórius eljárásra, in: *Profectus in litteris II. Előadások a 7. debreceni állam- és jogtudományi doktorandusz-konferencián* (szerk.: P. Szabó Béla – Szemesi Sándor), Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2010, 9-16. o.; Bisztriczki László: Megreformált birtokvédelem?, *Jegyző és Közigazgatás*, 1 (2015), 25-30. o.; Bisztriczki László: Változások a jegyzői hatáskörbe tartozó birtokvédelmi eljárásban, *Új Magyar Közigazgatás*, 1 (2015), 78-80. o.; Sáryné Simkó Ágnes: Új jogszabály a birtokvédelmi eljárásban, *Jegyző és Közigazgatás*, 1 (2015), 23-24. o.; Csányi Imre: Változások a birtokvédelmi eljárásban, *Jegyző és Közigazgatás*, 3 (2015), 23-24. o.; Mezey Nándor Lajos: Posszesszórius birtokvédelem: egyszerűbbé vagy szükségtelemmé vált az eljárás?, *Jegyző és Közigazgatás*, 4 (2015), 18-23. o.; Bisztriczki László: Az új birtokvédelmi rendelet alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai, *Jegyző és Közigazgatás*, 6 (2015), 19-25. o.; Serák István: Dogmatikái, történeti és összehasonlító adalékok a polgári jogi birtokvédelem rendszerének hatékonyságához, *Állam- és Jogtudomány*, 56 (2015) 2., 63-65. o.; Méhes Tamás: Birtokvédelem a közjog és a magánjog határán, *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 19 (2016), 2-14. o.; Méhes Tamás: Közjog a magánjogban, birtokvédelem jegyzői szemmel, *Opuscula Civilia*, 4 (2016), 2-12. o.; Jusztinger János – Kasza Melinda: A jegyző hatáskörébe tartozó birtokvédelmi eljárás hatékonysági kérdései, in: *Hatékonyság és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban. Történeti,*

ebben az esetben nem mérlegelhette a felek érdekeit, nem vizsgálhatta a szerződés létével, illetve nemlétével kapcsolatos jogértelmezési kérdéseket. Feladata pusztán annyi volt, hogy megállapítsa a birtoklás megzavarásának, a birtokháborításnak, illetve birtoksértésnek a tényét, valamint azt, hogy a felek közül ki alkalmazott a másikkal szemben tilos önhatalmat. A birtokost ugyanis a birtokvédelem nyilván nem illetheti meg azzal szemben, akitől a birtokot maga is tilos önhatalommal szerezte.

Amennyiben kizárólag a birtoklás pusztá tényét vesszük alapul, akkor csupán azt kell megállapítanunk, hogy a birtokvédelemért folyamodó birtokos volt-e, s tőle a birtokot jogalap nélkül – azaz tilos önhatalommal – vonták-e el. A birtoksértő magatartásnak kizárólag akkor van jogalapja, ha a jogosultság közvetlenül arra a magatartásra vonatkozik, amelynek eredményeképpen a birtoklás zavarása vagy a birtoktól való megfosztás bekövetkezik, és a dolgot magánál tartó nem jogosult a birtoklásra, illetőleg birtoklásának zavarását túrni köteles. Minden más magatartást a bírói gyakorlat jogalap nélkülinek tekint.

Az önhatalom alkalmazására a birtokvédelem eszközeként a birtok ellen irányuló támadás esetén egyedül azzal a céllal kerülhet sor, hogy a birtokos e támadást elhárítsa. Birtok elleni támadáson – amelynek fogalma szűkebb, mint a birtokháborításé – a közvetlenül a dolog felett gyakorolt fizikai hatalmat fenyegető magatartást érthetjük, nem pedig annak rendeltetészerű használatához fűződő érdeket.²³

A vizsgált ügyben azonban a korábbi víziközmű-szolgáltató társaság már a birtokból kikerült, amikor az önkormányzat által korábban birtokba vett, illetve birtoklásra az új szolgáltatónak továbbadott ingatlanok közül a gravitációs víztározót visszafoglalta. Ezzel tilos önhatalmat gyakorolt, magatartása ugyanis már nem a birtok megvédésére, hanem a birtokából kikerült ingatlan visszaszerzésére irányult. Ezt pedig – a birtokvita elbírálása idején hatályos előírásokkal²⁴ megegyezően napjainkban is²⁵ – csak akkor teszi lehetővé a magyar polgári jogi szabályozás, ha az egyéb birtokvédelmi eszközök igénybevételével járó idővesztés a birtokvédelmet meghiúsítaná. Erről azonban esetünkben nem volt szó: a jegyzői határozat éppen a társaság által alkalmazott tilos önhatalom megakadályozása érdekében született. A birtokvitában ugyanis a korábbi víziközmű-szolgáltató a kérelemmel érintett ingatlan elfoglalására közvetlen jogosultsággal nem bírt, annak birtokában a felhelyezett lakatok leverésekor és oda biztonsági emberrel való behatolásakor az önkormányzat volt. Mivel a tilos önhatalomnak nem esszenciális eleme az erőszak vagy a fenyegetés alkalmazása, a birtokháborítás megállapításához elegendőnek bizonyult azt rögzítenie a jegyzőnek, hogy a korábbi vízszolgáltató cselekménye egyoldalú és önkényes volt, amelyhez a birtokos nem járult hozzá. A társaság tehát egy, a birtokából kikerült ingatlant foglalt vissza tilos önhatalommal. A birtokvitában eljáró jegyző ezért helyesen döntött, amikor az eredeti birtokállapot

dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire (szerk.: Béli Gábor – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila), Pécs, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, 2017, 81-101. o.

²³ Petrik: i.m. 35. o.

²⁴ Ld. rPtk. 190. § (2).

²⁵ Ld. Ptk. 5:6. § (2).

helyreállítását rendelte el, s eltiltotta a víziközmű-szolgáltatót a további birtokháborítástól.

4. Záró gondolatok

A vizsgált esetpéldákban meghozott birtokvédelmi határozatok elsősorban a közrend – közelebről az igényérvényesítés megfelelő, jogilag szabályozott rendjének – védelmét szolgálva kívántak gyors megoldást találni a birtokkal kapcsolatos jogvita rendezésére. A közös elem bennük az, hogy a birtoksértő magatartáshoz nem közvetlenül a feleknek a birtoklás kérdésében való vitája vezetett, hanem valamelyikük jogszerű fellépése, igényérvényesítése. Jóllehet a modernkori példában a víziközmű-szolgáltató társaság a római *interdictum unde vi* alapján jogosult lett volna élni az ún. hibás birtok kifogásával (*exceptio vitiosae possessionis*), ezt azonban ma már nem teszi lehetővé a birtokvédelmi szabályozás. A Pro Caecinában vitatott *interdictum de vi armata* rezsimje viszont már Rómában sem engedte az alperesnek, hogy a hibás birtok kifogását felhozza. A fegyveres vagy felfegyverkezett csoport által végrehajtott öngéjlyt utólag és hallgatólagosan sem hagyta jóvá a prétor. Némiképp eltérő megközelítésből tehát, de mindkét példában a birtokvita felperese győzedelmeskedik.

Ugyan a hatályos magyar polgári jogi szabályozás sok tekintetben a régi „sommás” birtokper hagyományainak továbbélését mutatja, így az antik római birtokjogi fogalmakkal való terminológiai párhuzamok gyakorta nehézkesek – ehelyütt elég csak a petitorius és a possesszórius útnak a birtokvédelem jogintézményén belül való megkülönböztetésének értelmezhetetlenségére utalni a római jogi kazuisztika szempontjából –, alaposabb történeti-dogmatikai vizsgálódások alapján az is biztonsággal kijelenthető, hogy a hatályos magyar birtokvédelmi szabályozás rendszerére – a nyilvánvaló eltérések ellenére – az Mtj. és az rPtk. megoldásai mellett elsősorban a római jogi előképek hatottak.

Irodalomjegyzék

- Alföldi Ágnes Dóra: A birtokvédelem eljárásjogi aspektusai, különös tekintettel a possesszórius eljárásra, in: *Profectus in litteris II. Előadások a 7. debreceni állam- és jogtudományi doktorandusz-konferencián* (szerk.: P. Szabó Béla – Szemesi Sándor), Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2010, 9-16. o.
- Béli Gábor – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila (szerk.): *Hatékony és megbízható a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseihez* (Publicationes Cathedrae Iuris Romani Quinquecclesiensis 5), Pécs, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, 2017.
- Bessenyő András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2010⁴.
- Bisztriczki László: Az új birtokvédelmi rendelet alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai, *Jegyző és Közigazgatás*, 6 (2015), 19-25. o.

- Bisztriczki László: Megreformált birtokvédelem?, *Jegyző és Közigazgatás*, 1 (2015), 25-30. o.
- Bisztriczki László: Változások a jegyzői hatáskörbe tartozó birtokvédelmi eljárásban, *Új Magyar Közigazgatás*, 1 (2015), 78-80. o.
- Csányi Imre: Változások a birtokvédelmi eljárásban, *Jegyző és Közigazgatás*, 3 (2015), 23-24. o.
- Deli Gergely: *A jó erkölcsökről*, Budapest, Medium, 2013.
- Friedrich Carl von Savigny: *Das Recht des Besitzes*, Gießen, Heyer, 1803.
- Fürnstáhl Melánia: Birtokvédelem államigazgatási úton a szocializmus időszakában hazánkban. Történeti áttekintés, in: *Hatékony és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire* (szerk.: Béli Gábor – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila), Pécs, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, 2017, 65-80. o.
- Jusztinger János – Kasza Melinda: A jegyző hatáskörébe tartozó birtokvédelmi eljárás hatékonysági kérdései, in: *Hatékony és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire* (szerk.: Béli Gábor – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila), Pécs, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, 2017, 81-101. o.
- Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila – Kasza Melinda – Schmidt Virág: Gondolatok a birtokvédelmi eszközrendszer hatékonyságáról a joggyakorlat tükrében, in: *Hatékony és jogbiztonság a birtokvédelmi eljárásban. Történeti, dogmatikai és jogösszehasonlító elemzések hatályos birtokvédelmi szabályozásunk elméleti és gyakorlati kérdéseire* (szerk.: Béli Gábor – Jusztinger János – Pókecz Kovács Attila), Pécs, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék, 2017, 117–132. o.
- Kolosváry Bálint: A birtok és a birtokvédelem, in: *Magyar magánjog V. kötet, Dologi jog* (szerk.: Szladits Károly), Budapest, Grill, 1942, 55-101. o.
- Méhes Tamás: Birtokvédelem a közjog és a magánjog határán, *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 19 (2016), 2-14. o.
- Méhes Tamás: Közjog a magánjogban, birtokvédelem jegyzői szemmel, *Opuscula Civilia*, 4 (2016), 2-12. o.
- Menyhárd Attila: A birtok és a birtokvédelem, in: *Kommentár a Polgári törvénykönyvhöz. Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez* (szerk.: Vékás Lajos – Gárdos Péter), Budapest, 2014, Wolters Kluwer, 899-918. o.
- Mezey Nándor Lajos: Posszesszórius birtokvédelem: egyszerűbbé vagy szükségtelenné vált az eljárás?, *Jegyző és Közigazgatás*, 4 (2015), 18-23. o.
- Navratyl Zoltán: *Dologi jog. A 2013. évi V. törvény alapján. Az új Polgári Törvénykönyv szövegének rövid magyarázata*, Budapest, Menedzser Praxis, 2014.
- Nótári Tamás: Jogértelmezés és birtokvédelem. A scriptum és a voluntas ellentéte Cicero Pro Caecinájában, in: *Kolosváry Bálint Emlékkötet* (szerk.:

- Veress Emőd), Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület – Sapientia EMTE Kolosváry Bálint Jogtudományi Kutatóközpont, 2015, 206-220. o.
- Nótári Tamás: Jogértelmezési lehetőségek Cicero Pro Caecinájában, in: *A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös* (szerk.: Fekete Balázs – Horváthy Balázs – Kreiszig Brigitta), Budapest, HVG-Orac, 2014, 364-377. o.
 - Nótári Tamás: Jogtörténeti adalékok a Pro Caecinához, *Collega*, 1 (2004), 48-55. o.
 - Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*, Szeged, Lectum, 2010.
 - Petrik Ferenc: A birtok és a birtokvédelem, in: *Az új Ptk. magyarázata IV/VI. Polgári jog. Dologi jog* (szerk.: Wellmann György), Budapest, 2014², 25-39. o.
 - Sárnyé Simkó Ágnes: Új jogszabály a birtokvédelmi eljárásban, *Jegyző és Közigazgatás*, 1 (2015), 23-24. o.
 - Serák István: Dogmatikai, történeti és összehasonlító adalékok a polgári jogi birtokvédelem rendszerének hatékonyságához, *Állam- és Jogtudomány*, 56 (2015) 2., 47-73. o.
-
-

A pénzügyi stabilitás fogalma*

Kálmán János**

A pénzügyi stabilitás a közérdek egy megjelenési formájaként azonosítható a jogalkotásban, amely okán a jogalkotóval szembeni elvárásként fogalmazódik meg a fogalom tartalmi meghatározásának igénye, figyelembe véve, hogy jelentős közhatalmi típusú – ex ante és ex post – közigazgatási beavatkozás alapjául szolgál. A tanulmány célja mindezekre figyelemmel, hogy megvizsgálja a pénzügyi stabilitás fogalmának elméleti és jogi megjelenését. A tanulmány elemzés alá vonja egyrészt a pénzügyi stabilitás fogalmának megjelenését a szakirodalomban, másrészt a jogalkotásban, valamint harmadrészt a jogalkalmazásban. Annak ellenére, hogy a pénzügyi stabilitás fogalma erőteljesen megjelenik az elméleti irodalomban, sőt a jogalkotásban és a jogalkalmazásban is, határai nehezen azonosíthatóak. Mindezekre tekintettel a tanulmány kísérletet tesz a pénzügyi stabilitás munkafogalmának meghatározására.

Kulcsszavak: állami beavatkozás, közérdek, makroprudenciális politika, pénzügyi stabilitás.

Concept of financial stability

Financial stability can be identified as a form of public interest in legislation, which is why the need for a definition of the concept is expressed as an expectation on the part of the legislator, given that it serves as a basis for significant public intervention - ex ante and ex post. In view of all this, the study aims to examine the theoretical and legal appearance of the concept of financial stability. The study analyzes the emergence of the concept of financial stability in the literature, in legislation, and in the application of law. Despite the fact that the concept of financial stability appears strongly in the scientific literature, and even in legislation and law enforcement, its boundaries are difficult to identify. In view of all this, the study attempts to define the working concept of financial stability.

Key words: state intervention, macroprudential policy, financial stability, public interest

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1472>

1. Bevezetés

Egy gazdasági, pénzügyi válság jelentős társadalmi problémák (családok vagy egyének gazdasági ellehetetlenülése, munkanélküliség emelkedése, az állami bevételek csökkenésével párhuzamosan az államadósság növekedése) kiváltója lehet, ahogy azt a 2007-es világgazdasági válság is megmutatta. A világgazdasági

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült

** Egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Taszék

válság számos államban, illetve az Európai Unióban is komoly jogalkotási hullámot indított el, amelyek középpontjában a pénzügyi rendszer stabilitásának a helyreállításához, illetve fenntartásához szükséges jogi eszközök megteremtése és egyúttal az állami beavatkozás terjedelmének kiszélesítése állt. A felügyeleti hatóságok, vagyis a pénzügyi rendszer közigazgatási típusú, közhatalmi kontrollját ellátó közigazgatási szervek tekintetében *a válságjogalkotásnak a legjelentősebb eredménye a makroprudenciális szabályozás és felügyelet eszközrendszerének kialakítása volt.*

A pénzügyi közvetítőrendszer makroprudenciális szabályozása és felügyelete, vagyis a *makroprudenciális politika*, mint a gazdaság – egyik ágazata – működésének közigazgatási típusú, rendszerszintű, átfogó beavatkozási eszközrendszere – célja felől értelmezve – a pénzügyi stabilitás előmozdításában, fenntartásában, a veszélyek elhárításában, valamint részben a felmerült rendszerkockázatok kezelésében megjelenő *közérdek érvényesítésében ragadható meg.* Ebből is következik, hogy a makroprudenciális politika elsődlegesen – egyúttal elsődleges felelősséggel jellemezhető – *ex ante* természetű eszközrendszer, vagyis kiemelten a rendszerkockázatok kialakulásának, illetve károssá válásának megelőzésére fókuszál. A pénzügyi közvetítőrendszer egyensúlyvesztésének időszakában, vagyis *ex post*, azonban eszközrendszere kiegészítő szerepet tölt be a válságkezelés (*szanálás, végső hitelezés, állami mentőcsomagok, betétbiztosítás, befektetővédelem*) eszközeihez képest. A makroprudenciális politika, valamint a válságkezelés, mint gazdasági igazgatási eszközrendszer, akkor avatkozik tehát a gazdaság működésébe, ha a pénzügyi stabilitás veszélyeztetését „érezkeli”. *Mindebből következően a pénzügyi stabilitás a közérdek egy megjelenési formájaként azonosítható a jogalkotásban, amely okán a jogalkotóval szembeni elvárásként fogalmazódik meg a fogalom tartalmi meghatározásának igénye, figyelembe véve, hogy jelentős közhatalmi típusú – ex ante és ex post – közigazgatási beavatkozás alapjául szolgál.*

A tanulmány célja, hogy megvizsgálja a pénzügyi stabilitás fogalmának elméleti és jogi megjelenését, amelyre tekintettel a tanulmány négy fő gondolati egységre tagozódik. Elemzem egyrészt a pénzügyi stabilitás fogalmának megjelenését a szakirodalomban, másrészt a jogalkotásban, valamint harmadrészt a jogalkalmazásban. Annak ellenére, hogy a pénzügyi stabilitás fogalma – ahogy ezt a továbbiakban látni is fogjuk – erőteljesen megjelenik az elméleti irodalomban, sőt a jogalkotásban és a jogalkalmazásban is, határai nehezen azonosíthatóak. Mindezekre tekintettel a tanulmány záró – negyedik – részében kísérletet teszek a pénzügyi stabilitás munkafogalmának meghatározására.

2. A pénzügyi stabilitás fogalma a szakirodalomban

A világgazdasági válság hatására *a pénzügyi stabilitás fogalma* a közpolitika alakításának, egyúttal a robbanásszerű válságjogalkotás fejlődésének is központi fogalmává, hívószavává vált, amely következtében elengedhetlenné vált a fogalom pontos határainak kijelölése, valamint tartalmának feltárása. Ennek hiányában –

jogállami keretek között – ugyanis a közigazgatási típusú állami beavatkozás legalitása viszonyítási pont nélkül marad, amely következtében fellazul a közigazgatás döntéseikért való felelőssége és elszámoltathatósága is. A *pénzügyi stabilitás biztosítására hivatott eszközrendszer* (végső hitelezői funkció, szabályozás és felügyelet, válságmenedzsment, fiskális támogatások stb.) *heterogenitása* azonban előrevetíti a fogalom komplexitását, illetve tartalmi bizonytalanságát, amely eredményeként számos, szemléletében eltérő fogalom jelent meg a szakirodalomban.

A BIS keretében *Stefan Ingves*, a svéd jegybank kormányzójának vezetésével felállítottra került kutatócsoport, amely 2011-ben az ún. *Ingves jelentésben*¹ (a továbbiakban: jelentés) foglalta össze a pénzügyi stabilitás fogalmával kapcsolatos alapvető kérdéseket. A jelentés, amellyel a BIS-nek az volt a célja, hogy megalkosson egy *(munka)fogalmat* a pénzügyi stabilitásra, a Bázeli III keretében kialakítandó makroprudenciális keretrendszer implementációja érdekében, a legátfogóbb munka a pénzügyi stabilitás fogalmának meghatározásával kapcsolatban. A jelentés a pénzügyi stabilitás fogalom-meghatározásait öt csoportba sorolta, amelyeket további szerzőkkel kiegészítve az alábbiak szerint foglalhatunk össze.²

Az *első csoportba* tartoznak azok a fogalmak, amelyek a *pénzügyi stabilitást az előfeltételek* és nem a következmények *oldaláról közelítik meg*. *Orr és szerzőtársai* szerint a pénzügyi stabilitás előfeltételei akkor teljesülnek, ha a pénzügyi rendszerben felmerülő valamennyi kockázat megfelelően azonosított, elkülönített, beárazott és kezelt.³ Amennyiben ezek az előfeltételek teljesülnek, akkor a pénzügyi rendszer zavartalanul képes működni és a pénzügyi veszteségek kezelése is a rendszeren belül valósítható meg.⁴ *Foot* szerint akkor beszélhetünk pénzügyi stabilitásról, amennyiben van: a) monetáris stabilitás, b) a foglalkoztatás szintje közel áll a gazdaság természetes mértékéhez, c) a gazdaság kulcsfontosságú pénzügyi intézményeiben és a piacokban általános a bizalom és d) ahol nincsenek olyan relatív ármozgások a reál gazdasági vagy pénzügyi eszközök árában, amely alááshatja a korábbi pontban foglaltakat.⁵ A fenti fogalom-meghatározási módok a világgazdasági válság előtt sem voltak elterjedtek tekinthetők,⁶ azonban a világgazdasági válság rámutatott, hogy a rendszerkockázatok figyelemmel követése és megértése – *ex ante* – rendkívül bonyolult feladatot jelentett és az intézményrendszer csak az események után – *ex post* – volt alkalmas a pénzügyi stabilitás megítélésére. A gazdasági fundamentumok vizsgálata önmagában nem elégséges a pénzügyi stabilitás értékelésére.

¹ BIS: *Central bank governance and financial stability*, 2011.

² Az ötödik csoportba tartozó fogalmakat a tanulmány a jogalkalmazásban megjelenő fogalmak közé sorolja, amelyre figyelemmel a 4. fejezetben kerülnek bemutatásra.

³ Hunter, Leni – Orr, Adrian – White, Bruce: *Towards a framework for promoting financial stability*, *New Zealand, in Reserve Bank of New Zealand: Bulletin*, 69 (2006) 1., 9. o.

⁴ Uo. 12. o.

⁵ Foot, Michael: *What is “financial stability” and How do we get it?*, *The Roy Bridge Memorial Lecture*, 2003, Financial Services Authority.

⁶ Ld. Beyani, Mankolo – Kasonde, Raphael: *Financial innovation and the importance of modern risk management systems – a case of Zambia*, *IFC Bulletin*, (2009) 31., 289. o.

A második csoportba tartoznak azok a fogalmak, amelyek már a kimenet oldaláról határozzák meg a pénzügyi stabilitás fogalmát, azonban nem a pénzügyi stabilitás pozitív fogalmának megalkotására tesznek kísérletet, hanem *negatív meghatározást adnak*. Mishkin meghatározása szerint a pénzügyi instabilitás akkor lép fel, amikor a pénzügyi rendszerben kialakuló sokkok zavarják a rendszeren belüli információáramlást, melynek eredményeként a pénzügyi rendszer nem képes a funkcióját betölteni, vagyis nem képes a forrásokat a produktív beruházási lehetőségek felé közvetíteni.⁷ Crockett szerint a pénzügyi stabilitás a pénzügyi instabilitás hiányában ragadható meg. A pénzügyi instabilitás pedig egy olyan helyzet, ahol a gazdaság teljesítményét a pénzügyi eszközök árfolyamának fluktuációja, vagy a pénzügyi közvetítők szerződéses kötelezettségeinek teljesítéséből fakadó problémák hátrányosan befolyásolnak.⁸ A fenti fogalom egyes aspektusaival kapcsolatban – ahogy ezt Crockett is jelzi – azonban bővebb kifejtés szükséges. Egyrészt az instabilitásnak a gazdasági teljesítményre jelentős – negatív – hatást kell gyakorolnia, hiszen az eszközárak kisebb fluktuációja, egyes pénzügyi közvetítők nehézségei a versengő piacok normális működésének részét képezik. Másrészt a pénzügyi rendszer instabilitása a gazdaság összeomlásának potenciális, *ex ante*, nem a tényleges, *ex post* állapota. Harmadrészt a pénzügyi instabilitás megnyilvánulhat mind a pénzügyi közvetítők sérülékenységében, mind a pénzügyi eszközök árának túlzott volatilitásában. Végezetül a pénzügyi instabilitás nem egyenlő a válsaggal.⁹ Das és szerzőtársai, valamint Lastra is a fentiekhez hasonlóan a jelentős pénzügyi válságok hiányaként határozza meg a pénzügyi stabilitás fogalmát.¹⁰

A harmadik csoportba tartoznak azok a fogalmak, amelyek szintén a kimenet oldaláról határozzák meg a pénzügyi stabilitás fogalmát, azonban már a pénzügyi stabilitás fogalmának *pozitív meghatározására törekszenek*. E csoport esetén a pénzügyi stabilitás alapvetően a pénzügyi rendszer zavartalan működésével írható le. Duisenberg szerint a pénzügyi stabilitás a pénzügyi rendszer kulcselemeinek egyenletes működését jelenti.¹¹ Duisenberghez hasonlóan Reddy szerint a pénzügyi stabilitás a pénzügyi piacok és intézmények egyenletes működését, de nem a krízisek teljes hiányát, vagy figyelmen kívül hagyását jelenti, azzal, hogy olyan feltételek állnak fenn, amelyek lehetővé teszik a pénzügyi rendszer hatékony működését,

⁷ Mishkin, Frederic S.: Global Financial Instability: Framework, Events, Issues, *Journal of Economic Perspectives*, 13. (1999) 4., 6. o.

⁸ Crockett, Andrew D.: The Theory and Practice of Financial Stability, *Essays in International Finance*, (1997) 203., 2. o.

⁹ Uo. 2-3. o.

¹⁰ Das, Udaibir S. – Quintyn, Marc – Chenard, Kina: Does Regulatory Governance Matter for Financial System Stability? An Empirical Analysis, *IMF Working Papers*, (2004) 89. 6. o.; Lastra, Rosa M.: Systemic Risk and Macro-prudential Supervision, *The Oxford Handbook of Financial Regulation* (szerk.: Moloney, Niamh – Ferran, Eilís – Payne, Jennifer), Oxford, Oxford University Press, 2015, 313. o.

¹¹ Duisenberg Wim F.: The contribution of the euro to financial stability, *Globalisation of financial markets and financial stability: challenges for Europe* (szerk.: Randzio-plath, Christa), Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2001.

anélkül, hogy azt súlyosabb zavarok akadályoznák.¹² A fenti meghatározások azonban annyira tágan értelmezhető tartalmat adnak a pénzügyi stabilitás fogalmának, hogy nem jelentenek megfelelő alapot közpolitikai, illetve makroprudenciális igazgatási döntések meghozatalához. Nagy hiányossága továbbá a fenti meghatározásoknak, hogy nem fordítanak elegendő figyelmet a pénzügyi stabilitás időbeli jellemzőjére, tekintettel arra, hogy a kockázatok felgyülemelésének folyamatában nagyon valószínű, hogy a pénzügyi piac egyébként egyenletesen működik.

A *negyedik csoportba* tartozó fogalmak arra a felismerésre épülnek, hogy a sokkok a pénzügyi rendszerek természetes velejárói, így a teljes védekezés velük szemben káros lenne a pénzügyi rendszer működésére nézve, mivel azt jelentősen költségesebbé tenné. Ezért a pénzügyi stabilitás *a gazdaság zavarokkal szembeni ellenálló képességében, rugalmasságában, hatékony alkalmazkodóképességében* ragadható meg, abban, hogy a pénzügyi rendszer képes a fő funkcióit, így a közvetítést, a fizetési műveletek teljesítést, a kockázatok kezelését megvalósítani még stressz időszakokban is. *Padoa-Schioppa* a pénzügyi stabilitást úgy határozta meg, mint egy olyan állapotot, amelyben a pénzügyi rendszer képes a sokkoknak ellenállni, anélkül, hogy utat engedne olyan kumulatív folyamatoknak, amelyek károsak a megtakarítások befektetési lehetőségek közötti allokálására és a fizetési műveletek teljesítésére.¹³

A pénzügyi stabilitás meghatározására tett kísérletek számos szempontból eltérnek egymástól, más elemekre helyezik a hangsúlyt, ennek ellenére azonban néhány közös elem is azonosítható a fogalom meghatározhatósága, illetve a munkafogalom kialakítása érdekében. *Egyrészt* a pénzügyi stabilitás fogalmának meghatározására tett kísérletek jelentős részében hivatkoznak a szerzők a pénzügyi rendszer funkcióira, azon belül is elsődlegesen a megtakarítások beruházókhoz történő allokálására, vagy a gazdaság fizetési rendszerének működtetésére. *Másrészt* közös elemként jelenik meg az a felismerés, hogy az instabilitás gyakran – az endogén sokkok mellett – a pénzügyi rendszert érő, előre nem látható külső – exogén – sokkok hatására alakul ki.¹⁴ *Harmadrészt* számos meghatározás explicit is elismeri a pénzügyi instabilitásnak a reálgazdaságra irányuló potenciális negatív hatását. *A pénzügyi stabilitás* fogalmával kapcsolatban – egyes, közösnek tekinthető fogalmi elemek ellenére – azonban megalapozottan állíthatjuk, hogy *tartalma, egyes fogalmi elemei egzakt, széles körben elfogadott módon nem állapíthatóak meg, rendkívül heterogén módon jelennek meg* – elsődlegesen a gazdaságtudományi – *a szakirodalomban*.¹⁵ A munkafogalom meghatározása előtt azonban, tekintettel arra,

¹² Ld. Reddy, Venugopal Y.: *Financial sector reform and financial stability*. Speech by Dr Y V Reddy, Governor of the Reserve Bank of India, at the 8th Global Conference of Actuaries, Mumbai, 10 March 2006.

¹³ Padoa-Schioppa, Tommaso: *Central Banks and Financial Stability. Exploring a Land in Between*, *Policy Panel Introductory Paper*, (2012).

¹⁴ Az exogén sokkra tökéletes példa a COVID-19 vírus miatt kialakuló világgjárvány.

¹⁵ A fenti fogalom-meghatározások mellett, hazai jogtudományi érintettsége okán kiemelésre érdemes Glavanits meghatározása, aki szerint „*a pénzügyi stabilitás elérése érdekében a jogalkotó és jogalkalmazó szervek, a pénzügyi intézmények és a pénzpiac egyéb szereplői meghatározott magatartások tanúsítására kötelesek, valamint kötelesek egyes más magatartásoktól tartózkodni,*

hogy a pénzügyi stabilitásban megjelenő közérdek, közigazgatási típusú gazdasági igazgatási beavatkozás indokául, alapjául szolgál, szükséges vizsgálni, hogy a fogalom miképp jelenik meg a jogalkotásban, valamint a jogalkalmazásban.

3. A pénzügyi stabilitás fogalma a jogalkotásban és a jogalkalmazásban

A pénzügyi stabilitás meghatározásával kapcsolatos jogalkotási tevékenység nemzetközi keretek között, az Európai Unió tagállamai esetében regionális meghatározottság mellett – tekintettel a nemzetközi szabványok uniós jogba történő átültetésére –, a nemzeti jogalkotás vizsgálatával ítéhető meg. A tanulmány nem foglalkozik a nemzetközi pénzügy szabályozást kialakító intézmények alapszabályaiban, sztenderdjeiben megjelenő fogalmakkal, fogalmi elemekkel. A tanulmány kizárólag a fogalom uniós jogi aktusokban, valamint a hazai jogalkotási aktusokban való megjelenését vizsgálja.

Az Európai Unió alapszerződéséi¹⁶ csupán két utalást tartalmaznak a pénzügyi stabilitás vonatkozásában. Egyrészt az EUMSZ. 127. cikk (5) bekezdése kimondja, hogy a Központi Bankok Európai Rendszere *támogatja* a hatáskörrel rendelkező hatóságokat a hitelintézetek prudenciális felügyeletére és *a pénzügyi rendszer stabilitására vonatkozó politikáik zavartalan megvalósításában*. Másrészt az EUMSZ. 136. cikk (3) bekezdése – amely 2013. január 1. napján lépett hatályba¹⁷ – rögzíti, hogy azon tagállamok, amelyek pénzneme az euro, stabilizációs mechanizmust hozhatnak létre, amelyet akkor hoznak működésbe, ha ez *nélkülözhetetlen az euroövezet egésze stabilitásának megőrzése érdekében*. Az alapszerződések tehát a pénzügyi stabilitási célt az EKB hatáskörrel rendelkező hatóságokat támogató szerepéhez kapcsolják, valamint az Európai Stabilitási Mechanizmus létrehozásának jogalapjául tételezik, fogalmi meghatározást azonban nem tartalmaznak, amelyek okán szükséges a másodlagos uniós jogot is vizsgálat alá vonni.

A makroprudenciális feladatokat ellátó Európai Rendszerkockázati Testületet (*European Systemic Risk Council*, a továbbiakban: ESRB) létrehozó ESRB rendelet¹⁸ sem határozza meg *explicit* a pénzügyi stabilitás fogalmát, számos utalást, illetve iránymutatást tartalmaz a tartalmi összetevők tekintetében. Az ESRB rendelet rögzíti, hogy a pénzügyi stabilitás előfeltétele annak, hogy a reálgazdaság munkahelyeket, hitelt és növekedést teremtsen.¹⁹ Kimondja, hogy az ESRB-nak hozzá kell járulnia a

egymással együttműködve eljárni a jóhíszeműség és tisztesség alapelveinek megfelelően'. Ld. Glavanits Judit: A pénzügyi piac szabályozásának és felügyeletének új irányai, *A pénzügyi piac szabályozásának és felügyeletének aktuális kérdései* (Kálmán János szerk.), Győr, Batthyány Lajos Szakkollégiumért Alapítvány, 2015, 84. o.

¹⁶ Az Európai Unióról szóló Szerződés (a továbbiakban: EUSz.) és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (a továbbiakban: EUMSZ.). Lásd az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata (2016/C 202/1).

¹⁷ Ld. az Európai Unió Működéséről szóló szerződés 136. cikkének módosításáról szóló európai tanácsi határozat (2011/199/EU) kihirdetéséről szóló 2012. évi IX. törvényt.

¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 1092/2010/EU rendelete (2010. november 24.) a pénzügyi rendszer európai uniós makroprudenciális felügyeletéről és az Európai Rendszerkockázati Testület létrehozásáról (a továbbiakban: ESRB rendelet).

¹⁹ ESRB rendelet (1) preambulumbekkezdés.

pénzügyi stabilitás biztosításához, és enyhítenie kell a belső piacot és a reálgazdaságot sújtó negatív hatásokat.²⁰ A fentiek mellett az ESRB-nak nyomon kell követnie és értékelnie kell a folyamatokból eredő, a pénzügyi stabilitást veszélyeztető azon kockázatokat, amelyek ágazati szinten vagy a pénzügyi rendszer egészének szintjén fejthetnek ki hatásokat, továbbá hozzá kell járulnia a belső piac további pénzügyi integrációjához szükséges pénzügyi stabilitáshoz azáltal, hogy nyomon követi a rendszerszintű kockázatokat, és szükség esetén figyelmeztetéseket és ajánlásokat ad ki.²¹ Az ESRB rendelet alapján tehát *a pénzügyi stabilitás normatív fogalmi meghatározása a rendszerkockázatok fogalma felől közelíthető meg*. A rendszerkockázat – az ESRB rendelet alapján – a pénzügyi rendszer leállásának veszélye, amely jelentős negatív következményekkel járhat a belső piacra és a reálgazdaságra nézve. A rendszer szempontjából bizonyos mértékben valamennyi pénzügyi közvetítő, piac és infrastruktúra jelentős lehet.²² A rendszerkockázat fogalma mellett, annak értelmezhetősége érdekében, az ESRB rendelet a pénzügyi rendszer fogalmát is rögzíti, amely a pénzügyi intézményeket, a pénzügyi piacokat, termékeket és a piaci infrastruktúrákat foglalja magában.²³

A regionális jogi kereteket jelentő Európai Unió jogi szabályozás tehát adós marad a pénzügyi stabilitás fogalmának meghatározásával, annak ellenére, hogy több – lehetséges – fogalmi elem a normatív szabályozásban is megjelenik. Az uniós jogi szabályozás hiányosságaiból fakadóan felértékelődik a nemzeti jogalkotás a pénzügyi stabilitás fogalmának meghatározásával kapcsolatban. E tanulmány kizárólag Európa legnagyobb pénzügyi piacainak – Nagy-Britannia, Franciaország, Németország – szabályozását vizsgálja meg, valamint kitér a hazai, illetve kitekint az Amerikai Egyesült Államok szabályozására.

A hazai tételes jog kiemeli a pénzügyi stabilitás több fogalmi elemét. A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény (a továbbiakban: MNB tv.) kimondja, hogy az MNB alakítja ki *a pénzügyi közvetítőrendszer egészének stabilitására* vonatkozó makroprudenciális politikát. E tekintetben rögzíti, hogy *a makroprudenciális politika célja kettős*, egyrészt a pénzügyi közvetítőrendszer ellenálló-képességének növelésére irányul, másrészt a pénzügyi közvetítőrendszernek a gazdasági növekedéshez való fenntartható hozzájárulásának biztosítását szolgálja. Az MNB e kettős célkitűzés elérése érdekében, törvényben meghatározott keretek között feltárja a pénzügyi közvetítőrendszer egészét fenyegető üzleti és gazdasági kockázatokat, elősegíti *a rendszerszintű kockázatok* kialakulásának megelőzését, valamint a már kialakult rendszerszintű kockázatok csökkentését vagy megszüntetését, továbbá hitelpiaci zavar esetén a hitelezés ösztönzésével, a túlzott hitelkiáramlás esetén annak visszafogásával járul hozzá a közvetítőrendszer gazdaságfinanszírozó funkciójának kiegyensúlyozott megvalósulásához.²⁴ *Az MNB tv. a pénzügyi stabilitás megvalósítása egyik – ex ante – pillérének részeként – a mikroprudenciális politika mellett – határozza meg a*

²⁰ ESRB rendelet (10) preambulumbekkezdés.

²¹ ESRB rendelet (30)-(31) preambulumbekkezdés.

²² ESRB rendelet 2. cikk c) pont.

²³ ESRB rendelet 2. cikk b) pont.

²⁴ MNB tv. 4. § (7) bek.

*makroprudenciális politikát, amelynek tartalmaként pedig a pénzügyi közvetítőrendszer ellenálló-képességének növelésére irányuló és a pénzügyi közvetítőrendszernek a gazdasági növekedéshez való fenntartható hozzájárulásának biztosítását szolgáló intézkedéseket jelöli meg.*²⁵ Az MNB tv. tehát áttételesen, a makroprudenciális politika tartalmaként utal több olyan elemre, amely a pénzügyi stabilitás biztosításához szükséges, és amelyek többnyire az állami beavatkozáshoz jogalapot biztosítanak. A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény (a továbbiakban: Hpt.) viszont anélkül használja a pénzügyi stabilitás fogalmát, hogy meghatározná annak tartalmát.²⁶

A fentiek alapján megállapítható, hogy az európai uniós, illetve a hazai jogalkotás is alkalmazza a pénzügyi stabilitás fogalmát, jellemzően a pénzügyi közvetítőrendszer működésébe való állami, közigazgatási beavatkozás indokaként, illetve céljaként. Annak ellenére, hogy a jogalkotás a pénzügyi stabilitás fenntartása, valamint helyreállítása érdekében jelentős közigazgatási beavatkozási eszközöket épít, illetve épített ki a makroprudenciális politikai eszköztár formájában, a beavatkozás alapjaként megjelenő pénzügyi stabilitás fogalmi meghatározásával a jogalkotás adós maradt. A közigazgatási típusú, gazdasági igazgatási eszközök alkalmazása szempontjából ennek jelentősége azonban elvitathatatlan, hiszen hagyományosan a közigazgatás közhatalom birtokában végzett tevékenységei esetében a jogszabályok szorosan kijelölik a közigazgatási beavatkozás módját, mértékét és terjedelmét, ennek érdekében rögzítik – természetesen az esetek döntő többségében jogilag szabályozott mérlegelési jogkörön belül – a beavatkozás feltételeit. *A pénzügyi stabilitás normatív meghatározásának hiányában a jogalkalmazónak kell tartalommal kitöltenie a fogalmat.* A továbbiakban a tanulmány áttekinti a pénzügyi stabilitás fogalmának megjelenését az európai uniós, valamint a tagállami makroprudenciális hatóságainak, nemzeti bankjainak gyakorlatában.

Az ESRB értelmezésében a pénzügyi rendszer egésze stabilitásának megőrzéséhez való hozzájáruláson a pénzügyi rendszer ellenálló-képességének növelésén és a rendszerszintű kockázatok felgyülemelésének csökkentésén keresztül történő hozzájárulást kell érteni.²⁷ Az ESRB-nek szoros a kapcsolata az EKB-vel, amelyből következően a pénzügyi stabilitás fogalmának meghatározásához is irányadónak tekinthető az EKB munkája.

Az EKB a pénzügyi stabilitás fogalmának meghatározására az első kísérletet 2004-ben tette. Az akkori meghatározás szerint a pénzügyi stabilitás egy olyan állapot, ahol a pénzügyi rendszer jól képes végrehajtani minden általános feladatát és ahol ezeket várhatóan a belátható jövőben is képes teljesíteni.²⁸ A fogalom-meghatározást pontosítva a pénzügyi stabilitást később az EKB olyan állapotként írta le, amelyben a pénzügyi rendszer – amely magában foglalja a pénzügyi közvetítőket, a piacokat és a piaci infrastruktúrát is – képes a sokkoknak és a kibontakozó pénzügyi

²⁵ A bevezetésben foglaltakra utalva szükséges jelezni, hogy a pénzügyi stabilitás *ex ante* politikái nem kizárólagosan felelősek a pénzügyi stabilitás megvalósításáért, szükségszerűen kiegészülnek az *ex post* politikákkal.

²⁶ Ld. Hpt. 77. § (2) bek., 108. § (9) bek., 159. § (6) bek. b) pont, 199. § (5) bek.

²⁷ Az Európai Rendszerkockázati Testület Ajánlása (2011. december 22.) a nemzeti hatóságok makroprudenciális felhatalmazásáról (ERKT/2011/3), 1. szakasz, 1. pont.

²⁸ EKB (2004): *Financial Stability Review*, December, 8. o.

egyensúlyhiánynak ellenállni, ezzel csökkentve a pénzügyi közvetítési folyamatában megjelenő zavarok valószínűségét, amelyek elég súlyosak lennének ahhoz, hogy jelentősen lerontsák a megtakarítások jövedelmező befektetési lehetőségek irányába történő elosztását.²⁹ A fenti meghatározást 2015-ben módosítva az EKB a pénzügyi stabilitást olyan állapotként értelmezte, amelyben a pénzügyi rendszer – amely magában foglalja a pénzügyi közvetítőket, a piacokat és a piaci infrastruktúrát is – képes ellenállni a sokkoknak a pénzügyi közvetítésben és a pénzügyi szolgáltatások ellátásában bekövetkező jelentős zavarok nélkül.³⁰ Az EKB 2016-tól azonban – a rendszerkockázatok fogalmára alapozva³¹ – ismételten változtatott a meghatározáson, amely szerint a pénzügyi stabilitás az az állapot, amelyben a rendszerkockázatok felépülésétől megakadályozták.³² Végül 2018-ban ismét változtatott az EKB a pénzügyi stabilitás fogalmának meghatározásán. E legutóbbi definíció alapján a *pénzügyi stabilitás olyan állapot, amelyben a pénzügyi rendszer – amely magában foglalja a pénzügyi közvetítőket, piacokat és piaci infrastruktúrákat – képes ellenállni a sokkoknak és feloldani a pénzügyi egyensúlytalanságokat. Ezzel a képességgel pedig csökkenthetők a rendszerszintű pénzügyi közvetítési folyamatban megjelenő visszaesések, amelyek elég súlyosak ahhoz, hogy a reálgazdasági tevékenység lényeges visszaesését idézzék elő.*³³

A *Banque de France* a pénzügyi stabilitás fogalmát önmagában összetett terminusként fogja fel.³⁴ Olyan helyzetként határozza meg, amelyben a pénzügyi rendszer különböző intézményei – a pénzügyi piac, a fizetési és kiegyenlítési rendszer, az elszámolási rendszer és a pénzügyi intézmények – zökkenőmentesen működnek, úgy, hogy a rendszer valamennyi összetevője teljesen ellenálló a lehetséges sokkokkal szemben.³⁵ A fogalmi bizonytalanságra figyelemmel a Banque of France is kiemelni, hogy a fentiekkel szemben könnyebb és talán még természetesebb is a pénzügyi stabilitást akként meghatározni, mint a rendszerszintű zavaroktól – ide értve az eszközár buborékok felépülését és „kidurranását”, az eszközárak túlzott változékonyságát (volatilitás), egyes piaci szegmensek likviditásának szokatlan kiszáradását, a fizetési rendszerek működésének akadózását, a túlzott hitelkiáramlást, vagy a pénzügyi intézmény csődjét – mentes állapot. A fenti jelenségek súlyosan torzítják a tőke allokációját és megzavarják azokat az információkat, amelyekre a gazdasági szereplők döntéseiket alapozhatják.

Kezdetben a *Bundesbank* értelmezésében a pénzügyi stabilitás a pénzügyi rendszer zökkenőmentes működését jelentette,³⁶ majd részletesebb meghatározást adva rögzítette, hogy a pénzügyi stabilitás a pénzügyi rendszer azon tulajdonsága, hogy mindenkor zökkenőmentesen képes betölteni a gazdasági kulcsfunkcióit – úgymint a pénzügyi források és kockázatok hatékony szétosztását, valamint a pénzügyi infrastruktúra jó működésének biztosítását – még a válságidőszakokban és

²⁹ EKB (2006): *Financial Stability Review*, December, 7. o.

³⁰ EKB (2015): *Financial Stability Review*, November, 4. o.

³¹ ESRB rendelet 2. cikk c) pont.

³² EKB (2016): *Financial Stability Review*, Május, 4. o.

³³ EKB (2018): *Financial Stability Review*, November, 4. o.

³⁴ Noyer: i. m. 8. o.

³⁵ BF (2007): *Annual Report*, 3. o.

a strukturális zavarok idején is.³⁷ 2012-től a Bundesbank meghatározása szerint a pénzügyi stabilitás a pénzügyi rendszer azon tulajdonságát jelenti, hogy mindenkor, még sokkok és zavarok esetén is, képes zökkenőmentesen teljesíteni a makrogazdasági kulcsfunkcióit. Ezek a funkciók magukban foglalják a pénzügyi források és kockázatok hatékony szétosztásának képességét és a megbízható pénzügyi infrastruktúra működtetését.³⁸ A fentiekhez 2014-ben hozzátette a Bundesbank, hogy a pénzügyi stabilitási politika célja a pénzügy rendszer ellenálló-képességének növelése.³⁹ 2015-től ismételten módosított a Bundesbank a pénzügyi stabilitás meghatározását, amely szerint a pénzügyi stabilitás a pénzügyi rendszer azon tulajdonsága, hogy képes betölteni a makrogazdasági kulcsfunkcióit – úgymint a pénzügyi források és kockázatok hatékony szétosztását, valamint a fizetési műveletek kiegyenlítésének hatékony biztosítását – különösen nem várt események esetén, a sokkidőszakokban és a strukturális korrekciók idején is. A makroprudenciális politika és a pénzügyi stabilitás összekapcsolásával rögzíti továbbá, hogy a rendszerkockázatok azonosítása jelentős szerepet játszik a pénzügyi stabilitás biztosítása során.⁴⁰ A legutóbbi éves jelentéseiben a Bundesbank azonban már egyszerűen úgy fogalmazza meg a pénzügyi stabilitás fogalmát, mint *a pénzügyi rendszer azon állapota, amelyben mindenkor képes teljesíteni a funkcióit*.⁴¹

A hazai jogszabályi környezet, hasonlóan a korábban áttekintett országokéhoz, szükségessé tette, hogy normatív szabályozás hiányában a *Magyar Nemzeti Bank* alkosson olyan fogalmat, amely jogszabályok által meghatározott feladatainak ellátása során kijelöli a tevékenysége kereteit. Ennek eredményeként az MNB meghatározása szerint *a pénzügyi stabilitás olyan állapot, amelyben a pénzügyi rendszer, azaz a kulcsfontosságú pénzügyi piacok és a pénzügyi intézményrendszer ellenálló a gazdasági sokkokkal szemben és képes zökkenőmentesen ellátni alapvető funkcióit: a pénzügyi források közvetítését, a kockázatok kezelését és a fizetési forgalom lebonyolítását*. A fenti definíció először 2005 áprilisában jelent meg,⁴² és a mai napig is az MNB pénzügyi stabilitással kapcsolatos értelmezési kereteként szolgál.⁴³

A jogalkalmazásban megjelenő számos fogalom-meghatározás közös pontjaként rögzíthetjük, hogy a jogalkalmazó szervek többsége a pénzügyi stabilitás és nem az instabilitás fogalmának meghatározására törekszik, ezáltal a fogalom pozitív tartalmú meghatározására törekszik. A fogalom-meghatározásokban továbbá alapvetően megjelenik a pénzügyi rendszer funkcióinak ellátására, illetve a sokkokkal szembeni ellenálló-képességre való hivatkozás.

³⁷ BB: *Financial Stability Review*, (2010), 7. o., továbbá BB (2011): *Financial Stability Review*, 7. o.

³⁸ BB (2012): *Financial Stability Review*, 5. o.

³⁹ BB (2014): *Financial Stability Review*, 5. o.

⁴⁰ BB (2015): *Financial Stability Review*, 5. o.; BB (2016): *Financial Stability Review*, 5. o.

⁴¹ BB (2020): *Financial Stability Review*, 5. o.

⁴² MNB (2005): *Jelentés a pénzügyi stabilitásról*, Április, 3. o.

⁴³ MNB (2021): *Pénzügyi Stabilitási Jelentés*, November, 5. o.

4. A pénzügyi stabilitás fogalmának meghatározása

A tanulmányban részletes elemzés alá vontam a pénzügyi stabilitás fogalmi megjelenését, amely alapján megállapítható, hogy sem a szakirodalmi munkákban, sem a jogalkotásban, illetve a jogalkalmazásban nem alakult ki konszenzus a fogalom tartalma tekintetében. A jogalkotás általában a közigazgatási típusú, közhatalmi, gazdasági beavatkozási eszközök bővítésének indokaként, vagy céljaként hivatkozik a pénzügyi stabilitásra, amelyhez kapcsolódik a Bíróság joggyakorlata is, az európai uniós jogi aktusok, illetve a hazai jogszabályok megengedhetőségének vizsgálata tekintetében. Fentiekből következően fontos feltennünk a kérdést, hogy *szükséges-e egyáltalán a pénzügyi stabilitás fogalmának meghatározása?* Álláspontom szerint a kérdésre határozott igennel kell felelni. Ennek legfontosabb oka, hogy normatív meghatározás hiányában a közhatalmi beavatkozási eszközök alkalmazása, vagyis a pénzügyi stabilitás fogalmában megjelenő közérdek tartalmának meghatározása és ezzel párhuzamosan a gazdaság közigazgatási típusú kontrollja a jogalkalmazó szervek (központi bankok, makroprudenciális hatóságok) széleskörű mérlegelési – jogszabályban rögzített hozzámérési pontok hiányában diszkrecionális – jogkörébe kerülne. A jogállamiság szempontjából ennek jelentős negatív hatásai lehetnek, hiszen *a jogalkotónak a jogalkotásban megjelenő közérdeket tartalmilag is körül kell írnia.* Önmagában a nem választott tisztségviselőkből álló szervek közhatalom gyakorlása nem jelent jogi problémát a demokratikus államokban, tekintettel arra, hogy a közhatalom gyakorlása legitim, ha annak forrása végső soron a nép, azaz a közhatalom gyakorlása – akár közvetetten a választások és kinevezések láncolatán keresztül – visszavezethető rá. *A közhatalmat gyakorló szervek felelőssége az elszámoltathatósági mechanizmusokon keresztül teremthető meg, amelyekhez azonban a közhatalmi beavatkozás megvalósításának okát, célját a jogalkotó által szükséges definiálni, ellenkező esetben az elszámoltathatósági mechanizmusok értelmüket veszítik.*

A szakirodalom eredményeire, a jogalkotásban és a jogalkalmazásban megjelenő fogalmi elemekre, fogalom-meghatározási kísérletekre figyelemmel a pénzügyi stabilitás álláspontom szerint az alábbi *munkafogalommal* határozható meg: *A pénzügyi stabilitás a pénzügyi rendszer azon állapota, amelyben:*

- a) *a pénzügyi rendszer képes a funkcióinak teljesítésével fenntartható módon hozzájárulni a gazdasági fejlődéshez,*
- b) *nincs olyan rendszerkockázat a pénzügyi rendszerben, amely a pénzügyi rendszer funkciói teljesítésének zavarásával jelentős károkat okozna azoknak a személyeknek, amelyek nem ügyfelei, illetve szerződő felei a pénzügyi intézményeknek, valamint*
- c) *a pénzügyi rendszer szereplői rugalmasan képesek ellenállni az endogén és az exogén gazdasági sokkoknak.*

Az egyes fogalmi elemek részletezése előtt szükséges ráirányítani a figyelmet arra, hogy a pénzügyi stabilitás fogalmának, illetve fogalmi elemeinek meghatározása *nem öncélú módon történik.* A pénzügyi stabilitás definiálásának szükségszerűsége, gyakorlati haszna abban áll, hogy már bármelyik fogalmi elem megvalósulásának a

veszélye is biztosítja az állam *közigazgatási – azon belül közhatalmi – típusú beavatkozásának jogalapját*. Mindezek mellett a pénzügyi stabilitás fogalmi meghatározása a *közigazgatási döntések legalitásának megítéléséhez, a közigazgatási döntésekért való felelősség megállapíthatóságához és a közhatalom birtokában eljáró közigazgatási szerv elszámoltathatóságához is jogalapot biztosít*.

A pénzügyi rendszer fogalma alatt, az ESRB rendeletnek megfelelően, a pénzügyi intézmények, a pénzügyi piacok, termékek és a piaci infrastruktúrák összességét értem, amelyre tekintettel e fogalmi elem részletezése szükségtelen.⁴⁴

Az *első fogalmi elem* alapján a pénzügyi stabilitás állapotában a pénzügyi rendszer képes a funkcióinak teljesítésével fenntartható módon hozzájárulni a gazdasági fejlődéshez. A pénzügyi rendszer tehát képes biztosítani a gazdaság pénzellátását, likviditását, fenntartja és működteti a gazdaság fizetési rendszereit, képes a megtakarításokat hatékonyanallokálni a befektetők felé, valamint kezeli a bizonytalanságokat és a mikro szintű kockázatokat. Mindezen funkciók megvalósításával a pénzügyi rendszer hozzájárul a fenntartható fejlődéséhez, vagyis a gazdaság hullámmzásának tompításához, a fenntartható gazdasági növekedéshez, a magas foglalkoztatáshoz, az alacsony inflációhoz, a külső és belső pénzügyi egyensúly és versenyképesség biztosításának kormányzati feladataihoz, bizonyos kormányzati feladatok nemzetek feletti koordinációja mellett.

A *második fogalmi elem* alapján nincs olyan rendszerkockázat a pénzügyi rendszerben, amely a pénzügyi rendszer funkciói teljesítésének zavarásával jelentős károkat okozna azoknak a személyeknek, amelyek nem ügyfelei, illetve szerződő felei a pénzügyi intézményeknek. E fogalmi elem egyrészt hangsúlyozza, hogy a pénzügyi stabilitás, mint az egész pénzügyi rendszer jellemzője szükségszerűen makro szintű szemléletet igényel, vagyis az egyedi, intézményi kockázatok helyett, a rendszerszintű, vagy rendszerkockázatokra reagál. A rendszerkockázat fogalma álláspontom szerint – az ESRB rendelet meghatározását alapul véve – úgy definiálható, mint a pénzügyi rendszer egészének vagy egy részének gyengülése következtében, a pénzügyi szolgáltatások ellátásának visszaesése, mégpedig úgy, hogy ennek a visszaesésnek komoly negatív hatásai lehetnek a reálgazdaságra.⁴⁵ A rendszerkockázat fogalmi elemén keresztül tehát a pénzügyi stabilitás fogalmának elemeként jelenik meg egyrészt a reálgazdaságra irányuló negatív hatás, másrészt ennek a negatív hatásnak a jelentős mértéke, hiszen a rendszerkockázat fogalma nem terjed ki az eszközárak kisebb fluktuációjára, egyes pénzügyi közvetítők intézményi nehézségeire, amelyek a versengő piacok normális működésének részét képezik. A rendszerkockázatok fogalmán keresztül már megjelenik a reálgazdaságra irányuló negatív hatás, azonban a fogalmi elemben hangsúlyozásra kerül, hogy a rendszerkockázatok nem csak a reálgazdaságra, hanem általánosan a társadalom tagjaira is jelentős negatív hatást gyakorolnak, gyakorolhatnak, amely *externális hatásból, prociklikusságból* következően a rendszerkockázatoknak társadalmi költségei is vannak. Mindezek mellett a rendszerkockázat fogalmi elemként való rögzítése időbeli dimenziót, ilyen módon dinamikát biztosít a fogalomnak, hiszen a

⁴⁴ ESRB rendelet 2. cikk b) pont.

⁴⁵ ESRB rendelet 2. cikk c) pont.

rendszerkockázatok és így a pénzügyi stabilitás sem egy adott statikus időállapotot jellemez, hanem időbeli perspektívával, egyúttal lefutással rendelkezik.

Végül a *harmadik fogalmi elem* alapján a pénzügyi stabilitás állapotában a pénzügyi rendszer szereplői rugalmasan képesek ellenállni az endogén és az exogén gazdasági sokkoknak, vagyis a pénzügyi rendszer saját maga, külső, állami beavatkozás nélkül is képes kezelni a felmerülő kockázatokat, függetlenül azok pénzügyi rendszeren belüli, vagy arra külső hatást gyakorló jellegétől. Az ellenállóképesség fejlesztése a rendszerkockázatok jelentős negatív hatásainak elkerülését, illetve kezelését szolgálja.

Összefoglalásként rögzíthető, hogy sem a pénzügyi rendszer, sem a pénzügyi rendszer zavarainak társadalmi költségei nem ismernek államhatárokat, amelyek következményeként a pénzügyi stabilitás szabályozása szükségképpen nemzetközi feladatnak, vagy *globális közjóságnak tekinthető*. Annak ellenére, hogy a tanulmányban részletesen bemutatásra került, hogy a pénzügyi stabilitás fogalmának meghatározása a szakirodalomban, a jogalkotásban és a jogalkalmazásban rendkívül heterogénnek tekinthető, mégis azonosíthatók olyan fogalmi elemek, amelyek alkalmasak egy általános jellegű munkafogalom megalkotására.

Irodalomjegyzék

- Beyani, Mankolo – Kasonde, Raphael: Financial innovation and the importance of modern risk management systems – a case of Zambia, IFC Bulletin, (2009) 31.
- Crockett, Andrew D.: The Theory and Practice of Financial Stability, Essays in International Finance, (1997) 203.
- Das, Udaibir S. – Quintyn, Marc – Chenard, Kina: Does Regulatory Governance Matter for Financial System Stability? An Empirical Analysis, IMF Working Papers, (2004) 89.
- Duisenberg Wim F.: The contribution of the euro to financial stability, Globalisation of financial markets and financial stability: challenges for Europe (szerk.: Randzio-plath, Christa), Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2001.
- Foot, Michael: What is “financial stability” and How do we get it?, The Roy Bridge Memorial Lecture, 2003, Financial Services Authority.
- Glavanits Judit: A pénzügyi piac szabályozásának és felügyeletének új irányjai, A pénzügyi piac szabályozásának és felügyeletének aktuális kérdései (Kálmán János szerk.), Győr, Batthyány Lajos Szakkollégiumért Alapítvány, 2015.
- Hunter, Leni – Orr, Adrian – White, Bruce: Towards a framework for promoting financial stability, New Zealand, in Reserve Bank of New Zealand: Bulletin, 69 (2006) 1.
- Lastra, Rosa M.: Systemic Risk and Macro-prudential Supervision, The Oxford Handbook of Financial Regulation (szerk.: Moloney, Niamh – Ferran, Eilís – Payne, Jennifer), Oxford, Oxford University Press, 2015.

-
- Mishkin, Frederic S.: Global Financial Instability: Framework, Events, Issues, *Journal of Economic Perspectives*, 13. (1999) 4.
 - Noyer, Christian: Macroprudential policy: from theory to implementation, *Financial Stability Review*, (2014) 18.
 - Padoa-Schioppa, Tommaso: Central Banks and Financial Stability. Exploring a Land in Between', *Policy Panel Introductory Paper*, (2012).
 - Reddy, Venugopal Y.: Financial sector reform and financial stability. Speech by Dr Y V Reddy, Governor of the Reserve Bank of India, at the 8th Global Conference of Actuaries, Mumbai, 10 March 2006.
-
-

A különleges bánásmód (leg)új(abb) szabályai a büntetőeljáráásban

Kiss Anna*

A különleges bánásmódot igénylő személyekre vonatkozó szabályok – a korábbi szétszórt elhelyezéssel szemben – önálló fejezetet kaptak a büntetőeljárási törvényben. A jogszabályi rendelkezések az individualizáció szempontjaira és a különleges bánásmód csoportjába tartozó személyek egyéni igényeire helyezik a hangsúlyt. A hatályos törvény meghatározza azokat a személyeket, akik elsődlegesen részesülhetnek különleges bánásmódban: a sértett, a tanú, a jogszabályban meghatározott esetekben a vádlott.

Kulcsszavak: sértett, büntetőeljárás, különleges bánásmód, új büntetőeljárási törvény, individualizáció, egyéni igények.

New (latest) rules of vulnerable persons in the Criminal Procedure

Abstract: The rules for vulnerable persons have received a separate chapter in the Hungarian Criminal Procedure Act. Earlier, these rules could be found under various chapters and sub headings. The provisions put an emphasis on aspects of individualization and the individual needs of persons requiring special treatment. The new Act defines those persons that may be the primary subjects of special treatment: the victim, the witness and sometimes the defendant.

Keywords: victim, criminal proceedings, special treatment, new Criminal Procedure Act, individualization, individual needs.

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1473>

1. Előszó

A hatályos Be.¹ (továbbiakban: Be.) a különleges bánásmódra vonatkozó korábbi szabályokat átrendezte, és a sértettre általánosan irányadó eltérő rendelkezéseket, a különleges bánásmód szabályait, a tizennyolcadik, illetve tizennegyedik életévet be nem töltött személyeket érintő speciális rendelkezéseket, valamint a tanúvédelem intézkedéseit – mint a különleges bánásmód eszközeit – egységes rendszerbe foglalja. Emellett részletesen kitér a különleges bánásmód eljárási rendjére is. Ezáltal olyan jogintézmények kerültek – a különleges bánásmód égíse alatt – egy rendszerbe, amelyek a korábbi törvényben² (továbbiakban: régi

* Tudományos főmunkatárs, Országos Kriminológiai Intézet.

¹ 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról

² 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról

Be.) nem szükségképpen mutattak szoros összefüggést egymással. (Gondolok itt például arra, hogy a tanúvédelem szabályai is bekerültek a különleges bánásmódra vonatkozó fejezetbe.)

A különleges bánásmód körében szabályozott egyes intézmények a Be.-ben meghatározott esetekben a terheltnél, a védőnél, a szakértőnél, a szaktanácsadónál, a vagyoni érdekeltnél is alkalmazhatóak. Emellett a szabályozás kiterjed a sértett és a tanú, valamint a felsorolt személyek segítőire, de e személyekre figyelemmel másokra is.

Egyes, a törvényben meghatározott sértetti–tanúi kör esetében az eljáró hatóságnak kötelező a különleges bánásmód alkalmazása. Ezeknél a személyeknél a különleges bánásmód a törvény erejénél fogva, külön döntés nélkül érvényesül. Ekként a büntetőeljárásban ex lege különleges bánásmódot igénylő személy a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy, a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló törvényben meghatározott fogyatékos személy és az is, aki ilyennek minősülhet, valamint a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértettje, továbbá a hatvanötödik életévét betöltött személy (2020. évi LVIII. tv 190. §-a alapján 2021. június 30-ig).

Az eljáró hatóság az egyes intézkedésekről ezekben a kötelező esetekben is a különleges bánásmódot igénylő konkrét személy egyedi sajátosságainak szem előtt tartásával, egyéni értékelés alapján, a szükségesség és az arányosság elvének megfelelően hozza meg a döntését.

A személyi körön túl, a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértettje esetében is kötelezően érvényesülnek a különleges bánásmódra vonatkozó rendelkezések.

A fentiek felül, hatósági mérlegelést követően, máskor is érvényesülhet a különleges bánásmódra vonatkozó szabályozás. Ebben az esetben a hatóság egy ún. induló döntést hoz akkor, amikor az eljárás valamely szereplője tekintetében felmerül az egyéniesítés lehetősége. Ennek a döntésnek egységes szempontrendszeren kell alapulnia. A pozitív tartalmú döntést követően az egyes alkalmazandó eszközöket, intézkedéseket egyéni értékelés alapján kell meghozni, illetőleg megválasztani. A különleges bánásmód körében értékelendő körülményeket, jellemzőket mindig a konkrét ügghöz és az érintett személyhez kötődően kell feltárni. Egyes bűncselekmény típusok (pl. emberkereskedelem, személyi szabadság megsértése, kapcsolati erőszak, zaklatás, emberölés kísérlete, testi sértés súlyosabban minősülő esetei), avagy szigorú jogkövetkezményekkel járó elkövetési körülmények (pl. bűnszervezetben elkövetés) esetében a sértettek különleges bánásmódban részesítése minden további körülmény mérlegelése nélkül indokolt lehet. Hasonlóképpen ilyen, a különleges bánásmód szükségességét megalapozó körülménynek tekintendő a sértettnek az elkövetővel való hozzátartozói viszonya.³

³ Lásd a 12/2018. (VI. 12.) IM rendeletet! Az egyéni értékelés eljárási rendjét és emellett számos, a különleges bánásmód körébe tartozó intézkedésekre, a különleges bánásmód felülvizsgálatára, a tájékoztatásra és az adatok rögzítésére, valamint telekommunikációs eszköz alkalmazásakor a kíméleti és védelmi intézkedések biztosítására vonatkozó, részben technikai jellegű részletszabályokat is az IM rendelet tartalmazza.

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800012.IM>

A lehetőséget biztosító vagy a kötelező rendelkezéseket attól függően szabályozza tehát a Be., hogy ki az érintett személy, betöltötte-e a tizennyolcadik vagy a tizennegyedik életévét, illetve a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértettjéről van-e szó.⁴

2. A különleges bánásmód körébe tartozó intézkedések

A különleges bánásmód körébe tartozó intézkedések három csoportját különíthetjük el.

Az *első csoportba* tartoznak az érintett megfelelő jogérvényesítését (jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének elősegítését), valamint az érintett kíméletét biztosító eszközök. Ezek az eljárás menetét érdemben kevésbé befolyásoló intézmények. Alapvetően az eljáró hatóságokkal szemben fogalmaz meg itt elvárást a Be. arra nézve, hogy a különleges bánásmódot igénylő személlyel szemben az átlagost meghaladó körültekintéssel járjanak el.

A kíméleti eszközök tekintetében megállapítható, hogy azok biztosítása – bár mérlegelésen alapuló intézkedésekről van szó – a büntetőügyben eljáró valamennyi hatóság alapvető kötelezettsége. Általános szabály az is, hogy a kíméletet szolgáló intézkedéseket mindig az eljárás érdekeire figyelemmel és a lehetséges mértékben kell biztosítani, de a megfelelő jogérvényesítés érdekében egyidejűleg, egymás mellett több kíméleti intézkedés is alkalmazható.

A Be. alapján a kíméleti eszközök alkalmazása elsősorban itt azt jelenti, hogy a jogalkalmazónak közérthetően, a megértést és a megértetést elősegítő kommunikációra kell törekednie. Az eljárási cselekmények során figyelnie kell a magánélet kíméletére, a személyes, különösen az egészségügyi adatok védelmére. Akár a zárt adatkezelés is elrendelhető. Az eljárási cselekmények tervezése során a személyes igényeket is figyelembe kell vennie a hatóságnak/bíróságnak. A különleges bánásmódot igénylő személy részvételével járó eljárási cselekmény haladéktalan lefolytatását és olyan előkészítést várja el a Be., hogy az megismétlés nélkül elvégezhető legyen. Törekednie kell a jogalkalmazónak arra is, hogy az érintettek az eljárás más résztvevőivel való szükségtelen találkozást elkerüljék. Ha a kímélet más módon, vagy más intézkedéssel nem biztosítható, az eljárási cselekményt az arra szolgáló, vagy arra alkalmassá tett helyiségben kell lefolytatni. Kép- és hangfelvételt kell készíteni az érintettel lefolytatott eljárási cselekményről, és adott esetben a jelenlét telekommunikációs eszköz útján is biztosítható. Ezt a Be. pontosan szabályozza. A különleges bánásmódot igénylő személy kímélete

⁴ A különleges bánásmód részletes elemzésére született már néhány tanulmány. A teljesség igénye nélkül pl. lásd! Lencse Balázs: Specifikus védelmi szükséglet, avagy különleges bánásmód az uniós normáktól az új büntetőeljárás kódexig. Büntetőjogi Szemle, 2018/2. 65-74. o.; Magyar Irma – Vári Vince: A különleges bánásmód a büntetőeljárásban, fókuszban a gyermekkor. Magyar Rendészet 2020/4. 17-30. o.; Kiss Anna: A különleges bánásmódot igénylő személyek jogai az új büntetőeljárás törvényben In: Kriminológiai tanulmányok 55. kötet (szerk.: Vókó György), Budapest, 2018, 103-120. o. Kiss Anna: A kiskorú áldozatok kímélete az igazságszolgáltatásban. Ügyészségi Szemle, 2019/2. 44-54. o.; Pecsenye Máté: Hatékonyság és egyéniesítés a büntetőeljárásban. Miskolci Jogi Szemle, 2021/1. I. kötet, 76-93. o.

érdekében a tárgyalásról vagy annak meghatározott részéről a nyilvánosság is kizárható.⁵

A *második csoportba* soroljuk a védelmi intézkedéseket, vagyis azokat az eljárási cselekményeket, amelyek – ahogy a neve is mutatja – a védelemben részesítéshez tapadnak, de ide tartoznak a speciális védelmi eszközök is. Utóbbira példa a különösen védett tanú intézménye, a személyi védelem és a Védelmi Programban való részvétel.

Nagyon fontos szabálya a Be.-nek, hogy a védelmi intézkedések adott esetben más eljárási résztvevő jogkorlátozásával is járhatnak, ezért alkalmazásukra csak a törvényben meghatározott feltételek mellett kerülhet sor.⁶

Védelmi eszközökhöz tartozik az, amikor a telekommunikációs eszköz használata, valamint hang, vagy kép- és hangfelvétel készítése esetén elrendelik, hogy az érintett személy személyazonosságának a megállapítására alkalmas egyedi tulajdonságait az első helyen említett esetben, technikai eszközzel torzítsák, a második esetben pedig ezekről technikai úton torzító másolatot készítsenek. A terhelt és a védő – a sértett vagy tanú részvételével fogatosított – eljárási cselekményen való jelenléti jogának korlátozására is sor kerülhet a Be. szerint. Ebben az esetben ez azt jelenti, hogy a terhelt és a védő az eljárási cselekmény helyszínén személyesen nem lehet jelen, de az említett korlátozás nem vonatkozik arra az esetre, amikor a kapcsolatot telekommunikációs eszköz biztosítja. Az érintett személy részvételével zajló eljárási cselekményen jelen lévő személyek kérdésfeltevési jogának korlátozása pedig azzal történik, hogy helyette indítványozhatják a kérdés feltevését. A különleges bánásmódot igénylő tanú szembesítésének a mellőzésére is sor kerülhet, az érintett személy személyes adatainak a zárt kezelését pedig hivatalból rendelik el. Kezdeményezni lehet a személyi védelem elrendelését, valamint a különösen védett tanúvá nyilvánítást, továbbá a Védelmi Programban való részvételre irányuló megállapodás megkötését is.

A védelmi és kíméleti eszközöket együttesen is lehet alkalmazni. Amennyiben a személyi védelem törvényi feltételei a terhelttel, a védővel, a szakértővel, a szaktanácsadóval és a vagyoni érdekelttel, e személyek segítőjével, illetőleg a sértett vagy a tanú segítőjével, továbbá e személyek valamelyikére tekintettel más személy vonatkozásában állnak fenn, e felsorolt személyek személyi védelemben részesíthetők, és emellett védelmük érdekében a kíméleti jellegű intézkedések is alkalmazhatók.

A *harmadik csoportba* tartozó intézkedéseknél a törvény tovább differenciál a különleges bánásmódot igénylő személyek között; kiemeli azokat a sértetteket és tanúkat, akik az életkoruk vagy az eljárás tárgyát képező bűncselekmény alapján külön döntés nélkül is különleges bánásmódot igénylő személyeknek minősülnek. A rájuk vonatkozó általánostól eltérő, részint további intézkedéseket lehetővé tevő,

⁵ Be. 85. § (2) bek.

⁶ Több esetben kimondta az Emberi Jogok Európai Bírósága, hogy a tanú védelme esetében sem lehet a terhelti jogokat korlátozni; azért marasztaltak el országokat, mert a terhelt bűnösségét védett tanúk vallomására alapították, s ezzel megsértették a tisztességes eljárás elvét. Lásd Stjepan Gluščić – Gordan Klemencić – Tajana Ljubin – Dragan Novosel – Drazen Tripalo: *Procedural Protective Measures for Witnesses: Training Manual for Law-enforcement Agencies and the Judiciary*, Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2006, 47–48. o.

részint pedig egyes intézkedések kötelező alkalmazását előíró vagy bizonyos eljárási cselekmények elvégzését, annak meghatározott módját kifejezetten tiltó szabályokról van itt szó.

A különleges bánásmód törvénnyel kötelezővé tett eseteiben az egyes intézkedések alkalmazása az egyre szigorodó rendelkezések mentén a hatóságok eljárásában már kötelezettség, ugyanakkor a mérlegeléssel megállapított különleges bánásmód általános szabályai szerint pedig csak lehetőség.

A meghatározott személyi körrel folytatott eljárási- és bizonyítási cselekmények során a törvényi parancs szerinti rendelkezések be nem tartása relatív természetű eljárási szabálysértés. Ha a hatóság megítélése szerint az eljárási szabályszegés lényeges hatással volt az eljárás lefolytatására, a bizonyítás törvényességére vagy az érintett személy törvényes jogainak gyakorlására és a törvényt sértés utóbb már nem orvosolható, akkor az így megszerzett bizonyítási eszközökből származó adat az eljárásban nem értékelhető és nem használható fel bizonyítékként.

A különleges bánásmód eszközrendszere a legutóbbi Be. módosítással⁷ bővült, és megjelent az eljárásban egy új kihallgatási módszer, közismert nevén a *Barnahus*.

3. A Barnahus intézménye és módszere

A hazai büntetőeljárás szempontjából különbséget kell tennünk a *Barnahus módszere* és a *Barnahus* – mint a gyermekvédelmi rendszerben tárgyiasult – *intézménye* között. A Be.-ben szabályozott és a törvény indokolásában „*Barnahus*”-nak nevezett kihallgatási módszer egyrésztől nem azonos a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok keretében működő komplex gyermekjóléti szolgáltatással, másrésztől pedig a más országok büntetőeljárási megoldásaitól is eltér. Ami nálunk 2021 januárjától beszivárgott a Be.-be, az a kiskorú sértettek kihallgatásának egyik lehetséges módja, a kihallgatásnak meghallgatássá szelődülése. Lényegét tekintve továbbra is eljárási cselekményként tekinthetünk erre az ’új’ módszerre, amelyre bármely tanúsítvánnyal rendelkező rendőrségi vagy bírósági különleges helyiségben sor kerülhet.

A ’magyar gyermekház’ büntetőeljárásbeli megvalósulási módját tekintve távol áll az Európai Unió elvárásaitól. A területi gyermekvédelmi szakszolgálatok keretében működő komplex gyermekjóléti szolgáltatás – több minden mellett – kiterjed a szexuálisan bántalmazott gyermekek vizsgálatára és terápiájára is. Ez is egyfajta magyar megoldásnak tűnik, és nem egyezik teljesen az eredeti elképzelésekkel. Ez érthető, hiszen a Barnahus „nem egy merev modell, sokkal inkább egy fejlődő, alakuló gyakorlat, amely képes alkalmazkodni az erőszak áldozatává vagy tanújává vált gyermekek komplex szükségleteihez”.⁸

⁷ A 2020. évi XLIII. tv. 2021. január 1-jén lépett hatályba.

⁸ Olivia Lind Haldorsson–Child Circle: *Barnahus Quality Standards Guidance for Multidisciplinary and Interagency Response to Child Victims and Witnesses of Violence*. PROMISE project series, Council of the Baltic Sea States Secretariat and Child Circle, 5. o.
<https://www.barnahus.eu/en/wp-content/uploads/2020/02/PROMISE-Barnahus-Quality-Standards.pdf>

A magyar Be.-be 2021. január 1-jével bekerülő új kihallgatási módszerrel a különleges bánásmód büntetőeljárási eszközrendszere bővült. A tizennyolcadik életévet be nem töltött sértett és tanú – akik a törvény erejénél fogva különleges bánásmódot igénylő eljárási szereplők –, valamint járulékosan a tizennyolcadik életévet be nem töltött fiatalkorú terhelt tekintetében a hatóság belátásától függően alkalmazható – így vissza is utasítható – kíméleti intézkedésről van itt szó, hozzá téve még azt is, hogy a Be. ennek a sajátosan magyar Barnahus-módszernek a büntetőeljárási alkalmazását csak korlátozott keretek között teszi lehetővé. Lényegében ez az új törvényhely csak annyit mond ki, hogy bizonyos esetekben megengedhető a speciálisan képzett személyek (szakértő és szaktanácsadó) részvétele.

A módosított Be. indokolása értelmében a különleges bánásmódot igénylő sértett részvételével zajló eljárási cselekményeken különösen azért fontos a speciálisan képzett személyek közreműködése, mert a kiskorúak, főleg a 14 éven aluliak sok esetben nem szavakkal, hanem non-verbális kommunikációval jelzik a velük történeteket.⁹ A Be. kimondja, hogy a tizennyolcadik életévet be nem töltött személy részvételét igénylő eljárási cselekményen igazságügyi pszichológus szakértő is jelen lehet, illetve az eljárási cselekményt igazságügyi pszichológus szakértő vagy a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvényben meghatározott szolgáltatást végző szaktanácsadó közreműködésével lehet végrehajtani.¹⁰

A módosító jogszabály indokolása értelmében a különleges bánásmódot igénylő sértett részvételével zajló eljárási cselekményeken rendkívül fontos a speciálisan képzett személyek közreműködése, különösen, ha az eljárási cselekmény résztvevője olyan 14. évet be nem töltött sértett, aki gyakran nem szavakkal, hanem nonverbális kommunikációval jelzi a vele történeteket, ezért az eljárási cselekmény eredményes lefolytatása, önmagában is indokolja szakértő, szaktanácsadó közreműködését. A törvénymódosítás ezzel egyértelművé tette az eljárási cselekmény során közreműködő személyek eljárásjogi státuszát, jogait, kötelezettségeit.¹¹

⁹ Lásd Szabó Judit kutatását! Szabó Judit: *A tizenkét éven aluliak sérelmére elkövetett szexuális erőszak egy aktakutatás eredményei tükrében*. Kriminológiai Közlemények, 79. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 2019, 43-64. o.

¹⁰ A 18. életévüket be nem töltött sértettek kihallgatása vonatkozásában a 2021. január 1. napjától bevezetett ún. Barnahaus módszer 2022. március 1-jétől pontosításra kerül. A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a tizennyolcadik életévet be nem töltött személy részvételét igénylő eljárási cselekmény esetén a hatályos Be. alapján elrendelheti, hogy az eljárási cselekményt a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 61. § (2) bekezdésében meghatározott szolgáltatást végző vagy jogszabályban meghatározott más szaktanácsadó közreműködésével hajtja végre. A szaktanácsadó az eljárási cselekmény vezetőjének irányításával végzi tevékenységét, ennek során közvetíti a tizennyolcadik életévet be nem töltött személyhez intézett kérdéseket és a hatóság egyéb közléseit.

¹¹ A kiskorú sértett kihallgatására lásd! Lencse Balázs: *A kiskorú sértett kihallgatásának és a nyomozási bíró eljárásának jelene, jövője és alternatívája az új büntetőeljárási törvény tükrében*. Jura, 2018/1. 302–311. o.

A módszer alkalmazásának részletszabályait rendeleti szintű szabályok¹² határozzák meg, az eljárási cselekmény során keletkezett bizonyítási eszköz értékelése a büntetőügyben eljáró bíróság, ügyészség, nyomozó hatóság feladata.

Az új szabályozással több kérdés is felmerül. A Be. a tanúskodás képességét nem köti meghatározott életkor betöltéséhez. A tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorú eredményes tanúkihallgatása az általános életpaszttalok szerint is a múltbéli események, emlékek felidézésére és kifejezésére vonatkozó intellektus olyan mérvű fejlettségét feltételezi, amely mellett a vallomás felvehető és az abból származó bizonyíték felhasználható.

Ehhez képest a metakommunikáció vagy non-verbális kommunikáció közvetítő útján történt 'lefordításával' létrejövő vallomás bizonyítási eszközként történő felhasználása komoly kétségeket ébreszt a terheltet megillető alapvető büntetőeljárás garanciák megfelelő érvényesülését illetően.

A jogalkalmazók álláspontja abban a kérdésben nem egységes, hogy ezzel a módszerrel levezetett eljárási cselekménnyel milyen bizonyítási eszköz jön létre: tekinthető-e a Be. szabályai szerinti tanúvallomásnak, vagy csupán – okirati formában – tárgyi bizonyítási eszközt keletkeztet.

4. 13/2018. (VI. 12.) IM rendelet¹³

A különleges bánásmódot igénylő személy részvételét igénylő eljárási cselekmény elvégzésére szolgáló rendőrségi helyiséget, vagyis a különleges helyiséget az IM rendeletben meghatározott követelményeknek megfelelően kell kialakítani. A különleges helyiség indokolt esetben annak biztosítására is használható, hogy a különleges bánásmódot igénylő személy az eljárási cselekmény helyszínén, különösen az eljárási cselekmény elvégzésére történő várakozás során, a büntetőeljárásban részt vevő más személlyel ne találkozzon.

A különleges helyiséget úgy kell kialakítani, berendezni, felszerelni, hogy az életkortól és nemtől függetlenül igazodjon a különleges bánásmódot igénylő személyek szükségleteihez, elősegítse jogaik gyakorlását, kötelezettségeik teljesítését, erősítse lelki és fizikai biztonságérzetüket.

A különleges helyiségben kép- és hangfelvétel készítésre és rögzítésére alkalmas technikai eszközöket biztosítani kell.

A különleges helyiség a rendeletben meghatározottaktól eltérő célra nem használható, és abban nem helyezhető el olyan bútor, irodaeszköz, irodaszer vagy más tárgyi eszköz, ami veszélyezteti, vagy nem közvetlenül szolgálja a rendeletben foglaltak megvalósulását.

A különleges helyiségnek legalább 2,5 méteres belmagasság mellett minimum 13 m² alapterületűnek kell lennie. Az ablakkeretet nem beleszámítva, legalább a

¹² 13/2018. (VI. 12.) IM rendelet a különleges bánásmódot igénylő személy részvételét igénylő eljárási cselekmény elvégzésére szolgáló rendőrségi helyiség kialakításáról, működtetéséről és a használata ellenőrzéséről.

¹³ A különleges bánásmódot igénylő személy részvételét igénylő eljárási cselekmény elvégzésére szolgáló rendőrségi helyiség kialakításáról, működtetéséről és a használata ellenőrzéséről.

különleges helyiség hasznos alapterületének 1/10-ét elérő felületű, természetes megvilágítást biztosító üvegfelülettel megfelelő szellőzéssel kell rendelkeznie.

A különleges helyiségben, 0,5 méter magasságban biztosítani kell a minimum 20 °C-os hőmérsékletet. A bejáratát – ha a szoba olyan épületrészben van, illetve olyan folyosóról nyílik, ami az ügyfélforgalom számára nyitott, vagy ahol a terheltek akár átmenetileg tartózkodhatnak – hangszigeteléssel kell ellátni.

A célnak való megfelelést különféle berendezési tárgyakkal kell biztosítani. Ezek lehetnek bútorok, függöny, valamint egy felszerelt játszósarok is. Ennek során úgy kell eljárni, hogy a helyiség falszíne, a függönyök és bútorok színe nyugtató, otthonos hatást keltsen, és nélkülözze a figyelmet elvonó díszítéseket, képeket, mintákat. A bútorzat tartalmazzon egy, a jegyzőkönyvvezetéshez munkaállomásként használt íróasztalt a hozzá tartozó irodai székkal, egy legalább kétszemélyes kanapét, dohányzóasztalt és legalább egy gyermekszéket. A játszósarokban játszószőnyeget lehet elhelyezni, valamint egy darab nyitott szekrényt a gyermekek életkori sajátosságaihoz és mindkét nem igényeihez igazodó játékokkal, foglalkoztató eszközökkel. Biztosítani kell a környezet balesetmentességét és a veszélyforrások kiküszöbölését.

5. Az érzelmek szerepe a büntetőeljárársban

Sokáig nem vették komolyan figyelembe a bűncselekmény áldozatának a büntetőeljárársban sértettként érvényesíthető jogait, és a sérelmet szenvedő személy elsüllyedt a tanú szerepében. A huszadik század utolsó harmadában fellépő civil mozgalmak kiáltványai beszivárogtak egyrészt a tudományos kutatások világába, másrészt pedig kihatással voltak a nemzetközi dokumentumokra és ezen keresztül a nemzeti jogalkotásra is. A kontinentális jogrendszerben sorra születtek azok a büntetőeljárárs érintő jogszabály módosítások, amelyek folyamatosan bővítették a sértetti jogokat. A korábban az áldozatnak juttatott jelentéktelen szerep mára megváltozott, és a büntetőeljárársi fellépés esetén a sértetti jogosítványok jelentős kiterjesztéséről beszélhetünk. Megjelent az áldozat- és benne a gyermekbarát igazságszolgáltatás, az eljárás kódexekben pedig annak vagyunk tanúi, hogy az aktív fellépésre buzdító sértetti jogosítványok mellett bővült a védelmi és a kíméleti eszközök tárháza is.

Bárd Károly szerint az áldozatok igényeinek a fel- és elismerése azt jelzi, hogy a közfelfogás megváltozott,¹⁴ ami pedig a büntetőeljárársokra is hatással van, bár leginkább a kontinentális jogrendszerre jellemző ez. Az angolszász országokban a sértettnek kevesebb szerep jut a büntetőperben, hiszen itt például továbbra sem léphet fel a bűncselekmény áldozata magánjogi igénnyel, sőt egy új polgári perben sem hivatkozhat a büntetőeljárársban hozott döntésre, mint például nálunk, vagyis a bűncselekmény áldozatának az angolszász eljárás rendet követő országokban a kártérítési perben mindent előlről kell kezdenie. Bárd Károly szavaival élve, „a kontinentális eljárás rend tolerálja a sértettek participációs jogait, azt, hogy a

¹⁴ Bárd Károly: *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai*. Budapest, HVG-Orac, 2021, 127. o.

bizonyítási eljárásban részt vegyenek. Az angolszász rendszerben a sértettnek nincs szerepe a bizonyítási eljárásban, peralakító jogosítványokkal nem rendelkezik”.¹⁵

Ugyanakkor ezekre az angolszász államokra is hatással van a közfelfogás megváltozása, és ez megnyilvánul például abban is, hogy ma már az angolszász büntetőper végén, a verdict kimondása után a sértett nyilatkozhat arról, hogy a bűncselekmény hogyan hatott rá.¹⁶ Néhány helyen ennél többről is szó van, mert a sértett azt is kinyilváníthatja, hogy milyen büntetést tartana megfelelőnek.¹⁷ A legtöbb USA államban és Angliában nem megengedett, hogy a sértett a terhelt büntetésére nyilatkozatot tegyen.

A hazai Be. az ún. Victim Impact Statement vagy a Victim Personal Statement típusú nyilatkozási jogot keveri az ún. Victim Statement of opinion joggal. Ez azt jelenti, hogy a sértett nemcsak arról számolhat be, hogy milyen hatással volt rá a bűncselekmény, hanem arról is, hogy kéri-e a terhelt megbüntetését, és mindezt a bizonyítási eljárás befejezése előtt teheti. Az angolszász rendszerekben a sértett a nyilatkozási jogával a verdict kimondása után élhet.

Bárd Károly szerint a hazai Be. *„azzal, hogy nevesíti a büntett okozta sérelmet, a törvény megszólalásra ösztönzi az áldozatot; a fizikai és lelki ártalomról, károsodásról való beszámolás, a narratíva előadása, a szenvedés, a fájdalom megosztása katarctikus hatást válthat ki és elősegítheti a rehabilitációt. A Be. szövege egyértelmű: az áldozat arról nyilatkozhat, hogy milyen sérelmet szenvedett, miképp élte meg a büntetést, de arról elvben nem, hogy milyen büntetés lenne az, ami enyhítené fájdalmát. A kettőt az angolszász világban szigorúan külön tarthatják, és külön tartják. Mind az Egyesült Államok legtöbb államában, mind pedig Angliában az a szabály, hogy a sértett „csak” arról nyilatkozhat, hogy miképp hatott rá a büntett, de arról nem, hogy milyen büntetést tartana megfelelőnek. Ez a szigorú distinkció keresztülvihető az erősen formalizált angolszász eljárási rendben, de kérdéses, hogy vajon erre a mi eljárási rendünk elvei, szelleme lehetőséget ad-e, kívált, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy az általános sértetti észrevételezési jogot az új Be. is megtartja. Ne feledjük azt sem, hogy a VIS¹⁸ az angolszász kettéosztott tárgyalási rendben egyeztethető össze leginkább a pártatlanság követelményével. Az áldozat akkor teszi meg formalizált nyilatkozatát, amikor a verdikt már megszületett, amikor tehát a bűnösség kérdése eldőlt. Nálunk ismeretlen a tárgyalás kettéosztása, a törvény szerint pedig az áldozat már az eljárás megindításától nyilatkozhat az őt ért testi, lelki, vagyoni sérelemeről, és megteheti ezt bármikor a per lezárásáig. A Be. alapján az áldozat arról is nyilatkozhat, hogy kívánja-e a terhelt megbüntetését. Ahogy az indokolás megállapítja, ez sem újdonság a magyar jogban; a korábbi Be. (1998. évi XIX. törvény) hasonló rendelkezést tartalmazott, igaz, ezt a nyilatkozatot a sértett a bizonyítási eljárás lezárását követően tehetette meg.”¹⁹*

Ahogy fentebb is írtam, a Be. ugyanakkor kimondja azt is, hogy egy joghoz tartozó intézkedés alkalmazásakor a büntetőeljárásban részt vevő más személy

¹⁵ Uo. 131-132. o.

¹⁶ Victim Impact Statement. Lásd részletesen Bárd: Uo. 132.

¹⁷ Victim Statement of opinion. Lásd részletesen Bárd: Uo. 132.

¹⁸ VIS: Victim Impact Statement

¹⁹ Bárd: i.m. 133-134. o.

eljárási jogait nem lehet megsérteni. Különösen fontos ez a szabály a sértetti jogok kiterjesztésénél. Ebből adódik az a kérdés, hogy vajon a sértetti jogok kiterjesztése milyen hatással van a terhelti jogokra. Ugyanis hiába mondja ki a jogalkotó, hogy „a különleges bánásmód körébe tartozó intézkedés alkalmazása nem járhat a büntetőeljárásban részt vevő más személy eljárási jogainak sérelmével”, azáltal, hogy a különleges bánásmódot bevezette, azt is kimondta, hogy együtt érez a sértettel, szolidaritást vállal vele, s ezzel beengedte a büntetőeljárásba az érzelmeket.

Bárd Károly szerint „önmagában az áldozatokkal való együttérzés, a sértetti jogok kiterjesztése nélkül is hatással lehet a vádlott pozíciójára”.²⁰ Az érzelmek befolyásolhatják a bíró pártatlanságát, ez pedig megfelelő „kompenzáló intézmények hiányában” kihatással lehet a fairness jogokra, de ezt csak empirikus kutatások tudnák igazolni.

6. Összegzés

A Be. különleges bánásmódot rendező szabályai az Európai Parlament és a Tanács a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról szóló 2012. október 25-i 2012/29/EU irányelvnek átültetésén alapulnak.

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. tv.-ben a jogalkotó megteremtette a különleges bánásmódot igénylő személyek csoportját, és ennek létrehozásával együtt plusz garanciákat is adott az ebbe a körbe tartozóknak. Legtöbbször egyfajta sérülékeny csoportokról van itt szó, de ez a név nem jelenik meg a törvényben, hanem a jogalkotó úgy szabályozza az idevonatkozó normákat, hogy külön fejezetet szentel ezeknek a szakaszoknak. Teszi ezt azért, hogy az egyéniesítés tényleges érvényesülése biztosítható váljon. Ugyanakkor a különleges bánásmódra vonatkozó szabályok, bár nem külön fejezetben, de az 1998. évi XIX. tv.-ben, azaz a régi Be.-ben már helyet kaptak. Az új Be. akarta ezt először bevezetni, figyelembe véve az erre vonatkozó EU-irányelvet, de a kitűzött határidő korábban lejárt, mint hogy az új kódex elkészült volna, ezért a jogalkotó 2015-ben arra kényszerült, hogy az akkor hatályos törvénybe építse be azokat a szabályokat, amelyeket az irányelv a tagállamoktól elvárt. Ebben a körben az új Be. újítása leginkább csak annyi, hogy az addigi szétszórt elhelyezést megszüntette. A külön fejezet alapja, hogy az egyéniesítés szempontjai nagyobb hangsúlyt kapjanak, és jobban érvényesüljenek a különleges bánásmódra igényt tartó személyek egyedi szempontjai. A különleges bánásmódot igénylő személyek pusztán attól, hogy bekerülnek e csoportba, nem feltétlenül ugyanazokkal a plusz jogokkal rendelkeznek. A különleges bánásmódra vonatkozó szabályok leginkább a sértetteket és a tanúkat illetik meg, persze csak abban az esetben, ha rendelkeznek azokkal az ismérvekkel, amelyek alapján a Be. XIV. fejezete rájuk vonatkozik. Más személyeknél (terhelt, védő, szakértő, segítők stb.) a különleges bánásmód néhány szabályát kell alkalmaznia a jogalkalmazónak.

²⁰ Uo. 170. o.

A Be. 2021. január 1-jei módosításával a Barnahus kihallgatási módszer büntetőeljárásba történő integrálása történt meg. A különleges bánásmód büntetőeljárási eszközrendszerében a tizennyolcadik életévet be nem töltött sértett és tanú – akik a törvény erejénél fogva különleges bánásmódot igénylő eljárási szereplők –, valamint járulékosan a tizennyolcadik életévet be nem töltött fiatalok terhelte tekintetében a hatóság belátásától függően alkalmazható – így vissza is utasítható – kíméleti intézkedés ez.

A törvény a Barnahus-módszer büntetőeljárási alkalmazását csak korlátozott keretek között teszi lehetővé. A jogalkalmazók álláspontja abban a kérdésben még nem egységes, hogy a Barnahus-módszerrel levezetett eljárási cselekménnyel milyen bizonyítási eszköz jön létre: tekinthető-e a Be. szabályai szerinti tanúvallomásnak, vagy csupán – okirati formában – tárgyi bizonyítási eszközt keletkeztet.

Fontos szabály, hogy a különleges bánásmódot igénylő személy lemondhat a plusz garanciákról, kivéve azokat, amelyeket a törvény értelmében kötelezően kell alkalmazni. Kiemelt rendelkezése az új Be.-nek továbbá, hogy a különleges bánásmód körébe tartozó intézkedés alkalmazása nem járhat a büntetőeljárásban részt vevő más személy eljárási jogainak a sérelmével.

Irodalomjegyzék

- Bárd Károly: *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai*. Budapest, HVG-Orac, 2021.
- Kiss Anna: *A különleges bánásmódot igénylő személyek jogai az új büntetőeljárási törvényben*. In: *Kriminológiai tanulmányok* 55. kötet (szerk.: Vókó György), Budapest, 2018, 103-120. o.
- Kiss Anna: *A kiskorú áldozatok kímélete az igazságszolgáltatásban. Ügyészségi Szemle*, 2019/2., 44-54. o.
- Lencse Balázs: *Specifikus védelmi szükséglet, avagy különleges bánásmód az uniós normáktól az új büntetőeljárási kódexig. Büntetőjogi Szemle*, 2018/2., 65-74. o.
- Lencse Balázs: *A kiskorú sértett kihallgatásának és a nyomozási bíró eljárásának jelene, jövője és alternatívája az új büntetőeljárási törvény tükrében. Jura*, 2018/1., 302-311. o.
- Magyari Irma – Vári Vince: *A különleges bánásmód a büntetőeljárásban, fókuszban a gyermekkor. Magyar Rendészet*, 2020/4., 17-30. o.
- Olivia Lind Haldorsson–Child Circle: *Barnahus Quality Standards Guidance for Multidisciplinary and Interagency Response to Child Victims and Witnesses of Violence*. PROMISE project series, Council of the Baltic Sea States Secretariat and Child Circle, <https://www.barnahus.eu/en/wp-content/uploads/2020/02/PROMISE-Barnahus-Quality-Standards.pdf>
- Pecsénye Máté: *Hatékony és egyéniesítés a büntetőeljárásban. Miskolci Jogi Szemle*, 2021/1. I. kötet, 76-93. o.
- Stjepan Gluščić – Gordan Klemencic – Tajana Ljubin – Dragan Novosel – Drazen Tripalo: *Procedural Protective Measures for Witnesses: Training Manual for Law-*

enforcement Agencies and the Judiciary. Council of Europe Publishing, Strasbourg, 2006

- Szabó Judit: *A tizenkét éven aluliak sérelmére elkövetett szexuális erőszak egy aktakutatás eredményei tükrében.* Kriminológiai Közlemények, 79. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 2019., 43-64. o.
-
-

Az eperjesi vértörvényszék 1687-ben

Kónya Péter*

A tanulmány az 1687-es eperjesi vértörvényszék kulcsfontosságú kérdéseivel foglalkozik, nyomon követve az eljárás menetét és feltárva következményeit. Jellemzést nyújt az áldozatokról és a bírőról, utóbbiak között magáról Caraffa tábornokról is. Egyaránt ismerteti a vádak, az ítéletek és az eljárás céljait. Végül kitér az eperjesi vértörvényszék emlékeire: a kivégzések és az áldozatok eltemetésének helyeire és az áldozatok emlékművére.

Kulcsszavak: törvényszék, uralkodó, felkelés, rekatolizáció

Executive Court of Eperjes in 1687

The article focuses on the key issues of the Eperjes Executive Court of 1687, tracing its process and consequences. It provides a characterization of the victims and the judges, including General Caraffa himself. It pays equal attention to the accusations, verdicts, and goals of the trial. It concludes with a discussion of the memories of the Eperjes Executive Court: the places of executions and burial of victims, and the memorial to the victims.

Keywords: court, ruler, uprising, recatholization

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1474>

Az eperjesi vértörvényszék működése a kora újkori Magyarország egyedülálló eseménye volt, ami a röviddel korábban lezajlott Thököly-felkelés részvevőinek megbüntetésére és megfélemlítésére szolgált.¹ Általa I. Lipót és tanácsosai a (fehérhegyi csata utáni) Csehország mintájára kívánták megváltoztatni a magyarországi viszonyokat.² E „konceptiós per” során 24 felső- és alsó-magyarországi nemest és polgárt ítélték halálra; kivégzésük ellentétben állt az ország törvényeivel. Mivel mindnyájan protestánsok voltak, az egész eseményt erős rekatolizációs törekvés hatotta át, és ezért a róla való megemlékezés később állandó helyet kapott a magyar és szlovák a. h. evangélikus egyház hagyományában.

* Tanszékvezető egyetemi tanár, rektor, Eperjesi Egyetem.

¹ Kónya Péter: *Az eperjesi vértörvényszék 1687-ben*, Budapest, Evangélikus Országos Múzeum, 1994. Újabban Peter Kónya: Prešovský krvavý súd z r. 1687, *Acta Collegii Evangelici Prešoviensis*, IX, Prešov, 2001.

² 1620. november 8-án zajlott le a fehérhegyi (Bílá Hora) csata, amely véget vetett a második, s utolsó cseh rendi felkelésnek. A következő években a Habsburg kormányzat megfosztotta a királyságot (a korona mellékországai közül Morvaországot) az önállóságtól, kitiltotta a protestánsokat, és elkobozta a nemesi birtokok többségét, melyek nagy részét az idegen arisztokrácia kezére juttatta.

1. A vértörvényszék felállításának okai és eljárása

Az eperjesi vértörvényszéket 1687 elején hozták létre, amikor – Buda visszafoglalását követően – I. Lipót és szövetségeseinek seregei mélyen benyomultak az oszmán birodalom területére, és a császárt egész Európa a törökellenes harc hőseként és a kereszténység megmentőjeként ünnepelte. Gróf Antonio Caraffa generális, aki 1686 végétől a Felső-Magyarországon beszállásolt hadak főparancsnokaként Eperjesen tartózkodott, jelentéseiben figyelmeztette Lipótot, hogy – levelek megszerzése útján – Thököly híveinek új, hatalmas összeesküvését fedezte fel, melynek központja Eperjes. A város több polgárát az összeesküvés előkészítésével és a törökökkel való együttműködéssel vádolta meg. Erre az uralkodó elrendelte egy teljhatalmú, rendkívüli bíróság megszervezését, amely 1687 februárjában kezdte el működését. Eperjes, a felső-magyarországi evangélikusok és az utolsó felkelés erős központja,³ nem véletlenül lett a rendkívüli bíróság székhelye. A rendkívüli bíróságon, amely a hadsereg, a vármegye és a város képviselőiből állt, eredetileg nem Caraffa, hanem Wallis generális elnökölt, ténylegesen azonban azt elejétől fogva Caraffa vezette, aki már februárban jelentette Bécsnek, hogy hatalmas összeesküvést fedezett fel, amelynek részvevői, protestáns nemesek, polgárok és parasztok, a török hatalomnak akarták kiszolgáltatni az országot. Így felségárulással, hűtlenséggel és a törökkel való szövetséggel vádolták az első elítélteket, akiket március 5-én a város főterén, rendkívül drasztikus módon ki is végeztek.⁴ A következő nyilvános kivégzésre március 22-én került sor, majd április 22-én, május 16-án és szeptember 12-én történtek hasonló események. Az elítéltek rendszerint iszonyú kínzásokon mentek keresztül. Huszonnégy embert kivégeztek, közülük kettőt Kassán fejeztek le; egy fő kínzás közben halt meg, egy személy pedig öngyilkosságot követett el.

Caraffa további több mint hatvan embert tartott fogházban, akik túlnyomórészt a Thököly-felkelés részvevői voltak. Ezeken kívül viszont több más, katolikus és Habsburg-párti főurat is el akart fogni, amiből világosan látható, hogy a militáns, radikális udvari csoport⁵ érdekeit képviselte. Ez volt az egyik oka annak, hogy a bíróságot 1687 őszén megszüntették. Ehhez járult hozzá az, hogy az ősztől Pozsonyban tartott országgyűlés jóváhagyta az uralkodó három rendkívül fontos követelését: bevezette az örökös királyságot, megkoronázta a nyolc éves I. Józsefet

³ Eperjesen 1667-től működött a felső-magyarországi rendek kollégiuma, a magyar királyság egyetlen evangélikus főiskolája. Eperjes 1682–1685 között Thököly oldalán állt és óriási áldozatokat hozott a felkelés érdekében; nagy összegű támogatáson kívül négyszer ellenállt az ostromnak: az utolsó, hét hétig tartó ostrom során több mint 5000 császári katona vesztette életét a város bástyái alatt. Erről bővebben Kónya Péter: *A Thököly-felkelés erődje: Eperjes. Eperjes sz. k. város katonai szerepe a Thököly-felkelésben*, in: *Az „Üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)* (szerk. Gebei Sándor), Hajdúszoboszló, 2010, 159–176. o.

⁴ Először levágták a jobb kezüket, amellyel állítólag leveleket írtak Zrínyi Ilonának, utána lefejezték őket, s holttesteiket felnégyelték. Levágott fejeiket a bitófára szögelték, testrészeiket pedig felakasztották a városkapu előtt.

⁵ Elsősorban Strattmann és Kinsky kancellárok tartoztak ide, akik nem titkolták, hogy Magyarországot rövid időn belül cseh mintára akarták átalakítani.

és eltörölte az Aranybulla záró cikkelyét.⁶ Így a „vértörvényszék” működésének folytatására már nem volt szükség, az csak fokozta volna a rendek elégedetlenségét.

A vértörvényszék áldozatai nemcsak Eperjesről, hanem az ország különböző vármegyeiből (Sáros, Abaúj, Szepes, Nógrád, Túróc, Zólyom, Gömör, Zemplén, Hont) származtak és egy Brandenburgból. Mindegyikük protestáns vallású volt, többnyire evangélikus, és majdnem mindnyájan, egy-két kivételtől eltekintve,⁷ aktívan részt vettek a Thököly-felkelésben. Az áldozatok a következő eperjesi polgárok és tanácsosok voltak: Zimmermann Zsigmond, Baranyay Ferenc, Rauscher Gáspár, Medveczky Samu és Schönleben György. Utánuk következtek: Fleischhacker György eperjesi kuruc főbíró, Keczer András, annak fia, Keczer Gábor és veje, Saárossy Márton sárosszegyei nemesek, az alsó-magyarországi vármegyékéből Székely András, Bertók János és Pallásthy Gábor volt kuruc tisztek, Kovács György barszegyei nemes, Radvánszky György gazdag zólyommegyei nemes, Bezzegh György zólyomi alispán, Feja Dávid (túrócmegeyi származású) kassai kuruc főbíró, a brandenburgi Küstrinből származó Feldmayer Simon, Eperjes kuruc parancsnoka, Weber Dániel és Frigyes eperjesi polgárok, továbbá egy ismeretlen Fazekas nevű személy Rozsnyóról, egy ismeretlen református lelkész⁸ és Lányi Samu kassai mészáros.

Az erős egyházi hagyomány ellenére az eperjesi vértörvényszék elsősorban politikai eseménynek tekinthető. Legalább szimbolikusan meg kívánta büntetni a rendeket a Thököly-felkelésért,⁹ tovább meg akarta félemlíteni az országgyűlés követőit, hogy azok hajlandóbbak legyenek teljesíteni a király követeléseit. Az udvar számára gazdaságilag is fontos volt, mivel az elítéltek összes vagyonát a kamara kobozta el. Az események ellenreformációs és rekatolizációs céllal is bírtak; az összes elítélt protestáns volt, többen fontos egyházi tisztségeket viseltek. A bíróság áttérésre igyekezte őket kényszeríteni, amire különösen a jezsuita Perizhof Ignác városi plébános törekedett. Azok, akik ezt megtették, nem kerültek el a kivégzést, testüket azonban a hóhérok nem négyelték fel és megengedték eltemetésüket. Az eperjesi események mind ezek miatt már a 18. században állandó helyet kaptak a magyar evangélikus egyház történetében, a pozsonyi vértörvényszékekhez és a magyar gályarabokhoz hasonlóan. A vértörvényszék áldozatai ebben a hagyományban az „eperjesi vértanúk” lettek. Ezt a szemléletet aztán később automatikusan átvette a szlovák evangélikus egyház, amely – tekintettel arra, hogy az eperjesi vértörvényszék működése a szlovák történetírás érdekein kívül maradt – hosszú időn keresztül e hagyomány egyedüli ápolója volt.¹⁰

⁶ Az Aranybulla utolsó, 31. cikkelye jogot adott a rendeknek a fegyveres fellépésre olyan uralkodó ellen, aki megszegte szabadságait, így legalizálta a Habsburg-ellenes mozgalmat. A Habsburg-ellenes felkelések vezetői nemegyszer hivatkoztak rá.

⁷ Ilyen volt Radvánszky György gazdag zólyommegyei evangélikus nemes, aki távortartotta magát a felkeléstől, és talán a Lányi nevű kassai mészáros is, akit a kassai kuruc bíró mellett végeztek ki, hogy az ne legyen egyedüli kassai kivégzett.

⁸ Mivel erről a két személyről nincsenek semmilyen adatok, néha egy személyként is szokták említeni őket.

⁹ Az uralkodói amnesztia miatt nem lehetett nyilvánosan a törvényszék elé állítani a felkelés fő vezetőit.

¹⁰ Rezik művének 1931-es kiadása után csak 1992-ben jelent meg az esemény első tudományos feldolgozása (Peter Kónya: *Krvavý súd*, Prešov, 1992).

Az uralkodó még a pozsonyi országgyűlés tárgyalása alatt feloszlatta az eperjesi rendkívüli ítélő bizottságot, és külön törvényekké rendelték el az elkobzott vagyonok visszaadását az özvegyek és árvák számára. Az év végén az eperjesi akasztófaokról levették és eltemették az elítéltek fejét és maradék testrészeit. Mindez lassan tragikus emlékké vált, amiről – korabeli források híján¹¹ – a későbbi nemzedékeket csak Rezik János „Eperjesi vérpadja” tájékoztatta.¹²

2. Az elítélt és kivégzett személyek

A vértörvényszék első áldozata Zimmermann Zsigmond lett, egy gazdag eperjesi kereskedő, az ugyanúgy kivégzett Keczer András veje. Eperjesről származott, előkelő kereskedő családból, amely nemesi címmel is rendelkezett.¹³ Hasonlóan, mint apósa, óriási vagyonnal bírt, amelyet csak a városban kétszázezer forintra értékelték. 1683-ban megszerezte a polgári jogokat és a szenátori hivatalát.¹⁴ A városi tanácsban 1687-ig működött, amikor – a Thököly felkelés után – a Szepesi kamara vallási okból eltávolította.¹⁵ Tanulmányait a felső-magyarországi kollégiumban végezte, amelynek később, más egyházi hivatalok mellett, kurátora is lett.¹⁶ Diákévei óta baráti viszonyban állt Thököly Imrével, és jó kapcsolatot ápolt Zrínyi Ilonával is, akit valószínűleg az ostromlott Munkács várában is segített.¹⁷ 1683 januárjában a később szintén kivégzett Baranyay Ferencsel és Medveczky Samuval együtt részt vett a felkelők kassai országgyűlésén.¹⁸ A város kapitulációja és az evangélikus egyház vagyonának elkobzása után pénzgyűjtést kezdeményezett a kollégiumi tanárok számára; valószínűleg emiatt keveredett gyanúba Caraffa előtt.¹⁹

Lipóczi Keczer Sándor Sáros vármegye egyik legrégebbi és leggazdagabb nemesi családjának tagja volt. Óriási birtokokkal rendelkezett nemcsak Sárosban, hanem Abaúj, Ung, Nógrád és Heves vármegyében is. Műveltségét fiatal korában

¹¹ Az egész eseményről nagyon kevés adat vagy forrás maradt, a rendkívüli ítélő bizottság nem hagyott maga után semmilyen iratot.

¹² Rezik János, az eperjesi kollégium tanára, s későbbi rektora nem tartózkodott a vértörvényszék idején Eperjesen, a borzalmas eseményeket csak a thorni száműzetésben, egy volt katona elbeszéléséből ismerte meg. Ez a mű (*Theatrum Eperiense, seu Laniena Eperiensis*), amelyet a 17. század végétől ismert vagy ismeretlen szerzők néhányszor leírtak (pl. Kazinczy Ferenc is, Gróf Caraffa Antal eperjesi mézszárlásai címmel, amit mindmáig kéziratban őriznek a zempléni levéltárban, Sátoraljaújhelyen) és kibővítettek, majdnem 250 évig kéziratban maradt, és csak 1931-ben jelent meg szlovák fordításban: Ján Rezik: *Prešovská jatka z r. 1687 (Theatrum Eperiense anno 1687 erectum, seu Laniena Eperiensis)* (szerk.: J. Gömör – G. Pogány), Liptovský sv. Mikuláš, 1931. Ugyanakkor és ugyanott megjelent a német és magyar fordítás is (szintén Gömör János és Pogány Gusztáv szerkesztésében): *Eperjesi vérpad, vagy az eperjesi vérfürdő*.

¹³ Nagy Iván: *Magyarország családjai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VI, Pest, 1851.

¹⁴ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2117: Az új polgárok anyakönyve, 1673–1756.

¹⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2539: A városi tanács megújítási könyve 1640–1728.

¹⁶ Elias Ladiver: *Eleazar constans*. Kézirat, OSzK (Országos Széchényi Könyvtár), Kézirattár és régi nyomtatványok tára. M2/2602.

¹⁷ Thallóczy Lajos: Zimmermann Zsigmondról, *Századok*, 1881, 690. o.

¹⁸ A Felső vármegyei rendek Kassai gyűlésének actái, *Történelmi Tár*, 1883, 361. o.

¹⁹ A Weber Frigyes vallomásai alapján összeállított vádirat. Caraffa levelezése Dietrichstein herczeggel I., *Történelmi Tár*, 1895, 615–616. o.

Németországban szerezte meg.²⁰ Támogatta az eperjesi evangélikus egyházat, saját pénzéből fizette a szlovák templom javítását, az 1662. évi országgyűlésen fellépett a protestánsok érdekeiben.²¹ A Wesselényi-összeesküvés után a pozsonyi bíróság elkobozta egyes birtokait.²² Thököly híve volt, a felkelés alatt támogatta őt és harcolt a kuruc hadseregben. Ezért a Szepesi kamara 1686-ban a többi birtokát is elkobozta.²³ A felkelés után visszavonult, és 64 éves korára is tekintettel a családi birtokon élt, és nem akart beavatkozni a politikai eseményekbe. Ennek ellenére Caraffa az elsők között fogatta el eperjesi házában.²⁴ Maradék vagyona 1687-ben az eperjesi vértörvényszéknek esett áldozatul.

Rauscher Gáspár eperjesi polgár, evangélikus és gazdag kereskedő kevésbé ismert személy volt. A felkelés alatt állítólag segített a kurucoknak a könyvelésben, és Zimmermann Zsigmonddal barátkozott.²⁵ A jogász Baranyay Ferenc szintén eperjesi polgár volt.²⁶ Jelentős tisztségeket töltött be mind a városban, mind az evangélikus egyházban (szenátor és a kollégium kurátora volt). A soproni cikkek elfogadása után, 1682-ben a tanács Strassoldo generálishoz küldte, hogy biztosítsa az evangélikusok szabad vallásgyakorlatát a városban.²⁷ Zimmermannal együtt képviselte a várost a kassai kuruc országgyűlésen.²⁸ Már az 1670-es években részt vett a Habsburg-ellenes mozgalomban, amiért a szepesi kamara 1672-ben elkobozta vidéki birtokait 691 forint értékben.²⁹ Mindnyájukat 1687. március 5-én végezték ki a város főterén.

A március 22-én lezajlott második nyilvános kivégzés áldozatai voltak: Keczer Gábor, Saárossy Márton, Fleischhacker György, Schönleben György és Medveczky Samu. Keczer Gábor, Keczer András fia, akkor került börtönbe, miután kegyelmet ment kérni Caraffától apja számára.³⁰ Ő is harcolt a Thököly-felkelés során, és 1686 őszén részt vett Kassa védelmében, ami miatt gyanússá vált a generális előtt.³¹

Saárossy Márton, Keczer Sándor veje, Nagysárosról, jómódú sárosmegyei nemesi családból származott. Részt vett a Thököly-felkelésben, amelyben apja, Saárossy Sebestyén többször kitüntette magát. Korábban már a Wesselényi-összeesküvésben is részt vett, amiért a kamara elkobozta vagyonát.³² A Thököly-felkelés alatt sárosi alispán volt; a felkelés leverése után tovább harcolt a munkácsi erődben.³³ Az ő

²⁰ Rezik: i.m. 14. o.

²¹ Nagy: *Magyarország családjai...*, VI, 144. o.

²² MNL OL Budapest, Szepesi Kamarai Levéltár, Szepesi Kamara számvévsége. E 706: Libri bonorum fiscalum.

²³ Szepsi, kenyheci, szurdoki, hidasnémeti, csicseri, izskei és szerencsi mezőket, szőlőket, házakat és jobbágytelkeket koboztak el ekkor.

²⁴ Részletesebben lásd Hörk József: *Keczer András és vértanu családja*, Budapest, 1906.

²⁵ Rezik: i.m. 23. o.

²⁶ ŠA Prešov, Pobj. Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2117: Az új polgárok anyakönyve, 1673–1756.

²⁷ ŠA Prešov, ŠZ K 13: Sáros vármegye jegyzőkönyvei, 1682–1685, 208.

²⁸ A Felső vármegyei rendek..., 361. o.

²⁹ MNL OL Budapest. Szepesi Kamarai Levéltár. Szepesi Kamara számvévsége. E 706: Libri bonorum fiscalum.

³⁰ Rezik: i.m. 32. o.

³¹ A Weber Frigyes vallomásai..., 615–616. o.

³² MNL OL Budapest. Szepesi Kamarai Levéltár. E 706: Libri bonorum fiscalum.

³³ ŠA Prešov, ŠZ K 13, 818. o.

birtokait is többször elkobozták, 1670-ben, 1685-ben és 1686-ban.³⁴ Sebestyén tevékenysége miatt foghatták el fiát, aki szintén részt vett a felkelésben, és 1679-től a sárosi táblabíróság ülnöke volt.³⁵

Fleischhacker György, aki 1662-től volt eperjesi polgár,³⁶ a városi tanács mellett a szenátusnak is tagja volt.³⁷ 1682-ben, Thököly kurucainak bejövetele után támadást vezetett a katolikus plébánia-templom és a ferences kolostor ellen; valószínűleg ezért fogták el, bár őt is a Munkácsra küldött levelek írásával gyanúsították.³⁸

Szintén eperjesi polgár volt Schönleben György, aki a kurucok alatt szenátori tisztséget töltött be.³⁹ Jelentős egyházi tisztviselőként a '70-es években sokat fáradozott Pozsonyban és Bécsben a hat felső-magyarországi szabad királyi városban⁴⁰ elkobzott evangélikus templomok visszaadásáért.⁴¹ Tíz évvel később panaszt tett az uralkodónál Strassoldo generális ellen, aki a soproni cikkek elfogadása után sem tette lehetővé az eperjesi evangélikusoknak a szabad vallásgyakorlatot.⁴²

Medveczky Samu jogász és szenátor, Szepesolasziból származott és 1680-ban lett eperjesi polgár.⁴³ Ő is részt vett a kassai kuruc részországgyűlésen 1683-ban.⁴⁴ A Thököly-felkelés leverése után, 1687 elején panaszlevelet küldött az uralkodónak „a sárosvármegyei evangélikus rendek nevében” a templomfoglalások ellen.⁴⁵ Rokonságban állt a vértörvényszék egyik bírójával, Medveczky Mátyással.

Április 22-én végezték ki Székely Andrást, Palásthy Gábort, Bertók Jánost, Kovács Györgyöt és Radvánszky Györgyöt. Nemes nagyidai Székely András az abaújmegyei Nagyidáról származott, és református vallású volt. Thököly tisztjeként részt vett a felkelés számos csatájában és Eperjes védelmezésében.⁴⁶ Már apja is a Wesselényi-mozgalom tagja volt, amiért a szepesi kamara elkobozta egyes birtokait, 5400 forint értékben. A kamara további javaktól Szatmár és Abaúj vármegyében Székely Andrást fosztotta meg 1686-ban.⁴⁷

³⁴ Mezőket és telkeket koboztak el Kissárosban, Somán, Zsebfaluban, Kispeklényben, Ábrahámfalván, Zsegnyén, Lapispatakon és egy házat Eperjesen. MNL OL Budapest. Szepesi Kamarai Levéltár. E 706: Libri bonorum fiscalum.

³⁵ ŠA Prešov, ŠZ K 12: Sáros vármegye jegyzőkönyvei 1673–1680, 345. o.

³⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy 211: Az új polgárok anyakönyve 1538–1676.

³⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2539.

³⁸ A Weber Frigyes vallomásai..., 615–616. o.

³⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2539.

⁴⁰ Eperjesen kívül Kassán, Bártfán, Lócsén, Kiszebenben és Késmárkon.

⁴¹ Az Eperjesi á. h. evangélikus gyülekezet levéltára: Status et factorum Ecclesiae Evangelicae utriusque nationis Germanicae aequae Slavicae in Regia ac Libera Civitate Cibiniensi succincta descriptio a primus Reformationis temporibus usque in presentem Annum 1778-um, 60.

⁴² Az Eperjesi á. h. evangélikus gyülekezet levéltára: Status et factorum Ecclesiae Evangelicae utriusque nationis Germanicae aequae Slavicae in Regia ac Libera Civitate Cibiniensi succincta descriptio a primus Reformationis temporibus usque in presentem Annum 1778-um, 60.

⁴³ Annales fata et vicissitudines Ecclesiae Evangelicae Epperiensensis, 7.

⁴⁴ A Felső vármegyei rendek..., 361. o.

⁴⁵ ŠA Prešov, ŠZ K 15: A Sáros vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei, 1686–1690, 70. o.

⁴⁶ Rezik: i. m. 32. o.

⁴⁷ MNL OL Budapest. Szepesi Kamarai Levéltár. E 706: Libri bonorum fiscalum.

Palásti és koszhóci Palásthy Gábor, bars megyei evangélikus nemes szintén Thököly tisztjei közé tartozott, rövid ideig az eperjesi őrségnek is parancsnoka volt.⁴⁸ A felkelés után belépett a Habsburg hadseregbe és részt vett Buda ostromában.⁴⁹ Utána elhagyta a hadsereget és visszavonult családi birtokára. Bertók János evangélikus nemes nem Sáros vármegyéből származott, többet nem tudunk róla.⁵⁰ Még kevésbé ismert személy volt Kovács György, akit csak egyes szerzők említenek.

Radványi Radvánszky György gazdag és jelentős zólyom megyei nemesi család tagja volt.⁵¹ A buzgó, tekintélyes evangélikus nemes nem vett részt a Habsburg-ellenes mozgalomban, nem volt köze se a Wesselényi-összeesküvéshez, se a Thököly-felkeléshez. Radványi kastélyában fogták el Caraffa katonái.⁵² A börtönben nem bírta ki a kínzásokat; az egyik kínvallatás után meghalt.

Feja Dávid, eredetileg túróc megyei nemes, Kassán telepedett le, ahol nemcsak a polgári jogokat szerezte meg, hanem szenátor is lett, s végül a bírói tisztségre is megválasztották. Buzgó evangélikusként 1671-ben részt vett a kassaiak küldöttségében, amely a templomok visszaadását kérte az uralkodótól.⁵³ A Thököly-felkelés alatt a kassai főbíró hivatalában volt.⁵⁴ A felkelés végén az ostromnak ellenálló kuruc hadsereg parancsnokai közé tartozott. A felkelés során tanúsított magatartása miatt a szepesi kamara 1686-ban elkobozta a tályai szőlőit 2000 forint értékben.⁵⁵

Feldmeyer Simon alezredes brandenburgi származású volt, és Thököly hadseregében magasabb tisztségekben harcolt. 1684 nyarától az eperjesi helyőrség parancsnoka volt, és kétszer védte a várost az ostromló Habsburg csapatoktól.⁵⁶ A kapituláció értelmében belépett a császári hadseregbe, részt vett Buda visszaszerzésében, majd nyugalomba vonult Bártfán.⁵⁷ Bebörtönzése után a kínzások elkerülése végett öngyilkosságot követett el.

A negyedik kivégzés során, melyre május 16-án került sor, a Weber testvérek mellett Bezegh György (s esetleg még egy – néhány szerző által említett – ismeretlen levélhordó) vesztette életét. Nemes hajnyiki Bezegh György Nógrád vármegyéből származott, ahol alacsony megyei hivatalokat vezetett. Részt vett az 1662. évi országgyűlésen, ami után elvitte Szelepcsényi érseknek az evangélikusok panaszlevelét.⁵⁸ A Thököly-felkelés előtt nógrádi alispán volt, és részt vett a soproni

⁴⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy II A 8, 15: Városi számadási könyv, 1677–1694, 1684–1685.

⁴⁹ Felsőzóróci és Kohanóci Ottlyk György önéletírása, in: *Történelmi naplók 1663–1719* (szerk.: Thaly K.), Budapest, 1875, 38–48. o.

⁵⁰ Rezik és a művét lemásolók 1762-ből és 1793-ból csak említik, részletek nélkül.

⁵¹ Nagy: *Magyarország családjai...*, IX, 565. o.

⁵² Rezik: i.m. 56. o.

⁵³ Az Eperjesi á. h. evangélikus gyülekezet levéltára: Status et factorum Ecclesiae Evangelicae utriusque nationis Germanicae aequae Slavicae in Regia ac Libera Civitate Cibiniensi succincta descriptio a primus Reformationis temporibus usque in presentem Annum 1778-um, 60.

⁵⁴ Nagy: *Magyarország családjai...*, III, 135. o.

⁵⁵ MNL OL Budapest, Szepesi Kamarai Levéltár. E 706: Libri bonorum fiscalum.

⁵⁶ Bővebben Peter Kónya: *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstání (1670-1710)*, Prešov, 2000.

⁵⁷ Rezik: i.m. 49.

⁵⁸ Nagy Iván: Bezegh György és veje, *Századok*, 6, 1874, 370. o.

országgyűlésen. Thököly a Szepesi kamara hivatalába nevezte ki, s így a felkelés végén részt vett Kassa védelmében.⁵⁹ Kivégzése után családja elveszítette összes vagyonát. Leánya Sréter János, későbbi kuruc brigadéros felesége lett.⁶⁰

Weber Frigyes és Dániel eperjesi polgárok a híres eperjesi bíró, író és gyógyszerész, Weber János fiai voltak.⁶¹ Frigyes, eperjesi főjegyző apjához hasonlóan az 1670-es évektől többször is váltotta vallását, hogy hivatalában meg tudjon maradni.⁶² 1681-ben képviselte a várost a soproni országgyűlésen.⁶³ Annak ellenére, hogy Caraffa az elsők között fogatta el, csak májusban végezték ki, mivel a bírónak szükségük volt hamis vallomásaira. Testvére, Weber Dániel még fiatal korában elköltözött Eperjesről és Szolnok vármegyében lakott, ahol vármegyei hivatalokat töltött be. A Thököly-felkelés alatt hadi biztосként működött.⁶⁴

A június 12-én végrehajtott utolsó nyilvános kivégzés során a következők veszítették életüket: egy ismeretlen református lelkész, egy másik ismeretlen személy, bizonyos Fazekas Rozsnyórol és Lányi Samu. Az első háromról, Kovács Györgyhoz hasonlóan nincsenek adataink. Lányi Samu állítólag jelentéktelen kassai református mészáros volt, akit Caraffa csak azért fogatott el, hogy Feja ne az egyedüli kassai kivégzett legyen.⁶⁵

A felsorolt huszonnégy áldozaton kívül 1687 végén Caraffa még további negyven személyt tartott börtönben. Köztük nemcsak volt kuruc diplomaták és katonatisztek voltak, mint Ottlyk György, Petenáda György, Fajgel Péter, Szunyogh Gáspár, Géczy István, Szirmay Miklós, Jánoky Zsigmond, Berthóti Ferenc és Lang Márton, hanem békés polgárok és evangélikus lelkészek is, mint Roth János, Guth Zsigmond, vagy Schwartz János, a felső-magyarországi rendek kollégiumának rektora. Ezeket legkésőbb a vértörvényszék megszüntetésekor szabadon engedték.

A vértörvényszék huszonnégy áldozata közül huszonkettő ismert, kettő viszont máig ismeretlen maradt.⁶⁶ Az ismert kivégzettek között legtöbben (nyolcan) eperjesi polgárok voltak. Rajtuk kívül Sáros vármegyéből hárman származtak, Kassáról és Zólyom vármegyéből ketten-ketten, egy-egy kivégzett származott Nyitra és Gömör vármegyéből, és egy külföldről (Brandenburgból). Három (a teljesen ismeretlenekkel együtt öt) áldozat származása ismeretlen.

⁵⁹ Nagy: Bezzegh György és veje, 371. o

⁶⁰ Nagy: Bezzegh György és veje, 372. o.

⁶¹ Weber János tizennégy éven át töltötte be a bírói hivatalt, a vallásváltás árán is. Jelentős patikus volt, több művet írt, legismertebb az *Amuletum*, rövid jelentés a pestisről, 1645-ből.

⁶² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2539, ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, 1630–99, B-4: Szepesi kamara rendelete, 1686.

⁶³ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, 1680-89, B-12: A városi követek naplója és levele a soproni országgyűlésről.

⁶⁴ *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában* (szerk.: Högye I.), Sátoraljaújhely, 1990, 85. o.

⁶⁵ Rezik név szerint csak Fazekast említi, a kassai mészárosról ír, de a névjegyzékben nem említi. Mindhárom tartalmazza viszont az 1762-ből és 1793-ból származó leírások.

⁶⁶ Ismeretlenek a „levélhordó” és még egy kivégzett, a Rezik művének másolataiban említett „még valaki”. Rezik: i.m. 126. o.

A vértörvényszék huszonnégy áldozatánál megállapítható a rendi állás. Tizenegyen voltak polgárok,⁶⁷ kilencen nemesek⁶⁸ és egy református lelkész volt köztük. Valamennyi kivégzett protestáns vallású volt, legalább tizenkilenc á. h. evangélikus és két református.

Ami a kivégzettek politikai tevékenységét illeti, biztosan állítható, hogy legalább tizenheten aktívan részt vettek az utolsó felkelésben. Bizonyosan viszont csak Radvánszky György nem lépett be a Habsburg-ellenes táborba. Érdekes, hogy a kuruc hadsereg és államigazgatás legfőbb vezetéséből senki nem volt a kivégzettek között; a király által adott általános bűnbocsánat miatt ugyanis Caraffa nem tudta nyíltan megvádolni e vezetőket a felkelés alatt elkövetett tetteikért.

3. A bírák

A vértörvényszék bíráiról sokkal kevesebbet tudunk, mint áldozatairól. Nem ismert sem a nevük, sem az, mikortól és meddig működtek a bizottságban.

A bíróság összetétele működése folyamán változott. Az eredetét még 1687 februárjában összeállította Caraffa, a hadsereg és az ország (vármegye és város) hat-hat képviselőjéből. Tagjai voltak: Georg barón von Wallis generális (elnök), Michael Fischer, Martin von Görz, Jakub von Kinzig, Szentiványi László, Pelsőczy György, Szikzsay, Thurcsány György, Medveczky Mátyás, Peter Juliani, Mathias Horader és auditor Mathias Bongrad.⁶⁹ Egyesek a következő hónapokban távoztak, és helyükre másokat neveztek ki. Ezek közül név szerint ismertek: Megyeri Gábor, Sztankay Lajos, Kálmáncsay István és Wilhelm Draheim.

Georg barón von Wallis generális eredetileg a bíróság elnöke volt; neve szerepel az első, március 5-én hozott ítéleten.⁷⁰ Májusban leváltotta Caraffa, aki azután maga elnökölt. Martin von Görz, az eperjesi császári helyőrség parancsnoka végig a vértörvényszék tagja maradt.⁷¹ A törvényszék másik katonai tagja Jakub von Kinzig volt. Az állami hivatalokat Pelsőczy György képviselte. Mathias Bongrad, aki valószínűleg katonai bíró volt, csak az első ítélet meghozatalában vett részt.⁷²

Az állami hivatalt betöltő bírák közül legismertebb Michael Fischer, a szepesi kamara adminisztrátora. Wallishoz hasonlóan ő is az első kivégzések után hagyta el a bizottságot. Érdekes, hogy az uralkodónak tett szolgálatai jutalmaként 1688-ban 8 000 forintért hatalmas, részben elhagyott nemesi birtokokat kapott Zemplén vármegyében: Bacskó várát és Gálszécs, Csabóc, Albin, Kohanóc, Gerenda, Zebegnyő, Tomok és Dargó részbirtokait, amiket a kamara a Thököly-felkelés után

⁶⁷ Tíz szabad királyi városi és egy mezővárosi polgár.

⁶⁸ Egy külföldi nemesel együtt.

⁶⁹ Ítélet 1687. március 3-áról. Caraffa levelezése Dietrichstein herczeggel I., 610. o.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Rezik: i.m. 12, 84. o.; *Ottlyk György önéletírása*, 52. o.

⁷² Ítélet 1687. március 3-áról. Caraffa levelezése Dietrichstein herczeggel I., 610. o.

kobzott el Bocskai Istvántól.⁷³ Később, 1692-ben a bárói címet is megkapta az uralkodótól.⁷⁴

Wilhelm Draheim szintén a szepesi kamarában dolgozott. A magyar ülnökök közül végig részt vett a bíróság munkájában Szentiványi László, Medveczky Mátyás és Thurcsányi György, a többieket már márciusban, ill. áprilisban más bírakkal helyettesítettek. A kismartoni származású Mathias Horader eperjesi polgár szintén még márciusban távozott a bizottságból.⁷⁵ Szikszay Pál eperjesi polgár katolikus vallásának köszönhetően 1688-ban, 1690-ben, 1695-ben és 1701-ben a városi bírói hivatalt töltötte be.⁷⁶ Az olasz származású Peter Juliani is eperjesi katolikus polgár volt.⁷⁷

Thurcsányi György eperjesi postamester végig a bíróság tagja maradt.⁷⁸ Katolikusként még 1673-ban lett polgár és szenátor, 1688-ban, a Thököly-felkelés után felváltotta Fleischacker Györgyöt a bírói hivatalban.⁷⁹ Ő is jutalomban részesült a bíróság tagjaként szerzett érdemeiért. Még 1687-ben 2 200 forintért megkapta a kamarától a kivégzett Kecsera András turinai, patacskói, bunyitai és mudróci, valamint Saárossyho Sebestyén zsegyei, abrahámfalvai és lapispataki birtokait.⁸⁰

Egy további ülnök, Medveczky Mátyás, korábbi királyi vármegyei ügyész, szintén eperjesi katolikus polgár volt, 1674–1681 között pedig a szenátus tagja.⁸¹ Csatlakozott Thökölyhez és távoli rokona volt a Caraffa által bebörtönzött Medveczky Samunak. Caraffa után a vértörvényszék legismertebb tagja Szentiványi László volt, aki vádlóként működött a bizottságban. Valószínűleg éppen ő kezdeményezte az első vádakot, mivel meg kívánta szerezni Zimmermann és más polgárok birtokait.⁸² Jómódú lipótmegyei katolikus nemes és Lipót híve volt. Ő szerezte meg a legtöbbet az elkobzott birtokokból: Kecser András birtokait Somosújfaluban, Kehnyecen, Szurdokon, Hidasnémetiben, Monokon és Tályán, s Zimmermann házáat Tarcalon.⁸³ Érdemeiért bárói és grófi címet is kapott I. Lipóttól. A '90-es évek végétől krasznai alispán volt, később a pozsonyi magyar kamara tanácsosi tisztségét is betöltötte.⁸⁴

A további bírák később lettek a vértörvényszék tagjai, és rendszerint csak rövid ideig működtek. Megyeri Gábor nemes, Sáros vármegyét képviselve az első kivégzés után kapott helyet a bizottságban.⁸⁵ Kálmáncsay István sárosi jegyző és alispán, valamint Sztankay Lajos Badeni Lajos őrgróf, az udvari haditanács elnöke tanácsára

⁷³ MNL OL Budapest. Szepesi Kamarai Levéltár. E 706: Libri bonorum fiscalum.

⁷⁴ Nemesi címet még nagyapja kapott II. Rudolftól, működéséért a királyi hivatalban. Nagy: *Magyarország családjai...*, IV, 58. o.

⁷⁵ *Ottlyk György önéletírása*, 53. o.

⁷⁶ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2539.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Ítélet 1687. március 3-áról. Caraffa levelezése Dietrichstein herczeggel I., 610. o.; *Ottlyk György önéletírása*, 53. o.

⁷⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy 2539.

⁸⁰ MNL OL Budapest. Szepesi Kamarai Levéltár. E 706: Libri bonorum fiscalum.

⁸¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Pob. Preršov, Mag. Prešov, Knihy 2539.

⁸² Rezik: i.m. 106–107. o.

⁸³ MNL OL Budapest. Szepesi Kamarai Levéltár. E 706: Libri bonorum fiscalum.

⁸⁴ *A Pallas Nagy Lexikona*, XV, Budapest, 1897, 592. o.

⁸⁵ *Ottlyk György önéletírása*, 53. o.

lett a bíróság tagja.⁸⁶ Később azonban Caraffa bebörtönöztette őket a Thökölyvel folytatott állítólagos levelezésük miatt. Mindketten, talán kárpótlásul, kisebb hegyaljai fiskális birtokokat kaptak.⁸⁷

A vértörvényszék legismertebb bírója gróf Antonio Caraffa generális volt. Végig ő irányította a törvényszék működését. A maga korában is rendkívül kegyetlen embernek számított, ami megmutatkozott a kihallgatások, a kínzások és kivégzések során. Fanatikus katolikusként gyűlölte a protestánsokat, és Lipót hű szolgájaként az uralkodó ellenségeit. Magyarországot a protestánsok és a lázadók országának tartotta. Kortársai Giorgio Basta generálishoz hasonlították; az evangélikus szerzők a „Flagellum evangelicorum”-nak nevezték.⁸⁸

I. Lipót 1686-ban nevezte ki Caraffát generálisnak és a Felső-Magyarországon állomásozó hadsereg parancsnokának.⁸⁹ E beosztásban az év végén érkezett Eperjesre. Magyarországot ellenséges területként kezelte. A protestáns rendeket gyűlölte, a katolikus arisztokratákban nem bízott. Nem értett egyet az uralkodói amnesztiával, és követelte a Thököly-felkelés részvevőinek példás, elrettentő megbüntetését. Végig a bíróság tagja volt, annak megszüntetését 1687 novemberében nem ismerte el, és még a következő években is védte a vádak és az ítéletek igazságosságát.⁹⁰ Természetesen úgy, mint a többi bíró, ő is jelentős vagyonhoz jutott a vértörvényszék működése folytán. Rezik János művében több helyen ír a magas pénzüsszegekről és ékszerekről, amelyeket Zimmermann Zsigmond özvegye ajándékozott neki, reménykedve férje szabadon engedésében vagy legalább holttestének kiadásában.⁹¹ Mindezért viszont csak a szívét kapta meg, hasonló módon, mint a kivégzett Bezegh György fia.⁹² Roth János 10 ezer forintot fizetett ki szabadulásáért, és Ottlyk György is említi, hogy az uralkodó felszabadító parancsa ellenére nagy összegbe került neki az eperjesi fogsága.⁹³ Caraffa hivatalos elismeréseket is kapott: 1687 végén Lipót tábornagyi rangra emelte,⁹⁴ II. Károly spanyol király pedig kitüntette az Aranygyapjas renddel.

4. A vértörvényszék emlékei

Egyes házak, utcák és más helyek Eperjesen és környékén századok múltán is emlékeztetnek az 1687. év véres eseményeire. A vesztőhely a város főterén állt, északra az evangélikus kollégium épületétől. Nincsenek adataink arról, hogy ez a

⁸⁶ ÖSA, HHStA Wien, Hungarica des Hausarchivs, Fasc. 182-Caraffa: Caraffov list Leopoldovi z 8. mája 1687.

⁸⁷ MOL Budapest, Szepesi Kamarai Levéltár. E 706: Libri bonorum fiscalum.

⁸⁸ Az eperjesi á. h. gyülekezet levéltára: Status et factorum Ecclesiae Evangelicae utriusque nationis Germanicae aequae Slavicae in Regia ac Libera Civitate Cibiniensi succincta descriptio a primus Reformationis temporibus usque in presentem Annum 1778-um, 71.

⁸⁹ *A Pallas Nagy Lexikona*, VI, Budapest, 1893, 145. o.

⁹⁰ ÖSA HHStA Wien, Rep. N, Fasc. 17, Pars 1, Kart. 20: Caraffov list Leopoldovi z 18. januára 1688. Fotokópia v MOL Budapest W 566 Vegyes.

⁹¹ Rezik: i.m. 14. o.

⁹² Rezik: i.m. 53. o.

⁹³ *Ottlyk György önéletírása*, 60. o.

⁹⁴ Johann Baptista Vico: *De rebus gestis Antonii Caraffaei libri quattor*. Neapoli, 1700, 201. o.

hely a 18. század első felében bármilyen módon ki volt-e jelölve emlékhelynek, vagy hogy (akár illegálisan is) látogattak-e ide a vértörvényszékkal kapcsolatban. Ennek kicsi a valószínűsége, mind a város vallási viszonyainak gyors megváltozása, mind a katolikus városi tanács vallási türelmetlensége miatt, és nem utolsósorban a helyi jezsuiták nagy hatalma folytán, akik 1711-től újból elfoglalták a kollégium épületét.⁹⁵ Nagyjából ugyanazon a helyen, ahol a vesztőhely volt, jelenleg az Immaculata szobor áll. 1751-ben épült, nagyrészt abból az adományból, amelyet Feigenbuz Rüdiger János eperjesi polgár (1 200 forint értékben), továbbá Csáky és Pethő grófnők adományoztak a helyi jezsuita rendháznak. Az ismeretlen művész alkotását 1751-ben Grüber P. József jezsuita superior avatta fel.⁹⁶ A szobor nem véletlenül került e helyre, a jezsuiták valószínűleg az evangélikus hagyományokat kívánták eltörölni általa.

A vértörvényszék áldozatainak sírjai, pontosabban eltemetésük helyei többségükben ismeretlenek. A kivégzettek, ill. felnégyelt testrészeik eltemetésének helyét csak Rezik János műve említi, s azt is csak néhány esetben. Szerinte Caraffa csak Keczer Gábort⁹⁷ és Saárossy Mártont engedte eltemetni a családi sírboltokban. Fleischhacker György, Schönleben György és Medveczky Samu eperjesi polgárokat (fej nélkül) egy ismeretlen helyen temették el, a várostól keletre, Alsebes⁹⁸ felé. Zimmermann Zsigmond maradványait néhány hét múlva temették el egy ismeretlen külvárosi kertben. Székely András és talán Wéber Dániel holttestét is, mivel áttértek a katolikus hitre, közvetlenül a kivégzésük után, a város falai előtt ásták el a földbe. Zimmermann Zsigmond és Bezzegh György szívét megszerezték legközelebbi rokonaik, és otthon, a családi ékszerek között őrizték azokat. Keczer Gábor levágott fejét még a kivégzés alatt egyik szolgája vitte haza, ahol titokban elhelyezték a családi sírboltba.⁹⁹

Érdekesen alakult négy kivégzett, Keczer András, Radvánszky György, Pallásthy Gábor és Bertók János maradványainak sorsa.¹⁰⁰ Majdnem kétszázötven évvel később kerülhetett sor az evangélikus templomban, rendes szertartás során eltemetésükre. Radvánszky György felnégyelt holttestét a kivégzés után (mely szimbolikusan történt, mivel a kínzások közben halt meg) fia, János mindenáron igyekezett megszerezni, hogy azt a családi sírboltba helyezhesse el. Mivel ez nem sikerült, felvette a kapcsolatot Keczer Klárával, Szinnyey-Merse Miklós özvegyével, és a szintén kivégzett Keczer András leányával. Együtt elhatározták, hogy titokban meg fogják szerezni szeretteik fejét és testrészeit. Éjszaka vették le azokat a külvárosi akasztófákról és karókról, és szolgálk segítségével vitték Szinnyére. Ott

⁹⁵ Kónya Péter: *Evanjelici augsburského vyznania v Prešove v 17.–19. storočí*, Miscellanea Anno 1998, ACEP III, Prešov, 1998, 59–104. o.

⁹⁶ Ruby József: *Az eperjesi kir. kath. főgymnasium története 1673–1890*, Eperjes, 1890.

⁹⁷ Keczer Gábor sírja máig megtalálható.

⁹⁸ Ma Eperjes része.

⁹⁹ Rezik János szerint.

¹⁰⁰ Rezik valószínűleg nem ismerte ezeket az eseményeket, mivel művében nem említi őket, írnak rólok azonban későbbi szerzők, így Rezik könyvének másolói mellett Schmaal András is. Andreas Schmaal: *Adversaria ad illustrandam Historiam ecclesiasticam evangelico-hungaricam Pertinentia, Deo propitio quatuor sectionibus optima definita anno reparatae salutis 1765*, Pest, 1863, 286. o. Ezekből és a csontleletekből jutott fontos következtetésekre Gömör János. Gömör János: *Karaffa áldozatainak nyugvóhelyét hol keressük?*, Rozsnyó, 1930, 34–40. o.

helyezték el fadobozokba, és az ottani, akkor még evangélikus templom tornya alá temették el a maradványokat. Radvánszky György fejét, azzal a szöggel együtt, amivel a bitófára szegezték, a fia magával vitte Radványba, ahol a családi sírboltba helyezte el.¹⁰¹ Radvánszky György és Keczer András maradványain kívül a Radvánszkyval együtt kivégzett Pallásthy Gábor és Bertók János testrészeit is eltemették ekkor Szinnyén.

Ezek az események azonban hamar feledésbe merültek, közben a szinnyei templom római katolikus lett,¹⁰² és így arról, hogy a szinnyei templom alatt Caraffa négy áldozata van eltemetve, csak az tudott, aki olvasta Rezik János művének valamelyik másolatát. Ezek közé tartozott a szinnyei plébános, Dobránszky János is, aki – amikor 1930-ban a kormány elhatározta a szinnyei templom (az egyik legszebb sárosszegyei reneszánsz alkotás) restaurálását – figyelmeztette a járási főnököt (aki egyúttal eperjesi evangélikus egyházfelügyelő is volt), hogy a torony alatt valószínűleg Caraffa vértörvényszékének négy áldozata maradványai vannak eltemetve. Ezután az egyház létrehozott egy bizottságot, amely 1930 szeptemberében részt vett a szinnyei ásátásokban. Ennek tagjai voltak: Dr. Flórián Károly esperességi felügyelő, Hajdú Gyula esperes, Vladimír Gallay eperjesi gyülekezeti felügyelő, Pogány Gusztáv alesperes, Fábryho Viktor eperjesi magyar lelkész és Gömör János egyháztörténész, az eperjesi evangélikus főgimnázium volt igazgatója.

Az ásátás során kb. egy méter mélyen, a torony előszobája alatt találtak két szétesett tölgyfaládát (egy nagyobbat és egy kisebbet), és bennük három emberi koponyát és szétszórva négy csontvázat.¹⁰³ Dr. Austerlitz volt egyetemi patológiatanár megállapította, hogy négy felnőtt férfi néhány száz éves csontvázat és három felnőtt férfi koponyáját találták meg. Ez megerősítette az egyházi tisztviselők feltételezését. A lelet alapján Gömör János megállapította, hogy Keczer András, Radvánszky György, Pallásthy Gábor és Bertók János maradványait találták meg. Radvánszkyt és Keczer Rezik János másolói is említették, Gömör pedig abból jutott további következtetésekre, hogy Radvánszky János és Keczer Klára Radvánszky holttestével együtt az ugyanakkor kivégzett Pallásthy és Bertók maradványait is elvitte.¹⁰⁴

Ezek után a bizottság egyhangúlag elhatározta a megtalált testmaradványok méltó, ünnepélyes eltemetését. A temetésre az eperjesi Szent Háromság evangélikus templom oldalsó sírboltjában került sor,¹⁰⁵ amelybe az eperjesi evangélikus gyülekezetek eredetileg, 1906-ban, Thököly Imre maradványait szerették volna

¹⁰¹ Uo.; Rezik: i.m. 114. o.

¹⁰² A szinnyei templom először Szirmay István felesége 1703-ban, férje Szinnyei István bebörtönzése után, eljuttatta a katolikus egyháznak, másodszor 1712-ben a vármegye erőszakkal foglalta el a katolikus egyház számára. Gömör: *Karaffa áldozatainak...*, 16–17. o.

¹⁰³ Gömör János: *Emlékeim egy letűnt világról*, Budapest, 1964, 133–134. o.

¹⁰⁴ Gömör: *Karaffa áldozatainak...*, 35–36. o.

¹⁰⁵ Az oldalsó sírbolt tulajdonképpen csak bejárat az altemplomba, ahol viszont a jezsuiták vannak eltemetve.

elhelyezni.¹⁰⁶ A vértörvényszék négy áldozatának temetése nagyszabású gyászünnepség formájában történt meg Eperjesen, 1933. november 12-én, melyen több mint 3000 ember vett részt. A gyászkíséretet harminckét evangélikus és harmincöt református lelkész és felügyelő, a két evangélikus kerületi püspök és felügyelő és a szlovákiai református püspök alkotta. A temetkezési kocsit az eperjesi evangélikus lelkészek, felügyelők és presbiterek kísérték. A kocsi után mentek Caraffa áldozatainak élő utódai. A gyászünnepségen mindhárom püspök, az eperjesi és bártfai lelkészek prédikáltak, ill. ünnepi beszédet tartottak szlovákul, magyarul és németül.¹⁰⁷ A maradványokat a templomban egy vörösréz koporsóban helyezték el.

A véres eperjesi eseményekre emlékeztet Caraffa áldozatainak emlékműve a régi evangélikus kollégium sarkán. Ennek elkészítésére Mayer András, a kollégium teológiai akadémiájának professzora tett javaslatot 1905-ben. Az intézet vezetése magáévá tette a gondolatot, és országos pénzgyűjtést rendelt el a mű elkészítése céljából. Mivel a gyűjtés lassan haladt, az emlékmű elkészítése 1908-ig elhúzódott.¹⁰⁸ Ünnepélyes felavatására 1908. június 11-én került sor, az egyház, az állami és megyei hivatalok és a város tisztviselői jelenlétében. A helybeli lakosság és a kollégiumi hallgatók mellett részt vett rajta három evangélikus püspök, az egyetemes felügyelő, a református, a római és görögkatolikus egyház képviselői, a kormány miniszterei, a képviselőház és a felsőháza képviselői, Sáros vármegye alispánja, Eperjes szabad királyi város polgármestere, számos evangélikus esperes, lelkész és felügyelő. A magyarországi városok, az evangélikus és református egyházgyülekezetek, a főiskolák, gimnáziumok, tanítóképzők és a különböző egyesületek mind elküldték az ünnepségre saját képviselőjüket. Az ünnepi istentisztelet után rendezett banketten 300 személy vett részt.¹⁰⁹

Az emlékművet, Markupp Béla szobrászművész alkotását, az emléktáblával együtt a kollégium épületének nyugati sarkába építették be. A szobor egy férfit ábrázol magyar nemesi öltözetben, aki a vértörvényszék összes áldozatát szimbolizálja, mögötte hóhér áll, karddal a kezében. Alatta emléktáblát helyeztek el rövid magyar szöveggel és a vértörvényszék huszonnégy áldozatának nevével. Később egy másik táblát tettek alá, rövid szlovák szöveggel.

Eperjesen híres épület az ún. Caraffa-börtön. E jelentős, 16. század elejéről származó épületnek, amely a város egyetlen világi gótikus épülete, azonban valószínűleg nincs köze a vértörvényszékhez.¹¹⁰ Az épület eredetileg a városháza raktárául és a városi mértékek őrzőhelyéül szolgált.¹¹¹ Csak több mint két évszázaddal később, a 19. század második felében kezdték városi börtönként használni.

¹⁰⁶ 1906-ban, amikor II. Rákóczi Ferenc és Thököly Imre testi maradványainak hazahozatalára készültek, az eperjesiek erősen törekedtek a kuruc vezér maradványainak megszerzésére, és a sajtóban szenvedélyes vitát folytattak ezzel kapcsolatban a késmárkiakkal.

¹⁰⁷ Gömör: *Emlékeim...*, 135–136. o. Ezekről az eseményekről írt pl. J. Bakoš: *Martýri rozprávajú. Evanjelický posol spod Taier*, 20, 1931, 12. sz.

¹⁰⁸ *Eperjesi Lapok*, 1906, 32. sz.

¹⁰⁹ *Eperjesi Lapok*, 1908, 24. sz.

¹¹⁰ A vértörvényszék foglyait több helyen őrizték: a városháza pincéjében, a bástyákban, az őrházakban, sőt néhányukat a polgárházakban is. Egyetlen forrás sem említi azonban börtönt.

¹¹¹ Norma Urbanová: *Prešov. Mestská pamiatková rezervácia*, Bratislava, 1986, 70. o.

Érdekes emlék az a szög, amellyel Radvánszky György fejét a bitófára szegezték, és amelyet a szinnyi temetés után Radvánszky János hazavitt, és a családi kincsek közé helyezett el a radványi kastélyban. Onnan a 20. század során a budapesti Evangélikus Országos Múzeumba került, melynek gyűjteményében jelenleg EOM 00727. szám alatt található.¹¹²

A másik muzeális emléket a hóhérkard képezi, amellyel egy be nem bizonyítható legenda szerint lefejezték a vértörvényszék áldozatait. A kardot régebben a vármegyházán lévő megyei levéltárban őrizték,¹¹³ később a területi múzeumban helyezték el, ahol most is ki van állítva.

Az evangélikus kollégium nyugati falán található a vértörvényszékkel kapcsolatos legutóbbi eseményre emlékeztető tábla. 1995 tavaszán és a nyár elején, II. János Pál pápa közelgő kassai látogatása és a három kassai vértanú szentté avatása kapcsán az Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a szlovák evangélikus egyház fő vezetői azzal a javaslatral éltek, hogy a katolikus egyházfő fejezze ki kegyeletét az eperjesi vértanúk iránt, úgy, ahogy korábban ezt Debrecenben megtette a magyar gályarabok vonatkozásában. Ezt a szlovák katolikus püspökök határozottan elutasították, amit polemikus újságcikkek követtek. A pápa kassai látogatása és az említett kassai vértanú szentté avatása napján, 1995. július 1-jén Eperjesen nagyszabású ünnepi istentisztelet tartottak. Másnap, július 2-án, a pápa váratlanul megváltoztatta programját, és rövid eperjesi tartózkodása alatt bejelentette, hogy szeretne tisztelni az eperjesi vértanú emléke előtt. A pápát a vértörvényszék emlékműve előtt Ján Midriak, a keleti egyházkerület püspöke köszöntötte, majd Ján Hirka eperjesi görögkatolikus püspökkel és Ján Oráč gyülekezeti felügyelővel közösen elimádkozták az Úr imádságát. Ján Midriak püspök szavai szerint történelmi eseményre került sor, „hiszen 1687 óta nincsen hír arról, hogy a katolikus egyház magas vezetői közül bárki is tiszteletét fejezte volna ki az eperjesi áldozatok iránt. A pápáról nem is beszélve.”¹¹⁴ Később a pápai tiszteletadás és a közös imádság helyén emléktáblát helyeztek el.

Irodalomjegyzék

Források

- A Caraffa által kivégzettek Keczer Gábor és Véber Dániel elkobzott ingóságainak leltárai (szerk.: Bujdosó V.), *Századok*, 1874, 137–141. o.
- A felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683 (szerk.: Majláth K.), *Történelmi tár*, 1883, 2–3, 359–374. o.
- Caraffa levelezése Dietrichstein herczeggel, I–II. (szerk.: Thallóczy L.), *Történelmi Tár*, 1895, 593–618. o.; 1896, 25–43. o.
- Dobay Zsigmond naplója 1686, in: *Thököly Imre és némely főbb híveinek naplói 1686-1699* (szerk.: Thaly K.), Budapest, 1875, 413–458. o.

¹¹² Dr. Fabiny Tibor egykori múzeumigazgató információja alapján.

¹¹³ Dvortsák Győző: *Sáros földje 1914–1915*, Eperjes, 1916, 50. o.

¹¹⁴ Ján Midriak: Pápež v Prešove, in: *Bud' verný až do smrti. Listy, prejavy a vystúpenia, spojené s návštevou pápeža Jána Pavla II. na Slovensku v júli 1995* (ed. I. Matejka – P. Švorc), Prešov, 1996, 33. o.

- Felső ozoróczi és Kohanóczi Ottlyk Görgy önéletírása 1663-1711, in: *Történelmi naplók 1663–1719* (szerk.: Thaly K.), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1875, 1–120. o.
- Hain G.: *Szepességi avagy Lőcsei krónika és évkönyv*, Budapest, Magvető, 1988.
- *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában* (szerk.: Högye I.), Borsod-Abaúj-Zemplén-megyei Levéltár, Sátoraljaújhely, 1990.
- Rezik, J.: *Prešovská jatka z r. 1687 (Theatrum Eperiense anno 1687 erectum, seu laniena Eperiensis)*, (szerk.: J. Gömörý – G. Pogány), Liptovský sv. Mikuláš, Tranoscius, 1931.

Szakirodalom

- Acsády Ignác: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában*, Budapest, Athenaeum, 1898.
- Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre*, I–II, Budapest, 1889.
- Dankó I.: A Caraffa-járás emlékei., in: *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből* (szerk.: Szita L.), Pécs, 1989.
- Dvortsák Győző: *Sáros földje 1914–1915*, Eperjes, Kósch Árpád könyvnyomtató intézete, 1916.
- Fabiny Tibor: Egy hányatott életű eperjesi tudós, Ladiver Illés, in: *Eliáš Ladiver a Michal Greguš, osobnosti a ich dielo v obraze doby* (szerk.: P. Kónya – P. Káša), Prešov, PVT, 1995, 21–34. o.
- Gömörý János: *Karaffa áldozatainak nyugvóhelyét hol keressük?* Rozsnyó, 1930.
- Hörk József: *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*, Kassa, 1896.
- Hörk József: *Keczer András és vértanú családja*, Budapest, 1906.
- Kónya, Peter: *Krvavý súd*, Prešov, EVI, 1992.
- Kónya, Peter: Prešov v protihabsburských povstaniach koncom 17. a začiatkom 18. storočia, *Historický časopis*, 40 (1992) 2., 171–184. o.
- Kónya Péter: *Az eperjesi vértörvényszék*. Budapest, Evangélikus Országos Múzeum, 1994.
- Kónya, Peter: K problematike Prešovského krvavého súdu, in: *História III. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae* (szerk.: M. Otčenáš – P. Švorc), Prešov, 1994, 50–66. o.
- Kónya, Peter: Protihabsburské povstania na východnom Slovensku ako prejav odporu proti habsburskému absolutizmu, in: *Slovensko a habsburská monarchia v 16. –17. stor.* (szerk.: J. Baďurík), Bratislava, 1994, 60–79. o.
- Kónya, Peter: Prešovské evanjelické kolégium v politických zápasoch konca 17. a začiatku 18. storočia, in: *Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy* (szerk.: P. Kónya, P. – R. Matlovič). Prešov, Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV, 1997, 21–45. o.
- Kónya, Peter: Evanjelici augsburského vyznania v Prešove v 17.-19. storočí, in: *Miscellanea Anno 1998, ACEP III. Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV*, Prešov, 1998, 59–104. o.
- Köpeczi, Béla: Die Religionspolitik Thököly's und die internationale öffentliche Meinung, in: *Rebellion oder Religion?* (szerk.: P. F. Barton – L. Makkai), Budapest, 1977, 60–74. o.

-
- K. Papp Miklós: *Caraffa és az eperjesi vértörvényszék*, Kolozsvár, 1870.
 - Nagy Iván: Bezzegh György és veje, *Századok*, 6 (1874).
 - Péter Katalin – Trócsányi Zsolt – R. Várkonyi Ágnes: *Erdély története II.*, Budapest, Akadémiai, 1988.
 - Rácz Károly: *A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben*. Lugos, 1889.
 - Ruby József: *Az eperjesi kir. kath. főgymnasium története 1673–1890*, Eperjes, Kósch Árpád könyvnyomdája, 1890.
 - Schmaal, Andreas: *Adversaria ad iullustrandam Historiam ecclesiasticam evangelico-hungaricam Pertinentia, Deo propitio quatuor sectionibus optima definita anno reparatae salutis 1765*, Pest, 1863.
 - Szalay Mihály: *Magyarország története V.*, Pest, 1875.
 - Špiesz, Anton: Remeslo v Prešove v 16.-18. storočí, in: *Nové obzory*, 7, Košice, 1965, 122–130. o.
 - Špiesz, Anton: Mesto Prešov v rokoch 1681-1781., in: *Nové obzory*, 15, Košice, 1973, 133–150. o.
 - Thallóczy Lajos: Egy eperjesi kereskedő a XVII. században, *Századok*, 1881, 67. o.
 - Thallóczy Lajos: Zimmermann Zsigmondról, *Századok*, 1881, 690–691. o.
 - Varga J. János: Az 1683-87-es katonai sikerek politikai következményei, in: *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből* (szerk.: Szita L.), Pécs, 1989.
 - R. Várkonyi Ágnes: *A Habsburg-abszolutizmus berendezkedése Magyarországon (1686–1703)*. *Magyarország története 1686–1790. I.*, Budapest, Akadémiai, 1989.
 - Vico, Joannes Baptista: *De rebus gestis Antonii Caraphaei Libri quattuor*, Neapol, 1716.
 - Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve*, III. 1647–1687; IV. 1687–1712. Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1893, 1897.
-
-

Az utolsó mecénás a bíróság előtt:

Hatvany Lajos pere

Lehotay Veronika*

A tanulmány a baloldali író, újságíró Hatvany Lajos (1880-1961) elleni lefolytatott perekben keresztül vizsgálja a szólás- és sajtószabadság jogi eszközökkel való korlátozását a két világháború közötti Magyarországon. 1921-ben vezették be a nemzetgyalázás fogalmát büntetőjogba, amely a magyar állam vagy nemzet, vagy a kormány ellen meggyalázó kifejezés használatát büntette szabadságvesztéssel. Ez alapján vonták felelősségre Hatvany Lajost, aki a Tanácsköztársaság elől külföldre menekült és külföldön írt a Horthy-rendszer kritizáló cikkeket az 1920-as években. Az eljárás 1928-ban ért véget, amelyben az eredetileg 7 év szabadságvesztést másfél év börtönre mérsékeltek. Hatvany 1930-ban amnesztiával szabadult és 1938-ban Franciaországba emigrált.

Kulcsszavak: Horthy-korszak, Hatvany Lajos, büntetőjog, sajtószabadság, szabadságvesztés

The last maecenas before the court: The trial of Lajos Hatvany

The study examines the limiting restrictions of freedom of press and speech in Hungary during the interwar period through a legal proceeding against Lajos Hatvany (1880-1961) left-wing writer and journalist. In 1921, the concept of defamation of Hungarian nation was introduced into criminal law, which punished the use of the term defamatory against the Hungarian state or the Hungarian nation or government with imprisonment. On this basis, Lajos Hatvany, who fled the Soviet Republic to Vienna and wrote articles criticizing the Horthy regime in the 1920s, was prosecuted. The trial ended in 1928, in which the prison sentence, originally 7 years, was reduced to one and a half years in prison. Hatvany was released by amnesty in 1930 and emigrated to France in 1938.

Keywords: Horthy-era, Lajos Hatvany, criminal law, freedom of the press, imprisonment

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1475>

1. A nemzetgyalázás a rendtörvényben

A Horthy-korszak kezdetén született meg a *rendtörvény*, az 1921. évi III. törvénycikk, amely az állami és társadalmi rend védelmét szolgálta a felforgatókkal szemben, és szakított a Csemegi-kódex liberális felfogásával. Bevezette a *nemzetgyalázást* és a *nemzetrágalmazást* mint bűncselekményi kategóriákat, büntetni rendelte a forradalmi mozgalmak szervezését, vezetését és a

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Intézeti Tanszék.

bennük való részvételt. Szabályozta a magyar állam és nemzet ellen irányuló bűncselekményi kategóriákat is. A korszak híres büntetőjogásza foglalkozott részletesen a jogszabály keletkezésével, értelmezésével. *Angyal Pál* úgy vélte, hogy „az 1921. évi III. törvénycikk előkészítői szükségesnek vélték büntetéssel sújtani mindazokat a cselekményeket, amelyek a tömegmozgalom céljára a lelkeket a legkülönbözőbb utakon előkészíteni és megnyerni igyekeznek. Ily cselekmények az állam és társadalom törvényes rendje elleni izgatáson, a jogrend felforgatása és megsemmisítése céljából bűncselekmény elkövetésére irányuló felhíváson s a katonai fegyelem megbontására irányuló cselekményeken felül: a magyar állam vagy a magyar nemzet megrágalmazása és az ellene szóval vagy tettel elkövetett meggyalázó, lealacsonyító vagy a nemzeti érzületet egyébként súlyosan sértő nemzetgyalázás.”¹

Így hangzott a törvény szövege:

„Nemzetragalmazást követ el az, aki olyan valótlan tényt állít vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse, vétséget követ el és öt évig terjedő fogházzal büntetendő.”²

Nemzetgyalázás vétségét követte el az a törvény szerint, aki a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen meggyalázó kifejezést használt, vagy ilyen cselekményt követett el. Ebben az esetben vétség valósult meg, amelyre a törvény szerint három évig terjedő fogházat lehetett kiszabni.³ A nemzetragalmazás és nemzetgyalázás jogi tárgya a magyar állam vagy magyar nemzet becsülete, míg passzív alanya a magyar állam és a magyar nemzet volt.⁴ A korszakban számos író, költőt perbe fogtak nemzetgyalázás vádjával.⁵

Jelen tanulmányban Hatvany Lajos nemzetgyalázási perének főbb pontjait mutatom be. Hatvany Lajos életéről, irodalmat támogató, kritikusi, írói munkásságáról számos tanulmány és monográfia áll rendelkezésre. Az ellene lefolytatott per azonban csak érintőlegesen szerepel ezekben az alapvetően irodalomtörténeti írásokban. A tanulmány forrásbázisát így a másodlagos irodalom mellett a korabeli sajtóanyag alkotja, amely részletes információkkal szolgál a Hatvany Lajos elleni peréről.

2. Hatvany Lajos⁶ rövid életútja a per tükrében

Hatvany Lajos a budapesti piarista gimnáziumban érettségizett 1897-ben, ugyanabban az osztályban végzett magántanulóként gróf Teleki Pál miniszterelnök is. Külföldi egyetemeken tanult, majd ezt követően édesapja szerette volna bevonni

¹ Angyal Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk*. Athenaeum kiadása, Budapest, 1929. 105.

² 1921. évi III. törvénycikk *az állam és társadalmi rend hatályosabb védelméről*, 7. szakasz 1. bekezdés.

³ 1921. évi III. törvénycikk *az állam és társadalmi rend hatályosabb védelméről*, 8. szakasz.

⁴ Angyal: i.m. 109.

⁵ Madácsy László: Nemzetgyalázás címen emelt vád Móra Ferenc ellen, in: *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1958. 1. szám. 7-17.

⁶ Hatvany Lajos (1880. október 28.- 1961. január 12., Budapest). 1897-ig Deutsch Lajos; 1917-ig Hatvany-Deutsch Lajos.

a családi vállalkozások valamelyikébe, ám a fiú az üzleti életnek hamar hátat fordított. Az 1910-es évektől a magyarországi polgári radikalizmus egyik szellemi vezetője lett, a hazai progresszív irodalom és mindenekelőtt a Nyugat egyik fő támogatójává vált, Ady Endre közeli barátja és pályájának fontos támasza volt. Többek között a Budapesti Szemle és a Huszadik Század munkatársa a Nyugat alapító szerkesztője, kritikusa, legfontosabb mecénása 1908 és 1912 között. Osvát Ernő szerkesztővel való ellentéte miatt otthagyta azonban a lapot 1912-ben. A Pesti Napló tulajdonosa lett 1917-től, majd főszerkesztője 1919. március 23-ig. Az 1930-as években újra emigrációba kényszerült, majd hazatérését követően az irodalomtudományok kandidátusa, doktora, majd az MTA tagja lett 1960-ban.

A nemzetgyalázási perhez kapcsolódóan meghatározó esemény volt, hogy 1918. október 24-én a *Magyar Nemzeti Tanács* tagjává választották, így egy rövid ideig fontos feladatot látott el gróf Károlyi Mihály mellett, mert a Nemzeti Tanács Vezérkarához tartozott. A Tanácsköztársaság kikiáltása után azonban néhány nappal lemondott főszerkesztői posztjáról, és Bécsbe emigrált. A Tanácsköztársaság eszméivel nem tudott azonosulni. Külföldön élt, amikor aláírják a trianoni békeszerződést, amely ellen indultos könyvben tiltakozott.⁷ Mindeközben írta meg a század szépirodalmának egyik legérdekesebb nagyregényét, az *Urak és embereket*,⁸ amely tele van önéletrajzi elemekkel. Bécsi emigrációja alatt lapjaiban (*Jövő, Bécsi Magyar Újság*) a polgári forradalom értékei mellett állt ki, elutasította a kommünt, majd az 1920-as évek elején formálódó berendezkedéssel sem értett egyet, amelynek hangot is adott írásaiban. Élt Párizsban, Londonban, Oxfordban is. A büntetőeljárást távollétében indította meg ellene a Magyar Királyi Ügyészség.

3. Nemzetgyalázás: az eljárás megindítása, a vád

Hatvany Lajos ellen tehát távollétében, 1924-ben Magyarországon, a Bécsi Magyar Újságban és a szintén a bécsi, részben a Hatvany által alapított *Jövő* című lapban megjelent írásai miatt *nemzetgyalázás* vétsége miatt eljárást kezdeményezett és vádat emelt ellene a Budapesti Magyar Királyi Ügyészség. Ennek háttérében valójában a forradalmi múltja miatt állt. Ez ekkor nem tűnt annyira veszélyesnek, mert a *Jövő* több tagja ellen indult az eljárás, de nem is folytatták ekkor le. Többek között Linder Béla, Szende Pál, Károlyi Mihály ellen is indult eljárás.

1921. május 28-án a *Jövő* című folyóiratban *Magyar levél a magyarokhoz* című cikkében ezt írta Hatvany:

„A magyar kormányzat a trianoni béke aláírását az országra nézve káros kardcsörtető huzavonával késleltette, az aláírt békének hatályos keresztül vitelét még ma is meggátolja. Horthy politikája folytán a nemzeti hadsereg vállalatai reménytelenek, a kisantant gyűrüje szorosan kapcsolódik Magyarország köré, a Horthy-féle tehetetlen erőszak politikája, valami nem létező fegyveres hatalom folytonos fitogtatása teszi lehetetlenné az új hazában élő magyar kisebbségek hatályos.

⁷ Hegedűs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Trezor Kiadó, Budapest, 1992. 530.

⁸ Hatvany Lajos: *Urak és emberek*, Ulpianus-ház Könyvkiadó, Budapest, 2008.

védelmét. Aki igazán jó magyar, az ma nem játszik irredentát, hanem leszerelés a szomszédok szövetségét keresi... Ami emigrációs szemüvegünkön keresztül nézve csak az a jó hazafi, aki ez ellen a nemzetgyilkos rendszer ellen tiltakozik, ellenben hazaáruló mindenki Bánffytól kezdve Bethlen Istvánig, aki benne részt vesz. Bizalmat az érdemel, aki ma Bécsben beszél. A megcsönkült Magyarországon a történelmi osztályok a munkásságbukásán vérszemet kapva, ma a polgárság kikapcsolásán is dolgoznak..."⁹

A Jövőben, 1922. január 25-én *Válaszúton* című cikkében pedig így fogalmazott: „Horthy jelenti a zsarnokságot és a bitorlást. Horthy ország jelenti a bandákat és kormányzóikat, jelenti a jogfosztó betyárok tízezerét.”¹⁰ Végül vádként az ügyészség hat rendbeli, az 1921. évi III. törvénycikk 7. szakaszába ütköző, 2. szakasz szerint büntetendő, a magyar állam és a nemzet megbecsülése elleni büntetést határozta meg.

A per történetéhez tartozik, hogy 1920-as évekről kezdve az emigrációba kényszerült szerzők írásait újra közölni kezdték a folyóiratok. Így például Déry Tibornak már 1920-ban cikke jelent meg a Nyugatban, ahol 1923-ban Hatvany írása is megjelenhetett. Bár nem hirdettek amnesztiát, mindössze egy *bizalmas igazságügyi körrendelet* és *pertörlés* tette lehetővé, hogy többen hazatérjenek az emigrációból.¹¹ A nemzetgyalázás elkövetésével vádolt személyekkel szemben szigorú intézkedés született. Kérhették a szabad lábbon való védekezést, de csak abban az esetben, ha igazolni tudták, hogy nem folytattak legalább öt éve a magyar nemzet elleni propagandát. Ide tartozott Hatvany Lajos mellett Garami Ernő, Buchinger Manó, Szende Pál, Hock János, Linder Béla és Károlyi Mihály is.¹²

4. Hazatérés és letartóztatás

1927-ben Hatvany Lajos hazatért az emigrációból. Dr. Szabó László hívta haza, aki a Pesti Naplóban leadott nyilatkozatában hivatkozott Pesthy Pál igazságügyminiszter képviselőházi nyilatkozatára, melyben elmondta, hogy az emigráció lebonyolításának legjobb módja, ha „az emigránsok hazajönnek, és férfiasan a bíróság elé állva intézik az ügyüket...”¹³

Másrészt saját jogi meggyőződésére hivatkozott a jogász, mely szerint az általa megkérdezett ügyvédek véleménye megegyezett abban, hogy Hatvany Lajost már semmi olyan cselekmény nem terheli, ami miatt a magyar törvények szerint büntetendő volna. Tehát rá is vonatkozik a *pertörlés*.

Mindezek alapján Hatvany hazatérése után jelentkezett a rendőrségen 1927. december 9-én, majd onnan hazament. Néhány nappal később, december 11-én

⁹ Hatvany Lajos bárót őrizetbe vette a rendőrség, in: *Budapesti Hírlap*, 1927. december 11. 281. szám. 5.

¹⁰ Hatvany Lajos bárót őrizetbe vette a rendőrség, in: *Budapesti Hírlap*, 1927. december 11. 281. szám. 5.

¹¹ Sipos Lajos: A Nyugat és a Forradalmak kora, in: Sárközi Éva (szerk.): *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Budapest, 2009. 282.

¹² A kommunista szökevények, kivéve a népbiztosokat és a terroristákat szabadlábbon védekezhetnek, *Magyarország-Reggeli Magyarország*, 1927. június 4. 34. évfolyam. 126. szám. 1.

¹³ Hatvany Lajos bárót őrizetbe vette a rendőrség, in: *Budapesti Hírlap*, 1927. december 11. 281. szám. 5.

azonban a rendőrség megjelent Hatvany Lajos sógorának lakásának, ahol Hatvany lakott, és kereste őt. A rendőrség közölte, hogy utasításuk van arra, hogy a főkapitányságra előállítsák Hatvanyt. Mivel őt nem találták, ezért sógornőjét kérték meg az utasítás átadására. Ezután Hatvany Lajos Sebestyén Ernő ügyvéddel megjelent a főkapitányságon. Hetényi Imre főkapitányhelyettes közölte vele, hogy a budapesti ügyészség *nemzetgyalázás* miatt eljárást indított ellen, és a rendőrséget megbízta Hatvany előállításával. Érdemi kihallgatásra ekkor nem került sor. A politikai osztály egyik szobájában helyezték el Hatvanyt, ahol egy detektív vigyázott rá.¹⁴

Majd másnap a törvényszékre vitték, ahol Schandl Ernő tanácselnök közölte Hatvany-val, hogy elrendelték az *előzetes letartóztatását*.¹⁵ Mivel eddig az időpontig nem került sor egyetlen hazatért emigráns letartóztatására, egyetlen esetben sem tűztek ki főtárgyalást, így erre hivatkozással Hatvany és ügyvédje nem éltek perorvoslattal az előzetes letartóztatás ellen. Bízta abban, hogy minél előbb sor kerül majd a tárgyalásra.¹⁶ Hatvany tehát ügyének gyors tárgyalása reményében elfogadta a végzést.

A külföldi sajtó annál inkább megkérdőjelezte az előzetes letartóztatás jogosságát. A Berliner Tageblatt szerint 1922-ben írt '*A megsebzett ország*' című könyve Hatvanynak a hazaszeretetről szól.¹⁷

Ezt követően került Hatvany a Markó utcai fogházba. „Ez a cella az első emelet 25. számú helyiség. Megengedték a bárónak, hogy saját ágyneműjét és egy szőnyegét behozza és élvezhesse magát. Ma délelőtt megvizsgálta őt Eötvös József dr. fogházorvos, aki konstataulta, hogy a báró egészségi állapota teljesen rendben van. Több kötet könyvet vittek be neki amiket olvashat, azon kívül megengedték azt is, hogy írjon.”¹⁸

1927 decemberében védője, dr. Sebestyén Ernő ügyvéd és báró Hatvany Lajosné felkeresték a törvényszéket, hogy az eljáró bíró irodájában tanulmányozzák a *per aktáit*. Miért volt erre szükség? A védőügyvéd megállapította, hogy 1924-ben történt az ügyben az utolsó bírói intézkedés a Schandl-tanács előtt. Ez azért volt fontos, mert ha vétség címén módosították volna a vádat, akkor az ügy elévült volna. A védőügyvéd álláspontja az volt, hogy az ügyészi vádirat csak egyes mondatokat ragad ki és a cikkek egész tartalmát elolvasva nem állapítható meg a nemzetgyalázás ténye.¹⁹

1927 december végén a védőügyvéd kérte, hogy engedjék Hatvanyt – egészségi állapotára tekintettel – házi őrizetbe vagy szanatóriumba. Erre azonban nem került sor. Mint ahogyan végül a tárgyalás időpontját is csak a következő év elejére tették.

¹⁴ Hatvany Lajos bárót őrizetbe vette a rendőrség, in: *Budapesti Hírlap*, 1927. december 11. 281.szám. 5.

¹⁵ Törvényszék Hatvany Lajos báró az ügyészség fogházában, in: *Budapesti Hírlap*, 1927. december 13. 282. szám. 16.

¹⁶ Hatvany ügyében még e hónapban megtartják a végtárgyalást, in: *Esti Kurir*, 1927. december. 13. évfolyam, 282. szám. 7.

¹⁷ Hatvany Lajos az ügyészség fogházában. *Népszava*, 1927. december 13. 282. szám. 8.

¹⁸ Hatvany ügyében még e hónapban megtartják a végtárgyalást, in: *Esti Kurir*, 1927. december. 5. évfolyam, 282. szám. 7.

¹⁹ Hatvany ügyében még e hónapban megtartják a végtárgyalást, in: *Esti Kurir*, 1927. december. 5. évfolyam, 282. szám. 7.

Először január 4-ére tűzték ki, de a beadott kérelemnek eleget téve későbbre halasztották ezt az időpontot. A védőügyvédek azért kérték a tárgyalás elhalasztását, hogy megfelelően elő tudják készíteni a védelmet.²⁰ Dr. Erdődy Harrach Tihamér és dr. Jacobi Andor védők beadványt is intéztek a vádtanácshoz, melyben újabb mentő tanúkat jelentettek be. Kérték a vádtanácsot, hogy a vizsgálat kiegészítése érdekében utalják vissza a vizsgálóbíróhoz. A vádtanács azonban a védők indítványát elutasította.²¹ Végül a dr. Töreky Géza által vezetett tanács kitűzhetette a főtárgyalás határidejét. Töreky Gézáról érdemes itt annyit megjegyezni, hogy ő a két világháború közötti Magyarország egyik legjelentősebb büntető bírója volt. A statárium idején az általa vezetett bírói tanács ítélte halálra Sallai Imrét és Fürst Sándort. Ő ítélte nyolcnapi elzárásra Radnóti Miklóst vallásgyalázónak minősített versei miatt.²²

5. Az elsőfokú tárgyalás

A Budapesti Királyi Törvényszéken a tárgyalás tehát a Töreky-tanács előtt indult meg 1928. február 1-én. A tanács tagjai Méhes Ignác dr. és Avedic Félix dr. törvényszéki bírák voltak. Az ügyési feladatokat dr. Strache Gusztáv látta el, míg a védő: Medvigy Gábor, dr. Sebestyén Ernő és dr. Jacobi Andor volt. A tárgyalás *nyilvánosan* zajlott, azonban a jelentős érdeklődésre tekintettel előzetesen jegyet kellett igényelni a bíróság elnökségétől a részvételhez.²³

A 8 órai Újság *A Hatvany-per* címen értékelte a per lehetséges kimenetelét, Hatvany szerepét, esetleges felelősségét:

„Holnap tehát bírái elé áll báró, aki hétesztendei távollét után önként hazatért, hogy számot adjon cselekedeteiért. Most nem beszélünk arról, hogy baráti félreértésnek az áldozata, vagy a megbánás és a nosztalgia hozta-e haza. De a főtárgyalás során ki fog derülni, vétkes-e Hatvany Lajos azokban a bűnökben, melyeket a vádirat ellene felsorol. Az ítélet kimondásáig természetesen nem lehet szava a találgatásoknak, de nem lehet szava a szubjektív érzelmeknek sem, akár ellenszenvnek, akár rokonszenvnek, mert hiszen szigorói tények alapján kell az ítéletet meghozni, kimondani, hogy a büntetőtörvénykönyv paragrafusai miképpen minősítik Hatvany Lajos báró külföldi működését. Bennünket nem vezet sem személyi elfogultság, sem politikai bosszúvágy; amikor Hatvany Lajos ügyével foglalkozunk. Az a magatartás, melyet Hatvany Lajos mutatott önkéntes visszatéréseivel, azt hisszük, legkérelhetetlenebb politikai, vagy személyi ellenfeleit is a legteljesebb tárgyilagosságra kötelezi. De éppen ezzel az objektivitással és legkisebb szándéka nélkül annak, hogy elébe vágjunk a független magyar bíróság

²⁰ Február 1-én tárgyalja a Töreky-tanács Hatvany Lajos báró bűnperét, in: *8 Órai Újság*. 1928. január 17. 14. évfolyam. 13. szám. 3.

²¹ Február 1-én tárgyalja a Töreky-tanács Hatvany Lajos báró bűnperét, in: *8 Órai Újság*. 1928. január 17. 14. évfolyam. 13. szám. 3.

²² Megítélése máig vitatott a történészek és a jogtörténészek között, azért is, mert ő volt az, aki a zsidó munkatársakat eltávolította a Kúriából 1944-ben. Lásd részletesen: Zinner Tibor: Dr. Töreky Géza, a mindenkori hatalom őre? In: Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei* II. Budapest. HVG-ORAC. 2015.

²³ A Hatvany-perhez, in: *8 Órai Újság*. 1928. január 31. 14. évfolyam. 25. szám. 7.

ítéletének, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy Hatvany Lajossal szemben olyan különleges erkölcsi követelmények állnak fenn, melyeket talán a Btk. rideg paragrafusai szerint nem is lehet elbírálni, az ellenük való vétkezést szigorúan jogi alapon nem is lehet sem elítélni ...”²⁴

Az ügyész fenntartotta az eredeti vádat: a hatrendbeli nemzetgyalázás büntettét. Az inkriminált cikkek a következők voltak: *Magyar levél a magyarokhoz; Közbeszólás, Nősténysakálók galériája, Kecskeméti puszták fiai; Petőfi és Németország*. Hatvany Lajos rendkívül ideges és megtört volt a tárgyaláson a korabeli tudósítások szerint. Védekezésében előadta, hogy

”...Ha a cikkek közül egy- kettőben olyan gondolatok is vannak, amelyekért ma vezekelek, és igaz bocsánatot kérek, akkor azt nem tudom másképp magyarázni, mint rettenetes elhagyatottsággal, üldöztetésemmel. Beismerem, hogy súlyosan hibáztam. Bocsánatot kell kérnem mindazoktól, akiket elvakultságomban, elhagyatottságomban megsértettem.”²⁵

Védekezésül felhozta azt is, hogy mintegy száz cikket írt az emigrációban, amellyel segíteni szeretne volna a megszállt területek magyar lakosságát. Bocsánatot kért tehát a megsértett országtól. A per során felmerült Hatvanyinak a szerepe az októberi forradalomban is. Védekezése itt arra épült, hogy mint újságíró vett részt az eseményekben. Törek Gyéza azonban megalázó kijelentéssel reagált a védekezésre: Ön lehetett állampolgára ennek az országnak, de nem lehetett a fia.

A tárgyalás során az elnök bejelentést tett az *aktalapásról* is, mert a per irataiból hiányoztak belügyminiszteri, rendőrségi és külügyminiszteri iratok, amelyek a vádlottra nézve terhelő bizonyítékokat tartalmaztak. A bíró utalt rá, hogy ő korábban olvasta ezeket az iratokat, és jegyzeteket is készített belőlük. Az elnök tájékoztatta a jelenlévőket, hogy ebben az ügyben sor került házi vizsgálat elrendelésére. A vizsgálat eredményéről adat, vagy dokumentum sajnos nem maradt fenn.

A főügyész ismertette az Ember, a Bécsi Magyar Újság és a Jövő című lapok szerkesztőinek és munkatársainak névsorát, és azt, hogy mindhárom lapnak volt terjesztési engedélye Jugoszláviában, Romániában és Csehszlovákiában. Majd Hatvany politikai tevékenységét vázolta részletesen.

A törvényszék három külügyminiszteri akta felolvasásának idejére – tekintettel arra, hogy 1924 és 1927 között már történt bírói intézkedés – *zárt tárgyalást* rendelt el. A védelem Karinthy Frigyes, és Hatvany Lajos apósát kérte bizalmi embernek, amit a törvényszék el is rendelt. Ők tehát benn maradhattak a zárt tárgyaláson is.

Ezt követően került sor a *perbeszédre*. Az ügyész újra összefoglalta és hosszú ideig sorolta a vádak, a Hatvany által elkövetett cselekményt hazaárulásnak nevezte. Jelentékeny szabadságvesztés és vagyoni elégtétel kiszabását kérte a bíróságtól.

Dr. Medvigy Gábor védőügyvéd beszéde a vádbeszédhez képest feltűnően rövidre sikerült, hangsúlyozta, hogy ő nem a politikát, hanem a személyt védi. Hatvanyt

²⁴ A Hatvany-per. *8 Órai Újság*, 1928. február 1. 14. évfolyam. 26. szám. 1.

²⁵ Hatvany Lajos bárót hétévi fegyházra és ötszázezer pengő vagyoni elégtételre ítélte a bíróság, in: *Budapesti Hírlap*, 1928. február 2. 48. évfolyam, 27. szám. 3.

tragikus hősnek nevezte, aki belekeveredett a politikába, és a pacifizmus elérhetetlen eszméje felé haladt.

Hatvany élt az *utolsó szó jogával*. Engedélyt kért, hogy beszéljen az életéről, és röviden elmondja, hogy hogyan jutott el a Budapesti Szemléától a Jövőig. A Pesti Napló tudósítója szerint ekkor fellépése már sokkal határozottabb és biztosabb volt, mint délelőtt. Az Adyval való barátsága folytán keveredett a politikába, de mindig lelkes, békés célokat szolgált.

Az *elsőfokú marasztaló ítéletet* dr. Töreky Géza hirdette ki. A törvényszék bűnösnek mondta ki Hatvanyt ötrendbeli nemzetgyalázás büntetésében, mert a Jövő című politikai napilapban az inkriminált cikkeket megírta abból a célból, hogy valamelyik külföldi állam vagy külföldi szervezet a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen ellenséges cselekedetre indíttassék, és olyan tényeket állított, amelyek valódiságuk esetén alkalmasak volnának arra, hogy a magyar állam és nemzet hitelét csorbítsák, jó hírnevét sértsék. Összbüntetésül 7 év fegyházbüntetésre, politikai jogainak ugyanannyi idejű felfüggesztésére ítélte a törvényszék. Mellékbüntetésként 15 ezer pengő pénzbüntetésre, és 500 ezer pengő vagyoni elégtétel megfizetésére ítélte, és elrendelte Hatvany további fogvatartását. 1 hónap és 10 napot kitöltöttnek vett az előzetes fogvatartással. A bűnügyi költségek is Hatvanyt terheltek.

A szigorú ítélet indokolása lényegében megegyezett a vádiratban foglaltakkal, enyhítő körülmény mindössze a vádlott főtárgyaláson tanúsított magatartása, megbánása volt. Nem tekintette azonban enyhítő körülménynak a törvényszék a bűncselekmény óta eltelt hosszabb időt, mert érvelése szerint ez a vádlott hibájából következett be. A súlyosabb minősítésnek az az oka, hogy a Jövő című lap következetesen békebontónak nevezte a magyar nemzetet, az állam fejét és kormányát, és állandóan gyűlöletet szított ellene.

A főügyész elfogadta az ítéletet, a védő és Hatvany fellebbezett a bűnösség megállapítása, a büntetés súlyossága a vagyoni kár nagysága és az elévülés meg nem állapítása miatt. A törvényszék azon határozata ellen pedig felfolyamodást nyújtottak be, amelyben a bíróság kimondta, hogy semmilyen óvadék ellenében nem helyezhető szabadlábra Hatvany Lajos. A felfolyamodást Csonka Elemér kúriai bíró elnöklésével, Folkmann Jenő táblabíró előadása után az ítéletábla szintén elutasította azzal az indokolással, hogy tekintettel a büntetés nagyságára, szökésétől alaposan tartani lehetett.

A *rendkívül szigorú ítélet* nagy visszhangot váltott ki nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is. Dr. Sebestyén Ernő, Hatvany korábbi védője az ítélet kihirdetését követően levelet írt Hatvanynak az eljárásról. Véleménye szerint az ítélet jogi tévedésen alapul, ezért úgy vélte, hogy nem lesz nehéz megdönteni a vádpontokat írásos és tanúbizonyítás segítségével. Alláspontja az volt, hogy Hatvany cselekménye vétségnek minősül, és az elévült. A külföldi lapok – Neue Freie Presse, Berliner Tageblatt – élesen bírálták az ítéletet, melyet túlságosan szigorúnak és oktalannak neveztek. A főtárgyalást megelőzően több német író, tudós²⁶ levélben fordult Bethlen István miniszterelnökhöz, melyben reményüket fejezték ki, hogy a magyar bíróság

²⁶ Többek között: Albert Einstein, Theodor Wolf, Thomas Mann, Heinrich Mann, Stefan Zweig.

nem fogja elítélni Hatvany Lajost azért, mert „...megzavartabb időkben másként cselekedett...mint ahogy mások gondolkoztak.”²⁷

Az ítélet kihirdetését követően Thomas Mann Hatvany védőjének írt levelében elutasította az ítéletet és: „A rendkívül súlyos ítélet, amelyet a Hatvany ellen indított bűnvádi eljárás során hoztak, mélyen megrendített engem és sok olyat, aki Németország szellemi világához tartozik. Hatvanyt személyesen és mint író is ismerem, kivált *Das verwundete Land* című könyve révén, amelynek fájó hazaszeretete és szenvedélyes panasza a Magyarországot ért sors fölött maradandó hatást tett ránk, s azt a közvetlen bizonyosságot szűrtem le belőle, hogy ez az ember sohasem írhatott olyasmit, amit hazája és nemzete becsméréseinek vélt, vagy amivel ellenséges vállalkozásokat akart volna hazája és nemzete ellen fölidézni. Éppen ezért érthetetlen számomra, hogy egy olyan perben, amelynek tárgya az ő hírlapírói tevékenysége volt, ilyen ítélet hozathatott...”²⁸

6. Lényeges enyhítés?

A másodfokú tárgyalásra 1928. május 8-án került sor dr. Degré Miklós, az ítélőtábla elnökének vezetésével. A szavazóbírák dr. Folkmann Jenő és dr. Morócza Dénes voltak. A vádat dr. Dabasi-Halász Lajos főügyész képviselte. Hatvany Lajos *új védője* pedig dr. Baracs Marcell lett. A főügyész mögött megjelent dr. Novák Elemér királyi kincstári jogügyi főtanácsos és dr. Szolnok Jenő főügyész helyettes, aki az igazságügy-minisztérium megbízásából készített jelentést a tárgyalásról. Az elnök felolvasta az elsőfokú ítéletet, amely mintegy másfél órát vett igénybe.

Dr. Dabasi Halász Lajos, a budapesti főügyészség vezetője személyesen képviselte a vádat, aki lényegében az elsőfokon elhangzott vádat ismételte meg. Vádbeszédének jelentős részében a semmisségi panaszokkal foglalkozott. Példákat hozott arra, hogy olyan esetekben, amikor a vádlott külföldön tartózkodik, mégis felelősségre vonható. Ez volt a helyzet álláspontja szerint a rendtörvény esetében is, tehát a rendtörvénybe ütköző bűncselekmény miatt is felelősségre vonható külföldön tartózkodó személy, és büntetést is ki lehet szabni rá, amennyiben visszatér. Igaz magyar, a hazáját szerető polgár hazaszeretetből nem követhet el hazaárulást „...A hazától és a nemzetől bocsánatot kérni nem lehet, annak a nemzetnek nincs biztos jövője, amelyik a saját fia által ellen elkövetett bűnöket megbocsátja és mindenre a feledés fátylát borítja.” – fogalmazott a főügyész.²⁹

Hatvany védője ekkor már *dr. Baracs Marcell* volt, aki indítványozta a bizonyítás kiegészítését. Kérte többek között a Jövő több cikkének és Hatvany *Das verwundete Land* című könyve előszavának ismertetését is. Ezt azonban az ítélőtábla elutasította.

A védőbeszéd negyed ötkor kezdődött, és több óra hosszáig tartott, amelyben a védő a hazaárulás vádját igyekezett visszautasítani. Sokkal felkészültebb volt az elsőfokú eljárásban szereplő ügyvédnél. Az elsőfok ítéletét keménynek és meghökkenetőnek nevezte, amellyel rásütötték Hatvanyra a hazaárulás bélyegét. Az

²⁷ Ítélet után, in: *Budapesti Hírlap*, 1928. február 4. 48. évfolyam, 28. szám. 12.

²⁸ Idézi: Bényei József. Bényei József: *Magyar írók pere*. Kozmosz Kiadó, Budapest, 1984. 150.

²⁹ Dabasi-Halász Lajos főügyész vádbeszéde, in: *Pesti Hírlap*, 1928. május 9. 50. évfolyam, 105. szám. 2.

ítéletet nemcsak védőként, hanem jogászként is támadta, vitatta, mert álláspontja szerint a tényállás helytelen és okszerűtlen. Kérte annak bizonyítását, hogy Hatvany a kommunizmus alatt a maga és családja életének kockáztatásával milyen szolgálatokat tett a hazának és a polgári társadalomnak. Erre nézve a külügyminisztérium tisztviselőinek kihallgatását kérte. Ezzel kiemelte Hatvanyt a megalázó, megtért bűnös pozíciójából. Hangsúlyozta, hogy Hatvany az emigrációban a magyar revízió apostola volt, és ezt többek között a Thomas Mannal folytatott levelezésekkel is bizonyította.³⁰ Kétségbe vonta, hogy más országban elkövetett sajtóvétségért Hatvany itthon egyáltalán felelősségre vonható lenne és követelte a főügyésztől annak bizonyítását, hogy Hatvany valóban a kommunistákkal 'cimborált.' Rámutatott, hogy a Károlyi-kormányt nemcsak Hatvany, hanem az a magyar bíróság és ügyészség is támogatta, akik most Hatvanyt felelősségre vonják. Tételesen bizonyította azt is, hogy a vádlott a cikkeiben csak olyan gyilkosságok, atrocitások ellen szólt, amelyeket az ellenzék legálisan szóvá tett a parlamentben.

„Hatvany cikkeiben sok rendkívül durva, túlzó és sajnálatos kifejezés is van, ezeket azonban külön számlára kell írni, mert ezek, akármilyen állami funkcionáriusnak, vagy közjogi méltóságnak a személyét is érintik, még sem tekinthetők nemzetrágalmazásnak.”³¹ Mindezek alapján Hatvany felmentését kérte a védő.

Az utolsó szó jogán Hatvany visszautasította a hazaárulás vádját: „Egész életemen át az volt a célom, hogy a magyar szó szépségét hirdessem, tanuljam és fejlesszem. ... Nem vagyok jogász, a paragrafusok világa ismeretlen előttem... Vérem minden cseppje irtózik, remeg, és tiltakozik e borzalmas vádak ellen. ... Tíz év óta tudom a vádat: Zsidó származású ember nem is lehet magyar, nincs asszimiláció, nincs igazi beolvadás a magyar fajba...inkriminált cikkeit azért írta, hogy az utódállamokban megtartsa a magyarokban a hitet. Kértem már a törvényszék előtt ünnepélyes bocsánatát a nemzetnek, ha tévedtem...kérésemet bátorodom megismételni.”³²

Az ítéletábra megváltoztatta az elsőfokú ítéletet. Egyrendbeli nemzetgyalázás büntetében, és három rendbeli nemzetrágalmazásának vétségében mondta ki bűnösnek. Egy ügyben bizonyítékok hiányában felmentette. Így végül 4 év fegyházra, valamint 6000 pengő pénzbüntetésre módosította az ítéletet. A védelem ekkor is kérte, hogy Hatvanyt helyezték szabadlábra óvadék ellenében, ezt azonban a bíróság továbbra is elutasította. A másodfokú eljárás is országos sajtóvisszhangot váltott ki. A védő-és vádbeszédeket a lapok kommentár nélkül közzétették.³³

7. A harmadfokú ítélet

A főügyész, Hatvany és a védő is *semmisségi panaszt* nyújtott be. Az ügy iratai, az írásba foglalt ítélettel együtt szokatlanul gyorsan a Kúria elé kerültek. Közben

³⁰ Dr. Baracs Marcell védőbeszéde, in: *Pesti Hírlap*, 1928. május 9. 50. évfolyam, 105. szám. 2.

³¹ Uo. 2.

³² Uo. 3.

³³ Belpolitika. Hatvany Lajos báró nemzetgyalázási bűnpere. in: *Lapszemle*, 1928. május 8. 9-10.

Hatvany súlyosan megbetegedett, gyomorfekélye súlyosbodott, így őt igazságügyminiszteri határozat alapján a rabkórházba szállították.

A semmisségi panasz benyújtása után 1928 júniusában – soron kívül, a nyári szünet előtt – dr. Varga Ferenc koronaügyész 'megbocsátó nagylelkűsége' következtében a Kúria Ráth Zsigmond, a Kúria másodelnökének irányításával 1928 júniusában tanácskozott Hatvany Lajos ügyében. A tanácsban Slavek Ferenc, Csizinszky, Mendelényi, Kvassay és Csengcy kúriai bírák foglaltak helyet és a vádat Polgár Viktor koronaügyész helyettes képviselte.³⁴ Részt vett a tárgyaláson dr. *Finkey Ferenc* koronaügyész helyettes, egyetemi tanár is. A tárgyalás óriási érdeklődés mellett zajlott. Olyan zaj volt a teremben, és olyan hangos volt a folyosó, hogy Ráth elnök, aki percnyi pontossággal foglalta el helyét tanácsának tagjaival Vargha Ferenc koronaügyésszel és a védővel együtt, nem tudta megkezdeni az ítélet kihirdetését.

A Kúria végül egyrendbeli folytatólagosan elkövetett nemzetrágalmazás büntetében bűnösnek mondta ki Hatvanyt. Ezért másfél évi börtönre mérsékelte az ítéletet. Továbbá 150 000 pengő vagyoni elégtételt kellett fizetnie. Mellékbüntetésként 5 évi hivatalvesztésre és politikai jogainak felfüggesztésére ítélte a bíróság. Indokolásában a Kúria megállapította, hogy Hatvany az egész magyar nemzetről tett rágalmozó tényállításokat. Súlyosító körülményként értékelte a bíróság, hogy műveltsége, pozíciója fokozta a cselekményének a súlyát. Hazafiságát és megbánását enyhítő, de nem mentő körülményként vette figyelembe. A Kúria érvelése szerint hazafiságból nem lehet bűncselekményt elkövetni. A legfelsőbb bíróság szerint Hatvany célja a Jövőben megjelent cikkeivel az volt, hogy a kormányzót és a kormányt a Népszövetség útján eltávolítsák a helyéről.³⁵ Enyhítő körülményként vette figyelembe a Kúria Hatvany büntetlen előéletét, családos állapotát, önként való hazatérését, megbánását, a nemzettől való bocsánatkérését, a jóvátétel megkísérlését és orvosi bizonyítvánnyal tanúsított beteg állapotát. Mindezek alapján jutott arra a döntésre, hogy a *rendkívüli enyhítő szakaszt* kellett alkalmazni.³⁶

8. Hatvany Lajos sorsa a per után – záró gondolatok

A Kúria jogerős ítélete után Hatvanyt a Bálint-klinikára vitték, ahol az orvosi vizsgálat megállapította, hogy gyomorfekélye továbbra is nagyon súlyos, később a Siesta-szanatóriumban ápolták. Végül 9 hónapot töltött börtönben, amnesztiával szabadult, 1930. április 18-án. A 7 évi fegyházból végül másfél év börtön lett, a Kúria lényegében megbocsátott (hasonlóan több költőperhez). A Hatvany Lajos körüli ellenséges légkör azonban nem változott. Hatvany nem politizálhatott többé, meggyőződését, gondolatait az irodalomtörténeti tanulmányaiba csak nagyon óvatosan írhatta bele. 1938-ban ismét emigrálni kényszerült. Párizsban, majd Oxfordban élt. 1947-ben tért vissza végleg Magyarországra, Budapesten a

³⁴ Még a szünet előtt ítélezik a budapesti Kúria a Hatvany-pörben, in: *Keleti Újság*, 1928. május 27. 117. szám. 7.

³⁵ *Magyar Lapszemle*, 1928. június 28. 11-12.

³⁶ Törvénytörvényi Napló, in: *Pesti Napló*, 1928. június 28. 145. szám. 16.

bölcsészettudományi karon tanított, 1959-ben kapott Kossuth-díjat, és egy évvel később az MTA levelező tagjává választották.

Töreky Géza és Hatvany Lajos harca a tárgyalóteremben a korszak harcáról szól...A Hatvany-per története szorosan kapcsolódik a korszakhoz, annak a (költő)-pereihez is, azok miértjéhez, amely további kutatások alapját jelentik. A Hatvany-perrel párhuzamosan zajlott Madzsar József, a Jövő című folyóirat futárának nemzetgyalázási pere is, amely egy másik tanulmány alapjául szolgálhat.

Irodalomjegyzék

- 1921. évi III. törvénycikk *az állam és társadalmi rend hatályosabb védelméről*.
- A Hatvany-per. *8 Órai Újság*, 1928. február 1. 14. évfolyam. 26. szám.
- A Hatvany-perhez, in: *8 Órai Újság*. 1928. január 31. 14. évfolyam. 25. szám.
- A kommunista szökevények, kivéve a népbiztosokat és a terroristákat szabadlábbon védekezhetnek, in: *Magyarország-Reggeli Magyarország*, 1927. június 4. 126. szám.
- Angyal Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk*. Athenaeum kiadása, Budapest, 1929.
- Báró Hatvany Lajos a Tábla előtt, in: *Az Újság–Pesti Napló*, 1928. május 8.
- Báró Hatvany Lajos büntetését négy évre mérsékelte a tábla, in: *Pesti Hírlap*, 1928. május 9. 105. szám.
- Belpolitika. Hatvany Lajos báró nemzetgyalázási bűnpere. in: *Lapszemle*, 1928. május 8.
- Bényei József: *Magyar írók pere*. Kozmosz Kiadó, Budapest, 1984.
- Dabasi-Halász Lajos főügyész vádbeszéde, in: *Pesti Hírlap*, 1928. május 9. 50. évfolyam, 105. szám.
- Dr. Baracs Marcell védőbeszéde, in: *Pesti Hírlap*, 1928. május 9. 50. évfolyam, 105. szám.
- Február 1-én tárgyalja a Töreky-tanács Hatvany Lajos báró bűnperét, in: *8 Órai Újság*. 1928. január 17. 14. évfolyam. 13. szám.
- Hatvani Lajos bárót őrizetbe vette a rendőrség, in: *Budapesti Hírlap*, 1927. december 11. 281. szám.
- Hatvany Lajos az ügyészség fogházában. *Népszava*, 1927. december 13. 282. szám.
- Hatvany Lajos bárót hetévi fegyházra és ötszázezer pengő vagyoni elégtételre ítélte a bíróság, in: *Budapesti Hírlap*, 1928. február 2. 48. évfolyam, 27. szám.
- Hatvany Lajos bárót őrizetbe vette a rendőrség, in: *Budapesti Hírlap*, 1927. december 11. 281. szám.
- Hatvany Lajos: *Urak és emberek*, Ulpianus-ház Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- Hatvany ügyében még e hónapban megtartják a végtárgyalást, in: *Esti Kurír*, 1927. december. 13. évfolyam, 282. szám.
- Hegedűs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Trezor Kiadó, Budapest, 1992.
- Ítélet után, in: *Budapesti Hírlap*, 1928. február 4. 48. évfolyam, 28. szám.

-
- Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08060.htm> (A letöltés ideje: 2022. január 8.)
 - Madácsy László: Nemzetgyalázás címen emelt vád Móra Ferenc ellen, in: *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 1958. 1. szám. 7-17.
 - *Magyar Lapszemle*, 1928. június 28.
 - Még a szünet előtt ítélik a budapesti Kúria a Hatvany-pörben, in: *Keleti Újság*, 1928. május 27. 117. szám.
 - Nagy Sz. Péter: *Hatvany Lajos*, Balassi Kiadó, Budapest, 1993.
 - Sipos Lajos: A Nyugat és a Forradalmak kora, in: Sárközi Éva (szerk.): *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Budapest, 2009.
 - Törvényszék Hatvany Lajos báró az ügyészség fogházában, in: *Budapesti Hírlap*, 1927. december 13. 282. szám. 1
 - Törvényszék. Ítélet után, in: *Budapesti Hírlap*, 1928. február 4. 28. szám.
 - Törvényszéki Napló. A törvényszék hét évi, a Tábla négy évi fegyházbüntetését másfél évi börtönre mérsékelte a Kúria báró Hatvany Lajos bűnyügyében, in: *Pesti Napló*, 1928. június 28. 145. szám
 - Zinner Tibor: Dr. Töreky Géza, a mindenkori hatalom őre? In: *A Kúria és elnökei II*. Szerkesztette: Bódiné Beliznai Kinga. Budapest. HVG-ORAC. 2015.
-
-

**Ultra Vires avagy sem? Az EKB által
alkalmazott válságkezelési eszközök és azok
konformitása az uniós joggal, különös
tekintettel az EUB és a Német Szövetségi
Alkotmánybíróság közötti évtizedes
„hatásköri vitára”
Marinkás György***

A címben említett kérdéskör vizsgálata szükségszerűen érinti az uniós jog elsőbbségének elvét, amelynek feltétlen érvényesülését az utóbbi időben több alkotmánybíróság is megkérdőjelezte a tagállamok alkotmányos identitásának védelmére hivatkozva. A kérdés, hogy hol található a határvonal a kettő között, vagy másként fogalmazva hol található a vörös vonal, amelyet a tagállami alkotmánybíróságok nem léphetnek át.

Kulcsszavak: ultra vires, alkotmányos identitás, vörös vonal, eurózóna COVID-19, válság kezelés, EKB, BVerfG, PEPP

Is it Ultra Vires or Not? The Crisis Management Tools of ECB and their Conformity with EU Law, with Special Regard to the Decades Long 'Debate Over Competence' between the Federal Constitutional Court of Germany and the Court of Justice of the European Union

In order to examine the issue indicated in the title, one must necessarily take a closer look at the principle of the primacy of EU law, since the unconditional prevalence of this principle has recently been called into question by the constitutional courts of several Member States. The question is, where the boundary between the two is, or in other words, where is the red line that the constitutional courts of the member states shall not pass.

Keywords: ultra vires, constitutional identity, red line, Eurozone, COVID-19, crisis management, ECB, BVerfG, PEPP

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1476>

* Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Magánjogi Intézeti Tanszék.

1. Bevezetés

Egyes elemzők a COVID-19 járvány hatásaként a nagy gazdasági világválság óta nem látott mértékű gazdasági visszaesést jósoltak világszinten.¹ Az euróövezet kapcsán prognosztizált válság² kezeléséből az *Európai Központi Banknak (EKB)* is ki kellett vennie a részét.³ Az EKB 2020. március 24-én meghirdette az átmeneti jelleggel létrehozott „pandémiás vészhelyzeti vásárlási programot”⁴ (*Pandemic Emergency Purchase Programme, PEPP*), amelynek célja a legrosszabb forgatókönyv bekövetkeztének megakadályozása volt. A PEPP keretösszege és futamideje kétszer is emelésre, illetve meghosszabbításra került.⁵

Tekintve, hogy az EuB eddig az EKB összes hasonló intézkedésének jogszerűségét felülvizsgálta, illetve a német *Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht, BVerfG)* joggyakorlatában is találni példát az uniós jogalkotási aktusok vizsgálatára – mi több újra fellángolt az EuB és a BVerfG között évtizedek óta tartó hatásköri vita – a szakirodalomban *több szerző is vizsgálta a PEPP esélyeit egy esetleges bírósági felülvizsgálatban. Sebastian Grund* a 2020 márciusi írásában⁶ *amellett foglalt állást, hogy az EuB eddigi ítélkezési gyakorlata⁷ alapján a PEPP átmenne az EuB által felállított „teszten”, mivel (i) az intézkedésekkel az EKB nem lépte át a hatásköreit, (ii) tiszteletben tartja az arányosság elvét és (iii) a program nem ütközik az EUMSz. 123. cikk (1) bekezdésben rögzített finanszírozási tilalomba.* Grund feltevésének helytállóságát alátámasztja, hogy – amint az *Angyal Zoltán* írta⁸ az EuB ESMA-ügye⁹ kapcsán – az EuB e területen mindig „Európa-barát”

¹ Lásd: Gita Gopinath: The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression, *IMF Blog*, 14 April 2020. Online elérhető: <https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression/> (letöltve: 2021. január 21.); lásd továbbá az OECD tanulmányát: Eric A. Hanushek – Ludger Woessmann: The Economic Impacts of Learning Losses, OECD (September 2020), online elérhető: <https://www.oecd.org/education/The-economic-impacts-of-coronavirus-covid-19-learning-losses.pdf> (letöltve: 2021. január 21.)

² Európai Bizottság: 2020. nyári gazdasági előrejelzés: még mélyebb recesszió és nagyobb eltérések. Az Európai Bizottság sajtóközleménye. Brüsszel, 2020. július 7. Online elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/ip_20_1269 (letöltve: 2021. december 16.)

³ Mario Draghi: We face a war against coronavirus and must mobilise accordingly. (Opinion) *Financial Times*, 25 March 2020. <https://www.ft.com/content/c6d2de3a-6ec5-11ea-89df-41bea055720b> (letöltve: 2021. december 16)

⁴ Az Európai Központi Bank (EU) 2020/440 határozata (2020. március 24.) az átmeneti pandémiás vészhelyzeti vásárlási programról (EKB/2020/17) (HL L 91., 2020.3.25., 1–4. o.); az EKB összefoglalóját lásd: ECB: Pandemic emergency purchase programme (PEPP) <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/pepp/html/index.en.html> [letöltve: 2022. 01. 30.]

⁵ ECB Press Release (10 December 2020) Monetary policy decisions <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.mp201210~8c2778b843.en.html> [2022. 01. 30.]

⁶ Sebastian Grund: Legal, Compliant and Suitable: The ECB's Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP), *Bertelsmann Stiftung, Policy Brief*, 25 March 2020

⁷ C-62/14 sz. Gauweiler és mások k. EKB, ítélet, 2015 június 16; T-79/13 sz. Accorinti és mások k. EKB, ítélet, 2015. október 7; C-493/17 sz. Weiss és mások k. EKB, ítélet, 2018. december 11.

⁸ Lásd: Angyal Zoltán: Jogvita az európai értékpapír-piaci hatóság rendkívüli körülményekkel kapcsolatos beavatkozási hatásköréről, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXIII, 2015, 129–143. o.

⁹ C-270/12. sz. Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága kontra Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa, Ítélet, 2014. január 22

döntést hozott, azaz megvédte a válságkezeléshez szükséges intézményi keretet. Yves Mersch¹⁰ – az EKB Igazgatóságának akkori tagja¹¹ – 2020 novemberében szintén úgy érvelt, hogy a PEPP konformitásban áll az alapítószerződésekkel: amint az hangsúlyozta az EKB nem lépte át hatásköreit a programmal. Mersch hangsúlyozta, hogy az eredeti – 2020. március 24-én kihirdetett – PEPP határozat 4. cikke expressis verbis rögzíti, hogy az intézkedéseknek meg kell felelniük a szükségesség és az arányosság követelményének. Amint az Mersch beszédéből kitűnik, az arányosság követelményét gazdasági elemzések figyelembevételével kell elvégezni, amelyek megmutatják, hogy az intézkedések (i) képesek-e elérni a kitűzött monetáris politikai célt, (ii) nem lépik át a szükséges mértéket és, (iii) amelyek segítségével elkerülhetők az olyan hátrányok, amelyek nyilvánvalóan aránytalanok az elérni kívánt célokhoz képest.¹²

Annamaria Viterbo a BVerfG 2020. május 5-i ún. PSPP döntésének¹³ fényében vetette alá vizsgálatnak PEPP programot. Viterbo – az akkori fejlemények fényében teljesen adekvát módon – arra a következtetésre jutott, hogy nem lehet kizárni, hogy a testület egy esetleges későbbi döntésében hasonló álláspontra helyezkedik majd.¹⁴ A BVerfG PSPP döntését összefoglalva az EKB által 2015-ben bevezetett *Public Sector Purchase Programme (PSPP)* – az EKB 2015/774 sz. határozata¹⁵ és annak módosításai –, bár nem ellentétesek az EUMSz. 123. cikkében rögzített finanszírozási tilalommal, az EKB a hatásköreit átlépve, azaz *ultra vires*, egyben Németország alkotmányos identitását sértve vezette be a programot. Amint a BVerfG írja, a szerződések urai a tagállamok, következésképpen (i) az uniós intézmények nem állapíthatnak meg maguk számára a szerződésben nem rögzített hatásköröket. Továbbá (ii) a tagállamokat nem kötik az uniós intézmények olyan döntései, amelyek lényegében szerződésmódosítást eredményeznek. Márpedig a BVerfG álláspontja szerint az EKB által előírt, és a Német Szövetségi Bank (*Deutsche Bundesbank*) által végrehajtott eszközvásárlások az alapítószerződések alapján tagállami hatáskörben lévő gazdaságpolitikába való beavatkozást valósítanak meg, és ezzel egyidejűleg lehetővé teszi az EKB számára, hogy az alapítószerződésbeli rendelkezésekkel ellentétesen, lényegében önálló gazdaságpolitikát folytasson.¹⁶

¹⁰ Yves Mersch: Legal aspects of the European Central Bank's response to the coronavirus (COVID-19) pandemic – an exclusive, but narrow competence. Keynote speech by Mr Yves Mersch, Member of the Executive Board of the European Central Bank and Vice-Chair of the Supervisory Board of the European Central Bank, at the ESCB Legal Conference, Frankfurt am Main, 2 November 2020

¹¹ Yves Mersch 2002 december 15 és 2020 december 14 között töltötte be a tisztséget.

¹² Lásd részletesen: ECB, Monetary policy decisions. Meeting of the ECB's Governing Council, 3-4 June 2020, <https://www.ecb.europa.eu/press/accounts/2020/html/ecb.mg200625~fd97330d5f.en.html> (letöltve: 2021. 12. 08.)

¹³ BVerfG, Urteil des Zweiten Senats vom 05. Mai 2020 - 2 BvR 859/15 -, Rn. 1-237,

¹⁴ Lásd: Annamaria Viterbo: The PSPP Judgment of the German Federal Constitutional Court: Throwing Sand in the Wheels of the European Central Bank. *European Papers*, Vol. 5 (2020), No. 1, ISSN 2499-8249, 671–685. o.

¹⁵ Az Európai Központi Bank (EU) 2015/774 határozata (2015. március 4.) a közszektor eszközeinek másodlagos piacon történő megvásárlására irányuló programról (EKB/2015/10) HL L 121., 2015.5.14., 20–24 (hatályon kívül)

¹⁶ 2 BvR 859/15, para. 157.

2. A BVerfG PSPP döntésének és az Európai Bizottság válaszáának kritikája

Grégory Claeys¹⁷ szerint a BVerfG ítélete logikai szempontból támadható: a német taláros testület azon megállapítása alapján miszerint az EUB nem vizsgálta elég alaposan az EKB döntéseinek arányosságát az a következtetés vonható le, hogy a BVerfG nem veszi figyelembe, hogy az alapítószerződésbeli rendelkezések alapján az EKB elsődleges célja az árstabilitás elérése. Minden más cél csak ezt követően jöhet számításba. Azaz, az EKB nem rendezheti tetszőleges sorrendbe az árstabilitást és az egyéb célokat.¹⁸ A jelen írás szerzője szerint további probléma a BVerfG PSPP ítéletével, hogy az OMT döntésében foglaltakhoz hasonlóan – ahol a BVerfG amiatt kritizálta az EUB-ot, hogy nem végzett kellően alapos, érdemi felülvizsgálatot – a BVerfG a PSPP döntésben sem vette figyelembe az EKB alapítószerződések által garantált széleskörű autonómiáját. Claeys álláspontja szerint az ítélet – talán egyetlen – pozitív hozadéka, hogy rávilágított egy alapvető problémára az euróövezet kapcsán, jelesül hogy húsz évvel az EKB felállítása és működésének megkezdése után még mindig nem teljesen világos, hogy az alapítószerződések alapján pontosan mi fér bele és mi nem az EKB mandátumába.¹⁹ Más szerzők szerint mindez elősegítheti egy új szerződésmódosítás elfogadását, amely révén többek között e kérdések tisztázhatók lennének.²⁰

A BVerfG döntésével ugyanakkor nem a fentebb említett logikai buktató a legnagyobb probléma, hanem az, hogy amint azt José Luís da Cruz Vilaça – az Európai Unió Bíróságának egykori bírója és főtanácsnoka, a Törvényszék egykori elnöke – írja a BVerfG döntésével foglalkozó tanulmányában²¹ a BVerfG ezzel a döntésével – a közte és az EUB között az utóbbi években újra fellángolt konfliktusban – átlépte a „vörös vonalat.”²² Da Cruz Vilaça a kijelentését az alábbiakkal támasztja alá: (i) a BVerfG az ítéletében nyíltan szembehelyezkedett az EUB ítéletével,²³ amelyben az megállapította a PSPP program uniós jogi konformitását, valamint, (ii) nyíltan magának vindikálta az EU jog értelmezésének és az érvényességéről való döntés jogát. Ezt mutatja az is, hogy elmulasztott előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezni, amelyre egyebekben a Honeywell döntésében²⁴ magára nézve kötelezettséget vállalt. Da Cruz Vilaça fentebb ismertetett álláspontját összefoglalva

¹⁷ A Bruegel kutatóközpont elemzője.

¹⁸ Grégory Claeys: The European Central Bank in the COVID-19 crisis: Whatever it takes, within its mandate. *Bruegel Policy Contribution*, Issue N°9 | May 2020, 7-9. o.

¹⁹ Claeys i.m. 7-9. o.

²⁰ Teresa Violante: Bring Back the Politics: The PSPP Ruling in Its Institutional Context. *German Law Journal* 21, (July 2020), No. 5, 1045-1057. o.

²¹ José Luís da Cruz Vilaça: The judgment of the German Federal Constitutional Court and the Court of Justice of the European Union: judicial cooperation or dialogue of the deaf? (Cruz Vilaça Advogados, 5 August 2020)

²² A vörös vonalat illetően lásd: Koen Lenaerts: FIDE 2021 – XXIX FIDE CONGRESS. The Hague, 3 – 6 November 2021. Opening Ceremony on 4 November 2021. Constitutional Relationships between Legal Orders and Courts within the European Union, 11. o.

²³ C-493/17 sz. Weiss és társai ügy, Ítélet, 2018. december 11.

²⁴ BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 06. Juli 2010- 2 BvR 2661/06 -, Rn. 1-116, para. 57.

*a BVerfG veszélyes precedenst teremtett az ítéletével.*²⁵ E precedens márpedig azért is különösen veszélyes, mert a BVerfG egyes szerzők szerint könnyen tekinthető úgy, mint *primus inter pares*²⁶ az európai alkotmánybíróságok között, amelynek ítélkezési gyakorlata példaként szolgál más – európai – alkotmánybíróságok számára.²⁷ Erre Juhász Imre alkotmánybíró is utalt az általa a 22/2016 (XII.5.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásban.²⁸

A jelen írás szerzőjének véleménye szerint Da Cruz Vilaça megállapítása azon szakirodalmi álláspontok ellenében is megállják a helyüket, amelyek szerint: (i) a BVerfG az ítéletével elsősorban a Bundesbankot hozta lehetetlen helyzetbe²⁹ és (ii) az ítéletben fellelhetők az együttműködő alkotmánybíráskodásra³⁰ való törekvés jelei.³¹ Amely együttműködő alkotmánybíráskodás jelei a magyar Alkotmánybíróság 2016-os kvótahatározatában³² és a 2021-es határozatában³³ is fellelhetők.³⁴ Végül, de nem utolsósorban a szerző szerint Da Cruz Vilaça megállapításai annak ellenére is megállják a helyüket, hogy (iii) ezen együttműködés jelei – egyes szakirodalmi álláspontok szerint³⁵ – az EuB ítélkezési gyakorlatában nehezen érhető tetten.

Az EKB a BVerfG döntését annak érdemére való reagálás nélkül tudomásul vette, egyben kinyilvánította szándékát, hogy hatásköreivel élve a továbbiakban is ellássa az alapító szerződésekben rögzített célját.³⁶ Az EUB azon szokásától eltérően, hogy

²⁵ Más szerzők egyenesen az euroövezet vagy az Európai Unió végét vizionálják. Piotr Buras – John Dalhuisen: The German Constitutional Court's ruling: A wake-up call for Europe. *ECFR Commentary*, 25 May 2020; Daniel Sarmiento – Dolores Utrilla: Germany's Constitutional Court has gone nuclear. What happens next will shape the EU's future. Euronews (22/05/2020), online elérhető <https://www.euronews.com/2020/05/15/germany-constitutional-court-gone-nuclear-what-happens-next-will-shape-the-eu-future-view> (letöltve: 2021. február 02.)

²⁶ Azonban nem csak a BVerfG rendelkezik ilyen státusszal: Németország maga is előszeretettel igyekszik magát az integráció minta államának beállítani. A makulátlan imázst azonban beárnyékolja az a tény, hogy 2018-ban Németországgal szemben volt folyamatban a legtöbb kötelezettségzegési eljárás. Lásd: Martin Greive: Germany is the leading breaker of EU rules, *Handelsblatt Today* (02/06/2018), online elérhető: <https://www.handelsblatt.com/english/politics/papa-dont-preach-germany-is-the-leading-breaker-of-eu-rules/23581000.html?ticket=ST-7298222-aiQ5RxCGR6206d1YY13b-cas01.example.org> (letöltve: 2021. december 16.)

²⁷ Editorial Comments 'Not mastering the Treaties: The German Federal Constitutional Court's PSPF judgment', *Common Market Law Review*, 57 (2020) 4, 965–978. o.

²⁸ 22/2016 (XII.5.) AB határozat, para. 86

²⁹ Jelesül, a Bundesbank választhat: a német joggal ellentétesen részt vesz a PSPF programban, vagy az uniós joggal ellentétesen elhagyja azt. Lásd Horváth – Pék – Szegedi – Szóke: i.m. 23

³⁰ A fogalmat illetően részletesen lásd: Várnay Ernő: Az Alkotmánybíróság és az Európai Bíróság, együttműködő alkotmánybíráskodás? *Állam- és Jogtudomány*, 2 (2019), 63–91. o.

³¹ 2-BvR 859/15, paras. 110–114

³² Lásd: Traser Julianna Sára – Béres Nóra – Marinkás György – Pék Erzsébet: Az uniós jog elsőbbségének elve az olasz, német, francia és osztrák alkotmánybíróságok joggyakorlatának tükrében, *Miskolci Jogi Szemle*, XV. évfolyam (2020) 2. szám, 102–127. o.

³³ AB X/477/2021 (2021. december 7), A határozat elemzését lásd: Dániel Dózsa – Marcin J. Menkes: "Somewhere between Poland and Germany – The Hungarian Constitutional Court's Ruling in the Refugee Push-Back Case" (Op-Ed). *EU Law Live*, 15 December 2021.

³⁴ Utóbbi határozatban az AB az EUB C-808/18. sz. Bizottság kontra Magyarország ügyben hozott döntésének magyarországi végrehajthatóságát elemezte az Alaptörvény rendelkezéseire tekintettel.

³⁵ Blutman László: Red Signal from Karlsruhe: Towards a New Equilibrium or New Level of Conflict? *Central European Journal of Comparative Law*, Vol. 1 (2020) No. 2, 33–48 o.

³⁶ ECB Press Release (5 May 2020): ECB takes note of German Federal Constitutional Court ruling and remains fully committed to its mandate.

soha nem kommentálja a tagállami bíróságok döntéseit, 2020. május 8-án sajtóközleményt³⁷ adott ki, amelyben *ítélkezési gyakorlatára*³⁸ utalva emlékeztetett, hogy (i) az előzetes döntéshozatali eljárás során hozott ítélete a tagállami bíróságokra nézve kötelező; illetve (ii) az uniós jog érvényességéről való döntés az EuB kizárólagos hatáskörébe tartozik. Amennyiben a tagállami bíróságok eltérnek e két szabálytól, az veszélyezteti az uniós jogegységes alkalmazását és a jogbiztonság érvényre jutását. Az EUB a sajtóközleményben azt is egyértelművé tette, hogy az ügyet a maga részéről lezártnak tekinti.

Az Európai Bizottság elnöke Ursula von der Leyen 2020. május 10-én nyilatkozatot³⁹ adott ki – amelyben az EuB fent említett nyilatkozatára is reflektálva – reagált a BVerfG ítéletére. A Bizottság elnöke a nyilatkozatban három az uniós jogban alapvető tényre, illetve elvire hívta fel a figyelmet: (i) a monetáris politika kizárólagos uniós hatáskörbe tartozik; (ii) az uniós jog elsőbbséget élvez a tagállami joggal szemben; (iii) az EuB ítéletei kötelezőek a tagállami bíróságokra nézve, azaz az uniós jogot érintő kérdésekben a végső szót mindig Luxembourgban mondják ki. Az Európai Parlament hat képviselője 2020. július 20-án kérdést intézett az Európai Bizottsághoz azt illetően, hogy tervez-e kötelezettségzegési eljárást indítani Németországgal szemben a fent említett megfontolások alapján.⁴⁰ A Bizottság – majdnem egy évvel később – 2021. júniusában indította meg a kötelezettségzegési eljárást Németországgal szemben és küldte ki a felszólító levelet. Amint a Bizottság a felszólító levélről szóló sajtóközleményében írta: „A Bizottság úgy véli, hogy a német alkotmánybíróság ítélete komoly precedenst teremt mind a német alkotmánybíróság jövőbeli gyakorlata, mind más tagállamok legfelsőbb bíróságai és alkotmánybíróságai tekintetében.”⁴¹ A Bizottság elnöke hasonló határozottsággal reagált⁴² a lengyel alkotmánybíróság (Trybunał Konstytucyjny) 2021. október 7-i döntésére,⁴³ amelyben az gyakorlatilag megállapította a lengyel alkotmány (Konstytucja Rzeczypospolitej Polski) elsőbbségét az uniós joggal szemben és az Európai Unióról Szóló Szerződés (EUSz.) egyes cikkeinek alkotmányellenességét. A lengyel taláros testület sajnálatos módon jelen sorok írásának időpontjáig⁴⁴ nem publikálta az ítélet rendelkező részének indokolását, így egyelőre nem ismert, hogy miből vezette le a megállapításait. A lengyel ügygel ellentétben kevés

³⁷ CJEU Press Release No 58/20 (8 May 2020): Press release following the judgment of the German Constitutional Court of 5 May 2020.

³⁸ A sajtóközlemény a C-446/98 sz. Fazenda Pública, a C-314/85 sz. Foto-Frost és a C-212/04 sz. Adeneler és társai ügyeket említi expressis verbis.

³⁹ European Commission (10 May 2020) Statement by President von der Leyen

⁴⁰ EP: Priority question for written answer to the Commission (P-004295/2020)

⁴¹ Az Európai Bizottság sajtóközleménye (Brüsszel, 2021. június 9.), Júniusi kötelezettségzegési eljárási csomag: főbb határozatok. 4. pont: Jogérvényesülés / Felszólító levelek, online elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/HU/inf_21_2743 (letöltve: 2021. december 9.)

⁴² Európai Bizottság: Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnökének nyilatkozata (Brüsszel, 2021. október 8.), online elérhető https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/HU/statement_21_5163 (letöltve: 2021.12.09.)

⁴³ Polish Constitutional Court, Assessment of the conformity to the Polish Constitution of selected provisions of the Treaty on European Union (Ref. No. K 3/21), online elérhető: <https://trybunal.gov.pl/en/hearings/judgments/art/11662-ocena-zgodnosc-i-z-konstytucja-rp-wybranych-przepisow-traktatu-o-unii-europejskiej> (letöltve: 2021. december 9.)

⁴⁴ 2022. január 25.

sajtónyilvánosságot kapott a román alkotmánybíróság (*Curtea Constituțională a României*) 2021. június 8-i döntése.⁴⁵ Jóllehet az Európai Bizottság 2021-es jogállamisági jelentésében⁴⁶ említésre került, hogy *a román taláros testület* – egy EUB döntésre válaszul – *az ország alkotmányos identitására hivatkozva lényegében kimondta, hogy a rendes bíróságok bírái nem kezdeményezhetnek előzetes döntéshozatali eljárást olyan nemzeti rendelkezések uniós jogi konformitását illetően, amelyek alkotmányosságát a román alkotmánybíróság már vizsgálta a nemzeti és az uniós jog vonatkozásában.*⁴⁷ Az EUB jelenlegi elnöke, *Koen Lenaerts* a Politico-nak 2021. december 13-án adott interjújában⁴⁸ a fenti ügyekre is utalva úgy fogalmazott: „az előállt szituáció különösen súlyos, mivel veszélyezteti mindazt, amit ma az uniós projekt a mai állapotában jelent.”⁴⁹

A Németországgal szembeni kötelezettségszegési eljárás megindítását övező – szükségszerűen politikai természetű – viták ismertetése előtt tényként érdemes rögzíteni, hogy 2020. májusa és 2021 júniusa között eltelt 13 hónapban (i) *a BVerfG a 2021. április 29-én meghozott döntésében*⁵⁰ *lényegében „kapitulált”,* amikor elutasította a 2020. május 5-i ítélet végrehajtásának elrendelésére irányuló két kérelmet. Továbbá, hogy a (ii) *a Bundesbank, a német kormány és a parlament alsóháza (Bundestag) ez idő alatt „elsimította az ügyet.”* Utóbbi szolgált a keresetek elutasításának egyik alapjául a BVerfG számára a 2021. áprilisában hozott döntésében. *A BVerfG indokolása szerint, a szövetségi kormány és a Bundestag a 2020. május 5-i BVerfG döntést követően megfelelő módon elvégezte az EKB intézkedéseinek arányosság szempontú felülvizsgálatát.*⁵¹ A másik alap, amelyre a

⁴⁵ Romanian Constitutional Court, Decision No. 390 of 8 June 2021 regarding the exception of unconstitutionality of the provisions of Articles 881 - 889 of Law No 304/2004 on judicial organization, and of the Government Emergency Ordinance No 90/2018 on measures to operationalise the Section for the investigation of offences in the Judiciary (Published in Official Gazette no. 612 of 22 June 2021)

⁴⁶ European Commission: Commission Staff Working Document, 2021 Rule of Law Report – Country Chapter on the rule of law situation in Romania. SWD (2021) 724 final (Brussels, 20.7.2021), 4-5. o.

⁴⁷ Lásd: Bianca Selean-Gutan: A Tale of Primacy, part III Game of Courts. *Verfassungsblog* (17 November 2021), online elérhető: <https://verfassungsblog.de/a-tale-of-primacy-part-iii/> [letöltve: 2021. december 16.]; Blog of UNIO- EU Law Journal (20 September 2021), The priority of the EU law in Romania: between reality and Fata Morgana, online elérhető: <https://officialblogofunio.com/2021/09/20/the-priority-of-the-eu-law-in-romania-between-reality-and-fata-morgana/> (letöltve: 2021. december 16.)

⁴⁸ Simon van Dorpe: EU court president warns European project is in danger. Challenges from EU governments and national courts are an existential crisis for the bloc, Lenaerts says in POLITICO interview. Politico (13 December 2021), online elérhető: <https://www.politico.eu/article/eu-court-president-koen-lenaerts-warn-european-project-danger/> (letöltve: 2021. december 16.)

⁴⁹ Dobozi Gergely: Európai Bíróság elnöke: veszélyben az uniós projekt. *Mandiner* (2021. december 15.), online elérhető: https://precedens.mandiner.hu/cikk/20211215_europai_birosag_koen_laenerts_politico_eu (letöltve: 2021. december 16.)

⁵⁰ BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 29. April 2021 - 2 BvR 1651/15 -, Rn. 1-111

⁵¹ Az értékelés elvégzésében fontos szerepet játszott, hogy a Bundesbank számos, a nyilvánosság számára el nem érhető EKB dokumentumot bocsátott a Szövetségi Pénzügyminisztérium (Bundesministerium für Finanzen) és a Bundestag illetékes bizottsága rendelkezésére. Lásd: Deutscher Bundestag, Drucksache 19/20621 (19. Wahlperiode). Antrag der Fraktionen CDU/CSU, SPD, FDP und BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN Urteil des Bundesverfassungsgerichts zum Anleihekaufprogramm PSPP der Europäischen Zentralbank (01.07.2020); lásd továbbá: Bundestag: EZB hat Karlsruher Vor-gaben zu Anleihe-käufen erfüllt, online elérhető: <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2020/kw27-de-anleihekaeufo-703660> (letöltve: 2021. 12. 11.)

BVerfG hivatkozott a keresetek elutasításakor, hogy a végrehajtás iránti kérelmükben a kérelmezők mind ténybelileg, mind jogilag túllépték az eredeti ítéletben foglaltakat, így a BVerfG nem adhatja ki *az alkotmánybírósról szóló törvény (Bundesverfassungsgerichtsgesetz, BVerfGG)*⁵² 35 §-a szerinti végrehajtási rendelkezést.⁵³

A Bizottság által Németországgal szemben indított kötelezettségszegési eljárás kapcsán a 2019-ben alapított – euroszkeptikus – „*Identitás és Demokrácia*” (*Identity and Democracy*) frakció nyolc német származású képviselője 2021. szeptember 14-én kérdést intézett a Bizottsághoz.⁵⁴ A képviselők a dokumentumban *Benedikt Riedl* írását⁵⁵ hivatkozzák, aki amellett érvel, hogy a kötelezettségszegési eljárás megindítása *egyrészt* jogilag megkérdőjelezhető és megalapozatlan, *másrészt* politikailag nem bölcs lépés. Először Riedl jogi érvelésével érdemes foglalkozni. Riedl azon álláspontra helyezkedik, hogy (i) *nem kelti tisztességes eljárás benyomását, amennyiben az egyik érintett fél bíróként vesz részt az eljárásban*. Riedl további érve, hogy (ii) a BVerfG *ultra vires* kontrolra irányuló hatásköre része Németország alkotmányos identitásának. Márpedig *arról, hogy mi képezi részét egy ország alkotmányos identitásának csak és kizárólag az adott ország alkotmánybírósa dönthet, ahogyan az EU jog értelmezése és az érvényességéről való döntés kizárólag az EUB hatásköre*. Riedl érvelése szerint a BVerfG a 2020-as döntésével mindössze lehetőséget biztosított az EKB számára, hogy a saját hatáskörein belül ismételtelen eljárjon. Mindezen felül a majdnem pontosan egy évvel későbbi döntésével – amelyben megtagadta, hogy elrendelje a korábbi döntése végrehajtását – hajlandóságot mutatott az együttműködő alkotmánybíráskodásra és bizonyította, hogy a célja nem az EU jogegységes alkalmazásának veszélyeztetése. (iii) *Végül, de nem utolsó sorban a kötelezettségszegési eljárás felveti a hatalmai ágak szétválasztásának problémáját: azaz a német kormánynak – amely egyébként is kritikus volt a BVerfG döntésével szemben*⁵⁶ – *a tőle független bírói hatalmi ág cselekedete miatt kell majd felelnie, amennyiben a Bizottság sikeresen bizonyítja a kötelezettségszegés tényét*.

A jelen írás szerzője Riedl fent bemutatott érvei közül az *első* kapcsán megjegyzi, hogy – ahogyan arra a Bizottság elnöke is rámutatott a 2021. december 2-i keltezésű válaszában⁵⁷ – *a tagállamok a csatlakozással elfogadták az EUB hatáskörét*. Ideértve azt is, hogy a tagállami kötelezettségszegés tényének megállapítására az EUB jogosult. A második érvet illetően álláspontja szerint a BVerfG – amennyiben tényleg lehetőséget akart biztosítani a kérdés újragondolására – az EUMSz. 267. cikk (3)

⁵² "Bundesverfassungsgerichtsgesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 11. August 1993 (BGBl. I S. 1473), das zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 20. November 2019 (BGBl. I S. 1724) geändert worden ist"

⁵³ 2 BvR 1651/15, paras. 82-88

⁵⁴ Question for written answer E-004208/2021 to the Commission Rule 138

⁵⁵ Benedikt Riedl: 'Ultra vires review as a necessary building block of European democracy', Verfassungsblog.de ('Constitution blog'), 12 June 2021. <https://verfassungsblog.de/ultra-vires-control-and-european-democracy/> (letöltve: 2022. 01. 29.)

⁵⁶ Federico Fabbrini: *Saving the BVerfG from itself: the Commission infringement proceedings against Germany and its significance*. DCU Brexit Institute, (10 June 2021)

⁵⁷ Parliamentary Questions, Answer given by President von der Leyen on behalf of the European Commission, 2 December 2021 (Question reference: E-004208/2021)

bekezdése alapján *előzetes döntéshozatali eljárást kellett volna kezdeményeznie az EUB előtt*. Amelyre nézve a BVerfG a Honeywell-ügyben kötelezettséget vállalt. Az EKB bármilyen felülvizsgálatra való utasítása ezzel szemben az EKB széleskörű autonómiájából adódóan kizárt.⁵⁸ E helyütt érdemes emlékeztetni, hogy ehhez az autonómiához, amelyet az alapítószerződések módosításakor az újonnan felállítandó EKB-ra ruháztak egyebekben pont az akkori német kormányzat ragaszkodott a legjobban.⁵⁹ A harmadik felvetést illetően – azaz, hogy a kötelezettségszegési eljárás felveti a hatalmai ágak szétválasztásának problémáját – elmondható, hogy valóban komoly problémát feszeget: nem véletlen, hogy egészen a *2018-as Európai Bizottság kontra Francia Köztársaság ügyben*⁶⁰ hozott EUB döntésig nem is született olyan ítélet, amelyben a Bizottság az EMSz. 267. cikk (3) bekezdésben foglaltak megsértésére hivatkozott volna. Jóllehet, korábbi ügyekből⁶¹ elvi élel kiolvasható az megállapítás miszerint az ilyen jogsértések kötelezettségszegési eljárás alapjául is szolgálhatnak.⁶²

Végezetül érdemes Riedl azon állításával foglalkozni, hogy a lépés politikai szempontból nem tekinthető bölcsnek. Nem minden szakirodalmi álláspont osztja ezt a véleményt. Amint azt Michelle Everson és Christian Joerges írja az Európai Bizottság – amelyet jelenleg egy német állampolgár vezet – nem tehette meg, hogy nem indít eljárást Németországgal szemben, tekintve, hogy az eljárás megindításának elmaradása hivatkozási alapként szolgálhatna más országok számára. A Bizottság azonban 13 hónapot várt az eljárás megindításával: ennyi idő telt el a BVerfG döntése és a felszólító levél megküldése között. Federico Fabbrini véleménye szerint mindez nem véletlen. Amint írja ez a 13 hónap elég volt hozzá, hogy (i) uniós szinten letárgyalják a COVID-19 okozta gazdasági válság ellensúlyozását szolgáló csomagot,⁶³ anélkül, hogy a Bizottságnak a tárgyalások idején konfrontálnia kellett volna a német kormánnyal. Továbbá ez az idő elég volt arra is, hogy (ii) a német kormány és a törvényhozás rendezze a kérdést és, hogy – Fabbrini szavaival – „megmentse a BVerfG-t saját magától.” Amint Fabbrini írta 2021 júniusában, a kérdés tulajdonképpen megoldódott, mire a Bizottság érdemben reagált, így az eljárásnak már nem lesz valódi tétje.⁶⁴ Állítását igazolta az

⁵⁸ A jegybanki autonómiát illetően lásd: Angyal Zoltán: Európai Központi Bank a félreértések viharában: gondolatok a jegybanki függetlenségről és az azt fenyegető vélt és valódi veszélyekről. *Európai tükrök: az Integrációs Stratégiai Munkacsoport kéthavonta megjelenő folyóirata*, 2008/2, 116-131. o.

⁵⁹ Waltraud Schelkle, Who said that Germans have no sense of irony? *EUROPP* (May 19th, 2020), online elérhető: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2020/05/19/who-said-that-germans-have-no-sense-of-irony/> (letöltve: 2021. 12. 13.)

⁶⁰ C-416/17. sz. Európai Bizottság kontra Francia Köztársaság ügy, ítélet 2018. október 4.

⁶¹ C-129/00. sz. Európai Közösségek Bizottsága k. Olasz Köztársaság, ítélet, 2003. december 9; A C-224/01. sz. Köbler ügy, ítélet, 2003. szeptember 30., para. 55.; C-173/03. sz. Traghetti del Mediterraneo SpA ügy, ítélet, 2006. június 13., para. 32., 43.; C-154/08, Európai Bizottság k. Spanyolország, ítélet, 2009. november 12.

⁶² Lásd: Osztovits András: EU-jog. 2. kiadás. HVG-Orac, Budapest, 2015., p. 278.

⁶³ Az Európai Unió Tanácsa, Infografika – Next Generation EU – Covid19 helyreállítási csomag, online elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/hu/infographics/ngeu-covid-19-recovery-package/> (letöltve: 2021. 12. 12.)

⁶⁴ Fabbrini i.m.

a tény, hogy a Bizottság 2021. december 2-án bejelentette a Németországgal szemben folyamatban lévő kötelezettségszegési eljárás megszüntetését.⁶⁵

3. Konklúzió

Az írásban bemutatásra került *az EUB és a BVerfG hosszú idő óta fennálló, néha intenzívebb, néha nyugvó szakaszba lépő hatásköri vitájának egy újabb fejezete*, amelyben a vita *újából egy „intenzívebb szakaszba” lépett*, majd ismét nyugvópontra ért. *A BVerfG a 2020. május 5-i ún. PSPP döntésével a szakirodalom megfogalmazásával élve átlépte a vörös vonalat az uniós jog elsőbbsége elvének megkérdőjelezése, valamint az uniós jog értelmezésére való jog magának vindikálása révén.* Ráadásul mindezt a lehető legrosszabb időzítéssel, a 2020 májusában – az akkori ismeretek birtokában – beláthatatlan egészségügyi és gazdasági következményekkel fenyegető COVID-19 járvány kezdetén tette. *Joggal vetődött fel a kérdés, hogy a járvány káros gazdasági hatásainak ellensúlyozására meghirdetett PEPP program is a PSPP sorsára jut-e*, ahogyan azt Viterbo felvetette. E scenárió komoly veszélyt jelentett volna ez eurózóna jövőjére nézve: amennyiben a BVerfG elrendelte volna a PSPP döntés végrehajtását és – egy esetlegesen megindított eljárásban – kimondta volna a PEPP program ultra vires jellegét, úgy a Bundesbank kénytelen lett volna kimaradni az EKB programjaiból. *A BVerfG azonban – Weilert idézve⁶⁶ – bebizonyította, hogy az „a kutya, amelyik ugat, az nem harap.”* Talán az eurózóna jövőjére leselkedő veszélyt felismerve, talán a politikai hangulatot észelve a BVerfG második szenátusának bírái 2021. áprilisában úgy döntöttek, hogy elutasítják a PSPP döntés végrehajtásának elrendelésére irányuló kérelmet. *Ily módon az EUB és a BVerfG hatásköri konfliktusa nyugvópontra érkezett, és Viterbo felvetésével ellentétben a PEPP és az EKB jövőbeni válságkezelési mechanizmusai egyelőre biztonságban vannak.*

A kérdés, amely jelen sorok íróját foglalkoztatja az, hogy a német kormány miként gondolja betartani az Európai Bizottság által küldött felszólító levélre válaszul adott kormányzati kötelezettségvállalásokat, különös tekintettel arra az ígéretre, miszerint a német kormány a jövőben „minden rendelkezésére álló eszközt felhasznál annak érdekében, hogy a jövőben elkerülje a hatáskörtúllépés megismétlését, és e tekintetben aktív szerepet vállal.” Másképpen fogalmazva a szerző kérdése az, *hogy mindezen ígéret mennyiben áll konformitásban a hatalmi ágak elválasztásának elvével?*

Irodalomjegyzék

- Angyal Zoltán: Európai Központi Bank a félreértések viharában: gondolatok a jegybanki függetlenségről és az azt fenyegető vélt és valódi veszélyekről.

⁶⁵ Európai Bizottság: Kötelezettségszegési eljárással kapcsolatos határozatok. Sajtótájékoztató 2021. december 2. (INF/21/6201)

⁶⁶ Joseph Weiler: The 'Lisbon Urteil' and the Fast Food Culture, *European Journal of International Law* 20 (2009)

- Európai tükör: az Integrációs Stratégiai Munkacsoport kéthavonta megjelenő folyóirata*, 2008/2, 116-131. o.
- Angyal Zoltán: Jogvita az európai értékpapír-piaci hatóság rendkívüli körülményekkel kapcsolatos beavatkozási hatásköréről, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXIII, 2015, 129-143. o.
 - Annamaria Viterbo: The PSCP Judgment of the German Federal Constitutional Court: Throwing Sand in the Wheels of the European Central Bank. *European Papers*, Vol. 5 (2020), No. 1, ISSN 2499-8249, 671-685. o.
 - Benedikt Riedl: 'Ultra vires review as a necessary building block of European democracy', *Verfassungsblog.de* ('Constitution blog'), 12 June 2021. <https://verfassungsblog.de/ultra-vires-control-and-european-democracy/> (letöltve: 2022. 01. 29.)
 - Bianca Selejan-Gutan: A Tale of Primacy, part III Game of Courts. *Verfassungsblog* (17 November 2021), online elérhető: <https://verfassungsblog.de/a-tale-of-primacy-part-iii/> (letöltve: 2021. 12. 16.)
 - Blog of UNIO-EU Law Journal (20 September 2021), The priority of the EU law in Romania: between reality and Fata Morgana, online elérhető: <https://officialblogofunio.com/2021/09/20/the-priority-of-the-eu-law-in-romania-between-reality-and-fata-morgana/> (letöltve: 2021. december 16.)
 - Blutman László: Red Signal from Karlsruhe: Towards a New Equilibrium or New Level of Conflict? *Central European Journal of Comparative Law*, Vol. 1 (2020) No. 2, 33-48 o.
 - Dániel Dózsa – Marcin J. Menkes: "Somewhere between Poland and Germany – The Hungarian Constitutional Court's Ruling in the Refugee Push-Back Case" (Op-Ed). *EU Law Live*, 15 December 2021.
 - Daniel Sarmiento – Dolores Utrilla: *Germany's Constitutional Court has gone nuclear. What happens next will shape the EU's future*. Euronews (22/05/2020), online elérhető <https://www.euronews.com/2020/05/15/germany-constitutional-court-gone-nuclear-what-happens-next-will-shape-the-eu-future-view> (letöltve: 2021. február 02.)
 - Federico Fabbrini: *Saving the BVerfG from itself: the Commission infringement proceedings against Germany and its significance*. DCU Brexit Institute, (10 June 2021)
 - Gita Gopinath: The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression, *IMF Blog*, 14 April 2020. Online elérhető: <https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression/> (letöltve: 2021. január 21.)
 - Grégory Claey's: The European Central Bank in the COVID-19 crisis: Whatever it takes, within its mandate. *Bruegel Policy Contribution*, Issue N°9 | May 2020
 - José Luís da Cruz Vilaça: The judgment of the German Federal Constitutional Court and the Court of Justice of the European Union: judicial cooperation or dialogue of the deaf? (Cruz Vilaça Advogados, 5 August 2020)
 - Joseph Weiler: The 'Lisbon Urteil' and the Fast Food Culture, *European Journal of International Law* 20 (2009)

-
- Koen Lenaerts: FIDE 2021 – XXIX FIDE CONGRESS. The Hague, 3 – 6 November 2021. Opening Ceremony on 4 November 2021. Constitutional Relationships between Legal Orders and Courts within the European Union, 11. o.
 - Mario Draghi: We face a war against coronavirus and must mobilise accordingly. (Opinion) *Financial Times*, 25 March 2020. <https://www.ft.com/content/c6d2de3a-6ec5-11ea-89df-41bea055720b> (letöltve: 2021.december 16.)
 - Piotr Buras – John Dalhuisen: The German Constitutional Court’s ruling: A wake-up call for Europe. *ECFR Commentary*, 25 May 2020
 - Sebastian Grund: Legal, Compliant and Suitable: The ECB’s Pandemic Emergency Purchase Programme (PEPP), *Bertelsmann Stiftung, Policy Brief*, 25 March 2020
 - Teresa Violante: Bring Back the Politics: The PSPP Ruling in Its Institutional Context. *German Law Journal* 21, (July 2020), No. 5, 1045-1057. o.
 - Traser Julianna Sára – Béres Nóra – Marinkás György – Pék Erzsébet: Az uniós jog elsőbbségének elve az olasz, német, francia és osztrák alkotmánybíróságok joggyakorlatának tükrében, *Miskolci Jogi Szemle*, XV. évfolyam (2020) 2. szám, 102-127. o.
 - Várnay Ernő: Az Alkotmánybíróság és az Európai Bíróság, együttműködő alkotmánybíráskodás? *Állam- és Jogtudomány*, 2 (2019), 63-91. o.
 - Yves Mersch: Legal aspects of the European Central Bank’s response to the coronavirus (COVID-19) pandemic – an exclusive, but narrow competence. (Frankfurt am Main, 2 November 2020)
-
-

Az ukrán válság politikai és gazdasági vetületei, avagy az EU szankciók hatékonysága

Mátyás Imre*

Jelen tanulmány a már több mint 7 éve tartó ukrán válság lehetséges okait mutatja be. Milyen alaphelyzetből indult a folyamat, milyen okok vezettek a jelenlegi súlyos szituációhoz, van-e megoldási lehetőség, van-e kézzelfogható hatása a szankcióknak? Helyreállítható-e Ukrajna területi integritása vagy felbomlik az alig független állam? Ezen kérdésekre keressük a választ a tanulmányban.

Kulcsszavak: Ukrajna, Oroszország, EU, gazdasági szankciók, hatékonyság, területi egység

Political and economical aspects of the Ukrainian crisis or the efficiency of the EU sanctions

The present paper is dealing with the fundamental reasons of the Ukrainian crisis lasting for more than seven years. What were the starting points, what causes led to the present critical situation, is there any way to find a solution, is there any evident effect of the economic sanctions? Can the Ukrainian territorial integrity be restored or is the newly independent state going to fall? These questions are investigated in the present paper.

Key words: Ukraine, Russia, EU, economic sanctions, efficiency, territorial integrity

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1477>

1. Bevezető gondolatok

Ukrajna geopolitikai jelentősége vitathatatlan, a kelet és nyugat közötti kapcsolatot jelentette hosszú időn keresztül, mind gazdasági, mind politikai szempontból. A XX. század határváltozásainak Ukrajna egyértelműen a nyertese volt, hiszen önállóvá válásával olyan területek felett nyert kontrollt, amelyekhez korábban vajmi kevés köze volt.¹ A Szovjetunió felbomlása után a független Ukrajna komoly gazdasági kihívásokkal szembesült, az elmaradott, poszkommunista ipar nem volt képes olyan gazdasági teljesítményt nyújtani, ami garantálta volna a bővülést és a munkaképes lakosság megtartását. Geopolitikai kérdések is rendszerint felmerültek, az újra erőre kapó Oroszország mintegy pufferzónának tekintette és tekinti ma is Ukrajnát és Fehéroroszországot, ezért rendkívül kényes kérdés mindkét ország európai integrációja, de még csak az útkeresési próbálkozások is folyamatos feszültséget jelentenek.

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Magánjogi Intézeti Tanszék.

¹ Ld. Galícia, Kárpátalja, Krím-félsziget.

Ukrajna hosszú időn keresztül, egyértelműen pro-orosz álláspontot képviselt, fel sem merült sem a kormányokban, sem pedig a választókban, hogy ennek máshogy kéne lennie. Nem is nagyon volt erre ésszerű lehetőség, hiszen nem célszerű a szomszédban lakó medve bajuszát húzgálni, ami mind gazdaságilag, mind politikailag igen komoly kellemetlenséget okozhat a rebellis egykori szövetségesnek. Itt még nem is beszéltünk az esetleges atlanti katonai szövetséghez való közeledésről, ami egyértelmű hadüzenet lenne Oroszország számára.

A fentiek alapján Ukrajna válaszút elé került. Marad az orosz érdekszférában, ezzel biztosítva a hosszú távon is megfizethető energia- és nyersanyag-ellátást, vagy a kockázatosabb, de akár kifizetődőbb megoldást választja, és próbál közeledni az európai és atlanti szövetségi rendszerekhez. Az első változat a biztonság és változatlanság opciója volt, minden marad a régiben jelisével, míg a második a merész kockáztatásé, amely Európához közelítő életszínvonallal kecsegtetett, ám ennek az ára mindmáig ismeretlen, és legrosszabb esetben akár Ukrajna felbomlásával is járhat.

A fenti racionális megfontolások ellenére Ukrajnában, ahol a mindent átszövő korrupció és az oligarchák elképzelhetetlen hatalma joggal irritálta a lakosságot, némi külső segítség hatására a második változat mellett döntöttek.

2. A narancsos forradalom

A narancsos forradalom néven ismert tüntetéssorozatra 2004. november 22. és 2005. január 23. között került sor Ukrajnában. Nevét a megmozdulásokban vezető szerepet játszó Mi Ukrajnánk politikai tömörülés narancsos jelképéről kapta. Kirobbanásának oka az elnökválasztás volt, amelyen a két ősi rivális, az oroszbarát Viktor Janukovics és a nyugati közeledés híve, Viktor Juscsenko csapott össze.

A Szovjetunió felbomlása pozitív fejlemény volt Ukrajna számára, hiszen a függetlenséggel több évszázados álom vált valóra. A demokrácia, a dolgok természetéből adódóan azonban teljesen ismeretlen fogalom volt arrafelé, ennek ellenére viszonylag könnyen sikerült politikai berendezkedést váltani. A függetlenség 1991-es kikiáltását követően az ország demokratikus fejlődési pályára állt, azonban akadtak döccenők. Ukrajnában ugyanis kulturálisan és nyelvileg is komoly töréspont figyelhető meg. Nyugat-Ukrajna felvilágosultabb fejlettebb, inkább az európai hagyományokra épít (mint korábban is utaltam rá, a mai Nyugat-Ukrajna, azaz Galícia évszázadokig Lengyelországhoz tartozott), és a lakosság nagy részének ukrán identitástudata van,² addig Kelet-Ukrajnában főként oroszul beszélő, orosz nemzetiségű polgárok élnek, akiktől nem állnak messze a

² A szerző személyes tapasztalata, hogy egy ungvári, magyar és német gyökerekkel rendelkező, erőszakosan ukránosított család 1996 és 1999-ben született fiúgyermekai, bár ukrán iskolába jártak és ukrán nevelést kaptak, soha nem tartották magukat ukránnak. Mára mindketten, autodidakta tanulás után, jól beszélnek magyarul és magyar állampolgárok.

Az igen összetett ukrán nyelvi helyzetről bővebben ld.

Csernicsko István: Narancsos kacsa, a narancsos forradalom nyelvi ideológiája
http://real.mtak.hu/23638/1/Csernicsko_16_EK_kotet_u.pdf (2021. 11. 28.)

szeparatista törekvések sem, ahogy ez a Donbász vagy a Krím esetében mára már az egész világ számára nyilvánvalóvá vált.

„Az országot klánok és oligarchák irányítják, a legerősebb klán a donyecki (vagyis a kelet-ukrajnai ipari vidékhez köthető), amelynek jelöltjeként indult Viktor Janukovics a választásokon. Az ő jelölését Kucsma, a leköszönő elnök is támogatta, Vlagyimir Putyin pedig mindent megtett annak érdekében, hogy kinyilvánítsa, hogy Oroszország is Janukovicsot szeretné látni az elnöki székben.

A másik Viktor, vagyis Viktor Juscsenko az ukrán nemzeti illetve a nyugatbarát erőket képviselte a választásokon. 1993-99 között ő volt az Ukrán Nemzeti Bank elnöke, a pénzügyrendszert ő stabilizálta, ő vezette be a máig is érvényes fizetőeszközt, a hrivnyát.”³

A tét tehát az oroszbarát status quo fennmaradása vagy pedig a nyugati közeledés lehetőségének a megragadása volt.

A 2004. november 21.-én lezajlott választásokon hivatalosan Viktor Janukovicsot győzött, de még ezen a napon számos választási megfigyelő adott tájékoztatást arról, hogy az elnökválasztás eredményét több helyen és több módszerrel is manipulálták. A hírre előbb Kijevben, majd országosan is civil ellenállási mozgalom szerveződött, amely tüntetések, munkabeszüntetés, ülősztrájk formájában adta a rezsimitudtára, hogy a nép nem fogadja el a választások eredményét.

A választás napján az első exit poll felmérés Janukovics 54%-os előnyét mutatta Juscsenko 43%-os teljesítményével szemben, azonban az ezt követő híradások ennek ellentmondó értékeket mutattak.

Az ellenzéki tábor, benne a teljes narancsos forradalomban is komoly szerepet játszó Pora⁴ ifjúsági szervezettel a kijevi függetlenség téren gyülekezett, ahol kivetítőn keresztül várták a tájékoztatást a legfrissebb eredményekről. Nem is csoda, hogy pattanásig feszült a helyzet, hiszen mindenki tudta, hogy a választás eredménye akár évtizedekre is meghatározhatja Ukrajna jövőjét.

Bár a polgári ellenállás az elnökválasztáson elkövetett csalások miatt indult el, azonban a hetek, hónapok folyamán a teljes, korrupt ukrán politikai elit elleni fellépéssé szélesedett. A tüntetők kitarítottak hóban, fagyban, jellegzetesen sátrakban maradtak kint a tereken, és végül elérték, hogy a 2005 januárjában megismételt választáson a nyugatbarát Viktor Juscsenkót választották Ukrajna elnökévé.

³ Milován Orsolya: „Eszmékért és elvekért harcoltunk...” avagy hogyan függ össze az ukrajnai narancsos forradalom, a Pora és Soros György http://jesz.ajk.elte.hu/milovan27.html#_ftn2 (2021. 11. 27.)

⁴ A Pora ukránul *Itt az idő!* egy független ifjúsági mozgalom, amely 2004-ben jött létre azzal a céllal, hogy az autoriternek és korruptnak tartott Kucsma –rendszerrel szembeni fellépéshez egységbe szervezze a fiatalokat és iránymutatást adjon nekik a demokrácia megvalósítása érdekében. folytatott küzdelemhez. A szervezet a narancsos forradalom után két részre szakadt, a Fekete Pora megmaradt az eredeti, demokráciát követelő és az autoriter vezetési stílust elutasító, független diákszervezetnek, míg a Sárga Pora, amelyben politikai ambíciókat dédelgető, az ellenzéki pártokkal jó viszonyt ápoló politikusok vettek részt, 2005-ben párttá alakult, és politikai szervezetként folytatta munkásságát. Ld ehhez: Vladislav Kaszkiv: Case study Pora- „Pora – vanguard of the victory”, <http://pora.org.ua/content/blogcategory/141/206/> (2021. 11. 28.)

3. A narancsos forradalomtól a Majdanig

Az addig is megosztott Ukrajna a tömegtüntetések és az ellenzéki győzelem után szinte még nagyobb válságba került. Bár nyugati szemmel azt hihetjük, hogy a teljes ukrán lakosság elsöprő vágya volt a korrump oligarchák menesztése, és modern felfogású, nyugati szemléletű, valós demokráciát akaró és megvalósító vezetés megválasztása, ezt korántsem volt így.

A már korábban is említett kelet-nyugat ellentét Ukrajnában sokkal nagyobb volt, mint az gondolták. Az ukrán alkotmány értelmében Ukrajna nemzetállam, a kettős állampolgárságot sem ismeri el.⁵ A nyelvtörvény ehhez az egynyelvűséget is hozzáteszi jóllehet nem nehéz felfedezni, hogy mindez csupán illúzió. Azonban az ország lakosságának több mint fele napi szinten használja az orosz nyelvet, több mint 30%-ának pedig az anyanyelve is orosz.⁶ Ez azt jelenti, hogy nagyon sok ukrán nemzetiségű állampolgár is orosz anyanyelvű, amiről a mindenkori, nacionalista öntudattól fűtött ukrán vezetés nem volt hajlandó tudomást venni. Kelet-Ukrajnában egybefüggő területen, masszív tömbben élnek az orosz anyanyelvű ukrán állampolgárok, ami igen komoly problémát jelentett Kijev számára 2004 előtt is, de utána még inkább.

A hatalmat kereső politikusoknak azonban vigyázni kellett, mit és hogyan tesznek, hiszen gazdasági szempontból fenn kellett tartani a jó viszonyt Oroszországgal, ennek pedig az volt az ára, hogy nem kezdhettek erőszakos ukránosításba az orosz nyelvű területeken. Bár a gazdasági megfontolások kiemelten fontosak voltak Kijev számára, azt is jól tudták, hogy a masszív kisebbséget se lenyelni, se kiköpni nem tudják, és mint egy ötödik hadoszlop állandó veszélyt jelent a frissen függetlenedett állam területi integritása tekintetében, Mint később kiderült, ez a félelmük messze nem volt alaptalan.

Míg a korábbi elnökök, a posztkommunista Leonyid Kravcsuk és a mindkét oldal kezgyét kereső Leonyid Kucsma lassan, feltűnés nélkül próbálták végrehajtani a nyelvi asszimilációt, a helyzet egyre inkább fokozódott, amire konkrét választ kellett adni.

A narancsos forradalom kimenetele nem azt sugallta, hogy drasztikus eszközök bevezetése készül, hiszen a nyugatbarát Juscsenkotól mind a nyugati elemzők, mind az ukrán lakosság liberális, a nyugati, európai értékeket szem előtt tartó politikát várt. Gazdasági szempontból Ukrajna ebben az időszakban felívelő ciklusban volt, nőtt a GDP, alacsony volt az infláció és az olcsó orosz gáz biztosította, hogy az ipar viszonylag versenyképes legyen. Azonban a 2008-as válság igen komolyan betette a kaput, és megghiúsította azon várakozásokat, hogy a GDP megközelítheti vagy túl is szárnyalhatja az 1992-es bázisét.⁷

⁵ Sőt, mi több, egyenesen üldözi. Ukrajna 2021. március elején elnöki rendeletben tiltotta meg a kettős állampolgárok bármilyen hivatalviselését az országban.

Varga Csilla: Kettős állampolgárság – az élet hol ad, hol elvesz

<https://eustrat.uni-nke.hu/hirek/2021/04/21/kettos-allampolgarsag-az-elet-hol-ad-hol-elvesz> (2021. 11. 28.)

⁶ Cserniczkó i. m. 193. o.

⁷ <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine/> (2021. 11. 30.)

A világgazdasági hatások mellett még a nagy szomszéd is okozott némi fejtörést, hiszen jelentősen emelte a gáz árát, ami minden szempontból rendkívül kellemetlenül érintette Ukrajnát.

A narancsos forradalom végül Janukovics 2010-es győzelmével végleg elbukott, és ekkor reálisnak tűnt az a forgatókönyv, hogy az ország, a nyugati gazdasági lobbisták legnagyobb bánatára végleg Oroszország kebelére borul. Ezt nyilván nem hagyhatták az ukrán piacon hatalmas potenciált látó euro-atlanti érdekkörök, ezért Janukovics elnök ciklusa alatt folyamatosan próbálták a nyugati orientációt feléleszteni és Kijevet minden lehetséges módon leválasztani Moszkváról.

A fentiek alapján nem meglepő, hogy Janukovics nem töltötte ki mandátumát, hiszen már 2013-ban tüntetések kezdődtek ellene és oroszbarát rendszere ellen, amelyek később véres eseményekbe torkolltak.

A gazdaságilag kihívásokkal küzdő ország 2013 őszén válaszút elé érkezett. Vagy szorosabbra fonja kapcsolatait Oroszországgal, vagy pedig az európai, sőt atlanti integráció mellett teszi le a voksát.

Előbbi mellett szólt a hagyományosan szoros gazdasági kapcsolatokon túl a közös (sokszor azonban jelentős konfliktusokkal terhelt) múlt, valamint az, hogy nem célszerű a szomszédban szunnyadó medve bajuszát húzogatni. Viktor Janukovics ukrán elnök terve egészen az Oroszországgal kötendő vámunióig terjedt, amely hosszú távra elkötelezte volna Ukrajnát az eurázsiai erőterben.

A másik lehetőség az Európai Unióval kötendő társulási megállapodást foglalta magába, amely enyhített volna a keleti gazdasági függésen, és nyilvánvalóan demokratizálta volna Ukrajnát,⁸ amely ezzel párhuzamosan nyitottabbá tette volna a társadalmat.

Ukrajna két vasat tartott a tűzben, noha Moszkva többször is határozottan jelezte, nem nézi jó szemmel a nyugat felé kacsintgatást. Az ukrán vezetés mégis hajlott a társulási megállapodás aláírására.

A ceremóniára Vilniusban került volna sor, ahol a harmadik keleti partnerségi csúcstalálkozót rendezték 2013. november 28-29.-én. A keleti partnerségben Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Grúzia, Moldova, Örményország és Ukrajna vesz részt, célja pedig – nyugati megítélés szerint – pozitív gazdasági és társadalmi folyamatok elősegítése a fenti államokban.⁹ Grúzia és Moldova parafálta az EU-val kötendő társulási megállapodásokat, amelyek rendelkezéseket tartalmaznak a mélyreható és átfogó szabadkereskedelmi megállapodások megkötésére

⁸ Ehhez ld. a demokráciaexport és vallásexport párhuzamot részletesen Mátyás Imre: Az ukrán válság jogi nézőpontból – a gazdasági szankciók *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Iuridica et Politica Tomus XXXIII* (2015) 161. o.

⁹ A csúcstalálkozóról Herman Van Rompuy, az Európai Tanács elnöke az alábbiakat mondta:

„A mai napon üdvözlünk a varsói csúcstalálkozó óta eltelt időben a keleti partnerség megerősítése érdekében tett lépéseket. A keleti partnerség célja egy olyan közös térség létrehozása, ahol megvalósul a demokrácia, mint közös érték, a jólét és a stabilitás, és ahol fokozott mértékben kerül sor együttműködésre és különböző cserékre. Megállapodtunk abban, hogy fontos tovább erősíteni a közöttünk lévő kötelekeket. Az esetleges konfliktusok megoldása, a bizalom erősítése és a jószomszédi viszony ápolása alapvető fontosságú a régió békéjéhez, gazdasági és társadalmi fejlődéséhez, valamint az országok közötti együttműködéshez.”

<http://www.european-council.europa.eu/home-page/highlights/eastern-partnership-summit-preparations-signing-of-association-agreements?lang=hu> (2021. 11. 28.)

vonatkozóan, Ukrajna azonban visszalépett ettől az aktustól. A vilniusi csúcs előtt egy héttel ugyanis az ukrán kormány úgy döntött, hogy felfüggeszti a társulási megállapodás megkötésére irányuló előkészületeket, azzal magyarázva a döntést, hogy fejleszteni kell a gazdasági kapcsolatokat Oroszországgal és a FÁK-tagokkal, továbbá, hogy a megállapodás véglegesítése előtt az EU-nak pénzügyi támogatásban kellene részesíteni Ukrajnát.¹⁰ Jóllehet, az ukrán kormány nem zárta ki véglegesen a megállapodást, azonban mégis jelzésértékű döntés született Ukrajna jövőjét illetően.

Nehezen lenne kijelenthető, hogy az események minden előzményt nélkülöztek volna. Az Európai Parlament már 2013. szeptember 12.-én állásfoglalást tett közzé, amelyben határozottan felszólította Oroszországot, hogy tartózkodjon a nyomásgyakorlás eszközétől a keleti partnerségben részes államok vonatkozásában.¹¹ A figyelmeztetés nem vezetett eredményre, az oroszok igen súlyos gazdasági szankciókat helyeztek kilátásba Ukrajnával szemben arra az estre, ha nyugat felé nyitnának. Ennek megfelelően sikerült is elrettenteni az ukrán kormányt a nyugati közeledéstől. A nyugatbarát ukránoknak ez volt az utolsó csepp a pohárban, hiszen minden reményük veszni látszott.

A (Euro)Majdan néven ismertté vált megmozdulások nagyon hasonlítottak a 9 évvel korábbi narancsos forradalomhoz, azzal a különbséggel, hogy immáron sokkal nagyobb volt a tét, amelyben a nagyhatalmak játszottak az ukrán polgárok életével és Ukrajna jövőjével.

A belpolitikai helyzet igen súlyos erőszakspirálba torkollott. Az Európa-párti ukránok november 21.-én vonultak az utcákra, amely hónapokig tartó hatalmas tüntetéssorozathoz vezetett. A kaotikus helyzetre jellemző, hogy beszámolók érkeztek a rendőrség és a katonaság kegyetlenkedéseiről, ellenzék által felbérelt orvlövészekről, akik azzal a céllal gyilkolástak, hogy a kormányra tereljék a gyanút, vagy éppen idegen államok zsoldosairól, aki részt vettek a tüntetéseken és a kapcsolódó harcokban. Bár a történések még ma sem tisztázottak, az ukrán nép nyugatbarát része kitartott, és megdöntötte Janukovics ukrán elnök hatalmát, aki február 22.-én menekült el rezidenciájáról, hogy kisebb kitérők után végül Oroszországban találjon menedéket.

A több halálos áldozatot követelő tüntetéssorozat végül ismét a nyugati szimpatizánsok győzelmével végződött, Janukovics menekülése előrehozott választásokat eredményezett. Itt Petro Porosenko milliárdos üzletember pártja, a

¹⁰ Janukovics: „Ukrajna gazdasági és pénzügyi támogatást vár az Európai Uniótól, mielőtt aláírná vele a tervezett társulási szerződést. Azt szeretnénk, ha európai kollégáink határozott lépéseket tennének, ami a fejlesztéseket és a pénzügyi-gazdasági támogatási program megvalósítását illeti. Kijev konkrétan abban érdekelt, hogy "elfogadható feltételek mellett" újrainduljon az együttműködés a Nemzetközi Valutaalappal (IMF) és a Világbankkal. Ezenkívül azt is szeretné, hogy az EU nyújtson segítséget az ukrán gázvezetékek modernizálásában, illetve hogy oldja fel az egyes ukrán exporttermékeket sújtó kereskedelmi korlátozásokat.”

http://hvg.hu/vilag/20131129_Ukrajna_gazdasagi_tamogatast_var_az_EUto (2021. 11. 28.)

¹¹ Az Európai Parlament 2013. szeptember 12-i állásfoglalása az Oroszország által a keleti partnerség országaira gyakorolt nyomásról (a közeljövőben, Vilniusban megrendezésre kerülő keleti partnerségi csúcstalálkozóval összefüggésben)

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2013-0383&language=HU>, (2021. 11. 28.)

Blokk győzedelmeskedett, míg maga Porosenko 2014. május 25.-én megnyerte az elnökválasztást, és június 7.-én hivatalba lépett. Janukovics Oroszországba menekülése ellenére is legitim elnöknek tartotta magát, ami azzal a sajátos helyzettel járt, hogy egyfajta interregnum állott elő, így még a szándék megléte mellett sem volt alkotmányosan egyértelmű, hogy az új elnök, Porosenko aláírhatja-e a hön óhajtott Társulási Megállapodást.¹² Az Euromajdan tehát elérte célját, Ukrajna gazdasági szövetségre lépett a nyugattal, ami viszont az orosz befolyás gyengítését és az Oroszországgal szembeni tudatos szembehelyezkedést jelentette. Azt azonban egyetlen elemző sem gondolhatta komolyan, hogy Moszkva tétlenül nézi, ahogy kiénekelik a 45 milliós piacot a szájából.

4. Az időzített bomba

Írásomban már hivatkoztam rá, hogy az ukrán területi és etnikai megosztottság időzített bombaként ketyegett az újonnan függetlenné vált ország területi integritása tekintetében. Tovább árnyalja a képet, hogy Oroszország nem ismerte el a 2014 februári választások eredményét, és ez bátorítást adott a kelet-ukrajnai, döntően orosz nemzetiségű és ukránként is Oroszországgal szimpatizáló lakosságnak, hogy maguk is így tegyenek. További olaj volt a tűzre, hogy 2014. február 27.-én Oroszország, a helyi lakosok önrendelkezési jogára hivatkozva, villámgyorsan, harc nélkül megszállta és annektálta a Krím-félszigetet, amely manóvert a 2014. március 16.-án megtartott népszavazás egyértelműnek mondott eredménye volt hivatott igazolni.¹³ Bár a népszavazás érvényességét és az agresszió eredményét egyetlen állam sem ismerte el, a Krím-félsziget immáron több mint hét éve orosz fennhatóság alatt áll, és az ukránoknak semmi esélyük nincs arra, hogy visszaszerezzék azt.¹⁴

¹² A megmozdulások nyugvópontra jutásával, 2014. február 22-én, Arszenyij Jacenyuk vezetésével felálló új kormány egyértelmű célja volt, hogy befejezze a Társulási Szerződés aláírási folyamatát. „Azonban az egyezmény aláírása intézményi akadályokba ütközött, ugyanis az ukrán alkotmány értelmében, csak az ország elnöke jogosult nemzetközi egyezmény aláírására. Janukovics elmenekült az országból, az átmeneti kormány vezetőjének legitimitása pedig megkérdőjelezhető, hiszen a Parlament nevezte ki, nem választások útján került az ország élére. Végül a Társulási Szerződés egy részének, a politikai rendelkezéseinek aláírására 2014. március 21-én történt meg. 2014. április 14-én a Parlament és a Tanács elfogadta azt a rendeletet, mely által csökkentik vagy egyes esetekben el is törlik az Ukrajnából érkező áruk vámját. A Társulási Szerződés részleges aláírása politikai elköteleződést tükröz a közös értékek és célok megvalósítása iránt. A politikai rendelkezések meglehetősen általános jellegűek, viszont a többszintű politikai párbeszéd mellett tartalmaznak konvergenciát a KKBP területén is. Az újonnan megválasztott Petro Poroshenko írta alá a teljes egyezményt 2014. június 27-én.”

Szabó Fruzsina Mariann: EU-Ukrajna Társulási Szerződés, avagy az európai integráció új formája *Debreceni Jogi Műhely*, 2014. évi (XI. évfolyam) 3–4. szám (2014. december 30.) (2021. 11. 26.)

¹³ Hozzá tartozik a teljes képhez, hogy a Krím sosem volt Ukrajna része, amíg Hruscsov pártfőtitkár 1954. február 19-én, egy adminisztratív döntéssel Ukrajnának nem ajándékozta.

¹⁴ Katonai beavatkozás lehetőségének hiányában a nyugati országok gazdasági szankciókkal próbálták Oroszországot jobb belátásra bírni, vajmi kevés eredménnyel. A szankciók kontraproduktív jellegéről bővebben:

Az igazi robbanás azonban 2014 áprilisában jött el, amikor a szinte tisztán oroszajkú Donbász előbb kikiáltotta a Donyecki Népköztársaságot, majd kinyilvánította szándékát, hogy egyesülni kíván Oroszországgal.

Mind a Krím elcsatolása, mind a szakadároknak nyújtott vélelmezett orosz támogatás komoly nemzetközi felháborodást keltett, a status quo megváltoztatását az államok nagy része agresszióként értékelte és ellenlépéseket fontolgatott.

Ezek az ellenlépések azonban nem lehettek olyan konkrétak, mint például 1999-ben Szerbia esetében, hiszen itt a világ egyik vezető katonai hatalma állt a másik oldalon, amellyel szemben nyílt katonai erő alkalmazása könnyen regionális, de akár világméretű konfliktussá is eszkalálódhatott volna. Nem maradt más lehetőség, mint a gazdasági embargó bevezetése, amelytől azt várták, hogy térdre kényszeríti Oroszországot.

Nos, az elmúlt 7 év tanulságai alapján levonhatjuk a következtetést, hogy ez balga várakozásnak bizonyult, a 2021 második felében kialakult világpiaci helyzet alapján Oroszország erősebbnek tűnik, mint valaha, gazdasági ereje jóval meghaladja a Szovjetunió fénykorában elért szintet, katonai potenciálja pedig olyan mértékű, hogy egy globális konfliktus kirobbantásának biztos tudata nélkül nem lehet vele szembefordulni.¹⁵

5. Az Európai Unió reakciója

A kelet-ukrajnai agresszió/polgárháború igen komoly következményekkel járt Ukrajna szempontjából, valójában a teljes államiságát kérdőjelezi meg és teszi kockára már nyolcadik éve. A nyugati országok a katonai beavatkozás lehetőségének híján gazdasági szankciókkal próbálták orvosolni a helyzetet, amelyekre Oroszország természetesen ellenlépésekkel élt.¹⁶ Az alábbiakban ezen szankciók hatékonyságát vesszük górcső alá.

A már hivatkozott két cikk részletesen elemezte a 2014-ben bevezetett nyugati szankciókat, amelyek célja az volt, hogy Oroszország a rá kifejtett gazdasági nyomás eredményeképpen vonuljon ki a Krímből és hagyjon fel a szakadár kelet-ukrajnai erők támogatásával.¹⁷ Mint azt korábban rögzítettük, a gazdasági szankciók már a bevezetésük alkalmával sem kecsegtettek nagy eredménnyel, és legalább annyira érintették az azokat bevezető államok piacát, mint a

Mátyási Imre: Gazdasági szankciók, mint a politikai viták megoldásának módszere – az ukrán válság in: *Bona Iuris Margaritas Quaerens – Emlékkötet a 85 éve született Bánrév Gábor tiszteletére* (szerk. Szabó Sarolta) 189-204. o. Pázmány Press, Budapest, 2015

¹⁵ www.globalfirepower.com (2021. 11. 28.)

¹⁶ Ld. 14. lábjegyzet

¹⁷ „Az EU először 2014. március 17-én alkalmazott egyedi korlátozó intézkedéseket azokra az indokolatlan cselekményekre válaszul, amelyekkel Oroszország szándékosan aláásta és destabilizálta Ukrajna területi integritását. Az ukrajnai válság nyomán az EU más intézkedéseket, így például az orosz gazdaság bizonyos ágazatait célzó gazdasági szankciókat, valamint a Krímmel és Szevasztopollal fennálló gazdasági kapcsolatokat érintő korlátozásokat is bevezetett.”
<https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/sanctions/ukraine-crisis/> (2021. 11. 28.)

célországot.¹⁸ Azt követően az EU minden évben megújította, illetve bővítette a szankciókat, valamint az azokkal érintett személyek és szervezetek listáját.¹⁹

Nem különösebben nehéz felkerülni erre a listára, elég annyi, hogy bármilyen formában részt vegyen valaki a krími orosz impérium fenntartásának elősegítésében, vagy a kelet-ukrajnai szakadárak bármilyen nemű támogatásában. Beletartozik ebbe a körbe az ukrán állami vagyon hűtlen kezelése vagy az ukrán állami vagyonban veszteséget okozó hivatali visszaélés, Ukrajna területi integritását, szuverenitását és függetlenségét aláásó vagy fenyegető cselekmény, a kercsi-szorosi és azovi-tengeri helyzet eskalálódása és a nemzetközi jog Oroszország általi megsértése és az ezekkel kapcsolatos katonai erő indokolatlan bevetése, de például a szakadár területeken lezajló választásokban való részvétel²⁰ vagy a kercsi híd építésében való közreműködés²¹ is megfelelő alapot szolgáltat erre.

Hogy az EU mennyire komolyan veszi az Oroszország elleni szankciókat, mutatja, hogy 2015-ben 13, 2016-ban 6, 2017-ben 8, 2018-ban 9, 2019-ben 6, 2020-ban 6 és 2021-ben mindeddig 6 intézkedés született a kérdésben. 2021-ben

¹⁸ A szankciók természetesen Magyarországot is sújtják, amely 2013-ban mintegy 70 milliárd forint értékben exportált mezőgazdasági termékeket Oroszországba, ebből a zöldség és gyümölcsexport nagyjából 15-20 milliárd forintot tett ki. Az Európai Unió ugyan vállalta, hogy megtéríti az embargó által érintett szektorok kárát, a teljes kártérítés illuzórikus elképzelés csupán. Már az előzetes igénybejelentések is jóval meghaladták a rendelkezésre álló keretösszeget, így vagy az egyes államok nyújtanak támogatást a nagypolitika arénájában zajló csatározások miatt károsult termelőknek, vagy hoppon maradnak. Ehhez:

<https://moszkva.mfa.gov.hu/page/a-magyar-orosz-gazdasagi-egyuettmukoedesrol> (2021. 11. 29.)

¹⁹ Kiváló kronológiai kimutatás az Ukrajna területi egységét aláásó tevékenységet végző személyekkel és szervezetekkel szemben bevezetett szankciókról:

<https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/sanctions/ukraine-crisis/history-ukraine-crisis/> (2021. 11. 26.)

²⁰ Council Decision (CFSP) 2018/1930 of 10 December 2018 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine

ST/14818/2018/INIT

OJ L 313I, 10.12.2018, p. 5–7 (2021. 11. 27.)

²¹ Az EU újabb hat szervezetet vett fel a szankciós jegyzékbe, mert részt vettek a jogellenesen annektált Krím félszigetet Oroszországgal összekötő kercsi híd építésében. Tevékenységükkel támogatták a jogellenesen annektált Krím félsziget feletti orosz ellenőrzés megszilárdítását, ami még jobban aláássa Ukrajna területi integritását, szuverenitását és függetlenségét.

A végrehajtási rendelet szövegéből:

(1) A Tanács 2014. március 17-én elfogadta a 269/2014/EU rendeletet.

(2) Az Unió Krím és Szevasztopol jogellenes annektálásával kapcsolatos el nem ismerési politikájának részeként a Tanács a Kercsi-szorosi híd megépítését olyan további fellépésnek tekinti, amely aláássa Ukrajna területi integritását, szuverenitását és függetlenségét.

(3) E híd megépítése és 2018. május 15-i hivatalos átadása kulcsfontosságú szimbolikus lépést jelent annak irányába, hogy az Oroszországi Föderáció megszilárdítsa a jogellenesen annektált Krím és Szevasztopol fölötti ellenőrzést, és folytassa a félsziget Ukrajnától való elszigetelését.

Council Implementing Regulation (EU) 2018/1072 of 30 July 2018 implementing Regulation (EU) No 269/2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine

ST/10764/2018/INIT

OJ L 194, 31.7.2018, p. 27–29 (2021. 11. 28.)

tehát az Európai Unió változatlanul fenn kívánja tartani a szankciókat, sőt folyamatosan bővíti azokat.

A főképvisező a Krím-félsziget és Szevasztopol Oroszországi Föderáció általi annektálásának hetedik évfordulóján, 2021. február 25.-én tett nyilatkozatában élesen bírálta Oroszországot a nemzetközi jog, valamint az emberi jogok megsértéséért az elfoglalt területeken, és felszólította Moszkvát, hogy állítsa helyre a törvényes állapotokat.²²

Az Oroszországi Föderációval kapcsolatos gazdasági intézkedések viszonylag egyértelműek. A személyekkel és szervezetekkel kapcsolatos szankciókat úgy kell elképzelni, hogy a jegyzékbe vett személyek vagyoni eszközeit befagyasztják, sem az eddigi eszközeikhez nem férhetnek hozzá, sem újakat nem szabad a rendelkezésükre bocsátani, továbbá teljes körű utazási tilalom érvényesül velük kapcsolatban, azaz nem léphetnek be az EU területére és nem haladhatnak át azon.

A Tanács október 11.-én úgy határozott, hogy további nyolc, Oroszország érdekeit támogató személlyel szemben vezet be korlátozó intézkedéseket, *„mivel e személyek aktívan támogatnak olyan tevékenységeket, illetve hajtanak végre olyan politikákat, amelyek aláássák vagy fenyegetik Ukrajna területi integritását, szuverenitását és függetlenségét.”*²³ Az Ukrajna területi integritásával kapcsolatos uniós korlátozó intézkedések jelenleg 185 személyre és 48 szervezetre vonatkoznak.²⁴

Az Európai Tanács 2020. december 17.-én hosszabbította meg az Oroszországgal szembeni gazdasági szankciókat, mégpedig hat hónapra, 2021. július 31. napjáig,²⁵ ezen határidő lejárta előtt pedig a Külügyminiszterek Tanácsa,

²² A nyilatkozat teljes szövege: <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2021/02/25/ukraine-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-illegal-annexation-of-crimea-and-sevastopol/> (2021. 11. 27.)

²³ Council Implementing Regulation (EU) 2021/1791 of 11 October 2021 implementing Regulation (EU) No 269/2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine

ST/12268/2021/INIT

OJ L 359I, 11.10.2021, p. 1–5 (2021. 11. 28.) és

Council Decision (CFSP) 2021/1792 of 11 October 2021 amending Decision 2014/145/CFSP concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine

ST/12266/2021/INIT

OJ L 359I, 11.10.2021, p. 6–10 (2021. 11. 28.)

²⁴ <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2021/10/11/ukraine-eu-sanctions-eight-more-people-over-territorial-integrity/> (2021. 11. 28.)

²⁵ A szankciók korlátozzák bizonyos orosz bankok és vállalatok elsődleges és másodlagos uniós tőkepiaci forráshoz jutását, valamint tiltják a pénzügyi támogatás formáit és a brókertevékenységet az orosz pénzügyi intézmények tekintetében. Ezenkívül tiltják valamennyi védelmi vonatkozású termék közvetlen vagy közvetett behozatalát, kivitelét vagy transzferét, valamint tilalmat vezetnek be katonai célokra vagy oroszországi katonai végfelhasználók által használható kettős felhasználású termékekre is. A szankciók mindezen felül korlátozzák Oroszország hozzáférését az orosz energiaágazatban, így például a kőolaj-kitermelésben és –feltárásban alkalmazható egyes érzékeny technológiákhoz.

<https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2020/12/17/russia-the-eu-prolongs-economic-sanctions-for-another-six-months/> (2021. 11. 28.)

a 2021. június 24.-25.-én tartott találkozón döntött az intézkedések további hat hónappal történő meghosszabbításáról, egészen 2022. január 31.-ig. Érdekesség, hogy ez utóbbi intézkedés nem került feltüntetésre a 19. lábjegyzetben említett, egyébként kiváló kronologikus összefoglalóban.

Egyéb hosszabbítások is történtek, az állami vagyon kezelése vagy a területi integráció aláásása miatt bizonyos személyekkel és szervezetekkel szemben bevezetett szankciókat meghosszabbították 2022. március 6.-ig, illetve március 15.-ig, továbbá 2021. június 21.-én a Tanács további egy évvel, 2022. június 23-ig meghosszabbította a Krímnek és Szevasztopolnak az Oroszországi Föderáció általi jogellenes anektálása nyomán bevezetett szankciók hatályát.²⁶

Látható tehát, hogy az EU továbbra is elkötelezett a szankciók szükségessége és fenntartása mellett, annak ellenére, hogy azok az elmúlt majdnem nyolc évben semmiféle eredményt nem hoztak a válság megoldása kapcsán.

6. Záró gondolatok

Jelen tanulmány célja annak bemutatása volt, hogy mi vezetett a 30 éve független Ukrajnában a jelenlegi, igen súlyos politikai és gazdasági krízis kialakulásához, valamint az ennek okán felbomló status quo-t milyen eszközökkel próbálja fenntartani az Európai Unió.

Meglátásom szerint a válsághoz vezető közvetlen okok az alábbiak:

- Ukrajna szinte soha nem volt önálló állam, a népléleken mindig is tapasztalható volt a függés elfogadása, és 1991 után nem tudtak igazán élni a szabadsággal.
- Ukrajna kiemelt geopolitikai elhelyezkedése, közvetlenül Oroszország szomszédságában, amely alapvetően határozta meg és határolta be lehetőségeit.
- A mindenkori ukrán vezetés végletesen korrupst és oligarchikus karaktere, amely lehetetlenné tette egy valódi, alulról fejlődő demokrácia létrejöttét.
- Az ország nagysága, amely mind lakosságában, mind területben hatalmas piacot jelent, és amely piacra úgy Oroszország, mint az atlanti hatalmak igényt formálnak.
- Az ország végletes megosztottsága, kelet és nyugat eltérő kulturális, etnikai, nyelvi állapota, amely alapvető kiindulópontja a szakadár mozgalmaknak, függetlenségi törekvéseknek.
- Fenti alapvetések a következő konklúzióra vezetnek:

²⁶ A jelenleg hatályos korlátozó intézkedések a következőkre vonatkoznak: a Krímből vagy Szevasztopolból származó termékek uniós behozatala, valamint a Krímbe vagy Szevasztopolba irányuló infrastrukturális vagy pénzügyi beruházások és turisztikai szolgáltatások. Az uniós korlátozó intézkedések hatálya kiterjed bizonyos olyan termékek és technológiák exportjára is, amelyek a közlekedési, távközlési és energiaágazatban használatosak, valamint a kőolaj, a földgáz és az ásványi anyagok kutatásához, feltárásához, illetve kitermeléséhez szükségesek, amennyiben az export krími vállalkozások részére vagy a félszigeten történő felhasználás céljából történik.

<https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2021/06/21/russia-s-illegal-annexation-of-crimea-and-sevastopol-council-renews-sanctions-for-a-further-year/> (2021. 11. 28.)

- Ukrajna területi egysége, ahogy az a Szovjetunióból való kiválásakor ismert, fenntarthatatlan.
- Ukrajna az egyetlen a volt szovjet tagköztársaságok közül, ahol a GDP nem éri el az 1991-es GDP szintjét.
- Az ukrán elit 30 év alatt nem tett semmit az államszervezet megszilárdításáért, a nyugati pénzből finanszírozott, a nyugati cégek piacra kerülését elősegítendő megtisztulási folyamat teljes kudarcot vallott.
- A munkaképes lakosság tömeges elvándorlása, drámai méreteket öltött a népességfogyás. Az 1991-es 52 millióhoz képest ma kicsivel több, mint 43 millió lakost tartanak nyilván. A külföldön dolgozó ukrán vendégmunkások által hazautalt összeg évi 15 - 20 milliárd dollár, ami kvázi lélegeztetőgép szerepét tölti be az ukrán gazdaság szempontjából, ezen összegek nélkül az utóbbi összeomlana.
- A szélsőséges ukrán nacionalizmus térnyerése, amelynek megkésett célja az orosz kisebbség visszaszorítása, asszimilálása, ellehetetlenítése, ám ezek az intézkedések minden ukrainai kisebbséget súlyosan érintenek. Tipikus példája ennek a 2019. július 16.-án elfogadott, a kisebbségek anyanyelvhasználatát és anyanyelvi oktatását ellehetetlenítő nyelvtörvény, amellyel kapcsolatban az ukrán nyelvi ombudsman azt tanácsolta, hogy költözzön más országba az, akinek nem felel meg Ukrajna vagy az ukrán nyelvtörvény.²⁷

Az egyre éleződő orosz-ukrán viszony már Ukrajna energia-ellátását veszélyezteti, egy hidegebb tél esetén komoly problémák merülhetnek fel a szolgáltatások területén. Ezt tetézi, hogy Belarusz is leállította az elektromos állam szállítását déli szomszédjába.²⁸ Ez a lépés sorozatos áramszünetekhez, sőt, akár a távfűtés leállításához is vezethet.

Ukrajna 2013/14-es nyugatra fordulása egyértelmű jel volt Oroszországnak, hogy lépnie kell, ha nem kívánja végignézni, ahogy korábbi szövetségese és fontos gazdasági partnere átáll a másik oldalra. Az egyértelmű volt, hogy a drasztikus orosz lépést nem fogják szó nélkül hagyni a nyugati államok, de ebben a kérdésben nyilvánvalóan csak gazdasági reakciók érkezhettek.

A szankciók azonban erőtlenekek, és a legkisebb elrettentő vagy visszatartó hatást sem fejtik ki Oroszországra nézve, így Ukrajna területi egységének visszaállítására semmi esély nem mutatkozik.

Láthattuk, hogy az elhibázott lehetőségek, az elpocsékolt 30 év, a mindent behálózó és megfojtó korrupció, az át nem gondolt szövetségi kapcsolatok milyen következményekkel járhatnak egy ország számára. Ukrajna esetében a

²⁷ Tarasz Kreminy, az államnyelv védelméért felelős biztos véleménye.

<https://infostart.hu/kulfold/2021/08/06/ukran-nyelvi-ombudsman-koltozson-el-ukrajnabol-akinek-nem-tetszik-a-nyelvtorveny> 2021. 11. 28.)

²⁸ A Belenergo energetikai társaság hivatalos levélben értesítette ukrainai partnereit, hogy 2021 novemberétől megszűnik a korábban megkötött keretszerződések alapján történő villamosenergia-szállítás Ukrajna Egyesített Energetikai Rendszerébe. Újabb szerződések megkötése nincs tervben. <https://www.karpatinfo.net/2021/11/9/beszuntette-az-aramszallitast-ukrajnaba-feheroroszorszag-200051816> (2021. 11. 28.)

folyamatot visszafordíthatatlannak ítélem. A polgárháború valószínűleg nem fog eszkalálódni, de legfeljebb egy laza konföderáció alakulhat ki keleti és nyugati országrész között. Oroszország soha nem fogja engedni a NATO csatlakozást, de még egy szorosabb EU együttműködés is problémásnak mutatkozhat.

Ukrajna tehát a szerencsétlen geopolitikai elhelyezkedés, a nagyhatalmi érdekek és a saját szerencséjüket építő politikusok Bermuda háromszögében egyre nehezebb helyzetbe kerül, és lassan megszűnik létezni.

Irodalomjegyzék:

- Csernicsko István: Narancsos kacska, a narancsos forradalom nyelvi ideológiája
 - http://real.mtak.hu/23638/1/Csernicsko_16_EK_kotet_u.pdf
 - Vladislav Kaszkiv: Case study Pora- „Pora – vanguard of the victory”, <http://pora.org.ua/content/blogcategory/141/206/>
 - Mátyás Imre: Gazdasági szankciók, mint a politikai viták megoldásának módszere – az ukrán válság in: *Bonas Iuris Margaritas Quaerens – Emlékkötet a 85 éve született Bánrévy Gábor tiszteletére* (szerk. Szabó Sarolta) 189-204. o. Pázmány Press, Budapest, 2015
 - Mátyás Imre: Az ukrán válság jogi nézőpontból – a gazdasági szankciók *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Iuridica et Politica Tomus XXXIII* (2015) 157-174. o.
 - Milován Orsolya: „Eszmékért és elvekért harcoltunk...”avagy hogyan függ össze az ukrainai narancsos forradalom, a Pora és Soros György
 - http://jesz.ajk.elte.hu/milovan27.html#_ftn2
 - Szabó Fruzsina Mariann: EU-Ukrajna Társulási Szerződés, avagy az európai integráció új formája *Debreceni Jogi Műhely*, 2014. évi (XI. évfolyam) 3–4. szám (2014. december 30.) DOI 10.24169/DJM/2014/3-4/9
 - Varga Csilla: Kettős állampolgárság – az élet hol ad, hol elvesz
 - <https://eustrat.uni-nke.hu/hirek/2021/04/21/kettos-allampolgarsag-az-elet-hol-ad-hol-elvesz>
-
-

A passzív alany és a sértett – Az ítélkezési gyakorlat ingadozásai

Molnár Gábor Miklós*

A sértett egyaránt büntető anyagi jogi és büntetőeljárás fogalom. Fogalmának értelmezését lényegesen befolyásolta a pótmagánvád bevezetése. A pótmagánvádlókénti fellépésre a sértett fogalom meghatározásának függvényében kerülhet sor. Közvetett módon a nyomozás során bejelenthető panaszjog szabályozása, illetve jogalkalmazói (ügyészi) gyakorlata is szoros kapcsolatban áll a sértettet megillető jogok változásával, átalakulásával. Végül a foglalkozástól eltiltás újabb szabályai egy újszerű dimenzióban ugyancsak közvetlenül befolyásolták a sértett fogalmának a meghatározását.

Kulcsszavak: sértett, pótmagánvád, panaszjog, foglalkozástól eltiltás

The passive subject and the victim - Fluctuations in case law

The victim is a concept of both substantive law and criminal procedure. The interpretation of his concept was significantly influenced by the introduction of the substitute private prosecution. Action as a substitute private prosecutor may depend on the definition of the victim. Indirectly, the regulation of the right to complain during the investigation and the practice of law enforcement (prosecutors) are also closely related to the change and transformation of the rights of the victim. Finally, the new rules on prohibition to exercise professional activity in a novel dimension also directly influenced the definition of the victim.

Keywords: victim, substitute private prosecution, complaint (protest) during the investigation, prohibition to exercise professional activity

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1478>

1. A sértett fogalmának meghatározása

A büntetőeljárás központi figurája a terhelt. A terhelt tetteinek elbírálása képezi az eljárás tárgyát. A terhelt tette pedig a sértett sérelmére elkövetett cselekménye. A sértett elszenvedti a bűncselekményt és ezt követi az eljárás, ahol visszatérően, ismételten szembesítik a sérelmére elkövetett agresszióval. Az eljárásban a sértettel „csak” dolga van a hatóságoknak, a sértett plusz feladatokat, további munkaterhet ad a hatóságok számára.

A sértett, aki legtöbbször véletlenül, gyakran véletlenszerűen belezuhant a büntetőeljárásba, sokáig mostohagyermek volt a büntető eljárásoknak. Az államok

* Nyugalmazott kúriai bíró, tanácselnök.

kevésbé voltak készségesek abban, hogy a megtépzott helyzetéhez méltóan kezeljék, ezért ezen a téren európai uniós jogalkotás indult. A közösségi jogalkotás kezdetben a sértett fogalom meghatározásán keresztül a sértett büntető eljárási jogainak azonosítására és az azonosított jogosítványok garantálására irányult.

Mára ez a közösségi jogi védelem már messze túl nőtt a sértett eljárási jogainak a garantálásán és a sértett eljárási jogainak a védelme mára beleolvadt az áldozatvédelembe, amely immár egy komplett módszertan és komplex intézményrendszer kialakítását és működtetését jelenti.

Abból kiindulva, hogy hazai büntetőjogunkban a sértett fogalmát a Be. határozza meg, gyakran hallani azt az indokolatlanul egyszerűsítő megközelítést, hogy a sértett fogalma eljárási jogi fogalom. Ez így nem pontos. A sértett ugyanúgy büntető anyagi jog kategória is, mint ahogyan büntetőeljárási fogalom. Ennek az állításnak az alátámasztására egyszerű azt mondani, hogy maga a Btk. használja, alkalmazza ezt a terminológiát, de a büntető anyagi jog számára nem ez a rendszerképző, nem ennek a tényleges szóhasználatnak van meghatározó jelentősége.

Tény, hogy a Btk.¹ 6. §-ának (2) bekezdésében meghatározott folytatólagosan elkövetett bűncselekmény fogalmának egyik meghatározó eleme, hogy az „azonos *sértett* sérelmére” követhető el. A Btk. 28. § (1) a) bekezdésében meghatározott bűncselekmények *sértettje* a bűncselekmény elkövetésekor a tizennyolcadik életévét még nem töltötte be.

A Btk. 29. §-ának (1)-(2) bekezdésében szabályozott tevékeny megbánás megállapításának egyik feltétele, hogy az elkövető „közvetítői eljárás keretében a *sértett* által elfogadott módon és mértékben a bűncselekménnyel okozott sérelmet jóvátette.”

A Btk. Általános Részében a törvényhozó még többször használja a sértett terminológiát – például az általam később még részletesen tárgyalt foglalkozástól eltiltás keretében – és a Btk. a Különös Részében is. A segítségnyújtás elmulasztásának egyik minősített esetét (lásd a 166. § (2) bekezdésében) akként határozza meg, hogy „ha a *sértett* meghal, és életét a segítségnyújtás megmenthette volna” és hasonlóképpen, a Btk. 192. §-ában szabályozott emberkereskedelem és kényszermunka tényállása több helyen is tartalmazza a „*sértett*” terminológiáját.

A sértett fogalom jelentősége az anyagi jog számára a hivatkozott esetekben csupán másodlagos. Fontosabb ennél, hogy a büntető anyagi jogi védelem a védendő jogi érdekek, a védendő jogi tárgyak, az oltalmat igénylő társadalmi viszonyok védelmének rendszere. A bűncselekmény mindenkor sérti ezeket a büntetőjog által védett érdekeket, értékeket. Az anyagi büntetőjog ezt elsődlegesen a jogi tárgy, illetve a társadalomra veszélyesség fogalmának a meghatározása körében értékeli. És azt is tudjuk, hogy egyrészt a különös rész felépítése a támadott és megsértett jogi tárgyak jogalkotó által rangsorolt rendszerére épül, másrészt a büntetőjogi jogkövetkezményrendszer is az okozott sérelem nagyságához – ezen belül önmagában a védendő érdek súlyához, másrészt a védett értékek sérelmének a mértékéhez – igazodik.

¹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény

A sértett tehát ugyanúgy alkalmazott fogalom az anyagi jogban, mint az eljárási jogban. Miután pedig egyetlen legális meghatározása van hazai jogunkban, a sértett legális fogalmának tartalma, értelmezése elméletileg nem térhet el a büntető anyagi jogban és az eljárási jogban.

A korábbi Be.² 51. §-ának (1) bekezdése szerint: *sértett az, akinek a jogát vagy a jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette*. A hatályos Be.³ 50. §-a szerint: *a sértett az a természetes vagy nem természetes személy, akinek vagy amelynek a jogát vagy a jogos érdekét a bűncselekmény közvetlenül sértette vagy veszélyeztette*. A sértett meghatározása a jogsérelemmel történik (akinek, amelynek jogát, jogos érdekét ...). A sértett fogalma tehát egy jogszempontú fogalom. Ezek a jogok, jogos érdekek természetes személyekhez, személy-közösségekhez és jogi entitásokhoz egyaránt kapcsolódhatnak.

Amikor a sértett természetes személy, és a bűncselekmény tényállásának meghatározása folytán a bűncselekmény elkövetési magatartása valamilyen külső jellegű – leggyakrabban fizikai és erőszakos – behatást gyakorol a sértett testére, akkor a természetes személy passzív alanyként lényegében az ún. elkövetési tárgy jogi sorsát osztja. Természetesen ekkor már egészen más a rendszertani helye a bűncselekmény fogalmában, mert ez a sértett már nem a megsértett társadalmi viszony, érdek vagy érték, hanem a ténylegesen megérintett élő ember, s ezért nem a társadalomra veszélyesség, hanem a tényállásszerűség keretei között értékelendő.

A korábbi Be. sértett fogalma a hatályban léte alatt formálisan nem változott, a joggyakorlat azonban a tartalmát az idők folyamán lényegesen szűkítette. Előadásomban (illetve tanulmányomban) a sértett fogalmának és jogi helyzetének lényegesebb változásait és a fogalom változásának a mozgatórugóit szeretném felvillantani és bemutatni. Azt, hogy milyen érdekek mentén milyen irányú mozgások figyelhetők meg a sértett fogalmának meghatározásában és értelmezésében.

Már most jelzem, hogy a fogalom értelmezését befolyásoló tényezők gyakran egymás mellett, párhuzamosan befolyásolták a sértett fogalmának az értelmezését. Mindez egyúttal azt is eredményezte, hogy a sértett hosszú évtizedekig változatlan törvényi meghatározása is megváltozott.

2. A sértett fogalmának alakulása a pótmagánvád gyakorlatának függvényében

2.1. A pótmagánvád bevezetésének első tapasztalatai. A sértett fogalmának újra (illetve át-) értelmezését lényegesen befolyásoló egyik jelentős jogintézmény a pótmagánvád bevezetése volt. A pótmagánvád intézményét a korábbi Be. hozta vissza hazai jogunkba 2003. július 1. napjával. A jogintézmény célja éppen a sértett jogainak a hatékonyabb védelme. Az a rendeltetése, hogy egy korrekciós lehetőséget adjon a sértettnek a bűnüldözői (ügyészi) értékeléssel szemben a büntető igény bírói úton való jogérvényesítésre.

² A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény.

³ A büntetőeljárásról 2017. évi XC. törvény.

A pótmagánvád bevezetéséhez kapcsolódott a rendszerváltást követő első megrendítő pofon is a harmadik hatalmi ágnak.

A pótmagánvád bevezetést követően a joggyakorlat számára kérdésként merült fel, hogy van-e pótmagánvádlókénti fellépésre lehetősége az állam képviselőjében eljáró állami szervnek. A jogegységi eljárásban eljáró Legfelsőbb Bíróság a 3/2004. BJE határozatában kimondta:

I. Az állam vagyoni sérelmével járó bűncselekmények miatt indított büntetőeljárásban helye van pótmagánvádnak, minden olyan esetben, amikor annak a (korábbi) Be. 53. §-a (1) bekezdésében meghatározott feltételei fennállnak. Nincs jelentősége annak, hogy az eljárás tárgyát képező bűncselekmény a vagyon elleni bűncselekmények (Btk. XVIII. Fejezete) körében, vagy a Büntető törvény Különös Részének más Fejezetében van-e elhelyezve.

A Legfelsőbb Bíróság 3/2004. BJE számú jogegységi határozatát a legfőbb ügyész indítványára az Alkotmánybíróság a 42/2005. (XI. 14.) AB számú határozatával 2005. november 14. napán – ex nunc hatállyal – megsemmisítette. Azért volt megrendítő ez a döntés, mert amikor 1990-ben megkezdte működését az Alkotmánybíróság, akkor létrejött a politikai tényezők között egy gentlemen's agreement arról, hogy az Alkotmánybíróság, mint a törvényhozás normakontrollra hivatott szerve soha nem terjeszti ki hatáskörét a harmadik hatalmi ágra, az igazságszolgáltatásra. De lám. Ez megtörtént, és ma már mindenki magától értetődőnek tartja. Talán a mai jogászgeneráció már nem is érti, mi lehet ezzel a probléma.

Ma már a parlament szerve az ötfokúra bővített igazságszolgáltatási rendszer ötödik, legfelsőbb foka, az igazságszolgáltatás legvégső fóruma. Az Alkotmánybíróság ügyeinek több, mint 95 %-át a rendes bíróságok ítéleteinek a felülbírlata teszi ki. Az Alkotmánybíróság nem csak szakmai iránymutatást ad az ítélező bíróságoknak, hanem kasszációs jogkörében a rendes bíróságok ítéletét meg is semmisítheti és új eljárást rendelhet el.

2.2. A pótmagánvádlókénti fellépés a sértett fogalom meghatározásának függvényében. A sértett pótmagánvádlókénti fellépését a Be. korlátok között engedi meg. Arra értelemszerűen csak akkor van mód, ha a bűncselekménynek van sértettje. És amint a 1996-os Bűnvádi perrendtartás⁴ alapján eljáró korábbi Kúria, úgy a Legfelsőbb Bíróság is megkezdte azt az áldozatos tevékenységet, hogy esetről esetre, értsd bűncselekményről bűncselekményre megállapította, hogy az pótmagánvádképes-e vagy sem. Voltak (és máig vannak) különösen vitás esetek. Ilyen például a hamis vád vagy a hivatali visszaélés.

2.2.1. A hamis vád. Az EBH 2011. 2301. számú elvi határozat kimondja, hogy hamis vád büntette miatt pótmagánvádnak nincs helye. A döntés indokolása szerint pótmagánvádlóként a sértett (értelemszerűen az adott bűncselekmény sértettje) jogosult fellépni. A Btk. 233. § (1) bekezdés a) pontja szerinti hamis vád büntettének elkövetése, illetve a bűncselekmény megvalósulása nem közvetlenül okozza konkrét személy tényleges és közvetlen jog- vagy jogos érdekbeli sérelmét, illetve nem közvetlenül vezet annak veszélyéhez, hanem közvetve, áttételesen. Elsődleges

⁴ 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról.

hatása az igazságszolgáltatás, a hatóság megtevesztése, míg a passzív alany ellen közvetve irányul. A passzív alannal szemben ugyanis nem az elkövető indítja meg a büntetőeljárást, az elkövető magatartása csupán alkalmas a büntetőeljárás megindítására. A büntetőügyben eljáró hatóság eljárási cselekménye által veszi kezdetét közvetlenül a passzív alany ellenében a büntetőeljárás. Következésképpen a Btk. 233. § (1) bekezdés a) pontja szerinti – bár közvérdra üldözendő és passzív alanyt is feltételező – bűncselekmény miatt pótmagánvádnak nincs helye.

Ezt a döntést és az annak alapján kialakított ítélkezési gyakorlatot mindig is tévesnek tartottam. Ezzel nem vagyok egyedül. Előljáróban hivatkozom arra, hogy nyomban a döntés közzétételét követően megjelent egy tanulmány a Magyar Jogban.⁵ Szerzője (akkor bírósági titkár) szerint: „Jelen tanulmánnyal a célom a fenti érvelés helytállóságának megcáfolásával rámutatni arra, hogy a hamis vád passzív alanya minden esetben sértettnek minősül”.

Számomra soha nem volt kétséges, hogy a valótlan tényállításokkal érintett megvádolt személy a hamis vád közvetlen sértettje. A becsület csorbítására is alkalmas valótlan tény állítása valakiről más előtt alkalmas lehet rágalmazás (vagy becsületsértés) megállapítására, amelynek mindig van közvetlen sértettje. Ha ez a valótlan tényállítás egyúttal hamis vádolást is megvalósít (mert hatóság előtt történik), attól még ugyanúgy van közvetlen sértettje, mintha önmagában csak rágalmazás vagy becsületsértés történt volna. A hamis vád mindig közvetlenül sérti a megvádolt személy becsületét, azon belül a társadalmi megbecsülését és az emberi méltóságát egyaránt. Nem is beszélve arról, ha még büntetőeljárás is indul ellene, netán el is ítélik.

Ebben a kérdésben az Alkotmánybíróság 3384/2018. (XII. 14.) AB határozata (továbbiakban: AB határozat) újabb fordulatot hozott.⁶ A bíróság előtt pótmagánvádlóként fellépő indítványozó alkotmányjogi panaszában a vádindítvány elutasítását sérelmezte. A támadott döntés indoka szerint a hamis vád bűncselekménye a Btk. XXVI. Fejezetében, az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények között található. A bűncselekmény természetes személy esetében nem okoz közvetlen érdeksérelmet és ennek megfelelően csupán származékos sértetti pozíciókat eredményez. A hamis vád büntettének nincs passzív alanya, így az indítványozó a konkrét cselekmény vonatkozásában nem minősült sértettnek. A bűncselekmény által okozott sérelem az esetében csupán áttételesen jelentkezett.

Az Alkotmánybíróság a bíróságok döntését Alaptörvény-ellenesnek találta és megsemmisítette. Döntésének indokolásában utalt arra, hogy a Be. hatályba lépése és a pótmagánvádlóra irányadó szabályozás megváltozása – különösen a Be. 50. és 54. §-ára, valamint a Be. 787. § (3) bekezdés d) pontjára figyelemmel – szükségessé teszi a Legfelsőbb Bíróság 90/2011. BK. véleményének (amelyben a pótmagánvád gyakorlatai tapasztalatait összegezte) felülvizsgálatát és a megállapítások újragondolását annak érdekében, hogy a bíróságoknak szóló iránymutatás a Be.

⁵ Dr. Bejcziné dr. Gulyás Cecília: Az EBH 2011. 2031. számú legfelsőbb bírósági döntés margójára – Sértett-e a hamis vád passzív alanya? Magyar Jog 2012. évi 5. szám 302-307. o.

⁶ Az Alkotmánybíróság 3384/2018. (XII. 14.) AB határozata a Gödöllői Járásbíróság 5.B.48/2016/2. számú végzése és a Budapest Környéki Törvényszék 14.Bf.227/2016/2. számú végzése alaptörvény-ellenességének megállapításáról és megsemmisítéséről.

rendelkezéseivel összhangban álljon. Orvosolni szükséges továbbá a jogalkalmazás azon hiányosságát, amely a sértett mint büntető eljárásjogi, valamint a passzív alany mint büntető anyagi jogi fogalom viszonyának a rendezetlenségében, ennek következtében pedig a két büntetőjogi kategória következetlen és a jogbiztonság követelményeinek a sérelmét felvető alkalmazásában nyilvánul meg. {AB határozat [51]}

A törvényi tényálláshoz kapcsolódó szakirodalmi álláspont értelmében a hamis vád bűncselekménynek van passzív alanya. Ebbe a kategóriába pedig olyan, az elkövetőtől különböző, egyedileg azonosítható, élő, valóságos természetes személy sorolható, aki ellen büntetőeljárás indítható. (Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: Büntetőjog II. Különös rész, HVG-ORAC, Budapest, 2016., 410. oldal.) {AB határozat [57]}

Az Alkotmánybíróság szerint a pótmagánvád jogintézményének a bevezetésével a jogalkotó lehetőséget teremtett a sértettek számára, hogy az állami büntetőigény érvényesítőjeként lépjenek fel és a bíróság eljárását kezdeményezzék. [...] A pótmagánvádlói fellépés vizsgálatát érintően a bíróság eljárása abban az esetben áll összhangban az Alaptörvénnyel, ha a bírósághoz fordulás jogát ténylegesen is biztosítja valamennyi olyan sértettnek, akik számára a jogalkotó azt gyakorolhatóvá tette. [AB határozat 64]

A konkrét esetben elmaradt azon két szempont értékelése, amelyeket a bírósági gyakorlat – a fent kifejtetteknek megfelelően – következetesen kiemel és vizsgál: a bűncselekmény okozott-e közvetlen jogsérelmet a sértettnek, valamint a törvényi tényállás tartalmaz-e passzív alanyt vagy eredményt. {AB határozat [67]}

Az eljáró bíróságok nem hagyhatták volna figyelmen kívül azt a körülményt, hogy az indítványozó a büntetőeljárás lefolytatását a hamis vád Btk. 268. § (2) bekezdése szerinti minősített esete alapján kezdeményezte. A bűncselekmény alapesetéhez képest – amelyre vonatkozó megállapításokat az EBH2011. 2301. számú elvi bírósági határozat tartalmaz – a (2) bekezdés szerinti minősített eset törvényi tényállásának az eleme az is, hogy a hamis vád alapján az érintett ellen megindul a büntetőeljárás. A hamis vád ezen esetében tehát sor kerül a hamisan megvádolt személy meggyanúsítására: a hatóság közli vele az alapos gyanút, adatait nyilvántartásba veszi és gyanúsítottként kihallgatja. Az Alkotmánybíróság szerint a sérelem közvetlensége tekintetében tehát a (2) bekezdés szerinti minősített eset bizonyosan más megítélést kíván, mint a tényállás (1) bekezdése szerinti és az EBH2011. 2301. számú elvi bírósági határozatban elemzett alapeset. {AB határozat [69]}

Ezeket az eljárási cselekményeket a hatóságok az indítványozó esetében is elvégezték, hiszen megindult ellene a büntetőeljárás, amelyben törvényi kötelezettsége volt gyanúsítottként részt venni. Ennek keretében minimálisan sor került az alapos gyanú közlésére, adatainak a nyilvántartásba vételére, valamint a gyanúsított kihallgatására. Az indítványozó továbbá az egyéb eljárási cselekmények végrehajtásában is köteles volt a büntetőeljárás törvény rendelkezései szerint együttműködni a hatóságokkal. Ezek a cselekmények nyilvánvalóan kötelezettségek teljesítését követelték meg az indítványozótól, egyúttal jogosítványainak a gyakorlásában (pl.: mozgásszabadságában, személyes adatai védelmében, sőt akár a jó hírneve tiszteletben tartásához fűződő jogában is) korlátozták. Mindezek a

hátrányok attól függetlenül bekövetkeztek, hogy az indítványozó ellen a büntetőeljárást a hatóságok utóbb megszüntették. {AB határozat [70]} Ezért a hamis vád által okozott sérelem az indítványozót érintően a fentiekre figyelemmel közvetlennek minősült. Amennyiben mindezen szempontoknak a bíróságok jelentőséget tulajdonítottak volna, a sérelem közvetlensége és abból fakadóan az indítványozó sértetti minősége tekintetében más álláspontot kellett volna kialakítaniuk. {AB határozat [71]}

A hamis vád büntettének vizsgált minősített esete tehát „ismét” pótmagánvádképes bűncselekmény és így a Legfelsőbb Bíróság (Kúria) által korlátozott sértetti jogok e körben újból érvényesülhetnek, bár nem teljes körűen. Remélem, egyszer majd a hamis vád alapesete tekintetében is teljes körűen érvényesülhetnek a sértetti jogosítványok.

2.2.2. A hivatali visszaélés. Kezdetben a hivatali visszaélés büntette (Btk. 305. §) miatt indult eljárásokban is ellentétes gyakorlat bontakozott ki hazai bíróságaink előtt a pótmagánvádra való képesség megítélése szempontjából.

A Kúria végül közzétette a döntést BH 2012. 257. szám alatt, amelynek I. pontja szerint: hivatali visszaélés büntette miatt pótmagánvádnak nincs helye. Ezt a döntést azonban többen vitatták. Ma már kevesen tudják, hogy mind a Pécsi Ítéltábla, mind a Fővárosi Ítéltábla Büntető Kollégiumának vezetője jogegységi eljárást kezdeményezett annak megállapítása érdekében, hogy pótmagánvádképes legyen a hivatali visszaélés. A megindult jogegységi eljárás végül határozat hozatala nélkül zárult és maradt a BH-ban közzétett döntés.

Ebben a kérdésben nemrég (mégis) új megközelítés látott napvilágot. A konkrét ügyben másodfokú bíróságként eljáró Fővárosi Törvényszék⁷ abból indult ki, hogy az elsőfokú bíróság a korábbi bírói gyakorlatnak megfelelő álláspontra helyezkedett, amikor úgy látta, hogy a vád tárgyává tett hivatali bűncselekménynek pótmagánvádlói fellépésre jogosult sértettje nincs. Ugyanakkor e korábbi gyakorlat sem volt egységes. A Szegedi Ítéltábla Bf.II.524/2010. számú ügyben született határozata szerint hivatali visszaélés büntette miatt pótmagánvádnak akkor van helye, ha a hivatalos személy által célzott jogtalan hátrány ténylegesen bekövetkezett. Másrészt az Alkotmánybíróság 3384/2018. (XII. 14.) AB határozata is új helyzetet teremtett. Ehhez képest a pótmagánvádlókénti fellépés lehetőségének kérdése körültekintő vizsgálatot igényelt.

A másodfokú bíróság álláspontja szerint abban az esetben, ha a hivatali visszaélés jogtalan hátrányt okoz, akkor a hátrányt szenvedő személynél a jogsérelem mint közvetlen eredmény jelentkezik, így ő a Be. 50. §-a szerinti sértettnek tekinthető.

A vizsgált ügyben csupán a vádindítványban rögzítettek vizsgálatát – a vádlotti magatartás, bizonyítottság esetén, közvetlen sérelmet, vagyoni hátrányt okozott a vádindítvány benyújtójának az önkényesen megválasztott, árverés alá vont ingatlan kapcsán. Erre tekintettel – szemben az elsőfokú bíróság álláspontjával – pótmagánvádlóként fellépni jogosult volt.

A Legfelsőbb Bíróság, illetve a Kúria más bűncselekmények kapcsán is kizárta a pótmagánvádlókénti fellépés lehetőségét.

⁷ Fővárosi Törvényszék mint másodfokú bíróság 25.Beüf.11.625/2020/3. számú végzés

Sajátos volt a helyzet a *csődbűncselekmény* esetében, amelynek van eredménye és van közvetlen sértettje, a hitelező. Van azonban egyrésztől egy objektív büntethetőségi feltétel is a bűncselekmény tényállásában és a felszámolási eljárásban van egy kötelező eljárási rend. A felszámolási eljárás megindításától kezdődően a sértett hitelezők közvetlenül már nem léphetnek fel az adóssal szemben, kizárólag a felszámolón keresztül a felszámolási eljárás rendjében. Ők tehát hiába effektív sértettek, e sértetti jogukat mégsem gyakorolhatják.

A HGY 1941. számú döntés II. pontja szerint a sértett – pótmagánvádlóként – büntetőjogi igényét általában akkor érvényesítheti, ha passzív alanya a bűncselekménynek, vagy a tényállás eredményt tartalmaz. Minthogy a magánokirat-hamisítás vétségének és a számviteli fegyelem megsértése vétségének törvényi tényállása passzív alanyt nem tartalmaz, s azok megvalósulása által konkrét személy jogos érdekeinek közvetlen sérelme, illetve a sérelem veszélye nem áll fenn, e bűncselekmények miatt nincs helye pótmagánvádnak.

A HGY 1942. számú döntés szerint pedig általában kizárt a pótmagánvád, ha az adott bűncselekmény alapvetően az állami, társadalmi vagy gazdasági rendet sérti vagy veszélyezteti, s a természetes vagy jogi személyt érintő jogsérelem csupán áttételesen következik be. Ez a helyzet a hamis tanúzás bűncselekménye esetén is, ezért pótmagánvádlói fellépésre ilyenkor nincs lehetőség. A hamis tanúvallomás az érintett számára akár előnyös, akár hátrányos határozat meghozatalához is vezethet, ezért ez a személy a bűncselekmény sértettjének sem tekinthető.

Úgy tűnik tehát, hogy bár a pótmagánvád intézményének a bevezetése mérföldkő volt a sértetti jogok érvényesítése terén, a Legfelsőbb Bíróság azonban a sértett fogalmának újra értelmezésével, esetenként talán indokolatlanul szűkítő jogértelmezéssel az alkalmazását inkább korlátozta, mint elősegítette.

3. A panaszjog és a sértett fogalmának összefüggései

Közvetett, áttételes módon a nyomozás során bejelenthető panaszjog szabályozása, illetve jogalkalmazói (ügyészi) gyakorlata is szoros kapcsolatban állt a sértettet megillető jogok változásával, átalakulásával.

A nyomozás során gyakorolható panaszjog a büntetőeljárásban résztvevő valamennyi személyt érintheti. A terhelt mellett leggyakrabban mégis a sértett jogosítványaként érvényesül akár e minőségében, akár más eljárási pozíciójában. Korábbi Be. eredeti szövege szerint: *195. § (1) Akire nézve az ügyész vagy a nyomozó hatóság határozata rendelkezést tartalmaz, a határozat ellen a közléstől számított nyolc napon belül panasszal élhet.*

Ezt a viszonylag széles körű panaszjogot módosította a 2006. évi LI. törvény 91. §-ának (1) bekezdése 2006. július 1-től a következők szerint: *195. § (1) Akire nézve az ügyész vagy a nyomozó hatóság határozata rendelkezést tartalmaz - ha e törvény kivételt nem tesz -, a határozat ellen a közléstől számított nyolc napon belül panasszal élhet.* A módosító törvény indokolása szerint a törvény tartalmilag nem tér el a hatályos szabályozástól, hiszen a törvény kivételt megállapító szabálya az általános szabályt – az arra való kifejezett utalás hiányában is – rendszerint lerontja.

Ugyanakkor a törvény által beiktatott szövegrész világossá teszi, hogy a törvény egyes esetekben kizárja a panasz lehetőségét.

A korábbi Be. 2011. évi LXXXIX. törvény 6. §-ával, 2011. július 13-tól kezdődő hatállyal módosított szövege a nyomozás során bejelenthető jogorvoslatok körét jelentősen szűkítette és szigorú taxációban rendelkezett a jogorvoslattal támadható határozatokról. A módosító törvényhez fűzött indokolás szerint: a módosítás következtében csak a rendelkezések közvetlen érintettjei, és csak a jogukat ténylegesen érintő rendelkezésekkel összefüggésben jelenthettek be panaszt.

A korábbi Be. 2013. évi CLXXXVI. törvény 38. § (1) bekezdésével, 2014. január 1-től kezdődő hatállyal megállapított szövege visszaállította a megelőző szabályozást, amely szerint a jogorvoslati jogosultság általános, kivéve, ha azt a törvény kifejezetten kizárja. Meghagyta viszont azt a szűkítést, amely szerint panaszra csak az jogosult, akire nézve a határozat közvetlen rendelkezést tartalmaz.

A hatályos Be. a lényeges tartalma szerint nem változtatott a sértett fogalmán. A panaszjog pedig elméletileg általános, de a korábbi törvény szabályozásának megfelelően rögzült gyakorlat szerint

- csak a rendelkezések közvetlen érintettjei, és
- csak a jogukat ténylegesen érintő rendelkezésekkel összefüggésben jelenthettek be panaszt. [*Be. 369. § (1) bek.*]

A nyomozás során bejelenthető és gyakorolható panaszjog fentiekkel szemléltetett lényeges és folyamatos szűkítése – hasonlóan a pótmagánvád ítélkezési gyakorlatához – azt igazolhatja, hogy a büntetőeljárásban a terhelt mellett leggyakrabban a sértett jogosítványaként biztosított panaszjog érvényesülési köre és hatékonysága folyamatosan visszaszorult.

4. A sértett fogalom új megközelítése a foglalkozástól eltiltás szabályainak alkalmazásához kapcsolódóan

Végül a foglalkozástól eltiltás újabb szabályai egy újszerű dimenzióban ugyancsak közvetlenül befolyásolták a sértett fogalmának a meghatározását.

1. Az egyes törvényeknek a gyermekek fokozottabb védelme érdekében szükséges módosításáról szóló 2017. évi CXLIX. törvény 1. §,-a 2017. december 1-től a foglalkozástól eltiltás új esetkörét határozta meg. (*Btk. 52. § (3) A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény elkövetőjét, ha a bűncselekményt tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére követte el, végleges hatállyal el kell tiltani bármely olyan foglalkozás gyakorlásától vagy egyéb tevékenységtől, amelynek keretében tizennyolcadik életévét be nem töltött személy nevelését, felügyeletét, gondozását, gyógykezelését végzi, illetve ilyen személlyel egyéb hatalmi vagy befolyási viszonyban áll.*) Az új szabályozás új értelmezési helyzeteket teremtett és ezek nyomán új dimenziókat nyitott meg a sértett fogalmának a meghatározásában.

2. 2/2018. BJE határozat. Ilyen jogszabályi környezetben született meg 2018. február 26. napján a Kúria 2/2018. Büntető jogegységi határozata – a

gyermekpornográfia büntette esetében – a halmazat megállapításáról, teljesen függetlenül attól a jogértelmezést igénylő kérdéstől, hogy mely nemi erkölcs elleni bűncselekményeknek van vagy nincs olyan sértettje, akinek a sérelmére elkövetett bűncselekmény esetében a végleges hatályú foglalkozástól eltiltásra vonatkozó új rendelkezés alkalmazásának az igénye felmerülhet.

A BJE indokolásának IV. pontja alatt kifejtett érvelés szerint: „A gyermekpornográfia büntették a Btk. 204. § (1) bekezdése szerint minősülő esetei kapcsán eleve kérdéses lehet, hogy a pornográf felvételeken szereplő, tizennyolcadik életévét be nem töltött személy anyagi jogi értelemben sértett-e; avagy csak tágabb, *kriminológiai értelemben* tekinthető egyértelműen a gyermekpornográfia mindenkor sértettjének. Büntetőjogi szempontból a magyar Btk. szerint a felvételen szereplő kiskorú személy sértetti minősége a gyermekpornográfia törvényi tényállása alapesetének nem szükségszerű eleme.”

A BJE tehát egyértelműen állást foglalt abban, hogy a vizsgált bűncselekmény (1) bekezdésében szabályozott esetében nincsen sértett a tényállásban. Ez az érvelés azért is különösen érdekes, mert bár azt rögzíti, hogy a vizsgált bűncselekménynek nincs büntető anyagi jogi értelemben vett sértettje, de van kriminológiai értelemben vett sértettje.

3. A Kúria Bfv.II.597/2020/13. számú döntése szeméremszétsítés vétsége miatt indult büntető ügyben a foglalkozástól végleges eltiltás tárgyában. Az ítélezési gyakorlat szembesült azzal a problémával, hogy a foglalkozástól végleges eltiltásra vonatkozó új rendelkezést csak akkor lehet alkalmazni, ha az elkövetett nemi bűncselekménynek van büntető anyagi jogi értelemben értelmezhető tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sértettje.

A Kúria előtt Bfv.II.597/2020. szám alatt indított felülvizsgálati ügyben az ügyészség nyújtott be felülvizsgálati indítványt a terhelt terhére a foglalkozástól végleges eltiltás kiszabása érdekében. Az alapul fekvő ügyben a terheltet a bíróság 6 rendbeli szeméremszétsítés vétsége miatt – tárgyalás mellőzésével – felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte. A jogerős ügydöntő határozatban megállapított tényállás 3. pontja szerint a terhelt a városban a ház előtti útszakaszon nemi szervét nadrágjából elővette és azt az arra járó nőknek mutogatta. Cselekményét két 14. életévét betöltött kiskorú személy is észlelte, akiket a terhelt meg is szólított és megkérdezte, hogy „nem szeretnék-e bekapni?”.

Az ügyész utólag – már a jogerő után – észlelte, hogy alkalmazni kellett volna a foglalkozástól eltiltásra vonatkozó új rendelkezést. Kifejtette, hogy a bíróság a törvény kötelező rendelkezése ellenére nem tiltotta el a terheltet a foglalkozástól.

A Kúria a felülvizsgálati indítvány elbírálása során abból indult ki, hogy a Btk. 205. §-ában meghatározott szeméremszétsítés bűncselekményének az alább rögzített három bekezdésben meghatározott három alapesete van. A felülvizsgálati indítvánnyal érintett jogsétsítés kizárólag az (1) bekezdésében meghatározott szeméremszétsítés vétségével kapcsolatos. A Kúria a felülvizsgálati indítvány elbírálása során érvelését ezért a vizsgált bűncselekmény (1) bekezdésében meghatározott fordulatra koncentráta.

Kifejtette, hogy a Btk. 205. § (1) bekezdésében meghatározott szeméremszétsítés vétségének védett jogi tárgya a társadalom nemi vonatkozású erkölcsi érzülete, a

közzemérem és a nemi kapcsolatoknak a társadalomban elfogadott rendje. A bűncselekménynek ez az alapesete nem sérti – illetve nem szükségképpen sérti – a nemi szabadságot. Másként megközelítve, a szeméremsértés vétségének ez az alakzata a nemi szabadság sérelme nélkül is megvalósulhat, a cselekmény anélkül is bűncselekménynek minősülhet. E bűncselekmény elkövetése nem sérti más személy nemi szabadságát, más személy Alaptörvényben garantált szabadságjogát. [31]

Az ügyészség érvelése szerint a Btk. 205. § (1) bekezdésében szereplő „más” – aki előtt az elkövető magát szeméremsértő módon mutogatja, azaz a magát mutogató személy magatartásának szemtanúja –, a bűncselekmény passzív alanya és ezért egyúttal a sértettje [32]

A Kúria ezzel nem értett egyet. [33] Csupán az ügyészség érvelésére tekintettel fejtette ki, hogy a szeméremsértés jelen ügyben vizsgálat tárgyát képező első alapesetének nincsen passzív alanya. [34]

A törvényi tényállásban a „más előtt” elkövetés nem a passzív alanyra vagy a sértettre utal, hanem az elkövetés helyét meghatározó ún. szituációs elem. Azt jelenti, hogy a cselekmény csak más előtt elkövetés esetén tényállásszerű. A „más előtt” elkövetés akkor is tényállásszerű, ha a jelen lévő személy („más”) ténylegesen nem észleli a cselekményt. Az ilyen bűncselekmények [lásd például a rágalmozás (Btk. 226. §) gyakorlatát] akkor minősülhetnek más előtt elkövetettnek, ha a más általi észlelés reális lehetősége fennáll és nem az elkövető akaratán múlik, hogy megtörténik-e vagy sem. A bűncselekmény rendbelisége szempontjából pedig teljességgel közömbös, hogy hányan észlelik, miután ők nem a bűncselekmény sértettjei, hanem egyszerűen az a környezet, amely előtti elkövetés tényállásszerűvé és társadalomra veszélyessé formálja a vizsgált cselekményeket. [35]

A szeméremsértés most vizsgált alakzatának ennek megfelelően nem csak passzív alanya nincs, de nincs olyan természetes személy sértettje sem, akinek a jogát vagy a jogos érdekét a bűncselekmény közvetlenül sérti vagy veszélyezteti. Azok, akik a szeméremsértő magamutogatást akár közvetlenül is észlelik a Btk. 205. § (1) bekezdésében körülírt módon, illetve feltételek szerint, azok a vizsgált bűncselekménynek büntetőjogi értelemben nem sértettjei. Ennek megfelelően tehát az évtizedek óta következetes ítélkezési gyakorlat szerint, amennyiben az elkövető egyidejűleg több személy előtt mutogatja magát szeméremsértő módon, ez a körülmény önmagában bűnhalmazatot nem eredményez (BH 1983. 107.). [37]

A cselekmény akkor is tényállásszerű, ha a cselekménynél jelen lévő személy, tehát „más” ténylegesen nem is észleli az elkövető szeméremsértő tevékenységét, így a nemi szabadsága sérelmének a lehetősége fel sem merül (BH 1993.341.). [38]

Mindez a megállapítás azonban már nem irányadó a Btk. 205. § (2) és (3) bekezdésében meghatározott bűncselekményekre.[41]

A Btk. 53. § (3) bekezdésében meghatározott rendelkezés alkalmazásának az a feltétele, hogy legyen kiskorú személy sértettje a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekménynek. A vizsgált ügy kapcsán e törvényi feltétel hiánya folytán a Btk. 52. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezés alkalmazásának nem volt helye.

4. A Kúria 1/2021. (V. 13.) BKv. véleménye. A Kúria Büntető Kollégiumának véleménye akként rendelkezik, hogy: *A Btk. 52. § (3) bekezdés szerinti foglalkozástól*

eltiltás a Btk. XIX. Fejezetének bármely bűncselekménye, bármely elkövetési magatartása és bármely elkövetője (tettes, részes) esetében alkalmazható, a Btk. 202. §-ba ütköző kitartottság kivételével.

A vélemény indokolása szerint: passzív alany az, akin vagy aki ellen a bűncselekményt elkövetik. A Btk. 52. § (3) bekezdése szerinti „sérelmére követte el” megfogalmazás a passzív alany fogalmának felel meg.

A Btk. XIX. Fejezetében szabályozott, a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket áttekintve megállapítható, hogy passzív alanya valamennyi ott írt bűncselekménynek van. A gyermekpornográfiának a Btk. 204. § (1) bekezdéseiben írt egyéb elkövetési magatartásai esetében is van passzív alany, mert a pornográf felvételen személy (mégpedig tizennyolcadik életévét be nem töltött személy) szerepel.

A Kúria véleményének kritikája kapcsán itt és most csupán arra utalok, hogy azt utóbb a jogalkotás (lásd alább 6. pont alatt) részben megtette. Azt azonban feltétlenül meg kívánom jegyezni, hogy az Európai Uniónak nincs – és meggyőződésem szerint soha nem is lesz – olyan jogi aktusa, amely kötelező erővel előírná a végleges hatályú foglalkozástól eltiltást. a vizsgált bűncselekményekhez kapcsolódó körben.

5. A Kúria 2/2021. (V. 13.) Bkv. véleménye. A vizsgált kérdéshez a legszorosabban kapcsolódik a Kúria 2/2021. (V. 13.) Bkv. véleményében adott iránymutatás, amely kifejezetten a Btk. 52. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezés alkalmazásával összefüggésben született. Aszerint: *Ha a jogerős ítéletben kiszabott büntetés a törvény szerint kivételt nem tűrően kötelező büntetési nem kiszabásának elmulasztása miatt törvénysértő, a Kúria azt a felülvizsgálati eljárásban a terhelt terhére érdemben orvosolhatja akkor is, ha a bíróság ítéletét a terhelt beismerő vallomásának elfogadásával hozta meg, és az ügyészi indítvány a kötelezően alkalmazandó büntetés kiszabására nem terjedt ki. Ugyancsak érdemben orvosolhatja a Kúria az ilyen törvénysértést akkor is, ha a büntetés jogerős kiszabására büntetővégzésben került sor.* A Kúria e véleményének kritikáját végkép nem tehetem meg itt és most. Az azzal szemben felvethető alapvető alkotmányos aggályok külön tanulmányt igényelnek.

6. Az új gyermekvédelmi törvény rendelkezései. Végül a pedofil bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb fellépésről, valamint a gyermekek védelme érdekében egyes törvények módosításáról szóló 2021. évi LXXIX. törvény 16. §-a 2021. július 8.-tól kezdődő hatállyal újrafogalmazta a Btk. 52. §-ának (3) bekezdésében foglalt rendelkezést. Aszerint: *A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény elkövetőjét, ha a bűncselekményt tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére követte el, illetve a gyermekpornográfia elkövetőjét végleges hatállyal el kell tiltani bármely olyan foglalkozás gyakorlásától vagy egyéb tevékenységtől, amelynek keretében tizennyolcadik életévét be nem töltött személy nevelését, felügyeletét, gondozását, gyógykezelését végzi, illetve ilyen személlyel egyéb hatalmi vagy befolyási viszonyban áll.*

A 2021. évi LXXIX. törvény végső előterjesztői indokolása szerint: a Kúria jogértelmezése (értsd 1/2021. Bkv.) az eredeti jogalkotói szándéknak megfelelően

már egységesítette azt a megfelelő jogalkalmazói gyakorlatot, hogy a Btk. 52. § (3) bekezdése egyrészt mérlegelést nem tűrő rendelkezés, másrészt pedig az eltiltással érintett bűncselekmények esetében – amennyiben az értelmezhető – sértetten a kriminológiai értelemben vett sértettet kell érteni. A törvényjavaslat indokolása tehát elfogadta és tényként kezeli, hogy a Kúria a sértett fogalmának meghatározása körében elszakadt a sértett anyagi jogi fogalmától. Egy attól elkülönülő, attól független új („kriminológiai”) sértett fogalmat hozott létre és arra alapozta a Btk. 52. § (3) bekezdésben foglalt rendelkezés értelmezését.

Az indokolás szerint a törvény egyértelművé teszi, hogy a végleges hatályú foglalkozástól eltiltás vonatkozik a gyermekpornográfia elkövetőire is. A módosítás szerinti pontosítás azért szükséges, mert bár a gyermekpornográfia is a Btk. XIX. Fejezetében szereplő bűncselekmény, a bűncselekménynek nem minden esetben azonosítható a sértettje, esetenként a sértettnek a bűncselekmény elkövetése idején fennálló életkora nem határozható meg (korábban készített felvétel esetén), továbbá a módosítás következtében a bűncselekménynek nem is minden esetben lesz sértettje (ld. a tényállás kiterjesztése a valóság-hű ábrázolásra). A törvény – az e körben kialakult helyes joggyakorlat érintetlenül hagyása mellett – egyértelművé kívánja tenni, hogy mindezek megítélésétől függetlenül alkalmazni kell a gyermekpornográfia elkövetőire a végleges eltiltásra vonatkozó rendelkezést.

A Btk. e legutóbbi módosítása tehát részben egy huszárvágással megoldotta a gordiuszi csomót (a jogegységi határozat és a Bkv. nyilvánvaló ellentétét) és külön nevesítette a gyermekpornográfia elkövetőjét. Egyúttal quasi szentesítette a Kúria „kriminológiai sértett” fogalmát, ami újabb jogértelmezési zavarokhoz vezethet. Az is sajátos helyzetet teremt, hogy a jogegységi határozat iránymutatásával ellentétben a Büntető Kollégium véleményében foglalt értelmezés természetesen nem kötelező a bíróságok számára.

Ezek után úgy gondolom, ember legyen a talpán, aki bátorkodik annak meghatározására, hogy ma ki a sértett a magyar büntetőjogban.

Irodalomjegyzék

- Dr. Bejcziné dr. Gulyás Cecília: Az EBH 2011. 2031. számú legfelsőbb bírósági döntés margójára – Sértett-e a hamis vád passzív alanya? Magyar Jog 2012. évi 5. szám 302-307. o.
- A büntetőeljárásról 2017. évi XC. törvény (Be.)
- A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Korábbi Be.)
- A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.)
- Alkotmánybíróság 3384/2018. (XII. 14.) AB határozata a Gödöllői Járásbíróság 5.B.48/2016/2. számú végzése és a Budapest Környéki Törvényszék 14.Bf.227/2016/2. számú végzése alaptörvény-ellenességének megállapításáról és megsemmisítéséről.
- Legfelsőbb Bíróság 90/2011. BKv. véleménye
- Kúria 1/2021. (V. 13.) BKv. véleménye
- Kúria 2/2021. (V. 13.) BKv. véleménye
- EBH 2011. 2301.

- BH 2020. 61.
 - Kúria Bfv.II.597/2020/13. számú végzése
 - Fővárosi Törvényszék mint másodfokú bíróság 25.Beüf.11.625/2020/3. számú végzése
-
-

MISKOLCI

JOGI SZEMLE

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának folyóirata

16. évfolyam

2021

5. szám (3. különszám) 2. kötet

Gondolatok a bizonyítás szabályainak alkalmazásáról

Nagy Adrienn*

A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 2018. január 1. napján lépett hatályba. Első átfogó jellegű módosítására a hatályba lépését követő három éven belül sor került, melynek alapvető indoka az új szabályoknak a joggyakorlatban való alkalmazása körüli nehézség vagy bizonytalanság kiküszöbölése volt, illetve a felek bírósághoz fordulásának joga elősegítése is jelentőséggel bírt. Jelen tanulmány középpontjában a bizonyítás szabályainak elemzése áll: bemutatásra kerülnek azok a rendelkezések, melyeket a Pp. Novella módosított a bizonyítással összefüggésben, illetve kitérünk olyan, a joggyakorlat által felvetett problémákra is, melyeket a módosító törvény nem érintett.

Kulcsszavak: polgári perrendtartás, bizonyítás, jogsértő bizonyítási eszközök, magánszakértői bizonyítás

Comments on the Practical Application of the Rules of Taking Evidence

The new Hungarian Code of Civil Procedure entered into force on 1 January 2018. The first comprehensive amendment took place within three years of its entry into force, the main reason being the elimination of difficulties or uncertainties surrounding the application of the new rules in case law, as well as the promotion of the parties' right to go to court. The focus of the present study is on the analysis of the rules of proof: the provisions set out in amending Act has been amended in connection with the evidence, and we will also address issues raised by the case law that are not affected by the amending law.

Keywords: civil procedure, taking evidence, unlawful means of taking evidence, employment of a party-appointed expert

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1479>

1. Bevezető gondolatok

A bizonyítás a polgári per központi eleme, az érdemi tárgyalási szakra összpontosul a foganatosítása. Bizonyítás útján történik a tényállás megállapítása a felek által rendelkezésre bocsátott bizonyítékok, illetve főszabályként a perfelvételi szakban előterjesztett bizonyítási indítványok alapján. Az érdemi tárgyalási szakban az érdekek összeütközése szembetűnő lehet, mivel a felek

* Intézetigazgató egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Jogi Intézet.

számára kiemelten fontos, ha a bizonyítás sikertelen vagy az esetlegesen elmarad.¹

A 2018. január 1. napján hatályba lépő polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) több újdonságot is hozott a bizonyítás szabályozásában, gondoljunk a 265. §-ban szabályozott bizonyítási szükséghelyzetre vagy a 269. §-ban rögzített jogsértő bizonyítási eszközök jogintézményére, illetve említhetnénk az alapjaiban megreformált szakértői bizonyítást is.² A Pp. hatályba lépését követően több törvénymódosítás is érintette a szövegét³, de az első átfogó, novelláris módosításra a 2020. évi CXIX. törvény (a továbbiakban: Pp. Novella) tett kísérletet. A Pp. Novella elfogadását az tette szükségessé, hogy a Pp. hatályba lépését követően a joggyakorlatban kialakultak olyan nemkívánatos tendenciák, ellentétes jogértelmezések, melyek az eredeti jogalkotói célkitűzéssel nem álltak összhangban.⁴

Jelen tanulmány célkitűzése annak vizsgálata, hogy a Pp. Novella mennyiben érintette a bizonyítás szabályozásának módosítását, ezen módosítások háttérében milyen dogmatikai vagy joggyakorlatban mutatkozó probléma állt. A változások bemutatásán túlmenően olyan kérdések elemzésére is kitérünk, melyek nem eredményeztek normatív változást a Pp. szövegében, de a gyakorlatban kérdéseket vetettek fel.

2. Az utólagos bizonyítás szabályainak változása

A Pp. 220. §-ában szabályozott utólagos bizonyítás jogintézményének bevezetését az indokolta, hogy a Pp. 183. § (1) bekezdése perfelvételi nyilatkozatnak minősíti a bizonyíték rendelkezésre bocsátását, a bizonyítási indítvány előterjesztését, valamint a rendelkezésre bocsátott bizonyíték és az előterjesztett bizonyítási indítvány értékelésére vonatkozó nyilatkozatot. A perfelvétel lezárását követően a Pp. 214. § (2) bekezdése alapján – főszabály szerint – e perfelvételi nyilatkozatok nem változtathatók meg, azaz a bizonyítás keretei rögzülnek. E változtatási tilalom alól a Pp. – a további bizonyíték rendelkezésre bocsátása és a további bizonyítási indítvány előterjesztése tekintetében – kivételesen enged eltérést, amelyre az utólagos bizonyítás jogintézménye keretében kerülhet sor. Bizonyítási indítvány utólagos előterjesztésére vagy bizonyítási eszköz utólagos benyújtására olyan esetekben ad lehetőséget a Pp., amelyeknél a kereset-, illetve ellenkérelem-változtatáshoz

¹ Nyilas Anna: A bizonyítási eljárás optimalizálása a polgári perben; *JURA* 2 (2016) 304. o.

² A bizonyítást érintő új szabályokról lásd részletesen Nagy Adrienn: Új jogintézmények a polgári perbeli bizonyítás szabályozásában; *Jogtudományi Közlöny* 1 (2018) 1-8. o.; Nagy Adrienn: Bizonyítás; in: *Kommentár a polgári perrendtartáshoz* (Wopera Zsuzsa szerk.); Wolters Kluwer, Bp. 2019. 721-850. o.; A Pp. által bevezetett legfontosabb újítások összefoglalásáról lásd Wopera Zsuzsa: Az új polgári perrendtartás karakterét adó egyes megoldások európai összehasonlításban; *ADVOCAT* különszám (2017) 2-7. o.

³ A Pp. hatályba lépése óta hét kisebb módosításon esett át az I. Pp. Novella elfogadásáig. Ezek a kisebb módosítások nem változtatták azonban meg a Pp. alapvető szerkezetét, a lényegesebb eljárásjogi szabályokat, és a módosított szakaszok száma sem volt olyan nagyságrendű, amely alapján a jogalkalmazó és tudományos közösség novelláris módosításként definiálta volna. Udvary Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra; *Jogtudományi Közlöny* 3 (2021) 131. o.

⁴ A Pp. Novella által bevezetett újításokról lásd részletesen Wopera Zsuzsa: A dogmatika vagy a gyakorlat elsőbbsége?; *Forum: Acta Juridica et Politica* 3 (2021) 477-487. o.

hasonlóan a fél önhibáján kívüli ok indokolja.⁵ E jogintézmény teszi rugalmassá az osztott perszerkezetet, és teszi lehetővé az átjárhatóságot – az előzetes bizonyítás jogintézményével karöltve - a bizonyítás vonatkozásában a perfelvételi és az érdemi tárgyalási szak között.

Az utólagos bizonyítás szabályainak változását arra a koncepcionális jellegű módosításra kell visszavezetnünk, melyet a Pp. Novella a Pp. 7. § (1) bekezdésének 4. és 12. pontjait illetően vezetett be. E módosítás értelmében megváltozott a keresetváltogatás és az ellenkérelem-változtatás jogszabályi fogalma. A Pp. eredeti szövegezése szerint keresetváltogatásnak, illetve ellenkérelem-változtatásnak minősült a tényállítás, a jogállítás, a jogi érvelés vagy a kereseti kérelem megváltoztatása. E szabályozás elsősorban a tényállítás megváltoztatása vonatkozásában vetett fel olyan jogértelmezési kérdéseket, amelyek nehezítették a következetes jogalkalmazás kialakulását.⁶

A joggyakorlatban a jogi érvelés megváltoztatásának kereset- és ellenkérelem-változtatásként történő kezelése ugyancsak indokolatlanul lassította a per lefolytatását. Mindezek alapján a Pp. Novella által bevezetett módosításnak köszönhetően keresetváltogatásnak a jövőben már csak a jogállítás megváltoztatása és a kereseti kérelem megváltoztatása tekintendő, a tényállítás megváltoztatása és a jogi érvelés megváltoztatása nem eredményez keresetváltogatást (ellenkérelem-változtatást sem).⁷

A Pp. 7. §-át érintő módosítástól függetlenül a további tényállítások megtétele perfelvételi nyilatkozatnak minősül, így a további tényállítást kizárólag perfelvételi iratban vagy a perfelvételi tárgyaláson lehet előadni.⁸ Erre figyelemmel a Novella módosította az érdemi tárgyalási szak általános rendelkezéseit a Pp. 214. §-ában, bevezetve az „új tényállítás” szabályozását az érdemi tárgyalási szakban. Az osztott szerkezetű perben a perfelvétel lezárásával a jogállítások, kérelmek és indítványok mellett a felek tényállításai is rögzülnek, így azokhoz képest további tényelőadások megtételére, a perfelvételi szakban tett tényállítások kiegészítésére, új tényállítások előadására az érdemi tárgyalási szakban főszabály szerint nincs lehetőség.

A Pp. 214. § (2) bekezdése erre tekintettel rögzíti is, hogy a fél az érdemi tárgyalási szakban csak e törvényben meghatározott esetben tehet vagy változtathat meg perfelvételi nyilatkozatot. A Pp. 214. §-ának új (3) bekezdése meghatározza, hogy a perfelvételt lezáró végzés meghozataláig előadott tényállításhoz képest eltérő vagy további tény állításának kivételesen akkor van helye az elsőfokú ítélet

⁵ Zsitva Ágnes: Elsőfokú eljárás. In: Wopera Zsuzsa (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez magyarázata*, Wolters Kluwer, Bp. 2017. 330-331. o.

⁶ A tényállás megváltoztatásával összefüggésben lásd Szalay Róbert: Érdemi tárgyalási szak; in: *Kommentár a polgári perrendtartáshoz* (Wopera Zsuzsa szerk.); Wolters Kluwer, Bp. 2019. 618-619. o.; illetve CKOT 2019. április 15. 11. számú állásfoglalás: Csak a releváns, elsődleges tények megváltoztatása vagy ilyen tények előadása minősül keresetváltogatásnak, a nem releváns tények előadása nem keresetváltogatás. Ha a felperes a perfelvétel során foganatosított [Pp. 253. § a) pont] személyes meghallgatása során ad elő olyan további releváns tény, amelyet a kereseti tényelőadása nem tartalmazott, akkor a bíróságnak anyagi pervezetést kell alkalmaznia, és a felperes ezt követően eldöntheti, hogy a Pp. 237. § (5) bekezdése alapján ezt felhasználva keresetváltogatást terjeszt-e elő; BDT2019. 4108.

⁷ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása; részletes indokolás az 1. §-hoz

⁸ Völcssey Balázs: Kérdések és lehetséges válaszok a Pp. Novella kapcsán; *Magyar Jog* 5 (2021) 279. o.

meghozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig, ha a fél olyan tényre hivatkozik, amely önhibáján kívül, a perfelvételt lezáró végzés meghozatala után jutott tudomására, illetve következett be, vagy tudomására jutó, illetve bekövetkező tényre tekintettel válik a per eldöntése szempontjából jelentőssé.⁹

Az érdemi tárgyalási szakban hivatkozott új tényállítás több esetben további bizonyítást tehet szükségessé, emiatt a Pp. 220. §-ában szabályozott utólagos bizonyítás is felülvizsgálatra szorult. A Pp. 220. § (1) bekezdése kiegészült egy új e) ponttal, mely alapján további lehetőséggel bővültek az utólagos bizonyítás esetei: ha az érdemi tárgyalási szakban az új tényállítás nem eredményez kereset- vagy ellenkérelem- változtatást, de szükséges az új tényállítással összefüggésben további bizonyítási indítvány előterjesztése vagy bizonyíték rendelkezésre bocsátása, azt a fél az utólagos bizonyítás szabályai szerint teheti meg.

3. A jogsértő bizonyítási eszközök

Az 1952-es Pp. hallgatását a jogsértő bizonyítási eszközök perbeli felhasználhatóságát illetően a Pp. orvosolta, a 269. §-a rögzíti azokat a normatív rendelkezéseket, melyek mentén kivételesen befogadhatók a személyiségi jogot sértő módon megszerzett bizonyítékok. A Pp.-ben rögzített szabályozás alapján a jogsértő bizonyítási eszközöket a bíróság csak kivételesen veheti figyelembe döntése meghozatalakor, és a mérlegelési szempontok közül az is kiolvasható, hogy elsődlegesen csak akkor, ha az adott tény más módon nem bizonyítható.

A Pp. 269. §-ához kapcsolódó bírósági esetjog értékelésével összefüggésben kijelenthető, hogy a szabályozás a gyakorlatban működik, és a digitális vívmányoknak köszönhetően egyre gyakrabban találkozhatunk a tárgyalóteremben titokban elkészített hangfelvételekkel, videofelvételekkel a bizonyítékok között. Ez visszaigazolja annak, hogy a normatív szabályozás elhelyezése indokolt volt az eljárásjogi kódexben, a szabályoknak ugyanis szükségszerűen követniük kell a társadalomban zajló változásokat, az okostelefonok elterjedésével a kép- és videofelvételek elkészítésének lehetősége mindenki előtt nyitva áll.

A Pp.-ben rögzített normák gyakorlati alkalmazása azonban újabb kihívások elé állítja a jogkereső közönséget, melyet jól példáz a Kúria Mfv.10120/2020/4. sz. precedensképes határozatában foglalt okfejtés. Jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem adnak lehetőséget arra, hogy a Kúria döntése alapjául szolgáló ügyet részletesen ismertessük. Hangsúlyozzuk, hogy e tényállás kapcsán már nem az volt az alapvető kérdés, hogy a titokban készített hangfelvétel felhasználható-e bizonyítékként a polgári perben. A Kúriának véleményét már azzal összefüggésben kellett kialakítania, hogy amennyiben az ellenérdekű fél a felvétel manipuláltságára hivatkozik és szakértői bizonyítást indítványoz, a bíróságnak milyen eljárásrendet kell követnie.

A Pp. Novella a jogsértő bizonyítási eszközök perbeli felhasználását szabályozó

⁹ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása; részletes indokolás a 23. §-hoz

Pp. 269. §-át kiegészítette egy új (7) bekezdéssel. A hatályos szabályok kiegészítését a kapcsolódó alkotmánybíróági határozatok indokolásában megjelenő okfejtések tették szükségessé, melyek közül kiemelendő a 3312/2017. (XI. 30.) AB határozat, illetve a szabályozással kapcsolatos alkotmányossági kifogások megelőzése miatt is indokolt volt.

A 3312/2017. (XI. 30.) AB határozat alapját képező alkotmányjogi panasszal összefüggésben fontos rámutatni arra, hogy az indítványozó ebben az ügyben nem a házasság felbontása és járulékai iránt indított pert tette a vizsgálat tárgyává, amely polgári perben a jogsértő bizonyítási eszköz felhasználása megtörtént az alperes részéről. Az indítvány tárgya a párhuzamosan indított személyiségi jogi perekben hozott, a felperes kereseti kérelmét elutasító bírósági döntések voltak, tehát a sérelmes helyzetet az jelentette, hogy a személyiségi jogsértés ellenére a Ptk.-ban rögzített jogvédelem elmaradt. Ez pedig valamelyest túlmutat a jogellenesen megszerzett elektronikus levelezésnek a házassági bontóperben való felhasználhatósága problémáján.¹⁰

A Pp. eredeti szövegezése a 269. § keretében normatív szabályozást nem tartalmazott, csupán a 269. §-hoz fűzött miniszteri indokolás rögzítette: Természetesen a jogsértő bizonyítási eszköz befogadása a felet nem mentesíti a jogsértő magatartással összefüggésben felmerült felelőssége alól, tehát a bizonyító félnek erre tekintettel is kell döntenie abban a kérdésben, hogy kéri-e a jogsértő bizonyítási eszköz perbeli befogadását. E szabály normatív szintű rögzítésére a Pp. 269. § új (7) bekezdésében azért volt indokolt, hogy ezzel megelőzhetővé váljon egy olyan gondolatmenet kialakulása, mely szerint a Pp. 269. §-a alapján befogadott személyiségi jogot sértő bizonyíték szolgáltatása esetén a peres fél mentesülne a Pp. megengedő szabályaira hivatkozva az esetleges polgári jogi felelősségre vonás alól egy személyiségi jog megsértésére alapítottan kezdeményezett perben. E szabályozással továbbá enyhíthető a Pp. jelen szakasza, illetve az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésében írt magánélet védelméhez fűződő jog közötti konkurencia.

Erre a problémakörre utal Könyves Gréta tanulmánya¹¹ is. A szerző véleménye szerint a szabályozás megjelenése a Pp.-ben üdvözlendő, de meggyőződése, hogy a bírói mérlegelési szempontok tágran kerültek meghatározásra, a személyiségi jogok védelme érdekében több fékre lenne szükség magában a Pp. szabályozásában. Ezzel ellentétben a Pp. Novella módosítása abba az irányba tereli a jogvédelmet, hogy a személyiségi jogsértés ellentételezése egy ezt követően kezdeményezett személyiségi jogi perben történjen meg, ahol már lehetőség van a magánszféra védelmének előnyben részesítésére a jogkövetkezmények alkalmazása körében. Jól

¹⁰ A témáról lásd részletesen Nagy Adrienn: A jogsértő bizonyítási eszközök felhasználhatóságának problémája a polgári perekben; *Miskolci Jogi Szemle* különszám (2019) 2. kötet 198-208. o.; Zámpos Anna: A jogsértő bizonyítási eszközök a polgári perekben; *Miskolci Jogtudó 2* (2018) 31-39. o. <https://jogtudo.uni-miskolc.hu/files/1294/MJ2018iss2art4Zampori.pdf>

Zámpos Anna: A jogsértő bizonyítási eszközök perbeli felhasználhatósága az Alkotmánybíróság legújabb döntse tükrében, in: *Doktoranduszok fóruma: Miskolc, 2018. november 22.; Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa* (Szabó Miklós szerk.) Miskolc, Miskolci Egyetem 2019. 177-181. o.

¹¹ Könyves Gréta: A cél szentesíti az eszközt? A jogsértő bizonyítási eszközök felhasználásának dilemmái a polgári perben; *Magyar Jog* 9 (2021) 504-511. o.

példázza e problémakör jelentőségét a Fővárosi Ítéltábla ÍH 2020.29. sz. döntése¹², melyben rámutatott, hogy alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható. A polgári perben a bizonyító fél oldalán fennálló általános bizonyítási érdek önmagában nem elegendő a személyiségi jog, egyben magánszférához kapcsolódó alapjog bíróság általi korlátozásához, még az igazság érvényesülésének kívánalma mint alkotmányos érték, az igazságszolgáltatásba vetett közbizalom védelmében sem.

Az igazság kiderítéséhez (és érvényesüléséhez) fűződő érdek a polgári eljárásban is közérdek; azonban önmagában a közérdek célja nem elegendő a magánszférához való jog korlátozásához. Ehhez a közérdeknek olyan speciális kényszerítő körülményei adhatnak csak alapot, amelyeket az erre hivatkozó félnek kell bizonyítania és igazolnia az őt közvetlenül fenyegető jogsértést, és annak súlyos és másként nem bizonyítható voltát.

A Fővárosi Ítéltábla határozata fontos elvi tételeket rögzít a jogsértő bizonyítási eszközök perbeli felhasználása okán kezdeményezett személyiségvédelmi perek vonatkozásában, ezzel véleményem szerint a rendszer alkalmas arra, hogy az alkotmányossági kihívásoknak is megfeleljen.

4. A bizonyítási indítvány tartalmának egyszerűsítése

A Pp. Novella megalkotása során kiemelt jogalkotói célkitűzés volt a szabályozás egyszerűsítése, rugalmasabbá tétele. Ennek jegyében a feleket terhelő adminisztrációs feladatok csökkentése érdekében a Pp. 275. §-ában szabályozott bizonyítási indítvány tartalma is egyszerűsödött: abban már csak a bizonyítani kívánt tényt és az indítványozott bizonyítási eszközt kell feltüntetni, és nem kell utalni a kapcsolódó bizonyítási módra, és nem kell indokolást sem tartalmaznia a bizonyításra való alkalmasság alátámasztására.

A Pp. Novellához fűzött miniszteri indokolás szerint a bizonyítási indítványban a bizonyítási mód feltüntetése azért szükségtelen, mert a bizonyítási eszköz és bizonyítási mód fogalmak közötti különbségtétel a törvény szövegében dogmatikai megfontolások miatt szükséges, és a bizonyítási eszköz megjelölésével a törvényi szabályokat alkalmazva egyértelműen meghatározhatók a hozzá kapcsolódó bizonyítási módok szakaszai.

A bizonyításra való alkalmasság indokolása is kikerült a bizonyítási indítvány kötelező tartalmi elemei közül, de fontos kiemelni, hogy ez nem azt jelenti, hogy a bizonyító fél ne indokolhatná meg indítványának bizonyításra való alkalmasságát, de ez számára nem jelent kötelezettséget.¹³

¹² Fővárosi Ítéltábla 1.Pf.21000/2019/4. Jogsértő bizonyítási eszköz felhasználása, hangfelvétel védelme mint személyiségi jog

¹³ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása; részletes indokolás a 42. §-hoz

5. A szemle költségeivel kapcsolatos szabályok pontosítása

A Pp. szabályainak pontosítása érhető tetten a 333. §-t módosító rendelkezések kapcsán. A Novellához fűzött miniszteri indokolás szerint szükséges a jogértelmezési bizonytalanság elkerülése érdekében pontosítani a szemle költségeivel kapcsolatos rendelkezéseket oly módon, hogy a szemle foganatosítása során a szemletárgyban bekövetkezett szükségszerű állagsérelem helyreállításával kapcsolatban a szemletárgy birtokosa nem kártérítési igénnyel léphet fel, amely jogellenes károkozást és elbírálása tekintetében külön eljárást feltételez, hanem a jogszerűen okozott állagsérelemmel kapcsolatban felmerült költségei megtérítését kérheti, ha igazolja azok összecszerűségét. A szemletárgy birtokosának személyéhez kapcsolódó költségigényéről (például útiköltség, költségtérítés a munkából kiesett időre) ugyanakkor a bíróság a tanúk költségtérítésére vonatkozó szabályok szerint határoz.¹⁴ E szövetszerű pontosítással egyetérthetünk, és válaszként szolgálhat a szakirodalom által felvetett problémákra is.¹⁵

6. A magánszakértői bizonyítás kizártsága a személyi állapotot érintő perekben

A Pp. Novellához fűzött általános indokolás szerint a személyi állapotot érintő pereket célzó módosítások egyik legfontosabb célja a kiskorú gyermek érdekeinek fokozott védelmét célzó rendelkezések bevezetése, továbbá a hatályos szabályok szerint is rendelkezésre álló eljárásjogi eszköztár erősítése, és újjakkal történő kiegészítése volt. E gondolatmenet jegyében a Pp. módosított 434. § (5) bekezdése valamennyi személyi állapotot érintő perben kizárta a magánszakértői bizonyítás lehetőségét.

A novelláris módosítást megelőző törvényszöveggel kapcsolatban a következő problémák merülhettek fel. Törvény meghatározott esetekben kizárhatja a magánszakértő alkalmazását, például maga a Pp. 338. § (3) bekezdése zárja ki a magánszakértőt az előzetes bizonyítás foganatosítása során; vagy a bírósági polgári nemperes eljárásokban alkalmazandó szabályokról, valamint egyes bírósági nemperes eljárásokról szóló 2017. évi CXVIII. törvény 1. § (8) bekezdése zárja ki a magánszakértő alkalmazását a bíróság hatáskörébe tartozó polgári nemperes eljárásokban. A személyi állapotot érintő perekkel összefüggésben a Kúria 18. számú KT állásfoglalásában rámutatott, hogy a gondnoksági perekben a bíróság kizárólag kirendelt szakértőt alkalmazhat.

A kirendelésre sor kerülhet a fél bizonyítási indítványára [Pp. 275. § (1) bek. és 307. § (1) bek.], emellett, ha azt a bíróság szükségesnek tartja, a szakértői bizonyítást hivatalból is elrendelheti [Pp. 276. § (2) bek. és 434. § (1) bek.]. A gondnoksági perekben a törvény a magánszakértő alkalmazását kizárja [Pp. 444. § (1) bek.], azonban a más eljárásban kirendelt szakértő véleményének figyelembevételére – meghatározott feltételek fennállása esetén – van lehetőség. Az

¹⁴ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása; részletes indokolás a 43. §-hoz

¹⁵ Döme Attila: Szemle; in: *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja II/III.* (Varga István szerk.); HVG-ORAC, Bp. 2018. 1432-1433. o.

egyéb személyi állapotot érintő perekben a bíróság kirendelt szakértőt és magánszakértőt is alkalmazhat, valamint a más eljárásban kirendelt szakértő szakvéleményét is figyelembe veheti.

A novelláris módosítást megelőzően a Pp. 434. § (1) bekezdése a személyi állapotot érintő perek közös szabályai között rögzítette a bíróság hivatalbóli bizonyítási lehetőségét. Ebből következik, hogy a gondnoksági perekben kívül valamennyi más személyi állapotot érintő perre igaz, hogy megengedett a magánszakértői bizonyítás, ugyanakkor a hivatalbóli bizonyítás törvényi lehetősége miatt a bíróság nincs kötve a fél által előterjesztett szakértői bizonyítási indítványhoz. Ha a peres fél magánszakértői bizonyítás elrendelésére tett indítványt, a bíróság dönthet úgy, hogy a hivatalbóli bizonyítás keretében szakértőt rendel ki.

Különösen nagy jelentősége van ennek az értelmezésnek a szülői felügyelettel kapcsolatos perekben: ha a bizonyító fél e perekben magánszakértői bizonyítást indítványoz, akkor az ellenérdekű fél is jogosult magánszakértői bizonyítást indítványozni, ha a két magánszakértői vélemény között szakmai ellentét áll fenn, akkor annak feloldására a bíróság kirendelt szakértőt fog alkalmazni [Pp. 316. § (2) bek. e) pont, 307. § (1) bek. b) pont].

Ennek következtében előfordulhat, hogy a perrel érintett kiskorú gyermeket három szakértő is vizsgálja, mely nyilvánvalóan ellentétes a Ptk. 4:2. § (1) bekezdésében rögzített, a gyermek érdekének és jogainak fokozott védelmére vonatkozó alapelvel. Ez esetben a bíróság helyesen dönt akkor, amikor hivatalból kirendelt szakértőt alkalmaz.¹⁶

Egyetérthetünk azzal a jogalkotói döntéssel, hogy kizárt a magánszakértői bizonyítás lehetősége valamennyi személyi állapotot érintő perben. A személyi állapotot érintő perek közül a házassági és szülői felügyelettel kapcsolatos perekben mindenekelőtt a kiskorú gyermek kímélete érdekében, a származási perekben a szakértői bizonyítás sajátossága¹⁷, továbbá a valamennyi státuszperben a bíróság rendelkezésére álló hivatalbóli bizonyítás lehetősége miatt is indokolt a magánszakértői bizonyítás kizárása.¹⁸

¹⁶ Parlagi Mátyás: Szakértők; in: *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja II/III.* (Varga István szerk.); HVG-ORAC Kiadó, Bp. 2018. 1256-1257. o.

¹⁷ A származási perekben ma már szinte kizárólagosnak tekinthető a DNS vizsgálat mint a származás megállapításához szükséges orvosszakértői vizsgálat. A 282/2007. (X. 26.) Korm. rendelet 2. számú mellékletében meghatározott szakkérdésekben szakértőként kizárólag az ott felsorolt intézmények járhatnak el. A 2. számú melléklet 2. a) pontja alapján DNS szakvéleményt polgári perekben csak orvostudományi képzést folytató egyetem orvostani intézete vagy a Nemzeti Szakértői és Kutató Központ (a továbbiakban: NSZKK) adhat. A származási perekben a bíróság ezen intézmények egyikét rendeli ki a szakértői bizonyítás lefolytatására. Elviekben a Pp. Novella hatályba lépése előtti szabályok szerint nem volt kizárt a magánszakértői bizonyítás a származási perekben, de a 282/2007. (X. 26.) Korm. rendelet 2. számú mellékletében rögzített egyetemi orvostani intézetek vagy az NSZKK a kirendelések teljesítése mellett jellemzően nem vállalt megbízásokat.

¹⁸ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása; részletes indokolás az 51. §-hoz

7. Előzetes bizonyítás a személyi állapotot érintő perekben

A Pp. Novella a személyi állapotot érintő perek közös szabályait kiegészítette azzal a rendelkezéssel, hogy előzetes bizonyításnak – különösen a kiskorú gyermek érdekében – a Pp. 334. §-ában nevesített előfeltételek hiányában is helye van.¹⁹ 2021 előtt erre csak a gondnoksági és a származási perekben volt lehetőség. Az előzetes bizonyítás általános jellegű lehetőségét a Pp. Novella indokolása az eljárások rugalmasabbá tételével magyarázza.²⁰

E szabály alkalmazásával összefüggésben érdekes kérdés, hogy a házassági bontóperben előterjesztett házastársi közös lakás használatának rendezése tárgyában helye van-e az előzetes bizonyításnak a Pp. 334. §-ában foglalt feltételek hiányában is? Tágabb értelemben megfogalmazva e kérdést: a személyi állapotot érintő perek közös speciális szabályait lehet-e alkalmazni a kapcsolt keresetek elbírálása során? E kérdés megválaszolásához vizsgálat tárgyává kell tennünk a Pp. 455. §-át, mely nevesíti azokat a kereseteket, melyek összekapcsolhatók a házasság felbontása iránti keresettel, illetve a Pp. 462. szakaszát, mely a házassági per és a házassági vagyoni jogi per összekapcsolásának tilalmát tartalmazza.

A házassági perrel a házastársi tartás és a házastársak utolsó közös lakás használatának rendezése kapcsolható össze. Ezek is vagyoni jogi igények, de e két kivétel megengedhetőségét az indokolja, hogy amennyiben a felek egyező akaratnyilvánítással kérik a házasság felbontását a Ptk. 4:21. § (2)-(3) bekezdés alapján, egyezségüknek az utolsó közös lakás használatának a rendezésére is ki kell terjednie, míg a házastársi tartásra kiterjedhet. Másrészt e kérelmeknek a házasság felbontása iránti perben való elbírálása szorosan összefügg a kiskorú gyermek érdekeinek védelmével.²¹

A Pp. kommentárok a Pp. 455. §-ához írt magyarázatokban csak arra térnek ki, hogy a házassági bontóperhez kapcsolható névviseletstől való eltiltásra – ha arra a házassági perben kerül sor – a személyi állapotot érintő perek különös szabályai alkalmazandók, míg ha külön perben érvényesítik ezt az igényt, a pert a Pp. általános szabályai szerint kell lefolytatni.²² Analógia alapján kijelenthetjük, hogy amennyiben a házassági bontóperben kapcsolt keresetként jelenik meg a házastársak utolsó közös lakás használatának rendezése iránti igény, helye van e kérdésben előzetes bizonyítás elrendelésének, hiszen leválasztásra került a Pp. általános eljárási szabályai szerint elbírálandó házassági vagyoni jogi igényekről, illetve szoros összefüggésben áll a kiskorú gyermek érdekével, melyre hivatkozással különösen helye van a törvényen alapuló előzetes bizonyítás elrendelésének a személyi állapotot érintő perekben.

¹⁹ Pp. 434. § (6) bekezdés

²⁰ A 2020. évi CXIX. törvény végső előterjesztői indokolása; részletes indokolás az 51. §-hoz, illetve lásd Wopera Zsuzsa: *Módosul a polgári perrendtartás 2021. január 1-jétől; A családjogi pereket érintő változások; Jogászvilág* (2020); <https://jogaszvilag.hu/szakma/modosul-a-polgari-perrendtartas-2021-tol-v/> (utolsó lekérdezés: 2021. 11. 20.)

²¹ Nagy Andrea: *Házassági perek; in: Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez* (Wopera Zsuzsa szerk.); Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Bp. 2017. 743-744. o.

²² Wopera Zsuzsa: *Házassági perek; in: Kommentár a polgári perrendtartáshoz* (Wopera Zsuzsa szerk.); Wolters Kluwer Kiadó, Bp. 2019. 1109. o.

8. Gyakorlati tapasztalatok, melyekre nem reagált a Pp. Novella

8.1. A tárgyalás berekesztésére történő figyelmeztetést követően a felek által előadható nyilatkozatok köre. Az 1952-es Pp. szabályaihoz képest e problémakör az osztott perszerkezet bevezetésével került előtérbe. Az osztott perszerkezet logikájához illeszkedve Pp. 183. § (1) bekezdése perfelvételi nyilatkozatnak minősíti a bizonyítékok értékelésére vonatkozó nyilatkozatot. A 214. § (2) bekezdése szerint az érdemi tárgyalási szakban a fél csak a Pp.-ben meghatározott esetben tehet perfelvételi nyilatkozatot. A 221. § sorolja föl a feltételhez nem kötött perfelvételi nyilatkozatokat, melyek között a bizonyítással összefüggésben csak a bizonyítási indítvány visszavonását olvashatjuk. Bár a bíróság a 224. § (2) bekezdése szerint köteles a feleket figyelmeztetni a tárgyalás berekesztésére, de a felek nemhogy írásban, de az érdemi tárgyaláson szóban sem tehetnek perfelvételi nyilatkozatot, azaz a bizonyítási eljárás eredményét, hiányosságait értékelő kvázi „perbeszédre” nincs jogszabályi lehetőség. Ez olvasható ki a Pp. szabályainak szó szerinti értelmezéséből.

Wallacher Lajos már 2017-ben hangsúlyozta, hogy az érdemi tárgyalási szakban a perfelvételi nyilatkozatok megtételét érintő tilalmaknak és a korlátozások alóli kivételeknek határok közé szorítása nem öncélú, e szabályozási metodikának nem az a rendeltetése, hogy a feleket akadályozza az optimális, jóhiszemű és célszerű pervitelben, a jogvita végleges lezárása lehetőségének megteremtésére irányuló törekvésekben. Ezért ezeket a szabályokat mindig arra figyelemmel indokolt alkalmazni, hogy céljuk csupán az, hogy a per jelentős elhúzását, befejezésének érdemi elodázását megakadályozzák, tehát nem az olyan nyilatkozatok tiltását célozzák, melyek idővesztességet nem okoznak, viszont hozzájárulhatnak a jogvita tisztázásához és eldöntéséhez. Meglátása szerint a tárgyalás berekesztése előtti összefoglaló perbeszéd előadását semmilyen szabály nem tiltja, a bíróság az alaki pervezetési tevékenysége keretében a felek ilyen jellegű megnyilatkozásainak helyt adhat, mert a felek ügyelőadási, nyilatkozattételi jogának ilyen szigorú korlátozása semmiképpen nem indokolt.²³

Ezt a gondolatmenetet erősíti meg a gyakorló bírák tollából született kommentár is, mely szerint: „Szükséges megjegyezni, hogy a berekesztésre történő figyelmeztetés és az azt követő berekesztés közötti időben - bár ezt a törvény a régi Pp.-vel szemben nem tartalmazza – a felek érdemben felszólalhatnak, melyből a jegyzőkönyv általában csak annyit tartalmaz, hogy a felek nyilatkozataikat fenntartják. Nincs azonban akadálya annak, hogy rögzítésre kerüljön, ha a fél valamely bizonyíték hangsúlyos figyelembevételét tartja szükségesnek, vagy az ügyre különösen jellemző jogi érvelést ad elő, de annak sem, hogy pl. a perköltség tekintetében igazolásokat csatoljon, mindezek az ítéletben figyelembe vehetők.”²⁴

²³ Wallacher Lajos: A Pp. 214. §-ához írt magyarázat; in: *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez* (Wopera Zsuzsa szerk.); Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Bp. 2017. 404-405. o.

²⁴ Varga Edit: A Pp. 224. §-ához írt magyarázat; in: *Polgári eljárásjog I-II. Kommentár a gyakorlat számára* (Petrik Ferenc szerk.); HVG-ORAC Kiadó, Bp. 2021.

A Pp. Novella e körben valószínűsíthetően azért nem tartalmazott normatív pontosítást, mert a joggyakorlatban e probléma megoldódni látszik, és az idézett kommentárok hatására a felek a tárgyalás berekesztése előtt jellemzően tarthatnak záró perbeszédet. Rá kell mutatni ugyanakkor arra is, hogy erre csak az érdemi tárgyaláson szóban van lehetőség, ezért a feleknek fokozott gondosságot kell fordítaniuk a tárgyalásra történő felkészülésre.

8.2. A magánszakértői bizonyítás. A Pp. Novella az alapjaiban megreformált szakértői bizonyítás szabályait – a jelen tanulmány 6. pontjában foglaltakat leszámítva – nem érintette. Ehelyütt két megjegyzést teszünk a magánszakértői bizonyítás alkalmazása körül kialakult gyakorlathoz.

A Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Tanácskozása 2017. november 20–21. 44. számú állásfoglalása szerint, ha a fél magánszakértői vélemény benyújtásának engedélyezését kéri, a bizonyítási indítványban meg kell jelölnie a szakértő nevét és szakterületét. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a kötelezettség az állásfoglalásban hivatkozott Pp. 302. § (1) bekezdéséből nem olvasható ki. A Pp. ezen szakasza nem tartalmaz speciális rendelkezéseket a magánszakértői vélemény benyújtásának indítványozására, a Pp. 300. § és 302. §-ai alapján a fél kötelezettsége pedig abban merül ki, hogy a szakértői bizonyítás módját jelölje meg: magánszakértői bizonyítást, szakértő kirendelését, esetleg más eljárásban kirendelt szakértő alkalmazását indítványozza-e.

A Pp. 275. § (1) bekezdése alapján a bizonyítási indítványban a fél köteles megjelölni a bizonyítani kívánt tényt (szakkérdést), a bizonyítási eszközt, mely a Pp. 268. § alapján a szakértő. Álláspontunk szerint e törvényi rendelkezésekből nem következik az, hogy a magánszakértőt név és szakterületi kompetencia alapján meg kellene jelölni. A perfelvételi szakban ugyanis a fél még csak indítványozza a magánszakértői bizonyítást, amit a bíróság csak a perfelvétel lezárását követően rendelhet el. Ha már esetleg a keresetlevélben a felperes köteles lenne a magánszakértő nevét megjelölni bizonyítási indítványában, akkor ez feltételezheti azt, hogy már megkereste és esetleg megbízási szerződést is kötött a magánszakértővel úgy, hogy nem veheti biztosra, hogy a bizonyítási indítványának a bíróság helyt fog adni.

Továbbá a perfelvételi szakban a jogvita kereteinek alakulása azt is eredményezheti, hogy más szakterületen működő szakértőre lesz szükség. Ha a bizonyító félnek még nincs szerződése a magánszakértővel a bizonyítási indítvány előterjesztésekor, akkor az azzal a veszéllyel járhat, hogy később a szakértő nem is vállalja a szakvélemény elkészítését, ami feltételezné a perfelvételi nyilatkozatként funkcionáló bizonyítási indítvány módosítását.

A másik oldalról a CKOT állásfoglalásban foglaltak ésszerűen is indokolhatók: ha a fél magánszakértői bizonyítási indítványa már tartalmazza a magánszakértő nevét és szakterületét, akkor már a perfelvételi szakban megakadályozható az, hogy olyan magánszakértőt bízjon meg a fél a szakvélemény elkészítésével, akinek a szakterületi kompetenciája nem terjed ki a perbeli szakkérdés megválaszolására, vagy már a bizonyítási indítvány előterjesztésekor vizsgálhatók a szakértővel szemben fennálló kizáró okok.

A magánszakértői bizonyítás körében a másik fontos kérdés, melyre reflektálnunk szükséges, az a Pp. hatályba lépését követő időszakban kialakult joggyakorlat, mely az 1952-es Pp. szabályaihoz ragaszkodás eredményeként született: hogyan értékelhető az a magánszakértői vélemény, melyet a felperes már a keresetleveléhez mellékel, mellőzve a Pp.-ben rögzített eljárási rendet. A Kúrián működő az új Pp. szabályainak értelmezésével foglalkozó Konzultációs Testület 7. számú állásfoglalás alapján a magánszakértői vélemény elkészítésére sor kerülhet a magánszakértői vélemény benyújtására tett indítvány előterjesztését megelőzően. A már megelőzően elkészített magánszakértői vélemény csatolható a keresetleveléhez. Ez azonban ebben a stádiumban még nem minősül magánszakértői véleménynek, csupán a magánszakértő alkalmazására tett indítvány indokának. A magánszakértői véleménynek a keresetlevél benyújtása előtti elkészítése esetén a magánszakértő e törvény szerinti perbeli kötelezettségeinek elmulasztása a Pp. 316. § (2) bekezdés *b)* pontja szerint az aggályosság kockázatát vonhatja maga után, különösképpen akkor, ha nem pótolható kötelezettségmulasztás történt, kivéve, ha bírói felhívás ellenére azt az ellenérdekű fél nem kifogásolja. Mindazokban az esetekben, amelyekben még a per során pótolhatók az elmulasztott kötelezettségek, mód van rá, hogy a szakértő kiegészítse a véleményét. Ha az a kiegészítés után is aggályos marad, akkor szakvéleményként nem vehető figyelembe.

Fel kell hívnunk azonban a figyelmet arra, hogy a keresetlevélhez csatolt magánszakértői vélemény óriási veszélyeket rejt magában: magas az aggályosság kockázata, illetve lehetőséget nyújt arra is, hogy az ellenérdekű fél a szakértővel szemben kizárási okként elfogultságra hivatkozzon, mert hiába pótolja be később a Pp.-ben rögzített perbeli kötelezettségeit a szakértő, mellyel becsatornázza az ellenérdekű fél által szolgáltatott adatokat, észrevételeket, indítványokat, valószínűleg ragaszkodni fog az eredetileg elkészített szakvéleményében foglalt fenntartásához. Ezért a feleknek arra kell törekedniük, hogy a Pp. által előírt eljárási rendet betartva indítványozzák a magánszakértői bizonyítást, mely természetesen nem zárja el a felperest attól a lehetőségtől, hogy a perindítást megelőzően igazságügyi szakértővel konzultáljon a keresetlevél szakszerű megfogalmazása érdekében.

9. Záró gondolatok

A Pp. I. novelláris módosítása általánosságban pozitív fogadtatásban részesült a szakirodalomban, egységes a vélemény abban, hogy a Novella megalkotását az elmúlt három év jogalkalmazói tapasztalatai kellően indokolták.²⁵ A Pp. hatályba lépését követően eltelt rövid időszak jogalkalmazói tapasztalatai azonban főként a perindítási és perfelvételi szakot érintették, és a bizonyítás kérdésköréhez kapcsolódóan – ezt a jelen tanulmányban összefoglalt szabályok mennyisége is mutatja – kevesebb tapasztalat vagy probléma volt kimutatható, legalábbis a

²⁵ Udvary Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra; *Jogtudományi Közlöny* 3 (2021) 139. o.; Völcsy Balázs: Kérdések és lehetséges válaszok a Pp. Novella kapcsán; *Magyar Jog* 5 (2021) 282-283. o.; Bartha Bence: A keresetlevél és az ellenkérelem érdemi része; *Közjegyzők Közlönye* 4 (2020) 56-57. o.

novelláris módosítás tanúsága szerint. Indokolható ez az eltelt időszak csekély voltával, vagy esetleg a bizonyításhoz kapcsolódó szabályok stabilitásával is.

A joggyakorlatban tapasztalhatók olyan problémák is, melynek forrása az, hogy a polgári per alanyai nehezen szakadnak el az 1952-es Pp. egyes eljárási megoldásaitól, ezzel létrejönnek az ún. hibrid megoldások, melyek ötvözik a Pp. megújult szabályainak alkalmazását az 1952-es Pp. megoldásaival. Nyilvánvalóan ezeknek a megoldásoknak a fenntartása a jövőben nem kívánatos, ugyanakkor érthető a Pp. hatályba lépését közvetlenül követő időszakban a bíróságok részéről ez a paternalista jellegű hozzáállás.

Irodalomjegyzék

- Bartha Bence: A keresetlevél és az ellenkérelem érdemi része; *Közjegyzők Közlönye* 4 (2020) 39-57. o.
- Könyves Gréta: A cél szentesíti az eszközt? A jogsértő bizonyítási eszközök felhasználásának dilemmái a polgári perben; *Magyar Jog* 9 (2021) 504-511. o.
- Nagy Adrienn: A jogsértő bizonyítási eszközök felhasználhatóságának problémája a polgári perekben; *Miskolci Jogi Szemle* 2. különszám (2019) 2. kötet 198-208. o.
- Nagy Adrienn: Új jogintézmények a polgári perbeli bizonyítás szabályozásában; *Jogtudományi Közlöny* 1 (2018) 1-8. o.
- Nyilas Anna: A bizonyítási eljárás optimalizálása a polgári perben; *JURA* 2 (2016) 304-316. o.
- Petrik Ferenc (szerk.): *Polgári eljárásjog I-II. Kommentár a gyakorlat számára*; HVG-ORAC Kiadó, Bp. 2021.
- Udvary Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra; *Jogtudományi Közlöny* 3 (2021) 129-139. o.
- Varga István (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja I-III.*; HVG-ORAC, Bp. 2018.
- Wopera Zsuzsa: A dogmatika vagy a gyakorlat elsőbbsége?; *Forum: Acta Juridica et Politica* 3 (2021) 477-487. o.
- Wopera Zsuzsa: Módosul a polgári perrendtartás 2021. január 1-jétől; A családjogi pereket érintő változások; *Jogászvilág* (2020) <https://jogaszvilag.hu/szakma/modosul-a-polgari-perrendtartas-2021-tol-v/>
- Wopera Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz*; Wolters Kluwer, Bp. 2019.
- Wopera Zsuzsa: Az új polgári perrendtartás karakterét adó egyes megoldások európai összehasonlításban; *ADVOCAT* különszám (2017) 2-7. o.
- Wopera Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez*; Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Bp. 2017.
- Wopera Zsuzsa (szerk.): *Magyarázat a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez*; Wolters Kluwer, Bp. 2017.
- Völcsey Balázs: Kérdések és lehetséges válaszok a Pp. Novella kapcsán; *Magyar Jog* 5 (2021) 273-283. o.

- Zámpon Anna: A jogsértő bizonyítási eszközök a polgári perekben; *Miskolci Jogtudó* 2 (2018) 31-39. o. <https://jogtudo.uni-miskolc.hu/files/1294/MJ2018iss2art4Zampori.pdf>
 - Zámpon Anna: A jogsértő bizonyítási eszközök perbeli felhasználhatósága az Alkotmánybíróság legújabb döntse tükrében, in: *Doktoranduszok fóruma: Miskolc, 2018. november 22.; Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa* (Szabó Miklós szerk.), Miskolc 2019. 177-181. o.
-
-

A bírósághoz fordulás lehetősége veszélyhelyzet idején

Nagy Andrea*

Talán annyiban szerencsés volt az „időzítés”, hogy a bírósági eljárásokban a „digitalizáció világát” éltük és éljük, valamint az elektronikus úton történő iratbeadás már elterjedt, illetőleg a Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény I. novellája már készülóban volt, mely a polgári peres szabályok könnyítését célozta éppen olyan értelemben, hogy a bírósághoz fordulás lehetőségét, a polgári per kezdeményezését kívánta még jobban elősegíteni, tanulva az elmúlt két éves elég szigorúvá váló bírósági gyakorlatból. Valószínűleg nem a 2021. évi XCIX törvény a veszélyhelyzeti jogalkotás utolsó láncszeme, az igazságszolgáltatás még számos kihívás előtt áll. Azonban az elmúlt két év tendenciái alapján megállapítható, hogy veszélyhelyzeti jogalkotás egyre jobban elősegíti a peres eljárások rendes keretek közötti tartását

Kulcsszavak: 2016. évi CXXX. törvény, digitalizáció világa, veszélyhelyzeti jogalkotás, a bírósághoz fordulás joga

Access to justice and state of emergency

Perhaps the 'timing' was fortunate in that sense that we lived and are living in the 'world of digitalisation' and submitting papers electronically is already widespread in court proceedings, and the first novellar modification of Code of Civil Procedure, which was intended to facilitate civil litigation precisely in the sense that it sought to further facilitate access to justice and the initiation of civil litigation, was already being prepared, based on the experiences of court practice that has become quite rigorous over last two years. Act XCIX of 2021 is probably not the last link in emergency legislation, judiciary still have to face a number of challenges. However, trends over the last two years show that emergency legislation is facilitating the normal conduct of civil litigation.

Key words: Act CXXX of 2016, world of digitization, emergency legislation, access to justice

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1480>

1. Bevezetés

Éppen, hogy életbe lépett és alkalmazásra került a gyakorlatban a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.), a hatályba lépését követő második évben már egy olyan rendkívüli helyzetre kellett a

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Intézeti Tanszék.

jogalkotóknak és a jogalkalmazóknak reagálni és megoldást találni, amellyel korábban még nem találkozhattunk.

Ha lehet ilyet mondani, talán annyiban szerencsés volt az „időzítés”, hogy a bírósági eljárásokban a „digitalizáció világát” éltük és éljük, valamint az elektronikus úton történő iratbeadás már elterjedt,¹ illetőleg Pp. I. novellája már készülődésben volt, mely a polgári peres szabályok könnyítését célozta éppen olyan értelemben, hogy a bírósághoz fordulás lehetőségét, a polgári per kezdeményezését kívánta elősegíteni, „tanulva” a kódex akkorra két éves szigorúvá váló bírósági gyakorlatából.

A megoldási javaslatok ugyanúgy hullámokként törtek fel, mint maga a vírus is. Jelen tanulmánynak nem célja a veszélyhelyzettel kapcsolatos valamennyi jogszabály és azzal összefüggő elméleti kérdés feldolgozása, e cikk kizárólag a polgári perekben és nemperes eljárásokban alkalmazott és alkalmazandó első lényeges jogszabály bemutatására és az általa a szerzőben felvetődő kérdések tudományos szempontból való megválaszolására törekszik.

Az első hullám kezdetekor a Kormány a 40/2020 (III.11.) Korm. rendeletében 2020. március 11. napján elrendelte a veszélyhelyzetet,² mely a 282/2020 (VI.17.) Korm. rendelet értelmében 2020. április 17. napjáig tartott. A Kormány igen gyorsan reagált a kialakult helyzetre, különös tekintettel arra, hogy az Egészségügyi Világszervezet (WHO) is 2020. március 11. napján nyilvánított a koronavírus járványt világjárvánnyá, és közvetlenül felhívta az országok figyelmét a globális reagálás szükségességére.³

Ez a döntés nem volt egyedülálló, mivel kihirdetett veszélyhelyzet nem az első volt Magyarországon: a Kormány a rendszerváltás óta 16 alkalommal hozott már ilyen döntést, azonban annyiban mégis kivételes volt, hogy a korábban elrendelt veszélyhelyzetek nem az ország teljes területére, hanem csak egyes regionális területekre terjedtek ki, így azok nem a teljes lakosságot érintették, azok hatását is csak az emberek egy kis része érezte.⁴ A 2020. évben elrendelt veszélyhelyzet viszont valamennyi állampolgárra és intézményre kiterjedt, így jelentősen kihatott a polgári eljárásjogunk rendjére is.

2. A rendkívüli ítélkezési szünet bevezetése

Ahhoz, hogy a jogalkotók és jogalkalmazók valamennyi időt nyerjenek, hogy felkészülhessenek az új helyzetre, a 2020. március 11.-ei (amely csütörtök napjára esett) veszélyhelyzet elrendelését követően, a bírósági eljárások vonatkozásában a Kormány – a Kúria elnöke, az OBH elnöke és a legfőbb ügyész javaslatára – 2020. március 14. napján (vasárnap) 2020. március 15. napja és 2020. március 30. napja között rendkívüli ítélkezési szünetet rendelt el.⁵ A rendkívüli ítélkezési szünet

¹ Ld. 2015. évi CCXXII törvény

² Az Alaptörvény 53. cikk (1) bekezdése alapján.

³ Az Európai Unió Tanácsa - A Covid19-világjárvánnyal kapcsolatos válságkoordináció, <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/> (Megtekintés dátuma: 2021.10.15.)

⁴ Lásd erről bővebben: Horváth Attila: A veszélyhelyzet közjogi és jogalkotási dilemmái - Mérlegen az Alaptörvény 53. cikke. In: *Közjogi Szemle* 2020/4., 17-25. o.)

⁵ 45/2020. (III.14.) Kormány rendelet 1. §-a

időtartama alkalmat adott mind az OBH-nak, mind a jogalkotónak, hogy különleges eljárási szabályok megteremtésével igazodjanak az eddig ismeretlen járványhelyzethez.

Nyilván a rendkívüli ítélkezési szünet bevezetése megnehezítette a felek helyzetét a bírósági út igénybe vételében, és abban is, hogy a perbe vitt jogvitájukat a bíróság ésszerű időn belül elbírálja, de az élet és egészség védelme e körben – álláspontom szerint – elsődleges.

A gyakorlatban azonban jogértelmezési problémát okozott a „rendkívüli ítélkezési szünet”, mint jogintézmény tartalmának meghatározása, mert az a korábbi jogirodalomban és a hatályos jogszabályokban ismeretlen volt, így a rendkívüli ítélkezési szünetet nem lehet a Pp.-ben szabályozott ítélkezési szünet⁶ intézményével azonosítani, és annak szabályait egy az egyben alkalmazni. Talán egyértelműbb és célravezetőbb lett volna a jogalkalmazókban és a jogirodalomban felvetett kérdések megelőzése érdekében is, ha a jogalkotó nem két eltérő fogalom szóhasználatával él,⁷ hanem vagy az „ítélkezési szünet” kifejezést alkalmazza nem kiemelve az ítélkezési szünet rendkívüli jellegét, vagy a Pp. 148. §-ára utal vissza a szabályozás körében, tekintettel arra, hogy az ítélkezési szünet szabályait a Pp. tartalmazza.

Az ítélkezés szünet eredeti célja az volt, hogy bizonyos időszakot kivesz a törvénykezésre egyébként rendelkezésre álló éves munkanapok sorából, a bírák és jogi képviselők pihenéshez való jogának jól megszabott biztosításával előmozdította az ítélkezést.⁸

Az ítélkezési szünet idején a határidők nem kezdődnek meg, illetve a már megkezdődött határidők nem folynak. Az ítélkezési szünet tartama kivételt képez a határidők folyása alól, ez idő alatt az eljárási határidők nem folynak. Ennek megfelelően, ha egy határidő az ítélkezési szünet előtt megkezdődött, akkor az augusztus 20-át vagy január 1-jét követően (értelemszerűen a napokban számított határidők tekintetében) a soron következő sorszámú napnál folytatódik. Hónapokban vagy években megállapított határidő esetén csak az ítélkezési szünetet követő hónap megfelelő napján jár le az adott határidő. Amennyiben, ha a hónapokban megállapított határidő túlnyúlik az ítélkezési szüneten, akkor annak folyását az ítélkezési szünet nem érinti.⁹

Normatív szabályozás hiányában a jogértelmezési bizonytalanságot utóbb, az OBH elnöke határozataival igyekezett eloszlatni, ugyan nem mindig konzekvensen, vagy a jogalkotóval és a korábbi joggyakorlattal összhangban.

Igy az OBH elnöke határozatában rendelkezett arról,¹⁰ hogy a bíróságok a rendkívüli ítélkezési szünet alatt egyáltalán nem tarthatnak tárgyalást, tekintettel

⁶ Pp. 148.§

⁷ Lásd erről bővebben: Rainer Lilla: A veszélyhelyzet tanulságai a polgári peres eljárások tekintetében. In: *Közjogi Szemle*, 2020/3., 86-92. o.

⁸ Németh János - Varga István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*. HVG-ORAC, Budapest, 2014.

⁹ Wopera Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz* Wolters Kluwer Hungary Kft. Budapest, 2019 355.o.

¹⁰ A rendkívüli ítélkezési szünet során ellátandó bírósági igazgatási és ügyintézési feladatokról szóló 35.SZ/2020. (III. 15.) OBHE határozat 4. pontja.

arra, hogy a Pp. 148. §-a¹¹ számos olyan kivételt tesz, amikor az ítélkezési szünet alatt is tartható tárgyalás.

Azonban az ítélkezési szünet általános szabályaival ellentétben az OBH elnöke határozattal mondta ki, hogy civilisztikai ügyekben az órákban, napokban és munkanapokban meghatározott határidők a rendkívüli ítélkezési szünet elrendelésével megszakadnak és a rendkívüli ítélkezési szünet megszűnését követő napon újrakezdődnek.¹²

Az OBH elnöke a Pp. eljárás félbeszakadásának szabályaihoz¹³ hasonló intézkedést vezetett be, a már korábban bevált hagyományos ítélkezési szünet rendelkezéseivel ellentétben. A cél, véleményem szerint az volt, hogy a bíróságokon az ügyfelekkel való személyes érintkezést beszüntesse a rendkívüli ítélkezési szünet tartama alatt, azonban álláspontom szerint ez szerencsésebb lett volna annak kimondásával, hogy a bíróságok a rendkívüli ítélkezési szünet tartama alatt polgári peres és nemperes eljárásokban tárgyalást, vagy személyes meghallgatást nem tarthatnak.

Ezt a fogalomzavart szüntette meg az OBH elnöke azzal, hogy határozatát már másnap hatályon kívül helyezte, arra hivatkozással, hogy civilisztikai ügyekben a határidők számítására normatív szabályozás készül,¹⁴ amely már a veszélyhelyzet ideje alatt érvényesülő egyes eljárásjogi intézkedésekről szóló készülő kormányrendelet rendelkezéseit vetítette előre.

Talán célszerű lett volna bevárni a jogalkotói lépést azért is, mert ebben elkerülhető lett volna az utólag feleslegesnek tűnő több ezer bírósági intézkedés (végzés) megtétele, mint például az is, hogy a bíróság több ezer perben tájékoztatta a feleket a rendkívüli ítélkezési szünet elrendeléséről, és az eljárások félbeszakadásának tömeges megállapítása is. Ez utóbbiakra amiatt került sor, mert az OBH elnöke¹⁵ határozatában kimondta, hogy azokban a peres ügyekben, ahol a tárgyalás kitűzésének lenne helye, avagy már ki van tűzve, ott sor kerülhet az eljárás félbeszakadásának megállapítására.¹⁶

3. A veszélyhelyzet ideje alatt érvényesülő egyes eljárásjogi intézkedésekről szóló 74/2020. (III. 31.) Korm. rendelet

A fenti jogalkotási úrt töltötte be és teremtett egyértelmű eljárásjogi helyzetet a veszélyhelyzeti jogalkotás egyik első és jelentős szabályozása - a veszélyhelyzet ideje

¹¹ Az ítélkezési szünet tartama alatt is lehet tárgyalást tartani, ha törvény valamely eljárásra vagy valamely perceselemre soron kívül történő eljárást ír elő, vagy a felek ezt közösen kérték, vagy törvény azt kizárja. (Pp. 148. § (3))

¹² 37.SZ/2020. (III. 17.) OBHE határozat II.1. pontja

¹³ Pp. 119. §

¹⁴ 39.SZ/2020. (III. 18.) OBHE határozat

¹⁵ 37.SZ/2020. (III. 17.) OBHE határozat II. pontja

¹⁶ A korábbi joggyakorlat ezzel ellentétes volt: A felek jogérvényesítését segítő a bíróság figyelmeztetni köteles őket arra, hogy az ítélkezési szünet szabályai nem alkalmazandók. [Lásd: BDT2020. 4247.] Az ítélkezési szünet az eljárási határidők folyására van kihatással, így az nem számít bele a keresetindítási határidőbe. (KGD2012. 101.)

alatt érvényesülő egyes eljárásjogi intézkedésekről szóló a 74/2020. (III. 31.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Veir) 11. alcíme, amely a polgári peres és bírósági polgári nemperes eljárásokra vonatkozó rendelkezések eltérő alkalmazásáról rendelkezik, tekintettel arra, hogy a jogalkotó feladata volt a „különleges jogrend” körülményeihez igazodva szabályozni az egyes jogintézményeket, és eloszlanni a felmerülő jogértelmezési aggályokat.¹⁷

A Veir. érdekessége, hogy 2020. március 31. napjának 15 órájkor lépett hatályba¹⁸ és egészen a veszélyhelyzet megszüntetéséig, 2020. június 17 napjáig maradt hatályban, amikor is a 282/2020 (VI.17.) Korm. rendelet hatályon kívül helyezte. A Veir. rendelet hatályba lépését követően a Kormány nem hosszabbította meg a rendkívüli ítélkezési szünetet elrendelő kormányrendelet hatályát, ezáltal a rendkívüli ítélkezési szünet 2020. március 31-én 15 órákor megszűnt.

A rendelet fő célkitűzése egy olyan kivételes eljárási rend megteremtése volt, amely a személyes kapcsolattartások számának teljes leredukálása mellett alkalmas volt arra, hogy biztosítsa a felek bírósághoz fordulásának jogát, és a perek elhúzódsának a megakadályozását.

A Veir megalkotásának alapvető célja az volt, hogy a veszélyhelyzet idejére – a bíróságok működését biztosítva – a „személyes kontaktokat” úgy csökkentse, és úgy teremtsen meg a bírósági eljárás lefolytatásának feltételeit, hogy a másodfokú és a felülvizsgálati eljárásra - főszabályként - előírta a tárgyalás mellőzésével történő ügyintézés.

A Veir. polgári eljárásokra vonatkozó rendelkezései egyértelművé tették a rendelkezések tárgyi hatályát és eloszlatták az addigi bizonytalanságot a tekintetben, hogy általánosságban mind a polgári peres és a nemperes eljárásokra is alkalmazni kell e rendelkezéseket. A jogalkotó az egyes nemperes eljárások vonatkozásában ugyanakkor kivételeket fogalmazott meg, mint ahogy ez történt például az egyes közjegyzői nemperes eljárások vonatkozásában is, amelyek külön szerkezeti egységben kerültek elhelyezésre a Veir.-ben.

Tekintettel arra, hogy a veszélyhelyzet kezdetétől – és jelenleg is – a polgári perek egy részére a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: 1952-es Pp.), más részükre a Pp. szabályait kell alkalmazni, ezért a Veir. 11. alcíme alatti rendelkezések is figyelembe vették a két eljárásrendet. A veszélyhelyzet ideje alatt az 1952-es Pp., valamint a rendelkezéseit a rendeletben foglalt eltérésekkel kellett alkalmazni.

¹⁷ A Veir szabályozása mellett, annak rendelkezését követve a Kúria 1/2020 (IV. 23.) KK vélemény is segített rendezni a veszélyhelyzet elrendelésétől, valamint a rendkívüli ítélkezési szünet tartama alatti határidők számítását

¹⁸ 74/2020. (III. 31.) Korm. rendelet 95.§ (1) bekezdés.

4. A Veir. rendelkezései kontra a bírósághoz fordulás jogának érvényesülése?

A bírósághoz fordulás joga Magyarország Alaptörvényében¹⁹ is megjelenik, amely a korábbi alkotmánybírói határozatokat is figyelembe vette. A polgári eljárásjog szemszögéből az Alaptörvényből eredő alapjognak több fogalmi összetevője van, amelyek nem a Pp.-ben, hanem az Alaptörvényben keresendők, tekintettel arra, hogy az igazságszolgáltatási (általános) alapelvek az igazságszolgáltatás valamennyi ágában (büntető, polgári és közigazgatási bírászkodás) érvényesülnek.²⁰

A bírósághoz fordulás jog részben a peres eljárás szabályaiban manifesztálódik, amelyben a perbe vitt jogok és kötelezettségek elbírálása, amely a törvény által felállított független és pártatlan bíróságok elbírálása útján történik; tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül.²¹

Az Alkotmánybírói határozat a tisztességes eljáráshoz való jog vonatkozásában kifejtette, hogy a „tisztességes eljárás (fair trial) olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek a figyelembevételével lehet csupán megítélni.”²² A tisztességes eljáráshoz való jog részjogosítványai többek között a bírósághoz fordulás joga, a tárgyalás igazságossága, a tárgyalás nyilvánosságának és a bírói döntés nyilvános kihirdetésének a követelménye, a törvény által létrehozott bíróság, a bírói függetlenség és a pártatlanság kívánalma, továbbá az ésszerű határidőn belüli elbírálás követelménye, valamint a fegyverek egyenlősége.²³

Az Alaptörvény a bírósághoz fordulás jogának fogalmi tartalmi elemeit nemzetközi emberi jogi szerződések tartalmából kiindulva határozza meg.²⁴

A fegyverek egyenlőségének egyik feltétele, a felek mindegyikének személyes jelenléte az eljárási cselekmények során.²⁵

A tisztességes eljárás követelménye a tárgyalás nyilvánosságának biztosítása is, amely csak törvényben meghatározott esetekben korlátozható, így az eljáró bíróság az ítéletet akkor is nyilvánosan köteles kihirdetni, ha a tárgyalásról a nyilvánosságot kizárta.²⁶

A jogorvoslathoz való jog értelmezése kapcsán az Alkotmánybírói határozat számos határozatában kifejezésre juttatta, hogy a jogorvoslathoz való jog csak akkor

¹⁹ Magyarország Alaptörvénye XXVIII. cikkének (1) bekezdése: „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el”.

²⁰ Wopera Zsuzsa: Alapvetések. In: Wopera Zsuzsa (szerk.): Kommentár a polgári perrendtartáshoz Wolters Kluwer Hungary Kft. Budapest, 2019. 35. o.

²¹ A peres eljárások számához képest azonban nagyobb tömegben érvényesülnek a fizetési meghagyásos eljárásokban, valamint a fizetési meghagyásos eljárásokból perré alakult eljárásokban is. ld. Wopera Zsuzsa (szerk.): Kommentár a polgári perrendtartáshoz Wolters Kluwer Hungary Kft. Budapest, 2019., 695.-719. o.

²² 2/2017. (II. 10.) AB határozat.

²³ 22/2014. (VII. 15.) AB határozata; 24/2018. (XII. 28.) AB végzés.

²⁴ A tisztességes eljárás (fair trial) az Alkotmánybírói határozat álláspontja szerint olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. Ezért egyes részletek hiánya ellenére éppúgy, mint az összes részletszabály betartása dacára lehet az eljárás méltánytalan vagy igazságtalan, avagy nem tisztességes. (6/1998. (III. 11.) AB határozat)

²⁵ 6/1998. (III. 11.) AB határozat

²⁶ 58/1995. (IX. 15.) AB határozat

érvényesül teljes egészében és maradéktalanul, ha a fellebbviteli fórumnak érdemi jogosítványai vannak az alapeljárás vizsgálatára és az abban meghozott döntés módosítására.²⁷

Azonban bírósághoz fordulás joga nem tekinthető korlátozhatatlan alapjognak, mint arra az Alkotmánybíróság rámutatott.²⁸

A fenti alkotmányos alapelvek a veszélyhelyzetben nem teljes körűen és korlátlanul érvényesülhetnek, éppen az élet és egészség védelme érdekében, azonban a korlátozások (a fentebb említett kritikai észrevételekkel) mindenféleképpen indokoltak voltak.

A Veir. különösen a perfelvételi szakra, az érdemi tárgyalás elektronikus úton való megtartására, a határidők számítására és a másodfokú eljárásra tartalmaz eltérő szabályokat, amelyeknek egy része az I. Pp. novellával a rendes peres eljárási szabályok közé is beiktatásra került.

A különleges jogrend a peres eljárásokat érintő általános szabályozás körében az élet és egészség védelme érdekében meghatározta, hogy az eljárás szünetelésének a felek közös kérelmére korlátlan számban van helye. Emellett rendezte a rendkívüli ítélezési szünet határidőkre gyakorolt hatását, valamint azt is, hogy mi a teendő abban az esetben, ha olyan személy vesz részt a polgári perben, aki járványügyi intézkedés hatálya alatt áll.

Ugyancsak a személyes érintkezés csökkentését szolgálja az a rendelkezés, hogy az első fokon eljáró bíróság - törvény eltérő rendelkezése esetében is - egy hivatásos bíróból áll.

Fontos újítás (mely az I. Pp. novellában is szerepel), hogy a veszélyhelyzet ideje alatt a keresetlevelet, a keresetet tartalmazó iratot, a viszontkeresetlevelet, a beszámítást tartalmazó iratot és az írásbeli ellenkérelmet a jogi képviselő nélkül eljáró fél kizárólag írásban, de a jogszabályban előírt nyomtatvány alkalmazása nélkül is előterjesztheti. Valamint az is, hogy a jogi képviselő nélkül eljáró fél által előterjesztett keresetlevél nem tartalmazza a kötelező tartalmi elemeket vagy alaki kellékeket, a bíróságnak a hiánypótlásra felhívó végzésben a keresetlevél valamennyi hiányosságát fel kell tüntetnie, és a bíróságnak részletes, a fél jogban való járatlanságához igazodó teljes körű tájékoztatást kell adnia a hiányok pótlására vonatkozóan. Ennek eredménytelensége esetén van csak helye visszautasításnak.

A veszélyhelyzet ideje alatt a beadványok a bírósági kezelőirodán személyesen nem voltak adhatók be, azokat a bíróság bejáratánál lévő, zárt gyűjtőszekrényben kellett elhelyezni. A személyes ügyfélfogadás hiánya és az „iratkarantén” részben csökkentette az ügyfelek közvetlen kapcsolattartását a bíróságokkal, azonban tekintettel a rendkívüli ítélezési szünet időtartamára, ezen intézkedések során megnövelt peridőtartam – meggyőződésem szerint – nem állt a perindítás és az ésszerű időn belüli befejezések akadályává.

Az Alaptörvényben garantált alapjogok veszélyhelyzetre tekintettel történő korlátozhatóságával kapcsolatban, a szükségesség-arányosság kérdésében az Alkotmánybíróság 8/2021. (III. 2.) AB határozatának 140. pontjában arra az álláspontra helyezkedett, mely szerint „a veszélyhelyzetet előidéző (világ)járvány,

²⁷ 5/1992. (I. 23.) AB határozat

²⁸ 9/1992. (I. 30.) AB határozat

az az elleni védekezés gazdasági és társadalmi hatásai túlmutatnak a veszélyhelyzet időtartamán, a negatív hatások elhárítása, az ennek érdekében tett intézkedések ezért lehetnek tartós, vagy akár végleges hatású intézkedések is.”

5. Perfelvétel a Veir. hatálya alatt

A perfelvételi szaknak különleges jelentősége van a polgári peres eljárásban. Az 1952-es Pp. egységes perszerkezetet alkalmazott, mely megengedte a feleknek, hogy a teljes elsőfokú eljárás során - szóban vagy írásban - bármikor előadják, módosítsák, kiegészítsék tény- és jogállításaikat, jogi érveiket, kérelmeiket, bizonyítékaikat és indítványait, vagy vitássá tegyék az ellenfél által e körben előadottakat. Ennek a hátránya, hogy a bíróság szükségképpen később és rendszerezetlenül jut a releváns információk birtokába, nehezebb átlátni a peranyagot és megállapítani a jogvita mibenlétét, valamint kiszámíthatatlanná teszi a per menetét.

Ezzel szemben a Pp. a perindítási szakban szabályszerűen előterjesztett, azaz perfelvételre alkalmas kereset közlését követően a Pp. a peres eljárást időben és funkcióját tekintve is két részre bontja. Az első a perfelvételi szak, a második az érdemi tárgyalási szak, melyeket a bíróság perfelvételt lezáró végzése választ el egymástól (percezúra). A perfelvételi szaknak az a szerepe, hogy az eljárás e részében a bíróság irányításával és szükség szerinti közrehatása mellett - mind a felperes keresete, mind az alperes esetleges ellenkövetelése vonatkozásában - meghatározásra és véglegesítésre kerüljön a felek közötti jogvita tartalma és keretei. Ennek során kell a feleknek a bíróság elé tárni, hogy van-e, illetve miben áll jogvitájuk és erről mely peranyag alapján kívánják a bíróság döntését. Az ezt követő érdemi tárgyalási szak szerepe, hogy a perfelvételi szakban azonosított jogvita és felek által előadott peranyag keretein belül a bíróság a szükséges és célirányos bizonyítást lefolytassa és az érdemi döntést meghozza. A Pp. - számos részletszabályban kifejezésre jutó - két koncepcionális változást vezet be: egyrészt a peranyagot a felek főszabály szerint nem a teljes elsőfokú eljárás során, az elsőfokú tárgyalás berekesztéséig adhatják elő; másrészt a peranyag szolgáltatása sem bármikor és bármilyen módon, hanem a bíróság által irányított, valamint a törvény által a felek eljárási cselekményeire megfogalmazott követelmények szerinti feszes permenetben történhet.²⁹

A Veir. főszabályá tette a vírushelyzetre tekintettel a Pp.-ben egyébként is rendelkezésre álló perfelvételi útvonal alkalmazását, mely szerint a Pp. hatálya alá tartozó peres eljárásokban a perfelvételt a perfelvételi tárgyalás mellőzésével, pusztán iratok beadásával kellett lefolytatni.³⁰ A bíróság a felek kérelmére sem

²⁹ Zsitva Ágnes: Elsőfokú eljárás, In: Kommentár a polgári perrendtartáshoz (szerk. Wopera Zsuzsa) online kommentár, Wolters Kluwer

³⁰ Pp. 187. § [A perfelvétel módjának meghatározása]

A bíróság a keresettel szembeni írásbeli ellenkérelem előterjesztését követően, az ügy körülményeitől függően meghatározza a perfelvétel módját, amely a következő lehet:

a) a perfelvételi tárgyalás kitézése előtt további írásbeli perfelvételt rendel el,
b) kitézi a perfelvételi tárgyalást, vagy

tarthatott perfelvételi tárgyalást.

A bíróság a perfelvétel lezárása előtt a feleket erre írásban figyelmeztette és lehetőséget biztosított további nyilatkozatok írásban történő megtételére. A bíróság a perfelvétel lezárását írásban közölte a felekkel.

A bíróság – szükség esetén – további nyilatkozatok írásban történő benyújtására is felhívhatta a feleket. Ha a jogi képviselő vagy a fél személyes meghallgatását tartotta szükségesnek a bíróság, a nyilatkozatokat írásban kellett beszerezni, vagy a személyazonosítást lehetővé tevő elektronikus eszköz igénybevétele útján és szükség szerint jegyzőkönyvben rögzíteni. Ezeket a rendelkezéseket a személyi állapotot érintő perekben is alkalmazni kellett.

6. Az érdemi tárgyalás a Veir. alatt

A Veir. különbséget tett a perfelvételi és az érdemi tárgyalás szabályai között, mivel az érdemi tárgyalás közvetlen eljárását megtartotta. A Pp. hatálya alá tartozó peres eljárásokban az érdemi tárgyalást, az 1952-es Pp. hatálya alá tartozó perekben a tárgyalást lehetőség szerint elektronikus hírközlő hálózat vagy más elektronikus kép és hang továbbítására alkalmas eszköz útján kellett megtartani.

Ha ennek feltételei nem voltak biztosítottak a tárgyalás megtartása helyett, a tárgyaláson felveendő nyilatkozatokat a bíróság írásbeli formában szerezte be, vagy a személyazonosítást lehetővé tevő elektronikus eszköz igénybevétele útján és szükség szerint jegyzőkönyvben rögzítette.

Ha az eljárási cselekmény lefolytatása olyan személyes közreműködését igényelt, és az a fentiek alapján nem volt foganatosítható, a bíróság a továbbiakban a tárgyaláson kívüli, valamint a foganatosítható eljárási cselekményeket folytatta le.

Ha ezeket az eljárási cselekményeket a bíróság lefolytatta, vagy nem volt ilyen lefolytatandó eljárási cselekmény, ettől az időponttól a személyes közreműködést igénylő eljárási cselekmény akadályának elhárultáig vagy a veszélyhelyzet megszűnéséig tartó időszak a határidőkbe nem számított bele. A bíróság végzésben állapította meg az akadály bekövetkezésének időpontját, valamint tájékoztatást ad a jogkövetkezményekről.

A Kúria egyeztetett az E- tárgyalás szabályait egységes keretek között tartani, így került sor a 2/2020. (IV.30) PK vélemény megalkotására, mely az E-tárgyalás megtartásának feltételeit szabályozza, tekintette arra, hogy a Veir. nem határozta meg az E-tárgyalás tartásának részletes szabályait.

A Veir. 21. § (3) bekezdése alapján a civilizisztikai ügyekben a tárgyalást lehetőség szerint elektronikus hírközlő hálózat vagy más elektronikus kép és hang továbbítására alkalmas eszköz útján kell megtartani. Az elektronikus hírközlő hálózat igénybevételét a polgári perrendtartás szabályozza. Bár a Veir. nem utal ezek alkalmazására, célszerű ezt a szabályozást is figyelembe venni a más elektronikus kép és hang továbbítására alkalmas eszköz útján tartott tárgyalásoknál.

c) a perfelvételi tárgyalás mellőzésével jár el.

A bíróságok egységesen a Skype for Businessst alkalmazzák azon eljárási cselekmények esetében, ahol a személyes közreműködés ilyen módon kiváltható. A Skype for Business ugyanis alkalmas a személyazonosítás biztosítására, ha a technikai feltételek a bíróságon adottak.

E-tárgyalás csak akkor tartható, ha erre a bíróság tagjain kívül minden – a tárgyalásra kötelezően idézendő – személynek rendelkezésére áll az ehhez szükséges technikai feltétel. Ezt a tárgyalásra idézendő személyek előzetes nyilatkozata alapján lehet megállapítani. Az eszköz, illetve a program fajtája között a felek nem válogathatnak, azt a bíróságnak kell előre meghatározni.

A bíróságnak hivatalból kell vizsgálnia ezeket a feltételeket, és ha minden érintettnek rendelkezésére áll, - a Veir. eltérő rendelkezése hiányában – hivatalból köteles e-tárgyalást tartani. A Veir. megalkotásának célja, a személyes kontaktusok elkerülése ugyanis ezzel biztosítható.

A felek, közreműködők és más személyek részvételének a Skype útján tartott e-tárgyaláson az a feltétele, hogy a bíróság felhívására előzetesen bejelentés az e-mail címüket, valamint, hogy rendelkezzenek internet kapcsolattal és olyan mobil eszközzel, amely alkalmas a kép és hang továbbítására.

Az elektronikus kapcsolattartásra kötelezettek akkor is fel kell hívni, hogy nyilatkozzanak arról: a technikai feltételek rendelkezésükre állnak-e, ha a bíróság ismeri az e-mail címüket, mert abból a feltételek megléte még nem következik automatikusan.

Annak nincs akadálya, hogy a jogi képviselő nyilatkozzon a fél, illetve a tanúként bejelentett személy vonatkozásában is ezekről a feltételekről, amennyiben ismeri ezeket.

Ha a fél és a jogi képviselője vállalja, hogy egy helyiségben tartózkodik és ugyanazt az eszközt használja, ez önmagában nem akadályozza az E-tárgyalás megtartását. Lehetnek olyan esetek, amikor a bírónak a rendelkezésére álló egyéb adatok ismeretében egyedileg kell arról döntenie, hogy fennállnak-e a technikai feltétel (ilyen lehet például, ha a felek az egyező akaratnyilvánítással történő házasság felbontása iránti perben bejelentik, hogy bár külön e-mail címmel rendelkeznek, de egy lakásban élnek, és csak egy ilyen eszközük van, amelyen közösen kívánnak nyilatkozni). A Pp. alapján indult perekben célszerű ezeket az adatokat, nyilatkozatokat már a perfelvétel lezárását megelőzően beszerezni, mivel a Veir. 21. § (2) bekezdése alapján nem tartható perfelvételi tárgyalás, a nyilatkozatokat pedig írásban kell megtenni. Tanúbizonyítás esetén is célszerű már a perfelvételi szakban megkövetelni a féltől ezeknek az adatoknak a bejelentését, ha pedig a fél nem ismeri, felhívható írásban is a tanú ennek bejelentésére. Ez nem minősül a tanúbizonyítás lefolytatásának, amire az érdemi tárgyalási szakban kerülhet sor, ugyanakkor elősegíti az eljárás észszerű időn belüli befejezését.

Ha a bíróság a szakértőt a szakvélemény írásbeli előterjesztésére hívja fel, szükséges arra is kitérni, hogy az E-tárgyalás tartásához szükséges technikai feltételekről nyilatkozzon a szakvéleménye előterjesztésekor.

Az E-tárgyalás megtartása akkor mellőzhető, ha az ehhez szükséges technikai feltételek nem biztosítottak. Ebben az esetben a nyilatkozatokat írásban vagy a személyazonosítást lehetővé tevő más elektronikus eszköz igénybevétele útján kell

beszerezni, és ez utóbbi esetben szükség szerint jegyzőkönyvet is kell készíteni.

Az E-tárgyalás megtartása akkor is mellőzhető, ha az eljárási cselekmény lefolytatása olyan személyes közreműködést igényel, ami a Veir. 21. § (3) bekezdése szerinti módon nem foganatosítható. Ez esetben a Veir. 21. § (4) bekezdése szerint kell eljárni.

Az E-tárgyalásoknál továbbra is alkalmazni kell – a Veir.-ből fakadó eltérésekkel – a tárgyalásra szóló idézés perrendi szabályait, ezért e-tárgyalás kitűzése esetén sem mellőzhető az idézés.

Az idézésen a tárgyalás helye helyett értelemszerűen a tárgyalás megtartásának a pontos módját kell feltüntetni. A tárgyalásra idézett személyeket célszerű tájékoztatni, hogy a megjelölt kép és hang továbbítására alkalmas eszköz kizárólag csak a tárgyalás idejére vehető igénybe a bírósággal történő kommunikáció céljából, a tárgyalásról tilos kép- és hangfelvétel készítése. Az idézésben a címzettnek nem kell előírni az eszköz és a program használatának a módját, de arról tájékoztatni kell, hogy a „skype értekezlet”-ről külön kap egy linken értesítést, valamint célszerű mellékelni az OBH által készített tájékoztatónak a „skype értekezlethez való becsatlakozás külsős ügyfeleknek” szóló leírást.

Az E-tárgyaláson is lehetséges a peres felek és a tanú (tanúk) szembesítése, mivel nem kell fizikailag egy térben lenniük. Erre akkor nem kerülhet sor, ha a tanú nem rendelkezik olyan e-eszközzel, amelyen keresztül a meghallgatása foganatosítható. Tanúk esetén az azonosításhoz akár az idézésben is adható olyan „kód”, amellyel ellenőrizhető a személyazonosságuk a személyi adataikon túlmenően.

A Veir. 28. § (2) bekezdése alapján a bíróság az ítéletet tárgyaláson kívül hozza meg. Ezért a bíró az E-tárgyaláson – ha ennek fennállnak a feltételei – be is rekeszti a tárgyalást, az ítélet kihirdetésére viszont már nem kerül(het) sor.³¹

7. A perorvoslatokra vonatkozó különös Veir. rendelkezések

Ha a perben a veszélyhelyzet kihirdetése előtt még megtartott tárgyalás elhalasztását követően a veszélyhelyzet ideje alatt további eljárási cselekmény foganatosítása nem szükséges, vagy a bíróság a további eljárási cselekményeket az e rendelet szabályai szerint foganatosította, a bíróság írásban figyelmezteti a feleket a tárgyalás berekesztésére, és lehetőséget biztosít további nyilatkozatok írásban történő megtételére. A bíróság az ítéletet tárgyaláson kívül hozza meg. A fellebbezési és a felülvizsgálati eljárásokban a felek tárgyalás tartását nem kérhetik. A bíróság a fellebbezési és felülvizsgálati eljárásokban a korábbi kérelem alapján már kitűzött tárgyalások esetében is dönthet a tárgyaláson kívüli elbírálásról. A bíróság e döntéséről soron kívül értesíti a feleket. A bíróság értesítését követően a felek 15 napon belül benyújtott közösen kérhetik, hogy a bíróság írásban nyilatkoztassa meg őket, vagy személyazonosság ellenőrzésére alkalmas távközlési eszköz útján hallgassa meg.

³¹ 2/2020. (IV.30) PK vélemény

Az első veszélyhelyzet alatti ítélkezési gyakorlatot a Kúria Polgári Kollégiuma is segítette. E körben említésre méltó az 1/2020. (IV. 30) PK vélemény, mely a másodfokú eljárásban ad iránymutatást a tárgyalás megtartásának mellőzéséről. A Veir. megalkotásának alapvető célja az volt, hogy a veszélyhelyzet idejére - a bíróságok működését biztosítva - a „személyes kontaktokat” úgy csökkentse, és úgy teremtsen meg a bírósági eljárás lefolytatásának feltételeit, hogy a másodfokú (felülvizsgálati) eljárásra - főszabályként - előírta a tárgyalás mellőzésével történő ügyintézés. Ennek megfelelően az a következtetés vonható le, hogy a perorvoslati bíróságnak főszabályként hivatalból mellőznie kell a tárgyalás kitűzését. Kivételt jelent a tárgyaláson kívüli elbírálás főszabálya alól a Pp. hatálya alá tartozó ügyekben is az az eset, amikor a másodfokú bíróság a Pp. 376. § (1) bekezdés c) pontja alapján dönt úgy, hogy a bizonyítás foganatosítása érdekében a veszélyhelyzet ellenére is elengedhetetlen a tárgyalás tartása, illetve ez okból a tárgyaláson kívüli elbírálás során is áttérhet a tárgyaláson való elbírálásra. A feleket ilyen döntés esetén a Veir. 29. § (2) bekezdésében szabályozott esetkörrel megegyezően tájékoztatni kell arról is, hogy ez az adott helyzetben a Veir. 21. § (3) és (4) bekezdése szerinti eljárást jelenti.

8. Összegzés

Valószínűleg nem a veszélyhelyzettel összefüggő átmeneti szabályokról szóló 2021. évi XCIX törvény a veszélyhelyzeti jogalkotás utolsó láncszeme, az igazságszolgáltatás még számos kihívás előtt áll. Azonban az elmúlt két év tendenciái alapján megállapítható, hogy veszélyhelyzeti jogalkotás elsődleges célja az volt, hogy a járványügyi helyzetre tekintettel is biztosítsa a jogkeresők bírósághoz fordulása jogának gyakorlását, továbbá azt, hogy a folyamatban lévő ügyek a veszélyhelyzet megszűntetését követően is zökkenőmentesen folytathatóak legyenek. A tisztességes eljáráshoz való jog gyakorlásának járványhelyzetre tekintettel történő ésszerű korlátozása legitim célon alapult, így szükségesnek és arányosnak tekinthető. Álláspontom szerint, a bírósághoz fordulás joga, és a felek joga a perek ésszerű időtartamon belül történő elbírálásához nem sérülhetett a veszélyhelyzet idején sem, amennyiben mind a bíróságok, mind az eljárásban részt vevő felek (és azok jogi képviselőik) betartották a különös eljárásjogi rendelkezéseket. Az is megállapítható, hogy a veszélyhelyzeti jogalkotás talaján kialakuló joggyakorlat pozitívan hathat az elektronikus eszközök igénybevitelére a polgári perekben, szélesebb körben biztosítva az E-tárgyalások igénybe vételének lehetőségét.

Irodalomjegyzék

- Horváth Attila: A veszélyhelyzet közjogi és jogalkotási dilemmái - Mérlegen az Alaptörvény 53. cikke Közjogi Szemle 2020/4., 17-25. o.)
- Németh János - Varga István (szerk.): Egy új polgári perrendtartás alapjai. HVG-ORAC, Budapest, 2014.

-
- Rainer Lilla: A veszélyhelyzet tanulságai a polgári peres eljárások tekintetében *Közjogi Szemle*, 2020/3., 86-92. o.)
 - Wopera Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz* Wolters Kluwer Hungary Kft. Budapest, 2019.
 - Wopera Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2017.
 - Rimaszécsi János: *A bírósághoz fordulás joga, mint alkotmányos alapjog (K R E - D I T 2 0 2 1 / 2)*
 - Kiss Anna: *A független és pártatlan bírósághoz való jog.* jogászvilág.hu, 2021. október 15.
 - http://real.mtak.hu/133106/1/MFI-TK04-Kulonleges_jogrend_00_web_6_fejezet1.pdf
 - http://real.mtak.hu/34759/1/vegleges_jakab_till_kulonleges_jogrend_tankonyv_fejezet_lead.pdf
 - https://hvgorac.hu/Osztovits_Andras_Online_birosagok_es_az_igazsagszolgalta_tashoz_valo_jog_esely_vagy_veszely
 - https://kuriaidontesek.hu/hu_HU/-ujraindulo-birosagok-digitalis-igazsagszolgalatas-veszelyhelyzet-idejen
 - <https://birosag.hu/hirek/kategoria/ugyfeleknek/ugyfeltajekoztato-birosagok-mukodese-rendkivuli-itelkezesi-szunet>
-
-

A reintegráció, a reintegrációs őrizet és a kötelező kegyelmi eljárás eredményessége

Nagy Anita*

A tanulmány célja a reintegráció, a reintegrációs őrizet és a kötelező kegyelmi eljárás valamint ezen intézmények eredményességének bemutatása az elmúlt 2-3 évben. A reintegrációs őrizet lényege, hogy a szabadságvesztés büntetés vége előtt az arra jogosult és érdemes elítéltek szabadságukat visszanyerjék, büntetésük hátralévő részét otthonukban töltsék le, úgynevezett elektronikus távfelügyeleti eszközzel történő ellenőrzés mellett. A tanulmányban a reintegrációs őrizettel kapcsolatosan szó esik a büntetés-végrehajtási intézetek túlzásfóltságról, illetőleg az ún. „electronic monitoring” alkalmazásáról, emellett de lege ferenda javaslatok is megfogalmazásra kerülnek. Végül a kötelező kegyelmi eljárással kapcsolatos dilemmák fogalmazódnak meg a tanulmányban.

Kulcsszavak: büntetés-végrehajtás, fogvatartottak, reintegrációs őrizet, túlzásfóltság, kötelező kegyelmi eljárás

Effectiveness of Reintegration, Electronic Monitoring and Compulsory Presidential Pardon

The aim of this study is to describe the reintegration, reintegration custody and compulsory pardon procedure. The essence of the reintegration custody is that the end of the prison sentence can be spent at home. It means the prisoners regain their freedom, but they are required to wear an ankle monitor. The publication contains informations about the reintegration custody, the prison overcrowding and the electroning monitoring, but the reader can also find de lege ferenda proposal on the regulation of the reintegration custody. Finally, the author formulates her dilemmas regarding the newly introduced compulsory pardon procedure.

Keywords: criminal enforcement, prisoners, reintegration custody, prison overcrowding, electronic monitoring, compulsory pardon system.

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1481>

* Egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Intézeti Tanszék.

1. A reintegráció

1.1. Az elítéltek reintegrációja. Európában és Magyarországon is egyre fontosabb kérdéskör a bűnözés visszaszorítása, az elítéltek számának csökkentése, mivel a fogvatartó helyek többszörös túltelítettséggel működnek.

Az Európai Börtön szabályokban találunk említést¹ a reintegráció elősegítésének szükségességéről, (All detention shall be managed so as to facilitate the reintegration into free society of persons who have been deprived of their liberty.), amely egyik fő eszköze lehet a börtön túlszűfolttság megakadályozásának, a visszaesések számának csökkentése folytán.

A Büntetés-végrehajtási kódex (továbbiakban Bv.kódex)² a következőképpen fogalmazza meg a reintegrációs tevékenység feladatát: „*A reintegrációs folyamat során törekedni kell az elítélt önbecsülésének és felelősségérzetének kialakítására, fejlesztésére, a szabadulás után a munkaerő-piaci és a társadalmi életébe való beilleszkedésének elősegítésére.*”

Amikor reintegrációról beszélünk, akkor annak magába kell, hogy foglaljon minden olyan programot, tevékenységet, mely elősegíti, támogatja a társadalomba történő visszailleszkedés hatékonyságát, a visszaesés esélyének minimalizálását, akár kizárását is. A reintegráció keretében nem szigorúan a büntetés-végrehajtásban szervezett tevékenységekre kell fókuszálni, hiszen a büntetés-végrehajtási szervek más szervekkel együttműködve eredményesebben szolgálják a büntetés-végrehajtás céljának megvalósítását.

Évszázados tapasztalatok szerint, az a börtön, amely csak az elvonásokra, a minél szigorúbb, keményebb rezsimre, a fogvatartottak mély alávetésére, megalázására vagy csupán megőrzésükre helyezi a hangsúlyt, a korszerű büntetés-végrehajtástól elvárható legkevesebb eredményességre sem számíthat. Ellenkezőleg, az ebből a börtönből szabaduló elítéltek többsége elvárosodott, elszemélytelenedett, és inkább növekvő, dacos agresszivitással rendelkeznek.

Éppen e felismerésnek köszönhetően már nem tekinthető új keletűnek az a törekvés, amely a börtön visszatartó, elrettentő „negatív” motiváló hatását „pozitív” hatáselemekkel egészíti ki. E célhoz nélkülözhetetlen az elítélt cselekvő részvétele a reintegrációs programokon.

A reintegrációs programok során az alkalmazott eljárásokat az elítélt személyiségéhez, egyéni képességeihez, szükségleteihez kell igazítani. Az elítélt személyiségének pozitív irányú befolyásolásához a nemzetközi szakirodalom minden olyan tevékenységet felsorol, amely az elítélt fizikai vagy mentális egészségének megőrzését, illetve helyreállítását célozza, a reszocializációt, rehabilitációt, reintegrációt.

A magyar büntetés-végrehajtási szabályozás ezt a pozitív irányú befolyásolást gyűjtőfogalommal *reintegrációnak* nevezi, és ide sorolja tehát az elítélt megismerését, foglalkoztatását, önképzését, szabadidős programjának szervezését,

¹ Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec (2006) 2. számú Ajánlása, Európai Börtön szabályok, Alapelvek 6.pont

² 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról 82.§

jutalmazását, fegyelmi felelősségre vonását, a családi és társadalmi kapcsolatok támogatását.

A reintegrációs tevékenység főbb elemei tehát:

- oktatása, szakmai képzése,
- munkáltatása,
- szabadidős, vagy közművelődési tevékenysége,
- kapcsolattartása, valamint
- jutalmazása és fenyítése.

A reintegrációs folyamat részei:

- az elítélt személyiségének megismerése,
- megfelelő foglalkoztatása és önképzése,
- rehabilitációs és szabadidős programok,
- családi és társadalmi kapcsolatok biztosítása.

Az elítélt személyiségének megismerése érdekében, a befogadó részleg szolgál. Ebben a befogadó részlegbe kell elvégezni az elítélt egészségügyi, pszichológia, munkaalkalmassági, valamint pedagógiai vizsgálatát. A pedagógiai és pszichológiai vizsgálat célja, hogy feltárja az elítélt személyiségét, az elképzeléseit, a büntetés tartalma alatti és szabadulás utáni időszakra, személyére alkalmazható módszereket, eszközöket. Ezt követően kerül sor a megfelelő foglalkoztatás és önképzés kijelölésre, és rehabilitációs programokon való részvétel lehetőségére.

1.2. Az elítéltek reintegrációjának eredményessége. Az elítéltek reintegrációjának eredményességét álláspontom szerint leginkább a visszaesések statisztikájának tükrében vizsgálhatjuk meg, amely 2020. januárra az alábbiak szerint alakult:

- Visszaeső 7,59 0%,
- Többszörös visszaeső 18,14 %,
- Erőszakos többszörös visszaeső 2,75%,
- Különös visszaeső 12,56%, míg az
- Többszörös különös visszaeső 0,25%.³

Ez összesen mintegy 41,3 %, amely az átlag börtönpopuláció számát tekintve eléggé számnak tekinthető, így az eredményes reintegráció álláspontom szerint még igazán várat magára.

Kiemelendőnek tartom ugyanakkor, hogy a reintegráció körében különösen hangsúlyt kap az, hogy a fogvatartottak jelentős része tervezi, hogy szabadulás után segíteni fogja családtagjait, és ténylegesen betölti majd a családban rá váró feladatköröket és szerepeket. A foglalkozások során az elítéltek nagyrészt tudatosítják a visszaesés kockázatát növelő tényezőket, valamint segítik felismerni a káros elemek szerepét és az ahhoz vezető okokat. A kézműves foglalkozások türelemre tanítanak és a kézügyesség fejlesztésével jótékony hatást fejtenek ki az idegrendszerre.

A színjátszó körök, a börtönújságok gyártása, a tanulókörök fejlesztik a kifejezőképességet és javítanak a kommunikációs képességeken, amely a

³ Börtönstatisztikai Szemle 2020. 10. oldal

https://bv.gov.hu/sites/default/files/Bortonstatisztikai_Szemle_2020.pdf (letöltés ideje 2021.12.18)

későbbiekben segítik a mindennapi akadályok feloldását. A művészetterápia, a vallási küldetések rendkívül hatékonyak, sokoldalú eszközöknek bizonyulnak a személyiségfejlesztésben, mivel a programok lehetőséget nyújtanak az egyénben lévő feszültségek és a lelki akadályok kifejezésére, levezetésére.

2. A reintegrációs őrizet

2.1. Az elítéltek reintegrációs őrizete. Európában a reintegrációs őrizet elnevezése Electronic Monitoring (EM), melynek két típusa az ún. frontdoor és backdoor modell ⁴ ismert.

Lényegi különbség, hogy míg a frontdoor modellnél az elítélt a büntetés-végrehajtási intézetbe be sem kerül, addig a backdoor modellnél az elítélt a büntetés-végrehajtási intézetből történő korábban történő kiengedésére kerül sor, a lábibilincs alkalmazásával.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec (2014) 4. számú Ajánlása részletesen rögzíti az electronic monitoring célját,⁵ s annak érdekében, hogy támogassa ezen alternatív szankció szélesebb körű alkalmazását, illetve hogy a tagállamok a szabadságvesztés büntetést mintegy ultima ratio jelleggel alkalmazzák, felsorolja az alkalmazási lehetőségét a büntetőeljárás során. Így:

- a büntetőeljárás tárgyalás előtti szakaszában;
- a börtönbüntetés felfüggesztésének vagy végrehajtásának feltételeként;
- a kiszabott büntetés vagy intézkedés végrehajtás felügyeletének önálló módjaként;
- más próbaidős beavatkozásokkal együtt;
- börtönben tartózkodó elítéltek szabadulását megelőzően;
- feltételes szabadlábra helyezés keretében;
- bizonyos típusú elkövetők börtönből történő kiengedését követő erős irányítása és felügyeleti intézkedéseként;
- a bűnelkövetők börtön béli, vagy nyitott börtönök határain belüli belső mozgás ellenőrzésére;
- egyes gyanúsítottak vagy elkövetőkkel szemben tényleges bűncselekmények áldozatainak védelmére.

Az Ajánlás kiemeli, hogy az elektronikus felügyelet technológiáját csak jól szabályozott és arányos módon lehet alkalmazni, és ennek érdekében szabályozási korlátokat, illetve erkölcsi és szakmai szabályokat szükséges megfogalmazni a részes tagállamok számára.⁶ Az Ajánlás kifejti az electronic monitoring fogalmát, melyszerint: „Az 'elektronikus felügyelet' egy olyan általános kifejezés, amely a büntetőeljárásban részt vevő személyek helyzetének, mozgásának és meghatározott

⁴ Nagy Anita : A reintegrációs őrizet magyarországi és nemzetközi fejlődési irányjai Kúriai Döntések 2063-9767 2018 (4) pp. 578-585

⁵ Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec (2014) 4. számú Ajánlása ,Definíciók

⁶ A szabályozás korlátok közé szorítása annak érdekében elengedhetetlen, hogy a megfigyelés alatt álló személy, illetve harmadik személy magán- és családi életét érő lehetséges negatív hatásokat csökkentsék.

magatartásának megfigyelésére utal. Az elektronikus megfigyelés jelenlegi formái rádióhullámú, biometrikus vagy műholdas nyomkövető technológián alapulnak. Ezek általában egy, a személyre felhelyezett eszközt jelentenek, melyet távolról felügyelnek.”

A reintegrációs őrizet szabályozása Magyarországon 2015. április 1-jétől jelent meg a fogvatartottak számára. A jogintézmény lényegét megragadva egy olyan alternatív büntetés-végrehajtási formáról beszélhetünk, melynek során az elítéltek a szabadságvesztés büntetés egy részét a büntetés-végrehajtási intézeten kívül, az általuk megjelölt lakásban, lakóingatlanban tölthetik. Ez idő alatt korlátozottan ugyan, de visszanyerik a szabadságukat.

A reintegrációs őrizetnek kettős célzata van, egyrészt a szabadságvesztés céljaként is meghatározott társadalomba való visszailleszkedés elősegítése, másrészt a börtönök túlszűfoaltságának csökkentése.

A Bv. kódex, a korábbinál jóval nagyobb hangsúlyt helyez az elítéltek nevelésére, a társadalomba való újbóli beilleszkedés elősegítésére, a társadalom, az emberek védelme érdekében és a reintegrációs őrizet bevezetésével bővült a büntetés-végrehajtási szervezet ezen eszköztára, amelynek révén a társadalmi visszailleszkedés lépcsőzetesen valósulhat meg, tekintettel arra, hogy a teljes szabadságelvonás és a felelős önálló életvezetés közé belép egy, az állami szervek által felügyelt életszakasz.

A túlszűfoaltság a magyar büntetés-végrehajtás, és egyben a magyar állam általános problémája. Az elítéltek elhelyezése, illetve a megfelelő mozgástér biztosítása hatalmas terhet ró a büntetés-végrehajtási intézetekre.

Nyilvánvaló, hogy a magyar büntetés- végrehajtásnak jelenleg nincs kapacitása arra, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének 3. cikkének, továbbá az Európai Börtön szabályoknak teljes mértékben eleget tegyen. A reintegrációs őrizet bevezetésével azonban egy olyan jogintézmény született, mely képes kezelni a túlszűfoaltság problematikáját, az Emberi Jogok Európai Bírósága által több alkalommal sérelmezett helyzetet.

A Bv. Kódex 61/A. §-az alapján „a reintegrációs őrizet elrendelésére a büntetés-végrehajtási intézet tesz előterjesztést a büntetés-végrehajtási bírónak.” (továbbiakban bv.bíró)

Alapelv tehát, hogy a reintegrációs őrizetet nem a büntetés-végrehajtási szervezet engedélyezi, hanem a törvényszéken működő büntetés-végrehajtási csoport bírója. Ilyenkor a bv. bíró, az iratok alapján hozza meg a döntést, de az elítélt vagy a védő által benyújtott kérelem tárgyában meghallgatást is tarthat.⁷

A reintegrációs őrizetbe kerülők távozhatnak ugyan a büntetés-végrehajtási intézetből már a büntetés tényleges kitöltése előtt, de csak a bv. bíró által kijelölt házba, lakásba, amelyet szigorúan meghatározott esetekben hagyhatnak csak el. Ilyennek minősíti a törvény a mindennapi élet szokásos szükségleteinek biztosítását, a munkavégzést, az oktatást, a képzést és a gyógykezelést.⁸

⁷ 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról 61/A. § (4) bek.

⁸ 2013. évi CCXL. törvény 187/A. § (4)–(5) bek.

Amennyiben a kijelölt ingatlanak nem a reintegrációs őrizetet töltő a kizárólagos tulajdonosa vagy bérlője, akkor a tulajdonostól vagy a bérlőtől be kell szerezni az ott tartózkodásához hozzájáruló nyilatkozatot.⁹ Meg kell jelölnie továbbá azt a személyt és telefonos elérhetőségét, aki lehetővé teszi, hogy a bv. pártfogó felügyelő az ingatlant megtekintse.

Amennyiben az ingatlan nem alkalmas, vagy az ott élők úgy nyilatkoznak a bv. pártfogó felügyelőnek, hogy az elítéltet nem tudják befogadni, úgy lehetőség van még egy cím megadására. Az alkalmasság megállapítása érdekében újabb felmérés és környezettanulmány készül. Amennyiben ez sem felel meg a követelményeknek, további ingatlan megjelölésére már nincs lehetőség. Kiemelt vizsgálati szempont az elítélt kapcsolattartásának, az általa megjelölt lakóingatlanak, valamint vagyoni- jövedelmi helyzetének értékelése. További szempont az elítélt kriminológiai státuszának, szűkebb és tágabb kapcsolatrendszerének, az ott betöltött helyének és szerepének, a lakókörnyezetben beszerzett információknak, valamint a devianciára utaló tényezőknek a feltárása.

Amint minden szükséges információ rendelkezésre áll, a büntetés-végrehajtási intézet a bv. bíró elé terjeszti az ügyet. A bv. bíró ebben az esetben is tanulmányozza a rendelkezésére álló iratokat, meghallgatást tart, majd végzést hoz döntéséről. A végzés ellen mind az elítélt (vagy jogi képviselője), mind az ügyész fellebbezést nyújthat be.¹⁰

Amennyiben a bv. bíró döntése pozitív, úgy a végzésben meghatározza a reintegrációs őrizet kezdő- és zárónapját, valamint az ingatlan elhagyására vonatkozó magatartási szabályokat.

Az engedélyezéskor kiemelt szerepe van a bv. bíró által előírt magatartási szabályoknak, hiszen ezek teszik lehetővé, hogy az elítélt a részére kijelölt ingatlant az eredményes társadalmi reintegrációja érdekében meghatározott időtartamban elhagyhassa.

A büntetés-végrehajtási intézet szakemberei felkészítik az elítéltet a reintegrációs őrizet szabályaira, elmondják, hogy milyen esetekben, mikor, milyen módon és kinél kell jelentkeznie. A reintegrációs őrizetbe helyezés napján a büntetés-végrehajtási intézet informatikusa beüzemeli az elektronikus távfelügyeleti eszközt, és beprogramozza az ingatlan elhagyására engedélyezett övet, valamint a kihelyezés napján felszerelik az elítélt lábára a távfelügyeleti eszközt, letétjéből visszakapja iratait és egyéb tárgyait, majd ezt követően hagyhatja el a büntetés-végrehajtási intézetet.

Garanciális elem a reintegrációs őrizetbe helyezett elítélt folyamatos figyelemmel kísérése és meghatározott időszakonként ellenőrzése. A távfelügyelet ellátásával kapcsolatos feladatokat az elítéltet reintegrációs őrizetbe bocsátó büntetés-végrehajtási intézet technikai központja, valamint a büntetés-végrehajtási szervezet országos felügyeleti központja a rendőrség által biztosított hozzáféréseken keresztül látja el.

A távfelügyeleti eszköz jelzései alapján értékelik az eseményeket, a büntetés-végrehajtási intézet meggyőződik az elítélt jogszerű magatartásáról, szükség esetén

⁹ 2013. évi CCXL. törvény 187/B. § (4) bek.

¹⁰ 2013. évi CCXL. törvény 61/A § (4) bek.

intézkedéseket foganatosít. Az elítélt magatartását, a meghatározott magatartási szabályok megtartását, valamint a társadalmi reintegrációs folyamat előrehaladását a bv. pártfogó felügyelő ellenőrzi és értékeli.

A bv. intézet magatartási szabályszegés esetén soron kívül kezdeményezheti a reintegrációs őrizet megszüntetését. A reintegrációs őrizet szabályainak súlyos megsértését a Btk. 283. § (3a) bekezdése értelmében fogolyszökésnek minősül.

A reintegrációs őrizet ideje a társadalomba való visszailleszkedést hivatott elősegíteni, így törekedni kell a családi kapcsolatok megerősítésére és a mielőbbi munkába állásra. Ha ehhez szükséges, az elítélt – a bv. bíró engedélye mellett – oktatásban, képzésben vehet részt.

A szabadságvesztés büntetés ideje alatt az elítélt ügyeit a reintegrációs tiszt és a bv. pártfogó felügyelő intézi, azonban a visszailleszkedése érdekében a mindennapi ügyeit lehetőség szerint önállóan kell elvégeznie.

A bv. pártfogó felügyelő legalább havonta egyszer ellenőrzi, szükség szerint támogatja, szabályszegése esetén figyelmeztetésben részesíti. Súlyos magatartási szabályszegés esetén a bv. pártfogó felügyelő kezdeményezi a reintegrációs őrizet megszüntetését. Amennyiben a bv. bíró elfogadja a megszüntetés kezdeményezését, az elítéltnak vissza kell térnie a büntetés-végrehajtási intézetbe a szabadságvesztése hátralévő idejének letöltésére.

Ha a távfelügyeleti eszközön meghibásodást észlel az elítélt, azt azonnal köteles jelezni a büntetés-végrehajtási intézetnek, ahol intézkednek annak javításáról vagy cseréjéről. Abban az esetben, ha az eszköz az elítélt hibájából sérül meg, úgy kártérítési felelősséggel tartozik azért.

Amennyiben a kijelölt mozgástéren bármilyen okból változtatni szeretne, úgy az elítélt vagy jogi képviselője ennek érdekében kérelmet terjeszthet elő a büntetés-végrehajtási intézet útján a bv. bíróhoz, aki ezt rövid időn belül elbírálja.

A reintegrációs őrizetbe helyezéskor az elítélt tájékoztatást kap az intézettől, hogy mikor kell jelentkeznie személyesen a szabadítása érdekében. Azon a napon önként kell megjelennie, s eltávolításra kerül a lábáról az elektronikus távfelügyeleti eszköz, s megkapja a szabadulási igazolását és ezzel megszűnik büntetés-végrehajtási jogviszonya.

2.2. Az elítéltek reintegrációs őrizetének eredményessége. A fentiekben ismertettem a reintegrációs őrizet vonatkozásban a legfontosabb jellemzőket, így most tekintsük át statisztikai adatok függvényében, hogy milyen eredményes is volt a jogintézmény.

Nyilvánvaló, hogy a magyar büntetés- végrehajtásnak jelenleg nincs kapacitása arra, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének 3. cikkének, továbbá az Európai Börtön szabályoknak teljes mértékben eleget tegyen.

A reintegrációs őrizet bevezetésével azonban álláspontom szerint egy olyan jogintézmény született, mely képes lenne kezelni a jövőben a túlszűfoltóság problematikáját. Ha a statisztikai adatokat nézzük, akkor a reintegrációs őrizet száma tekintettel a 16664 fő elítéltilétszámhoz viszonyítva nem jelentős, csupán 293 fő. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ezidáig nem igazán nevezhetjük eredményes eszköznek a reintegrációs őrizetet, a börtöntúlszűfoltóság csökkentése érdekében.

Örömteli viszont az, hogy a sikeres a reintegráció az elektronikus megfigyelés alá került terheltek körében, mivel senki sem került ismét büntetés-végrehajtási intézetbe új bűncselekmény miatt azok közül, akik eddig szabadultak reintegrációs őrizetből. Továbbá, eddig mindössze néhány esetben került sor az őrizet megszüntetésére.¹¹

3. A kötelező kegyelmi eljárás

3.1. Kötelező kegyelmi eljárás. 2014. május 20-án a Magyar László kontra Magyarország¹² ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága (továbbiakban EJEB) meghozta az ítéletét, melyben kimondta, hogy Magyarországon a tényleges életfogytiglani szabadságvesztés (továbbiakban TЭСZ) nem felel meg az Emberi Jogok Európai Egyezményének. A Bíróság 2000 euró nem vagyoni kártérítésre, továbbá 4150 euró eljárási költség megfizetésére kötelezte hazánkat.

A Magyar ügyében az EJEB azzal állapította meg az Emberi Jogok Európai Egyezmény 3. cikkének megsértését, hogy a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés „de iure” és „de facto” is csökkenthetetlen, és ezért nem egyeztethető össze az Egyezmény 3. cikkének rendelkezéseivel.

Összegezve az EJEB ítéletét a következő ismérveket kellett volna teljesíteni Magyarországnak az életfogytig tartó szabadságvesztéssel kapcsolatosan:

1. biztosítani kell a rehabilitáció lehetőségét, és a szabadulásra való esélyt,
2. legalább huszonöt esztendő elteltével sor kerüljön felülvizsgálatra, valamint legyen nemzeti mechanizmus erre
3. az elítéltnak joga legyen arra, hogy már az ítélet meghozatalakor tudja, hogy hogyan kell viselkednie ahhoz, hogy a szabadulásra esélye nyíljon.

A strasbourgi ítélet kapcsán a jogalkotó kénytelen volt, újra gondolni” a TЭСZ intézményét – hiszen ha nem tett volna így, Magyar László példáját követve, valamennyi TЭСZ-es elítélt perelhetne volna Magyarországot (valószínűsíthető, hogy ezekben az ügyekben is azonos ítélet született volna), mely nem kevés költségbe került volna az államnak.

Ennek tekintetében született meg a kötelező kegyelmi eljárás intézménye, melynek lényege röviden, hogy a szabadságvesztés büntetéséből már negyven évet kitöltött TЭСZ-es elítélteknél – az elítélt hozzájárulása esetén – hivatalból kötelező kegyelmi eljárást indítani.¹³

Így a „Magyar-ügyben” hozott EJEB ítélete alapján, Magyarország válasza két fontos lépés volt:

1. a kötelező kegyelmi eljárás bevezetése,
2. a Kegyelmi Bizottság felállítása.

¹¹ Lásd részletesebben: Nagy Anita: *A reintegrációs őrizet története, szabályozása és európai fejlődési irányai*
<https://ujbtk.hu/dr-nagy-anita-a-reintegracios-orizet-tortenete-szabalyozasa-es-europai-fejlodesi-iranyai>
(letöltés ideje 2021.12.18)

¹² *Magyar v. Hungary*, Application No. 73593/10, 20 May 2014, ECHR

¹³ 2013. évi CCXL. tv. 46/A. §, 46/B. §

Ezzel a törvénymódosítással az igazságügyi tárca álláspontja szerint a magyar jogalkotó végrehajtotta a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban EJEB) ítéletét. E szerint a kötelező kegyelmi eljárás 40 év elteltével hivatalból indul, amelynek részeként egy jövőben felálló kegyelmi bizottság tesz javaslatot.

A kérdéskörrel kapcsolatosan kettő fontos döntést meg kell még említenünk, az *Alkotmánybíróság 3013/2015. (I.27.) AB végzését és Kúria 3/2015. számú BJE határozatát. Az Alkotmánybíróság 3013/2015. (I.27.) AB végzésének előzménye, hogy a Szegedi Ítéltábla 2014. április 9-én Bf. II.10/2014. számú beadvánnyal fordult az Alkotmánybírósághoz.*

A beadványban előadta, hogy az Ítéltáblán Bf. II.10/2014. számon folyamatban lévő büntetőügyben P. Attila I. rendű vádlott védelmét ellátó vezető védő indítványozta, hogy az eljárást a hivatkozott eljárásjogi rendelkezés alkalmazásával függessze fel, és kezdeményezze az Alkotmánybíróság eljárását.

Ezt követően az Ítéltábla indítványozta, hogy az Alkotmánybíróság az Alaptörvény 24. cikk (3) bekezdés c) pontja és az Ab tv. 42.§ (1) bekezdése alapján semmisítse meg az 1978. évi IV. törvény 47/A.§ (1) bekezdés 2. fordulatát („vagy a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét kizárja”) és a (3) bekezdését, valamint a 2012. évi C. törvény 42. § 2. fordulatát („vagy a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét kizárja”) és 44. § (1) bekezdését, mert azok az Emberi Jogok Európai Egyezményének) a 3. cikkébe ütköznek, azzal ellentétesek.

Indokolását az EJEB előtt *Vinter és társai kontra Egyesült Királyság* ügyében (66069/09, 130/10 és 3896/10) az EJEB Nagykamarája által 2013. július 9. napján kihirdetett ítéletének az Egyezmény 3. cikke megsértését megállapító rendelkezésére alapította.

A strasbourgi emberi jogi fórum Nagykamarája először a *Vinter és társai kontra Egyesült Királyság* ügyben mondta ki azt, hogy az Egyezmény 3. cikkét sérti az olyan nemzeti szabályozás, amely egyáltalán nem biztosít lehetőséget a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés későbbi felülvizsgálatára (a rehabilitáció lehetőségéhez való jog sérelme).

A bíróság érvelése szerint „[...] az elítéltnak joga van arra, hogy már az ítélet meghozatalakor tudja, hogy hogyan kell viselkednie ahhoz, hogy szabadulására esély nyíljon, és hogy milyen feltételek mellett (beleértve a lehetséges felülvizsgálat időpontját) nyílik lehetőség arra, hogy a további szabadságvesztés végrehajtása alól mentesüljön.” Az Ítéltábla a védő indítványát alaposnak ítélte. Az Ítéltábla megjegyezte, hogy ez időben nincs olyan jogerős ítélete az EJEB-nek, amely Magyarországon elítéltek esetében azonos jogi alapon előterjesztett panasz tárgyában hozott volna már ilyen tartalommal deklaratív döntést.

A bíróság álláspontja szerint ennek ellenére a *Vinter és társai kontra Egyesült Királyság* elleni ügyben a Nagykamara által hozott ítéletnek valamennyi Európai Tanácsi tagállamra nézve – így Magyarországra is – kötelező hatálya van.¹⁴

Függetlenül attól az Ítéltábla a védő indítványát alaposnak ítélte, a magyar Alkotmánybíróság 2015. január 20-án az eljárást megszüntette, mivel az eljárás

¹⁴Magyarország Alaptörvényének Q cikke szerint: (2) Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeinek teljesítése érdekében biztosítja a nemzetközi jog és a magyar jog összhangját.

folytatására okot adó körülmény már nem állt fenn 3013/2015. (I.27.) AB végzésében.¹⁵ Az eljárás megszüntetését az alábbiakkal indokolta: Az indítvány benyújtásakor hatályban volt szabályozás, a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (a továbbiakban Bv. tv.) értelmében életfogytig tartó szabadságvesztére ítélt személyt akkor lehetett feltételes szabadságra bocsátani, ha ennek lehetőségét az ítéletet hozó bíróság nem zárta ki.

Az indítvány benyújtását követően az Országgyűlés törvényt alkotott a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (Bv. Kódex) és ehhez kapcsolódóan más törvények módosításáról.

A 2014. évi LXXII. törvény 93–162. §-ai módosították a Bv. Kódexet, s ezzel lényegesen módosult az indítvány benyújtásakor fennállt jogi helyzet, amely az indítványra okot adott, azaz bevezették időközben a kötelező kegyelmi eljárást.

A 2014. évi LXXII. tv. 109. §-az ugyanakkor egy új alcímmel, és a 46/A.–46/H. §-okkal egészítette ki a Bv. tv. rendelkezéseit, (amely beiktatta a kötelező kegyelmi eljárást) ily módon kialakította a hazai szabályozásban a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből kizárt életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt kötelező kegyelmi eljárásának a szabályait.

Kötelező kegyelmi eljárás menete tehát az alábbiak szerint alakult:

Az elítélt 40 évet kitölt szabadságvesztéséből	Nyilatkozik arról, hogy az eljárás lefolytatását kérelmezi
Igazságügyért felelős miniszter a büntetés-végrehajtási szerv értesítésétől számított 60 napon belül köteles az eljárást lefolytatni	<u>IM beszerzi:</u> <ul style="list-style-type: none"> - az elítéltről készült kockázatértékelési összefoglaló jelentést - az elítélt biztonsági kockázati besorolásával kapcsolatos iratokat - az elítéltről készült értékelő véleményt, fegyelmi iratokat - az eü. iratokat, - a bv. pártfogó véleményét - a munkáltató nyilatkozatát
<u>Kúria elnöke</u> öttagú Kegyelemi Bizottságot jelöl ki 90 napon belül szótöbbséggel határoz	<u>Bizottság véleménye:</u> törvénytisztelő életmódot fog-e folytatni személyi, családi körülményei és egészségi állapota

¹⁵ „[Az] Alkotmánybíróság a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 47/A. § (1) bekezdés 2. fordulata, (3) bekezdése és a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 42. § 2. fordulata, 44. § (1) bekezdése nemzetközi szerződésbe ütközésének megállapítására irányuló indítvány tárgyában az eljárást megszünteti.”

A Kegyelmi Bizottság jellemzője, hogy egy olyan öttagú testület, amely bírákból áll, s amelyet a saját tagjai közül kiválasztott elnök vezet. A bizottság az iratok beérkezését követő 90 napon belül szótöbbséggel döntést hoz, az alábbiakat vizsgálja meg:

- a büntetésének végrehajtása alatt tanúsított magatartása, törvénytisztelő életmódot fog-e folytatni,
- személyi, családi körülményei és egészségi állapota,
- a büntetés célja a további szabadságelvonás nélkül is elérhető-e.

A bizottság szakértők segítségét is kérheti, de mindenképpen köteles az elítéltet meghallgatni. A vizsgálati eljárás indokolt állásfoglalás elfogadásával zárul, amely tartalmazza a bizottság javaslatát.

Ezt a javaslatot és állásfoglalást az igazságügyért felelős miniszternek továbbítják, aki az állásfoglalástól nem térhet el. A miniszter 15 napon belül az állásfoglalást és javaslatot megküldi a köztársasági elnöknek és az elítéltnak. A kegyelmi döntést az első fokon eljáró bíróság tanácsának elnöke kézbesíti az elítéltnak és a kegyelmi kérelem előterjesztőjének.

Amennyiben a köztársasági elnök kegyelmet gyakorol, akkor az elítéltnak küldött értesítés tartalmazza a jogkövetkezményeket. Amennyiben az elítélt nem részesül kegyelemben, akkor a kötelező kegyelmi eljárást követően 2 év elteltével meg kell ismételni.

A kötelező kegyelmi eljárást tartalmazó törvény megalkotói szerint a tényleges életfogytiglani büntetést a bírák ezután „aggály nélkül alkalmazhatják”, hiszen az új kegyelmi eljárás lehetővé teszi, hogy negyven év után felülvizsgálható legyen a tényleges életfogytiglan.

Az ügyben született másik jelentős döntés a Kúria 3/2015. számú BJE határozata, amely a kötelező kegyelmi eljárás kialakítását követően az EJEB ítéletére tekintettel a Magyar-ügyben úgy foglalt állást, hogy a feltételes szabadságra bocsátásból kizárásra vonatkozó rendelkezést mellőzte, és megállapította, hogy a terhelt az életfogytig tartó szabadságvesztésből legkorábban 40 év letöltése után bocsátható feltételes szabadságra.

A Kúria megállapította, hogy Magyar László ügyében az EJEB által megállapított szempontoknak nem felel meg az olyan elnöki kegyelem, amelyet nem kell indokolni, továbbá nem felel meg az egyéni kegyelem miniszteri ellenjegyzés intézménye sem, mivel azt szintén nem kell indokolni. Az EJEB marasztaló döntésének az felel meg, ha a Kúria állapítja meg a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját.

A Kúria 3/2015. számon BJE határozatában azt is megállapította, hogy az „életfogytig tartó szabadságvesztésből feltételes szabadságra bocsátás kizárásának lehetősége az alkotmányos jogrend része, amelynek – törvényi előfeltételek megvalósulása esetén történő bírósági alkalmazását nemzetközi szerződés nem tiltja.

Indoklásában pedig kifejtette, hogy a magyar jogalkotás azáltal, hogy a 2013. évi CCXL. törvényt módosító 2014. évi LXXII. törvény rendelkezéseinek megalkotásával bevezette a kötelező kegyelmi eljárást, biztosította a magyar jogrendszer az Emberi Jogok Európai Bírósága 2014. május 20-án, a Magyar kontra Magyarország ügyben hozott ítéletében kifejtett azon követelményt, hogy a TÉSZ esetében legyen olyan

eljárás, amelynek révén – ha a szabadságvesztésből már megfelelő hosszúságú idő eltelt – vizsgálható, hogy a büntetés büntetőpolitikai indokai továbbra is fennállnak-e.¹⁶

3.2. Kötelező kegyelmi eljárás „eredményessége”. A kötelező kegyelmi eljárás igazi eredményességéről beszélni nehéz, hiszen a jelen jogszabályi körülmények alapján erre sor kerülni, csak 35 év múlva fog, ugyanakkor 2015-ben megfogalmazott véleményem ami a témában született monográfia „ Szabadulás a büntetés-végrehajtási intézetből”¹⁷ kifejtetem, hogy álláspontom szerint a jelenlegi kötelező kegyelmi eljárás nem felel meg az EJEB követelményeinek, amelyet a *Vinter and others v. The United Kingdom*¹⁸ ügyben is kifejtett a „*Right to Hope*” a eredményhez való jog fogalmát illetően.

- 1. biztosítani kell a rehabilitáció lehetőségét, és a szabadulásra való esélyt,
- 2. legalább huszonöt esztendő elteltével sor kerüljön felülvizsgálatra, legyen nemzeti mechanizmus erre
- 3. az elítéltnak joga van arra, hogy már az ítélet meghozatalakor tudja, hogy hogyan kell viselkednie ahhoz, hogy szabadulására esély nyíljon.

A fenti álláspontomat támasztotta alá az EJEB 2021.október 28-án meghozott újabb ítéletében *Bancsók and László Magyar (no.2) v. Hungary*,¹⁹ amelyben 13000 Euro megfizetésére kötelezte a TÉSZ kapcsán Magyarországot.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint a kínzás, embertelen és megalázó bánásmód tilalmába ütközik az, ha az életfogytig tartó szabadságvesztésből legkorábban negyven év elteltével szabadulhat az elítélt. Az EJEB megvizsgálta az európai államok gyakorlatát, és azt találta, hogy a legsúlyosabb büntetés esetén tipikusan huszonöt év után engedélyezik a feltételes szabadságra bocsátás vizsgálatát, ami jelentősen kevesebb, mint a negyven év.

A negyven év hatásában olyannak minősül, mintha nem is lehetne szabadságra bocsátani az elítéltet és ez szembe megy az egyezmény szellemiségével és az EJEB megelőző gyakorlatával. Korábban Magyar Lászlót 2010-ben ítélték ténylegesen életfogytig tartó szabadságvesztésre, a szabadon bocsátás lehetősége nélkül, amelyet 2014-ben az EJEB az egyezmény 3. cikkébe ütközőnek talált és most ismételtén kimondta újonnan ebben és egy másik ügyben is (*Bancsók Magyar v. Hungary*, Application No. 52374/15, No.53364/15 28 Oct 2021, ECHR) a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés jogintézményének helytelenségét.

Irodalomjegyzék

- Nagy Anita: *A reintegrációs őrizet története, szabályozása és európai fejlődési irányai*
<https://ujbtk.hu/dr-nagy-anita-a-reintegracios-orizet-tortenete-szabalyozasa-es-europai-fejlodesi-iranyai>(letöltés ideje 2021.12.18)

¹⁶ <http://www.lb.hu/hu/joghat/32015-szamu-bje-hatarozat>

¹⁷ Nagy Anita: *Szabadulás a büntetés-végrehajtási intézetből*, Bíbor Kiadó 2015

¹⁸ *Vinter and others v. The United Kingdom*¹⁹Application No. 66069/09, 130/10 and 3896/10 (2013) ECHR

¹⁹ *Bancsók Magyar v. Hungary*, Application No. 52374/15, No.53364/15 28 Oct 2021, ECHR

-
- Nagy Anita: A reintegrációs őrizet magyarországi és nemzetközi fejlődési irányai
 - Kúriai Döntések 2063-9767 2018 (4) pp. 578-585
 - Nagy Anita: Szabadulás a büntetés-végrehajtási intézetből, Bíbor Kiadó 2015
 - Börtönstatisztikai Szemle 2020. 10. oldal
 - https://bv.gov.hu/sites/default/files/Bortonstatisztikai_Szemle_2020.pdf (letöltés ideje 2021.12.18)
 - Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec (2006) 2. számú Ajánlása
 - Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, Part one, Basic principles 6.
 - Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec (2014) 4. számú Ajánlása
 - Recommendation Rec(2014) of the Committee of Ministers to member States on electronic monitoring, II. Definitions „Electronic monitoring”
 - 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról
 - A büntetés-végrehajtás országos parancsnokának 4/2017. (I.23.) OP szakutasítása a büntetés-végrehajtási szervezet elektronikus távfelügyeleti rendszer működtetésével kapcsolatos feladatainak végrehajtásáról
 - Kúria 3/2015. számú BJE határozata
 - Alkotmánybíróság 3013/2015. (I.27.) AB végzése
 - *Magyar v. Hungary*, Application No. 73593/10, 20 May (2014), ECHR
 - *Bancsók Magyar v. Hungary*, Application No. 52374/15, No.53364/15 28 Oct (2021), ECHR
 - *Vinter and others v. The United Kingdom*, Application No. 66069/09, 130/10 and 3896/10 (2013) ECHR
-
-

A környezetvédelem alkotmányjogi alapjai

Paulovics Anita* – Jámbor Adrienn**

A 20. század második felében a környezetvédelmi problémák jelentősen megnövekedtek. A környezet egyre fokozódó igénybevétele nemzetközi és országos szinten egyaránt megkövetelte a környezetvédelem előtérbe kerülését. A tanulmányban a környezetjog alapkérdéseit vizsgáljuk, azonban a hazai környezetjog alapelveinek részletes vizsgálatára nem térünk ki. Megállapítjuk, hogy Magyarországon a környezetvédelmi alapkérdések szabályozása megfelel a nemzetközi és uniós trendeknek.

Kulcsszavak: környezetvédelem, egészséges környezethez való jog, alkotmány, Alkotmánybíróság.

The Constitutional Basis of Environmental Protection

In the second half of the 20th century, problems concerning the protection of the environment started to increase significantly. Intensified use of the environment both on international and national level demanded that environmental protection would become priority. Basic questions of environmental law are being analysed in this study. This study will not touch upon the detailed study of the underlying principals of the national environmental law. In Hungary regulations of the basic issues of environmental protection are in accordance with international and EU trends.

Keywords: environmental protection, right to a healthy environment, constitution, Constitutional Court.

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1482>

1. Bevezetés

A környezetvédelmi problémák a 20. század második felében jelentősen megnövekedtek. A környezet egyre fokozódó igénybevétele nemzetközi és országos szinten egyaránt megkövetelte a környezetvédelem előtérbe kerülését. A fokozódó termelés és a fogyasztói társadalom növekvő igényei nagy mértékben hozzájárultak a környezeti problémák fokozódásához. A környezeti problémák lényegében valamennyi környezeti elem (föld, víz, levegő stb.) vonatkozásában megnövekedtek. Ez a környezetvédelem egyre részletesebb és szigorúbb jogi szabályozását eredményezte és eredményezi napjainkban is. Mind nemzetközi, mind pedig az

* Intézetigazgató egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Államtudományi Intézet.

** Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Intézeti Tanszék.

államok szintjén egyre világosabbá vált az elmúlt évtizedekben, hogy a környezet szennyezése olyan mértékűvé vált, amely már perspektívikusan az emberiség fennmaradását is veszélyezteti. A környezeti problémák az államok és a népek kölcsönös függőségét mutatják. Egyetlen állam, legyen bármilyen erős is, sem tudja megvédeni környezetét határokon átnyúló együttműködés nélkül. Így a környezetvédelemnek elkerülhetetlenül van egy nemzetközi dimenziója. Jellemzően két tendencia alakítja a környezetvédelmi jogalkotást. Az első az integrált szennyezés megelőzés és szabályozás, amely lehetővé teszi az ökoszisztéma egészének szabályozását, ahelyett, hogy ágazatonként közelítenénk hozzá. Ez a mechanizmus kifejezetten arra törekszik, hogy elkerülje a szennyezés áttérjedését egy közegből (például vízből) egy másikba (például a levegőbe). A második tendencia az irányítási és ellenőrzési intézkedéseket kiegészítő gazdasági eszközök alkalmazása. E megközelítés szerint a kormány célokat határoz meg, és lehetővé teszi a szabályozott közösség tagjai számára, hogy egymás között felosszák a megfelelés terhét. Ennek eredményeként nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ, az Európai Unió és az államok is törekedtek a környezet megóvását biztosító környezetvédelmi célok, jogszabályok megalkotására.

2. A környezetvédelem kialakulása

A környezetvédelem és a környezetvédelmi szabályozás megszületése a környezeti problémák felismerésére adott válaszok egyike, amelyek a fenntarthatóság, illetve egy egyensúlyi helyzet megőrzését (pontosabban helyreállítását) célozzák.¹

A környezetjog meghatározása szempontjából fontos az is, hogy a környezet rendszer. A rendszernek elemei vannak, amelyek között kölcsönhatások állnak fenn, s ezért a környezet sokkal több az elemeinek a pusztá halmazánál, s a védelemnek az elemeket összekötő kapcsolatokra is ki kell terjednie.²

Ma már van olyan álláspont, mely szerint a környezetvédelmi szabályozás már nem különül el a termelési folyamat egyéb (például műszaki, biztonsági) követelményeitől, hanem a környezet állapotát érintő tevékenység integrált szabályozása a környezeti szempontokra tekintettel.

A környezetvédelem ezek szerint már nem csak védelem (hanem gazdálkodás, megőrzés, gondozás, fejlesztés, helyreállítás stb.), s nem csak a veszélyeztető tényezőkre (hanem általában a természeti erőforrásokra, anyagra, energiára) vonatkozik. A szabályozás igyekszik mindezek teljes életútjára figyelemmel lenni.³

A környezetvédelmi törvény szerint a környezetvédelem: olyan tevékenységek és intézkedések összessége, amelyeknek célja a környezet veszélyeztetésének, károsításának, szennyezésének megelőzése, a kialakult károk mérséklése vagy megszüntetése, a károsító tevékenységet megelőző állapot helyreállítása.⁴

¹ Kerényi Attila: *Környezettan. Természet és társadalom – Globális szempontból*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 76-78. o.

² Fodor László: *Környezetjog*, Második, javított Kiadás, Debrecen, 2015., 14. o.

³ Uo. 18. o.

⁴ 1995. évi LIII. törvény 4. § 32. pont.

A környezetvédelmi szabályozás jogrendszerbeli elhelyezése azonban sokat vitatott kérdés. Ha áttekintjük a szakirodalmat, találunk olyan megközelítést, amely szerint a környezetjog

- a jogrendszer egyik legújabb, dinamikusan fejlődő területe (önállósodó jogág, sajátos módszerekkel, elvekkkel),
- funkcionális (a jogi követelményeket a környezetvédelemre fókuszáló, önálló jogterület,
- vegyes szakjog (keresztben fekvő jogág, közjogi és magánjogi elemekkel),
- nem önálló jogág (a hagyományos jogágak részeként tekintendő), vagy éppen
- jogágiságának (önállóságának) a kérdése okafogyottá vált, s ezért nem is foglalkoznak vele.⁵

A környezetvédelem jogrendszeren belüli szerepét illetően megállapítható, hogy a környezetjog nem tekinthető önálló jogágnak, vegyes jelleget magában hordozó jogterület. A jogterület kapcsolódik számos más jogterülethez, jogághoz, így a közigazgatási joghoz, polgári joghoz, büntető joghoz, szakterületi jogterületekhez (agrárjog, pénzügyi jog).⁶

3. A környezetvédelem története, a környezetvédelem nemzetközi szintű fejlődése

A világot fenyegető környezeti veszélyek óriásiak, melyek közül sok globális méretű és a nemzetközi közösség csak összehangolt fellépéssel tud ezekkel szembenézni. A nemzetközi jog kulcsfontosságú eszköz a biológiai sokféleség csökkenése, az éghajlatváltozás elleni küzdelemben, illetve más, jelentős környezeti problémák ellen.

A 18-ik századtól megjelentek olyan rendelkezések, amelyek környezetvédelmi vonatkozásúak voltak, így például a vadászati jog gyakorlásának tilalma a szaporodási időszak alatt, vagy a 19-ik században az ipari üzemek szabályozása a zaj, füst kibocsátás terén.

A nemzetközi környezetjog a fentiek ellenére csak az 1970-es években, az első nemzetközi környezetvédelmi konferencián elfogadott Stockholmi Nyilatkozat elfogadásával jelent meg. A Nyilatkozatban szereplő alapelvek képezték a modern nemzetközi környezetjog alapjait.

Az ENSZ égisze alatt megrendezett 1972-es stockholmi konferencia jelenti a környezetvédelem szimbolikus megjelenését. Ezt követően születtek környezetvédelmi tárgyú törvények, amelyek szektorális megközelítése az egyes környezeti elemekre vonatkozott, gazdasági, társadalmi folyamatok részeként.⁷

⁵ Fodor: *Környezetjog*. 29. o.

⁶ Csák Csilla: *Környezetjog I. kötet, Előadásvázlatok az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2008., 10. o.

⁷ Csák: *Környezetjog I. kötet, Előadásvázlatok az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*, 10. o.

Az 1972-ben megrendezett, stockholmi környezetvédelmi világkonferencia záródokumentumába foglalt alapelvek közül többet azért is érdemes felidézni, mivel ez a konferencia erőteljesen befolyásolta az Európai Gazdasági Közösség környezetpolitikáját:

- az egészséges, és emberhez méltó környezethez mindenkinek joga van,
- támogatni kell a fejlődő országokat fejlesztéseikben, lemaradásuk behozásában,
- az erőforrások ésszerű felhasználása érdekében a környezetvédelem szempontjait integrálni kell a fejlesztési döntésekbe,
- tervszerűség (a gazdasági és környezeti érdekek összehangolása érdekében),
- a környezetvédelem oktatásának és kutatásának fontossága, illetve támogatása,
- az államok szuverén joga saját környezetpolitikájuk alapján hasznosítani természeti erőforrásaikat, de ezzel nem okozhatnak kárt más állam területén,
- az államoknak egymással együtt kell működniük a környezet védelmében, a szabályozás fejlesztésében,
- a fejlett országok előírásai (határértékei) nem alkalmazhatók automatikusan a fejlődőkre a költségek, az értékarányok és a természeti adottságok eltérése miatt, stb.⁸

Stockholmot követően jelentősen megnőtt mind nemzeti, mind nemzetközi szinten a szabályozási kedv: 1982-ben az ENSZ Közgyűlése elfogadta a Világcharta a Természetért dokumentumot és még ugyanezen évben megszületett az UNCLOS, azaz a Montego Bay tengerjogi egyezmény.⁹

1992-ben került megrendezésre a rioi konferencia, amely a fenntartható fejlődés megjelenésével az integratív szemléletet helyezte előtérbe, annak megfogalmazásával, hogy az egyes környezeti elemeket, környezeti hatásokat összességében kell értékelni, megelőzni.¹⁰

Az 1992-ben rendezett, Környezet és Fejlődés című, Rio de Janeiro-i világkonferencián új alapelveket rögzítettek, amelyek közt tartalmilag nem csak politikai, nemzetközi jogi, de a nemzeti jogokra vonatkozóak is találhatóak:

- a fenntartható fejlődés jegyében a jövő generációk szükségleteit is biztosítani kell,
- fokozott figyelmet kell fordítani a szegényebb és egyben a környezeti hatásoknak leginkább kiszolgáltatott országok szükségleteinek,
- a globális összetartozás (a közös, de megkülönböztetett felelősség elve), melynek jegyében az államok közösen, de környezetszennyezésük arányában felelnek a földi ökoszisztéma megőrzéséért,
- a magánszemélyek részére részvételi és információs jogokat kell biztosítani a döntések meghozatalában,

⁸ Fodor *Környezetjog*, 72-73. o.

⁹ Raisz Anikó: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy nemzetközi környezetjog bírói szemmel. *Miskolci Jogi Szemle*, 6 (2011) 1, 96. o.

¹⁰ Csák: *Környezetjog I. kötet, Előadásvázlatok az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*, 10. o.

- a környezeti adottságok és a környezetvédelmi szabályok összhangja,
- a szennyező fizet stb.¹¹

A 2002-es johannesburgi csúcstalálkozó „fenntartható fejlődés” címmel került megrendezésre, és rámutatott a rioi konferencián deklarált elemek végrehajtásának hiányosságaira, továbbá rögzítette az integratív védelem kérdésével kapcsolatos hiányosságokat. A hiányosságok oka:

- a) nem működik az integráció elve megfelelő hatékonysággal,
- b) több erőforrás került felhasználásra, mint amennyit az ökoszisztéma megengedne,
- c) hiányoznak a pénzügy, kereskedelem, gazdaság terén az összefüggő politikák és a hosszútávú szemlélet,
- d) a végrehajtáshoz nem áll rendelkezésre megfelelő pénzügyi fedezet,
- e) a globalizáció környezetre gyakorolt hatása.

A konferencián elfogadott dokumentumok kötelező erővel nem rendelkeztek, mégis fontosak, mivel formálják a környezetvédelem jogi szabályozását.¹²

2012-ben Rio de Janeiróban újabb ENSZ-konferenciát tartottak a fenntartható fejlődésről. A „Rio+20” konferencián elfogadott, „A jövő, amit szeretnénk” c. dokumentum megerősítette a részes államok elkötelezettségét a fenntartható fejlődés mellett, továbbra is érvényesnek ismerte el az 1992-es rioi alapelveket. Az integráció elvével kapcsolatban kiemelte a fenntartható fejlődés dimenzióinak integrálásának az igényét, mivel az elmúlt 20 év eredményei nem tekinthetők kielégítőnek e téren. Újdonság a fenntartható fejlődés eléréséhez vezető út, az ún. „zöld gazdaság” koncepciója, amelynek kiemelt eszközei az ún. fenntartható fogyasztási és termelési minták.¹³

4. A környezetvédelem szabályozása Magyarországon

Magyarországon az emberi környezetvédelemről szóló 1976. évi II. törvény szabályozta a környezetvédelem területét keret jelleggel. A törvényhez egyes részterületi szabályokat szabályozó rendelkezések kapcsolódtak a szektorális szemlélet alapján.

Az 1990-es évektől a hazai környezetvédelmi szabályozásban megjelent az integratív szemlélet. Elsősorban a gazdasági hatások alapozták meg a szemléletváltást, figyelemmel a technológiai fejlődésre, az országhatárokon átnyúló környezeti hatásokra, amelyek a környezeti elemeket komplexen érintették. Az 1976. évi II. törvény közbeni állomás volt a szakterületi szabályozás és a jelenleg hatályos, a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény között. Az 1972-ben elfogadott törvény hiányosságai:

- a) a komplexitás,
- b) az integratív szemlélet,

¹¹ Fodor *Környezetjog*, 73.o.

¹² Csák: *Környezetjog I. kötet, Előadássorozat az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*, 10. o.

¹³ Fodor *Környezetjog*, 73. o.

- c) környezetvédelmi intézkedések,
- d) felelősség,
- e) megelőzés.

A törvény nem a megelőzést helyezte előtérbe, hanem a környeztkárosítás minimális szintre csökkentését, a kibocsátások minimalizálását, illetőleg a környezetre veszélyes anyagok újrahasznosítása helyett egyéb módon történő kezelését, ártalmatlanítását.

Az 1995-ös törvény újszerűsége abban ragadható meg, hogy a megelőzést helyezi előtérbe, hatásvizsgálati intézmények bevezetését (például új létesítmények esetén a környezetre gyakorolt hatások felmérése, prognosztizálása, másrészt a szennyező fizet elvét¹⁴ figyelembe véve bevezette a termékdíjat).¹⁵

A környezetvédelmi törvényt elfogadása óta számos alkalommal módosították, és a szektorális környezetvédelmi jogszabályok is sok esetben módosultak. A 2000-es évektől a módosítások szükségességét részben az indokolta, hogy az Európai Unió tagállamaként jogi szabályozásunknak meg kell felelnie az Unió szigorú környezetvédelmi követelményeinek. Ez napjainkra teljes egészében meg is valósult.

5. A környezethez való jog, mint harmadik generációs jog

Emberi jogokkal minden nap találkozunk. Az emberi jogokra való minden ilyen hivatkozásban közös, hogy emberi jogon mindig fontos, erős, az egyént feltétlenül megillető jogot értünk és igénylünk. Minden fontos társadalmi cél előbb-utóbb emberi jog lesz: így van (emberi) jog a vízhez, az egészséges környezethez, az élelmezéshez, az egészséghez, a fejlődéshez és így tovább. Az emberi joggá minősítés a követelés vagy igény fontosságát nyomatékosítja, mivel az emberi jog feltétlenül biztosítandó jogot jelent. Az emberi jogokat a jogrendszernek, államnak feltétlenül biztosítania kell: a biztosítás lényege, hogy az emberi jogokat – ezek mindig normák – a jogrendszernek és kivált a joghoz kötött állami szerveknek kell pozitív jogként megvalósítani és megtartani.¹⁶

Egy államban a környezetvédelem jelentőségét és szerepét meghatározza az alapelvi és alkotmányos szintű szabályozás. A környezethez való jog szerepel az Alaptörvényben, és szerepelt a 2012-ig hatályban volt Alkotmányban is. A környezethez való jog úgynevezett harmadik generációs jog, ami azt jelenti, hogy időben később jelent meg más alapjogoknál.

Az emberi jogoknak többféle csoportosítása létezik, de legelterjedtebb az emberi jogok keletkezését alapul vevő osztályozás, amely szerint az embert megillető jogok különböző generációkhoz tartoznak. Az emberi jogok első nemzedékéhez sorolható egyéni jogosultságok legnagyobb részét hagyományosan szabadságjogoknak nevezik, mivel az emberek számára azt biztosítják, hogy életük, tevékenységeik és

¹⁴ Lásd részletesen: Csák Csilla: Gondolatok a „szennyező fizet” elvének alkalmazási problémáiról. *Miskolci Jogi Szemle*, 6 (2011) 1. különszám, 31-45. o.

¹⁵ Csák: *Környezetjog I. kötet, Előadásszűzlatok az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*, 11. o.

¹⁶ Jámbor Adrienn: Emberi jogi enciklopédia. *Magyar Tudomány*, 181 (2020) 7, 993-994. o.

társadalmi helyzetük zavartalan legyen, és ezt a szabadságukat az állam beavatkozása csak kivételesen és indokolt esetben korlátozhatja. Ezek úgynevezett negatív jogok, mivel az államtól, ezen jogok kötelezettjétől elsősorban a be nem avatkozást követelik meg. A szabadságjogokat tovább szokták csoportosítani személyi (polgári) szabadságjogokra, amelyek közé sorolható például az élethez való jog, és politikai szabadságjogokra, amilyen például a véleménynyilvánítás szabadsága.¹⁷ Az első generációs jogok szerkezete többségében megegyező, mivel a jog alanya, vagyis a jogosult az egyén, a jog kötelezettje az állam, illetve az állam nevében eljáró személyek, a jog tartalma pedig a beavatkozástól, cselekvéstől való tartózkodás.

A második generációsnak nevezett gazdasági, szociális és kulturális jogok megjelenése az állami szerepvállalás megváltozásának eredménye. A 19-ik századi kapitalista rendszer nem nyújtott védelmet a rászorulóknak az elnyomással, a nélkülözéssel szemben, az állami javak egyre növekvő mértékű újraelosztása és a magántulajdonosi szabadság korlátozása révén egyre nagyobb szerepet vállalt az állam az állampolgárok jólétének biztosításában. Egyre több alkotmányban jelent meg az embereket megillető jogok között az egyéneket megillető jogosultságként az állami beavatkozás követelménye, az állam különféle gazdasági, szociális és kulturális kötelezettségei. A második világháborút követően az alkotmányos demokráciák többségének alapvető jogokat felsoroló katalógusába bekerültek a gazdasági (mint például a sztrájkjog), szociális (mint például az egészségügyi ellátáshoz való jog), illetve kulturális jogok (mint például a művelődéshez való jog).

Az emberi jogok harmadik generációjába tartozó jogokat a 20-ik század második felében megjelenő globális problémák hívták életre, így például a fejlett északi és a fejlődő déli államok közötti különbségek, továbbá az egyes államok keretei között megoldhatatlan nehézséget jelentő problémák. A harmadik generációs jogok ez utóbbi csoportjába sorolható az egészséges környezethez való jog.¹⁸

A környezethez való jog harmadik generációs jog. Több olyan fontos jellegzetessége van, amely a hagyományos jogoktól – mind a klasszikus szabadságjogoktól, mind a gazdasági, szociális, kulturális jogoktól – megkülönbözteti. Ezek a következők:

- a) globális jellegű annyiban, amennyiben nemcsak az egyének, vagy azok szűkebb vagy tágabb csoportjai jogainak biztosítását szolgálja, hanem az emberi élet, az emberi faj fennmaradását,
- b) a környezethez való jog érvényesüléséhez a környezeti problémák globális jellege következtében egyetlen állam erőfeszítése általában nem elegendő,
- c) a környezethez való jog további jellegzetessége, hogy megsértése nem mindig, sőt általában nem érzékelhető közvetlenül és azonnal, a sérelem hosszabb távon fejt ki hatását, azonnali érzékelése gyakran csak műszeres vizsgálat által lehetséges,

¹⁷ Halmi Gábor – Tóth Gábor Attila (ed.) *Emberi jogok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003., 83. o.

¹⁸ Uo. 86-87. o.

- d) mindennek a jogok érvényesítése szempontjából az a jelentősége, hogy a jogsérelem nem hoz létre azonnali orvoslási kényszert, mint például a szabadságkorlátozás esetében.¹⁹

Az egészséges környezethez való jog két alapjoggal áll kölcsönös összefüggésben: az élethez és az emberi méltósághoz való joggal.²⁰ Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint a „környezethez való jog valójában az élethez való jog objektív, intézményvédelmi oldalának egyik része: az emberi élet természeti alapjainak fenntartására vonatkozó állami kötelezettséget nevesíti külön alkotmányos jogként.”²¹

A környezethez való jog általános megfogalmazásban 1972-től (Stockholm) jelenik meg. A Stockholmi Deklaráció I. alapelve rögzíti: Az embereknek alapvető joguk van a szabadsághoz, a méltányossághoz, és megfelelő életkörülményekhez egy olyan minőségű környezetben, mely méltóságot és jólétet biztosít.²²

Az egészsége környezet szűk és tág értelemben is meghatározható. Szűk értelemben: környezetszennyezés, környezetkárosítás hiánya, az egészség állandó vagy átmeneti hiánya. Tág értelemben az egészséges környezet nem csupán azt jelenti, hogy az egészséget érintő, káros hatások ne jelenjenek meg, hanem az egészséges környezet egyúttal biztonságos környezet, zavartalan környezet, esztétikus környezet, sőt jelenti a környezet-egészséget is.²³

6. A környezethez való jog az Alkotmányban

A magyar alaptörvénybe először egy 1972-es módosítás eredményeként került be a környezetvédelem (57. §) az állampolgárokat megillető jog formájában. Az 1989-es alkotmánymódosítás eredményeként az Alkotmány 18. §-a kimondta: „A Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.” Emellett az Alkotmány a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jogot kimondó 70/D. §-a rögzítette, hogy e jogot a Magyar Köztársaság – többek között – az épített és természetes környezet védelmével valósítja meg.²⁴ Már a kettős említés ténye is felértékelte a környezetvédelmet. Az Alkotmánybíróság értelmezésében „az Alkotmány szóhasználata (az egészséges környezethez való jog, az állami környezetvédelmi feladat beágyazása az egészséges környezethez való jog megvalósítási eszközei közé) nem értelmezhető a környezethez való jog korlátozásaként.”²⁵

¹⁹ Sári János – Somody Bernadette: *Alapjogok. Alkotmánytan II.* Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 317. o.

²⁰ Horváth Gergely: Az Alaptörvény környezetjogi előírásai. In: Szoboszlai-Kiss K – Deli G (ed.) *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*, Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr, 2013, 229. o.

²¹ 28/1994. (V. 20.) Alkotmánybírósági határozat.

²² Csák *Környezetjog I. kötet, Előadássorozatok az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*, 13. o.

²³ Uo. 14. o.

²⁴ 1949. évi XX. törvény 70/D. § (2) bekezdés.

²⁵ Sólyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 612. o.

Az Alkotmánybíróság már működésének kezdetén a 996/G/1990. AB határozatában megállapította, hogy a fenti alkotmányos rendelkezések alapján „az állam köteles az egészséges környezethez való jog megvalósulását szolgáló sajátos intézmények kialakítására és működtetésére...az állam kötelességeinek magában kell foglalniuk az élet természeti alapjainak védelmét, és ki kell terjedniük a véges javakkal való gazdálkodás intézményeinek kiépítésére...”

Az 1990-es határozat a 28/1994. számú határozattal (a továbbiakban: környezetvédelmi alaphatározat) együtt tükrözi a magyar alkotmánybírósági értelmezést a környezethez való jogról. Ezek értelmében a környezethez való jog az alapjogok körébe tartozik, s mint ilyen, a legerősebb védelemben részesülő alkotmányi értékek egyike. Sajátos tárgya, illetve többi alapjoghoz való viszonya miatt ugyanakkor kilóg a többi alapjog sorából. „A környezethez való jog nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat vagy államcél, hanem úgynevezett harmadik generációs alkotmányos jog, amelynek jellege még vitatott, s amelyet még csak kevés alkotmány tartalmaz.”²⁶

Az, hogy nem úgynevezett alanyi alapjogról van szó, azt jelenti, hogy e jog „önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó”. Az alanyi jogok védelme helyett az állam kötelezettsége e körben szervezeti garanciák nyújtása.²⁷

A környezethez való jog tehát nem jelenti azt, hogy mindenki – akár az állammal szemben is – igényt formálhatna, s azt közvetlenül (peres úton) érvényesíthetné a bíróság előtt, olyan környezeti állapotot követelve, amely szubjektív igényeinek megfelel. Az állam által kidolgozott követelményeknek ugyanakkor – mondja az Alkotmánybíróság – pótolniuk kell az alanyi oldalt, azaz ugyanolyan szintű (olyan szigorú) védelmet kell biztosítaniuk, mintha valódi, klasszikus értelemben vett alapjogról (s ezzel alanyi jogról) lenne szó.²⁸

A környezethez való jog érvényesítésének legfontosabb eszköze a jogalkotás. A jogalkotó kötelezettsége első sorban az alkotmányi értékrendet biztosító jogszabályok megalkotása, jelen esetben a természeti erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás jogi kereteinek a megteremtése. Ez nem csak azt jelenti, hogy a jogalkotónak kifejezetten környezetvédelmi jogszabályokat kell alkotnia, hanem azt is, hogy a különböző életviszonyok szabályozásakor figyelembe kell vennie az érintett környezet szempontjait is (integráció). A jogalkotónak nem kötelessége a tudósok által igényelt (vagy maximális) védelmi szintet biztosítani, hiszen a teljesíthetőségre, a gazdaság- és társadalompolitikai célokra, s más alkotmányi értékekre (például a vállalkozás, a tulajdon szabadságára) is tekintettel kell lennie. Emiatt (amennyiben túllépünk az élet védelméhez közvetlenül szükséges követelményeken) a környezetvédelemben a megfelelő védelmi szint térben és időben eltérő lehet, és változik is. Mivel azonban az emberi élet természeti alapjairól van szó, a védelemnek szigorúnak kell lennie. Az Alkotmánybíróság szerint általános követelmény az is, hogy a jogrendnek meg kell akadályoznia a környezetállapot

²⁶ Fodor László: *Környezetvédelem az Alkotmányban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006, 44. o.

²⁷ Uo. 45. o.

²⁸ Fodor: *Környezetjog*, 105. o.

romlását. Ha a szabályozás nem nyer alkalmazást, illetve ténylegesen nem óvja meg a környezetet, az arra utal, hogy a jogalkotó elvétette a megfelelő védelmi szintet, vagy az állam annak érvényesítésére nem megfelelő intézményrendszert, szervezeti garanciákat épített ki. A védelmi szint nem megfelelő megválasztásának azonban – uralkodó szakirodalmi felfogás szerint – csak szélsőséges esetekben lehet alkotmányjogi szankciója.²⁹

Az Alkotmánybíróság által megfogalmazott követelmények közül kiemelendő a visszalépés tilalma (non derogation principle).³⁰ E határozatában az Alkotmánybíróság rögzítette, hogy „az egészséges környezethez való jog a Magyar Köztársaságnak azt a kötelezettségét is magába foglalja, hogy az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.”³¹ A testület rámutatott arra, hogy az egészséges környezethez való jog nem abszolút jog, az is korlátozható az Alaptörvény által lefektetett alapjogi teszt szerint.³²

A visszalépés tilalma nem a védelmi szint első megválasztására, hanem a korábbiak a megváltoztatására irányul. A tilalom ugyanis a korábban megválasztott – jogszabályokkal már elért – védelmi szintet védi az enyhítéssel szemben, azaz a jogalkotó a környezetvédelem már elért szintjét a jogi szabályozás során nem enyhítheti. Ennek magyarázata az, hogy a környezetvédelmi követelmények enyhítése olyan környezetromláshoz vezethet, ami később nem orvosolható. Ez pedig – lévén az emberi élet természeti alapjairól szó – nem engedhető meg. Az enyhítésnek a gyakorlatban számos oka képzelhető el, de az Alkotmánybíróság azért, hogy megakadályozza annak hátrányos következményeit a környezet állapotára, (elvben) csak igen szűk körben (a gyakorlatban pedig egyáltalán nem) ismer el ilyen okokat alkotmányosnak. Pusztán gazdasági ok, vagy a vállalkozás szabadságának és a tulajdonjognak az érvényesítése nem elegendő az enyhítéshez. A tilalom alapján ugyanis általában nem lehetséges a visszalépés, hacsak az nem elengedhetetlenül szükséges valamely alkotmányi érték érvényesítéséhez.³³

Az Alkotmánybíróság a 14/1998. (V. 8.) határozatában egyrészt megismételte az 1994-es határozatba foglaltakat, másrészt elismerte, hogy a környezeti terhelés a fejlesztéspolitika szükségszerű velejárója: „Egyetlen fejlett ország sem képes arra, hogy differenciálás nélkül az ország egész területén garantálni tudja a környezet minimális terheltségét. Az emberi életkörülmények javítása, vagy akár csak szinten tartása elképzelhetetlen termelő beruházások, illetőleg az infrastruktúra fejlesztése nélkül, már pedig akár az útépités, akár a vasútépités vagy a települések fejlesztése óhatatlanul növeli az adott térségben a korábbi környezet-terhelést.”³⁴

²⁹ Fodor: *Környezetjog*, 107. o.

³⁰ Lásd részletesen: Bándi Gyula: A visszalépés tilalma és a környezetvédelem. In: Gellén K (ed.) *Honori et virtuti: Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára*, Iurisperitus Bt., Szeged, 2017, 9-23. o.

³¹ 28/1994. (V. 20.) ABh.

³² 17/2018. (X. 10.) ABh.

³³ Fodor: *Környezetjog*, 108. o.

³⁴ Hermann Veronika: *Az egészséges környezethez való jog átfogó védelme az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában*. PhD értekezés, Pécs, 2017, 96. o.

7. A környezethez való jog az Alaptörvényben

Az Alaptörvény számos újszerű, a jövő nemzedékek érdekeit szem előtt tartó környezeti tárgyú rendelkezést tartalmaz.³⁵ Az Alapörvény elfogadásakor az alkotmányozó figyelembe vette az Alkotmánybíróság mintegy húsz éves, addigi gyakorlatában kialakított alapvető megállapításokat.

A természet védelmének, megőrzésének és fenntartásának követelményét az Alaptörvény P) cikkének (1) bekezdése emelte alaptörvényi szintre, mely példálózó jelleggel megnevezi, hogy melyek azok a sajátos környezeti értékek, amelyeket mindenkinek óvni kell: „A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.” Jelentős előrelépésként emelendő ki, hogy az Alaptörvény már „mindenki” kötelezettségéről szól, vagyis a kötelezetti kör kiterjesztésre került az Alkotmányhoz képest, amely alapján a környezetvédelemben csak az állami kötelezettségek voltak hangsúlyosak. Az Alaptörvény értelmében a környezet védelme minden természetes és jogi személy kötelezettsége.³⁶ Az egészséges környezethez való jog egyrészt mindenkit megillető emberi jogként kerül deklarálásra, másrészt megjelenik a környezetvédelemmel összefüggésben az egyén felelőssége is.³⁷

Ez a szabály megerősíti tehát az Alkotmánybíróság által korábban kidolgozott követelményeket, az állam kötelezettségeit, az ésszerű gazdálkodás kereteinek megteremtését, és az állampolgárok környezetvédelmi együttműködési kötelezettségét illetően (melyek közül az utóbbi eddig nem volt kifejezett eleme az alkotmányban rögzített jogok és kötelezettségek rendszerének).

A környezetvédelem, mint állami és állampolgári kötelezettség e bekezdésben került önálló szabályozásra: e kötelezettség a védelem, a fenntartás és a jövő nemzedékek számára történő megőrzés. A jövő nemzedékek említése itt is előremutató, az államot hosszú távú szempontok mérlegelésére intő szabály. Az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a természeti erőforrások jövő nemzedékek számára történő megőrzésével összefüggésben a jelen generációt három kötelezettség terheli: a választás, a minőség és a hozzáférés lehetőségének megőrzése.³⁸ Ezen elvek segítik a jelen és a jövő nemzedékek érdekeinek azonos szempontok szerinti értékelését, és a P) cikkben megfogalmazott hármas kötelezettség érvényesítése során az egyensúly megteremtését.³⁹

³⁵ Raisz Anikó: A Constitution's Environment, Environment in the Constitution – Process and Background of the New Hungarian Constitution. *Est Europa – La Revue*, 2012, Special Issue 1, p. 43.

³⁶ Gáva Krisztián – Smuk Péter – Téglási András: *Az Alaptörvény értékei. Értékkatalógus*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017, 17. o.

³⁷ Csink – T. Kovács: Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében? 19. o.

³⁸ Szilágyi János Ede: Az elővigyázatosság elve és a magyar alkotmánybírósági gyakorlat – Szellem a palackból, avagy alkotmánybírósági magas labda az alkotmányrevízióhoz. *Miskolci Jogi Szemle*, (2013) 2, 80. o.

³⁹ 13/2018. (IX. 4.) ABh.

A 3104/2017. (V. 8.) Alkotmánybírósági határozatban fejtette ki a testület, hogy az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdése az egészséges környezethez való alapvető jog intézményvédelmi garanciáinak olyan pillére, amely a természetes és épített környezet, a nemzet közös, természeti és kulturális öröksége értékeinek védelmét, fenntartását és a jövő nemzedékek számára való megőrzését az állam és mindenki általános alkotmányos felelősségeként állapítja meg, és Alaptörvényből fakadó kötelességévé teszi. A nemzet közös örökségének alkotmányos védelmére alapított fenntarthatóság követelménye az alkotmányfejlődés olyan eredményeként jelenik meg az Alaptörvényben, amely új alkotmányos értéként az alapvető jogokat és egyéb alkotmányos értékeket is új fejlődési perspektívába helyezheti. A nemzet közös örökségéért való alkotmányos felelősség az Alaptörvényben általános és egyetemleges, az egészséges környezethez való joggal kapcsolatos alkotmánybírósági gyakorlat alapján azonban ezen az általános felelősségi körön belül az államot egyfajta primátus, elsőség illeti meg, illetve kötelezi, hiszen e felelősség intézményvédelmi garanciák révén összehangolt érvényesítése, az intézményvédelem megalkotása, korrekciója és érvényesítése közvetlenül és elsődlegesen állami feladat. A nemzet közös örökségéért való alkotmányos felelősség konkrét tartalmát, ezért az egészséges környezethez való alapvető jog intézményvédelmi garanciái és a jogbiztonság követelménye érvényesítése mellett a joggyakorlat, az alkotmánybírósági gyakorlat és a jövő jogfejlődése alakítja és bontakoztatja ki.⁴⁰

Az egészséges környezethez való jog mellett a fenntartható fejlődést is kifejezetten rögzíti az Alaptörvény. E tekintetben a Q) cikk az állam nemzetközi felelősségére utal, amikor rögzíti, hogy „Magyarország...az emberiség fenntartható fejlődése érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.”

Az egészséges környezethez való jog szükségképpen összefügg az Alaptörvény XX. cikke szerinti, testi és lelki egészséghez való joggal is. A XX. cikk az egészséghez való jogot, s e jog érvényesítésének eszközeit rögzíti, több szálon is kapcsolódva a környezettel kapcsolatos elvárásokhoz: E „...jog érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő.” Ez a rendelkezés a víz, illetve az élelmiszer tekintetében az állam kötelezettségét állapítja meg, a jelenlegi gyakorlat és kormányzati célkitűzések szerint egy viszonylag kézzelfogható szolgáltatás (a vízkészletek egyik környezeti szolgáltatása, az ivóvíz) nyújtása, illetőleg egy termékcsoport forgalmazásának biztonsága (az élelmiszerek biztonságára irányuló szabályozás, intézményrendszer kiépítése) körében. Ezen elvárások nem első sorban a környezet védelmére vonatkoznak tehát, de ezeknek is vannak környezetvédelmi vonatkozásaik.⁴¹

Az Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdése az Alkotmány szövegével azonosan tartalmazza, hogy „Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.

⁴⁰ 3104/2017. (V. 8.) ABh.

⁴¹ Fodor *Környezetjog*, 111. o.

Az Alkotmánybíróság a 16/2015 (VI. 5.) határozatában kifejtette, hogy a XXI. cikk (1) bekezdéséből levezetett egészséges környezethez való jog biztosítása és érvényesítése szolgálja a P) cikk (1) bekezdésében megfogalmazott államcél elérését. Az egészséges környezet már elért védettségi szintjének, mint eredménynek a fenntartása biztosítja ezen államcél teljesítését és az egészséges környezethez való alapjog érvényesítését.

Az Alaptörvényben többletként jelenik meg a környezetben való károkozásnál a károkozó felelősségére való utalás, illetve a szennyező hulladék elhelyezésre országba való behozatalának alaptörvényi tilalma: „... (2) Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni. (3) Elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni.” Az első szabály a környezetjogi felelősség törvényi kereteire utal⁴², ami a környezetjog alapelveihez kapcsolódik (szennyező fizet elve, melyet az Alaptörvény alkotmányi szintre emel). A hulladékokkal kapcsolatos szabály⁴³ Európában példa nélküli, tartalmát tekintve pedig – mivel a hulladék az EU-ban árunak minősül – az áruk szabad mozgásának korlátozására irányuló előírás. Kötőerejét tekintve nem közvetlenül érvényesíthető, de a további jogalkotásra nézve irányadó.⁴⁴

Az Alkotmánybíróság a 3114/2016. (VI. 10.) határozatában kimondta, hogy az egészséges környezethez való jogot az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége körében köteles biztosítani, s az egyszer már elért környezetvédelmi szinttől való visszalépést az államnak szükségesség és arányosság tekintetében más alapvető jog érvényesülésével kell indokolnia. Hangsúlyozta továbbá a testület, hogy „... az egészséges környezethez való jog védelmi tárgya azok az állam által befolyásolható külső jelenségek, amelyek közvetlenül alkalmasak arra, hogy az emberi egészségre valamilyen hatást gyakoroljanak és amelyek állami szabályozása útján elérhetőek az Alaptörvény szabályozási céljai. A testi és lelki egészséghez való jog védelmi tárgya a polgárok testi épsége és jóléte. Bár a két alapjog védett tárgya eltérő, de azok szükségképpen összefüggenek, hiszen az egészséges környezethez való jogban esett sérelem részeként felmerülhet a testi és lelki egészséghez való jog korlátozása is. Ugyanakkor abban is közösek alkotmányjogi dogmatikai szempontból, hogy csak azok valós korlátozása veti fel az alapjogsérelem lehetőségét.”

8. Záró gondolatok

A 20. század közepe óta a környezetvédelem világszerte kiemelt jelentőségűvé vált. A levegőszennyezés, a biztonságos ivóvíz hiánya, a veszélyes termékek és hulladékok kereskedelme és ártalmatlanítása, a talajerózió, a globális éghajlatváltozás és a biológiai sokféleség csökkenése széles körben igényt támasztanak megelőző és

⁴² Lásd: Fodor László: Sötét vizeken? A környezetvédelmi felelősség helye a környezetpolitika eszköztárában (szabályozásmódszertani és alapvető kérdések), *Pro Futuro*, 10 (2020) 2, 42-66. o.

⁴³ Lásd: Csák Csilla: A „szennyező fizet” elv értelmezése és alkalmazása a hulladékgyártásban. *Miskolci Jogi Szemle*, 9 (2014) 1, 16-32. o.

⁴⁴ Fodor *Környezetjog*, 113. o.

helyreállító intézkedésekre annak érdekében, hogy a természeti feltételek továbbra is kedvezőek maradjanak az élethez és az emberi jóléthez.

A fenntarthatóbb jövő kialakítása univerzális fellépést kíván a gazdaságot, a társadalmat és a környezetet érintő negatív hatások hosszútávú veszélyeinek csökkentése és a változtatás szükségességének felismerése érdekében.

Napjainkban a kommunikációs hálózatok lehetővé teszik a környezeti problémák létezésének és kiterjedésének gyorsabb megismerését, de a személyek és a termékek, áruk széles körű mozgása is hozzájárulhat a problémákhoz, például az idegen fajok behurcolása vagy a szennyező anyagok terjedése révén. A túlzott fogyasztás az – élő és élettelen – erőforrások kimerülésével fenyeget, míg az üvegházhatású gázok növekvő kibocsátása károsan módosítja a globális éghajlatot. A népességkoncentráció megterheli erőforrásokat és olyan mértékű szennyezést okoz, amely meghaladja a Föld asszimilációs képességét, befogadóképességét. Az emberi tevékenységek jellegéből vagy hatóköréből adódóan folyamatosan új problémák merülnek fel, melynek következtében állandóan szükség van a nemzetközi, az európai uniós és a nemzeti környezetvédelmi jogszabályok és követelmények módosítására.

Magyarországon a környezetvédelmi alapkérdések szabályozása megfelel a nemzetközi és uniós trendeknek. Az Alkotmány is tartalmazott az egészséges környezethez való joggal kapcsolatos rendelkezést, amelyet az Alkotmánybíróság gyakorlata értelmezett és töltött ki tartalommal. Egyúttal szigorú alkotmányos követelményt is állapított meg a jogalkotó számára (például a visszalépés tilalmát). Az Alaptörvény megerősítette a környezethez való jog, illetve a környezet védelmének alkotmányos alapjait, kiegészítve az Alkotmány korábbi szabályait.

Irodalomjegyzék

- Bándi Gyula: A visszalépés tilalma és a környezetvédelem. In: Gellén K (ed.) *Honori et virtuti: Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára*, Iurisperitus Bt., Szeged, 2017, 9-23. o.
- Csák Csilla: *Környezetjog I. kötet, Előadásvezérlő az általános és különös részi környezetjogi gondolkodás köréből*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2008.
- Csák Csilla: Gondolatok a „szennyező fizet” elvének alkalmazási problémáiról. *Miskolci Jogi Szemle*, 6 (2011) 1. különszám, 31-45. o.
- Csák Csilla: A „szennyező fizet” elv értelmezése és alkalmazása a hulladékgyűjtésben. *Miskolci Jogi Szemle*, 9 (2014) 1, 16-32. o.
- Csink Lóránt – T. Kovács Júlia: Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében? *Jogelméleti Szemle*, (2013) 4 1-20. o.
- Fodor László: *Környezetvédelem az Alkotmányban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.
- Fodor László: *Környezetjog*, Második, javított Kiadás, Debrecen, 2015.
- Fodor László: Sötét vizeken? A környezetvédelmi felelősség helye a környezetpolitika eszköztárában (szabályozásmódszertani és alapvető kérdések), *Pro Futuro*, 10 (2020) 2, 42-66. o.

-
- Gáva Krisztián – Smuk Péter – Téglási András: *Az Alaptörvény értékei. Értékkatalógus*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017.
 - Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (ed.) *Emberi jogok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
 - Hermann Veronika: *Az egészséges környezethez való jog átfogó védelme az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában*. PhD értekezés, Pécs, 2017.
 - Horváth Gergely: Az Alaptörvény környezetjogi előírásai. In: Szoboszlai-Kiss K – Deli G (ed.) *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*, Universitas-Győr Nonprofit Kft, Győr, 2013, 222-234. o.
 - Jámbor Adrienn: Emberi jogi enciklopédia. *Magyar Tudomány*, 181 (2020) 7, 993–996. o. DOI: 10.1556/2065.181.2020.7.17
 - Kerényi Attila: *Környezettan. Természet és társadalom – Globális szempontból*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2003.
 - Raisz Anikó: A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy nemzetközi környezetjog bírói szemmel. *Miskolci Jogi Szemle*, 6 (2011) 1, 90-108. o.
 - Raisz Anikó: A Constitution's Environment, Environment in the Constitution – Process and Background of the New Hungarian Constitution. *Est Europa – La Revue*, 2012, Special Issue 1, 37-70. o. ISSN 1632-451X
 - Sári János – Somody Bernadette: *Alapjogok. Alkotmánytan II.* Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
 - Sólyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
 - Szilágyi János Ede: Az elővigyázatosság elve és a magyar alkotmánybírói gyakorlat – Szellem a palackból, avagy alkotmánybírói magas labda az alkotmányrevízióhoz. *Miskolci Jogi Szemle*, (2013) 2, 76-91. o.
-
-

A későrendi korszak perjogi szabályai egy 19. századi birtokper szemszögén keresztül

Peres Zsuzsanna*

Jelen tanulmány egy 19. századi írásbeli magánjogi pert mutat be perjogi szemszögből. A per a Festetics-család tolnai ágához tartozó Festetics Antal és Lajos felperesek és sógornőjük, özv. Festetics Jánosné, szül. Zalabéri Horváth Erzsébet alperes között folyt az alispáni ítélőszék előtt, a toponári uradalom birtoka iránt. A per fennmaradt anyagai alapján jól bemutatathatóak a későrendi korszak perjogi szabályai szerinti intézmények, úgymint a megintés, a keresetindítás, a tanúk meghallgatásának, az ítélet végrehajtásának és a jogorvoslatok a nemesek magánjogi perei esetében.

Kulcsszavak: írásbeli per, 19. század, Festetics-család, perjogi intézmények

The Procedural Rules of the Late Feudal Age from the Perspective of a 19th Century Possessory Action

The article examines a written legal case from the 19th century from the point of view of procedural rules. The case was conducted within the so-called Tolnai branch of the Festetics family between Antal and Lajos Festetics as plaintiffs and their sister-in-law, the widowed Erzsébet Horváth of Zalabér, the former wife of János Festetics, before the deputy lieutenant's court for the possessions of the Toponár castle and estate. On the basis of the documents preserved in the archives, the procedural institutions of the late feudal age can be well illustrated, such as the admonition, the filing of a petition, the hearing of witnesses, the execution of the court's judgment and the legal remedies, especially in private legal cases involving nobles.

Keywords: written legal procedure, 19th century, Festetics family, procedural institutions

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1483>

A tanulmány egy, a Festetics család levéltárában található, 19. század eleji rendes írásbeli, magánjogi pert és annak perjogi szakaszait mutatja be.¹ Ilyen családtagok közötti perekről számos dokumentum fennmaradt a családi levéltárak anyagai között. Bár ez a per nem mondható híresnek, mégis érdemes róla egy tanulmány erejéig beszélni, különösen azért, mert az ilyen és ehhez hasonló perek a rendi Magyarországon igen gyakoriak voltak.

* Egyetemi docens, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

¹ A per anyagi jogi kérdéseit, különösen az özvegyi jogra vonatkozó részeit egy másik, megjelenés alatt álló tanulmány keretei között is vizsgáltam. A szóban forgó tanulmány a Kajtár István professzor úr emlékére készülő konferenciakötet anyagai között fog megjelenni Nagy Janka Teodóra és Béli Gábor szerkesztésében 2022 folyamán.

A Festetics család keszthelyi levéltári anyagai között található a kevésbé ismert, tolnai ághoz kötődő birtokba visszahelyezési, ún. „*repositionalis*” peranyag a 18/19. század fordulójáról.² A per alperese és felperesei egyaránt a Festetics család tolnai ágának tagjai voltak, felperesi oldalon Festetics Antal és Lajos, testvérek, a néhai Tolnai Festetics Lajosnak még elő fiai, az alperesi oldalon özvegy Festetics Jánosné, született Zalabéri Horváth Erzsébet álltak.³ A peres felek egymással sógorsági viszonyban álltak, Zalabéri Horváth Erzsébet, Festetics Jánosnak, Festetics Antal és Lajos ifjan elhunyt öccsének özvegye volt.⁴

A per tárgyát a Festetics-család tolnai ágának központját jelentő toponári kastély és uradalom birtoklása képezte.⁵ A Somogy megyében fekvő toponári kastély és

² A per anyaga a Somogy megyei közgyűlés iratanyagai között maradt fenn, amelyről gróf Festetics György kérésére a vármegye 1818-ban hiteles másolatot adott ki. Az anyag a Festetics család levéltárában MNL OL, P236. A Festetics család keszthelyi levéltára. A család egyetemét illető iratok. Lad. 16. A. III. Családi egyezsége (1696-1896) jelzet alatt található. = továbbiakban: Festeticsek toponári birtokperének anyagai. A per anyagának kutatásához nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Bakó Zsigmondnak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára munkatársának.

³ A tolnai ág a kutatók számára kevésbé ismert. Ha áttekintjük a Festetics családra vonatkozó szakirodalmat, megállapítható, hogy azok közül szinte valamennyi vagy Festetics Kristóffal, vagy elsőszülötti ági leszármazójával, a keszthelyi ághoz tartozó Festetics Györggyel foglalkozik ebben az időszakban és Festetics Kristóf másodszületett ágának leszármazóiról vajmi keveset tudunk. A teljesség igénye nélkül: Kurucz György: *Keszthely grófja: Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013.; Cséby Géza: *A keszthelyi Helikon: Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben*, Zalaegerszeg, Pannon Írók Társaság, 2017.; Szabó Dezső: *A herceg Festetics-család története*, Budapest, Franklin, 1928. Festetics Antal és Lajos, idősebb Festetics Lajos, leszármazói voltak. Ez utóbbi atyja, a felperesek nagyapja, Festetics Kristóf alapította a család hitbizományait az 1765. szeptember 20-án tett végrendeletében. A végrendeletből kitűnik, hogy az alig néhány évtizede nagybirtokos nemesi család sarja, az 1723. évi 50. tc. felhatalmazása alapján, a nőági örökösök kizárásával két hitbizományt is alapított, Keszthelyre az elsőszülött fia Pál, míg a soproni házára és a többi Somogy megyei birtokaira, köztük Böhönyére és Toponárra az azokhoz tartozó földekkel együtt, a másodszületett fia, Lajos számára, elsőszülöttségi rend szerint. Lajos halálát követően, vagyónát, köztük a hitbizományt is fiai és leányai, a már említett Antal, Lajos és János, illetve lánytestvéreik Mária (immár Nagyatádi Czindery Pálné) és Krisztina örökölték meghatározott szabályok szerint. Festetics Kristóf végrendeletét közli Komáromy András: A gróf Festetics család hitbizományai. In: *Magyar Történelmi Tár*. VII. évf. Budapest, Athenaeum, 1906. 563-582. o. és Erdélyi Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542-1852)*, Budapest, Unio könyvnyomda, 1912. 331-354. o.

⁴ A Zalabéri Horváth családról Szluha Márton: *Vas vármegye nemesi családai I.-II* (Budapest, Heraldika, 2011.) című munkájából tudhatunk meg többet, hiszen Nagy Iván a *Magyarország családai.V*, (Pest, Bejmel J. és Kozma, 1859. 166-167.o.) című munkájában meglehetősen szűkszavúan említi a családot. A család a 17. század végén nyert nemesi címet és tagjai Mária Terézia korában, előnyös házasságok útján biztosítottak a család számára felemelkedési lehetőséget. A tanulmány szempontjából a család két tagja jelentős, Zalabéri Horváth Erzsébet, Festetics János özvegye és a testvére, Zalabéri Horváth Imre, aki a per folyamán hűgát, mint annak teljhatalmú megbizottja támogatta.

⁵ Toponár eredetileg a Lajos javára alapított hitbizomány részét képezte és mint ilyen elidegeníthetetlen, feloszthatatlan és megterhelhetetlen volt, ám később mégis osztály alá esett. Antal ugyanis, megegyezett testvéreivel, hogy Toponárt felszabadítják és az azzal egyenértékű Dégi kastélyt és jószágot rendelik helyette hitbizományi kötöttség alá. A hitbizományban való birtokcserét igazolja a Festetics Antal, Lajos és János között kiállított osztálylevél: „*Mi hárman a' fiúi ágon lévő testvér atyafiak meg esmérvén azt hogy familiánk fen tartására és fényességire tartozna a' néhai Méltóságos Tolnai Festetics Kristóf Nagy Atyánk által a primogenitura jussára fel állított majorátus, azért a majorátusbéli jókban osztozni nem kívánunk: mind azon által, hogy a többi közöttünk felosztandó jószágok három részekre való fel osztások által haszon vehetetlenne ne tétessenek a könnyebb és jobb gazdálkodás folytatására nézvest meg egyeztünk mindeneknek előtte egymás között egyenlő akarattal, nevezetesen én Tolnai Festetics Antal, hogy Toponár mező városát és azokat a' helyégeket, és*

uradalom idősebb Festetics Lajos 1797-ben bekövetkezett halálát követően özvegye, Nagy-Jókai Farkas Krisztina özvegyi haszonélvezete alá került. Kettejük házasságából 5 leszármazó maradt: Antal, Lajos, az akkor még kiskorú János, valamint két lánytestvérük Mária (Nagy Atádi Czindery Pál felesége) és Krisztina (később Anton Franz Wratislaw von Mitrowicz und Schönfeld felesége). Az elhunyt végrendeletében úgy rendelkezett, hogy valamennyi, a hagyatékhoz tartozó ingó és ingatlan az özvegye haszonélvezete alatt maradjon annak élete végéig, ám az özvegy a hátramaradt hagyaték terheit öregségére viselni nem akarta, ezért szem előtt tartván örökösei érdekét, 1797. március 13-án megosztotta a gyermekeivel és özvegyi jogát csak a toponári „rezidentionalis házon” és az ahhoz tartozó kertekben, istállókon és egyéb hozzá tartozó ingatlanokon tartotta fenn.⁶

Az osztálylevél alapján a legidősebb fiú, Antal, mint hitbizományi örökös kapta Böhönyét és Déget, míg Lajosnak a Hársági jószág jutott. A legkisebb, még anyja gyámsága alatt álló Jánosnak pedig, ha majd az öröklés bekövetkezik, többek között Toponár jutott volna azzal a kötelezettséggel, hogy midőn azt kézhez veszi, testvéreinek a birtok közbecsű értéke szerinti 2/3 részt megfizetni tartozik.⁷ János, aki időközben nagykorúvá vált és szabadult anyja gyámsága alól, átvette az atyai hagyatékából neki jutott gálosfai kastélyt a húszezer holdat kitevő uradalommal együtt és 1809-ben, 28 éves korában nőül vette, az akkor a bécsi udvarban szolgáló „csillagkeresztes dámát”, Zalabéri Horváth Erzsébetet, majd Bécsből hazatérvén, az ifjú pár Gálosfán rendezte be rezidenciáját. Toponár, mivel Nagy-Jókai Farkas Krisztina még élt, továbbra is özvegyi haszonélvezet alatt maradt, egészen annak haláláig, osztozatlan állapotban. Így sem a kétharmad rész kifizetésére, sem Jánosnak a Toponári kastélyba való beiktatására nem került sor az iratok alapján.

János házassága mindösszesen 72 napig tartott, mert az ifjú gróf az 1809. évi insurrectio idején elesett Győrnél és házassága is magtalan maradt. Az ifjú özvegy, Zalabéri Horváth Erzsébet özvegyi haszonélvezet címén bennmaradt férje birtokaiban és többnyire Bécsben, illetve amikor hazlátogatott, Gálosfán lakott. Özvegyi jogát a sógorok közül senki nem vitatta – ezt a per során az ifjú özvegy

pusztákat mellyek Zselitzben helyeztettek és Szigeth Várossát is, a' mennyiben néhai Festetics Kristóf Úr testamentuma szerint mint a majorátushoz adatott ötven ezer forintokon szereztetett jószág majorátus jussával birattatnék, örökösen eltserélem kedves Testvér Ötsém uraimékkal Lajossal és Jánossal, mi is Tolnai Festetics Lajos és János hasonló örökös csere erejével az elő számlált Toponári, Zselitzi és Szigeti majoratushoz tartozó jószágokért kedves testvér urunk Bátyánknak engednék és által is adnánk Dégh nevű helységet, a hozzá tartozó Dég, Etsi és Fekete pusztákkal, a' mint marhákkal és épületekkel instrualva vagynak, reá fellyül adván az édes urunk atyánk által szerzett Sopronyi majort is olly moddal, hogy azon jószágokat minden hozzá tartozó epületekkel, szarvas és minden egyéb marhákkal, méneses, Szilaj és Szelid istállóbeli lovakkal, azon kívül a Bibliotécával és fegyverekkel egyetemben majorátusi jussal birhassa, és a' majorátusban léendő successori is birhassák, a' minthogy voltaképpen is egymásnak az elől számlált jószágokat által engedték és feltseréltük, semmi más just azok éránt többé fen nem tartván, hanem tsak azt a' mely a majorátusi jószágok éránt néhai Tolnai Festetics Kristóf Úr testamentoma szerint reánk is háramalhatik.” 1797. március 13-án kiállított osztálylevél. In: Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 156. A-B.

⁶ „Fent tartván egyedül özvegyi lakásomnak a Toponári Residentionális házat hozzá való ezüstel, és házi eszközökkel, istállókkel, cselédházakkal és kertel együtt.” 1797. március 13-án kiállított osztálylevél. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol.154. A-B.

⁷ Az 1797. október 7-én Festetics Lajos és János között, utóbbi nevében anyja, Nagy-Jókai Farkas Krisztina által tett osztály. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 158.B. – 162.A.

szemére is vetették – még úgy sem, hogy a házasság igen rövid ideig tartott és gyermektelen maradt.⁸ Az ifjú özvegy látogatásai alkalmával Toponáron is eltöltött néhány napot, meglátogatva anyósát, aki megengedte neki, hogy borait és gabonáját a toponári kastély padlásán és pincéjében őriztesse saját kasznárja által.⁹

Amikor Nagy-Jókai Farkas Krisztina halála közeledett, fiai, Antal és Lajos - akik talán számítottak arra, hogy később gondjaik adódhatnak majd - Toponárra mentek és anyjuk 1817. október 2-án bekövetkezett halála után azonnal birtokba vették a kastélyt annak tartozékaival együtt. A kastélyba egy új kulcsárt helyeztek Báthori György személyében, a cselédeknek pedig megparancsolták, hogy csak neki engedelmesskedjenek. Mivel sógornőjüknek volt Toponáron néhány könyvesszekrénye azokban a szobákban, amelyekben toponári látogatásai alkalmával férjével, illetve férje halála után özvegyként lakni szokott volt, azokat összepakoltatták és a szobákból kivetették, felszólítva az özvegyet egy szabályszerű megintéssel, hogy haladéktalanul, legfeljebb tizenöt napon belül szállíttassa el onnan azokat.¹⁰

Az események ekkor vettek nem várt fordulatot, hiszen az özvegy az intésre válaszként nemhogy nem szállíttatta el a szekrényeit, de a saját és testvére, egyben teljhatalmú megbízottja, Zalabéri Horváth Imre parancsára, 1817. október 22-én, míg az örökösök az anyjuk eltemetésével foglalkoztak, elküldte embereit és velük a saját gálosfai bútorait 12 szekérre pakolva Toponárra. A parancs nyomán az ifjú özvegy emberei, a kulcsár tiltakozása ellenére felfeszítették a toponári kastély valamennyi szobájának ajtaját, azokra új zárat tetettek, Nagy-Jókai Farkas Krisztina bútorait és ingóságait kihordták az udvarra és gondosan összeírták, majd a Gálosfáról hozott bútorokkal berendezték a kastélyt.¹¹ Az özvegy lelakatoltatta a kastélyt és viszont megintésben felszólította Festetics Antalt és Lajost, hogy az ingóságait a lehető leghamarabb, legfeljebb tizenöt napon belül szállítsák el Toponárról, mert azokért ő tovább felelősséget nem vállal.¹² Zalabéri Horváth Erzsébet a tetteit azzal indokolta hogy őt, mint Festetics János hátrahagyott özvegyét a toponári kastély és uradalom özvegyi jogon megilleti, hiszen az férjének az örökségét képezte és neki minden joga megvolt arra, hogy azt birtokba vegye.¹³

⁸ A csombárdi udvari káplán, Salatnyák Hilarius által latinul tett tanúvallomás kivonata. 1817. november 12. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 173-174.

⁹ Ezt több *inquisitio* és *collateralis inquisitio* is megerősítette, amelyeket Festetics Antal és Lajos kérésére folytattak le. Tanúk voltak: Lintz Mátyás berki szabómester, Rátz Jósi kocsis, Soctin Katalin atádi lakos, Kassits Márton atádi lakos, Rosenfeldt Gáspár geszti kertész, Kováts Ferenc szakács, Salatnyák Hilarius csombárdi udvari káplán, Jendl Franciska komorna, Vrainer Rozália szobalány, Jelits Lászlóné Kovács Katalin toponári kulcsárné, Báthori György kulcsár, valamennyien özvegy Festetics Lajosné volt szolgálói. Az ügy tényeiről felvett megállapítások szerint erre a kölcsönösségre „*juxta illud proverbium: quod manus manum lavet*” (a közmondás szerint: kéz kezét mos) alapján került sor. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 226. B. – 230.A.

¹⁰ 1817. október 18-án tett intés Festetics Antal és Lajos által Zalabéri Horváth Erzsébet és annak szolgálói, Nagy János tisztartó és Pecher József kasznár ellen. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 204.B. – 206.A.

¹¹ Ezt bizonyítják az ügyben korábban említett tanúktól felvett vallomások. Lásd. 9. lábjegyzet.

¹² Festetics Antal és Lajos 1817. november 12-én tett megintésére válaszul adott viszont megintés Zalabéri Horváth Erzsébet részéről. Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 211. A-B.

¹³ Kováts Antal somogyi alispánhoz benyújtott keresetlevél. Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol.149-151.

A per anyagaiból egyértelműen látszik, hogy a későbbi felperesek, Antal és Lajos megpróbálták a pert elkerülni és megintés útján, bíró által, majd a vármegyei közgyűlésen szólították fel sógornőjüket arra, hogy jogsértő tevékenységével hagyjon fel és őket bocsássa vissza a toponári uradalom birtokába. Azt is kilátásba helyezték egyúttal, hogy amennyiben a megintés nem vezet sikerre, kénytelenek lesznek az alispánhoz sógornőjük ellen keresetet benyújtani.¹⁴

A megintés (*admonitio*), mint a pert megelőző, perbeli előkészületi szakaszhoz sorolt cselekedet, teljesen általános és elfogadott eljárás volt a rendi korszak peres eljárásában.¹⁵ A leendő felperesek a nyilvánosság, jelen esetben a vármegye közgyűlése előtt figyelmeztették megintés útján a leendő alperest, hogy amennyiben jogsértő magatartásával nem hagy fel, perre kerül sor.¹⁶ A megintés szövege, mint a Festeticsek peranyagából is látszik, a keresetlevél alapját képezte később, azzal szinte szó szerint megegyezett és hozzácsatolták a perbeli jegyzőkönyvhöz is.

Mivel a megintés sikertelennek bizonyult, Festetics Antal és Lajos kérelmet nyújtott be a megye alispánjához, Kováts Antal első alispánhoz és a kérelmükhöz csatoltak tizennégy, a keresetüket alátámasztó okiratmásolatot is.¹⁷ A kérelemben a tények ismertetésén túl megjelölték az igényük jogalapját is.

A kereset jogi alapját annak a kérdésnek a vitatása képezte, hogy vajon az ország törvényei szerint az özvegyeket megilleti-e özvegyi jog olyan ősi jószágban, amelynek férjük a halála idején nem volt birtokában, pusztán várományosa volt, illetve amelyre magtalanul maradván, gyermekeik nemlétében öröklési jogon sem tarthatnak igényt? Felperesek keresetüket a Hármaskönyv I. rész 98. címére alapították, továbbá az 1802. évi 21. és 1807. évi 13. tc.-k alapján kérték a birtokba való visszahelyezésüket.¹⁸

Itt meg kell jegyezni, hogy bár a keresetlevél az 1802. évi 21. tc.-ket említi, feltételezhetően – ahogyan az a későbbi peranyagokból is kiderül – a felperesek az

¹⁴ Uo.

¹⁵ Huszty Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum, Liber I. Titulus XXXV. De Admonitionibus*, Agriae, Typis Francisci Antonii Royer, 1758, 204. o. Bizonyos perek esetében az előzetes megintés kötelező volt, pl. zálogvisszaváltás, szökött jobbágy visszakövetelése, hitbér, leánynegyed, jegyajándék átvételére vonatkozó keresetknél. Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zalai Nyomda, 1996, 159. o., illetve *Magyar Jogi Lexikon* (szerk. Márkus Dezső) Budapest, Pallas, 1898, I. kötet. 80-81.o.

¹⁶ A megyei közgyűlés volt a megye fő- és köznemesinek az a fóruma, ahol az érdekeiket érvényesíteni tudták. Az oszmánok elleni háborúk végeztével a megyegyűlések is népesebbekké váltak, Somogy megye közgyűlése a Degré Alajos által közölt adatok alapján a 19. század elején közel 200 fős volt, nem véletlen, hogy a Festetics-család is, mint Somogy megyében birtokos nemesi család, a vármegyei közgyűlést választotta a megintés nyilvános fórumaként. Degré Alajos: *Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt*. In: *Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok* (szerk. Mezey Barna), Budapest, Osiris, 2004, 182. o.

¹⁷ Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 148-233.

¹⁸ „*Hogy juxta primae titulum 98 az özvegyek tsak azon jószágaikban meg holtl uraiknak maradhatnak, melyeket effective birták. – tudni kell, hogy vidua deficientis is semine in iuribus virtualibus mariti sui in quorum possessorio effective non fuit nec succedat.*” Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 214. B. – 215.A. A Hármaskönyv I. rész 98. címe az özvegyi haszonélvezet mértékéről és módjáról szól, miszerint az özvegyet nem lehet férje vagyonának haszonélvezetétől megfosztani, míg özvegységben marad, ám a haszonélvezetet, ha a vagyon az özvegy hitbérét jócskán meghaladja, korlátozni lehet. Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen: *Werbőczy István Hármaskönyve. Magyar Törvénytár*, Budapest, Franklin, 1897, 178-181.o.

1802. évi 22. tc.-re gondolhattak, mert az rendelkezik az alispán erőszakos birtokfoglalókkal szembeni eljárásáról, csakúgy, mint az arra épülő, azt pontosító 1807. évi 13. tc. E két törvénycikk szerint ugyanis, ha olyan jószág vagy ingatlan kerül elfoglalásra, amelynek a birtokos (jelen esetben a felperesek) békés birtokában voltak, a sértett fél egyszerű panaszára az alispán a szolgabíró és egy esküdt kíséretében, a hely színén, a felek meghallgatásával tart vizsgálatot és amennyiben meggyőződik a foglalás valóságáról és törvényteleniségéről a foglalókat egy év leforgása alatt a birtokból kiveti és a birtoktól megfosztottakat a birtokba visszahelyezi. Ha ezt az alispán békés úton eszközölni nem tudná, a megye biztosít karhatalmat a visszafoglaláshoz, ezért az alispán az eljárásról a megyei közgyűlés számára köteles jelentést tenni. Az erőszakos foglalással okozott károk megtérítését a károsultak per útján követelheték.¹⁹ Az 1807. évi 13. törvénycikk 1. és 2. §-ai megnyitották az utat az alispán határozatával meg nem elégedő félnek arra, hogy „a visszahelyező alispán által netalán helytelenül megítélt károkra, hasznokra és költségekre nézve a maga kártalanítását károsodási per czímen, az ügy érdemére nézve pedig, együtt a járulékokkal, visszahelyezési peruton, a lehető legrövidebb idő alatt s a birtokon kívüli föllebezés megengedésével kereshesse.”²⁰ A birtokba visszahelyezett károsultak is indíthattak továbbá erőszakoskodás miatt és kártérítés végett pert a károkozó, erőszakos birtokfoglaló ellen.²¹

Ahogy az korábban is említésre került, a kérelemhez, illetve a keresetlevélhez a felperesek okiratokat is becsatoltak, amelyekkel állításaikat kívánták alátámasztani. Az 1. melléklet az az osztálylevél volt, amelyből kiderült, hogy Nagy-Jókai Farkas Krisztina: „édes anyánk a toponári residentionalis házot [...]jósztályra nem botsájtotta, hanem özvegyi lakó házának a bent lévő mobiliákkal, ezüsttel, ugy a residentionalis házhoz tartozandó cseléd házakkal, -istállókkal, kertekkel magának fent tartotta, és mind ezeket e folyó 1817. esztendőben october 2-án meg esett haláláig, következőképpen husz egész esztendőig békességessen és magányossan bírta is [...]”²² A keresethez csatolt 2., 3., és 4. dokumentumok előzetes tanú meghallgatások írásbeli summázatait tartalmazták, ezekre a felperesek „tisztvi vizsgálások és hiteles vallástétel”-ként utaltak.²³ Ezek alapján világossá vált, hogy

¹⁹ 1802. évi 22. tc. 1-3. §§.

²⁰ 1807. évi 13. tc. 1. §.

²¹ Uo. 2.§.

²² Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 149. A.

²³ A deuterumok, amelyekre a tanúknak válaszolni kellett: „1.) Ismerte-e a tanú Festetits János urat? Tudja-e, hogy amikor megházasodott, hová vitte a feleségét lakni? 2.) Igaz-e, hogy 1817-ben bekövetkezett haláláig Toponáron végig özv. Festetits Lajosné lakott és az istállókat és cselédházakat is bírta békességben és azokban senki más nem parancsolt és az ő engedelmével álltak Festetits János úr özvegyének Zalabéri Horváth Erzsébetnek lovai az istállókban és ugyanannak engedélyével némely cselédházakat, pinczét és padlást használt? 3.) Igaz-e, hogy valamennyi fia és leánya az özvegynek az ő engedélyével a kastélyban saját szobával bírt, hogy mikor meglátogatták őt már tudták saját szobáikat? 4.) Igaz-e hogy Méltóságos Zalabéri Horváth Imre úr hugának, fent tisztelt Festetits János ur özvegyének plenipotentiáriussa mindég és ez valahányszor a jószágot jött nézni mindenkor a tisztartó házhoz szállott és soha szállást sem vett a kastélyban, ugy ha maga az ifjú özvegy asszonyság lejött is Bétsbül állandó maradása a Gálosfai Residentionalis házban volt és Toponárra tsak azért ment, hogy a tisztelt öreg asszonyságot meg látogassa, két három napnál tovább Toponárott nem is mulatott. 5.) Tudja-e a tanú, hogy özv. Festetits Jánosné a fejjős teheneinek hasznát átengedte az anyósának és szalmát a marháknak és victualekat is adott esztendőnként? 6.) Igaz-é? hogy a boldogult asszonyság a

Festetics János a halálát megelőzően a toponári jószágot, mint tulajdonát soha nem bírta és nem is bírhatta, mert azt: „*akár ő, akár egyik közülünk tsak úgy vehette volna kezére, ha azon épületeket előre hitelessen meg böcsültettvén, azoknak két harmad rész árokat a két testvérjének kész pénz elöre kifizette volna[...]*”.²⁴ Az 5. becsatolt irat az alperesnek a felperesek megintására, a közgyűlés előtt válaszul adott tiltakozását tartalmazza, amely szerint „*ezen János testvérünknek özvegyje Méltóságos Szalabéri Horváth Erzsébet Keresztes Dáma nem tsak mind ezekre nem ügyelvén, de még azzal sem gondolván, hogy [...]ugyan azt maga is meg ismeri, a midón deficiens férjének volt jussát törvénytelenül magára ruháztatni akarván azt mondja: hogy meg fogja az említett épületeket bötsültetni és a successorok Méltóságos Festetits Antal és Lajos a két harmad rész árát vegyék föl[...]*”.²⁵ Ez utóbbi valójában egy – nem célzatos – beismerés arról, hogy Festetics János nem volt birtokában Toponárnak a halála idején, hiszen ha úgy lett volna, az uradalom felbecsültetésére és a közbecsű érték kétharmadának kifizetésére az osztálylevél értelme szerint már korábban sor kellett volna kerülnön. A 6. és 7. szám alatt becsatolt dokumentumok előzetes tanú meghallgatások és bizonyító levelek voltak arra vonatkozóan, hogy anyjuk halála után a felperesek Toponárnak nemcsak hogy a birtokába jutottak, „*sőt hogy minden erőszakodkóástul a tisztelt özvegy és tisztjei magokat ojják, nem tsak bíróiképpen meg intettük, de a te[kin]t[e]tes nemes Somogy vármegyére bé adott, és az özvegy fundamentum nélkül való protestatioját jóval megelőző protestationk és inhibitiónk által nyilvánosságosan tilalmaztattuk is őket*”.²⁶ A 8., 9. és 10. szám alatt becsatolt dokumentumok bizonyítják a Nagy-Jókai Farkas Krisztina halála után történeteket, hogy az ifjú özvegy 1817. október 22-én a toponári kastélyt erőszakosan elfoglalta, a személyzetet és a tiltakozó kulcsárt, Báthori Györgyöt meghurcoltatta és nyilvánosan kidobatta „*mintha a kastély ötet illetné, - avagy abban a férje magának két szobákat per expressum fent tartott volna, és az egyik pintzét, istállónak egy részit, fészert mint tulajdonát úri hatalommal usualta volna*”.²⁷ A 11. melléklet a felperesek tiltakozását rögzíti sógornőjük tette ellen, míg a 12. melléklet egy bizonyító levél arról, hogy a foglalás erőszakosan és

tisztelt özvegy Festetits Jánosné asszonyság kasznárjának conventiót adott, hogy a gabonájáról, boráról és más holmiéről számadozzon, és azért annál állottak a padlás és a pintze kultsai – tudományával adja a tanú okát.” Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 217.A. – 218.A. A tanúk egybehangozóan állították, hogy Toponár soha nem volt az ifjú pár birtokában, csak látogatóban jártak ott néha és az, hogy Jánosnak könyvesszekrényei voltak a számára fenntartott szobában, illetve gabonája és bora is őriztetett Toponáron nem jelenti, hogy birtokban lettek volna, hiszen azokat csak az özvegy engedélyével tarthatták ott és nem maguk hatalmánál fogva. Beszámoltak továbbá olyan incidensről is, amikor az idős asszonyság kitiltatta fia kocsisát Toponárról, amikor az azt merte állítani, hogy most már az ő urai parancsolnak Toponáron. Jucsek Anna Bársi István szőlősgyörki nótárius felesége vallotta: „*Arra is emlékezik, a midón János ur kotsissa az öreg asszonyság kotsissával egyszer öszve veszett és azt találta mondani, hogy ok az urak most, az öreg Asszonyság azt meg halván, zugolódott, mondván: az enyim mind az istálló, mind a ház abba nékem senki sem parantsol, és ki akarna tiltani a János úr lovait, és kotsissát, de a János úr kérésére meg engedett ismét, János úr pedig ezen gombaságokért kotsissát elküldötte*”. Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 221.B. – 222.A.

²⁴ Uo. Fol. 149. B.

²⁵ Uo. Fol. 149. B.-150. A.

²⁶ Uo. Fol. 150. A. – B.

²⁷ Uo. Fol. 150. B. -151. A.

jogtalanul történt. A 13. melléklet tartalmazta a bírói intést, amelyben a felperesek felszólították az alperest, hogy bocsássa őket vissza Toponár birtokába, míg a 14. melléklet az okozott károknak és költségeknek az összeírását tartalmazta, amelyek megtérítését a felperesek követelték.²⁸

A benyújtott kereset és mellékletei az alperessel is ismertetésre kerültek, aki időhúzás céljából nem elégedett meg az oklevél másolatokkal, hanem kifogásolta, hogy hiányosak és kérte az eredeti osztálylevelek és más hivatalos iratok bíróság előtti bemutatását is. A kifogásokat követően az alispán esküdtje útján, érdemi válaszadás céljából a bíróság elé idézte az alperest, az erről 1817. december 19-én Kaposváron kiállított jelentőlevelé szerint.²⁹

Mivel a per írásban folyt, az alperes is írásban terjesztette elő a felperesek keresetére adandó érdemi válaszát. Alperes a válaszban leírta, hogy csalódott sógorainak atyafiságos jóakarátában és úgy látja, hogy a kereset sem egyéb, mint „*tsak egyedül törvényes jussaim erőszakos megtsonkítására*” való törekvés, majd vitatta sógorainak az 1802. évi 22. és az 1807. évi 13. tc.-re alapított kérelmét azért, mert ezek a törvények „*valóságosan meg kívánják hogy a vissza helyezettésnek esetében egyedül a vissza helyezettendőknek előbbi békességes birtoka használása és abbul lett erőszakos kizárása szolgáljon fundamentomul.*”³⁰ Márpedig ő úgy tapasztalta, hogy a felperesek nem voltak a toponári uradalom birtokában, amikor ő odavitette bútorait, hanem annak csak várományosai voltak anyjuk halálát követően. Ráadásul az 1797-ben felvett osztálylevelé szerint, akinek a toponári uradalom jut, azé lesz majd a toponári kastély is. Mivel a „*toponári javak egész kiterjedésekben férjemnek valóságos osztályába jutottak és azon osztály a birtok által meg is erősítettett, valóba nem egyéb észjátéknál azt vitatni: mintha azon épületek az osztályba jutott javak közepében körre fent hagyattak volna; azokra nézve tehát özvegyi jussaimat tsak kérdésben is venni igen nagy gyengeség.*” – érvelt az alperes.³¹ Ráadásul állítása szerint bizonyítani is tudta, hogy férje és halála után ő mint özvegy, a toponári jószág birtokában volt, azt mint sajátját használta és a haszonvételekből is részesült.

A közbecsű érték kétharmadának kifizetésére pedig azért csak most kerülhet sor, mert az osztály alkalmával a testvérek maguk határoztak úgy, hogy igazságosabb, ha arra csak Nagy-Jókai Farkas Krisztina halálát követően kerítenek arra alkalmat. Az, hogy tisztjei korábban a protestatióban felajánlották a kétharmad rész kifizetését a felpereseknek, nem más, mint a megbízottak önhatalmú túlterjeszkedése a megbízásukon, „*annyival inkább mivel az minden commissiom nélkül történt.*”³²

²⁸ A 13. szám alatt becsatolt megintésről és az arra adott válaszról kiállított hiteles oklevelet Somogy vármegye első szolgabírája, Siklóssy József és a vármegye esküdtje, Szakmáry József jegyzi, 1817. november 28-ai keltezéssel. Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 209.B.-212. A 14. szám alatt található mellékletben a megtérítendő károk és költségek összegét 1636 forintban állapították meg a felek, amelyet a bíró 679 forintra mérsékelte. Ezek a költségek magukba foglalják a perbeli eljárás valamennyi szakaszában, így különösen a tanúk meghallgatása kapcsán kifizetett költségeket, az eljáró hivatalos személyek költségeit és az elkergetett cselédek és a kulcsár időközben kiesett jövedelmének megtérítését is. Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 212-213.

²⁹ Festeticsek toponári birtokperének anyagai. Fol. 230. A.-B.

³⁰ Uo. Fol. 231. A.

³¹ Uo. Fol. 232. A.

³² Uo. Fol. 235. A.

Mivel ő maga volt az uradalom birtokában, állítja, hogy Festetics Antal és Lajos voltak azok, akik azt tőle elvették és ő csak élt a Hármaskönyv I. rész 68. címe által biztosított lehetőséggel és egy éven belül erőszakkal visszafoglalta a jószágot, amelynek birtokából kivetették.³³ Sőt, szerinte a felperesek nem is fordulhattak volna polgári visszahelyezési kérelemmel az alispánhoz, hanem igényüket a törvény útjára kellene adniuk és rendes bíróság elé kellene vinniük (jelen esetben legalább a vármegyei törvényszék elé, ha nem a kerületi táblára egyenesen).

Mindezen állításaira tekintettel kérte az alispánt arra, hogy az általa benyújtott tanúbizonyságokat authenticáltassa és őt „méltóságos sógoraim üldözéseitől mentessé tenni; végére ide a H. betű alatt feljeleltt és haszontalanul okozott költségeim meg térítését is eszközteni méltóztatassék.”³⁴

Az érdemi válaszhoz csatolt A,B,C,D,E,F,G,H jelzet alatt előzetesen felvett tanúbizonyságokat is, továbbá az A jelzet alatt egy, Tallian Baltazár másodalispán által 1817. december 31-én keltezett hiteles jelentőlevelet arról, hogy őt mint özvegyet elhalt férje birtokaiba, így Toponárra is özvegyi haszonélvezete okán 1809-ben bevezették.³⁵ A per anyagából kitetszik, hogy tanúi, akik többnyire először írásban nyújtották be előre elkészített vallomásaikat, amikor a perben később eskü terhe mellett felszólították őket arra, hogy vallomásaikat erősítsék meg, azt megváltoztatva kiálltak az özvegy mögül.

A tanúvallomások meghiteltetését követően az alispán a felperesek javára ítélt és felszólította az özvegyet a birtok visszaadására és a felperesek által becsatolt költségek megtérítésére.³⁶

Az özvegy azonban a végrehajtásra kikerülő megyebeli kiküldötteket tisztartója, Szörényi Antal útján visszaüzte és az ítélet végrehajtását megakadályozva, az uralkodóhoz fordult kérelmével, özvegyi jogainak védelme iránt.³⁷ Kérelmének meghallgatását a már felsoroltakon túl arra alapozta, hogy keresztes dámaként bejáratos volt a bécsi udvarba és férje az uralkodó jogainak védelme közben esett el.³⁸ A közgyűlési anyagok bizonyítéka szerint az uralkodó a peranyagokat bekérlette. Ez utóbbi irat arra enged következtetni, hogy Zalabéri Horváth Erzsébet is, pusztán a bécsi udvari kapcsolataira alapozva csakúgy, mint a korszak más nemesei reménykedett abban, hogy a rendes fellebbviteli eljárást megkerülve, közvetlenül az uralkodótól kaphat jogorvoslatot sérelmeire.³⁹ Arról sajnos nincs tudomásom, hogy

³³ Hármaskönyv I. rész 68. cím: „Továbbá, ha valamely ember az ilyen fekvőjószágoknak és birtokjogoknak, amelyek másra és nem reá háramlottak, erőszakkal uralmába tolakodik, behatol vagy bármilyen módon beleelegyedik, akkor az, a kinek eme fekvő jószágokhoz öröklési hatalma és joga van, azt a foglalt, egy egész év forgása alatt, azoknak uralmából erővel és hasonló erőszakkal is kidobhatja és kirekesztheti. Mert e részben erőszakot erőszakkal szabad megtorolni.” Kolosvári -Övári: i.m.143-145. o.

³⁴ Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 235.B. Az *authenticata inquisitio* kapcsán lásd: Varga Endre: Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724-1848/49. *Levéltári Közlemények* 39. (1968.) 289-290.o.

³⁵ Festeticsek Toponári birtokperének anyagai. Fol. 236. A. – 249.A.

³⁶ Uo. Fol. 249. B. – 251.A.

³⁷ Uo. Fol. 251.A.-B.

³⁸ Uo. Fol. 253. A. -255.B.

³⁹ Egészen hasonló helyzetről ír a Pálffy-család tagjai kapcsán tanulmányában Anna Fundárková. Fundárková, Anna: Károly Pál Pálffy and the Dear „Familia”: Pálffy Family Disputes in the Mid-Eighteenth

az uralkodó hogyan döntött, ám a toponári uradalom későbbi sorsa arra enged következtetni, hogy a felperesek javára hozott alispáni döntés hatályban maradt.

Irodalomjegyzék

- Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, Zalai Nyomda, 1996.
- Cséby Géza: *A keszthelyi Helikon: Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben*, Zalaegerszeg, Pannon Írók Társaság, 2017.
- Degré Alajos: Szavazási rend a megyegyűléseken 1848 előtt. In: *Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok* (szerk. Mezey Barna), Budapest, Osiris, 2004, 180-199. o.
- Erdélyi Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542-1852)*, Budapest, Unio könyvnyomda, 1912.
- Fundárková, Anna: Károly Pál Pálffy and the Dear „Familia”: Pálffy Family Disputes in the Mid-Eighteenth Century Based on the Family Documents, *Historical Studies on Central Europe*, 1 (2021.), 68-91. o. <https://doi.org/10.47074/HSCE.2021-1.04>.
- Huszty Stephanus: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum, Liber I. Titulus XXXV. De Admonitionibus, Agriae*, Typis Francisci Antonii Royer, 1758.
- Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen: *Werbőczy István Hármaskönyve. Magyar Törvénytár*, Budapest, Franklin, 1897.
- Komáromy András: A gróf Festetics család hitbizományai. *Magyar Történelmi Tár*. VII. évf. Budapest, Athenaeum, 1906. 563-582. o.
- Kurucz György: *Keszthely grófja: Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013.
- *Magyar Jogi Lexikon. I. kötet.* (szerk. Márkus Dezső) Budapest, Pallas, 1898.
- Nagy Iván a *Magyarország családai. V.* Pest, Bejmel J. és Kozma, 1859.
- Szabó Dezső: *A herceg Festetics-család története*, Budapest, Franklin, 1928.
- Szuha Márton: *Vas vármegye nemesi családai I.-II.*, Budapest, Heraldika, 2011.
- Varga Endre: Polgári peres eljárás a királyi curián, 1724-1848/49. *Levéltári Közlemények* 39. (1968.), 269-312. o.

Levéltári forrás

- MNL OL, P236. A Festetics család keszthelyi levéltára. A család egyetemét illető iratok. Lad. 16. A. III. Családi egyezségek (1696-1896) Fol. 148-264.
-

„Az 1918. esztendő egy ködös, sötét őszi délutánján...” – A gróf Tisza István-gyilkosság hadbírósi pere

Petrasovszky Anna*

Gróf Tisza István országgyűlési képviselő, volt miniszterelnök ellen az őszirózsás forradalom idején, 1918. október 31. napján követték el a negyedik merényletet katonaruhás személyek, melyben életét vesztette. A gyilkosság miatti hadbírósi főtárgyalás 1920. augusztus 2-án kezdődött. Az elsőfokú ítélet kihirdetése 1920. szeptember 15-én történt. A kb. tíz elkövető közül azon négy vádlott került hadbírósi elé, akik a vád szerint a cselekmény elkövetésekor és a bűnvádi eljárás megindulásakor tényleges katonai állományban voltak. Hármójukat felbérelt gyilkosságban mondta ki bűnösnek a bíróság.

Kulcsszavak: Tisza István, őszirózsás forradalom, merénylet, hadbírósi tárgyalás, felbérelt gyilkosság

"On a foggy dark autumn afternoon of the year 1918" – Military court trial for the murder of Count István Tisza

During the Aster Revolution, Count István Tisza being a Member of Parliament and former Prime Minister was assassinated on October 31, 1918, by persons in military uniform, in which he lost his life. The main trial for the murder at the court-martial began on August 2, 1920. The judgment at first instance was delivered on 15 September 1920. Approximately out of ten perpetrators, four defendants were indicted who were, according to the charge, actually in military service at the time of the act and when initiating criminal proceedings. Three of them were found guilty of hired murder.

Keywords: Tisza István, Aster revolution, assassination, court martial trial procedure, hired murder

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1484>

Bevezetés

„Az 1918. esztendő egy ködös, sötét őszi délutánján egyenruhába öltözött egyének hatoltak be a Hermina út 35/a. számú villába, és közülük négyen fegyveresen gróf Tisza István lakásának halljába léptek. Tisza a katonák behatolásának zajára, hűségese szolgálójának rimánkodása dacára, neje és unokahúga, gróf Andrássy Denise társaságában nyugodtan, mindössze a lehetséges önvédelmet megkísérlendő, Browning-pisztolyát kezében tartva, a belső lakosztályából kilépett a hallba.

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Intézeti Tanszék.

Erre drámai jelenet következett. A katonák színpadias szónoklatot tartva, kijelentették gróf Tiszának, hogy őt tartják a háború és minden abból keletkezett szenvedések okozójának, és most végórája ütött, leszámolni jöttek. Tisza István egyéniségéhez méltó nyugalommal azt felelte, hogy a háborút nem ő okozta. Egyike a katonaruhás embereknek reá szólt, tegye le a pisztolyát, Tisza pedig látván a vele szemben álló túlerőt, s hogy az ellenállás hasztalan volna, búcsútekintetet vetett övéi felé, a pisztolyt a kandalló párkányára letette, és támadóival többé beszédbe nem elegyedett. Ezek csak arra vártak, hogy a pisztoly saját testi épségüket ne veszélyeztesse, nyomban eldördültek a gyilkos fegyverek, gróf Tisza István a földre rogyott, s pár pillanatnyi szenvedés után Magyarország e nagy fia kilehelte lelkét.

Történt pedig ez október 31-én, annak a forradalomnak a napján délután öt és fél hat óra között, amely napon Károlyi Mihály és hívei hatalomhoz jutottak.”¹

Ezekkel a mondatokkal kezdődik a gróf Tisza István meggyilkolása ügyében eljáró hadbíróóság 1920. szeptember 15. napján kihirdetett ítéletének indokolása.

1. A sokak által gyűlölt Tisza István gróf

A büntetőügy tárgyát képező gyilkosság már a negyedik volt a Tisza ellen elkövetett merényletek sorában. Először 1912-ben Kovács Gyula ellenzéki képviselő adott le három pisztolylövést a grófra a Képviselőházban, de célt tévesztett. Az egyik lövedék nyoma mind a mai napig látható az ülésteremben. Tisza időközbeni miniszterelnöki lemondása miatt maradt csak el az 1917. május 23-ára Szabó Ervin és Duczynska Ilona által tervezett újabb merénylet. A második sikertelen gyilkossági kísérletet egy huszártiszt követte el, amikor Tisza az olasz frontról hazatérőben volt, a golyó ebben az esetben sem talált. A harmadik merényletet pedig a végzetes negyedik előtt két héttel, 1918. október 16-án kísérelte meg Lékai János, a Galilei Kör tagja, akit a bűncselekmény miatti előzetes fogva tartásából az őszirózsás forradalom során majd aznap bocsátanak szabadon, amikor a negyedik merénylet sikerrel jár.

Tisza határozott, súlyos konfliktusokat is felvállaló, a népszerűséget tudatosan kerülő személyisége² és politikája miatt már a világháborút megelőzően is sokak ellenszenvét kiváltó vezéregyénisége volt a szabadelvű jobboldalnak. A háború alatt a Tisza elleni gyűlölet csak fokozódott. A közvélemény nem tudta, hogy a szarajevói merényletet követően kezdetben az ő elutasító álláspontja késleltette a Monarchiát a háború kirobbantásában, és csak Németország nyomásgyakorlására, utolsóként egyezett bele a fegyveres konfliktusba. Mivel azonban világosan látta, hogy egy esetleges vereség alapjaiban rendítheti meg a birodalom és benne Magyarország helyzetét, ezért a háború alatt minden erőfeszítést megkövetelt a győzelem érdekében. Így a közvélemény egyre inkább személy szerint őt tette felelőssé a

¹ *Gróf Tisza István gyilkosai a hadbíróóság előtt - A Magyar Távirati Iroda és a Magyar Kurír hivatalos gyorsírói följegyzéseinek alapján,* (szerk.: Bencsik Gábor), Magyar Ház, Budapest, 2002. 368. o.

² Ifj. Bertényi Iván: *Tisza István,* Budapest, Kossuth Kiadó, 2019, 30. o.

háborúért és az azzal járó szenvedésekért.³ Többek sürgetésére végül 1918. október 17-ei képviselőházi beszédében⁴ megígérte, hogy a hadüzenet körülményeiről és okairól majd felvilágosítással fog szolgálni - erre azonban már nem kerülhetett sor.⁵

Az őszirózsás forradalom szervezőiben joggal merült fel, hogy győzelmük biztosítása érdekében az ellenfelek potenciális vezéregyéniségének számító gróf Tisza Istvánt ártalmatlanná kell tenni. Félelmük nem volt alaptalan, hiszen Tisza az események radikalizálódását látva 1918. október 31-én délelőtt még elküldött egy-egy levelet gróf Hadik János miniszterelnöknek és Lukachich Géza altábornagy városparancsnoknak, melyben felajánlotta szolgálatait a törvényes rend fenntartása érdekében, a levelek azonban már nem jutottak el a címzettekhez. És bár a merénylet tervezésének hírére véve a hatóságok részéről történtek intézkedések annak érdekében, hogy Tisza István életét megóvják - csendőroket küldtek ki védelmére, és a ház rendőri megfigyelését is elrendelték⁶ - a délután 5 és fél 6 óra között megérkező 10 fős különítmény tettét nem sikerült megakadályozni.

2. A merénylet végrehajtása

A hadbíróság által 1920-ban lefolytatott perben megállapított tényállás szerint⁷ az elkövetők 1918. október 31-én délután 5 óra tájban a forradalmi központ szerepét játszó Astoria Szálló elől indultak el két automobilon Tisza István budapesti bérelt lakásához, a Hermina út 15/a. szám alatti Roheim-villához. A különítmény tagjai: Kéri Pál, Csernyák Imre, Pogány József, Gärtner Marcell Mór, Horváth-Sanovics Sándor, Hüttner Sándor főhadnagy, Sztanykovszky Tibor tartalékos zászlós, továbbá ifj. Dobó István és Kundaecker József tartalékos tengerészek, és egy Láng vezetéknévű zászlós voltak. A Hermina út – Erzsébet királyné út sarkán az autók megálltak. Kéri Pál előre ment, párperces terepszemlélet tartott, és amikor mindent rendben talált, a többiek is kiszálltak, és a villához mentek. Kéri és Csernyák az utcán maradtak figyelő személynek, míg a többiek – a Kéri Pál által előzetesen felvázolt tervnek megfelelően – beléptek a villa kertjébe.

Hüttner, Kundaecker és Láng az épületen kívül maradt, valószínűleg ők voltak azok, akik a Tisza védelmére kirendelt, a ház szuterénjében tartózkodó hat csendőrt a Nemzeti Tanács nevében minden ellenállás nélkül lefegyverezték. Pogány, Dobó, Horváth-Sanovics, Sztanykovszky és Gärtner a villa feljárata előtt posztoló csendőrt fegyverezték le, és bementek a házba. Gärtner az előszobában, Sztanykovszky egy Frommer-pisztollyal kezében a hall ajtajában állt meg a kint maradt társakkal való

³ Ifj. Bertényi Iván: *A gyűlölt Tisza István*, in: Maruzsa Zoltán – Pallai László (szerk.): *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2011. 39. o.

⁴ *Képviselőházi Napló 1910–1918, XLI. köt.* 300. o.

⁵ Paál Vince: *Korabeli lapok Tisza István száz éve történt meggyilkolásáról*, Médiatudományi Intézet, 2018 https://nmh.hu/cikk/199111/Korabeli_lapok_Tisza_Istvan_szaz_eve_tortent_meggyilkolasarol (2021. okt. 19.)

⁶ Pölöskei Ferenc: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, Budapest, Helikon Kiadó, 1998, 118-119. o.

⁷ A fentiek a hadbírószági ítéletben szereplő részletesebb történeti tényállást ismertetik (mely néhány ponton hiányosabb és apróbb eltéréseket mutat a már idézett "bevezető" tényállásban írtakhoz képest).

kapcsolattartás biztosítása érdekében, míg Pogány, Dobó és Horváth-Sanovics – kezükben Mannlicher-puskával – beléptek a hallba.

Amint a három fegyveres a hall közepén felsorakozott, a szalomból nyíló ajtón kilépett gróf Tisza István a felesége társaságában, jobb kezében revolvert tartva. Megkérdezte, mit akarnak tőle, mire Horváth-Sanovics felszólította, hogy tegye le a fegyvert. Tisza a pisztolyt a tőle jobbra lévő kandallópárkányra letette. Ezután Pogány rákiáltott, hogy ő a háború és az azzal járó szenvedések okozója, majd a támadók rálöttek a grófra, aki a lövések után a földre hanyatlott. Ebben a pillanatban lépett ki gróf Almássy Denise, és Tizsánéval együtt megpróbálták védeni a grófit. Dobó azonban félrelökte a nőket, dulakodás támadt közöttük, miközben Pogány és Horváth-Sanovics még két-három lövést adott le.

Ekkor Sztanykovszky is beugrott a hallba megnézni, hogy mi történik, majd mind a négyen – az előszobaajtóban posztoló Gärtnerrel együtt – kiszaladtak a házból, az udvaron maradt társaikkal együtt kirohantak az utcára, autóba szálltak és elhajtottak.

3. A hadbírószági per megindulása

A Nemzeti Tanács a hozzá közel álló sajtóorgánumokkal együtt a nyilvánosság előtt elítélte és a forradalom győzelme szempontjából fölöslegesnek minősítette a merényletet, egyúttal méltatták Tisza emberi erényeit.⁸ A forradalmi idők bűnüldöző szervei azonban különösebb erőfeszítést nem tettek, csak a Tanácsköztársaság bukását és az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülését követően indult be érdemben az igazságszolgáltatás gépezete az elkövetők felkutatása és felelősségre vonása érdekében.

A hadbírószági főtárgyalás 1920. augusztus 2-án kezdődött és harminchat napon át folyt a honvédségi katonai bűnvádi perrendtartásról szóló 1912. évi XXXII. tc. szerint. A cselekmény anyagi jogi megítélése az 1855. január 15-én kelt császári pátenssel bevezetett⁹, a magyar ítélkezési gyakorlatba is átvett Osztrák Katonai Büntető Törvénykönyv (OKbtk.)¹⁰ alapján történt. Az elsőfokú ítélet kihirdetésére 1920. szeptember 15-én került sor.

A merénylet elkövetésében érintett kb. tíz személy közül azon négy vádlott került hadbírószág elé, akik a vád szerint a cselekmény elkövetésekor és a bűnvádi eljárás megindulásakor is tényleges katonai állományban, illetve a katonai szolgálatból szökésben voltak, bizonyítottan nem szereltek le, s a hatóságok számára felkutatathatók voltak:

- ifj. Dobó István, 31 éves budapesti születésű tartalékos tengerész, polgári foglalkozása szerint lakatos;
- Sztanykovszky Tibor, 24 éves sátoraljai születésű tartalékos zászlós a császári és királyi 65. gyalogezredből, polgári foglalkozására nézve joghallgató;

⁸ Lásd Paál Vince: i.m.

⁹ *Magyarországot illető Országos Kormánylap*, 6. (1855) I./1, a' Császári királyi pesti egyetemi nyomdában, Buda, 1855.

¹⁰ *Katonai Büntető Törvény a Büntettekről és Vétségekről*, 1855., Megjelent magyarul: *A katonai büntetőtörvénykönyv fordítása*, Légrédy Testvérek, Budapest, 1878.

- (Hernádsadányi) Hüttner Sándor, 23 éves budapesti születésű tényleges állományú főhadnagy a magyar királyi 9. honvédegyezredből (akit Miskolcon tartóztattak le és hallgattak ki először);
- Vágó (Wilheim) Jenő (okirati valódi keresztnéve a hadbíróóság megállapítása szerint: Jakab), 31 éves kecskeméti születésű népfőlkelő a császári és királyi 38. gyalogezerredből, polgári foglalkozása szerint reklámvállalkozó.

Utóbbi személy a vádiratban nem szerepelt a gyilkosság elkövetői között, csupán szökéssel volt vádolva. A vádat képviselő Sztupka László őrnagy-hadbíró később perbeszédében ehhez azt a magyarázatot fűzte, hogy Vágó azért szerepel vádlottként e perben, mert – amellet, hogy információval tudott szolgálni a bűncselekményről – a főtárgyalástól esetlegesen várható volt, hogy ellene is megfelelő bizonyíték merül fel arra vonatkozóan, hogy a merénylet előkészítésében terepszemle tartásával közreműködött. E várakozás azonban végül meghiúsult.

4. A bizonyítási eljárás megállapításai

A bíróság előtt a vádlottak részletes vallomást tettek, azonban – különösen Dobó és Sztanykovszky – többször változtattak azon, és igyekeztek saját cselekvőségüket a bizonyítási eljárás alakulása szerint kedvezőbb színben feltüntetni.

Leginkább Hüttner Sándor volt az, aki a nyomozóhatósággal és a bírósággal együttműködve, saját cselekvőségére nézve is tényfeltáró beismerő vallomást tett. Nem tagadta, hogy tudatában volt annak, miszerint azért mentek ki a villába, hogy Tisza Istvánt agyonlőjék. Ő azonban a gyilkosságban közvetlenül nem vett részt, csupán a ház előtt állt őrt, biztosítva az összeköttetést a kinti és a benti társak között. Ennél súlyosabb cselekmény vele szemben a bizonyítási eljárás során sem merült fel.

Sztanykovszky Tibor bár elismerte, hogy hallotta, amikor az Astoriában Pogány József vállalkozott a gyilkosság elkövetésére, mégis azt állította, hogy ennek bekövetkeztében az utolsó pillanatig nem hitt, és azt gondolta, hogy csupán le fogják tartóztatni Tiszát.

Dobó István volt az, aki az eljárás során leginkább módosított vallomásain, hiszen a felsorakoztatott bizonyítékok alapján ő azon személyek egyike volt, akik a lövéseket leadták. Arra hivatkozott, hogy indulás előtt Csernyák Imre őt erős pálinkával leitatatta, és azt sem tudta, hogyan került a Roheim-villába.

A per során a bíróság több mint 180 személyt hallgatott ki tanúként, így a későbbi civil büntetőeljárásban vádlottként szereplő személyeket (Kéri Pál, Fényes László, Gärtner Marcell, Lengyel László, Friedrick István) is.

A gyilkosság közvetlen tanúi közül gróf Tisza Istvánné kihallgatásától – egészségi állapotát figyelembe véve – a bíróság eltekintett. Az ügyben a koronatanú szerepét Almássy Denise grófnő töltötte be. A szembesítéskor felismerte Dobót, és Sztanykovszkyt is nagyon hasonlónak találta ahhoz a személyhez, aki az ajtóban állt, valamint az elhangzottakra, az elkövetők magatartására és egyéb körülményekre nézve is határozott vallomást tett. A gyilkosság pillanataiban a hall galériáján tartózkodott a Tisza-család alkalmazottai közül Csermák Rezsóné, Weszely Margit és

Barta Anna, de az akkori zaklatott idegállapotuk és a vallomástételük idejére eltelt majdnem két évre tekintettel előadásai egyes részletei ellentmondásosak voltak.

A hadbíróóság a bizonyítékokat két fő csoportra osztva értékelte: egyrészt a merénylet végrehajtásának körülményeit vizsgálta, másrészt a bűncselekmény indítókait igyekezett feltárni.

A gyilkosok által leadott lövések számát a tett helyszínén jelenlévő tanúként meghallgatott személyek 5-6-ra becsülték. A helyszíni szemle 4 darab kilőtt töltényhüvelyt talált meg, de az áldozatokon lévő sérüléseket legalább 5 lövés okozta. Tiszát két golyó találta el: az egyik a jobb vállon hatolt be a hónalj vonal irányában, keresztülment a mellkason, és a bal oldali felső kart szétroncsolva jött ki. A lövést közelről adták le, és gyors belső elvérzést okozva feltétlenül halálos volt. Almássy grófnő elmondása szerint a gróf három-négy perc alatt elvérzett. A második seb ferde irányú hasfali lövés volt, és szétroncsolta az áldozat zsebében lévő aranyóráját is, azonban a rendőrorvos véleménye szerint Tisza István amilyen erős ember volt, e sérüléssel "sokáig elsétálhatott volna". Abban eltértek az orvosi vélemények, hogy e második lövés is álló helyzetben vagy már a földön fekvé érte az áldozatot. Almássy Denise grófnőt három lövés érte: egy a jobb halántékon, a másik kettő az orr végén, egymástól kb. 1 cm távolságban, és a lövések pillanatában való legkisebb fejmozdulat esetén azok is halálos kimenettel jártak volna.

A per folyamán a hadbíróóság különös figyelmet fordított a merénylet indítókainak vizsgálatára, már csak azért is, mivel a vádlottakkal szemben – az ügyészi perbeszédben kiterjesztett – vád az OKbtkv. 416. §-ának súlyosabb büntetési tétele szerint büntetendő tettei minőségben elkövetett felbérelt gyilkosság büntette volt. A bíróságnak tehát vizsgálnia kellett azt, hogy a "felbérlés" tényállási elem a bizonyítékok alapján megállapítható-e vagy sem. Mindazonáltal ítéletében azt is leszögezte, hogy a polgári személy felbújtók vonatkozásában a civil bűnvádi eljárás megindult, az ő büntetőjogi felelősségük értékelése nem a haditörvényszék hatáskörébe tartozik.

A főtárgyalás folyamán a vádlottak következetesen tagadták, hogy a merénylet terve és kivitelezése egyéni akciójuk lett volna. Különösen Hüttner és Sztanykovszky voltak azok, akik a hadbíróóság megállapítása szerint úgyszólván minden részletében egyező vallomásukban tárták fel a gyilkosság előzményeit. Vallomásukat Dobó is több tekintetben alátámasztotta. E szerint a forradalmi politikusok és a Nemzeti Tanács bizonyos körei a forradalom kitörése előtti napokban politikai céljaik érvényesítésének legveszélyesebb akadályát gróf Tisza István személyében látták, aki abban az időben ugyan formális hatalommal nem rendelkezett, de híveinek komoly táborát tudta maga mögött, s közismerten "vasenergiával" volt képes belevetni magát a politikai küzdelmekbe.

A hadbíróóság a bizonyítás anyagává tette a Pesti Napló 1918. október 31-től november 6. napjáig megjelent lapszámait, mint "jellemző kortörténelmi képet nyújtó" iratokat. A bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az újságot a Nemzeti Tanács, illetve a forradalom "majdnem hivatalos lapjának" lehet tekinteni, hiszen akkori tulajdonos-főszerkesztője, Hatvany Lajos a Nemzeti Tanács választmányi tagja volt. A bíróság megállapítása szerint az ezekben a napokban megjelent cikkekből gyakran kitérnek, hogy a forradalom vezetőit aggodalommal

töltötte el a "bosszúért lihegő reakciótól", az ellenforradalom kitörésének lehetőségétől való félelem. A bíróság úgy ítélte meg, hogy már e lapközleményekből is nyilvánvaló annak valószínűsége, hogy a forradalom szervezői nem érezhették magukat jól, és munkájuk eredményét nem tarthatták állandónak mindaddig, amíg veszélyes ellenfelüket, gróf Tisza Istvánt ártalmatlanná nem teszik.

Ezért – a vádlottak vallomása szerint – a Nemzeti Tanácsban olyan többségi vélemény alakult ki, hogy a forradalom kirobbanásakor Tisza Istvánt meg kell gyilkolni. A merénylet megszervezésének feladata a politikusok közül Fényes Lászlóra, Friedrich Istvánra és Kéri Pálra, valamint a 11-es katonatanács elnökére, Csernyák Imrére hárult. E bizottság tagjai a forradalom előtti napokban külön-külön beszélték rá a későbbi elkövetőket a gyilkosság véghezvitelére. Azzal igyekeztek rábírní őket, hogy ők a nemzet ítéletét fogják végrehajtani, senki őket üldözni nem fogja, sőt hősként lesznek ünnepezve, "diadalszekéren fogja a nép őket körül hordozni", százezer korona jutalomhoz és magas állásokhoz fognak jutni. Több ilyen tartalmú levél is megfordult titokban az elkövetők kezén Friedrich István, Fényes László, illetve a Nemzeti Tanács aláírásával. A merényletterv kidolgozása és a végrehajtás megszervezése Kéri Pál műve volt.

Azt, hogy a merényletet a Nemzeti Tanács köreiben tervezték el, a hadbíróság egyéb körülményeken alapuló következtetéssel is levezette. Így Andrassy Denise grófnő és dr. báró Radvánszky Béla, valamint a Roheim-villa személyzete egybehangzóan állították, hogy Tiszáék telefonja október 31-én egész nap többszöri kísérlet ellenére sem volt kapcsolható, míg a gyilkosság után mintegy negyedórával a telefon megszólalt, és attól kezdve rendben működött. Ugyancsak az előre eltervezettségre utalt a bíróság szerint az a körülmény is, hogy a gyilkosság hírért már aznap a kora délutáni órákban – tehát még végrehajtása előtt – ismeretlen személyek telefonon hírül vitték vidékre. A telefonközpont pedig akkor már a Nemzeti Tanács ellenőrzése alatt állt. A csendőrök lefegyverzését az elkövetők szintén "a Nemzeti Tanács nevében" vitték véghez. A forradalom akkori központjának, az Astoria szállónak igazgatója, Hippermayer Lajos esküvel erősített vallomásában elmondta, hogy a forradalmat előkészítő politikusok a merénylet előtti napokban sűrűn érintkeztek tengerész egyenruhába öltözött olyan egyénnel, akik nem csináltak titkot abból, hogy szándékukban áll Tisza Istvánt megölni. A Nemzeti Tanács egyik gépírónöje, Dr. Neuhaus Pálné szintén eskü alatt vallotta, hogy a véghezvitt gyilkosság hírért az Astoriában mindenki úgy fogadta, mint előre tudott és várt eseményt. (Egyébként az eljárás során meghallgatott más személyek is ilyen benyomásokról tettek tanúvallomást.)

A hadbíróság kitért Károly Mihály szerepére is, aki közismerten Tisza egyik legádázabb politikai ellenfele és az őszirózsás forradalom feje volt. Köztudomású volt továbbá - a tárgyalás során egy kérdés erejéig a II. rendű vádlott védője is utalt rá¹¹ - 1913-ból azon sajtóérdeklődéssel kísért karpárhaj Károlyi és Tisza között, melynek során az akkor már majdnem 52 éves, szemüveg nélkül alig látó Tisza 17 sebet ejtett 1 ellenében a nálánál 14 évvel fiatalabb, hevesen támadó ellenfelén.¹² A hadbíróság perbeli tanúvallomás alapján ítéletében megállapította, hogy Károlyi egy ízben azt a

¹¹ Bencsik: i.m. 56. o.

¹² Ifj. Bertényi Iván: *Tisza István*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2019, 34. o.

kijelentést tette: ha az ördögökkel kell is szövetkeznie, de elpusztítja Tiszát. A bíróság rámutatott arra, hogy a Károlyi-Berinkey-kormányok a Tisza-gyilkosság felderítésére, az elkövetők üldözésére "a legkisebb gondot sem fordították". Horváth-Sanovics és társai a Károlyi-párt helyiségeiben kaptak szállást, Horváth-Sanovics és Dobó a gyilkosság utáni napokban Károlyi mellett láttak el testőrszolgálatot, és semmilyen bántódást sem szenvedtek, holott nem csináltak titkot abból, hogy a gyilkosságban részt vettek, sőt Dobó ezzel még kérkedett is. A bíróság következtetése szerint egyébként sem tehető fel, hogy "a súly nélküli egyéniségű vádlottak, kik gróf Tisza Istvánnal szemben annyira kis emberek voltak, miszerint érdekükben sem állhatott, de meg aligha is merték volna saját kezdeményezésükre a merényletet elkövetni, ezt minden hatalmi támasz nélkül, önelhatározásukból kockáztatták volna meg".¹³ Konkrétan Károlyi Mihály bűnrészességére vonatkozóan azonban a hadbírószági ítélet ténymegállapítást nem tett (nem lévén vádlottja a pernek).

Habár a bírósági eljárás során a vádlottak elismerték, hogy a forradalmi kormány regnálása alatt jelentős pénzüsszegekhez és pozíciókhoz jutottak, következetesen tagadták, hogy e juttatások a Tisza István elleni merénylet jutalmazásául szolgáltak volna. Hivatkoztak arra, hogy nem csak ők, hanem a 11-es katonatanács minden tagja és mások is kaptak a Károlyi-Berinkey-kormány egyes tagjaitól kisebb-nagyobb összegeket részben felmerült kiadásaiuk fedezeteként, részben forradalmi tevékenységük jutalmazása címén. Konkrétan Tisza István meggyilkolásáért azonban jutalomban nem részesültek. A bíróság sem látta kétséget kizáróan bizonyítottnak, hogy a forradalmi kormányzattól kapott későbbi pénzüsszegeket a vádlottak kifejezetten a gyilkosság béreként kapták volna.

A fentiek alapján azonban a haditörvényszék tényként állapította meg, hogy "az úgynevezett forradalmi vívmányok biztosítása és gróf Tisza István halála közt okozati összefüggés van és hogy vádlottak különböző ígérekkel lettek a gyilkosság elkövetésére rábírva". Ezzel pedig megvalósult a OKbtk. 414. § 3. pont második fordulatában szereplő felbérelt gyilkosság tényállása, amely szerint felbérelt gyilkosság az, "melyre valaki felbéreltetett vagy egy harmadik személy által más módon reábiratott". A rábírás ugyanis bármilyen előny pusztán ígéretével is megvalósulhat - mutatott rá az ítélet.

A hadbírószági kétséget kizáró módon bizonyítottnak látta, hogy mindazoknál, akik a két gépjárművel kimentek a Hermina úti villába, megvolt az ölési szándék. Dobó István esetében ez két lélektani tényezőből állt össze. Mivel szeretett nővére a gyilkosság előtti napon halt meg spanyolnáthában, ezért – a bíróság jellemzése alapján tudálékos, de csekély műveltségű és alantas észjárású ember – gyűlölettel telve ilyenképpen gondolkodott: "Nővéremet a spanyol vitte el, a spanyol betegséget a háború, a háborút pedig Tiszta István okozta, én tehát megölöm Tisza Istvánt." Az ölési szándék másik lelki tényezője a vádlott hiúsága volt: a dicsekvő, hencegő ember előtt megcsillogtatták azt, hogy hősként fogják majd ünnepelni, s minden jónak része lesz. Az orvosszakértői vélemény alapján a bíróság nem fogadta el Dobónak azon védekezését, hogy a tett elkövetésekor oly mértékben ittas állapotban lett

¹³ Bencsik: i.m. 385. o.

volna, hogy azt sem tudta, miként került a villába. Ezt a kijelentését egyetlen tanúvallomás, de még bűntársainak vallomása sem támasztotta alá.

A bíróság által "gyermekkora óta züllött és gyenge emberként" jellemzett Sztankovszky, valamint az "intelligens, de óvatos és cinikusan gondolkodó fiatalemberként" leírt Hüttner Sándor ugyancsak tudta, hogy amíg ők a saját feladatukat a helyszínen elvégzik, addig társaik véghez viszik a gyilkosságot.

Mind a vád, mind a védelem csupán az OKbtk. 416. §-a szerinti bűnsegédletnek minősítette Sztanykovszky Tibor cselekményét. Ezzel szemben a bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel a másik három személlyel együtt ő is fegyveresen lépett a hallba – bár nem bizonyítható, hogy ő is lőtt, de jelenlétével, lövésre készen tartott fegyverével a tetteseket a bűntény biztosabb és eredményesebb végrehajtásában közvetlenül segítette – ezért őt is társtettesként lehet a gyilkosságban felelősségre vonni.

A cselekmény során Almássy Denise grófnő lőfegyvertől származó 20 napon túl gyógyuló sérülést szenvedett, amely az OKbtk. 431. §-ába ütköző és a 434. § a) pontja szerint minősülő súlyos testi sértés büntetvének megállapítására volt alkalmas. Bűnösnek ebben csak Dobó István vádlottat lehetett kimondani, mert a sérüléseket nyilvánvalóan a gróf Tisza előtt álló három személy lövései okozták, melynek egyike Dobó volt. Nem lehetett megállapítani, hogy hármójuk közül kinek a lövése sebesítette meg a sértettet, de az "egy mindenkiért, s mindenki egyért" való felelősség elvéből kiindulva az okozott testi sértésért mindhárom személy, tehát Dobó is felelőssé volt tehető.

Sztanykovszky Tibort az OKbtk. 183. §-ába ütköző szökés büntetvében is bűnösnek mondta ki a hadbíróóság, Vágó (Wilheim) Jakabot pedig csupán e bűncselekményben, a gyilkosságban való bűnsegédletét nem lehetett megállapítani.

5. A büntetés kiszabása

A bíróság a büntetés kiszabása során súlyosbító körülményként vette figyelembe az I.-III. rendű vádlottaknál a bűntény gondos előkészítését és tervszerű végrehajtását, az I. és II. rendű vonatkozásában azt a kegyetlenséget, hogy a gyilkosságot az áldozat legközelebbi családtagjainak jelenlétében, azok életének veszélyeztetésével hajtották végre, valamint a bűnhalmazatot. Dobó Istvánnál az OKbtk. 113. §-a alapján külön súlyosító körülményként értékelték, hogy a tárgyalás során beismerő vallomásának visszavonása után valótlán nyilatkozatokkal megpróbálta megtéveszteni a bíróságot. Hüttner Sándor esetében súlyosító körülmény volt, hogy hivatásos tiszt létére engedte magát rábeszélni a bűntény elkövetésére, és hogy műveltsége, "eszessége" képessé tette őt arra, hogy a bűncselekmény súlyát és következményeit felismerje. A történelmi helyzetből adódó sajátos súlyosító körülményként állapította meg a bíróság mindhárom vádlott vonatkozásában azt, hogy gróf Tisza István meggyilkolásával "a nemzetet egyik legkiválóbb, leghatalmasabb energiájú államférfiától fosztották meg, olyan időben, midőn a hazának az ő nagy tehetségére és vasakarát erejére legnagyobb szüksége lett

volna". A IV. rendű vádlottnál súlyosító körülmény volt, hogy csapattestétől már korábban is önkényesen eltávozott.

Enyhítő körülményként értékelte a bíróság, hogy a vádlottak mindegyike büntetlen előéletű, és önhibájukon kívül hosszúra nyúlt az előzetes fogva tartásuk. Hüttner Sándornál azt, hogy – noha magatartása cinikus volt és megbánást nem mutatott – a bűncselekmény felderítéséhez vallomástételével tevékenyen hozzájárult. Ugyancsak a történelmi helyzetből adódóan sajátos enyhítő körülményként értékelte a bíróság mind a négy vádlott javára azt, hogy a cselekmény elkövetése idején "a mesterségesen felszított forradalom hangulatának hatása alatt állottak".

Ennyiben méltányolta a bíróság az I-III. rendű vádlottak utolsó szó jogán előadott azon védekezését, hogy ők a forradalmi eszmék megtévesztő hatása alá kerülve vettek részt a merényletben. Hüttner hivatkozott arra, hogy a Nemzeti Tanács a Monarchia szétbomlása idején a magyar nemzeti érdekek megvédését hangoztatta. Követelései az 1848-as forradaloméval voltak azonosak. "Én ezeket az eszméket és törekvéseket mind helyesnek tartottam és helyesnek tartom ma is. Csakhogy az eszköz és a mód, ahogy azt csinálták, ahogy azt csináltuk, az volt helytelen. De az én tapasztalatlanságom politikai kérdésekben, az akkori helyzet, amely engem magával ragadott, okozták, hogy nem tudtam és nem voltam abban a helyzetben, hogy megbíráljam azt, hogy azok az eszközök, amelyekkel ezt a célt el akarjuk érni, helyesek-e, vagy helytelenek." Sztanykovszky hasonlóan védekezett: " Én, amit tettem, azt azért tettem, mert nemzeti és hazafias jelszavakkal félrevezettek. Én azért sem pénzt, sem semmiféle jutalmat nem kaptam. Amit tettem, afelett őszinte bűnbánatot érzek." Dobó István is – világháborús érdemei és sebesülései mellett – arra hivatkozott, hogy őt mint kisembert belerántották a forradalomba, félrevezették. "Én, akinek kis műveltsége is van, nem értettem meg, mi történik, és nem is tudok ezért felelősséget vállalni."¹⁴

A fentiek alapján azonban I. r. Dobó István és II. r. Sztanykovszky Tibor vádlottat a hadbíróság – lefokozásuk és a hadsereg kötelékéből való kicsapásuk mellett – kötél általi halálra ítélte, míg III. r. Hüttner Sándort – lefokozása, nemesi címének elvesztése mellett – 15 évi, havonta egy napi kemény fekhellyel és a büntetésnek minden évében október 31. napján sötét zárkába zárással súlyosított súlyos börtönre ítélte. IV. r. Vágó (Wilheim) Jakabbal szemben a bíróság háromhavi börtönbüntetést szabott ki, amelyet azonban az előzetes fogva tartás alapján kitöltöttnek tekintett.

A vádlottak az ítélet ellen IV. r. Vágó (Wilheim) Jakab kivételével fellebbezést jelentettek be. A másodfokon eljáró Kúria I. r. Dobó István vádlott vonatkozásában - korábbi leszerelésére tekintettel - a hadbíróságot nem tartotta hatáskörrel rendelkezőnek eljárni, ezért ügyét áttette a civil vádlottakkal szemben eljáró büntetőbírósághoz.

Sztanykovszky Tibor halálos ítéletét a Kúria másodfokon 18 év börtönre enyhítette. Büntetését az elítélt letöltötte. Hüttner Sándor vonatkozásában a Kúria

¹⁴ U.o. 375. o.

az elsőfokú ítéletet helybenhagyta. Az elítélt azonban a 15 év súlyos börtönbüntetésből csupán 3 évet töltött le, 1923-ban meghalt a börtönben.

6. A civil személyekkel szemben indult büntetőeljárás és további sorsuk

A civil büntetőbíróság előtt 1921. április 12. napján kezdődött perben a merénylet miatt hét személlyel szemben emeltek vádat: Dobó István tettesként, Kéri Pál felbujtóként, míg Fényes László, Gärtner Marcell, Lengyel László és Vágó Jenő bűnrészesség miatt állt a bíróság előtt. Friedrich István ellen is vádat emeltek, azt azonban az ügyész az eljárás során ejtette.

A bíróság Dobó Istvánt és Kéri Pált halálra ítélte, Gärtner Marcellel szemben 14 év börtönbüntetést szabott ki, Fényes Lászlót, Lengyel Lászlót és Vágó Jenőt azonban a bűnrészesség vádja alól felmentette. A másodfokú bíróság az ítéletet lényegében helybenhagyta.

A gyilkosság miatt azonban senkin sem hajtottak végre halálos ítéletet: Dobó István még a másodfokú döntés előtt tüdőbajban meghalt az előzetes fogva tartásban. Kéri Pált más – zömében a népbiztosok perében – halálra ítétekkel együtt Magyarország magyar hadifoglyokra cserélte a Szovjetunióval. Onnan Nyugatra költözött, és végül az Egyesült Államokban halt meg 1960-ban. Friedrich István 1939-ig legitimista országgyűlési képviselő volt, emigrációban halt meg 1958-ban.

A merényletben részt vett tíz személy közül öt sosem állt bíróság elé: A Láng zászlósként emlegetett személy kilétét a nyomozás során nem sikerült megállapítani. Kundaecker József még 1919-ben a Tanácsköztársaság idején meghalt. Csernyák Imre a Tanácsköztársaság alatt a kommunisták ellen fordult, majd ismeretlen helyre emigrált. Horváth-Sanovics Sándor is eltűnt a hatóságok elől Szerbiában. Pogány József a Tanácsköztársaság népbiztosa lett, majd a Szovjetunióba emigrált, ahol a '30-as évek sztálini tisztogatásának vált áldozatává.¹⁵

7. Zárszó

A merénylet révén a magyar történelem egy újabb talánnyal gazdagodott: vajon miként alakult volna az ország sorsa, ha Tisza Istvánt nem gyilkolják meg, s a gróf 1918/19. vészterhes időszakában aktív politikai pályán marad? Változtatni tudott volna az eseményeken bármit is? Sigmund Freud mindenesetre az alábbi kérdést tette fel miskolci születésű pszichoanalitikus barátjához, Ferenczy Sándorhoz írt levelében: *„Sosem voltam híve az ancien régime-nek, de biztos jó ötlet, hogy grófjaik közül a legokosabbat meggyilkolják, a legbutábbat pedig megteszik miniszterelnöknek?”*¹⁶

¹⁵ U.o. 392. o.

¹⁶ Idézi: Ifj. Bertényi Iván az *1918 – A nagy összeomlás című történettudományi konferencián*, Budapest, 2018. október 31., Országház Főrendiházi Ülésterme. in: Szóts Zoltán Oszkár: *Tisza István halála és az 1918-as összeomlás*, Újkor.hu <https://ujkor.hu/content/interju-szilagyi-adriennel> (2021. 11. 30.)

Irodalomjegyzék

- *A katonai büntetőtörvénykönyv fordítása*, Légrády Testvérek, Budapest, 1878.
 - *Gróf Tisza István gyilkosai a hadbírótság előtt - A Magyar Távirati Iroda és a Magyar Kurír hivatalos gyorsírói följegyzéseinek alapján* (szerk.: Bencsik Gábor), Magyar Ház, Budapest, 2002.
 - Ifj. Bertényi Iván: *Tisza István*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2019.
 - Ifj. Bertényi Iván: *A gyűlölt Tisza István*, in: Maruzsa Zoltán – Pallai László (szerk.): *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2011.
 - *Képviselőházi Napló 1910–1918, XLI. kötet*
 - Paál Vince: *Korabeli lapok Tisza István száz éve történt meggyilkolásáról*, Médiatudományi Intézet, 2018.
 - https://nmhh.hu/cikk/199111/Korabeli_lapok_Tisza_Istvan_szaz_eve_tortent_meggyilkolasarol
 - Pölöskei Ferenc: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság*, Budapest, Helikon Kiadó, 1988.
-
-

Korrupció az ókori római köztársaság vezetői körében: a Verres elleni perek

Pókecz Kovács Attila*

Cicero nevéhez egyetlen bűnvádi beszéd köthető, amelyet az ókortudomány Verrinák néven emleget. A tanulmány Cicero Verres elleni vádbeszédeinek a római provinciai igazgatás korrupciós jellegű ügyeinek (*crimen pecuniarum repetundarum*) megismerésében játszott jogtörténeti jelentőségét; majd a zsarolás jellegű bűncselekmények szabályozási történetét, tényállási elemeit és büntetését; végül a tényállás megvalósulása esetén lefolytatott büntetőper eljárásjogi szabályait tárgyalja.

Kulcsszavak: Cicero Verrinák, korrupció, provinciai igazgatás, Verres, *crimen repetundarum*

Corruption among the leaders of the ancient Roman republic: lawsuits against Verres

Cicero's name can be linked to a single indictment, referred to by ancient historians as Verrinae. The legal-historical significance of the study's indictments against Cicero Verres in understanding the corruption-related cases (*crimen pecuniarum repetundarum*) of the Roman provincial administration; then the regulatory history, factual elements and punishment of extortionist crimes; finally, it discusses the procedural rules of criminal proceedings in the event of a finding of fact.

Keywords: Cicero Against Verres, Corruption, provincial administration, Verres, *crimen repetundarum*

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1485>

Róma a köztársaság utolsó századainak idejére olyan hatalmas birodalommá nőtte ki magát, hogy szükségessé vált a meghódított területekből provinciák szervezése, élükön a római törvények és erkölcsök betartását felügyelő kormányzókkal. Tisztségük ellátásáért a kormányzók nem kaptak a központi igazgatástól fizetést. A tisztségviselők egy része igazságosnak, részlehlajlás nélkülinek, és jó szervezőnek bizonyult; míg mások kihasználták a Rómától való távolságot és az információk lassú áramlását, ezért zsarnokként viselkedtek. Így a köztársaság utolsó századaiban elkerülhetetlenné vált a római magisztrátusok és a provinciai helytartók által elkövetett cselekmények miatti panaszok kivizsgálása, amelyek mind gyakrabban jutottak el a központi igazgatási szervekhez. A római jogtörténet abban a szerencsés helyzetben van, hogy teljes egészében megmaradt az a hosszú Cicero vádbeszéd, amelyet az antik szerző egy szicíliai provinciai

* Egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Állam- és Jogtörténeti Tanszék.

tisztviselő (Verres) ellen a Kr. e. 70-ben indított büntetőeljárás miatt (*repetundae*) szerkesztett. Ez az egyetlen Cicero nevéhez köthető bűnvádi beszéd, amelyet az ókortudomány *Verrinák* néven emleget.¹ A római köztársaság idején kialakult a *crimen pecuniarum repetundarum*² elnevezésű bűncselekménytípus (a kifejezés pontos jelentése: visszatérítendő pénzeszegek miatt emelt vád), amely a római választott tisztségviselők (elsősorban a tartományi helytartók) zsarolási és ajándékelfogadási cselekményeit foglalta magába.³

Rövid tanulmányomban elsőként Cicero Verres elleni vádbeszédeinek a római provinciai igazgatás korrupciós jellegű ügyeinek megismerésében játszott jogtörténeti jelentőségét; majd a zsarolás jellegű bűncselekmények szabályozási történetét, tényállási elemeit és büntetését; végül a tényállás megvalósulása esetén lefolytatott büntetőper eljárásjogi szabályait kívánom bemutatni.

1. A provinciai igazgatás Verres korában

Cicero jogász pályafutása során egyetlen alkalommal vállalt vádlói szerepet, mégpedig a szicíliai tartományi helytartó, Caius Verres ellen az i. e. 70-ben kirobbant visszaélések ügyében. A hét beszédből álló vádirat (*Verrinák*) teljes egészében fennmaradt, ami lehetővé teszi a római köztársaság utolsó századi provinciai igazgatásának tanulmányozását. Az első beszéd *Divinatio in Caecilium* címmel hangzott el, melynek alapján a Verres ellen Cicero és Q. Caecilius által tett feljelentés nyomán a *praetor*nak azt kellett eldöntenie, hogy közülük ki lesz alkalmasabb a vád megalapozottabb és eredményesebb képviselőjére a későbbi eljárásban. A beszédsorozathoz tartozó második darabban, a Verres elleni első beszédben (*Oratio in Verrem prima*) Cicero főként a vádlott előéletét taglalta, bemutatta Verres és köreinek időhúzásra irányuló taktikáját, majd rátért a vádlott több bűncselekményt is megvalósító tetteinek a felsorolására. Az öt darabból álló második beszéd (*Oratio in Verrem secunda*) első könyve Verres előéletével, a másik négy könyv a vádlott Szicíliában elkövetett bűntetteivel foglalkozik, azokat részletes bizonyítékokkal is alátámasztva. Az öt könyvet felölelő második beszéd azonban sohasem hangzott el, mivel az első beszéd után Verres belátta helyzetének kilátástalanságát, s önkéntes száműzetésbe (*exilium*) vonult. A második Verres elleni beszéd ennek következtében tehát csupán fiktív vádirat, Cicerónak az eljárás előkészítése során felhalmozott anyagainak írásbeli publicisztikaként való feldolgozása.⁴

¹ Vojtěch Polaček: Zu Ciceros Verrinen, In: *Studi in onore di Gaetano Scherillo II*, Milano Cisalpino-La goliardica, 1972, 635-648. o.

² Georg Kleinfeller: *Repetundarum crimen*, In: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (hrg.: Wilhelm Kroll — Kurt Witte), Stuttgart, J.B. Metzler Verlagsbuchhandlung, 1920, 603-610. o.; Charles Lécrivain: *Repetundae (pecuniae)*, In: *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* 4. (Charles Victor Daremberg — Edmond Saglio), Paris, Hachette, 1911 (Nachdruck Graz, 1969.), 837-839. o.; Dietrich Simon: *Repetundarum crimen*, In: *Der Neue Pauly* 10 (Hrg. Hubert Cancik — Helmut Schneider), Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 2001, 923-924. o.

³ Olivia F. Robinson: *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1995. 2-3. o.

⁴ Venturini, Carlo: La conclusione del processo di Verre (osservazioni e problemi), *Ciceroniana* 4 (1980), 155-156. o.

Caius Verres politikai pályafutása i. e. 84-en (82-ben?) Cn. Papirius Carbo *consul*ságának idején indult *questor*i hivatali évével. Ezt követően i. e. 80-79-ben előbb *legatusa*, majd *proquestora* volt Cn. Cornelius Dolabellának, Cilicia tartományi helytartójának. Ezután visszatért Rómába, ahol i. e. 76-ban *praetor urbanus*ként viselt hivatalt. A római alkotmányos szokásoknak megfelelően a városi magisztratúrája után pályázhatott helytartói tisztségre, amit 3 év múlva el is nyert. Az i. e. 73-tól 71-ig szicíliai *propraetor*ként tevékenykedő Verrest i. e. 70-ben a szicíliaiak bevádolták, mert ellenük jogtalanságokat követett el. Vádlónak Cicerót kérték fel, akit még szicíliai *questor*ként ismertek meg. Cicero szicíliai *questors*ága alatt több helyi kereskedőnek a patrónusa és a helyi közéleti személyiségek barátja lett. Így Cicero a Verres elleni eljárásban nem csupán egyszerű vádlóként járt el, hanem több *cliens*ének és barátjának az érdekében is fellépett, akiket Verres helytartói évei alatt kiforgattak vagyonukból.⁵

A vád képviselőéhez való jogot végül Cicero nyerte el Q. Caeciliusszal szemben (*Divinatio in Q. Caecilium*), Verres védői között pedig a kor egyik híres jogásza, Hortensius is szerepelt. A ténylegesen is elhangzott vádbeszédében Cicero számos jogi és erkölcsi vádat sorolt fel Verres ellen. Ezek a következők voltak: a szicíliaiak nem érvényesíthették *propraetors*ága alatt a római szenátus határozatait és saját törvényeiket sem; az ügyek Szicíliában Verres kénye és kedve szerint kerültek elbírálásra, amelyek körében a földművesektől nagy összegeket zsaroltak ki és mindennapos volt a római polgárok megkínóztatása, megöletése; Verres tartományi helytartóként az igazságszolgáltatás irányítója is volt, e körben való működését az eljárás alól kenőpénzért felmentetett bűnösök és távollétükben, védelem nélkül elítéltetett római polgár áldozatok jellemezték; katonai vezetőként kikötőket nyitattott meg a kalózok előtt, tengerészeket és katonákat hagyott éhen veszni, valamint a római flottát hagyta megsemmisülni; rablással, fosztogatással római műkincseket szerzett, templomokat fosztott ki; összességében 40 millió *sestertius* rabolt el Szicíliából.⁶

A Verres elleni Cicero beszédek jelentősége nem csak abban áll, hogy a provinciai helytartó visszaéléseit részletezte, hanem abban is, hogy rávilágított magasabb és kisebb rangú provinciai tisztviselők magatartására, amellyel elősegítették a törvénytelenések megvalósulását, illetve azt, hogy azok büntetlenül maradhassanak. A provinciai helytartók mellett pénzügyi feladatokat ellátó provinciai *questor*okat a népgyűlés választotta meg, majd sorsolás (*sortitio*) útján kerültek a szolgálati helyüket képező provinciákba. A *questor*ok mellett még *legatus*ok is segíthették a tartományi helytartók munkáját, akiknek számát a szenátus határozta meg, de a provinciai helytartó nevezte ki őket. A *legatus*ok a *questor*ok alatt helyezkedtek el a hierarchiában, de mivel korábban már több hivatalt is viseltek, tapasztaltabbak voltak náluk. A *legatus* a *questor*ral ellentétben hivatali évének lejártja után nem tartozott beszámolási kötelezettséggel Rómába való visszatérésekor. Ezen túl a tartományi helytartók saját belátásuk szerint szervezhatték hivatalaikat, számos általuk kiválasztott kisebb hivatalnokokkal.

⁵ Lilly Ross-Taylor: *La politique et les partis à Rome au temps de César*, Paris, Éditions La Découverte, 2001, 192. o.

⁶ Cic. *Ver.* 1, 13; 1, 14; 1.56.

Közéjük tartoztak a közkikiáltók (*praecones*), a provinciai helytartó közvetlen kíséretét alkotó *lictorok* és a tolmácsok (*interpretes*).⁷

A Verres *propraetorsága* alatt Szicíliában tevékenykedő *questorok* közül Q. Caecilius Niger nevét kell megemlítenünk, aki Verres érdekében járhatott volna el ellene vádlóként, de őt Ciceronak a *divinatio* eljárása során sikerült kizáratnia az eljárásból. Fontos megjegyezni, hogy Verrest nem három évre nevezték ki helytartónak, hanem először csak egy évre, majd különböző okokból kétszer is meghosszabbították (*prorogatio*) tisztségében, így a kíséretében lévő választott magisztrátusokat is részben megújították. Az első hivatali évében (i. e. 73-ban) a mellé kisorsolt két *questor* a M. Postumius és Q. Caecilius Niger voltak, akiket 72-ben Verres megújításával egy időben két újabb kisorsolt *questor*, P. Caesetius és T. Vettius váltott. A rabszolgaháborúk miatt 71-ben Verrest ismét megújították tisztségében, de újabb *questorok*at nem sorsoltak, hanem a 72-ben működőket megtartották hivatalukban. Így i. e. 73-71 között Szicíliában három helytartó helyett végig Verres maradt hivatalban, s a hat *questor* közül csak négy kinevezésére került sor. A Róma és Szicília közti információáramlás terén feltehetően a Spartacus féle rabszolgaháború miatt kialakult nehézségek is jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Verres visszaélései ilyen mértéket ölthettek.⁸

Verres helytartóságának idejéből két *legatus* neve maradt ránk. Közülük P. Tadius jó kapcsolatokat ápolt Verres családjával, elképzelhető, hogy rokona is lehetett, P. Caevius viszont nem tartozott köreihez, emiatt Verres Caeviusat elsőként záratta ki az ellene folytatott eljárásból.⁹

A kisebb kiségitő, technikai jellegű adminisztratív személyzet körébe tartozott a közkikiáltó (*praeco*), akinek a helytartó adóbeszedési kötelezettségének teljesítésekor volt szerepe. Kinevezése előtt tisztességes jellemét jogi szempontból ellenőrizték és tevékenységéért fizetést is kapott, a *praetor* szószólójaként a gabonated beszedésénél a kikiáltási ár meghirdetése volt a feladata.¹⁰ Verres helytartósága alatt egy Valerius nevű *praeco* szolgált, aki közreműködött abban, hogy a gabonatedet Verres által kétszer, háromszor is beszédették.¹¹

A provinciai helytartó *propraetori* rangjának megfelelően hat lictor alkotta Verres kíséretét. Közülük a lictorok vezetője Sextius részt vett kínzásokban. Ezek közül Cicero vádbeszédében az szerepel, amikor Verres egy Sopater nevű tekintélyes városi előljárót télen, meztelenül egy lovas szoborra kötöztetett, s parancsát a lictorok rögtön végre is hajtották.¹² A börtönre elítéltek családtagjaitól Sextius pénzt kért a látogatás engedélyezéséért, a halálraítéltek vonatkozásában egyetlen bárdcsapásért, és a vadállatok elé vetés helyetti eltemetéséért is pénzt kért a családtagoktól.¹³ Verres tolmácsai közül A. Valentinus nevű tolmácsát (*interpretes*)

⁷ Sylvie Pittia: La cohorte du gouverneur Verrès, in: *La Sicile de Cicéron: lecture des Verrines*. Actes du colloque de Paris (19-20 mai 2006). Organisé par l'UMR 8585, Centre Gustave Glotz. Collection de l'Institut des Sciences et Technique de l'Antiquité (2007), 59-72. o.

⁸ *Uo.* 60-63. o.

⁹ Cic. *Ver.* 1.100; 2.49; 5.63, 5.114.

¹⁰ Pittia *i. m.* 67-68. o.

¹¹ Cic. *Ver.* 3.40.

¹² Cic. *Ver.* 4.86.

¹³ Cic. *Ver.* 5. 118-120.

adóbrólónek nevezte ki, s az adózókat arra kényszerítette, hogy számukra jelentős összegeket fizessenek.¹⁴

Fontos hangsúlyozni azt, hogy a Verres ellen indult eljárásban a törvénytelenésekben vele közreműködő kisebb hivatalnokok ellen társtettesként nem került sor vádemelésre, illetve Verres önkéntes száműzetésbe való vonulása is megszüntette a megindult pert.

2. A *crimen repetundarum* bűncselekmények kialakulása, tényállásuk és büntetésük

Az első ilyen perekre i. e. 171-ben a spanyol provinciák helytartói ellen került sor. Forrásaink alapján a római szenátusban a hispániaiak emeltek panaszt a római tisztviselők kapzsisága ellen. A szenátus L. Canuleius *praetor*t bízta meg az ügy rendezésével, akinek elnökletével öttagú (*recuperatores*) döntőbizottság állt fel a sérelmek kivizsgálására. A döntőbírák M. Titinius korábbi hispániai helytartó ellen vádat emeltek amiatt, hogy pénzt fogadott el (*pecunias captas*), s tőle ezt az összeget visszakövetelték (*a quibus Hispani pecunias repeterent*). Az eljárás felmentéssel végződött, de a szenátus a későbbiekre nézve gondoskodott a *hispanok* érdekeiről. Az ügy jelentősége abban áll, hogy a *repetere*, azaz a „visszakövetelni” ige itt már egyértelmű jelentéstartalommal, a bűncselekménnyel szerzett pénzeket visszakövetelni értelemben jelent meg.¹⁵ A *repetundae* szó tehát a *magistratus*, illetve a bíró által a hivatali ideje alatt jogtalanul felvett pénzösszegekre utal, amit a pénz adója keresettel visszakövetelhetett.¹⁶

Az első *crimen repetundarum* körében hozott törvény az i. e. 149-ben elfogadott *lex Calpurnia de repetundis*, amelynek alapján a megindult eljárásban még a *praetor peregrinus* elnökölt. A törvény szövege nem maradt fenn, ezért csak feltételezéseink vannak a tartalma tekintetében.¹⁷ Valószínűsíthetően az eljárás a *legis actio sacramento* formaságai szerint ment végbe, de már szenátorokból álló büntetőbírótság előtt. A törvény feltehetően a zsarolással szerzett pénz egyszerű visszakövetelését tette lehetővé.¹⁸

Ezt követte az i. e. 123-122-ben meghozott *lex Acilia repetundarum*.¹⁹ Ez a Caius Gracchus²⁰ befolyására született törvény a magánjogi keresetet már büntető

¹⁴ Cic. *Ver.* 3.84.

¹⁵ François Pontenay de Fontette: *Leges repetundarum. Essai sur la répression des actes illicites commis par les magistrats romains au détriment de leurs administrés*, Paris, LGDJ, 1954, 22. o.; Walter Eder: *Das Vorsullanische Repetundenfahren*, München, Blasaditsch, 1969, 34-40. o.; Zlinszky János: *Római büntetőjog*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1991, 125. o.

¹⁶ Carlo Venturini: *Studi sul crimen repetundarum nell'età repubblicana*, Milano, Giuffrè Editore, 1979, 399-504. o.

¹⁷ Cic. *Brut.* 27.106.

¹⁸ Pontenay de Fontette: *i. m.* 25-35. o.; Eder: *i. m.* 58-119. o.; Claude Nicolet: *L'ordre équestre a l'époque républicaine (312-43 av. J.-C.) I.*, Paris, Éditions E. de Boccard, 1974, 472-473. o.; Venturini: *i. m.* 2-3. o.

¹⁹ Ernst Badian: *Lex Acilia Repetundarum*, *The American Journal of Philology*, 75 (1954), 374-384. o.

²⁰ Adrian Nicholas Sherwin-White: *The Lex Repetundarum and the Political Ideas of Gaius Gracchus*, *The Journal of Roman Studies*, 72 (1982), 18-31. o.

jellegűvé alakította át, egyúttal bevezette a *duplumra* történő marasztalást.²¹ A jogszabály felsorolta azokat a tényállásokat, amelyek elkövetése esetén a magisztrátus elítélése lehetővé vált.²² Ilyen volt, ha a vádlott valamit elvett (*ablatum, captum*); ha a sértettet valaminek az átadására kényszerítette (*coactum*); ha csellel, ravaszkodással a sértettet valaminek az átadására rávette (*conciliatum*); ha a vádlott a neki átadott dolgot elsikkasztotta (*aversum*).²³ Vádat emelni a *dictator*tól, illetve *consult*tól kezdődően egészen a katonai *tribunus*ig a római tisztségviselők, a gyermekeik, valamint szenátorok és gyermekeik ellen lehetett.²⁴

A következő törvény a bizonytalan keletkezési idejű *lex Servilia Glaucia* (i.e. 104-100?) volt, amely - feltehetően i. e. 104-től kezdődően²⁵ - a *repetundae* eljárás vádlottját sújtó büntetésként bevezette az *infamiát*.²⁶ E törvény tartalmát csak közvetve, más, elsősorban irodalmi forrásokon keresztül ismerjük.²⁷ A törvény az ilyen ügyekben való eljárást a lovagoknak tartotta fenn.²⁸ Egyik jelentős újítása az eljárás két részre való osztása és a harmadnapra való elnapolás (*comperendatio*) intézményének bevezetése volt.²⁹ Emellett a *lex Servilia Glaucia* lehetővé tette azt is, hogy harmadik személyektől is vissza lehessen követelni (ez az ún. "*quo ea pecunia pervenerit*" eljárás) a magisztrátus által elvett vagy kikényszerített pénzt.³⁰ Feltehetően ez a törvény hozta létre a *praetor de repetundis* tisztségét is, amely a *praetor peregrinus* feladatait vette át.³¹

A *repetundae*-eljárások körében jelentős volt Sulla i. e. 81-ben hozott törvénye (*lex Cornelia de repetundis*), melynek szövege sajnos nem maradt fenn. A szépirodalmi utalásoknak köszönhetően azonban valószínűsíthetjük, hogy megtartotta a korábban alkalmazott eljárást, így a „*quo ea pecunia pervenerit*” *clausulát* és a büntetéseket.³² A *lex Cornelia* alapján lefolytatott eljárások közül a Verres elleni per volt a leghíresebb.³³ Az eljáró bírák szenátori rangúak lehettek, de Sulla reformjainak köszönhetően jelentős számban lovagok is kerültek be a római szenátusba.³⁴

²¹ Dieter Flach: Zur Strafgesetzgebung der gracchischen Zeit, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 90 (1973), 91-94. o.

²² A törvény szövegéhez és a kommentárjához lásd: Eder: *i. m.* 154-231. o.

²³ Venturini: *i. m.* 237-319. o.

²⁴ Pontenay de Fontette: *i. m.* 37-70. o.; Eder: *i. m.* 120-152. o.

²⁵ Jean-Luis Ferrary: Recherches sur la législation de Saturninus et de Glaucia, *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité*, 91 (1979), 85-134. o.

²⁶ Adrian Nicholas Sherwin-White: The Date of the Lex Repetundarum and Its Consequences, *The Journal of Roman Studies*, 62 (1972), 83-99. o.

²⁷ Sárly Pál: Sulla büntetőjogi reformjai, *Jogtudományi Közöny*, 56 (2001) 5, 275-286. o.

²⁸ Nicolet: *i. m.* 537. o.

²⁹ Cic. *Ver.* 2.26.

³⁰ Harold B. Mattingly: The Extortion Law of Servilius Glaucia, *The Classical Quarterly*, 25 (1975), 261-262. o.

³¹ Pontenay de Fontette: *i. m.* 75-83. o.

³² Wolfgang Kunkel: Questio, in: *Kleine Schriften*, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1974, 60-61. o.; Sárly Pál: *Sulla büntetőjogi reformjai*, Miskolc, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, 2002, (PhD értekezés kézirat), 52-66.

³³ Lásd: Pókecz Kovács Attila: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársaságkori Rómában (A Castor templom ügye), In: *Tanulmányok Erdősy Emil Professzor 80. születésnapja tiszteletére. Studia iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 136, Pécs, 2005, 421-439. o.

³⁴ Nicolet: *i. m.* 571-591. o.

A köztársaság korában még egy *crimen repetundarum pecuniarum* tárgyú törvény született, de ez már a Verres elleni eljárás után készült el, így szabályait a tárgyalta ügyre nem alkalmazhatták. Ez utóbbi, Caesar által előterjesztett javaslat i. e. 59-ben került *lex Iulia repetundarum* néven elfogadásra, s több mint száz fejezetben szabályozta a tényállásokat, és a büntetéseket is szigorította.³⁵ Sajnos a törvény szövege nem maradt ránk, de létéről egyrészt a kortársak megemlékeztek irodalmi műveikben, másrészt a keletkezését követő jóval későbbi jogforrásban, a jusztiniánuszi törvénytűben is találunk rá utalásokat. Így a *lex Iulia repetundarum* szabályait a *Digesta* egy külön fejezetben (D. 48. 11 „*De lege Iulia repetundarum*” címmel) kilenc fragmentumban foglalta össze. Ezen túl a *Codex Iustinianus* (C. 9. 27 „*Ad legem Iuliam repetundarum*” címmel) szintén külön fejezetben tárgyalta a törvényt.³⁶

Rövid történeti áttekintésünk tükrözi a római vezető politikai réteg azon törekvését, ami arra irányult, hogy a közélet tisztaságát súlyosan veszélyeztető magisztrátusi korrupciót visszaszorítsa.

A *crimen repetundarum* tényállásait szabályozó törvények általában a magisztrátusnak adott megvesztegetési pénzekkel szemben kívántak fellépni. A *crimen repetundarum* anyagi jogi rendelkezései tekintetében elsősorban a *lex Acilia repetundarum* (i. e. 123-122) epigráfiai emlékekben fennmaradt szövege képezi ismereteink alapját. A *lex Acilia repetundarum* (i.e. 123-122) elsőként sorolja fel azokat a tényállásokat, amelyeket a rómaiak az eljárás alá vont magisztrátusaikkal szemben felróhattak. A szöveg az alábbi kifejezéseket tartalmazza: *ablatum, captum, coactum, conciliatum, aversum*.

Az *ablatum* azt jelölte, amikor valamit elvettek, elloptak. Ez az egyik legáltalánosabb megjelölés a törvényben.³⁷ A *captum* szintén jogtalan elvételt, a lopás tényét jelölte. A *pecuniam capere*, azaz a pénzt elvenni, megszerezni egyik példáját Cicerónál találjuk, aki a Verres elleni vádbeszédében a következőket mondja: „*De ehelyütt talán azt kérdezitek, amire a törvény int bennünket, hogy Verres mindebből pénzt szerzett-e (pecunias cepit). Fel fogom tární, hogy nagy összegekre tett szert, s be fogom bizonyítani, hogy mindazon jogtalanságok, amelyekről az imént beszéltem saját nyereszkedésére követte el...*”³⁸ A korábban jelölt *ablatum*hoz képest elsősorban a pénz saját célra való felhasználásával előálló lopást jelölte.³⁹ A *coactum* a két korábbi tényálláshoz képest új elemeket is tartalmaz, méghozzá az erőszak, a megfélemlítés alkalmazását, amely egy dolog tulajdonosát arra kényszeríti, hogy egy dolognak birtoklásával felhagyjon. Így a bűncselekmény elkövetőjének részéről nyomásgyakorlás éri az áldozatot, amely azért bír nagy súllyal, mivel ezt a pressziót hivatalos minőségében gyakorolta.⁴⁰ A *conciliatum* esetében az elkövető nem használ erőszakot, hanem az áldozat bizalmát, jóindulatát

³⁵ Stewart Irvin Oost: Date of the Lex Iulia De Repetundis, *The American Journal of Philology*, 77 (1965), 19-28. o.

³⁶ Pontenay de Fontette: *i. m.* 107-118. o.; Nicolet: *i. m.* 616-625. o.; Venturini: *i. m.* 463-504. o.

³⁷ Pontenay de Fontette: *i. m.* 55. o.; Venturini: *i. m.* 248-264. o.

³⁸ Cic. *Ver.* 3. 40. *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédéi* (Fordította Nótári Tamás), Szeged, Lectum Kiadó, 2010, 393. o.

³⁹ Pontenay de Fontette: *i. m.* 55. o.; Venturini: *i. m.* 265-274. o.

⁴⁰ Pontenay de Fontette: *i. m.* 55-56. o.; Venturini: *i. m.* 285-292. o.

igyekszik elnyerni, hogy dolgait önkéntes átadással megszerezhesse. Ez a tényállás nem erőszakon alapul, mint a *coactum* esetében, hanem inkább fondorlat, ravaszság áll a háttérben.⁴¹ Végül az *aversum* az elsikkasztást jelöli, amely feltételezi, hogy az áldozat az elkövetőnek valamilyen előre meghatározott használat céljából átadott valamit, amit ő nem rendeltetésének megfelelően kezel. Megállapíthatjuk, hogy a *conciliatum* és az *aversum* valamilyen mértékű együttműködést feltételezett a vagyoniilag megkárosított áldozatból, amely a modern jogokban megtalálható csalással, illetve hitelezési csalással hasonlítható össze.⁴²

A tényállások ismertetése után felmerül a kérdés, hogy a római köztársaság idején a fenti magatartások megvalósulása esetében milyen büntetéseket szabhattak ki szankcióként.⁴³ A jogkövetkezmények között találunk magánjogi és büntető jellegűeket is. A bűncselekmény szankciója kezdetben a kapott pénz visszafizetésére irányuló kereset, a *condictio* kiadása volt, amelynek összegét később a lopás mintájára *duplumban* szabták meg. A már említett *lex Servilia* óta az eljárás végén a marasztalás *infamiával* is járt. A modern szerzők körében éles vita bontakozott ki a büntetés kiszabásának mértéke és a *repetundae* eljárás *infamiát* eredményező jellege vonatkozásában.⁴⁴ Az összeg visszakövetelhetőségének tekintetében az egyszeres, a két és félszeres, és a négyszeres összeg visszakövetelésének is voltak hívei. A bűncselekmény elkövetőjének pénzbeli marasztalása mellett fontos még annak megválaszolása is, hogy a magánjogi jellegű szankció mellett milyen egyéb büntetőjogi következményeket alkalmaztak. Az elítélteket gyakran száműzetéssel (*exilium*) büntették, egyes esetekben még ennél is szigorúbban.⁴⁵ Különösen akkor, amikor valaki azért fogadott el pénzt, hogy mást halálra ítéljen, vagy akár pénz elfogadása nélkül is olyan ártatlant ítél el, akit nem kellett volna büntetéssel sújtani. Ilyenkor az elkövetővel szemben alkalmazott büntetés a halálbüntetés (*iudicium capitale*), illetve a szigetre való száműzés (*relegatio in insulam*) volt, amely utóbbi egyfajta kényszerlakóhely kijelölése volt.⁴⁶

Megállapíthatjuk tehát, hogy a konkrét bűncselekménytípusok felsorolása mellett az elkövetési magatartások pontos jogi meghatározását is megkísérelte a római törvényhozás. A szabályozás előnye véleményem szerint az volt, hogy a korrupció sokrétű jelenségét nem próbálta meg egymástól elkülönített absztrakt szabályokba besorolni, hanem azokat komplex módon határozta meg a káros magatartások visszaszorítása céljából, és ennek hatékony alkalmazására is törekedett. A szankciók hatásosságát pedig a magánjogi és a büntetőjogi eszközök kombinációjával kívánták elérni.

⁴¹ Pontenay de Fontette: *i. m.* 56. o.; Venturini: *i. m.* 292-303. o.

⁴² Venturini: *i. m.* 303-314. o.

⁴³ Nótári Tamás: *Római köz- és magánjog*, Szeged, Lectum Kiadó, 2011, 361. o.

⁴⁴ Theodor Mommsen: *Römischer Strafrecht*, Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot, 1899, 728. o.; August Wilhelm Zumpt: *Das Criminalrecht der römischen Republik* II, Berlin, Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung, 1868, 346-356. o.; Adrian Nicholas Sherwin-White: *Poena legis repetundarum*, *Papers of the British School at Rome*, 17 (1949), 5-25. o.

⁴⁵ Ernst Ludwig Grasmück: *Exilium*, Padeborn-München-Wien-Zürich, Schöningh, 1978, 79. o.

⁴⁶ Macer. D. 48.11.7.3.

3. A *crimen repetundarum* esetén lefolytatott büntetőeljárás szabályai

Mivel Rómában nem működött ügyészi szervezet, a vádat magánszemélyek képviselték. Hogyan válhatott egy magánszemély vádlóvá? A vádemelőként eljárni kívánó személy vagy személyek a *praetor*tól kértek erre engedélyt (*postulatio*). A *postulatio* kapcsán felmerült, hogy a megvádolandó személy ellen egyáltalán vádat lehet-e emelni, hiszen hivatali idejük alatt a tisztviselőket, illetve az állam érdekében távollévőket nem lehetett perbe fogni.⁴⁷ A *magistratus* ezt követően megvizsgálta, hogy a vádlóként fellépni kívánó személy alkalmas-e a vádlói tisztségre? Ebből a szempontból az volt a döntő, hogy ki ismeri alaposabban a kérdéses ügy tényállását, s ki jártasabb a nyilvános beszédek tartásában.⁴⁸ Ha többen is vádat akartak emelni, a *praetor* meghallgatta a jelölteket, majd vizsgálata után nevezte meg a vádló személyét (*divinatio*).⁴⁹ A vádló kijelölésének ez a szakasza abból a szempontból volt lényeges, hogy nem csupán a jelöltek alkalmasságát vizsgálta meg, hanem azt is, hogy a vád eredményes képviselete melyiküktől remélhető leginkább. Ehhez a vádló szerepre aspirálóknak a *praetor* előtt ismertetniük kellett a tényállást, érveléseik főbb elemeit, hogy a tisztességükről és a büntetőügy viteléhez szükséges energikusságukról meggyőződhessen a *magistratus*. Így a *divinatio* elejét vehette annak, hogy a vádemeléshez, illetve a vádképviselethez olyan bűncselekmények kapcsolódhassanak, mint a *calumnia*, a *tergiversatio* és a *praevaricatio*.⁵⁰ A *calumnia* a tudatos, hamis vádat jelentette.⁵¹ A *tergiversatio* azt jelölte, amikor valaki büntetőeljárást indított meg, majd azt később alaptalanul feladta, vagyis tovább nem folytatta a pert.⁵² *Praevaricatio* pedig akkor valósult meg, amikor a vádló az ügyet a vádlott érdekeinek és nem a közérdeknek megfelelően képviselte.⁵³ Ha ugyanis többen kívántak vádat emelni ugyanazzal a személlyel szemben, nem volt mellékes, hogy ki képviseli a vádat. Ha gyengébb képességű, vagy megvesztegethető személy a vádló; elképzelhető, hogy elfelejt bekérni egyes bizonyítékokat, nem értékeli őket megfelelően, vagy szándékosan hagyja a védelmet érvényesülni. Ha a *praetor* a vádlónak engedélyt adott a formális vádemelésre (*nominis delatio*), akkor idézést bocsátott ki a vádlottnak, hogy a vádemelés időpontjában megismerhesse a vádat és előadhassa kifogásait. Ezután a *praetor* a vádat jegyzőkönyvbe vette (*inscriptio*) és a vádat elfogadta (*nominis receptio*). A prétor a vád elfogadásakor kítűzte a törvényszéki tárgyalás határnapját, s Cicerónak 110 napot adott arra, hogy Szicíliában összegyűjthesse a Verres elleni bizonyítékokat.⁵⁴

A római köztársaság *leges repetundarum* törvényei közül csak a *lex Acilia* eljárásjogi szabályai maradtak ránk részletesen. Az eljárás a *nominis delatio*val

⁴⁷ Burány Gergely: *A római állandó törvényszékek és a bűnfenyítő eljárás Cicero korában*, Szombathely Nyomatott Seiler Henriknél, 1883, 48. o.

⁴⁸ Cic. *Div. Caec.* 3.10.

⁴⁹ Aulus Gellius, *Att.* 2.; Bernardo Santaluccia: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano, Giuffrè Editore, 1998, 76-78. o.

⁵⁰ Zlinszky: *i. m.* 74-75. o.

⁵¹ Burány: *i. m.* 51. o.

⁵² Zlinszky: *i. m.* 74. o.

⁵³ Burány: *i. m.* 77. o.

⁵⁴ Cic. *Ver.* 2.30.

kezdődött, amelynek során a vádló a *praetor* elé idézte ellenfelét.⁵⁵ A vádló a vádat egy *iusiurandum calumniae* esküvel egészítette ki, amelyben a rosszindulattól való mentességét erősítette meg. Ezt követően kerültek megválasztásra az ügyet majdan elbíráló esküdtek (*editio*). A vádlottnak ekkor nyilatkoznia kellett, hogy az esküdtek listáján szereplő 450 név közül kikkel áll rokonságban (*cognatio*), szerepel közös egyesületben (*sodalitas*), illetve szakmai testületben (*collegium*).⁵⁶ A vád befogadásától számított 20. napon a vádlónak meg kellett neveznie száz személyt, akikkel szemben a felsorolt összeférhetlenségi okok, illetve más akadályok (különösen annak minősült, ha valaki *tribunus plebis*, *questor*, *triumvir capitales*, *triumvir agris dandis adsignandis*, *tribunus militae*, szenátor) nem állnak fenn. A védőnek a *nominis delatió*tól számított 60 napon belül a száz megnevezett esküdt közül kellett 50-et *iudex*ként megjelölnie. Ha bármely okból a vádlott, illetve védője ezt nem tette volna meg, akkor a vádló lett erre jogosult. Az így kiválasztott esküdtek lettek az ügy bírái az eljárás végéig. Arra pedig, hogy megbízatásukat jól fogják ellátni, esküt kellett tenniük. A *lex Acilia de repetundis* fenti szabályait a *lex Servilia Glauciae repetundarum* (i.e. 104-100) akként módosította, hogy a vádló 100 helyett 125 vádlót volt köteles kijelölni, akik közül a vádlott 75-öt visszautasíthatott, így maradt 50 esküdt. A Sulla idején (i.e. 82-ben, vagy 81-ben) elfogadott *lex Cornelia iudiciaria* további mosósításokat vezetett be az esküdtszék megalapítására. Ennek alapján a törvényszék elnöke az esküdtek közül egy urnából kisorsolta a meghatározott számú esküdt nevét (*sortitio*), majd előbb a vádló, majd a vádlott kérhette a kifogásolt személyek kizárását (*reflectio*), végül a *praetor* újabb sorsolással (*subsortitio*) egészíthette ki a kívánt számúra az esküdtszékét.⁵⁷

A Verres elleni eljárás két szakaszra tagolódott. Az első a vád és a védőbeszéd, valamint a bizonyítási eljárás lefolytatása (*actio prima*), a második a vád és a védelem összefoglaló beszédeinek előadása és az ítélethozatal (*actio secunda*) volt. A két eljárási szakasz között az eljárást kötelezően meg kellett szakítani (*comperendatio*), s csak minimum harmadnap lehetett folytatni, hogy az esküdtszék tagjainak legyen ideje a végső döntés megfontolására.⁵⁸ Az eljárás rendjében külön fejezet tartalmazta a törvényben a tanúbizonyítást. A szabályozás alapján számuk nem haladhatta meg a negyvennyolcat, valamint néhány nyilvánvaló összeférhetlenségi esetet említ (a tanú és a vádlott, illetve őseinek *cliense*, vagy felszabadítottja) a törvény. A vádló a tanúk mellett akár köz-, akár magánjellegű írásbeli dokumentumokra is támaszkodhatott. A *praetor* megparancsolhatta a vádlottnak, hogy az ilyen iratokat bocsássa a vádló rendelkezésére. Ezt követően a bírácoknak (*iudices*) a tanácskozási (*consilium*) való visszavonulásuk előtt tett esküjét szabályozza a törvény, mely szerint feladatukat megfelelően és alaposan fogják ellátni. A törvény külön szabályozza a *consilium*ra összegyűlt bírák számára az elnapolás (*ampliatio*) lehetőségét. Egyrészt korlátozták az elnapolások lehetőségét,

⁵⁵ Lloyd A. Thompson: A Passage of Cicero Relating to prosecutions 'repetundarum', In: *Studi in onore Edoardo Volterra* 2, Milano, Giuffrè Editore, 1971, 479-485. o.

⁵⁶ Joseph Lengle: Die Auswahl der Richter im römischen Quästionsprozeß, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 53 (1933), 275-296. o.

⁵⁷ Sárý Pál: *Előadások a római büntetőjog köréből*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2011, 69-70. o.

⁵⁸ *Uo.* 75. o.

másrészt pedig a harmadik halasztás után büntetéssel sújtották a bírákat. Az esküdtek a *lex Acilia de repetundis* értelmében először arról szavaztak, hogy világos-e számukra az ügy. Kétféleképpen szavazhattak: „L” (*liquet*, azaz világos), vagy „NL” (*non liquet*, azaz nem világos). Ha a bírák több mint egyharmada számára nem volt világos az ügy, akkor a tárgyalást meg kellett ismételni (*ampilatio*). Amennyiben a bírák kétharmada számára világos volt az ügy, sor kerülhetett a vádlott bűnössége kérdésében a szavazásra. A bírák döntésüket titkos szavazással hozták meg oly módon, hogy egy puszpángfából készült viaszostáblát (*sorticolam buxeam*) dobtak egy urnába (*sitella*). A tábla egyik oldalán az „A” (*absolvo*) „felmentem” jel, a másikon a „C” (*condemno*) „elítélem” jel szerepelt. A bírónak a döntésével ellentétes feliratot le kellett törölnie a tábláról. A szavazás végeredményét a prétor állapította meg felolvasva a táblákról az „A”, illetve „C” jelet, vagy, ha nem tartalmazott szavazatot (*sine suffragio*), e tényt rögzítették. Az elítélés vagy a felmentés a leadott szavazatok egyszerű többségével történt, amelynek következtében több kereset ezután már a *praevaricatio* és a *litis aestimatio* esetét kivéve nem volt indítható (*actio nei esto*). A *questio perpetua* elnöke által kihirdetett ítélet ellen nem volt semmiféle jogorvoslat.⁵⁹

Az eljárás menetének aprólékos szabályozása tekintettel volt az elkövetett bűncselekmény politikailag befolyásolt jellegére. A vádat a mai magánvádhoz hasonlóan nem az állam képviselője, hanem egy római magánszemély emelte, a bírói feladatokat pedig laikus esküdtek látták el.⁶⁰ A francia De Fontette véleményem szerint helyesen mutat rá arra a tényre, hogy Cicero különösen a Verres elleni második eljárásban olyan tényállások tömegét vonultatta fel, amelyek nem csak a *repetundae* törvényeket, hanem más büntetőjogi normákat is sértettek. Ugyanis Cicerót az a cél vezérelte, hogy a *repetundae* eljárás megindításához a vádlott által elkövetett cselekmények lehető legteljesebb képét felvázolja.⁶¹ Vagyis ha az eljárás megindult, ettől fogva magába foglalta a magisztrátus által a hivatali éve alatt elkövetett valamennyi bűncselekményt.⁶²

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Cicero Verres elleni vádbeszédei mind a provinciai igazgatás, mind a provinciai helytartó által elkövetett bűncselekmények tanulmányozása szempontjából meghatározó jelentőségű források. Elemzéseimben rámutattam arra, hogy a római törvényhozás felismerte a római magisztrátusok korrupciója által okozott társadalmi károk jelentőségét. Igyekeztek visszaszorítani a jelenséget, ennek ellenére az ilyen bűncselekmények a köztársaság korának végére egyre gyakoribbá váltak. Az egyes zsarolási tényállások jellege jogilag mind pontosabbá vált, azonban a bűncselekmény megvalósulásának újabb és újabb formái tűntek fel, amit a szigorú magánjogi és büntetőjogi rendelkezések sem tudtak visszaszorítani.

⁵⁹ Eder: *i. m.* 144-152. o.

⁶⁰ Molnár Imre: Az ókori Róma büntetőeljárás jogának rendje, In: *Sapientia sat. Dr. Cséka Ervin prof. 90. születésnapjára*, Acta Jur. et Pol. Tom. LXXIV. Szeged, 2012, 331-350. o.

⁶¹ Pontenay de Fontette: *i. m.* 95. o.

⁶² Édouard Laboulaye: *Essai sur les lois criminelles des Romains*, Aalen, Scientia Verlag, 1973 265. o.

Irodalomjegyzék

- Badian, Ernst: *Lex Acilia Repetundarum*, *The American Journal of Philology*, 75 (1954), 374-384. o.
- Burány Gergely: *A római állandó törvényszékek és a bűnfenyítő eljárás Cicero korában*, Szombathely, Nyomatott Seiler Henriknél, 1883.
- Eder, Walter: *Das Vorsullanische Repetundenfahren*, München, Blasaditsch, 1969.
- Ewins, Ursula: *Ne Quis Iudicio Circumveniatur*, *The Journal of Roman Studies*, 77 (1960), 94-107. o.
- Ferrary, Jean-Luis: *Recherches sur la législation de Saturninus et de Glaucia*, *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité*, 91 (1979), 85-134. o.
- Flach, Dieter: *Zur Strafgesetzgebung der gracchischen Zeit*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 90 (1973), 91-94. o.
- Grasmück, Ernst Ludwig: *Exilium*, Paderborn-München-Wien-Zürich, Schöningh, 1978.
- Kleinfeller, Georg: *Repetundarum crimen*, In: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (hrsg.: Wilhelm Kroll — Kurt Witte), Stuttgart, J.B. Metzler Verlagsbuchhandlung, 1920, 603-610. o.
- Kunkel, Wolfgang: *Questio*, in: *Kleine Schriften*, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1974, 60-61. o.
- Laboulaye, Édouard: *Essai sur les lois criminelles des Romains*, Aalen, Scientia Verlag, 1973.
- Lengle, Joseph: *Die Auswahl der Richter im römischen Quästionsprozeß*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 53 (1933), 275-296. o.
- Lécivain, Charles: *Repetundae (pecuniae)*, In: *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* 4. (Charles Victor Daremberg –Edmond Saglio), Paris, Hachette, 1911 (Nachdruck Graz, 1969.), 837-839. o.
- Lintott, Andrew: *The leges de repetundis and Associate Measure Under the Republic*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 98 (1981), 162-212. o.
- Mattingly, Harold B.: *The Extortion Law of Servilius Glaucia*, *The Classical Quarterly*, 25 (1975), 255-263. o.
- Molnár Imre: *Az ókori Róma büntetőeljárás jogának rendje*, In: *Sapienti sat. Dr. Cséka Ervin prof. 90. születésnapjára*, Acta Jur. et Pol. Tom. LXXIV. Szeged, 2012, 331-350. o.
- Mommsen, Theodor: *Römisches Strafrecht*, Leipzig, Duncker & Humblot, 1899.
- Nicolet, Claude: *L'ordre équestre a l'époque républicaine (312-43 av. J.-C.) 1.*, Paris, Éditions E. de Boccard, 1974.
- Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*, Szeged, Lectum Kiadó, 2010.
- Nótári Tamás: *Római köz- és magánjog*, Szeged, Lectum Kiadó, 2011.

- Oost, Stewart Irvin: Date of the Lex Iulia De Repetundis, *The American Journal of Philology*, 77 (1965), 19-28. o.
- Pittia, Sylvie: La cohorte du gouverneur Verrès, in: *La Sicile de Cicéron: lecture des Verrines*. Actes du colloque de Paris (19-20 mai 2006). Organisé par l'UMR 8585, Centre Gustave Glotz. Collection de l'Institut des Sciences et Technique de l'Antiquité (2007), 57-87. o.
- Pókecz Kovács Attila: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársaságkori Rómában (A Castor templom ügye), In: *Tanulmányok Erdősy Emil Professzor 80. születésnapja tiszteletére. Studia iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata* 136, Pécs, 2005, 421-439. o.
- Polaček, Vojtěch: Zu Ciceros Verrinen, In: *Studi in onore di Gaetano Scherillo II*, Milano Cisalpino-La goliardica, 1972, 635-648. o.
- Pontenay de Fontette, François: *Leges repetundarum. Essai sur la répression des actes illicites commis par les magistrats romains au détriment de leurs administrés*, Paris, LGDJ, 1954.
- Robinson, Olivia F.: *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1995.
- Ross-Taylor, Lilly: *La politique et les partis à Rome au temps de César*, Paris, Éditions La Découverte, 2001.
- Santalucia, Bernardo: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, Milano, Giuffrè Editore, 1998.
- Sárý Pál: Sulla büntetőjogi reformjai, *Jogtudományi Közlöny*, 56 (2001) 5, 275-286. o.
- Sárý Pál: *Sulla büntetőjogi reformjai. PhD-értekezés (kézirat)*, Miskolc, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, 2002.
- Sárý Pál: *Előadások a római büntetőjog köréből*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2011.
- Serrao, Feliciano: Appunti sui «patroni» e sulla legittimazione attiva all'accusa nei processi «repetundarum», In: *Studi in onore di Pietro De Francisci 2*, Milano, Giuffrè Editore, 1956, 473-511.
- Sherwin-White, Adrian Nicholas: Poena legis repetundarum, *Papers of the British School at Rome*, 17 (1949), 5-25. o.
- Sherwin-White, Adrian Nicholas: The Date of the Lex Repetundarum and Its Consequences, *The Journal of Roman Studies*, 62 (1972), 83-99.
- Sherwin-White, Adrian Nicholas: The Lex Repetundarum and the Political Ideas of Gaius Gracchus, *The Journal of Roman Studies*, 72 (1982), 18-31.
- Simon, Dietrich: Repetundarum crimen, In: *Der Neue Pauly* 10 (Hrg. Hubert Cancik — Helmut Schneider), Stuttgart-Weimar, Verlag J.B. Metzler, 2001, 923-924. o.
- Thompson, Lloyd A.: A Passage of Cicero Relating to prosecutions 'repetundarum', In: *Studi in onore Edoardo Volterra 2*, Milano, Giuffrè Editore, 1971, 479-485. o.
- Venturini, Carlo: *Studi sul crimen repetundarum nell'età repubblicana*, Milano, Giuffrè Editore, 1979.

- Venturini, Carlo: La conclusione del processo di Verre (osservazioni e problemi), *Ciceroniana* 4 (1980), 155-171. o.
 - Zlinszky János: *Római büntetőjog*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1991.
 - Zumpt, August Wilhelm: *Das Criminalrecht der römischen Republik* II, Berlin, Ferd. Dümlers Verlagsbuchhandlung, 1868.
-
-

A polgári perrendtartás alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai a bíróságok szemszögéből

Pribula László*

Egy jól működő polgári perrendtartás mind a jogkereső felek, mind a jogalkalmazásban résztvevők közös érdeke. A polgári pert szerkezetileg új alapokra helyező, a rendelkezési jog és a perkonzentráció érvényesülését hangsúlyozó új perrendtartás, a 2016. évi CXXX. törvény gyakorlata immár több évre tekint vissza. Érdemes áttekinteni, hogy melyek voltak a kódex alkalmazásának kezdeti nehézségei, melyek voltak a szabályozás gyakorlati megvalósításának kritikus pontja, hogyan kereste a jogalkotó és a jogalkalmazó az anyagi jogok hatékony érvényre juttatását segítő megoldásokat, és ennek során milyen korrekciók megvalósítása volt indokolt.

Kulcsszavak: perrendtartás, perkonzentráció, osztott perszerkezet, keresetlevél visszautasítása, keresetváltoztatás, Pp. novella

The Civil Procedure Code in the practice of civil courts

A well-functioning civil procedure is in common interest of both legal practitioners and the parties seeking justice. The application of the new Civil Procedure Code, the Act CXXX of 2016., has been in progress for several years. It is useful to analyze the initial difficulties in the application of the Code, as well as the critical points in the practical implementation of the Code and how legislators and judicial practitioners sought multiple solutions to promote enforcing substantive rights by reasonable adjustments of the regulation.

Keywords: civil procedure code, procedure concentration, divided structure of procedure, rejection of claim, changing the claim, Amendment of the Civil Procedure Code

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1486>

1. Az új polgári perrendtartás kodifikálásának és korrekciójának alapjai

Az eljárásjog koncepcionális megújítása különleges jelentőségű esemény: ha a jogalkotó elhatározza egy új eljárási kódex megalkotását, úgy megfogalmazza a kodifikáció által elért kívánt célokat, számot vet a korábbi jogszabályi megoldások hiányosságaival, ezek kiküszöbölése végett keresi a jogtörténetben és a nemzetközi szabályozásokban hasznosítható tapasztalatokat, és azok által igyekszik a kitűzött célok megvalósítására alkalmas átfogó reformot megvalósítani. Kiemelt fontossága

* Kollégiumvezető bír (Debreceni Ítéltábla), tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Tanszék.

van ezért a jogalkotói törekvések megfelelő megfogalmazásának, és az ehhez igazodó, az új jogszabály hatályba lépése folytán szükségképpen nehézségeket okozó bírói gyakorlat alakulásának. Nem volt ez másképp a 2018. január 1-jén hatályba lépő, a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.) alkalmazása során sem; a törvényhozónak a kódex Preambuluma által kifejezetten megfogalmazott szándékainak a közvetítése és a jogalkalmazásban megjelent értelmezési problémák, gyakorlati megközelítési módok áttekintése hasznos tanulságokat nyújt.

A tanulmány nem törekszik az új perjogi kódex elméleti alapjainak, gyakorlati megvalósulásának teljes körű áttekintésére, hanem a legfontosabb sarokkövekre koncentráva kívánja összefoglalni, hogy az immár több éves múltra visszatekintő perrendtartás milyen jelentősebb kihívásokat eredményezett a jogalkalmazásban, és milyen értelmezési módszerek jelentek meg a kritikus vitatott kérdésekben, hogyan reagált a szakmai vitákra a jogalkotó, ezáltal milyen okokból és milyen mértékben találta indokoltnak a jogszabályi korrekciót. A polgári per két alapvető intézményén – a keresetlevél perfelvételre alkalmasságának vizsgálatán, valamint a keresetváltoztatás megengedésén – keresztül fogalmazza meg és igazolja azt a hipotézist, hogy a folyamatos jogalkalmazói visszacsatolások – különösen a Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Tanácskozása és az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó konzultációs testület állásfoglalásai, a Kúria elnöke által a keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló vélemény¹, a másodfokú bíróságok korrekciós gyakorlata figyelembe vételével; az Igazságügyi Minisztérium a Pp. hatályosulását elemző munkacsoportjának aktív, valamennyi jogászi szakmai bevonásával végzett tevékenysége által – a méltányos értelmezés szempontjainak a megértésével, a jogalkotó részéről befogadásra találtak. Mind a közvetlenül a Pp. hatályba lépése után elfogadott 2018. évi LXXXII. törvény, amely 2018. november 24-től az Itv. 58. §-ának módosításával a keresetlevél visszautasítását illetékmentessé tette; mind a 2019. évi LXVI. törvény, amely 2019. július 10-től a személyi állapotot érintő perek egyes szabályait tette rugalmasabbá; mind a 74/2020. (III. 31.) Korm. rendelet (Veir. 1.), melyet eredetileg a veszélyhelyzet miatt vezettek be, de a későbbi szabályozásba is átemelt egyes, az igényérvényesítést egyszerűsítő előírásokat (formanyomtatvány-kényszer mellőzése, a hiánypótlásra felhívó végzésben a keresetlevél valamennyi hiányosságának kötelező feltüntetése); és különösen a perrendtartás első átfogó módosítása, a 2020. évi CXIX. törvény (első Pp. novella) 2021. január 1-jétől hatályos módosításai, a perrendtartás koncepcionális szerkezeti újításait nem érintve, az anyagi jogok hatékony érvényre juttatását még határozottabban kívánták érvényesíteni. A bírói tapasztalatok becsatornázása az igényérvényesítés könnyítését eredményező reformot eredményezett, amely során ugyan – mint ahogy arra Wopera Zsuzsa is rámutatott – a jogalkotó kis részben feladta eredeti dogmatikai következetességét, de mindezt abból a célból, hogy a

¹ *A keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye*, https://kuriabirosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevel_visszautasitasanak_vizsgalata_ossze_foglalo_velemeny.pdf (letöltés időpontja: 2021.11.28.)

jogalkalmazói igényekhez igazodóan egyszerűsítse és rugalmasabbá tegye a szabályozást.² Ez a törekvés pedig találkozott a jogkereső felek érdekeivel, Endrédy András megfogalmazása szerint mindebből következően alkalmasként arra, hogy a nemkívánatos joggyakorlatnak gátat szabjon; és ezáltal talán a pereskedési kedv is új lendületet vegyen Magyarországon.³

2. A keresetlevél perfelvételre alkalmassága értelmezésének alapvetései

Az új polgári perrendtartás elfogadását követően azonnal felmerült a bírói jogértelmezésben, hogy a megreformált eljárásrend által volt-e a jogalkotónak olyan célja, amely a felekkel szembeni, kétségtelenül szigorúbbnak tűnő elvárásokat önmagában véve, azaz formálisan – akár a bírósághoz fordulás jogának az elnehezítését eredményezően – tartotta követelménynek, vagy azt kívánta közvetíteni, hogy a látszólagos szigorítást a Preambulumában is megfogalmazottak szerint a magánjogi jogviták tisztességes eljárás elvén nyugvó rendezése és az anyagi jogok hatékony érvényre juttatása érdekében, a jogalkotói törekvések megértését célzó értelmezésével, méltányosan kell megítélni. A „formális” és a – contra legem jogalkalmazás veszélyeit elkerülő, ezért lényegesen összetettebb – „méltányos” értelmezés végigkísérte a Pp. hatályba lépését követő első időszakot.

A keresetlevél kötelező tartalmi elemeinek a meghatározása, a hiányosságok értékelése, a jogkövetkezmények megállapítása, valamint a hátrányos jogkövetkezmények esetleges kiküszöbölése a polgári perrendtartás különösen jelentős szabályai közé tartoznak. A szabályozásnak, valamint a szabályok alkalmazásának a túlzott enyhesége a *per koncentrált lefolytatása és befejezése* ellen hathat, a felelős pervitel elősegítését nem segíti elő; ugyanakkor túlzott szigorúsága esetlegesen ahhoz a nem kívánt következményhez vezethet, hogy a *jogviták nem kerülnek a bíróság elé*, a bíróság ezáltal nem tudja teljes körűen betölteni az Alaptörvény 25. Cikkében meghatározott feladatát, mindez pedig a jogalkalmazással szembeni bizalmatlansághoz vezethet. Olyan szabályok meghatározása és azok megfelelő értelmezése alapján olyan gyakorlat kialakítása indokolt, amely *egyszerre tudja biztosítani* a perkoncentráció érvényesülését, a jogvita kereteinek minél szélesebb körű tisztázását, ugyanakkor nem téríti el a jogvitákat indokolatlanul a perfelvételre alkalmatlanság túlzottan széles körben megítélése miatt.

A két értelmezési szempontrendszer első jelentős megjelenése volt a *rendezetlen keresetlevél* problémaköre. A korábbi, a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (1952-es Pp.) megoldásához képest a keresetlevél részletesebb, szerkezeti egységek szerint meghatározott tartalmi követelményeinek szabályozásából következően felvetődött az, hogy a keresetlevelet vissza kell-e utasítani, ha – bár a

² Wopera Zsuzsa: A dogmatika vagy a gyakorlat elsőbbsége? In: *Ünnepi kötet Dr. Szabó Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Forum Acta Juridica et Politica, Acta Universitatis Szegediensis (szerk.: Homoki-Nagy Mária), Szeged 2021. 485. o.

³ Endrédy András: A perindítás megváltozott szabályai a polgári perrendtartás első novelláris módosítása alapján, *Miskolci Jogi Szemle*, 16 (2021.) 1. szám 2. kötet 110. o.

kötelező tartalmi elemeket a keresetlevél magában foglalja – az egyes szerkezeti egységek címének feltüntetése hiányzik, vagy az egyes szerkezeti egységeken belül a tartalmi elemek nem a felsorolás szerinti sorrendben követik egymást.

Az új polgári perrendtartás kodifikálását elhatározó 1267/2013. (V. 17.) Korm. határozat lényegesnek találta annak a hangsúlyozását, hogy egy korszerű, a nemzetközi gyakorlatnak és elvárásoknak is megfelelő polgári perjogi törvénykönyvet kíván létrehozni azért, hogy biztosítsa az anyagi jogok hatékony érvényesítését, és amely a jogtudomány és a joggyakorlat eredményeire támaszkodva áttekinthetően, koherensen, a technika vívmányaira is figyelemmel szabályozza a perjogi viszonyokat, megkönnyítve ezzel a jogkereső állampolgárok és a szakmai közönség helyzetét. Ezt az iránymutatást vette át az elfogadott kódex, amely ugyan – az 1952-es Pp. megoldásával szemben – nem határozta meg a törvény célját, de megjelenítette a jogalkotó törekvéseinek irányát az Alaptörvény 28. Cikkéből következően a jogalkalmazás számára értelmezési alapként szolgáló Preambulumában, amely ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy a koncentrált per feltételeit biztosító szabályozást a magánjogi jogviták tisztességes eljárás elvén nyugvó rendezése és az anyagi jogok hatékony érvényre juttatása érdekében alkotta meg. Ennek a szándéknak feltétlenül ellentmondott volna egy olyan rugalmatlan értelmezés, amely már a keresetlevél szerkezeti egységeinek is a szabályozás célján túlmutató formális, a bírósághoz fordulást elnehezítő jelentést társított volna.

A rendezetlen keresetlevél szakmai vitáit az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó konzultációs testület 2018. március 23-án tartott ülésén elfogadott 34. számú állásfoglalása kívánta lezárni akként, hogy nem lehet visszautasítani a keresetlevelet, ha a fél annak a Pp. 170. § (1)-(3) bekezdéseiben írt szerkezeti egységeit nem látta el külön címekkel, de az felismerhetően, egymástól elkülönülten tartalmazza mindhárom szerkezeti egységet; a Pp. 170. § (1)-(3) bekezdései az egyes szerkezeti egységeken belül a keresetlevél tartalmi elemei vonatkozásában nem állapítanak meg sorrendet. Az állásfoglalás indokolása hangsúlyozta, hogy bár – a professzionális pervitel, valamint a perkoncentráció és a felek eljárástámogatási kötelezettségének alapelvéből következően – a keresetlevél tagolása és kötelező tartalmi elemei tekintetében a Pp. szigorú követelményeket támaszt, tekintettel arra, hogy a korábbiaknál lényegesen nagyobb odafigyelés és precizitás várható el a felektől, illetve a jogi képviselőktől az eljárás során, ugyanakkor figyelemmel kell lenni a szabályozás által elérni kívánt célokra is. A keresetlevél szerkezeti egységekre való felbontásával a jogalkotó a megfogalmazott célok elérése érdekében a keresetlevél áttekinthetővé tételével a perek hatékony lezárását kívánta előmozdítani. A Pp.-ben szereplő szerkezeti tagolásból azonban – erre vonatkozó kifejezett jogszabályi előírás hiányában – nem következik, hogy a felperesnek minden szerkezeti egységet külön címmel kell ellátnia, elegendő, ha a keresetlevél felismerhetően, jól áttekinthetően tartalmazza az egyes szerkezeti egységeket. A keresetlevélre vonatkozó rendelkezések az egyes tartalmi elemek kötelező sorrendjét nem mondják ki.

A másik alapvető kérdéskör a keresetlevél perfelvételre alkalmassága körében az alaki és az érdemi vizsgálatnak az elhatárolása, ezáltal a perindítási és a perfelvételi szak elválasztása, az *anyagi pervezetés helyes szerepének* felismerése volt. Fontos

volt a jogalkalmazásban annak a tudatosítása, hogy a törvény a keresetlevél tartalmi követelményeit úgy határozza meg, hogy egyrészt a bíróság számára valamennyi anyagi és eljárásjogi adat a kereset tárgyalhatóságához – és a bírósági meghagyás esetleges kibocsátásához – azonnal rendelkezésre álljon; másrészt az alperes részére lehetővé és elvárhatóvá teszi a teljes körű *ellenkérelem* előterjesztését.⁴ Ennek a helyes megközelítésnek az indoka, hogy a keresetlevél még önmagában nem elégséges a jogvita keretei a pert megindító fél általi teljes körű meghatározásához, hiszen hiányoznak azok az ismeretek, melyek az ellenérdekű fél álláspontján keresztül egyáltalán fel tudnák mérni a vita mibenlétét; ezért a keresetlevél tényleges funkciója a per megindítása olyan módon, hogy mindebből a másik fél meg tudja érteni a vele szemben érvényesített követelés tartalmát, indokát; az érdemi védekezés elmulasztása esetén pedig rendelkezésre álljanak az anyagi jogerőhatással járó határozat kibocsátásához szükséges adatok. Ez a kívánalom egyértelműen következett a törvény legnagyobb koncepcionális újításából, az osztott perszerkezet bevezetéséből, amely azért különítette el a perfelvételi és az érdemi tárgyalási szakot, hogy a felek először a jogvita tartalmát, kereteit határozzák meg, és csak ezt követően folytasson le a bíróság – a jogvita meghatározott kereteihez igazodó – bizonyítást, ezáltal visszaszorítsa a perek szükségtelen elhúzódását; és amelytől azt várta, hogy „alaposabb előkészítő munkára ösztönzi a feleket, koncentráltabb, feszesebb eljárást tesz lehetővé.”⁵ A per felvételének jelentőségét azonban nem értelmezi megfelelően az a felfogás, amely a jogvita kereteinek a meghatározását már azt megelőzően várná el, hogy mindkét fél bekapcsolódott volna a perbe, tehát hogy az alperes az ellenkérelmét előterjesztette volna. Az írásbeli ellenkérelem előadása előtt még nem követelhető meg a jogvita kereteinek a felperes általi meghatározása, lévén nem ismert a védekezés módja és mértéke. A keresetlevél tartalmi elemeinek a perindítás feltételein túl történő vizsgálata a perrendtartás törekvéseivel mindenképpen ellentétes.

A legjellemzőbben ezt a kérdést a Civilisztikai Kollégiumvezetők 2017. július 7. napján megtartott Országos Tanácskozásának 10. számú állásfoglalása érintette. Még a perrendtartás hatályba lépése előtt merült fel értelmezési problémaként, hogy ha a keresetlevél valamely kötelező tartalmi elemet hiányosan tartalmaz, úgy a keresetlevél – az akkori szabályok szerint még a tartalmi hiányosság miatt hiánypótlási felhívás nélkül megengedett – visszautasításának, hiánypótlási felhívás kiadásának vagy az anyagi pervezetés körében való közrehatásnak van-e helye. Az állásfoglalás a méltányos értelmezést figyelembe véve mutatott rá arra, hogy ha a keresetlevél nem tartalmaz valamely, a 170. §-ban felsorolt kötelező tartalmi elemet, úgy a keresetlevél visszautasításának van helye; ha a keresetlevél a 170. § minden pontjához tartalmaz valamit, de azok nem felelnek meg a törvény követelményének vagy nem teljes körűek, úgy hiánypótlás kiadásának van helye; míg ha a keresetlevélben előadottak megfelelnek a törvény követelményének és teljes körűek,

⁴ BDT2019. 4054

⁵ Interjú Wopera Zsuzsa egyetemi tanárral, a polgári perrendtartás reformjával, az új szabályozási rendszer kialakításával, továbbá a kapcsolódó jogszabályok előkészítésével összefüggő feladatok irányítására és összehangolására megbízott miniszteri biztossal. <http://www.jogiforum.hu/hirek/36544> (letöltés időpontja: 2021.11.28.)

de inkompatibilisek... nincs helye sem hiánypótlásnak, sem visszautasításnak... (hanem) a perfelvétel során *anyagilag pervezetéssel* kell közrehatni abban, hogy a felperes a keresetlevélben feltüntetett nyilatkozatainak hibáit kijavítsa.⁶ A perfelvételre alkalmasság vizsgálatának és az anyagi pervezetésnek a szerepét az állásfoglalás helytállóan jelölte ki és következetes érvényesülése figyelemmel volt a jogkereső felek érdekeire.

A Civilisztikai Kollégiumvezetők 2018. június 20-21. napi Országos Tanácskozásán elfogadott 21. számú állásfoglalás ezt az irányvonalat erősítette annyiban, hogy a perrendtartás rendeltetése oldaláról, a jogalkotó akaratának az értelmezése alapján, a bírósághoz fordulás jogát előtérbe helyezve azt az iránymutatást tette – *kiemelve, hogy ekkor már fel sem merült a rendezetlen keresetlevél visszautasításának a jogkövetkezménye* –, hogy ha a keresetlevél egyértelműen és kétségtől mentesen beazonosíthatóan tartalmazza a Pp. 170. §-ában, illetve a törvényben írt egyéb kötelező tartalmi elemeket, alaki kellékeket, de nem az előírt módon vagy sorrendben, úgy hiánypótlás elrendelésének a 176. § (2) bekezdés e) pont alapján abban az esetben van helye, ha az eltérő szerkesztés folytán a kötelező tartalmi kellékek megfelelése, teljes körűsége nem egyértelmű, beazonosítása bizonytalanságot idéz elő, ezáltal az a határozottságot, érthetőséget, végrehajthatóságot illetően a bíróban kételyeket ébreszt.⁷

Az ismertetett két állásfoglalás ugyan vitatható volt annyiban, hogy a jogi képviselővel és a jogi képviselő nélkül eljáró felekre azonosan határozta meg a kötelező elemek tartalmi fogyatékosága miatt a hiánypótlási okot, holott előző esetben illet a törvény nem ismert; ugyanakkor azt az irányvonalat kellően képviselte, amely a perkoncentrációt és annak érdekében a felek felelős pervezetését és a bíróság aktívabb közreműködését előtérbe helyező, a pert szerkezetiileg megújító újraszabályozás elvi alapjait a keresetlevél visszautasításának minimalizálásában jelölte ki, és helyesen helyezett hangsúlyt az anyagi pervezetésre. Mindennek a gyakorlati megvalósulása azonban természetesen eredményezett nehézségeket.

3. A keresetlevél visszautasításának gyakorlati problémái és a jogalkotó válasza

Egy új perjogi kódex szabályainak értelmezése – különösen viszonylag rövidebb felkészülési időt követően – szükségképpen okoz gyakorlati problémákat, tekintettel arra, hogy a hatályba lépését követően indult ügyekben előírásait azonnal alkalmazni kell. Mivel pedig a tisztességes eljáráshoz való jog lényegi elemét képező bírósághoz fordulás jogát a legnagyobb részben a keresetlevél perfelvételre alkalmasságának a megítélése érinti, ezért a keresetlevél visszautasításának a gyakorlata keltette fel a

⁶ A Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Értekezletének (2017. július 7.) állásfoglalásai a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvénnyel (Pp.) összefüggésben felmerült jogértelmezési problémákról, https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/ckot_07_lezarva.pdf (letöltés időpontja: 2021.11.28.)

⁷ A Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Tanácskozásának 2018. június 20-21-én megtartott ülésén elfogadott állásfoglalások, https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/ckot_elfogadott.pdf (letöltés időpontja: 2021.11.28.)

jogkereső felek legnagyobb érdeklődését. Megfigyelhető, hogy a 2018. évben az indokoltnál nagyobb mértékben voltak fellelhetők a keresetlevél tartalmi követelményeit szükségtelenül szigorúan értelmező döntések, ugyanakkor az is tendenciaként jelentkezett, hogy a másodfokú bíróságok – a Virág Csaba által az anyagi igazság érvényre juttatását és ebből adódóan az aktívabb, szélesebb eljárási jogokkal rendelkező bírói funkciót erősítő attitűdnek nevezett szemlélet előtérbe helyezésével⁸ – rendre korrigálták a formális elemeknek az indokoltnál nagyobb jelentőséget tulajdonító visszautasító végzéseket. A megváltoztatások elvi alapja jellemzően az volt, hogy a keresetlevél tartalmi követelményeit a Preambulumban megfogalmazott jogalkotói célokkal összefüggésben kell megközelíteni azzal, hogy a keresetlevélre alkalmazandó rendelkezésekkel a jogalkotónak a céltalan formalizmus nyilvánvalóan nem volt célja, a törvény rendelkezéseit úgy indokolt és szükséges értelmezni, hogy az ne eredményezze a bírósághoz fordulás ellehetetlenítését⁹A korrekciós mechanizmusnak és a szakmai fórumok jellemzően a méltányos értelmezés mellett állást foglaló iránymutatásainak az alapján az elsőfokú bíróságok jogalkalmazói szigora a 2019. évre folyamatosan csökkent.

A teljesség igénye nélkül indokolt kiemelni néhány példát a jogalkotói célhoz igazodó, méltányos értelmezést előtérbe helyező bírósági határozatok közül. Az egyik közzétett eseti döntés szerint – nem vonva ezáltal kétségbe a pertaktika indokoltságát – az a körülmény, hogy a felperes nem jelöl meg minden, a keresetlevélben szereplő tényre *bizonyítékot* – akár azért, mert a tényt nem tartja lényeges ténynek, nem tartja bizonyítandó, vagy általa bizonyítandó ténynek –, a bíróság anyagi pervezetésének szükségességét veti fel, de nem lehet oka a keresetlevél visszautasításának.¹⁰ A *jogi érvelés* – amelyhez a Pp. 342. § (1) és (3) bekezdéséből következően a bíróság nincs kötve – tekintetében fejtette ki egy, az elsőfokú döntés szigorát korrigáló határozat, hogy a tényállítás, a jogállítás és a kérelem kötelező előadása mellett a felperes nyilvánvalóan rámutat egy általa vélt kapcsolatra, azonban a jogi érvelés hiánya önmagában csak azt eredményezheti, hogy a felperes megfosztja magát attól, hogy az általa fennállónak vélt összefüggéseket, értelmezési irányokat a bíróság megismerje.¹¹ A *pertárgy értékének* a meghatározását érintően foglalt állást úgy egy méltányos értelmezést előtérbe helyező kiemelkedő jelentőségű bírósági döntés, hogy a jogszabályok a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgáló ismerve feltételezésének az a jogalkalmazói értelmezés felel meg, amely szerint akkor kell a felperesnek a keresetlevél záró részében a per tárgyának az értékét kifejezetten megjelölnie, ha az az érdemi részben feltüntetett, a bíróság ítéleti rendelkezésére irányuló határozott kereseti kérelem alapján egyértelműen és kétséget kizáróan nem állapítható meg; nincs helye ezért a keresetlevél visszautasításának akkor, ha a keresetlevél záró része ugyan kifejezetten nem tartalmazza a per tárgyának az értékét, azonban a felperes a kereseti kérelme szerint kizárólag – forintban

⁸ Virág Csaba: Az új polgári perrendtartás alkalmazásának kihívásai, Bírói attitűdök a perrend egyes új jogintézményeivel kapcsolatban, *Bírósági Szemle*, 1 (2020.) 14. o.

⁹ BDT2019. 4107

¹⁰ BDT2019. 3971

¹¹ BDT2019. 4109

meghatározott – pénzkövetelést kíván érvényesíteni.¹² Ugyancsak a jogalkotói törekvések megértését hangsúlyozó döntés azt mondta ki – rámutatva arra, hogy a Pp.-nek a Preambulumában is deklarált célja a magánjogi jogviták tisztességes eljárás elvén nyugvó rendezése és az anyagi jogok hatékony érvényre juttatása, és hogy egyetlen eljárásjogi rendelkezés értelmezése és alkalmazása sem lehet öncélú –, amely szerint a keresetlevélben a *nem természetes személy perbeli jogképességét, a törvényes képviselő képviseleti jogát* megalapozó jogszabályhelyet akkor szükséges feltüntetni, ha azt az adott esetben egyedi vizsgálatot és alkalmazást igénylő jogi norma állapítja meg, különös figyelemmel arra, amely szerint a jogi személy jogképességéből a perbeli jogképesség és a törvényes képviseleti minőség egyenesen következik, az a jognak olyan axiómája, amely vitán, kétségen felül áll, egyértelműsége miatt beható vizsgálatot nem igényel, ennek folytán e rendelkezéseket még ítélettel történő befejezés esetén sem kell megjeleníteni.¹³ A keresetlevél tartalmi követelményeiként meghatározott adatok *keresetenkénti előadására* irányadó, a szükségtelen ismétlések elkerülését célzó jogfejlesztő értelmezésre példa az a döntés, amely szerint a kereseti kérelmet (és az érvényesített jogot) megalapozó tényeket – és ennek továbbgondolása folytán valamennyi adatot – akkor kell a keresetlevélben keresetenként feltüntetni, ha azok az egyes kereseti kérelmek esetében egymástól eltérnek.¹⁴

Az, hogy az előzőekben felhívott döntések találkoztak a jogalkotó szándékával, nyilvánvalóan visszacsatolást nyert azáltal, hogy a Pp. novella következetesen figyelembe vette a jogalkalmazás jogfejlesztő értelmezését, és az újragondolt szabályokat a keresetlevél tartalmi elemeinek egyszerűsítésében és a keresetlevél visszautasításának visszaszorításában találta indokoltnak meghatározni. A túlzott formalizmus ellen hatott az a reform, amely a gyakorlati tapasztalatokra – mindenekelőtt a Kúria a keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoportjának összefoglaló véleményében foglaltakra – tekintettel egyszerűsítette a keresetlevél bevezető részében és záró részében meghatározott tartalmi követelményeket, hangsúlyozva, hogy az adminisztrációs terheket növelőnek tekintett elemeket kiiktatni kívánja; a joggyakorlat visszajelzései alapján egyszerűsítette a keresethalmazatokra vonatkozó szabályozást és a keresetlevélhez csatolandó mellékleteket is; továbbá a jogkeresők igényérvényesítésének előmozdítása érdekében a keresetlevél tartalmi és alaki hiányosságainak vagy kötelező mellékleteinek hiányossága esetén, jogi képviselővel eljáró fél vonatkozásában is kötelezővé tette a hiánypótlásra történő felhívást; valamint szükségesnek találta jogszabályi rendelkezésben kimondani, hogy a keresetlevél perfelvételre való alkalmassága szempontjából nem vizsgálható a keresetlevél érdemi részében előadott olyan tartalmi elem, amelynek az értékelése az ügy érdemére tartozik, valamint az sem, hogy a felperes által megjelölt bizonyítékok, bizonyítási indítványok alkalmasak-e, illetve elegendőek-e a keresetlevélben foglaltak alátámasztására. Mindezek a változtatások a méltányos bírói jogfejlesztő értelmezés eredményeivel álltak összhangban.

¹² BDT2019. 4085

¹³ BDT2019. 4068

¹⁴ BDT2019. 3916

4. A keresetváltoztatás problémaköre

Az új polgári perrendtartás másik jelentős, számos gyakorlati értelmezési kérdést felvető újítása volt a kereset- és ellenkérelem-változtatásnak az osztott perszerkezethez igazított modellje. A korábbi, az 1952-es Pp.-hez képest a szabályozás különbségének alapja a kereset és az ellenkérelem jelentésében volt. A kereset és az ellenkérelem fogalmát egyik perrendtartás sem definiálta, azok tartalma a változtatás megengedésére irányadó rendelkezésekből volt meghatározható. Míg az 1952-es Pp. a 146. §-ából következően az *egyelemű kereset* (és ellenkérelem) fogalmat fogadta el, azt a bíróság döntésére irányuló kereseti kérelemmel (illetve az azt vitató kifogással) azonosította; a Pp. a 7. § (1) bekezdésének 4. és 12. pontja eredeti értelmező rendelkezései szerint a *háromelemű kereset* (és ellenkérelem) meghatározását fogadta el, a kereseti kérelemnél túl annak elválaszthatatlan részeként ideértve a keresettel érvényesített jog, valamint a kérelmet és a jogot megalapozó tények állítását (illetve az anyagi jogi kifogás, az elismerés és a védekezést megalapozó tények állítását) is. A perrendtartás ezen koncepcionális újításával a jogalkotó elsődlegesen a jogviták teljes körű feltárását és lezárását, a „meglepetés-ítéletek” elkerülését kívánta elérni. Ehhez igazodott az a koncepcióváltás, amely keresetváltoztatásnak minősítette – a viszontkereset és a beszámítás megváltoztatása tekintetében is alkalmazandóan – a kereset valamennyi elemének, így a tényállításnak, a jogállításnak és a kérelemnek a megváltoztatását, sőt a kereset három eleme közötti összefüggést megteremtő jogi érvelés megváltoztatását is (amely változtatás jelentette a korábban előadottaktól való eltérést és a korábbiakhoz képest további új elem előadását). Ugyanígy az ellenkérelem megváltoztatása annak bármely elemének – a tényállításnak, a jogállításnak, az elismerésnek, továbbá a jogi érvelésnek – a megváltoztatását jelentette.

A gyakorlatban elsősorban a tényállítás és a jogi érvelés megváltoztatása okozott problémákat, különös tekintettel arra, hogy a Pp. 342. § (1) és (3) bekezdése alapján, miközben a bíróság kötve van a kereseti kérelemhez és az állított joghoz, ezzel együtt nincs kötöttség sem a tényállításhoz, sem a jogi érveléshez, amelyből az a sajátos következmény is előállhatott, hogy a bíróság az elutasított keresetváltoztatásban jelölt új tényt, új jogi érvelést is figyelembe vehette. Problémát okozott az elsődleges (releváns) és a másodlagos (bizonyító) tények megkülönböztetése, ugyanis a perrendtartás ezt a különbségtételt nem tette meg, azt a jogirodalomnak és a bírói gyakorlatnak kellett kialakítania, ami az egyes jogviták más és más szempontjai következtében csak részben lehetett eredményes. Ezt bizonyítja a Kúria elnöke által létrehozott, az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó konzultációs testületnek a 2019. április 26-i ülésén meghozott 73. számú állásfoglalása is, amely megkísérelte elhatárolni a releváns (elsődleges) és a bizonyító (másodlagos) tényeket azzal, hogy a keresetben előadott tényállástól való eltérés vagy újabb tény előadása akkor minősül keresetváltoztatásnak, ha az új tények magukra a keresetet közvetlenül megalapozó, azaz releváns és elsődleges tényekre vonatkoznak. Az állásfoglalás hangsúlyozta, hogy releváns, elsődleges tény lehet az, ami közvetlen alapját képezi az érvényesíteni kívánt jognak és így a

keresetnek (így például az, hogy a felperes pénzt ad kölcsön az alperesnek, ráépít egy ingatlanra vagy megszakítja az életközösséget az alperessel); másodlagos tény minden más, a keresetet nem megalapozó, hanem már azt bizonyító tény, egyéb – adott esetben fontos, de nem lényegi – körülmény.¹⁵ Hasonlóan nem tudott többet hozzátenni az elhatárolás irányvonalaihoz a Civilisztikai Kollégiumvezetők 2019. április 15. napi Országos Tanácskozásán elfogadott 11. számú állásfoglalás sem, amely mindössze annyit mondott ki, hogy csak a releváns, elsődleges tények megváltoztatása vagy ilyen tények előadása minősül keresetváltoztatásnak, a nem releváns tények előadása nem keresetváltoztatás.¹⁶ Az elhatárolásnak azonban bizonytalanok voltak a jogszabályi alapjai, ezért az ajánlások jól mutattak rá az új tényállításon alapuló keresetváltoztatás értelmezési nehézségeire.

Ugyancsak a perkoncentrációval ellentétes hatást váltott ki a jogi érvelés megváltoztatásának a nehézsége; mint ahogy arra a Civilisztikai Kollégiumvezetők 2018. június 20-21. napi Országos Tanácskozásán elfogadott 21. számú állásfoglalás is rámutatott: a Pp. 7. § (1) bekezdés 12. b) pontja szerint a jogi érvelés megváltoztatása keresetváltoztatásnak minősül. A Pp. a 215. §-ban határozza meg azokat a feltételeket, amelyek fennállása mellett a keresetváltoztatás az érdemi tárgyalási szakban engedélyezhető, amely azonban nem teszi lehetővé, hogy a fél a keresetének kizárólag a jogi érvelését jelentő elemét magától megváltoztassa. Erre csak abban a gyakorlatban ritkán előforduló esetben van lehetősége, ha a jogi érvelés megváltoztatását a bíróság az érdemi tárgyalási szakban elvégzett anyagi pervezető tevékenysége indokolja és azzal okozati összefüggésben áll.¹⁷ A jogi érvelés azonban nem más, mint a fél álláspontjának megismertetése annyiban, hogy az állított joghoz (anyagi jogi kifogáshoz) hozzárendeli az állított tényállást, és rámutat arra, hogy a megjelölt jog anyagi jogi törvényi feltételeit állítása szerint az előadott mely konkrét tények és miként valósítják meg. A tényállítás, a jogállítás és a kérelem kötelező előadása mellett a fél nyilvánvalóan rámutat egy általa vélt kapcsolatra, azonban a jogi érvelés hiánya önmagában csak azt eredményezheti, hogy megfosztja magát attól, hogy az általa fennállónak vélt összefüggéseket, értelmezési irányokat a bíróság megismerje.

A bírói gyakorlatban tehát komoly igény mutatkozott a keresetváltoztatás egyszerűsítésére, különös tekintettel a tényállítások és a jogi érvelés megváltoztatását érintően, amelyekhez a bíróság egyébként sincs kötve.

A jogalkalmazás részéről felmerült igényeket ebben a körben is elfogadva változtatott a Pp. novella akként, hogy keresetváltoztatásnak már csak a jogállítás megváltoztatása és kereseti kérelem megváltoztatása (azaz módosítása illetve kiegészítése) tekintendő, a tényállítás megváltoztatása és a jogi érvelés

¹⁵ Az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó konzultációs testület ülésén elfogadott állásfoglalások (2019. április 26.), <https://kuria-birosag.hu/hu/uj-pp-jogert?page=1> (letöltés időpontja: 2021.11.28.)

¹⁶ A Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Tanácskozásának 2019. április 15-én elfogadott állásfoglalásai a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvénnyel összefüggésben, <https://szegediugyvedikamara.hu/index.php/home/hirek/18-tajekoztatas/537-a-civilisztikai-kollegiumvezetok-orszagos-tanacskozasanak-2019-aprilis-15-en-elfogadott-allasfoglalasai-a-polgari-perrendtartasrol-szolo-2016-evi-cxxx-torvennyel-osszefuggesben> (letöltés időpontja: 2021.11.28.)

¹⁷ A Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Tanácskozásának 2018. június 20-21-én megtartott ülésén elfogadott állásfoglalások, im.

megváltoztatása nem eredményez keresetváltoztatást. Ezzel azonosan az ellenkérelem-változtatás 2021. január 1-jétől már csak a jogállítás és az elismerés megváltoztatása. Mindezzel együtt fontos módosítás, hogy az új perrendi szabályok lényegesen egyszerűsíteni kívánták az érdemi tárgyalási szakban a Pp. 215. § illetve 216. § értelmében a kivételesen megengedhető kereset- és ellenkérelem-változtatást. A korábbi előírások a kereset határidőhöz és bírói engedélyhez kötött megváltoztatásának alapját vagy – a kereset bármely eleme tekintetében csak a kereset tényállítási részének szükségszerű megváltoztatása mellett – a fél önhibáján kívül tudomására jutó, bekövetkező vagy jelentőssé váló új tényben vagy – a kereset egyes elemei egymástól független megváltoztathatósága mellett – a bíróság anyagi pervezetésében határozták meg, és ehhez hasonlóan rendezték az ellenkérelem-változtatás feltételeit. Az új modell szükségszerűen vált egyszerűbbé azzal, hogy a tényállítás és a jogi érvelés megváltoztatása nem minősül kereset- és ellenkérelem-változtatásnak; a kérelem (elismerés) és a jogállítás változatlanul határidőhöz és bírói engedélyhez kötött megváltoztatásának lényegében azonosak maradtak a feltételei az egyrészt a fél önhibáján kívül tudomására jutó, bekövetkező vagy jelentőssé váló új tények miatt [amelyek előadása nem keresetváltoztatás, de amelyek a Pp. 214. (3)-(5) bekezdései szerint a törvényi követelmények nemteljesítése esetén figyelmen kívül hagyandók], azokkal összefüggésben – vagy új tényelőadástól függetlenül a bíróság anyagi pervezetése alapján.

A kereset- és ellenkérelem-változtatás módosult szabályai ugyancsak jól illeszkedtek abba a folyamatba, amely a túlzott formalizmus háttérbe szorítását és a méltányos – azonban nem *contra legem* – jogalkalmazás tapasztalatainak a jogkereső felek érdekeire határozottabban figyelemmel lévő perrendtartás gyakorlatát kívánta elősegíteni.

5. Összegzés

A polgári pert szerkezetileg új alapokra helyező, a rendelkezési jog és a perkoncentráció érvényesülését hangsúlyozó új kódex tapasztalatai immár több évre vezethetők vissza. A kezdeti természetzerű útkeresés, és az ennek során óhatatlanul jelentkező értelmezési konfliktusok ellenére úgy tűnik, hogy a jogalkotás és a jogalkalmazás a megfelelő korrekciók megvalósítása által mind jobban közelít a Pp. Preambulumában is megfogalmazott, a polgárok szolgálatát biztosító, a magánjogi jogviták tisztességes eljárás elvén nyugvó rendezését és az anyagi jogok hatékony érvényre juttatását előmozdító gyakorlat irányában, amely által a per végső céljaként megfogalmazható a valóságnak megfelelő tényekre alapított, igazságos döntés elérésének kívánalma.¹⁸ Remélhetőleg a kölcsönös szakmai konzultációk a továbbiakban is folytatódnak, hiszen egy jól működő polgári perrendtartás mind a jogkereső felek, mind a jogalkalmazásban résztvevők közös érdeke.

¹⁸ Király Lilla: Gyorsabb, egyszerűbb, olcsóbb, hatékonyabb? Az új magyar polgári perrendtartás általános rész osztott perszerkezetének hatékonysági elemzése, Budapest, Akadémia Kiadó, 2019, 129.

Irodalomjegyzék

- Endrédy András: A perindítás megváltozott szabályai a polgári perrendtartás első novelláris módosítása alapján, *Miskolci Jogi Szemle*, 16 (2021.) 1. szám 2. kötet, 97-110., DOI: <https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.1.955>
 - Király Lilla: *Gyorsabb, egyszerűbb, olcsóbb, hatékonyabb? Az új magyar polgári perrendtartás általános rész osztott perszerkezetének hatékonysági elemzése*, Budapest, Akadémia Kiadó, 2019, DOI: 10.1556/9789634541905
 - Virág Csaba: Az új polgári perrendtartás alkalmazásának kihívásai, Bírói attitűdök a perrend egyes új jogintézményeivel kapcsolatban, *Bírósági Szemle*, 1 (2020.), 14-25.
 - Wopera Zsuzsa: A dogmatika vagy a gyakorlat elsőbbsége? In: *Ünnepi kötet Dr. Szabó Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Forum Acta Juridica et Politica, Acta Universitatis Szegediensis (szerk.: Homoki-Nagy Mária), Szeged 2021. 477-485.
 - Interjú Wopera Zsuzsa egyetemi tanárral, a polgári perrendtartás reformjával, az új szabályozási rendszer kialakításával, továbbá a kapcsolódó jogszabályok előkészítésével összefüggő feladatok irányítására és összehangolására megbízott miniszteri biztossal. <http://www.jogiforum.hu/hirek/36544> (letöltés időpontja: 2021.11.28.)
-
-

A településfejlesztés szabályozásának aktuális kérdései – A közigazgatási szervek helye és szerepe a településfejlesztésben

Ritó Evelin^{*}

Az urbanizáció a társadalom fejlődésének egyik fontos eleme. Talán nem is található olyan lényeges társadalmi jelenség, amely ne lenne valamilyen kapcsolatban az urbanizációval. A tudományos-technikai forradalom az urbanizációnak egy új, sajátos szakaszát nyitja meg, mely annak következménye, hogy a társadalom életében számos alapvető változás következett be. Az urbanizációs folyamatok felerősödésének hatására egyre hangsúlyosabb szerepet kap a településfejlesztés és a településrendezés kérdésköre is. Jelen tanulmány célja a hazai településfejlesztéssel kapcsolatos szabályozás aktuális kérdéseinek vizsgálata.

Kulcsszavak: településfejlesztés, településrendezés, helyi önkormányzat,

Current issues in the regulation of settlement development

Urbanization is an important element in the development of society. Perhaps there is no significant social phenomenon that has nothing to do with urbanization. The scientific and technological revolution opens a new, special phase of urbanization, which is the result of many fundamental changes in the life of society. As a result of the intensification of urbanization processes, the issues of settlement development and settlement planning are also becoming more and more important. The aim of this study is to examine the current issues of Hungarian settlement development regulation.

Keywords: settlement development, settlement planning, local government,

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1487>

1. Bevezetés

Az emberiség történetét vizsgálva megfigyelhető, hogy mindig volt arra egyfajta igényünk, hogy életterünket különböző „szabályok” szerint alakítsuk ki. A települések esetében elsődlegesen a védelmi funkciók és célok jelentek meg, majd később, a védelmi célokon túl egyre nagyobb szerepet kapott, hogy egy település élete jól szervezhető és működképes legyen.

Életünk keretei, a társadalom igényei, a gazdaság lehetőségei és szükségszerűségei folyamatosan változnak, de napjainkra talán ez fokozottan igaz. A településfejlesztés és a településrendezés egyaránt jó eszköz lehet az igények és

^{*} Egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Intézeti Tanszék.

lehetőségek helyi szintű összehangolására, valamint a települések gazdaságos működtetésére és az átgondolt településfejlesztési célok megvalósítására.

Magyarországon – a legtöbb európai országhoz hasonlóan – a településrendezés és a településfejlesztés állami feladatként jelenik meg. Mindkét feladatkör arra a célra irányul, hogy egy település formálódjon, és növeljék az infrastrukturális ellátottságát. A legtöbb esetben ezen tevékenységek ellátása során kiemelt szempont, hogy megalapozott döntések születjenek, amelyeket hosszas előkészítési és tervezési folyamatok előznek meg. A kijelölt célok elérése érdekében természetesen elengedhetetlen, hogy az állami szereplők mellett a helyi közösségek tagjai is bevonásra kerüljenek a döntéshozatali folyamatokba.

Jelen tanulmány a településfejlesztés és településrendezés hazai szabályozásának egyes kérdéseit vizsgálja, különös tekintettel a településfejlesztési és településrendezési tevékenységben érintett közigazgatási szervek szerepének feltárásával.

2. Fogalmi és jogi környezet feltárása¹

A téma vizsgálata során fontos szempont a vonatkozó jogi környezet feltárása. A települések működését és fejlődését alapjaiban a településpolitika határozza meg. A településpolitika a település fejlesztésére és működésére vonatkozó önkormányzati stratégiai elképzelések és az azok megvalósítását szolgáló eszközök összessége. A településpolitika több pillérből tevődik össze, amelyek között a legjelentősebb a településfejlesztés, a településrendezés és a településüzemeltetés.¹

A települések fejlesztése kiemelt fontosságú tevékenység hazai, uniós és nemzetközi szinten egyaránt, amely során megjelenik egyrészt egy fejlesztési tevékenység, amely az életkörülmények javítását célozza, ilyen például a humán erőforrás fejlesztése, vagy az infrastruktúra fejlesztése.² Másik oldalról pedig a közigazgatási szervek és az önkormányzatok szerepe, akik a közösségi fejlesztéseknek kiemelt szereplői, mivel a legtöbb ilyen jellegű beruházás a helyi önkormányzatok szintjén valósul meg.³ A fejlesztések elsődlegességét igazolja, hogy az Európai Unió szervezeti felépítésében az önkormányzatoknak igen nagy szerepük van. Kiterjedt jogkörük az ún. szubszidiaritási elven alapul, amely előírja, hogy a hatásköröket azon a szinten kell koncentrálni, ahol az adott politikára vonatkozóan a legkompetensebb fórumok alakultak ki.

Ha az egyes fogalmakat kívánjuk vizsgálni, megállapíthatjuk, hogy a fejlesztés, mint tevékenység egyfajta tudatos beavatkozást jelent, amely tervszerű tevékenységként aposztrofálható. Ha pedig a céljait vizsgáljuk, megállapítható, hogy a végső célja mindig valamilyen fejlődés elérése. A megvalósítás során az állam szerepe és az előzetes tervezési folyamatok hangsúlyossága vitathatatlan. Ezen

¹ Jelen fejezet alapjául Barta Attila *Településfejlesztés, infrastruktúra-fejlesztés*. Budapest, NKE, 2014. c. tanulmány szolgált.

² Lukács Pál: Az urbanizáció és a lakosság kulturális színvonalának összefüggései az alföldi városokban. *In: Területi Statisztika 29. évfolyam* (1979) 2. szám 131–150. o.

³ European Commission: *Urban Agenda for the EU*

³ Lackó László: A területi fejlődés egységes értelmezése. *In: Lengyel Imre – Rechnitzer János (szerk.): A regionális tudomány két évtizede Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 2009.

állítást igazolja, hogy a jogalkotói feladatok ellátása mellett, a végrehajtás során is kiemelt szerepet kapnak a helyi önkormányzatok, mivel a végrehajtás és a koordináció leginkább rajtuk keresztül valósítható meg. A hivatkozott indokok alapján a jogalkotó hazai szinten önkormányzati feladattá minősítette a településfejlesztést, azonban nem került külön törvény megalkotásra.

A településfejlesztés fogalmának meghatározása során a vonatkozó jogi környezet és szabályozás áttekintése nyújthat segítséget számunkra. A településfejlesztés egy összetett folyamatként határozható meg, amely többek között jogi, gazdasági és műszaki kérdéseket is magába foglal. Jellemző továbbá, hogy középpontjában mindig egy-egy településre vonatkozó tevékenység jelenik meg, amelynek végső célja, hogy az adott települést előre tervezetten formálják, alakítsák. A tevékenység ellátása során az állam szempontjából elengedhetetlen, hogy az említett folyamatokat koordinálja, összehangolja és mozgásban tartsa.⁴

Elsőként mindenképp érdemes rögzíteni, hogy a településfejlesztésre vonatkozóan a hazai szabályozásban nem áll rendelkezésre egy általános kódex, hanem több jogszabály nevesíti és rendezi az egyes kérdéseket.

A legmagasabb szintű jogszabály, az Alaptörvény részletesen szabályozza a helyi önkormányzatok témakörét a 31-35. cikke során. Kiemelendő, hogy az Alaptörvény kifejezetten a településfejlesztésről nem szól, hanem olyan jogintézményeket határoz meg, amelyek ezen tevékenység elengedhetetlen jogi eszközei – mint például a helyi önkormányzatok szabályozási jogköre.⁵

Az Alaptörvény által meghatározott kereteket a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Möt.) tölti meg tartalommal. A Möt. rendelkezéseit vizsgálva megállapítható, hogy ezen jogszabály sem határoz meg konkrét definíciót a településfejlesztés vonatkozásában. A jogszabály rögzíti, hogy a településfejlesztés, valamint a településrendezés helyi közügynek minősülnek, valamint a helyben biztosítható közfeladatok körében ellátandó helyi önkormányzati feladatok.⁶

A Möt. szabályai alapján a települési önkormányzat az épített környezet, a település tervszerű alakítása és védelme érdekében településfejlesztési és településrendezési feladatokat lát el. A hivatkozott rendelkezés alapján megállapítható, hogy a településfejlesztés és a településrendezés egyaránt a települési önkormányzatok hatáskörébe utalt feladatnak minősül.⁷

Az általános szabályokon túl megjelennek különböző speciális rendelkezések is, amelyeket például a térségi fejlesztésre vonatkozó elveket a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény határozza meg (a továbbiakban: Tft.). A széles körű szabályozás célja a területfejlesztés és területrendezés alapvető feladatainak, szabályainak megállapítása, és a tevékenységet ellátó intézményrendszerének kialakítása. A jogszabály részletesen meghatározza a feladatok ellátásával megbízott közigazgatási szerveket. A vidékfejlesztési és

⁴ Kollmann, Trevor - Marsiglio, Simone - Suardi, Sandy - Tolotti, Marco: Social interactions, residential segregation and the dynamics of tipping. *In: Journal of Evolutionary Economics.* 31 (4): 1355–1388. o.

⁵ Magyarország Alaptörvénye 31-35. cikk

⁶ 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól 13.§

⁷ 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól – indokolás

koordinációs feladatok ellátása szempontjából kiemelt fontosságúak az országos és térségi területfejlesztési és területrendezési feladatokat ellátó területi önkormányzatok. A jogszabály vonatkozó rendelkezései alapján megállapítható azonban, hogy nem kizárólag az országos és térségi területfejlesztési és területrendezési feladatokat ellátó területi önkormányzatok az önkormányzatok részére szolgál iránymutatásként, hanem a tevékenységgel érintett természetes és jogi személyeknek egyaránt. A Tft. által megfogalmazott célok és feladatok általános érvényességűek, amelyekre a településfejlesztési tevékenységek során is figyelemmel kell lenni.⁸

További részletszabályokat az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény (a továbbiakban: Étv.) tartalmaz, amely részletesen szabályozza a településfejlesztés kérdéseit. Az Étv. alapján a településfejlesztés és a településrendezés esetében kettős cél jelenik meg. A mindkét tevékenység körében kiemelendő egyrészt a lakosság életminőségének javítása, másrészt a település versenyképességének növelése. A jogszabály részletesen nevesíti az elérni kívánt célokat, amelyek között megjelenik a fenntartható fejlődést szolgáló településszerkezet és a jó minőségű környezet kialakítása, a közérdek és a jogos magánérdek összhangjának biztosítása, valamint a természeti és építészeti értékek védelme és gyarapítása.⁹

Ahogy már korábban utaltunk rá, az Európai Unió szerepe megkérdőjelezhetetlen a településfejlesztés szempontjából.¹⁰ Jelen tanulmány részletesen nem tárgyalja az Európai Unió településfejlesztéssel kapcsolatos stratégiáit és irányelveit, azonban kiemelést érdemel az Amszterdami Paktum, amely során az uniós intézmények és a tagországok várospolitikáért felelős szakpolitikusai az európai városok lakosai életminőségének javítását és a városokat érintő kihívásokat közösen megoldani akaró megállapodást kötöttek. Az Amszterdami Paktum célja, hogy tizenkét témakörben partnerséget hozzon létre a Bizottság, a tagállamok, a városok és egyéb azonosított szereplők részvételével, akiknek a kiemelt városi problémakörökben közös cselekvési terveket kell kidolgozniuk és – a csatlakozó városokban – végrehajtaniuk.¹¹ A témakörök között megjelenik például a városi szegénység, a lakhatási kérdések, a városi mobilitás, a digitális átállás és a földek és természetes megoldások fenntartható használata is.¹²

Az uniós fejlesztési irányvonalak meghatározásán túl megemlítendő, hogy hazai szinten számos településfejlesztési stratégia került megalkotásra.¹³ A jelenleg folyamatban lévő fejlesztési programok közül a kistélepülések körében a Digitális

⁸ 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről

⁹ 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről

¹⁰ Lásd bővebben: Ritó Evelin: Élhetőbb város – avagy Smart City. *Közép-Európai Közlemények* 2.(2018) 41.,42-53.

¹¹ EU Ministers Responsible: Urban Agenda for the EU, Pact of Amsterdam. Amsterdam, 2016. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/urban-development/agenda/pact-of-amsterdam.pdf (letöltés ideje: 2022. február 28.)

¹² European Commission: Urban Agenda for the EU infographics https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/urban-development/agenda/eu-urban-agenda-infographics.pdf (letöltés ideje: 2022. február 28.)

¹³ Lásd például: Terület- és Településfejlesztési Operatív Program, Magyar Falu Program, Digitális Jólét Program, Digitális Falu Program.

Falu Program kiemelt szerepet kap, amely a Magyar Falu Program után a Digitális Jólét Programmal együttműködve indult, azzal a céllal, hogy a kistelepülések vonzerejét és élhetőségét digitális, illetve okos megoldásokkal segítse. A stratégia háttérében az áll, hogy a vidéki népesség csökkenésének megállítását segítheti az életkörülmények javítása, a kistelepülések vonzóbbá tétele. A Digitális Falu Program célja, hogy okos, digitális megoldások alkalmazásával növelje a magyar falvak megtartó erejét és az ott élők életszínvonalát, illetve erősítse a vidéki életforma hagyományos előnyeit, egyúttal hozzájáruljon a vidéki települések komfortjának növeléséhez is.¹⁴

Természetesen a nagyobb települések, városok vonatkozásában is számos fejlesztési projekt fut, amelyek közül hazai viszonylatban a legjelentősebb a Digitális Jólét Program 2.0.¹⁵ A program célja egyrészt az Okos Város településfejlesztési megközelítés és a hagyományos településirányítás összhangjának megteremtése, másrészt hozzá kíván járulni ahhoz, hogy az Okos Város-i fogalom és intézményrendszer szervesen illeszkedjen a magyar közigazgatási, elsősorban önkormányzati és területi közigazgatási jogrendszerbe és jogalkalmazási gyakorlatba.¹⁶

A települések fejlődésében kiemelt szerepet kap a fejlesztésen túl a településrendezés, amely egy önkormányzati igazgatási folyamat. A településrendezés egy önkormányzati igazgatási tevékenység, amely a település területének megfelelő felhasználását és az építés helyi rendjének szabályozását, ezek révén a település fejlődését, a kedvező településkép kialakítását szolgálja a mindenkorai településpolitikai célokkal és a helyi közösség érdekeivel összhangban.¹⁷ A településrendezés alapfeladata a település területének, telkeinek felhasználására és beépítésére vonatkozó helyi szabályok kialakítása.

Összességében megállapítható tehát, hogy a településfejlesztés és a településrendezés eltérő fogalmak, azonban a siker érdekében elengedhetetlen a két tevékenység harmonizációja. Megállapítható továbbá, hogy nemzeti szinten a településfejlesztés vonatkozásában nem készült még egy egységes kódex, amely teljes egészében lefedné a tevékenységgel kapcsolatos feladatokat, szereplőket, azok jogosítványait és kötelezettségeit, valamint a megvalósítani kívánt célokat. A téma hangsúlyosságát azonban igazolja azon tény is, hogy a legmagasabb szintű jogforrástól kezdve egészen speciális jogszabályokig felölelik a településfejlesztés témakörét, és széles körben szabályozzák azt.

¹⁴ Civitas Sapiens Okos város Tudásközpont: Digitális Falu Program, 2021.

<https://digitalisjoletprogram.hu/hu/kiadvanyaink> (letöltés ideje: 2022. március 1.)

¹⁵ Ritó Evelin – Czékmann Zsolt: Utón az információs társadalom felé - a kormányzati stratégiák tükrében. *INFOKOMMUNIKÁCIÓ ÉS JOG* 15 (2018) 2, 54-60. o.

¹⁶ Digitális Jólét Program 2.0

<https://digitalisjoletprogram.hu/files/58/f4/58f45e44c4ebd9e53f82f56d5f44c824.pdf> (letöltés ideje: 2022. március 1.)

¹⁷ Hamar József: *Településfejlesztés és településrendezés*. <http://www.terport.hu/telepulesrendezes-es-%E2%80%93fejlesztas/altalanos-informaciok> (letöltés ideje: 2021. november 10.)

3. A településfejlesztés alanyai

A fogalmi és jogi környezet áttekintését követően, elengedhetetlen a településfejlesztési feladatokkal érintett címzetti kör feltárása. A települések esetében megállapíthatjuk, hogy egy dinamikus közeg jelenik meg, ahol folyamatos változások vannak folyamatban.

A településfejlesztés szempontjából kiemelt szerepet kap az érintett település önkormányzata és annak szervei, a közösségi szféra szereplői és természetesen maga az állam. A települési önkormányzatok lényegében kettős szerepben jelennek meg a településfejlesztés során, hiszen egyrészt fejlesztők, másrészt a fejlesztések koordinátorai. A legfontosabb stratégiai és fejlesztési kérdésekben a helyi önkormányzatok esetében a képviselő testület, a megyei önkormányzatok esetében pedig a közgyűlés rendelkezik hatáskörrel.

Az Möt. 42.§ külön kiemeli a helyi önkormányzatok kötelezően ellátandó feladat- és hatásköréből azokat az ügyeket, amelyek tekintetében az önkormányzati döntéseket kizárólag a képviselő-testület jogosult meghozni. A feladatok közötti különbségtételre garanciális okok miatt volt szüksége a jogalkotónak. Az említett feladatok között nevesíti többek között a jogszabály a településfejlesztési eszközök és a településszerkezeti terv jóváhagyását. A törvény által meghatározott testületi döntési jogkörben megtartott hatáskörök valójában az önkormányzat alanyainak, a lakosságnak az érdekét szolgálják, hiszen a testületi döntéshozatal a leginkább átlátható és nyomon követhető, valamint így biztosítható leginkább a lakossági kontrol az önkormányzat működése felett.

Az Étv. szintén kimondja, hogy a településfejlesztési tervet a települési önkormányzat képviselő-testülete köteles elkészíteni, amelyet normatív határozattal állapítanak meg.

A képviselő-testület szerepét erősíti továbbá a helyi önkormányzatok és szerveik, a köztársasági megbízottak, valamint egyes centrális alárendeltségű szervek feladat- és hatásköreiről szóló 1991. évi XX. törvény (a továbbiakban: Htv.) 138.§-a is, amely szerint a képviselő-testület határozza meg az önkormányzat gazdasági programját és költségvetését, amelyek elengedhetetlenek a településfejlesztés szempontjából.¹⁸

A helyi önkormányzatok körében megemlíthetők a bizottságok, amelyek száma és összetétele jelentős mértékben függ az adott település méretétől és az ellátandó feladatok számától. Megfigyelhető, hogy a képviselő-testület akkor tudja legjobban gyakorolni szerepét, hatáskörét, ha megfelelő munkamegosztást alakít ki a szerveivel.¹⁹ Így lehetőség van arra, hogy a képviselő-testület döntési jogot adjon bizottságainak, sőt önkormányzati rendeletben hatósági hatáskört állapíthat meg bizottságának, ugyanakkor a bizottság döntését felülvizsgálhatja. A bizottságok feladatai között a véleményezési, az ellenőrzési és a döntés-előkészítési funkció jelenik meg a legtöbb esetben.

¹⁸ 1991. évi XX. törvény a helyi önkormányzatok és szerveik, a köztársasági megbízottak, valamint egyes centrális alárendeltségű szervek feladat- és hatásköreiről

¹⁹ Dr. Zongor Gábor: *A helyi önkormányzatok szervezete és működése*. Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, 2010. 10-15. o.

A helyi önkormányzatok témakörénél maradva kiemelt szerepet kapnak a polgármesterek, akik a Htv. szerint kötelesek a képviselő-testület elé terjeszteni a település gazdasági programtervezetét, a költségvetési tervek és rendeletet, illetve az azt megalapozó egyéb rendeletek tervezetét. Köteles gondoskodni a helyi önkormányzat költségvetésének végrehajtásáról, tájékoztatja továbbá a képviselő-testületet az önkormányzat évközi gazdálkodásáról és a helyi önkormányzat nevében kötelezettséget vállalhat.

A jegyző készíti a helyi önkormányzat gazdasági programtervezeteit, majd a költségvetési törvény elfogadása után a költségvetési rendelet, illetve az ahhoz kapcsolódó, azt megalapozó rendeletek tervezetét, valamint a helyi önkormányzat elfogadott költségvetéséről információt szolgáltat a központi költségvetés számára. Ezen tevékenységek szintén szorosan összefüggnek a településfejlesztés kérdéseivel is.

A hatékony és gyakorlatban is sikereket elérő településfejlesztés érdekében valójában közösségi tevékenységként kell megközelíteni a feladatokat. Lényegében egy sokszereplős folyamatként jelenik meg, amelyben a tudás és az ismeretek összeadódnak, az érdekek harmonizációja mellett. A Möt. általánosságban rögzíti, hogy a helyi önkormányzat feladatai ellátása során támogatja a lakosság önszerveződő közösségeit, együttműködik ezen közösségekkel, biztosítja a helyi közügyekben való széles körű állampolgári részvételt, valamint erősíti a település önfenntartó képességét, feltárja lehetőségeit és hasznosítja saját erőforrásait.²⁰ Fontos megemlíteni, hogy a helyi szerveken túl természetesen a központi közigazgatási szervek szerepe is vitathatatlan, azonban jelen tanulmányban terjedelmi okok miatt nem kerül elemzésre a központi közigazgatás vonatkozó területe.

A településfejlesztési feladatok ellátása során a siker titka, hogy a helyi társadalom a lehető legszélesebb körben bevonásra kerül például a különböző civil, gazdasági, üzleti, politikai és valamennyi speciálisan érdekelt csoportnak, illetve az egyes állampolgároknak tudniuk kell arról, hogy településfejlesztési és rendezési terv készül, és biztosítani kell számukra a lehetőséget, hogy bármikor bekapcsolódhassanak a tervezés folyamatába. Kiemelt szempont továbbá, hogy a helyi polgármesteri hivatal dolgozói túl, külső szakértők is bevonásra kerüljenek a tervezési folyamatba, annak érdekében, hogy minél hatékonyabban valósuljanak meg. A szakirodalom alapján döntő jelentőségű, hogy az operatív irányító, összehangoló munkát az önkormányzat legjobban felkészült vezető szakembere végezze. A településfejlesztési koncepció készítését elvégezheti a településen élő vagy helyi ismerettel rendelkező tervezők csoportja, amely folyamatos kapcsolatot tart a hivatalos szervek és a társadalom között.²¹

A tervezési folyamatok során nem lehet figyelmen kívül hagyni a nemzetközi joggyakorlatokat sem. Ennek érdekében át kell tekinteni a téma szempontjából legfontosabb – nemzetközi tapasztalatokat, – az aktuális szakirodalmat, – az országos, térségi és kistérségi terveket, elképzeléseket, azok hatását és – vizsgálni

²⁰ Möt. 6.§ a)-b) pont

²¹ Nagy Marianna – Hoffmann István (szerk.): A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény magyarázata. Budapest, HVG Orac, 2016.

kell a trendeket. Az összehasonlító vizsgálat során meg kell határozni az adott település térségi szerepét, a lehetséges kitérési pontjait, a területszerkezetben és a területi munkamegosztásban elfoglalt helyét, a vele szemben meghatározható területi igényeket és elvárásokat.²²

A joggyakorlatokon túl, fel kell kutatni és számba kell venni azokat a magyar kormányzati és helyi önkormányzati döntésektől független szabályozásokat, amelyek Magyarország nemzetközi és európai uniós integrációs kötelezettségeiből következnek.²³

4. A településrendezés eszközei

A településfejlesztési folyamatokat megelőzően érdemes összegyűjteni néhány adatot a település demográfiai folyamatairól, az ingatlanárakról, elbeszélgetni néhány helyi lakossal az elmúlt évtized infrastruktúra- és vállalkozásfejlesztési mérföldköveiről, személyes tapasztalatokat gyűjteni központban és a perifériákon, és lényegében képet kapunk, hogy a településen milyen az élet minősége, hogy a város vagy a falu ütemesen, fenntarthatóan fejlődött-e vagy esetleg stagnált, és veszített vonzerejéből.²⁴ A településrendezési feladatok ellátása érdekében, különböző kötelezettségek jelennek meg a helyi önkormányzatok körében. Az Étv. rendelkezik a településrendezés folyamatának eljárási szabályairól, továbbá meghatározza a településrendezési eszközök rendszerét és azok tartalmát.

A rendezett településfejlesztés folyamata több szakaszra bontható, amelyben elsőként a helyzetelemzés és a fejlesztési célok meghatározása jelenik meg. Ezt követi az elképzelt fejlesztések rendezett megvalósulását biztosító eszközök (településszerkezeti terv, helyi építési szabályzat és szabályozási terv), és azok szakági alátámasztó munkarészeinek kidolgozása és egyeztetése, majd a településrendezési eszközök hatálybalépése, alkalmazása és végrehajtása. Az Étv. előírja, hogy az önkormányzat településrendezési feladatának végrehajtását települési főépítész készítse elő, tekintettel arra, hogy a feladatok ellátása speciális szakértelmet igényel.

A településrendezés eszközeit szintén az Étv. határozza meg, amely alapján a településfejlesztési koncepció, amely a település környezeti, társadalmi, gazdasági adottságaira alapozó, a település egészére készített, a változások irányait és a fejlesztési célokat hosszú távra meghatározó dokumentum.²⁵ A településfejlesztési koncepción túl, további eszköz a helyi építési szabályzat, az építés rendjét a helyi sajátosságoknak megfelelően megállapító és biztosító települési (fővárosban a kerületi) önkormányzati rendelet, a Duna-parti építési szabályzat és a Városligeti építési szabályzat.²⁶

²² Stanislav E. Shmelev – Irina A. Shmeleva: Sustainable cities: problems of integrated interdisciplinary research, *International Journal of Sustainable Development*, Volume 12, Number 1, 2009, 4-23. o.

²³ Bajnai László: *Városfejlesztés*. Budapest, Scolar Kiadó, 2007. 5-7. o.

²⁴ Belügyminisztérium: Települési tervezés, útmutató a településfejlesztési program készítéséhez. Településfejlesztési füzetek, 2002/25.

²⁵ Étv. 2. § 27. pont

²⁶ Étv. 2. § 11. pont, 7. §

Az Étv. 9/A. § (1) bekezdése alapján településfejlesztési koncepció: hosszú távra rendszerbe foglalja az önkormányzat településfejlesztési szándékait, ennek keretében a területi adottságok és összefüggések figyelembevételével meghatározza a település jövőképét, javaslatot tesz a helyi környezet, társadalom, gazdaság és az infrastruktúra átfogó fejlesztésére, a műszaki, az intézményi, valamint a táji, természeti és ökológiai adottságok fenntartható hasznosítására. A településfejlesztési koncepcióban foglaltakat a települési önkormányzat döntéseiben érvényesíti.

Az Étv. 2.§ 29. pontja meghatározza a településszerkezeti terv fogalmát is, amely a településfejlesztési koncepcióban foglalt célok megvalósítását biztosítja, a település szerkezetét, a területfelhasználást és a műszaki infrastruktúra-hálózatok elrendezését meghatározó terv.

Az Étv. 10.§ (1) bekezdése alapján a településszerkezeti terv meghatározza a település alakításának, védelmének lehetőségeit és fejlesztési irányait, ennek megfelelően az egyes területrészek felhasználási módját, a település működéséhez szükséges műszaki infrastruktúra elemeinek a település szerkezetét meghatározó térbeli kialakítását és elrendezését, az országos és térségi érdek, a szomszédos vagy a más módon érdekelt többi település alapvető jogainak és rendezési terveinek figyelembevételével a környezet állapotának javítása vagy legalább szinten tartása mellett.

A fentiekén túl az építés helyi rendjének biztosítása érdekében a települési önkormányzatnak az Étv. 13.§ (1) bekezdése értelmében helyi építési szabályzatot kell készítenie. Az építési szabályzat az országos szabályoknak megfelelően, illetve az azokban megengedett eltérésekkel a település közigazgatási területének felhasználásával és beépítésével, továbbá a környezet természeti, táji és épített értékeinek védelmével kapcsolatos, a telkekhez fűződő sajátos helyi követelményeket, jogokat és kötelezettségeket állapítja meg. A településrendezési tervnek tehát követnie kell a településfejlesztési koncepciót, hiszen a településfejlesztési koncepció egyfajta iránymutatás a településrendezési terv elkészítéséhez.

Az idei évben ismét jelentős módosítások történtek a településtervek tartalmáról, elkészítésének és elfogadásának rendjéről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről szóló 419/2021. (VII. 15.) Korm. rendelet megalkotásával, amely szintén azt igazolja, hogy egy dinamikusan változó kérdéstről van szó.

A településfejlesztést megelőző tervezés az a folyamat, amelynek során egy település meghatározza saját jövőjét, a hozzá vezető utat, kijelöli a feladatokat és a megvalósítást biztosító eszközöket, valamint a végrehajtás során érintett szereplőket is.²⁷ A településfejlesztési tervezés segít meghatározni a legfontosabb megoldásra váró kérdéseket, megtalálni a település erősségeit, a legfontosabb lehetőségeit, amelyek kiegyenlíthetik a hátrányokat, és minimumra csökkenthetik a kockázatokat és veszélyeket. A településfejlesztési tervezés magában foglalja az információk összegyűjtését, a fejlesztés lehetséges változatainak feltárását, különös figyelemmel

²⁷ Beluszky Pál – Kovács Zoltán – Olessák Dénes: *A terület- és településfejlesztés kézikönyve*. Budapest, CEBA Kiadó, 2001. 423. o.

azokra a következményekre, melyekre a ma hozott döntések jelentős hatással lehetnek.²⁸

Az alapelvek között szerepel a hatékonyság elve, amely kiemelt szerepet játszik a célok, eszközök, akciók megvalósítása során. A közösség széles körű bevonása erősíti a kommunikációt, szélesíti a település társadalmának nagyfokú részvételét a döntéshozási folyamatokban, segít az érdekek és a különböző értékrendek integrálásában, elősegíti a szabályozott döntéshozatal megvalósítását és a sikeres végrehajtást.

A településfejlesztés alapja egyfajta stratégiai tervezés, amely a térbeli szempontokon kívül kitér a helyi politika más területeire is. A település jellegétől, fejlődési fázisától, az ott élők igényeitől függ, hogy a fejlesztésnek ezen alapküldetése milyen igazgatási területeket helyeznek a középpontba. Kiemelt terület lehet a településarculat kialakítása és módosítása, a gazdaság, különös tekintettel a munkahely-teremtésre és a munkavállalók képzésére, a település szociális szolgáltatásainak fejlesztése, a kommunikáció, a környezetvédelem, a közlekedés és a közművek egyaránt.²⁹

A településfejlesztés három, egymással összefüggő, mégis eltérő időtávra vonatkozó szakaszra osztható: – hosszú távú (12–20 évre szóló stratégia) terv, – középtávú (általában a választási ciklushoz igazodó) fejlesztési program, amelyhez a megvalósítás időterve és becsült költségei tartoznak; – rövid távú (1–2 éves) fejlesztési, cselekvési program, az éves költségvetéssel összhangban.

A szabályozás strukturáltsága mellett pozitívum, hogy meghatározásra kerültek különböző általános és speciális feltételek egyaránt, amelyek lehetőséget biztosítanak arra, hogy különbséget tegyünk a települések között, hiszen kiemelt figyelmet kell fordítani az egyes települések sajátosságaira is.

5. Összegzés

A települések szerepének hangsúlyossága vitathatatlan, akár gazdasági, akár politikai szempontból vizsgáljuk őket. Meghatározó továbbá az ott élő lakosság, valamint az adott településen működő jogi személyek szempontjából is, hiszen megkerülhetetlen feladat, hogy megfelelő életkörülményeket biztosítsanak számukra. A településfejlesztés és a településrendezés nemzetközi, unió és hazai szinten egyaránt kiemelt figyelmet kap.³⁰

Jelen tanulmány a településfejlesztés, valamint a településrendezés fogalmi körét és a hazai szabályozás alapjait vizsgálta. Összességében megállapítható, hogy a településfejlesztés feladata a településen élők számára a települési élet- és környezetminőség javítása, a környezetbiztonság erősítése, a fenntarthatóság

²⁸ Szabó Julianna: Tervezés és szabályozás a városalakításban. In: *Tér és Társadalom* 2010/4. 29-50. o.

²⁹ dr. Futó Péter – Szeszler Zsuzsa: *A településfejlesztési koncepció készítésének módszerei az EU-ban és Magyarországon*. Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége <http://xn--tosz-5qa.hu/uploads/dokumentumok-kiadvanyok/telepulesfejlesztesi%20koncepcio.pdf> (letöltés ideje: 2021. november 12.)

³⁰ Vito Bobek: Framework for Smart Urban Development. In: *Smart Urban Development, Intechopen* 2021.

biztosítása, ezzel összhangban a rövid, közép- és hosszú távú fejlesztési irányok, célok kijelölése és az azok elérését biztosító beavatkozások meghatározása.³¹

A fejlesztési tevékenység során elvárásként jelenik meg, hogy az országos és térségi érdekeket szem előtt tartsák, valamint, hogy a célok, a településsel szomszédos és a más módon érdekelt többi település településterveinek figyelembevételével kerüljenek kialakításra.

A vonatkozó jogszabályok a települési önkormányzatok számára feladatként határozzák meg, hogy településfejlesztési tervet készítsenek. A településfejlesztési terv célja, hogy a település tervszerű, fenntartható, valamint gazdaságos fejlesztése és üzemeltetése valósuljon meg.³²

A településfejlesztési tervben az önkormányzat a területi adottságok és összefüggések figyelembevételével rövid, közép- és hosszú távra rendszerbe foglalja településfejlesztési szándékait, meghatározza a település jövőképét, meghatározza az integrált fejlesztési célokat és a célok elérését szolgáló feladatokat.

A hazai szabályozás komplex módon rendezi a településfejlesztés és a településrendezés kérdéseit, a felmerülő feladatokat, elvárásokat és célokat, valamint az egyes eljárási kérdéseket is. Ennek ellenére a jövőben megfontolandó lenne egy átfogó kódex készítése, amely nagy valószínűséggel megkönnyítené a jogalkalmazók tevékenységét is.

Irodalomjegyzék

- Bajnai László: Városfejlesztés. Budapest, Scolar Kiadó, 2007.
- Barta Attila: Településfejlesztés, infrastruktúra-fejlesztés. NKE, 2014.
- Beluszky Pál – Kovács Zoltán – Olessák Dénes: A terület- és településfejlesztés kézikönyve. Budapest, CEBA Kiadó, 2001.
- Belügyminisztérium: Települési tervezés, útmutató a településfejlesztési program készítéséhez. Településfejlesztési füzetek, 2002/25.
- Civitas Sapiens Okos város Tudásközpont: Digitális Falu Program, 2021.
- <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/kiadvanyaink> (letöltés ideje: 2022. március 1.)
- Digitális Jólét Program 2.0
- <https://digitalisjoletprogram.hu/files/58/f4/58f45e44c4ebd9e53f82f56d5f44c824.pdf> (letöltés ideje: 2022. március 1.)
- dr. Futó Péter – Szeszler Zsuzsa: A településfejlesztési koncepció készítésének módszerei az EU-ban és Magyarországon. TÖOSZ <http://xn--tosz-5qa.hu/uploads/dokumentumok-kiadvanyok/telepulesfejlesztesi%20koncepcio.pdf>
- Dr. Zongor Gábor: A helyi önkormányzatok szervezete és működése. Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, 2010.
- European Commission: Urban Agenda for the EU

³¹ Lindsay, Douglas: *The City-Region concept in a Scottish Context*, Doctoral Dissertation, University of Glasgow, 2012.

³² Kerekes György: *Útmutató a településfejlesztési koncepció készítéséhez*. (szerk.: Dr. Kökényesi József – Madaras Attila) Budapest, BM Kiadó, 2002.

- European Commission: Urban Agenda for the EU infographics https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/urban-development/agenda/eu-urban-agenda-infographics.pdf (letöltés ideje: 2022. február 28.)
 - EU Ministers Responsible: Urban Agenda for the EU, Pact of Amsterdam. Amsterdam, 2016. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/urban-development/agenda/pact-of-amsterdam.pdf (letöltés ideje: 2022. február 28.)
 - Kerekes György: *Útmutató a településfejlesztési koncepció készítéséhez.* (szerk.: Dr. Kökényesi József – Madaras Attila) Budapest, BM Kiadó, 2002.
 - Kollmann, Trevor – Marsiglio, Simone – Suardi, Sandy – Tolotti, Marco: Social interactions, residential segregation and the dynamics of tipping. In: *Journal of Evolutionary Economics.* 31 (4): 1355–1388.
 - Lindsay, Douglas: *The City-Region concept in a Scottish Context*, Doctoral Dissertation, University of Glasgow, 2012.
 - Lukács Pál: Az urbanizáció és a lakosság kulturális színvonalának összefüggései az alföldi városokban. *Területi Statisztika* 29. évfolyam (1979) 2. szám 131–150.
 - Hamar József: *Településfejlesztés és településrendezés.* <http://www.terport.hu/telepulesrendezes-es-%E2%80%93fejlesztes/altalanos-informaciok> (letöltés ideje: 2021. november 10.)
 - Lackó László: A területi fejlődés egységes értelmezése. In: Lengyel Imre – Rechnitzer János (szerk.): *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon.* Budapest, Akadémiai, 2009.
 - Nagy Marianna – Hoffmann István (szerk.): *A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény magyarázata.* Budapest, HVGOrac, 2016.
 - Ritó Evelin – Czékmann Zsolt: Úton az információs társadalom felé - a kormányzati stratégiák tükrében. *INFOKOMMUNIKÁCIÓ ÉS JOG* 15 (2018) 2, 54-60. o.
 - Ritó Evelin: Élhetőbb város – avagy Smart City. *Közép-Európai Közlemények* 2.(2018) 41.,42-53. o.
 - Stanislav E. Shmelev – Irina A. Shmeleva: Sustainable cities: problems of integrated interdisciplinary research, *International Journal of Sustainable Development*, Volume 12, Number 1, 2009, 4 – 23. o.
 - Szabó Julianna: Tervezés és szabályozás a városalakításban. *Tér és Társadalom* 2010/4. 29-50. o.
 - Vito Bobek: *Framework for Smart Urban Development.* In: *Smart Urban Development*, Intechopen 2021.
-

A személyi szabadságot érintő kényszerintézkedések új rendszere

Róth Erika*

A 2018. július 1. napjával hatályba lépő büntetőeljárás törvény a bevált megoldásokat megőrizve új jogintézmények, fogalmak bevezetésével kívánt megfelelni a hazai és a nemzetközi elvárásoknak. A módosítások nem kerültek el a kényszerintézkedéseket sem. A jelen tanulmány keretében nem vállalkozhatunk az új szabályok részletes elemzésére, a hatályon kívül helyezett rendelkezésekkel való összevetésére, csupán a kényszerintézkedések egyik csoportjának, a személyi szabadságot érintő kényszerintézkedéseknek a rendszerszemléletű bemutatását tűzzük ki célként.

Kulcsszavak: kényszerintézkedések, őrizet, távollattartás, bűnügyi felügyelet, letartóztatás, előzetes kényszer gyógykezelés

New system of coercive measures concerning personal liberty

The Criminal Procedure Act, which entered into force on 1 July 2018, preserved the proven solutions, but introduced some new legal institutions and concepts in order to meet the national and international requirements. The modifications didn't avoid the coercive measures either. In the present study we cannot undertake a detailed analysis of the new rules, comparing them with the previous (repealed) provisions. Our aim is only to present one group of the coercive measures, namely coercive measures concerning personal liberty, in a systematic way.

Keywords: coercive measures, arrest, restraining order, criminal supervision, pre-trial detention, preliminary compulsory medical treatment.

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1488>

1. A kényszerintézkedések alkalmazásának alapvető szabályai

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) sok jogintézmény tekintetében hozott újat, a büntetőeljárás jog statikus és dinamikus részét is érintve. A jelen tanulmány keretei között a számos teljesen vagy részben új rendelkezés közül a személyi szabadságot érintő kényszerintézkedések rendszerének bemutatására vállalkozunk csupán, azon belül is elsősorban az összefüggésekre kívánunk rámutatni.

Ahhoz, hogy a személyi szabadságot érintő kényszerintézkedések rendszerét megértsük, messze nem elegendő a Be. Nyolcadik részében, a XLIII – XLVIII.

* Intézetigazgató egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete.

fejezetben írtakkal foglalkozni. Elsőként az Általános rendelkezések közül a Be. 2. §-ában található – az alapvető jogok korlátozására vonatkozó – szabályokat kell felhívunk.¹ E szakaszban találjuk a – természetesen nem csak a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedésekre, hanem más kényszer tartalmazó vagy kényszer elemet nem tartalmazó büntetőeljárás intézkedésekre és eljárási cselekményekre is irányadó – tisztességes eljárás garanciái körébe tartozó alapvető követelményeket, így

- az emberi méltóság tiszteletben tartására,
- a szabadsághoz és személyi biztonsághoz fűződő jog biztosítására vonatkozó rendelkezést és
- az alapvető jogok korlátozásának leglényegesebb feltételeit.

Az utóbbi követelményt megfogalmazó rendelkezés adja az egyik vezérfonalat a személyi szabadságot érintő kényszerintézkedések rendszerének tárgyalásához, azzal, hogy a Be. 2. § (3) bekezdése meghatározza a *törvényesség* kritériumait (csak az e törvény szerinti eljárásban és az e törvényben meghatározott okból, módon és mértékben kerülhet sor alapvető jog korlátozására), valamint a *szükségesség, arányosság és fokozatosság elvét*. Ezek a garanciális jelentőségű szempontok később is visszatérnek a Be. rendelkezései között.

A kényszerintézkedések alkalmazása az alapjogok korlátozását² eleve magában foglalja, így a jogsérelem teljes elkerülése értelemszerűen nem lehet reális cél, de arra kell törekedni, hogy az az érintett alapvető jogainak a korlátozását csak a *legsükségesebb mértékben és ideig* eredményezze. (Be. 271. § (1) bek.)

A *fokozatosság elve* azt jelenti, hogy „Súlyosabb korlátozással járó kényszerintézkedés akkor rendelhető el, ha a kényszerintézkedéssel elérni kívánt cél kisebb korlátozással járó kényszerintézkedéssel vagy egyéb eljárási cselekménnyel nem érhető el.” (Be. 271. § (2) bek.) A félreértések elkerülése érdekében le kell szögeznünk, hogy ez nem új szabály, de a jogalkotó a jogalkalmazói gyakorlatban időnként nem maradéktalanul érvényesülő elvárást erősíti azzal is, hogy a Be.-ben az enyhébb korlátozást jelentő, a letartóztatás 'helyettesítésre' alkalmas kényszerintézkedések szerepelnek előbb.³ A 'helyettesítés' szó használata ez esetben

¹ 2. § (1) A büntetőeljárásban tiszteletben kell tartani mindenkinek az emberi méltóságát.

(2) A büntetőeljárásban mindenki számára biztosítani kell a szabadsághoz és személyi biztonsághoz fűződő jogot.

(3) A büntetőeljárásban alapvető jogot korlátozni csak az e törvény szerinti eljárásban, az e törvényben meghatározott okból, módon és mértékben lehet, feltéve, hogy az elérni kívánt cél kisebb korlátozással járó más eljárási cselekmény vagy intézkedés útján nem biztosítható.

² Tóth Mihály definíciójában e jogoknak nem csupán a korlátozása, de a sérelme is szerepel. „A kényszerintézkedések olyan hatósági aktusok, amelyek a büntetőeljárás eredményessége vagy rendje érdekében törvényi felhatalmazás alapján állampolgári jogokat sértenek, illetve korlátoznak.” Belovics Ervin – Tóth Mihály: *Büntető eljárásjog*. HVG-ORAC, Budapest, 2017. 195. o.

³ Ezt emeli ki Czine Ágnes is, amikor a törvénytervezetről a következőket írja: „A tervezetben a személyes szabadságot korlátozó kényszerintézkedések a súlyosságuk, tehát az általuk megvalósított korlátozás súlyosságának sorrendje szerint kaptak helyet. [...] A jogalkotó vélhetően ilyen módon is hangsúlyozni kívánta, hogy a kényszerintézkedések körében kiemelkedő jelentősége van a fokozatosság elvének.” Czine Ágnes: A kényszerintézkedések az új büntetőeljárás törvényben. *Fundamentum*, 2016/2-4. 94. o. fundamentum.hu/sites/default/files/fundamentum-16-2-4-07.pdf (2022.01.17.) A jogalkotó ezen szándékát megerősíti Miskolczi Barna is: „A szabályozás egyértelmű újítása volt, hogy a norma pusztán a rendszerezése révén (a legenyhébbtől a legsúlyosabbig haladva) is hangsúlyozza az alternatív

azért nem teljesen helyénvaló, mert azt a téves értelmezést sugallhatja, amely szerint elsőként a letartóztatás lehetőségét kell a jogalkalmazónak mérlegelnie, s csak ha az nagyon szigorúnak tűnik, akkor szükséges tovább lépnie és megvizsgálnia, hogy vajon adott esetben nem lenne-e elegendő pl. a bűnügyi felügyelet elrendelése. A helyes, a nemzetközi elvárásoknak is megfelelő logikai sorrend ezzel éppen ellentétes irányú gondolatmenetet tesz szükségessé, amelynek lépéseit a következőképpen foglalhatjuk össze:

1. Szükséges-e egyáltalán kényszerintézkedést alkalmazni?
2. Ha igen, az elérni kívánt cél függvényében megfelelő-e (elegendő-e) távoltartást vagy/és bűnügyi felügyeletet elrendelni?
3. Ha igen, mennyire szigorú magatartási szabályok, kötelezettségek írandók elő?
4. Végül, ha a 2. kérdésre nemleges a válasz, akkor jöhet szóba a letartóztatás.

Azt, hogy a törvényben megjelenik az a fokozatosság követelményén alapuló rendelkezés, amely szerint letartóztatás elrendelésére csak akkor kerülhet sor, ha más, enyhébb korlátozást jelentő kényszerintézkedéssel az adott eljárási cél nem érhető el, több szerző is a hatályos Be. újdonságaként említi.⁴ A jogszabály helyes értelmezése azonban korábban is ez kellett volna, hogy legyen. Ahogy azt a Kúria joggyakorlat elemző csoportjának 2017. május 29-én kelt összefoglaló véleménye tartalmazza: *„A korábbi gyakorlat hibáit kiküszöbölve minden ügyben indokolt vizsgálni azt, hogy enyhébb kényszerintézkedés alkalmazása nem elegendő-e a kitűzött cél eléréséhez. Az előzetes letartóztatás elrendelésére vagy fenntartására csak akkor kerüljön sor, ha a házi őrizet vagy a lakhelyelhagyási tilalom mellett erre nem lát a bíróság lehetőséget, ahogy házi őrizetet is csak akkor rendeljen el, ha a lakhelyelhagyási tilalom ezt a célt megítélése szerint nem biztosítja.*”⁵ Tény, hogy a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: régi Be.) szabályaiból sem következett az, hogy csak akkor kerülhet sor más, enyhébb korlátozást jelentő kényszerintézkedés alkalmazására, ha az előzetes letartóztatást szükségtelennek tartja a bíróság⁶, egyes szerzők szerint a jogalkalmazói gyakorlatban mégis a

kényszerintézkedések prioritását.” Miskolczi Barna: A kényszerintézkedések új rendszere. *Ügyvédlátó*, 2016/5. 22. o.

⁴ A teljesség igény nélkül: „A letartóztatás éppen azért szerepel a többi bírói engedélyes kényszerintézkedés után az új Be.-ben, mert csak akkor kerülhet sor az elrendelésére, ha az elérni kívánt célok más kényszerintézkedéssel nem elérhetők.” Herke Csongor: Régi-új kényszerintézkedések az új büntetőeljárás kódexben. In: Menyhárd Attila – Varga István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara – A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai*. I. kötet. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018. 484. o. „[...] Fantoly Zsannett [...] Ismertette a kényszerintézkedések szabályozásának új rendszerét, e körben üdvözölte a letartóztatás ultima ratioként történő szabályozását.” Fantoly Zsannett: Szegedi workshop az új büntetőeljárás törvény elméleti és gyakorlati kérdéseiről. *Jogtudományi Közlöny*, 2019/9. 373. o.

⁵ Kúria Büntető Kollégiuma joggyakorlat-elemző csoport 2016.El.II.JGY.B.2. Összefoglaló a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedésekkel kapcsolatos joggyakorlat vizsgálatáról. 22. o. https://www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefoglalo_velemeny_7.pdf (2022.01.21.)

⁶ Ez a hibás bírói gyakorlat a régi Be. szabályainak téves értelmezésére vezethető vissza. A régi Be. 137. § (2) bekezdésében írtak szerint ugyanis „A lakhelyelhagyási tilalom akkor rendelhető el, ha a bűncselekmény jellegére, a terhelt személyi és családi körülményeire - különösen az egészségi állapotára, idős korára - vagy az eljárás során tanúsított magatartására tekintettel az előzetes letartóztatással elérni kívánt célok ezzel is biztosíthatók.” A házi őrizet pedig a régi Be. 138. § (2)

letartóztatás-centrikus megközelítés volt az uralkodó.⁷ Ez a megállapítás – ahogy arra a Kúria joggyakorlat elemző csoportjának véleménye is utal – ha lassan is, de kezdett meghaladottá válni. „Az elmúlt években a jogalkalmazás szerencsés módon, jó irányban kezdett elmozdulni annak érdekében, hogy a személyi szabadság jogerős ítélet előtti elvonására csak a legszükségesebb esetekben, indokolt döntés alapján és ésszerű ideig kerüljön sor”.⁸

Kétségtelen, hogy a kényszerintézkedések helyes alkalmazásának jogszabályi alapjait már a régi Be. 60. § (2) bekezdése is tartalmazta és azt a hozzá kapcsolódó Kommentár szöveg is megerősítette.⁹

2. A személyi szabadságot érintő kényszerintézkedések

A kényszerintézkedések korlátozott jogok szerinti felosztása korábban csak elméleti kategóriaként jelent meg, a büntetőeljárás kódexek nem tartalmazták az oktatásban, tudományos közleményekben használatos csoportosítást. A hatályos Be. azonban nem csupán alkalmazza azt a rendszerező ismertet, amely alapján a kényszerintézkedéseket a személyi szabadságot és a vagyont érintő kényszerintézkedések csoportjába sorolja, de a személyi szabadságot érintő

bekezdése alapján „akkor rendelhető el, ha a bűncselekmény jellegére és a büntetőeljárás időtartamára, vagy a terhelt eljárás során tanúsított magatartására tekintettel az előzetes letartóztatással elérni kívánt célok ezzel is biztosíthatók.”

⁷ Szabó Krisztián hangsúlyozza, hogy a korábbi büntetőeljárás törvény szerinti (előzetes) letartóztatáscentrikus megközelítés megkövetelte, hogy a bíróság indokolja, miért alkalmaz kevésbé súlyos kényszerintézkedést a letartóztatás helyett. Krisztián Szabó: 10 years in the history of pre-trial detention in Hungary (2010-2019). *Büntetőjogi Szemle*, 2021. Különszám, 84. o.

⁸ Matusik Tamás: Gondolatok az előzetes letartóztatás hazai gyakorlatát ért kritikák kapcsán. *Magyar Jog*, 2015/5. 289. o.

⁹ Régi Be. 60. § (2) Ha e törvény a kényszerintézkedések alkalmazása esetén az érintett személy alkotmányos jogainak korlátozását megengedi, az ilyen cselekmény elrendelésének az egyéb feltételek megléte mellett is csak akkor van helye, ha az eljárás célja kisebb korlátozással járó más cselekménnyel nem biztosítható. A Jotár Kommentár a következőket tartalmazta: „A kényszerintézkedések másik jellemzője, hogy azok súly szerinti sorrendbe állíthatóak. Egy-egy konkrét, a kényszerintézkedés által elérni kívánt cél különböző, kisebb vagy nagyobb jogkorlátozással járó eszköz alkalmazásával is elérhető. Az eljárási cselekmények most tárgyalt általános alapelve ezen esetekre írja elő, hogy amennyiben egyszerre több kényszerintézkedés útján is elérhető az azokban megfogalmazott cél, akkor a nagyobb jogkorlátozással járó nem alkalmazható - valamennyi egyéb feltétel fennállása esetén sem -, amíg ugyanaz a cél enyhébb kényszerintézkedés útján is elérhető. Ennek legjellemzőbb példája, hogy míg az elsőfokú eljárásban a Be. 129. § (2) bekezdés a)-d) pontjában felsorolt okok valamelyikének fennállása a lakhelyelhagyási tilalom, a házi őrizet és az előzetes letartóztatás fenntartásának is alapfeltétele. Ezen általános szabály szerint az említett okok valamelyikének fennállása esetén is csak akkor rendelhető el a házi őrizet, ha a lakhelyelhagyási tilalom nem, előzetes letartóztatás pedig csak akkor, ha sem a lakhelyelhagyási tilalom, sem a házi őrizet nem elegendő az elérni kívánt cél biztosításához.” Ez az elvárás tükröződik már a Legfelsőbb Bíróság BH2007/216. szám alatt közzétett döntésében is: „Az 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 60. §-a - az ügyben eljáró minden hatóság számára - általános főszabályként írja elő, ha e törvény a kényszerintézkedések alkalmazása esetén az érintett személy alkotmányos jogainak korlátozását megengedi, az ilyen cselekmény elrendelésének az egyéb feltételek megléte mellett is csak akkor van helye, ha az eljárás célja kisebb korlátozással járó más cselekménnyel nem biztosítható. Ezt az elvet - a kényszerintézkedés tárgyában történő határozathozatalakor - mindig mérlegelni kell.”

kényszerintézkedésekre további általános szabályokat is megfogalmaz, amelyek így valamennyi, e csoportba tartozó kényszerintézkedés alkalmazása során irányadók. Más rendelkezések – szintén a rendszerjellegét erősítve – ha nem is minden, de több kényszerintézkedésre vonatkoznak, például a távoltartás és a bűnügyi felügyelet közös szabályai.

A személyi szabadságot érintő kényszerintézkedéseket rendszerként szemlélve, 'kilóg' a sorból az *őrizet*. Ez ugyanis az egyetlen olyan eleme a rendszernek, amelynek alkalmazása

- nem kötött bírói engedélyhez (nyomozó hatóság, ügyészség és bíróság is elrendelheti),
- időtartama meglehetősen rövid a többi kényszerintézkedéshez képest és
- nem csak a terhelttel, de a bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személlyel¹⁰ szemben is elrendelhető.

Az őrizet elrendelésének egyik oka – személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedés elrendelése valószínűsíthető (Be. 274. § (2) bek. b) pont) – átvezet minket a személyi szabadságot érintő kényszerintézkedések többi elemét magában foglaló csoporthoz.

3. A személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedések

A személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedések alkalmazásának célját és feltételeit a Be. közös szabályként határozza meg. Ezek körében megismétlődik a szükségesség, arányosság követelménye, így e kényszerintézkedések elrendelésének, meghosszabbításának és fenntartásának csak akkor van helye, ha a személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedés céljának eléréséhez ez szükséges, és az elérni kívánt cél más módon nem biztosítható. (276. § (1) bek. b) pont)

Azon célok, amelyeket a személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedések alkalmazásával elérhetőnek tart a jogalkotó, röviden a következők:

- a terhelt jelenlétének biztosítása,
- a bizonyítás megnehezítésének vagy megghiúsításának megakadályozása és
- a bűnisméltés megakadályozása.

Ezek a célok egyrészt tényként jelennek meg az irányadó rendelkezések alpontjaiban [aa), ba), ca) alpontok], másrészt megalapozottan feltételezhető veszélyként [ab), bb), cb) alpontok].¹¹ Bár a megfogalmazásban a régi Be.-hez képest találunk

¹⁰ A bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személy fogalmát a Be. korábban is használta ugyan, de az alanyokra irányadó rendelkezések körében a terhelt mellett csak később jelent meg önálló szereplőként, a Be. 2021. január 1. napjával hatályba lépő módosításával. Lásd a 2020. évi XLIII törvény 143. § (2) bekezdését.

¹¹ Be. 276. § (2) *Személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedés rendelhető el a) a terhelt jelenlétének biztosítása érdekében, ha aa) megszökött, szökést kísérelt meg, vagy a bíróság, az ügyészség vagy a nyomozó hatóság elől elrejtőzött, illetve*

különbséget, lényegében ugyanazon eljárási célok érdekében alkalmazhatók a személyi szabadságot korlátozó bírói engedélyes kényszerintézkedések, mint korábban.¹²

Azt, hogy az egyes tárgyalt kényszerintézkedések a felsorolt célok közül melyek elérésére alkalmasak, a jogalkotó meghatározza. Így

- a *távoltartás* a bizonyítás megnehezítésének vagy megghiúsításának, illetve - ha ez a sértett vonatkozásában állapítható meg - a bűnisméltés megakadályozása;
- a *bűnügyi felügyelet* a terhelt jelenlétének biztosítása, a bizonyítás megnehezítésének vagy megghiúsításának megakadályozása, illetve a bűnisméltés megakadályozása;
- a *letartóztatás* a terhelt jelenlétének biztosítása, a bizonyítás megnehezítésének vagy megghiúsításának megakadályozása, illetve a bűnisméltés megakadályozása;
- az *előzetes kényszergyógykezelés* pedig a bűnisméltés megakadályozása érdekében rendelhető el, ha megalapozottan feltehető, hogy a terhelt kényszergyógykezelésének van helye. (Be. 277. § (1) – (5) bek.)

Ebből is következik, hogy a személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedések közül *mindhárom cél elérésére csak a bűnügyi felügyelet és a letartóztatás lehet alkalmas.*

A rendszerszintű vizsgálat következő pontja az, amikor a *korlátozott jogok* szerint tekintjük át az egyes kényszerintézkedések közötti összefüggést:

- A *távoltartás* a terhelt szabad kapcsolattartását, és ennek érdekében a terhelt szabad mozgáshoz és a lakóhely, illetve a tartózkodási hely szabad megválasztásához való jogát (Be. 280. § (1) bek.);
- a *bűnügyi felügyelet* a terhelt szabad mozgáshoz és a lakóhely, illetve a tartózkodási hely szabad megválasztásához való jogát *korlátozza*. (Be. 281. § (1) bek.)

ab) megalapozottan feltehető, hogy a büntetőeljárásban elérhetetlenné válna, így különösen megszökne, elrejtőzne,

b) a bizonyítás megnehezítésének vagy megghiúsításának megakadályozása érdekében, ha

ba) a terhelt a bizonyítás megghiúsítása érdekében a büntetőeljárásban részt vevő vagy más személyt megfélemlített, jogellenesen befolyásolt, vagy tárgyi bizonyítási eszközt, elektronikus adatot, vagy vagyonek Kobzás alá eső dolgot megsemmisített, meghamisított vagy elrejtett, illetve

bb) megalapozottan feltehető, hogy a terhelt a bizonyítást veszélyeztetné, így különösen a büntetőeljárásban részt vevő vagy más személyt megfélemlítene, jogellenesen befolyásolna, tárgyi bizonyítási eszközt, elektronikus adatot vagy vagyonek Kobzás alá eső dolgot megsemmisítene, meghamisítana vagy elrejtene,

c) a bűnisméltés lehetőségének megakadályozása érdekében, ha

ca) a terhelt a gyanúsított kihallgatását követően az eljárás tárgyát képező bűncselekményt folytatta, vagy a gyanúsított kihallgatását követően elkövetett újabb, szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmény miatt gyanúsítottként hallgatták ki, illetve

cb) megalapozottan feltehető, hogy a terhelt a megkísérelt vagy előkészített bűncselekmény véghezvinné, az eljárás tárgyát képező bűncselekményt folytatná vagy szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követne el.

¹² A helyenként nem lényegtelen változásokra ezúttal nem térünk ki, tartva magunkat az eredeti célhoz, a személyi szabadságot érintő kényszerintézkedések rendszerszemléletű bemutatásához.

- A *letartóztatás* a terhelt személyi szabadságának bírói *elvonása* a jogerős ügydöntő határozat meghozatala előtt (Be. 296. §),
- az *előzetes kényszergyógykezelés* pedig a kóros elmeállapotú terhelt személyi szabadságának bírói *elvonása* a jogerős ügydöntő határozat meghozatala előtt. (Be. 301. § (1) bek.)

Míg a távollátás és a bűnügyi felügyelet csupán jog *korlátozást* jelent, a letartóztatás és az előzetes kényszergyógykezelés a személyi szabadság *elvonásával* jár.

Az eddig írtak alapján is megállapíthatjuk, hogy *igazán szoros kapcsolat a távollátás és a bűnügyi felügyelet és bizonyos – igen lényeges – szempontból a letartóztatás viszonylatában figyelhető meg*. A következőkben tekintsük át, milyen összefüggések állnak fenn a távollátás és a bűnügyi felügyelet között:

- a távollátás és a bűnügyi felügyelet időtartama azonos;
- a távollátás és a bűnügyi felügyelet együttes elrendelésére is lehetőséget biztosít a jogalkotó;
- a két kényszerintézkedéshez kapcsolódó magatartási szabályok betartása ugyanazon intézkedésekkel, a terhelt mozgását nyomon követő technikai eszközzel ellenőrizhető vagy óvadék letétbe helyezésének engedélyezésével segíthető elő;
- a terhelt vagy a távollátással érintett személy életkörülményeinek lényeges változása esetén az előírt magatartási szabályokat ideiglenesen fel lehet oldani, vagy azokat módosítani lehet;
- azonosak a távollátás és a bűnügyi felügyelet szabályai megszegésének következményei is a rendbíróságtól a letartóztatás elrendeléséig terjedően.

4. Az óvadék jellegének megváltozása

Az előzőekben a távollátás és a bűnügyi felügyelet magatartási szabályai betartásának biztosítékeként említett *óvadék* volt az egyik kényszerintézkedés, amelynek a rendeltetése jórészt megváltozott 2018. július 1. napjától. A régi Be. hatályban léte alatt is elenyésző számban alkalmazott, a terhelt jelenlétének garانتálása érdekében az akkori előzetes letartóztatás kiváltására hivatott vagyoni biztosíték önálló címét elveszítve beépült a távollátás és a bűnügyi felügyelet magatartási szabályainak megtartását biztosító eszközök¹³ közé. Az óvadékot érintő másik jelentős változás, hogy annak minimális összegét a Be. ötszázezer forintban határozza meg. Ha figyelembe vesszük az óvadék intézményét nem csak hazánkban ért azon kritikát, hogy az a vagyonosabbakat hozza kedvezőbb helyzetbe, akkor az óvadék minimális összegének megállapítása még inkább alapot adhatna ilyen kifogás megfogalmazásához.

¹³ Ahogy láttuk, az óvadék mellett a terhelt mozgását nyomon követő eszköz alkalmazása biztosíthatja a magatartási szabályok betartását azzal, hogy ezen eszköz alkalmazása kötelező, ha a bűnügyi felügyeletet azért rendeli el a bíróság, mert a letartóztatás maximális időtartama eltelt. Be. 283. § (2) bek.

A hatályos törvény szerint már a személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedések valamennyi céljának elérése érdekében¹⁴ alkalmazható óvadék mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és a jogalkalmazói gyakorlat nem állt/nem áll összhangban a jogalkotói szándékkal.¹⁵ Az, hogy az óvadék nem kizárólagosan a szökés veszélyének biztosítására hivatott, ma már egyértelműen kiderül a Be. szövegéből, de helyes értelmezéssel eddig is csak erre a következtetésre lehetett volna jutni.

Ugyanakkor az óvadék önmagában nem a letartóztatás alternatívája, amit a Kúria – sok szempontból tanulságos és alaposabb elemzésre érdemes – EBH2019. B.21. számú elvi határozatában is megerősített: *„A hatályos Be. szabályozása szerint az óvadék nem a letartóztatás alternatívája, hanem, az attól enyhébb kényszerintézkedések, a távoltartás, illetve a bűnügyi felügyelet biztosítékául szolgálhat. Amennyiben tehát a bíróság álláspontja szerint a terhelttel szemben a személyi szabadságot érintő engedélyes kényszerintézkedéssel elérni kívánt cél a bűnügyi felügyelettel nem biztosítható, akkor annak hiányát óvadékkal vagy az óvadék összegének nagyságával nem lehet pótolni.”*¹⁶ A letartóztatást helyettesítő kényszerintézkedés ebben az esetben a bűnügyi felügyelet, amely végrehajtásának biztosítéka az óvadék. Az óvadék felajánlása mellett indítványozhatja a terhelt vagy a védő a letartóztatás megszüntetését és helyette enyhébb korlátozást jelentő kényszerintézkedés, jelesül a bűnügyi felügyelet elrendelését.

5. Előzetes letartóztatásból letartóztatás

A *letartóztatás* elnevezésében módosult, de feltételei, okai, az alkalmazásával elérhető eljárási célok – még ha részben eltérő megfogalmazással is – jórészt változatlanok maradtak. Elrendelésére a személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedések közös szabályainál írt célok elérése érdekében van lehetőség, de – lévén szó a legsúlyosabb kényszerintézkedésről – a Be. további kritériumokat is tartalmaz. Így a Be. 277. § (4) bekezdésében írtak szerint akkor rendelhető el, ha különösen

¹⁴ A régi Be. csak a jelenlét biztosítása érdekében, a szökés, elrejtőzés veszélyének elhárítására tartotta alkalmasnak az óvadék intézményét, ezért csak abban az esetben engedélyezhette a bíróság a letétbe helyezését, ha az előzetes letartóztatás elrendelésére a régi Be. 129. § (2) bek. b) pontja alapján került sor. Lásd a régi Be. 147. § (2) bekezdésében írtakat. A Be. hatályos szövegét e vonatkozásban is a 2020. évi XLIII. törvény 170. §-a állapította meg 2021. január 1-i hatállyal: *„Az óvadék megállapításának e törvény eltérő rendelkezése hiányában valamennyi, a személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedés 276. § (2) bekezdésében meghatározott oka esetén helye van.”* A módosító rendelkezéshez fűzött indokolás szerint ugyanis *„Az óvadék tekintetében a jogalkotói akaratot és szándékot nem követte a jogalkalmazás, ezáltal olyan joggyakorlat alakult ki, ami indokolatlanul szűkítette az óvadék alkalmazásának körét.”*

¹⁵ Tóth Mihály – utalva a Legfőbb Ügyészség Emlékeztetőjére a Be. alkalmazásának egyes kérdéseiről (LFNIGA 142/2019.) és a Kúria 21/2019. büntető elvi határozatára – megjegyzi, hogy *„[...] e szűkítő gyakorlat kialakulásához a Legfőbb Ügyészség és a Kúria karöltve járult hozzá.”* Tóth Mihály: *A koncepció korrekciója? Gondolatok a Büntetőeljárás törvény új módosításairól. Ügyvédek Lapja, 2020/5-6. szám 14. o.*

¹⁶ EBH2019. B.21. II. Lásd különösen a [115] és [116] bekezdésekben írtakat.

a) a bűncselekmény jellegére,
b) a nyomozás állására és érdekeire,
c) a terhelt személyi és családi körülményeire,
d) a terhelt és a büntetőeljárásban részt vevő vagy más személy viszonyára,
e) a terhelt büntetőeljárás előtt és az eljárás során tanúsított magatartására tekintettel a személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedéssel elérni kívánt cél távoltartással, illetve bűnügyi felügyelettel nem biztosítható.

Anélkül, hogy a letartóztatásra vonatkozó rendelkezéseket részletesen bemutatnánk és elemeznénk, meg kell említenünk az Alkotmánybíróság 10/2021. (IV.7.) AB határozatát, amely végre meghozta azt az eredményt, amelyet a jogvédő szervezetek és a tudomány képviselői nem tudtak elérni.¹⁷ A letartóztatás időtartamának törvényben rögzített relatív¹⁸ felső határára vonatkozó rendelkezések között ugyanis szerepelt az a kivétel, amely alapján az életfogytig tartó szabadságvesztéssel¹⁹ is büntethető bűncselekmény miatt folyó eljárásban a legsúlyosabb korlátozást jelentő kényszerintézkedés a 2013. november 19-től 2021. szeptember 30-ig hatályos szabályok szerint elvileg bármeddig tarthatott. Ezt a rendelkezést az Alkotmánybíróság 2021. szeptember 30. napjával megsemmisítette. „Az Alkotmánybíróság [...] azért találta alaptörvény-ellenesnek a kifogásolt szabályozást, mert az - határozatlansága folytán - lehetőséget ad olyan mértékű szabadságelvonásra is, amely már - a körülményektől függetlenül - alaptörvény-ellenesen korlátozza a terhelt személyi szabadságához fűződő alapjogát.”²⁰ Ez a megállapítás azonban önmagában nem jelentette azt, hogy a legsúlyosabb szankcióval fenyegetett bűncselekmények esetén ne lehetne négy évtől hosszabb felső határt megállapítani, hiszen az Alkotmánybíróságnak „[...] kizárólag az alapjogkorlátozás szükségességének feltételét volt módja vizsgálni, és annak eredményeként állapította meg a szükségesség feltételének a hiányát, de nem foglalt állást abban a kérdésben, hogy milyen mértékű abszolút határidő tekinthető arányosnak a szóban forgó esetben.”²¹

A Be. módosítására e vonatkozásban is a 2021. évi CXXXIV. törvénnyel került sor, amelynek eredményeként 2022. március 1. napjától a Be. 298. § (1) bek. e) pontja szerint legfeljebb öt évig tart a letartóztatás, ha a terhelttel szemben életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt van folyamatban eljárás. Az ötéves felső határ további egy évvel „meghosszabbodik” a (4) bekezdésben felsorolt esetekben, amelyek elemzésére ezúttal – területi korlátok miatt – nem vállalkozhatunk.²² Az átmeneti időszakban – 2021. szeptember 30. és 2022. március

¹⁷ A letartóztatás időtartamának maximalizálását hiányolta a tervezetből a szerzőn kívül többek között Czine Ágnes és a Helsinki Bizottság is. Czine Ágnes i.m. 100. o. A Magyar Helsinki Bizottság véleménye az új büntetőeljárás törvény tervezetéről. 2016. június 20. 23. o. https://helsinki.hu/wp-content/uploads/MHB_velemen_y_Be_tervezet_20160620.pdf (2022.01.21.)

¹⁸ Több olyan kivételt tartalmaz a Be. 298. § (2) és (3) bekezdése, amikor ezt a maximálisként rögzített időtartamot meghaladhatja a letartóztatás.

¹⁹ Az 1998. évi XIX. tv. 132. § (3a) bek. szerint „ha a vádlottal szemben tizenöt évig terjedő vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt van folyamatban eljárás.”

²⁰ A 10/2021. (IV.7.) AB határozat Indokolása [54]

²¹ A 10/2021. (IV.7.) AB határozat Indokolása [54]

²² A módosítást tartalmazó törvény indokolása szerint az új felső határ bevezetését jogos társadalmi igény indokolta. „[...] az életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő cselekmények esetében jogos az a

1. között - a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvénynek a veszélyhelyzet idején történő eltérő alkalmazásáról szóló 543/2021. (IX. 24.) Korm. rendelet 1. § alapján volt lehetőség a letartóztatás fenntartására, ha életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető bűncselekmény miatt volt folyamatban büntetőeljárás. Eszerint ugyanis ha a veszélyhelyzet tartama alatt „a koronavírus-világjárvány akadályozta az előkészítő ülés, illetve a tárgyalás megtartását, a négy évet meghaladó tartamú letartóztatás legfeljebb 2022. szeptember 30-ig tarthat.”

6. Két kitérő

Ha a bevezetőben leszögeztük, hogy a kényszerintézkedések vizsgált csoportja kapcsán a törvényi rendelkezések és a gyakorlat részletes bemutatására nem vállalkozhatunk az adott terjedelmi korlátok között, akkor még inkább lehetetlen vállalkozásnak tűnne a hazai szabályok és a praktikum nemzetközi összefüggésekben történő vizsgálata. Mindössze két gondolat erejéig tegyünk mégis egy kis kitérőt.

Az első kérdés az, hogy más országokkal összehasonlítva tényleg olyan rossz-e a helyzet, valóban (előzetes) letartóztatás centrikus-e a magyar jogalkalmazói gyakorlat. Erre egy *öt kontinenst átfogó kutatás*²³ alapján próbálunk meg röviden válaszolni, amely kimutatta, hogy kizárólag az 'öreg kontinens', Európa az, ahol 2000-től szignifikáns csökkenés mutatkozik a(z előzetes) letartóztatások számában. Az Anglia-Wales és Hollandia mellett Magyarországra kiterjedő kutatás szerint 42%-os csökkenés volt kimutatható. Ez az adat akkor nyer különös jelentőséget, ha hozzátesszük, hogy világszerte minimum 15%-os növekedés volt tapasztalható, egyes országokban (és kontinenseken) pedig ettől is jóval nagyobb arányban nőtt az előzetes letartóztatottak száma.

A vizsgált három európai ország közül hazánk középen helyezkedik el, ha a fogvatartottak között az előzetes letartóztatásban lévők arányát vizsgáljuk.²⁴ Ezzel azonban távolról sem szeretnénk azt állítani, hogy a hazai jogalkalmazói gyakorlat problémamentes.

A következő kitérőnk az *uniós elvárásokkal* kapcsolatos. A *bűnügyi felügyelet* az EU vonatkozásában a Tanács 2009/829/IB kerethatározata (a továbbiakban: Kerethatározat) alapján említendő, amely 2012. december 1-én lépett hatályba.²⁵ A

társadalmi igény, hogy a cselekmény tárgyi súlyához, jellemzően bonyolult megítéléséhez igazodóan a törvény biztosítsa a letartóztatás jelenlegi maximális felső határát - 4 évet - meghaladó tartamú kényszerintézkedés lehetőségét.” Az egyes büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódóan egyéb törvények módosításáról szóló 2021. évi CXXXIV. törvény végső előterjesztői indokolásának 3.7. pontja.

²³ Catherine Heard – Helen Fair: Pre-trial detention and its over-use: Evidence from ten countries. Institute for Crime & Justice Policy Research, London, 2019. 3. o.
https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/pre-trial_detention_final.pdf
(2021.11.03.)

²⁴ Magyarországon ez az arány 18 % (a vizsgált tíz ország közül ez a harmadik legalacsonyabb szám), míg Anglia-Walesben 11% (a vizsgált tíz ország közül a legalacsonyabb arány), Hollandiában pedig 29%. Catherine Heard – Helen Fair: i.m. 3. o.

²⁵ A kölcsönös elismerés elvének az Európai Unió tagállamai közötti, az előzetes letartóztatás alternatívájaként felügyeleti intézkedéseket elrendelő határozatokra történő alkalmazásáról szóló, 2009.

kerethatározat a kölcsönös elismerés elvének az Európai Unió tagállamai közötti, az előzetes letartóztatás alternatívájaként felügyeleti intézkedéseket elrendelő határozatokra történő alkalmazásáról elkerülhetővé teszi a hosszú ideig tartó külföldi fogva tartást. A Kerethatározat rendelkezéseinek megfelelő implementálása lehetőséget ad arra, hogy „a valamely tagállamban lakóhellyel rendelkező, de egy másik tagállamban büntetőeljárás alatt álló személy a tárgyalás előtti időszakban a lakóhely szerinti állam hatóságainak felügyelete alatt álljon.” (Preambulum (3) bek.) Célja, „a szabadságelvonással nem járó intézkedések – adott esetben történő – alkalmazásának előmozdítása az előzetes letartóztatás alternatívájaként, még olyan esetekben is, amikor az érintett tagállam joga szerint nem lehetne ab initio előzetes letartóztatást elrendelni.” (Preambulum (4) bek.)

Így a Kerethatározat alapján a más uniós országban tárgyalásra váró uniós polgárok a tárgyalás kezdetéig hazatérhetnek, felügyeletükről saját országuk gondoskodik szabadságelvonással nem járó intézkedések alkalmazásával.

A Be. megfelelési rendelkezései között a 878. § 18. pontjában szerepel a Kerethatározat, míg a Be. indokolása az óvadék szabályaival összefüggésben utal rá a következők szerint: „Az alternatív szankciók előtérbe helyezése, a fokozatosság elvének szem előtt tartása és az óvadék magatartási szabályokat biztosító intézkedés funkciója következik a kölcsönös elismerés elvének az Európai Unió tagállamai közötti, az előzetes letartóztatás alternatívájaként felügyeleti intézkedéseket elrendelő határozatokra történő alkalmazásáról szóló 2009. október 23-i 2009/829/IB tanácsi kerethatározatból is.”²⁶

Kétségtelen, hogy a Kerethatározatban írt bűnügyi felügyelet rendeltetése, jellege sajátos, de az abban írt felügyeleti intézkedés típusai közül több megegyezik vagy hasonlóságot mutat a Be. 281. § (2) bekezdésében felsorolt, a bűnügyi felügyelet elrendelésekor előírható magatartási szabályokkal.

7. A jogalkalmazói gyakorlat

A jogszabályi változásokban megnyilvánuló jogalkotói törekvések lehetnek előremutatóak, a nemzetközi elvárásoknak megfelelőek, de az, hogy milyen változást eredményeznek ténylegesen, a jogalkalmazói gyakorlat értékelésével mutatható ki. Ennek egyik, bár nem kizárólagos eszköze a statisztikai adatok elemzése. Az összegző statisztikai kimutatások egy-egy év lezárása után csak hosszabb idővel válnak elérhetővé, így viszonylag rövid időszak értékelhető a Be. hatálybalépése óta, amely messzemenő következtetések levonására még nem alkalmas. A következőkben a 2019. és 2020. évre vonatkozó néhány adat²⁷ segítségével teszünk kísérletet annak bemutatására, hogy miként fogadta a jogalkalmazó a részben új

október 23-i 2009/829/IB tanácsi kerethatározat (2009. október 23.). HL L 294., 2009.11.11., 20 - 40. o.

²⁶ Lásd a Be. 284. §-ához fűzött indokolást, amelyet a 2020. évi XLIII. tv. 170. §-ához fűzött indokolása tartalmazott.

²⁷ Az adatok forrás az Ügyészségi statisztikai tájékoztató – Büntetőjogi szakág: ugyeszseg.hu/statisztikai-adatok/ugyeszsegi-statisztikai-tajekoztato-buntetojogi-szakterulet/ (2022.01.21.) A statisztikai adatgyűjtés sajátossága miatt az egyes részadatok összege nem ad ki 100 %-ot.

rendelkezéseket. A jogalkotói szándékkal összhangban álló jogalkalmazói gyakorlat esetén a letartóztatások csökkenése és az azzal azonos célok elérésére hivatott, de lényegesen enyhébb korlátozást jelentő más kényszerintézkedések nagyobb arányú megjelenése volt várható a statisztikában.²⁸

2019-ben összesen 63, 2020-ban 40 *óvadékkal* kapcsolatos indítvány érkezett az ügyészségre, amelyeknek csak kis részével értettek egyet az ügyészségek (2019-ben 12, 2020-ban mindössze 4 esetben). Az indítványok alapján a bíróságok 2019-ben 18, 2020-ban 7 esetben enyhébb kényszerintézkedést rendeltek el, míg 2019-ben 2 indítvány enyhébb magatartási szabály előírását eredményezte.

Távoltartást ügyészi indítványra 2019-ben 118, 2020-ban 198 esetben rendelt el a bíróság. A sértettek jóval gyakrabban éltek távoltartás alkalmazása iránti indítvánnyal, mint az ügyészség. 2019-ben 319, 2020-ban 351 sértetti indítványt továbbított az ügyészség a bíróságnak, amely alapján 2019-ben 99, 2020-ban 115 esetben sor is került a távoltartás elrendelésére.

Azon távoltartások mintegy négyötöde, amelyek a tárgydőszakban lezárultak, egyik évben sem tartott tovább 6 hónapnál (2019-ben 103-ból 81, azaz 78,64%; 2020-ban 162-ből 134, azaz 82,71%). Egy éven túl csak nagyon ritkán, 2019-ben 2 esetben (1,9%), 2020-ban 9 esetben (4,9%) alkalmazták ezt a kényszerintézkedést. Mivel a távoltartás legfeljebb 4 hónapra rendelhető el (ezt követően több alkalommal további 4 hónappal meghosszabbítható), érdemes megnézni, hogy a kényszerintézkedés hány százaléka nem haladta meg 4 hónapos időtartamot. Mindkét évben 50% körüli arányt jeleznek az adatok: 2019-ben 51 (49,51%), 2020-ban 86 esetben (53,08%).

Bűnügyi felügyeletet a bíróság ügyészségi indítványra 2019-ben 302, 2020-ban 408 esetben rendelt el, míg 2019-ben 17, 2020-ban 13 esetben nem osztotta az ügyészség álláspontját a bíróság és nem rendelte el a bűnügyi felügyeletet, további 3 (2019), illetve 4 (2020) esetben pedig más kényszerintézkedést tartott megfelelőnek.

Az adott időszakban lezárult 874 (2019), illetve 1057 (2020) bűnügyi felügyelet közel kétharmada (2019-ben 62,58%, 2020-ban 61,02%) 6 hónapig vagy rövidebb ideig tartott (2019-ben 547, 2020-ban 645), viszont 2019-ben 78 (8,9%), 2020-ban 114 (10,78%) esetben az egy évet meghaladta e kényszerintézkedés időtartama. Szintén érdekes az elrendelésre irányadó 4 hónapos intervallumra vonatkozó adatokra is egy pillantást vetni: a lezárult bűnügyi felügyeletek fele egyik évben sem haladta meg ezt az időtartamot: 2019-ben 443 (50,68%), 2020-ban 536 (50,70%).

Még a vizsgált két évben is a *letartóztatás* volt a leggyakoribb kényszerintézkedés, amelyet a bíróság ügyészi indítványra 2019-ben 3330, 2020-ban 3871 esetben rendelt el. Így a 3759 (2019), illetve 4359 (2020) ügyészi indítvány túlnyomó része sikeresnek mondható, a bíróság mindössze 92 (2019), illetve 90 (2020) esetben nem rendelte el a letartóztatást, míg 262 (2019), illetve 287 (2020) esetben más kényszerintézkedést rendelt el. Megjegyzendő azonban, hogy az ügyészség fellebbezése alapján a másodfokon eljáró bíróságok 2019-ben további 42,

²⁸ Ebbéli várakozását Tóth Mihály is hangsúlyozta. Lásd: Tóth Mihály: A koncepció korrekciója? Gondolatok a Büntetőeljárásról új módosításairól. *Ügyvédek Lapja*, 2020/5-6. szám 14. o.

2020-ban további 49 esetben elrendelték a letartóztatást, valamint 37 (2019), illetve 28 (2020) esetben más kényszerintézkedést rendeltek el.

A tárgyidőszakban zárult letartóztatások időtartamát vizsgálva azt látjuk, hogy közel kétharmada 6 hónapig vagy annál rövidebb ideig tartott: 2019-ben 3160-ból 2038 (64,49%), 2020-ban 3567-ből 2324 (65,15%). Ugyanakkor 2019-ben 247 (7,8%), 2020-ban 262 (7,3%) letartóztatás időtartama meghaladta az egy évet. Nem tartott viszont egy hónapnál tovább ezen kényszerintézkedések közül 2019-ben 552 (17,5%), 2020-ban pedig 500 (14 %).

Az *előzetes kényszer gyógykezelés* jellegéből fakadóan is a legritkábban alkalmazott kényszerintézkedés: a bíróság ügyészi indítványra mindkét évben 23 - 23 esetben rendelte el. Ugyancsak a kényszerintézkedés sajátosságában keresendő annak oka, hogy ha erre vonatkozó indítvány érkezett, egyetlen esetben sem fordult elő, hogy a bíróság annak ne adott volna helyt, vagy más kényszerintézkedést látott volna alkalmasnak az adott cél elérésére. 2019-ben 16 folyamatban volt előzetes kényszer gyógykezelésből 10, 2020-ban 22 ilyen kényszerintézkedésből 16 hat hónapig vagy annál rövidebb ideig tartott és mindössze egy-egy esetben (ami 2019-ben 6,3%, 2020-ban 4,5%) haladta meg az időtartama az egy évet.

8. Összegzés

A Be. első, egyeztetésre bocsátott, bárki által megismerhető tervezetétől²⁹ a törvény hatályba lépéséig a kényszerintézkedésekre vonatkozó szabályozás lényegesen megváltozott. Egyes rendelkezések esetében ez a változás pozitív irányú, de volt, ahol a szakmai egyeztetés inkább visszalépést eredményezett.

A tanulmány elején megfogalmazott szándékunk szerint az összefüggésekre rámutatva meg tudjuk azt erősíteni, hogy a személyi szabadságot érintő kényszerintézkedések valóban rendszert alkotnak, különösen igaz ez a távollátásra, a bűnügyi felügyeletre és a letartóztatásra. Vizsgálatunk alapját az általános eljárásra vonatkozó rendelkezések jelentették, ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a külön eljárások közül néhány a személyi szabadságot érintő kényszerintézkedésekkel kapcsolatban is speciális rendelkezéseket tartalmaz. Ilyen a fiatalkorú elleni és a katonai eljárás, továbbá az eljárás bíróság elé állítás esetén és a határárral kapcsolatos bűncselekmények esetén.

A(z új) Be. szabályainak megfogalmazásával a jogalkotó célja a minél csekélyebb mértékű jogkorlátozást jelentő kényszerintézkedés alkalmazásának elősegítése volt, de a jogalkalmazói gyakorlatra vonatkozó néhány adat azt jelezte, hogy az új rendelkezések hatályba lépése egyelőre még nem eredményezett markáns (szemléletbeli) változást.

²⁹ A tervezetnek a kényszerintézkedésekre vonatkozó rendelkezéseiről 2016-ban megírtam a véleményemet. Lásd: Róth Erika: A kényszerintézkedések változó rendszere és részletszabályai. *Ügyészek Lapja*, 2016/3-4. 39-50. o.

Irodalomjegyzék

- Belovics Ervin – Tóth Mihály: Büntető eljárásjog. HVG-ORAC, Budapest, 2017.
 - Czine Ágnes: A kényszerintézkedések az új büntetőeljárás törvényben. *Fundamentum*, 2016/2-4. 94 - 100. o.
 - Fantoly Zsanett: Szegedi workshop az új büntetőeljárás törvény elméleti és gyakorlati kérdéseiről. *Jogtudományi Közlöny*, 2019/9. 373 - 376. o.
 - Herke Csongor: Régi-új kényszerintézkedések az új büntetőeljárás kódexben. In: Menyhárd Attila – Varga István (szerk.): 350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara – A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai. I. kötet. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018. 473 - 486. o.
 - Matusik Tamás: Gondolatok az előzetes letartóztatás hazai gyakorlatát ért kritikák kapcsán. *Magyar Jog*, 2015/5. 289 - 293. o.
 - Miskolczi Barna: A kényszerintézkedések új rendszere. *Ügyvédlátó*, 2016/5. 22 - 25. o.
 - Krisztián, Szabó: 10 years in the history of pre-trial detention in Hungary (2010-2019). *Büntetőjogi Szemle*, 2021. Különszám. 82 - 84. o.
 - Tóth Mihály: A koncepció korrekciója? Gondolatok a Büntetőeljárás törvény új módosításairól. *Ügyvédek Lapja*, 2020/5-6. szám. 11 - 18. o.
 - Catherine Heard – Helen Fair: Pre-trial detention and its over-use: Evidence from ten countries. Institute for Crime & Justice Policy Research, London, 2019. https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/pre-trial_detention_final.pdf
 - Kúria Büntető Kollégiuma joggyakorlat-elemző csoport 2016.El.II.JGY.B.2. Összefoglaló a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedésekkel kapcsolatos joggyakorlat vizsgálatáról.
-
-

Néhány gondolat a bűncselekménnyel fenyegetés büntetendőségéről, különös tekintettel a terrorcselekménnyel fenyegetés büntetettére

Sántha Ferenc*

A tanulmányban elsőként a bűncselekménnyel történő fenyegetés hazai jogtörténeti előzményeit, illetve a kriminalizáció lehetséges indokait vizsgálom. Ezt követően felvázolom az Európai Parlament és a Tanács által 2017. március 15-én elfogadott, a terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2017/541 Irányelv vonatkozó rendelkezéseit, majd a magyar Btk. terrorcselekmény elnevezésű tényállását, különös tekintettel a terrorcselekménnyel fenyegetés büntetettére. A harmadik részben a hazai bírói gyakorlatot veszem górcső alá, és igyekszem rámutatni a döntésekben fellelhető ellentmondásokra és azok okaira, végül javaslatot teszek az új törvényi szabályozásra.

Kulcsszavak: bűncselekménnyel történő fenyegetés, terrorcselekménnyel fenyegetés, terrorcselekmény, büntetőjog, európai büntetőjog

Some thoughts on the issue of threatening to commit a crime with particular reference to threatening to commit a terrorist crime

In the first part of the study, I examine the domestic legal history of threatening to commit a crime and the possible reasons for its criminalization. The second part is devoted to outline the relevant provisions of the Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council on combating terrorism and the statutory definition of crime of terrorism in Hungarian Criminal Code, in particular the criminal offence of threatening to commit a terrorist crime. Finally I analyse the domestic judicial practice, pointing out the contradictions in the decisions and I propose a possible new legislation.

Keywords: threatening to commit a crime, criminal offence of threatening to commit a terrorist crime, terrorist crimes, criminal law, european criminal law

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1489>

1. Bevezetés

A büntetőjogban a szándékos bűncselekmény megvalósulási szakaszai hagyományosan az előkészület, a kísérlet és a befejezett bűncselekmény. A bűncselekmény elkövetésére irányuló akaratelhatározás, a „bűnös gondolat” nem

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszék.

büntetendő, az akaratelhatározás sajátos kinyilvánításával, a bűncselekmény elkövetésével való fenyegetéssel szemben azonban bizonyos esetekben indokolt lehet a jog, ezen belül a büntetőjog eszközével is fellépni.

A nemzetközi büntetőjogban nem példa nélküli valamely bűncselekménnyel történő fenyegetés büntetendővé nyilvánítása, példaként említhető a nemzetközileg védett személyek, köztük a diplomáciai képviselők ellen elkövetett bűncselekmények megelőzéséről és megbüntetéséről szóló 1973. évi december 14-én kelt New York-i Egyezmény, vagy a tengeri hajózás biztonsága elleni jogellenes cselekmények leküzdéséről szóló 1988. március 10-én kelt Római Egyezmény.¹

A magyar büntetőjog a bűncselekmény elkövetésével való fenyegetést, vagyis a bűncselekmény végrehatásának a kilátásba helyezését csupán három deliktum vonatkozásában, illetve keretei között rendeli büntetni, ezek a zaklatás (Btk. 222. §), a nemzetközileg védett személy elleni erőszak (Btk. 313. §) és a terrorcselekmény büntette (Btk. 314. §).

A terrorcselekmény elkövetésével fenyegetés kriminalizálásának háttérben egyértelműen hazánk nemzetközi jogi kötelezettségei, elsősorban az Európai Unió Tanácsának 2012. június 13-án elfogadott, 2002/475/IB kerethatározata állt. Jelenleg a jogharmonizációs kötelezettséget a kerethatározat rendelkezéseit felváltó, az Európai Parlament és a Tanács által 2017. március 15-én elfogadott, a terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2017/541 Irányelv (a továbbiakban: irányelv) írja elő. Az irányelv ugyan hatályon kívül helyezte az említett kerethatározat rendelkezéseit, de hangsúlyozni kell, hogy annak a terrorcselekménnyel fenyegetés kriminalizálására vonatkozó rendelkezését változatlan formában vette át.

Magyarországon a terrorcselekmény mint önálló bűncselekmény, vagy más néven a klasszikus terrorcselekmény – szerencsére – meglehetősen ritkán fordul elő a gyakorlatban. Ezzel szemben a terrorcselekménnyel fenyegetés büntette miatt relatíve nagyobb számú ügyben indult büntetőeljárás és született ítélet, az ügyekben eljáró bíróságok azonban sok esetben ellentétes tartalmú döntéseket hoztak, amelyek eredményeként elmondható, hogy e deliktum tekintetében még ma sem egységes a büntetőbírói gyakorlat.

Jelen tanulmányban elsőként a hazai jogtörténeti előzményeket, illetve a kriminalizáció lehetséges indokait vizsgálom. Ezt követően felvázolom az irányelv vonatkozó rendelkezéseit, majd a magyar Btk. terrorcselekmény elnevezésű tényállását, különös tekintettel a terrorcselekménnyel fenyegetés büntetettére. A harmadik részben a hazai bírói gyakorlatot veszem górcső alá, és igyekszem rámutatni a döntésekben fellelhető ellentmondásokra és azok okaira. Végül javaslatot teszek az új törvényi szabályozásra, amely reményeim szerint nem csupán arra alkalmas, hogy biztosítsa az irányelv rendelkezéseivel való harmonizációt, hanem elősegítheti a gyakorlati kérdések egységes megítélését is.

¹ A terrorcselekménnyel fenyegetés kriminalizálásával kapcsolatos nemzetközi elvárásokkal/kötelezettségekkel kapcsolatban lásd Neparáczi Anna Viktória: A terrorcselekménnyel fenyegetés büntette a nemzetközi elvárások és a hazai jogirodalom fényében. *Magyar Jog* 2015/12, 690-702.

2. A bűncselekménnyel fenyegetés büntetendősége a magyar jogban

Edvi Illés Károly szerint a kodifikációt megelőző magyar büntetőjogban a súlyos bűncselekménnyel való fenyegetés önálló büntett volt², más források szerint a bűncselekménnyel fenyegetést egyetlen esetben büntették, a gyújtogatás kilátásba helyezésekor.³ Az bizonyos, hogy a Hármaskönyv a gyújtogatással fenyegetést büntetni rendelte az alábbiak szerint: „mikor is mindenki, a ki azzal fenyegetődik, hogy valamely várost vagy falut vagy másnak házát felgyújtja és tűz gerjesztésével fölperzseli, halállal szokott bűnhődni”.⁴ A büntetőjogi kodifikáció során *Csemegi* is vizsgálta, hogy helye lehet -e a büntető törvényben a fenyegetés önálló deliktumként való szabályozásának, de ezt nem tartotta kívánatosnak.⁵ Noha ezzel ellentétes álláspont és képviselői indítvány is megfogalmazódott,⁶ végül az első magyar Btk. a bűncselekménnyel fenyegetés tényállását nem szabályozta, mivel „a fenyegetés még kevesebb mint a kényszerítés; mert míg ennél a cél legalább is arra van irányozva, hogy a kényszerített a kényszer folytán valamit tegyen vagy elmulasztson, addig a fenyegetés csupán a miatt büntetendő, mert ez által valakinek lelkiületében félelem ébresztetik fel.”⁷

A veszélyes fenyegetés tényállását a korabeli jogalkotó mégis kriminalizálta, bár nem a *Csemegi*-kódexben, hanem a kihágásokról szóló 1879. évi XL. törvénycikkben. A 41. § szerint a gyilkossággal, rablással, súlyos testi sértéssel, gyújtogatással vagy más közveszélyes bűntett elkövetésével történő fenyegetés minősült kihágásnak, amennyiben az nem zsarolási céllal történt. Minősített eset valósult meg, ha a fenyegetés egy adott közösség ellen irányult.⁸

Felmerül a kérdés, hogy mi volt fenyegetés bűncselekményként – igaz, annak legenyhébb formájaként – történő szabályozásának jogpolitikai indoka, különösen annak tudatában, hogy a veszélyes fenyegetés a Kbt. eredeti tervezetében sem szerepelt? *Edvi Illés* szerint a büntetendőség indoka *a fenyegetés által a sértettben előidézett félelem, illetve a nagyobb sérelem bekövetkezésének veszélye*. Noha a

² Edvi Illés Károly: *A kihágásokról szóló magyar büntető-törvények és az azokra vonatkozó eljárási szabályok magyarázata*. Singer és Wolfner Kiadása, Budapest, 1892. 93.

³ Mezey Barna (szerk.): *Magyar Jogtörténet*. Osiris, Budapest, 2007. 290.

⁴ Hármaskönyv III/23. czim

⁵ Deák Zoltán: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai*. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2018. 127.

⁶ Zay Adolf képviselő indítványa szerint az erőszak vagy fenyegetés alkalmazását indokolt önmagában is büntetni: „A ki valakin erőszakot vagy veszélyes fenyegetést (l. 234. §.) jogellenesen követ el, a nélkül hogy más bűnténynek tényálladéka forogna fenn (...)”. Lásd Löw Tóbiás: *A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye II*. Budapest, 1880. 585.

⁷ Löw: i.m. 578. o.

⁸ „41. § A ki nem zsarolási célból (B. T. K. 350. §) valakit gyilkosság, rablás, súlyos testi sértés, gyújtogatás vagy más közveszélyes bűntett elkövetésével, avagy pedig rágalmozó vagy becsületsértő állításnak nyomtatvány útján való közzétételével fenyeget: egy hónapig terjedő elzárással és két száz forintig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő.

A ki pedig nem zsarolási célból a fentemlített bűntettek elkövetésével valamely vidéknek vagy községnek lakosait fenyegeti: két hónapig terjedhető elzárással és háromszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”

<https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=87900040.TV> (2021. 12. 14.)

kihágási tényállás a félelemkeltést sem célzatként, sem eredményként nem tartalmazta, a kapcsolódó bírói gyakorlat szerint a büntethetőség feltétele volt, hogy a fenyegetés a megtámadottnak a veszély bekövetkezése iránt félelmet keltsen, vagyis *komolynak kellett lennie abban az értelemben, hogy annak végrehajtását a fenyegetett alaposan várhatta.*⁹

Fordulópontot jelentett a szabályozástörténetben az 1955. évi 17. tvr., amelynek hatályba lépésével a bűncselekménnyel fenyegetés (a veszélyes fenyegetés) *a büntetőjog területéről a szabálysértési jogba került át* és több mint ötven éven keresztül ez a jogág szabályozta. Az első szabálysértési kódex, az 1968. évi I. törvény 96. §-a elzárással, illetve pénzbírsággal fenyegette annak a cselekményét, aki „élet vagy testi épség elleni súlyosabb bűncselekmény” elkövetésével mást komolyan megfenyeget. A fenyegetés komolyságát mint tényállási elemet a korabeli kommentár is hangsúlyozta. E szerint szükséges, hogy a megfenyegetett személy félelme a fennálló körülmények alapján alapos legyen. Ilyen körülmények lehetnek a felek személyi adottságai, a kijelentés módja, a szemben állók közötti viszony, a kijelentést megelőző és kísérő körülmények stb.¹⁰ A kapcsolódó bírói gyakorlat szerint a félelem tényleges bekövetkezése nem szükséges: a veszélyes fenyegetés szabálysértése akkor valósul meg, ha a fenyegetés komoly félelem keltésére alkalmas.¹¹

1999-ben, a második szabálysértési törvényben a szabálysértési elzárással is büntethető szabálysértés tényállásának alanyi oldala már tartalmazta a *félelemkeltési célzatot*, vagyis az elkövető azért fenyegeti meg a sértettet, hogy benne félelmet keltsen, anélkül azonban, hogy a kilátásba helyezett bűncselekményt ténylegesen el is akarná követni.¹² Ezen túlmenően kibővült a passzív alanyi kör a megfenyegetett személy hozzátartozóival, illetve a védendő jogtárgyak kiegészültek az egészséggel.¹³ A cselekmény kriminalizációjával, annak indokoltságával kapcsolatban fogalmazott meg markáns véleményt a *Kincses–Kántás szerzőpáros*. E szerint nem látható be, hogy a „szóbűnt”, a csupán szavakkal elkövethető jogsértést miért sorolta be a jogalkotó a legsúlyosabb szabálysértések közé.¹⁴

A szabályozás 2003-ban érkezett újabb mérföldkőhöz, amikor *a bűncselekménnyel való fenyegetés* – szűk körben ugyan, de – *ismét önálló bűncselekményként* jelent meg a Btk-ban: a 2003. évi II. törvény büntetni rendelte a terrorcselekménnyel fenyegetést és a nemzetközileg védett személy elleni

⁹ A Kuria álláspontja szerint az inkább káromló, mint fenyegető kijelentések nem tényállásszerűek, így felmentette a vádlottat, aki a sértettnek az alábbiakat mondta: „a kutyák fogják felnyalni a véredet, ültem már egy pandurért, majd ülök érte is”, továbbá nem büntethető a felgyújtással fenyegetés, ha nem tűnik ki, hogy annak elkövetésére komoly szándék forog fenn és ezáltal a sértettben alapos félelem alakult ki. Lásd Edvi Illés: i.m. 96-98.

¹⁰ Mészáros József (szerk.): *A szabálysértési jogszabályok magyarázata*. KJK, Budapest, 1986. 326.

¹¹ BH1996.8.4972.

¹² Kis Norbert – Papp László: *A szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény magyarázata. I. Kötet*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2008. 404.

¹³ Lásd az 1999. évi LXIX. törvény 151. § (1) bekezdését: „Aki a) mást félelemkeltés céljából olyan bűncselekmény elkövetésével komolyan megfenyeget, amely a megfenyegetett személy vagy annak hozzátartozója élete, testi épsége vagy egészsége ellen irányul, (...)”

¹⁴ Kincses Ildikó – Kántás Péter: *A szabálysértési jog*. Complex Kiadó Kft., Budapest, 2006. 289.

erőszakkal történő fenyegetést.¹⁵ A kriminalizáció háttérében egyértelműen hazánk jogharmonizációs kötelezettsége állt, a törvény Indokolása szerint a terrorcselekménnyel fenyegetés bűncselekménnyé nyilvánításának az alapja az Európai Unió Tanácsának a terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2002. június 13. napján elfogadott kerethatározata.¹⁶ A terrorcselekménnyel fenyegetés kriminalizálásának indoka egyértelmű: modern világunk újabb és újabb biztonságpolitikai kihívásaira az anyagi büntetőjog azzal reagál, hogy az adott bűncselekményhez már egészen korán kapcsolódó, azaz a tényleges megvalósítást jóval korábban megelőző, előkészítést, felkészítést jelentő cselekményeket is büntetni kívánja.¹⁷

A jogtörténeti fejlődés utolsó lényeges állomása 2007, ekkor történt meg a veszélyes fenyegetés büntetőjogba történő „visszatérése”: a jogalkotó a korábbi Btk-t módosító 2007. évi CLXII. törvénnyel megalkotta a zaklatás tényállását. Az új bűncselekmény második, súlyosabban büntetendő fordulatóban a szabálysértési tényálláshoz képest a releváns bűncselekmények (amelyek elkövetésével történik a fenyegetés) körét kiterjesztette a személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekményre, a fenyegetés komolysága pedig a tényállás szövegében immár nem jelenik meg. A Btk-t módosító törvény indokolása a kriminalizáció indokáról hallgat, így nem világos, hogy a jogalkotó miért nem tartotta elegendőnek a szabálysértési szankció alkalmazásának lehetőségét. A bűncselekménnyel való fenyegetés büntetendővé nyilvánításának elfogadható indoka lehet, hogy a jogalkotó biztosítsa a lehető leghatékonyabb fellépést a nagy tárgyi súlyú bűncselekmények jövőbeli elkövetésével szemben. Az *Ambrus-Újvári* szerzőpáros is utal rá, hogy a zaklatás keretei között a bűncselekménnyel fenyegetés büntetőjogi megjelenítésének van egy másodlagos *preventív* szerepe is, hiszen a kriminalizálással az élet, testi épség elleni bűncselekmények büntetőjogi védelmének határai kiszélesedtek, előrébb kerültek.¹⁸

3. A terrorcselekménnyel fenyegetés büntette

3.1. A terrorcselekménnyel fenyegetés szabályozása az irányelvben. Az irányelv 3. cikke határozza meg a terrorcselekmény, mint önálló bűncselekmény fogalmát („terrorista bűncselekmények”). Egy komplex tényállásról van szó, amelynek három része különíthető el:

Az első az (1) bekezdés a) - j) pontjaiban taxatív felsorolt bűncselekményi kör, amelyek nevezhetők *a terrorcselekmény eszközcselekményeinek*. Ezek a nemzeti jogokban önállóan büntetendő, jellemzően nagy tárgyi súlyú szándékos bűncselekmények – személy élete elleni támadás, amely halált okozhat,

¹⁵ Lásd az 1978. évi IV. törvény (korábbi Btk.) 232. § (2) bekezdését, illetve a 261. § (7) bekezdését.

¹⁶ A büntető jogszabályok és a hozzájuk kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló T/1218. számú törvényjavaslat indokolása.

¹⁷ Bartkó Róbert- Sántha Ferenc: Az Európai Unió jogalkotása és hatása a terrorcselekmény hazai büntetőjogi szabályozására. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, Szeged, 2018, 100.

¹⁸ Ambrus István – Újvári Ákos: A zaklatás bűncselekményének gyermekévei. *Magyar Jog* 2016/7-8, 425.

emberrablás, túszejtés, jármű hatalomba kerítése stb. –, illetve az *említett cselekményekkel való fenyegetés*.

A második tényállási elem a normaszöveg nyelvtani értelmezése alapján az eszközcselekmény sajátos jellemzője: a szándékos bűncselekmények „jellegük vagy összefüggéseik folytán komoly (helytállóbb fordítás szerint: „súlyos”) kárt okozhatnak egy államnak vagy nemzetközi szervezetnek.”¹⁹

Végül a tényállás harmadik része a három alternatív célzat: i) „a lakosság súlyos megfélemlítése”; ii) „egy kormány vagy nemzetközi szervezet jogellenes kényszerítése arra, hogy az valamilyen intézkedést tegyen vagy ne tegyen meg”; iii) „egy ország vagy egy nemzetközi szervezet alapvető politikai, alkotmányos, gazdasági vagy társadalmi struktúráinak súlyos destabilizálása vagy lerombolása.” Látható tehát, hogy az *irányelv alapján* a 3. cikk (1) bekezdés a) - i) pontjaiban felsorolt *eszközcselekményekkel történő fenyegetés akkor tényállásszerű, ha azt a tényállásban szereplő, korábban nevesített célzattal valósítják meg és a fenyegetés alkalmas arra, hogy egy állam vagy nemzetközi szervezet működésében súlyos kárt okozzon*.

3. 2. Terrorcselekménnyel fenyegetés a magyar Büntető Törvénykönyvben

3.2.1. A törvényi szabályozás. A vázolt bűncselekményi tényállással összefüggésben az irányelvben foglalt követelmények teljesítésére a Btk. 314. § (1) bekezdésében foglalt tényállás, a terrorcselekmény első fordulata hivatott. A hazai tényállás felépítése és logikája hasonló, egy ún. „közönséges bűncselekmény” – ez a Btk. 314. § (4) bekezdésében szintén taxatív felsorolt személy elleni erőszakos, közvesélyt okozó vagy fegyverrel elkövetett bűncselekmény – akkor minősül terrorcselekménynek, ha az elkövetőt a tényállásban meghatározott három, ún. terrorista célzat valamelyike vezeti. Ezek: i) állami szerv, más állam vagy nemzetközi szervezet kényszerítése valaminek a megtételére, eltűrésére vagy valamitől való tartózkodásra; ii) a lakosság megfélemlítése; iii) más állam alkotmányos, társadalmi vagy gazdasági rendjének megváltoztatása vagy megzavarása, illetve nemzetközi szervezet működésének megzavarása.

Az irányelv szerkezeti felépítésével ellentétben a terrorcselekménnyel fenyegetés büntette a klasszikus terrorcselekménytől elkülönítve egy önálló paragrafusban került megfogalmazásra az alábbiak szerint:

„Btk. 316. § Aki terrorcselekmény elkövetésével fenyeget, büntett miatt két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

Ami első pillantásra is nyilvánvaló, hogy egyrészt a magyar tényállás meglehetősen egyszerű (mondhatnánk, hogy ún. egyszerű diszpozíció), és hiányzik belőle nem csupán az irányelvben szereplő célzat, hanem a fenyegetés azon jellemzője is, hogy az alkalmas egy állam vagy nemzetközi szervezet működésében súlyos kár okozására.

¹⁹ Az irányelv angol nyelvű szövegváltozata szerint: intentional acts, (...) which, given their nature or context, may seriously damage a country or an international organization.” E tényállási elem magyar megfelelője lehet: „amely alkalmas arra, hogy egy állam vagy nemzetközi szervezet működésében súlyos kár okozzon” (avagy: „egy állam vagy nemzetközi szervezet működését jelentős mértékben megzavarja”).

Másrészt feltűnő a magas büntetési tétel: a jogalkotó e deliktumot ugyanolyan súlyos büntetéssel fenyegeti, mint a rablás vagy a szexuális erőszak alapesetét. Álláspontom szerint a tényállás gyakorlati alkalmazásának nehézségei pontosan erre a két körülményre vezethetők vissza, lásd később.

Végül utalok arra, hogy a Btk. 316. § megfogalmazása azért sem szerencsés, mert a „terrorcselekmény” elnevezésű komplex tényállás nem csupán a terrorcselekményt mint önálló bűncselekményt foglalja magába (ez a Btk. 314. § (1) bekezdése és (2) bekezdés a) pontja), hanem a terrorista csoport szervezését és irányítását (Btk. 314. § (2) bekezdés b) pontja), a sui generis előkészületi jellegű magatartásokat (Btk. 315. § (1) és (2) bekezdés) és a terrorista céllal történő utazást, ilyen utazás szervezését, illetve finanszírozását (Btk. 316/A. §) is. A Btk. 316. § nyelvtani értelmezése alapján így nem csupán az a személy büntetendő, aki a terrorcselekménnyel mint önálló bűncselekménnyel fenyeget, hanem az is, aki az ezt időben megelőző és konkrét terrorcselekményhez nem is feltétlenül kapcsolódó magatartások jövőbeli elkövetését helyezi kilátásba. Ez utóbbi magatartásokkal történő fenyegetés kriminalizálása nem lehet(ett) a jogalkotó célja, így terrorcselekménnyel fenyegetés alatt a Btk. 314. § (1) bekezdése, illetve adott esetben a (2) bekezdés a) pontja alatt szereplő cselekményekkel történő fenyegetés értendő.²⁰

3.2.2. A terrorcselekménnyel fenyegetés törvényi tényállásának elemei. A bűncselekmény elkövetési magatartása a terrorcselekmény elkövetésével történő fenyegetés. A fogalom tekintetében a kiindulópont²¹ a Btk. 459. § (1) bekezdés 7. pontjában rögzített definíció – „eltérő rendelkezés hiányában súlyos hátrány kilátásba helyezése, amely alkalmas arra, hogy a megfenyegetettben komoly félelmet keltsen” –, azzal a eltéréssel, hogy a tényállás kapcsán az általános fogalomban szereplő súlyos hátrány, amit az elkövető kilátásba helyez, terrorcselekmény elkövetése.

A terrorcselekménnyel fenyegetés büntette a terrorcselekmény elkövetésére irányuló akarat kinyilvánításával valósul meg, az elkövető jellemzően a média vagy egyéb telekommunikációs eszköz igénybevételeivel – szóban vagy írásban – terrorcselekmény végrehajtását helyezi kilátásba²². A fenyegetés, mint elkövetési magatartás tehát minden olyan tevékenységet felölel, amellyel az elkövető

²⁰ Lásd még Neparáczki: *A terrorcselekménnyel fenyegetés büntette a nemzetközi elvárások és a hazai jogirodalom fényében* 697.

²¹ Hasonlóan Deák: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai* 131-132., illetve Neparáczki Anna Viktória: *A terrorizmus elleni fellépés eszközei a magyar és a német büntető anyagi jogban*. PhD értekezés, Pécs, 2017. 47. o. Bartók Róbert álláspontja szerint a fogalom értelmezésének alapja az értelmező rendelkezésbe foglalt definíció, de célszerű lenne a terrorcselekmény tényállásán belül meghatározni a fenyegetés, mint elkövetési magatartás fogalmát, és annak címzetti körét a Btk-ban meghatározott szervezetekre (állami szervek, külföldi államok, nemzetközi szervezetek) kellene korlátozni. Lásd Bartók Róbert: *A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései*. Győr, 2011. 224-226.

²² Sántha Ferenc: *A közbiztonság elleni bűncselekmények*. In: Magyar büntetőjog különös rész. Wolters Kluwer, Budapest, 2020. 539.

kifejezésre juttatja azon szándékát, hogy terrorcselekményt kíván megvalósítani.²³ A fenyegetés *formáját* illetően szóban, írásban, avagy ráutaló magatartással is megvalósítható, mivel formához nem kötött nyilatkozat, ami történhet egy vagy több személy előtt, illetve a nagy nyilvánossághoz intézve.²⁴

A *fenyegetés címzettje* az egyik álláspont szerint bárki – így általában maga a nagy nyilvánosság is – lehet,²⁵ azt azonban a fenyegetés tartalma alapján lehet megállapítani, hogy a fenyegetést kihez intézték.²⁶ A másik álláspont szerint a fenyegetés címzetti körét szűkíteni kell, méghozzá a tényállásban megjelölt állami szervre vagy más államra, illetve nemzetközi szervezetre vagy a lakosságra.²⁷

A fenyegetés fogalmában szereplő „súlyos hátrány”, amelyet az elkövető kilátásba helyez, terrorcselekmény elkövetése, vagyis az elkövető személy elleni erőszakos, közveszélyt okozó vagy fegyverrel elkövetett bűncselekmény terrorista célzatú elkövetésével fenyeget. Itt kell ismét hangsúlyozni, hogy ugyanakkor a bűncselekmény nem célzatos, az irányelvben szereplő célszavakat a magyar tényállás nem tartalmazza. Ebből a nyelvtani értelmezés alapján az következik, hogy az nem szükséges feltétel, nem tényállási elem, hogy az elkövető azért fenyegetsen például robbantással, hogy egy állami szervet arra kényszerítsen, hogy valamit tegyen vagy ne tegyen. A *hatályos* magyar szabályozás alapján a terrorcselekménnyel fenyegetésnek nincs semmilyen célja, a fenyegető a fenyegetés által semmit nem akar elérni, nem akar kényszeríteni, így „a terrorcselekménnyel fenyegetés nem több egyszerű félelemkeltésnél”.²⁸

A fenyegetésnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy a megfenyegetettben komoly félelmet keltsen. A vonatkozó szakirodalom szerint a fenyegetés *komolysága* mindig a megfenyegetett oldaláról értelmezendő, annak nincs jelentősége, hogy maga az elkövető komolyan gondolja-e vagy sem a fenyegetés kivitelezését, rendelkezik-e a végrehajtáshoz szükséges eszközökkel.²⁹ A terrorcselekmény elkövetésével való fenyegetésnek nem tényállási eleme az, hogy az elkövetőnek tényleges objektív lehetősége is legyen az általa kilátásba helyezett fenyegetés beváltására. A megfenyegetettől nem várható el, hogy a fenyegetés komolyságát, valóra válthatóságának realitását ellenőrizze, ez legtöbbször – a fenyegető ismeretlen voltára tekintettel – meg sem kísérelhető, teljes bizonyossággal pedig objektíve nem is lehetséges.³⁰

²³ Mezőlaki Erik: *Btk. XXX. Fejezet. A közbiztonság elleni bűncselekmények*. In: Karsai Krisztina (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Complex Kiadó, Budapest, 2013. 651.

²⁴ Neparáczki: *A terrorizmus elleni fellépés eszközei a magyar és a német büntető anyagi jogban* 48.

²⁵ Belegi József: *Btk. XXX. Fejezet. A közbiztonság elleni bűncselekmények*. In: Kónya István (szerk.): *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. II. kötet*. 3. kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 2015. 1199.

²⁶ Neparáczki: *A terrorizmus elleni fellépés eszközei a magyar és a német büntető anyagi jogban* 48.

²⁷ Bartkó Róbert: *A terrorcselekmény elkövetésével való fenyegetés a bírói gyakorlat tükrében*. *Jog – Állam – Politika*, 2014/4. 10.

²⁸ Deák: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai* 128.

²⁹ Deák: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai* 132.

³⁰ Kúria Bfv.III.1.069/2015/10.szám

A bírói gyakorlat szerint a terrorcselekménnyel fenyegetés büntettének megállapítására csak az olyan komoly konkrét fenyegetés ad alapot, amelyben megnyilvánul a terrorcselekmény büntettének speciális elkövetése.³¹

Végül a fenyegetésnek konkrétnek kell lennie abban az értelemben, hogy egyrészt a megfenyegetett személy tudomására kell jutnia, másrészt az elkövetőnek félreérthetetlenül közölnie kell, hogy milyen rossz bekövetkezésére kell számítani.³² *A törvényi tényállás ugyanakkor azt már nem tartalmazza, hogy a bűncselekmény megvalósulásához valamely konkrét követelés intézése is szükséges lenne, illetve hogy az elkövető fenyegetése valamely cél – például valamely állami szerv vagy hatóság kényszerítése – elérését szolgálja.*

3.3. Terrorcselekménnyel fenyegetés a magyar bírói gyakorlatban. Az ügyek többségében robbantással történő fenyegetés történt (amikor robbanószerkezet nem volt), amely cselekmény tekintetében a korábbi bírói gyakorlat tipikusan a közveszéllyel fenyegetés (Btk. 338. §) tényállását állapította meg.

a) Az egyik első ügyben a 17 éves terhelt az al-Kaida terrorszervezet nevében fenyegető levelet írt a Rendőrkapitányságnak, amelyben azt követelte, hogy a rendőrök a pályaudvar végében helyezzenek el több száz millió forintot, ha nem, felrobbantja a vasútállomást. Robbanószerkezet nem volt, kapcsolat az al-Kaidával nem volt, a bíróság azonban megállapította a terhelt felelősségét terrorcselekménnyel fenyegetés büntettében. Indokolása szerint bár a terhelt csak ki akarta próbálni, hogy fel vannak-e készülve a magyar hatóságok arra, miképp kell reagálni egy ilyen fenyegetésre, az ilyen fenyegetésekkel azonban nem szabad játszani.³³

b) A vádlott az általa indított peres eljárás ügyintézését lassúnak találta, és a bíróság nem részesítette őt költségmentességben, ezért levelet küldött a bíróságnak. A levél szerint az alperesek rendezzék a kártérítési beadványt, ellenkező esetben a vádlott bele fog lőni a bíróság épületébe. Mind az első, mind a másodfokú bíróság szerint a helyes minősítés terrorcselekménnyel fenyegetés, noha „látható, hogy a vádlott a levélben foglaltakat nem gondolta át, és nem is állt valós szándékában konkrét lépéseket tenni.”³⁴

c) A következő büntetőügyben a terhelt egy tv-csatorna riporterének adott át egy levelet azzal, hogy azt olvassák be a televízióban. A levél szerint az országos rendőrkapitány a nagy nyilvánosság előtt ismerje be több bűncselekmény elkövetését, ellenkező esetben egy bevásárlóközpontban pontosan megjelölt határidőben bomba fog robbanni. A terhelt bombával nem rendelkezett, de a bíróság

³¹ EBD 2012.07.B.14.

³² Deák: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai* 134.

³³ <https://index.hu/bulvar/alkaida0328/> (2021.02.14.)

³⁴ Bartkó: *A terrorcselekmény elkövetésével való fenyegetés a bírói gyakorlat tükrében* 7. A levélben a vádlott így fogalmazott: „2007.11.12. Figyelmeztetés! Az alperesek rendezzék a kártérítési beadványt, a nemzetközi bírósági végzés pontosításával. Amennyiben ennek 7 – azaz hét – napon belül nem tesznek eleget, akkor belélövök a bíróság épületébe. Én vagyok hivatott a 100%-os rend betartására a magyar zászló alatt! Mint bölcsős magyar. Én vigyázok a háborús fegyverekre, ezeket az igazság és a rend betartása végett is be lehet vetni. Isten legyen Önökkel.” Lásd még: Legfelsőbb Bíróság Bfv.I.6/2010/5. sz.

szerint bűnös terrorcselekménnyel fenyegetés büntettében, mivel az állami szervezet megtestesítő országos rendőr-főkapitányt akarta kényszeríteni, az pedig közömbös, hogy az elkövető a fenyegetést komolyan gondolja vagy sem.³⁵

d) A negyedik eset tényállása szerint a terhelt ittas állapotban felhívta a rendőrséget, és elmondta, hogy " az "emberei" ellen minden vádemelést szüntessenek meg és engedjék őket szabadon. Amennyiben erre nem kerül sor, akkor az egyik budapesti bevásárlóközpont csomagmegőrzőjében általa korábban elhelyezett bombát felrobbantja. A későbbi újabb hívás során pedig közölte, hogy egy táskát helyezett el, és pár ember meghalhat, ha nem engedik szabadon az „embereit”. A tűzszerészek a bevásárlóközpontot kiürítették, és átvizsgálták, robbanóanyagot nem találtak, azzal a terhelt sohasem rendelkezett, „emberei” sem voltak.

Az első fokon eljáró bíróság megállapította a vádlott bűnösségét terrorcselekménnyel fenyegetés büntettében, indokolása szerint a vádlott azt nem gondolhatta, hogy a telefonhívásait nem fogják komolyan venni. Ugyan az állításai „üres” fenyegetések voltak, nem akarta és nem is volt reális alapja annak, hogy terrorcselekményt kövessen el, azonban azt is tudnia kellett, hogy a külvilág felé ezen bejelentések alkalmasak voltak arra, hogy terrorcselekmény látszatát keltsék és ezt követően a rendvédelmi szervek intézkedéseket tegyenek, amit meg is tettek.

A korábban kialakult gyakorlat itt vett egy jelentős fordulatot, mert a Fővárosi Ítéltábla 2010-ben az elsőfokú bíróság döntését megváltoztatta, és a vádlott cselekményét közveszéllyel fenyegetés vétségének minősítette. A másodfokú bíróság szerint a terhelt nem fogalmazott meg konkrét követelést, mivel nem jelölte meg, hogy kik azok az emberek, akiknek a szabadlábra helyezését követeli. A terhelt nem jelölte meg továbbá a fenyegetés célját sem, ennek hiányában viszont a terrorcselekmény elkövetésére hivatkozás nem történhet meg. Végül a terrorcselekménnyel fenyegetés büntettének megállapítására csak az olyan komoly konkrét fenyegetés ad alapot, amelyben megnyilvánul a terrorcselekmény büntettének speciális elkövetése. A terhelt fenyegetése nélkülözötte a konkrétságot, kifejezetten komolytalan volt, és a terhelt robbanóanyaggal sem rendelkezett. A terrorcselekménnyel fenyegetés elkövetésénél az elkövető általában „nem üres fenyegetést használ, hanem komolyan gondolja a terrorcselekmény megvalósítását”. A Fővárosi Ítéltábla fenti ítéletét elvi bírósági döntésként tették közzé.³⁶

e) Utóbbi tény ellenére hasonló történeti tényállás alapján 2013-ban az első fokon eljáró Kecskeméti Törvényszék a terrorcselekménnyel fenyegetést állapította meg. (Az ügy tényállása szerint a terhelt annak érdekében, hogy az ügyében tartandó tárgyalás elmaradjon, felhívta a rendőrséget, és közölte, hogy ha fél órán belül nem engedik ki a két nappal korábban elítélt fiát a börtönből, felrobbantja a bíróságot. Ezt követően a rendőrség kiürítette az épületeket, robbanóanyagot vagy robbantószeret nem találtak, illet a vádlott nem helyezett el az épületben, illetve a terheltnek a valóságban nincs gyermeke.) A Törvényszék hangsúlyozta, hogy az említett elvi bírósági döntéssel nem ért egyet, a fenyegetés komolysága vagy komolytalansága közömbös.

³⁵ Fővárosi Bíróság 7.B.855/2009/33. szám

³⁶ EBD 2012.07.B.14.

Ezzel szemben a másodfokú bíróság – mint az előző ügyben – itt is a közveszéllyel fenyegetést látta megállapíthatónak, mert az ügyben a vádlott részéről nem hangzott el olyan konkrét követelés, amelyre alapozva a terrorcselekménnyel fenyegetés büntette megállapítható lenne, a fiára történő hivatkozás nem volt valós és robbanószert hiányában objektíve kivitelezhetetlenül fenyegetőzött robbantással. Különbséget kell tenni egy terrorista magatartás és egy felelőtlen fenyegetőzéshez kapcsolt követelés között – mondta az Ítéletábrla.³⁷

A minősítés kérdésében eltérő következtetést – első fokon terrorcselekménnyel fenyegetés, másodfokon közveszéllyel fenyegetés – tartalmazó büntetőügyekre a későbbi évek büntetőbíróági gyakorlatából is van példa³⁸, de a „fordított” minősítés³⁹ is előfordult.

Ugyanakkor néhány, a közelmúltban született döntés alapján talán *megszilárdulni látszik a bírósági gyakorlat*. Így a Kúria 2021-ben kelt határozatában – az első és másodfokon született döntésekkel megegyezően – terrorcselekménnyel fenyegetésnek minősítette a terhelt azon cselekményét, amelynek lényege szerint az ittas állapotban levő terhelt egy korábbi, nyomozást megszüntető határozat miatti felháborodásában felhívta a segélyhívó vonalat és a rendőrség felrobbantását helyezte kilátásba arra az esetre, ha az nem nyomozza ki ügyet. A Kúria szerint a terhelt konkrét cselekvés érdekében – vagyis a megszüntetett nyomozás

³⁷ A bírósági döntéseket és azok kritikáját lásd Deák Zoltán: A Szegedi Ítéletábrla döntése a terrorcselekménnyel fenyegetés és a közveszéllyel fenyegetés elhatárolásáról. *JeMa* 2014/2.

³⁸ Pécsi Ítéletábrla, mint másodfokú bíróság, Bf.I.18/2016/4. sz. Az ügy tényállása szerint a terhelt ittas állapotban bejelentést tett a 112-es segélyhívó központba, és azt állította, hogy a város egyik terén elrejtett egy C4-es bombát, majd hozzátette azt is, hogy holnapra engedjék ki az általa megnevezett személyt a börtönből. Az elsőfokú bíróság szerint a terhelt bűnös terrorcselekménnyel fenyegetés büntetében, mert az által megnevezett személy valóban a büntetését töltötte a börtönben, és a hatóság a fenyegetést komolyan vette, noha a terhelt robbanóanyaggal nem rendelkezett. Mivel a fenyegetésnek valós alapja nem volt, „és az elkövetőnek a szándéka sem irányult másra, mint tréfára”, így a terrorcselekmény ugyan nem, de a terrorcselekmény elkövetésével fenyegetés bűncselekménye megvalósult. Az ügyben eljáró másodfokú bíróság a tényállást kiegészítette azzal, hogy bár a terhelt ismerte a börtönben lévő személyt, akinek a szabadítását követelte, de semmilyen érdeke nem fűződött ahhoz, hogy az szabadításra kerüljön, amely rövid időn belül egyébként is esedékes volt. Ezen túlmenően a terhelt sem az általa állított robbantás időpontját, sem annak pontos helyszínét sem jelölte meg. A másodfokú bíróság szerint *nem volt megállapítható olyan konkrét követelés, amely alapján a terhelt megalapozottan fenyegethetett volna robbantással, a fenyegetés nem volt konkrét, kifejezetten komolytalan volt*, és a terhelt robbanóanyaggal sem rendelkezett, így a helyes minősítés közveszéllyel fenyegetés.

³⁹ A tényállás szerint a terhelt felhívta a rendőrség segélyhívó számát, elmondta, hogy a járványhelyzet ellenére a közeli szupermarketben túl sok ember tartózkodik, és kérte a rendőrség intézkedését. Mivel álláspontja szerint érdemi változás nem történt, délutáni ismételt hívásában közölte, hogy a rendőrségnek két napja van arra, hogy rendet tegyen, különben ő fogja egy molotov koktéllal megszüntetni a kifogásolt helyzetet. Az elsőfokú bíróság szerint a közveszéllyel fenyegetés, a másodfokon eljáró Fővárosi Ítéletábrla szerint azonban a terrorcselekménnyel fenyegetés állapítandó meg. Utóbbi döntés indokolása szerint a terrorcselekmény elkövetésével való fenyegetésnek nem tényállási eleme az, hogy az elkövetőnek ténylegesen, objektív lehetősége is legyen az általa kilátásba helyezett fenyegetés bevalóságára, s végképp nem feltétel a bevalóságra vonatkozó terhelti akarat. A terhelt az áruház területén tartózkodókra vonatkozó járványügyi előírások betartását kívánta kikényszeríteni a rendőrségtől mint állami szervtől. Az elhangzottak támadó jellege egyértelmű volt, célja kellően konkrét volt, *a kényszerítési célzat maradéktalanul fennállt*.

https://adozona.hu/koronavirus_jarvany/Zavarta_a_sok_vevo__ket_es_fel_ev_borton_te_JKDROT
(2021.11.01.)

haladéktalan, azonnali folytatását követelve – kifejezetten kényszeríteni akarta a nyomozó szervet a bűncselekmény kilátásba helyezésével. A közveszéllyel fenyegetéssel szemben a terrorcselekménnyel fenyegetés konkrét, speciális célzatot – a Btk. 314. § (1) bekezdésében meghatározott célzatot – feltételező fenyegetés.⁴⁰ A 39. sz. lábjegyzetben hivatkozott ítéletáblai döntésnek is hasonló az indokolása, a molotov koktéllal történő robbantás kilátásba helyezése a terrorcselekménnyel fenyegetést valósítja meg, amennyiben a fenyegetés célzatos: a terhelt a fenyegetéssel a járványügyi előírások betartására akarta kényszeríteni a rendőrséget, mint állami szervet.

3.4. A magyar esetjog kritikája. *Deák Zoltán* helyesen mutat rá, hogy a terrorcselekménnyel fenyegetés hatályos törvényi tényállása nincs összhangban a védeni kívánt jogi tárgygal (állami szervek, nemzetközi szervezetek kényszermentes működése, közbiztonság, személyek szabadsága stb.), a törvényi rendelkezés alapvetően nem azt védi, amit a jogalkotó védeni kívánt.⁴¹ A bemutatott ügyekben szereplő elkövetési magatartások ezeket a jogtárgyakat nem, legfeljebb a köznyugalmat sértették vagy veszélyeztették.

A hazai joggyakorlat kritikájaként elmondható, hogy az említett ügyekben eljáró bíróságok a terrorcselekménnyel fenyegetés *hatályos* tényállását tévesen értelmezik akkor, amikor a bűncselekmény megvalósulásához valamilyen követelés megfogalmazását tartják szükségesnek, illetve a célzat (jellemzően a kényszerítési célzat) fennállására hivatkoznak a tényállásszerűség indokolása során. Ezeket a tényállási elemeket a hatályos jog nem tartalmazza, így egy személy elleni erőszakos, közveszélyt okozó vagy fegyverrel elkövetett bűncselekmény jövőbeli célzatos elkövetésének⁴² kilátásba helyezése már önmagában megvalósítja a bűncselekmény tényállását anélkül, hogy az elkövetőt a fenyegetés során bármilyen célzat vezérelné.

A tényállás alkalmazása során problematikus, hogy a szilárd hazai gyakorlat szerint a fenyegetés komolyságát nem a fenyegető, hanem a megfenyegetett oldaláról kell vizsgálni, a súlyos bűncselekménnyel – robbantással, túszejtéssel, emberöléssel – kapcsolatos fenyegetéseket pedig a hatóságok mindig esetben komolyan veszik, még az „üres” fenyegetéseket is. Egyetértve a szakirodalmi kritikával, számos eljáró bíróság valójában idegenkedett attól, hogy egy üres fenyegetésben megnyilvánuló cselekményt a terrorcselekménnyel fenyegetés szintjére emeljen (2-8 évig terjedő szabadságvesztés), és ezért minősítette a cselekményeket közveszéllyel fenyegetésnek.⁴³

Abban a bíróságoknak igaza van, hogy különbséget kell tenni egy terrorista magatartás és egy felelőtlen fenyegetőzés között. Az egyértelmű, hogy egy nyilvánvalóan képtelen, teljességgel komolytalan fenyegetés nem alkalmas arra, hogy a megfenyegetettben komoly félelmet keltsen, bizonyos szempontból azonban a fenyegető oldaláról is vizsgálni kell a kilátásba helyezett hátrány komolyságát, azaz

⁴⁰ Lásd a Kúria Bfv.545/2021/7. számú precedensképes határozatát.

⁴¹ Deák: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai* 140.

⁴² Joggal vethető fel a kérdés, hogy hogyan lehet elképzelni azt a situációt, amikor az elkövető például elhatározza egy áruház felrobbantását annak érdekében, hogy a település lakosságát megfélemlítse, de amikor ezzel a cselekménnyel fenyeget, őt a megfélemlítési célzat (még) nem vezérli.

⁴³ Deák: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai* 140.

a kilátásba helyezett terrorcselekmény érdemi megvalósíthatóságát. A terrorcselekménnyel fenyegetés esetében a kilátásba helyezett súlyos hátrány magának egy terrorcselekménynek az elkövetése, amelynek vizsgálata elkerülhetetlen. A terrorizmus elleni küzdelemben az előbbre hozott büntetőjogi védelem csak úgy biztosítható, ha még a tényleges elkövetés előtt a valós terrorista szándékú személyeket lehet a társadalomból kiszűrni. Akinek pedig nincs ilyen valós szándéka, az nyilvánvalóan nem „terrorista”, és nem követheti el a terrorcselekménnyel fenyegetést sem.

Ehhez azonban a terrorcselekménnyel fenyegetés hatályos tényállásának módosítására lenne szükség, a módosítás további indoka a vázolt ellentmondásos bírói gyakorlat is. *Bartkó Róbert* a fenyegetés mint elkövetési magatartás fogalmának a Btk-ban történő definiálását javasolta⁴⁴, álláspontom szerint a módosítás megvalósítható lenne az uniós irányelv rendelkezésének megfelelően, a célzat⁴⁵ és a magatartás objektív alkalmasságának tényállásba történő beépítésével:⁴⁶ így egy súlyos bűncselekménnyel, például robbantással fenyegetés akkor lenne büntetendő, ha az elkövető célja a lakosság megfélemlítése vagy állami szerv kényszerítése és a fenyegetés alkalmas arra, hogy az állami szerv működését jelentősen megzavarja.

Irodalomjegyzék

- Ambrus István – Újvári Ákos: A zaklatás bűncselekményének gyermekévei. *Magyar Jog* 2016/7-8
- Bartkó Róbert: A terrorizmus elleni küzdelem kriminálpolitikai kérdései. Győr, 2011
- Bartkó Róbert: A terrorcselekmény elkövetésével való fenyegetés a bírói gyakorlat tükrében. *Jog – Állam – Politika*, 2014/4
- Bartkó Róbert- Sántha Ferenc: Az Európai Unió jogalkotása és hatása a terrorcselekmény hazai büntetőjogi szabályozására. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, Szeged, 2018
- Belegi József: Btk. XXX. Fejezet. A közbiztonság elleni bűncselekmények. In: Kónya István (szerk.): *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*. II. kötet. 3. kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 2015
- Deák Zoltán: A Szegedi Ítéltábla döntése a terrorcselekménnyel fenyegetés és a közveszéllyel fenyegetés elhatárolásáról. *JeMa* 2014/2
- Deák Zoltán: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai*. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2018

⁴⁴ Bartkó: *A terrorcselekmény elkövetésével való fenyegetés a bírói gyakorlat tükrében* 11.

⁴⁵ Hasonlóan Deák: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai* 140-141.

⁴⁶ „Btk. 316. § Aki a 314. § (1) bekezdésében meghatározott célból a (4) bekezdésben meghatározott személy elleni erőszakos, közveszélyt okozó vagy fegyverrel kapcsolatos bűncselekmény elkövetésével fenyeget, amely alkalmas arra, hogy állami szerv vagy nemzetközi szervezet működését jelentős mértékben megzavarja (...).”

-
- Edvi Illés Károly: A kihágásokról szóló magyar büntető-törvények és az azokra vonatkozó eljárási szabályok magyarázata. Singer és Wolfner Kiadása, Budapest, 1892
 - Kincses Ildikó – Kántás Péter: A szabálysértési jog. Complex Kiadó Kft., Budapest, 2006
 - Kis Norbert – Papp László: A szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény magyarázata. I. Kötet. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2008
 - Löw Tóbiás: A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye II. Budapest, 1880
 - Mezey Barna (szerk.): Magyar Jogtörténet. Osiris, Budapest, 2007
 - Mezőlaki Erik: Btk. XXX. Fejezet. A közbiztonság elleni bűncselekmények. In: Karsai Krisztina (szerk.): Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez. Complex Kiadó, Budapest. 2013
 - Mészáros József (szerk.): A szabálysértési jogszabályok magyarázata. KJK, Budapest, 1986
 - Neparáczki Anna Viktória: A terrorcselekménnyel fenyegetés büntette a nemzetközi elvárások és a hazai jogirodalom fényében. Magyar Jog 2015/12
 - Neparáczki Anna Viktória: A terrorizmus elleni fellépés eszközei a magyar és a német büntető anyagi jogban. PhD értekezés, Pécs, 2017
 - Sántha Ferenc: A közbiztonság elleni bűncselekmények. In: Magyar büntetőjog különös rész. Wolters Kluwer, Budapest, 2020
-
-

Az Aulus Gabinius elleni büntetőperek

Sáry Pál*

Kr. e. 54 őszén három különböző törvényszék előtt emeltek vádat Aulus Gabinius ellen. A *crimen maiestatis* és a *crimen repetundarum* vádja azzal a ténnyel állt összefüggésben, hogy Gabinius Syria proconsuljaként hadseregével benyomult Egyiptomba és visszahelyezte trónjára Ptolemaiosz Aulétészt. A harmadik vád az volt, hogy Gabinius *crimen ambitus*-t követett el *consullá* választása érdekében. Gabiniust a *crimen maiestatis* vádja alól felmentették, a *crimen repetundarum* elkövetésében azonban bűnösnek találták. A *crimen ambitus* kivizsgálására nem került sor a vádlott száműzetésbe vonulása miatt.

Kulcsszavak: római büntetőjog, *crimen maiestatis*, *crimen repetundarum*, *crimen ambitus*, *quaestiones perpetuae*

The Criminal Trials against Aulus Gabinius

In the fall of 54 BC, Aulus Gabinius was charged before three different courts. The charges of *crimen maiestatis* and *crimen repetundarum* were linked to the fact that Gabinius had invaded Egypt with his army as a proconsul of Syria and restored Ptolemy Auletes to his throne. The third charge was that Gabinius had committed *crimen ambitus* in order to be elected consul. Gabinius acquitted of *crimen maiestatis* but found guilty of *crimen repetundarum*. The *crimen ambitus* was not investigated due to the accused's exile.

Keywords: Roman criminal law, *crimen maiestatis*, *crimen repetundarum*, *crimen ambitus*, *quaestiones perpetuae*

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1490>

1. Gabinius politikai karrierje: barátai és ellenségei

Aulus Gabinius a hadseregben töltött évek után politikai pályára lépett.¹ Sokáig Pompeius legbelső bizalmi köréhez tartozott: döntő szerepe volt Pompeius hatalmának kiépítésében.² Kr. e. 67-ben (a továbbiakban minden évszám Kr. e.-re vonatkozik) néptribunus lett: az ő nevéhez fűződik az a *lex Gabinia de bello piratico*, melynek alapján Pompeiust kivételes, korlátlan hatalommal (*imperium infinitum*)

* Intézetigazgató egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet.

¹ Karrierjéről részletesebben lásd E. Badian: The Early Career of A. Gabinius (Cos. 58 B.C.), *Philologus*, 103 (1959) 1–2., 87–99. o.; Eva Matthews Sanford: The Career of Aulus Gabinius, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 70 (1939), 64–92. o.

² Pompeius és Gabinius kapcsolatáról bővebben lásd Richard S. Williams: The Role of Amicitia in the Career of A. Gabinius (Cos. 58), *Phoenix*, 32 (1978) 3., 195–210. o.

ruházták fel a kalózok elleni hadjárat vezetése céljából.³ Gabinius e lépése miatt gyűlöltté vált a Pompeius növekvő hatalmától tartó *senatorok* szemében. E gyűlöletet fokozta egy további gabiniusi törvény, mely megtiltotta, hogy a tartományi lakosoknak Rómában pénzkölcsönt adjanak (*lex Gabinia de versura Romae provincialibus non facienda*).⁴ A *senatus* tagjai ugyanis csak akkor voltak hajlandók a tartományokból érkező követeket meghallgatni, ha azok fizettek ezért számukra, a kizsartolt pénzösszegeket pedig a tartományi lakosok csak úgy tudták előteremteni, hogy a fővárosban magas kamattal kölcsönöket vettek fel. A *senatus* korrupst tagjain kívül a hitelek nyújtásával foglalkozó római bankárok is jelentős bevételről estek el e törvény miatt.

A következő évben a *lex Manilia de imperio Cn. Pompei* kiterjesztette Pompeius megbízatását, rábízva a Mithridatész elleni harmadik háború befejezését.⁵ Gabinius Pompeius *legatusaként* részt vett a keleti hadműveletekben és politikai tárgyalásokban.⁶

A keleti hadszíntérről hazatérve Gabinius megpályázta a *praetori* tisztséget. Valószínűleg *praeturája* idején, 61-ben született meg javaslatára az a törvény, melynek értelmében a *senatus* minden év februárjában köteles volt meghallgatást biztosítani a külföldi küldöttségek számára (*lex Gabinia de senatu legatis dando*).⁷ E törvény, mely azt kívánta megakadályozni, hogy a *senatus* tagjai a követeket a fogadásuk időpontjának halogatásával vesztegetésre kényszerítsék, tovább csökkentette a *senatorok* bevételszerzési lehetőségeit, növelve haragjukat Gabiniusszal szemben.

59-ben Gabinius megpályázta a *consul* hivatalát. A választásokat júliusban tarthatták, a 81-ben hozott *lex Cornelia de ambitu* ugyanis a nagyobb *magistratusok* választásának időpontját az év végéről előre hozta júliusra, hogy így választási vesztegetés (*crimen ambitus*) esetén elegendő idő legyen a megválasztott személy ellen vádat emelni és az ügyet kivizsgálni, mert a január 1-jén hivatalba lépő *magistratus maior* ellen – hivatali ideje alatt – nem lehetett büntetőeljárást indítani.⁸ Gabinius sikeresen szerepelt a választásokon; a *collegája* Caesar apósa, L. Calpurnius Piso lett.⁹

A választások után az ifjú C. Porcius Cato megpróbált vádat emelni Gabinius ellen *crimen ambitus* miatt. E büntett elbírálása önálló, állandó esküdttbíróóság, a *quaestio ambitus* hatáskörébe tartozott. Cato minden bizonnyal azért kívánt vádat emelni,

³ Plut. *Pomp.* 25. Pompeius e rendkívüli felhatalmazásáról lásd Maróti Egon: *Kalózkodás a római polgárháborúk korában*, Budapest, Akadémiai, 1972, 78–81. o.; Pókecz Kovács Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2014, 122–123. o.

⁴ Cic. *Att.* 5,21,12. A törvény megszegése esetén a felvett kölcsönt nem lehetett peres úton visszakövetelni (Cic. *Att.* 6,2,7).

⁵ A római üzletembereket képviselő Cicero – az Ásiában tevékenykedő adóbérlők kapzságát megfékező Lucullus leváltása céljából – sikeres beszédet tartott e törvényjavaslat elfogadása érdekében (*Pro lege Manilio*).

⁶ Így például szerepet kapott a iudaeai polgárháborús helyzet rendezésében (Jos. *Ant.* 14,3,2; 14,4,1).

⁷ Cic. *Quint.* 2,12,3. A törvény megalkotásának időpontja vitatott; Sanford (i.m. 73. o.) a 61. évet tartja valószínűnek.

⁸ Vö. Sáry Pál: Sulla büntetőjogi reformjai, *Jogtudományi Közöny*, 56 (2001) 6., 278. o.

⁹ Plut. *Cato min.* 33; *Pomp.* 48. E választási eredmény nyilván Pompeius és Caesar megállapodásán alapult.

mert Gabinius röviddel a választások előtt gladiatori játékokat rendezett népszerűségének fokozása céljából (feltehetőleg Pompeius anyagi támogatásával).¹⁰ A 63-ban hozott *lex Tullia de ambitu* megtiltotta, hogy a hivatalra pályázók a választást megelőző két éven belül gladiatori játékokat rendezzenek.¹¹ A törvény rendelkezései szerint a *crimen ambitus* elkövetőjét tíz éves száműzetésre kellett ítélni.¹²

Cicero szerint Cato vádemelési szándékkal kívánt a *praetorok* elé járulni, de azok „néhány napig nem voltak elérhetőek, vagy legalábbis őt nem fogadták”. A vádemelési kérelem (*postulatio*) meghallgatásától a *praetorok* a Pompeiustól való félelmükben zárkóztak el. Erre utal az, hogy Cato mérgében „a népgyűlés elé lépett, és Pompeiust magacsinálta *dictator*nak nevezte – nem sok kellett hozzá, hogy agyon ne üssék.”¹³ Büntetőeljárásra így a választási csalás ügyében nem került sor.

58-ban tehát Gabinius *consul* lett. Ebben az évben a népröviszusszá választott Clodius vált a római politika egyik fő irányítójává, aki esküdt ellensége volt Cicerónak.¹⁴ Mindenekelőtt alkut ajánlott a *consul*knak: ha nem gátolják a Ciceróval szembeni fellépését, *consul* évük után annak a tartománynak lehetnek a helytartói, amelynek akarnak.¹⁵ A *consul*ok belementek az alkuba. A Kr. e. 123-ban vagy 122-ben hozott *lex Sempronia de provinciis consularibus* alapján a *senatus*nak a *consul*ok megválasztása előtt ki kellett jelölnie azt a két provinciát, melyeket a *consul*ok – hivatali évük után – kaptak, s melyeket végül is sorshúzással osztottak el egymás között.¹⁶ Ez Gabinius és Piso megválasztása előtt is megtörtént, a Clodius által javasolt *lex Clodia de provinciis consularibus* azonban változtatott a döntésen, s Piso részére Macedoniát, Gabinius részére pedig Ciliciát jelölte ki tartományul. Röviddel később – Clodius újabb javaslatára – született meg a *lex Clodia de permutatione provinciarum*, mely Cilicia helyett a még gazdagabb Syriát jelölte ki Gabinius tartományául.¹⁷ Syria különösen azért volt előnyös provincia, mert a parthus birodalommal volt határos, így a leendő helytartónak lehetőséget ígért a parthusok elleni – bőséges zsákmánnyal kecsegtető – hadjárat vezetésére.

A *consul*ok lekenyerezése után Clodius nyomban Cicero ellen fordult: javaslatára büntetni rendelték azt, aki bírósági ítélet nélkül kivégeztet vagy kivégeztetett római polgárt (*lex Clodia de capite civis Romani*). A visszaható hatályú törvény alapján vádat emeltek Cicero ellen, aki előbb Pompeiushoz, majd a *consul*okhoz fordult segítségért, de egyikük sem állt mellé.¹⁸ Sőt, Gabinius kifejezetten Cicero ellen foglalt

¹⁰ A Gabinius által 59-ben rendezett gladiatori játékokra Cicero több levelében is utal (Cic. *Att.* 2,19,3; 2,24,3).

¹¹ Kivételt képezett, ha valakit végrendeleti úton köteleztek gladiatori játékok rendezésére (Cic. *Sest.* 64,133; *Vat.* 15,37). Vö. Nótári Tamás: *Quaestio de ambitu*, *Collega*, 5 (2001), 11., 48. o.; Gedeon Magdolna: *Az antik Róma „sportjoga”*, Miskolc, Novotni, 2005, 23. o.

¹² Dio 37,29,1.

¹³ Cic. *Quint.* 1,2,15 (Nótári Tamás ford.).

¹⁴ A Clodius és Cicero közötti ellentétekről lásd Nótári Tamás: Cicero és Clodius – a politikai és perbeszédék tükrében, *Állam- és Jogtudomány*, 58 (2017) 2., 16–21. o.

¹⁵ Cic. *Sest.* 24; *Post red. sen.* 4,10; *Post red. Quir.* 9,21.

¹⁶ Sall. *Iug.* 27.

¹⁷ Cic. *Sest.* 25,55; *dom.* 9,23.

¹⁸ Plut. *Cic.* 31.

állást, a nyilvánosság előtt elítélve az összeesküvők ítélet nélküli kivégzését.¹⁹ Cicero ezért jobbnak látta titokban elhagyni Rómát. Clodius ezek után száműzetését kimondó határozatot hozott ellene (*lex Clodia de exilio Ciceronis*).²⁰ Cicero vagyonát elkobozták, a Palatinuson álló házát előbb – a tusculumi birtokához hasonlóan – kifosztották, majd felgyújtották; a palatinusi értéktárgyai a szomszédban lakó Pisóhoz, a tusculumi javai az ottani szomszédhoz, Gabiniushoz kerültek.²¹

Clodius egyre féktelenebbé vált, s rövidesen Pompeius ellen fordult. Pompeius bánni kezdte, hogy nem állt ki Cicero mellett, majd „megváltoztatta politikáját, és barátai segítségével mindent megtett, hogy Cicerót hazahívják.”²² Gabiniusnak választania kellett, melyik oldalra áll: végül Pompeius kérésére szembefordult Clodiuszal.²³ A Cicero visszahívásáról rendelkező törvény 57 augusztusában született meg; Cicero szeptember 4-én érkezett vissza Rómába a közel másfél évig tartó száműzetéséből.

Közben 57 elején – *consul* évének lejártával – Gabinius távozott Rómából, hogy – korlátlan hatalommal (*imperium infinitum*) felruházva²⁴ – átvegye Syria provincia kormányzását. Ő volt a tartomány első *proconsulja* (a korábbi helytartók csupán *propraetorok* voltak); így joga volt a *consulokhoz* hasonlóan sereget toborozni és hadat vezetni.²⁵ Elsőként Iudaeában kellett rendet teremtenie, ahol kiújult a polgárháború.²⁶

Cicero a száműzetéséből való visszatérése után tartott beszédeiben hevesen támadta mindazokat, akiknek részük volt száműzésében. Eközben sokszor túlzásokba esett; Gabiniust például a *pontifexek* testülete előtt (57 szeptemberében) tartott *oratóriájában* „az emberi nem létezése óta a leghitványabb, legelvetemültebb, legmocskosabb ember”-nek nevezte.²⁷ A *consul* tartományokról szóló (a *senatus* előtt 56 júniusában elhangzott) beszédében Cicero Piso és Gabinius tartományukból való hazarendelését követelte, élesen bírálva a két *proconsul* tevékenységét. A *publicanusok* érdekeit védve Cicero a következőkkel vádolta Gabiniust: „Még a szerencsétlen adóbérlőket is – és én is szerencsétlen vagyok azon emberek nyomorúsága és szenvedése miatt, akiknek le vagyok kötelezve – a zsidók és szírek, a szolgaságra született nemzetek rabszolgáivá tette. Kezdetől fogva elhatározta, és ki is tartott emellett, hogy adóbérlőt nem részesít jogi védelemben: érvényes szerződéseket semmisített meg; őrhelyeket számolt fel, számos vám- és adófizetésre kötelezettet mentett fel e kötelezettsége alól; amely városban tartózkodott, vagy ahová ment, ott adóbérlőt vagy adóbérlő-rabszolgát nem tűrt meg.”²⁸

¹⁹ Cic. *Post. red. sen.* 6,13.

²⁰ Plut. *Cic.* 33. Clodius politikai céljairól, Cicero száműzéséről, illetve későbbi visszahívásáról bővebben lásd Hoffmann Zsuzsanna: Adalékok Clodius politikájához. Cicero száműzetésének körülményei, *Aetas*, 28 (2013) 1., 115–127. o.; Nótári: Cicero és Clodius, 22–31. o.

²¹ Cic. *Post. red. sen.* 7,18.

²² Plut. *Cic.* 33 (Máthé Elek ford.).

²³ Cic. *Pis.* 27.

²⁴ Cic. *dom.* 9,23.

²⁵ App. *Syr.* 51,256.

²⁶ Jos. *Ant.* 14,5,2–4.

²⁷ Cic. *dom.* 9,23 (Nótári Tamás ford.).

²⁸ Cic. *prov. cons.* 5,10 (Nótári Tamás ford.). Az adóbérlők tevékenységéről és szervezeteiről lásd Ürögdi György: A publicanusok, *Antik Tanulmányok*, 15 (1968) 1., 101–109. o.

Gabinus tehát a törvényszéke előtt a *publicanus*oknak nem adott perlési engedélyt. Az uzorás szerződéseket érvénytelennek tekintette, sokakat felmentett a vám-, illetve adófizetési kötelezettség alól, s mindenhol fellépett az adóbérlők és szolgálók visszaéléseivel szemben. Gabinus e magatartásával a *publicanus*okat – akik többségükben a lovagrend tagjai voltak²⁹ – ádáz ellenségeivé tette. Cicero aknamunkája nyomán a *senatus* 56 májusában nem rendelte el a nyilvános hálaadást (*supplicatio*) Gabinus sikeres iudaeai hadjárataiért,³⁰ Gabinus leváltását azonban Cicero nem tudta elérni.³¹

2. Az egyiptomi válság

80-ban – Sulla *dictator* támogatásával – XI. Ptolemaiosz került az egyiptomi trónra, akit azonban az alexandriaiak rövidesen agyonverték. A meggyilkolt uralkodó országát végrendeletében a római népre hagyta, de Róma – furcsa módon – két évtizeden keresztül függőben hagyta Egyiptom helyzetét. A 80-ban trónra lépő XII. Ptolemaiosz – ismertebb ragadványnevén Aulétész (a híres Kleopatra apja) – uralkodói státusza így sokáig bizonytalan volt. 59-ben végül a *senatus* megerősítette Aulétészt királyi státuszában, s a királyt egyúttal a római nép szövetségesének és barátjának (*socius et amicus populi Romani*) nyilvánították. Cassius Dio szerint Aulétész hatalmas összegeket fizetett (illetve ígért) ezért egyes rómaiaknak, s a kenőpénz felét kölcsönök felvételével teremtette elő.³²

Aulétészt 58-ban alattvalói elűzték trónjáról. Elűzésének Cassius Dio szerint két oka volt: egyrészt óriási adókat vetett ki abból a célból, hogy meg tudja fizetni a római üzleti és politikai köröknek tartozásait, másrészt semmit sem tett Ciprus római annexiója ellen.³³ A király Rómába ment, hogy katonai segítséget kérjen a trónja visszaszerzéséhez. Pompeius villájában kapott szállást az albai hegyen, ahol hosszabb ideig tartózkodott.³⁴ Közben újabb kölcsönöket vett fel, hogy azt a vezető politikai körök megvesztegetésére fordítsa. Az ügyleteket Pompeius villájában kötötték meg: Pompeius Shatzman szerint valószínűleg felelősséget vállalt azért, hogy a király megkapja Rómától a kívánt politikai és katonai támogatást a trónja

²⁹ Vö. Bajánházy István: A lovagi rend (ordo equester) a köztársaság kori Rómában, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 27 (2009) 1., 7–10. o.

³⁰ Cic. *Quint.* 2,7,1.

³¹ Pisót Cicero követelésére a *senatus* visszahívta Macedoniából; Piso 55 nyarán érkezett vissza Rómába.

³² Dio 39,12,1. Vö. Suet. *Caes.* 54.

³³ Dio 39,12,1–2. Siani-Davies szerint az annexió tudomásul vétele is része lehetett annak a megállapodásnak, melynek értelmében elismerést nyert Aulétész királyi státusza [Mary Siani-Davies: Ptolemy XII Auletes and the Romans, *Historia*, 46 (1997) 3., 319. o.]. Egyiptomnak és Ciprusnak 80-ig közös uralkodója volt. Cipruson 80-tól Aulétész fivére uralkodott, aki azonban nem gondoskodott megfelelőképpen arról, hogy Róma elismerje uralmát. 58-ban a *lex Clodia de rege Ptolemaio et de insula Cypro publicanda* Ciprus királyát megfosztotta trónjától és a szigetet a római nép számára elkobozta. A sziget átvételére, provinciává szervezésére és helytartóként való kormányzására, valamint a királyi javak árverésen való értékesítésének irányítására M. Porcius Cato kapott megbízást, akinek emiatt a fővárosból – és egyben Caesar útajából – távoznia kellett (Cic. *Sest.* 28,60–29,63; Plut. *Cato min.* 34).

³⁴ Dio 39,14,3.

visszaszerzéséhez, s így képes lesz majd rendezni tartozásait.³⁵ Alexandriából száz követet küldtek Rómába, hogy azok meggyőzzék a *senatorokat*: ne támogassák Aulétész trónja visszaszerzésében. A követek többségét azonban Aulétész megölette, még mielőtt azok a *senatus* elé járulhattak volna.³⁶

A *senatus* tagjai – vesztegetés hatására – még 57 folyamán megszavazták Aulétész támogatását, melynek végrehajtását a folyó év egyik *consuljára*, P. Cornelius Lentulus Spintherre bízták, aki Cilicia helytartói tisztségének várományosa volt. A döntés szerint Lentulusnak helytartóként kellett volna visszahelyeznie trónjára Aulétészt. 56 elején azonban a *senatus* egy villámcsapás következtében megváltoztatta döntését. Miután villám csapott az albai hegyen álló Iuppiter-szoborba, a Sibylla-könyveket őrző papi testület olyan szövegrészt talált a könyvekben, mely megtiltotta, hogy a segítséget kérő egyiptomi királynak nagy erővel segítséget nyújtsanak, s figyelmeztetett, hogy ha a tilalmat megszegik, annak bajok lesznek a következményei. C. Porcius Cato népröbispós a jóslatot – a közvélemény befolyásolása céljából – azonnal nyilvánosságra hozta. A *senatusban* újra megvitatták Aulétész ügyét, s végül úgy határoztak, hogy nem nyújtanak támogatást a trón visszaszerzéséhez.³⁷

3. Gabinius egyiptomi katonai akciója

Aulétész csalódottan hagyta el Rómát; előbb Ephesuszba utazott, majd Gabinius nyomába eredt. A iudaeai helyzet rendezése után, Gabinius a parthusok ellen indult hadjáratra; 56 nyarán vagy őszén már át is kelt az Euphrateszen, amikor Aulétész megérkezett a táborába. Rövid tárgyalás után megállapodást kötöttek: Gabinius – lemondva a parthusok elleni hadjáratról – vállalta az egyiptomi katonai akció végrehajtását.

A *proconsul* döntését az alábbiakkal magyarázhatjuk. Több forrás is említést tesz arról, hogy Aulétész tízezer *talentum* fizetését ígérte Gabiniusnak királysága visszaszerzése fejében.³⁸ Az, hogy Gabiniusnak jelentős összeget kellett felajánlani, nagyon valószínű, hiszen a parthus hadjárat nagy zsákmánnyal kecsegtetett. A tízezer *talentum* (ami 240 millió *sestertius*szal volt egyenértékű) azonban hihetetlenül nagy összeg: Sztrabón – Cicero közlésére támaszkodva – azt állítja, hogy egész Egyiptom éves jövedelme 12.500 *talentum* volt (ennyi adót fizettek Aulétésznek).³⁹ Ezért nem zárható ki annak lehetősége, hogy csak Gabinius későbbi vádlói találtak ki ilyen magas összeget.

³⁵ Israel Shatzman: The Egyptian Question in Roman Politics (59–54 B.C.), *Latomus*, 30 (1971) 2., 365. o. Cicero szerint Rabirius nagy összegű kölcsönököt folyósított a királynak, s „az adósleveleket Cn. Pompeius albai birtokán állították ki” (Cic. *Rab. Post.* 3,6; Nótári Tamás ford.).

³⁶ Sztrab. 17,1,11; Dio 39,13,1–14,3.

³⁷ Dio 39,15,1–16,2.

³⁸ Gabinius későbbi vádlói ilyen összegekről beszéltek (Cic. *Rab. Post.* 11,30). Plutarkhosz minden bizonnyal Cicero közlése alapján említi ugyanezt az összeget (Plut. *Ant.* 3). Appianosz (*Syr.* 51,257) és Cassius Dio (39,55,3; 39,56,3) is rengeteg pénzről tesz említést, de a pontos összeget nem határozzák meg.

³⁹ Sztrab. 17,1,13.

Cassius Dio szerint Aulétész Pompeius levelével érkezett, melyben Pompeius utasította Gabiniust az egyiptomi hadjáratra.⁴⁰ Gruen szerint a levélben megfogalmazottak az 56. áprilisában tartott lucai találkozón hozott megállapodásokon alapultak (tehát Caesar és Crassus akaratát is tükrözték).⁴¹ Fantham ezzel szemben úgy véli, hogy Pompeius csak Caesarral állapodott meg Gabinius mozgosításában, Crassus nem tudott e tervről.⁴² Én Gruen álláspontját osztom: Lucában többek között az is eldőlt, hogy 54-től Crassus lesz Syria helytartója, s így Gabinius helyett Crassus lesz az, aki a parthusok elleni hadjáratot vezetni fogja. Gabiniust ezért le kellett állítani, meg kellett fordítani és a parthus hadjárat helyett más csábító lehetőséget kellett neki felajánlani. Hozzátehetjük ehhez, hogy Pompeius maga is szívesen vállalkozott volna arra, hogy Aulétészt visszakísérje Egyiptomba, s visszasegítse őt a trónra; a király és hitelezői is ezt a megoldást sürgették.⁴³ Logikus, hogy miután Pompeius erre nem kapott lehetőséget (a *senatus* ugyanis el akarta kerülni, hogy újabb dicsőséges tettet hajthasson végre), igyekezett más úton eljárni a király – és még inkább annak hitelezői – érdekében. Williams valószínűnek tartja, hogy a római bankár, C. Rabirius Postumus (aki Aulétész fő hitelezője volt) együtt utazott a királlyal, talán ő vitte Pompeius levelét, s ő beszélte rá Gabiniust az egyiptomi hadjáratra.⁴⁴ Ez nem kizárt – Rabiriust később valóban azzal vádolták, hogy ő sürgette Gabiniust a király visszahelyezésére⁴⁵ –, bár ebben az esetben Rabirius valószínűleg együtt ment volna Gabiniusszal Egyiptomba, Cicero pedig egyértelműen azt állítja, hogy „Rabirius nem volt sem Gabinius útítársa, sem kísérője”.⁴⁶

Marcus Antonius biztosan befolyásolta Gabinius döntését. Plutarkhosz azt írja, hogy Gabiniusra a tízezer *talentum* mellett elsősorban a lovassági parancsnoka, Antonius hatott, aki egyrészt „nagy tettek elkövetésére vágyott”, másrészt a királynak is kedveskedni akart, s ezért rábeszélte felettesét az akció végrehajtására.⁴⁷

Az egyiptomi katonai beavatkozás szükségessége mellett fontos biztonságpolitikai érvek is szóltak. Aulétész elűzése után az alexandriaiak Aulétész legidősebb (egyetlen törvényes) leányát, Berenikét (Kleopatra nővérét) ültették a trónra, aki előbb egy szíriai herceghez, Kübioszaktészhez, majd – miután azt néhány napon belül megölette – Arkhelaoszhoz ment feleségül, akit előzőleg Pompeius tett meg a pontoszi Komana főpapjává (s aki azt állította magáról, hogy Mithridatész király fia).⁴⁸ Gabinius állítólag félt Arkhelaosz flottájától, s attól tartott, hogy ha Aulétész nem kerül vissza a trónra, a tenger hemzsegni fog a kalóztóktól.⁴⁹ Ezek szerint

⁴⁰ Dio 39,55,3; 39,56,3.

⁴¹ Erich S. Gruen: *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 1974, 324. o.

⁴² Elaine Fantham: The Trials of Gabinius in 54 B.C., *Historia*, 24 (1975) 3., 431. o.

⁴³ Cic. *fam.* 1,1,1–3; 1,6,2; *Quint.* 2,2,3; 2,3,2; Plut. *Pomp.* 49.

⁴⁴ Williams: The Role of Amicitia in the Career of A. Gabinius (Cos. 58), 207. o., 53. lj.

⁴⁵ Cic. *Rab. Post.* 8,19.

⁴⁶ Cic. *Rab. Post.* 8,21 (Nótári Tamás ford.).

⁴⁷ Plut. *Ant.* 3 (Máthé Elek ford.).

⁴⁸ Vö. Sztrab. 12,3,34; 17,1,11.

⁴⁹ Cic. *Rab. Post.* 8,20.

Arkheilaosz kalózkodó flottája veszélyeztette a tengeri útvonalak és Syria provincia partvidékének biztonságát.

Gabinius mindezeket – s bizonyára még további szempontokat is – fontolóra véve Palesztinán keresztül Egyiptomba vezette seregét. Josephus Flavius szerint Gabiniusnak e hadjáratában az édomita Antipatrosz, Hürkanosz zsidó főpap tanácsadója (a későbbi Nagy Heródes király apja) „gabonát és fegyvert szállított, ellátta pénzzel és megszerezte neki szövetségeseikül azokat a zsidókat, akik Pelusium fölött laktak és Egyiptom kapuját őrizték.”⁵⁰ Több jelentős ütközetre került sor, melyekben a rómaiak legyőzték az egyiptomi seregeket. A döntő csatában a fél éve uralkodó Arkheilaosz is elesett: holttestét Antonius királyhoz illő módon temettette el.⁵¹ Aulétész így 55-ben visszatérhetett a trónra: az erről érkező híreket Cicero 55. március 22-én írta meg Atticusnak.⁵² Aulétész a három évig uralkodó leányát, Berenikét sok előkelő alexandriai polgárral együtt nyomban kivégeztette (utóbbiakat elsősorban azért, hogy vagyonukat megszerezhesse).⁵³

Az előzetes megállapodások alapján a király Rabirius Postumust nevezte ki kincstárnokává (gör. dioikétész, lat. *dioecetes*), felügyelete alá helyezve az állami bevételeket. A lovagrendhez tartozó római bankár fő feladata az volt, hogy Aulétész hatalmas tartozásait kamatostól behajtsa. Mint említettük, a király egyik fő hitelezője maga Rabirius volt, aki így részben a saját követeléseit igyekezett minél gyorsabban behajtani, de arra is ügyelnie kellett, hogy Gabinius is megkapja a neki ígért összeget.⁵⁴ Az alexandriai lakosság hamarosan fellázadt ellene. A király kénytelen volt börtönbe zárni, ahonnan kiszabadulva pénz nélkül kellett elhagynia Egyiptomot.⁵⁵ Gabinius – aki egy helyőrséget hátrahagyva már jóval korábban távozott Egyiptomból – így valószínűleg nem jutott hozzá a neki ígért pénzösszeghez.

A tartományába visszatérő Gabiniust zűrzavar fogadta: távollétében kalózok garázdálkodtak Syria partvidékén,⁵⁶ Iudaeában pedig újra lázadás tört ki.⁵⁷ Gabinius ismét gyorsan rendet teremtett. Ezek után azonban már nem maradhatott sokáig Syria élén: 54-ben (a nabateusok legyőzését követően) át kellett adnia tartományát Crassus részére, aki rövidesen megindította hadjáratát a parthusok ellen.

4. Gabinius a *quaestio maiestatis* előtt

Gabinius 54 szeptemberében érkezett vissza Rómába, ahol ellenséges hangulat fogadta. Cicero három éven át uszította mind a *senatust*, mind a népet ellene. A *senatorok* közül sokan már régen meggyűlöltek a korrupcióellenes törvényei miatt. A lovagrend az adóbérlők elleni fellépése következtében egységesen ellene fordult.

⁵⁰ Jos. *Ant.* 14,6,2 (Révay József ford.). Korábban Pompeius és Gabinius Hürkanoszt támogatta (testvérével, majd unokaöccsével szemben) a polgárháborúk során.

⁵¹ Plut. *Ant.* 3.

⁵² Cic. *Att.* 4,11,1.

⁵³ Dio 39,58,3.

⁵⁴ Cic. *Rab. Post.* 11,30.

⁵⁵ Cic. *Rab. Post.* 8,22; 10,28.

⁵⁶ Dio 39,59,1.

⁵⁷ Jos. *Ant.* 14,6,2–3.

A *publicanusok* egyébként 54 folyamán kétszer is – előbb februárban (még távollétében), majd októberben (jelenlétében) – panaszt tettek ellene a *senatus* előtt.⁵⁸ Gabinius a nép szemében is gyűlöltté vált, mert miután Aulétész visszatért a trónra, óriási felhőszakadás és árvíz tört ki Rómában, mely sok ház összeomlását és sokak halálát okozta. A nép úgy vélte, hogy e természeti csapás azért érte őket, mert a helytartó a Sibylla-könyvek figyelmeztetése ellenére cselekedett, amivel kiváltotta az istenek haragját.⁵⁹

Az *optimaták* már korábban is azáltal próbálták Pompeius, Crassus és Caesar hatalmát megtörni, hogy barátaikat, politikai szövetségeseiket különböző vádak alapján bíróság elé állították: 54 nyarán fél tucat ilyen büntetőeljárást indítottak, melyek azonban mind felmentéssel végződtek.⁶⁰ Ezek után minden erejükkel Gabinius ellen fordultak: egyszerre három különböző törvényszék előtt is vádat emeltek ellene. Először felségsértéssel vádolták meg a *quaestio maiestatis* előtt, a *lex Cornelia maiestatis* alapján. A formális vádemelésre (*nominis delatio*) szeptember 28-án került sor Gabinius jelenlétében.⁶¹

A törvényszék élén C. Alfius Flavius *praetor* állt,⁶² a vádat egy fővádló (*accusator*) és több segédvádló (*subscriptores*) képviselte, a fővádló L. Cornelius Lentulus (a 44. év egyik *praetora*) volt.⁶³ Bár többen biztatták rá (és saját állítása szerint szívesen megtette volna), Cicero nem vállalkozott a vád képviselőjére, mert nem mert Pompeiusszal nyíltan szembe fordulni.⁶⁴ Pompeius kérte Cicerót, hogy béküljön ki Gabiniusszal és vállalja el a védelmét, Cicero azonban erre nem volt hajlandó (mint írja: ez gyalázatot hozott volna rá).⁶⁵ Így végül Cicero (a Pompeiusszal való ellenségeskedés és a gyalázat között a félutat választva) a vád tanújaként szerepelt a perben, de olyan visszafogottan beszélt, hogy a vádlott hálóját fejezte ki érte.⁶⁶ Alexander elképzelhetőnek tartja, hogy M. Calidius (az 57. év egyik *praetora*) Gabinius védőjeként szerepelt a perben.⁶⁷

A 70-ben hozott bírósági törvény (*lex Aurelia iudiciaria*) alapján az eljáró esküdtszéket a *senatorok*, a lovagok és a *tribuni aerarii* köréből kellett összeállítani. Az utóbbi csoportba tartozók közel álltak a lovagokhoz, közülük sokan üzletemberek voltak.⁶⁸

A felségsértés (*crimen maiestatis*) a római nép fenségének, méltóságának (*maiestas populi Romani*) megsértését jelentette.⁶⁹ E bűncselekményi kategóriát a

⁵⁸ Cic. *Quint.* 2,12,2; 3,2,2.

⁵⁹ Dio 39,61,1–4.

⁶⁰ Vö. Gruen: i.m. 314–322. o.; Michael C. Alexander: *Trials in the Late Roman Republic, 149 BC to 50 BC*, Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press, 1990, 137–143. o.

⁶¹ Cic. *Quint.* 3,1,24.

⁶² Cic. *Quint.* 3,1,24; 3,3,3.

⁶³ Cic. *Quint.* 3,1,15; 3,4,1; *Att.* 4,20,1.

⁶⁴ Cic. *Quint.* 3,2,2; 3,4,2. Cassius Dio tévesen állítja azt, hogy Cicero képviselte a vádat (39,62,2).

⁶⁵ Cic. *Quint.* 3,1,15; 3,4,3.

⁶⁶ Cic. *Quint.* 3,4,3.

⁶⁷ Alexander: i.m. 145. o. Calidius egy október 10-én tartott népgyűlésen Gabinius védelmében akart felszólalni, de nem engedték szóhoz jutni (Cic. *Quint.* 3,2,1).

⁶⁸ Vö. Gruen: i.m. 29–30. o.

⁶⁹ Ulpianus későbbi definíciója szerint a *crimen maiestatis* az, amit a római nép vagy annak biztonsága ellen követnek el (D. 48,4,1,1). E bűntettéről részletesebben lásd Hoffmann Zsuzsanna: A felségsértés

103-ban hozott *lex Appuleia maiestatis* alakította ki, s valószínűleg a felségsértési ügyeket kivizsgáló állandó törvényszéket is ez a törvény állította fel. E törvényt 90-ben a *lex Varia maiestatis*, majd 81-ben a Sulla *dictator* által alkotott *lex Cornelia maiestatis* követte.⁷⁰

Cicero a Piso ellen 55-ben tartott beszédében Gabiniust is hevesen ostromozta, azt állítva, hogy olyan dolgokat tett („elhagyta tartományát, máshová vezényelte seregét, önhatalmúlag háborúzni kezdett, s a római nép vagy a szenátus utasítása nélkül behatolt egy idegen országba”), melyeket számos régi törvény mellett a *lex Cornelia maiestatis* és a *lex Iulia repetundarum* is tiltott.⁷¹ Tény, hogy Gabinius átlépte provinciája határát, amikor seregét Egyiptomba vezette, s a helytartók a *senatus* vagy a népgyűlés engedélye nélkül valóban nem hagyhatták el provinciájukat.⁷² A köztársaság rendjére azért jelentett különösen nagy veszélyt, ha egy helytartó a hadseregével önkényesen átlépte provinciája határát, hiszen az így akár Róma ellen is megindulhatott az egyeduralom megszerzése céljából. Ezt a büntetést követte el később (49 elején) Caesar, amikor seregével átlépte a Rubico folyót, tartománya, Gallia határát: ezért mondta azt ekkor, hogy „a kocka el van vetve”,⁷³ mert innentől nem volt visszaút számára: jól tudta, hogy vagy győz és átveszi a hatalmat, vagy felségsértésért vonják felelősségre.⁷⁴

Bauman szerint a *lex Cornelia maiestatis* alapján akkor lehetett büntetni a helytartót, ha a tartománya engedély nélküli elhagyásával megsértette a római nép méltóságát (vagyis, ha megsértette vagy akár veszélyeztette a római állam érdekeit, a köztársaság rendjét, biztonságát), a Caesar javaslatára 59-ben hozott *lex Iulia repetundarum* alapján pedig akkor volt helye vádemelésnek, ha a helytartó azért lépte át jogosulatlanul tartománya határát, mert pénzt fizettek ezért számára. Míg a pénz átadása egyszerű ténykérdés volt, a felségsértés megvalósulásának kérdése már jóval komplexebb vizsgálatot igényelt.⁷⁵

Gabiniusnak azonban véleményem szerint jogában állt átlépnie Syria határát, hiszen őt a népgyűlés kivételesen *imperium infinitum*-mal ruházta fel. Mommsen szerint az *imperium infinitum* területi szempontból jelentett korlátatlanságot: azt jelentette, hogy a hivatali hatalom nem korlátozódott egyetlen tartományra.⁷⁶ Gabinius tehát önmagában azzal, hogy átlépte Syria határát, nem követett el

Caesar korában, in: *Abhivádana. Tanulmányok a hatvanéves Wojtilla Gyula tiszteletére* (szerk.: Felföldi Szabolcs), Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék, 2005, 185–196. o.

⁷⁰ E törvényekről bővebben lásd Sáry Pál: *A lex Cornelia de maiestate*, *Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai*, 3 (2003), 308–325. o.

⁷¹ Cic. *Pis.* 21,50 (Nótári Tamás ford.).

⁷² Livius szerint Q. Fabius Maximus 204-ben a következő indítványt tette: „P. Scipiót, minthogy a *senatus* felhatalmazása nélkül elhagyta provinciáját, rendeljék haza, s beszéljék meg a néptribunusokkal: javasolják azt a népgyűlésnek, hogy vonja vissza parancsnoki felhatalmazását” (Liv. 29,19; Muraközy Gyula ford.).

⁷³ Suet. *Caes.* 32; Plut. *Caes.* 32.

⁷⁴ Vö. Zlinszky János: *Római büntetőjog*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1991, 115. o.

⁷⁵ R. A. Bauman: *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*, Johannesburg, Witwatersrand University Press, 1967, 99. o.

⁷⁶ Theodor Mommsen: *Römische Staatsrecht*, II/1, Leipzig, Hirzel, 1877², 635–636. o. Ilyen hatalmat kapott Pompeius is a *lex Gabinia* alapján, s előtte M. Antonius Creticus is, aki szintén a kalózok ellen vezetett hadjáratot. Vö. Maróti Egon: M. Antonius Creticus imperium infinitum-ának kérdéséhez, *Antik Tanulmányok*, 18 (1971) 2., 222–233. o.

bűncselekményt. A *proconsul* egyébként akkor is átlépte provinciája határát, amikor megindult a parthusok ellen, s ezt senki nem kifogásolta.

A gyűlölettől hajtva túlzásokba eső, ellenséges hangulat keltésére törekvő Cicero ezek szerint a Piso elleni beszédében tévesen állította azt, hogy Gabinius jogellenesen lépte át tartománya határát. A vád azonban nem is ez volt Gabinius ellen, hanem az, hogy a *senatus* engedélye nélkül hajtotta végre az egyiptomi akciót.⁷⁷ Gabinius – mint fentebb már említettük – azzal védekezett, hogy tetteivel nem sértette meg a római nép méltóságát, sőt, éppen megvédte azt azáltal, hogy letaszította a trónról Arkhelaoszt, akinek a kalózhajói veszélyeztették a római nép biztonságát.⁷⁸ Érdemes ehhez hozzátennünk, hogy a Gabinius és Piso közös javaslatára 58-ban hozott (a mithridatészi háborúk alatt a kalóztól sokat szenvedett délosziaknak kérelmükre adómentességet biztosító) *lex Gabinia Calpurnia de insula Delo* – egy feliraton töredékesen fennmaradt – szövege a kalózkok legyőzését a római nép méltósága és fensége érdekében tett nagyszerű szolgálatnak nevezi.⁷⁹

E védekezés felveti a kérdést: jogszerűen járt-e el Gabinius, ha – megítélése szerint – a római nép érdekében (a kalózkodás visszaszorítása, a tengeri gabonaszállítás biztonsága céljából) indított hadat? Véleményem szerint nem, mivel a külügyi és hadügyi kérdésekben a *senatus* rendelkezett döntési jogkörrel.⁸⁰ A *proconsul*nak tehát nem lett volna szabad a *senatus* határozata nélkül cselekednie.

Gabinius arra is hivatkozott a perben, hogy a törvény feljogosította arra, amit tett.⁸¹ A *lex Clodia de permutatione provinciarum*, mely *imperium infinitum*-mal ruházta fel, valóban feljogosította tartománya határának átlépésére és háborúk viselésére. Így jogosan viselt hadat Iudaeában (ahol már Pompeiusnak is harcolnia kellett), aztán a nabateusok ellen (akikkel már az előző helytartók is háborúztak), s jogosan indult meg a parthusok ellen is. Minderre felhatalmazást kapott, az egyiptomi hadjárat kérdése azonban még fel sem merült akkor, amikor helytartó lett. Így ehhez véleményem szerint külön *senatusi* vagy népgyűlési határozatra lett volna szüksége.

A tárgyalás során a Sibylla-könyvekben talált – az egyiptomi király megsegítésére vonatkozó, figyelmeztetéssel egybekötött – tilalom is szóba került, mely a *senatus* határozatának alapját képezte. Cassius Dio szerint a vádlott védelmében arra lehetett hivatkozni, hogy a Sibylla-könyvek szövegének e részlete nem Aulétészre, hanem egy másik, korábbi egyiptomi királyra vonatkozott.⁸²

A perben Cicerón kívül másokat is meghallgattak tanúként, akik ellenségesen nyilatkoztak a vádlottal szemben. Az elnök Cicero szerint határozottan és erélyesen

⁷⁷ Dio 39,55,3; 39,62,2. A császárkorban felségsértést követett el, aki a császár parancsa nélkül viselt hadat (Marci. D. 48,4,3).

⁷⁸ Cic. *Rab. Post.* 8,20. Williams Gabinius védekezését megalapozottnak, érvelését logikusnak tartja; lásd Richard S. Williams: *Rei Publicae Causa: Gabinius' Defense of His Restoration of Ptolemy Auletes*, *The Classical Journal*, 81 (1985) 1., 25–38. o.

⁷⁹ CIL I², 2500. Vö. Maróti: *Kalózkodás a római polgárháborúk korában*, 34. o.

⁸⁰ Vö. Zlinszky János: *Ius publicum (Római közjog)*, Budapest, Osiris, 1994, 66–67. o.; Pókecz Kovács: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*, 89. o.

⁸¹ Cic. *Rab. Post.* 8,20.

⁸² Dio 39,62,3.

vezette a tárgyalást, a vádlók viszont lagymatagok, az esküdtek pedig határozatlanok voltak: utóbbiakat Pompeius kéréseivel folyamatosan ostromolta. Cicero október 21-én úgy vélte, hogy a vádlott el fogja veszíteni polgárjogát: az ügyben tehát marasztaló ítéletre lehetett számítani, ami esetében a törvény által előírt büntetés száműzetés (*interdictio aquae et ignis*) lett volna.⁸³

Pár nappal később azonban mégis felmentő ítélet született a perben: a 70 esküdt közül 38 a vádlott ártatlansága, 32 a bűnössége mellett szavazott. Cicero az erről hírt adó, október 24-én kelt levelében a vádlókat gyermegeknek, az esküdteket (akik között két korábbi *praetor* is volt) hitványaknak nevezte; utalt Pompeius közbenjárására, s dühtől tájékozva úgy látta, hogy az állam, a *senatus* és a törvényszékek megszűntek létezni.⁸⁴ Egy másik levelében a vádlók hihetetlen szónoki fogatékosságait, az esküdtek aljasságát és Pompeius határozott kiállását jelölte meg a felmentés okául, s utalt arra a terjedő pletykára, amely szerint a fővádló a *praevaricatio* büntetést követte el, vagyis összejátszott a vádlottal.⁸⁵ Egy további levelében Cicero a per „gyalázatos és végzetes” kimeneteléből a kor és a társadalom romlottságára következtetett.⁸⁶ Cassius Dio szerint a felmentő ítélet egyértelműen Pompeius befolyásának és pénzének hatására született, ami olyan közfelháborodást váltott ki, hogy az esküdteknek el kellett menekülniük a dühöngő népharag elől.⁸⁷

5. Gabinius a *quaestio repetundarum* előtt

Gabinius nem örülhetett sokáig a felmentő ítéletnek, hiszen folyamatban volt ellene egy másik per a *quaestio repetundarum* előtt, melyet a *lex Iulia repetundarum* alapján indítottak. E törvény a hivatalnokok (főként a helytartók) haszonszerzési célból elkövetett visszaéléseit szankcionálta.⁸⁸ Az ügyben a törvényszék elnöke, M. Porcius Cato *praetor* előtt október 12-én került sor a *divinatio*ra, melynek során eldöntötték, hogy a több jelentkező közül ki legyen a fővádló. A legalkalmasabbnak e feladatra C. Memmius néptribunus bizonyult.⁸⁹

Pompeius újra szervezkedni kezdett barátja érdekében. Először is rábeszélte Cicerót, hogy béküljön ki Gabiniusszal: Cicero engedett, s megbocsátott ellenségének. Ezek után Pompeiusnak arra is sikerült rávennie Cicerót, hogy vállalja

⁸³ Cic. *Quint.* 3,3,3.

⁸⁴ Cic. *Quint.* 3,4,1.

⁸⁵ Cic. *Att.* 4,20,1. A vádló akkor követte el a *praevaricatio* büntetést, ha a vádlottal összejátszva a terhelő bizonyítékokat figyelmen kívül hagyta és engedte, hogy a vádlott hazugságokkal mentse ki magát (Marci. D. 48,16,1,6).

⁸⁶ Cic. *Quint.* 3,7,1.

⁸⁷ Dio 39,55,3; 39,62,3; 39,63,1.

⁸⁸ A császárkori források szerint a *lex Iulia repetundarum* alapján felelt a hivatalnok, ha pénzt fogadott el akár azért, hogy olyat tegyen, ami nem volt kötelessége, akár azért, hogy a hivatali kötelességét ne teljesítse (Ven. D. 48,11,4). E büntettről lásd még Pókecz Kovács Attila: A magisztrátusi korrupció (zsarolás) büntetőjogi megítélése a köztársaság kori Rómában: *crimen pecuniarum repetundarum*, in: *Tanulmányok Bodnár Imre egyetemi adjunktus tiszteletére. Emlékkötet.* (szerk.: Kóhalmi László et al.), Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2014, 388–395. o.

⁸⁹ Cic. *Quint.* 3,2,1.

el Gabinius védelmét.⁹⁰ Pompeius a nép ellenséges hangulatát is igyekezett megváltoztatni. Ebből a célból összehívott egy formátlan népgyűlést, melyen valószínűleg Gabinius érdemeiről beszélt, s melyen felolvasta Caesar Galliából küldött levelét, mely szintén a vádlott pártját fogta.⁹¹

A *quaestio repetundarum*-ot a *lex Calpurnia repetundarum* állította fel 149-ben. Ez volt Rómában az első állandó büntetőtörvényészék. A következő évtizedek alatt a *crimen repetundarum* tárgyában további törvények (*lex Iunia*, *lex Acilia*, *lex Servilia Glaucia*, *lex Cornelia*) születtek, melyek mind pénzbüntetéssel szankcionálták a bűntettet. Ezeket követte 59-ben a Caesar javaslatára hozott *lex Iulia repetundarum*, mely részletes, átfogó szabályozást nyújtott, a pénzbüntetés kiszabása mellett száműzést is előírva.⁹² Cicero e törvényt a korábbi, hasonló tárgyú törvényekkel összevetve pontosabbnak, a legszigorúbbnak, a legigazságosabbnak és a legjobbnak mondja.⁹³

A fő vád az volt Gabinius ellen, hogy az egyiptomi katonai beavatkozásért tízezer *talentumot* vett át Aulétosztól. Cicero szerint a tárgyaláson két alexandriából érkezett tanút is meghallgattak, akik „semmit sem mondtak Gabinius ellen, sőt dicsérően nyilatkoztak Gabiniusról. ...tagadták, hogy pénzt adtak volna Gabiniusnak. Többször felolvasták Pompeius tanúvallomását is, miszerint a király azt írta neki, hogy Gabiniusnak csak katonai célokra adott pénzt.”⁹⁴ Az egyiptomi tanúkat minden bizonnyal a királyuk küldte Rómába, hogy tanúskodjanak Gabinius mellett. Mivel Pompeius személyesen nem jelenhetett meg a tárgyaláson, a vallomását levélben küldte el. E levél szerint Aulétész azt állította, hogy ő csak a katonai beavatkozás költségeit fizette meg Gabiniusnak. Ezek szerint a vádlottnak tényleges anyagi haszna nem származott az akcióból.⁹⁵

Abban biztosak lehetünk, hogy a király nagy összeg fizetését ígérte meg Gabiniusnak. Kérdéses, hogy tényleges kifizetés nélkül megvalósult-e a *crimen repetundarum* bűntette. Véleményem szerint nem. Ha megnézzük a *Digesta* 48. könyvének 11. titulását, mely a *lex Iulia repetundarum* rendelkezéseivel kapcsolatos fragmentumokat tartalmazza, láthatjuk, hogy a bűncselekmény elkövetési magatartását végig a *capio*, illetve az *accipio* ige valamely ragozott alakja (egy esetben az *accipio* igéből képzett befejezett melléknévi igenév) jelöli.⁹⁶ Ebből az következik, hogy a pénz megszerzésével valósult meg a bűncselekmény. A védelem tanúi valószínűleg ezért állították azt, hogy pénzátadás nem történt (illetőleg csak olyan összeg került átadásra, amely Gabinius költségeit fedezte). A bűntett elnevezéséből is arra következtethetünk, hogy a jogosulatlan anyagi haszon tényleges megszerzésének hiányában *crimen repetundarum* miatt nem lehetett eljárást indítani, hiszen ilyen esetben nem volt mit visszakövetelni (*repetere*).

⁹⁰ Cic. *Quint.* 12,32–33; *Quint. Inst.* 11,1,73; *Val. Max.* 4,2,4; *Dio* 39,63,2.5.

⁹¹ *Dio* 39,63,4.

⁹² A törvény nagy terjedelmére abból következtethetünk, hogy Cicero e törvény 101. szakaszára utal egy helyen (*Cic. Fam.* 8,8,3).

⁹³ *Cic. Vat.* 12,29; *Sest.* 64,135; *Pis.* 16,37; *Rab. Post.* 4,8.

⁹⁴ *Cic. Rab. Post.* 11,31–12,34 (Nótári Tamás ford.).

⁹⁵ A *crimen repetundarum* fő tényálláseleme az ajándék adása volt (*Plin. ep.* 4,9).

⁹⁶ *D.* 48,11,1 pr., 48,11,3; 48,11,6 pr., 48,11,6,2; 48,11,7,1; 48,11,7,3; 48,11,9.

Azt, hogy a vádlók milyen bizonyítékokra támaszkodtak, nem tudjuk. Cicero azt állítja, hogy nem akarata ellenére vállalta a vádlott védelmét, ez azonban nem tűnik valószínűnek. Kénytelen-kelletlen módon járt el, s így biztosan nem nyújtott kiemelkedő védői teljesítményt. Bizonyára szégyellte magát azért, hogy éppen annak a védelmére kényszerült, akit előzőleg hosszú időn keresztül minden lehetséges fórum előtt gyalázott. Nem véletlen tehát, hogy e védőbeszéd (*Pro Gabinio*) nem maradt ránk. Nyilván az esküdtek sem tartották hitelesnek Cicero szereplését.

Úgy tűnik, hogy Pompeiusnak és Gabiniusnak ezúttal nem sikerült megvesztegetnie a bírakat. A bírák joggal tarthattak attól, hogy egy újabb felmentő ítélet még nagyobb haragot vált ki a nép körében, s féltették életüket. A konzervatív *senatorok* mindig is ellenségesen viszonyultak Pompeiushoz és barátaihoz; a lovagok és a *tribuni aerarii* közül sokan összeköttetésben állhattak azokkal az adóbérlőkkel, akiknek Gabinius igen nagy károkat okozott, s akik emiatt megtorlást követeltek. Bizonyára mindez hozzájárult ahhoz, hogy a vádlottat az esküdtszék bűnösnek találta.

A *lex Iulia repetundarum* alapján annak a büntetése, akit az esküdtszék bűnösnek talált, egyszeres pénzbüntetés és száműzetés volt. Cicero ezt írja Gabiniusról: „nem csupán a vád vetett tízezret a szemére, hanem a bírák is ennyiben állapították meg a marasztalás értékét.”⁹⁷ A vádlottat tehát tízezer *talentum* megfizetésére kötelezték. Ezt a hatalmas összeget Gabinius képtelen volt megfizetni, ezért egész vagyonát elkobozták. Mivel teljes vagyonának értéke sem közelítette meg a büntetés összegét,⁹⁸ a *lex Iulia repetundarum* alapján büntetőeljárás indult Rabirius ellen, akit azzal vádoltak, hogy a Gabiniusnak ígért pénzt ő hajtotta be, s az még mindig nála van.⁹⁹ Rabiriuszt Cicero védte; a per kimenetelét nem ismerjük. Védőbeszédének végén Cicero könyörögve kérte az esküdteket, hogy ne száműzzék Rabiriuszt.¹⁰⁰ Gabinius esetében a vagyonelkobzáshoz vezető pénzbüntetéshez száműzetés is kapcsolódott, ahogy erre többek között Cassius Dio is utal.¹⁰¹ Appianosz azt írja, hogy Gabinius a száműzetésen kívül vagyonelkobzásra ítélték, mivel felhatalmazás nélkül és a Sibylla-könyvek tilalma ellenére nyomult be seregével Egyiptomba”.¹⁰² Appianosz tehát összekeveri Gabinius pereit: a *crimen maiestatis* vádját említi, majd hozzáfűzi a *crimen repetundarum* miatt kiszabott büntetést.

6. A *quaestio ambitus* előtti vádemelés

A korábbi vádemelésekkel párhuzamosan (még október 11-e előtt) a *quaestio ambitus* előtt is vádat emeltek Gabinius ellen az öt évvel korábban elkövetett

⁹⁷ Cic. *Rab. Post.* 11,30 (Nótári Tamás ford.).

⁹⁸ Gabinius egyébként Cicero szerint hatalmas villát építtetett Tusculumban (Cic. *dom.* 47,124; *Pis.* 21,48).

⁹⁹ Cic. *Rab. Post.* 4,8; 11,30; 13,37; 17,45.

¹⁰⁰ Cic. *Rab. Post.* 17,48. Másol is utalt Cicero e beszédében a száműzés lehetőségére (5,11).

¹⁰¹ Dio 39,63,5. Arról, hogy Gabiniuszt elítélték, lásd még Dio 39,63,2; 46,8,1.

¹⁰² App. *Bell. civ.* 2,24,90.92 (Hahn István ford.). Másol ezt írja Appianosz Gabiniusról: „A *senatus* száműzte, mert *senatusi* határozat nélkül támadta meg Egyiptomot, amely háború a rómaiak szemében baljóslatú volt, mert egy bizonyos Sibylla-jóslat ezt megtiltotta nekik” (App. *Syr.* 51,258; Sipos Flórián ford.).

választási vesztegetése miatt. Mint arról már szó esett, a vádemelésre 59-ben a *praetorok* magatartása miatt nem kerülhetett sor, később pedig Gabinius *consul* és *proconsul* hivatala zárta ki a büntetőeljárás megindítását. Mindezek azonban csak eljárási akadályok voltak, a helytartói hivatal megszűnésével újból lehetőség nyílt a vádemelésre. Úgy tűnik, hogy ebben az ügyben is sor került *divinatióra*, melynek eredményeképpen P. Cornelius Sulla került fővádloi pozícióba.¹⁰³ Tárgyalásra azonban nem került sor: a vádlott száműzetésbe vonulására tekintettel az eljárást megszüntették.

7. Záró gondolatok

Gabinius ügyei kapcsán igencsak meghökkenítő képet kaphatunk a késő köztársaság kori római büntető igazságszolgáltatásról. Azzal, hogy kevéssel a *consulá* választása előtt – a választások befolyásolása céljából – Gabinius gladiátori játékokat rendezett, *crimen ambitus*-t követett el; emiatt azonban soha nem vonták felelősségre. Azzal, hogy a *senatus* engedélye nélkül indította meg az egyiptomi hadjáratot, *crimen maiestatis*-t valósított meg, aminek vádja alól felmentették. Mivel e hadjáratért végül is nem kapta meg a neki ígért pénzüsszeget, *crimen repetundarum*-ot nem követett el; e büntett elkövetésében mégis bűnösnek találták.

Az a teljesen negatív kép, amit Cicero festett Gabiniusról, jelentős korrekcióra szorul,¹⁰⁴ mint ahogy az az általános nézet sem tartható, hogy Gabinius csupán Pompeius bábja volt.¹⁰⁵ Érdekes, hogy amikor Pompeius és Caesar között kitört a polgárháború, Gabiniust Caesar hívta vissza a száműzetésből.¹⁰⁶ Ennek Williams szerint Pompeius politikai irányváltása lehetett az oka.¹⁰⁷ Gabinius Caesar oldalán harcolt,¹⁰⁸ közben Salonában a sanyarú körülmények közepette megbetegedett és e betegség okozta halálát 47-ben.¹⁰⁹

Irodalomjegyzék

- Alexander, Michael C.: *Trials in the Late Roman Republic, 149 BC to 50 BC*, Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press, 1990.
- Badian, E.: The Early Career of A. Gabinius (Cos. 58 B.C.), *Philologus*, 103 (1959) 1–2., 87–99. o.

¹⁰³ Cic. *Att.* 4,20,3; *Quint.* 3,3,2. A segédvádlok Sulla (hasonló nevű) fia, a mostohafia (C. Memmius néprtribunus, aki a *crimen repetundarum* vádját képviselte) és az unokafivére (L. Caecilius Rufus, az 57. év egyik *praetora*) voltak.

¹⁰⁴ Josephus Flavius elismerően nyilatkozik Gabinius tetteiről (Jos. *Ant.* 14,6,3).

¹⁰⁵ Gabinius bábszerepét cáfolja Williams: The Role of Amicitia in the Career of A. Gabinius (Cos. 58), 210. o.

¹⁰⁶ Dio 39,63,5.

¹⁰⁷ Williams: The Role of Amicitia in the Career of A. Gabinius (Cos. 58), 209. o.

¹⁰⁸ 15 gyalogos *cohors* és háromezer lovas menetelt Gabinius vezetésével a Ión tenger partján, Illyrian keresztül Caesar főserege után. A dalmaták rájuk támadtak és lemészárolták az egész sereget, csak Gabiniusnak és néhány társának sikerült megmenekülnie (App. *Ilyr.* 12,35–36; 25,71; 27,78; *Bell. civ.* 2,58,239; 2,59,242; *Bell. Alex.* 42–43).

¹⁰⁹ *Bell. Alex.* 43.

- Bajánházy István: A lovagi rend (ordo equester) a köztársaság kori Rómában, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 27 (2009) 1., 7–31. o.
- Bauman, R. A.: *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*, Johannesburg, Witwatersrand University Press, 1967.
- Fantham, Elaine: The Trials of Gabinius in 54 B.C., *Historia*, 24 (1975) 3., 425–443. o.
- Gedeon Magdolna: *Az antik Róma „sportjoga”*, Miskolc, Novotni, 2005.
- Gruen, Erich S.: *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 1974.
- Hoffmann Zsuzsanna: A felségsértés Caesar korában, in: *Abhivádana. Tanulmányok a hatvanéves Wojtilla Gyula tiszteletére* (szerk.: Felföldi Szabolcs), Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék, 2005, 185–196. o.
- Hoffmann Zsuzsanna: Adalékok Clodius politikájához. Cicero száműzetésének körülményei, *Aetas*, 28 (2013) 1., 115–127. o.
- Maróti Egon: M. Antonius Creticus imperium infinitum-ának kérdéséhez, *Antik Tanulmányok*, 18 (1971) 2., 222–233. o.
- Maróti Egon: *Kalózkodás a római polgárháborúk korában*, Budapest, Akadémiai, 1972.
- Mommsen, Theodor: *Römisches Staatsrecht*, I–III, Leipzig, Hirzel, 1877.²
- Nótári Tamás: Quaestio de ambitu, *Collega*, 5 (2001), 11., 43–48. o.
- Nótári Tamás: Cicero és Clodius – a politikai és perbeszédék tükrében, *Állam- és Jogtudomány*, 58 (2017) 2., 16–40. o.
- Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes beszédei*, Lectum Kiadó, Szeged, 2021.
- Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes levelei*, Lectum Kiadó, Szeged, 2021.
- Pókecz Kovács Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2014.
- Pókecz Kovács Attila: A magisztrátusi korrupció (zsarolás) büntetőjogi megítélése a köztársaság kori Rómában: crimen pecuniarum repetundarum, in: *Tanulmányok Bodnár Imre egyetemi adjunktus tiszteletére. Emlékkötet.* (szerk.: Kóhalmi László et al.), Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2014, 388–395. o.
- Sanford, Eva Matthews: The Career of Aulus Gabinius, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 70 (1939), 64–92. o.
- Sáry Pál: Sulla büntetőjogi reformjai, *Jogtudományi Közöny*, 56 (2001) 6., 275–286. o.
- Sáry Pál: A lex Cornelia de maiestate, *Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai*, 3 (2003), 308–325. o.
- Shtzman, Israel: The Egyptian Question in Roman Politics (59–54 B.C.), *Latomus*, 30 (1971) 2., 363–369. o.
- Siani-Davies Mary: Ptolemy XII Auletes and the Romans, *Historia*, 46 (1997) 3., 306–340. o.
- Ürögdi György: A publicanusok, *Antik Tanulmányok*, 15 (1968) 1., 101–109. o.

- Williams, Richard S.: The Role of Amicitia in the Career of A. Gabinius (Cos. 58), *Phoenix*, 32 (1978) 3., 195–210. o.
 - Williams, Richard S.: Rei Publicae Causa: Gabinius' Defense of His Restoration of Ptolemy Auletes, *The Classical Journal*, 81 (1985) 1., 25–38. o.
 - Zlinszky János: *Római büntetőjog*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1991.
 - Zlinszky János: *Ius publicum (Római közjog)*, Budapest, Osiris, 1994.
-
-

A legfelsőbb bírői fórumhoz fordulás joga történeti aspektusból, avagy a 160 éve helyreállított Királyi Curia szervezeti kérdései

Sereg Péter*

A Kúria egy több száz éves múltra visszatekintő jogintézmény, amelynek elődje a Királyi Curia volt. A magyar történelem eseményei nemcsak az emberek hétköznapjaiban idéztek elő változásokat, hanem a jogrendszerünk alapvető szervezeteiben, így a magyar bírósági rendszer csúcán elhelyezkedő Királyi Curia működésében is. A magyar szabadságharc során ideiglenesen felfüggesztett bíróság több mint egy évtizedes szünetelésre lett ítélve. Az 1861-es visszaállításban az Országbírói Értekezletnek elvülhetetlen érdemei voltak, amely elindította az 1867-es kiegyezéshez vezető hosszú folyamatot.

Kulcsszavak: Királyi Curia, országbíró, Országbírói Értekezlet, bírósági szervezetrendszer, Ideiglenes Törvénykezési Szabályok

The right to recourse to the Supreme Judicial Forum from a historical point of view, or the organizational issues of the Royal Curia restored 160 years ago

The Kúria is a legal institution dating back hundreds of years, preceded by the Royal Curia. The events of Hungarian history have brought about changes not only in people's everyday lives, but also in the basic organizations of our legal system, including the operation of the Royal Curia, which was at the top of the Hungarian court system. The court, temporarily suspended during the Hungarian war of independence, was sentenced to more than a decade of suspension. In the restoration of 1861, the Conference of Chief Justice had inalienable merits, which set in motion the long process leading to the 1867 Compromise.

Keywords: Royal Curia, Chief Justice, Conference of Chief Justice, Judicial System, Provisional Legislative Rules

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1491>

Magyarországon ma már mi sem természetesebb a bírósági eljárások során annál, minthogy egy polgári peres eljárásban a végső, jogerős döntést magyar bíróság hozza meg. Történelmünket vizsgálva azonban kijelenthető, hogy nem volt ez mindig ilyen magától értetődő és természetes. Jelen tanulmányban a legfelső bírői fórumhoz fordulás jogát szeretném jogtörténeti szemléletű vizsgálódás tárgyává tenni, megemlékezve a Magyar Királyi Curia szervezeti visszaállításának és az

* Jogász, okleveles közgazdász, pénzügyi szakjogász, a Miskolci Egyetem Deák Ferenc Doktori Iskolájának PhD hallgatója, az Igazságügyi Minisztérium Kiemelt Jogi Ügyek Főosztályának főosztályvezetője.

Országbírói Értekezlet megtartásának százhatvanadik évfordulójáról.

1. A szabadságharc következményei a bírósági szervezetünkre

Pest 1849. január 5-ei osztrák elfoglalását követően Alfred zu Windisch-Grätz igyekezett az irányítása alá került területeken a Habsburg Birodalom érdekét szolgáló intézkedéseket foganatosítani. A magyar legfelsőbb bíró fórum történetének vizsgálata során fontosnak tartom megjegyezni, hogy a főparancsnoknak nem állt szándékában az egész bírói kart felelősségre vonni, csak azon tagokat, akik a magyar kormányt követték Debrecenbe.¹ Erre azonban az egyéb fontosabb teendők, és a tavaszi hadjárat sikeri miatt nem volt lehetősége, hiszen az uralkodó 1849. április 12-én visszahívta tisztségéből.²

A következő hónapokban a szabadságharc eseményei következtében Magyarországon szünetelt az igazságszolgáltatás, leszámítva a rögtönítélő bíróságokat. A Királyi Curia 1849. május 29-én, a szabadságharc legfelsőbb bírósági pedig június 30-án fejezték be működésüket. Hűen tükrözi a kaotikus viszonyokat, hogy az 1849. június 14-én kibocsátott új bírósági szervezet alapvonalairól szóló császári rendeletnek a gyakorlatba történő átültetése végett 1851. május 19-én újabb rendeletet kellett kiadni. Ez a rendelet az egész birodalom területére nézve „harmadbíróságként” a bécsi székhelyű osztrák legfelsőbb törvényszéket határozta meg,³ amely 1848 óta az osztrák örökös tartományok legmagasabb bírói fórumaként működött.⁴

A magyar igazságszolgáltatást átalakító rendelet kihirdetésére 1849. november 10-én került sor.⁵ Ez a rendelet próbálta a régi, elavult rendszer megszüntetése és az újabb bukása miatt kialakult destabilizálódott helyzetet rendezni.⁶ Az uralkodó 1849. június 14-ei rendeletéhez hasonlóan a háromszintű bírósági rendszert tartotta továbbra is előnyösnek. Ezen rendszer élén a jogorvoslattal megtámadott magyar ügyekben a bécsi legfelsőbb törvényszék magyar tanácsa járt el.⁷ Ez a magyar tanács

¹ Berzeviczy Albert: Az absolutismus kora Magyarországon, 1849-1865, Első kötet, Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest, 1922 (a továbbiakban Berzeviczy I.), 81. o.

² Berzeviczy I., 93. o.

³ Az ausztriai birodalmat illető közönséges birodalmi törvény- és kormánylap, Bécs, Kiadatott és szétküldetett: 1851. május 28-án, XL. darab (a továbbiakban: Birodalmi kormánylap XL.), 421. o.

⁴ Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története, Második, bővített kiadás, Szerkesztette: Molnár András, Kiadó: Zala Megyei Bíróság és Magyar Jogászegylet Zala Megyei Szervezete, Zalaegerszeg, 1996 (a továbbiakban: Bónis – Degré – Varga), 191. o.

⁵ Stipta István: A magyar bírósági rendszer története, második, javított kiadás, Multiplex Media – Debrecen U. P., Debrecen, 1998 (a továbbiakban: Stipta), 113. o.; lásd még: Bónis – Degré – Varga, 190-191. o.; Zinner Tibor: Utak és tévutak – Adalékok a magyar felsőbbbíráskodás 1000 esztendejéhez, in: Bírák lapja, A Magyar Bírói Egyesület folyóirata, VII. évfolyam, 1997, 1-2. szám, (a továbbiakban: Zinner, 1997.), 1997., 50. o.; The History of the Supreme Courts of Europe and the Development of the Human Rights, Editors: Solt Pál, Zanathy János, Zinner Tibor, Printed by Alföldi Nyomda Co., Debrecen, 1999 (a továbbiakban: The History of the Supreme Courts of Europe), 188. o.

⁶ Varga Endre: A királyi curia 1780-1850, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974 (a továbbiakban: Varga, 1974), 150. o.

⁷ Berzeviczy I., 139. o.

azonban hamar elvesztette önállóságát a bécsi legfelsőbb törvényszékben,⁸ amely nem meglepő, hiszen a legmagasabb irányító szerv a bécsi székhelyű osztrák igazságügy-minisztérium volt.⁹

A gyakorlatban azonban ez az intézkedés nem jelentett teljes elszigetelődést az egykori magyar legfelsőbb ítélkezési fórumtól, hiszen a megszüntetett Hétszemélyes tábla több bírója is a bécsi legfelsőbb törvényszéken dolgozott tovább.¹⁰ A Váltó-feltörvényszék működését javarészt a régi tagokkal 1849 végén folytatta. Működése azonban nem volt hosszú életű, mert hatásköre az összbirodalmi szervezetben az újonnan felállított Pesti Váltó és Kereskedelmi Törvényszékhez került át.¹¹

Hazánk területét egységesen átfogó bírósági fórum létrehozását tudatosan kerülve öt főtörvényszéket hoztak létre – Pest, Sopron, Pozsony, Eperjes, Debrecen székhelyekkel –, amely főtörvényszékek a Királyi tábla hatáskörét kapták meg a kerületi beosztásoknak megfelelően.¹² A főtörvényszékek, mint másodfokú bírói fórumok ötfős tanácsokban hozták meg az ítéleteket.¹³ Az egykori Hétszemélyes tábla hatáskörét pedig a bécsi legfelsőbb törvényszék szerezte meg.¹⁴ A birodalmi központosítási törekvéseket mutatta, hogy ezt követően a magyar bírói fórumok háromnyelvű pecsétet használtak.¹⁵

Az osztrák központosított bírósági rendszer újabb megerősítését jelentette az 1852. március 1-jén kelt császári rendelet, valamint a bíróságok polgári jogügyekben való hatásköre és illetékességéről szóló birodalmi „törvény”¹⁶, amely szerint a császári nyíltparancsban felsorolt esetekben harmadfokon a bécsi legfelsőbb törvényszék járt el.¹⁷ Az 1849. november 3-án kelt ideiglenesnek szánt rendeletet felváltó végleges hatályú rendelkezés 1854-ben lépett hatályba.

Az 1849 nyarán megszakadt perek iratanyagát a Királyi Curia levéltárába kellett átszállítani, miután a Királyi Curia volt épületét először az osztrák csendőrség, majd a Pesti „Országos” Főtörvényszék kapta meg. Több éves levéltári és iratrendezői munkát igényelt, mire minden per- és iratanyag a helyére került.¹⁸ A még el nem döntött ügyekre az új bírósági szervezetrendszerre vonatkozó rendeletben foglaltak vonatkoztak.¹⁹ A levéltár a Királyi Curia egyetlen olyan része volt, amely túlélte az abszolutizmus bukásának idejét és megérte a Királyi Curia újbóli 1861-es felállítását.²⁰

⁸ Berzeviczy I., 227. o.

⁹ Bónis – Degré – Varga, 195. o.

¹⁰ Stipta, 113. o.

¹¹ Stipta, 116. o.

¹² Stipta, 115-116. o.

¹³ Stipta, 116. o.

¹⁴ Varga, 1974, 151. o.

¹⁵ Berzeviczy I., 139. o.

¹⁶ Az ausztriai birodalmat illető közönséges birodalmi törvény- és kormánylap, Bécs, Kiadottt és szétküldetett: 1852. december 15-én, LXXIII. darab (a továbbiakban: Birodalmi Kormánylap LXXIII.), 1084. o.

¹⁷ Birodalmi Kormánylap LXXIII., 1102. o.

¹⁸ Varga, 1974, 151. o.

¹⁹ Birodalmi kormánylap XL., 421. o.

²⁰ Varga, 1974, 151. o.

2. Az Országbírói Értekezlet, és a Királyi Curia újbóli felállítása 1861-ben

Az 1860. október 20-án kiadott²¹ „császári diploma” Magyarország alkotmányos helyzetét igyekezett visszaállítani²², azaz az 1848. évi márciusi törvények figyelmen kívül hagyásával az azt megelőző állapotot tekintette mérvadónak.²³ Csakhogy ez a rendelkezés teljes mértékben szembement a polgári szemléletet követő változásokkal, amelyek próbálták a rendi kötöttségektől, és a rendi korszakra jellemző intézményektől megtisztítani a hazai jogrendszert.²⁴ Ezt a fajta kettőséget az uralkodó is érezte, ezért tartotta szükségesnek egy olyan testületnek az összehívását, amely megpróbálta volna orvosolni az ítélkezői hatalom által használt jogszabályok több jogforrásból való összetétele miatt született kaotikus állapotot.

Ferenc József az Októberi diploma kiadásával egy időben báró Vay Miklós magyar kancellárhoz kéziratot is intézett, amelyben így fogalmazott: „szándékom Magyarországom összes törvénykezési ügyét ismét ezen ország határai közé visszahelyezni”.²⁵ A diplomában foglaltakhoz híven megtörtént a Hétszemélyes tábla tagjainak kinevezése január 22-én, amely következtében ismét Magyarországon születhettek meg a legfelsőbb bírói döntések.²⁶

A bizottság vezetésével gróf Apponyi Györgyöt bízták meg, aki az Októberi diploma kihirdetését követően országbíró lett.²⁷ Az Országbírói Értekezletre hatvan személyt hívtak meg, hétszemélynőköket, ügyvédeket, bírákat, egyetemi tanárokat, és más elismert jogtudósokat valamint országos méltóságokat.²⁸ A választmányt az országbíró 1861. január 23-ára hívta össze.²⁹ Az uralkodó azzal kívánta gyorsítani a „tanácskozmányt”, hogy az abszolutizmus szülte jogi megoldások addig maradtak

²¹ A Pallas Nagy Lexikona, XIII. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1896 (a továbbiakban: Pallas XIII.), 547. o.; lásd még: Varga Endre – Veres Miklós: Bírósági levéltárak 1526-1869, szerkesztette: Sashegyi Oszkár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989 (a továbbiakban: Varga – Veres), 422. o.

²² Ökröss Bálint: Általános Magyar Polgári Magánjog az 1848. évi törvényhozás és az Országbírói Tanácskozmány módosításai nyomán, Nyomatott: Landerer és Heckenastnál, Pest, 1863 (a továbbiakban: Ökröss), 12. o.; lásd még: Mendelényi László: A M. Kir. Curia, A Német Birodalmi Főtörvényszék („Reichsgericht”) fennállásának 50 éves évfordulója alkalmából Lipcsében 1929. év október havában kiadott „Die höchst en gericht der welt” című munkában megjelent ismertetés, A Jogállam Könyvtára 26., Kiadja a Jogállam Könyvtára, Budapest, 1929 (a továbbiakban: Mendelényi), 6. o.

²³ Bónis – Degré – Varga, 211. o.

²⁴ Corpus Iuris Hungarici Milleneumi Emlékiadás, Franklin Társulat, Budapest, 1896 (a továbbiakban: CIH.), 1848. évi VIII. törvénycikk a közös teherviselésről; 1848. évi IX. törvénycikk az urbéri és azt pótló szerződés alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről; 1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről

²⁵ Magyar Jogi Lexikon, szerkesztette: Márkus Dezső, V. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1904 (a továbbiakban: MJL. V.), 717. o.

²⁶ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon, 1849-1865, Harmadik kötet, Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest, 1932 (a továbbiakban: Berzeviczy III.), 187. o.

²⁷ Ráth György: Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában, Első kötet, Landerer és Heckenast, Pest, 1861 (a továbbiakban: Ráth), III. o.; lásd még: MJL. V., 717. o.; Suhayda János: A magyar polgári törvénykezés rendszere az Országbírói Értekezlet által javaslatba hozott Ideiglenes Törvénykezési Szabályokhoz alkalmazva, Nyomatott Trattner-Károlynál, Pesten, 1862 (a továbbiakban: Suhayda), 4. o.

²⁸ In.: MJL. V., 717. o.; lásd még: Ráth, VII-VIII. o.

²⁹ Ráth, III. o.; lásd még: Pallas XIII., 547. o.; Suhayda 4. o.; Varga – Veres, 422. o.; Zinner, 1997., 51. o.; The History of the Supreme Courts of Europe, 189. o.

hatályban, amíg a végleges tervezeteket el nem készítette a bizottság.³⁰

Az elnök nyitóbeszédében kijelentette, hogy az Országbírói Értekezlet egyik legfontosabb tárgya a Királyi Curia visszaállításának kérdése.³¹ Történelmi esemény következett be már rögtön az ülés megnyitását követő napon, ugyanis az Országbírói Értekezlet 1861. január 24-én kimondta a Királyi Curia visszaállításának elvét,³² azáltal, hogy egyhangúlag megszavazták a Királyi tábla visszaállítását³³ az 1848 előtti állapotokat alapul véve. A Királyi Táblát az öt kerületi főtörvényszék helyére kívánták visszaállítani nyolc állandó tanáccsal.³⁴ A javaslat újdonságot is tartalmazott a régi állapotokhoz képest, ugyanis minden királyi táblai előadó bíró mellé rendes fizetéssel rendelkező királyi táblai jegyző kinevezését ajánlotta.³⁵

A Királyi tábla visszaállításával tizenkét évig tartó kényszerű szünet után ismét a Királyi Curia mint országos illetőségű szerv lett a hazai bírósági rendszer legfelsőbb fóruma.³⁶ A Királyi tábla és a Váltó-feltörvényszék végleges szervezésére azonban április 3-ig várni kellett.³⁷

A visszaállított Királyi Curia első ülését ünnepélyes keretek között Apponyi György országbíró elnöklete alatt tartotta meg 1861. április 3-án³⁸, ahol a Királyi tábla elnökének és egyben királyi személynöknek Melczer Istvánt, a Váltó-feltörvényszék elnökének pedig Zsoldos Ignácot nevezték ki. Az alsóbb szintű fórumok részére körlevelet küldött ki az országbíró, amelyben tudatta, hogy május 1-től a magyar ügyekre nézve megszűnik a bécsi legfelsőbb törvényszék hatásköre.³⁹

Az értekezlet tizennyolc teljes ülést követően⁴⁰ 1861. március 4-re készült el a végleges tervezettel,⁴¹ amelyben az 1848 előtti magyar törvények és a neoabszolutizmus idején kibocsátott osztrák császári nyílparancsok összhangját próbálták megteremteni.⁴² A tervezetet a visszaállított Hétszemélyes tábla által küldött bizottság egységes formába öntötte.⁴³

Hosszas egyeztetéseket követően Ferenc József beleegyezett abba, hogy az így elkészült tervezetet az országgyűlés vitassa meg, és döntsön a sorsa felől.⁴⁴ Így történhetett meg 1861. május 4-én, hogy kísérőlevelével együtt küldte el Apponyi György országbíró az Országbírói Értekezlet által javaslatba hozott Ideiglenes

³⁰ Bónis – Degré – Varga, 211. o.

³¹ Berzeviczy III., 188. o.

³² Suhayda, 4. o.; lásd még: Vinkler, 270. o.

³³ Berzeviczy III., 189. o.

³⁴ Ráth, 80. o.

³⁵ Ráth, 80. o.

³⁶ Darák Péter ünnepi megemlékezése: Az igazság a hatalom talpköve, in: Ügyvédek lapja, LI. évfolyam, 3. szám, 2012 május-június, (a továbbiakban: Darák), 5. o.

³⁷ Berzeviczy III., 187. o.

³⁸ Varga – Veres, 423. o.; lásd még: Darák, 5. o.; Zinner, 1997., 51. o., *The History of the Supreme Courts of Europe*, 189. o.; Mendelényi, 6. o.

³⁹ Berzeviczy III., 235. o.

⁴⁰ MJL. V., 717. o.; lásd még: Pomogyi László: Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyv, Mérték Kiadó Kft., Budapest, 2008 (a továbbiakban: Pomogyi), 854. o.

⁴¹ Ráth, III. o.; lásd még: Pallas XIII., 547. o.

⁴² Pomogyi, 854. o.

⁴³ Suhayda, 4. o.

⁴⁴ Berzeviczy III., 214. o.

Törvénykezési Szabályokat a Képviselőház elnökének.⁴⁵ A javaslat további útjának bemutatása előtt azonban érdemes röviden kitérni az értekezlet névadó közjogi méltóságára, az országbíróra.

3. Az országbíró

Hazánkban kiemelt fontosságú tisztség volt az országbírói méltóság, amelynek ismertetése a legfelsőbb magyar ítélkezési fórumhoz való kapcsolata miatt sem érdektelen.

Az országbíró – *judex curiae regiae*⁴⁶ – a nádort rangban és méltóságban követő tisztség.⁴⁷ „Ősi alkotmányunk egyik legrégebb intézménye”⁴⁸, elnevezése 1234-től kezdve változatlan formában maradt fenn⁴⁹, és már az Aranybulla is ilyen formában említi.⁵⁰ A történeti fejlődés és az ügyek gyarapodása következtében az 1723. évi XXIV. törvénycikk alapján a nádor távollétében a Hétszemélyes tábla elnöki posztját is betöltötte.⁵¹

Az ország második rendes bírója volt a nádort követve,⁵² a felsőtáblán a nádor után első hely illette meg.⁵³ A nádor által meghozott ítéleteket az országbíró köteles volt átnézni és felülvizsgálni. Gyakran előfordult azonban az is, hogy az országbíró által elbírált ügyeket az uralkodóhoz terjesztették fel, aki azt vagy megsemmisítette, vagy helybehagyta.⁵⁴ Az országbíró kötelező erejű bírói parancsokat adhatott ki, de ezen jogkörének megszüntetése után a magyar bírósági rendszeren belül jelentősége csökkent.⁵⁵

A méltóság királytól való függőségét és bizalmi jellegét mutatta, hogy kinevezését a királytól kapta, hivatali esküjét neki tette le.⁵⁶ Az országbírói hivalt az udvar által ismert személy kaphatta meg, 1790 és 1848 között minden, ezt a tisztséget betöltő személy korábban Bécsben szolgált.⁵⁷ 1795-ig minden országbírói tisztséget betöltő személy grófi rangban volt.⁵⁸ A Habsburg uralkodók regnálása alatt évi fizetésük volt, amely 1546-ban 1000 forint, 1567-ben pedig már 1500 forint volt.⁵⁹

⁴⁵ Suhayda, 4. o.

⁴⁶ Ökröss, 77. o.; lásd még: Pallas XIII., 546. o.

⁴⁷ MJL. V., 715. o.

⁴⁸ Vasárnapi Újság, Pest, 1861. február 10., Nyolcadik évfolyam, 6-ik szám (a továbbiakban: VÚ., 1861/6), 61. o.

⁴⁹ MJL. V., 715. o.

⁵⁰ Mendelényi, 2. o.

⁵¹ CIH., 1723-évi XXIV. törvénycikk 4.§; lásd még: VÚ., 1861/6, 61. o.

⁵² CIH., 1486. évi LXVIII. törvénycikk 1 §: „Ennélfogva határozottan kijelentjük e helyütt, hogy a rendes bírák: elsősorban a nádor, azután az országbíró...”

⁵³ CIH., 1687. évi X. törvénycikk

⁵⁴ Fraknói Vilmos: A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése, Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedés, Pesten, 1863 (a továbbiakban: Fraknói), 148. o.

⁵⁵ Suhayda, 28. o.

⁵⁶ Ökröss, 77. o.

⁵⁷ Varga, 1974, 189. o.

⁵⁸ Mendelényi, 8. o.

⁵⁹ Fraknói, 153. o.

A nádor halála esetén – ha a király akadályoztatva volt – a nádorválasztó országgyűlés egybehívása szintén az országbíró feladata volt.⁶⁰ Az okiratok hitelesítése az országbíró saját hivatalos pecsétjével – *sigillum nostrum*, mint *judex curiae* országos méltóság rendelkezett pecséttel⁶¹ – történt meg,⁶² amelyhez az országbíró eredeti aláírása is szükségeltetett egyetlen kivételtől eltekintve történelmünk összes országbírójára nézve. Koháry István volt az az országbíró, akinek nem kellett aláírásával ellátnia a hivatalos iratokat, tekintettel arra, hogy a török ellen vívott harcok során a jobb kezét elvesztette.⁶³

Az 1848-ban bekövetkezett változások eredményeként az országbíró a továbbiakban csak a Hétszemélyes tábla elnöke volt, hiszen ekkor került felállításra az Igazságügyi Minisztérium is.⁶⁴ Az országbírói jogkör jelentős része ugyanis az igazságügy miniszter jogkörébe került át. Az országbíró a hivatalos pecsét használatával felelősséget vállalt az általa lepecsételt okiratban foglaltakért, de az 1848. évi III. törvénycikket követően ez a felelősség az igazságügyi miniszterterhelte, aki aláírásával vállalta ugyanezt.⁶⁵ A polgári korszakot megelőző utolsó országbíró Id. Mailáth György volt.⁶⁶

1839-ben az országbíró éves fizetése 14.000 forint volt, amely további 6.000 forint pótlékkal egészült ki.⁶⁷ Figyelembe véve, hogy az 1848. évi V. törvénycikkben foglaltak alapján már évi száz forint összegű jövedelem felett rendelkezett választójoggal a huszadik életévét betöltött magyar állampolgárságú férfi, ez a 20.000 forint magas összegnek volt tekinthető.⁶⁸ Az 1849-es áprilisi törvények következtében megszűnt az országbírói tisztség.⁶⁹

Az országos méltóság visszaállítására 1860. október 20-ig kellett várni, amikor Apponyi György lett az országbíró,⁷⁰ miután Cziráky János visszautasította a felkérést eme tisztség betöltésére.⁷¹ Az Országbírói Értekezlet után az országbíró – a nádori szék betöltetlensége miatt, valamint az igazságügy miniszter hiányában – kezében koncentrálódott az igazságügy legfelsőbb irányítása.⁷² Apponyi György 1862 végén „kiegyenlítési tervet” készített,⁷³ amely az 1848 előtti állapotokhoz nyúlt vissza.⁷⁴ A tervzet szólt a közös ügyekről, hangsúlyozta a jogfolytonosság elvét, a magyar

⁶⁰ CIH., 1608. évi III. törvénycikk

⁶¹ Fraknói, 152. o.

⁶² MJL. V., 717. o.

⁶³ CIH., 1715 évi XXIX. törvénycikk 2. §

⁶⁴ CIH., 1848. évi III. törvénycikk 14. § f) pont; lásd még: Bónis –Degré – Varga, 95. o.; Stipta, 108. o.; Varga, 1974, 132-133. o.; VÚ., 1861/6, 61. o.

⁶⁵ CIH., 1848. évi III. törvénycikk a független magyar felelős ministerium alakításáról, 18. §: „Mindegyik minister azon rendeletért, melyet aláír, felelősséggel tartozik.”

⁶⁶ Varga, 1974, 189. o.; lásd még: Mendelényi, 8. o.

⁶⁷ Fraknói, 153. o.

⁶⁸ Sereg – Koncz, 60. o.

⁶⁹ MJL. V., 717. o.; lásd még: Sereg – Koncz, 61. o.

⁷⁰ Suhayda, 4. o.; lásd még: VÚ., 1861/6, 61. o.; MJL. V., 717. o.

⁷¹ VÚ., 1861/6, 61. o.

⁷² Varga – Veres, 423. o.

⁷³ In. Vasárnapi Újság, Pest, 1899. március 5., 46. évfolyam, 10-ik szám (a továbbiakban: VÚ., 1899/10), 157. o.: Mailáth György tárnokmester, báró Sennyey Pál és Ürményi József közreműködésével.

⁷⁴ Új Magyar Életrajzi Lexikon, Főszerkesztő: Markó László, I. kötet A-Cs, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001 (a továbbiakban: ÚMÉL. I.), 181. o.

korona országainak területi helyreállítását, valamint a Béctől független magyar minisztériumok fontosságát.⁷⁵

Az uralkodó 1863 áprilisában a tervezettel kapcsolatban nemtetszésének adott hangot, midőn Apponyi Györgyöt leváltotta az országbírói tisztségéből.⁷⁶ 1867-et követően⁷⁷ a tisztséghez kapcsolódó közjogi jelentőség fokozatosan csökkent, később a Semmítőszék elnöke,⁷⁸ majd pedig a Semmítőszék és a Legfőbb Ítélszék egyesítése után 1881-től a Királyi Curia elnöke töltötte be az országbírói méltóságot Ifj. Mailáth György személyében.⁷⁹ 1871-ben az országbíró keresete 14.000 forint volt, amely 8.000 forintösszegű rendes fizetésből,⁸⁰ és 6000 forintnyi pótlékból tevődött össze.⁸¹

A tényleges bíraskodástól való elválasztását követően az országbíró a Főrendiház örökös tagjává vált,⁸² valamint a király koronázásakor a jogar vivője volt,⁸³ egészen 1944-ig.⁸⁴

4. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok Királyi Curiára vonatkozó részei, és annak fogadtatása az országgyűlésben

Az Országbírói Értekezlet által megállapított tervezet sorsának tárgyalását az Országgyűlés Képviselőházába való átküldésnél hagytam abba. A következőkben az átküldött javaslat legfőbb bírói fórumra vonatkozó részeit szeretném ismertetni, majd ennek az országgyűlésben való fogadtatását.

A bírósági szervezet tekintetében a tervezet megalkotói az 1848 előtti állapotokhoz nyúltak vissza. A fent leírtaknak megfelelően visszaállításra került a Királyi tábla, amely azt a hatáskörét kapta vissza, amellyel a neoabszolutizmust megelőző időszakban is rendelkezett. A Hétszemélyes tábla is hasonlóan született újjá, azt a változását leszámítva, hogy most már nemcsak a váltó-, hanem a fenyítő- és az úrbéri ügyek intézése is külön szakosztályokban történt, meghatározott bírói létszámmal.⁸⁵ Fellebbezett ügyeket tekintve továbbra is a Királyi táblához, majd a Hétszemélyes táblához, vagy az együttes ülések esetén a Királyi Curiához lehetett

⁷⁵ VÚ., 1899/10, 158. o.

⁷⁶ ÚMÉL. I., 181. o.

⁷⁷ Varga – Veres, 423. o.

⁷⁸ CIH., 1868. évi LIV. törvénycikk

⁷⁹ CIH., 1881. évi LIX. törvénycikk 101. §: „A jelen törvény hatálybaléptének napján a magyar királyi Curia két osztálya egyesítettik. Addig, míg a magyar kir. Curia szervezése iránt a törvényhozás intézkedik, a magyar kir. Curia áll az országbíróból, mint elnökből...”; lásd még: Sereg – Koncz, 62. o.

⁸⁰ MJL. V., 717. o.

⁸¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest, K 620 Semmítőszéki elnöki iratok 1869-1881, 1. csomó I. kútfő 1869-1870, 1870/22. irattári jelzettel ellátott iratköteg 1. sorszámú irata, 2. o.; lásd még: Fraknoi, 153. o.

⁸² CIH., 1885. évi VII. törvénycikk 4. §: „Az általuk viselt méltóság vagy hivatal alapján és annak tartama alatt tagjai a főrendiháznak: az ország zászlósai s a pozsonyi gróf; a két koronaőr; a fiumei kormányzó; a királyi Curia elnöke, másodelnöke és a budapesti királyi ítélőtábla elnöke.”

⁸³ Pallas XIII., 547. o.; lásd még: MJL. V., 717. o.

⁸⁴ Pomogyi, 854. o.

⁸⁵ Az Országbírói Értekezlet által javaslatba hozott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 1861., Nyomatott Trattner-Károlynál, Pesten, 1861 (a továbbiakban: ITSZ.), 11. o.

ezen beadványokat benyújtani.⁸⁶

Apponyi György országbíró az általa átküldött tervezet tárgyalásának időpontját 1861. június 17-re határozta meg a Képviselőház számára,⁸⁷ a nyomdai késlekedés miatt azonban nem jutott időben minden képviselőnek a tervezetből, ezért az ülést június 20-ára tették át.⁸⁸ A következőkben a XLVII. és a XLVIII. országos ülés azon eseményeinek bemutatása következik a Képviselőház Naplója alapján, amelyek a legfőbb bírói fórumra vonatkoznak.

1861. június 20-án délelőtt tíz órától kezdetét vette a tervezet tárgyalása a Képviselőházban. A Képviselőház Elnöke szólásra kérte fel azon képviselőket, akik véleményüknek hangot kívántak adni. Ezzel kezdetét vette a két napig tartó vitaközlés a tervezetről.

Pap Mór képviselő problémát látott abban, hogy a magyar magánjog jelentős része nem írott formában, hanem csak szokásjogi úton érvényesültek. Tudatában volt, hogy ezen szabályok sem lehetnek törvénnyé, hiszen erre sem az országgyűlés, sem pedig az uralkodó nem volt képesítve ebben az időben. Véleménye szerint a sürgető közszükség által ezen szabályokat az országos hatóságok is alkalmazni fogják és szokásjogi úton fognak elterjedni az egész országban.⁸⁹ Ezzel a mondatával megfogalmazta az egész tervezet lényegét, és egyben a jövőben bekövetkezett dolgokat is megjósolta.

Halász Boldizsár szerint mivel nincs „koronás királyunk”, ezért a kisegítő szabályok nem válhattak törvénnyé, és így kötelező erővel sem bírtak volna. Sokan érvelhettek amellett, hogy végső fokon a Királyi Curia egységet alakíthatott volna ki, de ez csak a legfelsőbb bírói szinten valósult volna meg, amely azt jelentené, hogy a Királyi Curiahoz el nem jutó ügyek tekintetében nem érvényesült volna ez az elv. Személy szerint az 1848 előtti állapotokhoz való visszatérést tartotta örömdetesnek.⁹⁰ A korabeli újságok éles kritikával illeték azon képviselőket, akik a Halász Boldizsár féle nézeteket vallottak, hiszen a fejlődéstől lemaradni nem lett volna tanácsos, a régi elvekhez ragaszkodni pedig észszerűtlen és szürreális egy, a pozitív jogra támaszkodó országban.

Sokan kiabáltak közbe a felszólalók beszédébe, hogy „szavazzunk”, annak ellenére, hogy a tervezetet fel sem olvasták a ház előtt, gondolván a képviselők úgy is elolvasták azt.⁹¹ Az elhúzódozó beszédek miatt a tervezet vitája másnapra is átnyúlt. A június 20-ai ülést délután negyed háromkor zárta be az elnök.⁹²

A másnapi ülést tíz órakor nyitotta meg az elnök. Érvelések sora következett, amely az egyik félnél előnyként volt jelen, azt a másik hátrányként használta fel. Tisza Kálmán szerint a semmittevésnél minden jobb. A kétes esetekben jobban megbízott egy elfogadott javaslatban, mint az újból megalakított Királyi Curia

⁸⁶ ITSZ., 14. o.

⁸⁷ Berzeviczy III., 267. o.

⁸⁸ Az 1861. év ápril 2. pesten egybegyűlt országgyűlés Képviselőházának Naplója., Szerkeszti: Hajnik Károly, Második Kötet, Landerer és Heckenast Tulajdona, 1861 (a továbbiakban: Képviselőházi Napló 1861.), 158. o.

⁸⁹ Képviselőházi Napló 1861., 161-162. o.

⁹⁰ Képviselőházi Napló 1861., 163-165. o.

⁹¹ Képviselőházi Napló 1861., 178. o.

⁹² Képviselőházi Napló 1861., 180. o.

ítélőképességében.⁹³ Kubinyi Ferenc szintén a javaslat elfogadása mellett volt.⁹⁴ Látható, hogy a Képviselőházban belül is hatalmas a szakadék volt az ellenzők és a támogatók között, nemcsak a tervezet, hanem az újból felállított Királyi Curia tekintetében is. Nem tudták eldönteni kiben bízhatnak és kiben nem a tizenkét évig tartó hallgatást követően, amely mint árnyék vetült rá a hazai politikai színtérre és közéletre.

A vita lezárását követően a kettőszázhuszonkettő leadott szavazatból százötvenkettő igen és hetven nem arányban elfogadták a tervezetet,⁹⁵ amely így átkerülhetett a Főrendházba. Érdekesség, hogy minden forrás, amellyel találkoztam az elfogadás dátumául június 22-ét adja meg,⁹⁶ holott a Képviselőházi Napló adatai alapján a szavazás június 21-én történt meg,⁹⁷ csak a jegyzőkönyv a másnapi ülésen „megerősítés végett felolvastatott”.

A Főrendház is elfogadta a tervezetet július 1-jén,⁹⁸ kimondván a XIII. ülésén, hogy a magyar törvények visszaállítatnak, amelyek azonban már nem alkalmazhatóak, azok helyett „az Országbírói Értekezlet munkáját ideiglenes kisegítő gyanánt használhatónak tekinti”.⁹⁹ Ezt követően az uralkodó is jóváhagyta az országgyűlés mindkét háza által elfogadott Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat.¹⁰⁰

5. A Királyi Curia működése az Országbírói Értekezletet követő években 1867-ig

A Királyi Curia 1861. július 23-án tartott teljes ülésén kijelentette, hogy az Országbírói Értekezlet által javaslatba hozott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok „kisegítő gyanánt” alkalmazhatóak, amíg egy alkotmányos keretek között összeült országgyűlés nem alkot újabb szabályokat,¹⁰¹ azokat „állandó zsinórmértékül tekinti”.¹⁰² Az uralkodó által a Királyi Curiahoz 1861. november 5-én kelt leiratában így fogalmazott: „mind a Curia, mind a törvényhatóságokban működő törvényhatósági közegek, hivatásukat az Országbírói Értekezletnek általunk szentesített határozatai szerint teljesítsék”.¹⁰³

Annak ellenére, hogy nem törvények, ezek a szabályok az országbíróknak, mint országos nagybíróknak és a Királyi Curiaának tekintélye miatt mégis kötelezően követendő elvekként mutatták az utat az alacsonyabb szintű bírói fórumok

⁹³ Képviselőházi Napló 1861., 193. o.

⁹⁴ Képviselőházi Napló 1861., 194. o.

⁹⁵ Képviselőházi Napló 1861., 197-198. o.

⁹⁶ ITSZ., 76. o.; lásd még: Suhayda, 4 o.; Pallas XIII., 547. o.; Wenzel Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere, I. kötet, A Kir. M. Egyetemi Nyomdából, Buda, 1863 (a továbbiakban: Wenzel, 1863), 85. o.; Ökröss, 13. o.

⁹⁷ Képviselőházi Napló 1861., 181-200. o.

⁹⁸ ITSZ., 76. o.; lásd még: MJL. V., 718. o.; Suhayda 4. o.

⁹⁹ Ökröss, 13. o.

¹⁰⁰ Wenzel, 1863, 85. o.

¹⁰¹ ITSZ., 3. o.

¹⁰² Ökröss, 13. o.; lásd még: Darák, 5. o.

¹⁰³ MJL. V., 718. o.; lásd még: Wenzel, 1863, 86. o.

számára.¹⁰⁴ Szilárd jogforrásként szolgáltak mindazon esetekben, amikor nem volt megfelelő törvényi rendelkezés az adott ügyre nézve, mindaddig, amíg a hiánypótló törvény meg nem született a szabályozandó tárgyköröket tekintve.¹⁰⁵

Az 1861-ben hatályba lépett új rendelkezések alapján a Királyi Curia továbbra is három alkotórészből állt: a Hétszemélyes táblából, a Királyi táblából, és a Váltó-feltörvényszékből. A Királyi tábla bírónak száma 1860-at követően negyvennyolc volt. Az egyes ügyek tekintetében az érvényes határozathozatalhoz kilenc bíró együttes jelenléte szükségeltett.¹⁰⁶ Az 1864. augusztus 23-án tartott curiai teljes ülésen kihirdetett udvari rendeletet követően azonban csak a kiemelt jelentőségű polgári és büntető ügyek esetében maradt meg a kilenc tagból álló tanács, egyébként öt- és hétfős tanácsban üléseztek a Királyi táblán.¹⁰⁷

Az említett negyvennyolc bírói állás azonban nem azt jelentette, hogy negyvennyolc curiai bíró dolgozott a Királyi táblán. Különböző okokból kifolyólag szinte sosem dolgoztak mind a Királyi táblán, hiszen egyes tagjait a vármegyékbe vagy a kancelláriához helyezték át ideiglenesen.¹⁰⁸ Az előadó bírók számát 1864-ben ötvenegyre, egy évvel később hetvenegyre, majd 1866-ban hetvenkettőre emelték fel.¹⁰⁹

Az uralkodó a befejezetlen ügyek sokasága következtében a 16496. számú, 1862. október 12-én kelt leiratában elegendőnek tartotta az egy elnökből és hat bíróból álló tanácsban való ítélethozatalt.¹¹⁰ Az tanácselnökök akadályoztatása esetén a tárgyalás vezetésével a legidősebb ülnökök voltak megbízva.¹¹¹ A Királyi tábla hatásköre a korábban ismertetekhez képest nem változott, a fellebbvitel továbbra is a Hétszemélyes táblához történt.¹¹² A Királyi Curia új tanáccsal egészült ki az 1862. június 12-én kelt 9424. számú uralkodói leirat következtében, amely úgy rendelkezett, hogy azon ügyekben, amelyekben a Hétszemélyes tábla halálos ítéletet hozott a Királyi Curia által kialakított kegyelmezési tanács véleményezze ezt, és csak ezt követően küldték tovább az uralkodónak a magyar királyi kancellária által.¹¹³

A Váltó-feltörvényszék továbbra is a hozzá fellebbezett váltó-, kereskedelmi- és csődügyekben ítélkezett másodfokon, személyzete egy elnökből és hat bíróból állt. Az egyes ügyekre nézve érvényes határozathozatalhoz az elnök és négy bíró együttes jelenléte szükségeltett.¹¹⁴ Az itt született határozatok ellen jogorvoslással

¹⁰⁴ Wenzel, 1863, 86. o.

¹⁰⁵ Pallas XIII, 547. o.

¹⁰⁶ Suhayda, 25. o.

¹⁰⁷ Varga – Veres, 424. o.

¹⁰⁸ Törvényhozási s Törvényszéki Csarnok, Kiadó tulajdonos és felelős szerkesztő: Szokolay István, Nyomatott Kocsi Sándor által, Pesten, 1865, Hetedik évfolyam, 3. szám, 1865. január 10., kedd (a továbbiakban: Törvényhozási Csarnok 1865/3.), 11. o.

¹⁰⁹ Jogtudományi Közlöny s mellékletül a M. Kir. Curiai ítéletek, Pest, 1867. február 10., Második évfolyam, 6. szám (JK. 1867/6.), 26. o.

¹¹⁰ Függelék az ideiglenes törvénykezési szabályokhoz: az új törvénykezési rendszer behozatala óta kibocsátott szabályrendeleteknek hiteles adatok nyomán összeállított teljes gyűjteménye, Első kötet, Heckenast Nyomdája, Pest, 1864 (a továbbiakban: FITSZ.), 58-59. o.

¹¹¹ Suhayda, 25. o.

¹¹² Suhayda, 26. o.

¹¹³ FITSZ., 18-19. o.

¹¹⁴ Varga – Veres, 425. o.

élni a Hétszemélyes tábla váltóosztályához lehetett,¹¹⁵ amely 1864-ben a hozzá fellebbezett mind az ötszázötven ügyet elbírált. A Váltó-feltörvényszéktől történő fellebbezés esetén a Hétszemélyes tábla váltóügyekben hét tagú tanácsban járt el.¹¹⁶ Ugyanebben az évben a Váltó-feltörvényszék 5726 darab elintézett és harmincnégy maradék üggyel rendelkezett.¹¹⁷ Tekintve ezeket az ügyszámokat évi kétszáz ülésnapra számolva a Váltó-feltörvényszék átlag napi huszonnyolc ügyet bírált el, a Hétszemélyes tábla váltóosztálya pedig három ügyet.

A Hétszemélyes tábla tagjainak száma továbbra is változatlan maradt, határozatait az ügyek típusától függően eltérő számú bíróból álló testületekben hozta. Tizenegy bíróból álló testületben hozta meg a határozatokat az úrbéri tagosítási és válóperekben, valamint az újabb házasság céljából indított „halottnyilvánítási” ügyekben. Ezen ügyeken kívül egy elnökből és hat bíróból álló tanácsban ítélezett.¹¹⁸ A két tábla együttesen az 1864-es esztendőben több mint 27.000 ügyet bírált el, mindössze tizennégy úrbéri ügyet hagyva a következő évre.¹¹⁹ 1865-ben a Hétszemélyes táblán 26.807, a Királyi táblán pedig 6.500 ügyet intéztek el, az 1866-os esztendőben pedig a két tábla által elintézett ügyek száma összesen meghaladta a 33.000-et.¹²⁰

Ezeket a számokat figyelembe véve láthatjuk a felsőbbbíróságaink túlterheltségét. Ha az év minden napján tárgyaltak volna, akkor naponta átlagosan kilencven ügyet tárgyaltak volna le, mivel azonban csak az ülésnapokon tárgyaltak, így az egyes ülésnapokra jutó ügyek száma jóval meghaladta a másfélszázat. Látható, hogy a váltóügyekben eljáró felsőbbbíróságokhoz képest jelentős mértékben túlhaladta a Hétszemélyes és a Királyi tábla ügyszáma azt az ügyszámot, amelyre még azt lehet mondani, hogy érdemi tárgyalásokat tartva minden bíró mérlegelte az adott ügyet. Ne felejtjük el, hogy voltak olyan ügyek, amelyeket a felek kérelme nélkül is tovább kellett küldeni a felsőbb bíróságok számára, ezen ügyek tekintetében gyakorta csak a jóváhagyás történt meg legfelsőbb szinten.

A fentiek alapján azt a megállapítást lehet tenni, hogy bár a Királyi Curia mint magyar legfelsőbb bíróság visszaállításra került az 1860-as évek elején, a hatékony működés jogszabályi hátterét ekkora azonban még nem sikerült megteremtteni. Ehhez a második felelős magyar kormány kinevezésére, majd az új igazságügyi miniszter, Horváth Boldizsár áldozatos munkájáig kellett várni, akinek köszönhetően elkészült az 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában.¹²¹

¹¹⁵ Suhayda, 27. o.

¹¹⁶ Varga – Veres, 425. o.

¹¹⁷ Törvényhozási Csarnok 1865/3, 11. o.

¹¹⁸ Suhayda, 27. o.; lásd még: Varga – Veres, 425. o.

¹¹⁹ Törvényhozási Csarnok 1865/3, 11. o.

¹²⁰ JK. 1867/6., 26. o.

¹²¹ Groisz Gusztáv: Magyar polgári törvénykezési rendtartás (1868: LIV. törvénycikk), Kiadja Stein János Erdélyi Múzeum-Egyleti könyvtár, Kolozsvárt, 1870, 11. o.;

Irodalomjegyzék

- A Pallas Nagy Lexikona, XII. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1896;
- A Pallas Nagy Lexikona, XIII. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1896;
- Az 1861. év april 2. pesten egybegyült országgyűlés Képviselőházának Naplója., Szerkeszti: Hajnik Károly, Második Kötet, Landerer és Heckenast Tulajdona, 1861;
- Az ausztriai birodalmat illető közönséges birodalmi törvény- és kormánylap, Bécs, Kiadatott és szétküldetett: 1851. május 28-án, XL. darab;
- Az ausztriai birodalmat illető közönséges birodalmi törvény- és kormánylap, Bécs, Kiadatott és szétküldetett: 1852. december 15-én, LXXIII. darab;
- Az Országbírói Értekezlet által javaslatba hozott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 1861., Nyomatott Trattner-Károlyinál, Pesten, 1861;
- Berzeviczy Albert: Az absolutismus kora Magyarországon, 1849-1865, Első kötet, Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest, 1922;
- Berzeviczy Albert: Az absolutismus kora Magyarországon, 1849-1865, Harmadik kötet, Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest, 1932;
- Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története, Második, bővített kiadás, Szerkesztette: Molnár András, Kiadó: Zala Megyei Bíróság és Magyar Jogászegylet Zala Megyei Szervezete, Zalaegerszeg, 1996;
- Corpus Iuris Hungarici Milleneumi Emlékiadás, Franklin Társulat, Budapest, 1896;
- Darák Péter ünnepi megemlékezése: Az igazság a hatalom talpköve, in: Ügyvédek lapja, LI. évfolyam, 3. szám, 2012 május-június;
- Fraknói Vilmos: A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése, Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedés, Pesten, 1863;
- Függelék az ideiglenes törvénykezési szabályokhoz: az új törvénykezési rendszer behozatala óta kibocsátott szabályrendeleteknek hiteles adatok nyomán összeállított teljes gyűjteménye, Első kötet, Heckenast Nyomdája, Pest, 1864;
- Groisz Gusztáv: Magyar polgári törvénykezési rendtartás (1868: LIV. törvényczikk), Kiadja Stein János Erdélyi Múzeum-Egyleti könyvtár, Kolozsvárt, 1870;
- Jogtudományi Közlöny s mellékletül a M. Kir. Curiai ítéletek, Pest, 1867. február 10., Második évfolyam, 6. szám;
- Magyar Jogi Lexikon, szerkesztette: Márkus Dezső, V. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1904;
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest, K 620 Semmítőszéki elnöki iratok 1869-1881, 1. csomó I. kútfő 1869-1870;
- Mendelényi László: A M. Kir. Curia, A Német Birodalmi Főtörvényszék („Reichsgericht”) fennállásának 50 éves évfordulója alkalmából Lipcsében 1929. év október havában kiadott „Die höchsten gerichte der welt” című munkában

- megjelent ismertetés, A Jogállam Könyvtára 26., Kiadja a Jogállam Könyvtára, Budapest, 1929;
- Ökröss Bálint: Általános Magyar Polgári Magánjog az 1848. évi törvényhozás és az Országbírói Tanácskozmány módosításai nyomán, Nyomatott: Landerer és Heckenastnál, Pest, 1863;
 - Pomogyi László: Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézisztár, Mérték Kiadó Kft., Budapest, 2008;
 - Ráth György: Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában, Első kötet, Landerer és Heckenast, Pest, 1861;
 - Sereg Péter – Koncz Ibolya Katalin: Gróf Székhelyi Mailáthok a haza szolgálatában, in: Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXIV., Miskolc University Press, Miskolc, 2016;
 - Somlyódy István: A magyar bírói függetlenség mint egyik alkotmánybiztosíték kiépítéséről, Wesselényi Géza Könyvnyomdája, Szeged, 1906;
 - Stipta István: A magyar bírósági rendszer története, második, javított kiadás, Multiplex Media – Debrecen U. P., Debrecen, 1998;
 - Suhayda János: A magyar polgári törvénykezés rendszere az Országbírói Értekezlet által javaslatba hozott Ideiglenes Törvénykezési Szabályokhoz alkalmazva, Nyomatott Trattner-Károlynál, Pesten, 1862;
 - The History of the Supreme Courts of Europe and the Development of the Human Rights, Editors: Solt Pál, Zanathy János, Zinner Tibor, Printed by Alföldi Nyomda Co., Debrecen, 1999;
 - Törvényhozási s Törvényszéki Csarnok, Kiadó tulajdonos és felelős szerkesztő: Szokolay István, Nyomatott Kocsi Sándor által, Pesten, 1865, Hetedik évfolyam, 3. szám, 1865. január 10., kedd;
 - Új Magyar Életrajzi Lexikon, Főszerkesztő: Markó László, I. kötet A-Cs, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001;
 - Varga Endre – Veres Miklós: Bírósági levéltárak 1526-1869, szerkesztette: Sashegyi Oszkár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989;
 - Varga Endre: A királyi curia 1780-1850, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974;
 - Vasárnapi Újság, Pest, 1861. február 10., Nyolcadik évfolyam, 6-ik szám;
 - Vasárnapi Újság, Pest, 1899. március 5., 46. évfolyam, 10-ik szám;
 - Wenzel Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere, I. kötet, A Kir. M. Egyetemi Nyomdából, Buda, 1863;
 - Zinner Tibor: Utak és tévutak – Adalékok a magyar felsőbbbíráskodás 1000 esztendejéhez, in: Bírák lapja, A Magyar Bírói Egyesület folyóirata, VII. évfolyam, 1997, 1-2. szám.
-
-

A munkavégzés helyének problematikája, különösen a szokásos munkahely anyagi jogi és eljárási jogi kérdéseire tekintettel*

Solymosi-Szekeres Bernadett**

Amikor a felek szerződést kötnek egymással, általában rendelkeznek arról, hogy a szerződést hol, mikor és hogyan kell teljesíteni. Munkajogi szempontból ezért a munkahely több szempontból is jelentőséggel bír, annak anyagi és eljárási jogi következményei is vannak. A tanulmány a munkahely, szűkebben a szokásos munkavégzési hely pontos jelentése körüli homályt igyekszik körbejárni, kitekintve az uniós és külföldi jogi szabályozásra is. A kutatás célja felhívni a jogalkotás és munkajogtudomány figyelmét a kérdést övező diszkrepanciákra.

Kulcsszavak: munkahely, szokásos munkahely, munkajog, joghatóság

The issue of the place of work, with regard to the substantive and procedural issues of the usual place of work

When the parties enter into a contract with each other, they usually decide where, when and how the contract is to be performed. From the point of view of labor law, therefore, the workplace is important in several respects, it also has substantive and procedural legal consequences. The study seeks to explore the ambiguity surrounding the exact meaning of the workplace, or more narrowly the usual place of work, with a view to both EU and foreign legislation. The aim of the research is to draw the attention of legislation and labor law to the discrepancies surrounding the issue.

Keywords: workplace, regular workplace, labor law, jurisdiction

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1493>

1. Bevezető

Amikor a felek szerződést kötnek egymással, általában rendelkeznek arról, hogy a szerződést hol, mikor és hogyan kell teljesíteni. A szerződés teljesítése során a kötelezettnek számos körülménnyel tisztában kell lennie ahhoz, hogy a teljesítés megfelelő legyen. Ilyen körülmény a teljesítés helyére vonatkozó megállapodás a felek között. A munkajogban a munkavégzés helyét munkahelynek nevezzük. A

* A kutatást a Rézler Gyula Alapítvány támogatja. A kutatás nem lezárt, annak további aspektusainak vizsgálata folyamatban van.

** Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete.

munkahely pontos jelentése számos egyéb kérdésre kifejti hatását: nem csak munkajogi (és anyagi jogi) szempontból (mint a másik munkakör felajánlási kötelezettség esete), hanem például eljárásjogi vetülete is van, hiszen jelentőssé válhat az adott ország joghatósága szempontjából is. Egyszerűnek tűnik a kérdés, hogy mit is jelent a munkavállaló munkahelye, ám annál bonyolultabb válasz adható arra a munkavégzés helyét érintő, egyre növekvő rugalmasodás és technikai fejlődés hatására is. Úgy vélem, hogy a munkavégzés helye, azaz a munkahely egy hagyományos munkajogi fogalom, azonban az nem csak a modern kori kihívásokra nem tud reagálni, de annak jelenlegi szabályozása sem értelmezhető vita nélkül. A következő sorokban e problémát kívánom bemutatni elsősorban munkajogi szempontból, különös tekintettel a szokásos munkavégzési hely kérdésére.

2. A szerződésben megjelölt munkahely

A munkavállaló munkahelye a munkavégzés helye.¹ Azt meg kell határozni a munkaszerződésben, azonban a szerződéses meghatározás hiányában is létrejön a munkaviszony. E tényről függetlenül is azonban kötelező tartalmi elemnek minősül a munkahely kérdése, aminek pontos fogalmát a törvény nem adja meg.² A munkahely mindazon helyeket magába foglalja, ahol a munkavállalónak a munkajogviszonyból származó kötelezettségét (főként a munkavégzési és rendelkezésre állási kötelezettségét) teljesítenie kell.³ Erre vonatkozóan első sorban a felek megállapodása a vizsgálendő. A szerződésben megjelölhető akár a konkrét telephely, de előfordulhat az is, hogy a munkáltató összes telephelyét vagy egy adott megyét jelöli ki a felek a szerződésben. Ez az Mt. miniszteri indokolása alapján jogszerű,⁴ a szerződésben megjelölt helységek bármelyikében utasítható munkavégzésre a munkavállaló, de a munkáltatónak többek között a méltányos joggyakorlás követelményére ekkor is tekintettel kell lennie. Pál továbbá kiemeli, hogy ugyan nincsenek törvényi feltételei a munkahelynek, de az legyen egyértelműen azonosítható módon, világosan, pontosan meghatározva, hiszen mindig egy konkrét helyen következhet be a teljesítés.⁵ Jelentős a munkaviszony teljesülése szempontjából, hogy mit tekintünk munkahelynek, hiszen, ahogy Pál írja, a munkáltató csak „az így meghatározott földrajzi keretek között jogosult a munkavállaló munkavégzését elrendelni.”⁶ E fenti szabályok alapján tehát a munkahely a munkaszerződésből fakad, annak módosítása csak a munkaszerződés módosításával lehetséges. A munkahely tehát konszenzus alapján határozható meg,

¹ Tálné Molnár Erika (szerk.): *A Munka Törvénykönyve kommentárja (2012. évi I. törvény)*, Budapest, HVG Orac Kiadó, 2020, A Munka Törvénykönyve 45. §-hoz fűzött kommentárja

² *Uo.*

³ Bankó Zoltán - Berke Gyula - Kiss György - Szóke Gergely László: *Nagykommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez*, Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2021. 45. §

⁴ <https://szakszervezetek.hu/dokumentumok/munkajog/5361-kotetlen-munkahely>

⁵ Természetesen nagyobb földrajzi egység is meghatározható.

⁶ Pál Lajos: A szerződéses munkahely meghatározása - a "home office" és a távmunka, *Munkajog*, 2018/2., 56-59. o.

módosítható.⁷ Amennyiben a munkáltató lehetővé szeretné tenni az esetleges vagy rendszeres otthoni munkavégzést a rendszeres telephelyi munkavégzés mellett, akkor úgy vélem, a munkahelyben történő megfelelő tartalmú szerződéses megállapodás a legvilágosabb útja a jogszerű home office elrendelésének. Ennek alapján a munkahely megjelölése akként nézhet ki, hogy a felek a munkáltató telephelyét és a munkavállaló otthonát is megjelölik munkahelyként.

3. A munkavégzés szokásos helye

Ha a felek a munkaszerződésben nem kötik ki a munkahelyet, akkor munkahelynek az a hely tekintendő, ahol a munkavállaló a munkáját szokás szerint végzi az Mt. 45. § (3) bekezdése alapján. Ezen szabályozás, azaz a *szokásos munkahely* értelmezése azonban felvethet kérdéseket.⁸ A Nagykommentár szerint, ha a felek megállapodásának hiányában a törvény szerinti „szokásos munkahely” merül fel munkahelyként, akkor ennek során „szokásosnak nem azt a munkahelyet tekintjük, ahol a munkavállaló a munkaviszony fennállása alatt rendszerint/rendszeresen teljesít, hanem azt a helyet, ahol az adott munkáltatónál (annak tevékenységére tekintettel) kialakult gyakorlat szerint az adott munkakörben rendszerint (szokásosan) teljesíteni kell.”⁹ E kommentári fogalom meghatározást a bírói gyakorlat is alapul veszi.¹⁰ A szerzők tehát úgy vélik, hogy konkrét megjelölés hiányában a munkahelyet az adott munkavállalóra vonatkoztatva nem az ő addigi munkavégzésének helyéhez kell kapcsolni, hanem a munkaköréből kell kiindulni. Meg kell jegyezni, hogy a szerzők nem pontosítják, hogy a munkakörben a többi munkavállaló oldalán kialakított gyakorlat mely időpontban vizsgálendő: a szerződés megkötésekor életben lévő, vagy az azóta is folytatott, a vitás pillanatig élő gyakorlat is a vizsgálat tárgya-e, tehát csak feltételezhetjük, hogy a vita pillanatában megállapítható gyakorlatból kell kiindulni a szokás megállapításánál.

A kommentári javaslat, meglátás nagyon fontos, hiszen a bírói gyakorlat is követi, de álláspontom szerint a törvény szövegével és más szakirodalommal¹¹ nincs összhangban a vizsgálandó kört tekintve sem, hiszen úgy vélem, hogy maga a törvény szövege, mind az említett szerzők¹² az adott munkavállaló által történő szokásos teljesítés helyének vizsgálatát kívánja meg. Sőt, Pál kombinációt vet fel: a

⁷ Tálné Molnár Erika (szerk.): *uo.* 45. §

⁸ Tománé Szabó Rita hasonlóan problémásnak látja e szabályozást. Tománé Szabó Rita: EU-konform-e az Mt. szabályozása az Európai Unió Bírósága C-266/14. számú ügyben hozott ítélete tükrében vizsgálva? *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2. 607. o.

⁹ Bankó Zoltán - Berke Gyula - Kiss György - Szőke Gergely László: *uo.* 45. §

¹⁰ Például a Fővárosi ítéletábra ítéletében is erre hivatkozott (Mf.31045/2020/14.)

¹¹ Pál Lajos szerint a szokásos munkavégzési hely „csak a későbbiekben, a munkajogviszony teljesítése során alakulhat ki. Pál Lajos: *uo.* 57. o.

¹² Például Tománé Szabó Rita, címzetes egyetemi docens és bíró álláspontja is az, hogy a szokásos munkavégzési hely „az első huzamosabb időn keresztül meglévő foglalkoztatási helyen” rögzül, azaz ebből arra következtettek, hogy álláspontja szerint a szokásosság nem kötődik a munkáltatónál kialakított, azonos munkakörben dolgozók munkavégzéséhez. Tománé Szabó Rita hasonlóan problémásnak látja e szabályozást. Tománé Szabó Rita: *uo.* 607. o.

munkaviszony kezdetére a munkakörben szokásos munkavégzési helyet érti szokásos munkavégzési helyként, míg később az adott munkavállalóra vonatkoztatott szokást tartja helyesnek vizsgálni.¹³ Azért feltételezem az egyedi szokás vizsgálatának elvárását a törvény szövegének értelmezése alapján, mert a jogalkotó akként fogalmaz az Mt. 45. § (3) bekezdésében:

45. § (3) „A munkavállaló munkahelyét a munkaszerződésben kell meghatározni. Ennek hiányában munkahelynek azt a helyet kell tekinteni, ahol munkáját szokás szerint végzi.”

Magyarán, ahol *a munkavállaló* végzi munkáját szokás szerint, tekintettel arra, hogy más alanyt a mondatban a jogalkotó nem jelöl meg. A kommentári értelmezés akkor lenne levezethető a törvényszövegből, ha a jogalkotó például úgy fogalmazott volna, hogy „munkahelynek azt a helyet kell tekinteni, ahogy *a munkáltatónál azonos munkakörben dolgozó munkavállalók a munkájukat szokás szerint végzik*.”

A vizsgálandó kör kapcsán egyszerűbb helyzetben vagyunk a munkakör rendezőelve mentén, hiszen a munkakör olyan szerződéses elem, amelyet a felek nem hagyhatnak ki a jogviszony létrehozatalakor kialakított konszenzusukból, így vélhetőleg könnyen vizsgálható szemponttá válik. Ezt a helyzetet is bonyolítja ugyanakkor, hogy a munkakörhöz kapcsolódó gyakorlat, szokás melyik időpontban vizsgálandó, ahogy azt már fentebb említettem és lejjebb is kiemelem. Emellett ennek vizsgálata a valóságot nem tükröző eredményre vezethet akkor, ha az adott munkavállalónak a többi, azonos munkakörű munkatársától eltérő szokásos munkavégzési helye van, ezt lejjebb példával is szemléltetem.

Fentebb tettem utalást arra vonatkozóan, hogy a vitás személyi kör gyakorlata vizsgálatának időpontja is kérdéses lehet, hiszen azt sem a törvény, sem az említett kommentár nem konkretizálja. A gyakorlatban olyan nézőpont is van, amely szerint amennyiben a felek nem kötnek ki munkahelyet, akkor a „szokásos” jelzőt a fenti kommentárnál még szűkebben kell értelmezni: nem csak, hogy *az adott munkakörben* szokásos teljesítési helyet kell vizsgálni, hanem azt is, hogy *a szerződés megkötésének időpontjában* mi a munkakörben szokásos teljesítési hely.¹⁴ Ez a nézőpont sem veszi számításba az adott munkavállalónál egyedileg kialakult munkavégzési szokásokat, tehát a vizsgálandó kör kapcsán egyezik a kommentárral, de a vizsgálat időpontjában eltérő eredményre jut.

Fontos, hogy a jogtudomány konkrét álláspontot alakítson ki a kérdésben. *A szerződés megkötésének időpontjában történő vizsgálata* a gyakorlatnak talán megkerülhetetlen a rendszertani okokból kifolyólag. Amennyiben létrejön a munkajogviszony anélkül, hogy a munkaszerződésben a felek megállapodnának a munkavégzés helyében, akkor tulajdonképp a szerződés megkötésekor meg tudjuk határozni, hogy az adott munkakörben a munkáltatónál mi a szokás, hol szoktak az

¹³ Pál Lajos: *uo.* 57. o.

¹⁴ „... a munkaviszony kezdetének időpontjában irányadó szokásos munkavégzési helyet kell figyelembe venni.” <https://antaloczy-legal.hu/munkajog/a-munkavegzes-helye-mire-erdemes-odafigyelni/> „... a munkaviszony kezdetének időpontjában irányadó szokásos munkavégzési helyet kell figyelembe venni és annak minden későbbi változásához a felek közös megegyezésére van szükség.” Antalóczy Adrienn: *A munkavégzés helye: mire érdemes odafigyelni?* <https://www.linkedin.com/pulse/munkav%C3%A9gzes-helye-mire-%C3%A9rdemes-odafigyelni-adrienn-antal%C3%B3czy/>

ilyen munkakörben dolgozók munkát végezni. Itt megjegyzem azt is, hogy elvileg az adott munkavállalóra vetített „szokás” elméletének használata esetén is fontos a munkajogviszony kezdete, hiszen már az első munkában töltött naptól beszélhetünk és kell beszélünk jogvita esetén szokásos munkavégzési helyről.

Visszatérve az eredeti gondolatmenethez, ha tovább gondolkodunk a munkakör szálán, akkor a következő logikai levezetés alapján megkérdőjeleződik az, hogy lehet-e más időpontot alkalmazni a szokás megállapításához, mint a szerződés megkötésének időpontját. Amennyiben az adott munkakörhöz már a szerződés megkötésének napján tartozik szokásos munkahely, akkor másik teljesítési hely csak a munkáltatói egyoldalú utasítással jelölhető ki vagy konszenzuális alapon. Előbbi esetben a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás jogintézményét kell alkalmazni. Utóbbi esetben, azaz ha a felek megállapodnak egy másik telephelyen történő munkavégzésben, akkor a munkavállaló *konszenzuson alapuló* elküldése történik, ami már nem a szokás kialakításához tartozik, hanem a konszenzusosan kialakított munkahely-módosítást testesíti meg,¹⁵ amely tulajdonképp ráutaló magatartással történő munkaszerződés-módosítást jelent. Ennélfogva egy munkavállaló kapcsán nem is lehet hosszú távú egyedi szokást vizsgálni,¹⁶ azaz azt, hogy a vita felmerülésének időpontjáig jellemzően hol dolgozott, hiszen, ha a felek konszenzusosan eltérnek a kezdeti, munkaköri szokás szerinti munkavégzési helytől, az már a munkahely módosításának tekintendő.¹⁷ Innentől pedig, ha a jogviszony életének egy későbbi pontján válik vitássá a munkaviszony létrejötték elkészített (véltetőleg írásbeli) szerződésben meg nem határozott munkahely, akkor a szerződés megkötésének időpontjában az adott munkakörre szokásos munkavégzési helyet kell vizsgálni, illetve azt, hogy attól konszenzusosan eltértek-e a felek, mert ha igen, akkor már nem az ekként értelmezett szokás szerinti munkavégzési hely az irányadó, hanem a felek legutóbbi, konszenzusosan meghatározott munkavégzési helye. Ezt a levezetést azonban nem támasztja alá az idézett normaszöveg és a szakirodalomban is találunk eltérő álláspontot.¹⁸

A következő sorokban szemléltetem egy gyakorlati példával a fenti gondolatmenetet. Amennyiben például egy több, mint 500 főt alkalmazó logisztikai cég felvesz egy raktárost, és a cég legnagyobb, a munkavállalók kétharmadát

¹⁵ Idézve Pál gondolatait, „a munkahely tehát a munkajogviszonyban mindig szerződéses megalapozottságú, és igaz ez a fent hivatkozott „kisegítő szabály” alapján meghatározott munkahelyre is, hiszen a munkavégzés tényleges helye - a felhívott szabály alapján - a munkaszerződés tartalmává válik, ennek későbbi megváltoztatása a felek konszenzusát igényli.” Pál Lajos: *uo.* 57. o.

¹⁶ A munkaszerződés módosítása történhet ráutaló magatartással. hiszen a bírói gyakorlat szerint is ha a munkavállaló írásba foglalás nélkül elfogadja a munkáltató által felajánlott eltérést, például más munkakört, de jelen esetben releváns lehet a korábitól eltérő munkavégzési hely felajánlása, és ott munkát kezd végezni, akkor azt úgy kell tekinteni, hogy a munkaszerződés-módosítást ráutaló magatartással elfogadta. (EBH 1999.142., Mfv.I.10.892/2016/10) Nem feledhető el, hogy az alaki érvénytelenségre hivatkozást mindössze harminc napig lehet megtenni. Tálné Molnár Erika (szerk.): *uo.* 58. §

¹⁷ A munkavégzés helyét módosítani csak konszenzuálisan lehetséges. Természetesen a munkaszerződés módosítása csak akkor állapítható meg, ha a feleknek erre vonatkozó egyező akaratnyilatkozata kétséget kizáróan bizonyított. (BH 2005.118). Tálné Molnár Erika (szerk.): *uo.* 58. §

¹⁸ Szabó Gergely: *A munkahely meghatározása a munkaviszonyban*, <https://kocsisszabougyved.hu/a-munkahely-meghatarozasa-a-munkaviszonyban/>

foglalkoztató cég fő raktára a cég székhelyén, Miskolcon található, akkor vélhetőleg szerződéses megkötés hiányában a szokásos munkavégzési hely a miskolci székhely lesz a jogviszony kezdetén felmerülő vita esetén. Ebben az esetben remekül használható a munkakör fényében vizsgált szokás vezető elve. Ha már megkezdődött a teljesítés, és az első hónapot e székhelyen tölti munkavégzéssel a munkavállaló, akkor egy hónap után ez minden további nehézség nélkül megállapíthatóvá is válhat szokásos munkahelyként, még akkor is, ha nem a munkakörből indulunk ki, hanem az adottmunkavállalói szokást nézzük. Ha viszont a jogviszony kezdetétől fogva a Miskolc határában fekvő, szomszédos falu, Szirmabesenyő területén található kisebb telephelyen kezd el dolgozni a munkavállaló, ahol talán ő lesz az egyedüli raktáros, mivel ott javarészt irodai munka folyik, akkor az elméleti levezetés (munkakörből levezetett szokás) és a konkrét gyakorlat (az adott munkavállaló oldalán kialakult szokás) között ellentmondásos helyzet alakul ki. Az ellentmondás abban áll, hogy a cégnél az adott munkakörben szokásos teljesítési hely a miskolci székhely lesz, így a munkakör alapú szokás Miskolcra mutat, azonban az adott munkavállaló szokásos munkavégzési helye a néhány kilométerrel arrébb található telephelyen található meg. Így tehát az előbbi elmélet alapján végzett vizsgálat eredménye nem vág egybe a törvény szövegéből fakadó, adott munkavállalóra vetített vizsgálati eredménnyel. Feltehetjük azonban, hogy ekkor is a jogviszony kezdetén a munkakör szerinti szokásos munkahely lesz a munkavállaló helye, mivel azonban a felek konszenzusa alapján az első naptól fogva a másik telephelyen folyt a munka, ezért már a munkába állás napján ráutaló magatartással bekövetkezett a szerződésmódosítás, aminek alaki érvénytelenségére mindössze az első 30 napban hivatkozhat a munkavállaló. Ebben az esetben azonban az a jogszabályi norma, hogy szerződéses megkötés hiányában a szokásos munkavégzési hely lesz a munkahely, csak akkor alkalmazható, ha még nem kezdett teljesítésbe a munkavállaló, vagy ha tudja bizonyítani, hogy a munkakörhöz kapcsolódó szokásos munkavégzési helytől eltérő helyen történő teljesítés nem ráutaló magatartással bekövetkezett konszenzuson alapult.

Ha mégis a konkrét kialakított munkavállalói egyedi gyakorlatból származtatjuk a szokásos munkavégzési helyet, amellyel egybehangzó gyakorlati álláspont megtalálható az irodalomban,¹⁹ akkor az a valóságot vélhetően jobban tükrözi, illetve inkább megfelel a jog előreláthatósága általános követelményének, így a jogbiztonság követelményének is,²⁰ hiszen a munkavállaló a saját munkavégzését ismeri, esetlegesen a többi munkavállaló gyakorlatával tisztában sincs. Ennek ellenére itt is felmerülnek kérdések, különösen a rugalmas munkavégzés környezetében, mint például, hogy mennyi idő eltelte után jelenthetjük ki, hogy szokás alakult ki a munkavégzés helyét tekintve.²¹ Amennyiben az adott

¹⁹ Az egyik ügyvédi iroda úgy véli, hogy a szokásos munkavégzési hely megállapítására a megnevezéséből adódóan nyilvánvalóan akkor kerülhet sor, ha a munkavállaló hosszabb-rövidebb ideje már dolgozik az adott munkáltatónál. Ennélfogva ők az adott munkavállalónak a vita felmerülésének pillanatában kialakított gyakorlatot veszik irányadónak. Szabó Gergely: *uo.*

²⁰ Ez kiemelt szempont az Unió Bíróságának gyakorlatában is. Lásd: Vékás Lajos - Nemessányi Zoltán - Osztovits András (szerk.): *A nemzetközi magánjogról szóló törvény kommentárja*, Budapest, HVG Orac Kiadó, 2020

²¹ Az egyik irodalom a „hosszabb-rövidebb idő” kifejezést használja, de a legtöbb forrásban erre vonatkozó

munkavállaló a munkaidejének felét home office-ban,²² másik felét a munkáltató telephelyén tölti, akkor kérdés lehet, hogy jogszerűen mi tekinthető szokásos munkavégzési helynek. Szükségszerű azonban, hogy a munkavállaló otthona ne minősülhessen munkahelynek a jogkövetkezmények, mint például a másik munkakör felajánlásának kötelezettsége szempontjából.²³ A Kártyás-Petrovics-Takács-féle Kommentár kifejezetten akkor tartja problémásnak a szokásos munkahelyet, amikor a munkavállaló rendszeresen máshol végez munkát,²⁴ Kérdés lehet ennek megfelelően, hogy mi jellemző, mi szokásos abban az esetben, ha a munkavállaló rendszeresen más helyen végzi a tevékenységét, például mert futár vagy sofőr munkakört lát el.²⁵ Emellett a munkaerőkölcsönzés konstrukciójában történő munkavégzésnél is jelentheti a szokás szerinti munkavégzési hely az aktuális kölcsönvevő telephelyét és a kölcsönbeadó teljes működési körét is Kártyás olvasatában.²⁶

A munkakörhöz kapcsolt szokás alapján megjelölt munkavégzési hely álláspontom szerint a gyakorlattól valamelyest idegen lehet a fentiek alapján, azonban hasznos megoldás akkor, amikor egy új belépő esetén válik vitássá a munkavégzés szokásos helye, hiszen az ő esetében szokásos teljesítési hely még nem alakult ki. Azonban, amennyiben nem új belépőről beszélünk, akkor már vitás a munkakör használatának valóságát tükröző mivolta. Kérdés, hogy eltekinthetünk-e a fent bemutatott logikai szükségszerűségtől a való életet követő jogi fogalom-értelmezés céljából.

Érdekes lehet összevetni e problematikát a német jogrendszer megoldásával. Úgy vélem, hogy a német jog teljesen más szemszögből közelíti meg azt a helyzetet, ha a felek nem állapodtak meg a munkaszerződésben a munkahelyre vonatkozóan. Amennyiben a felek nem kötöttek ki konkrét munkahelyet a munkaszerződésben,²⁷

magyarázat nem található. Az említett irodalom: Szabó Gergely: *uo.*

²² Erről lásd: Szekeres Bernadett: A home office régi és új dilemmái hazánkban (Megjelenés alatt)

²³ Mt. 66. § (5) bekezdés

²⁴ Kártyás Gábor - Petrovics Zoltán - Takács Gábor: *Kommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez*, Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2020, 45. §

²⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy a régi Mt. 76/C. § (2) bekezdése értelmében a munkavégzési hely szempontjából annak volt jelentősége, hogy a munkavállaló honnan kapja az utasításokat. Tománé Szabó Rita úgy véli, hogy „amennyiben a tevékenység jellege nem kötődik a munkáltató telephelyéhez, azaz „telephelyen kívül végzett munka”, magának a tényleges munkavégzés helyének nincs jogi relevanciája.” Ennek kapcsán meg kell jegyeznünk továbbá a szerzőtől, hogy „kérdést a nemzeti jogunkban is az vet fel, hogy a tényleges és/vagy szokásos munkavégzési hellyel nem rendelkező, szokásosan telephelyen kívül munkát végzők esetében a lakásról, vagy tartózkodási helyről munkavégzés céljából történő elindulás, és az első ügyfélhez érkezés, valamint az utolsó ügyfélről való visszatérés utazás ideje munkaidőnek minősül-e.” Lásd továbbá: Tománé Szabó Rita: *uo.* 608. o.

²⁶ Lásd: Kártyás Gábor: Flexible separation – Termination of the employment contract in agency work, *Hungarian Labour Law E-Journal*, 2015/2., 17. o. illetve Mélypataki Gábor: Munkahelyek dematerializálódása az új foglalkoztatási formákban, *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXVII/2 (2019), 386. o.

²⁷ A szerződéses kikötés módjairól, szabályairól lásd: Bürgerliches Gesetzbuch / § 269 Leistungsort (A Német Ptk. teljesítési helyre vonatkozó szabályai), valamint <https://www.tk.de/firmenkunden/service/fachthemen/newsletter-bestellen/arbeitsort-im-arbeitsvertrag-regeln-2111206?tkcm=ab>, https://www.haufe.de/personal/haufe-personal-office-plain/beschaeftigungsort_idesk_P142323_HI660845.html,

akkor a munkáltató *utasítási jogosultságából* kell kiindulni.²⁸ Az üzemi vagy vállalkozási rendről szóló törvény²⁹ 106. §-a a munkáltató utasítási jogát deklarálja. Eszerint a *munkáltató határozhatja meg a munka teljesítésének tartalmának, helyének és idejének pontos részleteit az ésszerű mérlegelés elve alapján, amennyiben e munkafeltételek nem találhatók meg sem a munkaszerződésben, sem az üzemi megállapodásban, kollektív szerződésben vagy törvényi előírásban.*³⁰ Ebből levonhatjuk a következtetést, hogy a munkáltató egyoldalú jogosultsága a munkahely meghatározása, amely szabadságnak természetesen a jogszabály a fent említett módon kereteket ad, azonban a döntést egyedül a munkáltató kezébe teszi szerződéses megkötés és egyéb vonatkozó szabály hiányában. Ennek megfelelően a német irodalom úgy vélekedik, hogy a munkahelyet ilyenkor az a hely lesz, ahol a leggyakrabban kifejti tevékenységét a munkavállaló³¹ az utasítás alapján. Ezen szabályozással együtt vizsgálandó a kérdésben a Nachweisgesetz (NachwG), amely törvény tartalmazza a munkáltató azon kötelezettségét, hogy a főbb szerződéses feltételeket írásban összefoglalja.³² Ez a magyar jogi dogmatikát használva a munkáltató írásbeli tájékoztatási kötelezettségét tartalmazza, ám attól bővebb. Az jogszabály második szakaszának (1) bekezdése alapján a munkáltató köteles a lényeges szerződéses feltételeket legkésőbb a munkaviszony megállapodás szerinti kezdetét követő egy hónapon belül írásba foglalni, ezt a jegyzőkönyvet aláírni és a munkavállalónak átadni.³³ E jegyzőkönyvnek tartalmaznia kell a szerződő felek neveit és aláírásait, a munkaviszony kezdetének napját, határozott idejű munkaviszonynál a munkaviszony előrelátható tartamát, valamint további tartalmi elemek mellett a *munkavégzés helyét* is, vagy ha a munkavállaló nem csak egy meghatározott helyen köteles a tevékenységét végezni, akkor egy arra vonatkozó utalást, hogy a munkavállaló különböző helyeken utasítható munkavégzésre.³⁴ E tájékoztatás, azaz a munkahely meghatározása a tájékoztatás körében a munkáltató egyoldalú kötelezettsége, konstitutív hatállyal azonban nem bír.³⁵

²⁸ https://www.haufe.de/personal/arbeitsrecht/versetzung-arbeitsort-im-vertrag-regeln_76_257618.html

²⁹ Saját fordítás, eredeti nyelven: Gewerbeordnung (GewO)

³⁰ Saját fordítás. Gewerbeordnung, § 106 Weisungsrecht des Arbeitgebers: „Der Arbeitgeber kann Inhalt, Ort und Zeit der Arbeitsleistung nach billigem Ermessen näher bestimmen, soweit diese Arbeitsbedingungen nicht durch den Arbeitsvertrag, Bestimmungen einer Betriebsvereinbarung, eines anwendbaren Tarifvertrages oder gesetzliche Vorschriften festgelegt sind. ...”

³¹ https://www.haufe.de/personal/arbeitsrecht/versetzung-arbeitsort-im-vertrag-regeln_76_257618.html, <https://www.tk.de/firmenkunden/service/fachthemen/newsletter-bestellen/arbeitsort-im-arbeitsvertrag-regeln-2111206?tkcm=ab>

³² Lásd: <https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/nachweisgesetz-38230>, https://www.arbeitsrechte.de/arbeitsort/#Definition_Arbeitsort_Dienstort_oder_Einsatzort

³³ Saját fordítás. Német nyelven: Nachweisgesetz (NachwG.) § 2 Abs. 1: „Der Arbeitgeber hat spätestens einen Monat nach dem vereinbarten Beginn des Arbeitsverhältnisses die wesentlichen Vertragsbedingungen schriftlich niederzulegen, die Niederschrift zu unterzeichnen und dem Arbeitnehmer auszuhändigen.”

³⁴ Saját fordítás, NachwG. 2. § (1) bek. 1-4. pontok: In die Niederschrift sind mindestens aufzunehmen: 1. der Name und die Anschrift der Vertragsparteien, 2. der Zeitpunkt des Beginns des Arbeitsverhältnisses, 3. bei befristeten Arbeitsverhältnissen: die vorhersehbare Dauer des Arbeitsverhältnisses, 4. der Arbeitsort oder, falls der Arbeitnehmer nicht nur an einem bestimmten Arbeitsort tätig sein soll, ein Hinweis darauf, daß der Arbeitnehmer an verschiedenen Orten beschäftigt werden kann, ...”

³⁵ <https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/nachweisgesetz-38230>

A munkáltató egyoldalúan is jogosult meghatározni, megváltoztatni ezen szabályok alapján a munkavégzés helyét adott esetben,³⁶ ha az nem képezi a munkaszerződés tartalmi elemét.³⁷ Látható tehát a német jog teljesen eltérő megközelítése, amely keretében a munkahely megállapítása szempontjából az adott munkavállalónak adott utasítás³⁸ illetve az adott konkrét munkavállaló által kifejtett gyakorlat lesz a mérvadó akkor, ha a szerződés nem tartalmaz megállapodást a munkahelyre vonatkozóan. Természetesen itt a vizsgálat időpontját illetően kérdés nem merül fel, ellentétben a magyar gyakorlattal.

4. A szokásos munkahely uniós szemszögből – kérdések a joghatóság kapcsán

A szokás vizsgálata a munkajogban felmerül egy további aspektusban is, mégpedig az Mt. területi hatálya, a joghatóság kapcsán. Az Mt. 3. § (2) bekezdése szerint a törvényt - eltérő rendelkezés hiányában - akkor kell alkalmazni, ha a munkavállaló a munkát rendszerint Magyarországon végzi. Az eltérő rendelkezésre való lehetőség különböző államok jogrendszerei közötti válogatást teszi lehetővé. Tekintettel a kérdés nemzetközi jellegére, meg kell jegyeznünk, hogy az Mt. 3. § (1) bekezdése kimondja, hogy a törvényt a nemzetközi magánjog szabályaira tekintettel kell alkalmazni. „Hagyományosan a nemzetközi (kollíziós) magánjog (és e körben a munkajog) szabályai adnak eligazítást arról, hogy melyik jog alkalmazandó abban az esetben, ha a munkaviszony külföldi elemet is tartalmaz”³⁹, fogalmazza meg a Nagykommentár. Az Európai Unió megalkotta a kérdésben a Róma I.⁴⁰ és a Róma II.⁴¹ rendeleteket, amelyek közül az előbbi a releváns jelen kérdés szempontjából.⁴² A Róma I. rendelet, amellyel összhangban van az Mt. hivatkozott szabályozása, a

³⁶ „Weist der Arbeitsvertrag keinen Einsatzort auf bzw. ist dieser nicht genau definiert, kann der Arbeitgeber von seinem Direktionsrecht Gebrauch machen.” https://www.haufe.de/personal/haufe-personal-office-platin/beschaeftigungsort_idesk_PI42323_HI660845.html

³⁷ Ez abból is következik, hogy a tájékoztatási kötelezettségnek a mind a munkaidőre, mind a munkahelyre ki kell terjednie, de a munkaidőre a jogalkotó oda teszi a jelzőt, hogy „a felek által megállapított”, míg a munkahelyre nem. NachwG. 2. § (1) bek. 7. pont.

³⁸ Az utasításnak különböző törvényi keretei vannak. Lásd: <https://www.arbeit-und-arbeitsrecht.de/kommentare/versetzung-anderen-arbeitsort-direktionsrecht-oder-aenderungskuendigung>

³⁹ Bankó Zoltán - Berke Gyula - Kiss György - Szőke Gergely László: *uo.3. §*

⁴⁰ A szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról szóló, Európai Parlament és a Tanács 2008. június 17-i 593/2008/EK rendelete

⁴¹ A szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról szóló, az Európai Parlament és a Tanács 2007. július 11-i 864/2007/EK rendelete

⁴² Egyedi esetben, mint amikor a munkavállaló kiküldetését tölti külföldön, egyedi irányelvek alkalmazására kerül sor, például a munkavállalók szolgáltatások nyújtása keretében történő kiküldetéséről szóló, az Európai Parlament és a Tanács 1996. december 16-i 96/71/EK irányelve, a munkaerő-kölcsönzés egyes szabályairól szóló, az Európai Parlament és Tanács 2008. november 19-i 2008/104/EK irányelve és a munkáltató fizetésképtelensége esetén a munkavállalók védelméről szóló, az Európai Parlament és a Tanács 2008. október 22-i 2008/94/EK irányelve, amelyek mind tartalmaznak a munkajogviszonyra vonatkozó kollíziós jogi rendelkezéseket. Bankó Zoltán - Berke Gyula - Kiss György - Szőke Gergely László: *uo. 3. §*

szabad jogválasztás elvét jelöli meg a 8. cikk (1) bekezdésében. A felek tehát alapvetően szabadon választják meg, hogy mely tagállam (munka)jogát kívánják alkalmazni, sőt, akár ezt hallgatólagosan is megvalósíthatják. Hallgatólagos jogválasztás akkor állapítható meg, ha a jogválasztás „egyértelműen következik a szerződés rendelkezéseiből vagy az eset körülményeiből”.⁴³ A Nagykommentár érthetően vitatottnak tartja, hogy mikor minősül a hallgatólagos jogválasztás egyértelműnek. Emellett röviden meg kell említeni, hogy a jogválasztás azonban nem eredményezheti azt, hogy a munkavállalót megfosztják a jogválasztás hiányában a rendelet értelmében alkalmazandó jog olyan rendelkezései által biztosított védelemtől, amelyektől megállapodás útján nem lehet eltérni.

Visszatérve az Mt. említett szakaszára, amely összhangban van a rendelet 8. cikk. (2) bekezdésével, ha nincs a felek között eltérő megállapodás, azaz nincs jogválasztás, akkor „a szokásos munkavégzés helye szerinti jogot kell alkalmazni a munkaviszonyban (lex loci laboris). Szokásos munkavégzési helynek minősül az a hely, ahol vagy ahonnan a munkavállaló tevékenységének túlnyomó részét végzi. A szokásos munkavégzési hely fogalmát némileg módosította a Róma I., a 8. cikk (2) bekezdése kiegészült a „vagy - ennek hiányában - ahonnan” kifejezéssel. A módosítás egyértelművé teszi, hogy annak az államnak a jogát kell alkalmazni, ahonnan a munkavállaló szokásosan a munkáját végzi”,⁴⁴ tehát „ahol, vagy ahonnan a munkavállaló a munkáltatója felé fennálló kötelezettségeinek lényegét teljesíti.”⁴⁵ Az ahonnan kifejezés beékelésének a célja az, hogy a gyakori határátlépéssel járó tevékenységek is megőrizték a munkaviszony kapcsolódását a szokásos munkavégzési helyhez a Nagykommentár szerint.⁴⁶

A szokás ebben az esetben újra vizsgálandóvá válik, ám érezhetően máshogy, mint ahogyan azt a magyar szabályozás a munkavégzési hely meghatározása kapcsán végzi. Az Európai Bíróság Koelzsch kontra Luxemburg ítéletében (C-29/10.) kapcsán kimondta,⁴⁷ hogy a nemzetközi fuvarozást végző gépjárművezető munkavállaló esetében a szokásos munkavégzési hely fogalmát tágan kell értelmezni, amelynél fogva a munkavállaló tevékenységét jellemző valamennyi körülményt azok összességében kell figyelembe vennie. Ebből látható, hogy a szokás kapcsán vizsgált személyi kör nem a munkáltatónál azonos munkakört betöltő személyek összessége, hanem a konkrét munkavállaló. A Kártyás-Petrovics-Takács-féle Kommentár is akként fogalmaz e kérdés kapcsán, hogy „rendszerinti munkavégzési helynek az a hely minősül, ahol vagy ahonnan a munkavállaló

⁴³ Bankó Zoltán - Berke Gyula - Kiss György - Szőke Gergely László: *uo.* 3. §

⁴⁴ Bankó Zoltán - Berke Gyula - Kiss György - Szőke Gergely László: *uo.* 3. §

⁴⁵ Az EU Bíróságának ítélete, 2017, C 168/16. és C 169/16. sz. egyesített ügyek; Sandra Nogueira és társai kontra Crewlink Ireland Ltd és Miguel José Moreno Osacar kontra Ryanair Designated Activity Company

⁴⁶ A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy nemzetközi magánjogban a szokásos munkavégzési hely elvét sorrendileg követi az alkalmazó telephely jogának elve, azaz, ha a munkajogviszonyban nincs szokásos munkavégzési hely, mert például több telephelyen foglalkoztatják a munkavállalót, amely közül az egyik külföldön van, akkor a munkaszerződésre azon állam jogát kell alkalmazni, ahol a munkavállalót alkalmazó telephely található. Nagykommentár 3. §, Róma I. rendelet 8. cikk (3) bek.

⁴⁷ Egy másik ítéletében a bíróság akként fogalmazott, hogy a szokásos munkavégzési hely az a hely, „ahonnan e munkavállaló a munkáltatója felé fennálló kötelezettségeit elsősorban teljesítette.” C-168/16. és C-169/16. sz. egyesített ügyek, 2018. szept. 17.

tevékenységének túlnyomó részét végzi.”⁴⁸ A személyi kör mellett a vizsgálat időpontja sem a munkaszerződés megkötésének időpontja, hanem a munkavállaló tevékenységét is vizsgálni kell, ezáltal vélhetőleg a vita időpontjában kell az addigi munkavállalói szokást megállapítani.⁴⁹

Eme vizsgálatok alapján körvonalazódik számunkra az, hogy a szokásos munkavégzési hely eltérő vizsgálati mechanizmust takar akkor, ha kizárólag Magyarországon dolgozik a munkavállaló, illetve ha több országban is rendszeresen munkát végez a munkaviszony keretében. E diszkrépancia feloldása a magyar jogalkotás és jogalkalmazás felelőssége is. E felelősség alapján lépéskényszer áll fenn különös tekintettel arra, hogy a hagyományos munkahely-fogalom a modernizálódó körülmények között nem tudja kezelni a különböző rugalmas munkavégzési struktúrákat.

5. Összegzés

A fenti sorokban körbejártuk a munkahely kérdéskörét. Egyszerűnek tűnő fogalom lehet a teljesítés helye, mégis számos kérdésre kihatással van a munkahely pontos jelentése. Anyagi jogi és eljárási jogi szempontból sem mindegy, hogy mit értünk a munkahely alatt, amely különösen akkor válik vitássá, ha a szokásos munkavégzési helyet vizsgáljuk. Annak pontos jelentésére eltérő nézőpontokat is találhatunk a hazai szakirodalomban, amelyben a fő csapásvonal a munkakör vizsgálata. Ez a sarokpont azonban ellentmond nem csak a külföldi, de az uniós gondolkodásnak is, noha a jogi logika szabályaiból levezethető. E kutatás alapján kijelenthetjük, hogy sajnos a kérdésre, hogy pontosan mit jelent a szokásos munkavégzési hely, nem tudunk egységes választ adni, így ennek rendezése a jogalkotó feladata, amely nem elodázható, különös tekintettel az egyre rugalmasabbá váló munkavégzési keretekre.

Irodalomjegyzék

- Abbo Junker: A Brüsszeli Egyezménytől a Brüsszeli Rendeletig - a nemzetközi polgári eljárásjog változása, *Magyar Jog*, 2003/6., 366-372. o.
- Bankó Zoltán - Berke Gyula - Kiss György - Szőke Gergely László: *Nagykommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez*, Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2021.
- Kártyás Gábor - Petrovics Zoltán - Takács Gábor: *Kommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez*, Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2020
- Kártyás Gábor: Flexible separation – Termination of the employment contract in agency work, *Hungarian Labour Law E-Journal*, 2015/2., 17.

⁴⁸ Bankó Zoltán - Berke Gyula - Kiss György - Szőke Gergely László: *uo.3. §*

⁴⁹ Az „utolsó szokásos munkahely” vizsgálatáról lásd: Abbo Junker: A Brüsszeli Egyezménytől a Brüsszeli Rendeletig - a nemzetközi polgári eljárásjog változása, *Magyar Jog*, 2003/6., 366-372. o.

- Mélypataki Gábor: Munkahelyek dematerializálódása az új foglalkoztatási formákban, *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXVII/2 (2019), 379–394.
- Pál Lajos: A szerződéses munkahely meghatározása - a "home office" és a távmunka, *Munkajog*, 2018/2., 56-59. o.
- Szabó Gergely: *A munkahely meghatározása a munkaviszonyban*, <https://kocsisszabougyved.hu/a-munkahely-meghatarozasa-a-munkaviszonyban/>
- Szekeres Bernadett: A home office régi és új dilemmái hazánkban (Megjelenés alatt)
- Tálné Molnár Erika (szerk.): *A Munka Törvénykönyve kommentárja (2012. évi I. törvény)*, Budapest, HVG Orac Kiadó, 2020
- Tománé Szabó Rita hasonlóan problémásnak látja e szabályozást. Tománé Szabó Rita: EU-konform-e az Mt. szabályozása az Európai Unió Bírósága C-266/14. számú ügyben hozott ítélete tükrében vizsgálva? *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2. 604-610. o.
- Vékás Lajos - Nemessányi Zoltán - Osztovits András (szerk.): *A nemzetközi magánjogról szóló törvény kommentárja*, Budapest, HVG Orac Kiadó, 2020
- Mf.31045/2020/14.)
- EBH 1999.142.
- Mfv.I.10.892/2016/10)
- BH 2005.118
- A szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról szóló, Európai Parlament és a Tanács 2008. június 17-i 593/2008/EK rendelete
- A szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról szóló, az Európai Parlament és a Tanács 2007. július 11-i 864/2007/EK rendelete
- Az EU Bíróságának ítélete, 2017, C 168/16. és C 169/16. sz. egyesített ügyek; Sandra Nogueira és társai kontra Crewlink Ireland Ltd és Miguel José Moreno Osacar kontra Ryanair Designated Activity Company
- Bürgerliches Gesetzbuch
- Gewerbeordnung (GewO)
- Nachweisgesetz (NachwG.)
- <https://szakszervezetek.hu/dokumentumok/munkajog/5361-kotetlen-munkahely>
- <https://antaloczy-legal.hu/munkajog/a-munkavegzes-helye-mire-erdemes-odafigyelni/>
- <https://www.linkedin.com/pulse/munkav%C3%A9g%C3%A9s-helye-mire-%C3%A9rdemes-odafigyelni-adrienn-antal%C3%B3czy/>
- <https://www.tk.de/firmenkunden/service/fachthemen/newsletter-bestellen/arbeitsort-im-arbeitsvertrag-regeln-2111206?tkcm=ab>,
https://www.haufe.de/personal/haufe-personal-office-platin/beschaeftigungsort_idesk_PI42323_HI660845.html,
- https://www.haufe.de/personal/arbeitsrecht/versetzung-arbeitsort-im-vertrag-regeln_76_257618.html

-
- https://www.haufe.de/personal/arbeitsrecht/versetzung-arbeitsort-im-vertrag-regeln_76_257618.html
 - <https://www.tk.de/firmenkunden/service/fachthemen/newsletter-bestellen/arbeitsort-im-arbeitsvertrag-regeln-2111206?tkcm=ab>
 - <https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/nachweisgesetz-38230>
 - https://www.arbeitsrechte.de/arbeitsort/#Definition_Arbeitsort_Dienstort_oder_Einsatzort
 - <https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/nachweisgesetz-38230>
 - https://www.haufe.de/personal/haufe-personal-office-platin/beschaefigungsort_idesk_PI42323_HI660845.html
 - <https://www.arbeit-und-arbeitsrecht.de/kommentare/versetzung-anderen-arbeitsort-direktionsrecht-oder-aenderungskuendigung>
-
-

Jogi fanatizmus a korai újkorban?

Hans Kohlhasse esete

Szabó Béla*

A tanulmány egy híres, a Német-Római Szent Birodalom területén megtörtént 16. századi jogvita történetét rekonstruálja a nem mindig egyértelmű források alapján: Hans Kohlhasse, berlini polgár – nem megfelelően orvosolt jogi sérelmei miatt - magánharcot hirdetett egy egész ország, a Szász Választófejedelemség ellen. A jogvita története mögött az az érdekesítő kérdés áll, hogy alkotmánytörténetileg hol húzódott a határ a magánharcot jogszerű eszköznek elismerő középkori jogrend és az állami erőszakmonopóliumot megvalósítani szándékozó újkor között.

Kulcsszavak: Fehde, önhatalom, választott bírászkodás, jogi fanatizmus, Német-Római Szent Birodalom

Legal fanaticism in the early modern era? The case of Hans Kohlhasse

The study reconstructs the story of a famous 16th-century legal dispute in the Holy Roman Empire, based on sources that are not always clear: Hans Kohlhasse, a citizen of Berlin, declared a private battle against an entire country, the Saxon Electorate, for his inadequately redressed legal grievances. Behind the story of this legal dispute is the intriguing question of where, in constitutional history, the boundary lay between the medieval legal order, which recognised the self-power as a legitimate means, and the modern age, which sought to implement a state monopoly on the use of force.

Keywords: feud, self-power, arbitration, legal fanaticism, Holy Roman Empire

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1494>

„Alkut kínálsz? Egyezkedés közben veszett el mindenem. A törvények tisztelete közben. A felsőbbbség dicsérete közben. Alázatos kérelmek és reménykedés közben. Most magam veszem kézbe a törvényt, amelynek vigyáznia kellett volna rám. A jogaimra.”

(Sütő András: Egy lócsiszár virágvasárnapja)

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jогtörténeti Tanszék.

1. Egy korai újkori sikertelen vitarendezés elé

Midőn Gustav Radbruch legjelentősebb művében, a Rechtsphilosophie-ban a filozófus és pszichológus Eduard Spranger¹ gondolatait alapul véve, annak a szellemi életformákra vonatkozó ideáltipikus rendszerét kiegészíti a jogi ember („*Rechtsmensch*”) komplex kategóriájával, annak két formáját különbözteti meg: a jogi idealistát („*Rechtsidealist*”) és a jogi formalistát/realistát („*Rechtsformalist*”, *Rechtsrealist*”). Radbruch szerint, amíg a laikus jogi idealista inkább az igazságosságra, addig a jogász jogi formalista inkább a jogbiztonságra törekszik. Éppen ezért mondhatjuk – írja Radbruch –, hogy a laikusok és a jogászok jogérzete („*Rechtsgefühl*”) ellentétes előjelű mércével mérendők: a jogász jogérzetét azon, hogy milyen nehezen barátkozik meg esteleg egy tételes jogi szabály esetleges igazságtalanságával, míg a laikusét azon, hogy ő egyáltalán – esetleg a jogbiztonság érdekében – hajlandó-e elfogadni a tételes jog igazságtalanságát. Amennyiben akár a jogi idealista, akár a jogi formalista az igazságosság vagy a jogbiztonság előtérbe helyezése miatt szem elől tévesztik a jog eszméjének harmadik – Radbruch által szintén kiemelt – oldalát, nevezetesen a célszerűséget, bármelyik felfogás a jogalkalmazás szélsőséges és visszataszító formáit eredményezheti. A jogi formalista bürokratává és a jog társadalmi valóságát nem ismerő „betűjogásszá” válhat, míg a jogi idealista fékevesztett igazságossági (jogi) fanatikussá.²

Ha irodalmi példát keresünk a kétféle lelkültre, akkor előbbire könnyen ráismerhetünk Shakespeare „A velencei kalmár” című művében Shylock karakterében, míg a jogi fanatizmus egyik legismertebb megtestesítőjeként talán Heinrich von Kleist „Michael Kohlhaas” című elbeszélésének főhőse jelölhető meg.³

Michael Kohlhaas alakját Kleist nyomán sokan különböző irodalmi alkotások hőségévé tették.⁴ A kleisti novella alapjául szolgáló „történeti” Hans Kohlhase alakja is, aki egy talán kis jelentőségű sérelem elszenvedése és annak orvoslására tett sikertelen kísérletei nyomán magánharcot, *Fehde*-t hirdetett egy egész választófejedelemség ellen, történészek és jogtörténészek sorát foglalkoztatta.

Jelen írásban elsősorban Hans Kohlhase történetét követhetjük nyomon a rendelkezésre álló, példaszerűen feltárt,⁵ de nem teljesen ellentmondásmentes források alapján. De nem kerülhető el bizonyos állásfoglalás sem néhány jogtörténeti

¹ Radbruch szerint Spranger az értékorientált szellemi tevékenységekre irányuló lelki struktúrák, ún. életformák („*Lebensformen*”) sorában nevesíti az elméleti-, a gazdasági-, az esztétikai-, a szociális-, a politikai- és vallásos embert. Ezen rendszerhez kapcsolja hozzá Radbruch a „*Rechtsmensch*” kategóriáját. Gustav Radbruch: *Rechtstheorie*, 3. Auflage 1932, in: Uő.: *Gesamtausgabe Bd. 2. Rechtsphilosophie* (Hrsg. Arthur Kaufmann), Heidelberg, Müller, 1993, 330–331. o.

² *Uo.* 331–332. o.

³ Georgia Stefanopoulou: Heinrich von Kleist (1777–1811): Ein kritischer Rechtsdenker, *JuristenZeitung*, 66 (2011) 23., 1154–1155. o.

⁴ Legismertebb magyar feldolgozása Sütő András drámája, *Az egy lócsiszár virágvasárnapja*.

⁵ A forrásokat a lehető legteljesebb mértékben összegyűjtő kiadványok: Malte Dießelhorst – Arne Duncker: *Hans Kohlhase: die Geschichte einer Fehde in Sachsen und Brandenburg zur Zeit der Reformation*, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Wien, Lang, 1999.; Christoph Müller-Tragin: *Die Fehde des Hans Kohlhase. Fehderecht und Fehdepraxis zu Beginn der Frühen Neuzeit in den Kurfürstentümern Sachsen und Brandenburg* (Zürcher Studien zur Rechtsgeschichte 35), Zürich, Schulthess, 1997.

és jogelméleti dilemma kapcsán, amelyeket a 16. század elsőfelében csaknem nyolc éven át húzódozó sikertelen vitarendezési folyamat története az utókorra örökített.

2. A történeti tényállás – Egy rekonstrukciós kísérlet

A Kohlhase-féle magánharc kiváltó okairól, lefolyásáról és történéseiről szóló források meglehetősen zavarosak, s annak ellenére, hogy az ezredfordulóig a teljes, még rendelkezésre álló forrásanyagot kiadták, nem lehet részletekbe menően megállapítani, hogy mi is történt valójában, és főleg azt nem, hogy mely erőszakos cselekmények azok, amelyekért Kohlhase ténylegesen felelősnek tekinthető.⁶

A harmincas évei elején járó, nem túl biztos anyagi lábakon álló élelmiszerkereskedő, Hans Kohlhase⁷ a Berlin melletti Cölln megbecsült és széles rokonsággal rendelkező polgára volt. Mézzel, heringgel, szalonnával és más élelmiszerekkel kereskedett a keleti német tartományokban, a szász és brandenburgi választófejedelemségek határvidékén.

1. Az események egy kocsmában kezdődtek, a Mulde folyó partján fekvő Wellaune faluban, amely Günther von Zschwitz junker uradalmához tartozott, ahová Kohlhase 1532. október 1-jén a lipcsei Mihály-napi vásárra tartva betért egy frissítő sörre. Két lóval egyedül volt, eladandó áruja egy másik útvonalon jutott el Lipcsébe.

Az itt történteket a későbbi ellenérdekű felektől származó ellentétes beszámolók miatt nehéz pontosan rekonstruálni. A szakirodalom nem szűkölködik találgatásokban az érintettek indítékairól és hangulatáról.⁸ Mindenesetre az bizonyos, hogy Kohlhase-t a junker alattvalói lótolvajnak nézték, szóváltás és talán némi tettlegesség után a helyiek a bíró közbejöttével elkobozták a lovakat,⁹ Kohlhase-nak menekülnie kellett és gyalog volt kénytelen Lipcsébe menni.

Kohlhase utóbb arról számolt be, hogy von Zschwitz emberei uruk parancsára (ami valószínűleg a gyanús személyek szemmel tartására általánosan vonatkozott) a „*fejedelmi szabad úton*” erőszakkal elvette tőle két lovat, és lopással vádolták. Nem hallgatták meg öngazoló érveit és azt az ajánlatát sem fogadták el, hogy valaki az ő költségén kísérje el Lipcsébe, ahol hiteles tanúkat tudna bemutatni a becsületességéről.¹⁰ Szerinte a késedelem miatti veszteségek is döntően hozzájárultak, hogy utóbb tönkrement.

Von Zschwitz utólagos beszámolója szerint az emberei, köztük a helyi bíró, megfelelő módon kérdezték ki az idegent, mert a megjelenése gyanúsnak tűnt

⁶ Hartmut Boockmann: *Mittelalterliches Recht bei Kleist. Ein Beitrag zum Verständnis des „Michael Kohlhaas“*, *Kleist-Jahrbuch* (1985), 107. o.

⁷ Életrajzára lásd [Rochus] v[on] L[iliencron]: Kohlhase, Hans, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB), Band 16, Leipzig, Duncker & Humblot, 1882, 448–450. o.; Wolfgang Ribbe: Kohlhase, Hans, in: *Neue Deutsche Biographie* (NDB), Band 12, Berlin, Duncker & Humblot, 1980, 427–428. h.

⁸ Dießelhorst–Duncker: i.m. 22–26. o. A tényeket illetően a szerzők elsősorban két olyan dokumentumra támaszkodnak, amelyek csak jóval az események után keletkeztek, nevezetesen Hans Kohlhase 1534. márciusi *Fehde*-levelére és Günther von Zschwitz 1534. májusi írásos válaszlevelére. Uo. 186–190. és 173–174. o.; Müller-Tragin: i.m. 29–30. o.

⁹ Értékük 20 gulden lehetett.

¹⁰ Dießelhorst: i.m. 334–335. o.

számukra. Kohlhase megtagadta a tájékoztatást, kést ragadott, az egyik embert arcon ütötte a kezével, végül a lovakat hátrahagyva elmenekült.¹¹ Von Zschwitz előadásában érdekes, hogy a bíró véletlenül éppen a kocsmában tartózkodott és kétséges, hogy a vitában valóban hivatkoztak volna a szász választófejedelem rendtartására, bár valószínűleg létezett ilyen rendelkezés. Nemigen utalhattak konkrét körülmények a lovak lopott voltára. Mindenesetre a vita a lovak tulajdonjoga körül alakult ki. Von Zschwitz a későbbi *Fehdebriefe* adott válaszában hivatkozik a választófejedelem rendelkezésére, amit állítólag követve, emberei tudakozódtak Kohlhastól, mivel a környéken több lólopás is történt akkoriban. A hivatkozási alap tehát egy fejedelmi rendelkezés, de nem világos mire hatalmazott fel ez az uralkodói parancs: Felhatalmazott ez a parancs a lovak elvételére és ki által? Mi lett volna a további eljárás? Kinek lehetett, illetve kellett volna a lovakat megőriznie?¹² Von Zschwitz írása szerint Kohlhase a lovakat „*mutwilliglich*” hagyta hátra és azok 12 napig „*in den Gerichten*” maradtak.¹³

2. Mintegy tíz nappal később Kohlhase egy Lipcsében kapott ajánlólevéllel felszerelve a bitterfeldi helyi hivatalnokhoz (Bastian von Kotteritz bitterfeldi *Amtmann*-hoz) fordult, aki aztán – mivel bizonyítva látta, hogy Kohlhase-nak birtokában volt egy a szabad kereskedelmet biztosító „*gleits zettel*” – írásban felszólította von Zschwitzot, hogy adja vissza a lovakat.¹⁴ A nemes azonban válaszlevelében a lovak kiadása fejében abrakköltséget követelt a kereskedőtől. Amikor Kohlhase ezt megtagadta, a lovakat nem adták vissza neki.¹⁵

3. Ezen eseményekkel egyidejűleg Kohlhase üzleti helyzete nyilvánvalóan romlott. A kereskedő kénytelen volt jelzálogot felvenni ingatlanára, és igyekezett a Wittenberg és Lipcse közötti úton történt eseményeket ok-okozati összefüggésbe hozni üzleti nehézségeivel.¹⁶

Visszatérve Cöllnbe közvetítést kért I. Joachim brandenburgi választófejedelemtől, aki viszont I. Johann Friedrich szászországi választófejedelemhez fordult, akinek területén Zschwitz birtokai feküdtek.

4. Kohlhase beadványai és uralkodója közvetítése és a Szászország nevében eljáró von Kotteritz tevékenysége eredményeképpen jó nyolc hónappal az események kezdete után 1533. május 13-án, a Dübenben tartott törvénynapon (*Rechtstag*) Kohlhase és jogi képviselője követelte a lopás vádjának visszavonását, a lovak értékének kétszeresét és 150 guldenet a lipcsei késői megjelenése miatt elszenvedett kár megtérítéseképpen. Von Zschwitz elutasította a követeléseket, és továbbra is ragaszkodott a takarmánypénz kifizetéséhez, amely időközben 12 guldenre nőtt.¹⁷ Kohlhase visszavette a lovakat, megígérte a 12 gulden kifizetését, de fenntartotta kártérítési igényeit és perindítási szándékát a bitterfeldi előljáró előtt. Másnap az egyik lóva elpusztult.¹⁸

¹¹ DieBelhorst: i.m. 335. o.

¹² DieBelhorst: i.m. 335–336. o. DieBelhorst–Duncker: i.m. 26. o.; Müller-Tragin: i.m. 29–30. o.

¹³ DieBelhorst–Duncker: i.m. 200. o.

¹⁴ DieBelhorst–Duncker: i.m. 171–172. o.; Müller-Tragin: i.m. 29–30. o.

¹⁵ DieBelhorst: i.m. 336. o.; DieBelhorst–Duncker: i.m. 26. o. és 183. o.

¹⁶ Boockmann: i.m. 89. o.

¹⁷ DieBelhorst–Duncker: i.m. 27–30. és 171–173. o.

¹⁸ DieBelhorst–Duncker: i.m. 30. o.

A dübeni egyeztetés után az ügy ismét elakadt, mivel Kohlhasé – lovai állapotára hivatkozva – nem volt hajlandó fizetni. A szász jog szerint a sikertelen egyezés után Kotteritznak jogvitát kellett volna kezdeményeznie. Tisztázatlan, hogy ezt miért mulasztotta el, és hogy ezáltal Kohlhasé, talán mert idegen és nem nemesi státuszú volt, az egyenlőtlen bánásmód áldozatának tekinthető-e.¹⁹

5. A dübeni *Rechtstag* után, 1533. július 25-én Kohlhasé kérelemmel fordult a szász uralkodóhoz, amiből az tűnik ki, hogy a gyorsaság kedvéért bírósági út kizárásával kereste sérelme orvoslását, de a bírósági utat is elfogadta volna. A fejedelem augusztus elején bevonta az ügybe Hans von Metzsch wittenbergi *Landvogt*ot, aki nem ért el eredményt, mivel von Zascwitz semmiféle kompromisszumra nem volt hajlandó.²⁰ Metzsch *Landvogt*, aki az udvari bíró tisztségét is betöltötte, egy újabb egyeztetést (*Güteverhandlung*) kezdeményezett. Kohlhasé beleegyezett egy szimbolikus kártérítés (négy gulden) elfogadásába,²¹ de von Zascwitz nem jelent meg az augusztusi alkalmon, és nem fogadta el a békességet, valószínűleg mivel azzal elismerte volna vétkességét. A most már sürgőssé váló bírósági eljárást – a forrásokból kitűnően – megtagadták Kohlhasé-tól. A szász nemesek nem tekintették egyenrangú félnek a brandenburgi polgárt.²²

1534. február 15-én (tizenhét hónappal az ügy kezdete után) Kohlhasé elutazott Wittenbergbe Metzsch *Landvogt*hoz, aki ismét megtagadta számára a rendes eljárás lehetőségét, és e helyett azt javasolta, hogy forduljon a választófejedelemhez egy újabb *Schiedsgericht* érdekében.²³ Mivel Metzsch udvari bíró is volt, s ha akart volna ebben a minőségében kezdeményezhetett volna rendes bírósági eljárást is, Kohlhasé valószínűleg kénytelen volt abból kiindulni, hogy ő mindent megtett a peres útra terelés érdekében, de ez elmaradt.

6. Kohlhasé összes türelme elfogyhatott, nyilvánvalóan kilátástalannak látta a jogi utat és a magánharc egyik hagyományos előfeltételét adottnak látván, 1534. március 13-án *Fehde*-levelet²⁴ adott ki a junker von Zascwitz és „egész Szászország” ellen, és azt több példányban lemásolva terjeszteni kezdte a szász választófejedelemségben. Jogalapként a jogszolgáltatás megtagadását és becsülete megsértését nevezte meg és kártérítést követelt.²⁵

7. A *Fehde*-meghirdetés hatására Brandenburg és Felső-Szászország határvidékén pánik tört ki, s bár eleinte Kohlhasé-ra nem sikerült rábizonyítani semmiféle

¹⁹ Kohlhasé valószínűleg már ekkor belátta, hogy tehetetlen a szász nemességgel és annak igazságszolgáltatásával szemben. Albrecht Beutel: Luther und Kohlhasé. Eine Fallstudie zur cura conscientiae des Reformators, in: Uő.: *Reflektierte Religion: Beiträge zur Geschichte des Protestantismus*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2007, 5. o.

²⁰ DieBelhorst–Duncker: i.m. 30–33. és 178–179. o.

²¹ DieBelhorst–Duncker: i.m. 33–35. és 184–185. o.; Müller-Tragin: i.m. 32. o.

²² DieBelhorst–Duncker: i.m. 35. o.

²³ DieBelhorst–Duncker: i.m. 36–37. o.

²⁴ DieBelhorst–Duncker: i.m. 186–190. o. Elemzése uo. 40–49. o.; Müller-Tragin: i.m. 32–35. o.

²⁵ „So wil sichs geburen, das ich meine eher vnnd glimpf, wie sich das eien Erlibenden zusteet welche mir mit keinem gold noch Silber zubezallen ist, zuernotturft vertheidige, Vnd will aller welt list vnnd behendigkeith gebrauchen, sein gottes vnnd aller welt freundt, Allein Gunther von Zassitz vnnd dem ganntzen Lannd Sachsen ein Offenlicher abgesageter feindt, wo ich sie bekumen, Innen an hannd vnnd fuesse zu Lehmen, Auch Rauben vnd prennen sie hinwegh zufurenn vnnd zuschetzen...” DieBelhorst–Duncker: i.m. 189. o.

erőszakos cselekményt, a szász hatóságok azonnal hajtóvadászat meghirdetésével reagáltak. A korábban Kohlhase álláspontját elfogadni kész Metzsch *Landvogt*²⁶ segítséget kért I. Joachim brandenburgi választófejedelemtől is, akinek válasza elutasító volt.²⁷ Arra hivatkozott, hogy Kohlhase lemondott állampolgárságáról és cöllni üzletéről, hollétéről semmit sem tudni, és mivel Kohlhase-t tulajdonképpen a szász igazságszolgáltatás károsította meg, Brandenburgnak nem kötelessége felelősségre vonni őt.²⁸

Midőn 1534 áprilisában a szász választó székhelyeül szolgáló Wittenberg külvárosaiban keletkezett három tűz okozásával Kohlhase-t és segítőt gyanúsították, a közvélemény von Zschwitz ellen fordult, aki 1534 májusában kénytelen volt nyilvánosan válaszolni (*Rechtsfertigungsplakat*) Kohlhase *Fehde*-levélben megfogalmazott vádjaira, s előadta álláspontját a másfél évvel korábban Wellaunban történekről. Kohlhase viselkedését alaptalannak és túlzottnak nyilvánította.²⁹

Kohlhase a következő hónapokban tovább folytatta a magánharcot a szász nemesség zaklatásával és javaik elvételével, amely javakat részben bizalmasoknál helyezték letétbe, részben szétosztották a rászorulóknak között.³⁰ A szász hatóságok védekező intézkedéseket foganatosítottak és megpróbálták az erőszakos cselekményeknek represszióval (a társadalom peremén élő, Kohlhase törekvéseit támogatni kész elemek letartóztatásával) elejét venni.³¹

8. A jogtörténeti szempontból egyik legérdekesebbnek tekinthető esemény ezután zajlott le.³² Az észak-szászországi városok és földbirtokosok nyomására, akiket a magánharc elsőként és leginkább érintett, és akik hajlottak arra, hogy a hatóságok adjanak helyt Kohlhase követelésének és kössenek vele jogi egyezséget, 1534 közepén újraindultak a tárgyalások az egyezkedési készségét soha nem tagadó volt kereskedővel a határvidéken élő és ezáltal közvetlenül érintett Eustachius von Schlieben nemes közvetítésével.³³ Hosszú egyeztetések után, Kohlhase késznek mutatkozott egy egyezség megkötésére, de most már kategorikusan visszautasította, hogy a szász udvari bíróság egy hosszadalmas eljárás során döntsön az ügyben. A szász választó viszont az egyezség megkötésébe nem egyezett bele, még von Zschwitz novemberi halála után sem, és mintegy döntőbíróként kívánt

²⁶ Müller-Tragin: i.m. 35. o.

²⁷ Diebelhorst–Duncker: i.m. 191–195. o. Müller-Tragin: i.m. 36–37. o.

²⁸ Diebelhorst–Duncker: i.m. 192–193. o.; Diebelhorst: i.m. 339. o.; Müller-Tragin: i.m. 37. o. Alexis szerint a brandenburgi uralkodó mintegy Kohlhase pártját fogta midőn ezt írta: „*Es ist fast also, wie der Kohlhase schreibt, daß er durch sächsische Justiz um seinen Glauben und ins Verderben gekommen ist*”. A hűvös válasz mögött az a körülmény állhatott, hogy néhány évvel korábban a szász kormány nem nyújtott segítséget egy Brandenburg ellen meghirdetett magánharc (Minckwitz v. Fürstenwalde, 1528) elleni fellépésben. Willibald Alexis: Hans Kohlhase und die Minckwitz'sche Fehde 1528–1540, in: *Der neue Pitaval. Eine Sammlung der interessantesten Criminalgeschichten aller Länder aus älterer und neuerer Zeit*, Neue Serie, Bd. 9, Leipzig, 1874, 1–61. o. Lásd <https://www.projekt-gutenberg.org/alexis/pitans09/chap02.html> (2022.01.05) A Minckwitz-konfliktushoz lásd még Diebelhorst–Duncker: i.m. 51–54. o.

²⁹ Diebelhorst–Duncker: i.m. 57–58. és 199–201. o.; Müller-Tragin: i.m. 39–40. o.

³⁰ Diebelhorst: i.m. 339. o.

³¹ Müller-Tragin: i.m. 42–43. o.

³² Diebelhorst–Duncker: i.m. 59–70., 204–228. o.; Müller-Tragin: i.m. 43–51. o.

³³ Diebelhorst: i.m. 340. o.; Diebelhorst–Duncker: i.m. 39–51. o.; Müller-Tragin: i.m. 44. o.

fellépni Kohlhasé és a junker örökösei között. Vagyis egy közelebről meg nem határozott bíróság előtti peres út felé kívánta terelni az ügyet, hangoztatva, hogy Kohlhasé-tól soha sem tagadták meg jogai érvényesítésének lehetőségét.³⁴ Végül december 6-át jelölték ki egy következő egyeztetés terminusául, a semleges területnek számító magdeburgi enklávé, Jüterbog városában.³⁵

Kohlhasé menlevelet kapott azzal a feltétellel, hogy tisztító esküvel tisztázza magát a gyanú alól, hogy a Wittenbergben, áprilisban történt tüzesetekért ő lenne a felelős.³⁶

A jüterbogi egyeztetésről több forrás is fennmaradt. Hans von Metzsch a szász választónak írott jelentése, valamint az egyeztetések végén megkötött *Vergleich*.³⁷

A jüterbogi napoknak különböző jelentősége volt a három résztvevő oldal számára. A szász fejedelmi oldal saját jogi álláspontját akarta megvalósítani, amely szerint az udvari bíróság az a fórum, ahol Kohlhasé az igazát keresheti. Emellett időhúzási szerepe is volt a tárgyalásoknak. A von Zschwitz örökösök, akik parancsra jelentek meg és csak obstrukcióra gondolhattak, az volt a céljuk, hogy kárvallás nélkül kerüljenek ki az ügyből. Kohlhasé maga úgy tűnik érdekelt volt egy békés megoldásban, természetesen hatalmas anyagi kárpótlást követelt egybekötve azzal az igényével, hogy elveszett becsületét visszaszerezhesse. Magától értetődik, hogy a három igény nem volt egy kalap alá hozható.³⁸

A háromnapos egyeztetésen szász részről többek között három udvari bírósági tanácsos és Metzsch *Landvogt* vett részt. Utóbbi bevezetőjében utalt arra, hogy mindenkinek, aki sérelmet szenvedett a szász fejedelem udvari bíróságán (*Hofgericht*) jogászok állnak rendelkezésre, akikhez a sérelmet szenvedettek fordulhatnak, ennek ellenére Kohlhasé jogellenesen magánharcot hirdetett.³⁹ A fejedelem kegyesen menlevelet adott neki, miután megígérte, hogy a gyanú alól, hogy része volt a wittenbergi tüzekben, tisztító esküvel kimenti magát. Miután Kohlhasé letette az esküt,⁴⁰ jogi képviselője Johann Geitzke *magister*, ragaszkodott a korábbiakban előadott igényekhez és kártérítést követelt.

Az ellenfél arra hivatkozott, hogy Kohlhasé önfejlésége nélkül (nem akarta kifizetni a takarmányozás díját) nem fajultak volna idáig a dolgok, Kohlhasé nem reagált von Zschwitz nyilatkozatára és egyébként is a junker halálával elenyészett az igény. Kohlhasé arra utalt, hogy az örökösök a választó parancsára mégiscsak megjelentek ezen határnapon, és ha nem kötnek vele szerződést, akkor ő távozik.⁴¹

³⁴ A szász választó hivatalnokainak szóló részletes *instructió*járól lásd DieBelhorst–Duncker: i.m. 204–208. o.

³⁵ DieBelhorst: i.m. 340. o.; DieBelhorst–Duncker: i.m. 59–62. o.

³⁶ „...was sich auch Kolhase verpflichtet ... bey seinem eidt Zuerteuern, das er die ergangenen Brandscheden zu Wittenbergk und andern orten, des Churfurstenthumbs zu Sachssenn, nicht gethan, nac durch Jemnadts Zuthun verschafft, geheissen, ader verordnet...” DieBelhorst–Duncker: i. m. 206. o. Az eskü szövege *uo.* 212–213. o.

³⁷ DieBelhorst–Duncker: i.m. 208–220. o.

³⁸ DieBelhorst: i.m. 343. o.

³⁹ „[Dem Kohlhasé hat es] an keiner pillichen vorschaffung furbeschid nach rechtem nie gemangelt”. DieBelhorst–Duncker: i.m. 209. és 212. o.

⁴⁰ DieBelhorst: i.m. 340. o.

⁴¹ DieBelhorst: i.m. 341. o.

Tudjuk, hogy a szász választófejedelem írásban utasította az ügyben eljáró embereit, hogy egy esetleges bírósági döntésen kívül más megoldásba ne egyezzenek bele, és hárítsanak el mindenféle kártérítési igényt.⁴² Metzsch hangoztatta is, hogy Kohlhase-nak az udvari bírósághoz kellene keresetet benyújtania, de akkor Kohlhase erre már nem volt hajlandó, (mivel a szász jogtudósok jelezték, hogy egy formális eljárás keretében nem lenne reménye a kártérítésre⁴³), ragaszkodott a magánkiegyezéshez a néhány héttel korábban elhunyt Günter von Zaszchwitz örökösivel. Mivel ebbe a szász oldal nem akart belemenni, Kohlhase – beváltva előzetes fenyegetését – elhagyta a tárgyalások helyszínéül szolgáló tanácsházát.

Az ezt követő egyeztetések során az ellenfél engedett, és 300 gulden kártérítést ajánlott fel. Kohlhase a járulékos károk megtérítését is követelte, amelyek gazdasági tönkremeneteléből eredtek és 1200 guldent követelt, de hagyta, hogy azt 600 guldenre lealkudják. A parasztok, akik két évvel korábban Wellaune-ban gyanúsítgatásaikkal megsértették Kohlhase-t, ünnepélyesen visszavonták szavukat. Az ötoldalas megállapodást szerződésbe foglalták, s ebben Kohlhase lemondott a magánharcról, míg ellenfelei kötelezték magukat, hogy a pénzt újévig letétbe helyezik egy jüterbogi polgárnál.⁴⁴ Úgy látszott tehát, hogy az ügy békésen rendeződhet.

A békés állapotok védelmét mindenekelőtt fontosnak tartó szász fél célja az egyeztetések elején egyértelműen az volt, hogy egy bírósági tárgyaláshoz hasonló (de formálisan pernek nem minősülő) eljárásra kényszerítsék bele Kohlhase-t, remélve, hogy ennek fényében lemond a magánharc folytatásáról. A kereskedő ügyes taktikázása azonban egyértelműen a *Fehde*-hez kapcsolódó béketárgyalások felé vitte el a megbeszéléseket, és ezért sikerként könyvelhette el az elért kompromisszumos megállapodást.⁴⁵

A jüterbogi egyeztetéssel kapcsolatban a legfontosabb kérdés az, hogy a szász képviselők mennyire akartak valóban egyezséget kötni, és mennyire csak kiváráásra játszottak, abban a reményben, hogy kedvező alkalom esetén Kohlhase-t szász területen elfogják, illetve a tárgyalókészség mutatásával rövidtávon megnyugtatják az észak-szászországi földbirtokosokat.⁴⁶

A szász fejedelem pontos utasításokat adott embereinek az egyeztetések különböző lehetséges fordulatait, Kohlhase különböző igényeit figyelembe véve. Az egész instrukció abból indult ki, hogy Kohlhase-t nem akadályozták jogai érvényesítésében,⁴⁷ így az általa meghirdetett magánharc jogszerűtlen, mivel Kohlhase mellett nem szólt semmilyen „*rechtmessig gedrungen ursach*”, amely a *Constitutio Criminalis Carolina* megkövetelt a magánharc jogosságának

⁴² Müller-Tragin: i.m. 45. o.

⁴³ Alexis: i.m.

⁴⁴ DieBelhorst: i.m. 341. o.; DieBelhorst–Duncker: i.m. 211. o.; Müller-Tragin: i.m. 48–49. o.

⁴⁵ DieBelhorst–Duncker: i.m. 210. o.

⁴⁶ DieBelhorst: i.m. 342. o.

⁴⁷ „*Ime kein recht und billigkeit geweger*“,... „*Im nihe an keinem rechten gemangelt*” – itt valószínűleg a dűbeni törvéynapra (1533. március 13.) és a Metzsch által biztosított audienciára (1534. február 15.) utaltak. DieBelhorst–Duncker i.m. 204. és 207. o.

elismeréséhez. Abból indultak ki, hogy Kohlhasé igényének, hogy bírósági úton rendezzék a vitát, mindig megvolt a lehetősége.

Ugyanakkor a fejedelmi *instructió*ból kitűnik, hogy mindenképpen meg akarták akadályozni, hogy Kohlhasé vagyoni egyezséget kössön ellenfeivel, s a fejedelem képviselőinek meg kell akadályozniuk, hogy utóbbiak bármit is elismerjenek.⁴⁸

A dokumentumok tanúsága szerint a szász fejedelem emberei pontosan követték az utasításokat egészen addig a pontig, amíg Kohlhasé el nem hagyta az egyeztetések helyszínét. Erre a lehetőségre az utasítás nem készítette fel a hivatalnokokat. Kohlhasé-nak sikerült kikényszerítenie a megállapodást.

Megjegyzendő, hogy a szerződés valószínűleg csak a fejedelem utólagos jóváhagyásával léphetett volna hatályba, és a tanácsosok valóban átlépheték a nekik adott utasításokban lefektetett kereteket.⁴⁹

Néhány nappal később a választófejedelem von Zschwitz özvegye panaszára⁵⁰ érvénytelenítette is a szerződést, amelyet kifejezett parancsa ellenére kötöttek, felmentette a fizetési kötelezettség alól von Zschwitz örököseit, és írásban felelősségre vonta a tárgyalásokon részt vevő embereit.⁵¹ A továbbiakra megtiltott minden hasonló jellegű megállapodást, mivel szerinte az csak növelte volna más útonállók étvágját.⁵²

9. A választófejedelem szempontjából ez bizonyára helyes megfontolás volt, de rendelkeznie is kellett volna a szükséges eszközökkel ahhoz, hogy a valószínűsíthető következményeket ártalmatlanná tegye. A leteremtett szász *Landvogt* 100 tallér vérdíjat tűzött ki Kohlhasé fejére,⁵³ s ezzel – a krónikások és a történészek egyetértő álláspontja szerint – a szász fél elsőként hagyta el a korabeli jogfelfogás szerinti jogi megoldás terepét, hiszen Kohlhasé még nem volt bűnös erőszakos cselekedetekben.

Az érvénytelenítésről Kohlhasé december 26-án szerzett tudomást.⁵⁴ Néhány nappal korábban kaphatta meg Luther Márton levelét, amelyben a reformátor a Kohlhasé által elszenvedett jogtalanságot teológiai perspektívába emelve Isten büntetésének tekintette, bátorította a törvényes lehetőségek igénybevételére, óva intette őt a jognélküli segítők igénybe vételétől, de ugyanakkor többször említette a

⁴⁸ DieBelhorst: i.m. 343. o.

⁴⁹ DieBelhorst: i.m. 344. o. Már a szerződés megkötésekor nem volt kizárva, hogy a szász választó nem adja hozzájárulását a szerződéshez, hiszen a fejedelem emberei maguk is érezték, hogy nem tartották magukat az utasításokhoz. A szerződésbe egy ilyen klauzulát be is építettek. „*Wurde aber sein churf. g. In solche sicherung vnnnd diesen Vertrag nicht willigen ... sol diese absag der fhede nichts wir auch. derhalben von wegen des geldes vnnnd andern allenthalben widerumb gegen Ihm. vnuerbunden sein.*” DieBelhorst–Duncker: i.m. 220. o.

⁵⁰ Az özvegy a fejedelemhez benyújtott nyilatkozatban a gyámot vádolta azzal, hogy az ő akarata ellenére egyezett bele ilyen magas kártérítésbe. A gyám a fejedelem embereinek, azok viszont az észak-szászországi nemesség és a városok képviselőinek nyomására hivatkoztak. DieBelhorst–Duncker: i.m. 68. és 220–223. o.

⁵¹ DieBelhorst–Duncker: i.m. 68–70. és 223–225. o.; Müller-Tragin: i.m. 49–51. o.

⁵² DieBelhorst–Duncker: i.m. 225. o.

⁵³ Müller-Tragin: i.m. 50. o.

⁵⁴ Metzsch levélben tájékoztatta a tényről. Lásd DieBelhorst–Duncker: i.m. 69. és 228. o.

jogmegtagadást és a jogtalanság elszenvetését.⁵⁵ A felsőbbsséggel szembeni engedelmességre hívta fel Kohlhase-t, de már ő is eredménytelenül.

10. Bár Kohlhase valószínűleg az elkövetkező hónapokban békés pénzkeresettel foglalkozott brandenburgi területen, nagyon sok álhír és pletyka hozta összefüggésbe nevét a határvidéken történt erőszakos eseményekkel, amelyek valóságáról még maga a Metzsch *Landvogt* sem volt meggyőződve. Többé-kevésbé bizonyos azonban, hogy március 14-én három társával együtt túsul ejtett néhány wittenbergi polgárt, és fenyegetések közepette távozott, május 26-án pedig nyolc emberével kirabolta és felgyújtotta a gömnigki malmot.⁵⁶ Ezután egyre több bűncselekményt írtak a rovására. A Metzsch által megkeresett, apját 1535 júliusában követő II. Joachim brandenburgi választó továbbra sem volt hajlandó segítséget nyújtani Kohlhase foglyul ejtésében,⁵⁷ sőt 1536. február 5-én brandenburgi menlevelet adott a volt kereskedőnek.⁵⁸ A *Fehde* intenzitása ekkor csökkent, Eustachius von Schlieben hosszas tárgyalások után ismét sikerrel közvetített, de az általa elért második jüterbogi egyeztetés 1537 nyarán, majd Zerbstben 1538 elején szintén eredménytelenül zárult: Kohlhase ragaszkodott a kártérítéshez, mielőtt hajlandó lett volna alávetni magát a bírósági döntésnek. Szászország nem egyezett bele semmilyen kifizetésbe, és jelezte, hogy a bíróság valószínűleg már nem is fog dönteni.⁵⁹

A második jüterbogi egyeztetés sikertelensége után nyilvánvalóvá vált valamennyi résztvevő számára, hogy lehetetlenné vált békés úton megoldást találni az ügyre.⁶⁰

Szászország újra intenzívebbé tette a hajtóvadászatot, s a következő időszakban mintegy 160 brandenburgi várost és falut gyanúsítottak Kohlhase támogatásával; sok embert megkínóztak és kivégeztek. Ekkoriban titkos egyeztetések kezdődtek a két választófejedelem között.⁶¹

1538. július 5-én Kohlhase visszaküldte brandenburgi menlevelét uralkodójának, amit azzal indokol, hogy az uralkodó eddig nem segített neki ügyében. Ez a *Fehde* újrafelvételét jelentette Kohlhase részéről.⁶² Egy wittenbergi polgár túsul ejtése, aki sógora volt a brandenburgi választó titkáranak, későbbi kancellárjának,⁶³ is azt jelezte, hogy Kohlhase feladta a reményt, hogy a brandenburgi udvar bármiben is segítené igazsága keresésében.

Két napra rá a II. Joachim megígérte a szász választónak a régóta várt segítséget Kohlhase üldözéséhez,⁶⁴ s megengedte, hogy a szász igazságszolgáltatás Brandenburg területén is tevékenykedjen. Hamarosan megjelentek a vándorló szász

⁵⁵ Beutel: i.m. 11. o. DieBelhorst állításával (DieBelhorst–Dunckel: i.m. 73. o.) szemben, amely szerint Luther a jogi kérdést figyelmen kívül hagyta, Beutel az ellenkezőjét állítja. A Luther-momentumra lásd DieBelhorst–Duncker: i.m. 71–73. o.

⁵⁶ DieBelhorst–Duncker: i.m. 74–78. o.

⁵⁷ DieBelhorst–Duncker: i.m. 78–82. o.; Müller-Tragin: i.m. 56–57. o.

⁵⁸ DieBelhorst–Duncker: i.m. 83. o.

⁵⁹ DieBelhorst–Duncker: i.m. 84. o.; Müller-Tragin: i.m. 58–61. o.

⁶⁰ DieBelhorst: i.m. 347. o.; DieBelhorst–Duncker: i.m. 84–85. o.

⁶¹ Müller-Tragin: i.m. 60. o.

⁶² DieBelhorst–Duncker: i.m. 86–87. és 250–253. o.; Müller-Tragin: i.m. 62. o.

⁶³ DieBelhorst–Duncker: i.m. 88–93. o.; Müller-Tragin: i.m. 61–67. o.

⁶⁴ DieBelhorst: i.m. 347. o.; Müller-Tragin: i.m. 63. o.

bíróságok, és számos helyen foganatosítottak letartóztatásokat, kínzásokat és kivégzéseket.⁶⁵ A brandenburgi lakosság ellenállása az utazó szász udvarnokok véres akcióival szemben mindazonáltal egyre nőtt, és a brandenburgi hivatalnokok sem léptek fel közvetlenül.⁶⁶

Eközben Kohlhasse általában legfeljebb három-öt társával mozgott, váltságdíjat zsarolt, fosztogatott, gyújtogatott, így állva bosszút a megkínzott és kivégzett harcostársakért. A híradások továbbra is zavarosak voltak, így nem mindig lehetett biztosan megállapítani, hogy Kohlhasse valójában melyik incidensekért volt felelős. Egyik leghíresebb és egyben legkiterjedtebb akciója Marzahna falu kifosztása volt 1538. november 7-én, 35 emberrel.⁶⁷ Érdekes, hogy ezen események közben sem szakadt meg a levélváltás a szász választófejedelem emberei és Kohlhasse között, míg Metzsch tovább folytatta a hajtóvadászatot, együttműködve immár a brandenburgi hivatalnokokkal.⁶⁸

1539. közepén 30 Kohlhasse-követőt (valószínűleg közvetlen környezetéből) végeztek ki, 300 együttműködéssel gyanúsítható személyt regisztráltak a korabeli jegyzőkönyvek.⁶⁹

11. Nem teljesen tisztázható okok miatt Kohlhasse követőivel 1540. február elején megtámadott egy fejedelmi ezüstszállítmányt brandenburgi felségterületen (a mai Kohlhasenbrück település közelében), s ezzel először fordult közvetlenül saját uralkodója ellen.⁷⁰ Ez utóbbi gyorsan és energikusan reagált, és szabad átutazás ígéretével Berlinbe hívta Kohlhasse-t tárgyalásra. Mivel Kohlhasse talpa alatt egyre forróbb lett a talaj és talán követőinek sorsán is aggódott, belegyezett egy berlini találkozóba az uralkodóval. Három vagy négy emberével a bemerészkedett a városba, de ottléte nem maradt titokban. Megérkezése után a városkapukat bezárták és minden házat átkutattak. Február utolsó hetében, vagy március elején (a pontos dátum nem ismert) Kohlhasse-t feleségével együtt feltalálták.⁷¹ Ezt követően – a korbán elvárt és kinvallatás után tett beismerő vallomása alapján – 1540. március 22-én a kamarai bíróság halálra ítélte.⁷² Kivégzése előtt – a későbbi krónikás beszámolója szerint – Kohlhasse háromórás beszédben védekezett, és ragaszkodott tettei jogszerűségéhez. Mivel a tárgyalási jegyzőkönyvek elvesztek, azt sem tudjuk, hogy milyen bűncselekményekért, és hogy milyen módon (kerékbe törve vagy pallossal, vagy más módon) végezték ki a berlini Georgentor melletti Rabensteinon.⁷³

⁶⁵ DieBelhorst–Duncker: i.m. 95–98. és 280–404. o.

⁶⁶ DieBelhorst–Duncker: i.m. 121–122. o.

⁶⁷ DieBelhorst–Duncker: i. m. 110–118. és 406–408. o. Müller-Tragin: i.m. 76–77. o.

⁶⁸ DieBelhorst: i.m. 348. o.; Müller-Tragin: i.m. 79–61. o.

⁶⁹ DieBelhorst–Duncker: i.m. 123–125. o.; Müller-Tragin: i.m. 74–76., 81–84. és 86–93. o.

⁷⁰ DieBelhorst–Duncker: i.m.139–141. o.

⁷¹ DieBelhorst–Duncker: i.m. 141–144. o.

⁷² DieBelhorst: i.m. 348. o.; Müller-Tragin: i.m. 134–136. o.

⁷³ DieBelhorst–Duncker: i.m. 144–148. és 418. o.

3. Záró gondolatok

1. Természetesen a történetnek jogtörténeti szempontból – néhány egyéb részlet mellett – az lehet az alapkérdése, hogy Hans Kohlhase magánharca jogszerű volt-e, avagy sem. Esetünkben a magánharc meghirdetése, a *Fehde*-levél, az elmaradt „jóvátétel”, a magánharc megvalósítása a középkori és későközépkori magánharcra emlékeztetnek, annak ellenére, hogy Kohlhase nem volt nemes.⁷⁴

De kérdéses, hogy lehetett-e egyáltalán még a 16. század '40-es éveiben a német birodalom területén magánharcot hirdetni. Ugyanakkor ez a kérdés egy másikat is indukál: volt-e a kora újkori állam már annyira kifejlett, hogy az erőszakos önsegélyt alapjában törvénytelennek lehessen tekinteni. Ezt a kérdést természetesen a korban hatályos jog tükrében kell megvizsgálni, és egyértelmű, hogy a válasz ellentmondásos.

Köztudott, hogy az 1495. évi *Ewige Landfriede* abszolút magánharc-tilalmat mondott ki a Német-Római Szent Birodalom területére. Ez a jogszabály általánosságban tiltotta a magánharcot, tehát nem ismerte el azt, mint szubszidiárius jogi utat. Szemben a korábbi országbékékkel nem szabályozott semmilyen alaki követelményt sem, ami mégis csak legitimálta volna az önhatalmú fellépést: nem beszél meghirdető levelekről, határidőkről, megengedett és nem megengedett magánharc cselekményekről. Az 1495-ös örökös birodalmi béke fényében, amely 1534-ben kétségtelenül érvényes jog volt a német birodalomban, egy *Fehde*-levél nem igazolhatta volna a Kohlhase által bejelentett erőszakos cselekményeket, s ennek fényében – és a későbbi jogfelfogásnak megfelelően – a kereskedő tetteit törvénytelen, erőszakos cselekményeknek, őt magát pedig béketörőnek kellett tekinteni.⁷⁵ Az is egyértelmű azonban, hogy a korabeli modernizálódó német fejedelemségek ennek az abszolút tilalomnak jó ideig nem tudtak érvényt szerezni.

Ennek a tényleges állapotnak a konzekvenciáit vontta le tulajdonképpen az 1532-es *Constitutio Criminalis Carolina* 129. szakasza, amely különböztetett jogszerű és jogszerűtlen magánharc között, utóbbi meghirdetésének lehetőségét egy „*rechtsmäßig gedrungen ursach*”-hoz kötve, azaz fenntartotta a jogszerű és jogellenes *Fehde* közötti hagyományos megkülönböztetést, és bizonyos feltételek mellett megengedte a magánharcot.⁷⁶ De magából a *Carolina* szövegéből is kitűnik,

⁷⁴ Diebelhorst: i.m. 34–350. o. Több eset ismert, midőn a késő középkorban polgári állapotú személyek a korábban csak lovagok számára nyitva álló magánharcot hirdettek. A nem nemesek (és így Kohlhase) „Fehde-képességével” kapcsolatosan lásd legújabban Christine Reinle: *Bauernfehden. Studien zur Fehdeführung Nichtadliger im spätmittelalterlichen römisch-deutschen Reich, besonders in den bayerischen Herzogtümern*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2003, 22–74. o.

⁷⁵ Boockmann: i.m. 92. o.

⁷⁶ Boockmann: i.m. 93. o.; Diebelhorst: i.m. 349.; Carolina 129. „*Item welcher jemandt wider recht vnnd billicheit mutwilliglich bevhedet, den richtet man mit dem schwert vom leben zum todt. Doch ob eyner seiner vhedede halb vonn vnß oder vnsern nachkommen am Reich Römischen Keysern oder Königen erlauniß hett, oder, der den er also bevhedet, sein, seoner gesipten, freundschaftt oder herrschafft, oder der jren feindt wer, oder sunst zu solcher vhedede rechtmessig gedrungen vrsach hett, so soll er auff sein außführung der selben guten vrsachen, peinlich nit gestrafft werden. Inn solchen fellen vnd zweiffeln soll bei den rechtuerstendigen vnd an enden vnd orten, wie zu end diser vnser ordnung angezeygt, radts gebraucht werden.*” *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. und des Heiligen*

hogyan az elhatárolás a jogszerűnek tekinthető magánharc és a 128. szakaszban meglehetősen bizonytalan terminológián alapuló rendelkezésben néhány szóval körülírt bűnözőtípus (*Landtzwinger*), valamint annak jellemző tevékenységi formái között meglehetősen bizonytalan lehetett. Utóbbi szakasz rendelkezéseiben Radbruch például a jogellenes magánharc elleni fellépés szándékát látta, és a különbséget abban ragadta meg, hogy amíg a *Fehde* elsősorban „külső” ellenségektől, addig a *Landzwang* az országglakosoktól indult ki. Előbbire a saját fegyverekkel és legénységgel kivitelezett lovagi-katonai tevékenység volt jellemző, míg a másik elsősorban kétes elemek, elsősorban a csirkefogók segítségére támaszkodott. A szabályszerű *Fehde* meghirdetésének meg voltak a maga formai előírásai, míg a *Landzwang*-ra pusztán formátlan előzetes fenyegetések, sőt előzetes jelzés nélküli azonnali támadások voltak jellemzők.⁷⁷

Kohlhase panaszának orvoslására a korabeli felfogás szerint a felek által elfogadott választott bírák ítélete (*Schiedspruch*) lehetett volna a kézenfekvő megoldás. Midőn ezt nem érthette el, Kohlhase szintén a kor szellemében és a középkori hagyományokhoz ragaszkodva, a szükséges formások pedáns betartásával *Fehde*-t hirdetett.⁷⁸ S mivel a szász hivatalnokok tárgyaltak Kohlhase-val igényei békés kielégítése, megbékéltetése (vagy időnyerés) érdekében, ezzel – utóbbi nyilatkozataik ellenére – mintegy elismerhették magánharcra jogszerűségét és Szászországban való helyénvalóságát.⁷⁹ Mivel Kohlhase – a brandenburgi alattvaló, aki egy szász nemessel keveredett jogvitába – talán joggal érezhette, hogy előzetesen kimerített minden más jogi lehetőséget,⁸⁰ és ezért az általa meghirdetett magánharc bizony becsületes és jogszerű. A szász részről eleinte felkínált megoldás, az egyezkedés és perenkívüli döntés, csak akkor működhetett volna, ha mindkét fél (von Zschwitz is) hajlandó lett volna elfogadni, de ez nem történt meg, s ezért megoldásként nem maradt más lehetőség a kereskedő számára, mint a *Fehde* meghirdetése. A döntőbíráskodás és a magánharc – legalább is a középkori hagyományok fényében – úgyszólván ugyanannak a dolognak a két oldala volt.⁸¹

Römischen Reichs von 1532. (Carolina) (Hrsg. Friedrich-Christian Schroeder), Stuttgart, Philipp Reclam jun., 2000, 81. o.

⁷⁷ Gustav Radbruch: Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie, in: Uő.: *Gesamtausgabe Bd 11. Strafrechtsgeschichte* (Hrsg. Arthur Kaufmann), Heidelberg, Müller, 2001, 93. o. Radbruch kifejezetten a *Landzwingertipikus* megtestesítőjének tekinti Hans Kohlhaas [sic!] személyét is. Uő., 94. o. Az összevetésre lásd még Manfred Kaufmann: *Fehde und Rechtshilfe. Die Verträge brandenburgischer Landesfürsten zur Bekämpfung des Raubrittertums im 15. und 16. Jahrhundert* (Reihe Geschichtswissenschaft. Bd. 33). Pfaffenweiler, Centaurus-Verlags-Gesellschaft, 1993.

⁷⁸ A *Fehde* jelenségére többek között lásd Ruszoly József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2011, 614–617. o.; Christine Reinle: *Fehde*, in: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Band 1: *Aachen – Geistliche Bank. 2.*, völlig überarbeitete und erweiterte Auflage, Berlin, Schmidt, 2008, 1515–1525. h.

⁷⁹ Müller-Tragin: i.m. 139. o. A szász hatóságok magatartása azt sugallja, hogy Szász Választófejedelemiségben a *Fehde* mint jogérvényesítési eszköz megengedhetőségével kapcsolatban a 16. század első felében *de facto* jogbizonytalanság uralkodott. Dießelhorst–Duncker: i.m. 43. o.

⁸⁰ Az, aki kortársai szemében mint becsületes magánharcot vezető, és nem mint bűnöző rabló akart feltűnni, annak hitelesen kellett bizonyítania, hogy valójában kimerített minden törvényes a jogi eljárást. A kérdés rendkívül vitatott a szakirodalomban. Müller-Tragin: i.m. 137–138. o.

⁸¹ Bockmann: i.m. 93. o.

A Kohlhase által meghirdetett *Fehde* és az abból kinövő események történetét tehát az teszi jogtörténetileg érdekessé, hogy két korszak határára – a „már nem és még nem” időszakára – esett. A 16. század első felében a kérdés, hogy a magánharc továbbra is jogszerű eszköznek volt-e tekinthető, az adott területi államok érdekérvényesítő képességétől függött. Ez az állami erőszakmonopólium megvalósulásához kapcsolódó kérdés azért jelentős, mert tulajdonképpen azt világítja meg, hogy alkotmánytörténetileg hol húzódik a határ a középkor és az újkor között, hiszen a középkort az erőszakos önsegély időszakának, az újkort ezzel szemben az állami kényszermonopólium időszakának kell tekintenünk.⁸²

2. Mint említésre került, Hans Kohlhase alakját, illetve történetét széleskörben ismertté tévő Kleist-novella hőstét, Michael Kohlhaas-t a jogi fanatikuskok egyik legeklatánsabb példájaként tartja számon a jogtudományi köztudat. Viszonylag széles szakirodalom⁸³ foglalkozott a „*Rechtsmensch*” jogi idealista – erőszaktól sem visszariadó – altípusával,⁸⁴ akit a valós és a költött kereskedők megtestesítettek.

Az értékelések rendkívül végletesek. Vannak szerzők, akik Kohlhase személyében – mint Jhering – „saját jogérzetük mártírját”,⁸⁵ mások a jogai érvényesítéséért a végletekig elmenni kész „nemeslelkű terroristát” látják.⁸⁶ Mások „kérelhetetlenségbe torzuló igazságvágy tombolást” és „közösségpusztító igazsághajszolást” látnak bele Kohlhaas/Kohlhase történetébe.⁸⁷ Ezen megközelítések szerint a kereskedő igazságba vetett hite bűnös igazságtalanságba fordult át, az igazság és a rend szenvedélyes követése túlzott erőszakos cselekményekhez és rendbontáshoz vezetett.

Nyilvánvaló, hogy mai jogtudatunk úgy ítéli meg, hogy Kohlhase magánharca – mérve az őt ért igazságtalansághoz – legalábbis kései szakaszában mindenképpen aránytalannak volt minősítendő. Ahogy ma mondanánk, az arányosság elve egyértelműen sérült. Az igazságosságot mindenek feletti értéknek tekintő – radbruchi értelemben vett – jogi idealista a történeti Kohlhase képében is a jogi fanatikusk – inkább negatív megközelítésű – alakját öltötte magára.

Mindenesetre – bár az érvek és ellenérvek Kohlhase magánharcának jogszerűsége kapcsán nem könnyen mérlegelhetők –, úgy tűnik, hogy a kereskedő

⁸² Boockmann: i.m. 97. és 105. o.

⁸³ Szem előtt tartva a történeti és irodalmi Kohlhase/Kohlhaas közötti szükségszerű megkülönböztetést utalhatunk néhány munkára. Joachim Rückert: „...der Welt in der Pflicht verfallen...”. Kleists ‚Kohlhaas‘ als moral und rechtsphilosophische Stellungnahme. In: *Kleist-Jahrbuch* (1988/89), 37–403. o.; Ludwig Büttner: Michael Kohlhaas – eine paranoische oder heroische Gestalt? *Seminar: A Journal of Germanic Studies* 4 (1968) 2., 26–41. o.; Joachim Bohnert: Kohlhaas der Entsetzliche, *Kleist-Jahrbuch* (1988/89), 404–439. o.; Andreas Voßkuhle – Johannes Gerberding: Michael Kohlhaas und der Kampf ums Recht, *JuristenZeitung*, 67 (2012), 19, 917–925. o.; Ralph Backhaus – Eike Kassebaum: Recht und Unrecht in Kleists „Michael Kohlhaas”, *JuristenZeitung* 70 (2015), 19, 901–910. o.

⁸⁴ Radbruch: *Rechtsphilosophie* 330–331. o.

⁸⁵ Rudolf von Jhering: *Der Kampf ums Recht*, Wien, Manz, 1877, 63. o.

⁸⁶ Horst Sendler: *Über Michael Kohlhaas - damals und heute* (Schriftenreihe der Juristischen Gesellschaft zu Berlin, Heft 92), Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1985, 13. o.

⁸⁷ Varga Csaba: Irodalom? Jogbölcselet? in: Uő.: *Elméleti jogtudomány. Körkép, dilemmák, útkeresések*, Budapest, Pázmány Press, 2017, 271. o. Lásd még Varga Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*, Budapest, Szent István Társulat, 2004, 116. o.

elítélése végeredményben egy az államiság erősítése érdekében véghezvitt politikai aktus lehetett.⁸⁸

Talán kitűnt fentiekből: a történeti tényállás nem egyértelműen kínálja fel, hogy akár közeles bizonyossággal is választ adhassunk a leegyszerűsített kérdésre „igaza volt-e Hans Kohlhase-nak”? Az viszont valószínű, hogy a kutató nehezen szabadulhat bizonyos preconcepcióktól, amelyek olyan nagy hatású irodalmi művek révén befolyásolják gondolatait, mint amilyenek Heinrich von Kleist, vagy Sütő András tovább gondolt, „fiktív tényállásokból” kiinduló, de jogérzetünket mindenképpen megkarcoló művei.⁸⁹

Irodalomjegyzék

- Alexis, Willibald: Hans Kohlhase und die Minckwitz'sche Fehde 1528–1540 (in: *Der neue Pitaval. Eine Sammlung der interessantesten Criminalgeschichten aller Länder aus älterer und neuerer Zeit*, Neue Serie, Bd. 9, Leipzig 1874, 1–61) <https://www.projekt-gutenberg.org/alexis/pitans09/chap02.html>
- Backhaus, Ralph – Kassebaum, Eike: Recht und Unrecht in Kleists „Michael Kohlhaas”, *JuristenZeitung* 70 (2015), 901–910. o.
- Beutel, Albrecht: Luther und Kohlhase. Eine Fallstudie zur cura conscientiae des Reformators, in: Uő.: *Reflektierte Religion: Beiträge zur Geschichte des Protestantismus*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2007, 1–20. o.
- Bohnert, Joachim: Kohlhaas der Entsetzliche, *Kleist-Jahrbuch* (1988/89), 404–439. o.
- Boockmann, Hartmut: Mittelalterliches Recht bei Kleist. Ein Beitrag zum Verständnis des „Michael Kohlhaas”, *Kleist-Jahrbuch* (1985), 84–108. o.
- Büttner, Ludwig: Michael Kohlhaas – eine paranoische oder heroische Gestalt? *Seminar: A Journal of Germanic Studies* 4 (1968) 2., 26–41. o.
- *Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. und des Heiligen Römischen Reichs von 1532. (Carolina)* (Hrsg. Friedrich-Christian Schroeder), Stuttgart, Philipp Reclam jun., 2000.
- Diebelhorst, Malte: Hans Kohlhase/Michael Kohlhaas, *Kleist-Jahrbuch* (1988/1989), 334–356. o.
- Diebelhorst, Malte – Duncker, Arne: *Hans Kohlhase: die Geschichte einer Fehde in Sachsen und Brandenburg zur Zeit der Reformation*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Wien, Lang, 1999.
- Gropius, George: *Beiträge zur Geschichte Berlins*, Berlin, Gropius, 1840, 61–78. o.

⁸⁸ Diebelhorst: i.m. 350. o.

⁸⁹ Az írásban és az alapjául szolgáló előadásban felgöngyöltett történet tekinthető egy adósság törlesztésének. A hitelező egy tizegynéhány éves gyermek, aki a még hétfői szünnapos és egycsatornás televíziózás idejében, valamikor 1975 elején a Kaposvári Csiky Gergely Színházból Sütő András *Az egy lócsiszár virágvasárnapja* című friss drámájának közvetítését látva megérezte a részben fiktív események mögött feszülő dilemmát: jó eszközökkel kereste-e igazát Kohlhaas Mihály? Az adós pedig egy meglett ember, akit ez a dilemma és a mögötte meghúzódó valós történelmi események rejtélye csaknem ötven éve foglalkoztat.

-
- Kaufmann, Manfred: *Fehde und Rechtshilfe. Die Verträge brandenburgischer Landesfürsten zur Bekämpfung des Raubrittertums im 15. und 16. Jahrhundert* (Reihe Geschichtswissenschaft. Bd. 33). Pfaffenweiler, Centaurus-Verlags-Gesellschaft, 1993.
 - Müller-Tragin, Christoph: *Die Fehde des Hans Kohlhase. Fehderecht und Fehdepraxis zu Beginn der Frühen Neuzeit in den Kurfürstentümern Sachsen und Brandenburg* (Zürcher Studien zur Rechtsgeschichte 35), Zürich, Schulthess, 1997.
 - L[i]liencron, [Rochus] v[on]: Kohlhase, Hans, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB), Band 16, Leipzig, Duncker & Humblot, 1882, 448–450. o.
 - Radbruch, Gustav: Rechtsphilosophie, 3. Auflage 1932, in: Uő.: *Gesamtausgabe Bd. 2. Rechtsphilosophie* (Hrsg. Arthur Kaufmann), Heidelberg, Müller, 1993, 206–450. o.
 - Radbruch, Gustav: Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie, in: Uő.: *Gesamtausgabe Bd 11. Strafrechtsgeschichte* (Hrsg. Arthur Kaufmann), Heidelberg, Müller, 2001, 19–253. o.
 - Reinle, Christine: *Bauernfehden Studien zur Fehdeführung Nichtadliger im spätmittelalterlichen römisch-deutschen Reich, besonders in den bayerischen Herzogtümern*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2003.
 - Reinle, Christine: Fehde. in: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Band 1: *Aachen – Geistliche Bank 2.*, völlig überarbeitete und erweiterte Auflage, Berlin, Schmidt, 2008, 1515–1525. h.
 - Ribbe, Wolfgang: *Kohlhase, Hans*. in: *Neue Deutsche Biographie* (NDB), Band 12, Berlin, Duncker & Humblot, 1980, 427–428. h.
 - Ruzsoly József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2011.
 - Rückert, Joachim: „...der Welt in der Pflicht verfallen...“. Kleists ‚Kohlhaas‘ als moralund rechtsphilosophische Stellungnahme. In: *Kleist-Jahrbuch* (1988/89), 37–403. o.
 - Sendler, Horst: *Über Michael Kohlhaas - damals und heute* (Schriftenreihe der Juristischen Gesellschaft zu Berlin, Heft 92), Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1985.
 - Stefanopoulou, Georgia: Heinrich von Kleist (1777–1811): Ein kritischer Rechtsdenker, *Juristen Zeitung*, 2. Dezember 2011, 66. (2011) 23., 1154–1157. o.
 - Voßkuhle, Andreas – Gerberding, Johannes: Michael Kohlhaas und der Kampf ums Recht, *JuristenZeitung*, 67 (2012) 19, 917–925. o.
-
-

Miniszterelnökök pere - (Történelmi fikció)

Szabó István*

Magyarországon a miniszteri felelősséget szabályozó 1848. évi törvény száz évig volt hatályos. A törvény szerint a minisztereket csak az országgyűlés vonhatta felelőségre, az általuk elkövetett bűncselekményeket is beleértve. Száz év alatt öt miniszterelnököt ítélték halálra, de mindig különbíróságok és nem az országgyűlés. Tanulmányomban azt vizsgálom, vajon az országgyűlés által lefolytatott eljárásban milyen ítéleteket szabhattak volna ki. Ezért választottam a "történelmi fikció" alcímet, hiszen a valóságban le nem zajlott perekről van szó.

Kulcsszavak: miniszterelnök, miniszteri felelősség, per, történelmi fikció

Lawsuit of prime ministers (A historical fiction)

In Hungary, the 1848 law governing ministerial responsibility was in force for a hundred years. Under the law, ministers could only be prosecuted by Parliament, including for crimes they had committed. In a hundred years, five prime ministers have been sentenced to death, but always by special courts and not by Parliament. In my study, I look at what judgments could have been handed down in the proceedings conducted by Parliament. That is why I chose the subtitle "a historical fiction", as it is about trials that did not take place in reality.

Keywords: prime minister, ministerial responsibility, lawsuit, historical fiction

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1495>

1. Bevezetés

A felelős minisztériumról szóló 1848. évi III. törvénycikk az 1949-es szocialista alkotmányig hatályban maradt. Száz éves története alatt nem csak minisztereket, hanem több miniszterelnököt is perbe fogtak, azonban az 1848. évi III. törvénycikkben erre meghatározott eljárásrendet¹ *egyszer sem alkalmazták*.² Bár az érintettek hivatkoztak arra, hogy hivatali tevékenységükért csak az országgyűlés vonhatja őket felelőségre, az eljáró bíróságok azt minden egyes esetben figyelmen

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék.

¹ 1848. évi III. törvénycikk 32-36.§

² Az 1848 októberében – a miniszterelnökké vitatott körülmények között kinevezett és csak néhány napig regnáló – Récsey Ádámot ténylegesen vád alá helyezték, lemondása miatt azonban az eljárást vele szemben sem folytatták le. Kezdeményezések voltak (pl. Fejérváry Gézával szemben), azonban több tényleges eljárást nem indítottak. [Cserny Ákos: *A miniszteri felelősség*. Budapest, Complex, 2008. 50. o.] Szente Zoltán is több ilyen, az eljárás megindításáig el nem jutott kezdeményezést említ. [Szente Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, Atlantisz, 2011. 294.]

kívül hagyták. Batthyány Lajossal szemben egy osztrák hadbíróóság járt el, míg a második világháború négy miniszterelnökét (Imrédy Bélát, Bárdossy Lászlót, Sztójay Dömét és Szálasi Ferencet) népbíróügyi eljárásban vonták felelősségre.

Az érintett miniszterelnökök történelmi megítélése – nem alaptalanul – eltérő, a szikár joghelyzetet azonban ez nem befolyásolta. Vagy mégis? Tanulmányom megírására ez a kérdőjel sarkallt. Ma már kevésbé ismert, hogy a miniszterek jogi felelősségre vonásának XIX. századi szabályozását *a politikai természet és a joghoz kötöttség közötti ingadozás jellemezte.*³ A kérdés az alábbi volt: csupán a büntetőjogban megszokott, szabatosan körbeírt cselekményekre terjesszék azt ki, vagy a kormányzás minőségét is a jogi felelősség tárgyává lehessen tenni?⁴ Utóbbi esetben az eljárás alá vont miniszterelnököknél a szikár joghelyzetnek nagyobb jelentősége nem lett volna, sorsuk sokkal inkább a felelősséget érvényesítő országgyűlés aktuális többségének *politikai szimpátiájától, vagy antipátiájától függött.*

Az 1848. évi III. törvénycikk pedig különösen érdekes, mert hézagos szabályai miatt *szövegéből a két modell közötti választás nem volt levezethető.* Bár a joghézagok miatt kezdetben még felmerült annak külön törvénnyel történő pontosítása,⁵ ez azonban nem valósult meg. A megoldást az 1848-as törvény értelmezésével kellett megtalálni, a jogtudomány vajon melyik utat választotta? Bár konkrét eljárás egy sem volt, az évszázados szakirodalmi háttérből le lehet vonni következtetéseket.

Nem a valóságban lezajlott pereket dolgozok fel, innen az „Egy történelmi fikció” alcím. Tanulmányomban azt igyekszem tisztázni, vajon az itthon kialakult felelősségi rendszer inkább politikai természetű volt, vagy a joghoz kötöttség dominált benne. Így az eljárás alá vont miniszterelnökök inkább történelmi megítélésükből levezetett ítéletre, vagy ügyük objektív kivizsgálására számíthattak volna. A kérdés tisztázásának három legfontosabb eleme, az anyagi jogi szabályok, az eljárásjogi szabályok, és az ítélőbíróóság összetétele. Eme három lényegi pont előtt azonban még arra is kitérek, miként kell értékelnünk magának az eljárásnak az országgyűlés hatásköréből történő elvonását.

³ „Egyáltalában a miniszter felelősségre vonásának különböző alakjai az egyes esetekben összefolynak. / Lehet-e például szorosan elhatárolni, mely esetben vonatik a miniszter politikai és mely esetben jogi felelősségre.” [Márffy-Mantuano Rezső: *A miniszteri felelősség intézménye Magyarországon.* Budapest, Politzer, 1905. 40.]

⁴ „A felelősségre vonás alapjául szolgáló cselekmény meghatározása kapcsán az alkotmányos megoldások és az elméleti álláspontok alapvetően abban különböznek egymástól, hogy csupán a miniszter alkotmány- és törvénysértő tevékenysége képezze a vád alá helyezés alapját, vagy a felelősségre vonás lehetőségét – az előbbieken túl formálisan – a helytelen, célszerűtlen politikára, kormányzásra, az állam érdekeinek veszélyeztetésére is kiterjesszék.” [Cserny: im. 50. o.]

⁵ Hegedűs Lajos, bár csak példálózva, mégis számos pótlandó hiányosságot sorol fel. Miként és milyen létszámmal jön létre a vádat képviselő képviselőházi bizottság? Hogyan érvényesül a védelemhez való jog? Milyen mértékű többséggel határoz a főrendiházi bíróság? A szavazategyenlőség vajon felmentő ítéletet jelent? A bírák a büntetés megállapításakor kötve vannak a büntető törvénykönyvhöz? Halálos ítéletet is hozhatnak? S egyáltalán milyen eljárási garanciák érvényesülnek? [Hegedűs Lajos: *A magyar közigazgatás alapjai.* Heckenast Gusztáv, Pest, 1872. 331. o.]

2. A hatáskör elvonható-e az országgyűléstől?

A miniszterekkel szemben indítandó – a jogi felelősség érvényesítésére irányuló – eljárásoknál *két esetben* is felmerülhetett az országgyűlés mellőzése. Az egyik esetkőr a miniszterek által hivatalos eljárásuk során elkövetett bűncselekmények, a másik a hatáskörök utólagos módosítása.

Ha a jogi felelősség tárgyává tett cselekmény egyben bűncselekmény is volt, joggal vetődött fel a rendes büntetőeljárás lehetősége. Az ugyanis *hivatalból indult*, az országgyűlést viszont *ez az elv nem kötötte*, a képviselők a miniszterek vád alá helyezéséről szabad belátásuk szerint döntöttek. Ha az országgyűlés nem emelt vádat, tiltotta-e bármi a királyi ügyészségnek, hogy a büntető törvénykönyv egy tényállásának kimerítése miatt valamely miniszter ellen eljárást indítson? A bűnvádi perrendtartás első (1896-os) kodifikált változata minden hivatalból üldözendő cselekménynél kifejezett kötelezettségként írta elő számára a nyomozás lefolytatását és a vád képviseltét.⁶ Az 1848. évi III. törvénycikk például a miniszterek kezeire bízott pénz elsikkasztását nevesítve az országgyűlési felelősségre vonás tárgyává tette.⁷ A sikkasztás, sőt külön a hivatali sikkasztás azonban a büntető törvénykönyvben is megtalálható tényállás volt.⁸ Ha egy miniszter az állami költségvetésből sikkasztott, s a képviselőház nem emelt ellene vádat, ezzel a büntető törvénykönyvben rögzített felelősség alól is mentesült volna? Ha a miniszter ellen rendes büntetőeljárás is indítható, akkor az országgyűlés mellőzése önmagában még nem törvénysértő.

A logikai értelmezés – érzésem szerint – *a párhuzamos hatáskör mellett szólt*. A német és osztrák szakirodalmat olvasva is ez kép rajzolódik ki előttünk.

Az 1919-es német alkotmány szerint a törvénysértést elkövető miniszterek felett a birodalmi gyűlés által emelt vád alapján a Német Birodalom Állambírósága ítélezett.⁹ Ha a törvénysértés bűncselekményt valósított meg, a rendes bűnüldöző hatóságok előtt semmilyen akadály nem állt az eljárás megindítására. Amennyiben a birodalmi gyűlés vádat emelt, az állambíróság határozott arról, hogy melyik eljárást folytatják le. Úgy is dönthetett, hogy a parlamenti vád ellenére nem folytat eljárást, hanem a rendes büntetőeljárást hagyja érvényre jutni. Amennyiben maga kezdte el vizsgálni az ügyet, akkor a rendes büntetőeljárást fel kellett függesztenie, hiszen egy ügyben két eljárás nem folytatható.¹⁰ Tehát párhuzamos hatáskör érvényesült, a miniszterek által elkövetett bűncselekmények így semmiképpen sem maradhattak büntetlenül.

A miniszteri felelősségéről szóló 1867-es osztrák törvényből hasonló konklúziót vonhatunk le. A törvénysértést elkövető minisztereket – szintén egy állambíróságnak nevezett fórum előtt – a parlament mindkét kamarája vád alá helyezhette. Ha a vád

⁶ 1896. évi XXXIII. törvénycikk 33.§ (1) bekezdés

⁷ 1848. évi III. törvénycikk 32.§ b. pont

⁸ 1878. évi V. törvénycikk 462-464.§§

⁹ A Német Birodalom 1919. évi Alkotmánya 59. cikkely

¹⁰ „Ha az Állambíróság által vizsgált cselekmény miatt a vádlottal szemben büntetőeljárás is indul, akkor az Állambíróság dönt arról, hogy saját eljárását függeszti fel a büntetőeljárás lezárásáig vagy a büntetőeljárást saját tevékenységének befejezéséig” [Az állambíróságról szóló 1921. július 9-i törvény 10.§; Reichsgesetzblatt (német) 905. o.]

tárgyává tett cselekmény bűncselekmény volt, akkor a rendes bíróságok előtt folyamatban lévő eljárást át kellett tenni az állambírósághoz.¹¹ Az 1867-es osztrák törvény tehát eleve azzal számolt, hogy a parlamenti vád alá helyezéskor már lehet folyamatban lévő rendes büntetőeljárás. Itt is a párhuzamos hatáskör érvényesült, természetesen megfelelő megelőzési szabályokkal.

Magyar viszonylatban azonban *eltérő következtetésre jutunk*. Az 1848. III. törvénycikk alábbi mondatából: „Hivatalos minőségükön kívül elkövetett egyéb vétségekre nézve a ministerek a köztörvény alatt állanak”,¹² ama nyelvtani értelmezés is levezethető, hogy csak ezekben az esetekben, vagyis csak a hivatalos eljárásukon kívül eső cselekményekért vonhatóak a köztörvények (a rendes büntetőeljárás) hatálya alá. A hivatalos minőségükben elkövetett cselekményeikért nem, vagyis azokban az esetekben *az országgyűlés kizárólagos hatásköre* érvényesült.

A korabeli szakirodalmat olvasva is ez az álláspont körvonalazódik. *Kmety Károly* szerint a közönséges büntető törvénykönyvet megsértő hivatali cselekmények sem vihetők rendes bíróság elé.¹³ *Tomcsányi Móric* is arról ír, hogy ezek az ügyek a rendes bíróságok hatásköréből ki vannak véve.¹⁴ *Heimann Jenő* 1906-ban, a ministerek jogállásáról írott rövid könyvében szintén az országgyűlés kizárólagos hatásköre mellett foglalt állást. Érvelését a jogi és politikai felelősség összemosódására alapozta, vagyis az alapkérdésünkben is állást foglalt. Álláspontja szerint a magyar szabályozás politikai természetű, így rendes bíróság nem járhatott el, hiszen annak kezébe politikai mérlegelés nem adható.¹⁵

A magyar közjog tehát a ministerek felelősségre vonásánál a rendes bűnüldöző szervek párhuzamos hatáskörét nem ismerte el, amit elsősorban a felelősség politikai természetével indokolt.

A párhuzamos hatáskör mellett az országgyűlés mellőzésének másik felvetődő lehetősége *a hatásköri szabályok utólagos módosítása volt*. A hatáskör eljárásjogi kérdés, ahol a visszaható hatály tilalma nem olyan kiterjedt, mint az anyagi jognál. Így az előző bekezdésekben leírtak ellenére mégsem állíthatjuk, hogy bármilyen hatáskör elvonás törvénysértő lett volna. Mindezt persze csak teoretikus véleményként írva, miszerint utólagos módosítással lehetséges hatáskörelvonás, de ez nem jelenti azt, hogy a megvalósult esetekben azok szabályosak voltak. Akár a

¹¹ „A birodalmi tanács mindkét kamarája a ministereket az állambíróság előtt – amennyiben a cselekmény közfeladatukkal összefüggésben áll – az általános büntetőtörvénykönyv hatálya alá tartozó bűncselekmények elkövetése miatt is vád alá helyezheti. / Ezen cselekményeknél az állambíróság (16.§) kizárólagos hatáskörrel rendelkezik, a rendes bíróságok előtt folyamatban lévő vizsgálatot át kell hozza tenni.” [A birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok minisztereinek felelősségéről szóló 1867. július 25-i törvény 8.§; (osztrák) 101/1867.]

¹² 1848. évi III. törvénycikk 36.§

¹³ Kmety Károly: *A magyar közjog tankönyve*. Budapest, Grill, 1911. 430. o.

¹⁴ Tomcsányi Móric: *Magyarország közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932. 483. o.

¹⁵ „A minister nemcsak azért vonandó felelősségre, mert cselekedete törvénytelen, hanem azért is, mivel ténykedése az országnak nem hozta meg a kellő sikert, esetleg erkölcsi, vagy anyagi balsikert eredményezett. A minister nemcsak ténykedéseért, hanem az abból eredő eredményekért is tartozik felelősséggel. / Ebből folyik egyrészt a minister jogi, másrészt annak politikai felelőssége. / Ebből folyik azonban, azon szükséglet is, hogy a ministert a rendes bíróság hatásköréből kivonjuk.” Heimann Jenő: *A ministerek közjogi állása és felelőssége Magyarországon*. Budapest, Kilián, 1906. 19. o.

Batthyány felett ítélező osztrák hadbíróóság hatáskörének, akár a népbíráskodásról szóló 81/1945. ME. számú rendeletnek bőven vannak vitatható pontjai.

3. Az anyagi jogi háttér

A fikciót tovább építve, az anyagi jogi háttér tisztázásával tudjuk megállapítani, vajon a perbe fogott miniszterelnököket egy az országgyűlés előtt lefolytatott eljárásban *milyen cselekményekért és milyen büntetésekkel* sújthatták volna. Vizsgálatunk végső tárgya a bevezetőben felvetett probléma lesz: az anyagi jogi háttér vajon joghoz kötött, vagy politikai természetű volt?

Az első kérdésre, a büntethető¹⁶ cselekményekre, az 1848. évi III. törvénycikkben találunk némi kapaszkodót. A 32.§ ugyanis tucatszámú, a felelősségre vonást megalapozó cselekményt sorol fel. A joghoz kötött rendszerhez azonban csak azért ad halvány tájékoztató pontot, mert csupán a felelősség tárgyává tehető cselekmények neveit határozza meg, tényleges tartalmukat azonban nem írja körbe. Hogy mit kell a személyi szabadságot, vagy a tulajdon szentségét sértő cselekmény alatt érteni, azt a főrendiházi bíróság értelmezésére bízta. Emellett – kicsit zavaró módon – a konkrét cselekmények felsorolásában generálklauzula is szerepelt (a miniszter bármilyen törvénysértésért, vagy a törvények végrehajtásának elmulasztásáért felelős).¹⁷

A másik vizsgált kérdésnél, az alkalmazható szankcióknál, azonban a törvény semmilyen tájékoztató pontot nem ad. Az 1848. évi III. törvénycikk ugyanis *a büntethető cselekményekhez kapcsolódó szankciókról semmit nem tartalmazott*.

Joghoz kötött rendszerben a szankció hiánya joghézagot jelent, aminek feloldására valamilyen *analógia* nyújthat segítséget. Erre leginkább *a közhivatalnokok* felelősségi rendszere lehet alkalmas, ahol a tiltott cselekményekhez jól azonosítható szankciók is kapcsolódtak. Náluk a felelősség típusainál a vagyoni felelősségen túl *büntetőjogi és fegyelmi felelősséget* találunk.¹⁸ Bár vagyoni felelőssége a minisztereknek is volt, a perbefogott miniszterelnököknél a kártérítési felelősségük nem képzett központi kérdést, ezért mi sem foglalkozunk vele. A büntetőjogi és fegyelmi felelősséget vizsgáljuk, s különösen azt, hogy ehhez milyen szankciókat lehetett fűzni. Ebből próbálunk a magyar miniszterekkel szemben alkalmazható szankciókra következtetni.

Amennyiben egy közhivatalnok a büntető törvénykönyvben rögzített tényállást merített ki, akkor büntetőjogi felelősséggel tartozott, minden más köteleességszegése a fegyelmi felelősség körébe tartozott. A büntetőjogi felelősségnél a nulla poena sine

¹⁶ A terminológiában érdekes szójáték, hogy „büntethető”, vagy „büntetendő” cselekmény. A „büntethető” kifejezés a hivatkozás hiányára utal.

¹⁷ Csekey István utal rá, hogy a törvénysértésekért kimondott általános felelősség, és a felelősséget megalapozó cselekmények tételes felsorolása két önálló modell. Véleménye szerint az 1848. évi III. törvénycikk által alkalmazott vegyes rendszer „mindkét másik rendszernek a hátrányait egyesíti magában, mert a homályos általános kijelentés mellett egészen rendszertelenül emel ki néhány különleges bűncselekményt.” [Csekey István: *Magyarország alkotmánya*. Budapest, Renaissance, 1943. 186. o.

¹⁸ Magyarai Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942. 412-419. o.

lege elv nyomán a tényálláshoz rendelt büntetést alkalmazták, a fegyelmi vétségeknél pedig az alábbi szankciókat találhatjuk: írásbeli megrovás, pénzbírság, előlépés megvonása, büntetésből történő áthelyezés, a legsúlyosabb szankció pedig a szolgálatból történő elbocsátás (a hivatalvesztés) volt.¹⁹ A már érintett 1867-es osztrák törvényben *a minisztereknél is ez az általános felelősségi rendszer fedezhető fel*. Ha a parlament valamelyik kamarája által emelt vádat az állambíróság megalapozottnak találta, akkor az érintett minisztert elbocsáthatta a koronatanácsból (a kormányból). Súlyosbító körülmények esetén a teljes közszolgálatból elbocsáthatta, s politikai jogait is korlátozhatta. Amennyiben a megsértett törvény büntetőtörvény volt, akkor az ebben előírt szankciót is alkalmaznia kellett.²⁰ A rendszer logikus, mivel a törvénytörő cselekmények közül mindig a súlyosabbakat kriminalizálják. Amennyiben a törvénytörés súlyossága átlépi a büntetőjog határát, akkor a hivatalvesztéshez büntetőjogi szankció is társul, ha ezt a súlyossági határvonalat nem lépi át, akkor a szankció megmarad a hivatalvesztésnél. Az első a büntetőjogi, a második a fegyelmi felelősséggel hozható összefüggésbe.

Az analógia alkalmazását azonban nehezíti, hogy a közhivatalnokok felelősségi rendszerében *nincs politikai felelősség*. Ez ugyanis a fegyelmi felelősséget magába olvasztotta.²¹ Ha a legsúlyosabb fegyelmi büntetést – a miniszter szolgálatból történő elbocsátását – egy bizalmi szavazással is el lehetett érni, akkor nem bajlódtak fegyelmi eljárással.²² A politikai felelősség mellett így a fegyelmi felelősség jelentőségét veszítette. Az akkor volt lényeges, ha politikai felelősséggel még nem számoltak, az 1867-es osztrák törvénytől ez lehetett a kiváltó ok.

Politikai felelősségről az 1848. évi III. törvénycikk sem szólt,²³ így a 32.§ felsorolásában a bűncselekménynek nem minősülő eseteket akár a fegyelmi felelősség körébe is sorolhatnánk. Ha a miniszter valamely, a büntetőtörvényekben is szereplő cselekményt merített ki, akkor az ott meghatározott szankciót is alkalmazni kellett, egyébként csak fegyelmi szankciókkal volt sújtható. Bár a törvényben a fegyelmi szankciók sincsenek rögzítve, de a közhivatalnokoktól vett analógiával ez is pótolható. Eme gondolatmenet nyomán, ha a képviselőház által emelt vád nyomán a főrendiházi bíróság a büntetőjog határát át nem lépő törvénytörést állapított meg, akkor a szankció legfeljebb a miniszter elmozdítása lehetett.

¹⁹ Uo. 417.

²⁰ „A marasztaló ítélet jogkövetkezménye az elítéltnak a koronatanácsból történő eltávolítása, súlyosbító körülmények esetén azonban az állami szolgálatból is elbocsátható, s meghatározott időre a politikai jogainak gyakorlásától is megfosztható. / Ha a vádlottat az általános büntetőtörvényekben rögzített cselekményért, vagy mulasztásért marasztalják el, akkor az állambíróság a jelen törvény rendelkezésein túl az abban találhatóakat is alkalmazza.” [A birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok minisztereinek felelősségéről szóló 1867. július 25-i törvény 23.§; Reichsgesetzblatt (osztrák) 101/1867.] 23.§

²¹ Concha Győző: *Politika: I. kötet Alkotmánytan*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1907. 592. o.; Tomcsányi: im. 477. o.; Csekey: im. 185. o.

²² Uo. 477. o.

²³ Bár voltak álláspontok, amelyek szerint az 1848. évi III. törvénycikk szövegéből is levezethető a politikai felelősség, ezek azonban nem voltak túl megalapozottak. [Szente: im. 296-298. o.]

A kiegyezés után viszont a szakirodalom egységes volt abban, hogy a magyar közjogban a miniszterek politikai felelőssége is létezett.²⁴ Egy történeti alkotmányban pedig a szokásjogi úton kialakult intézmények teljesen természetesek. Így viszont a 32.§-ban felsorolt cselekmények okafogyottá válnak, hiszen fegyelmi büntetés reményében felesleges volt a vád alá helyezés. Ha joghoz kötött rendszerben gondolkodunk, akkor az 1848. évi III. törvénycikkben a *büntető törvénykönyv keretei közé szorított büntetőjogi felelősség és politikai felelősség létezett.*

Az előző pontban azonban láthattuk, hogy az országgyűlés kizárólagos hatáskörét a hazai közjogi irodalom a miniszteri felelősség *politikai természetével* indokolta, amely szempont jelen esetben, *az anyagi jogi résznél is domináns maradt.* Ezt jól kifejezi, hogy már a felelősségi rendszer tagolásánál sem jutottak egységes álláspontra. Külön értelmezést igényel, hogy ki mit értett az egyes felelősségi típusok alatt, aminek fő okát *a büntetőjogi szankcióknak a büntető törvénykönyvön kívüli esetekre történő kiterjesztésében* látom. Hogyan nevezzék azt a felelősségi formát, amikor tételesen bűncselekménnyé nem nyilvánított cselekményekhez büntetőjogi szankciót fűztek. Az előző bekezdés végén ezért kellett a büntetőjogi felelősség elé a „büntető törvénykönyv keretei közé szorított” megjegyzést odaírom. A joghoz kötött rendszerben a büntetőjogi szankciók nem léphetnek ki a büntető törvénykönyv keretei közül, csak az abban rögzített cselekményekre lehet azokat alkalmazni. Minden más esetben csak fegyelmi büntetésnek lehet helye, amit viszont a politikai felelősség magába olvaszt.

Áttérve a korabeli szakirodalom elemzésére, a jogi és politikai felelősség elhatárolása gond nélkül megtörtént. A *zavar a jogi felelősség csoportosításánál keletkezett.* A fentebb már említett okok miatt a vagyoni felelősséget most is elhagyjuk, s a jogi felelősségnek ezen túli csoportosítását tekintjük át.

Concha Győző alkotmányjogi és fegyelmi felelősséget említett.²⁵ *Kmety Károly* nem bocsátkozik a felelősségi típus pontosításába, a politikai felelősség mellett egyszerűen csak jogi felelősségről szólt,²⁶ s *Nagy Ernő* is hasonlóan tett.²⁷ *Ferdinandy Gejza* viszont a jogi felelősséget egyértelműen *a büntetőjogi felelősséggel* azonosította,²⁸ s *Egyed István* is ezzel megegyező állásponton volt.²⁹ *Csekey István* szerint a jogi felelősség – a vagyoni felelősségen túl – büntetőjogi és alkotmányjogi felelősséget foglalt magában.³⁰ A Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár *Csekey* álláspontjával azonosan, a jogi felelősséget szintén *alkotmányjogi és büntetőjogi* részre bontotta.³¹ *Tomcsányi Móric* ezzel a bontással

²⁴ Kmety: im. 426-428. o.; Ferdinandy Gejza: *Magyarország közjoga* (Alkotmányjog). Budapest, Politzer, 1902. 709-714. o.; Nagy Ernő: *Magyarország Közjoga (Allamjoga)*. Budapest, Atheneum, 1912-1914. 359. o.; Molnár Kálmán: *Magyar közjog*. Pécs, Danubia, 1929. 703-706.; Tomcsányi: im. 477-478. o.; Csekey: im. 184-185. o.; Egyed István: *A mi alkotmányunk*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943. 318. o.

²⁵ Concha: im. 588-592. o.

²⁶ Kmety: im. 428. o.

²⁷ Nagy 359. o.

²⁸ Ferdinandy: im.705. o.

²⁹ Egyed: im. 318. o.

³⁰ Csekey: im. 185. o.

³¹ *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár* (Szerk: Pomogyi László) Pécs, Mérték, 2008. 776. o.

nem élt, a jogi felelősséget *alkotmányjogi felelősséggént* határozta meg.³² Napjaink szakirodalmában *Cserny Ákos* ezt a terminológiát is tovább pontosította, s az „alkotmányjogi” helyett az „alkotmányos jogi felelősség” meghatározást tartja a leginkább szabatosnak.³³

A terminológiai sokszínűséget, mint már említettem, a cselekményekhez kapcsolt szankció okozhatta. A törvény erről nem rendelkezett, a hazai szakirodalom azonban szinte egységesen úgy értelmezte a 32.§-ban felsorolt cselekményeket, hogy *azok bármelyikének megsértése büntetőjogi szankciót vonhatott maga után*. Ferdinandy Gejza világosan megállapítja, hogy a főrendiházi bíróság a büntető törvénykönyvben szereplő bármely szankciót alkalmazhatja,³⁴ Kmety Károly pedig még a halálbüntetés lehetőségét is külön megnevezte.³⁵ A büntetőjogi szankcióknak a büntető törvénykönyv kereti közé szorításával egyedül *Márffy-Mantuano Rezsónél* találok.³⁶ Az első álláspont dominanciáját jelzi az is, hogy a büntető törvénykönyvön kívüli büntetőjogi szankciók lehetőségét *1920-ban törvény is megerősítette*.³⁷ Így a két világháború közötti időszakból már feleslegesek a szakirodalmi hivatkozások, hiszen a kérdés egyértelműen eldőlt.

Amennyiben a miniszterek jogi felelősségét büntetőjogi felelősséggént határozzuk meg, akkor az a kérdés, vajon a tartalmat elszakíthatjuk-e annak a büntetőjogban meghatározott jogági tartalmától. Az alkotmányjogi felelősség azért tűnik jobbnak, mert nem ütközik más jogágak definíciójával.³⁸ Az alkotmányjogi és büntetőjogi felelősség helyett pedig azért jobb csak az elsőt használni, mert ha a képviselőház a büntető törvénykönyvben is szereplő tényállás kimerítése miatt emelt vádat, a főrendiházi bíróságot a törvényben meghatározott büntetési tétel nem kötötte. A büntetőjogi felelősség így itt sem teljesen helyénvaló megnevezés. A magam részéről Tomcsányi Móric álláspontját tartom a leginkább helytállóknak, miszerint: „a miniszterek jogi felelőssége alatt fogalmilag (...) az alkotmány megsértésért beálló felelősséget kell érteni.”³⁹ A miniszterek kötelezettsége az alkotmányos kormányzás, ha ezt megsértik, alkotmányjogi felelősséggel tartoznak. Napjaink szakirodalmában *Szente Zoltán* utal arra, hogy az alkotmányjogi felelősséget a dualizmus kori szaknyelv lényegében a jogi felelősséggel azonosította,⁴⁰ így aki jelző nélküli jogi felelősséget használt (Kmety Károly, Nagy Ernő), azt is az utóbbi körhöz sorolhatjuk. Az alkotmány megsértése, mint

³² Tomcsányi: im. 478. o.

³³ Cserny: im. 43. o.

³⁴ Ferdinandy: im. 705. o.

³⁵ „A minister tényének büntethetősége, illetőleg az érdemelt büntetés nem az általános büntető törvény határozmányai szerint lesz megítélendő, pl. hivatali hatalmával való nagyfokú visszaélésért, vagy a törvény hatályának felfüggesztéséért a minister esetleg halállal is büntethető léssen.” [Kmety: im. 430.]

³⁶ Márffy-Mantuano: im. 139-142. o.

³⁷ „A bíróság a vádlott bűnösségének és a cselekmény súlyának figyelembe vételével belátása szerint a büntető törvényekben ismert bármely büntetést szabadon megállapíthat.” [1920. évi X. törvény cikk 15.§]

³⁸ Bár Cserny Ákos az „alkotmányjogi” helyett azért tartja helyesebbnek az „alkotmányos jogi felelősség” meghatározást, mert az elsőnek is külön tartalmat tulajdonít, most megmaradok a két világháború közötti terminológiáknál. [Cserny: im. 43. o.]

³⁹ Tomcsányi: im. 478. o.

⁴⁰ Szente: im. 291. o.

cselekmény pedig egy generálklauzula, így a szankcionálható konkrét cselekményeknél, és az érte kiszabott büntetéseknél a jogalkalmazónak nem volt kötöttsége.

Az 1848. évi III. törvénycikk tehát a miniszteri felelősség anyagi jogi részénél a joghoz kötöttség vs. politikai természetű szabályozás között egyértelműen *a politikai természet irányába mozdult el*. Sem a jogi felelősség tárgyává tehető cselekményeknél, sem az értük kiszabott büntetéseknél nem voltak komolyabb kötöttségek. Ferdinandy Gejza megfogalmazása szerint a miniszterek a rossz kormányzásért voltak felelősségre vonhatók, s akár büntetőjogi szankciókkal sújthatók. A kormányzás milyenségének megítélése pedig arbitrarius jellegű,⁴¹ *így a szubjektív politikai érzelmek érvényre juttatásának különösebb jogi korlátai nem voltak*.

4. Az eljárásjogi háttér

Az eljárásjog egy elemét, a hatáskört már külön pontban megtárgyaltuk. Ez volt a felvetett probléma alfája: az országgyűlésnek kizárólagos hatásköre volt a miniszterek feletti ítékezésben, vagy az elvonható tőle. Ebben a pontban a képviselőház által *vád tárgyává tett cselekmény bizonyítására* szolgáló eljárási garanciákat tekintjük át. A rendes büntetőeljárásban a nyomozás, a vizsgálat stb. a vád tárgyává tett cselekmény elkövetésének minden kétséget kizáró bizonyítását szolgálta.

Az anyagi jogi résznél láthattuk, hogy a büntethető cselekmények szabatos meghatározását az 1848. évi III. törvénycikk mellőzte. A képviselőház a vád tárgyává tett cselekményeket szinte szabad belátása szerint határozhatta meg. Az eljárásjogi garanciák viszont azt vetették fel, vajon *a képviselőház rákényszerül-e arra, hogy eme cselekmény elkövetését tényszerűen bizonyítsa*. A felületes anyagi jogi szabályoknak még volt némi elvi alapja, azzal növelni lehetett az ellenőrzés hatékonyságát. A bizonyítás mellőzéséhez azonban már elvi alapot is nehéz találni. Egy el nem követett cselekményért történő felelősségre vonás alkalmatlan eszköz a hivatali működés befolyásolására.

Az 1848. évi III. törvénycikk azonban *az eljárási garanciákkal sem foglalkozott*, a vád alá helyezéshez semmilyen előzetes vizsgálatot nem kívánt meg, sőt azt követően a főrendiházban felállított ítélőbíróság sem volt köteles a vád tárgyává tett cselekmény elkövetésének objektív tisztázására. A probléma súlyát jelzi az eljárási garanciák szokásjogi úton történő kialakítására megfogalmazott igény. Ha nincs

⁴¹„A rossz kormányzás esetének a meghatározására pozitív szabályokat megállapítani nem lehet s annak a megítélése, vajjon fenforog-e a mulasztás és ha fenforog, elháríthatok voltak-e annak káros következményei, nem pusztán jogi kérdés, (mint pl. az, vajjon sérti-e valamely rendelet az egyéni szabadságot,) hanem arbitrarius természetű és rendszeren a politikai viszonyoktól függ, hogy a minisztert megbüntetendőnek tartják-e, vagy nem. Ebben a kérdésben tehát nem jogi, hanem politikai momentumok döntenek, úgy, hogy a rossz kormányzás miatti felelősségre vonásnál a felelősség természete politikai, csak hogy az büntetőjogi következményekkel van egybekötve, a miért is ezt a felelősséget is joginak nevezük.” [Ferdinandy: im. 705.]

törvényi szabály, más országok gyakorlatából akkor is ki kell alakítani egy eljárásrendet.⁴²

Talán nem véletlen, hogy 1920-ban, amikor az egy kamarássá váló parlament miatt a szervezeti részt újra kellett gondolni – bár a két kérdés között összefüggés nem volt – az eljárási kérdéseket is napirendre vették. Főrendiház hiányában nem volt, aki a vád alá helyezett miniszter felett ítélkező bíróságot megalakítsa. A főrendiházi bíróság helyére állított alkotmányvédelmi bizottság viszont ugyanúgy tudott volna eljárási garanciák nélkül is ítélkezni, mint elődje.

Az eljárási kérdéseket mégis napirendre vették, a vád alá helyezést követő szakasznál komolyabb garanciákat építettek be. A 12 fős bíróságnak saját tagjai közül egy háromtagú tanácsot kellett kijelölnie, amelynek feladata a vád részletes kivizsgálása volt. Ennek körében a nemzetgyűlés által választott vádlóbiztos és a vádlott, illetőleg védője bizonyítási indítványokat tehetett. Majd a tárgyalásra vonatkozóan is fontos garanciális szabályokat állapítottak meg.⁴³ A politikai természet azonban az anyagi jogi háttérből eredt, így az eljárási garanciák ezen nem változtattak.

5. Az ítélőbíróság

Az anyagi és eljárásjogi problémáknál a jog és a politika határait feszegettük, és ez nem lesz másként az ítélőbíróság összetételénél sem. Visszatérve Heiman Jenő gondolataira, politikai természetű döntéseket nem lehet szakbírákra bízni. Concha Győző azonban ennél árnyaltabban fogalmaz. A miniszterek felelősségét nem kell szükségszerűen politikai természetűvé tenni, az csupán az egyik választható megoldás. Joghoz kötött rendszert is ki lehet építeni.⁴⁴ Az ítélőbíróság összetétele a két modell közötti választás egyik lényeges eleme.

Ha a legfelső bíróság lesz a vád alá helyezett miniszterek feletti ítélőbíróság, az a joghoz kötöttséget erősíti, ha a parlament a hatáskört magánál tartja, az politikai természetűvé teszi a döntést. Az utóbbi helyzetet azonban árnyalja az érintett parlamenti kamara összetétele. Mivel *a főrendiház nem pártpolitikai vonalon szerveződött*, ez a politikai természetet tompító megoldás volt.⁴⁵ Az egy kamarássá váló törvényhozás miatt 1945-ben egyszerűsített eljárásrendről viszont ez már nem volt elmondható. A vád alá helyezés megmaradt a képviselői kamara (a nemzetgyűlés) hatáskörében, de második kamara hiányában az ítélőbíróságot is ő állította fel, mégpedig a saját tagjai közül.⁴⁶ A nemzetgyűlés pártpolitikai vonalon szerveződött, ráadásul az ítélőbíróságot olyan személyek alkották, akik a vád alá helyezésben is részt vettek. Megoldásként adódhatott volna, hogy a bíróságot ne a

⁴² Márffy-Mantuano: 133-138. o.

⁴³ 1920. évi X. törvénycikk 13-15.§

⁴⁴ Concha: im. 604. o.

⁴⁵ „De éppen ama körülmény, hogy a főrendiház természetesen marad ki a pártusákból, teszi alkalmassá és hivatottá arra, hogy oly eseteket, a melyeknek felszínre tolásánál az elvakult pártszenvédély is szerepelhet tényező, gyanánt, a főrendiház bírálja el. / A politikai képzettség is legtöbb valószínűséggel a főrendiház tagjaiból alakult bizottságban található fel a kívánt mértékben.” [Márffy-Mantuano: im. 122.]

⁴⁶ 1945. évi XI. törvénycikk 14.§ (2) bekezdés

saját körükből, hanem laikus állampolgárok közül válasszák. A közös miniszterek felelősségre vonásánál például az 1867-es kiegyezési törvény is ezt a megoldást választotta,⁴⁷ s ez található meg az osztrák miniszterek felelősségre vonását szabályozó, már többször említett 1867-es törvényben is.⁴⁸ Bár az előtt így sem lett volna akadály, hogy a nemzetgyűlés számára „megbízható” személyekből alakítsa meg az ítélkező testületet.

Az egy kamarás parlamentből eredő szervezeti probléma azonban először nem 1945-ben, hanem 1920-ban jelentkezett. Köztudott, hogy 1920 és 1926 között szintén egy csak népképviselői kamarából álló nemzetgyűlés gyakorolta a törvényhozó hatalmat, amikor is a problémát alaposabban átgondolták.

A vád alá helyezés joga ebben a koncepcióban is megmaradt a nemzetgyűlésnél. Ennek megtörténte esetén az ítélőbíróság szerepére – a törvényhozáson kívüli személyekből – egy ún. alkotmányvédelmi bizottságot kellett felállítani. Az 1945-ös megoldásnál érintettük, hogy *a vádló és a bíró között személyi összeférhetlenség állt fenn*, 1920-ban ezt figyelembe vették. A javaslat lehetőségként felvetette, hogy a nemzetgyűlés – a kiegyezési törvényben a közös miniszterek felett ítélkező testület mintájára – az egyszerű állampolgárok közül válassza meg a bíróság tagjait. A másik verzió a magasabb bírói fórumok bevonása, vagyis hogy hivatásos bírúkból kerüljenek ki a miniszterek felett ítélkező testület tagjai.⁴⁹ A nemzetgyűlés által választott laikus bírák esetén a politikai befolyás erősebb lehetett. Az egyik verzió a politikai természetet, a másik a joghoz kötöttséget erősítette. Persze még utóbbinál is jelenthet árnyalatnyi különbséget, hogy a kúriai vagy a közigazgatási bírók köréből a nemzetgyűlés választja meg őket, vagy az érintett bíróságok maguk delegálják azokat.

Az ügy súlyát mutatja, hogy a bíróság összetételén még a javaslat nemzetgyűlési vitájában is változtattak. A kormány által benyújtott törvénytervezet szerint az alkotmányvédelmi bizottság összes tagját a nemzetgyűlés választotta volna. Kétharmad részben a kúria és a közigazgatási bíróság bírái, egyharmad részben pedig független állású magyar állampolgárok közül.⁵⁰ A kihirdetett törvényben az arány fele-fele lett, azonban a hivatásos bírói tagokat nem a nemzetgyűlés választotta, hanem a kúria és a közigazgatási bíróság saját tagjai közül maga delegálta.⁵¹ A módosító javaslatot a nemzetgyűlés közjogi bizottsága tette, s a két tényező egyensúlyát az alábbi ok miatt tartotta szükségesnek: „az ítélethozatalnál mindenkinben az a megnyugvás keljen, hogy abban a magyar bírák és független állású, nagy tekintélyű polgárok illetve politikusok ítélete fejeződik ki egy képen.”⁵² *A megnyugtató döntéshez tehát a politikusok ítéletének is ki kellett fejeződnie.*

⁴⁷ 1867. évi XII. törvénycikk 51.§

⁴⁸ A birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok minisztereinek felelősségéről szóló 1867. július 25-i törvény 16.§ (2) bekezdés; [Reichsgesetzblatt (osztrák) 101/1867.]

⁴⁹ KI-1920. I. 174-175. o.

⁵⁰ KI-1920. I. 168-169. o.

⁵¹ 1920. évi X. törvénycikk 2.§

⁵² KI-1920. I. 273. o.

6. Összefoglaló gondolatok

A történelmi fikció kérdése az alábbi volt: ha a perbe fogott miniszterelnökök ügyét nem vonják el az országgyűlés hatásköréből, ott milyen jogi keretek érvényesültek volna. A bevezetőben megállapítottuk, hogy a miniszterek jogi felelősségre vonásának XIX. századi szabályozását *a politikai természet és a joghoz kötöttség közötti ingadozás jellemezte. Az országgyűléstől történő hatáskörvonás vizsgálata után az anyagi jogi, az eljárásjogi és az ítélő bírósággal összefüggő problémákat tekintettük át. A politikai természet vs. joghoz kötöttség közötti legfontosabb határvonalat az anyagi jog jelentette, amin kívül még az ítélőbíróság összetételének volt benne szerepe.*

Az 1867-es osztrák és az 1919-es német példákkal felidézünk két joghoz kötött modellt, amelyekkel szemben világosan meg tudtuk állapítani, hogy a magyar megoldás erősen a politikai természetű modellek közé tartozott. Bár az 1848. évi III. törvénycikk szövegéből ez egyértelműen nem volt levezethető, a szakirodalom ahhoz fűzött értelmezése a miniszterek jogi felelősségét is egyértelműen a politikai természet irányába mozdította el. A felelősség tárgyává tehető tényállásoknak a törvény 32.§-ában történt felületes megfogalmazásából, s a generálklauzulákkal történő keveredéséből, önmagában még nem következett volna ez a tény. A határvonalat az jelentette, hogy a büntetőjogi szankciók lehetőségét a büntető törvénykönyvben rögzített tényállásokra korlátozzák, vagy a 32.§-ban rögzítettekre is kiterjesztik. Bár találtunk ellentétes véleményt is, a többség a kiterjesztő értelmezést fogadta el, s 1920-ban törvénnyel is ezt erősítették meg.

Az ítélőbíróság összetétele ezt a politikai természetet tompíthatta. Márffy-Mantuano Rezső szavaival élve, ha az kimarad a „pártusákból”, nem érvényesül „az elvakult pártszenvedély”,⁵³ akkor az objektív ítélkezés kellékei erősödhetnek. Így, ha az ítélkezést egy a pártviszonyoktól semleges második kamarára bízják, a politikai természet ereje csökken. Az még erősebben csökkenthető, ha a feladatot a bírósági szervezet legfelső fórumára bízuk, bár Heiman Jenő nyomán a bevezetőben éppen azt zártuk ki, hogy hivatásos bíró politikai természetű döntéseket hozzon. Azonban a hivatásos bíró a jogi garanciákhoz bizonyosan erősebben fog ragaszkodni. Az eljárási garanciák hiánya miatt ugyan a vádló nem kényszerül alapos bizonyításra, de a kétséget kizáró bizonyítás hiányában egy hivatásos bíró nagyvalószínűség szerint felmentő ítéletet hoz. Elvileg a büntető törvénykönyvön kívüli cselekményekért is alkalmazhat büntetőjogi szankciót, de nagyon kicsi a valószínűsége, hogy egy hivatásos bíró átlépi a nullum crimen, vagy a nulla poena sine lege elvét. Az viszont kétségtelen, hogy ilyen esetekben erősödhet a bíróságra nehezedő politikai nyomás, s a bíró előtt a politikai természetű döntés is nyitva áll.

Az 1920-as újra szabályozásnál láthattuk, hogy ha a vád alá helyező kamara az állampolgárok közül választja a bíróság tagjait, az már a politikai természetet erősíti. S különösen erőssé válik, ha a vád alá helyező kamara a saját tagjai közül állítja azt fel.

⁵³ Márffy-Mantuano: im. 122.

Ha 1849-ben Batthyány Lajos ügye az országgyűlés elé kerül, ott valószínűleg élvezte volna a parlamenti többség politikai szimpátiáját, így az ügy a vádemelésig sem jut el. A négy második világháborús miniszterelnök azonban – az 1945. évi XI. törvénycikkkel módosított szabályrend nyomán – egy antipátiát érző, abszolút politikai természetű rendszerbe került volna. A vád alá helyezés után az ítéldbírókat is a nemzetgyűlés állította fel, amely ugyanúgy kiszabhatott halálos ítéletet, mint a népbírók. Az anyagi jog területén a felületesen megfogalmazott tényállások és a generálklauzulák között minden kétely nélkül találtak volna több olyat is, amelyet kimerítettek. Csak néhány részmondat az 1848. évi III. törvénycikk 32.§ a. pontjából: „A ministerek feleletre vonathatnak (...) Minden oly tettért, (...) mely az ország függetlenségét, (...) az egyéni szabadságot, vagy a tulajdon szentségét sérti (...)” S főleg azt ne feledjük, ezeket a tényállásokat a törvény nem töltötte ki konkrét tartalommal. Az ország függetlenségének megsértése alatt az 1939-ben választott országgyűlés valószínűleg teljesen más cselekményeket értett volna, mint az 1945-ben választott nemzetgyűlés. Az ítéletet viszont az határozta meg, amit az utóbbi, az aktuálisan regnáló parlament gondolt róla.

Irodalomjegyzék

- Concha Győző: *Politika: I. kötet Alkotmánytan*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1907.
 - Csekey István: *Magyarország alkotmánya*. Budapest, Renaissance, 1943.
 - Cserny Ákos: *A miniszteri felelősség*. Budapest, Complex, 2008.
 - Egyed István: *A mi alkotmányunk*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943.
 - Ferdinandy Gejza: *Magyarország közigazgatása* (Alkotmányjog). Budapest, Politzer, 1902.
 - Heiman Jenő: *A ministerek közigazgatási állása és felelőssége Magyarországon*. Budapest, Kilián, 1906.
 - Hegedűs Lajos: *A magyar közigazgatás alapvonalai*. Heckenast Gusztáv, Pest, 1872.
 - Kmety Károly: *A magyar közigazgatás tankönyve*. Budapest, Grill, 1911.
 - *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár* (Szerk: Pomogyi László) Pécs, Mérték, 2008.
 - Magyar Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.
 - Márffy-Mantuano Rezső: *A miniszteri felelősség intézménye Magyarországon*. Budapest, Politzer, 1905.
 - Molnár Kálmán: *Magyar közigazgatás*. Pécs, Danubia, 1929.
 - Nagy Ernő: *Magyarország közigazgatása (Államjoga)*. Budapest, Atheneum, 1912-1914.
 - Sente Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, Atlantisz, 2011.
 - Tomcsányi Móric: *Magyarország közigazgatása*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932.
-
-

A koronavírus hatása a hazai és az EU-s szabályozásokra, intézkedésekre

Szabó Balázs* – Laczik Anna**

Az Európai Unió – de mondhatnánk, hogy az egész világ – számos kihívással és veszéllyel néz napjainkban szemben, amelyek közül jelen tanulmányban a szerzők arra vállalkoznak, hogy a Covid-19 világjárvány hazai és EU-s szabályozásra, intézkedésre gyakorolt hatását feltárják. A fő vizsgálati irányvonalunk az EU járványügyi intézkedései, amellyel kapcsolatban az európai helyreállítási terv is bemutatásra kerül. A tanulmány kitér ezenkívül a védőoltásokra és azzal kapcsolatban a magyar védettségi igazolványra és az uniós digitális Covid-igazolványra is.

Kulcsszavak: COVID-19, magyar szabályozás, uniós intézkedések, védettségi igazolvány, uniós digitális Covid-igazolvány, védőoltás, európai helyreállítási terv

Impact of the coronavirus on domestic and EU regulations and measures

The European Union - or it could be said the whole world - is facing several challenges and threats today, of which the authors of this study undertake to explore the impact of the Covid-19 pandemic on Hungarian and EU regulation and measures. Our main subject of study is the EU epidemiological measures, in relation to which the European recovery plan is presented. The study also covers the vaccination and, in this context, the immunity certificate in Hungary and the EU digital Covid certificate.

Keywords: COVID-19, Hungarian regulation, EU measures, immunity certificate, EU Digital COVID certificate, vaccination, Recovery plan for Europe

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1496>

A Covid-19 új típusú koronavírus fertőzést 2019 decemberében Kínában azonosították először és azóta világjárvánnyá fejlődött. A járvány 2019 decemberében a kínai Vuhan városban tört ki, amely gyorsan áterjedt Kína más térségeire és mintegy néhány hónap leforgása alatt a világ többi részére is. 2020 januárjára gócpontok jelentek meg néhány uniós tagállamban is, majd március 4-én hazánkban is regisztrálták az első hivatalos esetet. Nagyjából 2020 márciusára valamennyi uniós tagállamban volt fertőzött állampolgár. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) is segíti a járvány ellen való fellépést javaslatokkal és iránymutatásokkal (soft-law jellegű dokumentumok révén). A WHO egyik fontos

* Egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Intézeti Tanszék.

** PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Intézeti Tanszék.

intézkedése volt, hogy 2020. március 11-én világjárvánnyá nyilvánította a Covid-19 járványt. Kutatásunkban COVID-19 járvány általános hatásait vizsgáljuk az Európai Unióban és Magyarországon illetve az azokra adott reakciókat, különös tekintettel az európai helyreállítási tervre, a védettségi igazolványra és az uniós digitális Covid-igazolványra illetve a kötelező védőoltás felvételére hazánkban.

1. Európai Unió járványügyi intézkedései

A Kínából induló járvány hamar elérte Európa területét, így az Európai Uniónak is azonnali lépéseket kell tennie a védekezéssel és a már megfertőződött polgárok mihamarabbi ellátásával kapcsolatban. A járvánnyal kapcsolatos intézkedések mellett pedig a gazdaságot is védeni kell a vírus hatásaitól, és segíteni kell a gyors regenerációt és a fenntarthatóságot, a gazdaság fizetőképességét.

Az Európai Unió Tanácsa (Tanács) az uniós válságmenedzsmentért és összehangolt intézkedések megtételéért elsődlegesen felelős intézmény. E mellett az Európai Bizottság koordinálja az uniós szintű lépéseket. A Tanács a tagállamok kormányaival együttműködve a koronavírus elleni küzdelemben működteti a válságkezelési mechanizmust.

Az Európai Unió a Covid-19 járvány és annak következményei nyomán, több területen (egészségügy, gazdaság, kutatás, határok, mobilitás stb.) számos intézkedést fogadott el, amelyek egy jelentős része átmeneti intézkedés, melynek funkciója a koronavírus hatásainak enyhítése illetve a tagállamok és az uniós polgárok segítése. Az általános hatásköri kérdések mellett további nehézséget jelent az uniós szintű járványügyi válságmenedzsment során az, hogy az EU-nak nincsenek az egészségügy és a szociális politika területén önálló hatáskörei a jogszabályalkotásra. Tehát a tagállami hatáskörbe tartozó egészségügyi intézkedéseket úgy kellett koordinálnia, segítenie, támogatnia, hogy minden tagállam más egészségügyi ellátórendszerrel, felkészültséggel, gazdasági háttérrel és megoldási mechanizmussal tervezte megoldani a járvány okozta kérdéseket. Az egészségügy, a szociális szakpolitikai kérdések és a társadalombiztosítási rendszer tekintetében a hatáskörök esetleges érintése érzékeny lehet. A tagállamok ezeket a kérdéseket a tagállami szuverenitás körében kezelik és a szubszidiaritás elve mentén ennek mindaddig úgy kell lennie, amíg azok tagállami szinten hatékonyabban menedzselhetők. A járvány egészségügyi és gazdasági hatásainak elemzésekor, a reakciók kidolgozásakor felmerült több alkalommal – elsősorban az Európai Parlament részéről – a közös hatáskörök szükségességének kérdése. Természetesen, mindezt komplexen kell vizsgálni, nem egyes szakpolitikai területeket kiragadva, hiszen az egészségügyi igazgatás uniós szintre helyezése mintegy tovagyrúzó hatásként szükségszerűen érintené a szociális politikákat, a társadalombiztosítást, a nyugdíjrendszert, az adópolitikát, a foglalkoztatást, hogy csak a legfontosabb – tagállami hatáskörbe tartozó – területeket hangsúlyozzuk. Így az egészségügyi igazgatás és a szociális kérdések közös szintű szabályozása a federáció irányába való előrelépés lenne, mely a tagállamok között örök dilemma már az integráció kezdete óta. Jelenleg – a hazai és közép-kelet európai – politikai szándék inkább a „Nemzetek

Európája” koncepció és nem a szövetségi államként működő Európa¹ irányába hat, így érthető, hogy a tagállamok miért reagáltak eltérően a vírus kihívásaira és hogy az EU-nak miért csupán koordinatív szerep jutott.

Ahogy az 2020-ban az egész világ megértette a COVID-19 járvány nem ismeri a nemzeti és nemzetközi határokat. A koronavírus elleni küzdelem megkövetelte, hogy a kormányok mindent megtegyenek állampolgáraik védelme érdekében. Az EU tagállamai számára ez azt jelenti, hogy együtt kellett működniük annak érdekében, hogy segítsenek az embereknek átvészelni a járványt, de egyben azt is jelenti, hogy a határainkon túl más országok támogatásában is szerepet vállaljanak.²

Az Európai Unió, tekintettel hatásköreire és ebből eredő lehetőségeire, a járvány megoldáshoz eszközbeszerzéssel, kutatásokkal és gyógyszerfejlesztések, védőoltások kifejlesztésének anyagi támogatásával tudott elsődlegesen hozzájárulni. A járványmenedzsment kulcsszava a szolidaritás lett. A szolidaritás egy soft, puha kifejezés és valamennyi tagállam mást ért alatta. Lényegében a tagállamok lojális együttműködési kötelezettségét összekapcsolva a szolidaritással számos, eltérő intenzitású intézkedést láthatunk, melyek mind beleférnek a szolidaritás ernyőjébe. Ilyen intézkedés volt például amikor a német hatóságok az olaszországi és spanyolországi betegek Németországba való átszállításával és német kórházak általi kezelésével segítették a déli államok leterhelt egészségügyi ellátó-rendszereit. Míg hazánk egészségügyi dolgozókat küldött az említett államokba a járvány első hullámának március-áprilisi tetőzésekor illetve lélegeztető gépeket Csehországba.

Az EU és a tagállamai több módomban együttműködnek a járvány elleni hatékony fellépés érdekében, ahogyan azt már korábban említettük, ezek közül néhány példát említenénk.³

- A vakcinák és a tesztelés. A világjárvány kezdete óta az EU olyan kutatási projekteket finanszíroz, amelyek célja a tesztelések mennyiségének a növelése vagy az oltóanyag biztosítása. Alig néhány hónap alatt valóságos váltak a biztonságos és hatékony oltások a COVID-19 ellen, és az oltás folyamatban van az egész EU-ban. A védőoltás kifejlesztése csak egy része a kihívásnak. A tömegtermelés és a hatékony elosztás szintén kulcsfontosságú az immunitásának eléréséhez. A COVID-19 elleni védőoltás 2020. december 27-én kezdődött el az Európai Unióban.
- Orvosi felszerelés. Ahogy az 2020 elején a koronavírus természete világossá vált, nyilvánvalóvá vált a sürgősségi orvosi felszerelés szükségessége is. Erre mind a leginkább rászorulóknak ellátásához, mind az orvosok, nővérek és más egészségügyi dolgozók védelméhez szükség volt, hogy biztonságosan végezhesék munkájukat. Ennek érdekében az EU márciusban tartalékokat

¹ A „Nemzetek Európája” koncepció értelmében a nemzeti elem a domináns, amely a kormányközi együttműködés erősítését feltételezi az integráció elmélyítéseként. Tehát egy szabad, független és szuverén nemzetek Európáról lehet beszélni, amely „szuperhatalommá” válhat. Ezzel szemben a szövetségi államként működő Európa értelmében az európai integráció nemzetek feletti, „szupranacionális” jelleget öltene és így egy „szuperállamról” lehetne beszélni. Az utóbbi koncepció gyökeresen ellentétes a „Nemzetek Európája” elvvel, amely az államok szuverenitását hangsúlyozza a nemzetek felettséggel szemben.

² Lásd: <https://www.consilium.europa.eu/en/covid-eu-solidarity/> (megtekintve: 2021.11. 20)

³ u.o.

hozott létre a sürgősségi orvosi felszerelésekből, amelyeket vészhelyzetben gyorsan mozgósítani lehetett. Az EU támogatásával hat ország (Németország, Románia, Dánia, Görögország, Magyarország és Svédország) feladata lett a szükséges eszközök beszerzése és tárolása.

- Egymás támogatás. 2020-ban az EU tagállamai sokszor támogatták egymást és együttműködtek a világjárvány okozta kihívásokra való reagálásban. Jó példa erre, hogy a világjárvány kitörésekor a határok gyors lezárása miatt számos nemzetközi járatot töröltek, így az emberek otthonuktól távol rekedtek, az uniós konzuli védelem pedig lehetővé tette, hogy a polgárok bármely más uniós ország nagykövetségén vagy konzulátusán segítséget kérjenek. A nagykövetségek együttesen tanácsot adtak és segítséget nyújtottak a hazajutáshoz, támogatva a polgárokat a stresszes helyzetekben.
- Munkahelyek és munkavállalók. Az uniós tagállamok megállapodtak abban, hogy kölcsönök révén pénzügyi források rendelkezésre bocsátásával támogatják egymást. Szolidaritásuk demonstrálására megállapodtak a SURE-program létrehozásáról, amely keretében 100 milliárd eurót biztosítanak a vészhelyzetben a munkanélküliségi kockázatok mérséklésének támogatására. Ez az uniós kezdeményezés segít a tagállamoknak megvédeni a polgárokat a munkanélküliség és a jövedelemkiesés kockázatától azáltal, hogy a nemzeti kormányok lehetőséget kapnak a közkiadások növelésére a rövid távú munkaprogramok finanszírozása érdekében.

A szolidaritás jegyében történő intézkedések remekül mutatták az Unió széttagoltságát, hiszen amikor hiány volt a tagállamokban, akkor elsődlegesen valamennyi tagállam a saját problémái helyi kezelését helyezte előtérbe szemben a szolidaritás jegyében való határon átnyúló intézkedésekkel. A szolidaritási kötelezettség lehetővé tette, hogy minden tagállam csak olyan mértékben segítsen, ahogyan tud és szeretne.

Tekintettel arra, hogy jelenleg az egészségügyi és szociális kérdések tagállami hatáskörbe tartoznak, a legtöbb megelőző és válságkezelő intézkedés a leghatékonyabban tagállami és régiós szinten tehető meg. Uniós szinten a kérdés, hogy ezekhez az intézkedésekhez milyen anyagi forrást és szellemi muníciót tud az EU nyújtani. Több szakember is egyetértett abban,⁴ hogy az egészségügyi világjárványt a kisebb területi egységek szintjén lehetett hatékonyan kezelni, hiszen az adott térségre vonatkozó ismeretek és erőforrások ott állnak rendelkezésre. Más szinten érintette gazdaságilag és egészségügyileg is a válság az Unió egyes területeit, néha tagállamokon belül is eltérő hatások voltak megfigyelhetőek. Az uniós szintű intézkedések így az egészségügy szempontjából koordinatív, támogató jellegűek voltak. A tagállamok gazdaságvédelmi intézkedései kapcsán pedig lényeges volt az állami támogatásokra és azok uniós versenyszabályokba (normál

⁴ Lásd: Párbeszéd Európa jövőjéről: hogyan építsünk hatékonyabb és valóban erős Uniót? című nemzetközi konferencia, amelyet az Igazságügyi Minisztérium és a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet szervezett 2020. szeptember 21-én., JULIANNA SÁRA TRASER, MÁRTA BENYUSZ, 2020. The Conclusions of the 'Dialogue on the future of Europe: How to build a more effective and genuinely strong Union?' Conference Organised by the Ferenc Mádl Institute of Comparative Law and the Ministry of Justice and the Process So Far in the EU Dialogue. *The Central European Journal of Comparative Law's Issue*, Volume 2, pp. 211-223.

esetben) ütköző kérdések vizsgálata, rugalmasság gyakorlása annak érdekében, hogy a gazdaságvédő és ösztönző intézkedések átmenetileg ne legyenek uniós versenyjogi szabályokba ütközőnek tekinthetőek, így az adott intézkedések kapcsán ne induljanak kötelezettségszegési eljárások vagy bizottsági versenyfelügyeleti eljárások. Ugyanis, ha szelektív jellegű állami kedvezményeket (adó kedvezmények, fizetési kötelezettség elengedése, stb.) biztosítanak a tagállamok az, még ha egészségügyi – tehát tagállami hatáskörbe tartozó – célt is szolgál, sértené az uniós versenyjogi rendelkezéseket, mely viszont – szemben az egészségügyi kérdésekkel – tisztán uniós hatáskör.

Tehát az EU-nak lenne, lett volna eszköze a válságmenedzsment gazdasági aspektusaiba beavatkozni, de ezzel csak a feszültséget növelte volna egy rendkívüli helyzetben a tagállamok és a polgárok között. Felismerve, hogy a szabályok szigorú betartása igazságtalan helyzethez vezetne, az Unió moderálta a versenyjogi szabályok szigorát a rendkívüli helyzetre tekintettel és rugalmasságot gyakorolt, versenyjogi szabályok területén példátlan módon.

2. Uniós intézkedések a Covid-19 elleni küzdelemmel és a helyreállítással kapcsolatban

A világjárvány idején az EU és tagállamai együtt küzdenek a világjárvány hatásai ellen és közösen igyekeznek eljárni, hogy Európa a gazdasági visszaesést követően újra talpra állhasson és lehetősége legyen a világgazdaság élvonalába visszakapaszkodni. A következőkben a Tanács által támogatott néhány olyan uniós intézkedést emelnénk ki – a teljesség igénye nélkül -, amelyek a Covid-19 elleni küzdelmet és a helyreállítást szolgálják.

2.1. Az EU gazdasági és társadalmi regenerációjának támogatása. Az uniós vezetők (vagyis a tagállamok állam- és kormányfői, az Európai Tanács tagjai), annak érdekében, hogy az EU könnyebben kilábalhasson a világjárvány okozta gazdasági és társadalmi nehézségekből, 750 milliárd eurós helyreállítási alap felállításáról döntöttek. Ez a Következő Nemzedék EU elnevezésű pénzügyi csomag, amelyből elsősorban a digitális és a zöld átállást segítő beruházások kaphatnak majd támogatás. Az EU 2021 és 2027 közötti időszakra szóló hosszú távú költségvetése keretében, az elkövetkező években elősegíti majd a növekedést, valamint támogatja a polgárokat, a vállalkozásokat és a gazdaságokat.⁵

2.2. Az utazást érintő intézkedések összehangolása. Az uniós tagállamok létrehozták az utazási korlátozások közös keretét, aminek köszönhetően a Covid-19 világjárvány idején is biztosítani lehet a szabad mozgást az Unión belül. Meghatározták, hogy a tagállamoknak milyen közös feltételeket kell figyelembe venniük, amikor utazási korlátozások bevezetését mérlegelik, és kidolgozták a sötétpiros, piros, narancssárga és zöld zónák egységes definícióját. Az Európai

⁵ Lásd: 10 uniós intézkedés a Covid19 elleni küzdelem és a helyreállítás szolgálatában <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/10-things-against-covid-19/> (megtekintve: 2021. 11.22.)

Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ (ECDC) a tagállamoktól kapott adatok alapján minden csütörtökön közzéteszi az EU frissített, színekkel kódolt térképét. E térkép segít a tagállamoknak abban, hogy az egyes régiókban kialakult járványügyi helyzet alapján hozzák meg döntéseiket. Az uniós tagállamoknak elviekben korlátozás nélkül engedélyezniük kell a zöld területekről történő beutazást, illetve a zöld területekre való utazást. A narancssárga, a piros és a sötétpiros színekkel kódolt területekről érkezők esetében bizonyos korlátozásokat lehet alkalmazni: elő lehet írni például karantén-kötelezettséget, illetve az érkezést megelőző vagy azt követő tesztelést vagy uniós digitális Covid-igazolványt.⁶

2.3. A vírus terjedésének lassítása. A vírus Európán belüli és kívüli terjedésének megfékezése érdekében a tagállamok ideiglenesen korlátozták az Unióba irányuló, nem feltétlenül szükséges utazásokat. Az érintett harmadik országok listáját az EU rendszeresen felülvizsgálja és azt szükség esetén módosítja.⁷

2.4. A Covid-19 elleni oltóanyag. Az egész világ csatlakozott a Covid-19 elleni biztonságos és hatékony oltóanyag kifejlesztésére irányuló versenyhez. A nyomás ellenére ezen oltóanyagok fejlesztése során ugyanazokat az előírásokat kellett követni a minőséget, a biztonságot és a hatékonyságot illetően, mint bármely más oltóanyag esetében. Az egyéb vakcinákhoz hasonlóan a Covid-19-vakcinák hatásait is először laboratóriumi körülmények között tesztelték és ezt követték az önkénteseken végzett humán vizsgálatok. Az EU az Európai Gyógyszerügynökség független tudományos szakvéleményeire támaszkodva koordinálja a vakcinák jóváhagyását, amely csak akkor adhat ki pozitív ajánlást az EU számára a feltételes forgalomba-hozatali engedélyhez, ha a tudományos eredmények alapján a vakcina eleget tesz a biztonságra és hatékonyságra vonatkozó legszigorúbb normáknak. Az Európai Bizottság eddig négy Covid-19-oltóanyagra vonatkozóan adott ki feltételes forgalomba-hozatali engedélyt az Európai Gyógyszerügynökség általi kedvező értékelést követően, amelyek a következők a BioNTech/Pfizer vakcinája, a Moderna vakcina, az Astra Zeneca vakcina illetve Janssen (Johnson & Johnson) vakcina.⁸ Az EU a tagállamokkal és az WHO-val együtt koordinálja azt a globális törekvést, hogy a vakcina a világon mindenki számára elérhetővé váljon. Az EU csak akkor lesz biztonságban, ha a világ többi része is biztonságban van.⁹

2.5. A tagállamok egészségügyi rendszereinek támogatása. A Covid-19-világjárvány során a tagállamok és az uniós intézmények folyamatosan tartják egymással a kapcsolatot, így az EU gondoskodni tud a válságkezelésről és a koordinációról. Az EU létrehozta az egyéni védőeszközök közös európai készletét, a RescEU-t is, amely által orvostechikai felszereléseket tud biztosítani a tagállamok

⁶ Lásd: Covid 19 utazás és közlekedés: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/covid-19-travel-and-transport/> (megtekintve: 2021.11.22.)

⁷ u.o.

⁸ Lásd: Covid 19: kutatás és oltóanyag: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/covid-19-research-and-vaccines/> (megtekintve: 2021.11.22.)

⁹ Lásd: 10 uniós intézkedés a Covid19 elleni küzdelem és a helyreállítás szolgálatában <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/10-things-against-covid-19/> (megtekintve: 2021. 11.22.)

számára. Az EU ezenkívül javaslatot tett egy új, megerősített „az EU az egészségügyért” programra, amellyel hatékonyabban tudja támogatni a tagállami egészségügyi rendszereket, és ezáltal segíteni tud abban, hogy Európa a jövőben könnyebben tudjon megbirkózni a népegészségügyi veszélyekkel.

2.6. A munkahelyek védelme. Annak érdekében, hogy a segítsen a munkavállalóknak megtartani állásukat a válság alatt, az EU létrehozott egy olyan eszközt, amely szükséghelyzetben ideiglenes támogatást nyújt a munkanélküliségi kockázatok mérsékléséhez. Ahogy a szociális és foglalkoztatási kérdések zöme, a munkahelyekkel kapcsolatos tényezők is tagállami hatáskörben szabályozandóak, természetesen uniós keretek között. A munkajog és foglalkoztatás területén – elsődlegesen a munkavégzési körülmények és az egyenlő bánásmód területét érintő kérdésekben – léteznek közös uniós szabályok. Viszont pl. a munkabér mértékét vagy a gyes-gyed és egyéb kérdéseket tekintve tagállamonként eltérő megoldásokat láthatunk.

2.7. Segítség a Covid-19-járványra adott tagállami válaszok finanszírozásához. Az EU a koronavírusra való reagálást célzó beruházási kezdeményezés keretében mintegy 37 milliárd eurót juttat az uniós strukturális alapokból az EU országainak, ezzel segítve a válságelhárítás finanszírozását.

Az EU kiaknázza továbbá az uniós költségvetési szabályok biztosította rugalmasságot, amellyel célja, hogy a tagállamok támogathassák az egészségügyi rendszereket és a vállalkozásokat abban, hogy az emberek a válság alatt is megtarthassák állásukat.¹⁰

A járványhelyzet egyik nagyon súlyos következménye tehát a munkahelyek elvesztése¹¹ volt, amely a tagállamok gazdaságára is hatást gyakorolt és ezt próbálja orvosolni az EU ezen rendelkezésével.

A Tanács ezen intézkedéseit azért tartottuk fontosnak kiemelni, mert közvetett vagy közvetlen módon a közigazgatás szerveire is hatással vannak. Ez alatt azt értjük, hogy végrehajtásukban vagy megszervezésükben aktívan részt vesznek a közigazgatási szervek.

3. Az európai helyreállítási terv

Az EU vezetői egy uniós helyreállítási terv kidolgozásáról állapodtak meg, amelynek célja, hogy az Unió polgárai, vállalkozásai és tagállamai támogatást kapjanak a Covid-19 világméretű járvány okozta gazdasági visszaesésből való kilábaláshoz.¹²

2020. július 21-én megállapodtak az uniós vezetők a 2021–2027-es időszakra szóló teljes költségvetésről. A többéves pénzügyi keretet és a Next Generation EU elnevezésű rendkívüli helyreállítási eszközt ötvöző költségvetési csomag segíti az EU-

¹⁰ Lásd: 10 uniós intézkedés a Covid19 elleni küzdelem és a helyreállítás szolgálatában <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/10-things-against-covid-19/> (megtekintve: 2021. 11.22.)

¹¹ Magyar statisztikai adatokat lásd: <https://www.ksh.hu/heti-monitor/index.html> (megtekintve: 2021. 11.22.)

¹² Lásd: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-recovery-plan/> (megtekintve: 2021.11.22.)

t a Covid-19 járvány utáni újjáépítésben, továbbá támogatja a zöld és a digitális átállást célzó beruházásokat.

2020 októberében határozták meg az Unióban végrehajtandó helyreállítás prioritásait, amelynek fontos meghatározó elemei közé tartozik a teljes körűen működő egységes piachoz való visszatérés, az uniós iparágak globális versenyképességének növelése és autonómiájuk fokozása, valamint a digitális átállást felgyorsítása.

A Tanács 2021. február 11-én elfogadta a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz létrehozásáról szóló rendeletet. A Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz a zöld és digitális átállás támogatását is hivatott biztosítani, lehetővé téve, hogy az uniós országok gazdaságai fenntarthatóbbá és reziliensebbé váljanak.

Ahhoz, hogy a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszközből (RRF) támogatáshoz jussanak, az uniós országoknak terveikben ki kell dolgozniuk egy koherens projekt-, reform- és beruházási csomagot. Az egyes tagországoknak ebben a tervben kell részletezniük válságkezelési elképzeléseiket az Európai Bizottság számára, többek között bemutatva, hogy:¹³

- milyen kihívásokkal néztek szembe a járvány során, illetve azt követően, melyek azok a területek, amelyek a járvány hatására jelentős veszteségeket szenvedtek el és melyek azok a tényezők, amelyek támogatták a járvány hatásainak mérséklését, alkalmasnak bizonyulva az ellenálló-képesség növelésére;
- milyen célokat fogalmaznak meg az azonosított kihívások alapján, figyelembe véve a helyreállítási és ellenállóképességi dimenziót;
- a kihívások fényében megfogalmazott célkitűzéseket milyen beavatkozásokkal, intézkedésekkel (beruházásokkal és/vagy reformokkal) kívánják elérni;
- hogyan illeszkednek a megfogalmazott reformok és beruházások az európai uniós és hazai szakpolitikai stratégiák rendszerébe;
- hogyan illeszkednek a megfogalmazott reformok és beruházások az EU által megfogalmazott ún. országspecifikus ajánlásokhoz;
- hogyan valósítják meg az RRF-nek azt a célkitűzését, amely előírja, hogy a felhasznált források legalább 37%-át zöld beruházásokra és reformokra kell fordítani, összhangban a European Green Deal¹⁴ dokumentumban részletezett célkitűzésekkel;
- miként tesznek eleget az RRF digitális transzformáció célkitűzésének, amely előírja, hogy a felhasznált források legalább 20%-át a digitális átalakulást elősegítő beruházásokra és reformokra kell fordítani.¹⁵

Az uniós országoknak – főszabályként – 2021. április 30-ig kellett benyújtaniuk nemzeti helyreállítási és rezilienciaépítési terveiket, amelyekben meghatározták a 2026-ig tartó időszakra szóló reform- és beruházási

¹³ Lásd: <https://www.palyazat.gov.hu/helyreallitasi-es-ellenallokepessegi-eszkoz-rrf#> (megtekintve: 2021.11.22.)

¹⁴ Lásd: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en 7 (megtekintve: 2021. 11. 22.)

¹⁵ Lásd: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-recovery-plan/> (megtekintve: 2021.11.22.)

menetrendjüket.

Tehát az Európai Unió nyújtotta Helyreállítási Alap megadja a lehetőséget arra, hogy a tagállamok a koronavírus okozta járvány következményeit enyhítsék, és újra növekedési pályára állhassanak. Az uniós eszköz főként állami beruházások és reformok felgyorsítását célozza meg és hat szakpolitikai területet ölel fel:

- zöld átállás
- digitális transzformáció
- intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés és munkahelyteremtés
- társadalmi és területi kohézió
- egészségügy és reziliencia
- a következő generációra – többek között az oktatásra és a készségekre – vonatkozó szakpolitikák.

Ehhez igazodva Magyarország is elkészítette a Helyreállítási és Alkalmazkodási Tervét, mely a járvány gazdasági és társadalmi hatásaira reagál, emellett a zöld és digitális átállást is elősegíti. A program költségvetésének meghatározó része az egészségügy, az oktatás és a környezetbarát közlekedés fejlesztését érinti. (Magyarország 2021.05.11-én nyújtotta be a Helyreállítási Tervét az Európai Bizottságnak.) A Kormány a nemzetstratégiai célkitűzéseire igazítva, az uniós elvárásokkal összhangban és a társadalmi igényekre válaszolva határozta meg az újraindítást és a versenyképesség növelését célzó beavatkozási területeket.

Eddig¹⁶ 22 tagállam beruházásokat és reformokat tartalmazó nemzeti helyreállítási és rezilienciaépítési tervét fogadta el a Tanács (Magyarországot még nem). A tagállamok a Bizottsággal a vissza nem térítendő támogatásokra és hitelekre vonatkozó kétoldalú megállapodásokat azután írhatják alá, miután kézhez kapták a tervek bizottsági értékelését jóváhagyó tanácsi határozatokról szóló hivatalos értesítést. A megállapodások lehetővé teszik számukra, hogy a helyreállítás megkezdésére elkülönített teljes összeg legfeljebb 13%-ának megfelelő előfinanszírozásban részesüljenek. A megállapodások emellett meghatározzák, hogy milyen feltételek és ütemezés szerint kerül sor a további kifizetésekre, amikor sikerül elérni a mérföldköveket és célokat.¹⁷

4. Védettségi igazolvány és az uniós digitális Covid-igazolvány

Az uniós digitális Covid-igazolványról szóló rendelet¹⁸ 2021. június 1-jén lépett hatályba. Azóta az EU mindegyik tagállama ki tudja állítani állampolgárai és lakosai számára, amely az egész EU területén ellenőrizhető. Az igazolványt a tagállami nemzeti hatóságok díjmentesen állítják ki¹⁹, és azt a 27 uniós tagállam, továbbá

¹⁶ 2021.11.22.

¹⁷ u.o.

¹⁸ AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS (EU) 2021/953 RENDELETE (2021. június 14.) a Covid19-világjárvány idején a szabad mozgás megkönnyítése érdekében az interoperábilis, Covid19-oltásra, tesztre és gyógyultságra vonatkozó igazolványok (uniós digitális Covid-igazolvány) kiállításának, ellenőrzésének és elfogadásának keretéről

¹⁹ 366/2021. (VI. 30.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet ideje alatt az uniós digitális Covid-igazolvány kiállításával kapcsolatos egyes kérdésekről

Svájc, Izland, Norvégia és Liechtenstein is elfogadja.²⁰ Az igazolvány egy nemzeti nyelven és angolul kerül kiállításra. Tartalmaz egy készüléken megjeleníthető vagy nyomtatott QR-kódot, továbbá egy digitális aláírást, amelyet egy uniós átjárószolgáltatás segítségével lehet ellenőrizni.

Az igazolvány segítségével annak birtokosa bizonyítani tudja, hogy megkapta a védőoltást, negatív teszteredménnyel rendelkezik, illetve felgyógyult a Covid19-betegségből, így az EU-n belül könnyebben utazhat biztonságosan.

Az uniós digitális Covid-igazolvány adatainak ellenőrzése gyors, és segítségével Uniós-szerte elkerülhetővé válik a hamis igazolványok használata. Azonban az igazolvány önmagában nem minősül úti okmányoknak: az utazáshoz változatlanul szükség van útlevélre vagy más személyazonosító okmányra.

Uniós digitális Covid-igazolvány nélkül is lehet természetesen utazni, de az igazolvánnyal rendelkezők számára könnyebb lesz az utazás: az igazolvány birtokosai elviekben mentesülnek a teszt-, illetve karanténkötelezettség alól. Az uniós digitális Covid-igazolvány tehát három esetben kerül kiállításra:

- védőoltás: ha valakit beoltottak valamely Covid19 elleni vakcinával
- felgyógyulás Covid19-fertőzést követően: ha kevesebb mint 180 nap telt el egy korábbi pozitív (PCR) teszteredményt követően
- negatív Covid19-teszt: ha valaki negatív eredménnyel rendelkezik (PCR-teszttel vagy antigén gyorseszttel végzett tesztelést követően).²¹

A 60/2021. (II. 12.) Korm. rendelet a koronavírus elleni védettség igazolásáról értelmében háromféle módon lehet igazolni a koronavírus elleni védettséget: ha valaki megkapta a védőoltást, illetve igazoltan átesett a koronavírus-fertőzésen.²² Ezen személyek az igazolványt 2021. március 1-től kapták meg postai úton.

A rendelet értelmében, ha valaki megkapta a védőoltást nem kell igényelnie az igazolványt. Az állam hivatalból postázza az ingyenes kártyát, annak kiállítását külön nem kell kérni. A védőoltást igazoló kártyának nincs érvényességi ideje. Az igazolvány a személyi adatok mellett tartalmazza majd a védőoltás idejét, valamint típusát. Ha valaki korábban igazoltan átesett a koronavírus-fertőzésen, akkor a fertőzésből való felgyógyulás napja jelenti a védettség kezdetét. A felgyógyulás napja az az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Térben (EESZT) nyilvántartott dátum, amikor negatív PCR-tesztje vagy antigéngyorstesztje lett, miután korábban pozitív tesztje vagy tesztjei voltak. Abban az esetben, ha valakinek csak a fertőzést igazoló pozitív tesztje van, de több teszt nem készült - mert például tünetmentes vagy enyhétünetes volt és otthoni karanténban maradt -, akkor a teszt utáni 10. nap a felgyógyulás hivatalos napja.

Ezenkívül a védettséget az igazolványon túl applikációval²³ is lehet igazolni. Az applikáció az érintett azonosítását követően igazolja az érintett oltottságát. Az applikáció az oltott nevét, az érintett TAJ-számát, az oltás idejét, a védőoltás típusát,

²⁰ Lásd: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/eu-digital-covid-certificate/> (megtekintve: 2021.11.23.)

²¹ Lásd: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/safe-covid-19-vaccines-europeans/eu-digital-covid-certificate_hu (megtekintve: 2021.11.23.)

²² 60/2021. (II. 12.) Korm. rendelet a koronavírus elleni védettség igazolásáról 1-2§

²³u.o. 4§

a fertőzéssel szembeni védettség tényét vagy annak hiányát jeleníti meg.

Fontos kiemelni, hogy a rendelet értelmében a kártya személyazonosító igazolvány vagy útleve felmutatásával együtt érvényes, és az egyes adatok megjelölését angol nyelven is tartalmazza.²⁴

5. Kötelező védőoltás

A védőoltással kapcsolatban fontos kiemelni, hogy kormányrendeletek lehetőséget biztosítottak illetve egyes esetekben kötelezővé tette a védőoltás felvételét.

Az első fontos rendelkezés a 449/2021. (VII. 29.) Korm. rendelet a koronavírus elleni védőoltás kötelező igénybeviteléről, amely értelmében az egészségügyi alkalmazottak számára kötelező az oltás igénybevétele. Amennyiben ezen kötelezettségüknek nem tesznek eleget a jogviszonyuk megszűnik, azonban orvosi ellenjavallat mellett van lehetőség az oltás alól mentesülni. A 449/2021. (VII. 29.) Korm. rendelet módosításáról szóló 637/2021. (XI. 18.) Korm. rendelet értelmében a munkáltatóval foglalkoztatási jogviszonyban áll, és az egy dózisú oltóanyag esetén az első dózis felvételétől, két dózisú oltóanyag esetén a második dózis felvételétől 180 nap a rendelet hatálybalépésekor már eltelt, 2021. december 10. napjáig köteles volt az emlékeztető (harmadik) védőoltást felvenni.

Ezt követte a Kormány 599/2021. (X. 28.) Korm. rendelete a koronavírus elleni védőoltásnak az állami és önkormányzati intézményeknél foglalkoztatottak által történő kötelező igénybeviteléről, amely értelmében többek között a köznevelési-, szakképző-, felsőoktatás-, kulturális intézménynél, bentlakásos ellátást nyújtó szociális intézményben, a gyermekjóléti vagy gyermekvédelmi szolgáltatónál, intézményben, hálózatonál, illetve javítóintézetnél, ezenkívül a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény hatálya alá tartozó szervnél illetve a köztisztviselőként foglalkoztatott személyek számára kötelező az oltás igénybevétele. A rendelet értelmében első dózis felvételére 2021. december 15. napjáig volt lehetőség a munkavégzés során ügyfelekkel rendszeresen találkozó számára, más esetben 2022. január 31. napjáig. Amennyiben ez nem történt meg egy év fizetés nélküli szabadságot rendel el a munkáltató, és ha ez idő alatt sem tesz eleget a foglalkoztatott a kötelezettségének a munkáltató a jogviszonyát felmentéssel, illetve felmondással azonnali hatállyal megszüntetheti.

2022. december 1-jétől a 638/2021. (XI. 18.) Korm. rendelet a koronavírus elleni védőoltásnak az ügyészségi alkalmazottak által történő kötelező igénybeviteléről értelmében az ügyészségi alkalmazottaknak is kötelező az oltás igénybevétele.

A többi munkahely esetében, pedig a Kormány a munkahelyek koronavírus elleni védelméről szóló 598/2021. (X. 28.) Korm. rendeletét kell alkalmazni, amely értelmében *„a cégek és vállalkozások jogot kapjanak arra, hogy a munkavégzés feltételeként előírják a koronavírus elleni védőoltás felvételét a foglalkoztatottak számára, ha ezt szükségesnek látják az ott dolgozók biztonsága érdekében.”*²⁵

²⁴ Lásd: Érkezik a koronavírus elleni védettségi igazolvány <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/erkezik-koronavirus-elleni-vedettségi-igazolvány> (megtekintve: 2021.03.02.)

²⁵ 598/2021. (X. 28.) Korm. rendelet a munkahelyek koronavírus elleni védelméről 1§ (1) bek.

6. Záró gondolatok

A fentebb ismertettek alapján a járvány hosszú távon hatással lesz a mindennapi életünkre. Itt egyaránt lehet gondolni az egészségügyi illetve gazdasági és társadalmi hatásokra, amelyekre a jogalkotó szervek reagálása szükséges.

A társadalmi hatások közül két fontos jelenséget emelnénk ki, amelyek az otthoni oktatás megjelenése, illetve a távmunka hangsúlyossá válása, hiszen már a vírus előtt is ismert volt a távmunka, csak kevésbé volt elterjedt. Az oktatásnál főleg az általános és középiskolások esetében képzelhető el az oktatás minőségbeli romlása, mint következményt, azonban erről pontos adat csak évek múlva lesz. A táv- és otthoni munkavégzés esetében elmondható, hogy az közvetlenül befolyásolja a szervezet teljesítményét azzal, hogy megváltoztatja a munkaerő hatékonyságát, motivációját és tudásteremtését, emellett általában költségcsökkentő hatással jár, erőforrásokat szabadít fel, veszélyeztetheti a munka és a magánélet egyensúlyát, a magánélet és a munkaidő összeolvadhat.²⁶ Az otthoni munka előnyének számít azonban a rugalmasabb időbeosztás lehetősége és a munkába járásra fordított idő megtakarítása. Hosszú távon megmaradó hatásról tehát inkább a távmunka esetében lehet beszélni, amely akár a későbbiekben is megtarthatja újonnan szerzett jelentőségét. Már jelenleg is tapasztalható jelenség, hogy számos multinacionális vállalat hagyott fel a hatalmas irodaházak fenntartásával, bérletével, mivel a világjárvány miatt kialakított otthoni munkavégzés rendszere a továbbiakban is megtartható, sőt gazdaságilag is lényegesen előnyösebb.

A közigazgatásban megjelent hatásai közül először E-Government Development Index (EDGI) és Digital Economy and Society Indexet (DESI) emeljük ki. Az ENSZ E-Government Survey kutatása az EDGI mutató segítségével az egyes országok e-kormányzatának fejlettségi szintjét 4 csoportba (low, middle, high, very high) sorolja. Magyarország 2018. évi magas (high) fejlettségi szintről 2020. évre a nagyon magas (very high) fejlettségi szintre lépett előre. Az európai országokat érintő DESI index komplexen vizsgálja az országok digitális fejlettségét. A DESI index alapján Magyarország a hálózati összekapcsoltság tekintetében, amely a vezetékes és mobil széles sáv kiépítését és minőségét méri, magas értékkel bír, a digitális technológia integráltsága, amely a vállalkozások digitalizálását és az e-kereskedelmet vizsgálja illetve az emberi tőke dimenziók vonatkozásában, amely az internethasználat és fejlett digitális készségeket méri az uniós átlagtól kis mértékben maradt el. Ezenkívül az elektronikus ügyintézés igénybevétele a járványhelyzettel összefüggésben emelkedett.²⁷

Összességében az mondható el, hogy a vírushelyzet következtében az elektronikus ügyintézés igénybevétele emelkedett, illetve a személyek közötti

²⁶ Állami Számvevőszék elemzés: Távmunka, otthoni munkavégzés lehetőségek, kockázatok, készült: 2021.01.08.
https://www.asz.hu/storage/files/files/elemzesek/2021/tavmunka_20210108.pdf?ctid=1307
(megtekintve: 2021. 11.28.)

²⁷ Állami Számvevőszék elemzés: Távmunka, otthoni munkavégzés lehetőségek, kockázatok, készült: 2021.01.08.
https://www.asz.hu/storage/files/files/elemzesek/2021/tavmunka_20210108.pdf?ctid=1307
(megtekintve: 2021. 11.28.)

érintkezés minimalizálása érdekében az elektronikus közigazgatásnak reagálni kellett a megjelent új helyzetre, és ez a reakció viszonylag gyorsan és könnyedén ment végbe, melynek kapcsán számos új megoldás (pl. mobil-applikáció) került bevezetésre.

Irodalomjegyzék

- JULIANNA SÁRA TRASER, MÁRTA BENYUSZ: The Conclusions of the 'Dialogue on the future of Europe: How to build a more effective and genuinely strong Union?' Conference Organised by the Ferenc Mádl Institute of Comparative Law and the Ministry of Justice and the Process So Far in the EU Dialogue. The Central European Journal of Comparative Law's Issue , Vol. 1 No. 2 (2020), pp. 211-223. <https://ojs3.mtak.hu/index.php/cejcl/article/view/5033/3981>
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/953 rendelete (2021. június 14.) a Covid19-világjárvány idején a szabad mozgás megkönnyítése érdekében az interoperábilis, Covid19-oltásra, tesztre és gyógyultságra vonatkozó igazolványok (uniós digitális Covid-igazolvány) kiállításának, ellenőrzésének és elfogadásának keretéről
- 598/2021. (X. 28.) Korm. rendelet a munkahelyek koronavírus elleni védelméről
- 366/2021. (VI. 30.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet ideje alatt az uniós digitális Covid-igazolvány kiállításával kapcsolatos egyes kérdésekről
- 60/2021. (II. 12.) Korm. rendelet a koronavírus elleni védetség igazolásáról
- 598/2021. (X. 28.) Korm. rendelet a munkahelyek koronavírus elleni védelméről
- 366/2021. (VI. 30.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet ideje alatt az uniós digitális Covid-igazolvány kiállításával kapcsolatos egyes kérdésekről
- 60/2021. (II. 12.) Korm. rendelet a koronavírus elleni védetség igazolásáról
- <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/10-things-against-covid-19/>
- <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/covid-19-travel-and-transport/>
- <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/covid-19-research-and-vaccines/>
- https://www.asz.hu/storage/files/files/elemzesek/2021/tavmunka_20210108.pdf?ctid=1307
- <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/erkezik-koronavirus-elleni-vedettsegi-igazolvany>
- <https://www.consilium.europa.eu/en/covid-eu-solidarity/>
- <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-recovery-plan/>
- https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

- https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/safe-covid-19-vaccines-europeans/eu-digital-covid-certificate_hu
 - <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/eu-digital-covid-certificate/>
 - <https://www.palyazat.gov.hu/helyreallitasi-es-ellenallokepessegi-eszkoz-rrf#>
-
-

Giordano Bruno elítélése, avagy egy kétszeresen „konceptiós” perről

Szmodis Jenő*

A tanulmány részletesen megvizsgálja Giordano Bruno perének történelmi háttérét. Felvázolja azt az ezoterikus-hermetikus spirituális közeget, amelyben Bruno életműve létrejött, és bemutatja annak ellentétességét a katolikus egyház tanításaival. Rávilágít a történelmi kutatás nehézségeire, mivel a per feljegyzései a XIX. században elvesztek. Arra is rámutat, hogy Bruno pere a katolikus egyház elleni propaganda eszközüvé vált, mint hamis bizonyíték az egyház tudománytalan voltának igazolására.

Kulcsszavak: ezotéria, hermetikus eszmék, per, egyház

Conviction of Giordano Bruno, or about a doubly „conceptual” lawsuit

The study examines in detail the historical background of Giordano Bruno’s trial. It outlines the esoteric-hermetic spiritual medium in which Bruno’s oeuvre was created and shows its opposition to the teachings of the Catholic Church. It highlights the difficulties of historical research as the records of the lawsuit were lost in the nineteenth century. He also points out how Bruno’s lawsuit has become a means of propaganda against the Catholic Church, as false evidence to justify the unscientific nature of the church.

Keywords: esotericism, hermetic ideas, lawsuit, church

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1497>

1. Bevezető gondolatok

Giordano Bruno neve – különösen a felvilágosodás korától kezdve – lényegében szimbólumává vált a vallás, a kereszténység, különösen pedig a Katolikus Egyház elleni vádaknak. Az egykori szerzetes 1600-as máglyahalálát leginkább az egyház tudományellenességének bizonyítékaként hozták fel. A közgondolkodásban mindezzel kapcsolatban annak ellenére nem sok változott, hogy az elmúlt évtizedekben meglehetősen világossá vált nem csupán az, hogy az elítélést Brunónak nem a természetre vonatkozó tételeire alapozták, hanem az is, hogy a reneszánsz gondolkodót aligha tekinthetjük a tudomány képviselőjének. Sokkal inkább afféle hermetikus-ezoterikus bölcselkedőnek, aki nagyobb hangsúlyt helyezett spekulációinak kifejtésére, mint azok bizonyítására. Persze mindez nem volt teljesen

* Egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék

idegen a kor sajátos szellemétől és gyakorlatától, hiszen a voltaképpen modern tudomány éppen csak akkor, Bruno korában kezdett kibontakozni, mégpedig éppen abból a hermetikus-ezoterikus közezből, aminek képviselője maga Bruno is volt. Mind a reneszánsz gondolkodás, mind az itáliai szerzetes helyes megítélése szempontjából is paradigmaticus jelentőségű Frances Amelia Yates angol történész *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* című könyve.¹ Ebben a misztikus, mágikus, hermetikus, gnosztikus, ezoterikus gondolkodási hagyományoknak általában a reneszánszra és konkrétan Brunóra gyakorolt hatását vette vizsgálat alá. Kimutatta továbbá azt is, hogy a szerzetes távrolról sem a heliocentrikus világnézet hangoztatása, hanem a keresztény vallási felfogással összeegyeztethetetlen hermetikus gondolkodási forma terjesztése okán került egyházi bíróság elé.

E megállapítás nem csupán nagy jelentőségű, hanem – több évszázad téves hiedelmével és propagandájával szemben – igencsak időszerű is volt. A Brunóval kapcsolatos idealizálásnak, az elítélésével és halálával kapcsolatos kérdések homályban tartásának, a perrel összefüggésben pedig az egyház démonizálásának bőséges teret engedett az a körülmény, hogy az eljárás teljes iratanyaga elveszett, a valós eseményekre pedig csupán kortársak feljegyzéseiből, valamint másodlagos forrásokból következtethetünk.

2. A kétszeres koncepcióról

A címben jelzett kétszeres „koncepció” egyrészt arra utal, hogy lényegében a per kezdetétől fogva világos volt, hogy Brunó tanait a keresztény tanítás alapján az egyházi bíróság el fogja ítélni. Ennek a vádlottra nézve persze voltak előnyös következményei is, hiszen VIII. Kelemen pápa a szerzetes bűnösségét eleve bizonyítottnak ítélte, így rendelkezése szerint kínvallatást az eljárás alá vont személlyel szemben nem fogatosítottak. A processzus persze abban az értelemben távrolról sem volt koncepció, hogy a vádlott személyével szemben meghozandó ítélet eleve meghatározott lett volna. Már önmagában az a tény, hogy a per 1593-tól 1600-ig, tehát nagyjából hét esztendeig tartott, eleve kizárja azt, hogy azzal kapcsolatban – a szó hagyományos értelmében – a koncepció per kifejezést használjuk.

A perrel kapcsolatban azonban évszázadokkal később megjelent egy másfajta koncepció is, ami persze nem magát a pert teszi koncepcióssá, csupán koncepciókkal terheltté az egykori eljárást. Ez pedig a periratok eltűnésével függ össze. Amikor ugyanis I. Napóleon az Egyházi Államot 1808-ban bevette, utasítására a Vatikáni Levéltárból számos értékes dokumentumot, így peranyagokat is Párizsba hurcoltak. Mindez sajátos megnyilvánulása volt a forrásgyűjtésnek, annak érdekében, hogy a szerzett anyagok alapján igazolhatóvá váljon a megszállás. Ez az az időpont, ahonnan kezdve Bruno pere iratainak nyomavész. Mindazonáltal az a körülmény, hogy a fegyveres támadás császári igazolási kísérletének nem vált részévé Bruno

¹ Yates, Frances A.: *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. New York, Vintage Book, 1969.

kétszáz évvel korábbi pere (noha erre szándék éppen lehetett, hisz máskülönben az iratok a helyükön maradtak volna), igencsak arra utal, hogy azokban túl sok kompromittálót a Katolikus Egyházra vonatkozóan nem találtak. A peranyag eltűnése mindazonáltal kedvező lehetőséget teremtett az Egyházzal szembeni, Brunót zászlóra tűző támadások megélénkülésének. Az minden esetre érdekes mozzanat, hogy Bruno szobrát kivégzésének színhelyén, a római Campo de' Fiorin, az egykori szerzetes halálát követő 289. esztendőben állították fel. Az 1889-es év persze nem csak Bruno halála, de születése szempontjából sem kitüntetett jelentőségű, kerek évforduló. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a Risorgimento-ban, az olasz egység megteremtésében jelentős szerepet vállaló szabadkőművesség – amint a Katolikus Lexikon írja – a francia forradalom századik évfordulója táján, 1889. VII. 16. és 17. között Párizsban tartotta első nemzetközi kongresszusát, ahol megfogalmazták a szabadkőművesség „célját (ateista világgöztársaság) és az eszközt (a vallás és a monarchiák megdöntése).”² A szoborállítás az Egyházi Államnak néhány évtizede még részét képező téren egyfajta fricska lehetett XIII. Leó pápa irányában, aki öt évvel korábban, 1884-ben kiadta Humanum genus kezdetű, a szabadkőműveseket megbélyegző enciklikáját. Hogy ennek az összefüggésnek a feltételezésével nem járhatunk túl messze az igazságtól, utal Gyuriss Dániel Bruno-tanulmányának Yatesre alapozott felvetése, nevezetesen, hogy „*a misztikus rózsakeresztes mozgalom alapítása és Giordano Bruno lutheránusokból alakított hermetikus-kabbalisztikus szektája elképzelhető, hogy kapcsolatban lehetett egymással. Jelenleg is vita tárgyát alkotja, miszerint a rózsakeresztesek a szabadkőművesség kialakulásában is részt vettek-e.*”³

Mielőtt azonban röviden áttekintenénk Bruno pályaképét, és a per néhány érdekes mozzanatát, érdemes közelebről szemügyre vennünk azokat az ezoterikus tanokat, amelyek Brunóra hatással lehettek és amelyek a legnagyobb valószínűség szerint befolyással voltak a Szentháromságot elutasító nézeteinek kialakulására. A nagy egység elképzelésének gondolata közvetve persze etikai következményekkel is jár. Abban ugyanis a jó és a rossz ellentéte és szembenállása is feloldódni látszik.

3. Eszmetörténeti háttér

Az ellentétek feloldásának vágya, az új egység megteremtésének óhaja és programja már a XV. századi Pico della Mirandolánál is hangsúlyosan jelentkezett, aki nem csupán összeegyeztetni igyekezett a legkülönbébb tanokat, hanem úgy vélte, hogy ezeket a világ átalakításának szolgálatába kell állítani. Yates úgy jellemzi Mirandolát, mint aki szerint az ember egyaránt felhasználhatja a mágiát és a Kabbalát sorsának formálásához és a világ alakításához.⁴ Kohut Sándor szerint Pico della Mirandolát meghitt barátja, a kiváló zsidó tudós, Elia del Medigo avatta be a héber nyelvbe és az arisztotelészi filozófiába, ám a kabbalisztikus ismereteket és szemléletet az olasz

² <http://lexikon.katolikus.hu/S/szabadk%C5%91m%C5%B1vess%C3%A9g.html>

³ Gyuriss Dániel: Politika és mágia – Giordano Bruno hermetikus világgépének politikai vonatkozásai. *Politikatudomány Online* 2019/1 Tanulmányok 16. o

⁴ Yates: i. m. 116. Vö. Molnár: i. m. 142. o

nemes nem del Medigótól, hanem Jochanan Alemantól sajátította el.⁵ A kiváló rabbi és nagyszerű tudós, Kohut Sándor nem mulasztja el mindehhez hozzáfűzni: „A kabala elmekábító tanától (...) Elia Del Medigo távol tartá magát, mi józan felfogásának becsületére válik”.⁶

Az igazi tudás a hermetikus tanok szerint „az Eggyel való egyesülés által” érhető el,⁷ ám az ellentétes nézetek szintézisének megalkotása – amivel Pico della Mirandola kísérletezett – szintén abból a mély meggyőződésből fakadt, hogy léteznie kell egy mindent és az ellentétét is átható értelemnek, ami képes egységbe fogni a világot, a természetet. Ez a magasabb rendű tudás, ami feljogosít és kötelez is a világ újraformálására. Éppen úgy, ahogyan a rózsakeresztesek 1614-ben kiadott kasseli manifesztumának sem más volt a célja, mint – ahogyan a címe is jelzi – „Az egész világ általános és mindenre kiterjedő reformációja”.⁸ E dokumentum címzettje pedig – amint erről az alcím tanúskodik – nem más volt, mint Európa valamennyi tudósa és uralkodója.⁹ Yates arra hívja fel a figyelmet, hogy a rózsakeresztes manifesztumokban kifejeződő elvek – a tudomány nemzetközi együttműködésének hangsúlyozása, a világ tudomány általi megjobbítása, az emberszeretet hirdetése – később a nemzeti tudományos akadémiák programjának is részét képezték.¹⁰

Zavarba ejtő, hogy a XVIII. századot megelőzően milyen gyakori volt tudós elmék részéről a hermetikus hagyományokra való hivatkozás. Kopernikusz a Nap helyzetével kapcsolatban Hermész Triszmegisztoszra, William Gilbert a mágnességgel összefüggésben Hermészre és Zoroaszterre utal, Bacon az alkímia nyelvén ír az anyagról, egyúttal az embert a *természet erőinek irányítójaként* határozza meg.¹¹ Bacon ezt az új embert a passzív, szemlélődő régi emberrel állítja szembe, azonban látnunk kell azt is, hogy Bacon új embere nem más, mint a magát istennel egygyé tevő, igencsak régi hermetikus. Az a megistenült ember, aki a Deus otiosus-t, a tétlenkedő Teremtőt mintegy kíséri, és munkáját bevégzi. Semmi új nincs ebben az emberben, csupán az, hogy a XVIII. századtól egyre nyíltabban és egyre nagyobb számban lép a történelem színpadára, kísérleteit pedig immár nem korlátozza a holt anyagra, hanem egyenesen a társadalmat tekinti egy világtörténelmi kísérlet tárgyának.

Amint évszázadokkal később a hasonló szellemiségű Ernst Blochból szinte kiszakad a vallomás, a világtörténelem voltaképpen egy olyan *kísérlet*, ami egy igazságos világra irányul.¹² Blochnál is felbukkan az egység, a lét és lényeg, a jelenség és a valóság *egybeesése*. Ennek látja ugyanis azt az „ómegapontot”,

⁵ Kohut Sándor: *A zsidók története a Biblia befejezésétől a jelenkorig* – Segédkönyv a közép tanodák, polgári iskolák, családi és tanodai könyvtárak számára. Nagyvárad, Laszky Ármin, 1881. 207. Lásd még http://mtda.hu/books/A_zsidok_tortenete.pdf (Utolsó letöltés időpontja: 2020. december 19.)

⁶ Kohut: i. m. 207.

⁷ Molnár Tamás: *Filozófusok istene*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1996. 149. o.

⁸ Molnár: i. m. 159.

⁹ A mű eredeti címe „*Allgemeine und General Reformation der ganzen weiten Welt (...) an alle Gelehrte und Häupten Europä geschrieben*”.

¹⁰ Yates: i. m. Vö. Kutrovác Gábor – Láng Benedek – Zemplén Gábor: *A tudomány határai*. Budapest, Typotex, 2009. 88. o.

¹¹ Kutrovác – Láng – Zemplén: i. m. 89. o.

¹² Ernst Bloch: *A Philosophy of the Future*. New York, Herder and Herder, 1970. 112. o. Vö. Molnár: i. m. 218. o.

végcél, ami a filozófusok vízióiban szerinte megjelent.¹³ Ez pedig meglátása szerint voltaképp a szabadság reszpublikája.¹⁴ Ha azonban valóban „ómegapont”, végpont, akkor a szabadság e köztársaságának egyúttal immár *globálisnak* is kell lennie. Indirekt módon tehát Blochnál is megjelenik a *világköztársaság* gondolata, noha ő egy tökéletesedett ember eljövételét várja, akiben elvész az én és a világ ontológiai kettőssége, és aki által megszűnik a vallás is. Bloch tehát miközben a világ és az én ezoterikus eggyé olvadásáról és a szabadság köztársaságáról beszél, Kanthoz és a XIX. század említett gondolkodóihoz hasonlóan hozza kapcsolatba a földön megvalósuló idilli állapotokat a fenti szférával, a vallás világával, konkrétan a vallás megszűnésével.

A nyugati gondolkodás misztikus-okkult eredetének tárgyalásakor érdemes legalább megemlíteni a Kabbalát is, amelynek nem csekély szerepe volt a kora újkori ezoterikus elképzelések kiformalódásában. Molnár Yates nyomán hangsúlyozza Pico della Mirandola kitüntetett szerepét abban, hogy a nyugati gondolkodásban immár szélesebb körben vert gyökeret egy olyan szintézis megalkotásának gondolata, ami a keresztény tanokon túl magába olvasztja mind a mágiát, mind pedig a Kabbalát. Magának a rózsakeresztes mozgalomnak az elnevezésével kapcsolatban is több magyarázat született, amelyek közül kiemelkedik a XVII. századi rózsakeresztes manifesztumok elbeszélése,¹⁵ amely a legendás Christian Rosenkreutzot említi alapító-névadóként, aki állítólag a XIV-XV. század táján élt. Más vélekedések szerint a rózsakereszt Krisztus halálának és feltámadásának szimbóluma, megint más felfogások úgy vélik, a rózsa az emberi tudás kibontakozására utal. A rózsa mint szimbólum egyébiránt a Kabbalában is kitüntetett szerepet kap. Így talán a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a mozgalom neve a keresztény és a kabbalista tanok összekapcsolására utal, amint erre az egyesítésre már a XV. századi Pico della Mirandolánál is történt kísérlet.

4. Egy sajátos „tudományos” pályafutás

A kalandos életű Bruno 1548-ban született Nolában. Tizenhét évesen domonkos szerzetes lett, huszonnégy évesen pappá szentelték, és annak ellenére, hogy az ariánus nézetekkel rokonszenvezett, három évvel később, 1575-ben teológiai doktorrá avatták. Eretnek nézetei miatt elhagyni kényszerült Itáliát. Csupán felsorolásszerűen említjük meg azokat a helyeket, ahol a következő bő másfél évtizedben megfordult, és ahonnan többnyire csúfosan távoznia kellett. Genfből elüldözik, Lyonból, Toulousból a vele kezdetben jóindulatú kollégák felhergelése következtében Párizsba távozik. Itt a Sorbonne tanára lesz, majd az angol követ javaslatára Londonba utazik. Innen Oxfordba megy, és megírja főbb műveit. Ezek

¹³ Ernst Bloch i. m. 139. Bloch „ómegapontja” azonban más, mint Teilhard de Chardiné, mely utóbbi éppúgy Krisztus, amint Krisztus a kezdet, az alfa is. Igaz ez még akkor is, ha Teilhardnál is szó van teremtő egyesülésről, és tetten érhetők gondolataiban strukturális hasonlóságok az okkult tanokhoz. Vö. Pierre Teilhard de Chardin: *Út az ómega felé*. Budapest, Szent István Társulat, 1980.

¹⁴ Ernst Bloch: i. m. 36.

¹⁵ A Pallas Nagy Lexikona – 14. kötet. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1897. 685–686. o. *Rosenkreuzer* címszó

visszhangjának hatására vissza kell térnie Párizsba. Itt az általa szervezett nyilvános vita botrányba fullad, minek következtében Wittenbergbe tér. Itt luteránus lesz, azonban konfliktusai miatt 1588-ban már Prágában találjuk, ahol II. Rudolf császárnak megérte 300 tallért kifizetnie, hogy Brunótól szabaduljon. Tübingennek is többet ért a távozása, mint a maradása. Helmstedtben a mágiával kapcsolatos nézeteiért kiátkozták. Frankfurtban már eleve nem látták szívesen, de a karmelitáknál meghúzhatja magát. Frankfurtban ismerte meg Giovanni Mocenigót, aki Velencébe hívta mesteréül. Az ajánlat elfogadása utóbb nagy baklövésnek minősült, mert az okkult tudományokba a jártasságot megszerezni igyekvő munkaadó, csalatkozván reményeiben, feljelentette Brunót a velencei inkvizíciónál. Bruno ekkor némely írását visszavonta, tévedését beismerte.

5. Az eljárás

Amint a korábbiak során említettük, a per iratainak a 19. század folyamán nyoma veszett. A kortársak feljegyzéseiből, valamint a kort és a témát kutató szakmunkák egyes közléseiből a perre vonatkozó leglényegesebb tények a következőkben összegezhetőek.

Mindenekelőtt a bíróság illetékességével kapcsolatos kérdés merülhet fel. Erre vonatkozóan kijelenthető, hogy – mivel a rendből Bruno formálisan elbocsátást nem kapott – megállapítható volt a római inkvizíció joghatósága, ennek megfelelően az eljárás lefolytatása céljából Bruno Rómába került. 1593-ban itt kezdődött meg a hét éves pör. Az eljárás gyorsításnak céljából a vádpontokat nyolcra csökkentették, amelyek közül alighanem azok voltak a legsúlyosabbak, amelyek a Szentháromság tagadásával és a mágia hasznosságának hirdetésével voltak kapcsolatosak.

A kortárs, a német Caspar Schoppe (1576-1649) nyomán a következőként összegezhetjük az eljárást. A per kezdeti szakaszában ismertették Bruno életét, tanulmányait, az általa hirdetett eszméket, valamint az inkvizíciónak azokat a törekvéseit, amelyekkel Brunót tévedéseire rá kívánták ébreszteni. Bruno konok magatartást tanúsított. Kevés megnyilatkozása közül az egyik ez volt: *„...a Szentlélekben, mint harmadik személyben nem tudtam hinni, ahogy a hit tanítja, hanem csak Pythagoras módjára, mely Salamonéval is egyezik, világlélekként, ami az universumban benne lakozik, mint Salamon mondja: Spiritus Domini replevit orbem terrarum et hoc quod continet omnia.”*¹⁶ Ezen felül lényegében hallgatásba burkolózott, illetve egy alkalommal fenyegetően vetette oda bírónak: *„Lehet, hogy nektek, akik ítéletet hoztok, több okotok van a félelemre, mint nekem, aki elszenvedem azt.”*

A per bírójául VIII. Kelemen pápa Roberto Bellarmino bíborost, a későbbi

¹⁶ Szauder József (szerk.): *Giordano Bruno válogatott dialógusai*. Budapest, Hungária Kiadó. 1950. 251. E helyen is érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Bruno személye és pere a leggyakrabban az egyházellenes propaganda megnyilatkozásaként került illetve kerül előtérbe. Az itt hivatkozott kötet kiadásának esztendeje is igen árulkodó: 1950. Egy esztendővel Mindszenty József hercegprímás koncepció perben való elítélése után, az ún. klerikális reakció felszámolásának időszakában jelenik meg a kiadvány.

Bellarmin Szent Róbertet nevezte ki. A pápa 1600. január 20-án személyesen is vett részt a tárgyaláson. Az ítéletet 1600. február 9-én hirdették ki. Eszerint Bruno legfőbb bűne egy eretnek szekta megalapítása és vezetése volt.¹⁷

Ez a kánonjogi szempontból aligha kifogásolható, a tudományos kérdésekben állást nem foglaló ítélet vált évszázadokra a katolikus egyház és általában a kereszténység tudományellenességének legfőbb „bizonyítékává”.

6. Záró gondolatok

Amint arra a bevezetőben is utaltunk, Giordano Bruno neve – szoros összefüggésben ama hét esztendőn át tartó nevezetes perrel – különösen a felvilágosodás korától kezdve vált szimbólumává a vallás, a kereszténység, különösen pedig a Katolikus Egyház elleni vádaknak. Igyekeztünk megvilágítani azt is, hogy ezeknek a vádaknak a hangoztatása többnyire olyan társadalom-átalakító törekvéseket zászlajukra tűző irányzatokkal vannak összefüggésben, amelyek ahhoz hasonló ezoterikus-hermetikus gyökerekkel rendelkeznek, mint Bruno teológiai és világfelfogása. Ezek a törekvések, noha a rózsakeresztes mozgalom formájában már a tizenhatodik században is hírt adtak magukról, lényegében a 18. században, az úgy nevezett felvilágosodás nagy századában öltöttek egyre határozottabb szervezeti formát.

Láthattuk azt is, hogy Bruno híres, római szobrának felállítására a Brunóra vonatkozó lehetséges évfordulókra való tekintet nélkül, abban az évben került sor, amikor a francia forradalom századik évfordulója táján, 1889. VII. 16. és 17. között a szabadkőművesség Párizsban megtartotta első nemzetközi kongresszusát. Utaltunk arra is, hogy e mozgalom céljának, az ateista világköztársaságnak a megvalósításához többek között a vallás megrendítésében látta a megfelelő eszközt. Egy ilyen eszközrendszerben gondolkodva igencsak célszerűnek tűnhetett Bruno személyének és perének felidézése, mégpedig igen sajátos interpretációban. Olyanban, amely mélyen hallgat nem csupán arról a tényről, hogy Bruno egyébként izgalmas és figyelemreméltó életműve aligha tekinthető kifejezetten tudományos teljesítménynek, sokkal inkább igazolatlan teóriák gyűjteményének, de arról a körülményről is, hogy Bruno különös személyiségével lényegében minden, felé irányuló jóindulatot előbb-utóbb az ellenkezőjére fordított. Giordano Bruno peréhez, annak irodalmi utóéletéhez tehát alighanem erős koncepciók tapadnak.

Ami a perrel kapcsolatos „konceptiósság” másik vonatkozását illeti, nevezetesen azt, hogy vajon maga a per koncepciók eljárás volt-e, a ma rendelkezésünkre álló ismeretek birtokában a következőket válaszolhatjuk. Minthogy az egyházi hatóságoknak Bruno munkái rendelkezésére álltak, könnyen megállapítható volt, hogy azok nincsenek összhangban az egyház tanításaival. Felmerülhetett még, a valódi szerzőség kérdése. Minthogy azonban Bruno maga sem tagadta a neki tulajdonított művek szerzőségét, a tényállás nem állt túl távol a tettenérés esetétől.

¹⁷ William Boultong: *Giordano Bruno. His Life, Thought, and Martyrdom*. London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co, 1914.

E körülményre való tekintettel azonban aligha tekinthetjük az eljárást koncepciósnak pusztán azért, mert VIII. Kelemen pápa Bruno bűnösségét – figyelemmel a megvizsgált írásként tartalmára – eleve bizonyítottan ítélte. Mint említettük, ennek a pápai vélekedésnek a legfontosabb következménye nem maga az elítélés volt, hanem az, hogy Bruno e „vélelem” következtében mentesült a kínvallatástól. Az eljárás időtartama, a hét esztendő, már önmagában ellentmond annak, hogy az eljárás koncepció lett volna. Megjegyzendő, meglehetősen ironikus, hogy némely diktatúra, amelyek gyakorlatától nem volt idegen a koncepció eljárás, gyakorta fenn sem állt annyi ideig, amennyi időt az egyházi hatóság Bruno ügyének kivizsgálására és lefolytatására fordított. Ám például a szűkebb értelemben vett Rákosi-korszak, amely 1948-tól 1953-ig terjedt, a maga öt esztendeje alatt valósította meg koncepció peres százait, ezreit.

A Bruno-perrel összefüggésben az egyház tudományellenességének kérdésében végezetül érdemes felidézni, ha nem is mint végső döntőbíró, Németh László Galileijét. Németh a maga polihisztori buzgalmával, és már-már filológusi precizitással végzett előtanulmányokat történelmi drámáihoz, hogy aztán a művészi alkatán átszűrte összképet költői nyelven tárja olvasói elé. Aligha tekinthető egészen pontosnak e kép Brunóról, vagy a perről, annak érzékeltetésére azonban alkalmas lehet, hogy meglássuk, miként ítélte meg Brunót és perét egy magát ateistának tekintő, ám mélyen humanista gondolkodó, és hogyan vélekedett arról, miként láthatta mindezt a valóban tudós kortárs.

„GALILEI . (...) Amikor a velencei köztársaságot szolgáltam, élt ott egy szökött dominikánus, nolai ember, ha jól emlékszem, Giordano... a másik nevét nem is tudom, tán Giovanni.

TORRICELLI. Bruno.

GALILEI. No lám, hallott róla? Zavaros könyveket írt az egyről meg a végtelenről, meg amikről ezek az emberek már írni szoktak.

TORRICELLI. Amennyire tudom, kopernikánus volt.

GALILEI. Igen, mellesleg az is. Azokról az emberiségekről ábrándozott, amelyek a többi világokban élnek. Pádovában találkoztam vele néhányszor. Végül is, hisz tudja, megégették. Amikor tízben Rómában jártam, az emberek még emlékeztek a kivégzésére. A máglyáról azt kiabálta: jobban féltek megégetni, mint én meghalni! (Ironikusan.) Ez a barát, lám, méltó lett volna, hogy egy kopernikánus vagy mit tudom én, galileista szekta feje legyen. Csak sejtette, amit tudott, s meghalt érte.”¹⁸

Irodalomjegyzék

- A Pallas Nagy Lexikona – 14. kötet. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1897. 685–686. o. *Rosenkreuzer* címszó.
- Bloch, Ernst: *A Philosophy of the Future*. New York, Herder and Herder, 1970. 112. o.
- Boulting, William: *Giordano Bruno. His Life, Thought, and Martyrdom*. London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co, 1914.

¹⁸ <http://mek.oszk.hu/00900/00993/00993.htm>

-
- Gyuriss Dániel: Politika és mágia – Giordano Bruno hermetikus világképének politikai vonatkozásai. *Politikatudomány Online* 2019/1 Tanulmányok
 - Katolikus Lexikon
 - <http://lexikon.katolikus.hu/S/szabadk%C5%91m%C5%B1vess%C3%A9g.html>
 - Kohut Sándor: *A zsidók története a Biblia befejezésétől a jelenkorig* – Segédkönyv a közép tanodák, polgári iskolák, családi és tanodai könyvtárak számára. Nagyvárad, Laszky Ármin, 1881.
 - Kutrovács Gábor – Láng Benedek – Zemplén Gábor: *A tudomány határai*. Budapest, Typotex, 2009.
 - Molnár Tamás: *Filozófusok istene*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1996.
 - Szauder József (szerk.): *Giordano Bruno válogatott dialógusai*. Budapest, Hungária Kiadó. 1950.
 - Teilhard de Chardin, Pierre: *Út az ómega felé*. Budapest, Szent István Társulat, 1980.
 - Yates, Frances A.: *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. New York, Vintage Book, 1969.
-
-

Az Európai Bizottság: az európai integráció motorja vagy fékezője? I.

Torma András* – Torma Beatrix**

Az 1992-ben megkötött Maastrichti Szerződéssel létrehozott Európai Unió a világtörténelemben példa nélkül álló, európai nemzetállamok közötti együttműködést valósított és valósít meg. Az EU nem klasszikus nemzetközi szervezet, de nem is föderális állam, hanem valahol a két közjogi kategória között van. Az elsőtől több, mert a tagállamok átruházták rá a szuverenitásuk egy részét, a másodiktól pedig kevesebb, mert nem a teljes szuverenitás átruházása történt meg. Ugyanilyen különleges közjogi helyzet mutatható ki az uniós intézményrendszer-, és különösen az Európai Bizottság esetében is, hiszen jogalkotó, végrehajtó és bírósági feladat- és hatáskört egy személyben ellátó szervezetről van szó. Az értekezés bemutatja a Bizottság történetét, feladat- és hatáskörének változásait, szervezeti struktúráját és működését, továbbá jogállásának sajátosságait az európai integrációt elmélyítő különböző szerződések tükrében. Arra keresi - és hitünk szerint találja is meg - a választ, amire a cím utal: a Bizottság az integráció motorja, vagy inkább annak fékezője? A munka – terjedelmi okok miatt – két részből áll. A második rész a Lap következő számában fog megjelenni.

Kulcsszavak: európai integráció, Maastrichti Szerződés, uniós intézményrendszer, szuverenitás, vámunió, közös piac, egységes piac, Lisszaboni Szerződés, Európai Bizottság.

The European Commission: an engine or a brake on European integration? I.

The European Union, created by the Maastricht Treaty in 1992 is not a classic international organization, nor is it a federal state, but somewhere between the two categories. More than the first because the Member States have transferred part of their sovereignty to it, and the second because it has not transferred all their sovereignty. The same special public law situation exists in the case of the EU institutional system, and in particular the European Commission. The study presents the history of the European Commission, the changes in its tasks and competences, its organizational structure and functioning, and the specificities of its legal status. Looking for - and believing to find - the answer to what the title suggests: is the Commission the engine of integration, or is it more of a brake? The work - for reasons of length - consists of two parts. The second part will appear in the next issue.

Keywords: European integration, Maastricht Treaty, institutional system of the European Union, sovereignty, customs union, common market, single market, Lisbon Treaty, European Commission

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1498>

* Egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Intézeti Tanszék.

** Jogi ügyintéző (Kúria)

mi, európaiak hajlamosak vagyunk a Föld-golyó minden történéseit csak innen, erről a kontinensről szemlélni és megítélni, holott nyilvánvaló, hogy ezáltal soha nem a teljes valóságot, hanem annak csak az egyik – hozzátesszük: adott esetben igen keskeny - szeletét érzékeljük. A többi kontinens lakói feltehetőleg ugyanebben a „betegségben” szenvednek, de nekünk mégis Európa a legfontosabb, mert hazánk ezen a kontinensen fekszik, s mert múltunk, jelenünk és jövőnk is ide köt minket.

1. Az európai integráció előzményei

Ismereteink szerint Európa neve, mint földrajzi fogalom, először a Homérosz (i.e. VIII. sz.) által írott eposzokban jelent meg. Eredetileg csak Közép–Görögországot, később az egész Görögországot, i.e. 500-tól pedig a Görögországtól északra fekvő területeket is emlegették ilyen néven. A különböző államok megjelenésével és a kereszténység térhódításával azonban a Kontinens eszmei-kulturális, és civilizációs közösséggé nemesedett.¹ Olyan igazi közösséggé, amelyhez egyetlen más kontinens sem hasonlítható. Európa azért különleges kontinens, mert bár példa nélküli módon sok nép, sok állam, sokféle nyelv jellemzi, ennek ellenére mégis egyfajta közösséget jelent. Egy magyar szerző szerint: Európa egység, a sokféleség, a sokszínűség egysége.² Ez a sokféleség a történelem folyamán persze gyakran járt ellentétes-, adott esetben teljességgel „antagonisztikus következményekkel: az egyik az alkotó vitalitás, a másik pedig a romboló hatalomvágy volt.”³

Az európai egység és az európai integráció gondolata korántsem a XX. században született, legalább is abban az értelemben, hogy az európai kontinensen működő államoknak – az államhatárok felszámolásával – egyesülni, egységesülni kell. Ugyanakkor tény az is, Európa felelős gondolkodóit csak az e kontinensről kiindult két világháború döbbsentette rá arra a felismerésre, hogy „Európa szétdaraboltsága idejét múlt abszurditássá vált.”⁴ Nem megengedhető tehát, hogy a jövőben is Európában robbanjon ki egy újabb világháború! Ehhez pedig, mint Robert Schuman, volt francia miniszterelnök és külügyminiszter (1886 – 1963) írja: „meg kell szüntetni a háborút létrehozó okokat, fel kell számolni még a kísértést is a háborúskodásra.”⁵

A történelem arra tanította meg az emberiséget, hogy az Európából 1914-ben és 1939-ben kirobbant két világháború végső oka a nemzetállamok megerősödése, valamint annak uralkodó ideológiái: a nacionalizmus, illetve a faszizmus volt. Ezzel összefüggésben Schuman így folytatja: „A tegnapi nacionalizmus, a gyanakvó és

¹ Ahogyan arra Mádl Ferenc professzor, Magyarország volt köztársasági elnöke utal: „Egységes eszmei-kulturális, erkölcsi és politikai értékek jegyében európai egységre először a kereszténység törekedett.” MÁDL Ferenc: *Előszó*. in: Robert SCHUMAN: *Európáért*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Budapest, 2004. 7. o.

² GAZDAG Ferenc: *Az európai integráció története 1945 – 1993*. in: *Az európai integráció gazdaságtana* (Szerk.: PALÁNKAI Tibor) Aula Kiadó, Budapest, 1999. 104. o.

³ WEIDENFELD, Werner: *Jövőnk Európa*. Európai Szemle 1998. évi 4. szám, 4. o.

⁴ SCHUMAN, Robert: *Európáért*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány Budapest, 1991. 34. o.

⁵ SCHUMAN, Robert: i.m. 42. o.

bizalmatlan elkülönülés helyett mi az érdekközösséget és a korábban egymással rivalizáló államok újfajta sorsközösségét kapcsoljuk össze. Ezen új politika alapja a szolidaritás és a bizalom.”⁶ Egyértelmű, hogy az „egymással rivalizáló államok” kifejezés alatt Schuman Franciaországot és Németországot értette, illetve az évszázadokon átívelő gall és germán ellentéteket.

Nem véletlen, hogy az Európa egyesítését, az európai integrációt megcélzó, az 1950. május 9-i Schuman Nyilatkozat a következők szerint fogalmaz: „Az európai nemzetek összefogása azt igényli, hogy Franciaország és Németország évszázados szembenállása megszűnjön. ...E célból a francia kormány azt javasolja, hogy...a francia-német szén- és acéltermelés egészét egy közös Főhatóság alá rendeljék, egy olyan szervezet keretében, amely nyitott más európai államok előtt is.”⁷

A Schuman Nyilatkozat felhívására kedvezően reagált Németország, Olaszország és a Benelux államok közössége, így 1950 második felében megkezdődött tárgyalások elvezettek az európai integráció első lépcsőjét jelentő, 1951. április 18-án aláírt Párizsi Szerződés megszületéséhez.⁸

A napjainkban Európai Unió néven működő nemzetközi szervezet egyik intézményeként funkcionáló Európai Bizottság (a továbbiakban: Bizottság) jogelőd intézménye éppen az itt hivatkozott Párizsi Szerződéssel létrehozott Európai Szén és Acél Közösség (a továbbiakban: ESZAK) Főhatósága volt. A kilenc tagú Főhatóság kizárólagos döntéshozó szervként a Közösség tagállami érdekek fölött álló, szupranacionális jellegét volt hivatott képviselni, illetve megjeleníteni. Ennek érdekében a Szerződés 9. cikk (2) bekezdése kimondja: „A Főhatóság tagjai sem kormányuktól sem más szervtől nem kérhetnek és fogadhatnak el utasítást. Tartózkodniuk kell minden olyan tevékenységtől, amely feladatukkal összeegyeztethetetlen.” A francia politikus és üzletember Jean Monnet (1888 – 1979), Európa Atyja szerint ugyanis csak egy pártatlan, technokrata és a tagállamok nemzetei fölött álló, szupranacionális, független szervezet garantálhatta azt, hogy a Közösség nem kerül sem Franciaország, sem Németország, sem pedig bármely más tagállam befolyása alá.⁹

A Főhatóság az 1965. évi Egyesítő Szerződéssel olvadt bele az 1957-ben, a Római Szerződéssel létrehozott Európai Gazdasági Közösségnek (a továbbiakban EGK, vagy

⁶ SCHUMAN, Robert: i.m. 43. o.

⁷ SCHUMAN, Robert: i.m. 155 és 156. o.

⁸ A Párizsi Szerződést hat európai állam - Franciaország, Németország, Olaszország és a Benelux államok: Belgium, Hollandia és Luxemburg - vezetői írták alá, azzal a céllal, hogy vámuniót hoznak létre a szén- és acéltermékek piacán, amelyet tíz év után közös piaccá fejlesztenek. E cél elérését négy intézmény volt hivatott biztosítani: a döntéshozó Főhatóság, a politikai ellenőrzést magvalósító Miniszterek Tanácsa, a konzultatív feladatokat ellátó Közgyűlés, valamint a jogvitákat eldöntő Bíróság.

Megjegyzés: Az európai integráció történeti előzményeiről, az integrációs elméletekről, valamint az Európai Szén- és Acél Közösségről lásd bővebben TORMA András: *Adalékok az Európai Közösségek/Unió közjogtörténetéhez*. in: Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XXX/1. Miskolc University Press, Miskolc 2012. (229 - 242. o.)

⁹ Lásd KENDE Tamás: *A Bizottság*. In KENDE Tamás (Szerk.): *Európai közjog és politika*. Osiris – Századvég Kiadó, Budapest, 1995. 198 – 199. o.

Megjegyzés: Robert Schuman (1886 – 1963) volt francia miniszterelnök és külügyminiszter így ír Jean Monnet történelmi jelentőségéről: „Jean Monnet az, aki munkatársaival egy Martignac utcai kis hotelben, néhány hónap leforgása alatt, minden hírverés nélkül... felvázolta a szén és acélközösségre vonatkozó elképzelést.” SCHUMAN, Robert: i.m. 127. o.

1992-től Európai Közösség: EK) és az Európai Atomenergia Közösségnek (a továbbiakban: Euratom), addig külön-külön működő Bizottságába. Ez azt jelenti, hogy az Egyesítő Szerződés 1967-ben történt hatálybalépésétől - a Közgyűlés, a Bíróság, a Gazdasági és Szociális Bizottság, valamint a kizárólagos döntéshozói feladatokat ellátó Miniszterek Tanácsa mellett - a döntéskezdeményező és végrehajtó feladatokat ellátó Európai Bizottság is, immár a nemzetközi jog önálló alanyaként működő mindhárom Közösséget (az ESZAK-ot, az EGK-t és az Euratom-ot is) „kiszolgálta.” A Párizsi Szerződésben meghatározott területeken, vagyis a szén- és acélügyekben kizárólagos döntéshozó, míg a két Római Szerződésben meghatározott területeken (politikákban), tehát a gazdasági élet egészében és az atomenergia békés célú felhasználása területén „csak” döntéskezdeményező és végrehajtó feladatokat látott el, hiszen e két szerződés szerint a kizárólagos döntéshozó a Miniszterek Tanácsa volt.¹⁰

A Bizottság ezen valóban bonyolult, rendkívül összetett feladatkörén – csakúgy, mint a közösségi intézményrendszer egészén - alapvetően nem változtatott az európai integrációt elmélyítő további szerződések sokasága: így az 1986. évi Egységes Európai Okmány, az 1992. évi Maastrichti Szerződés, az 1997. évi Amszterdami Szerződés és a 2001. évi Nizzai Szerződés sem. 2007-ben azonban megszületett a Lisszaboni Szerződés, amely megszüntette a Maastrichti Szerződéssel 1992-ben létrehozott Európai Unió három pilléres szerkezetét, továbbá jogi személyiséget és sui generis (saját) intézményrendszert adott az Uniónak. Erről azonban már a következő fejezetekben lesz szó.

2. Az Európai Unió intézményrendszere a Lisszaboni Szerződés tükrében

A tagállamok által lépésről-lépésre a három Közösségre, illetve az Európai Unióra ruházott, szuverenitás gyakorlására hivatott szupranacionális, vagyis közösségi/uniós intézményrendszer az elmúlt évtizedekben jelentősen változott, gazdagodott. A kiindulópont, valamint az intézményrendszer alakulásának (fejlődésének) fontosabb lépcsői, az integrációt elmélyítő szerződésekhez kapcsolódtak, a következők szerint:

- 1951. a Párizsi Szerződés: mint arra a 8. lábjegyzetben már utaltunk, a szén- és acéltermékek tekintetében célként tűzte ki vámunió megvalósítását, és tíz év átmenet után annak közös piaccá fejlesztését. Létrehozta az ESZAK -ot, és annak négy közösségi intézményét: a Főhatóságot, a Miniszterek Tanácsát, a Közgyűlést és a Bíróságot.

¹⁰ Megjegyzés: A Szerződések alapján meghozott döntések végrehajtásának két szintje volt, és hozzátesszük, hogy van ma is. Egy szupranacionális (közösségi) szint, amelyet közvetlen közigazgatásnak nevez a szakirodalom, és egy tagállami szint, amelyet közvetett közigazgatásnak. A közvetlen közigazgatást (végrehajtást) a Bizottsággal az élen a közösségi intézmények, a közvetett közigazgatást pedig a tagállamok egész államszervezete valósította (valósítja) meg. Lásd erről BALÁZS István: *Európai közigazgatás – álom, vagy valóság?* in: Ünnepi Kötet Verebélyi Imre 70. Születésnapja tiszteletére (Szerk.: Patyi András – Lapsánszky András) Wolters Kluwer Kiadó Budapest, 2014., valamint TORMA András – RITÓ Evelin: *Az EU intézményrendszer és működés XXI. századi sajátosságai magyar közjogi nézőpontból.* Közigazgatás Tudomány 2021. évi 1. szám.

- 1957. a Római Szerződés: a gazdasági élet egésze tekintetében célként tűzte ki vámunió megvalósítását és tizenkét év átmenet után annak közös piaccá fejlesztését. Létrehozta az EGK-át és annak öt közösségi intézményét: a kizárólagos döntéshozói feladatokat ellátó Miniszterek Tanácsát, a döntéskezdeményező és végrehajtó feladatokat ellátó Bizottságot, a konzultatív feladatokat ellátó Közgyűlést, a jogvitákat eldöntő Bíróságot, továbbá a szintén konzultatív feladatokat ellátó Gazdasági és Szociális Bizottságot. A Szerződést az ESZAK-ot alapító hat állam képviselői írták alá.
- 1957. a második Római Szerződés: célja szintén vámunió és közös piac megvalósítása volt az atomenergia békés felhasználásához szükséges termékek tekintetében. E célból létrehozta az Euratom-ot és annak ugyanazon öt közösségi intézményét, mint azt az EGK esetében láttuk. E Szerződést is az ESZAK-ot alapító hat állam képviselői írták alá.
- 1957. a harmadik Római Szerződés: a Közös szervekről szólt, amely részben egyesítette az ESZAK, az EGK és az Euratom intézményeit: a három Közgyűlést, a három Bíróságot, továbbá a két Gazdasági és Szociális Bizottságot, nem érintve azok feladat- és jogkörét. Természetesen e Szerződést is az ESZAK-ot alapító hat állam képviselői írták alá.
- 1965. az Egyesítő Szerződés: mint arra már utaltunk, közössé tette a három Közösség 1957-ben még közösségivé nem tett intézményeit: a három - politikai ellenőrzést és döntéshozó feladatokat ellátó - Miniszterek Tanácsát, és a két döntéskezdeményező és végrehajtó feladatokat ellátó Bizottságot azzal, hogy a Főhatóság beolvadt a közös Bizottságba. Ennek következtében immár egyetlen, közös intézményrendszer „szolgált ki” a három Közösséget, nem érintve azok önálló jogi személyiségét és nemzetközi jogalanyiságát. Erre figyelemmel lett bevett fogalom ez időtől kezdve az Európai Közösségek (EK) kifejezés. E Szerződést is természetesen az ESZAK-ot alapító hat állam képviselői írták alá.
- 1986. az Egységes Európai Okmány: célként tűzte ki a közös piacnak 1993-ig egységes piaccá történő átalakítását, továbbá - igaz, csak szűk körben, de - jogalkotói feladatkört biztosított a Közgyűlésnek, és ezzel egyidejűleg megnevezését Európai Parlamentre módosította. E szerződést már tizenkét állam képviselői írták alá, mivel 1973 január 1. hatállyal csatlakozott az Egyesült Királyság, Dánia és Írország, 1980 január 1. hatállyal Görögország, 1986 január 1. hatállyal pedig Spanyolország és Portugália is.¹¹

¹¹ A csatlakozás - annak ellenére, hogy az ESZAK, az EGK és az Euratom a nemzetközi jognak önálló alanyai voltak - mind a három Közösséghez való, egy aktussal (szerződéssel) való csatlakozást jelentette, és a csatlakozási szerződések az Alapító Szerződésekkel azonos jogállású dokumentumként a közösségi/uniós jog elsődleges forrásait képezték/képezik. E megállapítás a későbbi csatlakozásokra is vonatkozott, sőt vonatkozik napjainkban is! Megjegyezzük, hogy ahol a jelen tanulmányban „közösségi/uniós” jelzőt, vagy Közösség/Unió főnevet használtunk vagy használunk, az arra utal, hogy megállapításunk a 2009-ben hatályba lépett Lisszaboni Szerződés előtti és utáni időszakra egyaránt vonatkozik. Ha azonban csak a 2009 utáni időszakra, akkor mellőzzük a „közösségi” jelzőt, és a Közösség főnév használatát, ezzel szemben, ha csak a 2009 előtti időszakra, akkor mellőzzük az „uniós” jelzőt, és az Unió főnév használatát. Ez a megoldás a Lisszaboni Szerződés 2. cikk 1. és 2.a.) pontjából következik. Az 1. pont szerint az „Európai Közösségről szóló Szerződés” megnevezés helyébe „Európai Unió Működéséről szóló Szerződés” kifejezés lép. A 2.a.) pont pedig azt mondja ki, hogy – horizontális

- 1992. a Maastrichti Szerződés: történelmi jelentőségű dokumentumnak minősíthető, hiszen - egy három pilléres szerkezeten nyugvó nemzetközi szervezetként - létrehozta az Európai Uniót, célként kitűzve a Gazdasági és Monetáris Unió, valamint a Politikai Unió kialakítását, illetve megvalósítását.¹² A Szerződés - az „A” cikkelyben - a következőket mondta ki: „Az Unió az Európai Közösségeken alapszik, amelyet az ezzel a Szerződéssel megalkotott politikák és együttműködési formák egészítenek ki.” Az „ezzel a Szerződéssel megalkotott politikák” immár túllépték a gazdaság kereteit és a politikai integráció uniós célként való elérését szolgálták. Két új területet jelentettek: a kül- és biztonságpolitikát, valamint a bel- és igazságügyi együttműködést. Ily módon az Európai Unió egy három pilléren nyugvó szerkezeten jött létre. Első pillérét az Európai Közösségek jelentették a maguk 1965-től közös intézményrendszerével, a Második pillérét a Szerződés V. címében szabályozott „Közös kül- és biztonságpolitika”, a Harmadik pillérét pedig a Szerződés VI. címében szabályozott, kilenc területen megvalósuló „Igazságügyi és Belügyi Együttműködés” képezte. Az Első pillér működési elve a minősített többségen alapuló közösségi modell, míg a Második és a Harmadik pillér működési elve a konszenzuson alapuló kormányközi együttműködés modellje volt. Már akkor világos volt, hogy a Második és a Harmadik pillérbe sorolt területeken a tagállamok csak az első lépéseket tették meg, így bizonyos értelemben a Maastrichti Szerződés - mintegy félbehagyott szerződésként - már magába kódolta az alapító szerződések későbbi módosítását.¹³

módosításként – a Szerződés teljes szövegében át kell vezetni azt a változást is, amely szerint ahol „közösségi” kifejezés van, az „uniós” kifejezésre módosul.

¹² Megjegyezzük, hogy ezzel teljessé vált a tagállamok közötti, lépésről lépésre megvalósított azon együttműködés, amelynek végső célja a tagállamok közötti államhatárok lebontása és eltüntetése volt. Az integrációs lépcsők (célok) tehát a következők voltak: vámunió, közös piac, egységes piac, gazdasági és monetáris unió, politikai unió.

A vámunió az áruk és a szolgáltatások korlátozásmentes, szabad áramlását, valamint egységes vámpolitika alkalmazását jelenti az adott területeken és az adott tagállamok között.

A közös piac ugyan azt jelenti, mint a vámunió azzal, hogy a két gazdasági szabadság (az áruk és a szolgáltatások) mellett további két szabadság, a tőke és a munkaerő is szabadon áramlik az adott területeken és az adott tagállamok között.

Az egységes piac ugyan azt jelenti, mint a közös piac azzal, hogy minden akadályt elhárítanak a négy gazdasági szabadság szabad áramlása útjából: ide értve a jogi-, a pénzügyi-, a műszaki és egyéb akadályokat is.

A gazdasági és monetáris unió ugyan azt jelenti, mint az egységes piac, de itt már eltűnik a nemzeti valuta és átadja helyét a közös pénznek. Ettől kezdve a tagállamok közötti államhatárok- a gazdasági élet területén – eltűntek, és a tagállamok teljes nemzetgazdasága úgy működik, mintha egyetlen állam gazdasága lenne.

A politikai unió jelenti az integráció legmagasabb szintjét, amikor a tagállamok a gazdaság mellett közössé teszik a politikai élet egyes területeit – például a belügyeket és a külügyeket – is. A Maastrichti Szerződés történelmi jelentőségét éppen ez adja, hiszen a Második és a Harmadik pillérben megvalósuló együttműködés a politikai unió megteremtését szolgálta, túl azon, hogy – származtatott jogosultságként – a Szerződés létrehozta az uniós polgárságot és kimondta, hogy a munkaerő szabad mozgását a személyek szabad mozgása váltja fel.

¹³ HORVÁTH Zoltán - ÓDOR Bálint: *Az Európai Unió szerződéses reformja. Az Unió Lisszabon után.* hvgorac Kiadó, Budapest, 2008. 15. és 16. o.

A Szerződés azonban nem adott jogi személyiséget és sui generis (saját) intézményrendszert az Európai Uniónak, így az a paradox helyzet állt elő, hogy az Európai Unió - legalább is elvileg - nem lehetett a nemzetközi jog önálló alanya, miközben az annak Első pillérét képező három Közösség, külön-külön továbbra is a nemzetközi jog önálló alanya maradt!

Ugyanakkor a Szerződés két új intézménnyel gazdagította az Európai Közösségek 1965-től közös intézményrendszerét. Egyik a Régiók Bizottsága volt, amely az önkormányzati érdekek európai szintű megjelenítőjeként, tanácsadói minőségben segítette a két jogalkotó szerv - a Tanács és a Parlament - munkáját. A másik pedig az Európai Számvevőszék, amely az uniós költségvetés felhasználásának ellenőrzésére volt hivatott. Ezzel párhuzamosan a Szerződés szélesítette az Európai Parlament jogalkotói hatáskörét, továbbá uniós intézményként - vagyis nem közösségi szervként - létrehozta az állam- és kormányfőket, valamint a Bizottság elnökét tömörítő Európai Tanácsot. A szakirodalom rámutat arra is, hogy a Szerződés „tovább bővítette a növekvő önbizalmú szupranacionális szerv, a Bizottság hatáskörét.”¹⁴

- 1997. az Amszterdami Szerződés: formális értelemben, közvetlenül nem érintette az Európai Közösségek közös intézményrendszerét, bár a célja éppen a közösségi intézményrendszer átalakítása volt. A Szerződést eredményező Kormányközi Konferencia összehívásának oka ugyanis az EU kibővítési lehetőségének intézményi megteremtése volt. Erre – az időközben, 1995 január 1-én tagállammá vált Ausztria, Svédország és Finnország csatlakozásával, tizenöt tagúvá bővült tagállamok közötti egyetértés hiánya miatt – nem került sor, ezért vonult be a szakirodalomba az „amszterdami maradékok” kifejezés használata.¹⁵ Ugyanakkor a Szerződés mégis megszületett, amely egyfelől növelte a Parlament jogalkotói hatáskörét, másfelől pedig a Harmadik pillér kilenc együttműködési területéből hetet az Első pillérbe helyezett át, és erre tekintettel „Büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés” névre változtatta meg a Harmadik pillér megnevezését. Az ily módon szűkített Harmadik pillérben a Szerződés megváltoztatta a jogforrási rendet is. Meghagyta az egyezményeket és a közös álláspontokat, ezek mellett azonban – új jogi aktusként - bevezette a keret-határozatokat és a határozatokat.¹⁶
- 2001. a Nizzai Szerződés: formális értelemben, közvetlenül szintén nem érintette a közösségi intézményrendszert, tartalmilag azonban igen, mert megoldotta az „amszterdami maradékokat” és ezzel megteremtette az Európai Közösségek, illetve az Európai Unió kibővítésének intézményi lehetőségét. Erre a kibővítésre 2004 május 1. hatállyal került sor, amikor tíz állam - köztük Magyarország is - csatlakozott a tizenötökhöz.

¹⁴ KENDE Tamás: *A Bizottság*. in: KENDE Tamás (Szerk.): *Európai közjog és politika*. Osiris – Századvég Kiadó, Budapest, 1995. 200. o.

¹⁵ Az „amszterdami maradékok” kifejezés három vonatkozásban érintette a közösségi intézményrendszert. Egyik a Tanácsban a minősített többséggel meghozott döntések számának kiterjesztése, a másik a tanácsi szavazatok újra-súlyozása, a harmadik pedig a Bizottság összetétele és mérete volt. Lásd erről bővebben: HORVÁTH – ÓDOR: i.m. 17. o.

¹⁶ Lásd erről bővebben HORVÁTH Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*. Hgorac Kiadó Budapest, 2007. 516 – 522. o.

- A 2007-ben megkötött, 2009-ben hatályba lépett Lisszaboni Szerződés - a Maastrichti Szerződéshez hasonlóan - szintén történelmi jelentőségű dokumentum, bár mindössze hét cikkből áll.¹⁷ Az első cikk az 1992-ben született Maastrichti Szerződésnek az Európai Unióról szóló cikkelyeit módosítja hatvankét joghelyen, amelyeket persze időközben, 1997-ben felül írt az Amszterdami Szerződés, 2001-ben pedig a Nizzai Szerződés. Ennek eredményeként született meg az Európai Unióról szóló Szerződés, a továbbiakban: EUSz. A második cikk az 1957-ben született Európai (Gazdasági) Közösségről szóló Római Szerződést módosítja, amelyet persze időközben, 1965-ben felül írt az Egyesítő Szerződés, 1986-ban az Egységes Európai Okmány, 1992-ben a Maastrichti Szerződés, 1997-ben az Amszterdami Szerződés és 2001-ben a Nizzai Szerződés. Az igen magas-, majd' háromszázat elérő számú módosítás, illetve kiegészítés eredményeként született meg az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés, a továbbiakban: EUMSz.¹⁸ Az Európai Unió alapját e két szerződés – tehát az EUSz és az EUMSz – képezi, amelyek azonos jogi kötőerővel bírnak. Az Unió az Európai Közösség helyébe lép, annak jogutódja. (EUSz 1. cikk)¹⁹

Az EUSz 13. cikk (1) bekezdése végre kimondja, hogy az Unió saját intézményi kerettel rendelkezik, a 47. cikk pedig leszögezi, hogy az Unió jogi személy. Az ily módon megszülető, valóban uniós intézményrendszer tekintetében a Szerződések számos újdonsággal szolgálnak a Maastrichti, az Amszterdami és a Nizzai Szerződés alapján megvalósultakhoz képest. Ezek közül az alábbiak érdemelnek kiemelését:

- mint láttuk, az EU végre jogi személyiséget és saját intézményrendszert kapott,
- megszűnt az EU három pilléres szerkezete, és főszabállyá vált a korábbi Első pillér közösségi modell szerinti működése,
- önálló intézményi státust kapott az Európai Tanács, valamint az Európai Központi Bank,
- az Európai Közösségek Bizottsága megnevezés helyébe az Európai Bizottság, az Európai Közösségek Bírósága megnevezés helyébe az Európai Unió Bírósága, az Európai Közösségek Számvevőszéke megnevezés helyébe a Számvevőszék, s végül az Európai Unió Tanácsa megnevezés helyébe a Tanács kifejezés lépett,

¹⁷ A Szerződést 2007. december 17-én, immár huszonhét állam képviselői írták alá, mivel 2007 január 1. hatállyal a huszonötökhöz csatlakozott Bulgária és Románia is. Lásd: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC>. (letöltve: 2021. november 10.)

Megjegyezzük: 2013-ban, Horvátország csatlakozásával az Európai Unió tagállamainak száma huszonnyolcra emelkedett, 2020-ban azonban – az Egyesült Királyság kilépésével – huszonhétre csökkent.

¹⁸ Az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSz) és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSz) egységes szerkezetbe foglalt szövegét lásd az Európai Unió Hivatalos Lapja 2008/C 115/01, 51. évfolyam, 2008. május 9. számában, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT> (letöltve: 2021. november 10.)

¹⁹ A Lisszaboni Szerződés közvetlen előzményeiről lásd bővebben: ANGYAL Zoltán: Reformszerződés, vagy amit akartok? Európai Tükör, 2007. évi 9. szám 14-29.o.

- két új tisztség föllállítására került sor: az Európai Tanács állandó elnököt kapott, és létrejött az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének a tisztsége.

Mindezek eredményeként napjainkban az EU intézményrendszere – az EUSz értelmében - tizenegy szervezetet jelent, a következő három csoport szerinti tagolásban: 1.) az EU intézményei (hét szerv), 2.) az EU tanácsadó szervei (két szerv), valamint 3.) az EU egyéb szervei (két szerv).

ad.1.) Az EUSz 13. cikk (1) bekezdésében meghatározott sorrend figyelembevételével az Európai Unió intézményei a következők: 1. Európai Parlament, 2. Európai Tanács, 3. Tanács, 4. Európai Bizottság, 5. az Európai Unió Bírósága, 6. Európai Központi Bank, s végül: 7. a Számvevőszék. Ezek közös jellemzője az, hogy a tagállamok által az Európai Közösségekre/ Unióra átruházott állami főhatalmat (szuverenitást) gyakorolják. De csak azokat! Ez azt jelenti, hogy azokon a területeken, amelyek tekintetében a tagállamok nem mondtak le az Európai Közösségek/Unió javára szuverenitásukról, vagy annak egy részéről, azok a területek (politikák) a tagállamoknál maradnak! A Szerződés 4. cikk (1) bekezdése egyértelműen fogalmaz: „...minden olyan hatáskör, amelyet a Szerződések nem ruháztak az Unióra, a tagállamoknál marad.” Ezt erősíti meg az 5. cikk (2) bekezdése, amely kimondja, hogy „...az Unió kizárólag a tagállamok által a Szerződésekben ráruházott hatáskörök határain belül jár el, a Szerződésekben foglalt célkitűzések megvalósítása érdekében. Minden olyan hatáskör, amelyet a Szerződések nem ruháztak át az Unióra, a tagállamoknál marad.” Az átruházott hatáskörök gyakorlása tekintetében pedig a szubszidiaritás és az arányosság elve az irányadó – szögezi le az 5. cikk (1) bekezdése. Mindezeket azért rögzítettük, mert napjainkban az egyes uniós intézmények – különösen az Európai Parlament, az Európai Bizottság és az Európai Bíróság – hajlamosak túllépni hatáskörüket!

ad.2.) Az EUSz 13. cikk (4) bekezdése kimondja, hogy az Európai Parlamentet, a Tanácsot és a Bizottságot tanácsadói minőségben két szervezet segíti: a Gazdasági és Szociális Bizottság, valamint a Régiók Bizottsága.

ad.3.) Az intézményi rendelkezések között, de nem az intézmények leírásánál, hanem önálló fejezetben (a Hatodik rész, I. Cím, 4. fejezetben) foglalkozik az EUMSZ az Unió egyéb szerveivel: az Európai Beruházási Bankkal és az Európai Ombudsmannal.

A jelen tanulmány címében foglaltakra tekintettel a továbbiakban kizárólag az Európai Bizottsággal foglalkozunk. Az uniós intézményrendszer többi szereplőjének feladat-és hatáskörét, összetételét és működését csak annyiban, ott és akkor tárgyaljuk, ha az feltétlenül szükséges mondanivalónk kifejtéséhez, illetve megértéséhez.

3. Az Európai Bizottság általános jellemzői

A Bizottság az Európai Közösségek, illetve az EU szupranacionális jellegét képviselő intézménye, amelynek funkciója a közösségi/uniós célok, értékek és érdekek megjelenítése és érvényesítése volt, illetve az ma is. Éppen ezért tekintették sokan az Európai (Gazdasági) Közösség/Unió, illetve tekintik sokan egy előbb – utóbb

elérendő célként tételezett föderális berendezkedésű Európai Unió, az Európai Egyesült Államok megteremtése zálogának.²⁰

Ez ad magyarázatot arra is, hogy a Bizottság működése miért osztotta és osztja meg ma is oly erősen a politikusokat és a szakembereket, illetve az uniós polgárokat. Az európai integráció feltétlen hívei szerint a Bizottság képviseli a pozitív töltésű szupranacionális, összeurópai értékeket és érdekeket, ellentétben a tagállamok alapvetően nacionalizmusra épülő, negatív töltésű, nemzeti érdekeivel. Ezzel szemben az integráció kevésbé elfogult hívei szerint a Bizottság a pejoratív értelmű bürokrácia európai szintű megjelenítője, amely csak a saját érdekeit szem előtt tartva törekszik a tagállamok érdekeinek háttérbe szorítására, és ezzel a demokratikus nemzetállami intézmények hatalmának negligálására.²¹

A Bizottság fogalma két, egymással szorosan összekapcsolódó, de nem azonos szervezetre vonatkozik: egyrészt egy kormányyszerűen működő, viszonylag kis létszámú politikai testületre, másrészt egy több tízezer főből álló hivatalnoki apparátusra, amely az előbbi kormányzati apparátusaként szolgál.²²

A Bizottság tehát egyfelől – a tagállamok számának megfelelő, vagyis – 2021-ben huszonzét főből álló EU-biztosok testületét, mint politikai testületet jelent. Másfelől azonban egy olyan Unió intézményéről van szó, amely mögött egy körülbelül harminc – harmincöt ezer főből álló, magasan képzett hivatali apparátus áll, ahhoz hasonlóan, mint azt a tagállamok kormányai mögött álló minisztériumok esetében tapasztalhatjuk. Hogy ez a létszám sok, vagy kevés-e, annak megítélése rendkívül nehéz és igen relatív. Minden esetre tény, hogy egy magyar szaktekinetly 2007-ben, a 27-tagú Unió Bizottságáról a következőket írja: "A Bizottság hivatalaiban mintegy 30. 000 tisztviselő dolgozik...Számos európai város ennél nagyobb létszámú adminisztrációt foglalkoztat, így a 490 millió lakosú Unió számára e létszám semmiképpen sem tekinthető eltúlzottnak."²³

A Bizottságot gyakran – a tagállamok kormányaihoz hasonlóan – az EU Kormányának, elnökét pedig EU-kormányfőnek nevezik. Ez az álláspont azonban nehezen tartható, sőt úgy is fogalmazhatunk, hogy nem megalapozott. A Bizottság és a tagállamok kormányai között ugyanis lényeges különbségek fedezhetők fel. Így például a Bizottság létrejöttében – bizonyos fokig az elnök kivételével – nem az Európai Parlament, hanem a tagállamok kormányai játsszák a meghatározó szerepet, hiszen ők jelölik a Bizottság elnökét és tagjait. Tagjait nem köti össze közös ideológiai alap, és esetükben nem érvényesül a miniszteri felelősség elve sem. A Bizottság – mint azt látni fogjuk – nem csak végrehajtó feladatokat ellátó szerv,

²⁰ Az Európai Egyesült Államok fogalmát, mint az Európa országai által követendő célt, 1849-ben Victor Hugo használta először. Lásd HORVÁTH: i.m. 25. o.

²¹ NAVRACSICS Tibor: *Európai belpolitika*. Korona Kiadó, Budapest, 1998. 62. o.

Megjegyzés: a nemzetállami (tagállami) érdekek háttérbe szorítására napjainkban lásd például Lengyelországnak és Magyarországnak, valamint a V/4-eknek a migráció tényeresétől-, 2015-től kezdődő, és azóta is egyre szélesedő (jogállamiság, LMBTQ, stb.), állandósuló vitáját az Európai Bizottsággal. A viták nagy valószínűséggel az Európai Bíróságon fognak lezárulni, az EUMSZ 258. cikke szerinti, ún. kötelezettség-szegési eljárás keretében, mivel 2021-ben úgy tűnik, hogy a Felek közötti frontvonalak megmerevedtek.

²² KENDE Tamás (Szerk.): *A Bizottság*. in: KENDE Tamás (Szerk.): *Európai közjog és politika*. Osiris – Századvég Kiadó, Budapest, 1995. 201. o.

²³ HORVÁTH Zoltán: i.m. 129. o.

hanem a döntések kezdeményezője, alakítója, sőt esetenként jogi aktus kibocsátó (tehát törvényhozó feladatot ellátó) szerv, sőt a versenyjog tekintetében még bírósági feladatokat ellátó szerv is! Bizonyos értelemben egy személyben egyesíti és jeleníti meg tehát a demokratikus tagállami államszervezet mindhárom hatalmi ágának feladat- és jogkörét, vagyis másként kifejezve: a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat!

Mindezek arra figyelmeztetnek, hogy az EU intézményeinek és intézményrendszerének leírásához nem alkalmazhatók, vagy csupán korlátozott mértékben a tagállamok (nemzetállamok) intézményeinek vizsgálatkor megszokott közjogi kategóriák. Például a hatalom-megosztás elve, a jogállamiság követelménye, a törvényhozó hatalom, a közigazgatás és az államigazgatás, stb.. Éppen ezért – a többi uniós intézményhez hasonlóan – az Európai Bizottságot is önmagában, mint egyedi jelenséget célszerű szemügyre venni.²⁴A további fejezetekben így teszünk és így fogunk eljárni!

4. A Bizottság összetétele, létrejötte és megbízatásának megszűnése

A Bizottság elnökből, alelnökökből és tagokból álló, az Európai Parlament képviselőinek megválasztásához igazodó, vagyis öt évenként megújuló uniós intézmény. A Testület nagyon nehéz és hosszadalmas egyeztetéseket követően, sok-sok szereplő (elsősorban a tagállamok kormányainak képviseletében eljáró személyek) közreműködésével formálódik, amíg - az állam és kormányfőket, valamint a Bizottság elnökét és az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjét tömörítő - Európai Tanács minősített többséggel kinevezi a Bizottságot.²⁵

Az EUSz 17. cikke értelmében a Bizottság megújításának folyamata a következő: az európai parlamenti választások eredményének figyelembevételével az Európai Tanács minősített többséggel javaslatot tesz az elnök személyére. A jelöltet a Parlament – tagjainak többségével – megválasztja. Ezt követően a Tanács – a megválasztott elnökkel egyetértésben – konszenzussal elfogadja azon személyek listáját, akiket a Bizottság tagjává kíván kinevezni. A jelölteket a tagállamok kormányainak javaslatai alapján kell kiválasztani, mégpedig általános alkalmasságuk és európai elkötelezettségük alapján, olyan személyek közül, akiknek függetlenségéhez nem férhet kétség. A Tanács által elfogadott listán szereplő személyekről, mint testületről az Európai Parlament egyszerre szavaz. Jóváhagyása esetén a Bizottságot az Európai Tanács nevezi ki, minősített többséggel, öt évre.

A Bizottság elnökével egyetértésben az Európai Tanács – minősített többséggel – kinevezi az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjét. A főképviselő

²⁴ NAVRACSICS Tibor: i.m. 63. o.

²⁵ Megjegyezzük, hogy az EUMSz 238. cikke értelmében – amikor a Tanácsban szavazásra kerül sor – akkor a minősített többség 2017. március 31-ig 255 szavazat volt a 345-hez képest, ezt követően pedig az ún. kettős többség elve érvényesül: a döntéshozatalhoz a tagállamok legalább 55%-ának szavazata kell azzal, hogy az ott élő lakosság számának el kell érnie legalább az uniós lakosság 65%-át. Az érdemi döntést megakadályozó ún. blokkoló kisebbségnek pedig a tagállamok népességének 35%-át képviselő tagból, plusz egy tagból kell állnia.

irányítja az Unió kül- és biztonságpolitikáját, és ezzel egyidejűleg betölti a Bizottság egyik alelnöki tisztségét is. Ez utóbbi jogkörében felelős a Bizottság külkapcsolatokkal összefüggő feladatainak ellátásáért. A főképviseelő egyben az egyik tanácsi formációnak, a Külügyek Tanácsának elnöke is. Megbízatásának ellátása során a főképviseelő munkáját az Európai Külügyi Szolgálat segíti.

Az EUSz 17. cikk (3) bekezdése kimondja, hogy a Bizottság elnöke és tagjai tevékenységüket teljesen független módon, az Unió javára végzik. Nem kérhetnek, és nem fogadhatnak el utasításokat semmilyen kormánytól, intézménytől, szervtől, vagy szervezettől. Csak így biztosítható ugyanis döntésük pártatlansága, az uniós érdekek kizárólagos szolgálata és érvényesítése. Lényegét tekintve hasonlóan fogalmaz az EUMSz 244. és 245. cikke is.

Az EUSz 17. cikk (5) bekezdése szerint 2014. november 1-től a Bizottság – elnökével és a főképviseelővel együtt – a tagállamok kétharmadával megegyező tagból áll. Tagjait a tagállamok polgárai közül, a tagállamok közötti szigorú egyenjogúságon alapuló olyan rotációs rendszer szerint kell kiválasztani, amely lehetővé teszi a tagállamok teljes demográfiai és földrajzi spektrumának megjelenítését. A rotációs rendet az Európai Tanács állapítja meg, konszenzussal. Az Európai Tanács azonban 2009-ben úgy döntött, hogy a rotációs rend bevezetését elhalasztja, és erről a mai napig nem született döntés. Ily módon maradt a Nizzai Szerződéssel bevezetett „egy tagállam, egy EU-biztos elv”, vagyis az Európai Bizottság létszáma 2021-ben huszonzét fő.²⁶

A Bizottság, mint testület megbízatása három módon szűnhet meg: a határozott idő, vagyis az öt év lejártával; akkor, ha az Európai Parlament – bizalmatlansági indítvány alapján – elfogadja az indítványt és a Bizottság tagjai erre tekintettel testületileg lemondanak; továbbá akkor, ha a Bizottság testületileg lemond. (EUMSz 246. és 247. cikk)

A Bizottság megbízatásának utóbbi két esete szerint történő megszűnése esetén a folyó ügyeket az EU-biztosok tovább intézik, egészen utódjaik kinevezéséig.²⁷ Az utódok mandátuma azonban nem (újabb) öt évre szól, hanem csupán azon időtartamra, amelyre a hivatalukról lemondott (vagy elmozdított) EU-biztosok mandátuma eredetileg szólt.

A Bizottság megbízatása megszűnésének e három módozatán túlmenően, a Bizottság elnökének és tagjainak megbízatása halállal, lemondással és felmentéssel is megszűnhet. Az EUSz 17. cikk (6) bekezdése kimondja, hogy amennyiben a Bizottság elnöke erre felkéri a Bizottság bármely tagját, akkor az illető köteles benyújtani lemondását. Érdekesség és egyben jogtörténeti kuriózum az is, hogy - az

²⁶ Ezzel összefüggésben a szakirodalom rámutat arra, hogy az „egy tagállam, egy EU-biztos elv” érvényesítését a megrögzött föderalisták elutasítják, mert a Bizottság tagjainak a tagállamoktól függetlenül, a Közösség érdekének megfelelően kell működniük. A rotációs rend EU Szerződésben való rögzítése tehát az ő győzelmüket jelentette, míg a rotáció elhalasztása az ő vereségüket, vagyis a tagállamok (a kormányközi jelleg) győzelmét. Lásd erről bővebben: HORVÁTH Zoltán – ÓDOR Bálint: i.m. 137. o.

²⁷ Megjegyezzük, hogy ezt a megoldást a tagállamok kormányai megbízatásának megszűnése esetén tapasztalható „ügyvezető kormány” gyakorlatából vették át! Az ügyvezető kormány tehát csökkentett fegyverzetű, de helyén marad az új kormány megalakulásáig, így megakadályozva a kormány nélküli állapotot.

EUMSZ 247. cikke értelmében - az EU-biztosok felmentése bírósági jogkörbe, nevezetesen: az Európai Bíróság hatáskörébe tartozik! Erre a Tanács vagy a Bizottság felkérése alapján akkor kerülhet sor, ha az adott EU-biztos esetében a tisztség betöltéséhez szükséges feltételek már nem állnak fenn, vagy az illető súlyosan kötelezettségzegést követett el. Az Európai Bizottság további kérdésköreinek vizsgálatát a Miskolci Jogi Szemle következő számában folytatjuk!

Irodalomjegyzék

- ANGYAL Zoltán: Reformszerződés, vagy amit akartok? Európai Tükör, 2007. évi 9. szám, 14-29.o.
- BALÁZS István: Az „Európai Közigazgatási Térség” és az európai közigazgatási jog. in: Lapsánszky András (Szerk.): Közigazgatási Jog. Fejezetek szakigazgatásaink köréből. I. Kötet. Complex Kiadó, Budapest, 2013.
- BALÁZS István: Európai közigazgatás – álom, vagy valóság? in: Ünnepi Kötet Verebélyi Imre 70. Születésnapja tiszteletére (Szerk.: Patyi András – Lapsánszky András) Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2014.
- BALÁZS István: A magyar közigazgatás az „Európai Közigazgatási Térségben”. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2019. évi 1. szám
- CALLIESS, Christian: Demokrácia az európai Állam- és Alkotmányszövetségben. Jogtudományi Közlöny, 2007. évi 11. szám
- CHRONOSZKI Nóra: Az „integrációs hatalom” horizontális és vertikális megosztása. Európai Jog, 2002. évi 4. szám
- D’ Orta, C.: What for the European Administrative Space? EIPA, Maastricht, 2003. <http://www.eipa.nl>
- IBÁNEZ, Albertó J. Gil: A közösségi jog ellenőrzése és végrehajtása. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- EURÓPAI Bizottság: Fehér könyv az európai kormányzásról, Brussels COM (2001) 428. végleges
- FÁBIÁN Adrián : Az EU-jog és a tagállami közigazgatási eljárás kapcsolódási pontjai. Magyar Közigazgatás 2006. évi 10. szám
- GAZDAG Ferenc: Az európai integráció története 1945 – 1993. in: Az európai integráció gazdaságtana (Szerk.: PALÁNKAI Tibor) Aula Kiadó, Budapest, 1999.
- HORVÁTH Zoltán: Kézikönyv az Európai Unióról. (Hatodik, átdolgozott, bővített kiadás) Magyar Országgyűlés, Budapest, 2005.
- HORVÁTH Zoltán, ÓDOR Bálint: Az Európai Unió szerződéses reformja. Az Unió Lisszabon után. hvgorac Kiadó, Budapest, 2008.
- JÓZSA Zoltán: Az európai közigazgatási tér összefüggéseiről. Magyar Közigazgatás, 2003. évi 12. szám
- KENDE Tamás, SZÚCS Tamás, JENEY Petra (Szerk.): Európai közjog és politika. (negyedik, átdolgozott kiadás) Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2018.
- LŐRINCZ Lajos: Európai integráció – magyar közigazgatás. Magyar Közigazgatás 1998. július
- MÁDL Ferenc: Előszó. in: SCHUMAN, Robert: Európáért. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Budapest, 2004.

- NAVRACSICS Tibor: Európai belpolitika. Korona Kiadó, Budapest, 1998.
 - OPPERMANN, Thomas: Zur Zukunft der Europäischen Union. in: Ulrich Becker, Armin Hatje, Michael Potacs, Nina Wunderlich (Ed.) *Verfassung und Verwaltung in Europa*, page 876 – 885 Festschrift für Jürgen Schwarze zum 70. Geburtstag 1. Edition 2014.
 - RITTNER, Fritz: Az Európai Unió útja a szövetségi állam felé. Jogtudományi Közlöny, 1995. június
 - SCHMIDT-ASSMANN, Eberhard: Az európai közigazgatás együttműködési és alá-fölérendeltségi modellje. *Európai Jog* 2003. évi 3. szám
 - SCHUMAN, Robert: Európáért. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Budapest, 2004.
 - SCHWARZE, Jürgen: *Europarecht. Strukturen, Dimensionen und Wandlungen der Rechts der Europäische Union*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2012.
 - TORMA András: Kísérlet az EU-intézményrendszer működése igazgatástudományi modelljének leírására. *Magyar Közigazgatás*, 2002. évi 7–8. szám
 - TORMA András: Adalékok az Európai Közösségek/Unió közigazgatásához. in: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXX/1. Miskolc University Press, Miskolc 2012.
 - TORMA András: Az Európai Közigazgatási Térségről – magyar szemmel. *Miskolci Jogi Szemle* 2011. évi Különszám
 - TORMA András – RITÓ Evelin: Az EU intézményrendszer és működés XXI. századi sajátosságai magyar közjogi nézőpontból. *Közigazgatás Tudomány* 2021. évi 1. szám
 - VALKI László: Az Európai Unióhoz csatlakozó államok szuverenitása. *Európai Tükör*, 1997. évi 3. szám
 - VEREBÉLYI Imre: Az Európai Unió hatása a nemzeti közigazgatásra és kormányzásra I–II. *Magyar Közigazgatás*, 2001. évi 7–8. szám
 - WEIDENFELD, Werner: Jövők Európá. *Európai Szemle* 1998. évi 4. szám
-
-

A kiskorú személyek és a polgári igazságszolgáltatás kapcsolata

Tóth Barbara*

A bírósághoz fordulás és az eljárásban való részvétel joga alapjog, mely minden embert megillet, így a gyermekeket is. Azonban jogi helyzetükből adódóan a gyermekek jogérvényesítési lehetőségei korlátozottak, ezért az eljárásban való részvételük esetén eljárásjogi garanciákkal kell biztosítanunk jogaik hatékony védelmét, szem előtt tartva a gyermek legfőbb érdekét.

Kulcsszavak: kiskorú, érdekelt, meghallgatás, családjog

Minors in the light of their participations in civil proceedings

The right to go to court and to participate in proceedings is a fundamental right of all people, including children. However, due to their legal status, children's access to justice is quite limited, so when they participate in proceedings, we shall ensure that their rights are effectively protected by procedural guarantees, bearing in mind the best interests of the child.

Keywords: minor, interested party, hearing, family law

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1499>

„Nem különösebben nehéz úgy tenni, mintha meghallgatnánk egy gyereket; hogy kellő súlyt adjunk a véleményének – az már valódi változást igényel.”
"It's not particularly hard to pretend to hear a child; to give due weight to his/her opinion - that already requires a real change."

1. Bevezető gondolatok

A gyermeki jogok kettős természettel bírnak. A gyermekeket megilletik mindazok az emberi jogok, mint a felnőtt személyeket, ugyanakkor a sérülékenységük és kiszolgáltatott helyzetük miatt speciális védelemben kell őket részesíteni.¹

Az 1989. november 20-án elfogadott Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény² (a továbbiakban: Gyermekjogi Egyezmény)

* Egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Intézeti Tanszék.

1 Faix Nikoletta: A gyermeki jogok kialakulása a nemzetközi jogban és az igazságszolgáltatásra gyakorolt hatásuk *Eljárásjogi Szemle* 2016/4, 10. o.

² UN Convention on the Rights of the Child, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49, Magyarországon kihirdetve: 1991. évi LXIV. törvény

vonatkozásában gyermek az a személy, aki tizennyolcadik életévét nem töltötte be, kivéve, ha a reá alkalmazandó jogszabályok értelmében nagykorúságát már korábban eléri.³

A „gyermekbarát igazságszolgáltatás” egy olyan igazságszolgáltatási rendszer, amely az elérhető legmagasabb szinten biztosítja a gyermekek jogainak tiszteletben tartását és hatékony érvényesítését, megfelelően tekintetbe véve a gyermek érettségét, értelmi szintjét és az ügy körülményeit. Olyan igazságszolgáltatás, amely hozzáférhető, a gyermek életkorának megfelelő, gyors, gondos, a gyermekek jogaihoz és szükségleteihez igazodó és azokra koncentrál, tiszteletben tartja a gyermekek jogait, beleértve a tisztességes eljáráshoz való jogot, az eljárásban való részvétel és az eljárás megértésének jogát, a magánélet, a családi élet, a személyes integritáshoz és a méltóság tiszteletben tartásához fűződő jogot.⁴

Magyarországon a szakemberek a gyermekbarát igazságszolgáltatás helyett inkább gyermekközpontú igazságszolgáltatásként határozzák meg rendszerünket, mely egy olyan igazságszolgáltatási rendszer, amely biztosítja a gyermekek jogainak tiszteletben tartását és azok hatékony érvényesítését, kiemelten kezeli a gyermek mindenek felett álló érdekét minden olyan ügyben, amelyben érintettként szerepelnek.⁵ Az OBH „Gyermekközpontú Igazságszolgáltatás” elnevezésű országos programjának kiemelt célja a gyermekek érdekeinek védelme a bírósági eljárásokban, valamint a kiskorúak ügyében eljáró bírák folyamatos továbbképzése.

A Gyermekjogi Egyezmény részes államai által az Egyezményben vállalt kötelezettségek teljesítése területén elért előrehaladás vizsgálatára megalakul a Gyermek Jogainak Bizottsága, amely ellenőrzi a Gyermekjogi Egyezményben foglalt előírások betartását.⁶ A Bizottság 2006-ban aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a gyermekelhelyezési eljárásokban valamint a helyettesítő védelem iránti intézkedés esetén nem veszik kellőképpen figyelembe a gyerek véleményét.⁷ A 14 évesnél fiatalabb gyerekeket csak kivételes esetekben hallgatják meg bármilyen ügyben tanúként, legtöbbször szakértői véleményt kér a bíróság a bontási és gyermekelhelyezési ügyekben.⁸ Az igazságügyi szakértők nem kapnak Magyarországon semmiféle speciális felkészítést, szakmai támogatást, ami súlyos anomáliákhoz és elhúzódó eljárásokhoz vezet. Elenyésző számban használják a gyermek meg hallgató szobákat a fiatalok meghallgatásakor, nem biztosított, hogy a lány gyerekeket minden esetben nők hallgassák meg, nem kap a gyerek megfelelő tájékoztatást, segítséget a történések megértéséhez és még folytathatnánk.⁹

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 2010-ben elfogadott iránymutatása a gyermekbarát igazságszolgáltatásról és annak magyarázó jelentései általánosan elfogadott nemzetközi és európai normákon alapulnak, főként az ENSZ Emberi Jogi és Gyermekek Jogairól szóló Egyezményén, és ezen iránymutatások célja a

³ Gyermekjogi Egyezmény 1. cikk

⁴ Guidelines of CMCE, 17.

⁵ <https://birosag.hu/gyermekkozpontu-igazsagszolgalattas> (2021.02. 21.)

⁶ UN Convention Art. 43

⁷ Ld. http://www.csagyi.hu/images/stories/kutatas/civiljelentes/civil_magyar.pdf p.17 (2021. 02. 21.)

⁸ Ebben az időben még a régi Ptk. volt hatályban. Az új Ptk. hatályba lépése óta gyermekelhelyezésen a gyermek harmadik személynél történő elhelyezését kell érteni.

⁹ http://www.csagyi.hu/images/stories/kutatas/civiljelentes/civil_magyar.pdf p.17.

gyermek hatékony részvételének és megfelelő kezelésének biztosítása az igazságszolgáltatásban. Ezek az irányelvek minden olyan esetkörre kiterjednek, amikor a gyermekek – bármilyen jogalapon és minőségben – kapcsolatba kerülhetnek a büntető, polgári vagy közigazgatási igazságszolgáltatási rendszerekkel. Segítségül hívják és előmozdítják a gyermek mindenek felett álló érdekét mint fő alapvetet, a gondoskodást és tiszteletet, a részvételhez való jogot, az egyenlő bánásmódot és a jogállamiságot. Az iránymutatások olyan kérdésekkel foglalkoznak, mint a megfelelő tájékoztatás, a képviselő és részvételi jogok, a magánélet védelme, a biztonság, a szakemberek multidiszciplináris megközelítése és képzése, garanciák az eljárás minden szakaszában.

Pozitív változás következett be, amikor az Európai Bizottság 2011-es gyermekjogi ütemterve a gyermeki jogok érvényesítéséért, valamint az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának irányelvei alapján az igazságügyi miniszter az 2012-es évet a gyermekbarát igazságszolgáltatás évének nyilvánította.¹⁰

Jelen tanulmányban szeretném összefoglalni az Egyezmény és a kapcsolódó magyarázatok a gyermek meghallgatáshoz való jogához kapcsolódó rendelkezéseit. Igyekszem olyan témákat körbejárni, mint pl. a gyermek életkorának és érettségének figyelembevétele, a bírák és a gyermek képviselőinek szerepe, a szakemberek képzése. Közben a nemzetközi szabályok és irányelvek tükrében röviden összefoglalom a hatályos¹¹ magyar szabályokat, végül pedig bemutatok néhány olyan külföldi intézményt és megoldást, amelyek a magyar jogalkotó számára is példaként szolgálhatnak a gyermeki jogok érvényesülésének előmozdításához. Tekintettel arra, hogy a különszám más tanulmányaiban részletesen bemutatásra kerül a családjogi perek magyar szabályozása, és azok 2022. január 1-jével hatályba lépő és a közeljövőben hatályba lépő módosításai, e változások bemutatására jelen tanulmány keretében nem kerül sor, inkább a nemzetközi szabályoknak való megfelelés kérdésére fókuszálok.

2. A gyermek eljárásbeli részvételével kapcsolatos jogok nemzetközi védelmének egyes aspektusai

A Gyermekjogi Egyezmény 3. cikke értelmében *[a] szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, [...] minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenek felett álló érdekét veszik figyelembe elsősorban és az Egyezményben részes államok gondoskodnak arról, hogy a gyermekkel foglalkozó és védelmét biztosító intézmények, hivatalok és létesítmények működése megfelelően az illetékes hatóságok által megállapított szabályoknak, különösen a biztonság és az egészség területén, valamint ezek személyzeti létszámával és szakértelmével, továbbá a megfelelő ellenőrzés meglétével kapcsolatban.*

¹⁰ Az Európa Tanács iránymutatása a gyermekbarát igazságszolgáltatásról <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1705197&Site=CM>

¹¹ 2021. december

Az Európai Unió Alapjogi Chartájának rendelkezései is hasonló tartalommal bírnak,¹² ezért a Charta vonatkozó rendelkezéseit külön nem említeném a tanulmányban.

2.1. A gyermek mindenk felett álló érdeke. Az uniós és nemzetközi iránymutatások jelentősége abban is rejlik, hogy az igazságszolgáltatást a gyermekvédelmi rendszer részének tekintik. Hogyan definiálható a gyermekbarát, gyermekközpontú, vagy ahogyan a francia terminológia nevezi (*une justice mieux adaptée aux enfants*) – „gyermekre szabott” igazságszolgáltatás? A kérdésre adott válasz tehát leginkább a gyermek mindenk felett álló érdekének érvényesítése mint nemzetközi és hazai jogforrásokban egyaránt megfogalmazott elv értelmezése révén közelíthető meg.¹³

De mi is a gyermek legfőbb érdeke? Ez egy meglehetősen bonyolult kérdés, és természetesen nem tudunk egyetlen átfogó definíciót vagy teljeskörű listát adni ennek megválaszolására. A legjobban talán a három P alkalmazásával tudjuk meghatározni (Provision-Protection-Participation azaz szabályozás-védelem-részvétel).¹⁴ A szabályozás azt jelenti, hogy az állam köteles megvédeni az alapvető jogokat, a szociális jólétet, az oktatást stb. A védelem erős és biztonságos szociális hálót és gyermekvédelmi rendszert jelent. A részvétel pedig a gyermek részvételét az őt érintő valamennyi eljárásban. Az első és a második pillér adott, a szülők és a bírák nincsenek ráhatással, de a részvétel leginkább a szülőkön és a bírakon múlik, mert ezt a jogot a Gyermekjogi Egyezmény részes államainak garantálniuk kell, de a tartalom és az alkalmazandó eljárás államunként természetesen eltérő. Tiszteletben kell tartani minden gyermek azon jogát, hogy tájékoztassák őket a jogairól, hogy valós lehetőséget kapjanak az igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréshez, valamint hogy meghallgassák az őket az őket érintő eljárásokban. Ez magában foglalja a gyermek véleményének megfelelő súlyozását, szem előtt tartva érettségét és a gyermeki mivoltából adódó kommunikációs nehézségeket, annak érdekében, hogy az eljárásban való részvétel eredményes legyen.¹⁵

Míg a végső döntések meghozatalában az igazságügyi szerveknek van a hatásköre és felelőssége, a tagállamoknak szükséges összehangolt erőfeszítéseket tenniük egy egységes megközelítés kialakítására, abból a célból, hogy a gyermek mindenk felett álló érdekét az őt érintő eljárásokban minden esetben figyelembe vegyék. A következőkben vegyük sorba a gyerek mindenk felett álló érdekének egyes aspektusait.

2.2. A gyermek meghallgatásának gyakorlati szempontjai

2.2.1. „Korára és érettségére tekintettel...”. *Az Egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy*

¹² 24. cikk (2) A hatóságok és a magánintézmények gyermekekkel kapcsolatos tevékenységében a gyermek mindenk fölött álló érdekének kell az elsődleges szempontnak lennie.

¹³ Gyengéné Nagy Márta: A gyermek mint érintett részvétele a közvetítői eljárásban; *Családi Jog XVI/4*, (2020) 3. o.

¹⁴ Gyengéné Nagy Márta: A családi jogi mediáció helye az EU gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló tematikájában, *Családi Jog XVII/3*, (2019) 34. o. és Gyengéné Nagy Márta: A gyermek mint érintett részvétele a közvetítői eljárásban, *Családi Jog XVI/4*, (2020) 3. o.

¹⁵ Guidelines of CMCE, 17.

*minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthatja véleményét, a gyermek véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni.*¹⁶

A bírósági eljárásokban való részvételt megalapozhatja egy meghatározott korhatár vagy bizonyos szintű belátási képesség, érettség vagy megértés. Természetesen mindkét típusú rendszernek megvannak az előnyei és a hátrányai. A meghatározott életkoron alapuló rendszer előnye az objektivitás és a kiszámíthatóság. Azonban ha a gyermeknek saját belátási képessége alapján biztosítunk részvételi jogosultságot, akkor lehetővé válik minden egyes gyermeknek, hogy az érettségi szintjének megfelelően lehetőséget kapjon a meghallgatásra. Ez a rendszer a bíró széles mérlegelési mozgástere miatt azonban kockázatos lehet. A harmadik lehetőség a kettő kombinációja: egy meghatározott törvényes korhatár, fenntartva azt a lehetőséget, hogy az ennél fiatalabb gyermek is kérelmezheti a meghallgatását.

A Gyermekjogi Egyezmény szándékosan nem határoz meg konkrét életkort e jog gyakorlásával összefüggésben, mivel az túl merev és önkényes lenne, és ez valóban igazságtalan következményekkel járhat. Csupán az életkora alapján egy gyermek meghallgatáshoz való joga sem korlátozható. A gyermeket életkorára és *érettségére* tekintettel megilleti az a jog, hogy valamennyi őt érintő kérdésben tájékoztassák, véleményét kikérjék, továbbá, hogy véleményét kifejezhesse, s annak megfelelő súlyt tulajdonítsanak.¹⁷ Ezek nagymértékben függenek a gyermek egyéni fejlődési képességeitől, élettapasztalataitól, kognitív és egyéb készségeitől. A gyermek egyéni képességei, az érettsége és az értelmi szintje jobban tükrözik valós képességeit, mint az életkora.¹⁸ Sőt, bármilyen korhatár meghúzása szükségszerűen kirekesztővé is válhat, hiszen az ebbe a korba nem eső, de egyébként védelemre szoruló gyermekek kikerülnek a jogszabályi védelem hatálya alól.¹⁹

Ádámkó Viktória találóan határozta meg az ítélőképesség fogalmát mint mérlegelendő kérdést a gyermeket érintő döntések meghozatalában. Elhelyezésének kérdésében ítélőképes gyermek az a kiskorú, aki gondolkodásmódja és személyisége tekintetében stabil - vagy legalább kialakulóban levő – „énmaggal” rendelkezve képes szüleit mérlegelve, önállóan és negatív befolyástól mentesen, határozott véleményt nyilvánítani elhelyezési kívánalmáról, ezáltal megalapozott és érdekeit szolgáló kérését a bíróság tudomására hozni, a bíróság gyermekelhelyezésre vonatkozó döntésének következményeit belátva és vállalva.²⁰ A magyar családjog nem határozza meg, hogy a gyermeket hány éves kortól lehet meghallgatni. A pszichológusok szerint a bírósági tárgyaláson történő meghallgatás az iskoláskorú gyerekek esetében engedélyezhető, hiszen ekkorra a kiskorú logikai képességei, valóságérzékelése, erkölcsi irányítúje alkalmassá teszik olyan vélemény kialakítására, amelyet már nem lehet figyelmen kívül hagyni. A magyar bírói gyakorlat a tizenkét évet tekinti annak a korhatárnak, amelynél már érdemleges vélemény várható a

¹⁶ Gyermekjogi Egyezmény 12. cikk

¹⁷ CEFL Principles on Parental Responsibility 3:6

¹⁸ Guidelines of CMCE, 75. o

¹⁹ Szeibert Orsolya: A gyermek meghallgatása/véleménye, a gyermektartás, az élettárs szülők helyzete és az ötéves Ptk. - vitatható gyakorlatok, *Családi Jog XVII/3.* (2019) 3. o.

²⁰ Ádámkó Viktória: Az ítélőképessége birtokában levő gyermek véleményének meghallgatása - különös tekintettel a gyermekelhelyezésre, *Családi Jog XIII/3.* (2015) 10-11. o

gyermektől. Egy helyen találkozunk konkrét életkor meghatározásával. Ha a gyermek a tizennegyedik életévét betöltötte, szülői felügyeletére és elhelyezésére vonatkozó döntés egyetértésével hozható, kivéve, ha a gyermek választása a fejlődését veszélyezteti. A kiskorú személyisége döntő lesz abban, hogy hogyan fogja megélni bírósági meghallgatást. Ezért célszerű, ha a bírónak előzetesen tájékozódni a gyermek személyiségéről, tulajdonságairól, szorongásra hajlamosságáról, például pedagógiai vélemény, gyámhivatali irat vagy a szülők egyező nyilatkozata alapján.²¹

A „megfelelő belátási képesség”, ami a megértés bizonyos szintjét feltételezi, azonban nem megy el odáig, hogy megkövetelje a gyermektől a szóban forgó ügy minden vonatkozásának teljes körű, átfogó ismeretét.²² Ahelyett, hogy egyszerűen azt feltételeznénk, hogy a gyermek nem tud önállóan véleményt alkotni, az államoknak feltételezniük kell, hogy a gyermek ténylegesen rendelkezik ezzel a képességgel és ezt nem a gyerekek kell bizonyítani.²³

2.2.2. Közvetett vagy közvetlen meghallgatás. *Lehetőséget kell adni a gyermeknek arra, hogy bármely olyan bírói vagy közigazgatási eljárásban, amelyben érdekelt, közvetlenül vagy képviselője, illetőleg arra alkalmas szerv útján, a hazai jogszabályokban foglalt eljárási szabályoknak megfelelően meghallgassák.*²⁴

A gyermek kérésétől és érdekeitől függően komolyan mérlegelni kell, hogy ki hallgassa meg, feltehetően a bíró vagy a kijelölt szakértő lesz ez a személy. Néhány gyermek előnyben részesíti, ha egy „szakember” hallgatja meg, aki ezt követően ismerteti a véleményét a bíróval. Mások viszont egyértelművé teszik, hogy szívesebben beszélnek a bíróval, hiszen ő fogja meghozni a döntést.²⁵ A pszichológus szakértők véleménye az, hogy ha az ügy iratai alapján bármilyen trauma észlelhető a gyermekek - feszült, szorongó, tüneteket produkál -, akkor jobb, ha szakember hallgatja meg. Egy ilyen súlyos érzelmi krízishelyzetet a bíró nem tud megfelelően kezelni.²⁶

A gyerekekkel egyeztetni kell arról, hogy milyen módon kívánják meghallgatni őt,²⁷ szóban vagy írásban. Egy nagyon félnék gyermek esetén az írásbeli kommunikáció nagyobb sikerrel járhat, de ez természetesen megfelelő érettséget és kommunikációs készségeket feltételez.

A Polgári Törvénykönyv hatálybalépését megelőzően családjogi kérdésekben a Csjt.²⁸ volt alkalmazandó, és a Gyermejjogi Egyezmény szabályozása miatt kötelezővé tette a szülők számára, hogy biztosítsák gyermeküknek a meghallgatáshoz való jogát, és véleményét lehetőség szerint vegyék figyelembe. A szülői felelősséggel és a gyermekelhelyezéssel, valamint az elhelyezés

²¹ Uo. 11. o.

²² További információért ld. CRIN Review: "Measuring maturity. Understanding children's 'evolving capacities', 2009.

²³ Guidelines of CMCE 51. o.

²⁴ Gyermejjogi Egyezmény 12. cikk

²⁵ Guidelines of CMCE, 81. o.

²⁶ Darnót Sára, A gyermek meghallgatása családjogi perekben –interjúk alapján, különös tekintettel a jogalkalmazási eltérésekre, *Családi Jog* XVI/4. (2017) 23. o.

²⁷ Guidelines of CMC, 28. o.

²⁸ A házasságról, családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV törvény

megváltozásával kapcsolatos eljárásokban a Csjt.²⁹ indokolt esetben kötelezte a bíróságot és a gyámhatóságot a gyermek meghallgatására. A gyermek meghallgatására sor kerülhetett a gyermek kérelmére is, maga a meghallgatás pedig a bíró választása szerint közvetlenül vagy szakértő útján is megtartható. A bíróságok általában azonban nem, vagy csak ritkán éltek ezzel a lehetőséggel. Az volt az elterjedt álláspont, hogy a gyermek meghallgatása, ha egyáltalán szükséges, pszichológus szakértő feladata.³⁰

Bucsi Ágnes 2011-ben írt cikkében³¹ az általa vizsgált családjogi perekkel kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy a gyermek közvetlen meghallgatása Magyarországon továbbra is olyan eljárási cselekmény, amelyet az érintettek igyekeznek elkerülni. És bár a gyámhatósági eljárásokban a gyermeket főszabályként gyakrabban hallgatják meg közvetlenül, mint a bíróságon, azonban ez csak formális, legalábbis az leiratok alapján erre lehet következtetni.³²

2012-ben a „gyermekbarát igazságszolgáltatás” jegyében nagy eljárási előrelépés történt a gyermek közvetlen bírósági meghallgatásának szabályozásában. A gyermek lehetséges eljárásjogi helyzete tisztázásra került, a (régi) Polgári Perrendtartás³³ végre viszonylag részletesen rögzítette a kiskorú gyermek mint érdekelt meghallgatására vonatkozó eljárási szabályokat. Ezzel mindenki számára kiszámíthatóvá, átláthatóvá vált a gyermek meghallgatásának, mint eljárási cselekménynek a szabályozása, ami szükségszerűen pozitívan hatott a felek jogtudatára. Bár erre eddig is volt törvényi lehetőség, a polgári perrendtartás általános szabályként beépítette, hogy a kiskorú részére a tárgyalásra eseti gyámot kell kijelölni, és bevezette a bíróságok által eddig is alkalmazott gyakorlatot, mely szerint minden ilyen esetben kiskorú meghallgatására a felek és a felek képviselőinek távollétében kerülhet sor.³⁴ A gyermek az érdekelt fél eljárási helyzetéhez is közelebb került, abban az értelemben, hogy nem kell őt figyelmeztetni az igazmondási kötelezettségére, hanem csak arra, hogy a valóságot kell feltárnia a tárgyaláson.

Magyarországon a kiskorút az elnök hallgatja meg. A polgári perekben az 1952-es Pp. „gyermekközpontú” módosítása előtt mindig is kérdés volt, hogy a gyermek közvetlen meghallgatása esetén a felek tehetnek-e fel kérdéseket a kiskorúnak, és ha igen, mikor és milyen formában. Az 1952-es Pp. 2012-es módosítása óta egyértelművé vált, hogy a felek a tárgyalás előtt kérdéseket tehetnek fel, még akkor is, ha a gyermeket a felek távollétében hallgatják meg. A törvény azt is lehetővé tette, hogy a gyermek részére kirendelt ügygondnok közvetlenül intézhessen kérdéseket a gyermekhez, azonban a tanács elnöke bizonyos kérdések feltételét megtagadhatja, még azokat is, amelyeket a felek, törvényes képviselők javasolnak - pl. a kiskorú mindenképp felett álló érdekében, vagy ha az nem érinti a per tárgyát.

²⁹ 74. §

³⁰ Kozák Henriett: i.m. 12. o.

³¹ Bucsi Ágnes: a gyermek meghallgatása az őt érintő eljárásokban – egy alapelv érvényesülése a magyar joggyakorlatban I. és II. rész, *Családi jog* 2011/2. 17-26. and 2011/3. 10-16. o.

³² Bucsi: i.m. II 11-12.

³³ 1952. évi III törvény., 2018. január 1-jéig volt hatályban

³⁴ Kozák Henriett: i.m. 14. o.

2.2.3. A meghallgatás helye és ideje. Azokban az ügyekben, ahol a gyermek meghallgatására kell sort keríteni, azt egy nem megfélemlítő, gyermekérzékeny környezetben kell lefolytatni, lehetőleg a tárgyalótermen kívül, pl. egy gyermekbarát meghallgató szobában. A gyermekbarát bírósági környezet emellett azt is jelenti, hogy nem célszerű talárt vagy más hivatalos egyenruhát, azokban az országokban ahol ez szokás parókat viselni.³⁵ Fontos, hogy a gyermek szabadon beszélhessen, és ne szakítsák félbe a mondandója közben. Ez a gyakorlatban azt is jelentheti, hogy más személyek (pl. a szülők vagy a feltételezett elkövető) nem lehetnek bent a meghallgatáson, és a meghallgatásra lehetőség szerint zavartalan légkörben, indokolatlan megszakítás, rendzavarás, mások jövés-menése nélkül kerüljön sor.³⁶ A gyermekek részvételével zajló bírósági tárgyalást a gyermek életkorához és koncentrációs képességéhez kell igazítani: rendszeresen szünetet kell tartani, és a meghallgatások nem tarthatnak túl sokáig. Annak elősegítése érdekében, hogy a részt vevő gyermekek kognitív képességeiknek megfelelően értsék a tárgyaláson történeteket, valamint érzelmi stabilitásuk támogatása céljából a minimálisra kell csökkenteni a zavaró és figyelemelterelő tényezőket a bírósági meghallgatás alatt. A meghallgatások számát a lehetséges minimumra kell szorítani. Ha egynél több meghallgatásra van szükség, azokat lehetőleg ugyanaz a személy végezze, hogy a gyermek legfőbb érdeke ezáltal is biztosított legyen.³⁷

Idehaza a kiskorú meghallgatásának megfelelő légkörben, a gyermek korára és érettségére figyelemmel, számára érthető módon kell megtörténnie. A kiskorút tájékoztatni kell arról, hogy a nyilatkozattételt, illetve az egyes kérdésekre a válaszadást megtagadhatja. Ha a bíróság a kiskorú részére ügygondnokot rendelt, a tájékoztatásnak az ügygondnok eljárásban betöltött szerepére, jogaira és kötelezettségeire is ki kell terjednie. A 2017-es évben polgári ügyekben 109, büntetőügyben 823 alkalommal vették igénybe a gyermekbarát meghallgató szobákat. Az Országos Bírósági Hivatalnak továbbra is az egyik célkitűzése, hogy a bírák nyugodt és biztonságos légkörben hallgathassák meg a gyerekeket a bíróságok gyermekbarát meghallgató helyiségeiben.³⁸

2.3. A gyermek megfelelő tájékoztatása. A gyermekek jogainak gyakorlásáról szóló Európai Egyezmény³⁹ 3. cikke ötvözi a meghallgatáshoz való jogot a tájékoztatáshoz való joggal: a bírósági eljárások során a gyermekeknek minden lényeges információt meg kell kapniuk, meg kell kérdezni és hagyni kell, hogy kinyilvánítsák véleményüket, valamint tájékoztatni kell őket e lehetőségükről és bármely őket érintő döntés lehetséges következményeiről.⁴⁰ Minden egyedi ügyben, az igazságszolgáltatással való első találkozástól kezdve (vagy legalábbis amilyen hamar csak lehetséges) és az eljárás minden egyes szakaszában minden lényeges és szükséges információt meg kell adni a gyermekeknek.⁴¹

³⁵ Guidelines of CMCE, 85. o.

³⁶ Guidelines of CMCE, 81. o.

³⁷ Guidelines of CMCE, 31. o.

³⁸ <https://birosag.hu/en/child-centred-justice> (2021. 02. 21.)

³⁹ ETS No. 160

⁴⁰ Guidelines of CMCE, 79.

⁴¹ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804b2cf3 58.

A Ptk. szerint *a szülőknek tájékoztatniuk kell gyermeküket az őt érintő döntésekről, biztosítaniuk kell, hogy az ítélőképessége birtokában lévő gyermekük a döntések előkészítése során véleményt nyilváníthasson, törvényben meghatározott esetben szüleiével közösen dönthessen. A szülőknek a gyermek véleményét - korára, érettségére tekintettel - megfelelő súllyal figyelembe kell venniük.* A kommentár, hasonlóan az Egyezményhez, az ítélőképesség és a belátási képesség fogalmát használja, és meghatározza ennek fogalmát: ítélőképessége birtokában van a kiskorú, ha képes arra, hogy a jogügylet lényegét, következményeit átlássa, véleményt formáljon, és véleményét kifejezésre juttassa.⁴²

A gyermeket minden szükséges információval el kell látni, hogy a meghallgatáshoz való jogát hatékonyan gyakorolhassa. Ugyanakkor el kell magyarázni neki, hogy a meghallgatáshoz és a véleményük figyelembevételéhez való joguk nem feltétlenül határozza meg a végső döntést. A gyermeket érintő ítéleteket és bírósági határozatokat megfelelően indokolni kell, és a gyermek számára érthető nyelven kell megmagyarázni, különösen azokban az esetekben, amelyekben a gyermek nézőpontját és véleményét nem vették figyelembe.⁴³ A meghallgatás célja nem lehet az, hogy a döntést a szülők vagy a bírák áthárítsák a gyermekre. Ezzel az eljárási cselekménnyel a bíró átfogó, közvetlen képet kaphat a családról, ami nagyban segítheti az ítélet meghozatalát. Mielőtt azonban ezt megtenné, érdemes minél több bizonyítékot beszerezni, és mérlegelni, hogy az ügyben a közvetlen bírósági meghallgatás vagy pszichológus szakértő kirendelése mutatkozik célszerűbbnek.⁴⁴

A gyermekek sok esetben maguk is tapasztalják az objektív és teljeskörű információk hiányát. Előfordulhat, hogy a szülők nem mindig osztják meg a lényeges információkat, és amit mondanak, az is elfogult lehet. Ebben az összefüggésben a gyermekjogászok, az ombudsmanok és a gyermekjogi szolgálatok nagyon fontos szerepet töltenek be.⁴⁵ A gyermek ügyvédjének, az ügygondnoknak vagy más jogi képviselőjének a gyermek értelmi szintjének megfelelő nyelvezettel el kell mondania és meg kell magyaráznia a gyermeknek az adott határozatot vagy ítéletet, és tájékoztatnia kell arról, hogy milyen intézkedéseket – például fellebbezés vagy független panaszkezelési mechanizmusok – lehet megtenni.⁴⁶ Ez a fajta megközelítés abszolút hiányzik Magyarországon, mert az eljárásban érintett gyerekek általában nincs saját képviselője, eltekintve a meghallgatásánál esetlegesen jelen lévő ügygondoktól [Pp. 473. § (1) bekezdés]. Ha származási perben a kiskorúnak eseti gyámja volt, ez a gyám az ügy tárgyalását követően nem tartja a kapcsolatot a gyermekkel. Jobb esetben szülei tájékoztatják a gyermeket az ítélet tartalmáról.

⁴² DARNÓT Sára: A gyermek meghallgatása családjogi perekben –interjúk alapján, különös tekintettel a jogalkalmazási eltérésekre, Családi Jog XV/4. 2017.22.

⁴³ Guidelines of CMCE, 28. o.

⁴⁴ KOZÁK Henriett: i.m. 16. o.

⁴⁵ Guidelines of CMCE, 58. o.

⁴⁶ Guidelines of CMCE, 32. o.

3. A szakemberek képzésnek fontossága

A Bizottság kiemeli a részes államok azon kötelezettségét, hogy valamennyi a fenti folyamatok megvalósításában résztvevő kormánytisztviselő, bíró és mindazon szakemberek továbbképzését, akik gyermekekkel foglalkoznak.

Nem elegendő azonban a tagállamok részéről, hogy intézményrendszereiket alkalmassá tegyék arra, hogy a gyermek az őt érintő eljárásokban részt vehessen, a gyermek meghallgatását illetően strukturális változtatásokra van szükség. Ennél is fontosabb, hogy egy olyan szakember hallgassa meg a gyermeket, akinek szakmai felkészültsége, tudása garancia arra, hogy a gyermek véleményét megfelelően figyelembe vegyék a döntés meghozatalánál. A „megfelelően” kritérium meghatározása nem könnyű feladat. Erre hívja fel a figyelmet az Európai Bizottság 5. számú általános magyarázatában, amely szerint: *„Nem különösebben nehéz úgy tenni, mintha meghallgatnánk egy gyermeket; hogy kellő súlyt adjunk a véleményének – az már valódi változást igényel.”*

A gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló iránymutatás szerint minden gyermekkel és gyermekért dolgozó szakembernek részt kell vennie egy a gyermekek jogairól és különböző korcsoportokban szükségleteiről szóló interdiszciplináris képzésen, valamint a hozzájuk kapcsolódó eljárásokban. A gyerekekkel közvetlen kapcsolatban álló szakembereket is képezni kell, hogy bármely életkorban és fejlődési szakaszban lévő gyermekekkel, a különösen veszélyeztetett helyzetben lévő gyermekekkel megfelelően tudjanak kommunikálni.

2017-ben az OBH ismét kiemelt feladatként kezelte a gyermekek érdekeinek és jogainak magas szintű védelmét a bírósági eljárásokban, és nagy hangsúlyt fektetett a családjogi és a fiatalkorúak büntetőügyeiben eljáró bírák képzésére. Ebben az évben egy kötelező képzést tartottak a családjogi bírák számára a Fővárosi Törvényszéken a 2015-ben lebonyolított családjogi pilot képzés tapasztalatai alapján. A képzésen minden családjogi ügyben eljáró bíró (kb. 520 fő) részt vett ugyanazon a négynapos képzésen. A képzés regionális szinten zajlott, az előadói csapat minden helyszínen tapasztalt bírákból, pszichológus szakértőkből és gyermekjogi szakértőkből állt.

2017. október 11-én megrendezésre került a Gyermekközpontú Igazságszolgáltatás koordinátorainak első találkozója a Magyar Igazságügyi Akadémián. A találkozó fő célja a hálózat beindítása volt. 2017. november 6-án a Magyar Igazságügyi Akadémián megrendezésre került a Gyermekközpontú Igazságszolgáltatás Országos Konferencia. A konferencia fókuszpontjában a gyermekek jogai a családjogi perekben, valamint a gyermekek által elkövetett és a gyermekek ellen elkövetett online bűncselekmények álltak. A konferencián több mint 100 bíró és meghívott vett részt.

A gyermeknek lehetőséget kell biztosítani arra, hogy saját nevükben jogi tanácsot és képviselőt vegyenek igénybe olyan eljárásokban, amelyekben összeférhetlenség áll(hat) fenn közte és a szülők vagy más érintett felek között. A gyermeket képviselő ügyvédeknek képzettnek és tájékozottnak kell lenniük a gyermekek jogaiban és a kapcsolódó kérdésekben, folyamatos és elmélyült képzésben kell részesülniük, és képesnek kell lenniük a gyermekekkel az ő értelmi

szintüknek megfelelően kommunikálni. A gyermeket teljes jogú, saját jogaikkal szabadon rendelkező ügyfélnek kell tekinteni, és a gyermeket képviselő ügyvédnek a gyermek véleményét kell érvényre juttatnia. Azokban az esetekben, amikor a szülők és a gyermek érdekei egymással ellentétesek, az eljáró hatóságoknak gyámot vagy más független képviselőt kell kijelölnie a gyermek véleményének és érdekeinek képviselőjére.

A gyermek érdekében fellépő képviselőre pozitív példa a Flamand Ügyvédi Kamara és annak Ifjúsági Jogász Bizottsága, mely egy éve két éves gyermekjogi tanfolyamot kínál tagjai számára. A jogi ismereteket kiegészítik a gyermekpszichológiai és fejlesztési alapképzések, valamint a gyakorlati képzések is, például a gyermekekkel való kommunikációs technikák. Az „ifjúsági jogász” bizonyítvány megszerzéséhez az összes modulon való részvétel kötelező. Úgy gondolom, hogy Magyarországon is nagyon hasznos lenne egy ilyen képzés bevezetése, és nem csak a képviselők, hanem a bírók számára is.

4. Európai kitekintés

A Magyar szabályozás áttekintése után röviden szeretnék néhány, véleményem szerint igen hatékonynak mondható európai példát hozni arra, hogy más országokban hogyan próbálják meg a gyermek legfőbb érdekét érvényre juttatni a polgári eljárásokban.

Egyes európai tagállamokban magán- vagy támogatott szolgálatok állnak a gyermekek és fiatalok rendelkezésére, ahol általánosságban tájékozódhatnak a gyermekek jogairól, vagy alapvető információkat kaphatnak saját ügyükkel és jogi helyzetükkel kapcsolatban. Egyes tagállamokban, például Belgiumban és Hollandiában, vannak ún. „gyermekjogi boltok”⁴⁷, amelyek ügyvédhez irányítják az oda forduló gyermeket, segítséget nyújthatnak jogaik gyakorlásában (például írhatnak egy bírónak, hogy szeretnék a meghallgatásukat kérni az ügyben) stb.⁴⁸

Hollandiában a szülők a kapcsolatuk végén, függetlenül annak formájától (házasság, bejegyzett vagy de facto élettársi kapcsolat), ún. nevelési szülői tervet (parenting plan) kötnek a szülői felelősség gyakorlásának rendezésére. A nevelési terv elkészítésébe a gyermeket is be kell vonni, véleményét figyelembe kell venni. Ennek a tervnek az a célja, hogy átgondolják, milyen hatással vannak elszakadásuk a gyermekre, és minimalizálja a lehetséges jövőbeli konfliktusokat. A tervet a házasság felbontása iránti kérelem benyújtása előtt kell benyújtani. A felek saját maguk is elkészíthetik, de közvetítő, ügyvéd vagy közjegyző segítségét is igénybe vehetik.⁴⁹ A tervnek ki kell terjednie a gyermek szokásos tartózkodási helyével, a kapcsolattartási jog gyakorlatával, az egymás tájékoztatásának módjával és a gyermektartással kapcsolatos kérdésekre. A terv benyújtásának elmulasztása a legtöbb esetben a kereset elutasítását vonja maga után. Méltányossági alapon, ha a

⁴⁷ The “Kinderrechtswinkel” in Ghent and Bruges and the “Service droit des jeunes” in most major cities in the French-speaking community in Belgium

⁴⁸ Guidelines of CMCE, 60. o.

⁴⁹ SZEIBERT Orsolya: (2017) 35. o.

szülők közötti kommunikáció egyáltalán nem működik, vagy egyikük ismeretlen lakhelyre távozott, a bíróság általában nem szankcionálja a terv benyújtásának elmaradását. A keresetben a szülőknek le kell írniuk, hogyan vonták be gyermeküket – életkorától függetlenül – a döntésbe, így a bíróság dönthet arról, hogy a megállapodás a gyermek mindenképp álló érdekét szolgálja-e vagy sem. Hat év felett a gyermeket be kell vonni a terv elkészítésébe. Ha azonban a kereset nem tartalmaz információt a gyermek véleményére vonatkozóan, a bíróság a szülőket külön-külön meghallgatja. A gyermeket érintő családjogi ügyekben a bíróság lehetőséget biztosít a tizenkét éves vagy idősebb gyermek meghallgatására, de nem kell feltétlenül nyilatkozatot tennie. Gyermektartási ügyekben tizenhat éven felüli gyermekeket be kell vonni az eljárásba. A bíróság azonban fiatalabb gyermeknek is felajánlhatja a meghallgatást, ha a szülők egymásnak ellentmondó nyilatkozata alapján nem tud döntést hozni.

Egy másik állam Németország, amely Európában a legrégebbi hagyományokkal rendelkezik a gyermek meghallgatása terén.⁵⁰ Egy 1980-as törvény arra kötelezi a bíróságokat, hogy személyesen hallgassák meg a gyermeket, mielőtt bizonyos, a gyermek személyére vagy vagyonára vonatkozó döntést hoznának, különös tekintettel a szülői felelősséggel és kapcsolattartással kapcsolatos kérdésekre. A családjogi bírák ettől a törvényi kötelezettségtől csak nagyon indokolt okok esetén térhetnek el, így nyugodtan mondhatjuk, hogy a német bírák rendelkeznek a legnagyobb szakmai tapasztalattal ezen a területen Európában - és valószínűleg a világon is. A német bírák rendszeres időközönként több napos képzésben részesülnek, kifejezetten a gyermek meghallgatásával kapcsolatban.⁵¹

Egy felmérés kimutatta, hogy a német helyi és fellebbviteli bíróságokon tárgyalt legalacsonyabb korú gyerekek átlagéletkora 4,1 év, de nem ritka a 3 év sem. Az iskolás korúakat azonban a bírák 95,3%-a már meghallgatja. Egy gyermek meghallgatása átlagosan 25 percet vesz igénybe mind a helyi, mind a fellebbviteli bíróságon. A bírák közel fele külön határnapot tűzött ki a gyermek meghallgatására, amelyre általában a bírói irodában, sokkal ritkábban a tárgyalóteremben vagy az erre a célra kialakított játszószobában került sor. Az esetek közel harmadában a gyermeket az eljáró bírák egyedül, további harmadában ügygondnok közreműködésével hallgatják meg. A bírók kétharmada azt mondta, hogy a tárgyaláson egy egyszerű társalgási szituációt kell kialakítani. Az összes válasz alapján azonban megállapítható, hogy a gyerekek meghallgatásának felében felhasználnak valamilyen segédeszközt, leggyakrabban játékot vagy színes ceruzát. A német bírák az esetek 5-20%-ában tartózkodnak a gyermek meghallgatásától, ennek 80,3% a gyermek életkorával indokolta döntését, 26,3% pedig azzal, hogy vélhetően megterhelő lenne a gyermek számára. Azok a bírák, akik korábban részt vettek a gyermek meghallgatásával kapcsolatos képzésen jóval ritkábban hivatkoztak hasonló okokra, mint azok, akik még nem részesültek ilyen képzésben. A kisebb szakmai tapasztalattal rendelkezők még a gyermek életkorára tekintettel is nagyobb valószínűséggel tekintettek el a közvetlen meghallgatástól.⁵²

⁵⁰ Kozák Henriett: 9-10. o.

⁵¹ Uo. 10. o.

⁵² Uo. 11. o.

5. Záró gondolatok

A gyermek meghallgatáshoz való jogát biztosító nemzetközi dokumentumok egyike sem határoz meg alsó korhatárt, mégpedig szándékosan, azt ugyanis, hogy a gyermek meghallgatása eredményre vezet-e, mindig esetről esetre, egyénileg kell elbírálni. Ezért nagyobb hangsúlyt kell fektetni a bírók (és más gyermekekkel foglalkozó szakemberek) rendszeres képzésére.

Elmondhatjuk, hogy a magyar jogi szabályozás és a gyermekközpontú igazságszolgáltatás megfelel a Gyermekjogi Egyezmény követelményeinek, de amíg a gyakorlati szakemberek képzése nem valósul meg, és nincsenek közös minimumkövetelmények a szakmai együttműködést illetően, addig nem beszélhetünk hatékony gyakorlatról. Az EU irányelvei a bírósági szerveket a gyermekvédelmi rendszer részének tekintik. Ha a gyermek mindenképp felett álló érdekeinek védelmét szolgáló rendszer nem működik, akkor a gyermek tájékoztatáshoz és véleménynyilvánításhoz való joga papíron létezik, de valójában figyelmen kívül hagyják azokat.⁵³ Én személy szerint azt hiányolom, hogy a gyermek megkérdezése után a bíróságtól nem kap tájékoztatást a döntésről és annak indoklásáról. Véleményem szerint ez csökkentheti a gyermek igazságszolgáltatásba vetett bizalmát. És érdemes lenne elgondolkodni a gyermek a saját ügyvédjének intézményét.

Az Egyezmény nemcsak a hatóságokat és a bíróságokat köti, hanem mindenkit, állami szerveket, tanárokat, szülőket, családokat és a gyermekkel kapcsolatba kerülő személyeket is, az egész társadalmat. A gyermeknek egészen a szülei válásáig nem igazán kell szembenéznie azzal a helyzettel, hogy mit is jelent jogilag aktív személynek lenni. A gyermek születésétől fogva jogképes, és ha olyan társadalomban nő fel, ahol jogai és aktív részvétele magától értetődő (a családban, iskolában, egészségügyi ellátásban stb.), akkor az is magától értetődő, hogy véleményt nyilváníthat a bíróság vagy más gyermekjogi szakember előtt. Tehát már az iskolában és a családon belül is el kell kezdeni a felvilágosítást, hogy megtanítsuk gyermekeinknek a kulturált vita normáit, hogy joga van véleményét, érzéseit, félelmeit elmondani, ha valamit nem ért kérdéseket feltenni, valamint azt is, hogy a bírók és más tisztviselők nem ellenségek, értünk dolgoznak, és nyugodtan bízhatunk bennük. Ugyanis a jogaink ismerete az első előfeltétele annak, hogy jogainkkal élni tudjunk, és képesek legyünk felismerni valós vagy esetleges megsértésüket.⁵⁴ Ennek felelőssége mindannyiunk vállán nyugszik.⁵⁵

Irodalomjegyzék

- DARNÓT Sára, A gyermek meghallgatása családjogi perekben –interjúk alapján, különös tekintettel a jogalkalmazási eltérésekre, *Családi Jog XV/4.* 2017. 20-24.

⁵³ Gyengéné Nagy Márta: A családi jogi mediáció helye az EU gyermekbarát igazságszolgáltatásáról szóló tematikájában; *Családi Jog XVII/3.*, (2019). 37. o.

⁵⁴ Guidelines of CMCE, 93. o.

⁵⁵ SZEIBERT Orsolya: A gyermek meghallgatása/véleménye, a gyermektartás, az élettárs szülők helyzete és az ötéves Ptk. - vitatható gyakorlatok, *Családi Jog XVII/3.* 2019. 2.

- FAIX Nikoletta: A gyermeki jogok kialakulása a nemzetközi jogban és az igazságszolgáltatásra gyakorolt hatásuk, *Eljárásjogi Szemle* 2016/4., 8-15. o.)
 - *GENERAL COMMENT No. 12 (2009) Convention on the Rights of the Child, COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD Fifty-first session Geneva, 25 May-12 June 2009*
<https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf>
 - *GENERAL COMMENT No.5 on General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child (CRC/GC/2003/5)* <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/crcgencommen.pdf>
 - *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice (Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies)*, (CMCE Guidelines) <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804b2cf3> (2021.01.15)
 - GYENGÉNÉ NAGY Márta: A családi jogi mediáció helye az EU gyermekbarát igazságszolgáltatásáról szóló tematikájában; *Családi Jog* XVII/3., 2019. 32-37.
 - GYENGÉNÉ NAGY Márta: A gyermek mint érintett részvétele a közvetítői eljárásban; *Családi jog* XVI/4. 2018. 2-9.
 - *Handbook on European law relating to the rights of the child, European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, 2015*, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_en.pdf (2021.02.01.)
 - KATONÁNÉ PEHR Erika, Minden gyermek egyenlő, de nem egyforma - néhány gondolat a 30 éves Gyermekjogi Egyezményről, *Családi Jog* XVII/3. 2019. 9-16.
 - KOZÁK Henriett: Mumus vagy csodaszer? – A gyermek közvetlen meghallgatásának tendenciái egy német felmérés tükrében; *Családi Jog* XIII/4., 2015. 9-17.
 - Rachel HODGKIN–Peter NEWELL, *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*, United Nations Children's Fund 2007, https://www.unicef.org/Implementation_Handbook_for_the_Convention_on_the_Rights_of_the_Child.pdf (2021.02.03.)
 - SZEIBERT Orsolya: A gyermek meghallgatása a szülői felügyelet rendezésének kérdésében – holland és skandináv szabályozás és tapasztalatok, *Családi Jog* XV/4. 2017. 35-39
 - SZEIBERT Orsolya: A gyermek meghallgatása/véleménye, a gyermektartás, az élettárs szülők helyzete és az öt éves Ptk. - vitatható gyakorlatok, *Családi Jog* XVII/3. 2019, 1-8.
-
-

A kinevezés egyoldalú módosítását követő indokolás nélküli felmentés kérdése

eljárásjogi szempontból*

Tóth Hilda* – Rácz Zoltán**

A tanulmány a közszolgálatban a jogviszony megszüntetése körében bevezetett egyik új felmentési oknak a részletes elemzését kísérli meg. A közszolgálat felmentési okcsoportjait erősen fragmentálta a 2012. március 1-jén hatályba lépett Kttv., a címben rögzített felmentési ok is e körbe tartozik. A közszolgálat foglalkoztatási jogviszonyaira vonatkozó szabályokat az eljárásjogi szabályozás újrakodifikálása is követte, a tanulmányban a perjogi szabályok változását is elemezzük. A bírósági eljárás átalakításával egy több évtizede működő intézményt, az önálló munkaügyi bíróságot szüntette meg a jogalkotó.

Kulcsszavak: közszolgálat, jogviszony megszüntetése, indoklás nélkül, munkaügyi bíróság

The question of dismissal without justification following an unilateral change of appointment

The study attempts a detailed analysis of one of the new grounds for dismissal introduced in the civil service in the context of termination of employment. The grounds for dismissal of the civil service were strongly fragmented by the Kttv, which entered into force on 1 March 2012, and the grounds for dismissal set out in the title also belong to this category. The rules on the employment status of the civil service were followed by the re-codification of the procedural law, and the study also analyzes the changes in the rules of procedure. With the reorganization of court proceedings, an institution that had been operating for several decades, the independent labor court, was abolished by the legislature.

Key words: public service, termination of employment relationship, without notice, Labour Court

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1500>

1. Bevezető gondolatok

1 1992-ben a versenyszféra munkajogától elválasztva alkották meg a közszféra tisztviselőire vonatkozó törvényt, a köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (K120158 kutatási témapályázat keretében) az NKFI Alapból valósult meg.

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete, Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék.

** Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete, Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék.

XXIII. törvényt (a továbbiakban: Ktv.). A jogszabály, amelyet 1992. július 1-jétől alkalmaztak, közel húsz évig volt hatályban. 2010-ben a közszolgálat új alapokra helyezésének egyik indoka volt a karrierrendszer kiteljesedéséhez szükséges háttér hiánya. Ezen hiányt is hivatott pótolni a 2010. július 6. napján hatályba lépett, majd 2012. február 28. napján hatályon kívül helyezett, a kormánytisztviselők jogállásáról szóló 2010. évi LVIII. törvény (a továbbiakban: Kjt.).¹ A Kjt. hatálya a Kormány igazgatása alá tartozó államigazgatási szervezetekben foglalkoztatott kormánytisztviselők jogviszonyára terjedt ki, kivéve e csoportot a Ktv. hatálya alól. E törvény azon túlmenően, hogy a közsféra széttagolása körében megszületett első jogszabály volt,² az indokolás nélküli felmentés jogintézményének a bevezetésével vált „híressé” és nem túl népszerűvé, és bizonyult kárászéletűnek is egyúttal.³

2012. március 1-jén lépett hatályba a közszolgálati tisztviselők jogállásáról szóló 2011. évi CXCV. törvény (a továbbiakban: Kttv.), amely tematikájában a 2012-ben hatályba lépett Munka Törvénykönyvére hasonlított, de sokkal részletesebben szabályozta a közszolgálati jogviszonyra vonatkozó munkajogi rendelkezéseket az elődeinél. E törvény indokolása szerint „általános célkitűzés a magas szintű szakmai ismeretekkel rendelkező tisztviselői kar kialakítása és az új közszolgálati életpálya-modellek kialakításának víziójával - annak előmozdítása, hogy megerősödjön az erős nemzetudatra épülő és értékekkel telített közszolgálati tisztviselői hivatás, s világos szabályokkal segítse a közigazgatásban dolgozókat a hivatalukhoz méltó, kötelességtudatos magatartás tanúsításában.” Célja továbbá kiépíteni egy olyan közszolgálatot, amely hatékony és költségtakarékos, demokratikus, pártsemleges, és törvényesen működik.

Fiskális okai is lehettek annak, hogy 2016-ban a Kttv. hatálya alól kikerült egy jelentős számú köztisztviselő, azáltal, hogy a 2016. július 1. napján hatályba lépett állami tisztviselők jogállásáról szóló 2016. évi LII. törvény, melynek hatálya a fővárosi és megyei kormányhivatalok járási (fővárosi kerületi) hivatalaira terjedt ki, majd 2017. január 1. napjától a kormányhivatalok megyei szervezeti egységeire. Ezzel differenciálták a bérezési rendszert, nem kis feszültséget okozva a közszolgálatban dolgozók körében. 2018. január 1. napjától külön törvény szerint minisztériumokra, központi szervekre kiterjedően is alkalmazni kellett volna az Áttv.-t, de 2019. március 1. napjával hatályon kívül helyezték ezt a törvényt is, ismét új törvényt alkotott a jogalkotó, nem kímélve a jogalkalmazó hivatali szerveket. A 2018. évi CXXV. törvény a kormányzati igazgatásról (a továbbiakban: Kit.) személyi hatálya a Kormányhoz alárendelt közigazgatási szervekre terjed ki. Az önkormányzati igazgatásban és az autonóm jogállású közigazgatási szerveknél dolgozók továbbra is a Kttv. hatálya alá tartoznak.

A témánk szempontjából releváns egyoldalú kinevezés módosítást követő indoklás nélküli felmentést mindkét hatályban lévő törvény, a Kttv. és a Kit. is

¹ Ld. részletesen: Mélypataki Gábor: A kormánytisztviselői törvény az európai jog tükrében. *Sectio Juridica et Politica*. Tomus XXIX. (2011) 483–502. o.

² A közszolgálati reformmal kapcsolatban ld. Jakab Nóra - Mélypataki Gábor: A közszolgálati jog önállósodásáról és reflexivitásáról. *Miskolci Jogi Szemle* 1 (2017) 33-41. o.

³ A törvényi szabályozásról ld. részletesen: Mélypataki Gábor: Az indoklásnélküliség elméleti és gyakorlati problémái a munka- és közszolgálati jogban az európai jog tükrében. *Miskolci Jogi Szemle* 2 (2013) 62-77. o.

nevesíti a felmentési okok között. A jelen tanulmányban bemutatott eseti döntések alapján azonban az ilyen okkal történő felmentés aligha történik aggálymentesen, a kiszolgáltatottabb fél még a bírósághoz való fordulástól is el van zárva a jog mindent átütő erejével.

A közszolgáltatásra vonatkozó anyagi joganyag ilyen viharos változásai közepette további e területen dolgozó munkavállalókat érintő jogszabályi változások léptek hatályba. A közszolgálati jogviszonyból származó igényeket leválasztották az eddig egységes munkajogi igényérvényesítésről, és bár mind a közszolgálat, mind a munkajog foglalkoztatással összefüggő tárgyú igényeket alapozhat meg, két külön perrendtartási törvény szerint kell az ügyeket tárgyalni. 2018. január 1-jén hatályba lépett a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) és a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (a továbbiakban: Kp.). A Kp. rendelkezése szerint a közszolgálati jogviszonyból eredő jogvita immár közigazgatási jogvita, és nem munkaügyi vita.⁴

A munkaügyi jogvitákat elbíráló fórumrendszer 2020. április 1-jétől a törvényszék. Ezt a változást az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatali eljárások megteremtésével összefüggő módosításáról szóló 2019. évi CXXVII. törvény vezette be, amely 2020. március 31-ével megszüntette a közigazgatási és munkaügyi bíróságokat.⁵ A közszolgálati jogvitákban közigazgatási ügyszakban közigazgatási perként jár el ugyancsak a törvényszék.⁶

2. A kinevezés módosítása a Kttv. és a Kit. szabályai szerint

Általános alapelv a munkajogban is, hogy a szerződések módosítására csak mindkét fél beleegyezése esetén van lehetőség. A munkajogban a munkajogviszony és a munkaszerződés tartalma nem kell, hogy azonos legyen, a munkajogviszony tartalmát a munkaviszonyra vonatkozó szabályok is alakítják.⁷ Ez eredményezheti azt, hogy a munkajogviszony módosulhat, ha változik a jogszabály, a munkaszerződés vagy a kollektív szerződés. A jelenleg hatályos munkajogi szabályozás lehetővé teszi a munkaszerződés munkáltató által történő egyoldalú módosítását, szigorú garanciális szabályok megtartása mellett. E módosítás

⁴ A bírák, ügyészek, igazságügyi alkalmazottak, közalkalmazottak munkajogi igényeit továbbra is a Pp. szabályai szerint kell elbírálni. A két törvény speciális szabályainak részleteiről lásd: Cséffán József: A munkaügyi perek elbírálására vonatkozó speciális perrendi szabályok. *Munkajog* 1 (2018) 49-63. o.; Cséffán József: A közszolgálati jogviszonnyal kapcsolatos munkajogi igények érvényesítése a közigazgatási perben. *Magyar Munkajog* 2 (2019) 23-38. o.; Nagy Adrienn: Munkaügyi perek; In: *Kommentár a polgári perrendtartáshoz* (Wopera Zsuzsa szerk.); Wolters Kluwer Kiadó, Bp. 2019. 1216-1243. o.

⁵ A munkaügyi bíróság megszüntetéséről lásd részletesen Lórinicz György: In memoriam munkaügyi bíróság (szubjektív emlékezés). *Munkajog* 2 (2020) 1-4. o.; Nagy Adrienn: Munkaügyi perek; in: *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata* (Wopera Zsuzsa szerk.); Wolters Kluwer Kiadó, Bp. 2017. 592-608. o.

⁶ Ld. Cséffán József: A közszolgálati jogviszonnyal kapcsolatos munkajogi igények érvényesítése a közigazgatási perben. *Munkajog* 2 (2019) 23-24. o.; Nagy Adrienn: Munkaügyi perek; in: *Polgári eljárásjog II.* (Nagy Adrienn - Wopera Zsuzsa szerk.); Wolters Kluwer Kiadó, Bp. 2018. 83-91. o.

⁷ Kiss György: *Munkajog*. Budapest, Osiris Kiadó, Bp. 2005. 214-215. o.

megvalósulhat a munkaszerződéstől eltérő munkakörben, munkahelyen vagy más munkáltatónál, azonban csak határozott időre szólóan, és a munkavállaló egzisztenciális védelmét biztosítandó, csak az ellátott munkakörre előírt, de az eredeti munkakörére rögzített alpbér megfizetése mellett.

A Munka Törvénykönyve a fentiekén túl a munkáltató számára kötelezővé teszi a munkaszerződés módosítását, ha a munkavállaló tartós távollét után tér vissza a munkavégzési helyre, és a távollétében bérfejlesztés volt a munkáltatónál. A várandós, illetve kisgyermeket nevelő munkavállaló számára – mint szintén egyoldalú módosítási kötelezettségként – előírja az egészségi állapotának megfelelő munkakör felajánlását, illetve adott munkakörből a felmentését alpbér fizetése mellett. Látható, hogy a munkajog csak szoros kivételként teszi lehetővé az egyoldalú munkaszerződés módosítást a munkáltató számára, biztosítva azt, hogy a munkavállaló ezáltal ne kerüljön hátrányos helyzetbe. A munkajog a felek egyensúlyát hivatott biztosítani, a munkavállaló függőségi helyzetének védelmével. A munkaszerződés tartalmának meghatározása bár látszólag konszenzuális jellegű, mégsem következik belőle a felek egyenjogúsága e jogviszonyban. A munkaszerződés tartalmának elfogadását – munkaszerződés aláírását – követően a jogviszony tartós jellegére figyelemmel is nem módosíthatja a szerződést a munkáltató a munkavállaló hátrányára egyoldalúan, a munkaviszonyból eredő kötelezettségek teljesítésének veszélyeztetésével. A munkáltató gazdasági érdeke a munkavállaló teljesítményének maximális kiaknázása, amely érdek nem teljesülhet, ha a munkavállaló szociális biztonsága kitett a munkaviszony tartalmának feltétel nélküli egyoldalú módosítása veszélyének.

Ezt az általános elvet a Kttv. főszabályként elismeri és tartalmazza, akként, hogy a kinevezés tartalmát módosítani csak az államigazgatási szerv és a kormánytisztviselő közös megegyezésével lehet.⁸ A kinevezés tartalmának módosítására a kinevezésre és annak elfogadására vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni.

Az Mt. és a Kttv. szabályait áttörve a Kit. e körben akként szabályoz, hogy a kinevezést a munkáltatói jogkör gyakorlója egyoldalúan módosíthatja, a munkavállaló (kormánytisztviselő) hozzájárulása már nem is szükséges, még formálisan sem.⁹ Megállapíthatjuk tehát, hogy a Kit. egyáltalán nem tartalmaz konszenzuális kinevezés módosítást, vagyis a munkáltatói jogkör gyakorló a kinevezés bármely elemét, bármikor egyoldalúan módosíthatja a kormánytisztviselő hozzájárulása nélkül.

A Kttv. 48. § (2) bekezdése taxatív felsorolja azokat az eseteket, amelyeknél nem kell a köztisztviselő beleegyezése, a munkáltató egyoldalúan módosíthatja a kinevezést. Ezek között vannak olyan tényezők, amelyek alapján egyértelműen kedvezőbben módosítják a jogviszony tartalmi elemeit, így a kormánytisztviselő fizetési fokozatban történő előrelépése, illetményének törvény szerinti megállapítása, vagy a kormánytisztviselő előmeneteléhez előírt vizsgakötelezettség törvény szerinti megállapítása esetén. A kormánytisztviselő hátrányára (is) történhet a kinevezés módosítása, ha a munkavégzés helyét a település területén belüli

⁸ Kttv. 48. § (1) bekezdés

⁹ Kit. 89. § (1) bekezdés

változtatja meg, ekkor a családi körülmények miatt válhat hátrányosabbá a kormánytisztviselő számára a módosítás. A kinevezés módosítást követően a Kttv. hatálya alatt állók csak egy esetben kérhetik a felmentést, nevezetesen, ha a munkáltató azzal az indokkal módosítja a kinevezést, hogy a munkakör megváltozott.

Ettől tágabb körben engedi a felmentés kezdeményezését a Kit. a kormánytisztviselő számára, ez a törvény hét esetet sorol fel.¹⁰ Ezen esetekben jellemzően a kormánytisztviselő hátrányára történhet a módosítás, minden indoklás nélkül, amellyel szemben a kormánytisztviselő kérheti a jogviszonya megszüntetését, más jogorvoslat számára nem elérhető.¹¹

Jelen tanulmány a Kttv. 48. § (2) bekezdése d) pontjával bevezetett új, korábban a közsféra jogában nem ismert egyoldalú munkáltatói kinevezés módosítás gyakorlati problémáival foglalkozik részletesen, a két törvény szabályozásbeli különbözőségének dogmatikai (hiányzó) alapjait a terjedelmi korlátok miatt nem részletezzük.

A jogalkotó a Kttv.-ben két garanciális szabályt alkotott meg, amelyek figyelembevétele szükséges a kinevezés egyoldalú módosítása esetén. A kinevezést ugyanis egyrészt abban az esetben módosíthatja a munkáltató a kormánytisztviselő beleegyezése nélkül, ha az új munkakör megfelel a kormánytisztviselő iskolai végzettségének, szakképzettségének vagy szakképesítésének, szakmai tapasztalatának, másrészt ha az új munkakör a kormánytisztviselőre nézve - különösen egészségi állapotára vagy családi körülményeire tekintettel - aránytalan sérelemmel nem jár.¹²

Az elsőként felsorolt garanciális szabály véleményünk szerint objektív jellegű, a megfelelő dokumentumokkal igazolható, alátámasztható a végzettség, szakképzettség, szakmai tapasztalat. Ha a közszolgálati tisztviselő vitatja az egyoldalú intézkedés jogszerűségét, ezen garanciális szabály mentén vizsgálhatja meg a bíróság a jogellenességet. A másik garanciális szabály szubjektív jellegű, a családi körülményekkel való aránytalan sérelem egyénfüggő, az egzisztenciális helyzet pedig szintén számos külső körülménytől is függ, így ezen körülmény megítélése a munkáltató által viszonylag összetett, hamarabb vezethet az intézkedés jogellenességéhez, mint az elsőként vázolt garanciális szabályból következő tények

¹⁰ Kit. 89. § (3) bekezdés:

„a) illetményének összege a kinevezés módosítást követően korábbi illetményének 80%-át nem éri el, b) a munkaideje változik,

c) a munkavégzésének helye a település határán kívülre változik,

d) iskolai végzettségének, szakképzettségének vagy szakképesítésének, szakmai tapasztalatának meg nem felelő feladatok ellátására kötelezik,

e) a munkáltatói jogkör gyakorlója a szakmai vezetői álláshelyen foglalkoztatott kormánytisztviselőt ügyintézői álláshelyre helyezi,

f) elhelyezkedési korlátozás alá eső álláshelyen kívánja a munkáltatói jogkör gyakorlóját továbbfoglalkoztatni,

g) a kinevezés módosítására az 55. § (4a) vagy (4b) bekezdése szerinti álláshelycseré miatt kerül sor.”

¹¹ Ha jogszabályi rendelkezés folytán a köztisztviselő jogviszonya kormányzati szolgálati jogviszonnyá alakult át, az nem tekinthető a Kit. 89. § szerinti egyoldalú kinevezés módosításának, mivel azt nem a munkáltató intézkedése, hanem jogszabályon alapuló jogutódlás idézte elő. Ld. Kúria Kf.39.718/2021/11.

¹² Kttv. 48. § (4)-(5) bekezdés

meglétének kérdése. Talán ezt ismerte fel a jogalkotó a szabályok alóli kivétel megalkotásával, ugyanis a vezetőkre nem vonatkozik ez utóbbi garanciális szabály,¹³ így a vezető esetében a szociális védelem hálója még szűkebbre szabott, valódi védelmet nem nyújt számára az objektív garanciális szabály, általában a vezető a közsférában olyan végzettséggel rendelkezik, amely alkalmassá teszi a legtöbb munkakör betöltésére. Az a közszolgálati tisztviselő, akinek az illetménye jelentősen változik – csak csökkenés következhet be –, vagy aki vezetőként lett beosztott tisztviselő, kérheti a munkáltató általi felmentését, a felmentési időre járó illetmény és - amennyiben jogosult rá - végkielégítés megfizetése mellett. A munkáltatói felmentés indoka ekkor az, hogy a közszolgálati tisztviselő azt kérelmezte, így a jogalkotó a megfelelő indokot megteremtette azzal, hogy az egyoldalú kinevezés módosítás közszolgálati tisztviselő általi el nem fogadását a kötelező felmentési okok közé illesztette be.¹⁴ A közszolgálati tisztviselők indoklás nélküli felmentése ekként vezethető le a jogszabályból, azon indokolás, amelyet a felmentésben a munkáltató közöl – munkakör megváltoztatása miatti kinevezés el nem fogadása – egy látszat indok, ezen okból a közszolgálati tisztviselő nem ismeri meg a felmentés valódi okát, azaz a felmentésnek nincs oka. Azzal, hogy elhelyezte a jogalkotó a felmentési okok között a 48. § (2) bek. d) pontra való hivatkozási alapot, az intézkedés jogszerűsége sem vitatható erre hivatkozással, a hazai rendes jogorvoslati lehetőségek igénybevételével sem deríthető ki, hogy mi volt a felmentés valódi oka, miért volt szükség a munkakör megváltoztatására, jogszerűen vezethetett-e a munkáltatói intézkedés a felmentéshez.

Annak ellenére, hogy a kinevezés módosítása, mint munkáltatói intézkedés önmagában még nem vezet egyenesen a jogviszony megszüntetéséhez, mégis az indokolás nélküli felmentés körében hozott határozatok alapulvételével szükséges megvizsgálni a Kttv. 48. § (2) bekezdés d) pontjának alapjogokkal, nemzetközi normákkal szembeni megítélését.

3. A releváns bírói gyakorlat a Kttv. szerinti egyoldalú kinevezés módosítás kapcsán

A Kúria előtt folyamatban volt peres ügyekben a kormánytisztviselők a munkáltató egyoldalú kinevezés módosítása jogellenességének a megállapítását kérték, az intézkedések valóságának és okszerűségének a vitatása mellett. A Kúria az ügyekben azt állapította meg, hogy a „kinevezés a kormánytisztviselő beleegyezése nélküli módosításához, mint az államigazgatási szerv egyoldalú nyilatkozatához a törvény indokolási kötelezettséget nem ír elő, így annak jogszerűségét nem az dönti el, hogy az intézkedés valós és okszerű volt-e, hanem hogy a Kttv. 48. §-ában előírt garanciális szabályokat az államigazgatási szerv betartotta-e.”¹⁵ A Kúria a vonatkozó ügyekben¹⁶ nem állapította meg a garanciális szabályok megsértését.

¹³ Kttv. 48. § (6) bekezdés

¹⁴ Kttv. 63.§ (2) bekezdése

¹⁵ Mfv.I.10.842/2016/6.

¹⁶ Ld még Mfv. II.10.564/2014/5.

A kinevezés módosításakor azonban a munkáltatónak be kell tartania a közszolgálati jog alapelveit, a bíróság adott esetben ezen elvek megsértése esetén állapíthatja meg az intézkedés jogellenességét.

Az általános magatartási követelmények között több alapelv vizsgálata is vezethet adott egyedi ügyben a kinevezés módosítás jogellenességéhez. Egyrésztől a kormányzati szolgálati jogviszonyban és a közszolgálati jogviszonyban is a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a jóhiszeműség és a tisztesség elvének megfelelően kell eljárni.¹⁷ Másrészt tilos a joggal való visszaélés, így különösen ennek minősül ha az mások jogos érdekeinek csorbítására, érdekérvényesítési lehetőségeinek korlátozására, zaklatására, véleménynyilvánításának elfojtására irányul vagy ehhez vezet.¹⁸

A vizsgált perbeli esetekben is hivatkoztak a kormánytisztviselők a joggal való visszaélésre, azonban a bizonyíthatóság ezen kérdés elbírálásakor kulcsfontosságú. A Kúria joggal való visszaélés joggyakorlat elemző csoportja rendkívüli részletességgel vizsgálta a Kúria előtt folyamatban volt ügyeket, csoportosítva a foglalkoztatási jogviszony jellege szerint is. Talán nem meglepő azon megállapítása a jelentésnek, mely szerint a köztisztviselők, kormánytisztviselők nagy számban a joggal való visszaélés körében a politikai okokat, illetve a retorziót (érdek-képviselési tevékenység, véleménynyilvánítás, vezetőikkel szembeni kritikus hangvétel, korábbi minősítés, teljesítményértékelés elleni korábbi perindítás) jelölték meg. A joggyakorlat elemző csoport kiemelte, hogy a joggal való visszaélés körében a munkavállalónak kell bizonyítania azt, hogy a munkáltatói intézkedés a megjelölt magatartások eredményeként, vagy azokkal okozati összefüggésben joggal való visszaélésnek minősül, vagyis sikerrel kell bizonyítania e körben a munkavállaló állítását.¹⁹ Ez a bizonyítás azonban a gyakorlatban általában nehézségekbe ütközik.

A bírói út igénybevétele - figyelemmel a kialakult gyakorlatra - nem nyújt megfelelő garanciát a kormánytisztviselő számára a jogalkotó elhibázott törvényalkotása eredményeként alkalmazott egyoldalú kinevezés módosítással szemben. Az egyoldalú kinevezés módosítást megfelelő korlátok közé kell szorítani – pl. csak határozott időre szólóan – ahhoz, hogy ne jelentsen valós veszélyt valamennyi kormánytisztviselőre nézve.

4. Az egyoldalú kinevezés-módosítás eljárási kérdései

A tanulmány bevezető soraiban is említettük, hogy az egyoldalú kinevezés-módosítással kapcsolatos jogvitákban a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (a továbbiakban: Kp.) szabályai szerint kell eljárni. A Kp. 6. §-a a következő szabályt rögzíti: „A közigazgatási perben vagy az egyéb közigazgatási bírósági eljárásban a polgári perrendtartás szabályait akkor kell alkalmazni, ha azt e

¹⁷ Kttv. 9. § (2) bekezdés

¹⁸ Kttv. 10. § (1) bekezdés

¹⁹ A joggal való visszaélés tilalmának ítélkezési gyakorlata. A joggyakorlat elemző csoport összefoglaló jelentése. <http://www.kuria-birosag.hu/hu/joggyakorlat-elemzo-csoportok-osszefoglalo>

törvény kifejezetten előírja. A polgári perrendtartás szabályait e törvénnyel összhangban kell alkalmazni.”

Az egyoldalú kinevezés-módosítással kapcsolatos eljárási kérdésekről egy friss(nek mondható) kúriai döntés²⁰ kapcsán kívánunk szólni. Az ítélet tényállása szerint az alperesi munkáltató a felperesi kormánytisztviselő jogviszonyát a Kttv. 63. § (2) bekezdés d) pontja alapján a Kttv. 48. § (7) bekezdés a) pontján nyugvó kérelmére felmentéssel megszüntette. A felperes a kinevezés-módosítás átvételét követő 30 napon belül kereseti kérelmet terjesztett elő annak megállapítására, hogy a módosítás jogellenes. A kereset benyújtásának napján felperes kézhez vette a jogviszonyát megszüntető indokolás nélküli felmentést. Ezt követően a kinevezés-módosítás miatt indult közigazgatási perben a bíróság felhívására a felperes új kereseti kérelmet terjesztett elő, amely a felmentés jogszerűségének a vizsgálatára irányult, különös tekintettel a felmentési kérelem benyújtását kiváltó, egyoldalú kinevezés-módosítás vélelmezett jogellenességére, és a felmentési jognyilatkozat érvénytelenségének megállapítása esetére a Kttv. 193. §-ban foglalt rendelkezések alkalmazását kérte, és a Kttv. 23. § (1)-(3) bekezdéseit megjelölve, semmisségre alapítva kérte a Kttv. 193. § alkalmazását.

Az elsőfokú bíróság az eljárást megszüntette, álláspontja szerint a Kttv. 23. § (1)-(3) bekezdés szerint a semmis megállapodás érvénytelen (kivéve, ha ahhoz a rendelkezést megállapító jogszabály más jogkövetkezményt fűz), a Kttv. 25. § (5) bekezdés a közszolgálati jogviszony megszüntetésére irányuló jognyilatkozat érvénytelensége esetén pedig a Kttv. 193-194. §-ait rendeli alkalmazni, amelyek a kormánytisztviselő szolgálati jogviszonyának munkáltató általi megszüntetéséhez nem a semmisség, hanem a jogellenesség jogkövetkezményeit fűzik. Az elsőfokú bíróság álláspontja szerint ebben az esetben a Kttv. 238. § (3) bekezdés a) pontja alapján a keresetet a felmentés kézbesítésétől számított 30 napon belül kellett volna a bíróságnak megküldenie, a felperes az eredeti, 30 napon belül benyújtott keresetében a semmisségre nem hivatkozott, ezért a pert elkészttség miatt megszüntette.

A felperes a végzéssel szembeni fellebbezésében kérte az elsőfokú végzés hatályon kívül helyezését, arra hivatkozott, hogy az új keresete keresetváltoztatásnak minősül, mert a felmentés az egyoldalú kinevezés-módosítás alapján, a felperes által a Kttv. 48. § (7) bekezdés a) pontja alapján megtett felperesi kérelmen alapult, így a felmentés nem különíthető el a kinevezés egyoldalú módosításától. A felmentési jognyilatkozat megtétele sem a bíróság előtt megtámadott egyoldalú kinevezés-módosítástól, sem pedig az egyoldalú kinevezés-módosításra vonatkozó Kttv. 48. § (7) bekezdés szerinti rendelkezéstől nem különíthető el. Ebből következően a Kp. 43. § (1) bekezdésében foglaltak alapján kiterjeszthette a határidőben benyújtott keresetét a kinevezés egyoldalú módosításához tartozó, attól el nem választható közigazgatási tevékenységgel okozott jogsérelemre, nevezetesen a Kttv. 48. § (7) bekezdésére hivatkozó felmentési jognyilatkozat megtételére. A felperesi fellebbezés szerint az elsőfokú bíróság döntése a perkoncentrációra és az eljárási igazság érvényesülésére

²⁰ Kúria Kpkf.40.356/2020/3. sz. végzése

vonatkozó Kp. 2. § (3) bekezdését is sérti, hiszen a semmisség hivatalból vizsgálendő. Megsértette az elsőfokú bíróság a Kp. 2. § (4) bekezdését is, mert az eljárás megszüntetésekor nem volt tekintettel arra, hogy a jelen eljárásban benyújtott keresetlevél valójában a 2018. június 28-án a bírósághoz benyújtott kereset kiterjesztése, erre figyelemmel a keresetindítási határidő mulasztása a felperesnek „nem róható fel”. Ezen felül, mivel a felmentés érvényessége vagy semmissége egyértelműen az egyoldalú kinevezés módosítás jogszerűségéhez vagy jogellenességéhez köthető, a felperesi igény érvényesítésére a Kttv. egyoldalú kinevezés-módosítás jogellenességének jogkövetkezményeire vonatkozó anyagi jogi rendelkezései is alkalmazhatóak. A kinevezés módosítás jogellenességéhez a Kttv. a munkáltató teljes mértékű kárfelelősségét és a Kttv. 238. § (3) bekezdés e) pontja szerinti keresetindítási határidőt rendeli. Az elsőfokú bíróság a keresetindítási határidő tekintetében nem vette figyelembe a felperesi kereset benyújtásának sem formai, sem pedig tartalmi megfelelőségét, és ennek következménye, hogy az egyoldalú kinevezés módosítás jogellenességét kimondó ítélet jogerőre emelkedése és jelen eljárás megszüntetése esetén az elévülési időn belül a felperes kénytelen lesz a meg nem ítélt kárigény új eljárásban való érvényesítésére, így a perkoncentráció és költségtakarékosság elve nem érvényesül.

Az alperes mindenekelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy a felperes nem pusztán a keresetindítási határidőt mulasztotta el, hanem igazolási kérelmet sem terjesztett elő, a keresetlevél benyújtásának időpontjában már a Pp. 151. § (1) bekezdése szerint rendelkezésre álló 3 hónapos jogvesztő határidő is eltelt. Hivatkozott alperes arra, hogy a kinevezés módosítás és a felmentés két különálló, keresettel önállóan támadható közigazgatási cselekmény. A Kp. 43. § (1) bekezdésének második mondatából következően a keresetet a keresettel támadott közigazgatási cselekmény olyan rendelkezésére lehet kiterjeszteni, amely a cselekmény egyéb rendelkezéseitől egyértelműen elkülöníthető, ám azt is csak a keresetindításra nyitva álló határidőn belül lehet megtenni. Ezért egy adott közigazgatási cselekmény jogellenessége iránt indított perben a felperesnek nem volt lehetősége kiterjeszteni a keresetét egy másik közigazgatási cselekmény megtámadására. A kereset kiterjesztés feltételez egy már előterjesztett keresetet, és mivel a kiterjesztés ugyanarra a közigazgatási cselekményre vonatkozhat, egységesnek kell lennie a keresetindítási határidőnek is.

A Kúria a fellebbezést nem találta alaposnak és az elsőfokú bíróság végzését helybenhagyta. Álláspontja szerint helytállóan értékelte az elsőfokú bíróság, hogy a keresetindítási határidő szempontjából külön jogcselekménynek kell tekinteni az egyoldalú kinevezés-módosítást és a munkáltatói felmentést. Mindezen nem változtat az sem, hogy a felperes a felmentés semmisségét állítva fordult a bírósághoz. A Kttv. 23. § (3) bekezdése értelmében a semmisségre az érdekelt határidő nélkül hivatkozhat, a megállapodás semmisségét a bíróság hivatalból észleli. Ez a szabály azonban nem annulálja a Kttv. 238. § (3) bekezdés a) pontja szerinti keresetindítási határidőt, mivel a határidő nélkül történő hivatkozás nem azonosítható a keresetindítással, mint speciális eljárásjogi cselekménnyel. Így ha a felperes a felmentés semmissége miatt kéri a Kttv. 25. § (5) bekezdésében a jognyilatkozat érvénytelenségéhez fűzött speciális jogkövetkezményként a Kttv. 193-

194. §-aiban foglalt rendelkezéseket megfelelően alkalmazni, a 30 napos keresetindítási határidőt ebben az esetben is szükséges megtartani, mivel az a közszolgálati jogviszony megszüntetésével kapcsolatos ügy, mellyel szemben a keresetet a Kttv. 238. § (3) bekezdésében előírt jogvesztő határidőn belül lehet előterjeszteni. A bíróságnak semmisségre hivatkozás esetén is hivatalból kell vizsgálnia, hogy az igényérvényesítés a külön jogszabályban meghatározott határidőn belül, illetve a külön jogszabályban meghatározott rendben történt-e meg.

Álláspontunk szerint a közzétett eseti döntés számos eljárási és anyagi jogi problémát vet fel. Az eljárásjog a maga rendszerében külön megtámadható cselekménynek tekinti az egyoldalú kinevezés-módosítást és az ezt követő kormánytisztviselői kérelemre hozott indokolás nélküli munkáltatói felmentést, holott anyagi jogi értelemben ez a kettő szorosan összefüggő munkáltató intézkedés. Az anyagi jognak kellene ezt a kettő mozzanatot egy egységként kezelnie, hiszen nyilvánvalóan ugyanazon munkáltatói akarathoz „kétlépcsős” mozzanataról van szó (kivéve természetesen, hogy ha a kormánytisztviselő beletörődik a jelen tanulmányban korábban vázolt méltánytalan helyzetébe).

5. Az egyoldalú kinevezés módosítás és az Alaptörvényben rögzített alapjogok

Az Alkotmánybíróság a 8/2011. (II. 18.) AB határozatával alkotmányellenesnek nyilvánította a Kjtv. 8. § (1) bekezdését, és azt a 2011. május 31-i hatállyal megsemmisítette. A hivatkozott rendelkezés tartalmazta a kormánytisztviselő jogviszonyának indokolás nélkül történő felmentését. A Ktv. ugyanezen rendelkezését – amely a köztisztviselői jogviszony indokolás nélküli felmentését tartalmazta – a 29/2011. (IV.7.) AB határozat semmisítette meg.²¹

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a Kjtv. 8. § (1) bekezdés b) pontja alkotmányellenes, az Alkotmányban rögzített következő elveket sérti: az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében szabályozott *jogállamiság elvét*, a 70/B. § (1) bekezdésében szabályozott *munkához való jogot*²², a 70. § (6) bekezdésében szabályozott *közhivatal viseléséhez való jogot*, az 57. § (1) bekezdésében szabályozott *bíróságához fordulás jogát*²³, és az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében szabályozott *emberi*

²¹ Az Alkotmánybíróság további két határozatával kapcsolatban ld. MÉLYPATAKI Gábor: Az indoklásnélküliség megítélése 1068/B/2010 AB. határozat és a 111/B/2011 AB. határozat tükrében. In: Bencsik András-Fülöp Péter (szerk.): *Jogász doktoranduszok I. Pécsi találkozója*. Tanulmánykötet. Pécs, 2011. 428-435. o.

²² Az Alkotmánybíróság szerint a közszolgálati jogviszonyok zárt rendszerében a felmentési okok és ebből következően a felmentés indokolási kötelezettségének törvényi szabályozása olyan garanciális kérdés, amely alkotmányos jelentőséggel bír, amelynek szabályozása az Alkotmány 70/B. § (1) bekezdésében szabályozott munkához való joggal összefüggésben az állam intézményvédelmi kötelezettsége körébe tartozik. (8/2011. (II.18.) AB határozat)

²³ Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a törvényhozó azzal, hogy nem szabályozta a munkáltatói felmentés törvényi feltételeit, és lehetőséget adott a döntés indokolásának mellőzésére, aránytalanul korlátozta a kormánytisztviselőt az Alkotmány 57. § (1) bekezdése alapján megillető bírói jogvédelemhez való jogot. [8/2011. (II. 18.) AB határozat]

*méltóság*hoz²⁴ való jogot²⁵, ezért megsemmisítette a fent hivatkozott jogszabályokat.²⁶ Az egyoldalú kinevezés módosítás következményeként alkalmazható felmentés látszat indokolása valójában az indokolás nélküli felmentését teszi lehetővé a kormánytisztviselőnek, egy közbülső munkáltatói intézkedés, kinevezés módosítás beiktatásával. A vizsgált esetekben valójában a vezetők – és ritkább esetben a beosztott kormánytisztviselők – kormányzati jogviszonyában alkalmazta a munkáltató a kinevezés egyoldalú módosítását, amelynek következtében a munkakör megváltoztatása miatt az illetmény egyes esetekben az 1/3-ára (!) csökkent. Ezzel a munkáltató előidézti azt a helyzetet, hogy a kormánytisztviselő a jogviszony fenntartását nem kívánja, kéri annak felmentéssel történő megszüntetését. Vizsgálni szükséges ezért azon Alaptörvénybe rögzített alapjogok érvényesülését e jogintézmény esetében is, amelyek érvényesülése az indokolás nélküli felmentés vizsgálata során nem volt megállapítható. Az Alkotmánybíróság kimondta a határozatában, hogy „a kormánytisztviselő felmentése esetén a felmentési okok és a munkáltatói indokolási kötelezettség törvényi szabályozásának hiánya a közigazgatási döntések pártpolitikai semlegességét, befolyástól való függetlenségét, pártatlanságát és ezzel együtt törvényességét is veszélyezteti.”²⁷ A kinevezés egyoldalú módosítása – amellyel a kormánytisztviselő hátrányt szenved – hasonlóan veszélyezteti a semlegességet, törvényességet, és pártatlanságot. A kinevezés egyoldalú módosításának az az esetköre amely a munkakör megváltoztatását minden törvényes indok nélkül lehetővé teszi a munkáltató számára aggályos, és az indoklás nélküli felmentés jogintézménye alkotmányellenessége analógiájára e jogszabályhely is Magyarország Alaptörvényének egyes cikkelyeibe ütközik. Így a II. cikkelybe, amely rögzíti az emberi méltósághoz való jogot, a XII. cikkelybe, amely tartalmazza a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jogot, és a XXVIII. cikkelybe, amely a bírósághoz való fordulás jogát tartalmazza.

Konklúzióként az Emberi Jogok Európai Bíróságának egyik ítéleti megállapítását hívjuk fel. Az ítélet egy magyar munkavállaló által a Magyar Állam elleni perben született az indokolás nélküli felmentés kapcsán. A magyar állampolgár jogviszonyát

²⁴ Az emberi méltósághoz való jog a legabsztraktabb alapjog, amely az emberi személyiség egészét, az ember jogi státusát védelmezi. E jog alapvető tartalma, hogy minden embert emberhez méltó bánásmód illet meg, az egyén jogosult arra, hogy a minden embernek kijáró tisztelettel, az emberi személyiség értékét szem előtt tartva bánjanak vele. Az emberi méltóságot az állam köteles tiszteletben tartani és védelmezni. A Kjt. 8. § (1) bekezdése, – amint az a törvény indokolásából megállapítható – a kormányzati törekvések egyszerűbb megvalósítása érdekében jogi korlátok nélkül lehetőséget ad a kormánytisztviselői jogviszony munkáltató által történő megszüntetésére. Ez a jogi megoldás – amint arra az Alkotmánybíróság a fentiekben rámutatott – magában hordozza a közszolgálati jogviszony önkényes, a munkáltató szubjektív megítélésén alapuló megszüntetésének lehetőségét, amelynek következtében előre kiszámíthatatlan módon kerülhet veszélybe a kormánytisztviselőnek és családjának létfenntartása is. Mindez feltétlen alárendeltséget, kiszolgáltatott helyzetet teremt a kormánytisztviselő számára. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a kormánytisztviselőnek ez a kiszolgáltatott helyzete, az állami feladatmegoldás „eszközeként” való kezelése ellentétes az emberi méltósággal. (8/2011. (II.18.) AB határozat)

²⁵ Az emberi méltóság értelmezéséhez ld. még Kiss György: *Alapjogok kollíziója a munkajogban*. Pécs, Justis Bt. 2010. 41-68. o.

²⁶ 1068/B/2010. AB határozat

²⁷ 1068/B/2010. AB határozat

az akkor hatályos Kjt. alapján felmentéssel indokolás nélkül megszüntette a munkáltató, a munkavállaló kártérítés iránt terjesztett elő igényt a Bíróság előtt. A Bíróság részben megalapozottnak találta a kérelmet, és kártérítés megfizetésére kötelezte a Magyar Államot. A Bíróság hangsúlyozta, hogy az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok védelméről szóló Egyezmény célja „nem teoretikus vagy illuzórikus, hanem gyakorlati és hatékony jogok biztosítása”, továbbá, hogy a „munkaügyi perindítás jogának hazai jogban történő fenntartása önmagában nem biztosítja a bírósághoz fordulás jogának hatékony voltát abban az esetben, ha ezt a lehetőséget minden tartalomtól, és így a siker minden reményétől megfosztják.”²⁸

Irodalomjegyzék

- Cséffán József: A munkaügyi perek elbírálására vonatkozó speciális perrendi szabályok; *Munkajog* 1 (2018)
- Cséffán József: A közszolgálati jogviszonnyal kapcsolatos munkajogi igények érvényesítése a közigazgatási perben; *Munkajog* 2 (2019)
- Jakab Nóra - Mélypataki Gábor: A közszolgálati jog önállósodásáról és reflexivitásáról. *Miskolci Jogi Szemle* 1 (2017)
- Kiss György: *Munkajog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- Kiss György: *Alapjogok kollíziója a munkajogban*. Pécs, Justis Bt. 2010.
- Lőrincz György: In memoriam munkaügyi bíróság (szubjektív emlékezés). *Munkajog* 2 (2020)
- Mélypataki Gábor: A kormánytisztviselői törvény az európai jog tükrében. *Sectio Juridica et Politica*. Tomus XXIX. (2011)
- Mélypataki Gábor: Az indoklásnélküliség elméleti és gyakorlati problémái a munka- és közszolgálati jogban az európai jog tükrében. *Miskolci Jogi Szemle* 2 (2013)
- Mélypataki Gábor: Az indoklásnélküliség megítélése 1068/B/2010 AB. határozat és a 111/B/2011 AB. határozat tükrében. In: Bencsik András-Fülöp Péter (szerk.): *Jogász doktoranduszok I. Pécsi találkozója*. Tanulmánykötet. Pécs, 2011.
- Nagy Adrienn: Munkaügyi perek; In: *Kommentár a polgári perrendtartáshoz* (Wopera Zsuzsa szerk.); Wolters Kluwer Kiadó, Budapest. 2019.
- Nagy Adrienn: Munkaügyi perek; in: *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata* (Wopera Zsuzsa szerk.); Wolters Kluwer Kiadó, Budapest. 2017.
- Nagy Adrienn: Munkaügyi perek; in: *Polgári eljárásjog II.* (Nagy Adrienn – Wopera Zsuzsa szerk.); Wolters Kluwer Kiadó, Budapest. 2018.

²⁸ K.M.C. kontra Magyarország ügy (19554/11. sz. kérelem) Emberi Jogok Európai Bírósága

Gondolatok az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről szóló irányelv hiányosságairól

Udvarhelyi Bence*

Az Európai Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények elleni büntetőjogi küzdelemről szóló irányelv jelentős mérföldkövet jelent az uniós büntetőjog történetében, mivel megerősítette az uniós költségvetés büntetőjogi védelmét. Az irányelv deklarált célja az Unió pénzügyi érdekeit sértő cselekmények koherens, valamennyi uniós tagállamban azonos szintű védelmének megteremtése, amely elérése azonban több szempontból sem egyszerű feladat. A tanulmány a PIF irányelv ezirányú hiányosságait és problémás pontjait kívánja bemutatni.

Kulcsszavak: Európai Unió pénzügyi érdekei, uniós költségvetés, jogharmonizáció, jogegységesítés, PIF irányelv

Thoughts on the deficiencies of the Directive on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law

The Directive on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law is an important milestone in the history of EU criminal law, since it has strengthened the criminal law protection of the EU budget. The aim of the Directive is to provide a coherent and unified level of protection for the Union's financial interests in all Member States, but this objective is not easy to achieve from several aspects. The study aims to present some deficiencies and shortcomings of the PIF Directive in this respect.

Keywords: Financial interests of the European Union, EU budget, legal harmonization, legal unification, PIF Directive

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1501>

1. Bevezető gondolatok

Az Európai Parlament és a Tanács 2017. július 5-én irányelvet fogadott el az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelem tárgyában.¹ Az irányelv *minimumszabályokat* állapít meg az *Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás és egyéb jogellenes tevékenységek elleni küzdelem* terén a *bűncselekmények és a büntetőjogi szankciók fogalmának meghatározására*

* Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete, Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszék.

¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/1371 irányelve (2017. július 5.) az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről [HL L 198., 2017. 07. 28., 29-41.] (A továbbiakban: PIF irányelv)

vonatkozóan.² Ennek érdekében az irányelv meghatározza az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás és az Unió pénzügyi érdekeit érintő egyéb bűncselekmények – pénzmosás, aktív és passzív vesztegetés és hűtlen kezelés – fogalmát, kötelezi a tagállamokat az abban szereplő tényállások büntetendővé nyilvánítására, előírja a jogi személyek felelősségének megteremtését, valamint meghatározza a természetes és jogi személyekkel szemben alkalmazható szankciók körét.

Jelen tanulmányban nem célunk a PIF irányelv rendelkezéseinek részletes ismertetése, ehelyett inkább az irányelvvel kapcsolatos néhány problémás kérdést, hiányosságot veszünk górcső alá, amelyen keresztül arra a kérdésre kívánunk választ kapni, hogy mennyire képes az új uniós jogi aktus az Európai Unió pénzügyi érdekei egységes védelmének megteremtésére.

2. Biztosítja-e a PIF irányelv a pénzügyi érdekek egységes védelmét?

A PIF irányelv deklarált célja, hogy – az Unió e területre vonatkozó vívmányaival összhangban – *erősítse az Unió pénzügyi érdekeit érintő bűncselekményekkel szembeni védelmet*.³ Az irányelv preambuluma ennél is tovább megy, amikor kimondja, hogy az irányelvben meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén a tagállamoknak gondoskodniuk kell bizonyos szankciótípusok és mértékek előírásáról, annak érdekében, hogy a visszatartó erejű intézkedések révén az Unió pénzügyi érdekei az Unió egész területén *azonos védelemben részesüljenek*.⁴ A PIF irányelv ilymódon a tagállamok nemzeti jogrendszerének közelítését célozza annak érdekében, hogy a pénzügyi érdekek védelmét valamennyi tagállam *azonos szabályokkal* biztosítsa. Ha azonban az irányelv rendelkezéseit részletesen megvizsgáljuk, megállapítható, hogy a jogi aktus jogalapja, jogforrási sajátosságai és tartalmi elemei miatt az egységes, azonos szintű védelem célkitűzése több ok miatt sem érhető el.

2.1. Az irányelv jogforrási formája és jogalapja. Az Európai Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményekkel szembeni egységes tagállami fellépés igényét a PIF irányelv már jogforrási jellege és jogalapja miatt sem tudja teljes mértékben biztosítani. Az uniós jogalkotó által elfogadott jogi aktus ugyanis egy *irányelv*, amely nem közvetlenül nyilvánítja büntetendővé az abban leírt magatartásokat, hanem a nemzeti jogalkotókat kötelezi arra, hogy *saját büntető jogrendszereik keretei között, a saját büntetőjogi hagyományainak figyelembevételével* rendeljék az adott cselekményeket büntetni. Ez azt jelenti, hogy az irányelv nem alkalmazható közvetlenül, hanem a rendelkezéseit a tagállamoknak át kell ültetniük a nemzeti büntetőjog-rendszerükbe. A PIF irányelv ennél fogva pusztán egy *keretszabályozást* teremt meg, amelyet az implementációs kötelezettségük teljesítése körében a tagállamok töltenek ki tartalommal. Mindebből következik, hogy az irányelvi szintű uniós szabályozás pusztán a tagállami jogrendszerek közötti különbségek

² PIF irányelv 1. cikk

³ Lásd: PIF irányelv 1. cikk

⁴ PIF irányelv (15) preambulumbekzdés

csökkentését eredményezheti, a teljes jogegységesítésre azonban alkalmatlan. Ilymódon a PIF irányelvvel a pénzügyi érdekek teljesen egységes, uniós szintű büntetőjogi védelmének megteremtése nem biztosítható.

Az egységes unió fellépés kialakítását tovább nehezíti az a tény, hogy az irányelv jogalapjaként az *EUMSz. 83. cikk (2) bekezdése* lett megjelölve, amely pusztán a bűncselekményi tényállásokra és a büntetési tételekre vonatkozó *szabályozási minimumok* elfogadására biztosít lehetőséget. Ebből következik, hogy a tagállamoknak lehetőségük van az uniós irányelvben foglaltaknál szigorúbb rendelkezések elfogadására vagy fenntartására⁵, így például az irányelvben nem szereplő magatartásokat is büntetendővé nyilváníthatnak, a bűncselekményi tényállásokat további elemekkel egészíthetik ki vagy az irányelvhez képest szigorúbb szankciókat írhatnak elő. Az irányelv minimumharmonizáción alapuló szabályozási koncepciója szintén nem segíti elő az azonos szintű nemzeti szabályozások kialakításának célkitűzését.

2.2. Az irányelv eltérést biztosító rendelkezései. A jogalapon és a jogforrási formán kívül a PIF irányelv rendelkezései több olyan elemet is tartalmaznak, amelyek kifejezetten lehetőséget adnak a tagállamok számára az irányelvtől való eltérésre, és amelyek a nemzeti szabályok közötti különbségek további fennmaradását eredményezhetik. Ezen rendelkezések többsége a PIF irányelv *minimumharmonizációs szabályozási koncepciójára* vezethetők vissza, amelyek eredményeképpen az irányelv nem képes teljes mértékben hozzájárulni az Európai Unió pénzügyi érdekeinek egységes védelméhez. A továbbiakban néhány példát kívánunk idézni.

Az *Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás bűncselekményi tényállásának* meghatározása során az irányelv különbséget tesz a közbeszerzéshez és a nem közbeszerzéshez kapcsolódó kiadásokra, valamint a HÉA-alapú és az egyéb saját forrásokból származó bevételekre elkövetett csalások között. A négy tényállás közül a *közbeszerzéshez kapcsolódó kiadások tekintetében elkövetett csalás* meghatározása *expressis verbis* magában foglalja az eltérés lehetőségét, mivel az irányelv úgy fogalmaz, hogy a tagállamoknak *legalább* akkor kell büntetendővé nyilvánítani az irányelvben rögzített magatartásokat, ha azt az Unió pénzügyi érdekeit megsértve, az elkövető vagy valaki más javára történő jogtalan haszonszerzés céljából követik el.⁷ E megfogalmazás egyértelműen lehetőséget biztosít a tagállamok számára, hogy szigorúbb szabályokat írjanak elő, és a közbeszerzésekhez kapcsolódó kiadásokra elkövetett cselekményeket e feltételek hiányában is büntetni rendeljék. Természetesen a tagállamoknak a többi bűncselekményi tényállás vonatkozásában is jogukban áll szigorúbb rendelkezéseket meghatározniuk.

⁵ Vö. PIF irányelv (16) preambulumbekkezdés

⁶ Vö. MADAI Sándor: Nem csalás, de ámitás? Dogmatikai megjegyzések a PIF Irányelvhez, *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. különszám, 138.

⁷ PIF irányelv 3. cikk (2) bekezdés b) pont

Egy másik példa a bűncselekményi tényállások teljes egyesítésének kudarcára a *HÉA-csalások* irányelv hatálya alá vonásának heves vitákat kiváltó kérdése.⁸ Az uniós intézmények által elért kompromisszum alapján az irányelv kizárólag a közös HÉA-rendszer sérelmére elkövetett súlyos – több tagállamára kiterjedő és legalább 10.000.000 euró összegű teljes kárt okozó – bűncselekmények esetében alkalmazandó.⁹ Azok a HÉA-csalási ügyek, amelyek nem felelnek meg a fent említett kritériumoknak, továbbra is a tagállamok szabályozási hatáskörébe tartoznak, ami a különböző nemzeti szabályozások fennmaradásával járhat. Mindez jelentősen gyengíti az irányelv hozzáadott értékét és megnehezíti a kitűzött cél, a pénzügyi érdekek eredményesebb védelmének elérését.¹⁰

A PIF irányelv mind az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalást, mind az Unió pénzügyi érdekeit érintő egyéb bűncselekményeket kizárólag *szándékos elkövetés* esetén rendeli büntetni.¹¹ Az irányelv minimumharmonizációs szabályozási koncepciójából ugyanakkor az következik, hogy a tagállamok akár a *tudatos gondatlansággal vagy hanyagsággal* elkövetett cselekményeket is büntetendővé nyilváníthatják. Ennek eredményeként előfordulhat, hogy míg a tagállamok egy részében csak szándékos csalás, korrupció, pénzmosás vagy hűtlen kezelés büntetendő, addig a tagállamok másik részében ezeket a bűncselekményeket vagy legalábbis néhányukat gondatlan elkövetés esetén is kriminalizálják.

A bűncselekményi tényállások definiálása és kriminalizálása mellett az irányelv rendelkezik a deliktumokhoz kapcsolódó *felbujtás, bűnsegély, bűnpártolás és kísérlet* tagállami büntetendővé nyilvánításának kötelezettségéről is.¹² Az irányelv ugyanakkor ezen büntetőjogi fogalmak pontos meghatározásával adós marad. Egységes, autonóm uniós meghatározások hiányában ezekre a definíciókra a tagállamok saját és esetenként jelentős eltéréseket mutató nemzeti büntetőjogi fogalmait és szabályait kell alkalmazni. Mivel a nemzeti jogrendszerek a stádiumtan és a bűncselekmény elkövetőinek szabályozása vonatkozásában alapvetően eltérő dogmatikai megközelítéseket vallanak, egységes uniós fogalmak hiányában könnyen megvalósulhat, hogy ugyanaz a cselekmény az egyik államban büntetendő, míg egy másik államban büntetlen maradhat.¹³

⁸ Bővebben lásd: JUSZCZAK, Adam – SASON, Elisa: The Directive on the Fight against Fraud to the Union's Financial Interests by Means of Criminal Law (PFI Directive). Laying Down the Foundation for a Better Protection of the Union's Financial Interests? *Eucrim – The European Criminal Law Associations' Forum*, 2/2017, 81-83; KAIJAFI-GHANDI, Maria: Protection of the EU's financial interests by means of criminal law in the context of the Lisbon Treaty and the 2017 directive (EU 2017/1371) on the fight against fraud to the Union's financial interests, in: *Criminal Law Aspects of the Protection of the Financial Interests of the European Union – with particular emphasis on the national legislation on tax fraud, corruption, money laundering and criminal compliance with reference to cybercrime* (ed.: Farkas Ákos – Dannecker, Gerhard – Jacsó Judit), Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2019, 39-41.

⁹ PIF irányelv 2. cikk (2) bekezdés

¹⁰ Vö. DI FRANCESCO MAESA, Costanza: Directive (EU) 2017/1371 on the Fight Against Fraud to the Union's Financial Interests by Means of Criminal Law: A Missed Goal? *European Papers*, 3/2018, 1462-1463.

¹¹ PIF irányelv 3-4. cikk

¹² PIF irányelv 5. cikk

¹³ Vö. KARSAI Krisztina: External Effects of the European Public Prosecutor's Office Regime. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. különszám, 465; MADAI: *i.m.* 139.

A PIF irányelv általános szabályként előírja, hogy a bűncselekményeket *hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetőjogi szankciókkal* kell büntetni.¹⁴ Ez a megfogalmazás azonban nem határozza meg sem a szankciók típusát, sem azok mértékét, ezáltal pedig *abszolút mérlegelési jogkört* biztosít a tagállamok számára az alkalmazandó büntetőjogi szankciók előírására.¹⁵

A PIF irányelv lehetővé teszi a tagállamok számára, hogy a büntetőjogi szankcióktól eltérő szankciókat is előírhassanak, amennyiben a bűncselekmény 10.000 eurónál kisebb kárt okoz vagy előnyt eredményez.¹⁶ Bár a „*bagatell*” esetek nem büntetőjogi eszközökkel történő fenyegetése az *ultima ratio*¹⁷ és a *szubszidiaritás* elve szempontjából üdvözlendő, az egységes védelem megteremtése szempontjából problematikusnak tekinthető, hiszen a bagatellhatár előírása csak lehetőség a tagállamok számára, akik a büntethetőségi értékhatárt ennél alacsonyabban is meghatározhatják, sőt úgy is dönthetnek, hogy az érintett bűncselekményeket értékhatártól függetlenül minden esetben büntetőjogi szankciókkal sújtják. Ebből következik, hogy nem kizárt, hogy ugyanaz a 10.000 eurónál kisebb kárt okozó bűncselekmény az egyik tagállamban bűncselekménynek minősül, a másik tagállamban csak szabálysértésnek tekinthető, a harmadik államban pedig pusztán polgári jogi vagy adminisztratív jogkövetkezményeket von maga után.¹⁸

A PIF irányelv értelmében a tagállamoknak meg kell tenniük a szükséges intézkedéseket annak biztosítása érdekében, hogy a bűncselekmények legalább *négy év szabadságvesztéssel járó maximális büntetéssel* legyenek büntetendők, ha *jelentős kárral vagy előnnyel* járnak, azaz, ha a kár vagy előny meghaladja 100.000 eurót vagy HÉA-csalás esetén a 10.000.000 eurót.¹⁹ Ez a rendelkezés azonban csak arra kötelezi a tagállamokat, az irányelvben rögzített minimumhatár alá ne menjenek, vagyis, hogy ne írjanak elő négy évnél rövidebb tartalmú szabadságvesztést, de szabadon dönthetnek szigorúbb büntetések (például öt, nyolc, tíz vagy tizenöt év szabadságvesztés) bevezetéséről vagy fenntartásáról. További problémát jelent, hogy az irányelv értelmében a tagállamok a legalább négy év szabadságvesztéssel járó maximális büntetést a *nemzeti joguk által meghatározott egyéb súlyos körülmények* fennállása esetén is előírhatják. Ez a megfogalmazás a tagállamok *abszolút diszkrecionális jogkörébe* utalja a súlyos jogkövetkezmények alapjául szolgáló körülmények meghatározását, amely szintén lehetőséget teremt a tagállami szabályozások közötti eltérések fennmaradására.²⁰

¹⁴ PIF irányelv 7. cikk (1) bekezdés

¹⁵ Vö. DI FRANCESCO MAESA: *i.m.* 1464.

¹⁶ PIF irányelv 7. cikk (4) bekezdés

¹⁷ Vö. KAIÁFA-GBANDI, Maria: The Commission's Proposal for a Directive on the Fight Against Fraud to the Union's Financial Interests by Means of Criminal Law (COM (2012) 363 final) – An Assessment Based on the Manifesto for a European Criminal Policy, *European Criminal Law Review*, Vol. 2/3, 2012, 326-327; MADAI: *i.m.* 133; UDVARHELYI Bence: *Az Európai Unió anyagi büntetőjoga a Lisszaboni Szerződés után*, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2019, 264-265.

¹⁸ Vö. MADAI: *i.m.* 134.

¹⁹ PIF irányelv 7. cikk (3) bekezdés

²⁰ Vö. DI FRANCESCO MAESA: *i.m.* 1463-1464.

Látható tehát, hogy a minimumharmonizáció nem szünteti meg teljes mértékben a nemzeti szankciórendszerek közötti eltéréseket. Azzal, hogy a PIF irányelv széles mozgásteret enged a tagállamoknak az implementáció során, a pénzügyi érdekek azonos szintű védelmét teljeskörűen nem tudja biztosítani. Az egységes büntetőjogi szankciók hiánya így továbbra is arra fogja ösztönözni a bűnelkövetőket, hogy a felelősségrevonás szempontjából legenyhébb nemzeti szabályozással rendelkező tagállamban kövessék el az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményeket, amely következtében a *forum shopping* jelensége²¹ továbbra is fennmarad.²²

3. A többszintű szabályozásból eredő problémák

Az Európai Unió pénzügy érdekeinek egységes védelmének igénye mellett fontos megemlíteni egy másik problémakört, amely a *pénzügyi érdekeket érintő egyéb bűncselekményekkel* kapcsolatban merül fel. Ezen deliktumok közül ugyanis a korrupciót és a pénzmosást más uniós büntetőjogi aktusok is szabályozzák. Erre a PIF irányelv preambuluma is utal, amikor úgy fogalmaz, hogy az Unió pénzügyi érdekeinek sérelmére elkövetett egyes bűncselekmények a gyakorlatban sokszor szorosan összefüggnek az EUMSZ. 83. cikke (1) bekezdésében felsorolt, illetve az ezen jogalap alapján elfogadott uniós jogalkotási aktusok hatálya alá tartozó bűncselekményekkel. Ezért a preambulum hangsúlyozza, hogy a PIF irányelvet úgy kell megszövegezni, hogy az biztosítsa az említett jogalkotási aktusok és az ezen irányelv közötti *koherenciát*.²³ Ezt a célkitűzést ugyanakkor az uniós jogalkotó nem tudta teljes egészében megvalósítani, így a fent említett deliktumok többszintű szabályozása számos esetben inkoherenciát idézett elő, amely mind a bűncselekményi tényállások, mind pedig a büntetőjogi szankciók vonatkozásában megfigyelhető.

A korrupciós bűncselekmények vonatkozásában a PIF irányelv elsődlegesen az *Európai Unió hivatali vesztegetéséről szóló 1997. évi egyezményével*²⁴ kerülhet összeütközésbe. A pénzmosás deliktumát a PIF irányelv mellett az Európai Unió jelenleg hatályos – V. pénzmosási irányelvvél²⁵ módosított – *IV. pénzmosási*

²¹ Lásd: LIGETI Katalin: *Strafrecht und strafrechtliche Zusammenarbeit in der Europäischen Union*, Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 2005, 22.

²² Lásd: DI FRANCESCO MAESA: *i.m.* 1463-1465; JACSÓ Judit: *Europäisierung des Steuerstrafrechts am Beispiel der gesetzlichen Regelungen in Deutschland, Österreich und Ungarn*, Bíbor Verlag, Miskolc, 2017, 115; MADAI: *i.m.* 134-135; MISKOLCZI Barna: Európai büntetőjog: elszalasztott, vagy csak elhalasztott lehetőségek? *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. különszám, 163.

²³ PIF irányelv (13) preambulumbekkezdés

²⁴ A Tanács jogi aktusa (1997. május 26.) az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke (2) bekezdésének c) pontja alapján, az Európai Közösségek tisztviselőit és az Európai Unió tagállamainak tisztviselőit érintő korrupció elleni küzdelemről szóló egyezmény kidolgozásáról [HL C 195., 1997. 06. 25., 1-11.] (A továbbiakban: Antikorrupciós egyezmény)

²⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/843 irányelve (2018. május 30.) a pénzügyi rendszerek pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzéséről szóló (EU) 2015/849 irányelv, valamint a 2009/138/EK és a 2013/36/EU irányelv módosításáról [HL L 156., 2018. 06. 19., 43-74.] (A továbbiakban: V. pénzmosási irányelv)

*irányelve*²⁶ és a pénzmosás elleni büntetőjogi fellépésről szóló *VI. pénzmosási irányelv*²⁷ szabályozza. A fent említett jogforrások közül egyedül a VI. pénzmosási irányelv rendezi a PIF irányelvvel való kapcsolatát, amikor kimondja, hogy a rendelkezései nem vonatkoznak az Európai Unió pénzügyi érdekeit érintő különleges szabályok hatálya alá tartozó bűncselekményekből származó vagyona, mivel ebben az esetben a PIF irányelv rendelkezései irányadóak.²⁸ A PIF irányelv így a VI. pénzmosási irányelvhez képest elsőbbséget élvez, *lex specialis*nak tekinthető.²⁹ A fent említett koherencia-problémákat ugyanakkor ez a rendelkezés se tudja teljesen kiküszöbölni. A továbbiakban ezekre kívánunk néhány példát hozni.

3.1. A bűncselekményi tényállásokkal kapcsolatos koherenciaproblémák.

A *korruptió bűncselekményi tényállása* mindkét uniós jogi aktusban hasonlóképpen van megfogalmazva, fontos különbséget jelent ugyanakkor, hogy az Antikorrupciós egyezmény megköveteli a hivatali kötelezettség megszegését, amely a PIF irányelvben nem szerepel. A PIF irányelvben tényállási elem az Unió pénzügyi érdekeinek tényleges vagy potenciális sérelme, az Antikorrupciós egyezmény szerint ugyanakkor a korruptió ennek hiányában is tényállásszerű.³⁰ Az Antikorrupciós egyezmény korruptió fogalma tehát szélesebb körű, ami arra vezethető vissza, hogy az egyezmény nem kapcsolja össze a korruptió elleni harcot a pénzügyi érdekek védelmével, így a hatálya nem csak az Európai Unió pénzügyi érdekeivel kapcsolatos, arra kiható vesztegetésekre terjed ki.³¹ További különbséget jelent, hogy a PIF irányelv az Antikorrupciós egyezményhez képest szélesebb körben határozza meg a hivatalos személy fogalmát.³²

A *pénzmosás bűncselekményi tényállásával* kapcsolatban szerencsés megoldásnak tekinthető, hogy a PIF irányelv nem tartalmaz önálló pénzmosási definíciót, hanem azt a IV. pénzmosási irányelv fogalmára hivatkozva határozza meg.³³ Problémát jelenthet ugyanakkor, hogy bár a pénzmosás tényállását a IV. és a VI. pénzmosási irányelv – és így ezáltal a PIF irányelv – lényegében azonos módon határozza meg, azonban kisebb eltérések megfigyelhetők.³⁴

²⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/849 irányelve (2015. május 20.) a pénzügyi rendszerek pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzéséről, a 648/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról, valamint a 2005/60/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv és a 2006/70/EK bizottsági irányelv hatályon kívül helyezéséről [HL L 141., 2015. 06. 05., 73-117.] (A továbbiakban: IV. pénzmosási irányelv)

²⁷ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1673 irányelve (2018. október 23.) a pénzmosás elleni büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről [HL L 284., 2018. 11. 12., 22-30.] (A továbbiakban: VI. pénzmosási irányelv)

²⁸ VI. pénzmosási irányelv 1. cikk (2) bekezdés

²⁹ Vö. JUSZCZAK–SASON: *i.m.* 84; KERT, Robert: The need for implementation in the areas of money laundering, corruption and misappropriate use of funds, in: *Criminal Law Aspects of the Protection of the Financial Interests of the European Union – with particular emphasis on the national legislation on tax fraud, corruption, money laundering and criminal compliance with reference to cybercrime* (ed.: Farkas Ákos – Dannecker, Gerhard – Jacsó Judit), Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2019, 226.

³⁰ Lásd: Antikorrupciós egyezmény 2-3. cikk és PIF irányelv 4. cikk (2) bekezdés

³¹ GÖRGÉNYI Ilona: A korruptió, in: *Fejezetek az európai büntetőjogból* (szerk.: Farkas Ákos), Bíbor Kiadó, Miskolc, 2017, 77-80.

³² Lásd: Antikorrupciós egyezmény 1. cikk és PIF irányelv 4. cikk (5) bekezdés

³³ Lásd: PIF irányelv 4. cikk (1) bekezdés

³⁴ Lásd: IV. pénzmosási irányelv 1. cikk (3) bekezdés és VI. pénzmosási irányelv 3. cikk (1) bekezdés

A preventív IV. irányelvvel ellentétben a büntetőjogi irányelv – meghatározott elkövetési magatartások tekintetében – *expressis verbis* kötelezi a tagállamokat a *saját jövedelem tisztára mosásának* büntetendővé nyilvánítására is. Ebben az esetben az alapcselekmény elkövetője a vagyon átalakítása, átruházása, valódi jellegének, forrásának, helyének, rendelkezésre állásának, mozgásának, a hozzá fűződő jogoknak vagy tulajdonjogának eltitkolása vagy leplezése esetében pénzmosás miatt is büntetendővé válik. Nem büntetendő viszont az alapcselekmény elkövetője a vagyon pusztta megszerzéséért, birtoklásáért vagy használatáért.³⁵ E tekintetben tehát a két irányelv – és így a PIF irányelv – pénzmosási tényállásai különböznek egymástól.³⁶

Míg a IV. pénzmosási irányelv és a PIF irányelv kizárólag *szándékos elkövetés* esetén rendeli büntetni a pénzmosást, amelynek fontos feltétele, hogy az elkövető *tudjon* arról, hogy a *vagyon büntetendő cselekményből származik*, addig a VI. pénzmosási irányelv lehetőséget biztosít arra is, hogy a tagállamok a pénzmosást akkor is büntetni rendelhessék, ha az elkövető *gyanította vagy tudnia kellett volna*, hogy a vagyon büntetendő cselekményből származik.³⁷

A korábbi preventív irányelvekhez képest újdonságként a VI. büntetőjogi irányelv kimondja, hogy a pénzmosás büntetendőségéhez *nincs szükség az alapcselekmény miatti korábbi vagy egyidejű büntetőjogi felelősséget megállapító ítéletre*, továbbá az alapcselekménnyel kapcsolatos *összes tényállási elem és körülmény* – különösen az elkövető személyazonosságának – megállapítására. Az irányelv rögzíti továbbá azt is, hogy a pénzmosás büntetendősége akkor is fennáll, amikor a vagyont létrehozó büntetendő cselekmény *más tagállam vagy harmadik ország területén* valósult meg, feltéve, hogy az adott magatartás belföldi megvalósulása esetén büntetendő cselekménynek minősülne.³⁸ Ezeket a rendelkezéseket a PIF irányelv nem tartalmazza, így e tekintetben a VI. pénzmosási irányelv részletesebb szabályokat ír elő.³⁹

Alapvető különbségek figyelhetők meg a *pénzmosás alapcselekményi körének* szabályozásánál is. A PIF irányelv szerint a pénzmosás alapcselekménye kizárólag az irányelv hatálya alá tartozó bűncselekmény, vagyis uniós csalás, aktív és passzív vesztegetés vagy hűtlen kezelés lehet.⁴⁰ A IV. és V. pénzmosási irányelvek

³⁵ VI. pénzmosási irányelv 3. cikk (5) bekezdés

³⁶ Vö. Kert: i.m. 225.

³⁷ VI. pénzmosási irányelv 3. cikk (2) bekezdés. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az irányelv magyar szövege megtevesztő módon a tagállamok kötelezettségeként határozza meg a gondatlan pénzmosás büntetendővé nyilvánítását. Ez nyilvánvalóan ellentétben áll az irányelv (13) preambulumbekkezdésével és a 3. cikk más nyelvű szövegváltozataival is, amelyek a tagállamok számára pusztán lehetőséget biztosítanak a gondatlan alakzat kriminalizációjára. Vö. JACSÓ Judit: *Gondolatok az Európai Unió pénzmosás elleni büntetőpolitikájáról a hatodik Pénzmosás elleni uniós irányelv tükrében*, in: *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában: Tanulmányok Lévay Miklós tiszteletére* (szerk.: Bárd Petra – Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019, 406; UDVARHELYI: i.m. 192-193.

³⁸ VI. pénzmosási irányelv 3. cikk (3)-(4) bekezdés. Bővebben lásd: JACSÓ Judit: A pénzmosás, in: *Fejezetek az európai büntetőjogból* (szerk.: Farkas Ákos), Bíbor Kiadó, Miskolc, 2017, 130-131; JACSÓ Judit – UDVARHELYI Bence: A Bizottság új irányelvjavaslata a pénzmosás elleni büntetőjogi fellépésről az egyes tagállami szabályozások tükrében, *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2, 44-45.

³⁹ Vö. KERT: i.m. 226.

⁴⁰ PIF irányelv 4. cikk (1) bekezdés

értelmében a terrorista bűncselekmények, a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények, a bűnszervezetek tevékenységei, az Európai Unió pénzügyi érdekeit sértő, legalább súlyosnak minősülő csalások, a korrupciós bűncselekmények, valamint az egy évnél hosszabb szabadságelvonással büntetendő bűncselekmények – többek között a közvetlen és közvetett adózáshoz kapcsolódó és a tagállamok nemzeti jogában meghatározott adóbűncselekmények – tartoznak az előcselekmények körébe.⁴¹ Ezzel szemben a pénzmosás elleni büntetőjogi irányelv közel harminc alapbűncselekményt sorol fel taxatív, valamint generális szabályként rögzíti, hogy minden olyan további bűncselekményt a pénzmosás alapcselekményének kell tekinteni, amely esetében a büntetési tétel felső határa egy évet meghaladó, vagy az alsó határa hat hónapot meghaladó tartamú szabadságvesztés.⁴²

Látható, hogy a PIF irányelvben szabályozott bűncselekmények közül a IV. és VI. pénzmosási irányelv kizárólag a hűtlen kezelést nem sorolja kifejezetten az alapcselekmények körébe. A PIF irányelv alapcselekményi katalógusából mind a IV. pénzmosási irányelv, mind a büntetőjogi irányelv előcselekménynek tekinti a csalást⁴³ és a korrupciót. A két pénzmosási irányelv ezenkívül az alapcselekmények körébe sorolja az adóbűncselekményeket is, a IV. pénzmosási irányelv ugyanakkor csak abban az esetben, ha a maximálisan kiszabható büntetési tétel felső határa egy évnél hosszabb, vagy alsó határa hat hónapnál hosszabb szabadságvesztés.⁴⁴ A pénzmosási irányelvek ezen rendelkezése tehát szélesebb körű, mint a PIF irányelv HÉA-csalásra vonatkozó szabálya, mivel ebbe – a nemzeti jog szerinti szankciótól függően – a 10 millió eurónál kevesebb kárt okozó HÉA-csalások is beletartozhatnak.⁴⁵

A pénzmosás többszintű szabályozásából összegzéseképpen megállapítható, hogy eltérő és több szempontból is különböző pénzmosási tényállásokat kell alkalmazni, ha a pénzmosással érintett vagyon az Európai Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményekből vagy ha egyéb, tagállami érdekeket sértő deliktumból származik. Ez ugyanakkor a gyakorlatban jelentős problémákat okozhat, hiszen kérdéses, hogy az uniós és tagállami jogtárgyakat sértő bűncselekményekkel

⁴¹ IV. pénzmosási irányelv 3. cikk 4. pont; V. pénzmosási irányelv 1. cikk 2. pont

⁴² VI. pénzmosási irányelv 2. cikk 1. pont

⁴³ Megjegyzést érdemel, hogy a IV. pénzmosási irányelv értelmében a tagállamoknak legalább a súlyosnak minősülő csalásokat kell alapcselekménynek minősíteniük. Természetesen a tagállamok dönthetnek úgy, hogy valamennyi csalást értékhátártól függetlenül alapcselekménynek tekintenek, de jogi kötelezettségük erre csak a súlyos csalások vonatkozásában áll fenn. A PIF irányelv ilyen súlyossági korlátot nem határoz meg, így annak követelményei meghaladják a IV. pénzmosási irányelv szabályait. Vö. KERT: *i.m.* 225.

⁴⁴ IV. pénzmosási irányelv 3. cikk 4. pont f) pont

⁴⁵ GLASER, Severin: Money laundering compliance – a means of protecting the EU's financial interests, in: *Criminal Law Aspects of the Protection of the Financial Interests of the European Union – with particular emphasis on the national legislation on tax fraud, corruption, money laundering and criminal compliance with reference to cybercrime* (ed.: Farkas Ákos – Dannecker, Gerhard – Jacsó Judit), Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2019, 422; KERT: *i.m.* 224-225.

kapcsolatos pénzmossási ügyeket el lehet-e különíteni egymástól, és ennek során milyen szempontokat kell figyelembe venni.⁴⁶

3.2. A szankciók szabályozását érintő inkoherenciák. Hasonló különbségek fedezhetők fel a *szankciókkal kapcsolatos előírások* terén is. Az Antikorrupciós egyezmény mindössze annyit mond ki, hogy a tagállamok kötelesek a vesztegetést hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciókkal büntetni, beleértve, legalábbis súlyos esetekben, a kiadatást megalapozó szabadságvesztéssel járó büntetéseket.⁴⁷ A VI. pénzmossási irányelv szintén a hatékony, arányos és visszatartó erejű szankció követelményéből indul ki, azonban a szándékos pénzmossás és a saját pénz mosása esetén kötelezi a tagállamokat legalább négy év maximális időtartamú szabadságvesztéssel előírására.⁴⁸ A PIF irányelv ugyanakkor értékhatár szerinti szankciórendszer tartalmaz, ami lehetővé teszi a 10.000 eurót el nem érő cselekmények büntetőjogon kívüli eszközökkel történő szankcionálását. A bagatellesekre vonatkozó szabály nyilvánvalóan nincs összhangban a többi uniós jogi aktussal, hiszen azok egyike se tartalmaz olyan rendelkezést, amely meghatározott összeghatárt el nem érő bűncselekmények esetén lehetővé teszi a tagállamok számára a büntetőjogi szankciók alkalmazásának mellőzését. A bagatellhatár vonatkozásában így a PIF irányelv a többi jogforráshoz képest enyhébb szabályokat tartalmaz. A pénzmossás példáját vizsgálva megállapítható, hogy a fenti ellentmondás lehetővé teszi, hogy a nemzeti jogalkotó az Európai Unió pénzügyi érdekeihez kapcsolódó csalásból származó jövedelemre elkövetett pénzmossást csak 10.000 euró felett, a más bűncselekményekhez kapcsolódó pénzmossást viszont összeghatártól függetlenül büntetni rendelje.⁴⁹

A bagatellesek kivételével a PIF irányelv rendelkezései az Antikorrupciós egyezményhez képest szigorúbbak, hiszen az a szabadságvesztés legkisebb mértékét nem határozza meg, míg a PIF irányelv 100.000 euró felett négyéves felső határ előírására kötelezi a tagállamokat. Az irányelv ugyanezen szabályozása ugyanakkor a VI. pénzmossási irányelvvel összehasonlítva enyhébb megítélést biztosít, hiszen az utóbbi irányelv értékhatárra tekintet nélkül minimum négyéves büntetési tételkeretet határoz meg.

4. Záró gondolatok

A PIF irányelv nagy előrelépést jelentett az uniós költségvetést sértő bűncselekmények elleni fellépés terén, azonban több olyan hiányosságot is

⁴⁶ FARKAS Ákos – JACSÓ Judit – UDVARHELYI Bence: Az EU pénzügyi érdekeinek büntetőjogi védelme – Beszámoló az ME ÁJK által koordinált HERCULE III projekt eredményeiről, *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/1, 2. kötet, 173; KERT: *i.m.* 227.

⁴⁷ Antikorrupciós egyezmény 5. cikk

⁴⁸ VI. pénzmossási irányelv 5. cikk. Megjegyzést érdemel, hogy az Európai Unió I-V. pénzmossási irányelvei nem fogalmaztak meg kriminalizációs kötelezettséget, mindössze a pénzmossás tilalmát írtak elő a tagállamoknak, amelyek azonban ezt büntetőjogon kívüli eszközökkel is megvalósíthatják.

⁴⁹ Vö. JACSÓ Judit – UDVARHELYI Bence: Új irányelv az uniós csalások elleni büntetőjogi védelemről, *Magyar Jog*, 2018/6, 335-336; UDVARHELYI: *i.m.* 269.

tartalmaz, amely miatt a *szupranacionális jogtárgyak egységes, azonos szintű, szupranacionális védelmét* teljes mértékben nem tudja biztosítani.⁵⁰ Sem az irányelv *jogi aktusának jellege*, sem a *minimumharmonizációs szabályozási módszer* nem teszi lehetővé az Európai Unió pénzügyi érdekeinek egységes szintű védelmének megteremtését, hiszen az implementációs kötelezettség miatt a PIF irányelv a fragmentált tagállami szabályozások közötti különbségeket legfeljebb csökkenteni tudja, teljesen megszüntetni azonban nem.

Álláspontunk szerint a fent említett problémák többsége arra vezethető vissza, hogy a PIF irányelv jogalapjaként az uniós jogalkotó az EUMSz. 83. cikk (2) bekezdését választotta, amely kizárólag irányelvek elfogadását és minimumharmonizációt tesz lehetővé. Bár az irányelv jobban figyelembe veszi a tagállamok nemzeti jogrendszerének sajátosságait és ezáltal inkább megfelel a szubszidiaritás és az arányosság elvének, ugyanakkor az egységes védelem igényének azonban kevésbé tud eleget tenni. Álláspontunk szerint az Európai Unió pénzügyi érdekeinek védelmét egy rendelet hatékonyabban tudta volna biztosítani⁵¹, amelyhez szükséges jogalapként az *EUMSz. 325. cikk (4) bekezdését* kellett volna megjelölni.

A büntetőjogi jogalkotás során az uniós jogalkotónak törekedni kell a *horizontális koherencia* érvényesítésére, vagyis az új jogi aktusok elfogadása során a lehető legnagyobb mértékben tekintettel kell lennie a már meglévő jogi keretekre.⁵² Ez azonban a PIF irányelv esetén – a preambulumban megfogalmazott jogalkotói szándék ellenére – nem valósult meg maradéktalanul, ugyanis az Unió pénzügyi érdekeit érintő bűncselekmények szabályozásánál több fontos kérdésben is (például a korrupció és a pénzmosás bűncselekményi tényállása, a hivatalos személyek fogalmi köre, a pénzmosás alapcselekményei, a saját pénz mosásának büntethetősége, a kiszabható szankciók fajtája) jelentős különbségek figyelhetők meg. Mindez nagy terhet ró a nemzeti jogalkotóra, hogy az uniós jog implementációja során olyan tagállami szabályozást alakítson ki, amely maradéktalanul megfelel valamennyi uniós normának.⁵³ A széttagolt és inkoherens uniós szabályozás azzal a veszéllyel járhat, hogy a pénzmosás és a korrupció megítélése – az implementáló nemzeti normától függően – eltérő lehet. Ez pedig álláspontunk szerint *indokolatlan különbségtételt, és a jogi védelem eltérő szintjét* eredményezheti.

Irodalomjegyzék

- DI FRANCESCO MAESA, Costanza: Directive (EU) 2017/1371 on the Fight Against Fraud to the Union's Financial Interests by Means of Criminal Law: A Missed Goal? *European Papers*, 3/2018.

⁵⁰ Vö. MISKOLCZI: *i.m.* 163.

⁵¹ Vö. FARKAS–JACSÓ–UDVARHELYI: *i.m.* 169.

⁵² Bővebben lásd: UDVARHELYI: *i.m.* 233-236.

⁵³ Vö. FARKAS–JACSÓ–UDVARHELYI: *i.m.* 170; KERT: *i.m.* 227.

- FARKAS Ákos – JACSÓ Judit – UDVARHELYI Bence: Az EU pénzügyi érdekeinek büntetőjogi védelme – Beszámoló az ME ÁJK által koordinált HERCULE III projekt eredményeiről, *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/1, 2. kötet
- GLASER, Severin: Money laundering compliance – a means of protecting the EU's financial interests, in: *Criminal Law Aspects of the Protection of the Financial Interests of the European Union – with particular emphasis on the national legislation on tax fraud, corruption, money laundering and criminal compliance with reference to cybercrime* (ed.: Farkas Ákos – Dannecker, Gerhard – Jacsó Judit), Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2019.
- GÖRGÉNYI Ilona: A korrupció, in: *Fejezetek az európai büntetőjogból* (szerk.: Farkas Ákos), Bíbor Kiadó, Miskolc, 2017.
- JACSÓ Judit: *Europäisierung des Steuerstrafrechts am Beispiel der gesetzlichen Regelungen in Deutschland, Österreich und Ungarn*, Bíbor Verlag, Miskolc, 2017.
- JACSÓ Judit: A pénzmosás, in: *Fejezetek az európai büntetőjogból* (szerk.: Farkas Ákos), Bíbor Kiadó, Miskolc, 2017.
- JACSÓ Judit: Gondolatok az Európai Unió pénzmosás elleni büntetőpolitikájáról a hatodik Pénzmosás elleni uniós irányelv tükrében, in: *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában: Tanulmányok Lévy Miklós tiszteletére* (szerk.: Bárd Petra – Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019.
- JACSÓ Judit – UDVARHELYI Bence: A Bizottság új irányelvjavaslata a pénzmosás elleni büntetőjogi fellépésről az egyes tagállami szabályozások tükrében, *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2.
- JACSÓ Judit – UDVARHELYI Bence: Új irányelv az uniós csalások elleni büntetőjogi védelemről, *Magyar Jog*, 2018/6.
- JUSZCZAK, Adam – SASON, Elisa: The Directive on the Fight against Fraud to the Union's Financial Interests by Means of Criminal Law (PFI Directive). Laying Down the Foundation for a Better Protection of the Union's Financial Interests? *Eucrim – The European Criminal Law Associations' Forum*, 2/2017.
- KAIIFA-GBANDI, Maria: The Commission's Proposal for a Directive on the Fight Against Fraud to the Union's Financial Interests by Means of Criminal Law (COM (2012) 363 final) – An Assessment Based on the Manifesto for a European Criminal Policy, *European Criminal Law Review*, Vol. 2/3, 2012.
- KAIIFA-GBANDI, Maria: Protection of the EU's financial interests by means of criminal law in the context of the Lisbon Treaty and the 2017 directive (EU 2017/1371) on the fight against fraud to the Union's financial interests, in: *Criminal Law Aspects of the Protection of the Financial Interests of the European Union – with particular emphasis on the national legislation on tax fraud, corruption, money laundering and criminal compliance with reference to cybercrime* (ed.: Farkas Ákos – Dannecker, Gerhard – Jacsó Judit), Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2019.
- KARSAI Krisztina: External Effects of the European Public Prosecutor's Office Regime, *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. különszám
- KERT, Robert: The need for implementation in the areas of money laundering, corruption and misappropriate use of funds, in: *Criminal Law Aspects of the*

Protection of the Financial Interests of the European Union – with particular emphasis on the national legislation on tax fraud, corruption, money laundering and criminal compliance with reference to cybercrime (ed.: Farkas Ákos – Dannecker, Gerhard – Jacsó Judit), Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2019.

- LIGETI Katalin: *Strafrecht und strafrechtliche Zusammenarbeit in der Europäischen Union*, Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 2005.
 - MADAI Sándor: Nem csalás, de ámitás? Dogmatikai megjegyzések a PIF Irányelvhez, *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. különszám
 - MISKOLCZI Barna: Európai büntetőjog: elszalasztott, vagy csak elhalasztott lehetőségek? *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. különszám
 - UDVARHELYI Bence: *Az Európai Unió anyagi büntetőjoga a Lisszaboni Szerződés után*, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2019.
-
-

Jogi segítségnyújtás alkotmánybíróági eljárásokban – Összehasonlító elemzés az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés és az alkotmányjogi panasz kapcsolatáról*

Váradí Ágnes**

Az Emberi Jogok Európai Bírósága azon döntése, amely szerint a magyar Alkotmánybírósághoz benyújtott alkotmányjogi panasz hatékony hazai jogorvoslatnak tekinthető, ráirányítja figyelmet az alkotmányjogi panaszos eljárások szerepének növekedésére az emberi jogok védelmének nemzetközi rendszerében is. Ezért érdemes megvizsgálni, hogy a nemzeti jogszabályok hogyan biztosítják az ilyen eljárásokhoz való hatékony hozzáférést. Jelen tanulmány ennek az összetett problémának egy sajátos aspektusát kívánja elemezni, nevezetesen a jogi segítségnyújtás kérdését alkotmánybíróági eljárások – különösen az alkotmányjogi panaszok – esetében Németország, Ausztria és Magyarország példáján.

Kulcsszavak: jogi segítségnyújtás, igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, alkotmányjogi panasz, tisztességes eljárás, eljárásjog

Legal aid in constitutional court proceedings - Comparative analysis on the relationship between access to justice and constitutional complaint procedures

The decision of European Court of Human Rights concluding that the constitutional complaint before the Hungarian Constitutional Court can be seen as an effective domestic remedy shows the growing role of constitutional complaint procedures even in the international system of human rights protection. Consequently, it is worth examining how national laws ensure efficient access to such procedures. The current paper aims to analyse a specific aspect of this complex problem, namely, the question of legal aid in constitutional court proceedings – particularly in constitutional complaints procedures – in Germany, Austria and Hungary.

Keywords: legal aid, access to justice, constitutional complaint, fair trial, procedural law

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1502>

* A témakör elemzését kibővített formában, angol nyelven tartalmazó, „Access to constitutional complaint procedures: a real chance?” című tanulmány a Hungarian Journal of Legal Studies c. folyóirat 2020/4. számában jelent meg.

** Tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet.

1. Kontextus

Az alkotmányjogi panaszos eljárásokhoz való hozzáférés hatékonyságának kérdése különösen aktuális problémakörre vált hazánkban, amióta az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) a Szalontay kontra Magyarország¹ ügyben arra a következtetésre jutott, hogy az Alkotmánybíróság eljárása hatékony jogorvoslati lehetőség, amelyet az indítványozónak ki kell merítenie az EJEB-hez fordulás előtt. Ha ugyanis az alkotmánybírósági eljárások hatékony jogorvoslatot jelenthetnek, akkor az ezekhez való hozzáférés nem maradhat illuzórikus. A klasszikussá vált, Airey kontra Írország ügyben,² az EJEB azt is kimondta, hogy az igazságszolgáltatáshoz való hatékony hozzáférés biztosítása az állam kötelezettsége.

Egyértelműnek látszik, hogy az eljárások díja és a jogi képviselő kötelező jellege az elsődleges olyan kérdések, amelyek közvetlenül befolyásolhatják a rászorultak jogérvényesítésének kérdését. Emellett azonban az alkotmányjogi panaszos eljárások sajátosságait is figyelembe érdemes venni: az ügyek befogadhatóságának komplex – gyakran az esetjogból fakadó – követelményei ugyanis szintén érdemben befolyásolhatják, hogy a panaszos milyen eséllyel viheti ügyét az alkotmánybíróság elé. Jelen tanulmány ennek az összetett problémának egy sajátos aspektusát kívánja elemezni, nevezetesen a jogi segítségnyújtás kérdését alkotmánybírósági eljárások – különösen az alkotmányjogi panaszos eljárások – esetében Németország, Ausztria és Magyarország példáján. Míg az alkotmányjogi panasz német modellje általánosan elfogadott, bevett mintának tekinthető, Ausztria és Magyarország esetében az alkotmányjogi panaszos eljárások elmúlt évtizedben végrehajtott (ugyan nem azonos irányú), de jelentős módosítása indokolja az értékelésbe történő bevonásukat.³ Továbbá magyar szempontból az alkotmánybírósági eljárások szabályozásában és joggyakorlatban az Ausztriára, illetve Németországra való kiterjedt hivatkozás is indokoltá teszi a

¹ *Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB), Szalontay v Hungary, decision of 12 March 2019, no 71327/13.*

² EJEB, Airey v Ireland, judgment of 9 October 1979, Series A no. 32.

³ Jelen tanulmánynak nem célja a módosítások átfogó bemutatása, amelyek Magyarország esetében a valódi alkotmányjogi panasz bevezetésére, Ausztria esetében pedig a rendes bíróságok egyes eljárásaiban alkalmazott jogszabályokkal szembeni alkotmányjogi panasz bevezetésére vonatkoznak. A változások részletes irányainak megismerésében hasznos források lehetnek: Stumpf István 'The Hungarian Constitutional Court's Place in the Constitutional System of Hungary' (2017) Civic Review, 13 Special Issue, 239; Konrad Lachmayer, Ingrid Siess-Scherz 'Developments in Austrian Constitutional Law' in Richard Albert, David Landau, Pietro Faraguna, Simon Drugda (szerk.), 2016 Global Review of Constitutional Law (I•CONnect – Clough Center 2017); Konrad Lachmayer, 'The Austrian Constitutional Court' in András Jakab, Arthur Dyevre, Giulio Itzcovich (szerk.) Comparative Constitutional Reasoning (Cambridge University Press 2017); Katalin Kelemen, Max Steuer 'Constitutional Court of Hungary (Magyarország Alkotmánybírósága)' Max Planck Encyclopedia of Comparative Constitutional Law, July 2019; <https://oxcon.ouplaw.com/view/10.1093/law-mpeccol/law-mpeccol-e802> (letöltés ideje: 2022. január 13.); Gárdos-Orosz Fruzsina 'The constitutional environment of the introduction of the constitutional complaint to the Hungarian constitutional system' (2019) 39 (2) DPCE Online <http://www.dpceonline.it/index.php/dpceonline/article/view/743> (letöltés ideje: 2022. január 13.).

három ország modelljének együttes elemzését. Az összehasonlítás tehát a jogintézmény fejlődésében jelentkező különbségek miatt is hozzájárulhat az alkotmányjogi panaszos eljárásokban alkalmazható jogi segítségnyújtás⁴ kérdésének pontosabb értelmezéséhez, valamint a fejlesztési lehetőségek azonosításához. Az általános kiindulópontot az a kérdés jelenti, hogy a jogi segítségnyújtás szükségessége hogyan vezethető le a nemzeti alkotmányokból. Ezt követi az alkotmányjogi panaszos eljárásokban rendelkezésre álló jogi segítségnyújtási formák és azok feltételeinek elemzése. Az összehasonlítás három főbb kérdésre épül: a.) Milyen körben vehető igénybe jogi segítségnyújtás az alkotmánybíróági eljárásokban, figyelembe véve az eljárásokhoz való hozzáférés nehézségeit? b.) Melyek az alkotmánybíróági eljárásokban elérhető jogi segítségnyújtás általános feltételei? c.) Milyen módon jelennek meg az alkotmánybíróági eljárások sajátosságai a jogi segítségnyújtás megítélésakor? Az elemzés az elméleti háttérre és a normatív környezetre vonatkozó megállapítások mellett kitér a releváns esetjogra⁵ a vizsgált országok jogrendszerében. Ezáltal a tanulmány megállapításai hozzájárulhatnak annak a kérdésnek az átfogóbb értelmezéséhez, hogy az alkotmányjogi panasz miként válhat a rászorulóknak számára is hatékonyabb eszközzé az alapvető jogok védelmében.

2. Alkotmányos keretek

Bár az Európai Unió Alapjogi Chartája 47. cikkének (3) bekezdése kifejezetten foglalkozik az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés kérdésével, a vizsgált államok nemzeti alkotmányában konkrét rendelkezés nem található ebben a témában. Ezért csak egy közvetett érvelés, deduktív megközelítés segíthet a jogi segítségnyújtás intézményének pozicionálásában a vizsgált országok alkotmányos rendszerében. Ez az elméleti háttér pedig támpontként szolgál majd a nemzeti megoldások hatékonyságának értékelésakor.

Egy lehetséges kiindulópont a német Grundgesetz (a továbbiakban: GG) 103. cikkében, az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: Egyezmény)⁶ 6. cikkében és Magyarország Alaptörvényének XXVIII. cikkében foglalt tisztességes eljáráshoz való jog. A kérdés az, hogy hogyan lehet kapcsolatot teremteni a jogi segítségnyújtás és a tisztességes eljárás között. Lehetséges hivatkozási pont lehet a „fegyverek egyenlőségének” elve, amely többek között az *audi alteram partem*

⁴ A jogi segítségnyújtás e tanulmányban alkalmazott fogalmának, tartalmának elemzéséről részletesen ld. Várad Ágnes: The Concept of Legal Aid in the Most Recent Case Law of ECJ in Szabó Marcel, Varga Réka, Lángos, Petra Lea (szerk.) Hungarian Yearbook of International Law and European Law 2015. (Eleven International Publishing 2016) 461-477.

⁵ Az alkotmánybíróági eljárásokban alkalmazandó jogi segítségnyújtással kapcsolatos ügyek nyilvánosan elérhető adatai nem teszik lehetővé az egyes kérelmek mélyebb elemzését. Ezért inkább az a cél, hogy a tanulmány részletesebb betekintést nyújtson a vonatkozó jogi környezet értelmezésébe, kiegészítve az adott esetjogról levonható következtetésekkel.

⁶ Az osztrák alkotmánybíróóság ezt a jogot az Egyezményből vezeti le. VfGH, www.vfgh.gv.at/verfassungsgerichtshof/rechtsgrundlagen/grundrechte.de.html (letöltés időpontja: 2021. december 20.) Az Egyezmény az osztrák alkotmánnyal azonos státuszt élvez; ezért az abban biztosított jogok alkotmányosan védett jogok. VfGH, no U466/11 ua (2012. március 14.), 5.3.

elvével együtt szoros összefüggést mutat a tisztességes tárgyaláshoz való joggal.⁷ Az EJEB gyakorlatában fellelhető megközelítés szerint ez az elv minden fél számára garantálja, hogy az ellenfélhez viszonyítva érveit megfelelően előadhassa.⁸ Vagy rövidebben: a „fegyverek egyenlősége” és a tisztességességgel összefüggő más megfontolások azt biztosítják, hogy a felek álláspontjaikat szabadon ütközethessék.⁹ Az alkotmánybíróági eljárásban azonban sem az érvek ütköztetése, sem az ellenfelekkel szembeni hátrány fogalma nem értelmezhető, mivel ezen eljárások lényege általában az alapjogok védelméhez, állami intézmények működéséhez vagy éppen az állam nemzetközi közösségben viselt kötelezettségeihez kapcsolódó, elvi jellegű kérdés. A „fegyverek egyenlőségének” elve, tehát nem tűnik megfelelőnek az alkotmányjogi panaszos eljárásokban a jogi segítségnyújtás szükségességének megalapozásához.

Egy másik lehetséges megközelítés a meghallgatáshoz való jog, a szociális támogatás gondolata és az általános egyenlőségi klauzula között teremt összefüggést: jogi segítségnyújtás hiányában a rászoruló személy nem lenne ugyanabban a jogérvényesítési helyzetben mint a pénzügyi körülmények által nem hátráltatott fél.¹⁰ A német alkotmányjogban és a német Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht, a továbbiakban: BVerfG) gyakorlatában a GG 20. cikk (1) bekezdése (szociális állam elve), 3. cikk (1) bekezdése (egyenlőség általános elve) és 20. cikk (3) bekezdése (demokratikus jogállam elve) képezi az ilyen irányú érvelés jogi alapját. A megközelítés általános jellege miatt alkotmánybíróági eljárásokban is alkalmazhatónak tekinthető.¹¹ Hasonló érvelést alkalmazott a magyar Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB), amikor a témában alapvető jelentőségű, 42/2012. (XII. 20.) AB határozatában megállapította, hogy amennyiben az alkotmányjogi panaszos eljárásban kötelező a jogi képviselőt és ehhez nem társul jogi segítségnyújtás, az az egyenlő bánásmód követelményének és ezáltal az Alaptörvény XV. cikk (1) és (2) bekezdésének sérelmét eredményezi. Egy másik, 2008-as döntésében¹² [685/B/2001 AB határozat], az AB arra a következtetésre jutott, hogy a kötelező jogi képviselőt – amennyiben a rászorultak számára a jogi segítségnyújtás biztosított – nem sérti a

⁷ Európai Unió Bírósága, C-169/14. sz. Juan Carlos Sánchez Morcillo és María del Carmen Abril García kontra Banco Bilbao Vizcaya Argentaria, SA. ügyben 2014. július 17-én hozott ítélete [ECLI:EU:C:2014:2099] 49.

⁸ EJEB, Avotiņš v Latvia, judgment of 23 May 2016, no 17502/07, § 119. Hasonlóképpen: Dombo Beheer B.V. v the Netherlands, judgment of 27 October 1993, Series A, no. 274, § 33.

⁹ EJEB, Nikula v Finland, judgment of 21 March 2002, no 31611/96, § 49.

¹⁰ Armin Schoreit, Ingo Michael Groß, Jürgen Dehn, *Beratungshilfe, Prozesskostenhilfe, Verfahrenskostenhilfe: BerH/PKH/VKH* (C.F. Müller 2018) 4.

¹¹ Dieter C. Umbach, Thomas Clemens, Franz-Wilhelm Dollinger (szerk.) *Bundesverfassungsgerichtsgesetz: Mitarbeiterkommentar und Handbuch* (C.F. Müller 2005), 631-632; továbbá: Tristan Barczak (szerk.), *BVerfGG: Mitarbeiterkommentar zum Bundesverfassungsgerichtsgesetz* (de Gruyter 2018); BVerfG, no 2 BvR 2726/17 (2018. december 4.), 11.; BVerfG, no 1 BvR 2440/16 (2017. november 9.), 16-20.

¹² Az Alaptörvény Záró és vegyes rendelkezések részének 5. pontjára figyelemmel az Alaptörvény hatályba lépése előtt meghozott határozatok hivatkozása jelen ügyben a 13/2013. (VI. 17.) AB határozat [32] pontjában kidolgozott feltételeken, és a tisztességes eljáráshoz való jog biztosítékai kapcsán a hivatkozhatóságot megállapító határozatokon {pl. 21/2014. (VII. 15.) AB határozat, Indokolás [53]} alapul.

bírósághoz fordulás jogát. Ily módon a határozat megerősíteni látszik, hogy a jogi segítségnyújtást olyan intézményként kell értelmezni, amely az egyenlő esélyekkel történő és hatékony jogérvényesítést szolgálja, és mint ilyen az alkotmányjogi panaszos eljárások esetén is értelmezhető elvárást jelent.

Az osztrák alkotmánybíróság (Verfassungsgerichtshof, a továbbiakban: VfGH) hasonló következtetésre jutott, amikor megállapította, hogy a jogi segítségnyújtásnak a közigazgatási bírósági eljárásokban való általános kizárása vagy a jogi személyek jogi segítségnyújtásból való automatikus kizárása az Egyezmény 6. cikkének megsértését jelenti, ezért alkotmányellenes.¹³ A jogalkotó tehát nem zárhatja ki, és nem is szabad kizárnia annak lehetőségét, hogy a peres felek bizonyos csoportjai a jogérvényesítési lehetőségeik, esélyeik szempontjából rászorulóknak minősüljenek: a jogi segítségnyújtásra vonatkozó rendelkezések az emberi jogok hatékony érvényesítését szolgálják a megfelelő jövedelem, vagyoni háttér, illetve jogi ismeretek hiányában is.

A vizsgált államok alkotmánybírósgai által megfogalmazott állítások közös nevezője, hogy a jogi segítségnyújtás jellege elsősorban az anyagi rászorultság, a jogi ismeretek hiányának stb. kompenzálása, azaz az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés hatékonyságának biztosítása. Ezért az igazságszolgáltatással összefüggő jogok és a társadalmi igények hatékony érvényesülése képezi azt az értelmezési keretet, amelyet a felet érdekeinek bíróság előtti képviselésében támogató intézmény értékelésekor figyelembe kell venni.¹⁴ Ebből a megközelítésből következően a hatékony jogi segítségnyújtásnak az alkotmánybírósgai eljárásokban, elsősorban az alkotmányjogi panaszos eljárásokban is elérhetőnek kell lennie, mivel ezek az eljárások bírói döntésekhez kapcsolódóan az alapjogok védelmét közvetlenül biztosítják.¹⁵

3. A jogi segítségnyújtás tartalma alkotmánybírósgai eljárásokban

A biztosítandó jogi segítségnyújtás tartalmának, tárgyának meghatározásakor az első és leginkább egyértelmű elemet az eljárások szűk értelemben vett költségei jelentik, tehát a bírósági díjak, illetékek. A német Szövetségi Alkotmánybírósgáról szóló törvény (Bundesverfassungsgerichtsgesetz; a továbbiakban: BVerfGG) 34. §-a szerint a BVerfG előtti eljárások költségmentesek. Hasonlóképpen, Magyarországon az Alkotmánybírósgáról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 54. § (1) bekezdése rögzíti, hogy az Alkotmánybírósga előtti eljárás illetékmentes.

¹³ VfGH, no G7/2015 (2015. június 25); VfGH, no G26/10 ua (2011. október 5.); VfGH, no B301/06 (2007. március 1.); VfGH, no B299/74 (1975. június 13.).

¹⁴ A kérdés részletes elemzéséhez ld. Várad Ágnes, *Verfahrenshilfe im Zivilprozess* (Verlag Dr. Kovac 2014).

¹⁵ Ez a következtetés összhangban van az EJEB ítélezési gyakorlatával, amely azt mutatja, hogy a tisztességes eljárás alapvető biztosítékait és az abból fakadó bizonyos követelményeket az alkotmánybírósgai eljárásokban is alkalmazni kell. EJEB, *Milatová and Others v the Czech Republic*, judgment of 21 June 2005, no 61811/00, §§ 58-61; *Gaspari v Slovenia*, judgment of 21 July 2009, no 21055/03, §§ 50-53. *Ruiz-Mateos v Spain*, judgment of 23 June 1993, Series A. no. 262, §§ 59-60.; *Kübler v Germany*, judgment of 13 January 2011, no 32715/06, §§ 47-48.

Ausztriában ugyanakkor, az Alkotmánybíróságról szóló törvény (Verfassungsgerichtshofgesetz; a továbbiakban: VfGG) 17a. §-a szerint a VfGH elé terjesztett kérelmek után illetéket kell fizetni. Mindezek alapján, az eljárás díja a jogi segítségnyújtás létét közvetlenül csak Ausztria esetében indokolja.

Hasonló az eredménye a kötelező jogi képviselőre vonatkozó szabályok összevetésének. Németországban a BVerfGG 22. §-át is figyelembe véve nem található kötelező jogi képviselőre vonatkozó előírás az alkotmánybírói eljárásban. Magyarországon az Abtv. tartalmazott ugyan ilyen rendelkezést [Abtv. 51. § (2)-(3) bekezdés], de ez 2013-ban hatályon kívül helyezésre került. Ausztriában a VfGG 17. § (2) bekezdése értelmében az alkotmányjogi panaszos eljárásban kötelező a jogi képviselő; a kérelmeket ügyvédnek kell írásba foglalnia és benyújtania.

Míg tehát Ausztria esetében az alkotmányjogi panaszos eljárásokban a jogi segítségnyújtás szükségessége egyértelműen következik a VfGG rendelkezéseinek a jogi segítségnyújtás szűken vett céljával (rászoruló egyenlő joghoz jutásának biztosítása) együttesen történő értelmezéséből, addig Magyarország és Németország esetében elképzelhető lenne olyan érvelés, amely szerint nincs közvetlen szükség ilyen intézményre: az eljárási illeték és a kötelező jogi képviselő hiányában közvetlen eljárási költségek nem merülnek fel a fél oldalán. Az alkotmánybírói eljárások összetettsége miatt ugyanakkor a jogi ismeretek hiánya komoly hátrányt jelenthet: a BVerfG és az AB által az alkotmányjogi panaszokkal – már magával azok befogadhatóságával – szemben támasztott követelmények meglehetősen aprólékosak, árnyaltak és – legalábbis egyes részleteiben – nem is közvetlenül a törvényi szabályozásból erednek, hanem az esetjog munkálta ki őket.¹⁶ Az esetjog ismerete tehát alapvető jelentőségű, különösen olyan kritériumok kapcsán, mint pl.¹⁷ az érintettség,¹⁸ a rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőségek kimerítése¹⁹ vagy az alapvető jelentőségű alkotmányjogi kérdés fennállása.²⁰ Az alkotmányjogi panaszos eljárások elvont jellege, a normatív jogszabályi rendelkezések és a kapcsolódó esetjog összetettsége miatt reális esélye van annak, hogy az ügyvéd által nem támogatott

¹⁶ Dieter C. Umbach, Thomas Clemens, Franz-Wilhelm Dollinger (szerk.) *op cit*, 632; Bitskey Botond, Török Bernát, *Az alkotmányjogi panasz kézikönyve* (HVG-ORAC 2015).

¹⁷ Jelen írásnak nem célja az alkotmányjogi panasz valamennyi feltételének részletes elemzése. A következő példák csak a kritériumok összetettségének bemutatására irányulnak, annak érdekében, hogy hangsúlyozzák a speciális és magas szintű jogi képviselő szükségességét az ilyen eljárásokban.

¹⁸ Az érintettség fogalma kapcsán ld. pl. BVerfG, no 2 BvR 2292/13 (2015. július 15), 55-64. 3463/2020. (XII. 14.) AB végzés, Indokolás [8], 33/2012. (VII. 17.) AB határozat, Indokolás [61]–[62], [66]

¹⁹ A kimerítendő jogorvoslatokkal kapcsolatos gyakorlat kapcsán ld. BVerfG, no 1 BvR 2136/14 (2016. október 10.), 10; BVerfG, no 2 BvR 2124/01 (2002. január 9.), 4; BVerfG, no 1 BvR 206/08 (2008. április 24), 5; BVerfG, no 1 BvR 2606/04 (2006. augusztus 21.), 23. A befogadhatóság részletes kritériumairól a BVerfG előtti eljárásokban ld.: Ernst Benda, Eckart Klein, Oliver Klein, *Verfassungsprozessrecht: ein Lehr- und Handbuch* (C.F. Müller 2012). A magyar gyakorlat hasonló követelménye kapcsán pl. 3327/2018. (X. 16.) AB végzés, Indokolás [25]; 3321/2018. (X. 16.) AB végzés, Indokolás [11].

²⁰ E követelmény értelmezése kapcsán ld. pl. 3080/2019. (IV. 17.) AB határozat, Indokolás [27]; 3080/2019. (IV. 17.) AB határozat, Indokolás [30]; 3061/2016. (III. 22.) AB végzés, Indokolás [31]–[33]; 3038/2019. (II. 20.) AB végzés, Indokolás [17]; BVerfG, no 1 BvR 1693/92 (1994. február 8.), 11.

fél nem tudja átfogóan, érthetően, egyben megfelelő jogi érvekkel alátámasztva előadni az ügyét.

A jogi segítségnyújtás általánosabb felfogásából (azaz, hogy a rászorultak alapvető jogainak érvényesülését segíti elő, védelmét szolgálja) adódóan szükséges lehet támogatást biztosítani akkor is, ha a jogi ismeretek és a fél által megfizethető támogatás hiánya – az eljárás sajátosságaira is figyelemmel – akadályt jelentenek abban, hogy a rászoruló személy az alapvető jogaival összefüggő kérdésben az alkotmánybíróági álláspontot kikérje.

4. A jogi segítségnyújtás általános feltételei az alkotmánybíróági eljárásokban

Ausztria esetében a leginkább egyértelműek a jogi segítségnyújtás biztosításának feltételei az alkotmánybíróági eljárásokban. A VfGG 35. §-a egyértelműen kimondja, hogy e törvény eltérő rendelkezése hiányában az osztrák polgári perrendtartás (Zivilprozessordnung, a továbbiakban: osztrák Pp.) szabályai megfelelően alkalmazandók. A jogi segítségnyújtásra ennek megfelelően az osztrák Pp. 63. §-ában foglaltak irányadók. Eszerint jogi segítségnyújtásban (Verfahrenshilfe) részesül az a fél, aki nem tudja megfizetni az eljárás lefolytatásának költségeit anélkül, hogy a létfenntartását veszélyeztetné, és a tervezett jogi eljárás nem tűnik nyilvánvalóan rosszhiszeműnek vagy kilátástalannak. Az eljárás akkor minősül nyilvánvalóan rosszhiszeműnek, ha egy jogi segítségnyújtást nem igénylő fél, az eset összes körülményének, különösen az igényérvényesítés sikerességének, alapos mérlegelése után nem indítaná meg az eljárást, vagy igényét csak részben érvényesítené. A rosszhiszeműség és a nyilvánvalóan kilátástalan igényérvényesítés fogalmainak értelmezése az alkotmánybíróági eljárás sajátosságainak megfelelő figyelembe vételét igényli (ld. alább); egyebekben (rászorultság értékelése kapcsán) az osztrák Pp.-ben a jogi segítségnyújtásra vonatkozóan meghatározott részletszabályok irányadók.

A jogi segítségnyújtás szabályozási környezete a BVerfG eljárásai esetében már összetettebb kérdés. A BVerfGG nem tartalmaz részletes szabályokat a jogi segítségnyújtásról. Ugyanakkor – a fent említett érvelés mentén, különösen a jogállamiság és a törvény előtti egyenlőség elvei alapul vételével – a BVerfG a német polgári perrendtartásban (Zivilprozessordnung, a továbbiakban: ZPO) tételezett jogi segítségnyújtás szabályait megfelelően alkalmazandónak tartja az alkotmánybíróági eljárásokban.²¹ A ZPO 114. § (1) bekezdése a jogi segítségnyújtást az alábbi generálklauzulával határozza meg: Az a fél, aki személyes és gazdasági körülményei miatt a perköltséget nem, vagy csak részben vagy részletekben tudja megfizetni, a perköltség megtérítésében megfelelő kérelem benyújtása esetén segítséget kap, feltéve, hogy a megindítani kívánt kereset vagy az ellene indított keresettel szembeni védekezése kellő kilátásokkal rendelkezik a sikerre, és nem tűnik rosszhiszeműnek. Ez a meghatározás a két fő

²¹ BVerfG, no 2 BvR 1819/19 (2020. március 2.), 3; BVerfG, no 2 BvR 1754/14 (2016. augusztus 11.), 2; BVerfG, no 2 BvR 62/18 (2018. július 4.), 1.

követelményt tartalmaz, amelyek a jogi segítségnyújtás előfeltételének tekinthetők: a kérelmező személyi és vagyoni helyzetéhez kapcsolódó tényezők értékelését és a vitatott jogi kérdés tartalmi, különösen annak sikerkilátásaira vonatkozó értékelését. A kérelmező anyagi helyzetének értékelésekor²² a BVerfG a ZPO 117. § (2)-(3) bekezdésében foglaltakat vizsgálja.²³ A tartalmi kérdések megítélésekor, egy sajátos értelmezés alkalmazandó (ld. alább), amely az alkotmánybírói eljárás sajátosságait is figyelembe veszi.

A magyar szabályozási környezet a némethez hasonló: az eljárás illetékmentes, nincs kötelező jogi képviselő, az Abtv. nem tartalmaz szabályt a jogi segítségnyújtásra vonatkozóan. Az Abtv. 54. § (1) bekezdése egyértelműen kimondja, hogy az indítványozó az alkotmánybírói eljárás során felmerült költségeit maga viseli. Ez – *a contrario* – azt is jelenti, hogy a polgári perben biztosított jogi segítségnyújtás különböző formái (alapvetően a jogi képviselő, pártfogó ügyvéd) nem elérhetők ezekben az ügyekben. A magyar polgári perrendtartás nem általános háttérjogszabálya az Abtv.-nek (csak egyes, tételesen meghatározott rendelkezései alkalmazandók megfelelően); ezért automatikusan nem terjed ki a hatálya az alkotmányjogi panaszos eljárásokra. A BVerfG esetjogával ellentétben a magyar AB nem alkalmazza a polgári perre vonatkozó törvényi szabályok kiterjesztő értelmezését. Az AB tájékoztatója²⁴ szerint *„az eredményesség érdekében javasoljuk jogi képviselő (ügyvéd, jogvédő társadalmi szervezet, illetve a területileg illetékes kormányhivatal jogi segítségnyújtó szolgálata) szakmai segítségének igénybevételét”*. (Bizonyos szervezetek általi segítségnyújtás kapcsán ugyanakkor az AB érintettségi gyakorlatából következően informális támogatás képzelhető el, nem formális jogi képviselő.²⁵) Utóbbi a jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvény szerinti támogatást jelent. Felmerülhet, hogy ezen segítségnyújtás vonatkozásában – az alkotmányjogi panaszos ügyek összetett és a jogi segítségnyújtás keretében előforduló ügyek mindennapi gyakorlatához képest erősen atipikus jellege miatt – indokolt lenne-e esetlegesen nagyobb fokú specializáció, illetve differenciálás, de mindenesetre ez a

²² BVerfG, no 1 BvR 1020/17 (2018. november 8.); BVerfG, no 1 BvR 1746/16 (2017. október 27.), 3.

²³ BVerfG, no 2 BvR 1588/02 (2003. október 21.).

²⁴ AB, alkotmanybirosag.hu/altalanos-tajekoztato (letöltés ideje: 2022. január 11.).

²⁵ Egy speciális probléma, amely az „érintettségi triász” értelmezéséből fakad, a szakszervezetek szerepéhez kapcsolódik, amelyek esetében a tagokra vonatkozó jogsérelem a szervezet érintettségét nem alapozza meg. *„Ez az állított jogsérelem azonban - elismerve azt, hogy az indítványozónak szakszervezetként az egyik legfontosabb feladata tagjai érdekeinek képviselete - nem azonosítható az Abtv. szabályai alapján a kivételes alkotmányjogi panasz esetében megkövetelt személyes, közvetlen és aktuális érintettség kritériumával. Az Nkt. és a Korm. r. támadott szabályai - tartalmukat tekintve - a pedagógusokra és a különböző vezetőkre, valamint az ő jogviszonyaikra vonatkozó rendelkezéseket foglalnak magukban.”* {3123/2015. (VII. 9.) AB végzés, Indokolás [14]; 3033/2014. (III. 3.) AB végzés, Indokolás [19]}.

Gárdos-Orosz Fruzsina 'The Hungarian Constitutional Court in Transition – from Actio Popularis to Constitutional Complaint' (2012) 53 *Acta Juridica Hungarica* 302, 313. Ez az értelmezés a BVerfG gyakorlatában is megjelenik: BVerfG, no 1 BvR 1080/01 (2006. május 29.), 20. Bodo Pieroth, Bernhard Schlink, *Grundrechte* (C.F. Müller 2011) 310. Ennek következménye, hogy a szakszervezetek vagy hasonló szervezetek formálisan nem tudnak segítséget nyújtani az alkotmányjogi panaszos eljárásban, és így nem tudják támogatni azon tagjaik hatékony hozzáférését ezen eljárásokhoz, akiknek ingyenes és szakszerű jogi tanácsra van szükségük.

megoldás is értékelhető úgy, mint a jogérvényesítés eredményességének, az alkotmányjogi panaszos eljárásokhoz való hozzáférésnek a támogatása.

5. Értelmezési kérdések a jogi segítségnyújtás különös feltételei kapcsán

A fenti elemzés alapján elmondható, hogy a rászorultság értelmezése kapcsán a jogalkotó vagy jogalkalmazó a jogrendszerben létező szabályokhoz nyúl vissza: Ausztriában külön törvényi rendelkezés alapján, Németországban értelmezés útján alkalmazandó a polgári perrendtartás, Magyarországon pedig külön törvény szabályai teremtenek lehetőséget a jogi segítségnyújtás igénybevételére. A következő releváns kérdés, hogy az alkotmánybírók hogyan értékelik a jogi segítségnyújtás igénybevételének tartalmi feltételeit az eljárások sajátosságaira is tekintettel.

A VfGH gyakorlata szerint az igényérvényesítés eleve eredménytelennek mutatkozik, ha ez a tartalmi kérdések vizsgálata nélkül is megállapítható; pl. ha a panaszt az előírt határidő után nyújtották be, ha a kérelem nem a legmagasabb fokú bírósági döntését támadja vagy a VfGH várhatóan nem fogadja be az indítványt.²⁶ Hasonlóképpen eleve kilátástalan az indítvány, ha az alkotmánybíró már döntött a kérdés érdemében,²⁷ vagy ha a támadott döntés nem minősül az ügy érdemében hozott jogerős döntésnek.²⁸ Bizonyos esetekben az indítvány benyújtásának időpontja és az eredményesség kizártsága összefüggenek: egy konkrét esetben a VfGH azért utasított vissza egy választási eljárási panasszal kapcsolatos indítványt és az abban foglalt, jogi segítségnyújtás iránti kérelmet, mert az indítvány egy jövőbeli választási eljárásra irányult. Az alkotmányjogi panasz így nem csak idő előtti volt, hanem eleve alkalmatlan is lett volna az alapjogi sérelem orvoslására.²⁹ A vonatkozó osztrák jog nem tartalmaz kifejezett rendelkezéseket a visszaélészerű panaszokra vagy azokhoz fűződő szankciókra. Ezért, ha a panaszos ugyanazt a kérelmet ugyanabban a formában terjeszti elő, a VfGH – az osztrák Pp. 86a. §-ára hivatkozva – felhívja a panaszos figyelmét arra, hogy a további hasonló kérelmeit formális döntés nélkül az ügyiratokhoz csatolják.³⁰ Ezek a megállapítások azt mutatják, hogy – a VfGG-nek az osztrák Pp.-re utaló tételes szabálya nyomán – a jogi segítségnyújtás feltételeinek értelmezésekor, tartalmi kérdésekben is a polgári perjog általános szabályai irányadók. Az eleve eredménytelennek mutatkozó jogérvényesítés kritériumának szűkebb, formalistának tűnő értelmezése növeli az elfogadható kérelem benyújtásának esélyét.

Mivel az alkotmányjogi panasszal kapcsolatos jogi segítségnyújtás egyetlen lehetséges formája Magyarországon külön törvény szerinti eljárás alapján

²⁶ VfGH, https://www.vfgh.gv.at/kompetenzen-und-verfahren/verfahrenshilfe/verfahrenshilfe_details.de.html (letöltés ideje: 2021. január 13.)

²⁷ VfGH, no E1442/2018 (2019. április 10.).

²⁸ VfGH, no G139/2018 ua (2018. június 12.).

²⁹ VfGH, no WI2/2019 (2019. május 22.).

³⁰ VfGH, no G17/2018-17 ua (2018. szeptember 24.).

biztosított, az AB esetjoga nem terjed ki az alkotmányjogi panaszos eljárásban alkalmazandó jogi segítségnyújtásra. Nem végez sem rászorultsági, sem tartalmi vizsgálatokat. Visszaélésszerű joggyakorlás következménye az AB által kiszabható eljárási bírság az Abtv. 54. § (2) bekezdése alapján.

A BVerfG eljárásaiban alkalmazható, a jogi segítségnyújtással összefüggő tartalmi vizsgálat kapcsán az esetjogból egy speciális követelmény vezethető le: a BVerfG akkor biztosítja a jogi segítségnyújtást, különösen a kirendelt ügyvéd segítségét, ha a panaszos nincs abban a helyzetben, hogy képviselje saját magát.³¹ Egyrészt, a konkrét esetben a BVerfG azzal érvelt a jogi segítségnyújtás iránti kérelem elutasításakor, hogy a kérelem szövegéből megállapítható volt, hogy a panaszos képes a helyzetével és jogi véleményével kapcsolatban koherens érvelés előterjesztésére.³² Másrészt viszont, egy másik ügyben azzal érvelt, hogy elvárható a panaszostól, hogy az ügy érdemére vonatkozó lényegi információkat előterjessze még a jogi segítségnyújtás engedélyezése iránti eljárásban is.³³ Ez az ellentmondás megnehezítheti a panaszos számára annak felmérését, hogy milyen típusú és cizelláltsági fokú információkat kell előterjesztenie annak érdekében, hogy jogi segítségnyújtás iránti kérelme sikeres lehessen.

Hasonló probléma merül fel a jogi segítségnyújtás engedélyezésekor vizsgálandó másik körülmény kapcsán, azaz, amikor az eljárás kilátásainak vizsgálatára kerül sor.³⁴ Ezen a ponton ugyanis a BVerfG bizonyos mértékig már az ügy érdemében is döntést hoz.³⁵ Néhány, inkább formai ok levezethető az esetjogból, amely a jogi segítségnyújtás iránti kérelem elutasítását eredményezi. Az alkotmányjogi panasz nem rendelkezik kellő kilátással a sikerre a BVerfG esetjoga alapján, ha pl. a panaszos elhunyt a panasz előterjesztése után, mivel az eljárás az egyéni alapjogok védelmét szolgálja³⁶; ha a panaszos a bírósági mérlegelés eredményét (és nem a mérlegelési jogkör terjedelmét) kifogásolja;³⁷ vagy ha a panaszt nem a megfelelő eljárási határidőn belül nyújtották be.³⁸ Ugyanakkor a BVerfG általában nem indokolja részletesen az elutasítást a nyilvánosságra hozott döntéseiben, mindössze azt rögzíti, hogy a tervezett jogérvényesítés nem kínál kellő kilátást a sikerre. Egy lehetséges értelmezés ugyanakkor az, hogy a panaszos által előterjesztett részletek, a jogi segítségnyújtás szükségessége és az eljárás kilátásai a vizsgálandó jogi kérdés

³¹ BVerfG, no 2 BvR 2258/09 (2010. július 9.), 6; BVerfG, no 1 BvR 2014/16 (2016. december 2.), 2; BVerfG, no 2 BvR 1754/14 (2016. augusztus 11.), 2; BVerfG, no 2 BvR 336/16 (2017. június 9.), 2.

³² BVerfG, no 2 BvR 932/17 (2017. október 11.), 3.

³³ BVerfG, no 1 BvR 2897/16 (2017. február 2.), 2.

³⁴ Christian Burkiczak, Franz-Wilhelm Dollinger, Frank Schorkopf (szerk.), *Bundesverfassungsgerichtsgesetz* (C.F. Müller 2015) 709.

³⁵ Ily módon felmerülhet az a vélelem, hogy a bíróság a jogerős határozat meghozatala előtt az ügy érdemében dönt. Stefan Lissner, Joachim Dietrich, Silke Eilzer, Monika Kessel, Rita Germann, *Beratungshilfe mit Prozess- und Verfahrenskostenhilfe* (Kolhammer 2010) 225.

A szakirodalom szerint meglehetősen atipikus, hogy a BVerfG jogsegélyt biztosít, de végül nem dönt érdemben az ügyben.

Christian Burkiczak, Franz-Wilhelm Dollinger, Frank Schorkopf (szerk.), *op cit*, 709.

³⁶ BVerfG, no 2 BvR 62/18 (2018. július 4.), 2.

³⁷ BVerfG, no 1 BvR 3049/13 (2015. október 8.), 2.

³⁸ BVerfG, no 2 BvR 106/00 (2000. február 7.).

összetettségével együttesen vizsgálándók.³⁹

Végül, a ZPO 114. §-ának generálklauzulája alapján a harmadik vizsgálándó tartalmi feltétel, hogy a jogérvényesítés nem mutatkozhat rosszhiszeműnek. E tekintetben az alkotmánybíróági eljárásokban a helyzet egyszerűbben megítélhető, mivel a BVerfGG 34. § (2) bekezdése külön rendelkezést tartalmaz a visszaélészerű panaszokról. Bár a két fogalom (rosszhiszeműség – visszaélészerűség) nem azonosítható egymással, szoros összefüggésük egy 2018-as végzés érvelési irányából levezethető.⁴⁰ Ebben a BVerfG azért utasította el a jogi segítségnyújtás iránti kérelmet és minősítette befogadhatatlannak a panaszt, mert nem teljesítette a panasszal szemben támasztott alapvető feltételeket sem. Egyidejűleg a végzés a jövőre nézve utalt a visszaélészerű panaszhoz fűződő jogkövetkezményekre, ami azt mutatja, hogy a nyilvánvalóan megalapozatlan panasz és/vagy jogi segítségnyújtás iránti kérelem ismételt előterjesztése visszaélészerű joggyakorlásnak minősülhet. Ez az érvelés pedig az egyértelmű jogalap és a kapcsolódó esetjog figyelembe vételével *sui generis* referenciapontot jelenthet a rosszhiszeműség megítélésénél a jogi segítségnyújtás iránti eljárásban. Így összességében – bár a kérelmező saját maga képviselőre való képessége némi bizonytalanságot okoz a joggyakorlatban – a sikeresség kilátásai és a rosszhiszeműség fogalmi kapcsán – a VfGH-hoz hasonlóan – itt is a korlátozások szűkebb értelmezése, a joghoz való hozzáférést inkább elősegítő értelmezés figyelhető meg.

6. Összegzés

Az összehasonlító vizsgálat eredményeként elmondható, hogy a vizsgált három ország eltérő megközelítést mutat a jogi segítségnyújtás alkotmánybíróági eljárásokban való hozzáférhetőségét illetően. Magyarországon az eljárás ingyenes, a jogi képviselő nem kötelező, és az ilyen eljárásokban a külön törvény szerint biztosítható jogi tanácsadás segítheti elő az elfogadható panasz benyújtását. Németországban az eljárás ingyenes, a jogi képviselő nem kötelező, de – a BVerfGG-ben kifejezett jogszabályi rendelkezés hiányában – a BVerfG esetjoga a jogi segítségnyújtás lehetőségét a polgári perrendtartás általános szabályaiból vezeti le és annak megfelelően alkalmazza. Végül Ausztriában az VfGH-hoz benyújtott kérelmeket ügyvédnek kell benyújtania, és bírósági illetéket kell fizetni; ugyanakkor maga a VfGG a polgári perrendtartás általános szabályaira hivatkozva írja elő a jogi segítségnyújtás lehetőségét. A BVerfG és a VfGH gyakorlata olyan jegyeket mutat, amely a jogi segítségnyújtás elutasítási okait szűken értelmezi, ugyanakkor a fogalmak tág értelmezhetősége miatt egyértelműen nem vezethető le a jogi segítségnyújtás biztosítása iránti kvázi-vélelem.

Annak értékelésekor, hogy ezek a megoldások milyen hatékonyan könnyíthetik meg az alkotmányjogi panaszos eljárásokhoz való hozzáférést, a következőket kell megemlíteni. Mivel az alkotmányjogi panaszok befogadásának jogi normákban és

³⁹ Ez a következtetés összhangban van azzal a tendenciával is, hogy bonyolult jogi eljárásokban biztosítják a jogi segítségnyújtást: Tristan Barczak, *op cit*, 558.

⁴⁰ BVerfG, no 2 BvR 415/18 (2018. április 12.).

az esetjogban kidolgozott előfeltételei összetettek, a jogi segítségnyújtás szerepe nemcsak az anyagi rászorultsággal, hanem a jogi ismeretek hiányával is összefügg.

Míg a kötelező jogi képviselet és az eljárási díjak hiánya biztosítja annak elméleti lehetőségét, hogy mindenki az adott alkotmánybírósághoz fordulhasson, ezek önmagukban nem alkalmasak annak orvoslására, hogy a jogi probléma megfogalmazása és a jogi érvek képviselete komoly nehézséget jelenthet ezekben a bonyolult eljárásokban.

Az alkotmánybírósági esetjog és érvelés területén szaktudással rendelkező, képzett jogász által nyújtott jogi támogatás lényegesen elősegítheti a befogadható panasz előkészítését ezekben az eljárásokban.

A jogi segítségnyújtás polgári peres eljárás szerinti, általános szabályaira való automatikus hivatkozás helyett e normák megfelelő alkalmazása (az alkotmánybírósági eljárások sajátosságainak figyelembevételével) hozzájárulhat az alkotmányjogi panaszokhoz való hatékonyabb hozzáféréshez.

A kérelmező anyagi helyzetére vonatkozó szabályok és az ügy érdemével összefüggő jól kidolgozott értelmezési keret biztosíthatja az egyensúlyt az alapvető jogok megfelelő védelmének és a jogrendszer alkotmányosságának biztosítására irányuló cél, valamint az állami költségvetés kapacitásainak megfelelő figyelembe vétele között (annak érdekében, hogy azt ne terheljék túl a nyilvánvalóan megalapozatlan kérelmek).

Ez az összefoglaló az első lépés lehet a jogi segítségnyújtás alkotmánybírósági eljárásokban betöltött szerepének, valamint az európai alkotmánybíróságok joggyakorlatában való értelmezésének pontosabb feltérképezésében. Az alkotmányjogi panaszos eljárásokhoz való egyenlő hozzáférés közös elméleti keretének kidolgozása hozzájárulna az alapjogok és az alkotmányos értékek érdemi és rendszerszerűbb védelméhez. Egyidejűleg támogathatná a vélt igazságtalanságok vagy jogsértések tisztességes rendezését, szolgálva a rászorultak jogérvényesítési esélyeinek javítását és társadalmi viszonyok stabilitását.

Irodalomjegyzék

- Barczak, T. (szerk.), *BVerfGG: Mitarbeiterkommentar zum Bundesverfassungsgerichtsgesetz* (de Gruyter 2018).
- Benda, E., Klein, E., Klein, O., *Verfassungsprozessrecht: ein Lehr- und Handbuch* (C.F. Müller 2012).
- Bitskey, B., Török, B., *Az alkotmányjogi panasz kézikönyve* (HVG-ORAC 2015).
- Burkiczak, Ch., Dollinger, F.-W., Schorkopf, F. (szerk.), *Bundesverfassungsgerichtsgesetz* (C.F. Müller 2015).
- Gárdos-Orosz, F., 'The constitutional environment of the introduction of the constitutional complaint to the Hungarian constitutional system' (2019) 39 (2) DPCE Online <http://www.dpconline.it/index.php/dpconline/article/view/743> (letöltés ideje: 2022. január 13.).

-
- Gárdos-Orosz, F. 'The Hungarian Constitutional Court in Transition – from Actio Popularis to Constitutional Complaint' (2012) 53/4 Acta Juridica Hungarica, 302-315.
 - Kelemen, K. Steuer, M. 'Constitutional Court of Hungary (Magyarország Alkotmánybírósága)' Max Planck Encyclopedia of Comparative Constitutional Law, July 2019 <https://oxcon.ouplaw.com/view/10.1093/law-mpeccol/law-mpeccol-e802> (letöltés ideje: 2022. január 13.)
 - Lachmayer, K., Siess-Scherz, I. 'Developments in Austrian Constitutional Law' in Richard Albert, David Landau, Pietro Faraguna and Simon Drugda (szerk.), *2016 Global Review of Constitutional Law* (I•CONnect – Clough Center 2017)
 - Lachmayer, K., 'The Austrian Constitutional Court' in András Jakab, Arthur Dyevre and Giulio Itzcovich (szerk.) *Comparative Constitutional Reasoning* (Cambridge University Press 2017) 75-114.
 - Lissner, S., Dietrich, J., Eilzer, S., Kessel, M., Germann, R. *Beratungshilfe mit Prozess- und Verfahrenskostenhilfe* (Kolhammer 2010).
 - Pieroth, B., Schlink, B., *Grundrechte* (C.F. Müller 2011).
 - Schoreit, A., Groß, I. M., Dehn, J. *Beratungshilfe, Prozesskostenhilfe, Verfahrenskostenhilfe: BerH/PKH/VKH* (C.F. Müller 2018).
 - Stumpf I., 'The Hungarian Constitutional Court's Place in the Constitutional System of Hungary' (2017) 13 Special Issue, Civic Review, 239-258.
 - Umbach, D. C., Clemens, Th., Dollinger, F-W. (szerk.) *Bundesverfassungsgerichtsgesetz: Mitarbeiterkommentar und Handbuch* (C.F. Müller 2005).
 - Váradi, Á., 'The Concept of Legal Aid in the Most Recent Case Law of ECJ' in Szabó, M., Varga, R., Láncoš, P. L., (szerk.) *Hungarian Yearbook of International Law and European Law 2015* (Eleven International Publishing 2016) 461–477.
 - Váradi, Á., *Verfahrenshilfe im Zivilprozess* (Verlag Dr. Kovac 2014).
-
-

A társadalombiztosítási ellátások fedezetének új szabályairól

Varga Zoltán*

2020. július 1-től lépett hatályba a társadalombiztosítási ellátásokat és ezen ellátások fedezetét szabályozó új jogszabály ("új Tbj"). A fontosabb változások között van: a saját jogú nyugdíjasok általános járulékmentessége, az egyéni járulékkötelezettségek összevonása, a járulékfizetési alsó határ, a társas és egyéni vállalkozók járulékalap korrekciójának megszüntetése, valamint a hátralék miatti TAJ kártya inaktíválás. A fentiek mellett a szociális hozzájárulási adó mértéke előbb 15,5%-ra, majd 2022-től pedig 13%-ra csökkent. Az új törvény sok tekintetben a korábbi jogszabályban ("régi Tbj") és annak végrehajtási rendeletében található szabályokkal megegyező rendelkezéseket tartalmaz. Van azonban néhány változás, amire érdemes felhívni a figyelmet. E tanulmányban erre vállalkozok.

Kulcsszavak: társadalombiztosítás, járulék, új Tbj., járulékfizetési alsó határ

On the new rules on the coverage of social security benefits

From 1 July 2020, new legislation regulating social security benefits and the coverage of these benefits ("new Tbj") entered into force. Among the major changes: general exemption from contributions for pensioners in their own right, aggregation of individual contribution obligations, the minimum contribution limit, the abolition of the correction of the contribution base for social and sole proprietorships, and social security card inactivation due to arrears. In addition to the above, the social contribution tax rate has been reduced firstly to 15.5%, and from 2022. to 13 %. In many respects, the new law contains provisions identical to those contained in the previous legislation ("old Tbj") and its implementing regulation. However, there are some changes worth drawing attention to. That's what I'm going to do in this study.

Keywords: social security, contribution, new Tbj., minimum contribution limit

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1503>

1. A szabályozás célja

A társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény célja, hogy az egyéni felelősség és a társadalmi szolidaritás elveinek megfelelően szabályozza a társadalombiztosítás keretében létrejövő jogviszonyokat, meghatározza a foglalkoztatók és a biztosítottak biztosítási jogviszonnyal kapcsolatos kötelezettségeit, a biztosítottaknak a társadalombiztosítás rendszerében való részvételi kötelezettségét, a foglalkoztatók

* Egyetemi docens, tudományos és nemzetközi dékánhelyettes, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Államtudományi Intézet, Pénzügyi Jogi Intézeti Tanszék.

és a biztosítottak fizetési kötelezettségét és ennek a közteherviselésnek megfelelő teljesítését, valamint a társadalombiztosítási ellátások körét. Ennek keretében meghatározza a foglalkoztatók és a biztosítottak jogviszonnyal kapcsolatos kötelezettségeit: a biztosítottaknak a társadalombiztosítás rendszerében való részvételi kötelezettségét, a foglalkoztatók és a biztosítottak fizetési kötelezettségét és ennek a közteherviselésnek megfelelő teljesítését. Az adóztatástól eltérő célok megvalósítása sajátos szabályozást, a jogviszony elv érvényesülését igényli. A társadalombiztosításban kötött meghatározott jogviszony – amely ebben az esetben nemcsak a biztosítási kötelezettséggel járó jogviszonyt, de a társadalombiztosítás egyes meghatározott ellátásának igénybevételére jogosító jogállást is jelent – hiányában járulékkötelezettség nincs. Önmagában a jövedelemszerzés ténye nem alapozza meg a járulékfizetést, annak minden esetben meghatározott jogviszonyban kell megvalósulnia. Ennek az az oka, hogy a járulék valamely ellátás fedezetére fizetett közteher.¹

A fizetési kötelezettségeket az Alaptörvény és a Stabilitási törvény egyaránt a közteherviselés elvéből vezeti le, azaz Magyarországon minden természetes személy jogi személy és más jogalany fizetési kötelezettségek teljesítésével járul hozzá a közös szükségletek fedezetéhez, azaz a közfeladatok finanszírozásához.² A stabilitási törvény tipizálja a fizetési kötelezettségeket, azaz a közhatalmi bevételek körét. A tipizálás alapját képezi az, hogy nyújt-e fizetési kötelezettségek jogosultja közvetlen ellenszolgáltatást vagy sem. Jellemzően az eljárási illetékek, díjak esetén jár ellenszolgáltatás, azaz a közhatalmi szolgáltatás. A fizetési kötelezettségek rendszerének a rögzítésével más típusú fizetési kötelezettség nem vezethető be, azaz egy zárt rendszer került kialakításra.³

2. Alapelvek

A törvény az alapelvek között rögzíti, hogy a társadalombiztosítás Magyarország állampolgárait és Magyarországon munkát végző más természetes személyeket magába foglaló, társadalmi szintű kockázatközösség, amelyben a részvétel kötelező.

A biztosított a kötelező társadalombiztosítás rendszerében az egyéni felelősség elvének megfelelően, a járulékfizetési kötelezettség teljesítésével szerezhet jogot saját maga és törvényben meghatározott hozzátartozója javára az egyes társadalombiztosítási ellátásokra. A pénzbeli társadalombiztosítási ellátás összege arányban áll a biztosítottak az ellátás fedezetére szolgáló járulék alapjául szolgáló jövedelmével.⁴

A biztosítás az annak alapjául szolgáló jogviszonnyal egyidejűleg, a törvény erejénél fogva jön létre. Ennek érvényesítése érdekében a foglalkoztatót bejelentési,

¹ Széll Zoltánné: *Az új járulékszabályozás* – 1. rész. Adó Adó-és Pénzügyi Szaklap, XXXIV. évfolyam 2020/7. szám. 60.o.

² Magyarország gazdasági stabilitásáról (Gst.) szóló 2011. évi CXCV. törvény 28 §

³ Nagy Zoltán: *Költségvetési gazdálkodás*, 2014, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 6. o.

⁴ A társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: Tbj.) 1 § (1) –(2) –(3)

nyilvántartási, járulék-megállapítási és levonási, járulékfizetési, valamint bevallási kötelezettség terheli.⁵

A kötelező társadalombiztosításba bevont személyek számára legfontosabb alapelvként rögzíti a törvény, hogy az állam a társadalombiztosítási ellátások fedezetét akkor is biztosítja, ha a társadalombiztosítás kiadásai a bevételeket meghaladják,

A társadalmi szolidaritás elvének megfelelően - a szociális biztonsághoz, valamint a testi és lelki egészséghez való jog érvényesítése, valamint az egységes állami nyugdíjrendszer fenntartása érdekében - törvény a társadalombiztosítás pénzügyi alapjainak költségvetését egészben vagy részben megillető olyan fizetési kötelezettséget is megállapíthat, amelynek megfizetése társadalombiztosítási ellátásra való jogot nem keletkeztet.⁶

Fontos kiemelni, hogy a foglalkoztatót a társadalombiztosítás keretében nyújtott ellátások pénzügyi fedezetéhez törvényben meghatározott járulék-, adó- és hozzájárulás-fizetési kötelezettségek terhelik.

A járulék fogalmi meghatározása változik, így beletartozik a biztosított által fizetendő társadalombiztosítási járulék (2011. december 31-éig az a foglalkoztató által fizetendő járulék elnevezése volt)⁷, a nyugdíjjárulék, az egészségügyi szolgáltatási járulék, a megállapodás alapján fizetett nyugdíjjárulék, valamint a táppénz-hozzájárulás. Az adókötelezettség a szociális hozzájárulási adóra utal, míg az egészségügyi hozzájárulás megszüntetésére tekintettel a hozzájárulás-fizetési kötelezettség a foglalkoztatót nem terheli, hiszen a táppénz-hozzájárulás járuléknak minősül.⁸

A társadalombiztosítási rendszer működésében érvényesülő köztelherviselés érdekében a Tbj. a biztosítottakat és a foglalkoztatókat mindazon adataik rendszeres vagy eseti közlésére kötelezi, amelyek társadalombiztosítási, különösen a járulék-, adó- és hozzájárulás-fizetési kötelezettségeik megállapításához, ennek teljesítéséhez, ellenőrzéséhez és érvényesítéséhez szükségesek. A köztelherviselés érvényesítéséhez és a jogosultságok megállapításához létrehozott nyilvántartások törvényben meghatározott módon egységes rendszert alkotnak.⁹

A társadalombiztosítás rendszerében nyújtott ellátások az egészségbiztosítás és a nyugdíjbiztosítás keretében vehetők igénybe.

⁵ Tbj. 1§ (4) E kötelezettség kiterjed arra a külföldi foglalkoztatóra is, aki Magyarország területén biztosítási kötelezettséggel járó jogviszony keretében foglalkoztat munkavállalót, továbbá arra a külföldi foglalkoztatóra, aki Magyarország területén kívül foglalkoztat olyan munkavállalót, aki a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról szóló közösségi rendelet, vagy Magyarország által kötött kétoldalú szociális biztonságról szóló egyezmény alapján a Tbj. hatálya alá tartozik.

⁶ Tbj. 1§ (6)

⁷ A korábbi járulékszabályokról lásd bővebben: Varga Zoltán: *Társadalombiztosítási járulékok Magyarországon*

Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica Et Politica 28 pp. 523-554., 32 p. (2010)

⁸ Széll Zoltánné: i.m. 61. o.

⁹ Tbj. 1§ (7)

Az egészségbiztosítási ellátások a következők:

- a. egészségügyi szolgáltatás;
- b. pénzbeli ellátások: csecsemőgondozási díj, gyermekgondozási díj, táppénz, örökbefogadói díj;
- c. baleseti ellátások: baleseti egészségügyi szolgáltatás, baleseti táppénz, baleseti járadék;
- d. megváltozott munkaképességű személyek ellátásai: rokkantsági ellátás, rehabilitációs ellátás.

A nyugdíjbiztosítási ellátások:

- a. saját jogú nyugellátás: öregségi nyugdíj,
- b. hozzátartozói nyugellátás: özvegyi nyugdíj, árvaellátás, szülői nyugdíj, baleseti hozzátartozói nyugellátások.¹⁰

Ezen ellátásokra, mint ahogy arra már utaltam, a járulékfizetési kötelezettség teljesítésével lehet jogosultságot szerezni.

3. A biztosítottak

A természetes személy biztosított pozíciója nem automatikusan jön létre, ugyanis nem minden munkavégzés (tevékenység folytatás) alapozza meg a biztosítási kötelezettséget. A biztosítási kötelezettséget megalapozó jogviszonyokat a Tbj. 6. §-a tételesen meghatározza. Új eleme a szabályozásnak, hogy az egyébként biztosítási kötelezettséggel járó jogviszonyban kereső tevékenységet végző nyugdíjast (kiegészítő tevékenységet folytató személyt) nevesítve, a biztosítottak körének meghatározása során emeli ki a kötelezettek köréből a jogalkotó. Jogtechnikailag ez nem újszerű megoldás, annak ellenére, hogy a biztosítás alól történő mentesítés eseteit külön rendelkezés, a Tbj. 17–19. §-a tartalmazza. A biztosítási kötelezettség elbírálásakor a foglalkoztatónak nemcsak a biztosítottak körét meghatározó rendelkezést, hanem a mentesítésre vonatkozó szabályokat is figyelembe kell vennie. Ezek sorában a kiegészítő tevékenységet folytató minősülő személyt kell először számba venni.

Kiegészítő tevékenységet folytató személy: a biztosítási kötelezettség alá eső jogviszonyban kereső tevékenységet folytató saját jogú nyugdíjas személy, továbbá az az özvegyi nyugdíjban részesülő személy, aki a reá irányadó nyugdíjkorhatárt betöltötte és egyéni vagy társas vállalkozónak minősül, akkor is, ha a saját jogú vagy a hozzátartozói nyugellátás folyósítása szünetel.

A jogalkalmazást segíti, hogy a Tbj. egyértelműen saját jogú nyugdíjasnak tekinti a szociális biztonságról szóló egyezményrel érintett állam által megállapított öregségi nyugellátásban részesülő személyt.¹¹

Lényeges változás, hogy a nyugdíj melletti munkavégzés valamennyi formája (például a megbízási jogviszony, választott tisztségviselői jogviszony stb.) mentesül a biztosítási kötelezettség és a járulékfizetés alól.

¹⁰ Tbj. 5§ (2)

¹¹ Tbj. 4. § 17.1. pont

A vállalkozó nyugdíjasok (a társadalombiztosítás rendszerében korábban sem biztosítottak, az egyes ellátásra jogosultak körébe tartoznak) pedig mentesülnek a járulékfizetési kötelezettség alól.

A nyugdíjas egyéni vállalkozó nem fizet nyugdíjjárulékot és egészségügyi szolgáltatási járulékot. A nyugdíjas társas vállalkozó a társas vállalkozástól személyes közreműködésére tekintettel megszerzett járulékalapot képező jövedeleméből nem fizet nyugdíjjárulékot, és a társaságnak sem kell utána egészségügyi szolgáltatási járulékot fizetnie.

A járulékfizetés alóli mentesítés az ellátási jogosultságot annyiban érinti, hogy a nyugdíjas munkavállaló, vállalkozó e jogviszonyában baleseti ellátásra (például baleseti táppénz) és nyugdíjnövelésre nem lesz jogosult.

A Tbj. alapján biztosított a nyugdíjasnak nem tekinthető munkaviszonyban álló személy, tekintet nélkül arra, hogy foglalkoztatása teljes vagy részmunkaidőben történik;¹²

Kiemelést érdemel, hogy a munkaviszonyban álló személy esetében a részmunkaidőben történő foglalkoztatás a jövőben is feltétel nélkül megalapozza a biztosítási jogviszonyt. A munkaviszonyban állók esetében bevezetésre kerülő minimum járulékalap a biztosított jogállást nem érinti.¹³

A szövetkezeti tag biztosítási kötelezettségére vonatkozó szabályok a hatályos rendelkezéshez képest pontosításra kerülnek. Egyértelművé válik, hogy a b) pont szerint a szövetkezet tagja csak akkor minősül biztosítottnak, ha a szövetkezet tevékenységében munkaviszony, vállalkozási vagy megbízási jogviszony keretében közreműködik. Hiánypótló szabályként rögzítésre került, hogy az adott jogviszonyra (munkaviszony vagy megbízási) irányadó szabályok alapján kell a biztosítási kötelezettséget elbírálni.¹⁴

A sajátos szövetkezetekre [ba)–bc) pontok] kivételes szabályok vonatkoznak, amelyek változatlan tartalommal kerülnek a Tbj.-be, így e körben a biztosítás alól mentesített személyek köre nem változik.

A ba) pontjában meghatározott tanulmányokat folytató tanuló, hallgató e minőségét a következő dokumentumokkal igazolja:

- a köznevelési, a szakképző intézmény által kiállított tanulói jogviszony-igazolás,
- a felsőoktatási intézmény által kiállított hallgatói jogviszony-igazolás,
- az oktatási igazolványokról szóló 362/2011. (XII. 30.) Korm. rendelet szerint a közreműködő intézmény által a tárgyidőszakra kiadott, érvényesítő matricával ellátott, nappali típusú diákigazolvány (a közreműködő intézmény által kiadott diákigazolványra való jogosultságról szóló igazolást is),
- a fenti kormányrendelet szerint a tanköteles kor felső határát az adott tanévben betöltő tanuló esetén az érvényesítő matrica nélküli diákigazolvány.
 - a) az álláskereső támogatásban részesülő személy;
 - b) az egyéni vállalkozó

¹² Tbj. 6 § (1) a)

¹³ Széll Zoltánné: i.m. 62. o.

¹⁴ Széll Zoltánné: i.m. 63.o.

c) a társas vállalkozó

Továbbra is társas vállalkozónak kell minősíteni a betéti társaság, a közkereseti társaság és a korlátolt felelősségű társaság olyan természetes személy tagját, aki a társaság ügyvezetését nem munkaviszony alapján látja el, kivéve, ha az az adott társaságban a vezető tisztségen felüli feladatok ellátását társas vállalkozói jogviszony keretében végzi. Ez azt jelenti, hogy az új Tbj. az ügyvezető társadalombiztosítási jogállásának meghatározása szempontjából új szabályt nem tartalmaz.

Az egyéni vállalkozó, a társas vállalkozó akkor is biztosítottnak minősül, ha a vállalkozói tevékenysége mellett heti 36 órás foglalkoztatással járó munkaviszonyban is áll, vagy tanulmányokat folytat. A biztosított bejelentést ilyen esetben is teljesíteni kell.¹⁵

d) az egyházi szolgálati viszonyban álló egyházi személy¹⁶

Az egyház és a tagjai közötti jogviszonyt az egyház belső törvényei határozzák meg. Az egyházi szolgálati jogviszonyban álló egyházi személyre speciális járulékfizetési szabályok vonatkoznak, ezért lényeges a munkavégzés alapján az alapjogviszonyt helyesen megállapítani.

e) a mezőgazdasági őstermelő, ha az öregségi nyugdíjkorhatárig hátralévő idő és a már megszerzett szolgálati idő együttesen legalább 20 év, kivéve

ga) az őstermelői tevékenységet közös igazolvány alapján folytató kiskorú személyt és a gazdálkodó család kiskorú tagját,

gb) az egyéb jogcímen – ide nem értve a k)–l) pont szerint – biztosítottat,

gc) a saját jogú nyugdíjast és az özvegyi nyugdíjban részesülő személyt, aki az öregségi nyugdíjkorhatárt betöltötte.

A mezőgazdasági őstermelő esetében a biztosítási kötelezettség megállapítása a feltételek változatlanlansága ellenére is összetett feladat. Ennek oka a tevékenység jellegéből fakadó speciális szabályrendszer. A mezőgazdasági őstermelő biztosítási kötelezettsége kettős feltételhez kötött, egyrészt a megszerzhető szolgálati időnek el kell érnie a 20 évet (ez az öregségi teljes nyugdíj megállapításához szükséges szolgálati idő), másrészt a mezőgazdasági őstermelő nem állhat egyidejűleg biztosítási kötelezettséggel járó jogviszonyban. Ez utóbbi feltételből azonban a jogalkotó továbbra is kiemeli a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyt és a választott tisztségviselői jogviszonyt.¹⁷

Feltételhez kötötten biztosított a nyugdíjasnak nem minősülő díjazás ellenében munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony keretében (például megbízási szerződés alapján) személyesen munkát végző személy, ha az e tevékenységből származó, tárgyhavi járulékalapot képező jövedelme eléri a minimálbér 30 százalékát vagy naptári napokra annak harmincad részét. Ez azt is jelenti, hogy a biztosítási jogviszony elbírálása utólag, a járulékalapot képező jövedelem kifizetésekor történik.

¹⁵ T1041számú adatlap

¹⁶ Az egyházi személy a bevett egyház, a bejegyzett egyház, illetve a nyilvántartásba vett egyház belső szabályában meghatározott, az egyházi jogi személy szolgálatában álló, egyházi szolgálatot sajátos egyházi szolgálati viszonyban, munkaviszonyban vagy egyéb jogviszonyban teljesítő természetes személy.

¹⁷ Széll Zoltánné: i.m. 64.o.

Biztosított az a természetes személy is, aki a munkát külföldi foglalkoztató számára Magyarország területén kívül végzi, és Koordinációs rendelet vagy Magyarország által kötött kétoldalú szociális biztonságról szóló egyezmény alapján a Tbj. hatálya alá tartozik.¹⁸

A szociális biztonságot szabályozó egyezmények egy része az egy állam joghatóság elvét követi.¹⁹

Más egyezmények a szerződő államokban végzett munka tekintetében az adott ország tb-szabályait rendelik alkalmazni, vagyis nem zárják ki a kettős biztosítást. Ha az Egyezmény egy adott munkavégzés tekintetében a magyar joghatóságot mondja ki, akkor a belső jogi normákban meg kell jeleníteni a tb.-kötelezettség teljesítésére vonatkozó szabályokat. Ezt a célt szolgálja a biztosítottak körének fentiek szerinti kiterjesztése is.

Meg kell említeni, hogy az említett biztosítottak vonatkozásában a járulékkötelezettségeket a Tbj. 87.§-a szerinti különös szabályok szerint kell teljesíteni, hiszen Magyarországon a klasszikus értelemben vett foglalkoztató nincs.

A magyar jogszabályok szerint bejegyzésre nem kötelezett külföldi foglalkoztató (a továbbiakban: külföldi vállalkozás) javára biztosítási kötelezettséggel járó jogviszony keretében munkát végző foglalkoztatott részére kifizetett járulékalapot képező jövedelem alapulvételével a külföldi vállalkozás társadalombiztosítási járulékot állapít meg és von le.²⁰

A biztosítási kötelezettség megállapítása során nem akadály, hogy a szerződő felek a külföldi jog hatálya alá tartozó megbízási jogviszonyt vagy munkaviszonyt létesítettek, mert ezeket a magyar jog szerinti jogviszonyokkal azonosan kell a Tbj. alkalmazásában megítélni.²¹

A külföldi pénznemben keletkezett bevételből a járulékalapot a Magyar Nemzeti Bank hivatalos, a bevétel megszerzésének napját megelőző hónap 15. napján érvényes devizaárfolyamának alkalmazásával kell forintra átszámítani. Olyan külföldi pénznem esetén, amely nem szerepel az MNB hivatalos devizaárfolyam-lapján, az MNB által közzétett árfolyamot kell a forintra történő átszámításhoz figyelembe venni. Ha a külföldi pénznemben keletkezett bevételből az Szja tv. szerinti adóelőleg-alap számításnál figyelembe vett jövedelem képezi a járulékalapot, a forintra történő átszámítás megegyezik az adóelőleg-alap számításnál figyelembe vett jövedelem megállapításakor az Szja tv. szabályai szerint alkalmazott átszámítással.²²

A külföldi vállalkozás a biztosítási kötelezettséggel járó jogviszonnyal összefüggő bejelentési, járulékfizetési és bevallási kötelezettséget az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLII. törvény²³ szerinti pénzügyi képviselő, valamint adózási ügyvivő útján, ennek hiányában közvetlenül saját maga teljesíti. Ha a külföldi vállalkozás a járulékkötelezettséget közvetlenül teljesíti, a biztosítás kezdetét megelőzően köteles

¹⁸ Széll Zoltánné: i. m. 64.o.

¹⁹ Ilyen például a Koordinációs rendelet, a 883/2004/EK rendelet – a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról.

²⁰ Széll Zoltánné: i. m. 64.o.

²¹ Tbj. 4.§ 13. pont

²² Tbj. 88.§ (1)

²³ Air.

bejelentkezni az állami adó- és vámhatóságnál, valamint kérelmezni, hogy az állami adó- és vámhatóság foglalkoztatói minőségében vegye nyilvántartásba.

Ha a külföldi vállalkozás a járulékkötelezettségek teljesítésére nem rendelkezik Air. szerinti képviselővel, és a bejelentkezést is elmulasztja, az általa foglalkoztatott természetes személy biztosításával összefüggő bejelentési, járulékfizetési és bevallási kötelezettséget a foglalkoztatott teljesíti, és viseli a járulékkötelezettségek elmulasztása miatti jogkövetkezményeket (ide nem értve a mulasztási bírságot és az adóbírságot).

Ha a munkavállaló magyarországi foglalkoztatására

- a) kirendelés alapján kerül sor, és a munkáltatók megállapodása alapján a munkavállaló munkabérét és az ezzel járó közterheket az a munkáltató fizeti, amelyhez a munkavállalót kirendelték,
- b) munkaerő-kölcsönzés keretében kerül sor, és a kölcsönbeadó külföldi vállalkozás,

e foglalkoztatással összefüggésben a bejelentés és nyilvántartás, valamint a járulék megállapításának, bevallásának és megfizetésének kötelezettsége az a) pont szerinti esetben azt a munkáltatót terheli, amelyhez a munkavállalót kirendelték, a b) pont szerinti esetben a belföldön bejegyzett kölcsönvevőt terheli.²⁴

A biztosítási és járulékfizetési kötelezettséggel összefüggő bevallási, adatszolgáltatási kötelezettségét havonta, a tárgyhónapot követő hónap 12-éig – az általánostól eltérő adattartalommal – az erre a célra rendszeresített 20T1041INT, 2008INT jelű adatlapokon elektronikus úton kell teljesíteni az állami adó- és vámhatóság részére. Az általános szabályok szerinti²⁵ [a Tbj. 66. § (1) bekezdés, a 74. és 75. §-ban meghatározott] nyilvántartásokat nem kell vezetni. A biztosítottnak a tárgyhavi jövedelem kifizetésével egyidejűleg a jövedelméből levont társadalombiztosítási járulékról, valamint az érvényesített családi járulékkedvezményről, illetve a részére túlvonás miatt visszafizetett (átutalt) társadalombiztosítási járulékról igazolást nem kell adni.²⁶

4. Az ellátások fedezeti rendszere

A társadalombiztosítási ellátások és a munkaerőpiaci célok fedezetére a biztosított társadalombiztosítási járulékot fizet.²⁷

Az egészségügyi szolgáltatási járulékfizetésre kötelezett személy, a központi költségvetés és a szociális szövetkezet egészségügyi szolgáltatási járulékot, a törvényben meghatározott személy szociális hozzájárulási adót fizet. A foglalkoztató a táppénzkiadásokhoz hozzájárul.

Az új szabályozás a társadalombiztosítási járulék mellett kizárólag a 10 százalékos mértékű nyugdíjjárulékkulcsot tartja fenn. Az álláskereső támogatásban részesülő személy az ellátás után, a szociális szövetkezetben tagi munkavégzés keretében

²⁴ Tbj. 87. §

²⁵ Amelyek a Tbj. 66. § (1) bekezdésében és a 74. és 75. §-ban kerültek meghatározásra.

²⁶ Széll Zoltáné: i.m. 65. o.

²⁷ Tbj. 23. § (1)

munkát végző tag az e tevékenysége ellenértékéért kapott pénzbeli juttatás után, az egyházi szolgálati viszonyban álló személy után az egyházi jogi személy a minimálbér alapulvételével nyugdíjjárulékot fizet.²⁸

A foglalkoztató köteles továbbá a járulékfizetési alsó határ és a ténylegesen kifizetett járulékalapot képező jövedelem közötti különbség után fennálló társadalombiztosítási járulékfizetési kötelezettséget teljesíteni. A különbség utáni társadalombiztosítási járulékfizetési kötelezettség előzőek szerinti teljesítését úgy kell tekinteni az ellátások számítási szabályainak alkalmazása során, mintha azt a biztosított személy teljesítette volna.²⁹

A járulékokat havonta a járulékalapot képező jövedelem kifizetésekor irányadó járulékmértékek szerint kell megfizetni. A járulékokat a biztosítási kötelezettséggel járó jogviszony megszűnését követően kifizetett (kiosztott) járulékalapot képező jövedelem után is meg kell fizetni.³⁰

- A társadalombiztosítási járulék mértéke 18,5 százalék.³¹
- A nyugdíjjárulék mértéke 10 százalék.
- Az egészségügyi szolgáltatási járulék havi összege 8000 forint (napi összege 270 forint) volt 2021-ben, 2022. január 1-jétől 8400 forint (napi 280 forint).

A központi költségvetés³² a nyugellátásban részesülő után, a gyermekgondozási díjban részesülők, valamint a mezőgazdasági járadékban (öregségi, munkaképtelenségi, özvegyi járadékban, növelt összegű öregségi, munkaképtelenségi, özvegyi járadékban), megváltozott munkaképességű személyek ellátásában, bányászok egészségkárosodási járadékában, fogyatékosági támogatásban, rokkantsági járadékban, házastársi pótlékban, házastársi jövedelempótlékban, a nemzeti gondozási díjban (pótlékban), hadigondozotti ellátásban, a bányászati keresetkiegészítésben vagy átmeneti bányászjáradékban, a gyermekgondozást segítő ellátásban, az aktív korúak ellátására való jogosultság keretében megállapított pénzbeli ellátásban, időskorúak járadékában, gyermekek otthongondozási díjában, ápolási díjban vagy gyermeknevelési támogatásban részesülők után, havonta a központi költségvetésről szóló törvényben meghatározott összegű egészségügyi szolgáltatási járulékot fizet.

A foglalkoztató a biztosított betegsége miatti keresőképtelensége, valamint a kórházi (klinikai) ápolása időtartamára folyósított táppénz egyharmadát hozzájárulás címén fizeti meg.³³

5. A befizetések elszámolása

A befizetett társadalombiztosítási járulékból az állami adóhatóság 54 százalékot nyugdíjjárulék címén a Nyugdíjbiztosítási Alapnak, 37,9 százalékot egészségbiztosítási járulék címén az Egészségbiztosítási Alapnak, 8,1 százalékot

²⁸ Széll Zoltánné: *Az új járulékszabályozás – 2. rész.* Adó Adó-és Pénzügyi Szaklap, XXXIV. évfolyam 2020/8.-9. szám. 115.o.

²⁹ Tbj. 23§ (3)

³⁰ Tbj. 24§

³¹ Tbj. 25§ (1)

³² Tbj. 25§ (4)

³³ Az ehhez kapcsolódó elszámolási szabályokat a Tbj. 2. melléklete tartalmazza.

munkaerőpiaci járulék címén a foglalkoztatási programokkal kapcsolatos elkülönített állami pénzalapnak naponta utal át.³⁴

Az állami adóhatóság a nyugdíjjárulék címén megfizetett járulékot a Nyugdíjbiztosítási Alapnak naponta utalja át.³⁵

Az állami adóhatóság az egészségügyi szolgáltatási járulék címén megfizetett járulékot az Egészségbiztosítási Alapnak naponta utalja át.³⁶

Külön vizsgálandó, hogy mi minősül járulékalapot képező jövedelemnek.³⁷

Az Szja tv.³⁸ szerint összevont adóalapba tartozó önálló és nem önálló tevékenységből származó bevételből az adóelőleg-alap számításnál figyelembe vett jövedelem, a munkavállalói érdekképviseletet ellátó szervezet részére levont (befizetett) tagdíj, a szakképzési munkaszerződés alapján ténylegesen kifizetett pénzbeli juttatás, a felszolgálási díj, az ösztöndíjas foglalkoztatási jogviszony alapján fizetett ösztöndíj,³⁹

A Tbj. 6. § (1) bekezdés *a)* pontjában meghatározott esetben, tehát a munkaviszonyban, a járulékalap havonta legalább a minimálbér 30 százaléka (járulékfizetési alsó határ), azzal, hogy ha

a) a biztosítási kötelezettséget eredményező jogviszony hónap közben keletkezik vagy szűnik meg,

b) a biztosítási jogviszony a 16. § alapján a hónap egészében nem áll fenn, vagy

c) az adott hónapban a biztosított táppénzben, baleseti táppénzben részesül, vagy tizenkét évesnél fiatalabb beteg gyermek ápolása címén fizetési nélküli szabadságot vesz igénybe, a járulékfizetési alsó határ meghatározása során az *a)*-*c)* pontok szerinti naptári napokat figyelmen kívül kell hagyni. Amennyiben az *a)*-*c)* pontokban meghatározott körülmények a naptári hónap csak egy részében állnak fenn, a járulékfizetési alsó határ kiszámításánál egy-egy naptári napra a járulékalap harmincad részét kell alapul venni.⁴⁰

Nem kell ugyanakkor alkalmazni a járulékfizetési alsó határra vonatkozó rendelkezést munkaviszonyban álló és a csecsemőgondozási díjban, gyermekgondozási díjban, gyermekek otthongondozási díjában, örökbefogadói díjban, gyermeknevelést segítő ellátásban, gyermeknevelési támogatásban, ápolási díjban részesülők, valamint a nemzeti köznevelésről szóló törvény hatálya alá tartozó köznevelési intézményben nappali rendszerű iskolai oktatás keretében vagy nappali oktatás munkarendje szerint folyó oktatásban, a szakképzésről szóló törvény szerint szakképző intézményben nappali rendszerű szakmai oktatásban, továbbá a nemzeti felsőoktatásról szóló törvény hatálya alá tartozó felsőoktatási intézményben nappali rendszerű oktatás keretében tanulmányokat folytató tanuló, hallgató esetében.⁴¹

Vannak azonban kivételek, amelyek a Tbj. 32. § alapján nem képezik a társadalombiztosítási járulék alapját, mint például a foglalkoztató által megállapított

³⁴ Tbj. 26.§ (1)

³⁵ Tbj. 26.§ (2)

³⁶ Tbj. 26.§ (3)

³⁷ Tbj. 27.§

³⁸ Magánszemélyek jövedelemadójáról szóló 1995. évi CXVII. törvény (Szja.)

³⁹ Tbj. 27 § (1) a)

⁴⁰ Tbj. 27.§ (2)

⁴¹ Tbj. 27. § (3)

és folyósított társadalombiztosítási ellátás, valamint a szociális ellátásnak nem a foglalkoztatót terhelő összege.

5.1. Járulékfizetési szabályok. A foglalkoztató a foglalkoztatottat a járulékalapot képező jövedelme után terhelő társadalombiztosítási járulékot a járulékfizetésre vonatkozó eljárási szabályok szerint vonja le és fizeti meg. Ha a foglalkoztató a biztosítottól több járulékot vont le az előírtnál, a többletként jelentkező járulékot legkésőbb a biztosított kérését követő 15 napon belül vissza kell fizetni.⁴²

5.2. Családi járulékkedvezmény. Az Szja tv. szerinti családi kedvezmény⁴³ érvényesítésére jogosult biztosított és - a családi kedvezményt megosztással érvényesítő - biztosított házastársa, élettársa családi járulékkedvezményre jogosult.

A családi járulékkedvezmény csökkenti a biztosított által fizetendő társadalombiztosítási járulék vagy nyugdíjjárulék összegét.

A családi járulékkedvezmény összege a biztosítottat megillető, az Szja tv. szerinti családi kedvezmény összegéből

a) a biztosított által vagy

b) az Szja tv. szerinti családi kedvezmény közös igénybevételére jogosult biztosítottak által közösen vagy

c) a biztosított és a családi kedvezményt megosztással érvényesítő biztosított házastársa, élettársa által együttesen vagy

ez utóbbi két esetben a biztosítottak által együttesen ténylegesen érvényesített családi kedvezménnyel csökkentett összeg 15 százaléka, de legfeljebb a társadalombiztosítási járulék vagy nyugdíjjárulék összege.⁴⁴

A családi járulékkedvezményt a meghatározott személyek döntésük szerint együtt is, de csak egyszeresen érvényesíthetik. A családi járulékkedvezmény együttes igénybevételének feltétele az érintett magánszemélyek - adóbevallásban közösen tett, egymás adóazonosító jelét is feltüntető - nyilatkozata, amely tartalmazza a kedvezmény összegének felosztására vonatkozó döntésüket.

A családi járulékkedvezmény összegét a biztosított az éves bevallásában feltünteti. A családi járulékkedvezmény érvényesítése nem érinti a biztosított

⁴² Tbj. 31§ (1) –(2)

⁴³ A családi adókedvezmény a kedvezményezett eltartott után jár.

Kedvezményezett eltartott:

- az a gyermek, akire tekintettel családi pótlékot folyósítanak,
- a magzat a várandósság időszakában (fogantatásának 91. napjától megszületéséig),
- az, aki a családi pótlékra saját jogán jogosult,
- a rokkantsági járadékban részesülő magánszemély.
- A családi adókedvezmény az adózó összevont adóalapját csökkenti. Az a biztosított, aki az adóalappal szemben nem tudja teljes egészében érvényesíteni az őt megillető családi adókedvezményt, azt a társadalombiztosítási járulékkal szemben is elszámolhatja.
- A családi adókedvezmény összege az eltartottak számától függ.
- Eltartott:
- a kedvezményezett eltartott,
- az, aki a családi pótlék összegének megállapítása szempontjából figyelembe vehető vagy figyelembe vehető lenne (pl. egyetemista/főiskolás gyermek).

⁴⁴ Tbj. 34.§ (1)

társadalombiztosítási és munkaerő-piaci ellátásokra való jogosultságát és az ellátások összegét.⁴⁵

5.3. Járulékfizetésre vonatkozó különös szabályok. A gyermekgondozási díjban, gyermekgondozást segítő ellátásban, gyermeknevelési támogatásban, gyermekek otthongondozási díjában, ápolási díjban, fejlesztési foglalkoztatási díjban, a 2012. január 1-jét követően hatósági határozattal megállapított rehabilitációs ellátásban, rendvédelmi egészségkárosodási keresetkiegészítésben, rendvédelmi egészségkárosodási járadékban, honvédelmi egészségkárosodási keresetkiegészítésben, honvédelmi egészségkárosodási járadékban, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal személyi állományának jogállásáról szóló törvény szerinti egészségkárosodási keresetkiegészítésben vagy egészségkárosodási járadékban részesülő személy az ellátás összege után nyugdíjjárulékot fizet.⁴⁶

Ennek továbbra is az a célja, hogy az ellátások folyósításának időtartama figyelembe vehető legyen a nyugellátás megállapítása során.⁴⁷

A saját jogú nyugdíjban, valamint az öregségi nyugdíjkorhatárt betöltött, özvegyi nyugdíjban részesülő személy a gyermekgondozást segítő ellátás, gyermekgondozási segély, a gyermekek otthongondozási díja, az ápolási díj, valamint a fejlesztési foglalkoztatási díj után nyugdíjjárulékot nem fizet. Az öregségi nyugdíjkorhatárt betöltött, özvegyi nyugdíjban részesülő személy a folyósító szervhez benyújtott nyilatkozatával azonban vállalhatja a nyugdíjjárulék fizetését.⁴⁸

Az álláskeresési támogatásban részesülő személy az ellátás után nyugdíjjárulékot fizet.⁴⁹

Az egyházi szolgálati viszonyban álló egyházi személy után az egyházi jogi személy a minimálbér alapulvételeivel nyugdíjjárulékot fizet. A járulékot központilag, egy összegben az Art. szabályai szerint kell az állami adó- és vámhatóságnak bevallani és megfizetni.⁵⁰

Tagi munkavégzés esetén a szociális szövetkezeti tag az e tevékenysége ellenértékéért kapott pénzbeli juttatás után nyugdíjjárulékot fizet.⁵¹

6. A nyugdíjasokat érintő új szabályok

A saját jogú nyugdíjasokat általános járulékmentesség illeti meg, függetlenül a foglalkoztatás formájától. Ezzel párhuzamosan a kifizető is mentesül a szociális hozzájárulási adó fizetési kötelezettség alól, ha saját jogú nyugdíjast foglalkoztat.

A társadalombiztosítási nyugellátásról 1997. évi LXXXI. törvényben (Tny.) hatályon kívül helyezték az új Tbj. miatt a 22/A.§-t. Az (1) bekezdés továbbra is

⁴⁵ Tbj. 35§

⁴⁶ Tbj. 37.§ (1)

⁴⁷ Széll Zoltáné: Az új járulékszabályozás – 2. rész. Adó Adó-és Pénzügyi Szaklap, XXXIV. évfolyam 2020/8.-9. szám. 115.o.

⁴⁸ Tbj. 37.§ (1)

⁴⁹ Tbj. 37.§ (2)

⁵⁰ Tbj. 37.§ (3)

⁵¹ Tbj. 37.§ (4)

érvényben marad, de új helyekre kerül. A saját jogú nyugellátás mellett folytatott keresőtevékenységgel szerzett kereset, jövedelem összege az öregségi nyugdíj alapját képező havi átlagkereset kiszámítása során nem vehető figyelembe.⁵²

A saját jogú nyugellátás mellett folytatott keresőtevékenység időtartama szolgálati időként nem vehető figyelembe.⁵³ A társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 22/A.§ további rendelkezései és a 83/B.§-a szintén hatályát veszítette.

7. A nyugdíjak megállapítása során az elévülési idő figyelmen kívül hagyásának lehetősége

Új jogintézményként kerül bevezetésre a nyugellátás megállapítása során az elévülési idő figyelmen kívül hagyása. A jogintézmény lehetőséget teremt arra, hogy az adózásban általános 5 éves elévülési időn túl is lehetőség legyen a nyugdíjjárulessal és alappal kapcsolatos kötelezettségek pótlására (bevallás, befizetés) vagy ha nem állt fenn a biztosítási kötelezettség, akkor a Nyugdíjbiztosítási Alap részére befizetett járulék visszaiénylésére. Az eljárás a nyugdíj megállapításért felelős szervnél vagy az állami adó- és vámhatóságnál a magánszemély kérelmére indul, ami egyben azt is jelenti, hogy a NAV-ot továbbra is köti az általános elévülési idő, tehát a NAV az elévülési időn túl hivatalból továbbra sem állapíthat meg kötelezettséget.

A nyugdíj megállapításért felelős szerv megvizsgálja, hogy fennállnak-e az érintett időszak szolgálati időként történő figyelembevételének a feltételei. Ha megállapítható olyan időszak, amely időszakot nem lehet szolgálati időként figyelembe venni a nyugellátás megállapításához, a nyugdíj megállapításért felelős szerv a nyilvántartásában szereplő adatok alapján határozattal megállapítja a szolgálati időként figyelembe nem vehető időszakot és az erre tekintettel tartozatlanul megfizetett nyugdíjjárulessal összegét, amelyet a Magyar Államkincstár a természetes személy részére kifizeti.⁵⁴

Pontosításra kerül továbbá az is, hogy szolgálati idő elismertetése iránti kérelem csak olyan időszak vonatkozásában indítható, amely időszak tekintetében az Art. szerinti elévülési idő már letelt. Az Art. szerinti elévülési időn belüli járulékfizetés rendezésére továbbra is az Art. rendelkezéseit kell alkalmazni.

8. Egészségügyi szolgáltatási járulék és ellátási jogosultság

Ha az egészségügyi szolgáltatási járulékfizetésre kötelezett személy a fizetési kötelezettségét nem teljesíti és az ebből keletkező hátralék összege meghaladja az egészségügyi szolgáltatási járulék havi összegének hatszorosát, a Társadalombiztosítási Azonosító Jel⁵⁵ egészségügyi szolgáltatás igénybevétele

⁵² A társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvény (Tny.) 22.§ új (3a) bekezdés

⁵³ Tny. 42.§ új (3) bekezdés

⁵⁴ Tbj. 78. §

⁵⁵ TAJ szám

vonatkozásában érvénytelen, az egészségügyi szolgáltatás térítésmentesen nem vehető igénybe. Az állami adó- és vámhatóság az egészségügyi szolgáltatás járulékfizetési kötelezettség nem teljesítéséből keletkező hátralékról szóló adatot átadja a biztosított nyilvántartás kezeléséért felelős szerv részére, amely ez alapján a TAJ számot egészségügyi szolgáltatás igénybevétele céljára érvényteleníti. A biztosítottak nyilvántartás kezeléséért felelős szerv a TAJ szám érvényességét az állami adó- és vámhatóságnak a tartozás megfizetéséről vagy a fizetési kedvezmény engedélyezéséről szóló adatszolgáltatását követő naptól állítja vissza. A tartozás utólagos megfizetése nem eredményezi a TAJ szám visszamenőleges érvényességét.

⁵⁶

Részletes eljárási szabályok alkalmazandók az egészségügyi szolgáltatási járulékfizetési kötelezettség megállapítására vonatkozóan, illetve arra az esetre, ha a magánszemély vitatja a kötelezettség jogalapját. Amennyiben a magánszemély nem ért egyet a kötelezettség megállapításával, egyeztetési eljárást kezdeményezhet. Az egyeztetési eljárás jogerős lezárásáig felhalmozódó hátralékot nem kell figyelembe venni a TAJ kártya érvénytelenítését kiváltó hátralék összegének számítása során. Az eljárás alatt felhalmozódó hátralékot a kötelezettség megállapításáról szóló határozat véglegessé válásától számított 15 napon belül kell teljesíteni

Az új szabály az egészségügyi szolgáltatási járulék összegének számítási módját a KSH által közzétett fogyasztói árindexhez köti. A tárgyévet követő évre megállapított egészségügyi szolgáltatási járulék mértékeket a NAV honlapján október 31-ig teszi közzé.⁵⁷

9. Szociális hozzájárulási adó és személyi jövedelemadó

2020. július 1-től 17,5%-ról 15,5%-ra csökkent a szociális hozzájárulási adó mértéke. Ezzel párhuzamosan 85%-ról 89%-ra nőtt a személyi jövedelemadó alapjának számításakor alkalmazandó korrekciós tétel, ha az összevont adóalapot terhelő szociális hozzájárulási adó fizetési kötelezettség a magánszemélyt terheli, de azt költségként nem számolhatja el és számára nem térítik meg.⁵⁸

10. Összegzés

Az egyéni járulékkötelezettségek összevonásra kerültek július 1-től, így a biztosítottakat egységes, 18,5%-os tb kötelezettség terheli, a korábbi 4 külön járulék (nyugdíjjárulék, pénzbeli- és természetbeni egészségbiztosítási járulék, valamint munkaerőpiaci járulék) helyett. *Néhány speciális juttatás esetében – így például gyermekgondozási díj, gyermeknevelési támogatás, ápolási díj, stb. - csak 10% nyugdíjjárulék fizetendő.* Ennek következtében:

⁵⁶ Tbj. 46. § (2)

⁵⁷ Tbj. 25.§ (3)

⁵⁸ Szja. 29.§

- A feladatukat megbízás keretében ellátó személyek, a nem főfoglalkozású társas és egyéni vállalkozók, valamint a biztosított mezőgazdasági őstermelők járulékfizetési kötelezettsége 17%-ról 18,5%-ra nőtt. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a 2020. július 1. utáni időszak tekintetében álláskeresői járadékokra is jogosultságot szereztek.
- Az összevonásra kerülő járulékok miatt a jövőben a családi járulékkedvezmény a teljes, 18,5%-os tb járulékkal szemben érvényesíthetővé vált. Ez magasabb kedvezményalapot jelent, hiszen ezt megelőzően a 1,5%-os munkaerőpiaci járulékkal szemben nem volt érvényesíthető a családi járulékkedvezmény.

Bevezetésre került a járulékfizetési alsó határ. Ez alapján a munkaviszony keretében foglalkoztatott személyek esetén is a tb járulékot legalább a minimálbér 30%-a után kell fizetni, akkor is, ha a foglalkoztatott tényleges jövedelme ennél alacsonyabb. Ez a rendelkezés különösen a részmunkaidőben foglalkoztatott személyeket érintheti és esetükben a rendelkezés következtében a járulékalap eltérhet a személyi jövedelemadó alapjától. E rendelkezés a szociális hozzájárulási adóról szóló törvénybe is átvezetésre került.

Ha a munkavállaló tényleges jövedelme nem éri el a fenti összeget, a ténylegesen kifizetett járulékalapot képező jövedelem és a járulékfizetési alsó határ közötti különbözet után fennálló tb kötelezettséget a munkáltatónak kell viselni (bevallani és megfizetni) anélkül, hogy ezt az összeget később a munkavállalótól visszakövetelné. A különbözet alapján fennálló tb járulékfizetési kötelezettséget azonban a 2020. július és augusztus hónapokra vonatkozóan nem kellett teljesíteni; az ezekre a hónapokra tekintettel a járulékalapot képező jövedelmet az általános szabályok szerint kellett megállapítani.

A járulékalap meghatározásával kapcsolatosan az alábbi változások kiemelten fontosak:

- Társas és egyéni vállalkozók esetében az új Tbj megszünteti a járulékalap korrekciókat, így a jövőben a tb járulékot a járulékalapot képező jövedelem, de legalább a minimálbér (garantált bérminimum) után kell megfizetni, a korábbi 150%-os minimálbér (garantált bérminimum) helyett.
- Adóelőleg-alap számításánál figyelembe vett jövedelem hiányában vagy abban az esetben, ha a jövedelem részben vagy egészben Magyarországon kívül adóztatható, a járulékalapot speciális szabályok alapján kell meghatározni. A tervezett szabályozás elvi szinten hasonlít az eddigi szabályozáshoz, azonban bizonyos esetekben a járulékfizetés a KSH által a tárgyévvel megelőző év július hónapjára publikált bruttó nemzetgazdasági átlagkeresethez kötött vagy akár további összetett szabályok mentén kell a járulékalapot megállapítani. A szociális hozzájárulási adó alapját is az új szabályokhoz igazítottan kell majd meghatározni.⁵⁹

⁵⁹ Baranyi Gábor: Sok minden változik az új Tbj törvénnyel július 1-től <https://www2.deloitte.com/hu/hu/pages/ado/articles/sok-minden-valtozik-uj-tb-torveny.html> (2022.01.12.)

Irodalomjegyzék

- Nagy Zoltán: *Költségvetési gazdálkodás*, 2014, Nemzeti Közszerológálati Egyetem, Budapest
 - Széll Zoltánné: *Az új járulékszabályozás – 1. rész*. Adó Adó-és Pénzügyi Szaklap, XXXIV. évfolyam 2020/7. szám.
 - Széll Zoltánné: *Az új járulékszabályozás – 2. rész*. Adó Adó-és Pénzügyi Szaklap, XXXIV. évfolyam 2020/8.-9. szám.
 - Varga Zoltán: *Társadalombiztosítási járulékok Magyarországon*, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica Et Politica 28 pp. 523-554., 32 p. (2010)
-
-

Megjegyzések Luka László koncepció peréről*

Veress Emőd**

Luka László kommunista mozgalmár volt, aki a második világháborúban a szovjet hadseregben harcolt, majd vezető szerepet töltött be a román kommunista pártban és a szovjet típusú diktatúra kezdetén Románia pénzügyminisztere volt. A párton belüli hatalmi harcok keretében állították félre és koncepció perben halálra, majd kegyelmet gyakorolva életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Tevékenységének értékelése nem pozitív, a diktatúra kiszolgálója volt. Életútjának és koncepció perének vázlatos ismertetése azonban így is számos tanulságot tartogat a romániai kisebbségi politizálás folyamatosan jelentkező kelepccéiről és a román-magyar viszony máig ható rendezetlenségéről.

Kulcsszavak: Luka László, Románia, Erdély, kommunizmus, koncepció per

Comments on the show trial of Vasile Luca

Vasile Luca was a communist movementist who fought in the Soviet army in World War II, then became a leader in the Romanian Communist Party and was Romania's finance minister at the beginning of the Soviet-style dictatorship. He was set aside in a power struggle within the party and was sentenced in a show trial to death by verdict and life imprisonment by pardon. His activities cannot be seen in a positive light: he was a servant of the dictatorship. Even so, the sketchy account of his life and his show trial offers a number of lessons about the constant pitfalls of minority politics in Romania and the still-emerging disorder in Romanian-Hungarian relations.

Keywords: Vasile Luca, Romania, Transylvania, communism, show trial

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1504>

1. Alapvetés

Romániában az 1945-től fokozatosan kiépülő szovjet típusú diktatúra széles körben alárendelte és felhasználta az igazságszolgáltatást céljai érdekében. A koncepció perek egyik legalapvetőbb osztályozása két pertípus között tesz különbséget. Egyfelől léteztek a rendszer valós vagy akár vélt ellenségeivel szemben folytatott perek. Ide sorolható például Márton Áron gyulafehérvári római-katolikus püspökkel ügye, akit 1949-ben raboltak el, 1951-ben ítétek 15 év fegyházbüntetésre, 1955-ig volt börtönben és 1967-ig házi őrizetben. Másfelől azonban a „Kronosz felfalja a gyermekeit” típusú perek is gyakoriak voltak. Ebben az esetben a per célja a

* A tanulmány a szerző *Magyar vonatkozású politikai perek Romániában 1945-1968* kutatási projektjének keretében készült.

** Egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Jogtudományi Intézet, Kolozsvár. Főosztályvezető, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Magánjogi Kutatások Főosztálya, Budapest

rendszeren belüli hatalmi harcok rendezése, a párton belüli viszonyok újrendezése az igazságszolgáltatás legitimáló bevonásával. Ami viszont mindkét pertípus közös jellemzője, hogy különös céljai között szerepelt a megfélemlítés, a társadalom széles köreire kiható elrettentés: a párt- és az államvezetés a külső (párton kívüli) és belső (párton belüli) bármilyen ellenséges tevékenységet, elhajlást, a rendszer bármilyen kritikáját súlyosan megtorolja. Sőt, a megtorláshoz nem is feltétlenül szükséges „ellenséges” tevékenység, elhajlás, elégséges a pártvezetés útjába kerülni.

A jelen tanulmány tárgyát a második pertípusba tartozó ügy képezi: Luka László erdélyi magyar kommunista politikus (1898-1963) a román politika nagyhatalmú szereplője volt a második világháború után, amíg „Kronosz” (a párt és az a mozgalom, amelynek hű szolgálja volt), fel nem falta.

2. Luka László vázlatos életrajza

Luka László 1898. június 8-án született Háromszéken, Szentkatolnán.¹ Édesapja akkor halt meg tüdőgyulladásban, amikor édesanyja Lászlóval volt várandós.

Nagyszebenben, a bentlakásos katolikus iskolában és árvaházban, a Theresianumban tanult.² Ipari tanulóként sorozták be, Prágában dolgozott majd harcolt is az első világháborúban, illetve a Székely Hadosztályban.

A háború után Brassóban munkásként dolgozott a Schiel testvérek gépgyárában. Csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. Az 1925-1939 időszakban többet volt börtönben, mint szabadon, kommunista, szakszervezeti tevékenységért. 1940-ben át akart szökni a Szovjetunióba (jelentést kellett vinne a Komintern-nek), de letartóztatták és (az akkor Romániához tartozó) Csernovicban tartották fogva.³ Viszont 1940 nyarán a szovjetek elfoglalták Moldva keleti részét és Csernovicot is, Lukát pedig kiszabadították. Szovjet állampolgárságot kapott és 1940–41-ben Csernovic polgármesterhelyettese volt.

1943-ban Moszkvában a rádió román adásánál dolgozott, 1940-44 között az ukrain szovjet képviselője volt. Ekkor ismerkedett meg feleségével, a besszarábiai Betty Birnbaum-al (sz. 1909), aki a spanyol polgárháború hőseként volt a Szovjetunióban. Betti Birman Elisabeta Luca néven lett (a második) felesége.⁴ Részt vett a román hadifoglyokból (gyorstalpaló politikai átnevelés után) a szovjeteket segítő csapatok felállításában (Tudor Vladimirescu Hadosztály). 1944-ben visszatért Romániába. Luka a kommunizmus meghonosítóinak, a kollektivizálásnak, az erdélyi magyar szervezetek kommunistáknak történő kiszolgáltatásának vagy megszüntetésének egyik jelentős szereplője volt. 1947. május 22-én jelent meg a kolozsvári *Igazságban* hírhedt cikke (A romániai magyarság útja), amely szerint nem

¹ Falu Kézdivásárhely közelében. Ma Kovászna megye.

² Theresianum róm. kat. árva- és lelencház. *Orphanotrophium regium Theresianum catholicum Cibiniense* néven 1770-ben Mária Terézia alapította.

³ Csernovic a két világháború között Nagy-Romániához tartozott (történelmi elnevezései lengyelül Czerniowce, németül Czernowitz, román neve Cernăuți). Ma Ukrajnához tartozik, hivatalos neve Csernyivci (Чернівці).

⁴ Első felesége, Papp Róza, brassói volt. Követte férjét az orosz emigrációban, a családi emlékezet szerint tízfuszjárványban hunyt el Taskentben.

lehet az elvtelen „magyar egység” szomorú jelszavával a romániai magyar közéletet ismét a kiszípolozó földesurak, bankárok és a falu uzsorásai szolgálatába állítani. A „magyar egység” jelszavát a választások alatt a reakció arra használta, hogy behatoljon azokba a szervezetekbe, amelyek keretében lehetőséget látott sötét terveinek végrehajtására. Luka gyakorlatilag ideológiai tisztogatást követelt. Cikke így politikai dokumentum, mert magvalósítandó irányvonalat is jelölt a párt magyarsághoz való viszonyában:

„Nem igazi demokrata, nem a népi erők demokráciája megerősítéséért küzd, aki csak általában beszél a reakció elleni harc szükségességéről, de nem talál, nem akarja felismerni az ellenséget az EMGE5, EMKE6, Dalosszövetség vezető berkeiben, a Magyar Népi Szövetség egyes vezetői között; aki nem látja a lélekmérgező ügynökök aknamunkáját a politikai és világnézeti arcvonal minden szektorában, az egyház reakciós elemeinél, elsősorban a katolikus egyház reakciós köreinél; a Bolyai Egyetemen,⁷ a sok magyar nyelvű újság és folyóirat hasábjain (...) Tudnia kell a magyarságnak, hogy a romániai dolgozók és az RKP8 nélkül a Maniu-banda garázdálkodásai csak a legsötétebb nemzetiségi elnyomás és üldöztetés első megnyilvánulásai lettek volna, és ma a romániai magyarság vándorbattal a kezében kereshetne megoldást a megsemmisülés veszedelme ellen. A demokrácia útja göröngyös, nehéz, de az egy irányba haladás vállvetve megkönnyíti az utat. Ha a romániai magyarság eltér a román nép politikai, gazdasági, kulturális életétől és harcától, akkor az elszigetelődés végzetes veszedelembé döntheti.”

Luka néha szembefordult a román nacionalizmussal, de internacionalista alapon: például Pătrășcanu igazságügyi miniszter⁹ kolozsvári magyarellenes beszédét¹⁰

⁵ Erdélyi Magyar Gazdák Egyesülete.

⁶ Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület.

⁷ A Bolyain el is kezdődött a kizárások köre, a Jog- és Közgazdaságtudományi Karon ezután szüntették meg például Bónis György jogtörténész jogviszonyát.

⁸ Román Kommunista Párt.

⁹ Lucrețiu Pătrășcanu (1900–1954), jogász, ügyvéd. A bukaresti egyetemen végzett jogot (1922) és a lipcsei egyetemen a román agrárreformról írt dolgozattal doktori fokozatot szerzett (1925). Már egyetemi éve alatt a kommunista mozgalom tagja volt. A második világháborúban a németek oldaláról történő román „kiugrás” után 1944-től igazságügyi miniszter. 1948. februárjában jobboldali elhajlásért féltreállították. Konceptióis perben elítélték és 1954. április 17-én golyó által kivégezték. 1968-ban rehabilitálták. Életről lásd Lavinia Betea: *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist*, București, Curtea Veche, 2006.

¹⁰ 1946. június 9. Pătrășcanu például három-négyszázezer magyarról beszélt, „akik törvényellenesen még ma is Romániában élnek. Ez a nagyszámú magyar lakosság nemcsak azért tartózkodik itt, hogy megéljen. Ezeknek az embereknek a jelenléte és jelenlétük állandósítása aggodalomra ad okot, mert éppen ezek a magyarok kultiválják és terjesztik a revíziós tendenciákat, és ezzel államunk aláadásán dolgoznak. Ebben a kérdésben türelmünknek határa van. Nem fogunk román állampolgárságot adni azoknak a magyar állampolgároknak, akik - bár Erdély területén születtek - az ország területét elhagyva kivonták magukat a román állammal szemben teljesítendő kötelezettség alól, 1940-ben azonban a megszálló csapatokkal együtt visszatértek Erdélybe.” A taktikai elem is megjelent ebben a beszédben: „Most, amikor a magyar kormány képviselői az Egyesült Államokban tartózkodnak, és a nemzetközi közvéleményt akarják mozgósítani a magyar követelések érdekében, Erdélyben rendnek és nyugalomnak kell lenni, nehogy a románság rosszul értelmezett nacionalizmusa a nemzetközi reakció kezébe fegyvert adjon Románia ellenében. A békeszerződések pillanatában Romániának úgy kell a nemzetközi közvélemény előtt állnia, mint amely a nemzetiségi jogokat tiszteletben tartja, és ahol rend és nyugalom van.” *Vö. Világosság*, 1946. június 13, 129. szám, 1. o.

elítélte, fellépett a székely megyék gazdasági fejlesztése érdekében, 1945-ben a kolozsvári magyar Bolyai Egyetem megalapításában és a marosvásárhelyi orvosi létrejöttében is – vitatott – szerepet játszott. A Román Munkáspárt Központi Bizottságának Politikai Irodájának ülésén, 1949. február 7-én például így szólalt fel:

„Vasilichi elvtárs¹¹ megengedhetetlenül liberális, látja, hogy túl sok tanárt zártunk ki az oktatásból, de nem látja azt, hogy az oktatás még mindig tele van ellenséges elemekkel (...) Probléma a magyar iskolák számának a csökkentése is, azzal indokolva, hogy több van belőlük, mint a román iskolákból. Az helyett, hogy több iskolát hoznál létre a román lakosságnak, magyar iskolákat szüntetsz meg, a párt tudta nélkül. Mi nem hagyhatjuk jóvá a magyar lakosság kultúrájának visszaszorítását, csak mert az régebb kivételezett volt.”¹²

Ilyen megnyilvánulásai bőven elégséges alapot adtak arra, hogy a román nacionalizmust továbbörökítő kommunisták feketelistájára kerüljön. Meggyőződését tekintve internacionalista volt, szélsőbaloldali neveléséhez hű, amely a kifejezetten nemzeti alapon gondolkodó román kommunistákról nem mondható el. Demény Lajos történész szerint Luka nem rendelkezett magyar identitástudattal, hanem távoli identitáskincs részelemeit őrizte meg, amelyek valamilyen módon a szülőföldjéhez kötődtek és amelyek egyfajta lokálpatriotizmusban nyilvánultak meg.¹³

Pályája csúcspontján, 1947. november 5-e és 1952. március 10-e között Románia pénzügyminiszteri tisztségét töltötte be. 1949–1952 között a Minisztertanács alelnöki tisztségét is ellátta. A párt¹⁴ 1945-ben kialakított struktúrája szerint a kongresszus választotta meg a Központi Bizottságot, amely a párt egész tevékenységét irányította két kongresszus között. A Központi Bizottság egy Politikai Irodát és egy Titkárságot hozott létre. A Politikai Irodának hat tagja volt (Gheorghiu-Dej, Luka, Pauker, Georgescu, illetve Chivu Stoica és Miron Constantinescu), a Titkárságnak pedig négy (Gheorghiu-Dej, Luka, Pauker és Georgescu). A valós hatalmi súly a Titkárságé volt, itt születtek az alapvető döntések, azaz Luka nem csak miniszterként az államvezetésben, hanem a pártvezetésben is kulcsszerepet játszott – különös tekintettel arra, hogy a szovjet típusú diktatúrák pártállamok voltak, amelyekben a párt maga alá gyűrte és irányította az államszervezetet. 1948-ban a Politikai Iroda létszáma 13 rendes és 5 póttagra bővült, a Titkárságé 5 tagra (Lothar Rădăceanu belépésével), majd pár hónappal később Dej javaslatára 7 tagra (egy másik, Dej-hez hű magyar kommunista, Mogyorós Sándor¹⁵ ekkor került be a pártvezetés szűk

¹¹ A tanügyminiszter.

¹² Vö. *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR - 1949*, vol. II, București, Arhivele Naționale ale României, 2003, 46-47. o.

¹³ Stefano Bottoni: *Transilvania roșie. Comunismul român și problema națională 1944-1965*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale - Editura Kriterion, 2010, 113. o.

¹⁴ Román Kommunista Párt, 1948-1965 között Román Munkáspárt, majd újra Román Kommunista Párt.

¹⁵ Románosított nevén Alexandru Moghioroș, 1911-ben született Nagyszalontán és 1969-ben Bukarestben, 57 évesen hunyt el. 1959-ben a Bolyai Egyetem alapításáról azt állította, hogy „az önálló magyar tannyelvű egyetem alapítása politikai hiba, a magyar reakciónak tett engedmény volt.” Dej halála (1965) után kiszorult a pártvezetésből. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerint halálos ágyán visszavonta a tévedéseit.

elitjébe, Iosif Chişinevschi mellett). A Pauker-Luka befolyás e bővítések következtében csökkent és Gheorghiu-Dej-é nyilván erősödött.

Tóth Imre, kommunista aktivista, matematikus, egyetemi tanár (1921–2010) visszaemlékezése szerint „a Luka Laci ősrégi székely elvtárs volt. Ő volt Gheorghiu mellett a Párt legfontosabb személyisége. Valami rettenetes tört románsággal beszélte a nemzet nyelvét. Amolyan Niagara-beszédeket szokott mondani, négy-öt, akár hat órát is képes volt megszakítás nélkül dumálni. Össze-vissza fecsegett, és mint a vadállat, ordibált. Félelmetes volt a beszédeit csak hallgatni is. Rettenetesen goromba és erőszakos volt, egy vérengző vadkan. Ő volt az, aki egy ilyen maratoni szónoklat alkalmával Kolozsváron bejelentette a nagy forradalmi változást: „Kollektivizáljuk a mezőgazdaságot!”. Ez állt főcímként óriási betűkkel a pártlap első oldalán. De baj is lett belőle. Valakiket másnap kirúgtak a laptól, talán le is tartóztattak egy kicsit, mert az alcím így hangzott: »Százéves a Kolozsvári Kerékpározó Egyesület«.¹⁶

Román politikai karrierjét Vasile Luca néven futotta be. Édesanyja így nyilatkozott erről: „Jöjjön csak haza, majd megkérdezem, mikor lett ő Vasile, amikor mi Szentkatolnán Lászlónak kereszteltettük. A nagyapja nevét adtuk neki. El tudnád te képzelni, hogy Serényi László nagyapádat valaki Serényi Vaszinak merte volna nevezni?”¹⁷ Luka saját állítása szerint Csernovicban a bebörtönzésekor írták a nevét románul le, és kiszabadulásakor a börtön nyilvántartása alapján állították ki új papírjait. Luka nem tagadta meg, hogy magyarnak született, de nyilván, nemzetiségi hovatartozása nem volt számára elsődleges: először volt kommunista, s másodlagosan magyar. Neve a korabeli román papírpénzekben (például az 1948-as 20 lejesen), amelyekre aláírását pénzügyminiszterként rányomtatták, is Vasile Luca-ként (olvasva VLuca) szerepel.

A hatalomátvételt megelőzően a román kommunista mozgalomban három rivális frakciót, hatalmi csoportosulást lehet azonosítani. Az egyik a „börtönfrakció”, a börtönben levő pártvezetők csoportja, közöttük és élükön Gheorghe Gheorghiu-Dej-el. A másik a szabadon levő hazai vezetők csoportja. A harmadik pedig a „moszkvai emigránsok” frakciója. E frakciók küzdelme a szovjet típusú diktatúra romániai kiépítését meghatározta. A küzdelmekből - nyilván sztálini jóváhagyással és támogatással - az egykori börtönfrakció került ki győztesen. Először a szabadon levő hazai vezetők frakciójával számoltak le. Majd Gheorghiu-Dej megszerezte a szovjet engedélyt, hogy a moszkovita csoportot (Ana Pauker, Luka László, Teohari Georgescu) is félreállítsa.¹⁸ Sztálinnak például jelentették, hogy Luka kritizálta az

¹⁶ Vö. Várdy Péter: *Hosszú út tőlem hozzám. Beszélgetések Tóth Imrével*, Budapest, Pont, 2014, 135-136. o.

¹⁷ Sigmond Elíz: *Szépapáktól unokáig. Mozaikkockák egy erdélyi család történetéhez*, Marosvásárhely, Mentor, 2008, 149. o. Sigmond Elíz Luka László unokahúga, ő gyűjtötte össze a családban fellelhető információkat Luka Lászlóról.

¹⁸ A családi emlékezet szerint a szovjeteknek fizetendő jóvátételt nagyjából Luka László pénzügyminisztersége alatt fizették ki. „A központi bizottság megszavazta, hogy az ország már nem tartozik, így az itt állomásozó szovjet hadsereg fenntartására többé nem köteles. Ez 1951-ben történt. Értesíteni kellett a helyőrség parancsnokát, és ezt a feladatot Lukára bízta. (Gh. Gheorghiu-Dejre kellett volna hagyni, elvégre ő a központi bizottság feje, mondja meg ő.) Luka gyanútlanul a pénzügyminisztériumba kérte Vinogradov vezéreztetését és közölte a központi bizottság döntését.

erőltetett iparosítást, amely a szovjet népet kiéheztette volna, illetve, hogy megkérdőjelezte az erőltetett kollektivizálás eredményességét,¹⁹ azaz alapvető sztálini államvezetési célokat és módszereket vont kétségbe. A román hatalmi rendben elfoglalt hely stabilitása nagymértékben a szovjet jóakaraton és támogatáson múlt. Az ilyen támogatás aláásása és megvonása egyet jelentett a bukással. Gheorghiu-Dej 1951. szeptemberi moszkvai látogatásán derülhetett ki, hogy Sztálin már nem védi a moszkovita frakció tagjait, és így Gheorghiu-Dej szabad kezet kapott a leszámoláshoz.

Luka a moszkovita frakcióhoz tartozott (minden valószínűség szerint NKVD20 ügynöknek is beszervezték). Ügyével egyébként párhuzamosan futott a moszkoviták vezetőjének, Ana Paukernek (1893–1960) a félreállítás, akit egyszerre vádoltak bal- és jobboldali elhajlással.²¹ Gheorghiu-Dej akciója ugyanakkor a román nemzeti irány megerősödését is jelzi a párton belül (Ana Pauker zsidó volt, vele szemben eljárni szinkronban állt az aktuális sztálini antiszemita kurzussal). A hatalmi konstelláció radikális átalakításáról van itt szó, mert Pauker (a külügyminiszter), Luka (a pénzügyminiszter) és Georgescu (a belügyminiszter) gyakorlatilag a diktatúra második, harmadik és negyedik pozícióját hatalmi pozícióját képviselték (sőt, Paukert informális befolyása miatt Gheorghiu-Dej-el egyenrangúnak tekintették).²² Robert Levy szerint

„Ana Pauker félreállításának az volt a stratégiai terve, hogy a támadásnak először Luka László legyen a célpontja, s ily módon kompromittálják mind Paukert, mind Teohari Georgescut,²³ tekintettel arra, hogy hármójuk között szoros együttműködés állott fenn. Abban, hogy Lukát szemelték ki, noha az ellene vádként felhozott cselekedetek közül sokat Pauker kezdeményezett, volt némi logika: miközben Paukert a párt-hierarchia sok tagja szerette és bálványozta, Lukáról az volt a vélemény - noha bizonyos kvalitásai folytán tiszteletet parancsolt -, hogy meglehetősen ellenszenves.”²⁴

1951-ben, amikor Luka 53. születésnapját ünnepelték, az édesanyja is Bukarestben volt az ünnepségen (június 8), amelyre így emlékezett:

Fültanúk mondták el, hogy miként visszhangzott a minisztérium Vinogradov üvöltésétől. – Aláírtad a halálos ítéletedet – mondta. – Láttad a felperzselt országot, tartalékos tisztje vagy hadseregünknek, mindig a segítségre voltunk, nagy hibát követtél el, Luka! (...) Nagybátyám este elmondta a feleségének. Betty is meghökkent, ő is azt mondta, hogy ezt nem kellett volna. Gh. Gheorghiu-Dej Moszkvába utazott. Biztosította a szovjet vezetést, hogy nem a központi bizottság, hanem csak a pénzügyminiszter önálló ötlete volt a helyőrség kiadásainak megtagadása. A Nemzeti Banknál elkülönítettek egy összeget, a pénzügyminisztert átvették, az orosz helyőrség fizetett, de román pénzből tette azt. Ana Pauker és Luka László kihallgatást kért a szovjet vezetéstől, nem fogadták többé őket.” Sigmund: i. m. 200. o.

¹⁹ Bottoni: i. m. 114. o.

²⁰ A szovjet belügyi népbiztosság.

²¹ 1947-1952 között Románia külügyminisztere volt, ebben a minőségében a világon az első női külügyminiszter. Vele szemben vizsgálatokat folytattak, kizárták a pártból, de végül nem ítélték el, utolsó éveiben fordítóként dolgozott (de munkahelyére, a Politikai Könyvkiadóba tilos volt bemennie). Mellrákban hunyt el 1960. június 14-én.

²² A korban divatos jelszó szerint: „Ana, Luca și cu Dej / Bagă spaima în burgheji”, vagyis „Ana, Luka és Dej / Megrémisztik a burzsoáziát.” Ami lényeges: Ana Pauker volt a rigmusban az első helyen.

²³ 1945-1952 között Románia belügyminisztere.

²⁴ További részletekről lásd Robert Levy: Ana Pauker. A félreállítás, *Korunk*, (2003) 2, 38. o.

„– Dej odajött hozzám, és megköszönte nekem, hogy ilyen fiút szültem és neveltem. Példaképe volt az illegalitás éveiben, mondta, és segítőtársa most, amikor szeretnék mindazt megvalósítani, amiért harcoltak, és amit a nép javára megálmodtak. Ő Lukának köszönheti azt, hogy most ő a Központi Bizottság főtitkára. Koccintott velem és megcsókolt. – Istenem, Istenem – mondogattam később –, az arcomon ég a Júdás csókja!”²⁵

Lukát jobboldali elhajlással vádolták meg a Központi Bizottság plenáris ülésén, 1952. március 1-én, pénzügyminiszeri tisztségeiből március 10-én leváltották. Alexandru Moghioros (Mogyorós Sándor, a Román Munkáspárt Központi Bizottságának titkára) hosszas cikkben magyarázta el Luka antimarxista és antileninista tévedéseit: lassította az ország szocialista iparosításának és a falu szocialista átalakításának ütemét, megzavarta az áruforgalmat a város és a falu között, serkentette a spekulációs kereskedelmet, gátolta az állami terménybegyűjtést, valamint a gabona és más élelmiszerek felvásárlási tervét. Eltávolodott az osztályharc marxista-leninista elméletétől, s azt a nézetet vallotta, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában az osztályharc nem élesedik, hanem lanygul, hogy a kapitalista elemek békésen belenőnek majd a szocializmusba.²⁶ Ez a jobboldali elhajlás ideológiai profilja, és ezek szerint, ha az ilyen magatartás a szankcionálandó, Gheorghiu-Dej volt a gyorsabb, radikálisabb társadalmi átalakítás híve.

Luka Központi Bizottsági tagságát május 28-án vonták vissza. 1952. augusztus 14-én letartóztatták és 1954. őszéig nyomoznak ügyében. Kihallgatását, legalábbis Sztálin haláláig, szovjet „tanácsadók” segítették.

Félreállításának előkészítése során rokonait és bizalmas embereit Háromszékről elhelyezték. „Nos, amikor már a pártnak olyan megbízható aktivistái kerültek a felelős beosztásokba, hogy ilyen ügynek is szolgáltak, megkapták címükre a »Zárt levelet«. A zárt levél – szigorúan bizalmas! jelzéssel – felkérte a megye vezetőit, hogy a rajoni és városi pártbizottságokon keresztül gyűjtsenek terhelő adatokat, nyilatkozatokat Luka Lászlóról. Bármit, csak minél súlyosabbakat. Kitétek magukért. Olyan tetteit is ellene fordították, amit tulajdonképpen szülőföldje érdekében, a költségvetés megterhelésével a megyének juttatott... Pénzügyminiszterként bármit szívesen engedélyezett, ami a megye előrehaladását jelentette. Amikor zsáknyi rágalom összegyűlt, beküldték a Központi Bizottságnak, hogy ott »a nép elégedetlensége és panasza alapján« vádat emeljének ellene.”²⁷

1954. október 8-án halálra ítélték. Viszont kegyelmi kérvényét elfogadták és életfogytiglani börtönre változtatták a halálos ítéletet (ez valószínűleg a hruscsovi „enyhülésnek” köszönhető). 1963. július 23-án a nagyenyedi börtönben hunyt el. 1968-ban viszont rehabilitálták.

²⁵ Sigmond: i. m. 202. o.

²⁶ Mogyorós Sándor: A munkásosztály pártjának erősítése biztosítja a szocializmus győzelmét Romániában, *Szabad Szó*, 1952. június 11, 2. o.

²⁷ Sigmond: i. m. 203. o.

3. Luka László koncepció pere

A peranyag egésze rendkívül terjedelmes, ezért a koncepció per fő tételeinek bemutatását alapvetően a vádirat (1954. szeptember 27.) alapján vázlatosan rekonstruálok.²⁸ A koncepció pereknél nehéz elválasztani, hogy mi a tény, és azt a per koncepció hol alakítja át, egészíti ki, illetve tünteti el a vád szempontjából szükségtelen vagy kényes elemeket. Fontos elem, hogy a levéltári források ezt nem rögzítették, de Lukát a vizsgálati fogság alatt minden jel szerint megkínózták.

A vádak a következők voltak:²⁹

1. Luka László részt vett a magyarországi proletárfelkelés leverésében, a munkások harcának vérbe fojtásában.

2. Romániában befurakodott a munkásmozgalomba, viszont 1924-től a brassói Sziguránca (a román királyi titkosrendőrség) besúgója volt, és nagyszámú aktivista bukását okozta jelentéseivel. 1925-ös letartóztatása alakalmával a Sziguránca fizetett provokátora lett. A nyomozás során azt nyilatkozta, hogy „írásban vállaltam a Sziguráncának, hogy harcolok a kommunista mozgalommal szemben”.

A vallatások során tett elismerő vallomás bizonyító ereje ugyancsak kétséges. A valóságban sokkal inkább a hivatásos forradalmár életét élte Luka. Valóban jelenthetett, hiszen többször kihallgatták, de ezt alapvetően előre egyeztetve, „pártutasításra” tette, már ismert vagy erre a célra előkészített információk megisméltésével.³⁰ A családi emlékezet pedig a következőket rögzítette:

„Egy másik esetre egy gazdaember emlékezett Haralyból. Épített és ehhez boronákra volt szüksége. Kommandóra mentek. Éppen ilyesmire alkudoztak egy gazda udvarán, amikor három román csendőr lépett be oda és egyenesen a csűrnek tartottak. Lövöldöztek egy keveset, majd a megkötözött Luka Lászlóval léptek ki onnan. Leteperték a földre és mindhárman rugdosni kezdték. Alaposan helybenhagyták. – Ez az eset akkor jutott eszembe – mesélte a helyi gazda –, amikor azt írták róla 1953-ban, hogy a Sziguránca ügynöke volt. Na, ha ez így volt, akkor nem nagyon kényeztette ügynökeit az akkori állambiztonság...”³¹

3. 1933-ban azért ítélték 20 év börtönre, hogy a Sziguráncával való együttműködésének nyomait fedezzék. Mivel információkat szolgáltatott, ezért csökkentették 5 év 6 hónapra a büntetését.

4. 1944 után, mint a munkásosztály árulója, folytatta munkásellenes és ellenforradalmi tevékenységét, nyilatkozata szerint az államhatalom megszerzésének és a kapitalizmus visszaállításának céljával.

5. Közbeavatkozott a Nagyajtán a szovjet hadsereggel a felszabadításért együtt harcoló román katonákat gyilkoló székelyek szabadon bocsátása érdekében. Itt a magyarokat gyilkoló Maniu-gárdák garázdálkodásaival szembeni fellépésről lehet szó.

²⁸ ACNSAS, Fond P 000148, vol. 108, 2-22. o.

²⁹ Ugyanebben a perben ítélték el Jakab Sándort (Iacob Alexandru), Solymos Ivánt és Cernicica Dumitru-t, Luka munkatársait. Párhuzamosan további perek is folytak a Pénzügyminisztérium és a Nemzeti Bank tisztségviselői ellen.

³⁰ ACNSAS, Fond P 000148, vol.174, 254. o.

³¹ Sigmond: i. m. 67. o.

6. Vétkes abban, hogy pénzügyminiszterként államellenes csoportot hozott létre és bűnös tevékenységet folytatott a nemzetgazdaság aláásása érdekében. Teljes tevékenysége a kapitalizmus helyreállítását szolgálta. A csoporthoz tartozott Jakab Sándor (1913–1997). Róla emlékezett meg így a már hivatkozott Tóth Imre:

„A Luka pénzügyminiszter volt, a Jakab volt a helyettese, tehát őt is letartóztatták és elítélték (...) Rengeteg ellenséget szerzett felsőbb körökben fantasztikus szemtelenségével, mindenki nagyon utálta, mert mindenkinek, minisztereknek, Politbüro-tagoknak is habozás nélkül odamondogatott. Nyíltan lemarháza őket, hogy inkompetensek, nem értenek semmihez, csak kárt okoznak (...) Mikor lebukott, általános üdvrivalgás tört ki, hogy hát na végre, ez a ronda alak is eltűnt (...) A Jakab életben maradt, de ezt az embert kínozták meg a legjobban mindazok közül, akiket megismertem. 12 évig volt egyedül egy cellában. Nem tudta, hogy Sztálin meghalt, tovább játszottak vele (...) A végén már annyira le volt gyengülve, hogy csak négykézláb, a könyökére támaszkodva tudott mászni, és úgy szürcsölte fel azt a moslékot a csajkjából, mint egy kutya. Nem őriült bele, de közel volt hozzá. A felesége, Farkas Magda volt a világ legszelídebb, legfinomabb és legszeretetreméltóbb teremtése. A Dermata cipőgyár tulajdonosának³² volt a lánya. Nagyon gazdag volt. Volt egy gyönyörű szép modern négyemeletes bérháza Kolozsváron a Majális utcában (...) Magdát is letartóztatták Jakabbal együtt. Beletévelyodott a vallatásba. Gyógyíthatatlan volt. Párizsban élő nővérenek sikerült kiszállítania őt Izraelbe, egy zárt szanatóriumba (...) Jakab később aztán a cellájában másokkal is összekerült, többek között a saját ügyészével is, ugye. Ez különben gyakori eljárás volt: elítélt és ügyésze egy cellába. Akkor kezdett már egy kicsit jobban lenni. 1965 tájt amnesztiával szabadult.”³³

A csoport tagjai „népellenes gyűlöletükben egyesülve” szisztematikusan szabotálták az ország szocialista iparosítását. Az állami vállalatok finanszírozásának nem megfelelő tervezésével komoly működési zavarokat okoztak ezeknek a vállalatoknak. A kiépítendő tervgazdaság rendszerszintű problémáit az ügyészségi álláspont szerint Lukáék szabotázsja okozta.

7. Luka támogatta a kulákokat, hitel nyújtásának rendelete el a kulákoknak. Ennek kapcsán egy korabeli magyar szaklapból, az Állam- és Igazgatásból idézek a vádakkal összhangban álló véleményt és állásfoglalást:

„Az RMP-be befurakodott ellenséges elemek (...) megkísérelték becsempészni a népi hatalmat gyakorló szövétsége a kizsákmányolókat is. V. Luca megnyilatkozásaiban azt a véleményét juttatta kifejezésre, pl. hogy az „egész nép” a szocializmust építi Romániában. Ebben az „egész nép” fogalmába beleértette a kizsákmányolókat jelentős részét is. Kijelentette például, hogy a Székelyföldön nincs kulák, s a székelység egésze a dolgozók közé tartozik. V. Luca tápot adott az osztályellenségnek a dolgozók közé való befurakodására. Nyilatkozatainak hatására, 30-40-50 kulákkal rendelkező falvak sorozatosan jelentették, hogy náluk nincs kulák, illetve már megszüntettek kulákságot, t. i. azzal, hogy törölték őket a kulákok listájáról. V. Luca nézeteit a RMP Dej elvtárs útmutatása szerint leleplezte és

³² Farkas Józsefnek, aki a Dermata cipőgyár egyik részvényese és vezetője volt, a fő vezető Farkas Mózes testvére.

³³ Várdy: i. m. 135-142. o.

felszámolta s így a kulákok sem bújhatnak meg a proletárdiktatúra városi és falusi dolgozóinak szövetségében.”³⁴ Mai értelmezésben Luka inkább a kulákokkal szembeni túlkapaszkodást kívánta mérsékelni. A családi emlékezet által megőrzött történet szerint Luka édesanyjának mondta: „Higgye el, édesanya, én Gheorghiu-Dej-zsel éppen hogy birokra nem kelek a mezőgazdasági problémák miatt. Ezek az én vezetőtársaim olyan érzéketlenek a föld iránt, azt kell hinnem, életükben nem járt kasza vagy kapa a kezükben.”³⁵

8. Luka László szabotálta a pénzreformot. Körülbelül a tervgazdaság minden hibájáért a felelősség Lukát és csoportját terhelte.

Végül Lukát vád alá a gazdaság szabotálásának és a munkásosztály elleni intenzív tevékenység bűncselekményeiért helyezték. Az első bűncselekmény alá a következő cselekményeket sorolták be: „vétkes abban, hogy a Minisztertanács alelnökéként és pénzügyminiszterként aláásta a nemzetgazdaságot, támogatta a városi és falusi kapitalista elemeket és megpróbálta megakadályozni az 1952. januári pénzreform előkészítését és megvalósítását, mindezt azért, hogy aláássa a Román Népköztársaság demokratikus rendszerét.”³⁶ A második bűncselekményben azért vétkes, mert „miután 1918-1919-ben aktív szerepet vállalt önkéntesként a magyarországi proletárforradalom leverésében, 1924-1940 között, felelős tisztségeket betöltve a romániai forradalmi munkásmozgalom vezetésében, elvállalta a polgári-földbirtokos Sziguránca fizetett provokáló ügynökének feladatát, és így részt vett a munkásosztály forradalmi harcát elnyomó és elfojtó cselekményekben.”³⁷

Eljárási szempontból az az ügyet a Legfelsőbb Törvényszék (Tribunalul Suprem) katonai kollégiuma vonta a hatáskörébe (1954. szeptember 28).³⁸

A per 1954. október 4-én kezdődött, és már október 8-án Luka Lászlót a 180. számú határozattal³⁹ a Legfelsőbb Törvényszék egyhangúan az nemzetgazdaság szabotálásának bűncselekményéért (az 1949. évi 16. törvény 2. cikke,⁴⁰ illetve az 1950. évi 199. dekrétummal⁴¹ történő módosítás után 3. cikke alapján) halálra és teljes vagyonelkobzásra, illetve a „munkásosztály elleni intenzív tevékenység” bűncselekményéért életfogytig tartó kényszermunkára ítélték (Büntető törvénykönyv 193-1. cikke alapján).⁴²

³⁴ Szentpéteri István: A Román Népköztársaság új alkotmánya, *Állam- és Igazgatás*, (1952) 11-12, 607. o.

³⁵ Sigmond: i. m. 134. o.

³⁶ ACNSAS, Fond P 000148, vol. 108, 18-19. o.

³⁷ ACNSAS, Fond P 000148, vol. 108, 19. o.

³⁸ ACNSAS, Fond P 000148, vol.108, 66. o.

³⁹ ACNSAS, Fond P 000148, vol.108, 249-299. o.

⁴⁰ Románia Hivatalos Közlönye, 12. sz., 1949. január 15.

⁴¹ Románia Hivatalos Közlönye, 68. sz., 1950. augusztus 12.

⁴² Ugyanezzel a határozattal a nemzetgazdaság szabotálásának bűncselekményéért Jakab Sándort (Iacob Alexandru) 20 év kényszermunkára és teljes vagyonelkobzásra, Solymos Ivánt 15 év kényszermunkára és teljes vagyonelkobzásra, valamint az emberiesség elleni bűncselekményéért 10 év kényszermunkára ítélték, ugyanakkor elrendelték, hogy a súlyosabb büntetést kell letöltenie. A negyedik vádlottat, Cernicica Dumitru-t a nemzetgazdaság szabotálásának bűncselekményéért 3 év börtönre ítélték. Fellebbezési lehetőség nem volt, egyedül Luka nyújthatott be kegyelmi kérvényt.

Az 1949. évi 16. törvény szerint „halállal büntetendő a Román Népköztársaság gazdasági fejlődésének szabotálása:

a) Épületek, gépek, ipari vagy más vállalkozásokban lévő bármilyen jellegű berendezések, villamosenergia-, gáz- vagy egyéb üzemek, berendezések bármilyen módon történő lerombolása vagy megrongálása;

b) Vasútvonalak, létesítmények, anyagok vagy az azokon lévő építmények, légi vagy vízi kommunikációs eszközök, hidak, vízvezetékek, telefon- vagy távíróberendezések vagy rádióállomások megsemmisítése;

c) Ipari, mezőgazdasági vagy erdészeti termékek elégetése vagy bármilyen módon történő megsemmisítése;

d) Az a) pontban említett kötelezettségek szándékos vagy gondatlan figyelmen kívül hagyása vagy szándékos elmulasztása, amely közveszélyt vagy katasztrófát eredményez.”

A Lukával szemben felhozott vádak és a törvényi tényállás között az összhang nem teljes, de koncepciók perben ez nem szokatlan. A vád tulajdonképpen mindegy, hogy konkrétan mire vonatkozott, hiszen annak a szerepe „csak az volt, hogy minimális magyarázattal szolgáljanak a lakosság előtt, melynek meg kellett értenie, hogy ez a vezető, akit valóságos kultusz övezett, tulajdonképpen a Siguranța embere volt, a nemzetgazdaság szabotőre, az ország csődjéért felelős személy.”⁴³

A másik jogszabályi hely, amely alapján Lukát elítélték, a Büntető törvénykönyv 193-1. cikke. Ezt az előírást titkos, a hivatalos lapban soha meg nem jelent dekrétum vezette be a román büntetőjogi rendbe és visszamenőleges hatállyal alkalmazták. A titkos norma életfogytiglani börtönbüntetéssel és teljes vagyonekobzással szankcionálta azt, aki „a munkásosztály vagy a forradalmi mozgalom elleni intenzív tevékenységet” végzett „az államapparátusban betöltött felelős pozícióban vagy a burzsoá-katonai rendszer alatti titkosszolgálatban”.

Lukának a következő önbeteljesítő jóslata 1950. március 27-én, a Román Munkáspárt Központi Bizottsági Titkárságának ülésén hangzott el: „Annyi disznóságot eltűrünk, anélkül hogy valakit is halálra ítélnének a gazdaság szabotálásaért. Rohadtul liberálisok (*sic!*) vagyunk az ellenségeinkkel szemben.”⁴⁴

Ahogy korábban is jeleztem, Luka László kegyelmi kérvényét elfogadták. Unokahúga értékelése szerint édesanyja, „a körülmények állása ismeretében – így szólt volna: »Na, fiam, mindig olyan büszke voltál, ha a magyarok közül sokra vitte valaki... Nos, ezek a férfiak elég sokra vitték: Butyka Ferenc előkészítette, Demeter Sándor pedig aláírta a halálos ítéletedet.«” Butyka Ferenc (Francisc Butyka) ezredes⁴⁵ volt Luka vallatója, Demeter Sándor (Demeter Alexandru) pedig a halálos

⁴³ Stelian Tănase: Diverziókeltés, leleplezés, fikció. Vasile Luca tévelygései a kommunista logika útvesztőiben, *Háromszék*, 1998. július 2., 4. o.

⁴⁴ Vö. *Stenograma de ședințele Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR - 1950-1951*, vol. III, București, Arhivele Naționale ale României, 2004, 188-191. o.

⁴⁵ Butyka Ferenc (1920-1997) Kolozsváron született, eredeti szakmája géplakatos. 1944. októberében megszökött a magyar hadseregből, 1945 februárjában lépett be a pártba. 1952-ig különböző párttisztviselőket tölt be helyi, majd központi szinten, majd a Szekuritáté keretei között lett a Bűnügyi Nyomozati Igazgatóság ideiglenes vezetője (1952. július-szeptember), vezetője (1952. szeptember-1953. október), majd a Belügyminisztérium VIII. Bűnügyi Nyomozati Igazgatóságának a vezetője (1953. október-1963). 1963-ban tartalékkállományba sorolták, az Északi Pályaudvar vámhivatalánál dolgozott

ítéletet kimondó bírói tanács egyik tagja (Alexandru Voitinovici tanácselnök és Ioan Enescu tag mellett).⁴⁶

Gheorghiu-Dej úgy értékelte, pár nappal Luka elítélése után, hogy „a székely régió protektoraként vagy képviselőjeként viselkedett”, és így „románellenes módon nyilvánult meg.”⁴⁷ Ez az elszólás a nacionalista motiváció jelenlétét bizonyítja.

Luka viszont hithű kommunistaként a koncepciók perek klasszikus csapdájába került: „Vasile Luca a kivizsgálás idején végig minden vádat magára vállalt, amit csak kértek tőle, vagy amiről azt hitte, a párt javára válik. A mozgalom belső résztvevőjeként ismerte a sztálinista perek logikáját. A fegyelem, az elvakult engedelmesség készítette e magatartásra. Akár nyílt tárgyaláson is szemrebbenés nélkül beismerte volna a leghetetenesebb vádakot, mert a pártnak még saját katonáival szemben is mindig igaza van. 1957. február 15-én Vasile Luca memóriumot küld Gheorghiu-Dejnek. Ügye újratárgyalását kéri benne, és közli az őt emésztő (Koestler *Darkness at noonjában*⁴⁸ leírt, jól ismert) dilemmát: „Vagy elismered a párt dokumentumokat, melyek megmutatják, hogy szabotáltad a nemzetgazdaság finanszírozását, vagy most is a párt ellen küzdesz, tagadva a szabotázscselekedeteket, elutasítva a párt dokumentumokat. Eme dilemma elé kerülve, legyőzöttként önmagamba roskadva sírtam, és formálisan elismertem, hogy szabotázst követhettem el. (...) Mivel a tárgyalás nyitott volt, és nem mutathattam rá az igazságra, meghazudtolva a párt dokumentumokat és a kivizsgálás idején tett nyilatkozataimat (...), mert nagy botrányt o Luka Lászlót koztam volna, és azt pártellenes diverzióként, a népnek pártba és annak vezetőibe vetett bizalma megrendítésére való kísérletként ítélték volna meg. Hallgattam, s beismertem, hogy mindenért bűnös vagyok” (Vasile Luca kifejezése).⁴⁹

vezető beosztásban. 1997. február 16-án hunyt el Bukarestben. Tóth Imre felidézte, hogy Butyka „kifejezetten szadista hírnévnek örvendett.” Várdy: i. m. 120. o.

⁴⁶ A romániai szovjet típusú diktatúrában vezető szerepet betöltő magyarok kérdése külön vizsgálat tárgyát képezheti. Tóth Imre szerint a szocialista állam felhasználta a magyarokat, „mert szűkében volt a kádereknek, és a magyarok nagyon jól megállták a helyüket. Hűségesekek voltak. (...) A magyar káderek jelenléte a Párt- és államapparátus összes szintjén, a legfelsőbb rangokig bezárólag, egyáltalán nem azt jelzi, mintha a magyar kisebbség ne lett volna elnyomva. Ezt maga a Párt sem hozta fel: mint alibit az által is jól ismert és megalapozott vádak ellen. De a magyar káderek, akár akarták, akár nem (de inkább nem akarták), így is az elnyomó szervek részei voltak. (...) A magyar miniszterek, ezredesek, vezérigazgatók, káderfőnökök pszichoanalízisében a magyar kisebbség elnyomása volt a döntő komponens, az, hogy a magyar kisebbség egyenjogúságát illetően a Pártba helyezték reményeiket (...) Az elvesztett háború után a magyarság abszolút többsége belátta, hogy semmiféle határrevízióra, visszacsatolásra nem számíthat (...), belátta, hogy Romániában a hatalom egy olyan Párt kezében van, amely hivatalos politikai vonala értelmében minden etnikai megkülönböztetést elítél, és amely a magyarok számára a társadalmi egyenjogúság és érvényesülés egyetlen útja.” Vö. Várdy: i. m. 114, 123. o. Adott történelmi kontextusban a rendszer való együttműködés és azonosulás az egyik kínálózó lehetőség volt a kisebbségi helyzet rendezésére. A baloldali értelmiség egy része hitt abban, hogy a szocialista rendszer elfogadható megoldást kínál majd a kisebbségi kérdésre: ez az illúziót azonban a történelmi realitás nagyon gyorsan lerombolta. Az, hogy neveik „román változatát” kellett használniuk ezeknek a magyaroknak, elárulja, hogy a párt milyen típusú integrálódást várt el: asszimilációt.

⁴⁷ Bottoni: i. m. 113. o.

⁴⁸ Sötétség délben.

⁴⁹ Tănase: i. m. 4. o.

4. Börtönevei és halála

Luka Râmnicu Sărat-on, majd Nagyenyeden raboskodott. A kutatott levéltári anyagban Luka László börtöndossziéja is megtalálható. Ebből kiderül, hogy a börtönben is intenzíven megfigyelték, besúgói jelentések tucatjai készültek, amelyekből kiderül, hogy besúgó rabtársaival való kommunikációban hangoztatta az ártatlanságát.⁵⁰ Édesanyjával való találkozájáról, a magyar nyelvű beszélgetés lehallgatásáról jegyzőkönyv készült.⁵¹ Besúgóknak kellett jelenteniük a „lekiállapotáról”.⁵² Cigarettaért éhségstrájkolt.⁵³ Engedélyt kér a börtön vezetésétől, hogy gyümölcsöt vásárolhasson, a vezetőség a kérelmét a minisztertanácsnak továbbítja, azzal az indokkal, hogy nincs hatásköre erről határozni.

Luka valós hibája az volt, hogy Ana Pauker oldalán több ügyben szembe fordult Dej-el, például ellenezte a Duna-Fekete tenger csatorna építését. A moszkoviták az éveken át elhúzódó Pătrășcanu elleni eljárásban, bizonyítékok híján és Gheorghiu-Dej kifejezett kérése ellenére, nem támogatták a koncepciók per elindítását. Luka azdasági intézkedései folyamatos szovjet tanácsadói jelenléttel és ellenőrzés alatt történtek, de a rendszer gazdasági kudarcaira bűnbakot kellett találni.

Luka 65 évesen, egészségében megtörve hunyt el a börtönben, a korábban már jelzettek szerint 1963. július 23-án. A rokonait nem is értesítették, akik 1964-ben amnesztiában reménykedve érdeklődtek a Luka László sorsáról. Ezt követően hívták a rokonokat és közölték, hogy Luka meghalt, sírja ismeretlen. Majd 1968-ban arról küldött értesítést a nagyenyedi börtön, hogy Luka László fogpótlását, ami aranyból és platinából volt, 1967-ben a Nemzeti Bank kolozsvári fiókjánál letétbe helyezték.

Árvaházból örökbefogadott egyik fia, Vasile szerint őt „1967-ben hívták el Enyedre, Luka László exhumálására és ő írta alá azt a jegyzőkönyvet, amelyben beleegyezik Luka tetemének elhamvasztásába (...) Nekem kellett azonosítanom; különálló, jeltelen sírban volt. Arccal lefele temették, a koponyáján a jobb füle mögött volt a golyó ütötte lyuk. Amikor megfordították, kis híján rosszul lettem. (...) Rehabilitálása után a porait 1990-ig a bukaresti munkásmozgalmi Pantheonban tartották, egyszer értesítettek, hogy menjek utána. Itt van – hozta ki a másik szobából, hadd lássam az urnát.”⁵⁴

A családi emlékezet szerint Lukát lelőtték, nem természetes halállal halt meg. Akárhogy is történt, felnőtt életének felét a királyi Románia és a szovjet típusú diktatúra börtöneiben töltötte. Hatalma és karrierje csúcsán elvarátai, a párton belüli hatalmi harcok, „belső államcsíny”⁵⁵ kontextusában állították félre.

⁵⁰ Lásd ACNSAS, Fond P 000148, vol.174.

⁵¹ ACNSAS, Fond P 000148, vol.174, 124-126. o.

⁵² Luka négyszer találkozhatott az édesanyjával. Vö. Sigmond: i. m. 217. o. Édesanyja 1962-ben hunyt el.

⁵³ ACNSAS, Fond P 000148, vol.174, 257. o.

⁵⁴ Sigmond: i. m., 223. o.

⁵⁵ Catherine Durandin: *A román nép története*, Budapest, Maecenas, 1998, 350. o.

5. Következtetések

A szovjet típusú diktatúra olyan államberendezkedés, amelyben a hatalomátadás rendezett mechanizmusai nem léteztek, és amelynek főleg kezdeti szakaszában a hatalomkoncentráció konspiratív múltú oligarchia javára valósult meg. Elkerülhetetlen volt, hogy a hatalomátadásnak vagy pontosabban a hatalomátvételnek olyan eltorzult, összeesküvésen alapuló változatai jelenjenek meg, mint amit az itt vizsgált eset is bemutat. Ezért helyes Catherine Durandin francia történész megállapítása: „Dej 1952-es győzelme egyáltalán nem oszlatja el a vezető csoporton belüli roncsoló félelmet: hiszen mindenütt ott leselkedik még a múlt, még hozzá az eltérő múltak árnyéka; és a háttérben felmerül Sztálin akaratának és a szovjet vezetésen belüli erőviszonyok kiszámíthatatlan alakulásának a fenyegetése.”⁵⁶ Kétségtelen, hogy Gheorghiu-Dej Lukával bánt el a legkönyörtelenebbül a moszkoviták közül (Ana Paukert és Teohari Georgescu végül nem is ítélték el, csak teljesen félreállították⁵⁷). Erre Sztálin halála kétségtelenül lehetőséget adott. Viszont a hazai frakcióhoz tartozó Pătrășcanu elítélésére és kivégzésére (1954. április), valamint Luka halálos ítéletének kimondására (1954. október) már Sztálin halála után került sor: nekik Gheorghiu-Dej nem kegyelmezett.⁵⁸

Luka a romániai magyar kommunista politikusoknak ahhoz a típusához tartozott, amely a pártot és a rendszert képviselték a magyarsággal *szemben*.

Alapvetően téves az típusú megközelítés, amely Luka bukását azzal magyarázza, hogy Gheorghiu-Dej-hez képest a szelídebb megoldások híve lett volna. Ugyanígy téves ennek az értelmezésnek a fordítottja is, amely Gheorghiu-Dej eljárását igazolná, és amely szerint Gheorghiu-Dej a túl radikális, Moszkvának alárendelt vezetőket taszította volna le. Ezt az értelmezést maga Dej sugallta, hiszen ő a hruscsovi enyhülés légkörében úgy értékelte, hogy Pauker, Luka és Georgescu félreállításával a desztalinizálás Romániában úttörő módon megtörtént. Valójában nem volt ő semmivel sem kevésbé sztálinista, mint félreállított elvtársai, viszont tény, hogy nehezen kiharcolt egyeduralmát rendkívül ügyesen átmentette a posztsztálini korba (egészen 1965-ben bekövetkezett haláláig).

Luka László életét és tevékenységét semmiképpen nem igazolja áldozat volta: eszmetársai buktatták meg és a pártot kiszolgáló bíróság révén ítélték el (előbb azonnali, majd az életfogytiglani börtönbüntetés révén lassúbb halálra). Rettenetes tévedésnek bizonyult politikai eszme harcos, fanatikus híve volt, aki sokat tett ennek az eszmének a könyörtelen megvalósításáért.

⁵⁶ Durandin: i. m. 350. o.

⁵⁷ Pauker sorsát már jeleztem fent. Teohari Georgescu nyomdát és könyvkiadót vezetett igazgatóként 1953-1972 között.

⁵⁸ Tóth Imre szerint az egyetlen, aki a Sztálin utáni korszakban elfoglalhatta volna Dej helyét, Pătrășcanu volt. „Ezt meg kellett gyilkolni. És [Gheorghiu-Dej] meg is gyilkolta.” Vö. Várdy: i. m. 121. o.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

- ACNSAS, Fond P 000148

Forrásközlések

- Mogyorós Sándor: A munkásosztály pártjának erősítése biztosítja a szocializmus győzelmét Romániában, *Szabad Szó*, 1952. június 11.
- Pătrășcanu igazságügyminiszter kolozsvári beszéde a román-magyar kérdésről, *Világosság*, 1946. június 13.
- *România Hivatalos Közlönye*, 12. sz., 1949. január 15.
- *România Hivatalos Közlönye*, 68. sz., 1950. augusztus 12.
- *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR - 1949*, vol. II, București, Arhivele Naționale ale României, 2003.
- *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al PMR - 1950-1951*, vol. III, București, Arhivele Naționale ale României, 2004.

Emlékiratok, interjúk

- Sigmond Elíz: *Szépapáktól unokáig. Mozaikkockák egy erdélyi család történetéhez*, Marosvásárhely, Mentor, 2008.
- Várdy Péter: *Hosszú út tőlem hozzám. Beszélgetések Tóth Imrével*, Budapest, Pont, 2014

Szakirodalom

- Lavinia Betea: *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist*, București, Curtea Veche, 2006.
 - Stefano Bottoni: *Transilvania roșie. Comunismul român și problema națională 1944-1965*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale - Editura Kriterion, 2010.
 - Catherine Durandin: *A román nép története*, Budapest, Maecenas, 1998.
 - Robert Levy: Ana Pauker. A félreállítás, *Korunk*, (2003) 2.
 - Szentpéteri István: A Román Népköztársaság új alkotmánya, *Állam- és Igazgatás*, (1952) 11-12.
 - Stelian Tănase: Diverziókeltés, leleplezés, fikció. Vasile Luca tévelygései a kommunista logika útvesztőiben, *Háromszék*, 1998. július 2.
-
-

A griff és a leopárd háborúja: Thököly Éva és Esterházy Pál szétválása és perei*

Viskolcz Noémi**

A Magyar Királyság nádora, Esterházy Pál, második házasságát Thököly Évával kötötte 1682-ben. A házaspár kezdeti jó viszonya azonban hamarosan megromlott, elsősorban vagyoni problémák miatt. 1692-ben rövid időre szét is költöztek. 1700-ban Esterházy Pál azzal vádolta meg feleségét az alsó-ausztriai bíróságon, hogy meg akarta mérgezni. Az eljárás végén Thököly Évát kolostorba zárták. Ezzel megszűnt házassági közösségük, szétváltak ágytól és asztaltól. A hercegasszonynak hosszú küzdelmek után sikerült elérnie, hogy kiszabaduljon, majd I. József uralkodó teljesen rehabilitálja.

Kulcsszavak: házasság, mérgezés, szétválás, rehabilitáció

The war of the griffin and the leopard: the separation and trials of Éva Thököly and Pál Esterházy

Pál Esterházy, the Palatine of the Kingdom of Hungary, had his second marriage with Éva Thököly in 1682. However, the couple's initial good relationship soon deteriorated, mainly due to property problems. In 1692 they separated for a short time. In 1700, Pál Esterházy accused his wife in the Lower Austrian court of trying to poison him. At the end of the trial, Eva Thököly was imprisoned in a convent. This ended their marriage, and they were separated from bed and table. After a long struggle, the princess managed to secure her release and was fully rehabilitated by Emperor Joseph I.

Keywords: marriage, poisoning, separation, rehabilitation

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1505>

1 682. március 31-én váratlanul, 41 éves korában meghalt Esterházy Orsolya. Férje, a Magyar Királyság nádora és frissen az aranygyapjas renddel kitüntetett gróf, Esterházy Pál, rövid gyászidőszak után augusztus 9-én feleségül vette az 1671 óta az udvarában nevelkedő gyámleányát, Thököly Éva grófnőt, akivel már korábban is viszonya volt.¹ Ezzel kezdetét vette egy 31 évig tartó hosszú házasság, olyan jól dokumentált viszályok, háborúskodás és perek kíséretében, amelyet ritkán látni a 17.

* A kutatást *Levelek, könyvek, kincsek: Esterházy Pál barokk udvarának emlékei* címmel (azonosító: 132770) az NKFI-OTKA támogatja.

** Intézetigazgató főiskolai tanár, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet.

¹ Viskolcz Noémi: Esterházy Pál és Esterházy Orsolya, in: *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. (sajtó alá rend.: Kiss Erika, Király Péter, Viskolcz Noémi, Zvara Edina), Budapest, Kossuth Kiadó, 2019, 15–49. o.

század végén a magyar történelemben.

1. Téma és források

A házasság a kora újkori Magyar Királyságban a társadalom fontos alapintézménye, és erre a korszakra már kiérlelt és önálló kánonjogi törvények, valamint társadalmi szokások és szabályrendszerek által behatárolva. Ezen keretek között kellett Esterházy Pálnak és Thököly Évának is mozognia, amikor döntéseiket meghozták. Az eddigi kutatások alapján kijelenthető, hogy házasságuk rossz volt, botrányokkal járt, perekkel folytatódott és szétköltözéssel végződött, viszont csak egy szűk körben zajlott, és úgy tűnik, az Esterházy család titokban akarta tartani, ez annyira jól sikerült, hogy a 2010-es évekig Thököly Évára és életére vonatkozóan semmilyen tanulmány nem született. Esterházy Pál kutatócsoportunk az Esterházy hercegi levéltárból számos eddig ismeretlen dokumentumot feltárt az elmúlt években: kiadás előtt áll Esterházy Pál és Thököly Éva levelezése, de a házasságukat érintő egyéb források mennyisége is igen jelentős.² Meg kell még említeni, hogy az osztrák Esterházy Privatstiftung munkatársának, Margit Koppnak pedig 2020-ban megjelent egy – a bécsi ferences levéltárban lévő forrásokra alapuló – német nyelvű monográfiája Thököly Éváról, amely azonban a magyar nyelvű levéltári anyagot jórészt figyelmen kívül hagyta.³

2. Házasság és válás a korai újkorban

A késő középkori egyházi jog, illetve a trentói zsinat határozatai szerint a katolikus egyház által szentesített házasság felbontására nincs lehetőség sem az egyik fél kívánságára, sem közös megegyezéssel. Az együttélés fenntartása kötelessége volt a házastársaknak, ez alól kivételt képezett néhány nyomós ok, például bűncselekmény elkövetése vagy házasságtörés. Ezek azonban csak az ártatlan fél különélését, a közös ágytól és asztaltól való időleges vagy örökös szétválást tette lehetővé, új házasságot egyikük sem köthetett.⁴

Más a helyzet a protestáns egyházakban, ahol a kialakuló gyakorlat szerint akár a válás is végbe mehetett. Erre vonatkozóan Kiss Réka végzett kutatásokat, aki Küküllői Református Egyház egyházi törvényszéki jegyzőkönyveinek 1638 és 1700 közötti feljegyzéseit vizsgálta, és összesen 203 peres eljárást elemzett, hogy megtudja a jegyesség felbontása és a házastársi válások okait.⁵ Mindez azonban

² Az Esterházy Pál kutatócsoport tagjai: Monok István, Király Péter, Kiss Erika, Zvara Edina és Viskolcz Noémi. A Thököly Éva és Esterházy Pál levelezését tartalmazó kötet 2022 tavaszán jelenik meg.

³ Margit Kopp: *Denunziert – judiziert – rehabilitiert. Biografische Skizze zu Fürstin Eva Esterházy, geb. Gräfin Thököly (1659–1716)*, Eisenstadt, 2020 (Mitteilungen aus der Sammlung Privatstiftung Esterhazy Bd. 11.)

⁴ Erdő Péter: *Egyházjog*, Budapest, Szent István Kiadó, 2014 (Szent István Kézikönyvek 7.), 596–598. o.; Bárth Dániel: *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, Budapest, MTA-ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005, 42–45. o.

⁵ Kiss Réka: „Házastárs nélkül szűkölködve”. Adatok a házasság megkötésének és felbontásának 17.

nem érinti a szűkebb témát, hiszen Esterházy Pál és Thököly Éva mindketten katolikusak voltak, bár Éva eredetileg evangélikus családból származott, de az Esterházy családhoz kerülve katolizálnia kellett.

Az Esterházy-Thököly házasság bemutatásakor feltétlenül kiemelendő szempont a felek magas társadalmi státusza. A férj, Esterházy Pál – nádorként az ország első embere, gyakran nevezik vicerex-nek is, azaz a király helyettese, 1687-től a birodalmi hercegi cím viselője is. Felesége, Thököly Éva palatinusné és hercegasszony. A házasságra éppen ezért figyelem vetül a bécsi udvarból és a Magyar Királyság rendjei felől is és eseményei a nyilvános térben is látszanak. Ha a 17. század néhány nádori házaspárját sorra vesszük – például Illésházy István és Pálffy Katalin, Thurzó György és Czobor Erzsébet, Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina, Wesselényi Ferenc és Széchy Mária viszonyát –, a felek kölcsönös tiszteletén alapuló jó házasságokat látunk, vagyis az Esterházy-Thököly házasságot inkább atipikusnak kell nevezni jogi és társadalmi szempontból is.

3. Esterházy Pál és Thököly Éva házasságkötése

Esterházy Pál 1652–1682 között unokahúgával, Esterházy Orsolyával volt házas, majd az ő halála után négy hónappal feleségül vette a nála 24 évvel fiatalabb gyámleányát, Thököly Évát. A Thököly család a Magyar Királyság jelentős, vagyonos evangélikus családja, az apa azonban Thököly István érintetté vált a Wesselényi-mozgalomban, 1670-ben elfoglalták a várait, elkobozták a teljes vagyonát. A fia, Thököly Imre elmenekült, két kiskorú lánya, Mária és Éva pedig 1671-ben Esterházy Pál gyámsága alá kerültek a kismartoni udvarba, itt alakult ki tehát a fiatal nő és a nős gróf viszonya is az 1670-es évek végén.⁶ A házasság megkötése 1682-ben nemcsak a nagy korkülönbség miatt volt szokatlan. A felek közt fennálló rokonsági viszony – „sógorság”-nak nevezték, ugyanis Esterházy Pál öccse, Ferenc, Thököly Éva nővérével, Katalinnal házasodott össze 1670-ben – miatt a pápa engedélyére is szükségük volt. XI. Ince pápa és I. Lipót uralkodó is hozzájárult a házasságkötéshez 1682 tavaszán.⁷ Kezdetben minden jól indult, szoros és szerelmes kapcsolatukból hét gyermek született.⁸ A házaspár viszonya azonban az 1680-es évek végétől romlásnak indult és egyre nagyobb veszekedések robbantak ki közöttük.

századi gyakorlatához a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében, in: *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, (szerk. Vargyas Gábor), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2005, 303–343. o.

⁶ Závodszy Levente: Árva és Likava ostroma 1670-ben, *Hadtörténelmi Közlemények*, 13 (1912) 622–629. o.; Viskolcz Noémi: Thököly István és Imre levelei Esterházy Pálnak – Árva és Likava elfoglalása (1670), in: *Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek Északkelet-Magyarországon*, (szerk.: Gyulai Éva, Tasi Réka), Miskolc, Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottság, 2017, 78–97. o.

⁷ A XI. Ince pápa által aláírt diszpenzáció: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy hercegi család levéltára, P 108 Rep. 3 Fasc. A Nr. 16. másolata Nr. 17. Idézi Kopp: *Denunziert* 32–33. o.

⁸ A gyermekek felsorolása ld. Szilágyi Sándor: Az Esterházyak családi naplója, *Történelmi Tár* 11 (1888) 220–222. o.

4. Viták és válságok

Thököly Éva jól ismerte férjét és udvari környezetét, de immár a megváltozott státusszal – gyámleányból feleség lett – sem sikerült elismert pozíciót kivívni magának. A tisztviselők és az Esterházy Pál első házasságából származó idősebb gyermekek, mint az 1663-ban született Krisztina nehezen fogadták el fiatal mostohaanyjukat. Az elutasításnak látható és érezhető jelei voltak: a hercegné visszatérő panaszai, hogy nem rendes az ellátása („nem kap egy jó kanál levest”),⁹ elidegenítik tőle az embereket,¹⁰ nem engedelmessé válnak neki a tisztviselők.¹¹ 1691 tavaszán a következő sérelmeket sorolta férjének egy levelében: nincs kivel beszélnie, nincs senki, aki pártját fogná, ő nem kártyázik és nem jár társaságba, hanem a kevés gazdaságával tölti idejét, de mások mégis gyalázatosan szólnak róla. Megjesszi, hogy Pál elhidegülését érzi, ha a férje nem akar vele lakni, akkor ő inkább kolostorba megy.¹²

A viszályok egy másik kiváltó oka a Thököly család maga – politikai értelemben. A kegyvesztett, rebellisnek ítélt apa, majd 1678-tól a kuruc mozgalmak vezetőjévé emelkedő fivére, Imre miatt sok megjegyzés érhetett Thököly Évát az Esterházy udvarban.¹³ Férje és bátyja kerültek egymással szembe, ha csatatéren és személyesen nem is, de politikai tevékenységükben feltétlenül. S bár nincs rá adat, hogy Thököly Éva bármilyen formában támogatta volna Imrét, biztosan fájdalmasan érintette bukása, menekülése és idegenben történő halála.¹⁴

Az említetteknel azonban még hangsúlyosabbak voltak a házaspár vagyoni jellegű vitái. Ennek hivatalos dokumentuma Thököly Éva egy 1690-ben keltezett tiltakozó nyilatkozata férje eljárása ellen:

„Mi Thököly Éva, az méltóságos impériumbéli herceg és magyarországi palatinus Esterházy Pál uram őkegyelme házastársa, magam, es Isten kegyelméből született és születendő gyermekeim jussát akarván perspicíálni, solenniter protestálok és tudományt teszek, mint hogy úgy esett értésemre, hogy megírt Uram, az velem eddig és azután is acquirálando jókból exclusálni szándékozik...”¹⁵

⁹ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Kismarton, 1688. március 22. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 526.

¹⁰ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Kismarton, 1688. március 26. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 527.

¹¹ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Kismarton, 1690. november 26. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 541.

¹² Thököly Éva Esterházy Pálnak, Kismarton, 1691. május 1. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 544. Lásd még Peres Zsuzsanna: „Isten megálgyon édes atyámfia”. Esterházy Pál nádor házasságai, in: *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, (szerk. Máthé Gábor, Révész T. Mihály, Gosztonyi Gergely), Budapest, 2013, 294–300. o.

¹³ Lásd erről Draskovich János levelét Thököly Évának, Zágráb, 1691. június 11. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 6933

¹⁴ Thököly Imre életéhez lásd Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre*, Budapest, Méhner Vilmos kiadása, 1888 (Magyar Történeti Életrajzok)

¹⁵ Thököly Éva protestatiója, Bécs, 1690. május 25. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 41 Fasc. D Nr. 167.

Thököly Éva félelme, hogy férje a közösen szerzett és szerzendő vagyonból ki akarja zárni őt és gyermekeit, nem volt alaptalan. Esterházy Pál ugyanis ezekben az években dolgozta ki a hitbizományi öröklési rendet a családban, ennek megfelelően úgy adta ki újabb és újabb végrendeletét vagy pótvégrendeletét, ahogy az az ő pillanatnyi érdekeinek megfelelt. Éva tehát okkal aggódhatott, hogy fiai nem úgy részesülnek az Esterházy vagyonból, ahogy azt ő elképzelte.¹⁶

A felsorolt konfliktusok vezettek az első nagy szakításhoz 1692 tavaszán. Pál Lakompakra költözött, Éva Bécsben az orsolyitáknál keresett menedéket, és egyházi közvetítőkhöz fordult támogatásért: Thomas Wallberger kismartoni várplébánoshoz, a bécsi ágostonos Ferdinand Hartisch atyához és az esztergomi érsekhez, Kollonich Lipóthoz.¹⁷ A kánonjog szerint a megromlott házasságok esetén a lekipásztor feladata a békéltetés, ilyen mediátori szerepben többször is fellépett Kollonich, főként magas társadalmi rangú házaspárok esetében. Így például a férjével, Erdődy Györggyel összetűzésbe kerülő, majd tőle elköltöző Rákóczi Erzsébetet rendelte Pozsonyba egy elbeszélgetésre. Az érsek a megoldás kulcsát abban látta, hogy a férjének nem engedelmeskedő grófnőt kolostorba zárással fenyegette meg.¹⁸ Thököly Éva és Esterházy Pál ügyében hasonló jó tanácsokat adott a nádornak, szerinte vitesse a feleségét „az kismartoni apácák kalastromában, s tartsa ottan, valameddig nem accommodálja magát”.¹⁹ Kollonich aztán többször is Kismartonba utazott 1692 márciusában és áprilisában, hogy hercegnét lecsillapítsa, nem sok sikerrel.²⁰ Végül valószínűleg Éva előrehaladott terhességére és a húsvéti ünnepekre tekintettel megtörtént a kibékülés, de a házastársak egyike sem emlékeztethet keserűség nélkül az eseményekre. A veszekedések pedig már 1692 nyarán tovább folytatódtak.

5. A szétválás

Esterházy Pál és Thököly Éva közös élete 1700 nyarán záródott le. Ennek az évnek az augusztusában Thököly Évát egy ürüggyel Bécsbe hívták a férje emberei, majd az ottani Esterházy palotában fogságba, jobban mondva, háziőrizetbe vetették. A herceg azzal vádolta meg feleségét, hogy meg akarta őt mérgezni.²¹ Az

¹⁶ Peres Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*, Budapest, IDRResearch Kutatási és Képzési Kft., 2014, 147–149. o., 170–176. o.; Bubryák Orsolya: *Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átörökítése a kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben*, in: *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon (1500–1850)*, (szerk. Erdélyi Gabriella), Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019, 42–47. o.

¹⁷ Ferdinand Hartisch Thököly Évának, Bécs, 1692. február 25. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 6943, Thököly Éva Thomas Wallbergernek, Kismarton, 1692. március 21. uo. Nr. 6792, Thököly Éva Kollonich Lipótnak, Kismarton, 1692. április 4. uo. Nr. 5473.

¹⁸ Szerémi: *Emlékek Bars vármegye hajdanából*, *Magyar Történelmi Tár* 16 (1893) 84–91. o., Benda Borbála: *„Kegyelmednek jót kívánó társa” – Rákóczi Erzsébet házassága Erdődy Györggyel*, in: *Nők a modernizálódó magyar társadalomban* (szerk. Gyáni Gábor, Séllei Nóra), Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006, 46–48. o.

¹⁹ Völcsey György Esterházy Pálnak, Bécs, 1692. március 6. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 5552.

²⁰ Thomas Wallberger Esterházy Pálnak, Kishöflány, 1692. március 22. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 5555.

²¹ Az elfogatás Thököly Évának a férjéhez címzett leveleiből derül ki 1700 augusztusában és

udvartartását, inasát, cselédjeit megvonták Évától és eltiltották a külvilágtól, csak lelki gondozóját és néhány egyházi embert engedtek hozzá.²² A házasság problémás ügyeivel, ahogy korábban is említettem, elsősorban az egyházi bírósághoz lehetett fordulni, ez indított vizsgálatot az egyik fél vagy a felek kérésére. Bűneset elkövetése vagy annak gyanúja esetében azonban a világi törvényszék folytatott eljárást. Bécsben a nemesekre nézve az alsó-ausztriai tartományi bíróság (Landmarschallsches Gericht unter der Enns) volt az illetékes, amely az 1656-ban bevezetett büntető törvénykönyv – az ún. *Ferdinandea* – alapján ítélkezett, amely már a Magyar Királyságban is érvényben volt ekkor.²³

Thököly Éva Bécsbe csalásának két oka is lehetett: egyrészt a nádor – aki bíró is egyben – férjeként érintett lett volna a Magyarországon folyó perben és ez rá sem vetett volna jó fényt. Másrészt Thököly Éva alsó-ausztriai birtokai révén az alsó-ausztriai bíróság fennhatósága alá (is) tartozott és így törvényesen járhattak el ellene Bécsben. Esterházy Pál arra számíthatott, hogy felesége az idegen környezetben nem fog boldogulni, ráadásul Alsó-Ausztria tartományi vezetőjéhez (Landmarschall), Otto Ehrenreich von Abensberg und Traun grófhhoz rokoni szálak is fűzték (fiának, Esterházy Gábornak volt az apósa), tehát rálátása is lehetett az ügyre. A vizsgálatokat a helyettes marsall (Landuntermarschall), egy tapasztalt hivatalnok, Adam Anton Grundemann von Falkenberg gróf vezette.²⁴ Kérdéses, hogy mennyire szabályszerűen, hiszen Thököly Évát, mint nemes nőt, csak tettenérés esetében tartóztathatták volna le, ennek ellenére a hatóságok hallgatólagosan tudomásul vették Esterházy Pál szokatlan bánásmódját. A törvény szerint a hercegnek pontosan le kellett írnia a körülményeket, felmutatni a bizonyítékokat, tanúkat kellett állítania, hogy a perfelvételre sor kerülhessen.²⁵ Ezek után hallgatták meg a tanúkat és a bevádolt személyt, ma egyik jegyzőkönyv sem ismert, de Thököly Éva következetesen és határozottan tagadta, hogy mérget adott volna be a férjének. Ő álompornak, ópiumnak nevezte azt a készítményt, amivel a férje alvási nehézségein akart segíteni.²⁶

A mérgezéssel, mint főbenjáró bűncselekménnyel, az alsó-ausztriai büntető törvénykönyv 72. szakasza foglalkozik, de részleteiben csak azzal az esettel, ha a tett következményeként meghalt az illető. Egyébként bizonyítani kellett, hogy a

szepemberében. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 625. Nr. 631. Nr. 660.

²² Esterházy Mihály Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. augusztus 15. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 757.

²³ *Der Römischen Kaiserlichen auch zu Hungarn und Böhheim Königlichen Majestät Ferdinandi deß Dritten ...Neue peinliche Landgerichts-Ordnung in Österreich unter der Enns*, Wien, Körner, 1656. A témához: Josef Pauser: Landesfürstliche Gesetzgebung (Policey- Malefiz- und Landesordnungen), in: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, (hg. von Josef Pauser–Martin Scheutz–Thomas Winkelbauer), Wien–München, 2004 (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Band 44), Wien–München, Oldenbourg Verlag, 2004, 216–256. o.; Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában*, Budapest, Sárkány Ny, 1935 (Systematica Commissio) 8-12.

²⁴ Klaus Birngruber: Die Grafen Grundemann von Falkenberg auf Waldenfels, *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs*, 21 (2008) 395–397. o.

²⁵ *Neue peinliche Landgerichts-Ordnung* 6–7. o.

²⁶ Thököly Éva Adam Anton Grundemann von Falkenbergnek, Bécs, 1700. október 22. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 41 Fasc. D Nr. 176/2; Völcsey György Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. december 15., uo. P 125 Nr. 6005.

vádolt hol és milyen mérget szerzett vagy vásárolt, és hogy milyen haszna volt a meggyilkolt ember halálából. Egy részletes kérdéssor is segíti a vizsgálatot, de Thököly Éva esetében ez sem volt releváns, hiszen a férj élt.²⁷ A hercegasszony 1700 őszén több levelében könyörgött férjének, hogy fogadja vissza, állítsák helyre a házastársi közösségüket („csak kérem mégis édes szívem, az Isten kedvéért s az boldogságos szűzért, cselekedje azt az irgalmasságot és gráciát velem, mivel most van ideje, kegyelmed segítheti legjobban, írjon őfelségének és kívánja kiszabadulásomat, és hogy magához vesz s velem kíván lakni”),²⁸ Pál viszont mindig csak arra próbálta rábírní, hogy vallja be a bűnét és a tettestársa nevét („ha amikor Bécsben voltam, megvallottad volna, hogy kitől indítottál arra az cselekedetre, soha erre nem jutott volna a dolog, mert én csakugyan elhittem magammal, hogy magadtól azt nem követted volna el, az mit cselekedtél”).²⁹ Thököly Éva egy 1700. novemberi levélben arra kérte férjét, hogy a „processust ne publicálják”, azaz a per, az eljárás ne folyjon tovább. Pál ekkor még valóban visszavonhatta volna a vádat, ha megegyezésre törekedve visszafogadja a házastársát. Erre jó lehetőség is adódott, ugyanis az 1687-ben magyar királlyá koronázott I. Józsefnek és feleségének 1700. október 29-én fia született, és az ekkor szokás szerint gyakorolt kegyelem révén Éva ítélethozatal nélkül megmenekülhetett volna a folyamatban lévő bírósági eljárásától.³⁰ A vád visszavonására egyébként az alsó-ausztriai büntető törvénykönyv szerint is volt lehetőség, igaz akkor a felmerült költségeket a vádlónak kellett kifizetnie.³¹

Pál azonban hajlíthatatlannak bizonyult és Grundemann marsallhelyettes – tekintettel a vádlott magas státuszára – felterjesztette a vizsgálatok eredményét az uralkodónak. A tanúk kihallgatása feltehetőleg nem hozott egyértelmű bizonyítékokat, s Thököly Évából sem tudták kicsikarni a beismerő vallomást, az alsó-ausztriai büntető törvénykönyv pedig nem engedte a nemesek kínvallatását.³² I. Lipót az 1700. december 23-án keltezett döntésében az elkövetett mérgekezéssel indokolva („der begangenem Veneficien halber”) szabadságvesztésre ítélte a hercegnét és elrendelte a tullni domonkosrendi apácakolostorba való szállítását. A fogság időtartamát a „továbbiakig” kifejezéssel határozták meg, Éva ellátásáról pedig a férjének kellett gondoskodnia.³³ Maga az ítélet, tekintettel arra, hogy a mérgezéses bűncselekmények halálbüntetést vontak maguk után – nők esetében szabályával való lefejezést –, enyhének is mondható.³⁴ Esterházy Pál egyébként már néhány nappal

²⁷ *Neue peinliche Landgerichts-Ordnung* 104-107. o.

²⁸ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. szeptember 6. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 631.

²⁹ Esterházy Pál Thököly Évának, Kismarton, 1700. szeptember 30. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 633.

³⁰ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. november 6. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 637. Az ügy jogtörténeti vonatkozásainak értelmezésében köszönöm Peres Zsuzsanna és Tringli István tanácsait.

³¹ *Neue peinliche Landgerichts-Ordnung* 9. o.

³² *Neue peinliche Landgerichts-Ordnung* 34. o.

³³ I. Lipót határozata, Bécs, 1700. december 23. idézi. Kopp: *Denunziert* 65. o.

³⁴ 106. Egy analóg eset, amely főbenjáró bűnt elkövető nemes asszony kivégzésével járt, ld. Barna Attila: „Isten úgy segélyen először a jobb kezdete vágják el, s azután a fejedet ütik el”. A hazai büntető peres eljárás szabályai Gécy Julianna, a Lócsei Fehér Asszony felségárusulási perében, in: *Büntetőjogi*

hamarabb értesült a döntésről, mert Abensberg und Traun tartományi marsall bizalmasan tájékoztatta.³⁵ Thököly Évának december 24-én olvasták fel a határozatot, ami ellen tiltakozott, sőt, öngyilkossággal fenyegetőzött, végül a ferences Franciscus Caccia atya rábeszélésének engedve december 27-én elindult Tullnba. Férje megbízottja, Völcsy György tartott vele, hogy az apácákkal az éves, 1200 forintos tartási szerződést megkösse.³⁶ Mindez azt is jelentette, hogy két gyermekével, a 16 éves Teréziával és a 12 éves Józseffel sem tarthatott kapcsolatot. Thököly Éva és Esterházy Pál viszonyát tekintve ezzel megtörtént az ágytól és asztaltól való ún. örökös és teljes elválás (*separatio*), azaz bár jogilag házastársak maradtak, de már soha többé nem éltek együtt.

6. Út a rehabilitálásig

Thököly Évának a bécsi fogsága hónapjaiban bőven volt ideje azon gondolkodni, hogy mi és miért történt vele. Legelőször Esterházy Pál családjára és familiárisaira terelődött a gyanúja, ők bírták rá férjét arra, hogy bevádolja az uralkodónál. Mindezt alátámasztja egy közvetlenül az elfogása után íródott levél is, amelynek szerzője nem más, mint Esterházy Mihály, aki Krisztina nővéréhez hasonlóan apja első házasságából származott és ők ketten sohasem szívték mostohaanyjukat. Mihály ebben azt tanácsolta apjának, hogy ne jöjjön fel Bécsbe, mert ők mindent elintéznek a tartományi marsall úrral és Thököly Éva hamarosan vallani fog.³⁷ Valószínűsíthető, hogy az Esterházyak két legyet akartak ütni egy csapásra: megszabadulni a kellemetlen feleségtől, mostohaanyától és megszerezni a vagyonát. Utóbbira az is utal, hogy Éva javait, birtokait – kismartoni tárházát, soproni házát, margarétai, hegykői, köpcsényi kúriáit –, fogságba vetése után szinte azonnal felmérték és összeírták.³⁸ Maga Thököly Éva is erre az eredményre juthatott, mert októberben úgy tudják Esterházy Pál emberei, hogy a felesége a javaitól való megfosztása miatt panaszt tesz őfelségénél, ami egyébként meg is történt.³⁹

Éva a kolostorbeli fogságból is rendíthetetlenül írta leveleit a férjének és könyörgött neki, hogy segítse ki a nehéz helyzetéből. Egészsége is romlásnak indult. Ha nem akart örök életében kolostorba zárva maradni, cselekednie kellett. Ezért nagyon jó ügyvédekkel fogadott fel és az uralkodónak, valamint a hatóságoknak beadványokban tárta fel ügye hátterét: érvelésében alaptalan vádakra és arra

tanulmányok, XVI. kötet, (szerk. Jungi Eszter), Veszprém, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, 2015, 9–25. o.

³⁵ Otto Ehrenreich von Abensberg und Traun Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. december 18. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 6001.

³⁶ Bezerédy Ádám levelei Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. december 22–27. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 5951–5954.

³⁷ Esterházy Mihály Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. augusztus 15. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 757.

³⁸ Thököly Éva soproni házána összeírása, 1700. augusztus 11. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep 41 Nr. 173/2, Köpcsény, Margaréta és Hegykő összeírása, 1700. szeptember 17–23. uo. Rep. 41 Fasc. D Nr. 171.

³⁹ Bezerédy Ádám Esterházy Pálnak, Bécs, 1700. október 23. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 5950.

hivatkozott, hogy férje önkényesen hatalmaskodva a vagyonára akarta rátenni a kezét. Emellett ügyesen maga mellé állított befolyásos egyháziakat is: 1700. december 23-án – azaz az uralkodói döntés napján – írt alá egy 5000 forintról szóló alapítólevelet a lanzendorfi ferencesek Fájdalmas Szűz kápolnájában létesítendő oltárookra.⁴⁰ Végül egy orvosi igazolást is benyújtott, amely hanyatló egészségi állapotát ecsetelte.⁴¹

Mindezek hatására már a következő évben a legfelsőbb kormányzati grémiumra, a Titkos Konferencia egy alkalmi bizottságának napirendjére került az ügy.⁴² Az 1701. szeptember 26-i ülésen részt vett Kollonich Lipót, az Udvari Kamara elnöke, Julius Friedrich Bucellini kancellár és Ferdinand Bonaventura Harrach főudvarmester. Thököly Éva képviselőjében sógora, Johann Heinrich Baptist Tournon gróf és egy ügyvéd, míg az ellenoldalon Esterházy Pál és Adam Anton Grundemann von Falkenberg, az alsó-ausztriai tartományi almarsall jelentek meg. Tournonék kérték a hercegné más helyre való áthelyezését, panaszt tettek Esterházyra, hogy elvette és kifosztotta felesége birtokait, valamint felajánlottak 30 ezer forintot Thököly Éva jogaiba és birtokaiba való visszahelyezésért. A bizottságban élénk vita bontakozott ki, végül Kollonich Lipót álláspontja érvényesült: vegyék figyelembe a hercegné egészségi állapotát és indítsanak vizsgálatot a birtokfoglalások dolgában.⁴³ Ennek nyomán 1701. október 21-én megszületett az újabb császári döntés: Éva kiszabadulhatott a tullni kolostorból, letelepedhetett az alsó-ausztriai Sankt Pöltenben – de nem utazhatott, Esterházy Pálnak pedig továbbra is gondoskodnia kellett az ellátásáról.⁴⁴

Thököly Éva stratégiájának következő eleme a férjével való vagyoni kiegyezés volt, ügyvédei útján rendszeresen megkereste a herceget a kártérítési igényeivel. A herceg kénytelen-kelletlen belátta, hogy ha nem akar pereskedni, akkor a megállapodást meg kell kötnie. Erre 1702. július 1-jén került sor Bécsben. A szerződésben a hercegasszony lemondott magyarországi birtokairól és elfogadta, hogy nem léphet a Magyar Királyság területére, cserében Esterházy Pál megígérte, hogy Éva 80 ezer forint értékű birtoka után tőkeamatot fizet évente, valamint átad 50 ezer forint készpénzt Éva ingóságaival együtt, beleértve az ékszereit és a kincstárát.⁴⁵ Thököly Éva ezután Alsó-Ausztriában, Bécshez közel igyekezett kisebb birtokokat egy-egy kastéllyal, kúriával megszerezni: Donaudorfban, Tribuswinkelben, Wienersdorfbban, sőt, Bécsben a Riemergassén is vásárolt egy házat.⁴⁶ Életvitel és udvartartása szerényebb lehetett a korábbiaknál, de immár szabadon élhetett.

⁴⁰ Thököly Éva alapítólevele, Bécs, 1700. december 23. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 1. Fasc. M Nr. 186.

⁴¹ Franz Stockhammer orvos látellete, Bécs, 1701. augusztus 31. közli Kopp: *Denunziert* i. m. 67–71. o.

⁴² A Titkos Tanácsról és a Titkos Konferenciáról ld. Fazekas István: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2018, 18–20. o.

⁴³ Menžik Ferdinánd: A Cs. Kir. Titkos Tanácsban tárgyalt magyar vonatkozású ügyek 1701–1705 közti időből, *Magyar Történelmi Tár* 20 (1897) 388–390. o.

⁴⁴ I. Lipót határozata, Bécs, 1701. október 21. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 41 Fasc. D Nr. 199.

⁴⁵ Esterházy Pál és Thököly Éva kiegyezése, Bécs, 1702. július 1. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 41 Fasc. D Nr. 229, idézi Kopp: *Denunziert* 81–82. o.

⁴⁶ Kopp: *Denunziert* 58–59. o., 91–93. o.

Thököly Éva a saját részéről betartotta a rá vonatkozó pontokat, ezzel szemben Esterházy Pál nem teljesítette a kifizetéseket, elmaradt a kamatokkal, valamint az ingóságok egy részét sem adta át nehézségekre hivatkozva. A hercegasszony egy 1705-ben írt levelében a neki okozott kárt több mint 100 ezer forintra becsülte.⁴⁷ Az egyre sürgetőbb felszólítások sem vezettek eredményre, így Thököly Éva végrehajtást kért a férjére, amely után nehézkesen ugyan, de megindult a fizetés.⁴⁸

Ezenkívül még két fontos célt sikerült Évának elérnie a személyes helyzetére vonatkozóan, talán azt is kihasználva, hogy 1705-ben elhunyt I. Lipót császár és király és a fia lépett a helyére. 1706. október 21-én kelt rendeletében I. József visszaadta Thököly Éva szabadságát, azaz ekkortól kezdve szabadon cselekedhetett és mozoghatott, megszűntek a korlátozások.⁴⁹ Éva azonban nem elégedett meg, hanem a teljes rehabilitációját és becsülete helyre állítását kívánta. Erre a meghurcoltatását követően több mint hét évvel került sor, amikor 1708. március 2-án I. József teljesen felmentette, s nem csak hogy visszahelyezte korábbi méltóságába és jogaiba, hanem azt is megparancsolta, hogy bűncselekményt senki ne merjen neki felhánytorgatni és törölje az ellene indított inkvizíciós eljárást.⁵⁰ Mindezek ellenére a házasfelek közti vagyoni problémák a hátralévő években végig megmaradtak.

Thököly Éva még férje utolsó éveiben is megbocsátásért könyörgött, „ha valamiben kegyelmeddel együtt laktomban megbántottam is kegyelmedet, tulajdonítsa ifjúságombéli gyarlóságomnak” – írta.⁵¹ Esterházy Pál azonban nem volt tekintettel sem a közös gyermekekre, sem a család jó hírvéneke megőrzésére. Nem tudott megenyhülni, bár Évával továbbra is rendszeresen váltottak leveleket.

7. Összefoglalás

A Magyar Királyság nádora, Esterházy Pál és második felesége, Thököly Éva házassága 18 év után tönkrement. 1700-ban a herceg súlyos bűncselekménnyel vádolta meg a feleségét az alsó-ausztriai bíróságon, aki a peres eljárás során végig ártatlanságát hangoztatta. Feltehetőleg a tanúk meghallgatása sem szolgáltatott perdöntő bizonyítékokat. A végső ítéletet I. Lipót uralkodó hozta meg, ennek során figyelembe vette a vádlott magas státuszát és a tett súlyához képest viszonylag enyhe büntetést szabott ki rá: kolostori fogságot.

Thököly Éva erős személyisége a következő években abban nyilvánult meg, hogy nem törődött bele sorsába, hanem előbb elérte a kolostorból való kiszabadulását 1701-ben, majd egy részleges rehabilitációt 1706-ban, végül a teljes felmentését és

⁴⁷ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Donaudorf, 1705. november 15. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 659.

⁴⁸ Jeszenszky István Esterházy Pálnak, Bécs, 1705. december 18. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 2557.

⁴⁹ I. József határozata, Bécs, 1706. október 21. idézi Kopp: *Denunziert* 84–86. o.

⁵⁰ I. József határozata, Bécs, 1708. március 21. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 108 Rep. 41 Fasc. E Nr. 297. közli Kopp: *Denunziert* 87–90. o.

⁵¹ Thököly Éva Esterházy Pálnak, Tribuswinkel, 1712. december 24. MNL OL Esterházy hercegi család lt. P 125 Nr. 683.

jogaiba való visszahelyezését 1708-ban. A férje ellen indított kártérítési perek is sikerrel jártak, legalábbis elméletben, mert bár Esterházy Pálnak fizetnie kellett volna és megtérítenie a hercegasszonynak okozott károkat, gyakorlatilag ez nem történt meg 1713-ig, Esterházy Pál haláláig. A házaspár az 1700–1713 közötti időszakban szétváltan élt, azaz a közös ágytól és asztaltól tartósan elváltak, de a kánonjogi szempontból a válás (*separatio*) nem ment végbe.

Thököly Éva sorsa rendkívülinek mondható a korban. Gazdag grófi családból hirtelen családját és vagyonát veszített árvaként került egy idegen helyre, majd a gyámjával kötött házasságával a Magyar Királyság legmagasabb státuszú asszonya lett. 1700-ban ismét mindent elvesztett tőle, szabadságát és jogait beleértve, és ebből a helyzetből is ismét kiverekedte magát. Férje halála után három évvel 1716. augusztus 21-én hunyt el 57 évesen bécsi házában. Az Esterházyakról többet nem akart tudni, nem engedte, hogy Kismartonban vagy más Esterházy-kriptában temessék el.⁵² Az őt támogató ferencesek Bécshez közeli búcsújáróhelyén, Maria Lanzendorfban találta meg végső nyughelyét, művészi barokk epitáfiuma a mai napig ott látható. Esterházy Pál első házasságából származó fiainak nem voltak fiú örökösei. A Thököly Évától született Esterházy József már szerencsésebbnek bizonyult, ez azt is jelenti, hogy a szerencsétlen házasságnak egyébként döntő szerepe volt a hercegi ág fennmaradásában.

Irodalomjegyzék

- Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre*, Budapest, Méhner Vilmos kiadása, 1888 (Magyar Történeti Életrajzok)
- Barna Attila: „Isten úgy segélyen először a jobb kezdete vágják el, s azután a fejedet ütik el”. A hazai büntető peres eljárás szabályai Géczy Julianna, a Lőcsei Fehér Asszony felségárulási perében, in: *Büntetőjogi tanulmányok*, XVI. kötet, (szerk. Jungi Eszter), Veszprém, MTA Veszprémi Területi Bizottsága, 2015, 9–25.
- Bárth Dániel: *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, Budapest, MTA-ELTE Folklor Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005.
- Benda Borbála: „Kegyelmednek jót kívánó társa” – *Rákóczi Erzsébet házassága Erdődy Györggyel*, in: *Nők a modernizálódó magyar társadalomban* (szerk. Gyáni Gábor, Séllei Nóra), Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006.
- Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában*, Budapest, Sárkány Ny, 1935 (Systematica Commissio)
- Bubryák Orsolya: Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átörökítése a kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben, in: *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon (1500–1850)*, (szerk. Erdélyi Gabriella), Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019, 27–56.
- *Der Römischen Kaiserlichen auch zu Hungarn und Böheim Königlichen Majestät Ferdinandi deß Dritten ...Neue peinliche Landgerichts-Ordnung in Österreich*

⁵² Thököly Éva végrendelete, Bécs, 1711. július 1. közölte Kopp: *Denunziert* 192–201. o., ld. még Bubryák: *Ingók és érzelmek* 51–53. o.

- unter der Enns*, Wien, Körner, 1656. A témához: Josef Pauser: Landesfürstliche Gesetzgebung (Policey- Malefiz- und Landesordnungen), in: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, (hg. von Josef Pauser–Martin Scheutz–Thomas Winkelbauer), Wien–München, 2004 (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Band 44), Wien–München, Oldenbourg Verlag, 2004, 216–256.
- Erdő Péter: *Egyházjog*, Budapest, Szent István Kiadó, 2014 (Szent István Kézikönyvek 7.)
 - Fazekas István: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2018.
 - Kiss Réka: „Házastárs nélkül szűkölködven”. Adatok a házasság megkötésének és felbontásának 17. századi gyakorlatához a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében, in: *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, (szerk. Vargyas Gábor), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2005, 303–343.
 - Margit Kopp: *Denunziert – judiziert – rehabilitiert. Biografische Skizze zu Fürstin Eva Esterházy, geb. Gräfin Thököly (1659–1716)*, Eisenstadt, 2020 (Mitteilungen aus der Sammlung Privatstiftung Esterhazy Bd. 11.)
 - Menžik Ferdinánd: A Cs. Kir. Titkos Tanácsban tárgyalt magyar vonatkozású ügyek 1701–1705 közti időből, *Magyar Történelmi Tár* 20 (1897) 385–421.
 - Peres Zsuzsanna: „Isten megálgyon édes atyámfia”. Esterházy Pál nádor házasságai, in: *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, (szerk. Máthé Gábor, Révész T. Mihály, Gosztonyi Gergely), Budapest, 2013, 294–300.
 - Peres Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*, Budapest, IDResearch Kutatási és Képzési Kft., 2014.
 - Szerémi: Emlékek Bars vármegye hajdanából, *Magyar Történelmi Tár* 16 (1893) 84–91.
 - Szilágyi Sándor: Az Esterházyak családi naplója, *Történelmi Tár* 11 (1888) 209–224.
 - Viskolcz Noémi: Thököly István és Imre levelei Esterházy Pálnak – Árva és Likava elfoglalása (1670), in: *Reformatio nostra – Protestáns szellemi műhelyek Északkelet-Magyarországon*, (szerk.: Gyulai Éva, Tasi Réka), Miskolc, Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottság, 2017, 78–97.
 - Viskolcz Noémi: Esterházy Pál és Esterházy Orsolya, in: *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. (sajtó alá rend.: Kiss Erika, Király Péter, Viskolcz Noémi, Zvara Edina), Budapest, Kossuth Kiadó, 2019, 15–49.
 - Závodszy Levente: Árva és Likava ostroma 1670-ben, *Hadtörténelmi Közlemények*, 13 (1912) 622–629.
-
-

Jogtudomány kontra jogalkalmazás? A polgári perrendtartás novelláris módosításának irányai

Wopera Zsuzsa*

2021. január 1-jén hatályba lépett a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény első jelentős, a törvény koncepcióját is érintő módosítása. A tanulmány azokat az okokat elemzi, amelyek a polgári perrendtartás novelláris módosításához vezettek, továbbá egyes perjogi intézményeken keresztül bemutatja a módosítások fő irányait. A szerző a polgári perrendtartás általános részében foglalt azon jogintézményeken keresztül elemzi a 2020. évi CXIX. törvénnyel bevezetett változtatásokat, ahol a kódex eredeti koncepciójához képest elvi elmozdulás történt: a keresetindítás, a keresetváltoztatás, a keresetlevél visszautasítása és a jogi képviselő nélkül eljáró félre vonatkozó szabályozás terén.

Kulcsszavak: polgári perrendtartás, keresetindítás, keresetlevél visszautasítása, keresetváltoztatás,

Theory vs practice? Directions of novel amendments of the Hungarian Code of Civil Procedure

On the 1st of January 2021 the first significant amendment of the Act CXXX of 2016 on Civil Procedure entered into force, which also affected the concept of the Act. The study analyzes the reasons that led to the novel amendment of the Code of Civil Procedure, presenting the main directions of the amendments through some legal institutions of litigation. The author analyzes the conceptual changes of some of the legal institutions included in the general part of the Code of Civil Procedure, introduced by the Act CXIX of 2020. These legal institutions are: bringing an action, amending the action, rejection of statement of claim, and regulating a party acting without a legal representative.

Keywords: Hungarian Code of Civil Procedure, bringing an action, rejection of statement of claim, amending the action

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1506>

1. Bevezetés

A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) többéves, a jogtudomány és a joggyakorlat művelőinek bevonásával történt előkészítését követően 2018. január 1-jén lépett hatályba. Három év elteltével

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Eljárásjogi Intézeti Tanszék.

került sor első novellárisnak tekinthető módosítására a 2020. évi CXIX. törvénnyel (a továbbiakban: Pp. novella), amelynek szabályai 2021. január 1-jén léptek hatályba. A Pp. novella miniszteri indokolása a bevezetett módosítások kapcsán hangsúlyosan a jogalkalmazási tapasztalatokra, a joggyakorlat visszajelzéseire hivatkozik, mint amelyek alapul szolgáltak a Pp. novellával bevezetett változtatásokhoz, és amelyek, egyes jogintézmények vonatkozásában a Pp. eredeti koncepciójához képest vitathatatlanul elvi elmozdulást jelentenek. 2021 év végén megjelent tanulmányomban arra az álláspontra helyezkedtem, mely szerint az „eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a Pp. novellával bevezetett változtatások találkoztak a jogkeresők és a jogalkalmazók várakozásaival és elősegítik a felek bíróság előtti igényérvényesítését. Ha azonban e módosításokat nem a jogalkalmazás, hanem a jogtudomány oldaláról értékeljük, akkor látnunk kell, hogy a jogalkotó, ha nem is sokat, de feladott eredeti tudományos álláspontjából, abból a dogmatikai következetességből, koherenciából és elvi tételekből, amit az új kódex a hatálybalépésekor megjelenített.”¹ Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, a Pp. novella elfogadásához vezető folyamat azt látszik alátámasztani, hogy a jogalkalmazás és a jogtudomány szempontjai olykor nagyon távol állnak egymástól, nehezen vagy egyáltalán nem egyeztethetők össze. A Pp. kodifikációs munkálatai körében a törvény előkészítői mindvégig arra törekedtek, hogy mind a jogalkalmazás tapasztalataira, mind a hazai és külföldi perjogtudomány eredményeire támaszkodva alakítsák ki az új kódex koncepcióját és szabályozási megoldásait. A hatálybalépést követően a gyakorlat és a jogkeresők oldaláról egyértelmű igény mutatkozott a Pp.-vel bevezetett új szabályozás kisebb-nagyobb mértékű korrekciójára.² Joggal merül fel a kérdés, hogy vajon a Pp. valóban túlzott elvárásokat támasztott a jogalkalmazók irányában vagy a bíróságok alkalmazták túl mereven és formalista módon a Pp. rendelkezéseit vagy a gyakorlat tekintette túl „tudományosnak”³ a törvény egyes rendelkezéseit, amelyet a jogkeresők és a jogalkalmazók igényei szerint több ponton le kellett egyszerűsíteni? Visszalépésnek vagy előrelépésnek tekinthető a Pp. novella? Az egyszerűbb szabályozás valóban alkalmasabb-e az anyagi jogok hatékony érvényre juttatására, a perkoncentráció biztosítására? Jelen tanulmány keretei – a terjedelmi korlátokra tekintettel – egyes

¹ Wopera Zsuzsa: A dogmatika vagy a gyakorlat elsőbbsége. In: Ünnepi kötet Dr. Szabó Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára, *Forum Acta Juridica et Politica*, Szeged, 2021. 477-487. o.

² Udvarý Sándor szerint a törvénnyel szemben állandó jelleggel merült fel a korrekció igénye. Annak dacára, hogy az elméletben szinte teljes egyetértés mutatkozott az osztott perszerkezet bevezetésének helyessége tekintetében, annak mikéntjét már érték kritikák a gyakorlat tükrében. In: Udvarý Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra. In: *Jogtudományi Közölny* 2021/3. 137. o.

³ Magyary Géza a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk kapcsán tett közzé írását, amelyben azt fejtegette, hogy mennyire meglepte, amikor az új polgári perrendtartás legnagyobb gyöngéjének azt tekintették, hogy az tudományos. Magyary Géza szerint veszedelmes egy ilyen kijelentés, mert megrendül a jogszolgáltatás közegeinek bizalma az új alkotás iránt és megfogytatkozik készségük, hogy a szellemét magukba szívják, ha már a harmadik esztendőben belopódzik lelkükbe a gyanú, hogy az a törvény, melyet harminc esztendőnél tovább készítettünk elő (...) a gyakorlati élet követelményeitől messze esik, főleg azért, mert tudományos. Magyary Géza: *Tudományos perjog*. (Megjelent a *Jogtudományi Közölny* 1918. 14. számában) In: Magyary Géza összegyűjtött dolgozatai. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1942. 42. o.

jogintézményeken át értékeljük a polgári perrendtartás Pp. novella hatálybalépése előtti joggyakorlatát, az abból következő szabályozási szükségleteket, válaszokat keresve az előzőekben feltett kérdésekre.

2. A keresetindítással kapcsolatos koncepcionális változások

A Pp. hatálybalépésekor a keresetlevéllel szemben kifejezetten magas követelményeket támasztott, tekintettel arra, hogy annak tartalmát a törvényszék előtti jogi képviselővel eljáró félre modellezte. A Pp. kiemelt jogalkotói célkitűzése volt a koncentrált per feltételeinek megteremtése. Ehhez elengedhetetlen volt, hogy a per alapirata, a keresetlevél tartalmazza mindazokat az adatokat, amelyek mind anyagi jogi, mind eljárásjogi szempontból lehetővé teszik az eljárás folytathatóságát és azt, hogy arra az alperes érdemben nyilatkozni tudjon. A Pp. 170. §-ában foglaltak szerint a keresetlevél bevezető és záró részében a felperesnek az eljárásjogi szempontból releváns adatokat, míg a keresetlevél érdemi részében az anyagi jogi szempontból releváns állításait, kérelmeit, érvelését és indítványait kell előadnia.

A keresetindítással kapcsolatos 2018. évi tapasztalatok azt mutatták, hogy a jogkeresők és a jogi képviselők nehezen tudtak alkalmazkodni a keresetindítással kapcsolatos új elvárásokhoz; a keresetlevél visszautasítások aránya meghaladta a 14 %-ot és 2018-ban polgári, gazdasági, munkaügyi ügyekben 23 %-kal visszaesett az ügyérkezés a 2017-es évhez képest.⁴ A visszautasítások magas aránya a gyakorlati problémákon túl alapjogi szempontból is nemkívánatos jelenség, mert nehezíti, adott esetben ellehetetleníti az Alaptörvényben garantált bírósághoz fordulás jogának gyakorlását.

2.1. A keresetlevél visszautasítása vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport munkájának jelentősége. A Kúria elnöke a jogalkalmazási tapasztalatok tényszerű értékelése érdekében 2019 tavaszán joggyakorlat-elemző csoportot⁵ állított fel⁶ a keresetlevél visszautasítások vizsgálata tárgyában, mely kúriai joggyakorlat-elemző csoport 2020 márciusában tette közzé

⁴ Lásd erről részletesen a bíróságok ügyforgalmi adatait: <https://birosag.hu/ugyforgalmi-adatok> (2021. december 19.)

⁵ A gyakorlat segítése érdekében a Pp. jogértelmezését több testület is magáénak érezte: a Kúria elnöke a joggyakorlat-elemző csoport mellett önálló konzultációs testületet is felállított (KKT), amelyben kizárólag a bírói kar képviselői vettek részt, ellentétben a Ptk. tanácsadó testülettel. A Pp.-vel kapcsolatos jogértelmezési kérdéseket a Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Tanácskozása (CKOT) is rendszeresen megvitatta. E két, kizárólag bírókból álló, jogértelmezési kérdésekben állást foglaló testület nagy számban hozott és tett közzé a Pp. rendelkezéseit értelmező nem kötelező állásfoglalásokat. Ezek az állásfoglalások sok esetben segítettek a jogalkalmazást, de gyakran contra legem, mind a jogalkotói szándékkal, mind a normaszöveggel is ellentétes értelmezésekhez vezettek. A Bszi. 27/A. §-a értelmében 2020. április 1-jétől „Bírói testület, bírósági vezetők, illetve bírák tanácskozása nevében nem tehető közzé olyan jogértelmezési célú állásfoglalás, amelynek meghozatalára törvény nem ad felhatalmazást.” Sem a KKT állásfoglalások, sem a CKOT állásfoglalások meghozatalára törvény nem ad felhatalmazást.

⁶ Jelen tanulmány szerzője részt vett a joggyakorlat-elemző csoport munkájában.

összefoglaló véleményét (a továbbiakban: Vélemény).⁷ A joggyakorlat elemző csoport (a továbbiakban: JECS) közel 1700 olyan ügyet elemzett, ahol 2018-ban a keresetlevél visszautasításával vagy az eljárás megszüntetésével fejeződött be az eljárás. Azt mondhatjuk, hogy a JECS kifejezetten kritikus volt a kialakult bírósági gyakorlat értékelésénél. A JECS az alábbi megállapításokat tette: „A keresetlevél tartalmi értékelésénél a bíróság gyakran túlterjeszkedik a vizsgálendő és vizsgálható szempontokon, olyan követelményeket támaszt a felperessel szemben, amelyek nem következnek a Pp. 170. §-ának rendelkezéseiből. Az emiatti visszautasítások visszatérő érve, hogy a bíróság a felperes tényállításait „kevésnek”, „nem relevánsnak”, vagy a jogi érvelés tekintetében „nem elég meggyőzőnek” tartja.⁸ Összességében megállapítható, hogy a bíróságok a Pp.-nek a kereseti kérelem (petitum) előadásával kapcsolatos követelményét szigorúan értelmezik; azzal szemben gyakran ugyanazt a követelményt támasztják, mint az ítélet rendelkező részével. Ez utóbbit szemléletesen tükrözik az olyan visszautasító végzések, amelyekben a bíróságok szükségtelenül, szinte teljeskörűen hivatkozzák az ítélet rendelkező részével szembeni követelményeket megfogalmazó bírói gyakorlatot. Előfordult, hogy a bíróság az egyébként érthetően megfogalmazott hiánypótlási felhívását mintegy indokolva arról tájékoztatja a felperest, hogy „[a] kereseti kérelmeknek olyan mértékben határozottaknak és szabatosaknak kell lenniük, hogy a keresetnek helyt adó ítélet rendelkező részében változtatás nélkül szerepelhessenek”. A bíróságok gyakran csak arra hivatkoznak a visszautasító végzés indokolásában, hogy a keresetlevél a megjelölt tartalmi elemeket nem tartalmazta a „szükséges mértékben”, illetve a keresetlevél nem felel meg „a feltételeknek”, de a végzésből nem állapítható meg, hogy mi lett volna a „szükséges mérték” vagy miként felelt volna meg „a feltételeknek”. Nem viszi előre az ügyet az olyan indokolás sem, amely szerint a keresetlevél „nem felel meg a Pp. 170. és 171. § szabályainak”.⁹

„A bíróságok a perfelvétel eredményessége érdekében nagy hangsúlyt helyeznek a keresetlevél teljes körű vizsgálatára. Ez számos esetben azzal az eredménnyel jár, hogy a bíróság önmagán túlmutató jelentőséget tulajdonít a keresetlevél kötelező elemei feltüntetésére vonatkozó kötelezettségnek; csak azt a keresetlevelet találja perfelvételre alkalmasnak, amelyben a felperes a keresetlevél minden tartalmi elemét a lehető legrészletesebben kifejti.”¹⁰

2.1.1. A keresetlevél érdemi részét érintő visszautasítási okok. A JECS aktaelemzéseiből levonhatjuk azt a következtetést, hogy 2018-ban leggyakrabban a keresetlevél érdemi részében foglalt hiányosságok, hibák vezettek a keresetlevél Pp. 176. § (1) bekezdés j) pontja alapján történő visszautasításhoz. Ezzel kapcsolatban a JECS tagjai már az aktaelemzések során olyan kérdéseket fogalmaztak meg, és tettek olyan megállapításokat, amelyek azt feszegették, hogy

⁷ Elérhető: https://www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevel_visszautasitanak_vizsgalata_osszefoglalo_velemeny.pdf (letöltés: 2021. december 19.)

⁸ Vélemény 42. pont. 12. o.

⁹ Vélemény 40. pont. 12. o.

¹⁰ Vélemény. Összefoglaló megállapítások 13. pont. 50. o.

a keresetlevél érdemi részében előadottak tekintetében a bíróság végezhet-e előbírálatot, értékelést, ha igen, azt milyen mélységig, vagy a keresetlevél érdemi része tartalmi elemei meglétének vizsgálata lényegében formális. *Farkas Attila* a JECS összegző megállapításai között megválaszolando kérdésként vetette fel, hogy vajon alapot adhat-e a keresetlevél visszautasítására az, hogy a kereseti kérelem a bíróság álláspontja szerint nem következik az érvényesíteni kívánt jogból, illetve, hogy a kereseti kérelem, az érvényesíteni kívánt jog és a tényállítások közötti összefüggés levezetésére vonatkozó jogi érvelés a bíróság megítélése szerint téves vagy ellentmondásos. Vagy, hogy visszautasítható-e a keresetlevél a kereseti kérelem nem kellően határozott voltára hivatkozással amiatt, mert a jogi képviselő nélkül eljáró fél az egyébként egyértelműen megállapítható tartalmú kereseti kérelmét nem az ítéleti rendelkezéshez szükséges jogászai szabathozással fogalmazta meg. De az is elvi jelentőségű kérdésnek tekinthető, hogy vajon alapot adhat-e a keresetlevél visszautasítására az, ha a csatolt bizonyítékok a bíróság álláspontja szerint nem alkalmasak, illetve önmagukban nem alkalmasak a kereseti kérelemben előadottak alátámasztására, további bizonyítékot pedig a felperes nem jelölt meg.¹¹

Dzsula Mariann, Kovács Helga Mariann és Drexlerné Karcub Edit szerint javasolt állást foglalni, a tekintetben, hogy tartalmi hiányosság, rossz jogszabályra hivatkozás miatt visszautasítható-e hiánypótlás nélkül a keresetlevél. Továbbá alapot adhat-e a keresetlevél visszautasítására a kereseti kérelem nem kellően határozott voltára hivatkozás amiatt, mert a kérelem alapjául előadott tények között szerepel ugyan, de maga az egyébként egyértelmű kérelem nem tartalmaz valamely, a bíróság szerint az ítéleti rendelkezéshez szükséges adatot, például az érintett szerződés kelte nem szerepel a kérelemben, csak a tényállási részben. Indokolt állást foglalni abban is, hogy milyen részletességűnek kell lennie az érvényesíteni kívánt jog, a tényállítás és a kereseti kérelem közötti összefüggést bemutató jogi érvelésnek? Jogi érvelésnél elegendő-e a jogszabályokra hivatkozás? Alapot adhat-e a keresetlevél visszautasítására az, hogy a bíróság álláspontja szerint a csatolt bizonyítékok nem alkalmasak a kereseti kérelemben előadottak alátámasztására vagy a felperes nem a Pp. 275. §-a szerinti módon, vagy nem teljeskörűen terjesztette elő? A keresetlevél vizsgálatára milyen „mélységig” van szükség? Kell-e vizsgálni a tényállítás jogalap, jogi érvelés hiányosságait, vagy azt, hogy azok ellentmondásosak?¹²

A JECS aktavizsgálata alapján megállapítható volt, a bíróságok a keresetlevél perfelvételre való alkalmasságának megítélésénél *gyakran már a jogvita érdemi kérdéseit illetően foglaltak állást*,¹³ és a bíróságok az azokban vélt hiányosságok, hibák, következtelenségek miatt utasították vissza a keresetlevelet.

Ezzel kapcsolatban a joggyakorlat-elemző csoport arra a következtetésre jutott,

¹¹ Farkas Attila kézírata egyes törvényszékek joggyakorlatának elemzéséről a keresetlevél visszautasítások vizsgálata tárgyában felállított joggyakorlat-elemző csoport számára. 2020.

¹² Dzsula Mariann, Kovács Helga Mariann és Drexlerné Karcub Edit: Összefoglaló a keresetlevél visszautasítását vizsgáló joggyakorlat-elemzéshez, kézirat, 2020.

¹³ Lásd erről bővebben: Wopera Zsuzsa: A felek és a bíróság közötti szereposztás a keresetindítás során. In: *Miskolci Jogi Szemle* XV. évfolyam, Különszám 2020. 357-362. o. www.mjsz.uni-miskolc.hu/files/10844/42_woperazsuzsa_t%C3%B6rdelt.pdf

hogy a keresetlevél vizsgálata az eljárásnak ebben a szakában *kizárólag a perakadályokra korlátozódhat*, érdemi kérdés, így például a jogi érvelés ellentmondásossága nem vezethet a keresetlevél visszautasításához.¹⁴

A jogirodalmi álláspontok ezzel egybecsengő álláspontot fogalmaznak meg. *Udvary Sándor* szerint a keresetlevél kellékeinek körében az állítások, érvelések, bizonyítékok bírósági értékelése valójában az osztott szerkezet és a rendelkezési elv egyidejű félreértése. A rendelkezési elvet is félreérti az a bíróság, amely a keresetlevél technikai feltételeinek teljesülése esetén azok érdemi vizsgálatába bocsátkozik. A fél rendelkezési joga a perrel való rendelkezés körében kiterjed arra is, hogy milyen állításokat, érveléseket tesz, bizonyítékokat hoz fel, e cselekményeit azok kockázatainak mérlegelésével teszi meg. Ha a keresetlevél következetes, vagyis az állított jogsértést alátámasztó tényállításokat és azokat bizonyító indítványokat tesz, akkor azok sikerének esélye a fél kockázata, nem pedig a bíróság jogérvényesítést segítő szándékának terepe.¹⁵ Az alperes némi joggal érezheti magát hátrányosabb helyzetben, amikor a bíróság a felperesi állításokra azok érdeme tekintetében is nyilatkozatot tesz, végső soron segítve ezzel a felperesi jogérvényesítést.

A JECS aktavizsgálatainak elemzése alapján megállapítható volt, hogy az érdemi rész tekintetében a bíróságok leggyakrabban a *kereseti kérelem nem kellően határozott voltára* hivatkozással éltek a visszautasítás eszközével, ezt követte a *tényelődés és a jogi érvelés hiányosságára, hibájára* történő hivatkozás.

Az aktaelemzésekből az a következtetés is leszűrhető volt, hogy nem volt gyakori a visszautasító végzések elleni fellebbezés előterjesztése; az jellemzően a 10 %-ot sem érte el. Ez azért jelentett problémát, mert így a másodfoknak nem volt lehetősége korrigálni az elsőfok általi helytelen jogértelmezést, ami előrevetítette, hogy sok helyen „rossz-gyakorlatok” fognak rögzülni, ami be is következett.

Az is látható volt, hogy, ha fellebbezésre került sor, a másodfokú bíróság gyakran állapította a visszautasítás megalapozatlanságát. Így tett pl. a Szegedi Ítéltábla, amikor megállapította, hogy a keresetlevél – az elsőfokú végzésben rögzítettekkel ellentétben – tartalmaz a releváns tények, valamint a kereseti kérelem, az érvényesíteni kívánt jog és a tényállítások közötti összefüggés levezetésére vonatkozó jogi érvelést, az, *hogy a kereseti kérelem egyébként nem következik az érvényesíteni kívánt jogból, illetve, hogy a jogi érvelés téves, nem ad alapot a keresetlevél visszautasítására, hanem az ügy érdemi eldöntésére tartozó kérdés.*¹⁶

2.2. A Pp. novella keresetindítást érintő strukturális jellegű korrekciói.

Ahogy arra a Pp. novella miniszteri indokolása is hivatkozik a törvény módosításai nagyban támaszkodtak a JECS 2020-ban közzétett összegző véleményének megállapításaira. Az abban foglalt empirikus vizsgálatok alapján a

¹⁴ Vélemény 64. pont. 16. o.

¹⁵ Udvary Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra. In: Jogtudományi Közlöny 2021/3. 137. o.

¹⁶ Vélemény 35. pont 11. o.

Pp. novella elvégezte a *keresetlevél tartalmának egyszerűsítését*.¹⁷ A törvény a keresetlevél azon tartalmi elemein változtatott, amelyek értelmezésével kapcsolatban addigra sem alakult ki a jogalkotói szándékkal összhangban álló gyakorlat, vagy amelyek a felperes számára felesleges adminisztrációs teherként jelentkeznek. A Pp. novella a keresetlevél érdemi részében a kereseti kérelemre vonatkozó rendelkezést módosította, visszaírva az 1952-es Pp. szófórdulatát, ezzel egyértelművé tette, hogy a Pp. nem vár el többet a petitum tekintetében mint az 1952-es Pp. Könnyítést jelent a Pp. 170. § (2) bek. e) pontjában foglalt bizonyítási indítványok előadására vonatkozó rendelkezés is, mert a bizonyítási indítványban a Pp. 275. § (1) bekezdésének módosítása miatt már csak a bizonyítani kívánt tényt és a bizonyítási eszközt kell megjelölni. A keresetlevél záró részét érinti a Pp. novella keresetlevelet érintő módosításainak jelentős része.¹⁸

A J ECS fent idézett megállapításaira is tekintettel elkerülhetetlen volt a Pp. kiegészítése, amely meghúzza a bíróság vizsgálódásának határait a keresetlevél perfelvételre való alkalmassága szempontjából. A Pp. novella a Pp. 176. § (6) bekezdésének kiegészítésével egyértelművé tette, hogy keresetlevél perfelvételre való alkalmassága szempontjából nem vizsgálható a keresetlevél érdemi részében előadott azon kérelem, állítás, illetve érvelés, amelynek értékelése az ügy érdemére tartozik, valamint az sem, hogy a felperes által megjelölt bizonyítékok, bizonyítási indítványok alkalmasak-e, illetve elegendőek-e a keresetlevélben foglaltak alátámasztására. Ezzel paralel szabály beiktatására került sor a fellebbezés tartalmi vizsgálatára vonatkozóan is. A Pp. 366. § (2) bekezdése szerint a fellebbezés érdemi vizsgálatra való alkalmassága szempontjából nem vizsgálható a fellebbezésben előadott azon kérelem, állítás, illetve érvelés, amelynek értékelése az ügy érdemére tartozik. Mindemellett a Pp. novella a jogi képviselővel eljáró fél hiánypótlásra történő felhívását is kötelezővé tette. (Pp. 176. § (2) bekezdés e) pont és Pp. 176. § (5) bekezdés)¹⁹ A jogirodalmi álláspontok jellemzően

¹⁷ Völcsy Balázs szerint a Pp. Novella egyik, ha nem a legfőbb újítása, hogy alapvetően átalakítja a keresetlevéllel szemben támasztott tartalmi követelményeket, és ezzel párhuzamosan a keresetlevél visszautasításának szabályrendszerét. Völcsy Balázs: Kérdések és lehetséges válaszok a Pp. Novella kapcsán. In: *Magyar Jog* 2021/5. 273. o.

¹⁸ Udvary Sándor értékelése szerint a keresetlevél kellékeinek egyszerűsítése technikai szabálynak tűnik, de valójában olyan újrhangolása a keresetindítási szaknak, ami a perszerkezet lényeges változtatása nélkül újra világossá tette, hogy a keresetlevél - ha pusztán idézési kérelemmé nem is vált, de - valóban csak kezdőirat. Olyan kezdőirat, aminek elsődleges funkciója a kontradikció kialakítására való alkalmasság igazolása, másodlagosan az alperes mulasztása esetén a bírósági meghagyássá való transzformálhatóság biztosítása, harmadlagosan pedig annak érdemben való vizsgálata nélkül a perfelvétel alapstruktúrájának kijelölése. In: Udvary Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra. In: *Jogtudományi Közlöny* 2021/3. 139. o.

¹⁹ A Pp. 176. § (5) és (6) bekezdésével összefüggésben teszi fel e kérdést Udvary Sándor, hogy vajon a jogalkotó e két kiegészítéssel nem tett-e túl sokat a jogalkotó? A Kúria általunk teljes mértékben támogatott elemzéséből az tűnik ki, hogy a kereset következetességét - helyesen - fontos, megtartandó szempontnak ítéli a magas bíróság. Az I. Ppn. által módosított Pp. 176. § (6) bekezdés viszont általában mondja ki, hogy "perfelvételre való alkalmasság szempontjából nem vizsgálható a keresetlevél érdemi részében előadott azon kérelem, állítás, illetve érvelés, amelynek értékelése az ügy érdemére tartozik [...]". A szövegből álláspontunk szerint továbbra is a következetesség elve olvasható ki, mégpedig azért, mert csak az ügy érdeme során értékelendő körülményeket zárja ki a megengedhetőség vizsgálatából, amelyeket egyébként kellene értékelni. A következetesség alapjául szolgáló szabály, a 170. § (2) bekezdés e) pontja immár hiánypótlást követően, de megmaradt: a

támogatják a keresetlevél visszautasítása szabályainak enyhítését, de azt tekintik valódi kérdésnek, hogy nem lett volna-e elegendő annak tisztázása, hogy a bíróság a következetes keresetet érdemben nem vizsgálhatja, legfeljebb a perfelvétel keretében kísérheti meg az aggályai tisztázását, valójában azonban a felperes kockázata, hogy megfelelő érvelést, állítást, bizonyítékokat sorakoztatott-e fel. Álláspontjuk szerint a 176. § (1) bek. j) pontjának elejtését, hiánypótlási okká transzformálását indokolatlanná teszi az a módosítás, amely világosan elkülöníti az alaki és az érdemi vizsgálat hatókörét.²⁰

2.2.1. Jogi képviselő nélkül eljáró fél jogállítása. A Pp. koncepciójához képest a Pp. novellával bevezetett egyik legjelentősebb módosításnak a Pp. 247. § (2) bekezdésében foglaltak tekintendők. E szerint a Pp. novella a joggyakorlat egységesítésére hivatkozva lehetővé teszi, hogy a jogi képviselő nélkül eljáró fél az érvényesíteni kívánt jogot és az anyagi jogi kifogásait, azaz jogállításait az annak alapjául szolgáló tények előadásával jelölje meg. A jogalkotó a módosítás szükségességét egyfelől azzal indokolta, hogy a jogi képviselő nélkül eljáró fél bíróság előtti jogérvényesítését kívánja tovább könnyíteni. Másfelől azzal, hogy a Pp. hatályba lépésekor előírt követelményeket, mely szerint a félnek a jogállítását úgy kell megjelölni, hogy a „jogalap beazonosítható legyen,”²¹ a gyakorlat nem tudta megfelelően értelmezni, a laikus jogkereső pedig nem tudott annak eleget tenni. A Pp. novella tehát a jogi képviselő nélkül eljáró fél esetében a fél jogállítása terén lényegében visszatért az 1952-es Pp. által támasztott követelményekhez.²²

A Pp. hatálybalépéskori, a fél jogállítását érintő koncepcióját tekintve miért jelentős ez a változtatás? A Pp. az általános hatáskörű törvényszékre modellezett egységes perrendet vezetett be, és a jogi képviselő nélkül eljáró félre vonatkozó

felperesnek továbbra is kötelessége a keresetlevél tartalmi kellékeit megfelelően előadni, csak azok értékelését köteles a bíróság a perfelvétel-érdemi tárgyalás idejére halasztani. Bízunk abban, hogy a helyes értelmezés megtalálja az egyensúlyt a szigor és a következetesség között. Udvary Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra. In: *Jogtudományi Közöny* 2021/3. 138. o.

²⁰ Udvary Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra. In: *Jogtudományi Közöny* 2021/3. 139. o.

²¹ Völcsy Balázs álláspontja szerint a könnyebbség a jogi képviselővel nem rendelkező fél számára az volt, hogy a jogállítást nem kellett kötelezően a Pp. 7. § (1) bekezdés 8. pontjának megfelelően előadnia, hanem arra "más alkalmas módon" is sor kerülhetett, feltéve hogy abból a jogalap beazonosítható volt. Vitatható, hogy mit jelent a "más alkalmas mód," de egyértelmű volt a jogalkotó szándéka: a jogállítást a fél tegye meg, azt ne a bíróságnak és ne az alperesnek kelljen "kitalálnia." Mindez igazolja azt is, hogy a törvény szabályozási elve az volt, hogy a keresettel érvényesíteni kívánt jog [majd érvényesített jog - vö.: Pp. 360. § (1) bekezdés] meghatározása nem a kereset egészéből történő következtetés eredménye, hanem azt a feleknek kell egyértelműen meghatározni.[19] Az eltérés mindösszesen a jogi képviselővel rendelkező fél és a laikus fél között a meghatározás módjában állt. In: Völcsy Balázs: Kérdések és lehetséges válaszok a Pp. Novella kapcsán. In: *Magyar Jog* 2021/5. 277. o.

²² Oszlja ezt a véleményt Völcsy Balázs is, aki szerint ezzel a szabályozási modellel a jogszabály a jogi képviselővel nem rendelkező felek esetén - tartalmában - újra bevezeti az 1952. évi Pp. 121. § (1) bekezdés c) pontját, amely szerint a keresettel érvényesíteni kívánt jogot a tények és a bizonyítékok megjelölésével kell előadni, hiszen a Pp. 247. § (2) bekezdéséből, valamint a Pp. 170. § (2) bekezdés e) pontjából ez következik.

In: Völcsy Balázs: Kérdések és lehetséges válaszok a Pp. Novella kapcsán. In: *Magyar Jog* 2021/5. 276. o.

eltérő szabályokat – az elsőfokú eljárás tekintetében – a XV. fejezetben határozta meg, egyebekben a jogi képviselő nélkül eljáró félre is az általános szabályok vonatkoznak az egységes perrendi szemléletből következően. Hol vethet fel értelmezési kérdést, hogy a Pp. novella a fél jogállítása terén a szerint differenciál, hogy a fél jogi képviselővel vagy személyesen jár-e el?

Alláspontunk szerint a joggyakorlat szempontjából ez a változtatás nem okoz különösebb nehézséget, mert a jogi képviselő nélkül eljáró laikus felperes keresetlevelében (jó esetben) eddig is lényegében a tények előadásával határozta meg a jogot, ha egyáltalán tett a Pp. definíciója szerinti jogállítást.²³ Az alperes jogállításként, az anyagi jogi kifogásai előadása terén hasonló a helyzet.

Ha azonban a perjogi dogmatika oldaláról vizsgáljuk e kérdést, már jogértelmezéssel nehezebben feloldható helyzetet találunk. Például az *anyagipervezetés* körében elsődlegesen a fél jogállítása az az iránytű, amelyhez képest kell a bíróságnak gyakorolnia anyagi pervezetési tevékenységét. A jogállítási irányból minősülhet a fél nyilatkozata hiányosnak, ellentmondásosnak, következetlennek. Ebből az irányból kell a bíróságnak vizsgálnia, hogy rendelkezésre állnak-e az érdemi döntés feltételei, és ehhez képest kell vizsgálnia a bíróságnak, hogy a szükséges tényelőadás megtörtént-e [237. § (5) bekezdés]. Fordított irányban tehát nem gondolkodhat a bíróság, hogy az előadott tényekből (esetleg más, még elő nem adott tényekkel együttesen) milyen más jog érvényesítése lenne lehetséges. A törvényalkotó a jogállítást az anyagi pervezetési iránytűjeként, horgonyként kevésbé valamilyen elvi alapon választotta ki, a fő indoka inkább csak az volt, hogy legyen egyetlen fix pont, melyhez az anyagi pervezetési hozzáigazítható, ugyanis a viszonyítási alap egyedülisége egyszerűsíti, terjedelmében korlátozza az anyagi pervezetési tevékenységet.²⁴

E gondolatmenet mentén arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a jogi képviselő nélkül eljáró fél esetén a bíróságnak alapvetően mégis a fél tényállítást és kérelmét mint iránytűt alapul véve kell gyakorolnia anyagi pervezetési tevékenységét, ami szükségszerűen más jellegű és tartalmú lesz, mint a jogi képviselővel eljáró fél esetén. Erre tekintettel indokolható lett volna további kiegészítések meghatározása a jogi képviselő nélkül eljáró fél tekintetében gyakorolható anyagi pervezetést tárgyaló Pp. 253. §-ban. Ennek hiányát akként értékelhetjük, hogy a jogalkotó az egységes perrendi koncepciót talaján maradva nem kívánt olyan további szabályokat alkotni, amelyek végképp a differenciált perrendi modell felé billentik a Pp. szabályozását.²⁵

²³ Itt utalunk arra, hogy a polgári perben és a közigazgatási bírósági eljárásban alkalmazható nyomtatványokról szóló 17/2020. (XII. 23.) IM rendelet egyes nyomtatvány-típusaiban az érvényesíteni kívánt jog megjelölése nem kötelező elem, tekintettel arra, hogy a bíróság a fél által előadott tényekből és a kereseti kérelemből fogja beazonosítani az érvényesíteni kívánt jogot.

²⁴ Wallacher Lajos: A Pp. 237. §-hoz fűzött kommentár. In: *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez* (szerk. Wopera Zsuzsa) Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, Budapest, 2017. 431. o.

²⁵ V.ö.: Udvary álláspontjával, aki szerint annak felismerése mellett, hogy a jogalkotó a korábbi kritikai észrevételeket, de még inkább a bíróságok felől érkező jelzéseket felelős módon kezelte, álláspontunk szerint az lesz a valódi kérdés, hogy az egyszerűsített eljárás kereteiben mennyire fog tudni mégis érvényesülni a törvényalkotó által elvárt főtárgyalási modell. Azt ugyanis nem érinti az immár jogi képviselő nélküli eljárásra vonatkozó fejezet. Véleményünk szerint azért fog tudni jól működni, mert

A jogi képviselő nélkül eljáró fél tényelődásokkal meghatározott jogállítása kapcsán kérdésessé válhat a Pp. 342. § (3) bekezdése szerinti joghoz kötöttség értelmezése is. Egyetértünk *Völcssey Balázssal* abban, hogy a bíróság a perfelvételi tárgyalás megnyitását követően a jogvita szempontjából lényeges jognyilatkozatok összegzése során egyértelműen tájékoztassa a feleket arról, hogy mi az általa azonosított felperesi és alperesi jogállítás. Ezzel ugyanis egyértelműsíti a saját anyagi pervezetésének korlátait [Pp. 237. § (5) bekezdés] is, másrészt kijelöli, hogy melyek azok a jogállítások, amelyhez kötve van [Pp. 342. § (3) bekezdés].²⁶

3. A keresetváltoztatás koncepciójának változása

A Pp. pótolta az 1952-es Pp. hiányosságát és definiálta, hogy mit ért keresetváltoztatás fogalma alatt. A Pp. újítása volt, hogy a keresetváltoztatás mellett – tekintettel arra, hogy a törvény az ellenkérelemre is írásbeliséget ír elő – az ellenkérelem-változtatás fogalmát is meghatározta.

A Pp. eredeti koncepciója a kereset mindhárom elemében, a jogállításban, tényállításban és a kereseti kérelemben történő változást egyaránt keresetváltoztatásnak tekintette, azaz a keresetváltoztatás fogalma a keresetlevél érdemi részéhez igazodott. Ennek a dogmatikailag tiszta rendszernek az alkalmazása a gyakorlatban azonban azzal a következménnyel járt, hogy a felek előadásaiban felmerülő, a jogvita eldöntése szempontjából nem releváns, de korábban elő nem adott tények keresetváltoztatásként történő kezelése olyan problémákat generált az eljárás során, amelyek már a felek közti valódi jogvita eldöntését hátráltatták. Erre tekintettel a joggyakorlat elkezdte kategorizálni a tényeket releváns, elsődleges, a keresetet közvetlenül megalapozó vagy nem releváns, másodlagos, bizonyító tényekként és csak a releváns, elsődleges tények megváltoztatását tekintette keresetváltoztatásnak.²⁷ Ezek a magyarázatok további jogértelmezési problémákhoz vezettek, mert a felek vagy a bíróság eltérően ítélt meg egy tényállításnak a jogvita eldöntése szempontjából a relevanciáját. A jogértelmezési viták lezárása elkerülhetetlenné tette, hogy a Pp. novella a keresetváltoztatás fogalmából a tényállítások és a jogi érvelés megváltoztatását kiiktassa, ami azt jelenti, hogy a hatályos Pp. keresetváltoztatásnak a keresettel érvényesített jog (*jogállítás*), valamint a kereseti kérelem (*petitum*) megváltoztatását tekinti.

A Pp. novellával beiktatott módosítások azonban több, dogmatikai szempontból megválaszolandó kérdést vetettek fel, továbbá az elsőfokú eljárás osztott szerkezetére tekintettel megoldást kellett találni arra a helyzetre, amikor a

magában a törvényszéki eljárásban is eszközölt olyan módosításokat a jogalkotó, amelyek ezekkel a módosításokkal kiegészítve valóban könnyítik a laikus polgárok jogkeresését. Udvary i.m. 137. o.

²⁶ Völcssey Balázs: Kérdések és lehetséges válaszok a Pp. Novella kapcsán. In: *Magyar Jog* 2021/5. 278-279. o.

²⁷ Lásd pl. az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó konzultációs testület 2019. április 26-án tartott ülésén elfogadott 73. számú állásfoglalást. E szerint: a keresetben előadott tényállástól való eltérés vagy újabb tény előadása akkor minősül keresetváltoztatásnak, ha az új tények magára a keresetet közvetlenül megalapozó, azaz releváns és elsődleges tényekre vonatkoznak.

tényállítást rögzülését követően, az érdemi tárgyalási szakban jut a fél tudomására vagy következik be olyan tény, ami a jogvita eldöntése szempontjából releváns.

A keresetváltoztatás (7. § (1) bekezdés 11. pont) fogalmának megváltozása felvetette, hogy az vajon miként hat ki a *keresethalmazat* értelmezésére. A Pp. a „kereset” kifejezést ugyan nem definiálja, de a Pp. 170. § (2) bekezdéséből is következően a jogállítást, tényállítást, kereseti kérelem, és e három elem közti jogi összefüggést leíró jogi érvelés együttesét érti e fogalom alatt. Mivel a kereset ezekből a részekből tevődik össze, ha ezek bármelyikét tekintve a felperes többes nyilatkozatot tesz, az keresethalmazatot eredményez. Ugyanakkor a Pp. novella a keresetváltoztatás fogalmából kivette a tényállítások és a jogi érvelés megváltoztatását, ami megkérdőjelezheti az előbbi értelmezést. Ennek ellenére álláspontunk szerint keresethalmazatot eredményez az is, ha a felperes több, egymással össze nem függő, elkülönült tényállás alapján érvényesít ugyanolyan jogot (pl. a parkolótársaság különböző, térben és időben különböző parkolási események alapján érvényesít pótlólagos díjigényt ugyanazon alperessel szemben, egy összegben meghatározott kereseti kérelemmel; vagy felperes eltérő időpontban és tartalommal kötött, különböző szerződések alapján érvényesít különböző termékeket érintő hibás teljesítés miatt árszállítási igényt ugyanazon alperessel szemben, de összevontan, egy összegben meghatározott marasztalást kérve).²⁸

A kereset-és ellenkérelem-változtatás rugalmasabbá tétele érdekében a Pp. novella rést ütött az *előkészítő iratra* (Pp. 202. § (1) bekezdés) vonatkozó, addig kivételt nem ismerő szabályon. A perfelvételi szakra jellemző kötött nyilatkozási rendből következően a Pp. hatályba lépésekor kivételt nem tűrő, szigorúan érvényesülő szabály volt, hogy előkészítő iratban azt a perfelvételi nyilatkozatot kellett feltüntetni, amelyre a bíróság a felet felhívta. A kereset-és ellenkérelem-változtatás kapcsán azonban a gyakorlatban komoly problémát okozott, hogy, amennyiben a bíróság nem rendelt el további írásbeli perfelvételt, ahol a felperesnek lehetősége volt keresetet változtatni, vagy, ha a bíróság a felperest nem hívta fel előkészítő irat előterjesztésére, a felperes kizárólag a perfelvételi tárgyaláson változtathatott keresetet, amely gyakran a perfelvételi tárgyalás elhalasztását vonta maga után. Ez a korlátozás ellentétben állt a Pp. 183. § (4) bekezdésével, ami a perfelvételi szakban lehetővé teszi a perfelvételi nyilatkozatok megváltoztatását.

A Pp. novellával lehetővé vált, hogy a fél előkészítő iratban bírósági felhívás nélkül is előterjeszthessen keresetváltoztatást, viszontkereset-változtatást illetve ellenkérelem-változtatást, és az ezekkel összefüggő perfelvételi nyilatkozatokat, így például tényállításokat és bizonyítási indítványokat.

A Pp. novellának választ kellett adnia arra a kérdésre is, hogy a keresetváltoztatás koncepciójának megváltozását követően milyen feltételek mellett lesz lehetőség a perfelvétel lezárását követően új tény előadására? A Pp. 214. § (3)-(5) bekezdései alatt erre az esetre új szabályozást alakított ki. Felvetődik a kérdés, hogy miért vált szükségessé a 214. §-ban az *új tényállítást* kategóriájának

²⁸ Wallacher Lajos: Elsőfokú eljárás. In: *Polgári eljárásjog I. Harmadik átdolgozott kiadás*, (Nagy Adrienn, Wopera Zsuzsa szerk.) Wolters Kluwer, Budapest, 2021. 259. o.

megteremtése, miért kellett egyáltalán szabályt adni az érdemi tárgyalási szakban a tényállításokra, miért nem hallgat arról a Pp., hiszen az már nem minősül keresetváltogatásnak? A Pp. 183. § (1) bekezdése alapján a keresetlevélben vagy valamely perfelvételi iratban, továbbá a perfelvételi tárgyaláson előadott tényállításhoz képest *új tényállítás perfelvételi nyilatkozatnak tekintendő*, melynek megtételére a perfelvételi szakban a perfelvételi nyilatkozatokra vonatkozó szabályok alkalmazandók. Az osztott szerkezetű perben a perfelvétel lezárásával a jogállítások, a kérelmek és az indítványok mellett a felek tényállításai is rögzülnek, így azokhoz képest további tényelőadások megtételére, a perfelvételi szakban tett tényállítások kiegészítésére, új tényállítások előadására az érdemi tárgyalási szakban *főszabály szerint nincs lehetőség a Pp. 214. § (2) bekezdése alapján*, amely csak erre vonatkozó kifejezett rendelkezés alapján teszi lehetővé az érdemi tárgyalási szakban a perfelvételi nyilatkozatok megváltoztatását. Tehát, ha a Pp. nem adna szabályt a perfelvétel lezárását követően új tényállítások kivételes megtételére, azok előadásának nem lenne helye, a perfelvétel lezárásának preklúziós hatása miatt, mert a perfelvétel lezárásakor rögzült tényállításokhoz képest az érdemi tárgyalási szakban előadható új tényállítások a kereset- és ellenkérelem-változtatás fogalmán kívül esnek.

Erre tekintettel emelte be a Pp. novella az új tényállítások érdemi tárgyalási szakban történő kivételes megengedhetőségének szabályozását. A módosítás meghatározza a perfelvétel lezárásával rögzült tényállításokhoz képest új tények előadásának feltételeit, és azt, hogy azokat a bíróság mikor veheti figyelembe. Hangsúlyozzuk, hogy a novellával bevezetett szabályozás nem érinti a 2020. december 31-éig hatályos koncepciót a tekintetben, hogy 2021. január 1-jétől is kizárólag az új tényállítás lehet az alapja a kereset- vagy ellenkérelem megváltoztatásának, a bíróságnak a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követő anyagi pervezetési tevékenységén kívül az érdemi tárgyalási szakban. Ha az új tényállítás kereset- vagy ellenkérelem-változtatást tesz szükségessé, akkor az új tényállítás megengedhetőségét – a hatályos szabályokkal azonos módon – a kereset-, illetve ellenkérelem-változtatás engedélyezése iránti kérelem keretében kell elbírálni. Kiemelendő, hogy bármelyik fél új tényállítása alapul szolgálhat az ellenérdekű fél keresetének vagy ellenkérelmének megváltoztatására is.²⁹

Összegzés

A joggyakorlati tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a Pp. novellával bevezetett módosítások a jogalkalmazási tapasztalatokra megfelelően reflektáltak és megkönnyítik a bírósághoz fordulás jogának gyakorlását. A Pp. novellával beiktatott módosítások, bár egyes jogintézmények tekintetében eltérést jelentenek

²⁹ Ebben a részben nem érintettük az utólagos bizonyítás azon eseteit, amelyek az új tényállítás alátámasztására vagy cáfolatára szolgálnak. Lásd ezekről részletesen: Nagy Adrienn: Az I. Pp. Novella hatása a polgári perbeli bizonyítás szabályaira. In: Ünnepi kötet Dr. Szabó Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára, *Forum Acta Juridica et Politica*, Szeged, 2021. 280-282. o.

a Pp. eredeti koncepciójától, nem érintik a törvény koncepcionális alapjait, nem eredményeznek lényegi strukturális változásokat. Azok a kérdések, amelyek akár a perjogi dogmatika, akár a joggyakorlat oldaláról felmerülhetnek, álláspontom szerint a Pp. preambulumban foglaltak szem előtt tartásával aggálytalanul megválaszolhatók. A Pp. novella módosításai – hasonlóan a Pp. újításaihoz – csak akkor tudnak kiteljesedni a gyakorlatban, ha megfelelő fogadókészséggel találkoznak a jogalkalmazók részéről. Ahogyan arra Magyary Géza már 1913-ban rámutatott: *a mai kor igazságszolgáltatása sokkal nagyobb mértékben van szerveinek személyes tulajdonságaira: megbízhatóságára és jóságára alapítva, mint bármikor előbb, s így sokkal nagyobb mértékben is kívánja meg a gondoskodást e tulajdonságok fejlesztéséről, mint bármely más korábbi időben.*³⁰

Irodalomjegyzék

- Magyary Géza: *Tudományos perjog.* (Megjelent a Jogtudományi Közlöny 1918. 14. számában) In: Magyary Géza összegyűjtött dolgozatai. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1942. 42-46. o.
- Magyary Géza: *Korunk igazságszolgáltatásának vezéreszméi.* Elhangzott 1913. november 9-én tartott Magyar Jogászegyleti ülésen. In: Magyary Géza összegyűjtött dolgozatai. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1942. 41. o.
- Nagy Adrienn: Az I. Pp. Novella hatása a polgári perbeli bizonyítás szabályaira. In: Ünnepi kötet Dr. Szabó Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára, *Forum Acta Juridica et Politica*, Szeged, 2021. 280-282. o.
- Udvary Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra. In: *Jogtudományi Közlöny* 2021/3. 129-139. o.
- A keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye:
- https://www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevel_visszautasitasanak_vizsgalata_osszefoglalo_velemeney.pdf
- Völcsey Balázs: Kérdések és lehetséges válaszok a Pp. Novella kapcsán. In: *Magyar Jog* 2021/5. 273-283. o.
- Wallacher Lajos: Elsőfokú eljárás. In: *Polgári eljárásjog I. Harmadik átdolgozott kiadás*, (Nagy Adrienn, Wopera Zsuzsa szerk.) Wolters Kluwer, Budapest, 2021.
- Wallacher Lajos: A Pp. 237. §-hoz fűzött kommentár. In: *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez* (szerk. Wopera Zsuzsa) Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, Budapest, 2017.
- Wopera Zsuzsa: A dogmatika vagy a gyakorlat elsőbbsége? In: Ünnepi kötet Dr. Szabó Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára, *Forum Acta Juridica et Politica*, Szeged, 2021. 477-487. o.

³⁰ Magyary Géza: *Korunk igazságszolgáltatásának vezéreszméi.* Elhangzott 1913. november 9-én tartott Magyar Jogászegyleti ülésen. In: Magyary Géza összegyűjtött dolgozatai. I. kötet. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest 1942. 41. o.

- Wopera Zsuzsa: A felek és a bíróság közötti szereposztás a keresetindítás során. In: *Miskolci Jogi Szemle* XV. évfolyam, Különszám 2020. 357-362. o.